ISTORIA
LITERATURII
ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA LITERATURII ROMÎNE

COMITETUL GENERAL DE COORDONARE:

ACAD. G. CĂLINESCU, redactor şef; ACAD. M. BENIUC,
ACAD. AL. ROSETTI, ACAD. T. VIANU, prof. univ. AL. DIMA,
conf. univ. G. IVAŞCU, prof. univ. M. NOVICOV,
prof. univ. I. PERVAIN

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA LITERATURII ROMÎNE

I

FOLCLORUL. LITERATURA ROMÎNĂ ÎN PERIOADA FEUDALĂ (1400—1780)

COMITETUL DE REDACȚIE AL VOLUMULUI:

ACAD. AL. ROSETTI, redactor responsabil; prof. univ. MIHAI POP,
prof. univ. I. PERVAIN, redactori responsabili adjuncți.
Secretar: conf. univ. AL. PIRU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
București 1964

PREFAȚĂ

Istoria literaturii romîne, lucrare colectivă, de interes național, întocmită sub auspiciile Academiei R.P.R. și sub conducerea acad. G. Călinescu, directorul Institutului de istorie literară și folclor, urmărește a face „o analiză riguros științifică a bogatului tezaur al literaturii noastre și a etapelor ei de dezvoltare“ (Gh. Gheorghiu-Dej). Sarcina principală a redactorilor este de a explica cursul literaturii romîne prin aceleași legi cu care explicăm contradicțiile antagonice și neantagonice din societatea umană, respingînd interpretările idealiste și considerînd literatura ca o formă ideologică a suprastructurii, care în ultimă instanță este determinată de dezvoltarea bazei.

În artă însă avem de-a face nu cu simple fenomene fizice, cărora urmează a le găsi cauza, ci cu creații ale spiritului omenesc, a căror valoare urmează a o afirma în raport cu semnificația conținutului și desăvîrșirea formei. Operele artistice sînt mari copaci înfipți cu rădăcinile în timp și spațiu, dar cu coama răsfirată spre cer. A determina mecanic longitudinea și latitudinea lor terestră e o operație necesară și constructivă pentru orientarea vieții noastre sociale, dar nu e de ajuns. De unde grija adevăratului marxist-leninist de a evita sociologismul, manifestat uneori pueril în felul de pildă de a face o introducere naivă asupra relațiilor vieții industriale și politice și apoi a prezenta brusc figura, să zicem, a unui Eminescu. Deși structura economică determină orice fapt de conștiință, fenomenele artistice se explică mijlocit prin alte fenomene suprastructurale (filozofie, ideologie politică, curente literare etc.). Afară de aceasta, creațiile nu sînt realități accidentale duble, ca apa și untdelemnul într-un același pahar, ci organisme istorice proiectate pe infinit. O oglindire, în opera de artă, numai a zilnicului, ar fi negația însăși a conceptului de artă, oglindirea implică generalizarea. Creația de azi a unui scriitor progresist, care zugrăvește timpul nostru cu luptele ei împotriva inerției și cu sforțarea de a construi societatea socialistă nu va mai fi, prin latura ei tematică, actuală mîine, dar ca creație magistrală va căpăta mereu noi semnificații și va fi stimulatoare pentru timpii care vin, cînd temele de luptă neantagonică se vor schimba, dar marile emoții ale luptei și ale construcției vor fi mereu înțelese, pentru că vor fi mereu, în baza legilor obiective un azi și un mîine, iar noțiunea de proces ascensiv va funcționa fără încetare în sufletele oamenilor. Umanismul nu e un punct fix, ci o direcție către un orizont perfectibil, mereu în mișcare.

Cînd e vorba de literatura din trecut, ne-am silit să evităm interpretarea obiectivistă. Fenomenul literar e privit și judecat în relațiile restrînse ale timpului respectiv, dar și din prezent, efectuînd în chipul acesta o reconsiderare a moștenirii literare. A reconsidera este bineînțeles departe de a anula, de a face *tabula rasa* de valorile trecutului, ignorînd tradiția și punînd-o în afara culturii. A lăsa numai ceea ce pare că ne convine din punct de vedere abstract ideologic, distrugînd viața organică a perindării fenomenelor de creație nu e în spiritul științific al marxism-leninismului. Mai ales tendința de a salva și a pune pe planul întîi pe autorii care nu produc nici o încurcătură, abandonînd pe marii creatori plini de flori și de spini e un procedeu pe care nu l-am adoptat. E adevărat: o literatură indiferentă, cu oarecari detalii progresiste, face respirația mai ușoară istoricului literar fricos de complicații. Dar moștenirea literară, reprezentată mai ales prin marii scriitori, prin natura dimensiunii lor complexe și contradictorii, ar fi ciuntită. Tolstoi era un scriitor aparținînd clasei aristocratice și profesînd unele idei cu totul greșite, privit de la momentul nostru. Dar era un geniu, deci mai presus de toate un om excepțional de adînc și ca atare, neconvențional, aruncat mereu în furtunile veacului său, depășindu-se și trădînd saloanele castei sale în fiece minut. Este, la Tolstoi, ca la toți oamenii mari, un fond de populism, adică de substanță comună cu masele. Un astfel de om, chiar tras de prejudecăți, chiar strîmbînd realitatea, o vede pînă în adîncuri. Lucrul l-a spus Lenin, cu mare acuitate. În această situație se află Eminescu, ale cărui opere trebuie descifrate în diagonală, multe din ele fiind moduri aparent retrograde de protest împotriva prezentului său.

În privința sistematizării materialului, colectivul de coordonare a adoptat un principiu de periodizare care, ținînd seama de existența unor indiscutabile etape în dezvoltarea literaturii, să nu altereze continuitatea lor organică. Volumul I corespunde epocii feudale, pînă la 1780, următoarele trei epocii burgheze în momentele ei distincte. Volumul II prezintă curentele literare și scriitorii care au ilustrat în țările romînești iluminismul și romantismul, cuprinzînd în linii generale acea parte a literaturii care istoricește corespunde fazei din istoria poporului romîn cînd burghezia a jucat un rol progresist și cîteodată chiar revoluționar. Volumul III tratează despre marii clasici (Eminescu, Creangă, Caragiale și alții) din perioada încheierii rolului revoluționar al burgheziei și pînă la maturizarea conștiinței revoluționare a proletariatului, epoci prin urmare în care s-au creat condițiile cele mai prielnice pentru dezvoltarea realismului critic. In linii mari volumul IV corespunde fazei imperialiste a dezvoltării capitalismului. Dezvoltarea literaturii se resimte pe de o parte de influența binefăcătoare a luptei muncitorești, pe de alta de influența ideologiei burgheze în plină agresiune. E o fază foarte contradictorie, în care ne-am ferit a micșora contribuția scriitorilor considerați de unii „complicați“, dar și de absolvirea unor autori vizibili reacționari, fără scuza de a surprinde prin geniul lor legea internă a istoriei. Volumul V va încerca să dea imaginea cît mai completă a unei literaturi în plin mers.

Primul volum din *Istoria literaturii romîne* cuprinde două părți, și anume : 1) expunerea sintetică a folclorului literar romînesc, pe genuri ; 2) o expunere istorică a literaturii romîne din perioada feudală, de la începutul secolului al XV-lea pînă la 1780, dată de la care se consideră îndeobște că începe o fază de tranziție spre literatura romînă modernă, așa-numita epocă a luminilor.

Partea întîi a prezentului volum e consacrată folclorului, întrucît în țările romînești, ca la mai toate popoarele, literatura populară este mai veche decît cea cultă, punctul de plecare și modelul ei permanent. Partea despre folclor conține o expunere istorică generală insistînd îndeosebi asupra literaturii populare orale din perioada feudală, rămînînd ca în volumele următoare ale tratatului să se reia în discuție piesele databile, la locul potrivit (ca de pildă folclorul nou de după 23 August 1944, în volumul al V-lea).

Partea a doua a volumului I încearcă, atît cît este posibil în perioada începuturilor, o mai exactă delimitare a fenomenului literar propriu-zis din fenomenul cultural în genere. Ținînd seama însă că această operație nu ar fi uneori pe deplin îndreptățită (cronica lui Miron Costin fiind, de pildă, și operă literară, și istorie) și că pînă în prezent nu avem încă o istorie științifică a culturii romînești, am dat importanța cuvenită tuturor instituțiilor și formelor de cultură care determină literatura sau o vehiculează. Desprinderea fenomenului curat artistic de cel cultural ar fi a falsifica natura acestei perioade — soclu pe care se ridică literatura secolelor următoare. „Cronicarii“ — zicea redactorul șef al întregului tratat într-o ședință la Academia R.P.R. — „sînt admirabili și dau mari emoții stilistice și de reflecție morală cititorilor rafinați. Artiști în înțelesul exact al cuvîntului nu sînt, pentru că intenția propriu-zis artistică le e necunoscută și fără asta arta nu există... Mai dificilă ni se reprezintă problema raportării volumului I la întregul manual, sub raportul artei. Aci nu e vorba de a remarca, ici și colo, și anume însușiri artistice, ci de a privi totul în perspectiva artei. Fără îndoială că un bloc de marmură nu e o sculptură și descripția lui nu va cuprinde exaltări critice ca în fața operei unui Michelangelo. Determinarea valorii lui materiale e de competența unui specialist. Cu toate astea, oricîte verdicte ne-ar da cel care cunoaște structura marmurilor și rezistența lor, numai artistul știe să scoată cu imaginația din el formele culcate în bloc. Cultura veche este un astfel de bloc în care stau încă nenăscuți Eminescu și Creangă, Caragiale și Sadoveanu. A descifra prezența lor virtuală în acea materie simplă, privind din prezent spre origini, aceasta e marea misiune a unui adevărat istoric literar“.

COMITETUL GENERAL DE COORDONARE
ȘI COMITETUL DE REDACȚIE AL VOLUMULUI I

FOLCLORUL LITERAR ROMÎNESC

PARTEA ÎNTÎI

VECHI ATESTĂRI ISTORICE, GENURI ŞI SPECII

Înainte de a avea o literatură scrisă, poporul romîn a avut o bogată literatură orală. Este deci firesc ca o istorie a literaturii romîne să cuprindă atît operele scriitorilor cît şi creaţiile literare anonime ale poporului. În această situaţie însă, începuturile literaturii noastre trebuie căutate cu mult înaintea cărţilor scrise în secolul al XVI-lea. Pînă cînd clericii au ajuns să traducă în romîneşte psalmii şi scriptura şi cronicarii să consemneze în limba naţională evenimentele istorice şi faptele domnilor, cîntăreţii şi povestitorii populari au creat poezia orală în general laică şi cele mai vechi forme de spectacol, legendele, epica eroică, basmele, baladele şi snoavele, versurile cîntecelor lirice şi ale strigăturilor, ghicitorile şi proverbele.

Capitolul despre literatura populară cu care începem întregeşte astfel imaginea dezvoltării literaturii noastre cu cîteva veacuri şi cu o seamă de opere de mare valoare care, depăşind limitele patrimoniului artistic naţional, au intrat în patrimoniul general al culturii populare europene. El ajută la o mai bună înţelegere a fenomenului formării literaturii culte, mai cu seamă sub aspectul creării limbii poetice.

Pentru epoca începuturilor, aşezarea capitolului despre literatura populară înaintea capitolului despre literatura veche corespunde dezvoltării istorice. Acest lucru nu trebuie să ducă însă la concluzia că o dată cu apariţia primelor cărţi scrise în limba romînă, literatura populară a încetat să existe sau a trecut în viaţa culturală a poporului, pe plan secundar. Poporul a continuat să creeze opere literare valoroase şi după apariţia literaturii scrise. Şi astăzi apar în folclorul nostru cîntece, poezii şi povestiri noi dovadă că izvorul inspiraţiei literare a poporului este mereu viu. Pînă în anii regimului de democraţie populară, folclorul a fost principala formă de manifestare artistică-literară, muzicală şi coregrafică a maselor populare.

În istoria literaturii, operele orale se situează prin cîteva capodopere, în rîndurile moştenirii literare, alături de creaţiile cele mai de seamă ale scriitorilor. Creaţiile folclorice mărturisesc despre lupta străveche a omului pentru stăpînirea naturii, despre lupta împotriva cotropitorilor turci şi tătari, despre răscoalele împotriva exploatării boiereşti şi ciocoieşti, despre fenomenele de proletarizare. În ele găsim mărturia statornică a năzuinţelor poporului muncitor spre libertate și dreptate socială, expresia dorinței lui nestrămutate de a-și făuri o viață fericită.

Dacă în primele veacuri ale dezvoltării noastre culturale literatura populară a fost singura literatură romînească, după apariția literaturii culte, folclorul a continuat să se dezvolte alături de ea. Între literatura populară și literatura cultă, interferențele au fost permanente. O dată cu răspîndirea științei de carte în popor, creatorii populari au început să cunoască unele din operele literaturii culte. Începînd cu secolul al XVIII-lea și mai cu seamă cu scriitorii generației de la 1848, literatura populară a devenit consecvent izvor de inspirație a literaturii culte. Cele două forme ale literaturii naționale au oglindit deci dezvoltarea social-economică a poporului nostru, și s-au influențat reciproc atunci cînd țelurile lor înaintate s-au întîlnit. Abia în condițiile culturii socialiste, literatura cultă căpătînd o pondere deosebită în viața culturală a maselor, devenind un bun obștesc al întregului popor, raportul dintre literatura cultă și literatura populară s-a schimbat.

Pentru a da o imagine exactă a rolului literaturii populare în istoria dezvoltării literare, ar fi fost poate mai nimerit ca la fiecare epocă un capitol să trateze aspectele folclorice ale vieții literare. După capitolul de început, care ar fi tratat despre literatura populară anterioară primelor cărți scrise în limba romînă, ar fi urmat la locul respectiv în tratat, un capitol despre literatura populară din secolul al XVI-lea, secolul al XVII-lea etc., apoi la fiecare perioadă a literaturii moderne contribuția inspirației folclorice la opera scriitorilor, atitudinea diferitelor orientări literare față de moștenirea folclorică și creațiile populare proprii perioadei respective. Acest fel de a prezenta literatura populară întîmpină însă dificultăți ce izvorăsc din însăși natura creației populare și din lipsa unei documentări științifice corespunzătoare pentru perioada anterioară secolului al XIX-lea.

Realizate, păstrate și transmise oral din generație în generație, creațiile populare au suferit în cursul veacurilor nenumărate modificări ce nu ne-au fost consemnate decît o dată cu primele culegeri. Ține de însăși natura creației populare, care ia ființă în procesul dialectic de necontenită dezvoltare a tradiției, ca bunurile tradiționale — atunci cînd nu sînt total depășite de dezvoltarea conștiinței sociale, de condiționările social-economice, și nu sînt date uitării — să se înnoiască pentru a exprima gîndurile, sentimentele și năzuințele celor ce le transmit mai departe. Receptînd oral operele tradiționale și dîndu-le un înțeles nou, interpreții populari le aduc și importante schimbări structurale. Astfel, creațiile populare oricît de vechi origini ar avea, ajung la noi în accepțiunea pe care le-a dat-o epoca în care au fost culese. Pentru folclorul nostru cele mai multe au ajuns în accepțiunea secolului al XIX-lea sau a secolului al XX-lea. Cercetarea minuțioasă a materialelor cunoscute cu ajutorul comparării variantelor și printr-o analiză literară care, pe lîngă referiri istorice să dezvăluie și orientări ideologico-artistice proprii anumitor trepte de dezvoltare ale conștiinței sociale, permite să se stabilească la același gen, sau chiar la aceeași temă, etapele succesive de dezvoltare. Cercetările de acest fel sînt însă abia la început și nu oferă încă material îndestulător pentru a face cu putință o prezentare istorică a folclorului romînesc. Oricîte cercetări am face, imaginea dezvoltării folclorului nostru pînă în secolul al XIX-lea va rămîne incompletă din cauză că nu tot ce a creat poporul nostru în curs de peste un mileniu a ajuns la noi. Din creațiile generațiilor anterioare, fiecare generație a păstrat numai ce a răspuns necesităților ei social-culturale. În procesul multisecular de transmitere orală, foarte multe creații ce caracterizau o anumită epocă s-au pierdut sau au ajuns pînă la noi în forme atît de schimbate încît nu mai păstrează decît vagi urme din epocile mai vechi.

Pînă în secolul al XVI-lea, datele istorice concrete despre folclorul nostru sînt foarte rare. Cea dintîi mărturie despre existența cîntecului popular pe teritoriul locuit de romîni datează din prima jumătate a secolului al XI-lea. Legenda Sfîntului Gerard, episcop de Cenad mort la 1047, vorbește despre cîntecul jalnic al unei femei ce învîrtea rîșnița, cîntec pe care l-ar fi auzit într-o noapte cînd poposea la un cneaz local. Mențiunea este sumară și nu ne spune nimic despre cîntec și despre limba în care a fost cîntat. A doua mărturie ne-o dă cronicarul bizantin M. Dukas cînd, vorbind despre lucruri ce s-au petrecut între anii 1396—1402, amintește printre tinerii prizonieri ce cîntau cîntece în limba lor pentru a delecta pe sultanul Baiazid Fulgerul și pe valahi. Un document de la Marienburg din 1 septembrie 1399 amintește de un „walachischer Spielmann“, un „muzicant valah“, dar mențiunea este și de data aceasta prea sumară pentru a fi utilă cercetărilor concrete de istoria folclorului.

Cu un veac mai tîrziu, letopisețul moldovenesc spune că la 1497 Ștefan cel Mare a adunat în ziua de Sf. Nicolae, la Hîrlău, toți „vitejii și boierii“ sai la un mare ospăț care, potrivit obiceiurilor vremii, nu s-a putut desfășura fără cîntec și mai cu seamă fără cîntec epic, deși cronicarul nu menționează anume cuprinsul cîntecului. Astfel de cîntece vor fi fost zise la toate ospețele domnești.

Față de aceste razlețe și sărace mărturii din primele veacuri ale istoriei noastre, din care putem doar deduce existența cîntecului romînesc, începînd cu secolul al XVI-lea mărturiile devin mai frecvente și aduc chiar referiri la anumite cîntece. În „Învățăturile către finl său Teodosie“, Neagoe Basarab (1512—1521) citează (din Fiziolog) pilda cu turturica pe care o regăsim apoi într-un cîntec popular. Printre notele în legătură cu versurile poetului maghiar Balassa Bálint (1551—1594), care a trăit un an în Transilvania și a cunoscut folclorul romînesc, se amintește un cîntec romînesc ale cărui urme nu au putut fi identificate în culegerile noastre de folclor. Se menționează însă și acel vestit cîntec al fetei de romîn care și-a pierdut oile sau caprele și le caută plîngînd, prin munți. După mărturia cronicarului maghiar Szamosközi, acest cîntec a fost cîntat de lautarii ce însoțeau armata lui Mihai Viteazul la intrarea lui în Alba-Iulia. Cronicarul maghiar Kemény Iános amintește acest cîntec și atunci cînd oștile lui Constantin Vodă Basarab Cîrnul intrau în 1659 în Tîrgu-Mureș împreună cu oștile lui Gheorghe Rákoczi II. Un fragment al acestui cîntec, ce pare a se fi bucurat altădată de o mare răspîndire, a fost cules între ultimele două războaie mondiale, în Maramureș.

Cronicarul polon Matej Strykowski trecînd la 1574 prin Țările romînești, în drum spre Constantinopol, menționează existența unui „glorios și antic obicei“, obiceiul de a cînta în toate adunarile cîntece acompaniate de viori, alăute, cobze și harfe, cîntece care vorbesc despre vitejii ale principilor și voinicilor și desfătează peste măsură poporul de jos.

Cîntecele și dansurile noastre care cu cîteva decenii mai înainte l-au inspirat pe poetul maghiar Balassa Bálint, inspiră și poetului german Martin Opitz poemul *Zlatna oder von Ruhm des Gemutes* (1622).

Din prima jumătate a secolului al XVII-lea datează primele notații de cîntece populare romînești făcute de călugărul Ion Caioni (1629—1667) și primele date mai ample asupra obiceiurilor noastre de anul nou cuprinse în „indignatul“ protest al preotului sas Andreas Mathesius (1647) împotriva păgîneștilor obiceiuri și cîntece ale romînilor din satul Cergău de lîngă Blaj, din imediata vecinătate a comunei Roșia de pe Secaș, unde N. Pauletti va face cu două veacuri mai tîrziu prima culegere de poezie populară romînească.

Din aceeași epocă datează și cea dintîi încercare de a folosi schemele prozodice ale poeziei populare drept model pentru poezia cultă romînească în *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei (1673).

La sfîrșitul secolului al XVII-lea, învățatul cronicar muntean Constantin Cantacuzino discută în *Istoria Țării Romînești* (1694), cu o remarcabilă clarviziune pentru timpul său, valoarea epicii populare ca document istoric și arată că ea „vestește de vitejii și alte fapte ale domnilor și altor vrednici oameni“, „laudă sau hulește peste măsură“ și prezintă pe scurt evenimentele insistînd numai asupra faptelor esențiale. Cîntecele epice, spune cronicarul muntean, sînt cîntate de lăutari și de alți cîntăreți. Relatarea lui Constantin Cantacuzino prevestește, prin amănuntele pe care le dă și prin atitudinea critică, contribuția importantă pe care în secolul următor o aduc la cunoașterea folclorului romînesc Dimitrie Cantemir și Franz Joseph Sulzer.

Deși interesante, aceste mărturii sînt prea sărace pentru a ne vorbi cu oarecare amănunte despre literatura noastră populară. Ele nu pot fi decît puncte de sprijin pentru cercetările asupra dezvoltării creației populare pe baza materialului folcloric însuși. Am arătat însă care este stadiul acestor cercetări și care sînt greutățile realizării lor izvorîte din însăși natura faptelor de folclor, precum și din pierderea atîtor creații din trecut.

Aceste considerente au determinat prezentarea unitară a folclorului tradițional în prima parte a tratatului de istorie a literaturii romîne.

Prezentarea literaturii populare tradiționale se face în sistematica genurilor și speciilor folclorice existente, începînd cu folclorul obiceiurilor de peste an și al celor legate de momentele mai importante din viața de familie, continuînd cu poezia descîntecelor și sfîrșind cu ghicitorile, proverbele și zicătorile. Toate aceste categorii, integrate unor obiceiuri anume sau produse doar întîmplător la anumite prilejuri, sînt strîns legate de viața de fiecare zi a oamenilor, au un pronunțat caracter utilitar. Literatura nelegată de anumite obiceiuri, nedeterminată de scopuri utilitare nemijlocite, am grupat-o în manifestările spectaculoase de mimă și teatru, în legende, basme și snoave, în epică eroică și istorică, în balade, cîntece lirice și strigături.

Genurile și speciile literaturii populare nu sînt numai categoriile unei organizări sistematice a materialului folcloric. Ele sînt realități istorice concrete și în orînduirea lor s-a ținut seama și de o anumită ierarhizare în timp și în raport cu apariția, consolidarea și decăderea fiecăreia. Această ierarhizare, în condițiile de astăzi ale cercetărilor, nu poate decît să traseze contururile mari ale dezvoltării creației populare. Suprapunerile și interferențele sînt proprii nu numai creațiilor folclorice izolate ci și diferitelor categorii ale literaturii populare, fac parte din procesul de dezvoltare istorică și nu pot fi neglijate.

Folclorul este o enciclopedie poetică vie a vieții populare. El oglindește în forme multiple și variate sentimentele, gîndurile și năzuințele poporului nostru în diferitele etape de dezvoltare. Toate datele oferite de materialul folcloric cules pînă acum arată că cele mai vechi creații literare populare s-au păstrat în folclorul obiceiurilor și mai cu seamă al obiceiurilor legate de muncile de peste an, de nuntă și de înmormîntare. O mare parte din poezia acestor obiceiuri oglindește forme de viață ce ne duc spre satul cu viață patriarhală de la începutul perioadei feudale. Despre aceste moduri de viață vorbește poezia descriptivă idilică sau poezia eroică a colindelor laice, unele cîntece din Hunedoara sau Bihor adresate miresei, cîntecul ceremonial de înmormîntare cîntat în zori sau la brad. Plugușorul, în variantele lui cele mai vechi, nu este decît un scurt tratat versificat de agrotehnică primitivă în care indicațiile practice domină asupra poeziei și în care versul nu are decît o funcție mnemotehnică. Cîntecul cununii din nordul Transilvaniei ca și vechea orație de nuntă, caloianul sau unele descîntece nu sînt decît descrieri de ceremonialuri ori de rituri. Ele datează din epoca în care cuvîntul versificat, în lipsa cuvîntului scris, servea ca indicație de comportare în anumite situații.

De altfel pare firesc ca în satele vechi, cu viața patriarhală de la începutul perioadei feudale, obiceiurile să fi avut un rol determinant în viața folclorică, toate manifestările artistice fiind în esență integrate unor forme de obicei. Din manifestările sincretice ale obiceiurilor străvechi par a se fi desprins, mai tîrziu, formele independente ale cîntecului epic și liric. Acest fapt explică de ce în cîntecul liric găsim atîtea teme și imagini poetice din colindele de flăcăi și fete și din cîntecele de nuntă. Pare astăzi neîndoios că cele mai vechi moduri de realizare poetică romînească s-au elaborat în cadrul manifestărilor sincretice ale obiceiurilor. Pe baza lor s-au dezvoltat categoriile folclorice de mai tîrziu. Este deci firesc ca folclorul obiceiurilor să fie la începutul prezentării poeziei populare tradiționale.

Și în basme întîlnim unele elemente ce ne duc spre forme patriarhale de viață, dar fiind integrate în creații literare de largă circulație internațională și filtrate prin receptivitatea succesivă a generațiilor, legătura lor cu epocile vechi ale istoriei noastre este mai problematică decît la cîntecele obiceiurilor, care sub acest aspect sînt atît de elocvente. Legendele răspund de obicei unui deceu, au un caracter etiologic și prezintă și ele, sub aspectul datării istorice, situații confuze, deci nu pot fi socotite decît în rare cazuri ca făcînd parte din folclorul străvechi. La foarte multe din ele suprapunerile religioase sau chiar anumite concepte istorice și pseudoștiințifice tîrzii sînt evidente.

Cîntecele epice pe care nu le mai socotim documente istorice de aceeași valoare cu hrisoavele ci doar oglindiri artistice ale unor evenimente și situații, se așază, prin acțiunile lor, în epoci istorice bine determinate și aparțin în cea mai mare parte perioadei feudale. Unele teme haiducești și de răzvrătire țărănească intră în perioada trecerii de la feudalism la capitalism și chiar în perioada capitalistă. Genul este astăzi cristalizat. În cadrul lui nu mai apar creații noi.

Toți cercetătorii sînt de acord că lirica populară, în forma în care a ajuns pînă la noi, este de dată mai recentă. Totuși nu se poate nega existența unei lirici mai vechi, desprinsă din sincretismul obiceiurilor. Din această formă veche a liricii noastre, ni s-au păstrat însă doar puține cîntece. În schimb cîntecul liric și strigătura domină folclorul contemporan; sînt genurile cele mai productive astăzi.

Cele cîteva exemple au arătat că sistematica genurilor corespunde, în liniile ei mari, unei ierarhizări istorice, îndeosebi în ce priveşte apariţia fiecărei categorii, consolidarea ei şi momentul de pondere maximă în viaţa folclorică a poporului.

Fără îndoială că şi în cadrul fiecărui gen şi fiecărei specii, realizările literare concrete capătă şi ele o ierarhizare în timp, care se desprinde din compararea diferitelor creaţii în cadrul categoriilor folclorice cărora aparţin. Uneori la ierarhizarea în timp a faptelor de folclor ne ajută şi răspîndirea lor teritorială. Deosebirile stilistice regionale constatate în folclorul nostru se datoresc dezvoltării istorice deosebite a diferitelor ţinuturi. Stilurile regionale sînt deci şi ele realităţi istorice, nu numai diviziuni teritoriale, şi cunoaşterea lor sub acest aspect ajută la înţelegerea dezvoltării istorice a faptelor şi fenomenelor de folclor.

Creaţia populară fiind înfăţişată în cadrul unui tratat de istorie literară, este natural ca accentul să cadă asupra valorii ei poetice. De altfel, poeţii şi prin înrîurirea lor, a culegerilor şi a manualelor şcolare, cititorii de literatură nu mai consideră poezia populară decît sub aspect strict literar. Totuşi natura însăşi a anumitor creaţii populare, şi înainte de toate a poeziei cîntate, care reprezintă o bună parte a poeziei noastre populare, cere ca în explicarea momentelor literare să atragem atenţia şi asupra caracterului lor sincretic, acolo unde cîntecul, dansul sînt strîns legate de textul oral.

POEZIA OBICEIURILOR

OBICEIURI DE ANUL NOU

Ceea ce caracterizează, printre altele, folclorul romînesc este bogăţia obiceiurilor tradiţionale legate de muncile agricole de peste an şi de păstorit. De origine foarte veche, cele mai multe dintre ele s-au păstrat, cu succesive schimbări de funcţie şi cu necontenită accentuare a părţii spectaculoase, pînă în zilele noastre.

Printre obiceiurile tradiţionale, cele ale sărbătorilor de iarnă ocupă, datorită amploarei lor, un loc deosebit.

Sărbătorile de iarnă sînt, înainte de toate, sărbătorile schimbării anului. Ele se desfăşoară între 24 decembrie şi 7 ianuarie şi au ca punct central Crăciunul şi Anul Nou. Repertoriul lor bogat cuprinde : colindele — colinde propriu-zise, colinde de copii — urările de belşug şi recoltă bogată cu *pluguşorul* şi cu *buhaiul*, urarea cu *sorcova*, *zorile* sau *zioritul*, urare făcută în zorii zilei de Crăciun şi Anul Nou, *vasilca* ; jocurile cu măşti : *turca* sau *cerbul*, *brezaia*, *cămila*, *capra*, *cerbuţul*, *malanca*, *jocurile cu păpuşi* ; dansu-

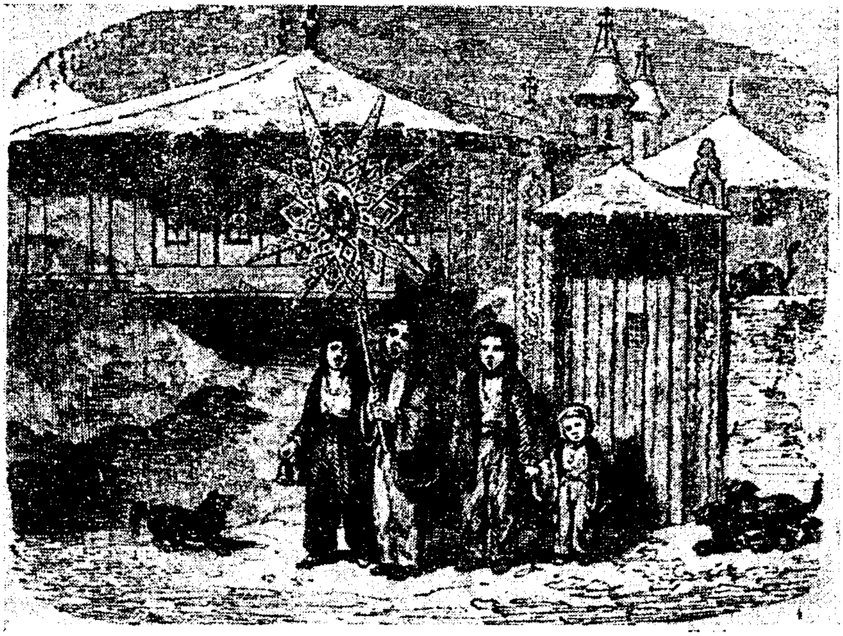

La stea de Ch. Daussault.

Grup de colindători cu dubă — Reg. Hunedoara.

rile: *căiuţii* sau *bumbierii* şi *căluşerii*, şi, în sfîrşit, *cîntecele de stea, vicleimul; irozii, ieslea* şi *teatrul popular cu tematică haiducească.*

Răspîndirea teritorială a acestui repertoriu nu este unitară. Unele categorii se găsesc în întreaga ţară. Altele abundă în anumite ţinuturi şi sînt mai rare sau lipsesc cu totul în alte regiuni.

Deosebirile regionale corespund de fapt etapelor felurite în care se găseşte, în dezvoltarea lui, folclorul diferitelor ţinuturi. Situaţia geografică oglindeşte dezvoltarea istorică, căci cultura populară s-a închegat şi s-a dezvoltat în timp, pe baza dezvoltării economice şi sociale specifice locurilor. În folclor gîndurile şi năzuinţele oamenilor apar aşa cum s-au închegat şi s-au cristalizat artistic în condiţii concrete de viaţă. În acest sens găsim în el nu numai deosebirile intervenite în cursul procesului de dezvoltare, ci şi pe cele ce au existat de la început chiar, în momentele şi modurile în care s-au alcătuit, în diferitele locuri, comunităţile sociale.

Nici vechimea manifestărilor folclorice din cadrul sărbătorilor de Anul Nou nu este aceeaşi. Cele mai multe par a fi străvechi. Doar *Cîntecele de stea* şi *irozii* sînt de origine mai nouă, cărturărească, bisericească. Nou este şi teatrul popular cu tematică haiducească, deşi el se suprapune, ca şi irozii, peste vechile spectacole populare cu măşti sau se asociază cu acestea.

Datele istorice în legătură cu obiceiurile de Anul Nou sînt şi ele lacunare. Cele mai ample le găsim în memoriul pastorului Andreas Mathesius din Cergăul Mic — Tîrnave — septembrie 1647, în care protestează împotriva „valachilor" care nu vor să înveţe psalmii şi continuă să cînte de Crăciun diavoleştile lor colinde învăţate din strămoşi. El dă asupra învăţării colindelor şi desfăşurării colindatului, date care arată că în trei secole obiceiul în ansamblul lui s-a schimbat foarte puţin. Despre obiceiul colindatului la oraş vorbeşte diaconul Paul de Alep, care l-a însoţit în principate între 1650—1660, pe patriarhul Macarie. Descrierea se referă mai mult la sărbătorirea Crăciunului de către boieri şi cler. Interesantă este totuşi şi menţiunea pe care o face despre colindatul lăutarilor. D. Cantemir, în *Hronicul vechimei romîno-moldo-vlahilor*, aminteşte despre colinde, voind să stabilească o legătură între refrenul *Ler* şi Aurelian împăratul.

Trei dintre categoriile repertoriului enumerat prezintă un interes deosebit pentru cunoaşterea realizărilor literare şi spectaculoase din obiceiurile legate de schimbarea anului: *colindele, urările cu pluguşorul, buhaiul* şi *jocurile cu măşti.*

Prin numărul lor mare, prin frumuseţea muzicii şi poeziei lor, colindele domină sărbătorile Crăciunului.

Se colindă de obicei în seara şi în ziua de Crăciun, dar în unele locuri şi în ajunul şi ziua de Anul Nou şi la alte sărbători ale ciclului. La colindat participă tot satul, deşi efectiv colindă numai copiii, flăcăii, bărbaţii pînă la o anumită vîrstă şi lăutarii. Sînt locuri unde colindă şi fetele, mai rar femeile, şi uneori fetele şi flăcăii împreună.

Tradiţia obiceiurilor de Crăciun şi Anul Nou cere ca flăcăii care colindă şi urează cu pluguşorul şi cu buhaiul, sau care fac jocurile cu măşti, să fie organizaţi în cete.

Acolo unde formele tradiţionale au fost bine păstrate, colindatul era un măreţ spectacol, ce dădea deosebită solemnitate sărbătorilor Anului Nou. Se colindă în tot satul. Gazda casei colindate este întotdeauna întrebată dacă primeşte colindă. Se cîntă întîi o colindă la uşă sau la fereastră, prin care de obicei se vesteşte sărbătoarea, apoi ceata intră în casă, cîntă colinda gospodarului (colinda cea mare) şi pe urmă, din iniţiativa cetei sau la cererea gazdei, alte 2—3 colinde. În casă colindătorii sînt aşteptaţi cu darurile pe masă. După terminarea colindatului, se urează pentru fiecare dar în parte şi la sfîrşit se mulţumeşte gazdelor în formule tradiţionale. În anumite regiuni se dansează la casele cu fete sau acolo unde este loc mai mult şi vin fetele din mai multe case să întîmpine ceata colindătorilor. Pe uliţă ceata se deplasează cu cîntece şi strigături.

În unele părţi din Transilvania, în noaptea de Anul Nou, la miezul nopţii, ceata urca în turnul bisericii şi colindă spre „cele patru zări".

În trecut era şi obiceiul întrecerii între cetele de colindători din acelaşi sat sau din satele vecine.

Ceata colindă însoţită de un instrument muzical. Pînă la primul război mondial, în multe regiuni se mai colinda cu cimpoiul. Azi se colindă cu fluierul, cu clarinetul, cu torogoata, cu vioara. În partea de sud-vest a Transilvaniei, ceata de colindători are şi o „dubă".

Deşi se colindă în grup, colinda se cîntă la unison. În cele mai multe locuri ea este executată antifonic, pe două sau trei grupe.

Rostul tuturor colindelor este urarea. Totuşi deosebim, datorită desfăşurării şi conţinutului, colindele propriu-zise de colindele de copii.

Copiii colindă în ajunul Crăciunului şi de Anul Nou. Colindele lor sînt scurte, vestesc sărbătoarea, urează belşug de miei, viţei, purcei, pui etc. şi cer în versuri pline de haz, darurile cuvenite: alune, nuci, mere, pere, colaci etc. În unele părţi ale Olteniei şi Transilvaniei, copiii numiţi şi *piţărăi* ating cu beţele sau nuielele, pe care le poartă anume, stîlpii porţilor, uşorii uşilor de la grajduri sau hambare, grinda casei şi scormonesc în cărbuni, pentru a aduce noroc şi belşug. Colindatul lor seamănă mult cu cel citat pentru romani, de Du Cange.

În colindele de copii urarea este întotdeauna directă şi, deşi concretă în enumerarea celor dorite şi chiar a darurilor pretinse în schimb, are un caracter general şi se cîntă la fel la toate casele.

Colindele propriu-zise sugerează urarea prin cîntece care vorbesc despre înţelepciunea şi opulenţa gospodarului, a ciobanului, pescarului etc., despre viteji şi fapte vitejeşti, despre feţi frumoşi şi fete frumoase, despre logodnici şi nunţi minunate şi despre tot felul de fapte şi întîmplări deosebite, pe care le descriu şi le glorifică. Urarea directă apare doar ca o completare la sfîrşit sau la unele daruri.

Spre deosebire de colindele de copii, care au un caracter general, colindele propriu-zise sînt individualizate. Ele se adresează gospodarului, gospodinei, flăcăului, fetei, copilului, tinerilor căsătoriţi, sugarului, văduvei, ciobanului, pescarului, soldatului, înstrăinatului etc. Există şi colinde de doliu etc. Există tipuri de colinde mai mult sau mai puţin precise astăzi, pentru diferitele momente ale colindatului.

Individualizarea duce la o mare varietate de tipuri, la o mare diversitate de teme. Există un întreg ciclu de colinde cosmogonice, un ciclu de colinde vînătoreşti, în care cerbul şi leul ocupă un loc deosebit, un ciclu de colinde pe tema metamorfozelor, un ciclu de colinde păstoreşti. Poezia acestor colinde este de o mare frumuseţe. Colindele vorbesc, într-o atmosferă de legendă, despre lume şi stihii, dar mai cu seamă despre trei domenii din viaţa satului şi a oamenilor: viaţa gospodărească sub diferitele ei aspecte, puterea şi frumuseţea tinerilor, eroismul şi iubirea văzute sub perspectiva unei căsnicii.

Ceea ce caracterizează poezia colindelor este atmosfera optimista în care este înfăţişata viaţa oamenilor din obştile săteşti. Această transfigurare optimistă a vieţii este determinată de caracterul de urare al colindelor.

Printre colindele ce au ajuns pînă în vremea noastră, una care a păstrat — prin simplitatea imaginilor, prin laconismul exprimării — atmosfera de mare vechime, este colinda de pe valea superioară a Mureşului, ale cărei versuri i-au inspirat lui Béla Bartók *Cantata Profana*.

Cel unchieş bătrîn,
El ca şi-o d-avut
Nouă fiuşori.
El nu i-o-nvăţat
Nice văcăraşi
Făr'el i-o'nvăţat
Munţii la vînat.
Punte şi-au d-aflat,
Urmă de cerb mare.
Atît au urmărit,
Pîn' s-au rătăcit
Şi s-au neftinat
Nouă cerbi de munte.
Drag tăicuţu lor
Nu şi-au mai răbdat.
Şi el s-o luat,
Puşca şi-au'nţăglat
Şi-n munţi au vînat.
Punte s-au d-aflat
Nouă cerbi de munte.
'Ntr-un genunche-a stat,
Tras-au să-i săgete.
Cerbul cel mai mare
Din grai şi-au strigat:
— Drag tăicuţul nostru,
Nu ne săgeta,
Că noi te-om lua
În ceşti coarne rari
Şi noi te-om ţipa
Tot din munte-n munte
Şi din plai în plai,
Tot din piatră-n piatră,
Tot ţiră ti-i face.
Tăicuşorul lor
Din grai şi-o strigat:
— Dragi fiuţii mei,
Haideţi voi acasă
La măicuţa voastră,
Cu dor vă aşteaptă,
Cu făclii aprinsă,
Cu pahare pline.
Cerbul cel mai mare
Din grai şi-o grăit:
— Drag tăicuţul nostru,
Du-te tu acasă
La măicuţa noastră.

Că coarnele noastre
Nu intră pe ușă
Făr'numai prin munți;
Picioarele noastre
Nu calcă-n cenușă
Făr'numai prin frunză;
Buzuțele noastre
Nu-și beau din pahare
Că-și beau din izvoare.

Este probabil una din primele realizări poetice ale temei metamorfozării în literatura noastră care, dincolo de caracterul descriptiv de mare simplitate, este o glorificare a vieții libere a vînătorilor.

Venind din lumea obștilor sătești, colindele sînt cîntece de urare ce exprimă, în versuri și melodii de mare frumusețe, bucuria întîmpinării Anului Nou, toate speranțele ce se leagă de el. Spre deosebire de incantații, de descîntece, unde poezia însoțea actul magic și se adresa numai unor forțe supranaturale, urarea din colinde era un mod poetic de a inspira omului încredere în anul ce vine, de a-l face să creadă cu tărie în împlinirea urării. Această calitate face ca urarea să se realizeze prin descrierea vieții fericite și îmbelșugate, prin prezentarea faptelor vitejești ale tînărului voinic: lupta, vînatoare, încurarea cailor, întrecerea cu șoimii, prin înfățișarea alaiurilor de nuntă etc. Descrierea unor vechi ceremonialuri este atît de clară în colindele cele mai realizate, încît sugerează pe lîngă rostul de urare al cîntecului și pe acel de carte de protocol sau de indicator de comportare. Descrierea caracterizează toată poezia obiceiurilor de Anul Nou și determină realizarea lor artistică.

Din punct de vedere al compoziției, colindele încep cu cîteva versuri de punere în temă, de pornire a acțiunii, cu aproape aceeași funcție față de întreg ca și începuturile basmelor. Aceste versuri sînt premerse de versul de invocare: Junelul, june bun! Florile, flori dalbe de măr! Cunună de vinețele! Domnului, domnu bun! Lerui, ler etc. Versurile invocatoare revin în corpul colindei însoțind refrenele muzicale. La început indicau sensul colindei și au fost probabil simboluri, legate de anumite categorii de urări. Ele și-au pierdut de mult semnificația străveche, și prin aceasta și legătura precisă cu categoriile respective de colinde, și sînt azi doar podoabe poetice. Partea descriptivă, plină de imagini de mare frumusețe, de hiperbole, de întîmplări miraculoase, formează de fapt miezul colindei, descrierea vieții idilice, invocarea belșugului, acțiunea eroică etc. Totuși accentul urării nu cade asupra ei, ci asupra părții de încheiere, în care se afirmă ceea ce este menit, se formulează, în moduri tradiționale de exprimare, felicitarea, urarea. Dincolo de faptul că astăzi colinda se cîntă fără păstrarea riguroasă a categoriilor tradiționale, versurile de încheiere indică rostul străvechi al ei.

Colindele ce vestesc sărbătoarea descriu ceremonialurile cu care altă dată era întîmpinată venirea Anului Nou, ceremonialuri azi dispărute.

Fă-te vesel, domnu bun,
Domnului bun,
Că vă vin junii buni,
Junii buni colindători,
D-uspăcionii lui Crăciun,
Lui Crăciun celui bătrîn.
Dalca dînsu-ncă-i cu ei,

Dale dînsu-i îmbrăcat
În veşmîntu-i mohorît,
Lungu-i lat, prejur pămînt,
Pe la poale polărit,
Pe la margini mărginit.
Împrejur de mînecele
Luce stele mărunțele;
Între doi umeri d-ai lui,
Luce-mi doi luceferei.
Da' din față şi din dos,
Da' din față ce mai luce?
Luce soare cu razele.
Da' din dosu-i ce-i mai luce?
Luce-i luna cu lumina.
Cest domn aşa grăia:
— Veniți, voi junii buni,
Veniți lin, mai cîtilin,
Ca soarele prin senin,
Şi săriți în cea grădină
Că-n grădină-i o stupină
Şi-n stupină o fîntînă,
Şi-n fîntînă-i apă lină.
Apă-n vedre veți lua,
Rupe-un fir de trandafir
Şi-un stîlpşor de busuioc,
Şi-mi veniți voi, junii buni,
Rourind şi prourind,
Cu vadra mai greu ploînd,
Că mi-s sfinții adormiți,
Şi sfinții s-or deştepta,
Porțile vor descuia,
Jupînese mese-n-tinde,
Fete mari făclii d-aprinde.
Gazda-n casă ne-a primit
Şi bun dar ne-a dăruit
Un colac de grîu curat.

Este de remarcat în această colindă mantia de ceremonial pe care o poartă bătrînul Crăciun, a cărei înfățişare, cu toate simbolurile astrale ce pot fi puse în legătură cu cultul soarelui, aminteşte de costumul împăraților bizantini. Bătrînul Crăciun, marele gospodar al obştei patriarhale, îndeplineşte în desfăşurarea ceremonialului rolul polaznicului din obiceiurile de Anul Nou al slavilor din sud.

Cercetătorii cred că s-a ajuns la marea varietate de tipuri de colinde prin faptul că, în cursul veacurilor, creații ce au aparținut unor categorii astăzi dispărute ale folclorului tradițional s-au refugiat în obiceiul colindatului. Ei caută să stabilească legătura între colinde şi descîntece, epice şi ele de multe ori; între colinde, farmecele de dragoste şi poate unele străvechi obiceiuri, azi dispărute; între colinde şi vechile cîntece de şezătoare, între colinde, cîntece de nuntă şi unele cîntece epice care au pătruns, în Transilvania mai cu seamă, în repertoriul de colinde.

Venind din lumea obştilor săteşti, colindele păstrează fără îndoială unele din cele mai vechi realizări poetice romîneşti.

Dar în procesul dezvoltării folclorice sfera imaginilor din colinde se lărgeşte şi prevesteşte, atunci cînd tematica este voinicească, imaginile cîntecelor epice eroice.

Intr-o colindă de vînătoare din com. Peceneaga — r. Măcin, construită pe aceeaşi schemă de organizare a imaginilor, vînătoarea nu este decît ridicarea pe un plan hiperbolic a faptelor tînărului voinic, pentru a reliefa urarea de la sfîrşit :

Leroileo,
Cerb s-a lăudat
Şi s-a rourat,
Leroileo,
La margini de sat
Că nimeni nu ştie
De-unde iarbă-mi paşte
Şi apă cînd bea...
Şi Gheorghe-ăl voinicu
Pe-acolea-mi trecea,
Pe cerb mi-l zărea,
Acas'alergară,
Arcul că-şi luară,
Arcul şi-o săgeată,
La vînat să-mi iasă,
Joi de dimineaţă,
Pe nori şi pe ceaţă,
Şi el să-mi vîneze
Ziua, toată ziua,
La margini de sat.
De-o urmă că-mi dară,
Urma cerbului.
Urma că-i lua,
Tot din deal în dealu
Şi din vale-n vale.
Urma că-l ducea
Tot din piatră-n piatră
Şi din stană-n stană
Urma-i povîrnea
La rîu, la pîrîu,
Unde-i apa lină,
Pietrele răsună,
Unde iarba-mi creşte,
Fir găităneşte,
În patru se-mpleteşte ;
Sub călin, mălin,
Susu-i frunza deasă,
Jos îi umbra groasă,
Şi Gheorghe-ăl voinicu
Pe-acolea-mi trecea,
Pe cerb mi-l zărea
Zăcînd, rumegînd,
Namiaza-şi făcînd.
Şi Gheorghe-ăl voinicu,
La genunchi cădeară,
Arcu-şi întindeară,
Arcul şi-o săgeată.
Pe cerb mi-l izbea,
La spata din dreapta.
Cerbu sus săreară
Şi se blestema :
— Ochişorii mei,
Vedea-i-aş săriţi,

Pe mare azvîrliţi,
Pe dealuri trîntiţi!...
Şi Gheorghe-al voinicu
Ţinta-i petrecea,
Ţinta-i şi-o săgeată,
La cerb năvălea.
Pe cerb mi-l lua
La spata din dreapta.
Şi cu el pleca,
Prin şirai de sate,
Prin satele rari,
Cu fetele mari;
Prin satele dese,
Cu fete mirese.
Nimenea nu-l vede.
Numai Ileana-l vede,
Îl vede şi-l fericeşte:
— Ferican de el,
Şi de maica lui!
Zile ce-a născut,
Parte ce-a avut
De taică, de maică,
De-o carne de cerb!
Cu cărniţa lui
Nunta să-şi ridice:
Nunta şi nuntaşii
Şi toţi megiaşii.
Cu chelceaua lui
Curţi să-şi şindruiască:
Curtea şi curtaşii
Şi toţi megiaşii.
Cu corniţa lui
Făcea-şi furci la curţi
Cu unghiuţa lui
Făcea-şi păhărele,
'Chin boieri cu ele,
'Chin şi fericesc.
Şi Gheorghe-al voinic
Fie sănătos!

Felicitarea tînărului voinic, glorificarea lui cu sens de urare pentru o fericită căsătorie, este esenţa colindei. În alte colinde, în care tînărul voinic urmăreşte o ciută, însăşi vînătoarea poate fi considerată o alegorie a căsătoriei. Legătura dintre colindat şi căsătoriile din cîşlegi este firească pentru satul tradiţional şi din această cauză multe din imaginile colindelor de flăcăi şi de fete le întîlnim în cîntecele ceremoniale de nuntă. Foarte frecventă este compararea fetelor cu merele:

Pînă-s mere micuţele,
Stau frumos pe crăngurele.
Dacă merele mai cresc,
Cad pe jos şi putrezesc.
D-aşa-i rîndul fetelor,
Ca şi rîndul merelor.
Pînă-s fete micuţele,
Li-i drag la părinţi de ele
Dacă fetele mai cresc,
Străinii le îndrăgesc.

Imaginea este deosebit de grăitoare pentru morala socială a satului de obşte şi a satului nostru tradiţional pînă tîrziu. Plecarea fetelor de la casa părintească prin căsătorie era socotită un act ce intra în rînduiala normală a firii şi a societăţii.

Pornind de la viaţa satului vechi colindele au cuprins treptat elemente noi de viaţă, dar atîta vreme cît funcţia lor de urare a rămas nestrămutată, aspectul artistic îmbogăţit cu noi metafore a rămas în general acelaşi.

Într-o colindă din Argeş, întîlnim realităţi social-culturale mai noi, exprimate prin imagini de altă factură, puse însă în valoare în cadrul aceleiaşi structuri poetice tradiţionale :

Din vadurile Dinlui,
Mărului cu florile dalbe!
Stă Ion tînăr călare
P-un căluţ cam alb de spume
Şi se ceartă tot cu turcii,
Tot cu turcii şi cu frîncii,
Să-şi dea turcii vadurile,
Şi frîncii corăbiile.
Se certară zi de vară,
O zi de vară pînă-n scară.
Se certară şi se luară;
Luară turcii vadurile,
Şi frîncii corăbiile.
Le luară şi le trecură
În cea ţară a lui Bănat,
Unde-i omul mai bogat
Şi fetele mai frumoase.
Dete în ţară de-a-mi robi,
Robi trei zile de vară
Şi trei nopţi robiră iară.
Robi un plean de juni voinici
Şi alt plean de fete mari
Şi altul de nevestele
Că-s în ţară multicele.
Şi vin junii fluierînd,
Fete mari hore-nvîrtind,
Nevestele zdrobolind.
Dar în urma tuturor
Tare-mi vine-o cociuţă
Şi-mi aduce-o coconiţă,
Coconiţă smedioară
Cu cosiţa gălbioară.
Plinu-i capul de florinţi,
De florinţi, de bani mărunţi,
Urechiuşi de strelechiuşi,
Degeţele cu inele.
Tare-mi vine tot plîngînd,
Tot plîngînd, moarte-şi rugînd,
Faţa-i albă zgîriind.
Cine stă să mi-o mîngîie?
Stă Ion, făt-frumos,
P-un cal mîndru bătăios.
Taci, Mario, nu mai plînge,
Nu te iau roabă să-mi fii
Ci te iau doamnă să-mi fii,
Doamnă bună-a curţilor,
Nor'bună părinţilor,
Cumnăţică fraţilor,
Fraţilor, surorilor,
Gazdă, călătorilor.
Ion, făt-frumos,
Să fie sănătos.

Afinităţile acestei colinde cu unele cîntece de nuntă din stilul vechi hunedorean şi bihorean, şi într-o oarecare măsură cu toate oraţiile de nuntă, sînt evidente. Raptul ca alegorie a nunţii pare însă a fi un procedeu artistic ce premerge alaiul împărătesc de vînătoare din oraţii. Referinţe istorico-geografice, venirea din sud, dinspre Vidin spre Banatul Severinului, întîlnirea cu turcii şi genovezii, pot fi preţioase elemente de cronologizare, dar esenţialul pentru urare este descrierea alaiului de nuntă. Într-un chip obişnuit nu numai în colinde şi în basme se trece de la rapt la descrierea alaiului cu „junii fluierînd, fete mari hore-nvîrtind, nevestele zdrobolind" şi cu cocioara ce aduce pe mireasă, ale cărei înfăţişare şi podoabe sînt zugrăvite în cîteva trăsături. Şi în această colindă accentul cade însă pe urarea de căsătorie adresată fetei, exprimată în versurile de încheiere, în care se defineşte rolul ei în familia patriarhală mare. Precizările acestea au rostul unor indicaţii de comportare şi sînt un document al relaţiilor tinerei soţii în familia patriarhală şi în societatea sătească. Nu este lipsit de interes, pentru atmosfera satului tradiţional, versul care vorbeşte despre ospitalitate.

Tema pe care o întîlnim în Mioriţa este şi ea frecventă nu numai în colindele de păstori ci şi în colindele de oşteni şi în general în colindele ce se cîntă la casele celor ce au copii înstrăinaţi. În cea mai mare parte a Transilvaniei, *Mioriţa* nu apare decît sub forma de colindă. Portretul tînărului voinic, realizat prin episodul mamei bătrîne ce îşi caută fiul, se întregeşte într-o colindă de oştean cu imagini care amintesc cîntecul epic de factură veche, cîntecul în care eroul luptă împotriva stihiilor...

Voi voinicilor,
Voi vitejilor,
Eu v-aş întreba,
Să-mi spuneţi ceva
D-al meu drăguţ fiu.
Voinici d-auzea,
Sta şi răspundea :
— Măicuţă, drăguţă,
P-acest voinicel,
Nu-i de a-l cunoaşte,
Nalt şi sprincenat,
Înspicat de vărsat;
Feţişoara lui,
Spuma laptelui,
Ochişorii lui,
Două muri de cîmp,
Coaptă la pămînt,
Ne-ajunsă de vînt,
Coaptă la răcoare,
Ne-ajunse de soare.
Sprincenele lui,
Pana corbului,
Mustăcioara lui,
Spicu grîului,
Căluşelul lui,
Puiul zmeului,
Scărişoara lui,
Două fălei de zmeu.
Tăftăraşul lui,
Două năpîrci berci
De coade-nnodate,
Din gură-ncleştate.
Frîuşorul lui

Doi balaurei
De coadă-nnodaţi,
De gură-ncleştaţi.
Bicişorul lui,
Biciul şarpelui.

Peste vechile urări s-au suprapus, cu timpul, elemente creştine care, de multe ori, n-au făcut decît să înlocuiască numele eroilor străvechi cu nume biblice. Alături de ele, s-au creat însă în timp, în cadrul aceluiaşi gen, alte colinde laice — după cum e sigur că s-au creat şi noi imagini poetice — şi colinde religioase creştine inspirate direct sau indirect din biblie, din vieţile sfinţilor şi din diferite apocrife. Acestea se cîntă în general pe melodiile vechiului gen al colindelor.

Precum colindatul domină sărbătoarea Crăciunului, uratul cu pluguşorul şi buhaiul şi jocurile cu măşti domină sărbătoarea Anului Nou.

Pluguşorul a fost altădată un obicei agrar, o urare de An Nou. Plugul împodobit era un plug adevărat, tras de 4 sau 2 boi. În general şi azi numai copiii folosesc un plug simbolic. Urarea recitată, nu cîntată, sugerează, sub forma unui lung poem ce ajunge pînă la 500 versuri, plin de întîmplări hazlii şi de vorbe de duh — ce spun despre întreaga muncă a cîmpului, de la arat şi semănat pînă la coptul colacilor din grîul cel nou — recolta bogată pentru anul ce vine. Ca recuzită se folosesc, pe lîngă buhai şi instrumentele muzicale însoţitoare — fluiere, vioară, cobze — tălăngi şi harapnice. Pe alocuri, la ieşirea din curte se trage prima brazdă. Între urarea cu pluguşorul şi buhaiul şi urarea colacului din Transilvania — de fapt povestea versificată a pîinii — există o mare asemănare. Aceeaşi urare se recită în Transilvania la jocul cu ţurca sau la mulţumirea pentru colaci.

Descrierea muncilor agrare, de la găsirea locului pentru arat pînă la coptul colacilor, se face, în variantele general răspîndite, cu multe hiperbole menite să potenţeze efectul urării. Ea nu este lipsită de părţi de umor, care înveselesc pe cei ce le ascultă, ca şi în oraţiile de nuntă. Acestea sînt în general menite să potenţeze veselia zilei de An Nou, socotită „festum incipium“, în care faptele şi atitudinile oamenilor trebuie să fie de bun augur.

Formele mai vechi ale Pluguşorului sînt preţioase documente despre felul cum se făceau muncile agricole în obştile săteşti de altădată. Aceste forme mai vechi ne arată însă că Pluguşorul n-a fost numai o simplă urare, ci că probabil prima formă s-a născut din practica muncii şi a fost un tratat de veche agrotehnică. Într-o variantă din Fibiş, reg. Banat, descrierea făcută în propoziţii simple este tehnică, versul de şase silabe şi rimele fiind doar mijloace mnemotehnice pentru mai buna reţinere a indicaţiilor practice:

„Jupînu gazda-re
Bun gînd ş-o gînditu
Prînzu l-o prînzîtu
Boi la jug ş-o prinsu
M pădure s-o dusu
Lemn pă car ş-o pusu
Ş-acas' o vinitu
Frumos l-o cioplitu
Plug l-o ferecatu
Boi la plug ş-o prinsu
La pămînt s-o dusu
Şi el ş-o brăzdatu
Cruciş, curmezîşu,

Mai vîrtos lungişu
Ş-acas' o vinitu
Şi s-o hodinitu
Boi la car ş-o prinsu
La pămînt s-o dusu
Grîu ş-o semănatu
Mîndru l-o grăpatu
Dumnezo o datu
O ploaie cu soare
Grîu răsăre-re
Mîndru s-o coce-re
Ş-acas' o vinitu
Şi el ş-o sculatu
Dragi sclujnici a lui
Tăt cu neşte şeră
Cam cîrligăţele
La dinţi mărunţele
La holdă s-o dusu
Hold-o săceratu
Mănunchi l-o ţîpatu
Şi-n snopi l-o legatu
Claiă l-o clăditu
Ş-acas' o vinitu
Boi la car ş-o prinsu
La pămînt s-o dusu
Grîu pă car ş-o pusu
Ş-acas' o vinitu
Şi el ş-o sculatu
Dragi sclujii a lui
Tăt cu neşte lemne
Lemne hodrolemne
Cu grumaz de ptiele
Grîu l-o îmblătitu
Şi-n saci l-o băgatu
Pă car l-o ţîpatu
La moară s-o dusu
Şi-n coş l-o băgatu
Fărin-o pticatu
Şi-n saci o băgatu
Pă car i-o ţîpatu
Şi-acas' o vinitu
Şi el ş-o sculatu
Dragi sclujnici a lui
Tăt cu neşte sîte
Fărin-o cernutu
Mîndru o moietu
Şi o frămîntatu
Mîndru s-o doschitu
Colac l-o-mpletitu
'N cuptor l-o băgatu
Mîndru să coce-re
Ş-afară-l scote-re
Pe masă-l pune-re.
Asta-i domnuţ bunu
Jupînu gazda-re.

De la aceste forme străvechi, urarea Pluguşorului a evoluat treptat spre un adevărat poem al muncii în care aratul, semănatul şi seceratul harnic şi opulent al gospodarului sînt prezentate la o potenţă deosebită prin hiperbolizarea realităţii şi se îmbină necontenit cu momente de haz menite să înveselească pe ascultători. De la străvechiul tratat de agrotehnică primitivă, se ajunge la realizări artistice valoroase.

Cîntecele şi jocurile ce fac parte din repertoriul obiceiurilor legate de schimbarea anului sînt documente preţioase pentru studiul dezvoltării culturii populare la romîni. Între ciclul sărbătorilor noastre de iarnă şi ciclul sărbătorilor de iarnă romane, mai cu seamă Saturnaliile, Calendele şi Dies natalis Solis invicti, cercetătorii cred a stabili legături indiscutabile. Multe din cîntecele, urările şi jocurile ce se desfăşoară în timpul acestor sărbători, chiar şi atunci cînd nu se poate stabili legătura lor cu antichitatea, ne duc, cum se vede, spre forme de viaţă în care concepţia magică era dominantă.

Dar dincolo de acestea, cîntecele şi jocurile din repertoriul sărbătorilor de iarnă sînt realităţi ale folclorului nostru.

Din vechile cîntece şi jocuri de Anul Nou, poporul a selecţionat în cursul secolelor şi a adus în vremea noastră, pe cele ce au exprimat pe plan general uman dorinţa unui an fericit şi îmbelşugat, bucuria cu care oamenii întîmpină de veacuri Anul Nou.

În general, poporul cultivă azi aceste cîntece şi jocuri tradiţionale. Legătura cu tradiţia este încă foarte puternică, dar în procesul de dezvoltare cîntecele şi jocurile acestea trec mereu prin schimbări şi adaptări. Schimbările pot interveni în funcţie, în conţinut şi în formă. Poate apărea o nouă grupare a elementelor repertoriului în cadrul obiceiurilor. Unele categorii sînt mai conservatoare, altele mai predispuse inovaţiei. Totuşi nu se întîmplă nimic neaşteptat. În procesul de dezvoltare, cîntecele şi jocurile obiceiurilor legate de schimbarea anului vor continua să fie supuse selecţionării, să fie mereu cizelate, pentru a fi mereu contemporane, cum au fost selecţionate şi cizelate în trecut, devenind din formule magice, poezii şi cîntece de mare desăvîrşire şi frumuseţe. Unele vor cădea, nu vor rămîne din ele decît documente ale unor vremi şi concepţii trecute. Altele se vor păstra şi se vor dezvolta mai departe.

OBICEIURILE PRIMĂVERII ŞI VERII *

O dată cu reînvierea naturii, folclorul obiceiurilor de peste an legat de muncile agricole şi de păstorit intră într-un alt ritm de dezvoltare, marcînd totodată apariţia unui nou ciclu de producţie : al primăverii şi verii. Extinse pe parcursul acestor două anotimpuri, manifestările populare evidenţiază momentele mai importante din activitatea omului, în legătură cu îndeletnicirile sale.

În forma în care ni se înfăţişează astăzi, manifestările acestea sînt relicve ale unor obiceiuri străvechi, transformate mereu de-a lungul timpului, paralel cu evoluţia modului de viaţă şi a mentalităţii populare. Aspectele şi rosturile pe care le-au avut iniţial şi apoi în fazele următoare ale dezvoltării lor, pînă ce au fost consemnate în scris, sînt fapte ce nu vor putea fi niciodată cunoscute în amănunt. Ca şi în cazul obiceiurilor de iarnă, elementele constitutive ale diferitelor manifestări au un caracter eterogen. Ele au migrat de la un obicei la altul, mai ales în cadrul aceluiaşi ciclu, alăturîndu-se şi contaminîndu-se cu altele şi sfărîmînd astfel unitatea acelora din care s-au desprins. Studiul atent al acestor elemente lămureşte însă, în general, înţelesul lor originar.

Pornind de la practici primitive, obiceiurile din ciclul primăverii şi al verii au devenit ample reprezentări spectaculoase ale reînvierii naturii, în lupta cu forţele frigului şi întunericului. Străvechile serbări închinate zeilor Tamuz, Osiris, Adonis, Demetra, Dionisos, sînt chiar expresia acestor viziuni mitice, pe care o întîlnim şi la noi.

În acest cadru larg, obiceiurile au cunoscut dezvoltări diferite, de fiecare dată în strînsă legătură cu nevoile de viaţă ale omului, văzute prin perspectiva ocupaţiei lui. Cele mai numeroase au dobîndit un caracter prin excelenţă agrar; altele, mai puţine la număr, pastoral. În toate cazurile, alături de bucuria pentru triumful naturii, exprimată simbolic (Armindenul, împodobirea porţilor cu ramuri verzi) sau în chipul unor jocuri şi petreceri, se pune în lumină munca omului pentru a obţine recolte bogate.

Respectînd ordinea firească în care se desfăşoară manifestările folclorice cu caracter agrar — ordinea care în practica populară tîrzie cunoaşte numeroase abateri — s-ar putea distinge patru grupuri de obiceiuri. Pe plan material (cultura grînelor), fiecăruia îi corespunde un moment esenţial: aratul şi semănatul, fertilizarea semănăturilor prin ploi, coacerea şi, în sfîrşit, recoltarea lor.

Ca şi obiceiurile ciclului anterior, cele de primăvară şi vară au putut dăinui pînă în actualitate, datorită capacităţii maselor populare de a le adapta la împrejurările de viaţă mereu noi. Istoriceşte, ele şi-au modificat semnificaţia şi rosturile în viaţa societăţii. În conştiinţa interpreţilor lor din ultima fază de evoluţie, ele se proiectează mai ales ca ocazii de convenire socială. Ceea ce s-a păstrat într-o mai mare măsură este elementul exterior, decorativ, astfel că obiceiurile acestea ne apar ca mari spectacole populare, cu joc mimic, costumaţii, cu muzică şi dans, spectacole ce se desfăşoară pe scena largă a satului şi hotarului său. De unele obiceiuri ale acestui ciclu se leagă direct anumite producţii literare. Dar întotdeauna obiceiurile reprezintă mediul de viaţă şi de geneză al tuturor formelor de folclor, inclusiv al literaturii populare.

Începutul acestor manifestări spectaculoase îl marchează obiceiul numit *Sîngeorzul* (sau *Mătăhula*, *Burduhoasa*, *Goţoii* etc.). Cunoscut azi numai în Transilvania, altădată obiceiul acesta a avut cu siguranţă o răspîndire mai mare. Elementul esenţial din structura lui (stropitul cu apă sau aruncarea în rîu) a fost surprins de Sim. Florea Marian şi în Bucovina. Mitropolitul Iacov Putneanu îl menţionase în Moldova în anul 1757. În Transilvania prima menţiune a obiceiului o face, în anul 1675, mitropolitul Sava Brancovici.

Ca semnificaţie generală, Sîngeorzul se apropie de alte obiceiuri aparţinătoare aceluiaşi ciclu: *Plugarul* (numit şi *Fugarul*, *Crai nou*, *Odorîtul cu plugul* etc.) şi *Boul înstruţat* („Împărat“, „ferecat“ = fericit...). Primul, amintit pentru întîia oară de acelaşi mitropolit ardelean, în 1675, se întindea cîndva pe o arie ce cuprindea Transilvania, Bucovina, Oltenia şi probabil şi celelalte provincii ale ţării, pentru ca să se restrîngă treptat la cea dintîi. *Boul înstruţat* a fost atestat exclusiv în Transilvania.

Toate aceste obiceiuri, practicate (succesiv) la Sfîntul Gheorghe, Paşti şi Rusalii, sînt în fond sărbători populare ale primăverii, ale vegetaţiei, ale naturii ce învie. Ele ne interesează în special datorită caracterului lor de spectacol popular. Nici unul nu se integrează propriu-zis în literatura populară, dar constituie temelia din care s-a dezvoltat mai tîrziu una din formele acesteia: teatrul.

În strînsă legătură cu nevoile sale de viață, omul, încă din stadiile superstițioase ale concepției sale despre lume, și-a îndreptat gîndul către forțele elementare ale naturii, care aveau rolul de căpetenie în perpetuarea vieții însăși : soarele și ploaia. Adormirea soarelui a dat naștere unui adevărat cult, ale cărui vestigii au ajuns — în frînturi de obiceiuri cu sensuri magice — pînă în vremea noastră. În epoci de secetă, mintea omului a izvodit o mulțime de rituri prin care să provoace ploaia.

Între acestea, *Paparuda* și *Caloianul*, semnalate pentru întîia dată la noi de Dimitrie Cantemir, sînt cele mai importante.

Pînă într-un stadiu nu prea îndepărtat de epoca noastră, Paparuda și Caloianul se mai practicau, pe alocuri, la date fixe : prima în marțea celei de-a treia săptămîni, iar cealaltă în marțea sau joia celei de-a cincea săptămîni după Paști.

În deznădejdea și naivitatea sa, țăranul le-a chemat apoi în ajutor oricînd, fără să mai țină seamă de practica îndătinată.

Spre deosebire de obiceiurile amintite mai sus, la Paparudă și Caloian desfășurarea scenică e mai redusă ca proporții. Sînt dublate, în schimb, de text literar și melodie, prin aceasta integrîndu-se direct în folclor. Încadrate în peisajul trist al secetei distrugătoare, incantațiile acestea magice vor fi impresionat odinioară sufletele țăranilor noștri.

Ca practică, Caloianul reprezenta, cel puțin pînă la un punct, plasticizarea vechii concepții în legătură cu zeul oriental al naturii, care moare și învie. În timp de secetă, femeile și fetele făceau din lut un mic chip de om, pe care, așezîndu-l într-un sicriaș, îl boceau ca pe mort, pentru ca apoi să-l înhumeze în malul unei ape curgătoare sau lîngă o fîntînă. Ritualul acesta imprima obiceiului un caracter spectacular asemănător ceremoniilor funerare. Versurile Caloianului erau cîntate adeseori pe o melodie de bocet, alteori pe o melodie proprie, silabică, al cărei ritm o apropie de recitativ. Luate împreună, versuri și melodie, ele reprezintă o incantație arhaică prin excelență :

Caloiene, iene,
Caloiene, iene,
Du-te-n cer și cere,
Să deschiză ploile,
Să curgă ca gîrlele
Zilele și nopțile,
Ca să crească grînele etc.

Deosebit de spectaculoasă a fost odinioară sărbătoarea populară a coacerii, a maturizării holdelor. În timpul cînd încep să se coacă semănăturile, spune Dimitrie Cantemir — primul ce atestă obiceiul, după ce fusese amintit în 1640 în Ardeal — toate fetele țăranilor din satele învecinate se adună și o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de *Drăgaica.* O petrec pe ogoare cu mare alai, o gătesc cu o cunună împletită din spice și cu multe basmale colorate și-i pun în mîini cheile de la jitnițe. Drăgaica aceasta, împodobită în acest chip, se întoarce de la cîmp spre casă cu mîinile întinse și cu basmalele fluturînd în vînt, de parcă ar zbura, și cutreieră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă, cîntînd și jucînd laolaltă cu toate tovarășele ei de joc, care o numesc foarte des sora și mai-marea lor în cîntecele alcătuite cu destulă iscusință.

Drăgaica, astăzi pe cale de totală dispariție, va fi fost răspîndită altădată pe întreg teritoriul nostru folcloric. *Cîntecele de Ispas* din Transilvania însoţeau şi ele un obicei asemănător celui moldovenesc, descris de Cantemir. Şi aici, fetele se desfăşurau în rînduri largi printre lanurile date în pîrgă, purtînd pe cap cununi de „holdă verde". Textul unei variante muntene, din care cităm, text ce se cîntă pe melodie de dans, pune în evidenţă caracterul de joc al Drăgaicei :

Hai, drăgaică, să sărim,
Să sărim, să răsărim,
Că ştii iarna ce păţim
Cu mălai din rîşnicioară,
Cu peşte din undicioară...
Mi-au venit drăgaicele
Să reteze spicele,
Drăgaicele dragile.
Drăgaicele mititele
Au plecat la floricele
Îmbrăcate în boşcele,
Mor băicţii după ele...
Mi-a venit vara bogată
Cu tichii de la copii,
Cu mărgele de la fete,
Cu brăţări de la neveste.

Cu Drăgaica, obiceiurile din ciclul agrar al primăverii şi verii se apropie de sfîrşit. În afară de *Căluş*, care are alte implicaţii, a rămas unul singur — al recoltării. Acesta închide în sine o semnificaţie cu totul aparte : bucuria eforturilor ţăranului bine răsplătite de către natură. Aici se găseşte, între altele, explicaţia amplitudinii, precum şi caracterului de felicitare, urare şi petrecere al obiceiului Cununii, care încheie seceratul.

Cunoscut în forme proprii şi la alte popoare, obiceiul *Cununii* se practică numai în Transilvania, dar unele din elementele ce-l alcătuiesc sînt prezente şi în restul teritoriului nostru folcloric. Într-o formă concentrată, obiceiul apare şi în cadrul restrîns al familiei ; dar, ca manifestare artistică, de proporţii, se leagă întotdeauna de munca unui grup mai mare, cîndva obştea sătească, apoi claca.

În întregimea ei, claca seceratului era prilej de voie bună, de glumă şi petrecere. Începutul îl face plecarea grupului de secerători la holdă, însoţit uneori de lăutari. Cît timp dura lucrul, cîntecele lăutarilor, ale fetelor şi feciorilor, nu conteneau. Glumele luau adesea forma unor înţepături satirice, în versuri, adresate celor rămaşi în urmă ; altele erau îndemnuri la muncă şi aluzii la ospăţul ce-i aştepta la sfîrşit :

Daţi, daţi, daţi dragile mele,
C-a venit sara ş-om mere
La vinars dulce cu miere.

De asemenea glume nu scapă nici gazda :

Supărat e gazda nost'
Că trece soarele-n jos.
Da' nu fie supărat
Că răsare celălalt.

Aceste catrene lărgesc sfera tematică şi funcţională a strigăturii. Desfăşurarea propriu-zisă a obiceiului începe abia la sfîrşitul lucrului, după ce două, trei secerătoare au făcut din cele mai frumoase spice de grîu „cununa" sau „buzduganul". Într-o primă scenă a ceremonialului, cununa este aşezată pe capul unei fete tinere sau în mîna unui fecior. Prin părţile Sibiului şi Făgăraşului, ceata secerătorilor intonează apoi străvechiul cîntec ritual, păstrat numai fragmentar, *Dealul Mohului* :

Dealu Mohului,
Umbra snopului,
Cine se umbreşte
Şi se tot sfădeşte?
Sora Soarelui
Şi cu-a Vîntului...

În melodia plină de farmec a cîntecului, se dezvoltă tema poetică a luptei dintre cele două forţe elementare ale naturii, care îşi dispută întîietatea. E de fapt preamărirea forţelor ce condiţionează însăşi existenţa omului.

În ritmul tărăgănat al cîntecului, se formează cortegiul îndătinat al cununii. În frunte merge eroul principal al obiceiului, persoana care duce cununa şi care, în variantele mai vechi, este o fată. Urmează rîndurile secerătoarelor, apoi ale feciorilor şi, la urmă, lăutarii. Din clipa cînd cortegiul se pune în mişcare pînă la casa gazdei, în unele din variantele sud-ardelene se cîntă *Buzduganul*, al cărui text nu mai este astăzi unitar. Apare la început o veche temă de colindă laică, iar apoi alta ce cuprinde interesante mărturii cu privire la dubla ocupaţie a locuitorilor din satele de munte. E o chemare adresată păstorilor în vederea participării la secerat. Lucrul nu poate fi amînat pentru că :

...vin păsărele
Şi iau spicurele,
Vine corbu negru
Şi ia snopu-ntregu.
Vine-o cioară neagră
Şi ia claia întreagă.

Corbul şi „cioara neagră“ simbolizează probabil furtunile verii.

În textele celor mai numeroase variante ni se înfăţişează chiar seceratul:

Dimineaţa m-am sculat,
Şi pe obraz m-am spălat,
Şi la holdă am plecat,
Săcerat-am, săcerat,
Holdiţă de grîu curat,
Feciori clăi o ridicat.

Avem de-a face astfel cu cea mai pură poezie a muncii.

În legănarea cîntecului, alaiul secerătorilor intră în sat. Urmează cel de-al doilea act al obiceiului, udarea cununii. Actul spectaculos este la origine un act magic din seria celor legate de fertilitate, care şi-a pierdut însă cu timpul această semnificaţie. Chiar dacă sporadic mai răzbat ecourile lui, dominant este aspectul nou de joc social, de veselie, care antrenează satul întreg. Scenele acestui act se succed cu repeziciune, imprimînd jocului tensiune şi variaţie. Trecînd prin sat, cu cofe cu apă, ceata secerătorilor continuă să cînte *Buzduganul*, *Dealul Mohului* şi, cu cît se apropie de casa gazdei, *Stăpînă, stăpînă*, un cîntec ce face lauda rodului :

Stăpînă, stăpînă,
Nu te întrista
Că holdele-s rari,
Da'la spicu-s mari.

Primirea colindătorilor — Reg. Hunedoara.

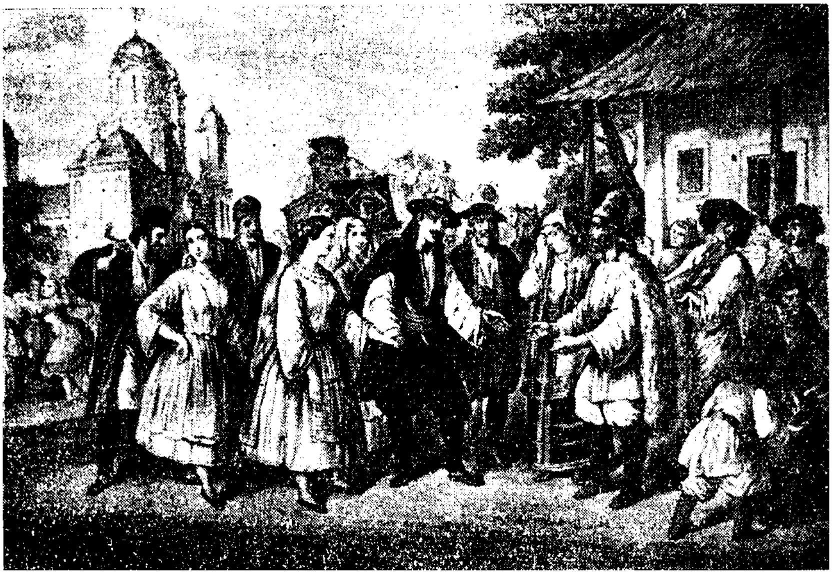

O nuntă în Țara Romînă de Lancedelly, 1806—1865.

Dumnezeu va da,
Spicu : lingura,
Mărunchiu : copu'
Snopu : feldera,
Claia : găleata.

O scenă spectaculoasă avea loc de obicei la intrarea în ograda gospodarului, în asistenţa alaiului mare format în urma cetei de secerători : o ultimă stropire cu apă şi încercarea feciorilor de a răpi cununa. Variantele nordice amintesc chiar o luptă voinicească, aparentă desigur, în genul celor de la nunţi :

Lanţurile noi le-am rupt,
Cu cunun-am străbătut.

Ceata secerătorilor intra în casă şi înconjura cu solemnitate masa. Cîntecul exprimă acum cereri, prin aceasta apropiindu-se de colindă. În Năsăud o fată rosteşte o oraţie, care cuprinde şi versuri de pluguşor. O ultimă scenă hazlie (pentru alegerea unui fecior care să ia cununa de pe capul aducătoarei) încheie aici ceremonia acestui act. În toate variantele, ultima parte a obiceiului o constituie masa comună şi jocul cetei secerătorilor.

Dintre obiceiurile importante ale ciclului primăverii şi verii nu se poate trece peste *Căluş* (Căluşarii, Călucenii etc.).

Coborît din adîncuri de veacuri şi atestat în toate provinciile — mai întîi în *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir — în forme închegate mai poate fi văzut astăzi doar în sudul ţării. Caracterul lui mitic se pune de la prima vedere în evidenţă. Dar, dincolo de acesta, din practica lui actuală şi din mărturiile mai vechi, încă nu s-au putut trage concluziile definitive cu privire la sursele şi la funcţiile ce le-a avut iniţial. Conţinutul obiceiului este deosebit de complex. Se pot desluşi în el reminiscenţe de rituri magice pentru invocarea fecundităţii, rituri de medicină magică, de iniţiere, urme din vechiul cult al soarelui, simboluri mitice ale unor fenomene din natură. Căluşul trăieşte ca una dintre cele mai artistice manifestări folclorice tradiţionale. Sub aspectul acesta, care-l mai ţine încă în viaţă, Căluşul este un joc dramatic neîntrecut în creaţia noastră populară. Ceea ce îl deosebeşte înainte de toate de celelalte manifestări artistice legate de obiceiuri este prezenţa şi chiar predominanţa elementului coregrafic şi muzical. Lipseşte însă textul literar.

OBICEIURILE ÎN LEGĂTURĂ CU MOMENTELE MAI IMPORTANTE DIN VIAŢA OMULUI

La toate popoarele, momentele de căpetenie din viaţa omului (naşterea, căsătoria, moartea) sînt însoţite de numeroase obiceiuri. Cu toate că se încadrează vieţii de familie, ele antrenează adeseori comunitatea întregii localităţi, devenind largi manifestări spectaculoase. Proporţiile şi conţinutul acestor obiceiuri se explică prin semnificaţia adîncă ce o au evenimentele de care se leagă. În concepţia populară ele marchează trecerea individului de la o stare, de la o fază la alta a vieţii. Întrucît schimbarea aceasta — în afară de moarte — presupune şi o anume pregătire, riturile de trecere erau însoțite odinioară și de rituri de inițiere. Amîndouă aspectele se vădesc în structura obiceiurilor și în textele folclorice proprii.

Rosturile inițiale ale cumetriilor de la naștere și mai cu seamă ale nașilor de la nuntă au răzbătut cîteodată pînă în vremea noastră. Tinerii însurăței trec astfel de sub grija și supravegherea părinților în aceea a nașilor lor.

Nașterea a prilejuit dezvoltarea unei bogate flore de credințe și practici populare, apoi, pornind de aci, a unor obiceiuri caracteristice. Bucuria venirii pe lume a nou-născutului s-a asociat de la început și cu grija față de el. Dacă era băiat, de exemplu, chiar în clipa apariției lui, moașa rostea solemn:

Acest băiat,
Ce l-am ridicat,
Să fie norocos,
Și mintos,
Și voios și drăgăstos,
Și sănătos,
Și învățat,
Și bogat,
Om de treabă,
Și luat în seamă!

In concepția ei veche, urarea aceasta era menită să influențeze în bine viața copilului; moașa — obstetricianul și pediatrul de altă dată — era socotită drept persoană „inițiată“. Ea cunoștea astfel alcătuirea misterioasă a lumii înconjurătoare, intențiile primejdioase ale duhurilor rele, care amenințau la tot pasul pe noul născut, și tot ea era aceea care cunoștea remediile prin care se puteau zădărnici acțiunile lor. Pe buzele moașei apăreau mereu diferite descîntece, cu caracter preventiv sau curativ, descîntece care atunci cînd erau însoțite și de anumite „leacuri“, ușor puteau duce la îmbolnăvirea și moartea copilului. Grija pentru noul născut o avea însă întreaga familie și chiar vizitatorii casei. Foarte numeroase și variate, practicile acestea aveau în vedere în ultimă analiză sănătatea și fericirea copilului. Credința în „ursitori“ și în posibilitatea îmbunării lor a adus cu sine obiceiul, atît de naiv, al ospătării în primele nopți a acestor ființe nevăzute și al invocării lor în cîntece. Soarta copilului putea fi influențată apoi cu ocazia primelor „scăldări“, punînd în apă diferite obiecte simbolice: monede de argint, miere, pîine, flori etc.

Mai interesantă era, sub raportul desfășurării, „scalda“ cumătriei, dispărută probabil acum, și la care participau de obicei numai femei. Fiecare invitată aducea daruri pentru cel mic, felicitînd lehuza și urînd copilului. Și de data aceasta, în apa „scaldei“ se puneau diferite obiecte. La sfîrșit, cumătra lua copilul și, dîndu-i-l mamei, spunea:

Să fie voios,
Sănătos
Și frumos,
Lucrător,
Ascultător
Și-ndurător,
Să trăiască
Și să crească.
Să fie harnic foc,
Să aibă mult noroc.

Atunci cînd au fost surprinse în circulaţie, obiceiurile acestea începeau să-şi piardă cîte ceva din conţinutul lor străvechi, continuînd să vieţuiască mai ales prin aspectul lor exterior, de petrecere.

Mult mai bine este reprezentată în creaţia noastră folclorică nunta. Atît prin proporţiile ce le ia, cît şi prin conţinutul ei deosebit de bogat şi complex, nunta poate fi socotită drept cea mai însemnată dintre manifestările noastre artistice populare. Muzica şi dansul, poezia şi jocul scenic se îmbină aici într-o deplină armonie. In forma ei clasică, nunta ţărănească este un interesant şi pitoresc spectacol. Nunta este o manifestare folclorică sărbătorească, în cadrul căreia momentele solemne şi tragice se topesc în cele de petrecere, de joc şi voie bună. Aşa apare ea chiar în conştiinţa masei populare. Din fazele şi momentele obiceiului de odinioară, poporul a creat actele şi scenele petrecerii spectaculoase de mai tîrziu, iar conflictul real, de ordin social şi familial, a devenit conflictul dramatic al acestui spectacol.

Ca orice spectacol, nunta îşi are personajele ei. Rolul principal îl joacă mirii şi mai ales mireasa ; urmează socrii, nunii, vorniceii, starostii, stegarii, druştele, vătăjiţele, bucătăresele etc., la care se adaugă marea armată a figuranţilor. Fiecare îşi are rolul său bine stabilit, pe care l-a învăţat de la înaintaşii săi mai vîrstnici asistînd la numeroasele spectacole date de ei pe scena satului. Tradiţia nu-l încătuşează însă niciodată, întrutotul ; în limitele ei destul de îngăduitoare, îi rămîne libertatea de mişcare pe care, după talent şi pricepere, caută să o exploateze, la maximum. Patru din actori mai ales — doi vornicei şi doi starosti — îndeplinesc şi funcţia de regizori, şi aceasta deoarece scena este prea mare şi acţiunea prea lungă ca să le poată stăpîni unul singur ; în afară de aceasta, acţiunea se desfăşoară deseori simultan în multe părţi, mai ales la casa socrilor mari şi a socrilor mici. Toţi actorii sînt îmbrăcaţi pe potriva rolului ce-l joacă. Mireasa, în haine noi de nuntă, peste mijloc este încinsă cu brîu colorat de lînă, iar pe cap poartă cununa prinsă cu fluturi sclipitori din metal. Stegarul poartă steagul, înfrumuseţat pe măsura simbolului ce-l reprezintă. Vorniceii au în mînă bîte, împodobite cu năfrămi şi panglici colorate, au zurgălăi la picioare şi flori la pălărie, iar carul cu care va veni mireasa de la cununie le întrece pe toate.

Spectacolul este pregătit dinainte şi este anunţat din casă în casă de vornicei, care rostesc cuvinte politicoase în numele „craiului“ şi „crăiesei“ lor. Primul act începe în preseara cununiei. Este transpunerea pe planul dramei populare a unui moment însemnat din străvechiul rit de trecere : despărţirea mirilor de ceata feciorească, de starea pe care o părăsesc. Mirele şi mireasa, fiecare la casa lui, sînt înconjuraţi de druşte şi vornici. Cît timp o îmbracă şi o piaptănă şi apoi, cît timp îi împletesc cununa, druştele cîntă cu jale :

Copilă din doi părinţi,
La ce focu te măriţi...
Fetişoară cu părinţi.
Nu sili să te măriţi...

În toate variantele şi în toate părţile cîntecele exprimă aceleaşi regrete pentru trecerea miresei la o altă viaţă. La un moment dat începe să cînte ea însăşi, în versuri pline de nelinişte :

O, cunună, draga mea,
De-aş şti că te fac spre bine,
Te-aş tot face pînă mîine ;

De-aş şti că te fac spre rău,
Mai bin' te-aş ţipa-n pîrău
Şi-aş şedea la tată-meu.

Ultima scenă a acestui act, care reprezintă şi punctul lui culminant, o constituie încununarea miresei de către părinţi. Druştele şi vorniceii, la care s-au adăugat alte persoane apropiate dintre rude şi vecini, cîntă patetic:

Frunză verde mărăcină,
Ia-ţi mireasă ziua bună...

Şi-i înşiră astfel toate cele pe care le lasă în urmă: fraţi şi surori, feciorii din joc, betelele şi cerceii purtaţi pînă acum. Cîntecul schiţează apoi imaginea sumbră a situaţiei de noră.

Dincolo, la casa mirelui, după ce un vornicel l-a bărbierit, în glas de vioară, tineri însurăţei îi spun un cîntec mai puţin sobru despre necazurile ce-l aşteaptă după însurătoare. Întotdeauna cîntecul schiţează şi imaginea frumuseţii şi voiniciei mirelui:

Nu ştiu, soare-n răsărit
Ori mirele a-înflorit,
Că frumos mai e gătit
Cu podoaba tîrgului,
Cu mireasma cîmpului,
Cu căciulă brumărie,
Cu cunună argintie.

Semnificaţia reală a cîntecului: despărţirea mirelui de ceata feciorilor apare în versuri ca cele ce urmează:

Şi i-am pus numele mire,
L-am gătit de cununie,
Ca să-şi capete soţie,
Şi soţie şi nevastă,
De noi să se despărţească.

Alte cîteva obiceiuri fac legătura cu cel de-al doilea act al spectacolului care cuprinde amintirea miezului ritului de trecere. Episoadele lui, marcate de diferite obiceiuri — unele cu caracter solemn, altele hazlii — duc acţiunea către momentul central: cununia. Tensiunea creşte progresiv, cu deosebire în ultimele episoade: gătirea, iertăciunile, pentru care s-a făcut o primă repetiţie în cadru restrîns — încă de cu seară.

Într-o atmosferă încărcată de tristeţe, în dimineaţa nunţii, mireasa este gătită şi pieptănată din nou de druştele ei. Acestea, împreună cu grupul de fete şi feciori care asistă, cîntă mereu pe aceeaşi temă a despărţirii. Versurile mustră „hobotul", „balţul", pus la un moment dat pe umerii miresei, pentru că el amăgeşte „copilele", le „ia cosiţele" şi o fac să plîngă cînd druştele îi pun cununa pe cap. Apoi, afară în curte, mireasa îngenunche în faţa părinţilor iar starostele vorbeşte în versuri în numele ei, cerîndu-le iertare dacă îi va fi supărat cu ceva. Mireasa plînge, mai ales cînd grupul de neveste îi cîntă:

Ie-ţi copilă iertăciune
De la mamă, de la nune...

În unele variante ale nunţii, ceremonialul despărţirii este înviorat de apariţia zgomotoasă a alaiului mirelui, în frunte cu naşul, care vine să o ducă pe mireasă la cununie. Vorniceii acesteia au avut grijă să lege poarta cu funii şi cu lanţuri înfăşurate în paie. „Oastea împărătească“ se opreşte, bate la poartă. Ieşind din casă, vornicelul oştirii celeilalte îi întreabă ce caută. Drept răspuns starostele mirelui zice oraţia de colăcărie, în care povesteşte despre vînătoarea craiului său, despre urma de „fiară“ sau de „căprioară“ peste care au dat şi despre care sfetnicii au spus că e urmă de „zînă“ — viitoarea lor crăiasă. Starostele arată apoi, cum condusă de o „stea“, oastea împăratului a umblat „cîmpii cu florile“, „dealurile cu viile“, „şesurile cu grînele“, pînă ce au ajuns în faţa porţii. Între cei doi staroşti se angajează apoi un duel de cuvinte pline de haz. Pînă la urmă, ajung la înţelegere, unul arată consemnul împăratului, de obicei un colac frumos împodobit, iar celălalt îi închină cu voie bună din sticla cu băutură ce o ţine în mînă. Oastea împăratului intră apoi în curte, unde o aşteaptă alte probe şi surprize: să împuşte oala cu cenuşă din vîrful unei prăjini, să plătească intrarea în casă. Cînd starostele mirelui cere să i se aducă crăiasa, vorniceii acesteia aduc o fetiţă, o babă sau o păpuşă de cîrpe.

Episodul acesta de joc şi glumă, care în desfăşurarea lui scenică, de mare efect, a desfătat publicul vreme destul de lungă, este urmat de altul solemn şi dramatic, marcat de apariţia miresei adevărate. Acum se rosteşte în unele regiuni „cererea miresei“, care concentrează de obicei şi momentul „iertăciunilor“. Starostele mirelui vorbeşte cu patos despre vînătoarea „împăratului“ său, despre „floarea“ pe care vrea să o ducă în „grădina“ sa, — ca acolo să „odrăzlească“ şi „mai frumos să înflorească“. Cu cît se apropie de sfîrşit, versurile sale devin tot mai duioase şi mai pătrunzătoare. În numele mirelui, cere iertare părinţilor, fraţilor şi surorilor, prietenilor şi vecinilor, pentru vreo supărare ce le-a produs-o şi, în sfîrşit, adresîndu-i-se ei, îi spune să se „gate“ de drum. Necruţînd-o de loc îi spune să-şi ia rămas bun de la părinţi şi neamuri, de la casă şi grădină, de la jocul şi podoabele feciorești ce le-a purtat pînă atunci. Mireasa şi asistenţa plînge uneori în hohote, şi trebuie să plîngă chiar dacă nu-i vine pentru că aşa cere rolul pe care-l joacă.

În vreme ce alaiul întreg iese din casă, druştele şi nevestele tinere încep să-i cînte şi ele tot de jale:

Rujă roşie-n cornu mesii,
Tare plîng ochii miresii!
Lasă, plîngă cît de rău
Binile tatîne-său,
Că binile din fetie
Nu-i popă să-l poată scrie
Nici diacu să-l citească,
Nici vlădic să-l sloveneească.

Vorniceii au însă grijă ca acţiunea dramei să nu lîncezească pentru că dincolo, la casa mirelui, s-a dat semnalul de plecare. Două alaiuri pornesc astfel, din două locuri diferite, pe jos sau călări, ca să continue cu cununia acest act al „trecerii“ propriu-zise.

Episodul cununiei are alt caracter. Este deschis de împuşcături şi continuat cu hora întregului alai. Mireasa este urcată apoi în carul frumos împodobit, iar mirele merge de obicei călare, înaintea ei, între vornicei. Drumul pînă la casa mirelui se face cu mare pompă şi veselie. Cîntecele şi strigăturile — unele duioase, altele (cele adresate soacrei) satirice şi umoristice — nu mai contenesc, lumea chiuie şi aruncă apă în calea cortegiului ca „să fie cu noroc“.

Vorniceii orînduiesc lumea la masă, iar starostele miresei își începe orația sa lungă, presărată cu glume și urări pentru întreaga asistență. Nunta se desfășoară amplu, cu muzică și dans, cu cîntece și jocuri distractive. Acum are loc, în Oltenia „Capra" și „Hora mare" și dansul miresei „pe bani", iar în alte locuri „răpirea închipuită", o scenă de joc ce face trecerea către momentul „învelirii", „îmbrobodirii" miresei. Despărțită de mire, ea joacă cu tinerii în altă odaie. La porunca acestuia, vorniceii lui încearcă să o fure, mireasa protestează, fuge, se ascunde. Pînă la urmă este adusă. Lăutarii cîntă „războiul", iar un vornicel joacă „hobotul", „balțul", căutînd să-l arunce pe capul miresei. Druștele o apără, vornicelul încearcă din nou și nu se lasă pînă nu reușește. Cu aceasta marea desfășurare a trecerii s-a încheiat, mireasa fiind intrată în rîndul nevestelor. Abia acum s-a făcut adevărata cununie, cea populară, căreia îi urmează despărțirea propriu-zisă a miresei de casa părintească, ceea ce impune noi „iertăciuni" și lacrimi noi, orații și cîntece de tristețe. Acele care le cîntă sînt mai ales nevestele tinere, ele se pricep să dramatizeze mai bine. Unele cîntece merg direct la inima mamei :

Rămas bun măicuța mea,
Apă rece nu-i mai bea
Adusă de mîna mea.
Ți-aduce cum îi putea,
De nu ți-aduce, nu-mi bea.

Cele mai multe se adresează miresei, făcînd-o să-și joace cît mai bine rolul :

Plîngi fiică, plîngi și suspină
Că mergi pă mînă străină
Și te-or mustra fără vină,
Și te-or bate fără milă,
Că mila de la bărbat
Ca frunza de lemn uscat.

În alte cîntece, nunta este un prilej de rememorare a altor însoțitori :

Fost-am și noi trei surori,
Ca și creanga cu trei flori,
S-o băgat dor între noi
Și ne-o despărțit pe noi,
Și-o rămas creanga uscată,
Și măicuța supărată.

Altele și-o închipuie pe mireasă făcîndu-i reproșuri mamei, pentru că a îndepărtat-o de ea între străini :

P-ast-ai fost, maică, voioasă
Să nu-mi vezi umbra pîn casă,
Nici să nu fim toți la masă...

În sudul țării, cîntecele acestea sînt cîntece de lăutari. Imaginile sînt de aceeași factură :

Înfloriți flori, înfloriți,
Că mie nu-mi trebuiți,
Că voi cînd îmi trebuiați
Voi atunci îmbobocеați,
Tot în pismă îmi făceați.
Înfloriți de stați părete,
Că eu mi-am ieșit din fete,

Mîine intru între neveste.
Pînă azi ca fetele,
Mîine ca nevestele.

Următorul act al dramei se petrece la casa mirelui. În cîntece și lacrimi, se formează din nou alaiul de nuntă și mireasa este dusă la casa ei cea nouă. Și aici se spun orații, se cîntă și se joacă, dar participanții fac parte din starea cea nouă în care a trecut mireasa; este nunta celor însurați. Dintre scenele care au loc acum, aceea care definește mai bine caracterul de joc și petrecere al nunții este scena aducerii „găinii“ de către bucătăreasă.

E o găină friptă, împodobită, pe care bucătăreasa o aduce spre dimineață și o „descîntă“, iar nașul trebuie să o plătească. Descîntecul „găinii“ este o producție în versuri, foarte lungă de obicei și încărcată de glume — uneori obscene — la adresa nașului. Cineva trebuie să „răspundă“ și astfel între cei doi se angajează o savuroasă dispută în versuri, stîrnind veselia și buna dispoziție a tuturor. Cu aceasta nunta a devenit exclusiv petrecere și astfel ea se continuă uneori pînă în seara zilei următoare. Nunta se prelungește apoi cu cîteva vizite protocolare, la casa nașilor, a socrilor mici etc.

Privită pe toată întinderea ei, cu numeroasele scene ce se succed de la o clipă la alta, într-o ordine bine stabilită în cadrul fiecărui sat, cu modul lor propriu de realizare, nunta constituie, înainte de orice, cea mai exuberantă dintre manifestările artistice populare. Dincolo de aceasta, ea păstrează acte străvechi, în care se pot descifra realități sociale și culturale ale unor epoci trecute și care pentru „nuntașii“ zilelor noastre și-au închis cele mai adeseori înțelesurile ce le-au avut.

Așadar, nunta constituie și o manifestare artistică, în care înflorește o bogată producție populară literară. Fiecare moment își are cîntecul caracteristic, care mai păstrează încă cîte ceva din semnificația lui inițială. Cele mai multe cîntece sînt triste, nostalgice, altele menite să aducă o înviorare a atmosferei, au un caracter umoristic și satiric. Iată un exemplu tipic din această ultimă categorie:

Pîn'nu joc pe lîngă pat
Nu-mi dă soacra de mîncat.
Pîn'nu joc pe lîngă stîlp
Nu mi dă soacra să mănînc,
O, săracă soacra mea,
Îmi dă lapte într-o lulea,
Mămăligă p-o surcea,
Eu mănînc și-a rămînea,
Pentru biata soacră-mea.
Ea mă ține după ușă
Într-un știubei cu cenușă
Și-mi dă brînză pe-o țăpușă.

Un loc important în desfășurarea nunții ocupă și strigătura. Spre deosebire de strigătura clasică, aceasta se rostește nu numai în timpul jocului, ci și în diferite alte momente. Spun strigături chemătorii umblînd de la o casă la alta de-a lungul satului, alaiul de feciori, fete și neveste care duc zestrea miresei, alaiul de nuntași cînd pornește de la casa mirilor la cununie și înapoi, de la casa mirelui la a miresei etc. Ca și cîntecele, strigăturile au uneori rostul să adîncească atmosfera grea a despărțirii, dar spre deosebire de acestea, cele mai adeseori au un caracter de șagă, stimulînd voioșia, buna dispoziție. Ca și cîntecele umoristice și satirice, acestea din urmă intră mai cu seamă în repertoriul alaiului mirelui și sînt mai noi decît celelalte. Tematica lor preferată o constituie relațiile dintre soacră și noră :

Ieși afară, soacră mare,
Că-ți vine cheptănătoare

sau

Nu te supăra, mireasă,
Că bota-i pe grindă-n casă,
Îndoită-n patru dungi
Cît ți-s spatele de lungi etc.

Umoristice prin excelență sînt strigăturile „găinii" din Transilvania.

Dar specia care marchează cel mai bine momentele mari ale nunții și care îi imprimă totodată acea măreție epică specifică este *Orația*. Specie de mari dimensiuni, orația de nuntă implică de regulă inși anume specializați, care o transmit de la o generație la alta și de la o regiune la alta. Există mai multe tipuri de orații de nuntă. Patru dintre ele sînt mai importante : orația schimburilor, rostită de vornicei cu ocazia schimburilor de daruri între mire și mireasă ; orația de iertăciune, spusă de obicei de staroste, de vornicel, în numele miresei sau mirelui și prin care aceștia își iau rămas bun de la părinți înainte de a pleca la cununie ; orația de colăcărie, ce se spune la poartă, cînd sosește alaiul mirelui, și orația la masa mare, prin care starostele stimulează oferirea de daruri și mulțumește apoi în numele mirilor pentru ele.

Fiecare tip de orație își are specificul ei. Cea de colăcărie este la început o alegorie sobră, plină de poezie, pentru ca să se transforme apoi, pe parcurs, într-o producție șăgalnică, încărcată de glume. Ea este aceea care concentrează cele mai numeroase motive și simboluri folclorice străvechi, între care motivul vînătoarei, atestat încă de Dimitrie Cantemir. Orația iertăciunilor este dramatică prin excelență, iar orația la masa mare, este o îmbinare de sobru și șăgalnic. Închinările cele mai politicoase alternează cu glumele cele mai neprevăzute. Unele orații au un caracter mai stabil, fiind mai conservatoare (a iertăciunilor, de colăcărie), altele sînt în foarte mare măsură improvizații momentane (orația la masa mare).

În cuprinsul unor orații de nuntă se pune în evidență o puternică influență religioasă, ceea ce i-a făcut pe unii cercetători să vadă în însăși specia aceasta o creație de origine cultă, religioasă — concluzie eronată desigur. Influența aceasta constituie în mare măsură un rezultat al faptului că, datorită dimensiunilor ei mari, în transmiterea orației au avut un rol însemnat dascălii de biserică și chiar preoții, care scriau textul poetic. În această formă de transmitere trebuie să vedem însă și una din cauzele care explică asemănările izbitoare dintre orațiile de nuntă din diferite regiuni ale țării.

În folclorul nostru, obiceiurile în legătură cu moartea au păstrat — mai mult decît celelalte obiceiuri în legătură cu momente importante din viața omului — credințe și practici străvechi, anterioare creștinismului. Poporul crede că prin gesturi, cuvinte și melodii, se poate acționa și în acest moment asupra forțelor binevoitoare sau potrivnice și se poate pregăti „marea trecere". În ansamblul practicilor străvechi, biserica a introdus unele rituri și practici proprii, sau a căutat să dea practicilor străvechi sensuri potrivit dogmelor creștine.

S-a spus în general, în studiile mai vechi de folclor, că ceremonialul funerar face parte din cultul morților. A. van Gennep a arătat însă că în folclorul de azi al popoarelor europene nu se poate vorbi de un cult al morților în sensul celui cunoscut popoarelor antice și popoarelor orientale. Ar fi greșit să numim cult al morților ansamblul de practici și rituri menit să asigure mortului călătoria spre lumea de dincolo și să-i ferească pe cei vii de revenirea lui într-o formă care ar putea să le fie păgubitoare. În conștiința tradițională și în exprimările ei folclorice nu există la noi o teamă predominantă de mort și nici o teamă de toți morții. Multe obiceiuri ne arată dimpotrivă că, în concepția populară tradițională, între lumea celor vii și lumea celor morți există legături și că poporul se temea numai de acei morți care se puteau face strigoi. Se credea că se fac strigoi cei „însemnați", cei răi, sinucigașii, cei morți de moarte năprasnică, vrăjitorii și vrăjitoarele, și împotriva revenirii lor după moarte se foloseau o serie de practici, uneori deosebit de drastice. Există însă în tradiția populară și practici profilactice, menite a-i apăra pe cei vii de contagiunea morții.

Dincolo de aceste practici și de credințele cu substrat magic sau religios legate de moarte, marea despărțire este un moment de jale, de durere pentru familie și comunitate. Jelirea, plîngerea morților, o întîlnim sub o formă sau alta la toate popoarele lumii. Despre ea ne vorbesc atît documentele vechi, cît și cercetările folclorice și etnografice contemporane. Manifestările de jale nu sînt însă, în colectivitățile cu viață folclorică tradițională, numai expresia spontană a durerii ci au și un caracter îndătinat, reprezintă îndeplinirea unei obligații sociale.

În colectivitățile folclorice tradiționale, moartea este un eveniment ce privește pe toți. De aceea, la înmormîntare participă într-un fel sau altul întreaga colectivitate. Participarea este dictată de criterii de bună-cuviință stabilite prin tradiție. Legăturile de familie și situația socială a celui mort sînt factori care determină participarea. Și vîrsta joacă un rol. Comunitatea participă mai puțin la înmormîntarea unui copil decît la înmormîntarea unui matur. În unele cazuri, natura morții are un rol determinant. De obicei, la înmormîntarea celor morți de moarte năprasnică ia parte întreaga colectivitate. Cînd moare un flăcău sau o fată de măritat, înmormîntarea se face sub formă de nuntă. Înmormîntarea-nuntă a preocupat mult pe folcloriști, atît la noi cît și în străinătate. Dacă un membru al colectivității moare departe de satul lui și nu poate fi adus și înmormîntat între ai săi, i se face totuși și în sat ceremonialul de înmormîntare. Acest lucru se face îndeosebi pentru cei morți pe front. Este îndătinat ca, în caz de moarte, nu numai familia, ci și vecinătatea și uneori întreaga colectivitate să sară în ajutorul celor loviți, să participe la pregătirea înmormîntării. Unii membrii ai colectivității au un rol bine stabilit în ceremonialul de înmormîntare. De pildă, groparii, bocitoarele sau cei ce fac jocurile de priveghi.

Nu ne putem opri asupra tuturor credințelor și practicilor în legătură cu moartea. În folclorul nostru ele sînt numeroase și au variate forme regionale. Vom insista numai asupra acelor momente ale obiceiurilor în care manifestările folclorice sînt precise.

În obiceiurile noastre de înmormîntare, elementele folclorice mai importante sînt: cîntecele ceremoniale — Bradul, Zorile, Cocoșdaiul, Cîntecul cel mare — bocetele și jocurile de priveghi.

În regiunile de munte ale Olteniei, în unele părți din Banat și în sudul Ardealului, mai cu seamă în Hunedoara, este și astăzi obiceiul ca la capul celor ce au murit tineri, al flăcăilor și fetelor și chiar al tinerilor căsătoriți, să se pună un brad. Obiceiul pare a fi fost răspîndit altădată aproape în toată țara dar după datele de astăzi este greu să stabilim limitele lui de altădată. Datele documentare vorbesc despre un astfel de obicei pînă la valea Mureșului, uneori depășind această vale spre țara Moților și cîmpia Ardealului. În Hunedoara bradul se numește „suliță".

Cînd moare un tînăr, o ceată de flăcăi, de obicei șapte sau nouă, pleacă la pădure pentru a tăia bradul. Se taie un brad tînăr, lung de patru pînă la cinci metri, care e curățat de crăci pînă aproape de vîrf, unde i se lasă doar o mică coroană. Flăcăii iau bradul pe umăr și pornesc cu el spre sat. La sosirea în sat, un grup de femei îi întîmpină cu Cîntecul bradului. Dacă pădurea este departe, flăcăii pleacă călări. Mai de mult era obiceiul ca ei să plece cîntînd din fluier cîntece de jale. La casa mortului, bradul este împodobit cu flori, panglici colorate și clopoței. În unele locuri se pun în brad obiecte de ale celui mort, de pildă inele. Astfel împodobit, bradul este așezat lîngă casă pînă în ziua înmormîntării. În cortegiul funerar bradul este purtat de doi flăcăi și însoțit de femeile care cîntă cîntecul. În cimitir este așezat la capul mortului lîngă stîlp și lăsat acolo ani de zile pînă se usucă, putrezește și cade. Acești brazi uscați, numeroși în cimitirele din Oltenia, Hunedoara și Banat, dau un aspect cu totul particular locurilor de îngropare.

Cîntecul bradului are o tematică unitară pe întreg teritoriul lui de răspîndire. Formele deosebite sub care apare sînt doar variante puțin nuanțate. Iată o variantă din Gorj :

Bradule, bradule,
Cin'ți-a poruncit
De-mi-ai coborît
De la loc pietros
La loc mlăștinos,
De la loc cu piatră
Aicea, la apă ?
Mi'mi-a poruncit
Cine-a pribegit,
Că i-am trebuit
Vara la umbrit,
Iarna la scutit.
La mine-a mînat
Doi voinici din sat
Cu părul lăsat,
Cu capul plecat,
Cu roua pe față,
Cu ceața pe brață,
Cu berde la brîu,
Cu colaci de grîu,
Cu securi pe mînă,
Merinde pe-o lună.
Dacă eu știam,
Nu mai răsăream ;
Eu de-aș fi știut,
N-aș mai fi crescut.
Și ei au plecat
Din vărsat de zori,
De la cîntători.
Și ei au umblat
Văile cu fagii
Și munții cu brazii,
Pînă m-au găsit,
Bradul cel pocit.

Pe min'm-au ales,
Pe izvoare reci,
Pe ierburi întregi,
Pe cracă uscată
De moarte lăsată.
Ei cînd au venit,
Jos au hodinit,
Au îngenuncheat,
De-amîndoi genunchii
Și s-au închinat,
Iară s-au sculat,
Cu securea-au dat,
Jos m-au doborît,
M-au pus la pămînt.
Și ei m-au luat,
Tot din munți în munți
Prin brădui mărunți,
Tot din văi în văi
Prin brazi mărunței,
Dar ei nu m-au luat
Ca pe alte lemne,
Ci ei m-au luat
Tot din vale-n vale
Cu cetina-n vale,
Să le fiu de jale
Cu poale lăsate,
A jale de moarte.
Eu dacă știam,
Nu mai răsăream;
Eu de-aș fi știut
N-aș mai fi crescut.
Cînd m-au doborît,
Pe min'm-au mințit,
C-au zis că m-or pune
Zînă la fîntînă,
Călători să vină.
Ș-au zis că m-or pune
Tălpoaie la casă,
Să mă șindrilească
Cu șindrilă trasă.
Dar ei că m-au pus
La mijloc de cîmp,
La cap de voinic,
Cîinii să-i aud,
A lătra-n pustiu
Ș-a urla morțiu
Și să mai aud
Cocoșii cîntînd,
Muieri nimăind
Și preoți cîntînd,
Ploaia să mă ploaie,
Cetina să-mi moaie,
Vîntu să mă bată,
Cetina să-mi cadă,
Ninsoarea să-mi ningă,
Cetina să-mi frîngă.
Eu dacă știam,
Nu mai răsăream,
Eu de-aș fi știut
N-aș mai fi crescut.
Ei cînd m-au tăiat,
Ei m-au îmbunat
Că ei mă sădesc.

Nu mă săcuiesc.
Ei m-au minţit
Că m-au săcuit,
Jos la rădăcină
Cu fum de tămîie,
Mai pe la mijloc
Chiţi de busuioc,
Tot milă şi foc:
Sus la crîngurele
Chiţi de ocheşele,
Tot milă şi jele.
Eu dacă ştiam
Nu mai răsăream,
Eu de-aş fi ştiut
N-aş mai fi crescut.

Cîntecul, una din cele mai desăvîrşite creaţii ale folclorului nostru, se cîntă pe o melodie solemnă, plină de sonorităţi străvechi. Poezia este o minunată exprimare, prin simboluri legate de tăierea bradului, a durerii pe care o trezeşte moartea unui tînăr. Bradul, cum se vede şi din obiceiurile de nuntă, este un semn al tinereţii. Cîntecul începe prin întrebarea pe care grupul de femei ce-l cîntă la unison, o pun bradului întîmpinat la intrarea în sat. Este, ca în toate cîntecele legate de obiceiuri, o situare în realitatea imediată. Versurile care cuprind această întrebare răsună la început ca un semnal menit să atragă atenţia asupra actului solemn pe care îl reprezintă cîntecul. În continuare, cîntecul prezintă, ca într-un monolog al bradului, descrierea ceremonialului cu care el este tăiat, adus în sat şi pus la căpătîiul celui mort. Cel ce i-a poruncit bradului să coboare „de la loc pietros la loc mlăştinos“ este mortul, „dalbul de pribeag“. Această metaforă, folosită în majoritatea cîntecelor ceremoniale, aminteşte vechile metafore care au la bază o interdicţie verbală, un tabu. În concepţia tradiţională, ea izvorăşte din ideea că moartea este o mare călătorie din lumea celor vii în lumea celor morţi. Pribeag în limbajul popular este cel ce şi-a părăsit casa şi pe ai săi şi rătăceşte prin lume. Dalbe sînt florile din refrenul colindelor, dalbă este şi fata de măritat din colindul *Poruncit-a fata dalbă lui mirelui tinerelu*, dalbe sînt visele, dalb este mîndrul. Epitetul, cu o sonoritate particulară dată de vechimea şi raritatea cuvîntului, este de o deosebită gingăşie.

Între brad şi voinic există pe planul vieţii cotidiene legături trainice. Pentru voinic bradul este „vara loc de umbrit, iarna loc de scutit“.

Descrierea ritualului tăierii bradului se face prin imagini de mare frumuseţe, datorită sobrietăţii şi profunzimii lor, realizate cu mijloace simple, imagini făurite într-adevăr prin şlefuirea de veacuri a unui întreg popor. Voinicii vin într-o ţinută ceremonială solemnă, „cu părul lăsat, cu capul plecat“. Ei pornesc de acasă într-un moment cu semnificaţie particulară pentru cei ce cred în stihii, la „revărsat de zori, pe la cîntători“ şi sosesc ca şi vînătorii de cerbi din colinde sau ca şi Iovan Iorgovan „cu roua pe faţă, cu ceaţa pe braţă“. Această metaforă a începutului zilei este una dintre cele mai frumoase din poezia noastră tradiţională. Voinicii vin ca nişte soli, „cu berde la brîu“, berdele fiind insignele misiunii lor, şi cu daruri, cu colaci de grîu. Drumul lor aminteşte uneori căutarea fabuloasă din oraţiile de nuntă. Descrierea naturii, a locurilor străbătute, este nu numai de o mare frumuseţe ci şi de o semnificaţie deosebită. Ea sugerează solemnitatea actului hotărîtor pe care îl îndeplinesc voinicii. Ei vin: „prin văi cu fagi, şi munţi cu brazi“ şi nimeresc „la izvoare reci, pe ierburi întregi“, nepăscute, necosite. Bradul este predestinat, însemnat de soartă, pocit, „cu cracă uscată, de moarte lăsată". Tăierea începe printr-un act ceremonial. Voinicii îngenunche și se închină. Bradul cade ca un om. Descrierea este simplă, halucinantă, ca a unui omor:

Cu securi au dat,
Jos m-au doborît,
M-au pus la pămînt.

Propozițiunile simple, juxtapuse, mijloace de expresie elementare, dau o mare vigoare imaginii.

Cîntecul prezintă apoi, în cadrul ceremonial, transmutarea bradului din natură în funcția lui rituală. Bradul este coborît din munte într-un chip neobișnuit pentru „celelalte lemne", într-un chip care arată cu anticipație rolul nou ce i se pregătește:

Cu cetina-n vale
Să le fiu de jale,
Cu poale lăsate
Să le fiu de moarte.

Opoziția viață-moarte, exprimată în invocația de la început, apare din nou, cînd rosturile bradului în viața de toate zilele a oamenilor sînt puse față în față cu rosturile lui în ceremonialul de înmormîntare. Aceste versuri descriu de fapt ceremonialul în momentele în care bradul devine elementul lui esențial. Imaginile sînt evocatoare de moarte:

Ploaia să mă ploaie
Cetina să-mi moaie,
Vîntul să mă bată,
Cetina să-mi cadă,
Ninsoarea să ningă,
Cetina să-mi frîngă.

Aceleași mijloace elementare de expresie ca și în momentul tăierii.

Podoabele care se pun bradului, amintite în cîntec și existente și în ceremonialul real, sînt astăzi simple elemente decorative: „chiți de busuioc" și „chiți de ocheșele". Altădată, ele au putut probabil să aibă semnificație magică.

Cîntecul are mai multe părți, fiecare prezentînd un anumit moment al desfășurării ceremonialului. Aceste părți sînt marcate ca printr-un refren prin versurile:

Eu dacă știam,
Nu mai răsăream,
Eu de a-și fi știut
N-aș mai fi crescut,

menite, prin repetarea lor probail conform unor străvechi rosturi rituale, să potențeze durerea la moartea acelui tînăr.

Atunci cînd se așază bradul la capătîiul celui mort, se cîntă:

Sus, bradule, sus,
Sus, către apus
Că la răsărit,
Greu nour s-a pus.
Nu-i nour de vînt
Ci-i de pămînt,
De țărînă nouă,
Neatinsă de rouă.
Pe unde-am umblat.

Rea jale, am lăsat;
Pe unde am bătut,
Rea jale-am făcut.

În zorii zilelor cînd mortul este în casă, se cîntă un alt cîntec ceremonial, *Zorile.* Ca şi Cîntecul bradului, Cîntecul zorilor este răspîndit numai în Oltenia, Banat şi sudul Ardealului. El este cîntat tot de un grup de femei la unison şi uneori antifonic. Femeile ies afară şi se aşază în colţul casei, cu faţa spre răsărit. Atunci cînd cîntă în două grupuri, antifonic, se aşază la cele două colţuri ale casei şi îşi răspund reciproc. Melodia Cîntecului zorilor ca şi a Cîntecului bradului este din cele mai vechi ale folclorului nostru. Impresionantă prin sonorităţile ei, este în forma autentică, cîntată în sat în zori de zi, de o frumuseţe plină de o mare forţă evocatoare:

Zorilor, zorilor,
Voi surorilor,
Voi nu vă pripiţi
Să ne năvăliţi
Pînă şi-o găti
Dalbul de pribeag
Un cuptor de pîine,
Altul de mălai,
Nouă buţi de vin,
Nouă de rachiu,
Ş-o văcuţă grasă,
Din ciread-aleasă,
Să fie de masă.
Zorilor, zorilor,
Voi surorilor,
Voi nu vă pripiţi
Să ne năvăliţi
Pînă şi-o găti
Dalbul de pribeag
Turtiţă de ceară,
Fie-i de vedeală,
Văluşel de pînză,
Altu de peşchire,
Fie-i de gătire.
Zorilor, zorilor,
Voi surorilor,
Voi să nu pripiţi,
Să ne năvăliţi,
Pînă ş-o găti
Dalbul de pribeag
Un car cărător,
Doi boi trăgători
Că e călător,
Dintr-o lume,
Într-altă lume,
Dintr-o ţară,
În altă ţară,
Din ţara cu dor
În cea fără dor,
Din ţara cu milă,
În cea fără milă.
Zorilor, zorilor,
Voi surorilor,
Voi să nu grăbiţi
Să ne năvăliţi,
Pînă ş-o găti
Dalbul de pribeag,
Nouă răvăşele,

Arse-n cornurele,
Ca să le trimită
Pe la nemurele,
Să vină şi ele,
Să vadă ce jele (Varianta din Gorj).

Cîntecul zorilor, probabil o străveche invocaţie către soare, cere acestuia să răsară mai tîrziu pentru a se putea face pregătirile de înmormîntare. Tematic, el descrie aceste pregătiri. Zorile apar ca întruchipări străvechi ale unor forţe binefăcătoare. Într-o formă mai veche a cîntecului, culeasă în Banat de Simion Mangiuca, zorile sînt nişte zîne:

Zorilor, surorilor,
Mîndrelor, voi zînelor
(Calendarul pe anul 1883, pag. 129—131).

Invocaţia adresată zorilor la începutul cîntecului se repetă pentru fiecare din cele patru părţi ce-l compun. Părţile nu sînt egale ca număr de versuri, deci nu putem vorbi de o simetrie în compoziţia întregului. Lungimea lor pare a fi dictată de conţinutul ce se cere exprimat, ca de obicei în creaţia populară, unde nu există o construcţie strofică simetrică.

După invocaţie începe descrierea pregătirilor de înmormîntare. Ne aflăm în faţa aceluiaşi procedeu pe care l-am întîlnit şi în celelalte cîntece ale obiceiurilor. Prin fidelitatea descrierii, cîntecul este aproape un document etnografic. În prima parte sînt prezentate mîncările ce se pregătesc mortului sub formă de pomană. Turtiţa de ceară din partea a doua este „toiagul" menit, în credinţele populare tradiţionale, să lumineze calea mortului pe lumea cealaltă. Valul de peşchire şi de pînză acoperă sicriul şi se întinde peste drum la poduri, apoi se dă de pomană.

Lumea spre care călătoreşte dalbul de pribeag este în această reprezentare populară o altă ţară, în care nu este durere, „dor" în sens etimologic, dar nici milă, o lume dezumanizată.

Această dezumanizare a lumii de dincolo are la bază înţelepciunea populară tradiţională şi dovedeşte o concepţie străveche, întîlnită şi în basme, unde în lumea cealaltă trăiesc fiinţele fantastice, zmeii etc.

Pentru ca înmormîntarea să poată avea loc, trebuie vestite neamurile. Dalbul de pribeag trimite „nouă răvăşele", „arse-n cornurele" adică sigilate cu ceară, ca şi vechile răvaşe domneşti. Trecerea pe alt plan decît cel al vieţii săteşti contribuie la întărirea caracterului solemn al actului. Încheierea cîntecului este simplă, fără patetism, dar cu atît mai impresionantă. Este chemarea familiei mari, a întregii colectivităţi, să ia parte la marea jale a morţii. Varianta bănăţeană a Cîntecului zorilor dă şi alte amănunte în legătură cu pregătirile de înmormîntare. Explică de pildă rostul tradiţional al banului ce se pune în mîna celui mort:

Scoală şi te roagă
Şi la sfîntu soare,
Şi la vînt de boare,
Să nu prea grăbească,
Zori de să ivească,
Pîn' te vom griji,
Pîn'te vom găti.
Prînzişor ţi-om pune,
Pîine şi legume,
C-ai să mergi departe,
Pe căi neumblate.
Pe căi vei vedea

Şi t-ei spăiminta,
Cete de tîlhari,
De vameşi mari.
În vămi cînd oi trece,
Frică vei petrece.
Dar tu vei lua
Din sîn şi vei da
De te-i răscumpăra
Cu nouă crăiţari
La vameşi tîlhari.

Cu tot caracterul ceremonial, cîntecul strecoară o promptă observaţie cu caracter social.

Printre cîntecele ceremoniale, în anumite locuri ale zonei amintite, există şi un cîntec în care se mulţumeşte în numele mortului celor ce l-au privegheat sau au venit să-şi ia rămas bun de la el :

Ridică, ridică,
Gene la sprincene,
Buze subţirele,
Să grăieşti cu ele.
Cearcă, dragă, cearcă,
Cearcă şi grăieşte,
De le mulţumeşte
La strini, la vecini,
Cui a făcut bine
De-a venit la tine.
Că ei şi-au lăsat
Odihnă de noapte
Şi lucrul de ziuă.
Eu nu pot, nu pot,
Nu pot să grăiesc,
Să le mulţămesc.
Mulţămi-le-ar domnul,
Că eu nu li-s omul.
Ieri de dimineaţă
Mi s-a pus o ceaţă,
Ceaţă la fereastră,
Ş-o corboaică neagră,
Pe sus învolbînd,
Din aripi plesnind,
Pe min'm-a plesnit,
Ochi-a-mpăinjenit,
Faţa mi-a zmolit,
Buze mi-a lipit.
Nu pot să grăiesc,
Să le mulţămesc.
Mulţumi-le-ar domnul,
Că el mi-a dat somnul,
Mulţumi-le-ar sfîntul
Că el mi-a luat gîndul.

Cîntecul, o dovadă a bunei cuviinţe ţărăneşti tradiţionale, are forma unui dialog între familie şi mort. Imaginile sînt simple şi sobre. Efortul ce se cere mortului în această ultimă clipă a despărţirii şi felul cum îşi arată el neputinţa este impresionant. Merită de asemenea să fie relevată imaginea poetică a trecerii de la viaţă la moarte. Corboaica neagră, simbolul morţii, nu zboară, ci „învolbă" ; învăluieşte pe cel ce este menit să treacă în lumea cealaltă. Dar dincolo de această reprezentare simbolică, apare descrierea fenomenului biologic al morţii, ochii împăienjeniţi, faţa smolită, buzele

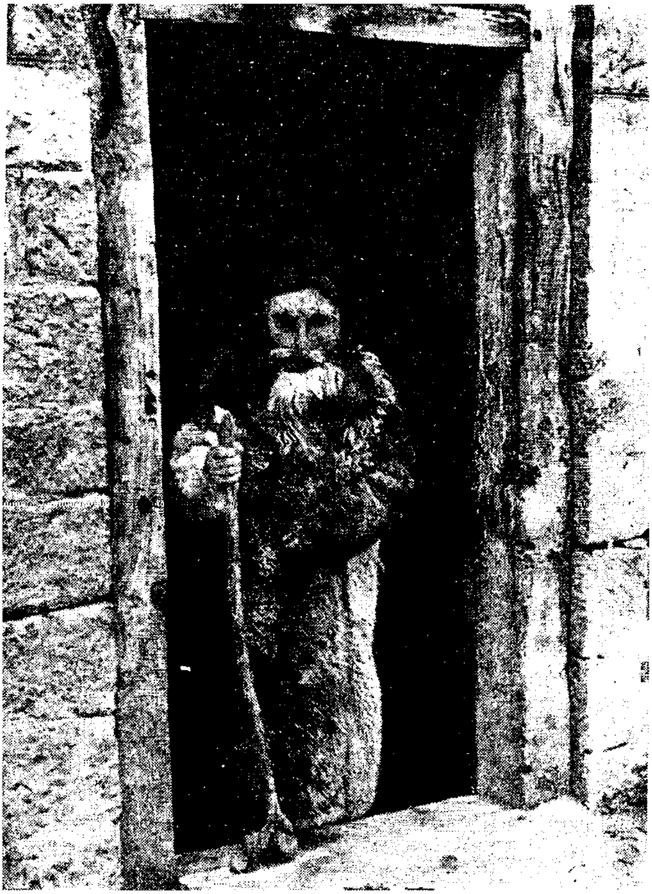

Mască din jocurile de priveghi — Vrancea.

lipite ce nu mai pot să grăiască, gîndul ce i-a fost luat, omul ce nu mai este. Partea frumoasă este imaginea deschiderii ochilor :

Ridică, ridică,
Gene la sprîncene,

şi aceea a solidarităţii colective în momentul morţii :

Strinii şi vecinii
Ce-au făcut bine
Ş-au venit,
Lăsîndu-şi odihna de noapte
Şi lucrul de ziuă.

În rîndul cîntecelor secvenţei ce pregăteşte despărţirea definitivă, înmormîntarea, este în Banat *Cîntecul cel mare.* De aceeaşi valoare poetică, acest cîntec înfăţişează alte momente din ceremonialul de înmormîntare şi alte descrieri ale marii călătorii, aşa cum şi-o reprezintă concepţia populară tradiţională. În acest cîntec neamurile şi vecinii se adresează celui mort, dîndu-i sfaturi pentru marea călătorie :

Scoală, Ioane, scoală,
Cu ochii priveşte,
Cu mîna primeşte,
Că noi am venit
Că am auzit
Că eşti călător
Cu roua-n picioare,
Cu ceata-n spinare,
Pe calea cea lungă,
Lungă fără umbră,
Şi noi ne rugăm
Cu rugare mare,
Cu strigare tare,
Samă tu să ici,
Sama drumului,
Şi să nu-mi apuci
Către mîna stîngă
Că-i calea nătîngă,
Cu bivoli arată,
Cu spini semănată,
Şi-s tot mese strînse,
Cu făclii stinse.

. . . .

Dar tu să-mi apuci
Către mîna dreaptă,
Că-i calea curată,
Cu boi albi arată,
Cu grîu semănată,
Şi-s tot mese-ntinse,
Cu făclii aprinse.

Despărţirea exprimată în versurile „că noi am venit, că am auzit că eşti călător“ este parcă ruptă din viaţa cotidiană a satului. Versurile par o reproducere a convorbirilor cotidiene. Doar rugarea mare şi strigarea tare arată că este vorba de ceva deosebit. Metafora morţii este de data aceasta alta : calea lungă, fără umbră. Cele două drumuri puse în faţă, drumul răului şi drumul binelui, sînt prezentate într-un interesant joc de imagini, în dosul cărora se ascund şi unele vechi simboluri magice.

Pe lumea cealaltă, ca şi pe lumea aceasta, ziua este urmată de noapte. Şi la venirea nopţii, dalbul de pribeag se găseşte singur. Atunci, ca şi în basme, este sfătuit să ceară ajutorul animalelor prietene cu care trebuie să se înfrăţească. Însă numai apariţia animalelor prietene ne duce spre basm. Atmosfera generală rămîne în viaţa şi limitele satului. Chiar şi raiul pare doar un vîrf de munte, pe care se întîlnesc tinerii pentru o nedeie.

Seara va-nsera,
Gazdă n-ai avea
Şi-ţi va mai ieşi
Vidra înainte
Ca să te spăimînte.
Să nu te spăimînţi,
De soră s-o prinzi,
Că vidra mai ştie
Sama apelor
Şi a vadurilor,
Şi ea mi te-a trece
Ca să nu te-nece,
Şi mi te-a purta
La izvoare reci,
Să te răcoreşti
Pe mîini pînă-n coate,
De fiori de moarte,
Şi-ţi va mai ieşi
Lupu înainte,
Ca să te-nspăimînte.
Să nu te-nspăimînţi,
Frate bun să-l prinzi,
Că lupul mai ştie
Sama codrilor
Şi-a potecilor.
Şi el te va scoate
La drumul de plai,
La fecior de crai,
Să te ducă-n rai,
Că acolo-i de trai;
În dealu cu jocu,
Că-acolo ţi-e locu;
În cîmp cu bujoru,
Că-acolo ţi-e doru.

Despărţirea de cel mort nu se face însă numai prin aceste cîntece de ceremonial ci şi prin bocete. Acolo unde cele două categorii coexistă, bocetul este o lamentaţie improvizată pe o melodie jalnică. De multe ori improvizarea este chiar neversificată. În locurile unde nu există alte cîntece de înmormîntare decît bocetele, unele motive ale vechilor cîntece de înmormîntare se păstrează în bocet, care capătă o mai mare stabilitate, are un caracter ceremonial. Aici bocetele se cîntă pe melodii anume, au forme de versificaţie precise şi folosesc chiar în versificarea lor anumite şabloane. În aceste locuri bocirea este deci mai mult un act tradiţional obligatoriu decît o expresie spontană a durerii. În satele cu forme de viaţă tradiţională nu se poate concepe o înmormîntare fără bocet. În Transilvania bocetul se numeşte „cîntare de mort“ sau „cîntare la mort“. Femeile nu se bocesc, ci „se cîntă“, iar în Moldova „jelesc“.

Fără să fie legat de momente precise ale ceremonialului de înmormîntare, bocetul este mereu prezent. Se poate boci tot timpul, din momentul morţii pînă la întoarcerea de la cimitir. Se obişnuieşte în general ca femeile care vin să vadă pe cel mort să bocească de îndată ce au intrat în casă. Nu bocesc decît femeile, şi în general nu se boceşte decît de la răsăritul pînă la apusul soarelui. În multe locuri, femeile bocesc şi după înmormîntare. În

Făgăraş, de pildă, se bocesc opt dimineţi după înmormîntare; în Oltenia şi Muntenia se boceşte în fiecare duminică şi mai cu seamă în zilele cînd se comemorează morţii. Adesea femeile care participă la înmormîntări rămîn în cimitir şi bocesc la mormintele copiilor, părinţilor, soţilor lor.

Folclorul nostru nu cunoaşte bocitoare profesioniste, dar ca şi pentru celelalte obiceiuri, există în anumite regiuni femei mai pricepute, care sînt chemate sau vin din proprie iniţiativă şi îndeplinesc această practică îndătinată. Ele se bocesc mai cu seamă în momentul înmormîntării, acasă, pe drum şi la cimitir, fie singure, fie împreună cu femeile din familia mortului. Se întîmplă astfel ca să bocească mai multe femei deodată. Acolo unde bocetul este o lamentaţie improvizată, fiecare îşi cîntă bocetul ei, chiar dacă îl cîntă concomitent cu altele.

Datorită caracterului lor improvizat şi duratei lor, bocetele ajung nişte lungi poeme, în care elementele din viaţa celui mort se amestecă cu sentimentele celor părăsiţi şi cu consideraţii asupra ceremonialului sau datinelor satului.

Iată un fragment de bocet cîntat în Făgăraş unui bătrîn:

Cuscre dargă, şi mai dragă,
Da'mai zi, cuscre, ceva,
Da'mai zi, cuscre, ceva,
Că nu-ţi era scama aşa
Ca să nu zici nimica.
Scoală cuscre, hai la noi
Că neamurile umple casa,
Cuscre dragă, şi mai dragă,
Te roagă de sfîntu soare
Să fie ziua mai mare,
C-asta-i zi de despărţire
De copiii dumitale.
Şi te roagă de tişa,
De tişa şi de nenea,
Să te jeluie şi ei
Că nimica nu le-ai luat,
Numa o scîndură de brad
Şi o perină la cap.
Ţi-o dat locu măsurat,
Măsurat cu braţele,
Să-ţi încapă oasele,
Măsurat cu piciorul,
Să-ţi încapă trupşorul.
Cuscru nost'şi bunul nost',
Că de-aicea pîn' la vale
E tot heiul dumitale.
Că, cuscre, cît ai trăit,
Nici un bine n-ai avut.
Că, cuscre ai tot bolit,
Cuscre nost',
Harnicu nost'.
Ţişa faci bine s-o ierţi
Că, cuscre, nu te-o îngrijit,
Cuscre, te-o şi necăjit,
Că, cuscre, nu o putut
Că o avut lucru prea mult,
Cuscru nost' harnicu nost'
Te roagă de sfîntu soare
Să-ţi facă ziua mai mare,
Cuscru nost' vrednicu nost'
Da'cuscre, unde-ai plecat
De-aşa frumos te-ai gătat?

Ai plecat la tîrg depărte
Ca să cumperi sănătate.
Tîrgu s-o fost încheiat,
Cu sănătatea-ai gătat,
Cuscru nost' şi bunul nost'.
Da', cuscre, unde-ai plecat
De-aşa frumos te-ai gătat?
Doar în tîrg la Ţarigrad.
In Ţarigrad cînd vei intra
Să te uiţi la direapta,
Este-un pom mare-nflorit
Ş-un scaun de hodinit.
Ş-o fîntîniţă lină
Şi-un scaun de hodină
Şi puţin să zăboveşti,
Cu măicuţa să vorbeşti.
Şi de noi de va-întreba
Că ce facem pe-aicea,
Da' să-i spui, cuscre, aşa
Că de făcut facem bine
Da' plîngem în toate zile.
Nu e zi şi nu e ceas
Să n-am lacrimi pe obraz.
Cuscru nost' şi bunul nost'.
Da', cuscre, unde-ai plecat?
La căsuţa ta cea nouă,
Nu te ninge,
Nu te plouă,
Nu te-atinge pic de rouă.
Nici vîntu nu te bate,
Nici soare nu te arde.
Cuscre dragă şi mai dragă,
Te roagă de săpători
Să lase răsuflători,
Să lase patru fereşti,
Pe una să vie luna,
Şi pe una soarele,
Şi pe una jalele
Şi pe una să mai vie
Cîte-o zi de liturghie,
Cuscre dragă şi mai dragă.

Fragmentul arată cum se îmbină elementele tradiţionale, motive şi imagini întîlnite şi în cîntecele de zori, de pildă, cu fapte reale din viaţa familiei, a celui mort şi a celor rămaşi, cu imagini ce amintesc cîntecele epice şi cu acel mesaj pentru cei din cealaltă lume, pe care bocitoarea o vede aidoma lumii satului ei.

Maxim Gorki spune că — datorită caracterului lor improvizat şi elementelor din viaţa reală — bocetele sînt preţioase documente sociale, în care ţăranii obidiţi puteau să-şi exprime în momentele tragice ale înmormîntării, toată durerea şi suferinţa lor, cu raportări mai largi, nu numai la viaţa familiei, ci la întreaga viaţă a satului, la munca şi traiul lor. Iată un fragment dintr-un astfel de bocet, cîntat unei tinere fete ce a slujit printre străini:

Draga mea şi sărmănuţă,
Scumpa mamii Măricuţă,
Pe streini că i-ai slujit,
Multe cămăşi le-ai cusut,
Da' ei rău te-au miluit,
Borşu cald nu l-ai găsit,
Nici mămăliga pe blid.

Pe la străini te-ai hrănit,
Pînă ce te-ai bolnăvit,
Şi de zile te-ai gătit.
Draga mea şi Măriuţă,
Cînd oi coase foi şi-altiţă?
Dragele mele mînuţe
De-amu n-or mai coase-altiţe;
Dragile mele degeţele,
N-or mai face găurele;
Dragile mele picioare
N-or mai face urmuşoare,
Ci-oi rămîne oase goale.
Dragii mei de ochişori,
Creşte-or mîndri pomişori.
Înapoi de-i mai veni,
Numa pustiu vei găsi.

Bocetele de acest fel formează o parte importantă a liricii noastre de protest social.

Alături de cîntecele de ceremonial şi de bocete, la înmormîntările din Transilvania se cîntă „verşuri". Verşurile sînt creaţii cărturăreşti făcute de cantori sau învăţători, au în general o tematică creştină, moralizatoare, şi melodii bisericeşti. Uneori textul verşurilor este împrumutat din poezia funerară cultă.

Priveghiul se face de obicei două nopţi şi se face pentru a nu lăsa mortul singur.

Atunci cînd priveghiul se face după rînduiala tradiţională, cei veniţi să privegheze mortul dansează, fac jocuri cu măşti, joacă jocuri distractive, cîntă din fluier, spun basme, joacă cărţi, mănîncă şi beau şi discută despre treburile curente ale oamenilor şi comunităţii. La priveghi se petrece deci într-un anumit fel şi rostul petrecerilor este nu numai să alunge somnul celor veniţi să privegheze ci şi să marcheze, în cadrul ceremonialului de trecere, momentul despărţirii de cel mort. Este ultima petrecere a celor vii împreună cu cel mort.

În jocurile cu măşti de la priveghi apar uncheşi, babe, urşi, capre etc. În general se spune că măştile fac scamatorii. Ele reprezintă diferite scene comice cu text improvizat pe o canava tradiţională, cu multe actualizări şi referiri la situaţii locale precise. Măştile participă la dansul general şi dansează dansuri groteşti. Deci jocurile cu măşti au astăzi rolul de a distra pe cei ce iau parte la priveghi, de a mări veselia acestei ultime petreceri a celor vii cu cel mort.

În ansamblul obiceiurilor în legătură cu moartea, se cere relevat încă un element al ceremonialului, cortegiul funerar. Mortul este dus la groapă cu căruţa sau cu sania. Se întîmplă însă în unele regiuni ca coşciugul să fie purtat pînă la cimitir pe năsălie, de patru sau şase bărbaţi. Cortegiul funerar se formează după o anumită rînduială tradiţională precizată de datinele locale. El are un caracter solemn.

DESCÎNTECELE

Ca şi alte creaţii de literatură populară romînească, descîntecele s-au cules tîrziu. Cu toate acestea, notarea lor sporadică în manuscrise e timpurie. Popa Grigore din Măhaciu, pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor reţinuse două „vrăji“ dintre care una de samă. Un oarecare Radu sin Iftimie Căpitanul Voicescu însemnase, la 1700, descîntece de muşcătură şi zmeu.

Publicarea descîntecelor începe abia în a doua jumătate a secolului trecut. Sînt descîntece răzleţe, inserate în lucrări cu un conţinut diferit, precum într-un *Aghiazmatar* tipărit la Sibiu în 1851, în *Spitalul Amorului* de Anton Pann (Buc., 1852), sau în romanul *Coliba Măriucăi* publicat în 1855 de V. A. Urechiă. Începînd de la această dată, apar descîntece în reviste şi uneori în broşuri (precum *Carte de desfăcut farmecele*, Sibiu, 1867).

O dată cu intensificarea culegerii de folclor, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi la începutul secolului nostru, se publică multe descîntece în colecţii generale de poezie populară, alteori în volume dedicate medicinii empirice şi în culegeri folclorice anume întocmite.

Descîntecele au apărut în timpul copilăriei umanităţii, în epoca de creare a miturilor, cînd omul vedea încă enigme în fenomenele naturii. Atunci s-a născut magia, „ştiinţa“ antiştiinţifică prin care omul ars de soare, bătut de ploi, fulgerat de trăsnet, atacat de fiare, ros de boli, încerca un prim pas spre a se descătuşa.

Magia sau vrăjitoria implica o multitudine de practici însoţite de descîntece. Acestea (numite de poporul nostru şi *vrăji*, *farmece*, *desfaceri*) sînt formule verbale cărora li se atribuia o forţă magică de mare eficacitate. Erau o puternică manifestare a încrederii în puterea cuvîntului, prin care oamenii, după cum spunea Maxim Gorki, „încercau să acţioneze pînă şi asupra divinităţilor“. Fiind un gen cu totul perimat ca funcţie practică şi ca auxiliar al medicinii empirice, descîntecele sînt un tărîm fecund pentru arheologia spiritului uman. De asemenea, ele constituie o dovadă a încrederii permanente a omului în forţele sale, care vor doborî ce e rău şi vor perfecţiona ce e bun în natură. Nu mică e valoarea lor literară. Descîntătoarea de profesie sau improvizată, vrăjitoarea, solomonarul, dacă nu au reuşit să domine forţele naturii, au fost în mod inconştient creatori de literatură populară.

După scopul lor descîntecele ar putea fi împărţite în trei grupe: descîntece în care predomină ideea prosperităţii fizice (contra bolilor, pentru frumuseţe etc.), a celei morale (de dragoste, pentru linişte etc.) sau materiale (boli de vite şi descîntece de producţie). În toate cazurile menţionate se duce lupta împotriva presupuselor forţe malefice.

O categorie aparte ar părea că o alcătuiesc formulele magice pernicioase, vrăjile, de fapt tot descîntece, care nu luptă împotriva fenomenelor ostile, ci vor să dăuneze oamenilor. Astfel de descîntece (luarea manei vacilor, deochiul etc.) practicate în numele concurenţei, al invidiei sau al unei vendete, vizînd ca şi celelalte cu precădere starea fizică, morală sau materială, s-au cules puţine.

Benefice sau malefice, descîntecele constituiau adesea un germene de frondă elementară împotriva supunerii creştine la destin şi a revendicărilor prin rugăciuni. Ele i-au dat posibilitatea omului să se simtă egal în forţă, sau chiar mai puternic decît divinităţile şi spiritele rele de care se credea înconjurat. Nu întîmplător erau interzise de biserică.

Ca gen de literatură populară versificată, descîntecele sînt printre puţinele poezii populare care nu erau cîntate. Ele se spuneau însoţite de practici magice în care se înscria uneori experienţa medicinii primitive, prin folosirea unor substanțe sau plante cu forță terapeutică reală sau numai presupuse a avea putere de vindecare. Cu precădere erau acompaniate însă de un ceremonial care folosea obiecte simbolice, apa neîncepută ca evocatoare a unei purități intrinsece, cărbunele pentru proprietatea lui de absorbție, secera, cuțitul sau toporul etc., tot felul de unelte tăioase — simboluri ale unei forțe care poate ucide răul, în sfîrșit, obiecte de altă natură, de metal sau piatră, sugerînd tăria. Alteori se descînta cu odoare bisericești, plante simbolice, animale, alimente, chiar cu excremente.

Descîntecele erau practicate profesional de femei în vîrstă, cărora li se spunea *doftoroaie*, *moașe*, *băbărese* sau *vrăjitoare*. Mai rar, se pare că într-un timp mai îndepărtat, erau recitate și de unii bătrîni numiți *vrăjitori*, *solomonari* sau *fermecători*. Cu timpul formulele secrete ajung și la amatori, pot fi rostite de către pacientul însuși (de friguri, de exemplu) sau de păgubaș. În acest fel ele și-au pierdut de mult vechiul aspect sacramental imuabil.

Descîntecele au diferite moduri de expresie și procedee stilistice complicate. Labilitatea lor le face greu de încadrat în genurile clasice ale folclorului, precum cel liric sau epic. Sînt descîntece cu prevalența epicului, a liricului, a formei dialogate. Deseori asistăm la încrucișarea, în același descîntec, a narației cu invectiva lirică sau a formei dialogate cu epicul. De la implorare la blestem este un pas, ca și de la suav la fetid, și toate mijloacele de expresie poetică sînt bune pentru descîntec. Se împletește invocarea cu evocarea, lamentația cu porunca, simbolul cu descrierea precisă, comparația cu enumerația, forma ermetică cu expresia limpede.

Forța sugestivă e obținută prin predominarea percepției vizuale sau auditive, uneori olfactive. Tendința este de a acționa în egală măsură asupra intelectului și simțurilor celui descîntat. Descîntecul nu are o prozodie stabilă, folosind versul liber, bogat în rime interioare, asonanțe și repetări sugestive. Unele modalități de expresie caracteristice descîntecului (în special repetarea, dominarea unui aspect coloristic sau narativ, enumerația, gradația etc.) le vom regăsi la poeți cu complexe mijloace stilistice.

Cu toată varietatea lor, descîntecele au oarecare șabloane. Sub acest raport, formulele magice legate de boli, de stări morale, sau cele pentru bunăstarea materială, prezintă similitudini între ele. De asemenea conțin hiperbole și cifre fatidice, caracteristice și epicii populare.

În descîntece întîlnim făpturi mitologice, personificări ale răului sau binelui. Răul (boala, supărarea) e adus în genere de întruchipări demonice, simboluri ale forțelor tenebroase și insalubre cu diferite aspecte și nume. Cîteodată boala e cauzată de o întreagă conjurație demonică precum :

> nouă strigoaice
> cu nouă țînci răi,
> nouă lupoaice
> cu nouă lupi răi.

Deochiul poate veni și

> de la 99 de idoloaice
> de la 99 de cataroaice
> de la 99 de idoli
> de la 99 de tartori.

Alteori răul e adus de dracul solitar, care ia diferite înfăţişări şi poartă diferite nume, de moroi, de Tarta-Cot, de iele (Sevastina, Mărgălina, Rujalina) şi de Mama-Pădurii caracterizată ca:

lipitură de noapte
de miezul nopţii
de cîntarea cocoşilor
de vărsatul zorilor.

Pe lîngă astfel de zeităţi malefice, obişnuite descîntecelor, există un mare număr de personaje benefice, în a căror înfăţişare se împleteşte vechiul cult al fenomenelor naturii şi al animalelor utile omului cu elemente creştine. Predomină însă cultul vieţii domestice şi agricole. „Zeităţile“ care salvează de năpastă au aproape totdeauna unelte casnice şi plugăreşti. Astfel de făpturi care ajută omul să-şi menţină buna stare sînt:

trei surori a soarelui
cu trei mături,
cu trei greble

sau

trei fete mari
din cer făcute
din cer crescute
cu trei seceri de oţel făcute.

Răul e împrăştiat şi de „fata mare“ cu nouă fraţi înarmaţi cu securi, barde, sfredele, sau de „nouă feciori“ cu unelte similare, ori de două fete:

cu sapele pe spate
cu mînecile suflecate.

De asemenea pot salva de boală

nouă preotese
nouă judecătorese
nouă morărese
din munţii Canaleilor.

Boala e alungată, aproape întotdeauna, de fiinţe mitice cu intense preocupări agricole sau meşteşugăreşti. Impresionant e portretul omului care plecase:

la pădure mare
să facă plug mare
să are cu 12 boi
cu 12 pogonici,
să are dealurile
văile,
lungul
şi curmezişul.

Cultul muncii, al ocupaţiilor simple, şi încrederea în forţa izbăvitoare a muncii sînt evidente. Printre personajele salvatoare, ţărăneşti, găsim „omul roşu“, „omul negru“ şi „mama cîmpului“. Alteori eroii mitici pozitivi ca şi demonii sînt simple personificări ale forţelor naturii. Aşa de exemplu e „o fată despletită c-un ochi de foc şi cu unul de apă“ (ochiul de apă îl stinge pe cel de foc). Uneori aceste personaje poartă nume proprii, precum Sorvior sau Nunnița:

cu mătura-n mînă
și cu grebla-n altă mînă.

„Dobrița cu măturița“ are o forță extraordinară. Ea mătură:

cotețul cu paserile
grădinile cu livezile,
cîmpiile cu fînețele,
dealurile cu viile
munții cu pădurile.

Considerația poporului pentru producție rezultă și din urme de cult pentru unele animale domestice cu precise atribuții binefăcătoare. „Iapa albă“ apucă boala cu gura, o linge cu limba și o mătură cu coada. Farmecele le poate desface un „bou breaz boli-breaz“ care e invocat să vină de oriunde o fi (în pod, de sub pod, de pe icoană, de sub icoană, din ladă, de pe ladă, de pe poliță, de sub poliță etc.) pentru a nimici vinovata, prin garduri fără pîrleazuri, prin ape fără vaduri, prin stuh pustiu sau prin văi pustii. De durere salvează și un „Bou-cibol negru de dumbravă“, care linge răul cu limba, cu coarnele îl împunge, cu picioarele îl împroașcă, iar cu coada îl mătură. Este salutară pentru deochi „vaca neagră“ ca și un

șarpe balaur
cu coada de aur.

Unele boli sînt vindecate de gîze prin bîzîit, de un „cîine negru“ care linge boala și o șterge cu coada, sau de o cățelușă. Cocoșul salvează „de plînsori“, iar „paserea de fier“ sălășluind „la stînca de fier“ scapă pe oameni de durere de cap. De asemenea „paserea cudalbă“ poate îndepărta boala.

În descîntece sînt cîteodată invocate sfînta Miercuri sau sfînta Vineri. Elementul creștin e foarte slab reprezentat în formulele magice romînești. Se reduce aproape exclusiv la Maica Domnului, care capătă însă o înfățișare cu totul necanonică. E un fel de vrăjitoare care împunge cîinii cu „ace galbene“, îi tămîiază, le dă usturime cu usturoi. Alteori lovește pe Statu-Palmă în ochi, peste mîini și picioare, cu o cracă de drămos. Folosește uneltele fierarului pentru a distruge spiritul rău. Maica Domnului adună durerile, umflăturile, junghiurile, le bagă în sac și le îneacă în gîrlă. Cîteodată apare ca o descîntătoare care ajută în dragoste și face ca fetele să fie frumoase. Arar e simplă consolatoare sau samariteancă. Mai des e mediatoare între personajele fantastice bune și cele rele. Uneori apare dedublată:

Taci (cutare) nu te chirăi
nu te olicăi
că noi sîntem Maica Precista
și Maica Sfînta Maria
care ne-am scoborît din cer
pe scară de argint și de fier.

Sfîntul Ilie, în descîntece, este un Jupiter tonans:

Ilie
și cu Pălie
cu tunetul.
cu fulgerul.

Sentimentul religios se manifestă așa de slab încît uneori maleficul „moș Apeș“ sau „dracu dracilor“ are calitatea de a-i împăca pe oameni. Mai des pernicios, dracul e altfel reprezentat decît în iconografia creștină. Acest simbol al răului și substitut al morbului în formulele pentru boli are imaginea fluctuantă care trebuie să inspire totdeauna groaza:

Cap de viclean
inimă de vidră
de la picere
cap de șarpe.

El (cîteodată poreclit „Șaican“ adică Șaitan, și „Naftulin“) este

cîinele vrăjmaș
cu ochii zgîiți
cu dinții rînjiți.

E colțat, urît, grozav, negru, spurcat. Cîteodată are „o labă de urs și o labă de urs-lup“, luînd și înfățișarea lui Statu-Cot „cu ochii ca cepele, dinții ca secerele“, alteori e „strigoi roș mucos“. Dracul e fratele nopții, cauza bolilor și a tuturor suferințelor.

Afară de personificări ale fenomenelor din lume, uneori găsim evocată acțiunea naturii, dezbrăcată de simbolică, asupra bolnavului:

Vîntul bate
grîul cade
codrul se-ncheie
oasele lui (cutare)
se descheie.

Mai sînt rugăminți adresate către „apa curgătoare“, „apă albă mergătoare“ „sfînta drăguleană apă spălătoare și curățitoare“.

În vrăjile de dragoste perspectiva cosmică se lărgește. Există elemente de adorație a aștrilor. Se găsesc implorări adresate către „crai nou“ (luna luminată), luceafăr, „sfîntu soare“, „44 de stele“. În astfel de descîntece cu un caracter erotic, invocarea directă a naturii e precumpănitoare. Mai des e divinizat soarele, avînd putere să alunge și „cinci pîrliți“ care deoache. Soarele face corpul frumos, cînd acesta e diformat printr-un blestem, un deochi sau forțe malefice. Luna ajută în dragoste, ca și apa în care stelele au adunat dragostele de la

fete și flăcăi
la vaci cu viței,
la scroafe cu purcei.

Focul prefăcut în balaur cu 99 de limbi, poate aduce pe cel iubit. De asemenea, în descîntecele de dragoste participă:

99 de arzoaice
cu foc încălțate
cu foc îmbrăcate
cu foc încinse
cu foc cuprinse.

Uneori în formulele magice de dragoste este invocat și Scaraoțchi, precum și diferite obiecte, plante și animale: brîul, alunul, arțarul, scaietele, găina, vulturul, lăcusta etc. Dragostea unui nesupus este obținută cu concursul celor „nouă lei paralei“.

La baza descîntecelor stînd superstițiile, ele poartă o concepție arhaică evidentă. De aici pe de o parte personificarea bolilor și a relelor, iar pe de altă parte mijloacele materiale cu care se amenință că vor fi îndepărtate. In genere aceste mijloace atestă ocupațiile poporului. Bolile se mătură, se greblează, se vîntură cu lopata, se scot cu țăpoaie, se seceră, se îndepărtează cu hîrlețul, se foarfecă cu ajutorul foarfecelor, se bat „la arie cu umblători", se taie cu cuțitele și toporul, se șterg cu ștergarele, se spintecă cu paloșul, sînt pisate în piuă, se macină la moară și se aruncă în vînt spre mirarea norilor, se zdrumică și se taie „cum taie oamenii lemnele și muierile verzile". Bolile și relele sînt înjunghiate, împunse cu furca sau fusul, zdrobite cu maiul, împușcate cu putregai de salcie, aruncate în cuptor, întoarse cu cociorve de fier, pisate cu pilug de fier în piuă de fier și cernute cu sita, afumate, sfredelite cu sfredelul, dăltuite cu dălțile, „bărduite" cu bărzile, „săcuite" cu săbiile, bătute cu bîta, opărite cu uncrop, sulițate cu sulița, „înfurcate" cu furca etc. Modul de a speria bolile în descîntece dă o idee destul de precisă asupra îndeletnicirilor poporului nostru.

În descîntece suferindului îi e sugerat foarte des că boala sau răul poate să dispară prin invocarea uneltelor, pentru că ele dau pîinea zilnică și asigură bunăstarea poporului. Nu lipsesc nici alte procedee sugestive, care simbolic scot boala din om. Așa este enumerarea inversă de la o cifră mai mare (nouă, bunăoară), pînă la una și nici una. Prin cuvinte boala e coborîtă gradat din creștet pînă-n tălpi pentru a intra în pămînt, sau scoasă verbal dinspre os spre piele și în aer. Altă dată, pînă va părăsi bolnavul, bolii i se dă ultimatum, o durată de 24 de ore, timpul fiind măsurat țărănește: de la răsăritul soarelui la prînzul oamenilor, amiaza vitelor, asfințitul soarelui, cîntarea cocoșilor și iar răsăritul soarelui. Dimensiunile răului scad treptat ajungînd :

cît un vîrf de ac, ba și mai mic.

Uneori nu personaje mitologice sau unelte sînt invocate pentru a salva pe suferind, ci chiar medicamentul cu care se tratează boala. La scabie, de exemplu, se vorbește de „jupîneasa pucioasă".

O mențiune specială merită procedeul sugestiv de a speria boala printr-o anumită culoare. De exemplu :

plecă (cutare) pe un drum mare, verde.
se sui într-o măgură verde
și văzu o pădure verde,
ciobanul cu oile verzi,
oile cu micii verzi,
văzu capre verzi
și văzu niște măgari verzi
cu viței verzi etc.

In consonanță cu zicala „cui pe cui se scoate" albeața poate fi scoasă de o „fată albă", buba neagră de către „omul negru" și gălbinarea de „fata galbenă", toate mișcîndu-se în tablouri mirifice în aceeași culoare.

Poate ideea că ininteligibilul boalei poate fi scos numai de o formulă de neînțeles a dus la unele descîntece care cuprind cuvinte inexistente cum ar fi :

Melctică
peletică
pog canopogo
cara gana carga
cararata pune etc.

Astfel de descîntece abracadabrante sînt rare la romîni și ar putea să provină din formule magice în altă limbă, care, cu timpul au fost corupte. Chiar în descîntecul citat cuvîntul *carga* îl găsim bunăoară în limba rusă și înseamnă *cotoranță, baba hîrca.* Un descîntec de șarpe începe cu *gospodi pomilug*, desigur o formă alterată a slavonescului *gospodi pomilui* (doamne miluiește).

Boala personificată în cîte o forță demonică este trimisă, îndeobște, în locuri unde contagiunea nu-și are locul. Evocarea acestui pustiu constituie unul din cele mai poetice momente ale descîntecelor. Sînt reprezentate plastic locurile despopulate, unde nu există animale domestice, nici muncă, nici petreceri populare :

unde cocoșul nu cîntă
calul nu rînchează
și săcurea nu taie,
fata mare nu împletește
voinicul nu chiotește.

Locul, un fel de „tărîmul celălalt", e situat undeva foarte departe, „peste mările negre", „în păduri, în pustii", „în dealul Galariilor" sau „în munții Garalinului", „pe mare măgură" sau „în mari văi", „peste nouă hotare", „în ostrov de mare", „în munții Sinaiului", „în rîpi risipite", „în măguri negre", „pe munți pe sub munți", „pe pădurea uscată, pe apa turbată"

în coadele văilor
în prundurile mărilor,
în văile munților.

sau :

în locuri depărtate
în baltă, trestie, pustietate.

Este „în gura vîntului", la „toarta pămîntului".

Tabloul dezolant al unor astfel de tărîmuri este evident prin lipsa unor aspecte sătești. Acolo „vaca nu rage", „urmă de om nu se face", „cîine negru nu bate", „popa nu toacă", „pasăre nu ciripește", „fata mare cosița nu împletește", „mîța nu mormăiește". Acolo „iarba nu se calcă", „izvorul nu se tulbură" :

unde focul nu se face
unde pita nu se coace...

Pentru a tenta demonul, simbol al bolii sau răului, acesta e invitat la un festin diabolic, la „fata Craiului-împărat", care în pustietate prezidează

cina și hodina
la mesele întinse
cu făclii aprinse.

Aceeaşi femeie demonică este uneori fata lui Ler împărat sau a lui Raiu împărat. Cîteodată poartă numele de Maroga. Alteori demonul e aşteptat de „fetele de împărat“, „fetele domnilor, cu mese întinse şi pahare pline“ sau de:

o fată de boier
grasă şi frumoasă
cu uşile deschise
cu făcliile aprinse...

Boala sau răul trebuie să piară ca pulberea, ca spuma de mare, ca negurile pe vînt sau roua la soare, aşa cum piere fumul, pîcla, să se stingă ca focul sau să se topească precum ceara la foc,

să nu rămîie de leac
nici cît un fir de mac
în patru despicat,
în mare aruncat.

Bolnavul sau deochiatul trebuie să rămînă

curat
luminat
ca argintul strecurat
ca steaua în cer
ca roua în chip

sau

ca roua pe mări
cu argintul curat
ca aurul luminat.

Sînt interesante descîntecele legate de producţie. Lăsînd la o parte pe cele împotriva boalelor animalelor, foarte numeroase, menţionăm că există formule magice pentru ca albinele să aducă miere multă. Altele sînt împotriva lăcustelor, de luat sau întors laptele vacilor, gonesc pagube („fugi pagubă din oi, fugi pagubă din boi“), de ploi, de roade, contra viermilor, a traiului rău. Impresionantă e invectiva în contra lăcustelor:

Lăcustă, fata dracului,
fata diavolului,
fata lui Faraon,
fata Satanei,
a Mamii-Pădurii,
a pajurei,
a ciumei,
a primejdiei,
a boalelor,
a nevoilor,
de ai venit cu rău
dă răul în pîrîu,
de ai venit cu boală,
du boala înapoi,
nu o lăsa la noi,
du boala în pustii,
n-o lăsa p-aici;
lăcustă, căpuşă flămîndă,
dracu mi te prindă,
de gît că-i flămînd,
de cap,
că-i fără minte,
că-i fără buneţe,

că-i fără blîndete,
că-i fără bunătate,
că-i plin de răutate.
Fugi în munți
în pietrele reci,
că din găzdaci
nu faci săraci.

O parte din descîntecele legate de producție conțin imagini ale luptei dintre gospodăriile individuale în timpul vechii orînduiri. Într-un descîntec „pentru albine“ găsim această conjurație:

Cum sfîrtecă lupul oile
așa să căutați
și voi sfîrtecați
pre toate
celelalte albine
streine.

Însăși practica malefică a luatului manei la vaci pare a fi avut la bază concurența dintre gospodării. Dintr-o variantă aflăm că descîntătoarea menește ca laptele să fie

la ea apătos
și zăros
dar la mine untos.
La mine lapte gras
și la ea uscat.

Viața agricolă e viu reflectată în descîntecele privind producția, ca în acesta „de roade“:

Întorc paguba de la (cutare)
din tîrla oilor, din oborul vitelor.
din stratu porcilor, din cuibu găinilor,
din hamu cailor, din jugu boilor,
din coarnele plugului, din locul cu grîu.

Întorc răutățile:
din locu cu porumbei, din locu cu orz,
din locu cu mei, din locu cu linte,
din locu cu fasole.

Descîntecele au puternice elemente naturaliste, în special cînd zugrăvesc efectele bolilor. Astfel „boala vitelor“

bucatele li-a spurcat,
sîngele li-a-nvînoșat,
mațele li-a subțiat,
plămîiele li-a putrezit,
rărunchii li-a împuțit,
părul li-a zborșit,
carnea li-a împietrit,
fălcile li-a dăbălat,
ochii li-a lăcrămat,
măselele li-a picat,
limba și-a mușcat,
de picioare le-a oborît.
de pămînt că le-a trîntit.

În descîntece sînt multe comparații poetice legate de experiența imediată :

Cum lasă toate mătușele
furcele
și toate fetele mari cusăturile,
și toți boii jugurile,
așa să se lase de (cutare)
toate durerile

sau :

să te topești
cum se topește sarea
de fața apei
și cum se topește cărbunele,
de fața focului.

Nu lipsesc nici comparațiile cu fenomenele naturii :

cum nu se poate opri apa curgătoare,
cum nu se poate opri o stea călătoare.

Repetarea cîte unui verb prin care răul e nimicit dă o măreață intensitate sugestivă forței umane :

Tai cioroii,
tai moroii,
tai inima de vidră,
tai cruce luminoasă,
tai genunche de urs,
pe un cîmp mare roșu,
tai vaci mari roșii...

Ființele supranaturale sînt în genere impresionante. „Boul-cibol negru de dumbravă“ e

cu coarnele întraurite,
cu coama zugrăvită,
cu picioarele potcovite,
prin nări șuierînd,
din picioare scăpărînd,
pă gură pară dă foc țipînd.

Unele elemente fantastice sînt date ca ceva absurd, spre a demonstra tocmai imposibilul :

și bătut-am la porțile de apă
cu lacăte de foc,
poate-se ori nu se poate de loc ?

sau :

Trei ciobani brînca păzca :
unu mut
unu surd
unu orb
Pînă mutu a vorbi
Pînă surdu a auzi
pînă orbul a vedea...

Încrederea în forța magică a descîntecelor a dispărut cu timpul și o dată cu ea a încetat și respectiva producție literară orală, cunoscută astăzi numai din culegeri mai vechi.

BIBLIOGRAFIE

§ P. Băncilă, *Colindele Crăciunului şi ale Paştelui. Cîntece de irozi şi de stea*, Sibiu, 1875; S. Fl. Marian, *Descîntece populare romîne*, Suceava, 1886; I. Daul, *Colinde şi cîntece populare*, Brad, 1890; D. P. Lupaşcu, *Medicina babelor. Adunare de descîntece, reţete de doftorii şi vrăjitorii băbeşti*, Bucureşti, 1890; S. Fl. Marian, *Vrăji, farmece şi desfaceri*, Bucureşti, 1893; T. Pamfile, *Boli şi leacuri la oameni, vite şi păsări după datinele şi credinţele poporului romîn*, Bucureşti, 1911; Al. Viciu, *Colinde din Ardeal*, Bucureşti, 1914; G. Fira, *Nunta în judeţul Vîlcea*, Bucureşti, 1928; S. V. Drăgoi, *303 colinde cu text şi melodie*, Craiova, 1930; A. Gorovei, *Descîntecele romînilor*, Bucureşti, 1931; C. N. Brăiloiu, *„Ale mortului“ din Gorj*, Bucureşti, 1936; C. Brăiloiu şi H. H. Stahl, *Vicleiul din Tîrgu Jiu*, Bucureşti, 1936; Gh. Cucu, *200 colinde populare*, Bucureşti, 1936; V. Bologa, *Colinde poporale din Ardeal*, Sibiu, 1937; C. Brăiloiu, *Bocete din Oaş*, Bucureşti, 1938.

§ G. Dem. Teodorescu, *Noţiuni despre colinde*, Bucureşti, 1879; T. T. Burada, *Datinile poporului romîn la înmormîntări*, Iaşi, 1882; S. Fl. Marian, *Nunta la romîni*, Bucureşti, 1890; *Înmormîntarea la romîni*, Bucureşti, 1892; *Naşterea la romîni*, Bucureşti, 1892; *Sărbătorile la romîni*, I—III, Bucureşti, 1898—1901; T. Pamfile, *Sărbătorile la romîni*, I—III, Bucureşti, 1910—1914; Ovid Densusianu, *Limba descîntececlor* în *Grai şi Suflet*, 4 (1930) 351—376; 5 (1931) 125—157; 6 (1933—1934) 75—162; P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la romîni şi slavi*, în *Arhiva* Iaşi, 38 (1931) 358—448; C. Brăiloiu, *Despre bocetul de la Drăguş* în *Arhiva socială*, 10 (1932) 280—359; P. Caraman, *Obrzed kolcdowania u Stowian i u Rumunlów, studjum porownawcze* (Prace Komisji Etnograficznej 14), Krakowia, 1933; I. C. Chiţimia, *Cîntece funerare populare* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 8 (1959) 621—665.

TEATRUL POPULAR

Ca gen aparte, teatrul folcloric întruneşte o serie de jocuri cu caracter de pantomimă ca şi piese cu temă profană şi religioasă.

„Jocul caprei“, desfăşurat sporadic şi astăzi sub forma imitării animalului mergînd fie în două, fie în patru picioare, constituie una din formele elementare, ale teatrului popular. Costumaţia bogată, agilitatea cu care se mişcă jucătorul, clămpăniturile ritmice scoase într-anumit chip din botul de lemn, toate făceau ca masca să fie iubită de spectatori. Nu lipseau nici versurile cîntate sau strigate, aluzii la mişcările ce trebuia să facă ori la darurile pe care urma să le primească sau la faptul că animalul, socotit de bun augur, ar prevesti mersul vremii:

Hai, ţa, ţa, ţa, căpriţa mea!
De la munte te-au adus
Cu cercei şi cu hurmuz
Şi te-aşează la perdea
C-ai simţit a vreme rea.

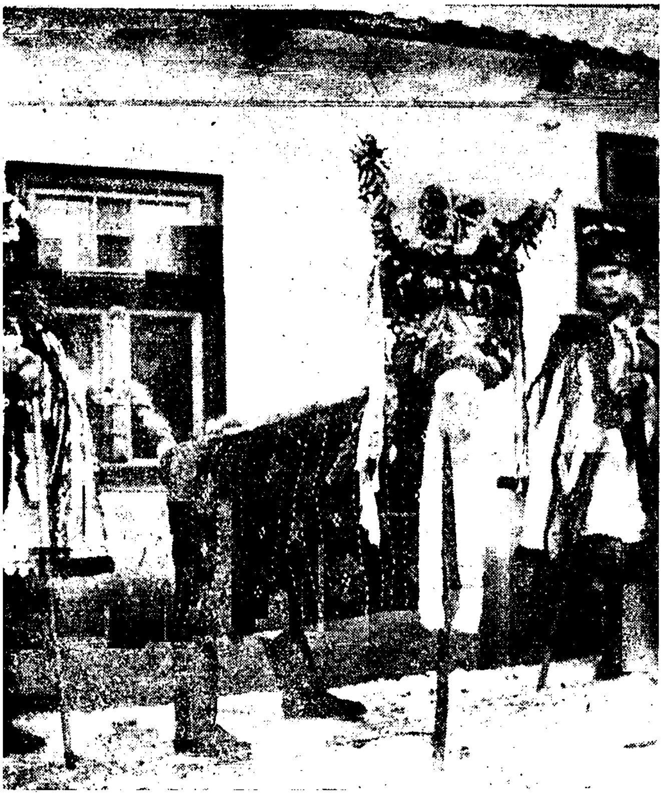

Ţurca — Reghin.

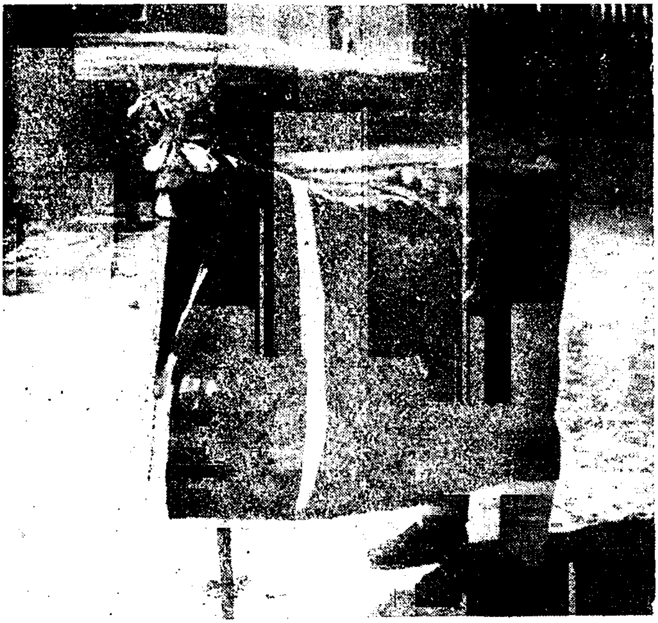

Capră — Moldova de nord.

Fără să asociem jocul caprei de cultul lui Dionisos ori să-i acordăm caracter ritualistic, remarcăm că înainte vreme, multe gesturi şi acţiuni se făceau sub semnul fertilizării cîmpurilor şi al reînvierii vegetaţiei, prevesteau sosirea primăverii şi dispariţia iernii. De aceea, cele mai multe din jocurile cu masca zoomorfică se încheiau cu scena înmormîntării ei. Actul era parodiat, ca cel al caprei moldovene.

Jocul însoţit de versuri spuse ori cîntate pe melodii specifice („căpreasca"), apoi faptul că chiar atunci cînd masca lipseşte, ceata spune că „merge cu capra", totul ne face să credem că această manifestare este veche.

În părţile Moldovei de jos, avea loc pînă nu demult (sporadic se mai vede şi astăzi), *Jocul ursului*; altădată se putea vedea la „ziua ursului", la „Martini", chiar animalul care hibernase în vizuina sa şi, după credinţa poporului, ieşea la lumină, anunţînd sosirea primăverii (la romani întruchipa vegetaţia şi de aceea, la calendele lui ianuarie, — respectiv: carnavalul creştin — era sacrificat zeilor).

Masca era făcută din însăşi blana animalului cu care flăcăul se îmbrăca. De bot i se prindea un papuc ca astfel să fie purtat de „ursar". Acesta avea o ţinută marţială. Îmbrăcat în „dolman" negru, cu curele în diagonală, purtînd căciulă cu multe fireturi, confecţionată special, ducea animalul bătîndu-i toba şi cîntînd versurile: „Joacă bine, măi Martine..." ori: „Na! na! na! Stanache, Joacă tatu o parache..." sau altele, cu conţinut obscen. Cel ce juca ursul mormăia imitînd animalul, era pus să umble ca miresele etc.

Tot în părţile Moldovei se întîlnea jocul căluţului (simulacru de lemn purtat de un flăcău) însoţit de strigături:

Ptru, ptru, ptru, căluţul meu
Cum îmi face sînge rău
Hopai ţa şi hopai ţa,
Iacă-i calul, iaca ţa
Frunză verde vişinel
Şi căluţu-i tinerel!
Nici cazacu' nu-i bătrîn
Şi-şi aşteaptă măr din sîn.

În Transilvania de vest (în Bihor şi Munţii Apuseni) ca şi în ţara Oltului, se juca turca iar în Hunedoara cerbul, cu participarea unui mim, numit bloj, şi cu invitaţii comice:

Daţi gură cerbului
Şi picioare blojului...
Suce-te, răsuce-te
De grindă păzeşte-te
că ţi-i rupe coarnele
...Ia în sus, cerbule sus
Căci la tine coarne nu-s.

La capătul celor trei zile de colindat prin sate, după „ospăţul turcii", masca mima actul stingerii din viaţă, juca mai lent, iar un fecior simula împuşcarea ei şi se făcea „înmormîntarea". Actul constituia o parodie, căci unii dintre feciori, îmbrăcîndu-se în popă, preoteasă, dascăl etc., se dedau la o serie de comicării, după care avea loc „pomana turcii".

Cerbul a fost din vechime un simbol al vegetaţiei şi al primăverii. Nu degeaba ţăranii îi cîntau de anul nou:

Hai, hai, hai, cerbule hai
Aruncă-ţi cornițele
Ca mioara viţele
Vara, pri năverile cîntă-n flori.

Ori, într-altă strigătură:

Ia hai. hai la cîmpuri mari
Şi să-ţi cumperi boi să ari
Şi s-á ari şi să munceşti
Şi apoi să te hrăneşti.

În părţile subcarpatine ale Munteniei, pînă către şesul dunărean, se întîlnea *brezaia*. D. C. Ollănescu ne informează că cel care o juca avea cap de cocoş, vultur sau barză, ori de lup, vulpe sau cîine. Descrieri mai recente ne-o arată purtînd o zeghe făcută din tot felul de cordele, de diferite culori, din care, scoţînd capul de animal sau pasăre, înspăimînta prin clămpănituri şi mimică.

„Brezaia" era socotită soţia „moşului". Acesta, încălţat cu cisme şi îmbrăcat cu pantaloni negri, purta pe faţă o mască cu sprîncene de lînă şi dinţi de tablă, iar pe spate îşi punea o blană de capră. În părţile de şes ale Ilfovului, „moşul" se îmbrăca în cojoc întors pe dos, era încins la mijloc cu clopote, la şold îi atîrna sabia de lemn, iar într-o mînă purta un săcui cu cenuşă, legat de un băţ. Alteori purta, în loc de mască, cioplită din lemn, o tigvă căreia i se reteza partea lunguiaţă sau o mască de blană neagră, dinţi de fasole; în jurul gîtului — şirag de ardei roşii; în loc de sabie — ciomag făcut din papură împletită la cap cu o măciulie umplută cu cenuşă.

Moşul sărea în jurul brezaiei, scoţînd strigăte puternice, lungi şi ascuţite; o mîngîia ademenitor şi şiret. Alerga după copii şi fete, făcînd multe comicării. Copiii şi grupul de colindători strigau versuri ca:

Ieşi brezaie
de la odaie
să-ţi dau paie.

Sau:

Brezăiţa moşului
pe coada cocoşului
nu te da, nu te da
că mă leg de hîrca ta.

Ca şi „capra", „brezaia" era aşteptată de toată lumea. La casele cu fete mari, i se pregătea o turtă anumită, ca şi colacul turcei. După ospăţul care avea loc, brezaia murea; moşul o jelea, fiind dusă pe braţe şi înmormîntată departe de sat.

★

Despre teatrul de păpuşi la romîni avem consemnări din sec. al XVIII-lea şi mai multe din al XIX-lea, cînd, de altminteri, a înregistrat o perioadă de glorie. Secretarul lui Brîncoveanu, italianul del Chiaro, asistînd la un astfel de spectacol, îl etichetează drept „mascherata troppo scandalosa". Vorbeşte de două personaje — unul cu plisc de barză, bătînd din castaniete, săltînd în jurul celui de-al doilea, un bătrîn cu barbă. Franz Joseph Sulzer pomeneşte (în 1781) de trupe de păpuşari în genul celor turceşti ale lui Karaghioz. Păpuşile, făcute din carton, erau proiectate pe o pînză în genul teatrului „de umbre“ constantinopolitan. Spectacolul era însoţit de cuvinte spuse în greceşte, romîneşte şi mai ales turceşte.

Păpuşile erau jucate după „irozi“ sau „vicleim“ şi aveau rostul să laicizeze prin umor o reprezentaţie cu caracter religios, desuetă pentru vremea modernă. Chivotul păpuşarilor reprezenta grădina palatului lui Irod, cu o parte din oraşul Betleem (Vicleim) ; în fund se vedeau case şi Irod pe tron ; „moşul vicleiului“ era personajul care stabilea legătura dintre jocul irozilor şi cel al păpuşarilor.

O dată terminată piesa cu temă religioasă, cetaşii cu actorii se făceau roată, iar păpuşarul se aşeza în aşa fel ca să-şi poată mînui păpuşile şi să-şi schimonosească vocea după rolul fiecăruia. Apăreau de la început două personaje, Paiaţa şi Cocoaşă, adică Moş Ionică, acesta din urmă cu ciomag în mînă, cu cojocul întors pe dos şi în postura de „haimana bătrînă“. Cocoaşă comenta spiritual gesturile şi actele celorlalţi eroi, pe cînd Paiaţa îi prezenta. Aceste două personaje, dimpreună cu moşul Vicleimului, stabileau legătura între scenetele jocului de păpuşi, altminteri destul de disparate.

După un scurt prolog al acestora, îşi făcea apariţia în scenă Iaurgiul, purtînd cobiliţa cu talerele. Tip pitoresc în Bucureştiul de altădată, îndrăzneţ, vorbea într-un jargon propriu, folosind expresii la modă ori diformînd cuvintele, ca să se creeze un comic de limbaj. Prin ţinută era un fel de Arlechin. De departe se auzea strigînd : „Iaurt, iaurt, rococo... / din luna lui mai / bun de guturai“, aluziile fiind la malacoavele şi fustele scrobite, ce se purtau pînă în preajma lui 1870.

Fata lui Moş Ionică „haimanaua bătrînă“, naivă, îl întreba : „cum dai cotul de iaurt ?“ expresie ce aţîţa pe oltean la vorbă.

Surprins de întrebarea fetei, iaurgiul se răstea la ea :

Dar cine e tatîne-tău
să-i îndrept spetele
cu cobiletele
Aba-fă, und'ţi-tetele
ca să-mi dea puşchetele
să împuşc vrebetele
care tot ceri pe prenemestele astea.

Mimînd cu volubilitate pe eroii săi şi schimonosindu-le limbajul în sensul de mai sus, păpuşarul scotea efecte comice. Ca fiecare erou al acestui gen de teatru şi Olteanul ieşea din scenă cîntîndu-şi cîntecul specific cum „a trecut Oltul într-o luntre cît o găoace“, întrucît acolo „păzeau doisprezece cu măciuca / o mămăligă cît nuca“.

Iaurgiului îi urma Bragagiul, tip şi el destul de pitoresc altădată, apoi Coana Miţa şi vicleanul Pasmaky, care uneori devine Posnache, de asemenea un cazac şi un soldat turc : Asan.

În epoca războiului pentru independenţă de la 1877, Coana Miţa este o eroină des întîlnită la Alecsandri, Matei Millo şi alţii. Se schimonoseşte vorbind franţuzeşte ; riposta lui Pasmaki : *Zdrasti bobogras Mariţa* o aduce la realitate ; îi oferă „îngheţata fasul sleita“, limonadă etc. Urma o scenă apoi dintre Cazac, care-şi zicea cîntecul, într-o vreme foarte popular (Măi cazace, căzăcele...), şi Turc. Lupta, terminată prin omorîrea celui din urmă, înfăţişa astfel atitudinea poporului faţă de evenimentele epocii. Discuţia care urma între Popă şi Dascăl, dacă turcul era creştin, parodierea unor cîntece de înmormîntare, cearta pentru bani, satiriza lăcomia şi formalismul slujitorilor bisericii.

O scenă plină de umor este a *Vînătorului.* Minusculul sergent Ghindă este un soi de „miles gloriosus", care „omoară mămăliga cu pieptul / şi cu mustăţile i-adună bucăţile" ; ori cînd sînt „vrăbiile-n mei, / dintr-o sută dobor trei", la care Paiaţa dă replica „Mă Ghindă, ascunde-te, că vine iepurele şi te mănîncă".

Unele stampe ne-au obişnuit cu „căpitanul" mîndru de el, cu o sabie şi pelerină în vînt, de pare că vrea să acopere cu ea întreaga lume. Ghindă din teatrul folcloric de păpuşi nu e mai prejos.

Jocul *Ursarului* şi al *Negustorului* conţin imagini preluate din pantomima sătească. Cel dintîi duce şi el o ursoaică de lanţ, căreia îi cîntă într-un jargon caracteristic, cîntecul cu aluzii satirice antiboiereşti :

H-în curte la Bălăceanu
şi-a pierdut sîrba mărgeanu
. . . .
Jinduieşte după mămăligă uscată,
după „păpuşa de tutun
cît hlaia de fîn
dar... coconiţele şi ciocoii
nu prea au de-a face cu cioroii.

Ca şi la turcă ori brezaie, ursoaica moare, ursarul se vaită, o învie, creînd în felul acesta buna dispoziţie în rîndurile spectatorilor.

Într-o variantă din Moldova (Th. Burada), intră în scenă Ciobanul din reprezentările carnavaleşti, Napoleon care se jeluieşte „nu mă duceţi aşa departe/căci eu vă sînt Bunăparte".

Trupa vestită, de păpuşari a lui Kopecky a jucat în Transilvania piesa istorică *Horia şi Cloşca.* Din păcate textul sau indicaţiile scenice nu s-au păstrat.

★

Pomenit întîi de Miron Costin la curtea lui Vasile Lupu, *Vicleimul* este reamintit abia la sfîrşitul secolului trecut de Mihail Kogălniceanu. Cu tot caracterul lor tangenţial, observaţiile făcute de Kogălniceanu asupra „irozilor" sînt deosebit de preţioase pentru originea şi caracterul lor de clasă. El spune că „dascălii şi diecii" au fost şi la noi, ca pretutindenea, cei care au reprezentat „misterele religioase" din care, la noi, se mai păstrează încă „irodul sau betleemul". Mai departe autorul ne informează că „la începutul acestui secol" (adică al XIX-lea), „irozii erau ţinuţi în onoare mai mare" ; „fii de boieri se îmbrăcau în haine de stofă aurită", înscenau legenda străveche şi o reprezentau „la curtea domnească şi la casele boiereşti".

Practica a fost preluată de „tacîmuri de irozi", la începutul secolului nostru — ne informează Th. Burada — care de data aceasta „jucau pe la casele negustorilor" şi pe la „moşiile boierilor".

Reiese din aceste mărturii că, dacă multele scenete pantomimice ori jocul păpuşilor erau producţii dramatice create şi colportate de actori şi mînuitori recrutaţi din rîndurile poporului, „Irozii" a fost opera unor dieci sau dascăli şi, numai tîrziu, la începutul secolului nostru, a fost preluată de „tacîmuri irodeşti".

Literatura manuscrisă, păstrată în depozitul Bibliotecii Academiei R.P.R., vine să întărească spusele lui Kogălniceanu. Găsim aici un apreciabil număr de copii, cele mai multe din secolul al XIX-lea şi mai puţine din secolul al XVIII-lea, operă a dascălilor şi diecilor, după care se vor fi reprezentat „Irozii" sau „Vicleiul". Unele sînt în proză, altele introduc şi versuri, în tonul colindelor. Un manuscris cu titlul *Întrebările Crailor* aduce, întrucîtva, cu versiunea Anton Pann (tipărită în 1848). Eroii apar vag conturaţi caracterologic, se schiţează cîteva gesturi, unul vrea să scoată sabia „den teacă", dar ea „nu se scoate de loc". Din întrebări şi răspunsuri întrezărim mişcare, gest, mimică ; conflictul dintre magi şi Irod, apare destul de conturat. Cînd i se anunţă cele „prorocite" de înţelepţi şi cărţi, împăratul răspunde plin de mînie :

Ferul acesta ascuţitul
Iţi va da ţie sfîrşitul,
iar cu vorbirea blestemată
ură tu mi-ai aruncat.

Ieşind „din scenă" craiul Melhior comentează :

O frate, am î lemnit
că tiranul mi-a grăit,
era gata să mă taie
pe ce vezi capu să-mi taie.

Cu toate acestea Melhior cel fricos, în dragostea lui pentru noua credinţă, se încumetă să omoare chiar pe tiran, scurta sceneta terminîndu-se prin cuvintele pline de mînie, ale altui crai :

Focu de peatră, pucioasă,
peste tine, peste ale tale oasă
Vînturile să te usuce,
fulgerile să te trăznească,
îndată să te prăpădească.
(ms. 3072, f. 2, 4).

În manuscrise din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, expunerea legendei se face într-o formă poetică apropiată de versul popular. Cei trei crai apar în roluri mai activi, fiecare fiind caracterizat aparte : Melhior e tipul prudentului, reţinut şi chiar sperios, opus temperamentului focos şi hotărît, plin de iniţiativă şi curaj al lui Valtazar ; Gaspar este şters. Tiran, crud, gata să-i înfrunte pe cei trei, este Irod. Conflictul iese în evidenţă, poate chiar mai mult decît ne-am aştepta, prin faptul că Irod nu ripostează prin lungi tirade filozofice, ca în piesele de mai tîrziu, ci exprimă în felul lui Miron Costin, ceva din zădărnicia vieţii :

Ah ! lume, lume-nşelătoare,
Mult eşti tu amăgitoare.
Tu pe om faci să se-nalţă
Ca un pom plin de verdeaţă
Tu îi zici omului vrednic
Eşti înălţat puternic.

Manifestînd ceva din dezechilibrul sufletesc și expresivitatea tragică specifică artei feudale, Irod, ros de căință, exclamă :

Vezi și tu, Iroade,
Inima ta cum se roade
Ca să aduci bogății
Și să șăzi la împărății
(ms. 3034, f. 7).

Puțin timp după considerațiile făcute de Kogălniceanu, cel care privește mai în miezul ei problema reprezentării populare a „vicleiului" sau „irozilor" este M. Gaster. Ținînd seama de textele latine din sec. VI ori XI din Galia, introduse apoi în Germania, Gaster credea că ele ar fi ajuns de aici la sașii din Transilvania, de la care ar fi trecut la romîni. Se observă însă că versiunea ardeleană a piesei nu se apropie nici prin regie și nici prin text, de cea germană. Căci în aceasta Irod apare „în frac negru și pantaloni albi, cu ciorapi și ghete, cu pieptul împodobit de decorații", iar magii „cu pantaloni albi, haine lungi albe, scufii de noapte pe cap". Textul este orînduit pe acte, dezvoltînd un adevărat „mister al nașterii", după modelul catolic. Versiunea transilvană, în prelucrarea lui Picu Pătruțiu, este după Anton Pann.

Pare puțin întemeiată ipoteza lui G. Dem. Teodorescu că asemenea manifestații teatrale „datează din primii timpi ai introducerii creștinismului", ca și aceea că ar fi venit „prin Bizanț adică prin originale slavone, prelucrate după cele bizantine". Mai aproape de realitate este argumentația lui Cartojan că „Vicleiul" ar fi o „desfășurare autohtonă a vechiului sîmbure de dramă religioasă pe care-l găsim în manuscripte", amplificat prin aglutinarea mai multor colinde.

Eroii legendari devin oameni frămîntați de sentimente profunde. Irod, îmbrăcat în împărat, în mantie roșie — la gît și pe margini cu blană albă, încins cu sabie și pieptar de alamă, vorbește grav sau încruntat, filozofează asupra nimicniciei vieții. Cei trei crai, și ei costumați după moda orientală, cu săbii, înfruntă pe împărat, sînt și abili și fricoși. În sfîrșit, acțiunea piesei este plină de mișcare, stîrnind interes auditoriului compus din oameni simpli. Din întreaga legendă străveche, autorii anonimi s-au oprit tocmai la cel mai dramatic moment : uciderea pruncilor de către Irod și la acțiunea magilor, de aceea drama se și cheamă „Irozii" sau „Magii" ori „Vicleiul", după numele „strălucitorului" oraș Betleem. Și de aceea și tendințele medievale, de spăsenie și misticism, ca în asemenea producții de proveniență catolică, dispar. Însăși intervenția miracolului, la ruga fierbinte a lui Melhior, de a trimite tunete, catran, smoală, ca să prăpădească pe Irod, duce la deplasarea acțiunii în sensul voit de dramaturgul anonim : înfruntarea eroului și convertirea lui la noua credință. Astfel, eroii apar mai activi, cu caractere hotărîte, în stare să se înfrunte cu patimă.

Din cînd în cînd intervine corul, înnodînd acțiunea episod de episod prin melos și acordînd dramei ceva din ambianța tragediilor antice.

O dată preluată legenda și ideea dramatică de către „tacîmuri de irodari" s-a produs un alt fenomen : laicizarea ei. Cum era de așteptat, actorii anonimi au făcut loc la scene și eroi din celelalte spectacole de carnaval. Un cioban adus pe scenă filozofează în sensul omului de bun simț :

Hei, hei, ce-are să fie
și cu astă-mpărăție ?

Zbuciumat numai aparent, căci se auto-liniștește :

Sînt păstor și trăiesc bine
ce-au împărații cu mine?
Mai bine vază-și de popor
cum văz de turmă, eu, păstor!

Cîntă apoi doine și cîntece legate de o viață fericită, așa cum apărea ciobanul idealizat în folclorul secolului trecut: un om „fără grijă, nici nevoi", care se culcă „pe pat de flori", „cu capul pe mușuroi".

Dintr-un personaj oarecum dezorientat la început, devine un optimist, dornic de viață, strecurînd în sufletul spectatorilor bună voia. Efectul dramatic este puternic și contrastează cu cel al misterului catolic.

Motivată dramatic, pe linia laicizării conținutului legendar, varianta moldoveană introducea o scenă cu un arap care voia să-l omoare pe tiran. Venit la scaunul împărătesc, arapul se plînge că tatăl său ar fi avut o roabă pe care i-ar fi luat-o împăratul; întrucît Irod i-a mai omorît și un copil mic, scoțînd „cuțit înfricoșat" el se repede să-l omoare. Ostașii îl opresc și-l duc la închisoare. Scena, destul de spectaculoasă, se îndreaptă împotriva tiraniei.

În variante culese în preajma celui de-al doilea război mondial, laicizarea merge pe linia umoristică și caricaturală. Cei trei magi apăreau îmbrăcați ridicol și în diferite situații.

Li se adresau vorbe ce stîrneau hazul:

Scundule, umflatule, buzatule
ce stai așa aplecat
Par-că-ai fi mare împărat,

ori altuia

paiață-naltă, strîmbă și cocoșată

iar celui din urmă

negrule și-ntunecat
și cu solzii după cap.

Colindele au fost înlocuite cu cîntece profane: „Pasăre galbenă-n cioc", „O, amar și grea durere", „Căpitane Valtere, unde-ți duci armatele".

Preluînd doar ideea unor mistere reprezentate în evul mediu, în preajma bisericilor, autorii anonimi romîni au făcut loc la atîtea elemente proprii manifestărilor de carnaval, că au ajuns la creații folclorice în spirit autohton.

Din cauza satirei la adresa moravurilor clasei stăpînitoare, tacîmurile de irozi și păpușile, erau interzise, sub pretext că ar fi imorale. Li se puneau condiții ca „antreprenorul" să însoțească trupa, iar aceasta să nu aibă „costume insultătoare oștirii sau clerului". Pe o cerere de liberă trecere, se mai adaugă: „Păpușile pe care le va întrebuința la Vitleim, nu vor putea juca haine militare sau asemănătoare cu vreo persoană, ci obișnuite, și nici nu vor întrebuința vorbe murdare sau atinse de guvern, ori de vreo persoană".

★

O apariție deosebită în teatrul popular religios este *Jocul cu pomul*, numit și *Cu lumea* sau *Adam și Eva.* Avem de-a face cu o versiune romînească a piesei *jocul raiului (Paradeisspiel)* răspîndită mai ales la germani. La noi, reprezentarea piesei a putut fi urmărită în vreo sută de sate, toate numai din regiunile de vest și de nord ale Transilvaniei, între care se cuprind și unele centre de mineri. La minerii din jurul Băii Mari, cea mai veche copie datează din 1886. Aici, ca și în Banat și în părțile Aradului, ea se reprezenta însă mult mai mult. Cu timpul, circulația piesei scade, jucîndu-se din ce în ce mai rar. Ultima reprezentație din regiunile miniere s-a dat la Cavnic, în 1948.

Personajele sînt: Adam, Eva, Dumnezeu, Dracul, îngeri, ciobani. Mai toți actorii, costumați foarte sumar, erau feciori; în ultimul timp, jucau doar copii de 12—15 ani.

Acțiunea se petrece în rai: Dumnezeu spune cum a creat lumea și atrage luarea aminte lui Adam ca nu cumva să mănînce din pomul oprit. Dar Dracul o convinge pe Eva să guste dintr-un măr. Aflînd, Dumnezeu îi alungă din rai, blestemîndu-i atît pe ei, cît și pe diavol.

Dacă țesătura dramatică e săracă, redusă strict la datele biblice, în schimb sînt interesante localizările cu specificul lor romînesc. Astfel, au fost introduse colinde (uneori chiar cîte 3-4-5) lucru firesc, întrucît se umbla cu piesa din casă-n casă, în zilele de Crăciun, întocmai ca la colindat.

În răspîndirea piesei e probabil că minerii au avut un rol însemnat. De asemenea, în întocmirea versiunii romînești. Există de fapt cinci versiuni, cea mai lungă, de 438 versuri, fiind a minerilor din nordul Transilvaniei.

Din punct de vedere al folclorului universal, e demn de relevat că, prin variantele inedite romînești, răspîndirea geografică a acestei piese, foarte cunoscută în unele țări din centrul Europei se prelungește spre răsărit pînă în regiunile Hunedoara și Maramureș, fapt despre care cercetările internaționale nu au cunoștință.

O singură figură din istoria noastră mai veche apare în teatrul popular romînesc: voievodul martir Constantin Brîncoveanu. Lui îi este închinat unul din „jocurile" dramatice în versuri ale minerilor romîni din nordul Transilvaniei. În ultimele decenii ale secolului trecut, piesa se numea: *Joc cu Constantinul* sau *Cîntare și vers la Constantin.*

După informațiile pe care le avem, actorii-mineri au reprezentat această piesă umblînd din casă-n casă, în timpul sărbătorilor de iarnă, așa cum făceau cu „Vifleimul" sau cu alte „jocuri" cu tematică religioasă. Nu se poate ști cînd s-a jucat pentru întîia oară, dar cea mai veche copie a piesei, cunoscută pînă astăzi — datează din anul 1880. Tradiția orală din Cavnic (reg. Maramureș) susține însă că piesa ar fi fost reprezentată începînd din anul 1867 și că exista o copie încă de prin anul 1840.

Actorii-mineri jucau diversele roluri costumați, pentru a reprezenta personaje ca: voievodul, sultanul, boierii („Văcărețul", „Candocoznic"), turcii, soldații etc.

Piesa e foarte scurtă: are abia 226 versuri. Acțiunea se rezumă la prinderea și uciderea lui Brîncoveanu, denunțat de „pizmași". Sultanul trimite un pașă să-l aducă în „Țiligrad", unde voievodul e judecat sumar și executat în mod barbar, împreună cu fiii săi.

Autorul piesei nu este cunoscut. El a putut fi tot atît de bine un miner cu carte sau un cleric. La baza compunerii „jocului" a stat, fără îndoială, una din cronicile rimate despre tragedia lui Brîncoveanu, cunoscute și în Transilvania, din care regăsim unele versuri într-una din „cîntările" care alcătuiesc piesa.

Nu poate fi vorba de o valoare dramatică sau literară a ei; limba e plină de maghiarisme și nici cuvintele neinteligibile nu lipsesc. Dar trebuie să relevăm că este a doua piesă de inspirație istorică, reprezentată de romînii ardeleni, după *Occisio Gregorii Ghica Vodă* și aceea atît de bogată în elemente folclorice. Înregistrăm deci o nouă confirmare, a răsunetului pe care-l aveau evenimentele zguduitoare din Țările romînești în Transilvania.

Constantinul este şi unica piesă laică romînească jucată din casă-n casă, încă din secolul trecut. A fost reprezentată pentru ultima oară în anul 1938. Ea constituie un bun al poporului şi îmbogăţeşte tematica teatrului nostru popular cu motive din domeniul istoriei naţionale, care i-au impresionat pe muncitorii mineri, singurii deţinători, interpreţi şi spectatori ai acestui joc, poate chiar şi autorii lui.

★

Teatrul de haiduci reprezintă piesa laică cea mai răspîndită. Dar dacă în majoritatea provinciilor ţării ea apare sporadic, Moldova o cunoaşte în toate colţurile sale. Acţiunea în mare, este următoarea: cîţiva haiduci care se găsesc în codru aşteptîndu-şi căpitanul, cîntă despre faptele de dreptate pe care le-au săvîrşit în lupta lor împotriva exploatatorilor şi a instituţiilor care îi ocrotesc. Cînd căpitanul lor, atît de scump şi de aşteptat, soseşte, n-au timp să-şi manifeste bucuria, deoarece sînt înconjuraţi pe neaşteptate de poteră. Arestarea căpitanului ar fi devenit un fapt împlinit dacă, prin mijlocirea unei sume de bani, poteraşii nu ar consimţi să-i lase libertatea. Obţinerea libertăţii se face totdeauna fără ca haiducii să renunţe la lupta pe care o duc. În unele cazuri, punerea în libertate se îndeplineşte cu ajutorul unei femei care poate fi mama, sora ori iubita căpitanului.

Este de remarcat conţinutul profund social al acestui spectacol, de altfel singurul care-i explică răspîndirea şi viabilitatea.

Variantele sale provin din tendinţa de a adapta acţiunea la specificul regiunii, după eroul care a haiducit acolo. Ele se intitulează: *Jienii* sau *Banda lui Jianu* (termenul bandă însemnînd taraful de inşi care aduce veselia, spectacolul şi nu ceata de hoţi, cum s-ar putea crede) — varianta cea mai răspîndită, a cărei formă iniţială constituie prototipul textului urmărit — care devine între Bacău şi Fălticeni (pe alocuri) *banda lui Groza*, tot aşa cum în alte părţi se intitulează *Bujorenii* ori *Banda lui Bujor*, *Codrenii* sau *Gruia lui Novac*.

Din cercetările făcute rezultă că această piesă s-a răspîndit începînd din deceniul VIII al veacului al XIX-lea. În ce priveşte autorii săi iniţiali, par a fi provenit dintr-un mediu intelectual. O importantă parte a versnrilor care-i compun textul poate fi identificată cu poezia lirică de haiducie, cu diverse alte cîntece populare şi culte, fragmente din opera lui V. Alecsandri, M. Millo etc.

Această producţie a răspuns atît de mult idealurilor social-artistice ale maselor populare, încît s-a folclorizat cu rapiditate, devenind modelul cel mai preţios, care a servit la construcţia unor opere dramatice folclorice ulterioare.

Teatrul de hoţi are ca eroi pe Terente, Gorei, Năsturel, Luncan, Palesciuc ş.a. În majoritatea cazurilor, activitatea acestora a fost sensibil apropiată de cea a haiducilor, dat fiind că masele populare încercau reale satisfacţii, ori de cîte ori cerbicia exploatatorilor putea fi înfrîntă. Implicit, aceşti infractori — chiar dacă acţionau pe o linie străină luptei de clasă — au devenit de o largă popularitate.

Analiza textelor unor variante arată că teatrul de hoţi are o apariţie nu mai veche de deceniile III şi IV ale veacului al XX-lea.

Adesea variantele acestuia apar ca nişte modernizări ale pieselor haiduceşti. În locul ciocoilor cu care se răfuiesc haiducii, este jefuită de hoţi poşta trenului de Bucureşti. În locul poterii de arnăuţi care-i urmăreşte pe infractori, apar jandarmii. În locul iubitei lui Jianu, apare o soţie infidelă şi laşă care-şi vinde soţul la prima ameninţare.

Atît conţinutul variantelor respective cît şi amănunte numeroase de ordin formal (mai ales de limbaj) întăresc convingerea că aceste piese de teatru popular au satisfăcut doar necesităţile unei pături restrînse şi au avut, de aceea, o răspîndire destul de îngustă.

Anul nou şi anul vechi, apare de cele mai multe ori ca o altă denumire a teatrului popular de haiduci. Faptul se explică prin aceea că prologul teatrului haiducesc, în toate variantele sale, este susţinut de cele două personaje alegorice: anul nou şi anul vechi, personaje ce simbolizează trecutul cu tarele lui şi viitorul dătător de speranţe. În sudul Moldovei, mai ales, este întîlnit în această formă. În unele cazuri, ce-i drept rare, prologul teatrului haiducesc s-a individualizat, circulînd ca o scenetă de sine stătătoare.

Mocănaşii. Existenţa acestei piese de teatru este atestată în Dobrogea, în variante care ar avea drept subiect o legendă păstorească. În Moldova, *Mocănaşii* stau mereu sub tutela teatrului haiducesc. Personajele se comportă ca nişte păstori haiduciţi care discută şi cîntă, exprimîndu-şi încrederea într-un viitor mai bun, dorinţa de a se răzbuna împotriva exploatatorilor ş. a.

Ca teatru popular al păstorilor, *Mocănaşii* au existat de multă vreme, în forma măştilor dramatice, dar au căpătat formă dialogată sub influenţa teatrului haiducesc. Ca toate bunurile folclorice căzute în desuetudine ori perimate ca sens, acest spectacol popular urmează drumul trecerii din repertoriul grupurilor de vîrstă ale celor maturi, în repertoriul tinerilor de 15—17 ani.

BIBLIOGRAFIE

§ Manuscrise în Biblioteca Academiei R.P.R., cu deosebire numerele: 3072 (f. 1—26), 3565 (f. 63—67), 4023 (f. 55—61), 3034 (f. 247), 1868 (f. 65—70), 2071 (f. 53—62), 2747, 2944, 1386, 1603, 4153, 2944, 4968, 5585.

§ Ion Muşlea, *Cîntare şi verş la Constantin. Sfîrşitul lui Brîncoveanu în repertoriul dramatic al boierilor romîni din nordul Transilvaniei* (Ms. în curs de tipărire). Ion Muşlea, *Das Paradeisspiel bei den Rumänen* (Ms. în curs de tipărire).

§ D. C. Ollănescu, *Teatrul la romîni, Partea I: Datine, năravuri, jocuri, petreceri, spectacole publice şi altele*, Bucureşti, 1899; T. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, Iaşi, I, 1915, cap. *Privelişti, datini, jocuri şi petreceri populare*: 5—88; V. Adăscăliţei, *Aspecte din dramaturgia populară. Teatrul popular de haiduci*, în *Limbă şi literatură*, Bucureşti, 2 (1956), 7—34; Ioan Massoff, *Teatrul romînesc. Privire istorică*, Bucureşti, 1961, cap. *Teatrul popular*: 25—49; Gh. Vrabie, *Teatrul romînesc*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor* 6 (1957), 485—562.

PROZA POPULARĂ

POVEŞTILE

În folclorul romînesc un loc însemnat îl au poveştile sau basmele.

„Basmul — scrie G. Călinescu — este o operă de creaţie literară cu o geneză specială, o oglindire a vieţii în moduri fabuloase...". Potrivit unor procedee proprii de compoziţie şi prezentare poetică, este „un gen vast, depăşind cu mult romanul, fiind mitologie, etică, ştiinţă, observaţie morală".

Poveştile populare sînt literatura narativă a maselor. Ele au purtat peste veacuri, de la o generaţie la alta, pe cale orală, vechi tradiţii populare, s-au adaptat gustului artistic şi mentalităţii grupului în care erau spuse, s-au îmbogăţit cu imagini din realităţile locale, şi-au împrospătat mereu forţa de a izvorî noi imagini poetice. Această continuă prefacere a basmelor a fost posibilă, pentru că ele nu circulă cu un text cum au cîntecele, ghicitorile, descîntecele sau proverbele, ci sînt de fapt nişte scheme de subiecte pe care băsmuitorul le dezvoltă în timpul povestirii. Doar ascultînd un bun povestitor popular, urmărindu-i intonaţia, mimica, gesturile, măiestria cu care amplifică, dînd strălucire sau estompînd personajele ori episoadele din basme, urmărindu-i limbajul metaforic original sau tradiţional, adecuat înţelegerii ascultătorilor printre care a crescut şi elocvenţei sale poetice, se poate pătrunde în procesul de creaţie artistică orală, în care se confruntă spontan poziţii ideologice, mentalităţi, vechi credinţe şi reprezentări mitologice, noţiuni de cultură materială, poziţii etice şi gustul artistic al mediului social respectiv. De fiecare dată cînd se spune o poveste, ia naştere o variantă nouă, asemănătoare ca subiect cu altele, dar niciodată identică în realizarea artistică.

Multe veacuri poveştile poporului romîn au circulat doar prin viu grai, nestînjenite, între Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania, contribuind la păstrarea unităţii de limbă şi la unificarea aceloraşi năzuinţe spre mai bine ale maselor populare. Nu se cunosc însă texte scrise de poveşti mai vechi de secolul al XIX-lea.

Cele dintîi colecţii de basme romîneşti au fost făcute sub imboldul dat de activitatea fraţilor Wilhelm şi Iacob Grimm, întemeietorii şcolii mitologice în interpretarea basmelor. Astfel, în 1845, la Stuttgart, doi germani, fraţii Arthur şi Albert Schott tipăresc în limba germană volumul *Walachische Märchen*, în care sînt 27 de poveşti, 16 legende şi snoave romîneşti, culese în împrejurimile Oraviţei. Au urmat apoi culegerile lui L. A. Staufe (1852) şi R. C. Waldburg (1853), care culeg basme din Bucovina şi Franz Obert (1856—1859), care publică poveşti romîneşti din Transilvania, traduse în limba germană.

Abia în 1860 încep culegerile de basme în limba romînă, prin tipărirea la Timişoara a volumului lui E. Stănescu Arădanu, intitulat *Proza populară, poveşti culese şi corese*. Volumul cuprinde cinci naraţiuni, din care doar două sînt basme. În 1862, Nicolae Filimon tipăreşte povestea *Roman Năzdrăvan* în ziarul „Ţăranul romîn". În nota însoţitoare, Filimon lansează un apel către tinerii cărturari ai timpului, să înceapă culegerea de poveşti şi cîntece populare „care sînt de mare necesitate pentru istoria şi literatura limbii romîne“, pentru că „aceste floricele suave ce formează literatura țăranilor noștri, nefiind adunate și tipărite, sînt în pericol de a se pierde cu timpul“. Urmarea imediată a fost că, în același ziar, Petre Ispirescu a început să publice cîteva din poveștile care, mai tîrziu cu zece ani, au alcătuit sîmburele celei mai interesante colecții de basme romînești. De la această dată, numeroși culegători s-au străduit să adune și să tipărească — în volume speciale ori în publicații periodice — comoara poveștilor populare romînești. Colecțiile lui Petre Ispirescu, I. C. Fundescu, D. Stăncescu, I. G. Sbiera, I. Pop Reteganul, I. Măldărescu, I. Bota, I. Bogdan, Elena Sevastos, G. Cătană, Tudor Pamfile, C. Rădulescu Codin, Al. Vasiliu, N. I. Dumitrașcu și încă aproape 200 de culegători, reviste ca „Familia“ din Oradea Mare, „Convorbiri literare“, „Tribuna“ din Sibiu, „Șezătoarea“ din Fălticeni, „Ion Creangă“ din Bîrlad și altele — peste 350, la care au colaborat zeci de culegători de basme — ne-au transmis prețioase documente literare populare. Deși acești culegători nu aveau la îndemînă mijloacele tehnice moderne pentru înregistrarea fidelă a basmelor, ci le povesteau din memorie ori le refăceau după notițe, schimbîndu-le mai mult sau mai puțin textul potrivit probității, gradului de cultură și talentului fiecăruia, variantele scrise de ei au fixat în loc și în timp niște povești care nu și-au întrerupt însă circulația orală. Astăzi, urmărind fluctuația variantelor aceluiași tip, în comparație cu variantele culese recent și cu cele mai vechi cunoscute, se poate studia cu eficiență această specie a literaturii noastre populare.

Literatura populară narativă este bogată și în general schemele subiectelor de basm au o circulație internațională foarte întinsă. Totuși fiecare popor are preferințe pentru unele subiecte. Uneori povestitorii tratează în așa fel anumite subiecte încît, cu toate că schematic se aseamănă cu poveștile altor popoare, ele devin naționale. În folclorul romînesc — spre exemplu — se pot deosebi 270 de subiecte-tip de povești fantastice, față de 741 cîte sînt înregistrate în tipologia internațională, avînd ca bază clasificația Aarne Thompson, deci cu 471 mai puțin ca număr, din care doar 140 de tipuri sînt comune și altor popoare, iar 130 sînt numai romînești. Numărul de variante găsite pînă acum pentru fiecare subiect-tip dezvăluie preferințe determinate de permanența unor preocupări ce frămîntau viața obștească. Pe primul plan al interesului se află poveștile în care este vorba de lupta împotriva unui asupritor, reprezentat fie printr-un zmeu, diavol sau balaur, care abuzează de putere și face neajunsuri oamenilor, fie de un împărat sau boier lacom, hapsîn și cîrcotaș. Tema este ilustrată prin mai multe tipuri, din care cele mai bogate în variante sînt : tipul 300 și 300 A (omorîrea balaurului cu 3—12 capete și pedepsirea impostorului, sau omorîrea zmeului care fură soarele, luna, luceferii, ori a făcut rău oamenilor, sau a furat și ține închisă o fată) 110 variante ; tipurile 461 și 456 (împăratul sau boierul care impune săracului sub amenințarea pedepsei capitale să-i îndeplinească niște sarcini primejdioase, pentru a-l pierde ca să-i ia nevasta de o frumusețe răpitoare) 65 de variante. La fel de răspîndită este tema fetei oropsite de mama vitregă sau de cumnată, din pricina hărniciei sau frumuseții ; tipul 480 (fata... moșului cea cuminte) are 33 variante ; tipul 511 (povestea cenușăresei) are 54 de variante ; tipul 706 (fata cu mîinile tăiate) are 21 de variante. Tema soției nedreptățite cuprinde și tipul 709 („Înșiră-te mărgărite“ sau „Copiii cu părul de aur“) care are 53 de variante.

Mare circulație au poveștile care ilustrează relații familiale: tipul 315 (sora, mama, soția, care se lasă ademenite de promisiunile unui zmeu și hotărăsc omorîrea eroului) are 73 de variante cunoscute; tipurile 402 și 425 (soțul sau soția vrăjiți în chip de porc, șarpe, broască, lebădă etc.) însumează 85 de variante; tipul 303 (în care se vorbește despre întrajutorarea fraților gemeni) are 30 de variante, iar tipurile 301 și 513 (în care este vorba de tovarăşii trădători ori de tovarăşii credincioși) însumează 68 de variante.

De asemenea tipul 530 (povestea lui Cenușotcă) și 314 (Făt-Frumos cu părul de aur) din tema modestiei răsplătite, însumează 52 de variante, iar povestea despre Dreptate și Strîmbătate, de tipul 613, are 57 de variante. Ideea luptei împotriva superstițiilor și vrăjitoriilor este dezvoltată de poveștile de tipul 325 (vrăjitorul și elevul său), din care se cunosc 40 de variante romînești, iar figura diavolului este caricaturizată în peste 20 de tipuri de povești, cu mai mult de 150 de variante cunoscute.

Povestea are însușiri care o deosebesc de alte specii ale literaturii populare. Ea dă o mare libertate povestitorului să împletească fantezia cu realitatea, folosind tradiția folclorică. În poveștile populare, cele două planuri, real și fantastic, se întrepătrund, iar personajele și situațiile ireale, devenite reprezentări poetice sînt aduse la nivelul posibilului fără ca povestea să capete aspect de absurditate. Aceasta se datorește faptului că — deși în povești atît personajele cît și situațiile în care ele sînt puse au devenit în realitate niște convenții artistice — datorită oralității, eroilor li se transmite permanent experiența de viață a povestitorilor creatori, iar relațiile dintre personaje reflectă actualitatea, deși împrejurările în care se exercită sînt neobișnuite. De aici decurge și caracterul particular pe care poveștile fantastice și cele nuvelistice îl au față de celelalte specii ale genului. Poveștile cu animale au un caracter didactic. Snoavele au un caracter satiric, demonstrativ. Legendele au un caracter explicativ, iar poveștile curente, cu pretenții de a se fi întîmplat în realitate, au un caracter informativ. Posibilitățile de relatare ale acestora sînt reduse la unul sau două motive dezvoltate într-o narațiune de mici proporții. Poveștile fantastice și cele nuvelistice nu cunosc însă nici o îngrădire și puterea lor de reprezentare a numeroaselor aspecte de viață ale complexului social-economic, cu toate forțele sale creatoare și contradicțiile existente, nu este limitată decît de felul în care acestea se oglindesc în mentalitatea colectivității respective și de puterea de combinare sau de talentul povestitorului ori creatorilor populari. În poveștile fantastice și nuvelistice situațiile și relațiile dintre personaje sînt dezvoltate potrivit unei poziții clare a poporului față de multiplele aspecte de viață, potrivit unei etici populare, unei rațiuni izvorîte din gîndirea colectivă, transmisă și îmbogățită de-a lungul secolelor prin tradiție. Drepturile și datoriile omului față de societate sînt dirijate de legi nescrise, fiind ilustrate cu ajutorul metaforei, iar relațiile dintre părinți și copii, soț și soție, frați între ei, prieteni și cunoscuți, stăpîn și slugă (bogat—sărac) sînt raportate la realitățile locale. Poveștile nu sînt doar o combinare mai mult sau mai puțin măiestrită de imagini poetice fabuloase, înlănțuite în cadrul unui subiect, în scopul distrării ascultătorilor. Ele au un tîlc social. Prin larga generalizare a personajelor și situațiilor, în oponența bun—rău, se adresează simțului etic al maselor. Prin oponența bogat—sărac se înlesnește formarea unei conștiințe și a unei atitudini de clasă. Cu ajutorul reprezentărilor metaforice se conturează estetic concepțiile populare despre moral și imoral, se deosebeşte dreptatea de nedreptate, se vorbeşte despre umanitate şi asuprire, despre egalitate, cinste şi înţelepciune, despre recunoştinţă şi nerecunoştinţă, se transmite către urmaşi experienţa de muncă şi de viaţă a înaintaşilor.

Personajele din poveşti sînt imagini generalizatoare ale noţiunilor despre bine şi despre rău. Relaţiile în care sînt puse acestea sînt oglindirea indirectă a proceselor de muncă, a relaţiilor dintre oameni. De aceea ele şi-au păstrat valoarea de-a lungul timpurilor, rămînînd actuale în raport cu orînduirea socială.

Eroul basmului este Făt-Frumos, care mai poate avea şi alte nume: Ionică, Pipăruş-Pătru, Agheran, Tei-legănat etc. Uneori are origine fermecată — fiu al iepei, al vacii, al oii — este născut în chip miraculos dintr-un măr ori dintr-un peşte pe care le-a mîncat mama, din parfumul florilor. Alteori poartă chip de porc, de şarpe, este nevăzut. Adesea este fecior de împărat, dar de cele mai multe ori este fiul unui ţăran sărac; singur la părinţi sau cel mai mic dintr-un număr de copii, creşte în mod neobişnuit: „Într-o zi ca-n două, în două ca-n nouă, în nouă ca-n nouă zeci şi nouă, că toţi oamenii se minunau de el". Întotdeauna eroul este modest dar înţelept şi inteligent. La început, în multe poveşti apare ca un prostănac, din pricina sfiiciunii sale; este luat în rîs de cei din jur, este îmbrăcat în hainele vechi ale fraţilor mai mari, pentru ca pînă la urmă să-şi arate vitejia şi însuşirile deosebite, care îl duc la victorie şi la cucerirea respectului tuturor.

Eroina basmului este uneori o fată obişnuită, săracă, dar foarte harnică, cinstită, cuminte, oropsită de tatăl sau de mama vitregă: Cenuşăreasa, Fata moşului cea cuminte. Alteori eroina este o înţeleaptă de o deosebită frumuseţe, figură pămîntească sau zînă, care fiind descoperită de erou îl îndrăgeşte şi îl ajută în acţiunile lui cu posibilităţile ei supranaturale, pentru a învinge greutăţile şi a se căsători cu el: Ileana Cosînzeana, Chira Chiralina, Broasca fermecată etc. Cîteodată eroina este o vitează luptătoare, crăiasă fermecătoare — a treia fată a împăratului care nu avea băieţi şi porneşte în lume după vitejii. De remarcat că în povestea fantastică, indiferent de treapta socială a eroului sau a eroinei, acestea sînt personajele pozitive ale basmului. În caracterul lor nu se găseşte nici o trăsătură de răutate, lăcomie, laşitate sau aroganţă. Eroii sînt dotaţi cu toate calităţile dorite de părinţi pentru copiii lor, sau de tineri pentru viitorii tovarăşi de viaţă. De asemenea — deşi imaginea eroului sau a eroinei este respectiv aceeaşi în conţinut — în general cînd aceştia au origine fermecată sau împărătească, determină legarea intrigii poveştii de un pretext miraculos: domniţe furate de zmei, căutarea zînei, a păsării măiestre, căutarea tinereţii veşnice etc. Cînd însă eroii sînt de esenţă obişnuită, omenească, atunci intriga este adusă la nivelul năzuinţelor realizabile, iar situaţiile în care sînt puşi aceştia sînt de proporţii puţin depărtate de viaţa zilnică. În acest caz, chiar dacă eroii trec probe dificile şi sînt uneori ajutaţi de forţe supranaturale, ceea ce determină rezolvarea impasului este participarea lor personală, iar calităţile le sînt mai evidenţiate decît în primul caz. De remarcat că în basme întotdeauna eroina este pusă pe treaptă de egalitate cu bărbatul. Colaborează, se sfătuiesc şi înving greutăţile.

Duşmanii eroilor sînt: zmeul, zmeoaica, Statu-Palmă-Barbă-Cot, Muma-Pădurii, balaurul cu 3—12 capete, scorpia. Unii dintre ei au puterea ascunsă într-un loc depărtat, la lacul de lapte dulce unde se află o scroafă, în scroafă un iepure, în iepure o prepeliţă, în prepeliţă un ou, în ou o cutie cu trei viermişori a căror strivire aduce pieirea zmeului. Altădată puterea se găseşte într-un butoi cu suflete aşezate după uşă, ori într-un ulcior cu apă vie. Întotdeauna eroul descoperă această putere a duşmanului, şi-o însuşeşte şi îl distruge.

Aspectul acestor inamici este diferit. Zmeul de cele mai mule ori are înfăţişarea omenească, trăieşte ca un om, însă este „cu mult mai mare decît un om pămîntean". El este îmbrăcat în haine de aramă, de argint, de aur, are preocupări de vînătoare şi mania demonstraţiilor de putere fizică, aruncă buzduganul de la 3—6—9 poşte, se poartă ca un cavaler feudal, are castel sau case mari din aramă, argint, aur, „cu totul şi cu totul de sticlă", ori din topaz. Este posesorul unor domenii întinse, cu parcuri înflorite, dar în temniţe subterane ţine închişi zeci şi sute de oameni. Unele din aceste trăsături sînt trecute şi asupra împăraţilor din poveste, inamici ai eroului. Altădată, duşmanul are chip mai apropiat de realitate : boier, chiabur, figuri luate la modul general din mediul înconjurător. Această prezentare a duşmanului demonstrează că imagistica populară a reţinut anumite forme evocatoare de personaje ce aparţineau clasei dominante, iar perpetuarea lor de-a lungul timpului, în oponenţă cu imaginea eroilor, arată cu cîtă consecvenţă s-a transmis conştiinţa apartenenţei de clasă a participanţilor la faptul folcloric al povestitului : creator — povestitor — ascultător.

De multe ori zmeul are înfăţişări groteşti. Poate fi mic de o palmă, cu barba de un cot, poate fi o matahală sau cu un singur ochi, poate fi ca o jumătate de om călare pe o jumătate de iepure şchiop. Mănîncă chiar oameni. Această figură ciudată şi neobişnuită se potriveşte admirabil în atmosfera fantastică a basmului. Apariţia lui în basm este însoţită adesea de manifestări cosmice : dispariţia soarelui, a lunii, a luceferilor, ori de furtuni cu trăznete şi grindină iscate din învolburarea unor nori înspăimîntători care înlesnesc răpirea eroinei.

Aceşti duşmani sînt figuraţi destul de neprecis şi indiferent de factorii care au colaborat în timp la conturarea imaginii (vechi credinţe magice, superstiţii, reprezentări figurate ale forţelor naturii, totemism, animism etc. — care şi-au pierdut semnificaţia iniţială), aceasta a devenit tradiţională, păstrîndu-şi doar valoarea poetică. Zmeoaica — mama, soţia sau sora zmeului — este prezentată pe acelaşi plan, avînd şi puteri vrăjitoreşti.

Balaurul, scorpia au chipuri de animale uriaşe, capete de şarpe şi trup de şopîrlă, uneori au aripi, varsă foc pe gură şi pe nări, iar eroul trebuie să dea dovadă de multă forţă şi iscusinţă pentru a-i răpune.

Toţi aceşti inamici care asupresc, fură, îngrămădesc bogăţii, recurgînd de multe ori la mijloace de îngrozire a oamenilor fie prin înfăţişare, fie prin silnicie sau vrăjitorie, au o trăsătură comună : sînt proşti şi eroul îi învinge, cu toată puterea lor.

De data aceasta faptul nu este o convenţionalitate, ci reflectarea conştiinţei maselor că nu vor putea învinge greutăţile vieţii decît cînd vor lichida cu acest soi de duşmani.

Ajutoarele omului sînt de obicei animalele : calul Galben de soare, boul sau vaca, pisica, lupul, vulpea, ursul, iepurele, peştele, corbul sau vulturul, chiar gîngănii — albine, furnici — adică fiinţe pe care omul le-a cunoscut în imediata lui apropiere, pe unele îmblînzindu-le şi făcîndu-le tovarăşe de muncă, pe altele vînîndu-le şi ajungînd să nu se mai teamă de ele. Toate aceste animale, în mod firesc vorbesc aceeaşi limbă cu eroul basmului, îl ajută în mod miraculos la nevoie. Bineînțeles că și aceste ajutoare au atribute fantastice. Calul este totdeauna năzdrăvan, are aripi și poate zbura ca vîntul, ca gîndul. El este de fapt protectorul eroului, îl scoate din impas, îl povățuiește ce să facă, îi furnizează îmbrăcăminte adecvată împrejurărilor cărora trebuie să le facă față. Toate acestea sînt ca un răspuns la grija pe care i-o poartă stăpînul de a-l hrăni la timp cu jar și cu orz fiert în lapte — mîncărurile cele mai alese pentru un cal năzdrăvan — ca și la încrederea pe care o are în el. Atunci cînd este silit să-l părăsească pentru o vreme, calul lasă drept zălog stăpînului un frîu, un fir de păr din coamă sau din coadă și, la prima chemare, este prezent și gata să-l slujească. Este interesantă și imaginea unui cal cu mai multe inimi sau cu mai multe picioare, ca reprezentare a rezistenței fizice și a iuțelii în alergare, imagine ce evocă desenele de animale în mișcare, rămase din preistorie, pe pereții unor peșteri.

Boii au putere să-l învie pe erou cînd acesta a fost ciopîrțit de dușman, trag cu atîta putere de un plug de fier încît stăpînul lor răstoarnă brazda într-un ogor de aramă, îl povățuiesc cum să se poarte în diferite împrejurări, iar cînd mor îi lasă drept moștenire coarnele, în care sînt îngrămădite acareturi și cirezi nenumărate de vite.

Vaca năzdrăvană își sacrifică viața ca să-și învie feciorul — ca și pe tovarășii acestuia, doborîți în lupta cu puzderia de zmei — sau își ajută fata să îndeplinească sarcinile grele pe care i le dă mama vitregă. Apoi, după ce este descoperită și omorîtă de mașteră, prin puterea magică a oaselor adunate de fiica ei, o ajută pe aceasta să se căsătorească cu feciorul împăratului.

Celelalte viețăți îl sprijină pe erou din recunoștință, pentru că le-a cruțat viața ori le-a ajutat la vreun necaz, le-a scăpat puii de la moarte. La rîndu-le, cînd eroul are nevoie să ducă la bun sfîrșit sarcinile impuse de zmeu, de zmeoaică, de împărat, animalele îi sar în ajutor, îi găsesc iapa năzdrăvană care a fugit de sub paza lui și s-a prefăcut în pește, pasăre, oaie, ori îl ascund de ochii prințesei fermecătoare „în înaltul vîntului", „în adîncul pămîntului", îl ajută să iasă de pe tărîmul celălalt pe fața pămîntului! Albinele, furnicile, păsările mici, rezolvă alegerea pe sorturi a unor mari cantități de grăunțe amestecate; vulpea, lupul, ursul, iepurele — Aude, Vede, Greul pămîntului, Ușurelul vîntului — se dovedesc cîini credincioși care sfîrtecă zmeul, salvîndu-și stăpînul.

Tovarășii eroului sînt de două feluri. Sfarmă-Piatră, Strîmbă-Lemne, Bate-munți-în-capete, au o putere fizică impresionantă. Pînă a și-i face prieteni, eroul trebuie să se lupte cu ei; învingîndu-i apoi asociindu-și-i, se face recunoscut drept căpetenie. După acest episod comportarea uriașilor nu mai depășește normalul și cel care săvîrșește vitejiile este eroul, ale cărui calități voinicești sînt subliniate prin confruntarea și permanenta prezență a tovarășilor săi.

Flămînzilă, Setilă, Fugilă, Ochilă, Gerilă se întovărășesc cu Făt-Frumos îndată ce se întîlnesc și fără nici o întrecere. Fiecare are cîte un dar deosebit: să mănînce mult, să bea mult, să alerge repede, să vadă departe și să ochiască strașnic, să răcească sloi o casă de aramă înfierbîntată într-un foc uriaș. Toți la un loc alcătuiesc un mănunchi de imagini a unor facultăți perfecționate la maximum, și prin asociere, o amplificare a posibilităților normale senzoriale și fizice ale eroului.

Obiectele fermecate stau la îndemîna eroilor, ca să le folosească în momentul critic al luptei cu duşmanul şi intră în acţiune atunci cînd s-ar părea că desfăşurarea basmului este compromisă. Aceste imagini nu sînt toate de aceeaşi natură. Unele din ele sînt doar figuraţii de stil realizate prin asociere. Cremenea aruncată în calea urmăritorului se transformă în munte de cremene, peria în pădure, săpunul în mocirlă, ştergarul într-un curs de apă. Altele sînt ecouri ale unor credinţe şi practici străvechi, care şi-au pierdut vechiul conţinut magic, păstrînd doar aspectul faptic: inelul aducător de slujitori năzdrăvani, turbinca înghiţitoare de draci, căciula care te face nevăzut. Iarba învietoare — iarba fiarelor, apa vindecătoare, reprezintă hiperbolizarea unor calităţi ale plantelor şi mineralelor etc., observate în practicarea medicinii populare. Alte imagini sînt reprezentarea unor mijloace tehnice superioare celor cunoscute, cu ajutorul cărora oamenii pot învinge mai uşor natura şi greutăţile vieţii. Această năzuinţă legată de muncă a stimulat permanent imaginaţia maselor şi a generat reprezentări artistice de felul ciocanului şi cleştelui care lucrează singure, a covorului zburător, a oglinzii în care se vede la mari depărtări, a furcii de aur care toarce singură, a cizmelor cu care se pot străbate distanţe imense şi se poate merge pe deasupra apei ca pe uscat, a paloşului care taie la poruncă.

Bineînţeles că aceste imagini nu s-au creat toate în acelaşi timp şi nici în acelaşi loc. Ele corespund unor trepte deosebite de cunoaştere, însă prin valoarea lor de elemente poetice ale genului au fost preluate de tradiţia orală, de generaţiile succesive, puse pe acelaşi plan şi actualizate spre a fi transmise mai departe.

Dumnezeu, sfîntul Petru, sfînta Vineri şi alte personaje de acelaşi fel sînt figurate în poveştile populare romîneşti ca nişte oameni cu înfăţişare obişnuită. Prezenţa lor nu determină nici la eroii basmului, nici la ascultători, simţăminte mistice ori teamă superstiţioasă. În poveştile fantastice au rostul să dăruiască eroului obiecte fermecate, ori să-l ajute prin darurile lor deosebite. Dracul nu face altceva decît să încurce lucrurile, dar întotdeauna rămîne batjocorit de erou. Aceste personaje din poveşti nu pot fi identificate cu personajele ce poartă acelaşi nume din legendele cu caracter religios creştin, apărute după răspîndirea credinţei creştine pe teritoriul ţării noastre. Personajele au existat în tradiţia orală a poporului nostru, fie moştenite din mitologia populară locală a strămoşilor, fie aduse din mitologia altor popoare în timpul marilor migraţiuni, fie izvorîte din invenţia poetică. Ulterior au împrumutat numele din legendele cu substrat religios, păstrîndu-şi însă rostul iniţial de a justifica desfăşurarea unui episod, ori de a face legătura între diversele părţi ale basmului.

În poveştile nuvelistice, personajele fabuloase sînt înlocuite cu personaje asemănătoare oamenilor obişnuiţi, iar situaţiile în care sînt puse, sînt asemenea celor din viaţa de toate zilele. Chiar personificarea unor noţiuni abstracte ca norocul, sărăcia, se face pe alt plan decît în poveştile fantastice, nu datorită unei lipse de imaginaţie a povestitorului, ci atitudinii lui faţă de ficţiunea poetică, înţeleasă de pe altă treaptă de cunoaştere a vieţii. Ca şi poveştile fantastice, cele nuvelistice au o putere de generalizare şi de reflectare veridică a vieţii sociale la fel de mare, doar metoda artistică folosită în reprezentări este alta. Intriga nu se mai dezvoltă pe planul hiperbolic-fantastic, ci la nivelul realităţii imediate şi al noţiunilor obişnuite. În timp ce poveştile fantastice romîneşti evocă numeroase aspecte de cultură străveche populară și de viață din perioada de trecere la feudalism și din feudalism, poveștile nuvelistice reflectă cu predilecție aspecte din perioadele feudală și capitalistă, iar imaginea poetică se dezvoltă în limitele realiste. Astfel chiar dacă nu se poate face o periodizare strictă a poveștilor populare, totuși cele două specii — poveștile fantastice și poveștile nuvelistice — se profilează în cadrul genului ca două categorii istorice deosebite. Ele s-au născut în epoci diferite și s-au dezvoltat separat, cea nouă neexcluzînd însă pe cea veche. De multe ori — datorită prezenței ambelor categorii în repertoriul povestitorilor — aceștia au preluat elemente și reprezentări tradiționale fantastice, pe care le-au tratat potrivit metodei artistice realiste. În perspectiva timpului și în evoluția lor paralelă, poveștile fantastice scad însă ca frecvență față de cele nuvelistice în măsura în care mai corespund treptei superioare de cunoaștere a vieții de către masele populare.

În folclorul romînesc, temele tratate cu preferință în poveștile nuvelistice sînt pe de o parte cele despre triumful istețimii și prețuirea înțelepciunii — corespunzătoare unei atitudini raționale a colectivității față de problemele vieții — iar pe de altă parte, cele despre soartă, noroc și sărăcie — corespunzătoare unei atitudini de protest a maselor împotriva inegalității sociale. Astfel din grupa poveștilor despre înțelepciune, pînă acum se cunosc 47 de variante ale poveștii despre fata țăranului nevoiaș care prin istețime ajunge soția boierului (tip 875) ; povestea despre cele trei sfaturi bune, datorită cărora eroul scapă de trei ori din necaz (tip 910), are 43 de variante cunoscute, iar poveștile cu răspunsuri înțelepte date la întrebările împăratului de către un om simplu, care își cucerește astfel o stare materială mai bună (tipurile 920—921, 922), însumează peste 50 de variante. Problema soartei omului sărac nu este mai puțin dezbătută. Din tema ursitei (tipurile 930—932) se cunosc 87 de variante, iar poveștile despre noroc și sărăcie (tipurile 945—947) sînt peste 80.

Această comoară de ficțiuni poetice, de reprezentări hiperbolice, de noțiuni de cultură materială, în poveștile populare este organizată în mod conștient, de povestitorul creator, în diferite relații care capătă un conținut ideologic determinat de mentalitatea și gradul de cultură a grupului social în care circulă și se dezvoltă povestea. Procesul foarte complicat de creație artistică — în care hiperbola și ficțiunea fabuloasă nu numai că reflectă istoric teme permanente social-economice, dar se și împletesc în narațiune cu actualitatea perceptibilă imediat de ascultătorii basmului — este perfect sesizabil și duce spre cunoașterea adîncă și veridică a psihologiei populare, înlesnește desprinderea noului apărut în conștiința oamenilor, datorită schimbărilor structurale din orînduirea socială.

Totuși nu toate poveștile populare pot fi puse pe aceeași treaptă de valoare. Ele au circulat oral în pături sociale diferite și era normal ca povestitorul să le imprime coloritul ideologic al mediului căruia aparținea. Unele basme sînt neclare sau lipsite de conținut, iar altele sînt nereușite artistic. Cauza este povestitorul, improvizat și lipsit de talent, care, aparținînd unor pături sociale mai înstărite, ori fiind dependent de ele, a încercat să promoveze în povești și să popularizeze ideologia clasei dominante, pe care o slujea. În aceste cazuri însă poveștile au avut o viață efemeră într-un colectiv foarte restrîns și n-au intrat în circulația orală, necorespunzînd caracteristicilor folclorului.

În general însă povestitorii recunoscuţi şi consacraţi de colectivitate sînt întotdeauna talentaţi. Făcînd parte din aceeaşi categorie socială cu ascultătorii, trăind aceeaşi viaţă cu ei, avînd aceeaşi mentalitate şi situîndu-se pe o poziţie ideologică înaintată, poveştile lor sînt de fapt oglinda felului de a gîndi al grupului social respectiv, reprezintă „năzuinţele şi aşteptările populare", cum spunea Lenin. Acestea sînt poveştile care fac parte din folclor, circulă în oralitate şi constituie patrimoniul cultural popular.

Povestitorul este un bun cunoscător al tradiţiei poetice populare. Cu cît păstrează în memorie mai multe scheme de poveşti şi mijloace fixe de exprimare, cu atît posibilităţile lui narative sînt îmbogăţite. De fapt schema tradiţională de poveste poate fi asemănată cu un scenariu pe care povestitorul, regizor şi actor în acelaşi timp, îl dezvoltă cu felurite mijloace artistice. Structura poetică a basmului este alcătuită în special din formule de început şi încheiere a basmului, uneori şi mediane, din episoade şablon de acţiune, care se pot combina în sisteme felurite şi pot fi îmbogăţite cu reprezentări poetice, cu detalii de descriere a personajelor, a situaţiilor specifice, a îmbrăcăminţii sau a mediului fizic în care se petrece acţiunea. Tocmai aceste amănunte însă — alese accidental — sînt semnificative, deoarece ele conturează atmosfera locală — regională sau naţională — a poveştii, schema în general fiind universală. Spre exemplu, în povestea lui Catană : *Serilă, Mezilă, Zorilă*, fetele furate de zmei merg la fîntînă şi scot apă cu vadra. Începutul povestei *Vaca neagră* se desfăşoară la o şezătoare de fete. În povestea cu fata unchiaşului cea cuminte, mama vitregă se duce cu fata ei la horă. Un erou de basm, Furga-Murga, o îmbracă pe mama sa ca pe femeia chinezului (primarului), cu maramă de mătase, cu salbă la grumaz, cu oprege şi catrinţe ţesute numai cu fir şi ibrişin etc.

La realizarea artistică a basmului contribuie şi intonaţia şi gestul povestitorului, care se substituie fiecărui personaj, dînd viaţă expunerii. De altfel acesta este unul din aspectele de sincretism ale oralităţii folclorice.

Deosebit de interesantă este interpretarea. Povestitorul avînd o experienţă proprie de viaţă — cîştigată însă în mediul în care se manifestă folcloric — transmite în seama eroilor păreri şi atitudini personale, comunicînd ascultătorilor imaginea unor realităţi cunoscute şi de ei. În felul acesta participarea lor este solicitată spontan şi tema esenţială a poveştii declanşează emoţia estetică prin valorificarea ei imediată, căci este prezentată la nivelul mentalităţii grupului respectiv, cu specificul său de clasă şi de preocupări.

În *Povestea stînjenarului*, procesul deosebirii de mentalitate între bogat şi sărac este subliniat cu mult realism : „Au fost doi fraţi, unul a fost sărac şi altul bogat şi au plecat amîndoi să se ducă la stînjeni.Ăl bogat, crezîndu-se că are ce-i trebuie acasă..., şedea în colibă şi mînca şi fuma şi bea cîte ceva. Ăl sărac, ştiind că are acasă familie nenorocită şi sărăcie multă, lucra singur...". După cîteva săptămîni, la plată „se duse ăla care muncise şi capătă bani. Ăla care şezuse la colibă nu căpătă nimic, pentru că nu muncise...". Dar bogatul hrăpăreţ îi spuse fratelui său : „Apăi bine mă, sîntem fraţi, trebuie să împărţim amîndoi ce am cîştigat...". „Eu cum să împart banii cu tine, că eu am lucrat şi tu ai şezut, zise. Dac-o mai zice cineva ca tine, iaca-i împărţim...". Bineînţeles că omul harnic, de bună-credinţă, s-a adresat judecăţii, dar judecătorul timpului, întruchipat prin dracu, nu putea să fie decît nedrept și să judece după gîndul bogatului, cum s-a și întîmplat.

In *Povestea norocului* se spune: „Erau o dată doi frați; acum unu era bogat, bogat, și unul sărac... Acum ăl bogat avea el moșii mari, cum spunem noi, și avea de toate cele; ăl sărac toate le lipsea, săracu...". Mergînd amîndoi frații la seceră în ogorul bogatului, acesta lacom, îi punea pe secerători să secere cît mai mult; „săracu spunea: «Măi frate; păi nu adunăm grîul, cum lăsăm noi atîta grîu pe vatră; apoi să vină o ploaie sau o vijulie ceva și să ude atîta grîu...». «Nu frate, secerați înainte!»... El dacă avea mult, nu-i părea rău, măcar și dac-ar veni ploaie să-l ude, sau ce-ar veni, însă săracul lipsit și necăjit, lui îi păruse rău să-l lase așa. El strîngea sărmanul și un spic de pe unde-l vedea...".

În *Povestea lui Cernea*, interpretarea este de o nuanță diferită. Emoția estetică izvorăște din participarea duioasă a ascultătorilor la întîmplările povestite: eroul basmului, povestește cum — fiind transformat printr-un concurs de împrejurări în cîine — a fost dat unui boier, ca să-i păzească copilul de un pricolici. „... zice: «să legăm cîinele acolo». Așa că el (cîinele), după ce a mîncat, s-a dus singur și s-a culcat acolo, ca să nu-l mai lege. S-a dus și s-a culcat acolo la fereastră. Zice: «Uite mă, cîinele ăsta, parc-a știut ce-am vorbit noi și drept acolo s-a culcat, la fereastră...». «Dacă s-a culcat acolo, nu-l mai legăm...». Așa că i-a dat de mîncare; ce-au mîncat ei i-au dat și cîinelui. A mîncat și s-a culcat cîinele acolo; ei s-au culcat în casă unde dormea copilul înfășat și era învelit. Iacă noaptea vine pricoliciul. Se bagă pe fereastră, (cîinele) îl lasă. S-a băgat pe fereastră și a luat copilul, și cînd a ieșit cu copilul, apoi l-a prins cîinele pe pricolici. Pricoliciul i-a spus: «Măi Bălan, să nu mă omori că bine ți-oi prinde eu odată; da să nu mă omori. Copilul ți-l las și-am să-ți prind eu bine odată, dacă mă-i lăsa»... «E, zice, dacă-mi lași copilul, du-te»... Așa că a lăsat copilul acolo pe prispă și pricoliciul s-a dus. Și ea (mama) cînd s-a trezit, copilul nicăieri... «E...! cine știe? s-a dus cîinele de aici, nu-i acolo unde s-a culcat... Copilul...!? l-a luat pricoliciul! Ia duceți-vă careva să vă uitați de cîine. Nu-i acolo?»... Cîinele ședea acolo lîngă fereastră și legăna cu laba, legăna copilul, cum era înfășat, îl legăna cu laba acolo. Cînd au văzut ei că leagănă cîinele copilul și l-a scos, bucuria lor. Tii, ce țineau bine acum pe cîine! Ce-i dădeau!... ce mîncau ei; ce mîncau ei îi dădeau și lui...".

Intr-o categorie separată se așază poveștile cu animale. Ele ocupă un loc mai puțin însemnat în folclorul romînesc decît poveștile fantastice și cele nuvelistice. Față de 694 tipuri înregistrate de tipologia internațională, în folclorul nostru se cunosc pînă acum 249, din care însă doar 68 corespund tipurilor stabilite de Aarne-Thompson, iar 181 par a fi specifice. Interesant este că și din aceste 68 tipuri comune, doar 8 sînt de origine scrisă și 59 sînt socotite de origine populară. Faptul este semnificativ pentru tradiția orală romînească, fiind îndeobște cunoscut că poveștile cu animale, care circulă în Europa occidentală mai ales, își au izvoarele în colecțiile de fabule din India, în redacțiunile scrise ale fabulelor lui Esop, în ciclul medieval *Roman de Renart* cu diversele sale versiuni și, bineînțeles, și în tradiția orală a altor popoare. Cele 59 de tipuri romînești care nu coincid cu tipurile socotite de proveniență cărturărească, ilustrează de fapt necunoașterea în tradiția orală folclorică romînească a așa-numitelor „cărți populare", care cuprindeau fabule sau povești cu animale.

Subiectele acestor povești sînt foarte variate și dezvoltă pe scurt întîmplări ai căror eroi sînt animalele, uneori și omul în relațiile lui cu acestea. Intriga nu este complicată și se sprijină pe unul sau două motive. Datorită simplității și faptului că în bună măsură, vorbindu-se despre animale cunoscute, în urma unor observații atente, se comunicau și noțiuni în legătură cu viața, comportarea și firea acestora, povestea cu animale a căpătat un caracter didactic dezvoltat, subliniat și de folosirea alegoriei. De fapt unele povești cu animale sînt adevărate fabule populare și, prin limpezimea cu care înfățișează caracterele personajelor, au devenit un bun mijloc de exemplificare a unor relații dintre oameni. Vulpea este vicleană și hoață. Într-o poveste se arată cum l-a nedreptățit pe arici, căruia i-a mîncat toată mîncarea și l-a lăsat flămînd, spunîndu-i că ea cunoaște doar dreptatea burții. Cînd ariciul a pus-o să jure pe dreptatea dreptății, ducînd-o de fapt la o cursă așezată de un vînător la rădăcina unui copac, vulpea fiind convinsă că dreptatea este întotdeauna de partea celui mai mare și mai tare și socotindu-l pe arici prost, a pus laba pe locul unde i s-a arătat, dar a fost astfel prinsă în cursă și pedepsită. Lupul este rapace și crud. Se povestește că băgîndu-se slugă la un gospodar avea tovarăș un cîine. După o vreme au început să piară purceii stăpînului și fiind întrebat de cauză, după ce s-a jurat în toate felurile că n-are nici un amestec în această întîmplare, lupul a aruncat vina pe cîine, care a și fost alungat. Într-o zi însă, stăpînul l-a văzut pe lup cum fugea după deal cu un purcel în dinți. Prinzîndu-l, l-a dus la judecată. Lupul a căutat și de data asta să arunce vina tot în seama cîinelui, dar omul, convins de adevăr, a luat o măciucă și l-a omorît.

Aluziile la situații reale din viața obișnuită a oamenilor sînt foarte străvezii. Astfel, animalele, viața și obiceiurile lor, luate ca pretexte literare pentru a caracteriza tipologic societatea, au devenit în povestea cu animale și în fabulă o adevărată armă de luptă împotriva defectelor omenești, a viciilor și a exploatării.

Alte povești cu animale au un caracter umoristic-legendar și încearcă să explice unele particularități fizice sau de comportare ale animalelor: de ce n-are ursul coadă, de ce se dușmănesc cîinele cu pisica și de ce aceasta prinde șoareci, sau de ce aleargă copoiul după iepure etc.

În sfîrșit, unele povești cu animale își înlănțuie acțiunea în mod hazliu și progresiv cu diferite incidente, pînă la rezolvare. O căpriță și-a agățat clopoțelul într-un copăcel. Copăcelul a crescut și n-a vrut să i-l mai înapoieze; căprița s-a dus la foc și i-a cerut să ardă copăcelul ca să-i dea clopoțelul, focul n-a vrut s-o asculte; căprița s-a dus la apă și a rugat-o să stingă focul care n-a vrut să ardă copăcelul să-i dea clopoțelul, apa n-a ascultat-o; căprița s-a dus la bou și l-a rugat să bea apa care n-a vrut să stingă focul, care n-a vrut să ardă copăcelul, care n-a vrut să-i dea clopoțelul.

În folclorul romînesc se mai întîlnește o specie de narațiuni, despre care povestitorul pretinde că relatează întîmplări adevărate, fie personale, fie petrecute în fața unor martori demni de încredere. Mai mult, acțiunea este localizată și de multe ori eroii sînt numiți dintre rude sau cunoștințe. Subiectele acestor povești sînt extraordinar de variate și au un caracter de informație senzațională, circulînd cu repeziciune de la om la om. Este un fel de jurnal vorbit al faptelor diverse, mult apreciat de mase, căci le satisface o curiozitate naturală foarte activă. De altfel se prea poate ca procesul de creație al acestei specii de povești să repete, în actualitate, procesul istoric de creare al poveștilor fantastice și nuvelistice. Pornind de la o impresie simplă, o relatare sumară a unei „întîmplări“, o dată intrate în circuitul oral, prin repetare, ele acumulează tot mai multe detalii — unele de un fantastic bogat, altele raționale — care pînă la un anumit nivel cultural sînt crezute drept relatarea unor fapte autentice. Bineînțeles că multe din aceste povești — în special cele care conțin reminiscențe de credințe străvechi, superstiții — dispar după o perioadă de „vogă“, fiind înlocuite cu alte „întîmplări“ mai recente. Unele dintre ele însă reapar și chiar se fixează pe aspecte de viață tipice contemporane, reintră în circuitul folcloric, capătă putere de generalizare și se adaugă la patrimoniul tradițional de povești, îmbogățindu-l, împrospătîndu-l. Procesul de creație a poveștilor cu conținut nou este astfel început, însă se dezvoltă o dată cu evoluția mentalității, a conștiinței sociale și a culturii maselor populare.

Povestea populară romînească, în toate înfățișările ei, este un produs cultural cu o mare valoare etică și estetică. Ea a circulat prin viu grai de la o generație la alta, schimbîndu-și mereu forma, supunîndu-se legilor oralității folclorice, dînd naștere la variante care la rîndul lor, intrînd în circulație, au generat altele. Cînd una din aceste variante a fost culeasă, iar textul i-a fost fixat prin scris, povestea a devenit un document literar, putînd fi folosită ca punct de plecare pentru considerații de ordin istoric-literar.

În știința literaturii, despre poveștile cunoscute din celebrele colecții orientale *Panchatantra*, *Hitopadesa*, *Sindipa*, *1001 de nopți*, din cele europene *Gesta Romanorum* (secolul XVI), *Le piacevoli notti* a lui Gian Francesco Straparola (1550—1553), *Lo cunto de li cunti...* sau *Pentamerone* a lui Giambattista Basile (1634—1636), *Contes de ma mère l'Oye* a lui Charles Perrault (1695) pe de o parte și pe de alta despre culegerile fraților Grimm (1812), G. Stier (1850), Vuk S. Karadzič (1854), A. N. Afanasiev (1855), J. G. v. Hahn (1864), Giuseppe Pitrè (1875), E. Cosquin (1886), A. Leskien (1882), Karl Krohn (1886—1893) și a multor altora, se spune că au adus în patrimoniul literar universal un aport substanțial. Basmele romînești nefiind cunoscute — doar cîteva s-au tradus în alte limbi și nu întotdeauna cele mai frumoase — au fost prea puțin luate în considerație de cercetătorii străini. Alături de *La belle au bois dormant* și *Cendrillon*, de *Schneewitchen*, de *Eruslan Lazarevici* și de alte basme ale diverselor popoare, citate drept capodopere literare, pot fi așezate însă, fără a greși, multe din basmele poporului nostru.

Subiectele acestora se întîlnesc adesea în literatura altor popoare, dar tratarea poetică a șabloanelor este diferită și atmosfera basmului devine specifică prin stil, prin amănunte, prin referiri la modul de viață și de gîndire al mediului social respectiv, prin încadrarea în peisaj. Astfel, basme asemănătoare cu *Prîslea cel voinic și merele de aur* al lui Petre Ispirescu au fost găsite nu numai în Europa, ci și în Asia pînă în India și China, în Africa de nord, în Canada, Mexic, America de Sud și chiar la indienii din America de Nord. Schema subiectului este aceeași : dintr-o grădină se furau cu regularitate niște poame rare. Cei trei fii ai stăpînului păzesc pe rînd. Doar Prîslea îl rănește pe hoț și izbutește să coboare pe celălalt tărîm în urmărirea lui. Ajungînd la palatele acestuia, care furase și trei surori prințese, voinicul îl provoacă la luptă și-l omoară. Întorcîndu-se la locul pe unde a coborît, frații care-l așteptau la gura puțului, ridică în lumea pămîntească pe cele trei fete, dar cînd să-l ridice şi pe Prîslea, taie hîrzobul cu gîndul să-l piardă. Rămas pe tărîmul celălalt, viteazul scapă de la moarte puii unei păsări zgripţor care, drept recunoştinţă, îl scoate pe faţa pămîntului. Întors acasă se face recunoscut şi fraţii cei răi sînt pedepsiţi.

Basmul este şi foarte vechi. Mărturii scrise avem încă din antichitate asupra unora din motive. În timpul lui Augustus, Konon — mitograful — scria că un păstor a fost coborît cu o frînghie într-un puţ în care a găsit o comoară. După ce au scos bogăţia, tovarăşii l-au părăsit în adîncuri, de unde păstorul a fost readus la lumină de vulturi (J. Bolte, G. Polivka, *Anmerkungen...*, II 316). În secolul al XI-lea a fost scrisă povestirea *Pwyll* din colecţia celtică *Mabinogion*, în care se vorbeşte despre un braţ uriaş misterios care se întinde să apuce un obiect preţios şi pe care îl răneşte un păzitor vigilent. Motivul apare în cîteva variante franceze (P. Delarue, *Le conte pop. fr.*, 1957, 133). Dintre versiunile moderne, cea mai veche pe care o cunoaştem este culeasă de Galland, între 1709—1712, de la un maronit care locuia la Paris în acea vreme.

În desfăşurarea acţiunii nu sînt mari deosebiri între versiunea romînească şi cele străine. Totuşi în basmul rusesc *Norkazver-Norkafara* (Afanasiev), hoţul misterios este un animal fantastic, care în loc de mere de aur fură animale din menajeria împăratului. Eroul, fiul cel mai mic al împăratului, urmăreşte fiara şi după ce o răpune, transformă cele trei palate ale surorilor acesteia în trei ouă. Ajunşi cu toţii pe tărîmul omenesc, din ouă face din nou palate. În varianta neogreacă *Dovlecii* (Legrand), obiectul furtului sînt trei dovleci în care se găsea puterea celor trei fraţi. Hoţul este un harap pe care fratele cel mai mic îl urmăreşte pe lumea cealaltă, unde salvează trei prinţese care-i dau o nucă, o migdală şi o alună. Apropiate în totul de variantele romîneşti sînt o poveste grecească *Mărul de aur* (Hahn), una albaneză *Frumoasa pămîntului* (Dozon), o poveste toscană (Gubernatis) şi o variantă franceză din Bretania (Delarue).

Interesant de remarcat este că basmul mai are o versiune, cu numeroase variante cunoscute în literatura universală, la care doar începutul basmului este schimbat în sensul că eroul, dotat cu o putere supranaturală, uneori fiind de origine fermecată sau fiul unui animal, se întîlneşte cu Sfarmă-Piatră şi Strîmbă-Lemne — respectiv Vertodub şi Vertogor în basmele ruseşti, Baumdreher şi Steinzerreicher în cele germane sau Torde-chêne şi Appuie-montagne în cele franceze — şi pornesc să elibereze zînele sau domniţele furate de zmei. În literatura romînească acestei versiuni îi corespund printre altele, basmele lui Fundescu *Cei trei fraţi de cruce* şi al lui N. Lupescu *Tei legănat*.

Binecunoscut în literatura noastră este şi basmul lui I. Pop Reteganul *Doftorul Toderaş*. Trei fraţi vînători rătăcesc în pădure trei nopţi. Veghind pe rînd, fiecare primeşte în dar de la nişte călători nocturni respectiv un corn din care ieşeau soldaţi, o pungă din care nu se terminau banii şi o pălărie care să-l facă nevăzut pe cel care o purta. Toderică, fratele cel mic, joacă la cărţi cu fata împăratului şi pierde cele trei obiecte preţioase. Găsind nişte poame fermecate, face să crească coarne familiei împărăteşti şi-şi recapătă obiectele. Această schemă aminteşte subiectul cărţii populare germane *Fortunatus*, tipărită în 1530, ca şi o poveste din *Gesta Romanorum* (numărul 105).

Intr-o variantă italiană obiectele fermecate din basm sînt moştenite de cei trei fraţi de la tatăl lor, la fel ca într-o poveste din Tirol. În varianta romînească, asemenea unei variante din Lorena și alteia din Roma, eroul împrumută pe rînd obiectele fermecate de la frații săi, dar prințesa i le înlocuiește după ce l-a îmbătat, la fel ca într-o poveste germană.

Multe basme romînești au corespondență în folclorul altor popoare. *Făt Frumos cu părul de aur* al lui Ispirescu se numește *Jean le Teigneux* la francezi, *Grindkopf* la germani, *Nemtudomka* la maghiari. *Borta vîntului* cules de Mihail Eminescu este asemănător cu basmul francez *Topalopantau*. *Balaurul cu 12 capete* al lui Fundescu corespunde bîlinei despre *Bogatirul Dobrina Nikitici*, unui basm din lucrarea lui Straparola și unei variante culese în Missouri — S.U.A. — *Fiara cu șapte capete*. Povestea celor *Două fete de împărat* apărută în *Gazeta Transilvaniei* (99, 1892) care are în folclorul romînesc 21 de variante cunoscute, apare și în literatura scrisă europeană, încă din secolul al XIII-lea. Ca răspîndire, a fost găsită din U.R.S.S. pînă în Irlanda, din Orientul apropiat pînă în America.

Varietatea și multitudinea motivelor basmelor romînești, care circulă cu intensitate și în folclorul altor popoare, schimburile reciproce pe cale orală, demonstrează participarea activă a culturii populare romînești la îmbogățirea și dezvoltarea culturii universale.

Din analiza cadrului general al basmelor, a recuzitei magice, a reprezentărilor fantastice, a personajelor și a relațiilor dintre ele, se pot determina în linii mari unele trăsături caracteristice regionale sau naționale. Astfel, despre basmele germane se poate spune că au o nuanță de mister. Peisajul este adesea păduros și sumbru. Miraculosul din ele este mai apropiat de superstiție. Personajele fantastice sînt numeroase : pitici, spiriduși cu felurite nume și atribuții, uriași, canibali, oameni misterioși, care se opun sau colaborează cu eroii, în general personaje din lumea mic-burgheză a meseriașilor și soldaților. Basmele franceze se desfășoară într-un cadru mai luminos. Peisajul este mai variat și întîlnirile personajelor se fac în grădina casei, pe ogor, pe drum sau în colțul de pădure unde este locul de muncă obișnuit. În general ființele fantastice sînt căpcăunul (l'ogre), zînele și dragonul. De altfel tendința basmelor franceze este de a simplifica fantasticul, de a-l face rațional. Din lectura lor se desprinde o atmosferă familiară (basmele germane sînt mai aspre) cu aromă de politeță cavalerească. Basmele rusești sînt : „grandioase, eroice, pline de fast slavo-bizantin“ (G. Călinescu). Tradiția poetică a epicii eroice în versuri la poporul rus nu i-a lăsat indiferenți pe băsmuitori, care au avut la îndemînă și un bogat arsenal mitologic popular cu multe afinități orientale.

Basmele romînești sînt pline de realism și de viață. Eroii lor trăiesc o dată cu cei ce povestec și cu ascultătorii. Cadrul peisagistic este clar, luminos, cîmpii înflorite, codri prietenoși, sate obișnuite. Chiar tărîmul celălalt este asemănător cu cel pămîntean și locuitorii lui nu au nimic misterios — trăiesc aidoma cu oamenii obișnuiți. Nici personajele fantastice nu sînt înspăimîntătoare, cu toate atributele lor neobișnuite. Relațiile lor cu eroul basmului nu depășesc posibilul relațiilor dintre oameni, chiar dacă sînt pe poziții de acută dușmănie. Construcția epică a basmelor autentice romînești este străbătută de un ascuțit simț al echilibrului, din care se desprinde optimism și orice impostură iese strident la iveală. În ele se oglindește firea poporului nostru cinstit, muncitor, talentat, cu frămîntările și aspirațiile sale.

Intrate în circuitul vieții literare, poveștile populare au devenit un prețios ajutor în dezvoltarea culturală. Scriitorii, poeții, oamenii de artă și de cultură au putut găsi în basme atît surse de inspirație, sugestii pentru perfecționarea măiestriei artistice, cît și argumente pentru sublinierea vechimii, bogăției și valorii culturii populare romîne. Ion Creangă, Mihail Eminescu, I. Slavici, B. Delavrancea, G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, M. Sadoveanu au folosit basmele, le-au prelucrat; pornind de la ele au creat noi opere literare, de o înaltă ținută artistică, pe care le-au întors poporului, ca un prinos geniului din care au izvorît.

LEGENDA

Prin varietatea și bogăția temelor, ca și prin importanța sa funcțională, legenda ocupă, în cadrul prozei epice populare romînești, locul al doilea după basmul fantastic și povestea animalieră. Numai rareori realizată în versuri (*Meșterul Manole* și *Soarele și luna*, piese care, datorită modului lor estetic și stilului de execuție, se studiază la un loc cu balada), legenda este o povestire, de obicei de dimensiuni reduse, avînd elemente fantastice și miraculoase, bazate pe fondul real al unei întîmplări istorice sau pe miezul imaginar al unei închipuiri mistice. Caracterul fantastic o apropie de basm și de zona unor vechi și de mult uitate credințe și superstiții populare, așa cum miezul istoric o apropie de tradiție și adeseori chiar de snoavă. Ca atare, legenda nu se poate defini ca gen independent numai după criterii de ordin estetic, întrucît ea împrumută modurile de realizare artistică de la toate celelalte genuri ale prozei epice populare. De altfel nici poporul, care a creat-o nu are pentru ea o denumire specială care să ateste că este gîndită ca un fenomen artistic deosebit de toate celelalte. În popor i se spune, de cele mai multe ori, poveste. Definiția legendei este, în primul rînd, de ordin funcțional : ea are sens etiologic, adică tinde să explice originea, existența și însușirile specifice ale unor ființe, lucruri și fenomene din lumea înconjurătoare. Caracterul etiologic îi asigură apartenența la gen. Aceasta presupune însă că, la originea lor, legendele nu au fost considerate simple ficțiuni, ca basmele, de pildă, ci erau crezute ca adevăruri suficiente, de natură quasi-științifică pentru înțelegerea și explicarea fenomenelor naturale și sociale. Astăzi nimenea nu mai crede în adevărul conținutului lor, legendele justificîndu-și existența prin valoarea lor artistică, prin respectul față de tradiție și prin faptul că ne permit înțelegerea diferitelor concepții despre viață și lume ce s-au succedat în istoria poporului nostru. Legendele cu conținut istoric nu ne transmit desigur adevăruri concrete, de valoare documentară absolută, ci simple indicii despre modul cum poporul, într-o anumită etapă a dezvoltării sale, a înțeles și a interpretat, îmbrăcînd în haina fastuos-subiectivă a artei, cu concursul miraculosului și fantasticului, o anume realitate obiectivă. Era singurul gen de explicație pe care și-l puteau oferi oamenii în acele îndepărtate și neguroase epoci ale istoriei noastre.

Însăși definiția enunțată mai sus arată că, tematic, legendele populare romînești se grupează în două mari categorii, după cum dozează elementele fantastice și cele realiste, și anume : *legenede mitologice* și *legende istorice*. Primele atribuie originea, existența și însușirile fenomenelor din natură unor personaje imaginare, de dimensiuni supranaturale, printre care recunoaștem numeroase personaje de basm ca : duhurile casei, fata și mama pădurii, ciuma, ielele, joimăriţele, marţi seara, pricolicii, piticii, uriaşii, strigoii, ursitoarele, stafiile, ştima apelor, zînele etc. În mai puţine cazuri, întîlnim personaje din legendele hagiografice apocrife (Sisoe, Crăciun, Sînpetru). Sisoe este apărătorul copiilor nou-născuţi, pe care îi ameninţă Avestiţa „aripa Satanei" ; Crăciun este un bătrîn stupid, care taie braţele soţiei sale pentru că aceasta ar fi dat ajutor la naşterea lui Hristos ; Sînpetru este patronul şi stăpînul lupilor, acţionînd în dauna oamenilor. Atributele unor asemenea personaje arată că ele sînt o moştenire pre-creştină, mai mult sau mai puţin asimilată de biserică. Dar chiar personajele de provenienţă creştină nu au fost niciodată considerate de poporul nostru îndeajuns de sacre, ca să rămînă intangibile, în lumea lor deosebită de cea a oamenilor. Astfel, Dumnezeu apare în legendele poporului nostru ca o fiinţă limitată în timp şi spaţiu, şi ca forţă şi ca inteligenţă creatoare. El este ulterior creaţiei lumii, ca unul ce s-a născut pe o frunză, pe cer, în fundul apei (la fel ca şi dracul), dintr-un fluture, deci nu răspunde de însuşirile bune sau rele ale lumii şi îşi proclamă astfel inutilitatea. Îşi împarte opera de creaţie cu diavolul, chiar atunci cînd fiecare acţionează antitetic, Dumnezeu creînd lucrurile utile şi frumoase, iar diavolul pe cele stricăcioase. Nu izbuteşte decît rareori în activităţile sale creatoare şi atunci numai recurgînd la sfatul şi la ajutorul unor fiinţe bătrîne şi înţelepte, ca albina ori ariciul. Figura dracului nu are nimic din însuşirile apocaliptice pe care i le atribuie biserica, ci este un biet personaj ridicol, în răutatea sa insuficientă şi în prostia sa incomensurabilă.

Legendele istorice, deşi apelează şi ele, în numeroase cazuri la miraculos, pentru explicarea unor anumite fapte, îşi grupează conţinutul în jurul unui sîmbure real, care îndeobşte este un personaj istoric, o întîmplare petrecută aievea, un loc geografic concret. Să luăm, de pildă, succesele strălucite ale lui Ştefan cel Mare împotriva cotropitorilor turci. Pentru a explica „miracolul" unor asemenea victorii, poporul a recurs la asistenţa divinităţii. Tot aşa, izbînda lui Aurel Vlaicu n-a putut fi explicată pe cale obişnuită, poporul fiind lipsit, la data aceea, de înţelegerea fenomenului extraordinar la care asista. Şi în acest caz, explicaţia pe care a dat-o poporul a fost de natură miraculoasă. Dar dacă în cazuri ca cele relatate mai sus, mai apar semnele miraculosului şi fantasticului, într-un mare număr de legende istorice conţinutul este complet expurgat de asemenea elemente. „Dumbrăvile roşii" se numesc aşa pentru că în acele locuri au sîngerat armatele cotropitoare, puse la jug să are şi să semene ghindă. „Valea albă" se numeşte astfel, deoarece locul a fost înălbit de oasele ostaşilor căzuţi în luptă. Cazurile s-ar putea înmulţi, fără a schimba datele problemei. Din punct de vedere artistic însă fantasticul este atît de inextricabil legat de însăşi definiţia genului, încît dacă s-ar crea legende şi în zilele noastre — şi este sigur că uriaşul efort constructiv din patria noastră a şi intrat în legendă — ele nu ar putea renunţa la prezenţa acestui element de bază. Acesta arată şi direcţia evoluţiei interne a genului : ceea ce apărea odinioară ca explicaţie a lucrurilor, s-a transformat în vremea noastră în procedeu artistic, fantasticul fiind modalitatea estetică indispensabilă pentru realizarea genului.

În cadrul celor două categorii stabilite mai sus, legendele se grupează după conţinut, putîndu-se descoperi, în diversitatea aproape derutantă a lor, o tematică relativ constantă. Această tematică exprimă întregul domeniu al cunoştinţelor poporului, oglindind orizontul său material şi moral. De pildă, poporul a încercat să-şi explice nenumărate fenomene în legătură cu cerul.

Acesta, în concepţia legendară a poporului nostru este material, n-a fost întotdeauna departe de pămînt, se deschide în anumite împrejurări. Calea lactee arată drumul de întoarcere pentru cei căzuţi în robia tătărească. Soarele şi luna sînt fraţi care s-au căsătorit între ei şi pentru aceasta au fost pedepsiţi să stea la antipozi, spre a nu se mai putea întîlni vreodată. Petele ce se văd în lună reprezintă pe un cioban rezemat în bîtă, fazele lunii se datoresc vîrcolacilor care, în mod periodic mănîncă discul strălucitor al lunii. Stelele, luceferii, norii, vîntul, fulgerul şi trăznetul, ploaia şi zăpada, toate îşi au „povestea" lor. Tot atît de multe legende se referă la pămînt. În primul rînd, în miturile poporului nostru, pămîntul nu este sferic ci plan, el se sprijină pe nişte stîlpi sau furci de fier, ori pe spinarea unor peşti uriaşi. Cutremurele se datoresc mişcării peştilor sau voracităţii unei scorpii care roade stîlpii pe care stă pămîntul, pentru a-l face să cadă în apă. Munţii au fost făcuţi la sfatul ariciului : la început, pămîntul era mai întins decît spaţiul unde trebuia să fie aşezat şi ariciul a dat sugestia să i se încreţească faţa, spre a se potrivi cu locul. Pietrele sînt ciolanele pămîntului, iar nisipul e sămînţă de piatră. Nenumărate legende se referă la om, la facerea lui, dar mai ales la anume însuşiri neobişnuite pe care le au numai anumiţi oameni (spîni, guşaţi) ; altele se referă la femeie, la copii şi mai cu seamă la babe. Dintre animale, cele care s-au bucurat de o atenţie mai mare sînt păsările, dar nu au fost uitate nici insectele, nici celelalte vieţuitoare. În zugrăvirea însuşirilor acestora, legendele se apropie de simbolismul alegoric al fabulei şi al poveştilor animaliere medievale. Astfel, ariciul este înţelept, albina e harnică, ursul şi-a pierdut coada, lipsă ce s-a perpetuat după aceea la toată specia. În privinţa genezei unor animale, cele folositoare omului (oaia, cîinele) sînt opera lui Dumnezeu, în timp ce animalele dăunătoare sînt opera diavolului (capra, lupul). Din zoologia populară nu lipsesc însă nici animalele fantastice, ca balaurul sau scorpia. Vegetalele sînt bine reprezentate şi ele, însă mai puţin arborii decît florile şi decît plantele de uz gospodăresc. Şi aici este de făcut aceeaşi observaţie ca şi la animale : cele utile sînt dumnezeieşti, cele nefolositoare sau stricăcioase sînt diavoleşti. Tutunul, de pildă, sau urzica, nu pot fi decît opera diavolului. În anumite cazuri, legenda ţine să sublinieze lupta dintre cele două principii, diavolul încercînd să strice şi să submineze opera rivalului său : el a creat nodurile bradului şi spinii trandafirului. Marele număr de flori intrate în legendă arată locul de seamă pe care acestea îl ocupă în viaţa poporului nostru, atestînd deosebita lui sensibilitate faţă de frumos. Legendele de acest fel nu sînt altceva decît comentariul epic la metafora cuprinsă în înseşi numirile populare ale respectivelor vegetale. Alte legende se ocupă de mîncări şi băuturi, de boli şi de leacuri, de noroc şi năpastă, de profesiuni, muncă, bani, comori etc. O importantă categorie de legende încearcă să explice anume însuşiri de ordin geografic, aceasta în strînsă legătură cu toponimia. Denumirea toponimică, în aceste cazuri, este condensarea legendei pentru uzul curent, iar legenda este pentru ocazii festive, explicarea denumirii. În această grupă trebuie să încadrăm legendele despre munţi, piscuri, dealuri, văi, lacuri, bălţi, iazuri, fîntîni, izvoare, rîuri, pîraie, oraşe, sate, drumuri şi altele. Dintre personajele istorice, nu au intrat în legendă decît cele care au putut întreţine, peste veacuri, interesul poporului. Printre acestea numărăm unele figuri de haiduci ca Darie, Dăianu, Doboş, Dragu, Olea, Ion Pietrarul, Pintea, unele figuri de căpetenii de răscoală, precum şi unele nume despre a căror realitate concret istorică nu mai putem spune nimic astăzi: Domnul de rouă, Iorgovan. Dintre voievozi puţini sînt cei care s-au învrednicit să fie slăviţi în legende: Dragoş Vodă, Ştefan cel Mare, Neagoe Basarab şi dintre cei mai aproape de noi, Cuza Vodă. Majoritatea numelor de voievozi ni s-au păstrat în tradiţiile populare şi printre acestea, un loc de frunte îl ocupă cele despre Vlad Ţepeş.

Forma, ca structură internă a operei de artă, este determinată, în ceea ce priveşte legenda, de conţinutul său miraculos sau realist. Procedeele de realizare artistică diferă în funcţie de această virtualitate bipolară. Aşa se face că legenda, ca gen folcloric aparte, nu are o modalitate de exprimare artistică proprie. Ea se apropie de basm, dar şi de snoavă, fiind adeseori tot atît de aproape şi de povestea animalieră ca şi de tradiţia istorică, din care cauză ea foloseşte procedeele artistice proprii celorlalte genuri folclorice care compun epica populară romînească în proză.

Două exemple, culese la intervale deosebite, din regiuni deosebite, sînt elocvente pentru modalitatea estetică bivalentă a legendei, chiar în cadrul aceleiaşi specii. Cronicarul Ion Neculce, în cunoscutele sale *O samă de cuvinte*, ne transmite următoarea povestire: „Ştefan-vodă cel Bun, vrînd să margă la biserică într-o duminică dimineaţă, la liturghie, în tîrgu în Vasluiu, şi ieşind în polimari la curţile domneşti ce era făcute de dînsul, au audzit un glas mare de om strigînd să aducă boii la plug. Şi mirîndu-se ce om este acela să are duminica, şi îndată au trimis în toate părţile, ca să-l găsască pre acel om, să-l aducă la dînsul. Şi l-au aflat pre om în sus, pre apa Vasluiului, cale de patru ceasuri, arînd la o movilă ce să cheamă acum Movila lui Purcel. Că pre acel om încă îl chema Purcel. Şi ducîndu-l pre acel om la Ştefan-vodă, l-au întrebat Ştefan-vodă: el a strigat aşè tare, şi pentru ce ară duminica? El au dzis că au strigat el să aducă boii la plug, şi ară duminica, că este om sărac, şi într-alte dzile n-au vrut frate-său să-i dè plugul, şi acum duminica i-au dat. Deci Ştefan-vodă au luat plugul fratelui celui bogat şi l-au dat fratelui celui sărac, să fie a lui". Legenda ţine să explice toponimicul „Movila lui Purcel", a cărui existenţă, pe vremea cronicarului, era legată în conştiinţa poporului de o întîmplare petrecută sub domnia lui Ştefan cel Mare. Eroul povestirii este un ţăran, care din cauza sărăciei încalcă normele obişnuite de convieţuire, arînd în zi de duminecă şi trezind „mirarea" voievodului. La chestionarea iritată a acestuia, ţăranul răspunde fără frică, cu demnitate, dezvinovăţindu-se dar fără a pretinde dreptate. Cu toate că textul reprezintă o tîrzie interpretare cronicărească şi poate pune sub semnul îndoielii autenticitatea folclorică a povestirii, modul de portretizare a ţăranului este profund popular, eroului atribuindu-i-se o seamă de trăsături tipice pentru idealul de bărbăţie şi demnitate al poporului. Ştefan-vodă este văzut şi el, la rîndul lui, prin prisma aceleiaşi idealizări. În mintea şi inima poporului, el este voievodul prin excelenţă, cîştigătorul tuturor bătăliilor, ziditorul tuturor bisericilor moldoveneşti, marele împărţitor al dreptăţii. Este aici, în mod evident, vorba despre o stilizare a figurii morale a celor doi eroi, în sensul raportării la un ideal superior de umanitate, ce ţine de canonul valorilor etice şi estetice făurit de popor în cursul istoriei sale. Evoluînd sub această condiţie estetică, povestirea nu face apel la miraculos. Intervenţia din final a voievodului are caracterul convenţional al unei rezolvări livreşti moralizatoare. Este aceeaşi atmosferă artistică pe care o întîlnim frecvent în tradiţiile, mult mai recente, despre Cuza-vodă. Dar şi stilistic, prezentarea este profund populară şi se oglindeşte în măsura echilibrată a frazei : frecvenţa conjuncţiei „şi" nu este o caracteristică a scrisului lui Ion Neculce şi nici a epocii cînd s-a înregistrat legenda, ci are o expresivă funcţie stilistică, de nivelare şi egalizare a patosului narativ, specifică pentru modul de desfăşurare a unei producţii folclorice de această categorie.

Cu totul altfel se desfăşoară legenda celebrului haiduc transilvănean Pintea Viteazul, pentru care cităm numai două fragmente, într-o versiune moldovenească, şi ea culeasă şi publicată de S. Fl. Marian. Pintea, după modelul eroilor de basm sau ai marilor poeme eroice, se bucură de invulnerabilitate magică, însuşire pe care a dobîndit-o ca răsplată pentru vitejiile sale. El nu poate fi deci combătut în condiţii obişnuite şi pentru a-l omorî, feudalii recurg la trădare, ademenind pe iubita lui, fata „craiului" din cetatea Baia-Mare. Lupta între dragoste şi interesele clasei din care făcea aceasta parte se rezolvă în defavoarea lui Pintea. „Se puse adică această fată loatră şi prefăcută mai de multe ori pe lîngă dînsul cu binişorul şi ispitindu-l îl întreba, cum de este el aşa de tare, că nime nu-l poate învinge, şi nici un glonţ de puşcă nu-l poate prinde? Pintea dintru început nu voi nemică să-i spue. Mai pe urmă însă, văzînd că tot una îl cincăeşte şi nu o dată chiar şi plînge pentru că nu voieşte să-i descopere, îl puse păcatul şi-i spuse toată istoria sa de la început... Iată în urma urmelor, îi mai spuse încă şi aceea, că pe dînsul numai acela va fi în stare să-l învingă, care va lua şapte fire de grîu de vară şi şapte de grîu de toamnă, şapte fire de piper, şapte fire de tămîie, şapte cuie şterse de potcoavă părăsită şi un glonţ de argint şi cu toate acestea va încărca o puşcă, acela îl va putea împuşca, altul nu, căci numai de lucrurile acestea poate să moară". Bineînţeles, la prima ocazie, Pintea este pîndit şi surprins de panduri. Deşi disproporţia numerică dintre atacatori şi oamenii lui este covîrşitoare, el reuşeşte nu numai să le ţină piept, ci să-i şi pună pe fugă, într-un efort voinicesc ce nu este cu nimic mai prejos de încleştările similare de epopee. În momentul însă „cînd împlîntă securea sa în zidul cetăţii şi voia să se arunce înăuntru, iată că un pandur înalt şi spătos, pe care fata craiului îl învăţase cu ce fel de armă poate să-l omoare, se repede ca o săgeată asupra lui, întinde puşca, care o ţinea în mînă şi care era încărcată cu lucrurile descoperite fetei craiului de Pintea, şi cum o întinde, şi cum o sloboade, îl nimereşte oblu în vîrful capului, aşa că-i rămase capul în zid. Şi cum a rămas Pintea atuncea, aşa zice că se vede el şi acuma, ca şi cînd ar fi viu, atîta numai că de atunci şi pînă acum a împietrit. Pe trupul lui Pintea au răsărit şapte fire de grîu de primăvară de-o parte şi şapte de toamnă de cealaltă parte şi-au crescut şi s-au făcut dintr-însele spice, care şi pînă în ziua de astăzi se mai pot vedea... Astfel s-a trecut voinicul Pintea!" Şi în acest caz este vorba de o legendă istorică, dar cu o structură ce-o apropie de basmul fantastic şi de unele balade voiniceşti, de unde de altfel a împrumutat şi motivele caracteristice. Interpretarea hiperbolică a figurii lui Pintea ţine să sublinieze simpatia specială cu care poporul şi-a înconjurat eroii şi probează, încă odată, că opera de artă nu reproduce istoria ci o interpretează, în funcţie de capacitatea creatorilor de a înţelege direcţia şi semnificaţia faptelor, precum şi în funcţie de aderenţa sentimentală a lor la aceste fapte. Toate acestea au vizibile consecinţe stilistice. Repetarea obstinată a cifrei fatidice, din primul fragment, sugerează o atmosferă întunecată de descîntec şi vrajă, pregătind, cu savant rafinament, deznodămîntul; maniera eliptică de a alcătui fraza prin juxtapunerea simplă a propoziţiilor, din final, urmăreşte să sublinieze rapiditatea dramatică a catastrofei. Ambele procedee sînt împrumutate din arsenalul caracteristic de mijloace de expresie ale basmului.

Este, în fine, important de semnalat, că legenda, ca şi tradiţia poporului de altfel, are o documentare istorică din cele mai vechi. Opera cronicarilor cuprinde numeroase exemple, deoarece, în conformitate cu spiritul epocii respective, aceştia au considerat legenda ca o sursă de informaţie istorică vrednică de atenţie. Opera lui Ion Neculce rămîne documentul cel mai caracteristic în această privinţă.

SNOAVA

Ca şi legenda şi fabula „snoava uşoară, adesea glumeaţă, totdeauna scurtă“ este o naraţiune cu caracter satiric demonstrativ. Diferită de basm prin structura sa, snoava este actuală, localizată şi axată pe un personaj tipic. Ea nu este supusă unei forme definitive. Spre deosebire de basm care este complex şi tinde la conservarea fidelă a tradiţiei, snoava nu respectă cel mai adesea fidelitatea textului iniţial, ci conţinutul fiecărei snoave depinde de locul, momentul şi fantezia povestitorului. Uşor de memorat, snoavele mult apreciate de lume s-au răspîndit pretutindeni şi multe dintre ele, care circulă şi astăzi, au o mare vechime.

Izvorîtă atît în mediul sătesc cît şi în cel orăşenesc, snoava reflectă aspecte ale realităţii, în care poporul, observator atent şi pătrunzător, vede bine slăbiciunile oamenilor pe care vrea să le înlăture şi să le corecteze, prin glumă uneori, neputîndu-le rezolva pe altă cale. Mai mult decît oricare altă specie populară, snoava prezintă figuri reprezentative, personaje din diferite medii, clase şi vîrste, ţărani şi orăşeni, boieri şi ciocoi, tineri şi bătrîni, bărbaţi, femei şi copii, feţe bisericeşti, autorităţi, neamuri străine cu care poporul nostru a venit în atingere.

Valoarea snoavei populare romîneşti constă în bogăţia şi modurile proprii de a biciui prostia, avariţia dar şi risipa, cleveteala, viclenia, răutatea, practicele claselor suprapuse şi ale instituţiilor ce le-au servit, atitudinea stăpînilor faţă de slugi şi a acestora faţă de stăpîni.

Tematic snoavele pot fi deosebite în două grupuri principale : un grup care se referă la snoavele care subliniază trăsăturile negative ale oamenilor şi al doilea grup în care cei luaţi în şfichiul satirei pentru presupusele defecte, ies pînă la urmă învingători.

Dat fiind conţinutul concentrat, snoava îşi construieşte personajul pe un singur aspect caracteristic. Luînd în vedere o trăsătură oarecare, snoava creează o imagine a personajului ale cărui particularităţi de caracter şi comportare vrea să ni le dezvăluie.

Un ţăran hîtru spune unui boier că are o căciulă care face minuni ; plăteşte totul.

— Ei, dar atunci trebuie să fii mare bogat !

— Bogat şi nu prea tare, aşa cum îi mai bine.

— Apăi, măi bade Ioane, o vorbă măi ; nu mi-o vinzi mie ? Vinde-mi mie căciula ta şi ţi-oi plăti-o cît ăi cere ! Ţie puţinu-ţi trebuie... Eu aş avea mai mare folos de căciula ta decît tine...

Conținutul snoavei nu provoacă nemijlocit rîsul. Satira din snoavă trece în domeniul unor evaluări critice cu privire la comportarea și fapta boierului și a celor din categoria sa.

Satira este îndreptată atît împotriva fenomenelor generale cît și împotriva exponenților unor anumite grupuri sociale: funcționari, popi etc., pregnant zugrăvite în snoavă și pe care poporul le-a satirizat și le-a batjocorit în chipuri diferite.

Năravurile stăpînirii din vremurile trecute, oamenii de care se foloseau, zapciii neomenoși sau împărțitorii dreptății, judecătorii corupți care dădeau dreptate celor ce-i mituiau și nu celor năpăstuiți sînt ținta celei mai necruțătoare batjocuri.

Un om bogat și un sărac merg la judecată. Săracul nu mituise pe judecător, iar bogatul era tare zgîrcit și sigur de dreptatea lui. Săracul ascunsese ceva sub cojoc, făcînd pe judecător să creadă că are bani. Lucrurile așa se întîmplară și săracul cîștigă dreptatea!

— Ei, acum să-ți văd dreptatea!

Omul scoase bolovanul de sub cojoc, zicînd:

— Ai noroc c-ai judecat așa după cum ai judecat, că de nu te trezeai cu dreptatea-n cap!

Deși în trecut preotul a avut o situație specială, în comunitatea sătească mai ales, totuși poporul nu l-a cruțat și ori de cîte ori prin ipocrizia lui a contravenit eticii de viață a poporului, oamenii l-au luat în rîs și l-au ironizat: „toți copiii cu părul roșu din sat sînt ai popii“ sau, vorbind de aviditatea lui: „pînă să moară popa de foame, trebuie să moară mai întîi tot satul“ sau de neștiința lui de carte: „Zis-a Domnul... Zis-a Domnul...“ și dascălul care de obicei îi punea un semn unde trebuia să citească, îl întrebă batjocoritor ce-a zis. „A zis, să te ia dracul, că nu mi-ai pus zăloagă la evanghelie“. Hazul reiese din situația ridicolă în care se află popa. Batjocura pregnantă din snoavele privitoare la popi scoate în evidență trăsăturile tipice ale acestei categorii.

Cu totul alt aspect are batjocura cînd se adresează unor defecte și lipsuri omenești. Snoava nu mai utilizează satira răutăcioasă, vehementă, cum este aceea îndreptată împotriva clasei exploatatoare, ci folosește umorul și ironia subtilă. Chiar criticarea unor vicii are un caracter mai blînd. Ironia în snoavele privitoare la viciile omenești se realizează prin întrebuințarea contrastului — avariție-risipă; lene-vrednicie; cinste-înșelătorie, hoție etc.

Unele dintre cele mai populare snoave sînt cele referitoare la istețime, fie istețimea însăși: istețimea rezultată uneori din contrastul între o persoană isteață și una neghioabă, interesul oprindu-se la cea din urmă. De pildă snoava în care un om isteț la minte își vede zădărnicite planurile, numai fiindcă are o nevastă proastă și guralivă. El povestește nevestei sale fapte absurde, ca atunci cînd va fi întrebată — omul găsise o comoară pe moșia unui boier — nimeni să nu-i dea crezare. Umorul și ironia sînt reliefate în dialogul ce urmează la judecata între boier și nevasta proastă.

— Cînd a găsit bărbatu-tău banii? o întrebă domnul.

— Cînd au venit turcii, răspunse nevasta.

— Cînd a fost asta? întrebă din nou domnul cu mirare.

— Cînd a plouat covrigi.

— Da cînd a plouat covrigi, tu proasto? întrebă iarăşi domnul încruntînd din sprîncene.

— Ştii, cînd furaseşi cîrnaţu de la măcelar şi te-au purtat prin tîrg cu el legat de nas!

Stăpînul văzu că muierea ce venise să pîrască pe bărbatu-său, n-are toţi boii acasă, şi aşa n-o mai ascultă, ci o dete pe uşă afară.

De mare popularitate se bucură snoavele despre proşti şi faptele lor absurde. Un prost este convins că dovleacul pe care şade este un ou de cal pe care l-a clocit, iar iepurele care fuge alături de el este mînzul.

Un alt neghiob se suie într-un pom şi-şi taie craca de sub el, căzînd. Nişte oameni vrînd să aplece o salcie, în apă, se agaţă unii de alţii, formînd un lanţ. Cel de sus le dă drumul, vrînd să-şi scuipe în mîini şi cad cu toţii în apă.

Unui tînăr plecat în peţit i se recomandă să arunce fetii „ochi de oaie“ (galeşi). El cumpără de la măcelar cîţi ochi de oaie găseşte şi-i aruncă peste fată.

Comicul din aceste snoave reiese tocmai din faptele absurde pe care neghiobii le săvîrşesc, confundînd sensul metaforic cu cel literal, sau ignorînd legile elementare.

Un interes deosebit au trezit şi snoavele despre femeia necredincioasă. Tendinţa acestor snoave este moralizatoare. Un bărbat pleacă de acasă şi bănuindu-şi nevasta se întoarce ascuns într-un sac. Găsindu-şi nevasta petrecînd cu iubitul ei şi cîntînd fericită că n-o stinghereşte nimeni, bărbatul iese din sac şi luînd melesteul o bate în ritmul cîntecului.

Sentinţa morală este de obicei pedeapsa pe care o primesc vinovaţii pentru faptele lor.

Şi alte deprinderi ca minciuna, îndărătnicia, viclenia sînt satirizate în snoavă, cel mai adesea prin zugrăvirea relaţiilor de familie.

Poporul generalizează trăsăturile caracteristice ale unor personaje — creînd imagini pregnante şi exagerînd acţiunile acestora pentru a exprima în felul acesta impresia unor obiceiuri respingătoare, contrare eticei lui.

Printre figurile cele mai tipice ale snoavei romîneşti este Păcală, întruchiparea cea mai izbutită a umorului popular, dar nu acel Păcală confundat adesea cu prostănacul, cu năzdrăvanul satului, ci Păcală care reprezintă inteligenţa, concepţia morală justă, replica vioaie şi tendinţa de a satiriza aspectele negative ale societăţii. Păcală — ca şi Till Buhoglindă, Nastratin Hogea sau Bertoldo — este personajul pozitiv, care ţine piept cu curaj şi isteţime tuturor acelora înspre care se îndreaptă ura, dispreţul şi protestul poporului. Pe rînd şi popa, şi judecătorul, şi jandarmul, şi primarul şi bogătanul, şi risipitorul, şi zgîrcitul, şi beţivul, şi leneşul, şi bărbatul prost, şi femeia iubeaţă sînt obiectul satirei biciuitoare a lui Păcală. Din ciocnirile dintre el şi diverşi oameni, din împletirea voioşiei cu necazul altoit pe un fond de bună dispoziţie sufletească au izvorît umorul, gluma scînteietoare, batjocura usturătoare şi ironia subtilă.

Snoavele privitoare la Păcală sînt multe, formînd un ciclu care poartă numele „ciclul Păcală“, poporul atribuindu-i eroului întîmplările hazlii ale vieţii şi căutînd să-şi exprime pe această cale protestul împotriva nedreptăţilor şi a sistemului social-economic din care ele izvorăsc.

Păcală spune unor oameni la o cîrciumă că are o căciulă năzdrăvană care plăteşte totul. Oamenii cumpără căciula şi cînd văd că au fost păcăliţi se duc să-l ia la rost. Îl găsesc pe cîmp proptind o salcie. Pune oamenii să proptească salcia pînă le aduce banii înapoi, dar îi face să aștepte mult și bine. Cînd îl găsesc, oamenii îl pun într-un sac cu gîndul să-l arunce în apă, dar Păcală reușește să scape, țipînd că oamenii vor să-l aleagă primar. În sac, în locul lui, intră un negustor de boi, care este aruncat în apă...

Cu toate că poporul arată multă dragoste lui Păcală, totuși îi dezvăluie și lui defectele, luîndu-l în derîdere. Elementul negativ însă nu diminuează rolul lui Păcală chiar atunci cînd isprăvile lui nu sînt glumețe, ci de-a dreptul răutăcioase. De aceea el este zugrăvit pe plan umorist, și nu pe plan satiric.

Păcală, în slujba unui popă face stăpînului numai lucruri rele, ca să se răzbune pentru felul cum se poartă popa cu frații săi angajați la el ca slugi. Taie boii popii, aruncă plugul peste gard, pune cîinii Mărar și Pătrunjel în ciorbă, aruncă copilul în apa clocotită și-l omoară.

Snoava are o adîncă semnificație socială. Prin mijlocirea glumei și a umorului nesecat, prin spiritul de observație, snoava ne înfățișează lumea spirituală și trăsăturile sociale și economice ale unor epoci istorice cu personajele lor tipice.

BIBLIOGRAFIE

§ A. u. A. Schott, *Walachische Märchen*, Stuttgart u. Tübingen, 1845; E. B. Stănescu-Arădanul, *Proza poporală. Povești*, Timișoara, 1860; I. C. Fundescu, *Literatură populară. Basme, orații, păcălituri și ghicitori*, București, 1867; P. Ispirescu, *Legendele sau basmele romînilor*, București, 1872—1874; 1882; P. Ispirescu, *Snoave și povestiri populare*, București, 1874; I. II. Hințescu, *Întîmplările lui Păcală*, Brașov, 1876; S. Fl. Marian, *Ornitologia populară romînă*, 1882; I. G. Sbiera, *Povești populare romînești*, 1886; I. Pop-Reteganul, *Povești ardelenești*, Brașov, 1886—1888; I. C. Măldărescu, *Din șezători. Basme culese*, București, 1889; D. Stăncescu, *Basme culese din gura poporului*, București, 1889; N. A. Bogdan, *Povești și anecdote*, Iași, 1892; D. Stăncescu, *Snoave și glume populare*, București, 1892; Același *Alte basme culese din gura poporului*, 1893; Același, *Basme și snoave*, București, 1894; Același, *Glume și povești*, Craiova, 1896; S. Fl. Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile romînilor*, București, 1903; P. Papahagi, *Basme aromîne și glosar*, București, 1905; G. Catană, *Povești populare din Banat*, Brașov, 1908; I. A. Candrea și O. Densusianu, *Povești din diferite ținuturi locuite de romîni*, București, 1909; C. Rădulescu-Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice*, București, 1910; T. Pamfile, *Povestea lumii de demult după credințele poporului romîn*, București, 1913; T. Pamfile, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului romîn*, București, 1915; C. Rădulescu-Codin, *Îngerul romînului*, București, 1915; T. Pamfile, *Mitologie romînească*, București, I—II—III, 1916, 1924; F. Obert, *Rumänische Märchen u. Sagen aus Siebenbürgen*, 1925; N. I. Dumitrașcu, *Busuioc, Povești oltenești*, București, 1928; Al. Vasiliu, *Povești și legende*, București, 1928.

§ L. Şăineanu, *Basmele romînilor în comparaţiune cu legendele antice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice*, Bucureşti, 1895; A. Schullerus, *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, Helsinki, 1926; G. Călinescu, *Estetica basmului*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 6 (1957) 395—484; 7 (1958) 7—135.

POEZIA EPICĂ

EPOSUL EROIC (CÎNTECUL BĂTRÎNESC)

Bogata creaţie de cîntece epice reprezintă un important capitol din moştenirea artistică tradiţională a poporului nostru. În locurile unde tradiţia vie le păstrează în circulaţie şi azi, poporul însuşi le recunoaşte drept cîntece *bătrîneşti*, *voiniceşti*, sau *haiduceşti*, subliniind astfel vechimea şi conţinutul lor prin excelenţă eroic. Aceasta ne apropie de terminologia asemănătoare a popoarelor învecinate, amintind îndeosebi de bîlinele sau starinele ruse şi de junačke pjesme-le sud-dunărene.

De altfel se cuvine să distingem din mulţimea cîntecelor narative, publicate adeseori de-a valma de culegători, în cursul celor peste o sută de ani de cînd s-a început publicarea folclorului nostru, cîntecele cu adevărat „bătrîneşti" şi „voiniceşti", care alcătuiesc eposul nostru eroic, deosebindu-le din rîndul cîntecelor despre întîmplări şi fapte mai mult sau mai puţin obişnuite, din viaţa familială şi cotidiană. Păstrînd proporţiile, diferenţa este în multe privinţe ca de la eroic la senzaţional, de la tragedie la dramă sau de la basm la nuvelă!

În scopul lăudabil de a face mai accesibil Occidentului geniul poetic al poporului romîn, V. Alecsandri a adoptat termenul apusean de „baladă", publicînd laolaltă sub acest titlu cîntece eroice şi familiale.

Încercînd din treacăt o definiţie, poetul înţelegea totuşi înainte de orice prin balade „mici poemuri asupra întîmplărilor istorice şi asupra faptelor măreţe". Cîntecele bătrîneşti sînt departe de a fi cronici rimate, de o valoare concret documentară, fiind numai oglindiri ale momentelor istorice prin caractere tipice, fapt pe care îl intuiseră Stolnicul Cantacuzino, N. Bălcescu, A. Russo, B. P. Hasdeu.

Răsunete şi unele elemente concret istorice nu sînt cu totul excluse mai cu seamă din unele cîntece epice ca cele care oglindesc fapte şi împrejurări din mediul curţii feudale (*Dobrişan*, *Vartici*, *Radu Calomfirescu*, *Iordăchiţă al Lupului*, *Aga Bălăceanu*, *Constantin Brîncoveanu* ş.a.), care se înscriu ca premise ale cîntecului istoric, situîndu-se tematic şi stilistic între eposul eroic propriu-zis, baladă şi cîntecul istoric.

Un loc aparte în trecerea de la eposul eroic la baladă ocupă de asemenea unele cîntece inspirate din viaţa păstorească şi din contactul între păstori, haiduci şi hoţomani (ca *Toma Alimoş*, *Costea*, *Şalga*, *Codreanu şi mocanul*, *Stan din Bărăgan*, *Ghimiş*).

Colecției lui V. Alecsandri, cuprinzînd numai vreo 50 de balade, îi urmează un lung șir de publicații care aduc numeroase cîntece bătrînești[1].

După o apreciere sumară, se cunosc astăzi în total cîteva mii de „variante“, care se pot grupa în vreo 200 tipuri principale de subiecte de cîntece bătrînești.

Cîntecul bătrînesc aparține eposului de forme mici, cu caracter fărîmițat, poematic, neavînd suflul marilor epopei de lungă întindere, cu acțiunea grupată în jurul unor eroi și fapte centrale. El este alcătuit din creații care ating în medie 200—300 versuri, arareori depășind, în cele mai depline variante, 400—500 versuri.

Considerînd în ansamblu tematica cîntecelor bătrînești, nu este greu de constatat legătura cu cea sud-dunăreană, care se manifestă atît prin comunitatea unor eroi cît și prin numeroase elemente de detaliu: motive epice, imagini și procedee poetico-muzicale foarte asemănătoare.

Din punct de vedere istoric, un rol deosebit în cristalizarea eposului nostru l-au avut evenimentele și contactele din secolele al XIV-lea pînă la al XVI-lea, cîntecul nostru bătrînesc atingînd apoi deplina sa înflorire între al XVI-lea și al XVIII-lea veac.

În felul acesta, deși moștenitor al unei vechi tradiții epice care poate urca pînă în timpurile cele mai îndepărtate ale regimului de obște gentilică, cîntecul nostru bătrînesc — ca și eposul popoarelor vecine — aparține în esență, prin cele mai depline realizări ale sale, epocii feudale, în cursul căreia s-au cristalizat unele creații tradiționale mai vechi și au fost create altele, corespunzătoare noilor condiții de viață istorică.

Coexistă astfel în alcătuirea cîntecului bătrînesc, alături de realizări hotărît mai noi, de o istoricitate transparentă, unele creații care, în limitele unei mentalități arhaice, urcă la epoca eposului timpuriu, din vecinătatea basmului eroico-fantastic.

Așa e, spre pildă, cîntecul voinicului *Iovan Iorgovan*. Eroul biruie și răpune balaurul cotropitor care...

Scotea cap la țară
Să-și ia o văcșoară,
Iar o vacă grasă
Și-o fată frumoasă...

Zugrăvirea voinicului își trage seva din ambianța basmului eroico-fantastic.

El că mi-și pleca
Joi de dimineață,
Pe rouă, pe ceață,
Cu ceața-n spinare,
Cu roua-n picioare,
Lucru de mirare!
Cu vijla-nainte
Mult mergea de frunte;
Ogarii-n provaz,
Merge de miraz;
Șoimeii pe mînă,

---

[1] Prețioase materiale se află mai cu seamă în colecțiile: G. Dem. Teodorescu, Gr. G. Tocilescu, C. N. Mateescu, N. Păsculescu (pentru Muntenia și Oltenia); Al. Vasiliu, T. Pamfile, D. Furtună (Moldova); M. Pompiliu, I. G. Bibicescu, G. Tulbure (Transilvania); T. Papahagi (Maramureș); G. Cătană, G. Alexici, A. Corcea, E. Hodoș, I. Popovici (Banat); T. Burada (Dobrogea); G. Giuglea și G. Vîlsan, C. Sandu-Timoc (de la romînii din Serbia).

Merge de minune!
Căluşelul lui,
Puiul leului;
Şeuliţa lui,
Ţeasta zmeului;
Frîuleţul lui,
Doi bălăurei
De gură-ncleştaţi,
De coade-nnodaţi,
După oblînc daţi;
Chinguliţa lui,
Două năpîrcele
'Mpletite de el.
El că mi s-au dus,
Trei zile s-au dus,
Sus, pe Cerna-n sus...

Tematica peţitului eroic şi lupta cu monştrii — în care cercetătorii au identificat unele dintre cele mai vechi realizări ale eposului timpuriu — se atestă prin rămăşiţele care au supravieţuit din cel mai vechi strat al cîntecelor bătrîneşti.

Voinicul, întruchipare eroică a celor mai desăvîrşite calităţi ale unui colectiv epic ce nu pare a depăşi dimensiunile gintei şi ale familiei primitive, luptă cu succes împotriva întruchipării monstruoase a duşmanului, care reprezintă încă destul de limpede, fie forţele stihinice ale naturii neîmblînzite, fie inimiciţia şi ciocnirea cu colective gentilice vrăjmaşe sau pentru nevoile căsătoriei exogame. *Sîla Samodiva şi Dălea Damian*, *Ai trei fraţi cu nouă zmei*, *Voinicul Iortoman şi şarpele*, *Scorpia*, precum şi o parte din ciclul novăcesc — provenind din adaptări şi aglutinări ale tematicii arhaice la figura prestigioasă a unui erou mai recent, aparţinînd epocii de mare înflorire a eposului feudal — ca spre pildă: *Novac şi zîna*, *Novac şi fata sălbatecă*, *Novac şi Dîrvij*, *Gruia şi şarpele*, reprezintă creaţii provenind negreşit din cele mai vechi timpuri, care ne-au parvenit în versiuni mai mult sau mai puţin evoluate dar totuşi destul de bine păstrate. Unele cîntece bătrîneşti ca acestea s-au născut din osmoza neîntreruptă între basmul eroico-fantastic şi cîntec, cîntecul bătrînesc preluînd astfel, din tradiţia mai veche a basmului, o seamă de cuceriri tematice şi de structură artistică ale străvechiului gen al povestirii în proză. Analiza atentă comparativă, asupra realizării imaginii artistice a eroilor pozitivi şi negativi, constituie metoda de cercetare din a cărei generalizare se încheagă chipul luminos al voinicului şi cel al monstrului întunecat. Din tensiunea acestei antiteze rezultă conflictul poetic şi se alimentează imagistica vechiului epos voinicesc.

Este deosebit de interesantă evoluţia dialectică a eroilor şi a conţinutului cîntecelor bătrîneşti, în funcţie de schimbarea condiţiilor de epocă istorică.

Specificul local al trecerii lente de la străvechile rosturi ale vieţii săteşti prefeudale la constituirea formelor proprii de viaţă feudală — care au preluat, asimilînd treptat, multe elemente din moştenirea social-culturală a trecutului — a făcut ca eposul voinicesc anterior — sau aflîndu-se în stare încă rudimentară — să supravieţuiască în temeiul rămăşiţelor concepţiei arhaice despre lume, persistînd peste veacuri din străvechea noastră orînduire gentilică.

Apare foarte caracteristic faptul că, în toate baladele noastre eroice, imaginea socială a colectivului epic, despre a cărui primejdie şi salvare e chemat să spună cîntecul bătrînesc, abia depăşeşte limitele familiei patriarhale.

Datorită tocmai caracterului profund popular al eposului nostru, rămas departe de influenţa feudalităţii suprapuse, nu se întîlnesc desigur în cîntecele noastre bătrîneşti largi desfăşurări de oşti, nici mari bătălii în ceasuri istorice hotărîtoare — ca spre pildă în marele epos sîrbesc, din care nu lipseşte influenţa puternică a curţii feudale. De altfel înseşi condiţiile istorice, specifice în ce priveşte raporturile de viaţă cu cotropitorul, nu au ajuns să statornicească supunerea noastră prin bătălii decisive, de dimensiunile dezastrului de la Cosovo. Suzeranitatea turcească s-a instaurat la noi treptat, pe baza infiltrării — respectiv capitulării progresive — fără a reduce vreodată ţările romîne la starea de paşalîc.

Cu toate acestea lupta eroică de rezistenţă în faţa lăcomiei cotropitorului rămîne conţinutul istoric principal şi izvorul tematic determinant al dezvoltării eposului nostru începînd din sec. al XIV-lea. Deşi lipsită de marele patos al eposului sîrbesc, care comentează amplu amintirea dureroasă a marii bătălii pierdute, lupta noastră îşi are rosturile ei proprii. Ea izbucneşte fulgerător, cu o ardoare neîncetată, în acţiuni pilduitoare de ceată, sau numai încleştări viteješti de doi, dar pline de interes şi de farmec epic şi slujind din plin pentru alimentarea necontenită a spiritului eroic al obştilor, care suferă şi se bucură în acelaşi cîntec la evocarea strîmtorării şi a biruinţei.

Ciclul plin de însufleţire şi de un larg răsunet tradiţional al vitejiilor neamului novăcesc domină acest capitol al eposului nostru :

> La ceardacul lui Novac,
> Lui Novac, Baba-Novac,
> Car' trăieşte-acum de-un veac
> Mare masă mi-este-ntinsă,
> De mulţi boieri mi-e cuprinsă.
> Dar la masă cine-mi şade ?
> Şade bătrînul Novac
> Cu frate-său, Balaban,
> Cu nepotu-său Ioviţă,
> Ioviţă din Craioviţă,
> Feciora ş de talaniţă,
> 'Brăcat într-o dulămiţă...
> Vro cincizeci de Novăceşti.
> Vro cincizeci de veri primari,
> Vro cincizeci de nepoţei
> Şi cincizeci d-ăi mărunţei

aşadar toată partea bărbătească a familiei patriarhale !

Voinicul din vechile cîntece bătrîneşti asemănătoare basmului capătă de data aceasta un caracter istoric adecvat, în figura îndîrjită a *viteazului* răzbunător, iar zugrăvirea „monstrului" duşman se aplică fizionomiei *cotropitorului*, care bîntuia prădalnic plaiurile noastre, lacom de uşoară dobîndă, poftind la fete, neveste şi mame şi îmbiind la trădare, pînă ce îşi afla cuvenita răsplată.

Tipică pentru această metamorfoză istorică poate fi creaţia nord-transilvăneană, cu alte rosturi imediate decît cele eroice — aşezîndu-se între colind şi cîntec păstoresc — a ciobanului cu sora răpită. Este interesant cum în evoluția variantelor coexistă încă și azi, foarte grăitor, amenințarea monstrului fantastic: zmeii-leii, în unele cazuri, și a dușmanului mai nou: turcii, în altele.

Pe de altă parte gestul eroic capătă și el noi semnificații, care, fără a ieși cu totul din sfera fantasticului, ne aduc cu vremea pe tărîmul unor idealuri istorice schimbate. Viteazul *Tanislav* spre pildă, izbutind cu multă greutate să se smulgă din legăturile care-l țineau înecat în somn, sub greutatea uriașă a pietrei de moară — datorită slugii trădătoare ce-și va primi osînda după ce eroul va descoperi și va ucide mai întîi pe dușmanii perfizi — văzîndu-se scăpat de la pieire:

Rău de piatră că-i părea,
Pe deștiu-ăl mic mi-o lua
Și-o dată se opintea,
Și cu ea, frate, cînd da
Hotar turcilor punea
Ca să nu mai treacă-ncoa!...

Răsună în tăria și solemnitatea acestui gest simbolic, destul de clar exprimată, ideea hotarului ce prinde să despartă „țara“, pe care viteazul o apără cu îndîrjire de călcarea pustiitoare a dușmanului.

Sub semnul acestui impetuos avînt în lupta anevoioasă dar neîncetată pentru îndepărtarea cotropitorului stau cîntecele bătrînești ale „ciclului dunărean“, oglindind patosul încleștărilor „de margene“ ale vitejilor: *Roman copilul*, *Șiret pîrcălabul*, *Novac*, *Doicin*, *Marcu Viteazul*, *Iancu Mare*, *Pătru (Bîcu) haiducul*, *Tanislav*, *Badiu*, *Banu*. Cum se vede chiar din această simplă înșiruire, marele prestigiu al eposului sud-dunărean face ca, în această epocă — o dată cu numeroase motive și alte elemente din eposul balcanic — o seamă de eroi sud-dunăreni să pătrundă adînc în tradiția noastră și să fie cu dragoste adoptați și asimilați năzuințelor și propriilor condiții locale ale eposului nostru eroic. Se poate chiar afirma că datorită strînsei colaborări politice și culturale se creează, în vremea cotropirii turcești, premisele cultivării unui patrimoniu al eposului eroic în multe privințe comun, și la a cărui dezvoltare contribuie fiecare din popoarele dunărene, prin versiuni proprii naționale, ale aceluiași epos.

Așa spre pildă binecunoscuta *Maica bătrînă*, alergînd fantomatic pe plaiuri dunărene, în căutarea fiului răpus în bătălie, nu păstrează ea încă negreșit, peste veacuri, ceva din înduioșătoarea tragedie a maicii lui Cralievici?

Cea maică bătrînă
Cu doi dinți în gură,
Cu brîul de lînă,
Cu iia de sîrmă,
Cu burca seină
Din păr de cămilă,
Din furcă-ndrugînd,
Pe mal alergînd,
Pe toți întrebînd...

În sfîrșit, din tradiția puternică a luptelor de ceată și de hărțuială cu cotropitorul, se dezvoltă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea eposul haiducesc, ale cărui idealuri eroice izvorăsc, în noile condiții istorice, din adîncirea procesului de sfărîmare a obștii patriarhale și precipitarea acțiunii de aservire iobagă a unei părți mereu crescînde din țărănime. Creșterea marilor latifundii, prin silnicirea obştilor şi acapararea sărăcimii, face ca lupta de clasă să capete forme noi, tot mai ascuţite. Pe lîngă nesupunerea la lucru sau la poruncă şi fuga în bejenie, îşi face atunci loc treptat, în inimile mai cutezătoare, pornirea în lupta haiducească, la adăpostul codrului.

Deosebit de semnificativă este confruntarea haiducilor *Corbea* şi *Miu* cu însuşi domnul ţării, un pretins „Ştefan-vodă“, caricatură a curţii feudale. Remarcabilă apare exaltarea, prin contrast, a bărbăţiei şi iscusinţei haiduceşti.

Haiducul preia de data aceasta toate atributele tradiţionale ale eroului pozitiv, înmănunchind năzuinţa fierbinte spre libertate şi dreptate socială a colectivului epic. El devine totodată cea mai înaltă treaptă la care se poate ridica patosul tradiţiei eposului eroic, în exprimarea protestului social al maselor asuprite în cursul feudalităţii.

În pas cu evoluţia istorică, „duşmanul“ capătă şi el înfăţişări noi, sub chipul bogatului lacom şi hain, al boierului şi negustorului pe care ceata haiducească îl judecă şi-l despoaie, la adăpostul codrului sau al nopţii, răzbunînd astfel suferinţele sărăcimii.

Haiducul, exponent tipic al năzuinţelor arzătoare ale poporului în lupta pentru libertate, e zugrăvit cu cele mai alese calităţi : curajos, îndîrjit împotriva stăpînirii, ocrotitor al săracilor. Baladele exaltă lauda isprăvilor haiduceşti care, — o dată cu răzbunarea suferinţelor îndurate sub povara împilării — aduc perspectiva uşurării jugului, sub îndemnul hotărît la luptă :

Foaie verde de negară,
A ieşit Bujor în ţară !
Bate, pradă, nu omoară,
Pe ciocoi îi bagă-n fiare...
Bujor iese, Bujor zice :
— Halal de tine voinice !
Haideţi, copii, după mine
Că ştiu calea-n codru bine !...

În condiţiile grele ale unei lupte fărîmiţate, haiducul se bizuie pe puterile cetei :

Pe munţi, vere,
pe munţi, dragă,
pe munţii de siminici
vine-o ceată de voinici,
de voinici
şi de haiduci,
tot voinici tomnatici
vin pe cai sălbatici,
graşi
la falcă,
groşi
la ceafă...

În descrierea faptelor haiducului, baladele arată că :

El nu făcea strîmbătate,
Ci făcea numai dreptate.
Pe ciocoi îi omora,
Pe săraci îi miluia ;
Era frate robului
Şi duşman ciocoiului.

Pe rob el că-l miluia,
Miluia cu ce putea,
Pe ciocoi de mi-l prindea,
Zilele i le sfîrşea...

Baladele subliniază curajul şi bărbăţia haiducului. Mîndria şi siguranţa de sine a haiducului înarmat este astfel descrisă, cu uşoare variaţii pe planul dialectelor folclorice ale diferitelor provincii :

Nu sînt femeie cu conci
Să zic că-n luptă nu poci,
Ci-s voinic cu comănac,
Cu nouă zapcii mă bat !...
(Muntenia).
Că nu-s fimeie cu cîrpă,
De poteră nu mi-i frică ;
Şi-s romîn cu cuşmă-n cap,
Eu cu potera mă trag !...
(Moldova).
Io nu-s nevastă-nvălită
Să mă dau legat de frică...
(Transilvania).

Lupta haiducului cu poterele reprezintă momentul culminant al conflictului dramatic în baladele haiduceşti. Busuioc, spre pildă :

Durda
cu stînga lua
şi cu dreapta
mi-o umplea,
mi-o umplea şi mi-o-ncărca,
că numai gloanţe băga,
băga gloanţe cu mîna
şi iarba
cu căciula...

Căpitanul poteraşilor, unealtă a stăpînirii, devine adesea principalul exponent al eroului negativ. Provocarea la luptă pune în lumină calităţile eroice ale haiducului, care-şi striveşte adversarul sub ameninţarea dispreţuitoare şi plină de îndîrjire, ca în acest pasaj din balada haiducului Stanciu, culeasă din părţile Argeşului :

Dară Stanciu ce-mi zicea ?
— Căpitane dumneata,
Mai încet cu potera,
Că d-oi sta a mă mînia,
Pune-oi mîna pe durda,
Pe durda, pe nebuna.
Că-i bag praful cu mîna,
Gloanţele cu chivăra,
Fierul cu zburătura,
Şi mi-oi lua-o la obraz,
Şi mi-oi trage cu năcaz,
Nici pe unul nu vă las !...

Nenumărate sînt împrejurările şi formele în care se descrie apoi însăşi lupta haiducului cu potera. Pentru a sublinia puternica unitate de conţinut şi formă ce se manifestă în cadrul repertoriului haiducesc, iată spre pildă, spicuit dintr-o altă baladă, culeasă din părţile Brăilei, pasajul luptei care se desfăşoară aproape prin aceiaşi termeni :

Gheorghe că să supăra,
Punea mîna pe durda,
Pe durda, pe nebuna.
Torna praful cu mîna,
Zburături cu chivăra,
Şapte gloanţe d-asupra,
Şi-ndesa cu măciuca.
D-un genunchi îngenunchea,
La obraz o-alătura.
Cînd o dată drum îi da,
Potera mi-o împrăştia...

Cu toate că haiducul, copleşit de mulţimea poteraşilor, cade adesea prins în mîinile acestora — situaţie tipică, cunoscînd disproporţia reală a mijloacelor cu care se desfăşoară lupta în condiţiile feudalităţii încă puternice — nu arareori căpitanul poterii se vede silit să-şi recunoască neputinţa în faţa îndîrjirii şi a îndemînării cu care se luptă haiducul :

Căpitanul ce-mi zicea?
— Fraţilor, ne pierdem capu,
Lăsaţi pe Stanciu la dracu.
Am auzit, n-am crezut,
Acu' cu ochii-am văzut.
Vinele mi s-a muiat,
Ochii mi s-a tulburat,
Mîinile mi s-a legat!
Poteraşii că-mi fugea,
D-a-ndaratelea-mi fugea,
Joc de fugă nu-şi bătea...

Conţinutul baladelor haiduceşti atestă astfel însuşi procesul creşterii conştiinţei de clasă a maselor populare. De aceea baladele haiduceşti reprezintă negreşit una dintre cele mai însemnate culmi pe care se ridică creaţia artistică a poporului. *Golea*, *Stanciu al Bratului*, *Jianu*, *Tunsu*, *Gheorghelaş*, *Ion ăl Mare*, *Radu Anghel* (pentru Muntenia); *Bolbocean*, *Botea*, *Bujor*, *Codreanu*, *Ion Pietrariu*, *Vasile Codău*, *Petre Busuioc*, *Darie* (pentru Moldova); *Pintea Viteazul* şi *Dăian* (în Transilvania) sînt cei mai de seamă dintre eroii cîtecelor haiduceşti.

Pe lîngă hiperbolizarea isprăvilor haiducului, luptător individual, atestările luptei de ceată oglindesc iureşul răscoalelor ţărăneşti. În cîntecul haiducului *Golea*, spre pildă, se pomeneşte încă de calea haiducească a codrului dar destul de limpede şi despre ridicarea steagului ţărănesc de răzvrătire („să facă d-un bairac"), de voinici „tot porniţi pentru pricină" :

Foicică ş-o lalea,
bairacul cum făcea?
Cincizeci voinici că strîngea,
cincizeci, măre, fără cinci,
tocmai patruzeci şi cinci,
tot voinici
d-ai Oltului,
cum îi place codrului,
cum nu-i vine
cîmpului :
lungi
de mînă,

tari
de vînă,
tot porniți pentru pricină ;
lungi
în coate,
lați
în spate,
cu hangere
ferecate ;
cu mustața-n barbaric,
cum stă bine
la voinic ;
cu mustață
cît o coadă,
două la ceafă
le-nnoadă
și face nodul cît pumnul
de se sperie păgînul,
de-și face cruce creștinul...

Chemat de ceată să le fie harambașă („harabaci“), Golea pornește cu însuflețire strigînd :

Maică, orice-ai vrea să zici,
io nu rămîn de voinici,
de ăști cincizeci fără cinci,
tocmai patruzeci și cinci,
ci mă duc la bairac...
Și, după ce cuvînta,
vorba mă-sii n-aștepta,
pinteni roibului că da
și ca vîntu se ducea,
de se vedea
pulberea
după ceata de voinici,
cincizeci, măre, fără cinci,
ce-mi fac patruzeci și cinci
de copii d-ai Oltului,
cum îi place codrului :
unii
pe cai înșclați,
alții
pe cai deșclați,
care mai bine-nțoliți,
care rupți și jerpeliți...

De asemenea, fierbînd de răzvrătire, în înverșunarea lui împotriva ciocoiului arendaș, cu 75 de ani înainte de marea răscoală a anului 1907, clăcașul *Ion ăl Mare* din Poiana calafeteană cheamă astfel la luptă pe ai săi :

Haideți, frate, după mine
Să vărsăm sînge de cîine !
Hai să luăm cîincle,
Ne-a mîncat cu clăcile.
Plătim și urzicile !...

Nenumărați sînt, pe plan local, haiducii a căror faimă epică nu a izbutit să pătrundă într-o circulație folclorică mai largă. Dramatismul încleștării în lupta de nimicire a dușmanului de clasă face ca baladele haiducești să fie unele dintre cele mai puternice documente ale realismului creației populare, rămase încă vii în patrimoniul oral al maselor, pînă în zilele noastre.

În eposul haiducesc, realismul istoric sporeşte mult ca veridicitate a detaliilor, tinzînd spre convertirea cîntecului bătrînesc în cîntec istoric şi lirico-narativ. Cu aceasta patosul tradiţional al eposului eroic face loc treptat avîntului liric, stare emoţională mai corespunzătoare exprimării directe a înseşi sentimentelor sociale ale colectivului epic mocnind de răzvrătire, care participă cu însufleţire la „acţiunea" cîntecului haiducesc:

Oleolco ciocoi, ciocoi,
De te-aş prinde la zăvoi,
Să-ţi dau măciuci să te moi!...

Spre o mai bună înţelegere, delimitare şi definire a cîntecului bătrînesc, e necesară o sumară analiză a elementelor sale stilistico-structurale. Există anume particularităţi de arhitectonică şi compoziţie, precum şi unele elemente de stil şi structură a frazei şi versului poetic, proprii şi specifice acestui gen al folclorului nostru.

Se înţelege mai întîi că natura povestitoare a cîntecului bătrînesc este direct şi strîns legată de caracterul prin excelenţă „social" al acestui gen de cîntec care, intonîndu-se mai mult de cît „pentru sine" (pentru propria desfătare a cîntăreţului), „se zice" mai cu seamă spre a fi ascultat şi urmărit de către alţii. Aceasta deosebeşte fundamental rostul expresiv al eposului în cadrul vieţii folclorice, de acela al cîntecului liric spre pildă, prin natura sa cîntec oricum „intim" şi individual.

De aceea cîntecul bătrînesc, în forma sa „clasică", aşa cum apare astăzi mai cu seamă la cei mai buni lăutari, se execută într-un mod propriu acestui gen.

Sînt din ce în ce mai rare cazurile cînd lăutarii încep şi azi cîntarea cu un *taxîm*, o melodie lentă, exclusiv instrumentală, servind ca preludiu la melodia baladei propriu-zise.

Intrînd în melodia baladei, lăutarul execută o introducere instrumentală — de fapt o parafrazare a melodiei vocale ce urmează. Cîntarea vocală începe apoi de cele mai multe ori în registrul acut al scării muzicale, cu unele formule literare consacrate de tradiţie, prin care interpretul atrage atenţia ascultătorilor asupra autenticităţii naraţiunii ce urmează, cerînd totodată cuviincioasă ascultare, ca spre pildă:

Foaie verde mărăcine,
Ascultaţi încoa'la mine,
'Cenaţi cu băutura,
Mai uşurel cu vorba,
Şi-ascultaţi la mine-ncoa,
Unde eu voi cuvînta.
Iar dacă n-oţi asculta,
Oi înşira ce-oi putea
De m-oi scăpa de belea!
Lăutar de la Studina
Ştiu să potcovesc minciuna;
Cobzarul, din Frăsinet,
Nu spune minciuna drept!...

Cîntarea se continuă apoi viu, avîntat, pe o melopee liberă, silabică, ce facilitează desfăşurarea precipitată a acţiunii şi lasă interpretului curs liber de improvizaţie creatoare şi de subliniere expresivă a versului poetic.

Adesea aceeaşi formulă melodică se repetă, reluîndu-se mai mult sau mai puţin variat pe mai multe versuri, căpătînd uneori o mai mare amploare, prin utilizarea vocalizelor, ornamentelor, sunetelor lungite. Cîntăreţul alternează formulele melodice cu versuri declamate — parlato — sau recitate pe aceleaşi sunete — recto tono —, într-o continuă variaţie, oprindu-se la sfîrşitul fiecărui episod printr-o formulă de încheiere.

Este remarcabilă măiestria cu care unii interpreţi ştiu să utilizeze versurile declamate („băsmite"), în momentele dramatice culminante sau cînd acţiunea se precipită, aducînd prin aceasta o foarte sugestivă variaţie sonoră şi de timbru. Vocea alternează cu interludii instrumentale, cîntăreţul reuşind prin această continuă variaţie vocal-instrumentală să ţină trează atenţia auditorului. Intervenţia instrumentală ajută totodată interpretului să-şi odihnească vocea şi îi dă posibilitatea de a se concentra asupra firului epic din versurile ce urmează. Cîntăreţii talentaţi subliniază uneori şi pe plan instrumental unele pasaje dramatice ale versului cîntat, sau accentuează unele momente ale desfăşurării acţiunii prin gesturi şi mimică adecvate.

În încheiere, adeseori o melodie veselă — de obicei o melodie de joc din repertoriul local — contribuie la destinderea atenţiei. Finalul acesta instrumental e precedat cîteodată de o „închinare" cu caracter de formulă tipică, umoristică, prin care lăutarul reclamă recompensa binemeritată a ostenelii lui, sau menţionează că ar putea executa şi alte balade :

Mă-nchinai cu cîntecul
Ca şi lupul cu crîngul:
Cît trăieşte, liboveşte;
Vînător mi-l dobîndeşte,
Dă pielea şi se plăteşte!
Dă carnea la lăutari,
Maţele, pe la băsari...
Mai ziceţi, meseni, amin
Căci fu cîntecul deplin,
Să vă fac altul mai bun!
Asta fu de-nvăţătură,
Să vă fac inimă bună...
Mai daţi cu-ăle ploşti de vin,
Şi mai daţi cu băutura
Să-şi ude lăutaru gura,
Că de cînd cîntă, săracu,
I s-a uscat gîtul ca tuleacul...

Expresia nemijlocită, puternică, rezultînd din participarea afectivă intensă a cîntăreţului, impresionează profund auditoriul, care nu rămîne un contemplator pasiv ci trăieşte aievea conţinutul baladei, se entuziasmează, se bucură de victoriile eroului în acţiune, îi admiră curajul, se înduioşează de greutăţile ce-i stau în cale, manifestînd aceasta prin exclamaţii, hohote de rîs, gesturi, chiote de bucurie sau comentarii ironice. Nu lipsesc cîteodată chiar lacrimile compătimirii.

Participarea afectivă a auditoriului are un rol important în însăşi realizarea baladei, stimulînd imaginaţia creatoare, verva şi puterea de improvizaţie a interpretului.

Este de subliniat şi cu acest prilej valoarea artistică şi ideologică a cîntecului bătrînesc, execuţia lui constituind nu numai o realizare de înalt nivel artistic, ci şi un moment de puternică trăire colectivă, pe calea solidarizării către aceleaşi năzuinţe.

„Publicul" apreciază pe cîntăreţ, îl admiră, dar în acelaşi timp este şi foarte exigent faţă de el. Ascultătorii cunosc repertoriul şi cer să fie bine executat. De aceea ei intervin cînd interpretul scurtează textul, cînd greşeşte, cînd cîntă prea repede, cînd schimbă melodia sau cînd acompaniamentul prea forte acoperă vocea. Uneori ascultătorii reacţionează viu, dovedind un interes mai puternic tocmai la pasajele ce au o legătură mai strînsă cu situaţia şi propriile lor preocupări, cu felul lor de viaţă, cînd, în verva improvizaţiei, cîntăreţul localizează sau actualizează izbutit unele momente ale acţiunii. De aceea este neîndoielnică valoarea educativă a baladei, avînd o funcţiune asemănătoare cu aceea a unei pilde, poveşti sau legende desăvîrşit cristalizate.

Pentru a trezi ecoul necesar în rîndul „grupului", al colectivităţii care ascultă, balada trebuie să întrunească anumite calităţi proprii şi deosebite, de conţinut şi formă, care să facă subiectul interesant şi captivant.

De aici necesitatea de a realiza, prin diverse mijloace, „prestigiul" epic. Este nevoie de o anumită grandoare, de o subliniere deosebită a caracterelor şi faptelor ce se ţes în acţiunea expusă. De aceea amplificarea prin diverse mijloace şi procedee apare ca o însuşire fundamentală a alcătuirii epice. Pentru deplina realizare artistică, amploarea construcţiei va fi susţinută, în cele din urmă, de calităţile interpretării dramatizate a celui care „zice", îmbinînd versul cu melodia, şi care este chemat să pună în lumină întreaga alcătuire şi dezvoltare epică a cîntecului bătrînesc.

Dacă se ţine seama de aceasta, se va înţelege de ce o baladă considerată exclusiv ca text literar, oricîte calităţi ar întruni ea, nu poate înfăţişa măsura deplină a realizării sale, fiind astfel văduvită de „zicerea" colorată a melosului.

Pe de altă parte, o seamă de aparente scăderi ce pot fi sesizate în chip unilateral, limitîndu-ne numai la planul „textului", îşi găsesc compensarea potrivită în zicerea vie a cîntăreţului.

Repertoriul epic propriu unui cîntăreţ poate depăşi chiar şi azi 30—40 piese diferite. Aceasta face ca în chip firesc cîntăreţul, departe de a conta pe siguranţa unei memorii fără greş, ci stăpînind de fapt doar substanţa subiectului, să se bizuie în dezvoltarea mereu creatoare a acestuia mai curînd doar pe unele jaloane tari, de natura elementelor tipice, nu arareori repetabile în cazuri asemănătoare de la o piesă la alta. Este vorba, cum se vede, de anume elemente oarecum fixe — în limitele relativei stabilităţi a faptelor folclorice — adevărate cuceriri ale experienţei tradiţionale cu valoare de formulă consacrată, între care firul curgător al povestirii cîntate se deapănă unduios şi divers, în focul nesfîrşitei improvizaţii literare şi muzicale.

Drept atare formule de bază pot fi socotite, spre pildă, atîtea binecunoscute elemente descriptive de cadru al acţiunii, sau portretul unor eroi, ca şi o seamă de elemente narative corespunzînd unor momente dramatice ale acţiunii, ceea ce rezultă chiar la simpla confruntare a conspectului variantelor unei teme, constituind tocmai partea care dă unitate în varietatea acestora.

Iată, spre exemplu, cum apare în piese diferite (*Tanislav* şi *Badiu*) momentul tipic asemănător al năvălirii cetei turceşti, în căutarea viteazului dunărean :

Foicică ş-o lalea,
umblă turcii d-aiurea,
d-aiurea prin plaiurea,
după Stanislav viteazul,

după Stanislav vestitul,
că mi-e ziua
cîrciumar
şi mi-e noaptea
măcelar:
ziua, cîrciumar
de buţi,
noaptea, măcelar
de turci,
măcelarul
turcilor,
hingherul
tătarilor...

Şi:

Foaie verde ş-o lalea,
îmi umbla măre, umbla,
umbla turcii tot d-aiurea,
d-aiurea prin plaiurea,
...ei de cine-mi întreba?
Tot de Badiul cîrciumarul,
tot de Badiul măcelarul:
cîrciumarul
frîncilor,
măcelarul
turcilor...

Trebuie socotite drept o categorie aparte acele „formule" exterioare cadrului acţiunii epice propriu-zise, cu rol de introducere sau de încheiere (termenul lăutăresc „închinare").

Se poate vorbi astfel de un adevărat schelet substanţial, de *axa epică* a oricărei balade, alcătuită din unele formule de bază, literare şi muzicale, pe care stăpînindu-le înainte de toate, cîntăreţul poate „recompune" oricînd — şi deci totdeauna improviza creator în parte — o acţiune dată.

Ceea ce favorizează această relativ-necontenită improvizare, ce umple şi amplifică totodată spaţiul dintre formulele oarecum fixe şi limitate, este, pe lîngă forma muzicală liberă, însăşi uşurinţa remarcabilă a rimei epice populare, în care cuvîntul rar apare copleşit de abundenţa perioadelor monorime, stăruind pe forme asemănătoare prin terminaţie, ale conjugării sau declinării (*verbe* la: imperfect, participiu, conjunctiv, viitor, prezent, perfect simplu, mai rar gerunziu; *substantive* la genitiv-dativ; *anumite forme pronominale* ca: mine—tine; şi bogăţia alcătuirilor *diminutive).*

Un procedeu frecvent al „amplificării" construcţiei îl constituie *repetiţia,* de obicei întreita reluare a acţiunii corespunzînd unor situaţii tipice: trei personaje, trei încercări, cît şi ca frazare propriu-zisă, rezultînd în forma sa cea mai simplă din repetatea cuvîntului de la rimă prin sinonimul său în 2—3 versuri alăturate:

Vorbă nu vorbea.
nici le răspundea...
...şi seama lua,
şi mi se uita...

Sau:

Fata că-mi ţipa,
fata că-mi striga
şi se văieta...

Ori :

Voinicul țipa
și se tînguia
și iar se ruga...

Sau : grăia—zicea ; vorbea—grăia ; ruga—zicea ; întreba—zicea ; striga—chema ; scălda—îmbăia ; îngropa—astupa ; făcut—născut ; glas tînguios—vaiet duios etc.

Cum amplificarea capătă chiar prin aceasta și un caracter „stilistic", cu cele de mai sus se trece prin forța lucrului de la planul compoziției, al structurii arhitectonice, la planul structurii stilistice a baladei.

Din acest punct de vedere, caracteristică pentru a oglindi și cuprinde suflul elevației epice este amploarea frazei, bogată în imagini și largă prin cuprinsul și dezvoltarea ei, întinzîndu-se adesea pe un număr mare de versuri. Amploarea frazei epice presupune însă o anumită artă a cuvîntului, opusă concentrării lirice, necesitînd o anume finețe stilistică, de dozaj și echilibru al părților.

Procedeul amplificării se manifestă pe planul stilistic, al frazei, prin următoarele posibilități principale :

Pornind de la repetarea cuvîntului prin sinonimul său rimat, analizată mai sus, este de remarcat repetarea alăturată sau apropiată, a aceluiași cuvînt, ceea ce ar constitui un fel de comentariu amplificator al cuvîntului epic, de la forma simplă de repetire întăritoare a vocativului sau a verbului în cadrul aceluiași vers : *Manole, Manole* ; *Cerneleo, Cerneleo* ; *Gheorghiță, Gheorghiță* ; *Olece, Olece* ; *Voinice, voinice* ; *Surată, surată* ; *Mierliță, mierliță* ; *Plimbă-mi-se plimbă*, la forme meșteșugite, mai complexe, ale repetiției ca :

Stăpîne,
stăpîne,
stăpîne,
jupîne,
drag stăpîn al meu...
zace-mi, zace în temniță,
pus de vodă Ștefăniță,
zace-mi Corbea viteazul,
zace-mi Corbea haiducul...

Sau mai ales :

la pod c-o ducea,
la pod c-ajungea,
la pod de aramă
de nu-l bagi în seamă
și pod cînd trecea,
pod că zornăia,
pod se clătina...

De asemenea, se remarcă folosirea bogată îndeosebi a pronumelui relativ-interogativ, a adverbului și a conjuncțiilor de tot soiul, deschizînd unele versuri sau unele membre ale frazei :

...cine-a cunoscut,
cine-a mai văzut,
cine-a auzit,
cine-a pomenit... ;
...und' s-a mai văzut,

și s-a cunoscut,
und' s-a auzit
și s-a pomenit...;
După ce mergea,
după ce umbla,
după ce căta...
nimic nu găsea;
nimic nu vîna;...

De aci rezultă o anumită *simetrie* și un *paralelism al construcției* care se manifestă ca o frumoasă pendulare, artistic echilibrată, a versului. Impresia de legănare, ce reiese din această anume construcție simetrică a frazei și versului, sporește căpătînd un efect stilistic deosebit, prin bogata folosire a rimei interne care, despărțind versul în două emistihuri consonante, aduce totodată și o foarte sugestivă variație ritmică și de măsură în simetria și echilibrul părților frazei versificate:

...Șoimei, ogărei,
și arme cu zale,
și murgul din vale...
Șade-n apă pînă-n sapă
și-n noroi pînă-n țurloi,
cu lacăte pe la ușe,
cu mîini dalbe în cătușe...

Sau mai ales:

de-mi umbla cît îmi umbla,
și-mi căta cît îmi căta,
ei de cine-mi întreba?
Tot de Badiul cîrciumarul,
tot de Badiul măcelarul:
cîrciumarul frîncilor,
măcelarul turcilor...

Ori:

una tace, alta-i place;
una-l mișcă, alta-l pișcă;
una cu vin îl stropește,
alta din buze-i zîmbește;
una bea și chiuiește,
alta stă de mi-i vorbește
și-i tot spune, și-i tot zice...
Iar Neculcea le vorbea,
cu-o mînă le mîngîia,
cu alta, pahar le da
ori să guste, ori să bea...

Din temeiurile aceleiași nevoi de amplificare, totodată arhitectonică și stilistică, rezultă desigur și folosirea tipică a cumulului de epitete atribuite aceluiași substantiv, care căpătînd valoare de formulă închegată revin în momentele dramatice ale acțiunii, îndeosebi în apostrofa solemnă și în dialog:

Miul sglobiul,
Miul haiducul,
Miul voinicul...
Ileana simzeana,
Doamna florilor,
ș-a garoafelor,
sora soarelui,

spuma laptelui...
Trei frați ai Kirii.
hoții Brăilii,
șerpii Dunării...

Sau în dialog :

— Oiță, oiță,
oiță plăviță,
oiță bălană
cu lînă bîrsană...
— Kiră, Kiralină,
frumușică zînă,
rumenă călină,
floare din grădină...
— Bădiuleasă mult frumoasă,
cu port de cîrciumăreasă,
cu stat ca de jupîneasă,
cu ochi mari de puic-aleasă.

Un procedeu foarte frecvent, al repetiției amplificatoare în construcția frazei baladei, îl constituie și faptul că în dialog interlocutorul repetă uneori întru totul întrebarea în răspunsul său :

— La mine la ce-ai venit?
Au haine ți-ai ponosit,
au vodă mi te-a gonit,
au ție ți-o fi sosit
vremea de căsătorit?
...— Nici haine n-am ponosit,
nici vodă nu m-a gonit,
nici mie nu mi-a sosit
vremea de căsătorit...

Sau puțin variat :

— Murguleţul meu,
călişorul meu,
de ce mi-ai cotit
și te-ai poticnit?
Ia spune-mi : ce-ți pasă
și ce-mi te-apasă?
Au șeaua, ori zaua,
ori dalbe plocate,
ori scumpele arme,
ori trupșorul meu
ți se pare greu,
că-i necununat,
de nimic stricat?
...— De nimic nu-mi pasă,
de loc nu m-apasă,
nici șeaua, nici zaua,
nici dalbe zarpale,
nici scumpele arme,
iar trupșorul tău
nu e de loc greu,
că-i necununat,
de nimic stricat...

În sfîrșit, pentru realizarea cadrului patetic-solemn, pe lîngă mulțimea comparațiilor, metaforelor și a altor figuri stilistice obișnuite, un rol predominant îl are *hiperbola*, descriptivă sau narativă, care nu este străină în substanța ei de aceeași nevoie fundamentală de „amplificare".

Folosirea largă a hiperbolei este determinată de necesitatea sublinierii adecvate a conținutului eroic al cîntecului bătrînesc. Hiperbola dă relief descrierii sau narațiunii contribuind adînc la realizarea cu pregnanță a generalizării esențiale în tipizarea eroului și a evenimentelor epice. E bine cunoscută, spre pildă, zugrăvirea caricatural-hiperbolică a cotropitorului, cu valoare de formulă tipică :

> delîul tătarului,
> călare p-un pui de leu,
> cu ochii-n cap de zmeu,
> cu cealmaua capului
> cît rotila plugului,
> cu gura cît beldia,
> cu trupul cît butia,
> deşte ca resteiele,
> mîini ca putinciele...

Sau narativ :

> El, legat de se simțea,
> numai brațele-și mișca,
> ștreangul i le pătrundea,
> în coate se sprijinea.
> dar el nu se deștepta...

Fără a fi analizat prin cele de mai sus toate trăsăturile stilistico-structurale ale poeticii cîntecului bătrînesc, dar subliniind astfel cîteva dintre cele mai de seamă, se vede cum conținutul și forma literară a baladei populare romînești de tipul clasic-eroic se pot înscrie pe linia celor mai autentice modele ale artei aezilor populari ai tuturor timpurilor.

Valoarea artistică și ideologică a baladei este mai presus de orice îndoială, cîntecul bătrînesc realizînd, prin conținut și formă, unele dintre cele mai de seamă posibilități ale maselor creatoare de folclor. Se poate astfel aplica pe deplin și cîntecului nostru bătrînesc observația lui V. M. Jirmunski că : „Eposul reprezintă trecutul istoric al poporului pe scara idealizării eroice și întruchipează într-o formă poetică înțelegerea și aprecierea dată de popor trecutului său".

Către mijlocul sec. al XIX-lea, cînd a început acțiunea de culegere a folclorului, și deci și a cîntecelor bătrînești, se și iveau însă semnele decadenței și desuetudinii de care vorbesc, cu romantică înduioșare, chiar cei dintîi scriitori care au luat contact cu eposul nostru tradițional. Regretul romantic nu-și are rostul dacă privim lucrurile în lumina necesității dispariției eposului, după cum însuși K. Marx ne-a arătat-o, referindu-se la arta și epopeea elină, pe care le consideră „legate de anumite forme de dezvoltare socială".

În timp ce eposul tinde să dispară, cîntecul propriu-zis (cîntecul liric și lirico-narativ), capătă preponderență în circulația folclorică vie. Aceasta, după cum s-a observat, „nu este o dovadă a slăbirii creației artistice a poporului. Funcțiile eposului eroic trec, o dată cu dezvoltarea istoriei, asupra altor genuri".

Procesul lent de dispariție a eposului din circulația folclorică vie continuă azi în ritm tot mai precipitat. Alături de alte vechi elemente ale creației populare tradiționale, și eposul eroic este din ce în ce mai mult privit de înseși masele populare ca o prețioasă moștenire culturală aparținînd clasicismului folcloric, trecînd din ce în ce mai mult din circulația vie în circulația prin scris, prin publicare, în slujba istoriei culturale. El este cules în ultimele sale rămășițe vii, cercetat, citit și studiat ca operă cu valoare de important document al forței de creație artistică a maselor, corespunzător anumitor condiții istorice ale vieții economice și sociale, din trecutul de luptă eroică a maselor pentru progres și libertate.

Există totuși și azi, mai ales în Oltenia și Muntenia, o seamă de valoroși cîntăreți de cîntece bătrînești, cum sînt: Mihai Constantin (zis Lache Găzarul) din com. Desa—r. Calafat; Marin Căpățînă (zis Căleață) din com. Celei — r. Corabia; Florea Pucă din com. Cerătu — r. Segarcea; G. Moțoi din com. Clejani — r. Videle; G. Stancu din com. Tămași — r. Răcari; Firică Păun din com. Renașterea — r. Lehliu; Al. Cercel din Cîmpulung-Muscel; Gheorghe Stoica Ganea din com. Fîntînele — r. Ploiești ș.a.

De altfel numai în Oltenia și Muntenia se mai păstrează încă vie tradiția cîntecului bătrînesc. În această parte a țării cîntecele bătrînești mai sînt și azi „cerute“ și ascultate cîteodată, mai cu seamă la masa mare a ospățului de nuntă.

MIORIȚA

Miorița ocupă, fără îndoială, un loc proeminent printre producțiile folclorice ale poporului nostru. Bogata varietate a ideilor și sentimentelor, precum și gama nesfîrșită de nuanțate procedee artistice, fac din modestul poem păstoresc „al mioarei“ o piesă cu adevărat clasică, unică în strălucirea sa de giuvaer.

Descoperită de Al. Russo, în vremea exilului său la Soveja, *Miorița* a fost publicată de V. Alecsandri, după moda timpului, cu unele modificări, destul de greu de identificat astăzi, și cu unele șovăiri intenționate de la ediție la ediție. Fenomenul folcloric și etnografic actual arată însă că tentativele de înnobilare ale lui V. Alecsandri nu au afectat fondul baladei, nici esența ei artistică. Pare mai probabil că poetul a ales, din mulțimea stufoasă a variantelor și din nenumăratele devieri sau protuberări episodice, exemplarul cel mai corect tematic și cel mai izbutit estetic, pe care, cu sumare retușuri de ordin formal, l-a retrimis în popor, asigurîndu-i, prin prestigiul literei tipărite, o intensitate și o frecvență de circulație, nemaiîntîlnite la nici o altă producție artistică a poporului nostru. Versiunea lui V. Alecsandri a avut o puternică influență asupra mediului folcloric, fie substituindu-se unor versiuni locale mai slabe, fie întărind circulația textelor de aceeași factură, fie creînd o recrudescență a specificului folcloric local. Așa se face că astăzi, spre deosebire de toate celelalte producții folclorice romînești, *Miorița* circulă pe absolut întreg teritoriul țării noastre, într-o inegalabilă și proteică multitudine de formule artistice, care se grupează în categorii de tipuri și subtipuri și se diversifică tot mai acut la ultimele variante individuale, ce se realizează ireductibil în procesul — specific pentru arta folclorului — al execuției artistice concrete.

Astăzi se cunosc mai bine de nouă sute de variante și fragmente de variante, precum și numeroase informații complementare referitoare la viața folclorică a textului, culese la intervale de timp deosebite, din regiuni ce țin de dialecte folclorice diferite și cu metode științifice inegale. Acest material, uriaş prin proporţii şi senzaţional ca perspectivă, arată că versiunea lui V. Alecsandri este numai un segment de o clipă din viaţa multiseculară a baladei, o singură realizare artistică din nenumăratele realizări trecute şi viitoare. Dar arată de asemenea că această versiune e momentul cel mai de seamă din evoluţia baladei şi unul din cele mai realizate momente de creaţie artistică din cultura poporului nostru. Aşa cum, cu toate scăderile ce ţin de autenticitatea folclorică a textului, această versiune nu poate fi neglijată ca fapt esenţialmente artistic, ea nu poate fi eliminată din discuţie ca fapt cultural, atunci cînd cunoaştem rolul pe care l-a jucat în formarea conştiinţei artistice şi culturale la romîni, în veacul ce s-a scurs de la descoperirea ei. *Mioriţa*, în această versiune, a fost şi este, pe drept cuvînt, considerată drept cel mai desăvîrşit produs al măiestriei artistice a poporului nostru şi acestei versiuni trebuie să ne adresăm atunci cînd dorim să înţelegem formulele specifice ale capacităţii creatoare, virtualităţile artistice ale poporului.

Analizate din punct de vedere tipologic, variantele *Mioriţei* se grupează în două mari categorii, după funcţia artistico-socială pe care o îndeplinesc. Astfel, o primă categorie cuprinde variantele moldo-muntene de ordinul baladei sau „cîntecului bătrînesc". In aceste cazuri, *Mioriţa* se cîntă, avînd melodia proprie (nu o întîlnim decît excepţional cîntată pe altă melodie şi numai, în cazuri tot atît de excepţionale, pe melodia ei se mai cîntă şi alte producţii), în anume ocazii festive din viaţa satului, mai ales la masa cea mare a nunţii. In Vrancea, locul prezumtiv de geneză, ea este atît de obişnuită, încît însoţeşte pe oameni nu numai la petreceri, ci şi la muncă. De asemenea, mai trebuie reţinut faptul că versiunea moldo-munteană a *Mioriţei* nu este un apanaj al lăutarului profesionist, ci o baladă efectiv păstorească, fiind în cele mai numeroase cazuri cîntată de femei. Cu privire la modul sincretic de execuţie, menţionăm că, în vreme ce textul, indiferent care ar fi el, s-a răspîndit şi prin scris, melodia s-a transmis exclusiv cu mijloace folclorice, pe căile consacrate tradiţional. Această versiune e cunoscută în Oltenia, Muntenia, Dobrogea şi Moldova, cu unele sensibile depăşiri ale Carpaţilor înspre Banat şi spre sud-estul Transilvaniei. In toate aceste regiuni, întîlnim numeroase ipostaze ale baladei, care se aşază diferit pe scara dintre versiunea lui V. Alecsandri şi versiunile specifice locale, ceea ce arată că actul de creaţie este încă viu, că ciclul artistic este încă neîncheiat şi că procesul de permanentă contemporaneizare a textului e capabil de numeroase surprize.

Categoria a doua, cuprinzînd restul teritoriului ţării, cu o uşoară depăşire a Carpaţilor orientali înspre Moldova de nord, are funcţie de colind, respectiv face parte din repertoriul acelor producţii folclorice profane ce se cîntă cu prilejul sărbătorilor de iarnă. In această situaţie, textul a împărtăşit soarta genului întreg, fapt care se oglindeşte în condiţiile şi modul specific de execuţie. Versiunea colind a *Mioriţei* prezintă, în ce priveşte conţinutul textelor, numeroase trăsături arhaice care, la o migăloasă şi atentă cercetare, permit, datorită unei gradaţii istoriceşte determinabilă, relativa cronologizare a diverselor tipuri sau subtipuri, ceea ce ajută la reconstituirea istoriei însăşi a baladei. Faţă de toate formulele transilvănene, versiunea moldo-munteană este net mai nouă, reprezentînd capătul superior al unei îndelungate evoluţii. Merită să subliniem şi faptul că versiunea colind cunoaşte o mare bogăţie şi varietate de formule tipologice, adeseori contradictorii, atît în privinţa conţinutului de idei şi sentimente, cît şi în privinţa procedeelor specifice de realizare artistică.

Sub raportul conţinutului, două tipuri se îndepărtează sensibl de ceea ce cunoaştem din versiunea clasică a lui V. Alecsandri, după modul diferit de a rezolva problema rivalităţii dintre ciobanii participanţi la dramă, şi de aceea se cuvine să fie descrise sumar aici. In nordul şi estul Transilvaniei, conflictul pastoral este de natură juridică (nu de natură socială, ca în versiunea moldo-munteană), unul dintre ciobani fiind condamnat la moarte pentru neglijarea obligaţiilor sale profesionale. Pare probabil ca această situaţie să reflecte, într-o imagine mult desfigurată de vreme, unele aspecte caracteristice ale străvechiului „jus valachicum". Ciobanul condamnat are o singură dorinţă : de a fi îngropat „în strunguţa oilor, / în jocuţul mieilor", pentru ca să fie plîns de oile sale. Pasajul bocirii de către oi a reuşit să se stabilizeze artistic, osificîndu-se într-o formulă şlefuită pînă la manierism :

Mîndre oi, mîndre bălăi
Mîndru m-or cînta pe văi ;
Mîndre oi, mîndre cornute
Mîndru m-or cînta pe munte
Mîndre oi, mîndre săine
Mîndru m-or cînta pe mine etc.

Cea mai veche menţiune a acestui tip este aproape contemporană cu versiunea lui V. Alecsandri (1859), ceea ce arată că, la jumătatea veacului trecut, ambele versiuni îşi definiseră individualitatea artistică şi îşi urmau căile proprii de evoluţie. Cel de-al doilea tip are o geografie discontinuă, cu un puternic centru de iradiaţie în zona Jiboului. Conflictul pastoral este aparent de ordin erotic. Ciobanii urcă la munte. În drum întîlnesc o „fată de maior" (cu multe analogii aiurea : „fată de păstor", „fată de domnar"), pe care unul vrea s-o ia cu el pe munte. Ceilalţi se opun, îl ameninţă cu moartea. El încearcă să-şi răscumpere viaţa şi, în faţa inflexibilităţii lor, îşi face cunoscutul testament. Numai în aparenţă este vorba de un conflict de natură erotică ; în realitate aici se ascunde o veche practică păstorească, de natură superstiţioasă, care interzicea femeilor accesul la stînă. De aceea în unele variante „fata de maior" îşi pierde toate însuşirile reale, umane, devenind o mitică „soră a soarelui şi a pămîntului", întreaga acţiune a baladei plasîndu-se într-un fabulos de categoria basmului. Celelalte tipuri, deşi cu o structură artistică perfect închegată şi perfect individualizată, n-au nimic care să necesite vreo analiză specială.

Ca o caracterizare a materialului transilvănean, se cuvine să menţionăm concentrarea excesivă a epicului şi reducerea acestuia la numai două episoade, tendinţa de actualizare şi personalizare a conţinutului prin dialogare dramatică şi abruptă, limitarea meşteşugului artistic la paralelism şi simetria de lexic (mai puţin de sintagmă), excesiva folosire a adjectivului, a regionalismului şi a terminologiei etnografice păstoreşti. O altă particularitate se referă la structura metrică a acestui material ; o mare parte a variantelor transilvănene au un metru mai cuprinzător decît cel obişnuit al *Mioriţei*, respectiv de 7/8 silabe. Această grupă de variante, prin însăşi opoziţia metrului, nu a suferit de pe urma influenţei versiunii lui V. Alecsandri, în timp ce grupa cu metru identic, de 5/6 silabe, a cunoscut şi cunoaşte şi astăzi încă, o mare efervescenţă şi instabilitate, datorită puternicei presiuni a versiunii moldo-muntene, denotînd că problema atingerilor dintre ele este încă deschisă și nesoluționată. E necesar să se mai știe că versiunea transilvăneană a *Mioriței* nu are melodie proprie, apelîndu-se de fiecare dată la repertoriul local de melodii de colind, și că se cîntă în grup, de cele mai multe ori antifonic, ceea ce conferă textelor mai multă fixitate tradițională, nefiind îngăduite improvizațiile.

Studiul *Mioriței* a fost abordat de numeroși cercetători din trecut, merite de seamă în cercetarea ei cîștigîndu-și O. Densusianu, D. Caracostea și C. Brăiloiu. Între cele două războaie mondiale, însă, s-a ajuns la interpretarea tendențioasă a conținutului ei, confundîndu-se balada cu un simplu episod din cuprinsul ei, iar acesta a fost răstălmăcit în sensul unor concepții dușmănoase față de popor și față de creația lui, fiind considerat drept trăsătura psihologică specifică a poporului nostru. S-a susținut, împotriva tuturor evidențelor, că ciobanul din *Miorița*, în fatalismul și resemnarea sa, nu se luptă cu ucigașii lui, deoarece ar dori moartea ca pe o unire nupțială a sa cu neantul, că ar nutri pasiunea autodesființării, disprețuind existența și temîndu-se de rigorile ei. Nu este greu de descifrat sensul politic ce se ascunde în spatele unei asemenea interpretări reacționare. De aceea este necesară reanalizarea conținutului baladei, în formula moldo-munteană, respectiv în versiunea lui V. Alecsandri, care a prilejuit interpretarea amintită. Trei ciobani își pasc oile la munte. Unul trezește invidia celorlalți, deoarece „are oi mai multe, mîndre și cornute". Ei se sfătuiesc să-l omoare, dar complotul lor este auzit de o oaie „năzdrăvană" și descoperit viitoarei victime. Acestea sînt singurele fapte despre care balada afirmă că s-ar fi petrecut aievea ; de la acest punct acțiunea deviază brusc în ipotetic, devine nesigură dar posibilă. Ciobanul, la aflarea complotului, se gîndește la stîna și oile lui, la cîini, la fluier și la bătrîna lui mamă, cerînd ca acesteia din urmă să i se comunice adevărul despre soarta sa, în cazul că va muri, într-un mod cu totul particular. Nicăieri nu se vorbește despre fatalism și despre resemnare, despre voluptatea de a muri ; nu se arată nicăieri că ciobanul și-ar fi încrucișat brațele așteptîndu-și ucigașii. Poemul nu are o rezolvare epică, de aceea nu cuprinde un episod al luptei dintre ciobani, dar nu acesta este miezul poemului, ci lirismul decurgînd din atașamentul ciobanului față de viață, față de profesia lui, față de arta lui și față de bătrîna lui mamă. Și acest atașament ciobanul ni-l dezvăluie, cu dramatică forță sugestivă, atunci cînd se gîndește că ar putea fi lipsit, printr-un accident cu totul nedorit, de obiectele statornicei și profundei lui afecțiuni. În final, ciobanul cere ca mamei sale să i se comunice vestea morții sub forma unei alegorii, în care moartea este înfățișată drept „o mîndră crăiasă, a lumii mireasă", arătînd că la nunta lui a participat întreaga natură. Această idee nu se întîlnește numai în *Miorița* și nu aparține numai folclorului nostru. Ea ține de ideea generală umană, pe o anumită treaptă de dezvoltare a conștiinței sociale, după care nunta este obligatorie pentru deplina valorificare a existenței omenești. În cazul morții unui tînăr necăsătorit, obiceiul cere ca aceluia să i se facă o nuntă aparentă, care să suplinească „nelumirea lui", ceremonialului funerar substituindu-i-se unele momente din ceremonialul nupțial. Cîntecele rituale de înmormîntare, specializate pentru a exprima cazul specific al „nunții mortului", cuprind și ele alegoria, de unde aceasta a pătruns și în *Miorița*, pe baza unor asociații de idei și analogii de situații (ciobanul e descris ca tînăr în floarea vîrstei și este căutat de mamă, nu de soție). Deci dacă întîlnim imaginea alegorică a morții în cuprinsul *Mioriței*, ea nu poate avea alt înțeles decît cel din cadrul ceremonialului de unde își trage obîrșia. Dar imaginea, în forme aproape identice, se întîlnește și la alte popoare, în mod constant în ciclul de balade care celebrează moartea eroică, în luptă, a haiducului sau a oșteanului (vezi cîntecele revoluționare ale kleftilor greci sau cîntecele despre cazacul rănit în lupta cu turcii) și în toate aceste cazuri nu se poate vorbi despre fatalism, resemnare sau voluptatea autodesființării. Mai e necesar să se știe că acest moment din cuprinsul *Mioriței* nu este indispensabil pentru baladă, el lipsind în toate variantele transilvănene și neavînd decît o frecvență redusă (cca. 30%) în cadrul versiunii moldo-muntene. De altfel și bunul-simț respinge interpretările arbitrare pomenite, deoarece un popor care timp de două mii de ani și-a apărat cu străjnicie libertatea împotriva cotropitorilor din afară și împotriva asupritorilor dinnăuntru, nu este nici resemnat, nici fatalist, nici nu dorește moartea ca pe o „mireasă" a lui și a lumii.

Sentimentul de profundă dragoste de viață este potențat de opoziția cu sumarele date epice ale baladei, în perspectiva problematică a morții. Dar această potențare nu se realizează în forme paroxistice, care să exprime desnădăjduita cramponare a omului de terestritate, ci în forme solemne și senine, pline de demnitate și măsură, proprii capodoperelor clasice:

Și de-a fi să mor
În cîmp de mohor
Să spui lui vrîncean
Și lui ungurean
Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape
În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi
În dosul stînii,
Să-mi aud cîinii.

Este aceasta o laudă a vieții active și creatoare, lauda muncii și strădulnței omenești, nu exaltarea unui oarecare vitalism găunos și inutil. În dragostea pentru îndeletnicirea sa, ciobanul nu-și poate imagina să fie despărțit, nici după moarte, de stîna lui, de oile sale și de cîinii săi. Unele variante transilvănene țin să îngroașe ideea, scoțînd în relief tocmai neputința omului de a se desface de sensul profund și grav al unei existențe laborioase:

Pe mine nu mă-ngropați
Nici în verde țintirim
C-acolo voi fi străin,
Nici în dalbu temeteu,
Fără unde-oi zice eu,

continuînd cu o formulă artistică analogă celei moldo-muntene. Acest moment este urmat de un întreit elogiu al artei, de o întreită nuanțare a înțelesului funcțional al ei, elogiu realizat printr-o splendidă gradație ce merge de la dragostea inefabilă, la duioșia insinuantă și la pasiunea răscolitoare:

Iar la cap să-mi pui
Fluieraș de fag,
Mult zice cu drag!
Fluieraș de os,
Mult zice duios!
Fluieraș de soc,
Mult zice cu foc!

Tot atît de puternică este şi dragostea ciobanului faţă de natură, cu care se simte etern solidar şi frate: viaţa păstorească se desfăşoară „pe-un picior de plai, pe-o gură de rai“, într-o atmosferă ce nu poate fi exprimată decît metaforic.

Lirismul descriptiv al *Mioriţei* este sporit de portretistică (peisajul din baladă nu există independent şi trebuie refăcut mintal), manieră specifică pentru această baladă, ridicată la un înalt nivel de realizare artistică, atît prin variaţia procedeelor tehnice cît şi prin marea migală, de filigran, a detaliilor şi nuanţelor. Este de subliniat însă că portretul, aşa cum este realizat în *Mioriţa*, exprimă întotdeauna tipicul, oglindeşte în imagini plastice individuale unele aspecte din cele mai generale ale realităţii. Astfel, portretul mamei ne-o prezintă în mişcare, într-o dramatică şi chinuită căutare:

Măicuţă bătrînă
Cu brîul de lînă,
Din ochi lăcrimînd
Pe cîmp alergînd,
Pe toţi întrebînd
Şi la toţi zicînd

ceea ce ilustrează caracteristica activă a dragostei materne. Nu e aici vorba de o anume mamă, de mama ciobanului de pildă, ci de personificarea dragostei îngrijorate şi pline de sacrificiu a mamei eterne. Portretul ciobanului nu ne prezintă un personaj identificabil prin detaliul individual, pitoresc şi singularizator, ci exprimă idealul de frumuseţe tinerească şi de cuceritoare bărbăţie ce şi l-a format poporul nostru. Este vorba despre eternul tînăr

Mîndru ciobănel,
Tras printr-un inel;
Feţişoarea lui
Spuma laptelui;
Mustăcioara lui
Spicul grîului;
Perişorul lui
Pana corbului;
Ochişorii lui
Mura cîmpului...

Portretul acesta nu s-a născut o dată cu *Mioriţa,* ci a fost preluat dintr-alte zone ale folclorului, o dată cu episodul „mamei bătrîne“, într-o probabil ultimă tentativă de contemporaneizare şi de desăvîrşire artistică a textului. Preluarea nu s-a făcut însă întîmplător, ci printr-o absorbţie creatoare, care a integrat pasajul în tonalitatea specifică a întregului, prin eliminarea nesemnificativului şi pitorescului de circumstanţă. Arta acestui portret este fără analogii în cuprinsul întregului nostru folclor. Un şir grăbit de comparaţii, de fapt de metafore, se organizează într-o construcţie omogenă şi compactă, la care contribuie şi succesiunea ritmică a unor forme gramaticale identice şi regimul unei perfecte omofonii (monorimă) de-a lungul celor patru distihuri. Alcătuit în aşa fel încît să exprime ideea despre tinereţe şi frumuseţe bărbătească, aşa cum aceasta a fost făurită de popor în cadrul concepţiei sale generale despre frumos, acest portret rămîne o piesă antologică de mare artă. In general procedeele de compoziţie ale *Mioriţei* nu diferă decît prin dozaj şi tact de ceea ce este propriu folclorului nostru: predispoziţie către asonanţă datorită modului improvizatoric de execuţie; folosire a paralelismelor şi a simetriilor, mergînd de la simpla repetiţie a unor vocabule sau a unor formule artistice pînă la marile opoziţii sintactice; utilizarea diminutivelor exclusiv în momentele de mare acuitate lirică, pînă la realizarea nuanţelor de categoria inefabilului; tendinţă către actualizarea conţinutului prin dialogare asigurînd condiţii deosebit de prielnice pentru interpretarea dramatică şi vie.

Mereu înnoit de-a lungul veacurilor, aşa încît de fiecare dată conţinutul să corespundă necesităţilor artistice ale altor generaţii de interpreţi sau auditori şi să se reconstituie unitatea dialectică dintre conţinut şi formă, în procesul contradictoriu de contemporaneizare individuală a tradiţiei, textul *Mioriţei* şi-a dovedit cuceritoarea sa trăinice, definindu-se ca unul dintre cele mai alese produse spirituale ale poporului nostru.

MEŞTERUL MANOLE[1]

Mioriţa a luat naştere în lumea oierilor romîni, pe o temă strîns legată de teritoriul romînesc, neavînd corespondente la alte popoare.

Balada *Meşterul Manole*, în schimb, are o intensă circulaţie la popoarele balcanice, cu infiltrări care ajung pînă la literatura populară maghiară. Tema sacrificiului cu scopul de a întări rezistenţa clădirilor se bazează pe o veche practică superstiţioasă. Ca atare, ideea jertfei se întîlneşte la multe popoare, dar tema baladelor de tipul *Meşterul Manole* rămîne circumscrisă la aria balcanică.

Specialişti romîni şi străini (L. Şăineanu, Iosif Popovici, D. Caracostea, P. Caraman, Kurt Schladebach, P. Sîrcu, M. Arnaudov, P. Skok, Svetimir Stefanovici, Ilia Jivancevici, Vargyás Lajos etc.) au aprofundat studiul acestei balade. Unii au încercat să determine locul primordial de apariţie al creaţiei, disputa fiind între nord şi sud de Dunăre (M. Arnaudov, P. Skok, P. Caraman, I. Jivancevici), alţii au fost preocupaţi de problema variantei superioare din punct de vedere artistic (M. Arnaudov, D. Caracostea).

Studiind cu atenţie problema, se pare că balada a luat naştere în sudul Dunării şi anume centrul de iradiere ar fi populaţia aromînească din Macedonia. Judecînd după variantele cunoscute astăzi, acest cîntec vechi s-a răspîndit ca un fel de flux şi reflux, elemente de centru mergînd spre marginea ariei şi apoi răsfrîngîndu-se din nou spre interior. E vorba de anumite motive ale creaţiei sau de numele eroului şi frecvenţa lui în diferite variante balcanice, Manoil, Manole, Mitar, Goico etc.

Motivul de bază al baladei este sacrificarea soţiei unuia din meşteri (numai în unele variante rare apare sacrificarea copiilor gemeni) în scopul de a întări zidurile care mereu se prăbuşesc. Clădirea este însă, în variantele macedonene, greceşti şi albaneze un pod (la albanezi apare şi un turn), în cele sîrbeşti şi bulgare e vorba de o cetate, iar în cele romîneşti se vorbeşte, în cele mai dese cazuri, de Mănăstirea Argeşului. De aceea unii cercetători au dat baladei numele de *Legenda Mănăstirii Argeşului*. Totuşi în baladă, mănăstirea e un pretext, iar acţiunea se desfăşoară pe tema dramei meşterului Manole, încît titlul cel mai potrivit este *Meşterul Manole*.

Din variantele cunoscute astăzi (în diferite culegeri, dar mai ales în lucrarea învăţatului bulgar Arnaudov), cele greceşti şi macedonene au o formă incipientă, în care epicul se rezumă la nararea superstiţiei. Se povesteşte despre întărirea construcţiei prin sacrificarea unei femei, într-o formă destul de crudă, cu aruncarea de pietre şi bolovani peste ea, fără a se accentua sentimentele de milă, de dragoste sau de durere, faţă de o fiinţă care piere nevinovată. Femeia se simte urgisită şi blestemă „să tremure podul (de peste Arta) cum tremură inima ei“, sau „să tremure podul cum tremură ea pentru copilul lăsat acasă“.

Epicul capătă tonuri noi în variantele sîrbeşti, bulgăreşti şi romîneşti. Pe cînd însă în baladele sîrbeşti şi bulgăreşti accentul cade pe drama tinerei femei, în varianta romînească nenorocirea se leagă puternic de fiinţa şi acţiunile meşterului. Fundamentale sînt deci două variante: cea sîrbo-bulgară şi cea romînească. Luate în consideraţie, prin elementele lor esenţiale, fiecare dintre variante are o armonie specifică de desfăşurare a acţiunii epice.

Luăm ca reprezentativă pentru varianta sud-dunăreană, *Zidanie Skadra* (Construirea Skadarului), publicată de Vuk Karagici. Trei fraţi ridică o cetate nesiliţi de nimeni. Ei sînt de fapt stăpînii „ţării“ şi au la lucru 300 de meşteri. Zidurile se dărîmă noaptea. Printr-un pretext, secundar în baladă, fraţii află că trebuie să sacrifice pe una din nevestele lor. De aci înainte toată tragedia se desfăşoară pe seama femeii. Pe soţul eroinei nu-l paşte nici o primejdie şi el nu apare decît pe planul al doilea în baladă. Tinereţea îşi are însă rolul ei: soţul care păstrează jurămîntul nu este cel mai iscusit sau cel mai în vîrstă, ci cel mai tînăr. Tineretul a fost capabil întotdeauna de onestitate, de acţiuni temerare şi de sacrificii. Goiko (sau oricum s-ar numi el în alte variante) e un brav, pînă în momentul cînd intră pe scenă tînăra-i soţie. Goikoviţa este superbă apoi în atitudinea ei umană şi-n vorbă. În timp ce cumnatele fug de-acasă, învăţate într-ascuns de soţi, şi bătrîna soacră se pregăteşte cu slugile să ducă mîncarea la cetate, ştiind că Goikoviţa are copil de o lună şi trebuie să stea să-l alăpteze; tînăra femeie, din dragoste pentru soţ şi respect pentru bătrînă, n-o lasă să plece.

La cetate, cumnaţii laşi o iau de mînă şi o dau în seama meşterilor s-o zidească. Femeia zîmbeşte nevinovat, crezînd că-i glumă. Simţind însă cum o înfăşoară zidul tot mai strîns, o cuprinde jalea gîndindu-se la copil şi speriată întreabă pe cumnaţi, ce au de gînd cu ea. Goiko nefiind de faţă, Goikoviţa roagă pe meşterul simplu să nu lucreze după lege, ci să-i lase firide la ochi şi la sîni, ca să-şi poată încă vedea şi alăpta copilul. Meşterul o ascultă. Un an de zile i-au adus copilul şi l-a alăptat, apoi la sînul „alb“ au fost aduşi şi alăptaţi multă vreme, alţi copii.

Motivul alăptării după moarte este vechi. El e consemnat, de exemplu, de Pausanias (115—180) în lucrarea sa *Periegesis* (VIII, 44), în legătură cu moartea Aeropei în chinurile naşterii. Motivul acesta însă capătă o semnificaţie specială în varianta sud-dunăreană. Femeia îngropată moare, dar dă viaţă zidurilor, care devin în stare să alăpteze copiii lipsiţi de laptele mamei lor.

Acţiunea *Meşterului Manole* se duce pe alt plan, deşi temele folosesc elemente comune. Manole este un om din popor şi un meşter neîntrecut, care lucrează mănăstirea Argeşului din porunca unui voievod ambiţios şi hain. Zidurile se prăbuşesc peste noapte, ca în toate variantele temei şi, potrivit superstiţiei, cer un sacrificiu omenesc. De data asta, însă, tragedia se abate asupra meşterului supus şi asupra familiei lui. Din laşitatea şi necinstea tovarăşilor, sorţii sacrificiului cad pe soţia meşterului. Nu este nici o scăpare. Meşterul Manole o iubeşte atît de mult pe soţie, încît împreună cu inima lui vibrează întreaga natură şi iau naştere în calea soţiei hăţişuri grele, care vor s-o oprească din drum, îi iese înainte „lupoaica turbată cu gura căscată, cu limba-nfocată“, scorpia oribilă și băloasă (varianta G. Dem. Teodorescu), sau se pornesc nestăpînite șuvoaie de apă, uraganul care rupe copacii (varianta Alecsandri). Dar femeia le-nfruntă pe toate și se apropie de clădirea pieirii. Nimic nu poate să egaleze devotamentul și grija ei față de soț. Manole, împotriva voinței lui, e silit totuși s-o îngroape de vie între cărămizi. Trebuie să-și țină legămîntul. Ca și Goikovița, Caplea crede la început că e o glumă și zîmbește la gestul soțului și la lucrul zidarilor. Curînd însă zîmbetul se transformă în căutătură amară, căci zidul o înghite mereu. Atunci începe implorarea lui Manole :

Manole, Manole,
Meștere Manole,
Zidul rău mă strînge,
Țîțișoara-mi frînge
Copilașu-mi plînge...

Manole însuși plînge, dar lucrează febril, împreună cu ceilalți meșteri, la „mormîntul“ dinăuntrul căruia răsună tot mai stins și sfîșietor, pentru el, aceeași implorare. A pierit pentru meșter ființa cea mai dragă, dar a răsărit, în schimb, o minunată clădire. Este în parte o împăcare.

Acum se dezlănțuie pentru meșter o nouă tragedie, necunoscută variantelor sud-dunărene, tragedia creatorului de artă. Meșterul Manole e hotărît să ridice în continuare clădiri și mai frumoase. Și-a ruinat familia, dar se simte atras acum în procesul marilor creații. Cu „învățătura și ferecătura“ de pînă azi, e în stare de monumente mărețe, o spune singur lui vodă. Domnul, el însuși cu simț artistic dezvoltat, se teme să nu le ridice în numele altor stăpîni, vrea să rămînă singur cu gloria unei clădiri celebre. Conflictul dintre năzuința meșterului și intenția domnului este deschis. Acesta din urmă doboară schelele și lasă pe meșteri să putrezească de vii pe acoperiș, sau cum spune plastic balada :

„Ploaia să-i înmoaie,
Foamea să-i îndoaie...“.

Meșterul Manole însă nu acceptă să piară într-un chip stupid. A răzbătut din antichitate cumva ecoul legendei lui Dedalus și Icarus pînă la poporul romîn ? E greu de afirmat lucrul acesta, dar meșterul Manole procedează ca și Dedalus. El dă ideea construirii unor aripi din șindrilă, cu care cele nouă calfe se aruncă în văzduh și se prăbușesc pe rînd. Manole meșterește apoi pentru sine zile întregi, aripi mai bune, din șiță ușoară, dar nici lui nu-i reușește zborul. Se zdrobește pe pămînt și-n locul căderii se ivește un izvor de apă, în care se simt lacrimile soției.

Așadar, față de cele sud-dunărene, varianta romînească are o a doua parte în plus, în deplină concordanță cu conflictul care se naște inițial între patronul feudal și meșter și cu care în mod normal trebuie să se termine acțiunea epică a baladei.

Creatorul popular a avut în minte echilibrul întregului și a armonizat elementele componente.

Tragedia meșterului care-și pierde soția, mai apoi și viața, înfăptuind prin jertfă o operă nemuritoare, constituie una dintre construcțiile epice populare cele mai avîntate și mai îndrăznețe.

Zidanie Skadra şi *Meşterul Manole*, ca să vorbim numai de două variante reprezentative — sînt două creaţii cu o bază comună, dar cu o construcţie literară profund deosebită.

Plecînd de la un motiv superstiţios, balada sud-dunăreană accentuează drama femeii şi introduce motivul alăptării copiilor la zidul viu, căci în concepţia creatorului zidul nu-i decît o carapace a unui trup tînăr şi a vieţii. În schimb, balada romînească accentuează drama creatorului, introducînd chiar motivul încercării omului de a-şi deschide drumuri noi prin aer. Motivul alăptării nu apare în variantele romîneşti, cel al zborului nu se găseşte în variantele sud-dunărene.

Elementele accesorii baladelor sînt de asemenea elocvente. În balada sud-dunăreană apare, la început, motivul căutării gemenilor Stoian şi Stoiana (sau cu alte nume, în alte variante), care i-a făcut pe unii învăţaţi să-l considere superfluu. În realitate, el are o bază reală, căci în asemenea împrejurări se sacrificau în primul rînd copiii şi în literatura populară sînt dese cazurile de acest fel (însăşi balada sud-dunăreană are variante în care se sacrifică gemeni). Craiul Vukaşin trimite în lumea largă pe Deşimir, cu saci de aur, în căruţa cu telegari, să caute gemenii necesari sacrificiului. Numai după ce căutarea nu dă nici un rezultat, sorţii cad pe una dintre soţii. Sacrificarea femeii este o variantă la o veche practică superstiţioasă şi această variantă apare şi în balada romînească. În această schimbare de motiv se amestecă şi o zeitate tipic slavă : Vila. În balada romînească, ne existînd motivul alăptării după zidirea mamei, copilul e dat în seama zînelor şi stihiilor naturii :

Zînele c-or trece
La el s-or întrece
Şi l-or apleca
Ţîţă că i-or da ;
Ninsoare de-o ninge
Pe el mi l-o unge ;
Ploi cînd or ploua
Pe el l-or scălda
Vînt cînd o sufla
Mi l-or legăna
Dulce legănare
Pîn s-o face mare...

De asemenea, piedicile pe care le întîlneşte nefericita nevastă în cale, pentru a se întoarce din drum, sînt caracteristice pentru varianta romînească şi nu se găsesc în balada sud-dunăreană de bază. Acolo unde ele apar (cîteva variante bulgare, împreună de altfel şi cu numele Manole sau Manuil) sînt, desigur, o răsfrîngere a variantei romîneşti. Lucrul acesta este uşor de explicat : cîntecul acesta a călătorit din sud în nord şi invers, pe drumurile oierilor pentru care Dunărea n-a constituit niciodată stavilă, cercetările dovedind astăzi tot mai mult vechi urme de cultură etnografică asemănătoare într-o parte şi alta.

BALADA NUVELISTICĂ

Balada nuvelistică înfăţişează o mulţime de drame intime, din viaţa familială, întîlnite îndeobşte în eposul tuturor popoarelor. Teme frecvente pretutindeni, ca cea a fidelităţii ori infidelităţii între soţi şi amanţi, proba iubirii, travestirea aventurierului îndrăgostit, răscumpărarea, drama logodnicilor nefericiți sau a soțului înstrăinat, se întîlnesc și în folclorul romînesc.

Asemenea teme au fost dezvoltate într-o ambianță epică proprie locurilor și întruchipează eroi cu profil caracterologic distinct. Multe din ele sînt adevărate „cronici" ale vieții social-economice din ultimele două secole.

Proba iubirii, cu largă circulație în eposul nuvelistic, cunoaște în folclorul romîn două versiuni: una, înregistrată sub numele de „Milea" ori „Mirea", încorporează motivul *răscumpărării* (germ. „Die Losgekaufte"); cea de-a doua — sub numele de „Oancea Chirigiu" sau „Strigă fată din cetate", „O fată amăgită", dezvoltă motivul *otrăvirii* (franc. „Dame Lombarde").

Ideea rămîne aceeași în majoritatea versurilor (ilustrarea fidelității iubitului ori iubitei), numai modul stilistic fiind propriu fiecărui popor.

Astfel, în versiunea primară, cîntăreții noștri anonimi narează motivul universal al fetei răpite de pirați, care se roagă de tată, mamă, frați s-o răscumpere. Refuzul tuturora vrea să sublinieze că numai iubitul este în stare de asemenea gest.

În locul eroinei răpite, la romîni apare Milea și Mirea, păzitor de vite, care inventează întîmplarea că, adormind, i-ar fi intrat în sîn „pui de șarpe balaur cu trei coarne de aur". De aceea țipă de s-aude „peste nouă țări". Întrebat de tată, de mamă și soră dacă i s-au sfîrșit merindea ori banii, „au opinci de fier ți-ai rupt, au juncanii ai pierdut", „haine ți-ai ponosit", eroul răspunde invariabil negativ. În felul acesta cîntecul se întemeiază pe un anumit număr de strofe paralele, în funcție de cei puși la încercare.

Refuzul rudelor — stereotip același: „Fără mînă nu pot fi, fără tine pot trăi", vrea să sublinieze fidelitatea iubitei, care răspunde: „Fără mînă pot trăi, fără tine nu pot fi". În final apare poanta surprinzătoare: din sîn în loc de șarpe, iubita scoate brîu de aur, pungă cu galbeni etc.

În cea de-a doua versiune, proba iubirii se consumă în drama otrăvirii soțului de către soție, sau a fratelui de către soră. În spațiul dunărean, cîntecul capătă amploarea unei narațiuni senzaționale. Victima, „chirigiu" de „buți mari domnești", cu „doisprezece cai la car", e înșelat de soția necredincioasă cu „pîrcălabul" satului, un soi de perceptor de „biruri".

Cîntăreții știu să individualizeze eroii, să motiveze episodul, să creeze situații dramatice. Astfel, în timp ce soția pregătea otrava pentru soțul pe care-l vedea întorcîndu-se, acesta „iebîncile așternea", vărsa gălbenașii și „salba Neaghii mi-o mărea, de dragă lui ce-i era". Cu toate acestea, ea îl otrăvește ca să dovedească dragoste față de ibovnic, încercare zadarnică, pînă la urmă, soția însăși fiind amarnic pedepsită, arsă de vie.

Tipul nordic al versiunii (Năsăud, Maramureș) se desfășoară după o artă mai simplă, cu puternică nuanță lirică. Ca să ia de soție pe fata îndrăgostită, iubitul o pune la încercări absurde: să numere frunzele de pe un copac ori iarba de pe hotare, penele de pe o pasăre; în sfîrșit, îi cere să-și otrăvească fratele cu venin de la „un șarpe galben".

De o largă circulație se bucură și cîntece ca al lui „Văleanu" ori „Volinaș" al „Neguței". În cel dintîi, barzii anonimi cîntă pe aventurierul îndrăgostit și nestatornic, otrăvit de una din multele-i iubite. Asociat de motivul „Ciumei", din care împrumută unele episoade, cîntecul capătă mai mult interes. În „Neguța" facem cunoștință cu alt aspect al aceleiași teme: otrăvirei finei de către iubita ajunsă nună fostului logodnic.

Ghiță Cătănuță, ar fi în aparență, baladă haiducească, în realitate, cîntărețul popular ilustrează aceeași temă, *a femeii necredincioase*.

Balada a fost înregistrată, la începutul secolului trecut, de către Anton Pann, iar de atunci s-a adunat un apreciabil număr de variante, unele evoluate prin contactul cu alte motive.

Versiunea munteană-bănățeană își deschide acțiunea cu un somptuos tablou, înfățișînd locurile pe unde cei doi — soț și soție — călătoresc către socri, să le întoarcă vizita după nuntă (să le ducă „colacii" după obiceiul „gostiei"). Mergînd prin codri verzi plini de farmec, Ghiță cere iubitei să-i zică cîntecul de i-i „drag ca sufletul". Vidra ezită, de teamă c-ar auzi-o „arîmbașa", „păunașul" ori „voinicii codrilor" și ar răpi-o. Un astfel de incident e nou. El are rostul de-a stîrni conflictul. Începînd să cînte „...munți înalți se cutremura văi adînci îmi răsuna ape reci se tulbura frunzele pe jos pica inimă de om seca" ; Arîmbașa ori Gruia Pazavan, ibovnicii de altădată, o aud și vin de-o cer „vamă". Amănuntul că hoții i-au fost ibovnici scapă multor cîntăreți, ceea ce imprimă acțiunii o umbră de nemotivare a conflictului. În general însă, balada se reduce la dialogul dintre soț și pretendenți și la lupta dintre ei. De asemenea cîntăreții au grijă să anunțe și proba dragostei : slobozindu-i-se brîul în timpul luptei, soțul cere soției să i-l ridice, dar ea răspunde : „oricine o birui, tot un bărbățel mi-o fi".

Infidelitatea provoacă sfîrșitul tragic, înfățișat cu un realism brutal : decapitarea. Uneori eroul nu cere „ajutor de la muiere" (Alecsandri), și cei doi — soț și soție — după victorie pleacă cîntînd bucuroși prin codri.

Versiunea transilvano-maramureșeană păstrează în linii mari aceleași episoade, dar eroii nu mai sînt haiduci, ci „fișpani" ori „vătafii ciobanilor", iar mîndra o fată de cîrciumar.

Infidelitatea soției față de soț este dezvoltată și în motivul *Nevasta fugită* după iubit. Întorcîndu-se acasă de dorul copilului, are aceeași soartă ca și celelalte eroine : este arsă de vie. Cînd nevasta a fost răpită de hoți în trecere prin codri, reîntoarsă acasă, este iertată.

Întoarcerea soțului înstrăinat este de asemenea un motiv cunoscut folclorului european („Ritorno del marito", „Le retour du soldat" sau „Unvermutete Heimkehr des Ehemannes"). Eroul apare îndeobște ca un Ulisse modern, la a cărui casă, după o lipsă îndelungată, mișună pețitori la mîna soției.

În spațiul romînesc, feciorul „de grec" sau de „beizadea" (în variantele transilvane) ori al unui moșneag (în variantele muntene) crescînd repede, ca în basme, este chemat la oaste. La despărțire, feciorul roagă pe mamă „să-i țină nevasta bine, numai cu vin și smochine", zahăr, colac cu lapte, sau în variantele dunărene soția-i sfătuită, dacă cel dus va întîrzia, să se mărite. Se scurg 9 ani și jumătate și ostașul nu se mai întoarce (anii de militărie apărînd întocmai și în variantele grecești, albaneze sau bulgare cîntecul a fost pus în legătură cu un mod de viață istoric din timpul opresiunii turcești). Soția vrea să se căsătorească. De necaz „moșneagul" se duce să scoată via sădită cu fiu-său — simbol al vieții. Pe neașteptate însă, soțul se reîntoarce, întîlnește pe tată în drum și amîndoi, grăbiți, vin acasă în chiar toiul nunții, cînd noul ginere aduce darurile. Soțul dă și el ca dar inelul de logodnă și astfel fiind recunoscut, nunta nu mai are loc.

La unele variante ale motivului, cîntăreţii introduc cîntecul de circulaţie independentă — *Soacra şi nora.* Reîntors de la oştire, soţul îşi găseşte soţia închisă şi batjocorită de soacră. Drept pedeapsă, nora cere ca soacra să fie izgonită în lume, „să se-nveţe soacrele cum se ţin nurorile". Alteori cîntăreţul pomeneşte de dreptatea medievală („jus dei") : întinzînd arcul, „săgeata că-mi sosea Mă-sii-n creştet se-nfigea".

Logodnicii nefericiţi sau *uniţi prin moarte* — cum este cunoscut motivul în folclorul universal — se subsumează aceleiaşi teme. Pînă la un punct, însăşi fabulaţia este similară celei a întoarcerii soţului-ostaş. Variantele se intitulează „Crăişorul" ori „Inelul şi năframa".

Eroul, plecînd la luptă, dă tinerei soţii inelul care, cînd „a rugini să ştii dragă c-oi muri" ; ea-i dă năframa trasă pe margini cu aur care, „cînd s-o topi să ştii frate, c-oi muri". Obiceiul şi simbolul aparţin lumii basmului.

Abia plecat, după semnul ce i se arată, eroul se reîntoarce din drum şi găseşte soţia aruncată de părinţi într-un lac. De durere, se aruncă şi el. Scoşi şi înmormîntaţi alături, din mormîntul lui creşte un brad verde, iar din al ei o vie (vegetalele diferă la nesfîrşit), împreunîndu-se şi arătînd lumii că ei sînt uniţi şi prin moarte. Simbolul arborilor ori plantelor îmbrăţişării e vechi, întîlnit la popoarele orientale şi chiar în poezia antică (vezi „Hero şi Leandru").

În varianta Alecsandri, ambianţa epică poartă amprentă medievală, pe cînd în altele mai recente, eroismul legendar dispare pentru a face loc unor aspecte sociale. Fata e „de om sărac", căsătorită cu „fecior de om găzdac", cărora părinţii nu le îngăduie să se căsătorească, de unde şi sfîrşitul dramatic.

Aceeaşi temă capătă înfăţişare umoristică în cîteva variante bănăţene („Ienăşel cel frumuşel", „Păţania nevestii cu drăguţ").

Reîntors acasă pe neaşteptate, bărbatul bate în poartă şi strigă să i se dea drumul degrabă, că şi-a uitat cojocul, Ienăşel cel frumuşel e ascuns în ladă, tocmai sub cojoc. Răfuiala dintre soţ, soţie şi amant, decurge în tonul vesel al literaturii bănăţene (gen Victor Vlad de la Marina).

Umor suculent creează cîntăreţii populari şi din motivul *Iencea Săbiencea* sau *Mălina Călina.* Tema era cunoscută din evul mediu: un prinţ, pretendent la mîna fiicei regelui, ca să o poată lua de soţie, se travestea în femeie şi ajungea astfel în cămara ei.

Aventurierul care se travesteşte este în folclorul romînesc Iencea Săbiencea, un oriental, fecioraş de „sîrb bogat", îmbrăcat cu şalvari de „ciocîrlat", cu „saiana prinsă-n brîu", cu „mustaţa-n barbaric", care se plimbă prin cafenelele din Ţarigrad, lăudîndu-se că o fată nu i-a scăpat „nemuşcată", afară de nepoţica „împăratului". Pune însă „rămăşag" cu turcii că va pătrunde în iatacul ei şi-o va săruta. Ea aude şi-şi ia toate măsurile. Atunci Iencea recurge la vicleşug : „peste fesu roşu din cap pune ştergar vărgat", îmbracă „ceacşiri roşiori", ia o furcă în brîu, — ca o turcoaică adevărată. Se preface că a mîncat bătaie de la „puskiul beat", şi e primit în casă de „nepoţica de împărat" cu care apoi se însoară.

În locul nepoţicăi de împărat, în Moldova apare Mălina, călugăriţa dezamăgită în dragoste, „albă la pieliţă neagră la străiţă şi de soi de viţă". Jinduită însăşi de domnitorul ori de boierii din Iaşi, unul Vasile Uţă, îmbracă straie călugăreşti, şi, călare pe cal porumbac, nemereşte la „Chilia de piatră". Cerînd adăpost, călugăriţa îi oferă loc pe prispă, dar călugarul răspunde că acolo l-ar lătra cîinii şi i-ar strica somnul, că în tindă cocoşii l-ar deştepta, sau că pe vatră — purecii l-or mînca, pînă ce călugărița zice : „ăi dormi cu bine alături de mine".

Diverse balade ca „Tudor", „Mocan Oleac", ori „Fata Sîrbului" şi „O nevastă săracă vîndută de bărbatul său la turci", intră în motivul „vînzarea nevestei".

Cu toate că fabula diferă, ceea ce le uneşte este ideea vînzării nevestii pentru a scăpa de bir. Prin aceasta balada cu caracter nuvelistic oglindeşte în chip evident aspecte sociale, proprii secolelor trecute.

Unele din variantele muntene ori bănățene, dezvoltă amplu tema. Cîntăreții populari introduc episoade senzaționale ori fac loc unor imagini din viața pastorală şi agrară, cîntecul în felul acesta devenind şi un document istoric. Eroul se însoară cu „fată de turc bogat", pe care o pune totuşi să cîrciumărească „în drumul Țarigradului", „La schela împăratului". Aici turcii îşi beau „cealmalele", ienicerii „hangerile", ciobanii „turmele" etc., iar Tudor se îmbogățeşte, făcîndu-şi „nouă mori", pe sub pămînt şi altele de vînt, care macină aur. Curînd stăpînitorii turci îl pun însă să dea bir „pe lună — pungă plină Şi pe ani tot saci de bani". Eroul scapă, fiind primit de împărat, şi dobîndind slujba de „saiagiu" (vameş) chiar în țara turcească. Aici ideea vînzării devine palidă şi chiar dispare (la G. Dem. Teodorescu), dar în alte variante turcul porunceşte : Să-ți vinzi pe mîndra ta ca să scapi de belea. Sfîrşitul eroului e dramatic : de dor după nevastă „greu ofta din picioare se usca". Într-o variantă din Banat, cîntărețul — folosind cu destulă dexteritate versul curgător şi dialogul — arată că eroul era nevoit să dea „...gule de boi, boteie de oi şi stave de cai şi cioarde de vaci" ; totuşi, neputînd scăpa de bir, îşi îmbrăca frumos nevasta şi o scotea şi pe ea în tîrg „Bani să dobîndesc birul să plătesc", nevestei nu-i vine să creadă. Totuşi, scoasă în tîrg, un turc îi numără la bani „cîți putea ducea birul mi-l plătea averile scotea" etc.

O dată cu vînzarea soției unui turc şi scăparea soțului de bir prin banii luați pe nevastă, — s-ar părea că acțiunea sfîrşeşte. Aşa se şi întîmplă în unele variante, mai cu seamă muntene. Majoritatea însă introduc în continuare un episod neaşteptat : cumpărătorul era frate. Prin aceasta, tematica cîntecului nostru se apropie de unele romanțe apusene ; felul însă cum înfățişează episodul cîntăreții din răsăritul european este cu totul altul. În locul galanteriilor, barzii anonimi din acest spațiu răsfrîngînd şi de data aceasta o realitate de viață socială. Fratele cumpărător a fost el însuşi victimă a turcilor ori tătarilor : „...Turcii m-au robit Şi-n ei c-am intrat. Legea le-am luat".

În părțile nordice ale Transilvaniei, motivul s-a dezvoltat prin contactul cu cel al soacrei şi norei. Feciorul de găzdac s-a însurat „cu fată de om sărac". Aviditatea de avere provoacă drama familială. Mama amenință pe fiu că dacă „nevastă nu ăi vinde boii în grajd oi spinteca grajdurile le-oi aprinde". Sfîrşitul şi aici rămîne acelaşi : cumpărătorul e fratele nevestei vîndute.

Un alt aspect al vieții familiale înfățişează cîntecul lui *Marcu Viteazul*. Mobilul acțiunii nu-l constituie nici jaful şi nici setea de răzbunare, ci dragostea. Lidva, mama lui Marcu, iubeşte un turc, iar fiul le stă împotrivă. Ca să scape de el, cei doi pun la cale o întrecere : celui din ei care va cădea mai întîi beat să i se taie capul. Mama dă turcului paharul înjumătățit cu apă, iar pe al fiului îl împlineşte cu rachiu ori spirt şi catran. În momentul cînd turcul vrea să taie capul lui Marcu, intră în acțiune o slugă a acestuia care cu o mușcătură îl trezește din starea de ebrietate. Marcu ucide pe turc și-l aruncă și pe el și pe Lidva într-o groapă cu jar.

Dragostea cu sila este evitată prin fenomenul metamorfozei. În părțile nordice ale Transilvaniei (Năsăud), tema e încorporată în motivul „Minunea“. La insistențele amoroase ale bărbatului urît sau bătrîn, fata tînără și frumoasă răspunde: „decît moș găzdac, mai bine fecior sărac“. Ca să scape, ea amenință că se va preface în floare; în „Minune“ moșul ripostează că se va preface și el în cosaș.

În balade ca *Cucul și turturica* sau *Sturzul și mierla*, epica e de basm. Cucul și turturica se transformă pe rînd în azimioară și vătrai, floare și rouă, vie și pîndar, fîntînă și ciutură. Imaginația fiind la largul ei, găsește cele mai ingenioase metamorfoze.

În *Mocana și Vrînceana* este vorba de două fete — una bogată și alta săracă. Una se laudă că are turme de oi, pluguri cu opt boi etc., și că pe ea o va lua flăcăul voinic, cealaltă răspunde:

sprîncenele mele
bat turmele tale
ochișorii mei
bat stăvarii tăi
obrăjorii mei
bat plugarii tăi...

Dialogul, în continuare, este purtat între cele două și feciorul îndemnat s-o ia cînd pe una, cînd pe alta. Pînă la urmă, cîntecul se termină dramatic: fiind luată cea săracă, fata bogată se îneacă.

Cu tot caracterul nou, balada nuvelistică apelează deseori la imagini și simboluri străvechi. Și aici observația făcută de G. Coșbuc, că nu poate exista cîntec bătrînesc fără asocierea lui de un mit legendar, rămîne, într-o oarecare măsură, valabilă.

În cazul unor motive, ca cel al logodnicilor nefericiți, simbolul vegetalelor înlănțuite aparține mitologiei antice și basmului; de asemenea metamorfoza, simbolului viei, al inelului ruginit, al năframei, introducînd cîntecul nuvelistic în zona baladelor legendare.

Imagini ca cea a femeii necredincioase, arsă de vie — atît de frecventă, ori a soacrei săgetată printr-o „justiție divină“, arată că balada nuvelistică era cîntată cu anumite scopuri moralizatoare și didactice, fabula rămînînd totuși pe primul plan.

BIBLIOGRAFIE

§ V. Alecsandri, *Poesii poporale. Balade (Cîntice bătrînești)*, adunate și îndreptate de ... Iași, I, 1852; II, 1853; At. M. Marienescu, *Poesia poporală. Balade culese și corese de* ... Broșura I—II, Pesta, 1859, 1867; S. Fl. Marian, *Poezii populare din Bucovina. Balade romîne*, Botoșani, 1869; Miron Pompiliu, *Balade populare romîne*, Iași, 1870; S. Fl. Marian, *Poezii populare romîne. I. Balade*, 1873; G. Cătană, *Balade populare*, Brașov, 1895; G. Alexici, *Texte de literatură populară*, Budapesta, 1899; A. Corcea, *Balade populare*, Caransebeș, 1899; C. N. Matcescu, *Balade*, Vălenii de

Munte, 1909; C. Brăiloiu, *Cîntece bătrînești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*, București, 1932; Al. Amzulescu și Gh. Ciobanu, *Vechi cîntece de viteji*, București, 1954.

§ P. Caraman, *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la romîni*, în *Anuarul Arhivei de folklor*, Cluj, I (1932) 53—106 și II (1933) 21—88; I. C. Chițimia, *Poezia populară narativă. Balada*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 6 (1957), 595—651; Al. Amzulescu, *Cîntecul nostru bătrînesc*, în *Revista de folclor*, București, 5 (1960), nr. 1—2, 25—52.

§ O. Densusianu, *Vieața păstorească în poesia noastră populară*, II, București, 1923, apendice: 121—161 (41 variante republicate); N. Plopșor, *Balada Mioriței in Oltenia* în *Arhivele Olteniei*, Craiova, 5 (1926) 255—272 (25 variante); I. Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie — folclor — dialectologie*, București, 1930 (91 variante).

§ D. Caracostea, *Miorița în Moldova. Fragment din istoria și estetica epicei poporane romîne*, în *Convorbiri literare*, 49 (1915) 1214—1250; 50 (1916) 615—634, 715—723; 53 (1921) 144—149; 55 (1923) 465—485; C. Brăiloiu, *Sur une ballade roumaine.* (La Mioritza), Geneva, 1946.

§ L. Șăineanu, *Legenda meșterului Manole la greci*, în *Convorbiri literare*, 22 (1889) 669—682; K. Schladebach, *Die aromunische Ballade von der Artabrücke* în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894, 79—121; L. Șăineanu, *Les rites de construction d'après la poèsie populaire de L'Europe Orientale*, în *Revue de l'histoire des religions*, Paris, 45 (1902) 359—396; I. Popovici, *Jertfa zidirii la romîni în Transilvania*, Sibiu, 40 (1909) 5—19; M. Arnaudov, *Yeradona nevarta* în *Sbornic za narodni ymotvernia i narodopis* 34 (1920), p. 245—512; Mihai Pop, *Nouvelles variantes roumaines du chant du Maître Manole*, în *„Romanoslavica“*, IX, 1963, 427—445.

§ P. Caraman, *Considerații critice asupra genezei și răspîndirii baladei meșterului Manole în Balcani*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă*, Iași, I (1934), 63—102; D. Caracostea, *Material sud-est european și formă romînească* în *Revista fundațiilor*, 1942, 619—656; Lajos Vargyás, *Die Herkunft der ungarischen Ballade von der eingemauerten Frau*, Budapesta, 1960.

LIRICA

Poezia lirică înfățișează, în formele în care o cunoaștem de cînd a început a fi culeasă de către folcloriștii noștri, unul din straturile cele mai noi ale creației populare romînești, în sensul că aspectele de limbă, detaliile de moravuri, reminiscențele istorice ș.a., care să ateste o mare vechime, cel puțin unora dintre cîntecele lirice, lipsesc aproape cu totul. Aceasta nu înseamnă însă de loc că lirica ar fi atît de nouă ca gen. E foarte posibil ca lirica populară să se fi individualizat într-o epocă de mare vechime, desprinzîndu-se din manifestările — foarte complexe din punctul de vedere artistic — ale obiceiurilor, care constituie stratul cel mai vechi al folclorului nostru. În poezia obiceiurilor există pînă azi o puternică undă lirică.

Existența cunoscutului cîntec păstoresc elegiac al fetei care și-a pierdut oile sau caprele, e atestată cel puțin ca melodie în Transilvania, în sec. al XVI-lea, prin aluzia pe care o face, cu privire la acest cîntec, poetul maghiar

Balassa Bálint, într-una din poeziile sale. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, două mențiuni diferite se referă la același cîntec, intonat în ceata de oșteni a lui Constantin Șerban-Vodă. Dimitrie Cantemir cunoștea doina ca poezie lirică, făcînd despre ea celebra mențiune din *Descrierea Moldovei* (1716). Unele dintre stihurile presărate în *Istoria ieroglifică* (1705) sună aproape de tiparele versului popular. Cu mai bine de un sfert de veac mai înainte, structura prozodică a unor psalmi din *Psaltirea în versuri* (1673) precum și rimele lui Dosoftei, majoritatea în sistemul de asonanțe tipice pentru lirica noastră populară *(focul — totul; slubă — meargă; spaimă — samă* ș.a.), ne fac să credem că, pe vremea lor, forma de artă a liricii populare era la noi de mult constituită și că nu se deosebea esențial de cea care s-a menținut de la primele culegeri folclorice pînă spre zilele noastre.

Dintr-al doilea cîntec romînesc pomenit de Balassa Bálint, ni s-a păstrat primul vers numai : *Savu nu lasă-n casă fata...* El nu are contingențe, nici ca ritm nici ca imagine, cu lirica noastră populară, așa cum o cunoaștem. Mai degrabă s-ar putea vedea aici un ecou al *cîntecului de lume*, strîns legat — ca inspirație și factură — de lirica populară de dragoste și cultivat în Transilvania, încă din sec. XVI-lea, de către cărturari, tîrgoveți și chiar de mica nobilime, iar în Țara Romînească de către orășeni și boierime, spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea și la începutul celui următor. Tot în legătură cu cîntecul de lume, trebuie să fie puse și versurile din cărticica anonimului stihuitor maghiar, iubitor al cîntecului popular romînesc de dragoste, tipărită în anul 1768. Deși aceste versuri au o structură proprie — strofe monorime de cîte 4 versuri — și un limbaj poetic aparte, unele dintre ele pot constitui indicii pentru stadiul liricii noastre populare de atunci, ele întîlnindu-se și în culegerile folclorice din sec. al XIX-lea și mai tîrziu :

Dragostele tinerele
Nu se fac din miere ele,
Da'din buzele subțirele
Și din grumazi cu mărgele...

Versul al doilea popular sună : „Nu se fac din mere, pere“ și denotă că poetul maghiar îl cunoștea din auzite, memorîndu-l poate defectuos. Versurile acestea ne mai indică și altceva : că aceste cîntece de lume în formă populară circulau și de o parte și de alta a Carpaților. *Cîntecul celor ce le plac fetele de rumîn* — din care fac parte aceste versuri, menținîndu-se în cîntecul ardelean pînă la începutul sec. al XIX-lea — apare într-o variantă, destul de îndepărtată, în culegerea de cîntece publicată de Anton Pann în București, la mijlocul secolului. În schimb, într-o culegere manuscrisă de cîntece de lume maghiare din 1798 întîlnim, între versurile romînești încorporate, unele care sună autentic muntenește, cu aluzii la viața plăcută a Bucureștilor.

Pe de altă parte, în *Verșul străinătății* — cîntecul băjenarilor din Țara Romînească în Transilvania, în 1769, speriați de războiul ruso-turc ce se purta la Dunăre, cîntec cunoscut pînă la jumătatea sec. al XIX-lea, în numeroase variante, pe ambele versante ale Carpaților — întîlnim unele serii de imagini caracteristice pentru lirica noastră populară. Una descinde din vechiul cîntec de singurătate al ciobanilor :

Vine-m' dorul cîteodată
Să mă sui pe munți cu piatră
Să mă uit în lumea toată...
(ms. din anii 1769—1800) ;

Jelui-m-aş munţilor
De dorul părinţilor;
Jelui-m-aş brazilor
Tot de dorul fraţilor...
(ms. din anii 1811—1821).

Alta vine tot din cîntecul de dragoste:

Da' n-oi scrie cu cerneală
Că de-aceea-i multă-n ţară,
Ci-oi scrie cu aurel
Că de cela îi puţinel.

Intr-un cîntec de lume cărturăresc dintr-un manuscris moldovean (1778) întîlnim aidoma începutul unui cîntec ce va figura peste un secol în colecţia lui G. Dem. Teodorescu:

Frunză verde sălcioară,
Oh, leicuţă Mărioară...

In manuscrisul maghiar din 1798 citat, aflăm şi una din strigăturile cunoscute pînă în zilele noastre:

Mărita-m-aş,
mărita
Da'nime nu m-o lua
Că nu ştiu eu frămînta
Cu suveica nu ştiu da
Cu feciorii ştiu juca...

Toate acestea îndreptăţesc concluzia că, atunci cînd, la îndemnul lui T. Cipariu, „studentul“ Nic. Pauleti întreprindea în 1838, în satul lui natal, prima culegere de cîntece şi strigături romîneşti, lirica noastră, populară, în structura ei artistică ce nu s-a schimbat esenţial pînă în zilele noastre, avea o vechime ipotetică de multe secole şi certă de aproape două veacuri. Culegerea lui Pauleti cuprinde multe din temele poetice care circulau în manuscrisele sec. al XVIII-lea. Pe de altă parte, marile colecţii care i-au urmat — începînd cu a lui Vasile Alecsandri, iniţiată încă din 1841, în călătoriile lui cu Alecu Russo, apoi a lui G. Dem. Teodorescu, prima sinteză amplă a întregului nostru folclor versificat, şi pînă la culegerile cu caracter monografic din zilele noastre — demonstrează identificarea gustului popular cu principalele trăsături tradiţionale de artă ale liricii noastre populare, de la primele ei texte cunoscute pînă astăzi.

A trage însă de aici concluzia că lirica populară a rămas de mult încremenită în inerţia unei vechi tradiţii ar însemna o gravă eroare, în care folcloristica burgheză a căzut adesea.

Lirica e genul cel mai accesibil noului şi implicit cel mai puţin conservator. Nefiind legată de anumite momente solemne din viaţa omului, precum cîntecul bătrînesc şi poezia de ceremonial şi calendaristică, — lirica populară e dimpotrivă expresia directă a unor stări sufleteşti de adîncă intimitate. Dar tocmai acest conţinut sufletesc al liricii — care se înnoieşte necontenit şi îşi caută expresia cît mai grabnic şi mai spontan — impune firesc şi apelul la cîteva procedee artistice simple, devenite aproape unanim cunoscute, prin îndelungata lor folosire tradiţională. Forma ei de artă se întemeiază — pretutindeni la poporul romîn — pe anumite constante tradiţionale străvechi: versul de 5—6 şi 7—8 silabe, rimele în asonanţă, fluenţa asocierilor de idei, sentimente şi imagini, care diminuează pînă aproape de inexistenţă apelul la închegări strofice riguroase. In schimb, impune folosirea unor procedee stilistice, care facilitează expresia: marcarea începutului şi a pauzelor interioare prin versuri cu *frunză verde*, seriile de imagini tipice — un fel de piese prefabricate — întemeiate îndeosebi pe paralelismul natură-om, precum cele ale peisajului alpin simbolizînd dorul, sau cele ale scrierii cu cerneală simbolizînd intensitatea lui, aşa cum le-am întîlnit, cu două secole înainte, în *Verşul străinătăţii.*

Aceste scheme poetice sînt destul de ferm constituite în trăsăturile lor esenţiale, dar totodată destul de suple pentru receptarea amănuntului de viaţă.

Datorită universalităţii acestor scheme poetice, lirica noastră populară înfăţişează un proces intens de circulaţie şi o remarcabilă unitate pe întreg teritoriul romînesc. Prin supleţea schemelor, lirica populară se impune totuşi ca o artă prin excelenţă realistă, plină de amănunte din viaţa locală. Itinerariile voinicului din cîntecele haiduceşti sînt precis localizate: într-unul, haiducul este „mehedinţean“ şi vrea să treacă Oltul la „Popa Stan“; într-altul, el pîndeşte, „la Cîrligaţii din Vale, la Dorobanţi“, negustorii bucureşteni care „trec la tîrg, la Rîureni“. Personaj fabulos, dorul urmează itinerarii tot atît de precis desenate. Dorul mîndrii aşteaptă „pe dealu Bistriţii“, sau „bate drumul“ pînă la „Abrud“; mărgăritărelul, simbol al dragostei, înfloreşte

Pe dealul lui Vicşoreanu
La hanu lui Grigoreanu
Pădurea din Capu dealu...

Cucul, pasărea dragostei, cîntă „între Olt şi între Olteţ“ şi iernează „peste Jiu“, la „Vadu-lat“.

La fel cum păstrează desenul geografic, lirica populară închide şi trăsături din viaţa timpurilor trecute: o fată îşi blestemă iubitul infidel să ajungă „rob la turci“; un prins în închisoare se roagă de „pîrcălabul de temniţă“, să-l lase să-şi „plătească pedeapsa“; o fată îndrăgostită se plînge că iubitul ei a fost „pus la bir“ ca un „mazil“. În poezia haiducească se mai păstrează amintirea „răvaşului de drum“, necesar pentru circulaţia în interiorul ţării, precum şi a vechilor monede întrebuinţate în ţările romîneşti: galbeni, sfanţi, icusari.

În lirică totuşi, adîncimea în timp nu este prea mare, după cum se poate deduce şi prin înşiruirea numelor istorice a căror amintire o păstrează: răzvrătitul Horia; Tudor Vladimirescu, întrupînd speranţele poporului într-o viaţă mai bună; Avram Iancu, de al cărui nume poporul a legat „ştergerea iobăgiei“ în Transilvania; Alex. Ioan Cuza, de amintirea căruia s-a alipit încercarea lui de reformă rurală; zburătorul Aurel Vlaicu, a cărui prăbuşire tragică a impresionat masele; chipuri de haiduci al căror profil s-a desprins din balada haiducească, trăind în cîntece lirice fragmentare.

DOINA

În lumea culturii romîneşti, doina e specia cea mai cunoscută din lirica populară, încît a ajuns să constituie pentru foarte mulţi un sinonim al cîntecului popular însuşi. În popor însă numele doinei este puţin cunoscut astăzi în vorbirea locală.

În Moldova se pare că numirea nu are alt termen concurent, diminutivul *doiniţă* fiind doar o alintare poetică. În Muntenia aflăm cele mai diferite denumiri perifrastice: cîntec *de codru*, *de frunză* etc.; la fel şi în Oltenia: *cîntec lung* sau *prelungat*, *de coastă*, *oltenesc*, *haiducesc*, *ca pe vale* ş.a. În Banat, doina este denumită în general *cîntec*, alăturîndu-se termenului diferite atribute similare, precum: *dă pre dial*, *d-ăl fetesc* etc. În părţile Sibiului vechea denumire se aplică doar unor melodii pur instrumentale, pentru rest folosindu-se termenul general de *cîntec*. În Bihor e cunoscută sub numele de *hore*; în învecinata ţară a Oaşului, ca şi la Ugocea, e curent termenul de *horie*, care în părţile Năsăudului e precizat şi ca *horie de jele*, iar în Maramureş ca *horie lungă*, alături de vechiul *duină*. În satul lui Pauleti, Roşia, pe la 1900, i se spunea *cîntare* sau *cîntătură* (de *jale*, la *secere* etc.)[1].

Alături de doină, cîntec individual prin excelenţă, închizînd în el melancolia momentelor de singurătate — s-a născut de timpuriu în mod firesc şi *cîntecul de lume*, care se zice sau cel puţin se ascultă împreună, de către mai mulţi — în ceasurile de tihnă, de petrecere şi de veselie.

Din propovedaniile bisericeşti pentru schivnicie şi împotriva desfătărilor lumeşti, aflăm indirect — prin termenii romîneşti folosiţi în traducere — de existenţa cîntecului de lume la noi. Încă din anii 1550—1580, în textele din *Codex Sturdzanus*, era deplîns „cela ce bè şi mănîncă cu cimpoi şi cu ceteri şi cu alăute". În 1561, într-o *Cazanie a Paştilor* publicată de M. Gaster în *Chrestomatie*, sînt menţionate cîntecele de lume: „nu zavistuiriţi, nice să o cinstiţi cu giocuri sau cu cimpoi sau cu alăute sau cu cînteci lumeşti"... Între aceste „cîntece lumeşti", cronica lui Mihail Moxa, vorbind de un împărat bizantin, menţionează cu dispreţ cîntecele de iubire: „numai ce bè şi mînca cu muieri frumoase şi cu fluiere şi cu alăute, jucări şi cîntece curveşti de iuboste". De la *alăută* vine şi termenul muntenesc de *lăutar*, precum cel ardelenesc de *ceteraş* este legat de antica *citheră*.

Cîntecul lăutăresc nu trebuie înţeles ca o creaţie aparte în cadrul folclorului rural sau al celui orăşenesc, — ci mai mult ca un repertoriu deosebit, ca o predilecţie pentru un anumit gen de poezie. Miron Costin scrie în letopiseţul său despre o masă domnească la care cînta „*cimpoiaşul* cu cimpoile îmbrăcate în urşinic la vorbă cu zicături". Dar stilul primitiv al artei acestuia nu putea ţine piept concurenţei lăutarilor, despre a căror preţuire avem mai multe relaţii documentare[1].

---

[1] Dacă confruntăm aceste date apropiate de zilele noastre cu mărturii istorice mai vechi, ajungem la opinia că odinioară numele *doinii* era mult mai răspîndit în patria noastră. Dimitrie Cantemir îl cunoaşte şi-l citează, în *Descrierea Moldovei*, printre numele de „zei cunoscuţi", considerîndu-l un echivalent dacic al Belonei sau chiar al lui Marte. E surprinzător pentru noi cei de azi, că D. Cantemir îşi întemeiază această ipoteză pe faptul că prin invocarea doinei moldovenii „încep toate cîntecele în care se cîntă faptele războinice". În anul 1842 Iordache Malinescu îi trimite lui G. Bariţ, spre publicare în „Foaia pentru minte", trei doine în formă populară, scrise de C. Negruzzi, în 1838. Redactorul foii transilvănene precizează într-o notiţă că forma ardeleană a denumirii este *daina* şi că oamenii locului „au multă treabă cu dînsa". Încă mai înainte, în anul 1781, Sulzer observase: „*Doină-doină* dudelt der Walache", afirmînd că numele există şi la slovaci, în forma *daina*. Faptul că *daina* se întîlneşte şi în limba depărtată a lituanienilor şi a letonilor, cu înţelesul de „cîntec popular" în general, atribuie cuvîntului o apreciabilă vechime şi o foarte largă suprafaţă de circulaţie la origini. Cu timpul şi mai ales în secolul precedent, se pare că *doina* ca denumire şi-a restrîns mult aria de circulaţie în popor. O mărturie în acest sens a fost culeasă în Banat: „Bătrînii mai dzîşiau şi *doină*, însă cinierii numai *cîntarie*". Cealaltă denumire ardelenească frecventă, aceea de *horie*, *hore*, nu se poate preciza cît este de veche. În orice caz, ea apare în *Verşul străinătăţii*, adică puţin după trecerea primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea, iar Sulzer o cunoaşte tot ca o numire a cîntecelor de jale.

Atît mărturiile istorice, cît şi cercetările folcloriştilor muzicali împing spre concluzia că doina s-a constituit originar ca o specie melodică strîns legată de viaţa păstorească şi de instrumentele ei muzicale tipice: fluierul şi cimpoiul. De gama minoră a acestor instrumente primitive şi uşor de confecţionat se leagă şi modulaţiile ei tînguioase, atît de tipice.

Petrecerea cu lăutari nu era însă numai un apanaj al boierimii care avea robi lăutari şi îi împrumuta şi altora. O dată cu accentuarea diferenţierii sociale, cu dezvoltarea tîrgurilor şi oraşelor, numărul lăutarilor liberi, care cîntau tîrgoveţilor, se înmulţeşte din ce în ce. În 1795—1813, pentru a stăvili epidemia de ciumă, se ordonă „oprirea cîrciumilor cu beţii, cu lăutari“ şi „cîntecul de lăutar“.

În tîrguri şi oraşe nu s-a dezvoltat numai breasla lăutarilor, ci şi însuşi cîntecul lăutăresc, cîntecul de petrecere, care nu era numai decît necesar să fie vesel, căci momentele de euforie cer adesea, ca o compensaţie psihică, unduirea amară a cîntecului de jale, mai ales lamentarea erotică. Dacă lăutarii erau cei mai zeloşi răspînditori ai acestui cîntec, autorii lui se recrutau adesea din rîndurile cărturarilor mărunţi: dascălii de pe la biserici, micii funcţionari, care crescuseră în număr pe vremea Regulamentului organic, elevii din şcoli şi seminarii. Cei din Transilvania cunoşteau cîntecele de lume germane şi mai ales pe cele maghiare, a căror înflorire datează încă din sec. XVI. Cei din ţările romîneşti gustaseră pe rînd cîntecele greceşti, turceşti şi acuma se desfătau cu muzica occidentală, ce patrunsese prin ofiţerii ruşi — care au străbătut ţările de la Dunăre, în luptele împotriva turcilor — prin directorii străini de pensioane cît şi prin trupele de operă. Dar acest strat nou social de tîrgoveţi era de provenienţă rurală foarte recentă şi legat cu mii de fire de folclorul ţărănesc. Astfel în cîntecul de lume orăşenesc de la noi întîlnim teme horaţiene alături de lauda petrarchistă a iubitei; „preaslăvita Afrodita“ şi Cupidon cu arcul său, alături de plăcerea pentru *uh*-uri şi *of*-uri prelungite oriental ca într-o manea; senzualităţi galante în stilul poeziei erotice franceze din sec. XVIII, alături de lascivităţi de harem turcesc; reminiscenţe biblice alături de clamorile amoroase şi exultanţele bachice ale neo-anacreonticei greceşti. Totul însă rămînea în tonalitatea sentimentală a cîntecului popular de dragoste, era mai mult sau mai puţin apropiat de mentalitatea lui, cu reminiscenţe din ritmurile lui, chiar cînd se departa de trunchiul lui viguros:

> Cînd eram mai tinerică,
> Zburam ca o păsărică
>
> . . . .
>
> Dar un vînător, duşmanul,
> Cum mă văzu-şi făcu planul,
> Şi trei fire de păr scoase,
> Vrăjite şi fermecoase
> Şi le făcu lăţişoare
> De mă prinse de picioare
> Şi mă puse-n colivie,
> Numai lui ca să mă ţie...

---

[1] Cea dintîi se află într-un document slav din 1580, prin care Bogdan vodă întăreşte vornicului Dîngă, între altele, şi proprietatea unor lăutari ţigani robi, unul dăruit de Mircea, voievodul Ţării Romîneşti, şi altul Tîmpa lăutar, cumpărat de la Barcan Comisul cu 4000 aspri.

Nu e de mirare deci că multe dintre cîntecele de lume orăşeneşti au ajuns, pînă în 1885, între cîntecele populare:

Foicică de aglică,
Pivnicioara-i mititică,
Cîrciumăreasa frumuşică,
Hai la cîrciuma din luncă,
Să bem vinul de-ncercare
Şi din gură-i sărutare.

Centrele cele mai vivace în producerea şi răspîndirea acestor cîntece de lume în stilul lăutarilor au fost cele două capitale. Între Bucureşti şi Iaşi, lăutarii purtau neobosiţi cîntecele. Ştim bunăoară cît de repede ajungeau în Muntenia, la începutul sec. al XIX-lea, poeziile lui Conachi şi cum acestea se amestecau, în Moldova, cu ale Văcăreştilor. Dar chiar şi în Transilvania, către sfîrşitul sec. al XVIII-lea, constatăm expansiunea cîntecului lăutăresc muntean. Într-un manuscris transilvănean din a doua jumătate a sec. XVIII întîlnim versuri care nu sună de loc ardeleneşte:

Unde sînt
mă uit la tine,
Arde inimioara-n mine,
Te văz de pe ochişori,
Că eşti bună de marghioli.

. . . .

Coconiţă albioară
Mulţi voinici băgaşi în boală...

Iar în manuscrisul maghiar amintit din 1798, aflăm următorul cîntec, a cărui provenienţă e înscrisă în însuşi textul lui:

Coconiţă din cea ţară,
Ce ţi-e gura aşa amară
Doar de pită de secară?
Hai cu noi la Bucureşti
Şi gura să ţi-o-ndulceşti
Cu zahăr şi cu zafine,
Cu smochine de la mine...

Se pare că existau şi două puncte timide de creaţie a cîntecului de lume romînesc în Transilvania: Blajul şi Sibiul. Cîntecele acestea luau naştere în lumea nouă a tîrgoveţilor şi nu era obligatoriu să circule numai prin lăutari. O cale de răspîndire frecventă a acestor cîntece erau culegerile de manuscrise, care treceau şi se copiau din mînă în mînă[1]. Dintre feciorii de ţărani veniţi la „popie" în Blaj pare să fi pornit cîntecul:

Aşa cîntă şi sturzul
S-audă călugărul
Pe deasupra pomilor
În butul diecilor.

. . . .

Desfătane-am, desfăta,
Ne temem de vlădica

---

[1] Catalogul manuscriselor Bibliotecii Academiei R.P.R. e plin de referiri despre asemenea caiete de cîntece, din care şi-a închigbat Anton Pann, la mijlocul sec. al XIX-lea, *Spitalul Amorului*.

Pe la Sibiu pare a se fi creat *Verşul popii Ilie*, versuri glumeţe, mai mult satirice:

Frunză verde, verde-n plop,
La Sibii un pătrupop,
Frunză verde tilîlie,
Anume popa Ilie...

În toate ţările romîneşti, în cîntecul de lume al orăşenilor, poezia populară se amesteca cu reminiscenţe şi preocupări culte.

O dată cu dezvoltarea tîrgurilor şi oraşelor, începînd din sec. XVIII şi cu deosebire în sec. XIX, se intensifică vizibil procesul de circulaţie a bunurilor materiale şi spirituale.

Schimburile economice dintre sat şi oraş cresc, aducînd şi prefirarea oamenilor între ele. Toate aceste fenomene au consecinţe şi în viaţa liricii populare. Ea se diversifică din ce în ce mai mult, atît ca tematică literară, cît şi ca structură melodică. Predominanţa doinei dispare. O dată cu dezvoltarea în oraşe şi tîrguri a cîntecului de lume, se accentuează la sate şi predilecţia pentru specia înrudită a cîntecului propriu-zis, cu o arhitectură poetică şi muzicală mai precis conturată, cu ritmuri mai vioaie şi mai regulate, cu o lume de sentimente şi idei mult mai diversă. Toate acestea îl fac să poată fi mai uşor învăţat şi cîntat împreună şi îi favorizează dezvoltarea, impusă în primul rînd de amplificarea schimburilor între folclorul rural şi cel orăşenesc.

În consecinţă cîntecul propriu-zis — care în anumite ţinuturi: în Bihor, Făgăraş, Banat, exista de mult despărţit de doină, ca un vechi cîntec liric de factură proprie — îşi accentuează acum preponderenţa în folclorul rural.

În acest proces social, tipul vechi al doinei îşi precipită şi el evoluţia. Între cîntecul de lume rural şi doină, se produce un proces inevitabil de apropiere, prin împrumuturi reciproce de tematică poetică, pe texte întregi chiar, şi prin crearea unei mulţimi de structuri muzicale intermediare. La mijlocul sec. al XIX-lea, cînd încep culegerile romîneşti de folclor, acest proces istoric este destul de accentuat, doina şi cîntecul propriu-zis confundîndu-se din punctul de vedere al poeziei într-o singură şi multiplă unitate: *cîntecul liric popular*, cîntec profan prin excelenţă, de veselie sau de mîhnire, al omului între oameni, în ritmul muncii sau în orele de odihnă, în viaţa de toate zilele, pe care o exprimă şi o aureşte în acelaşi timp prin poezia lui.

Speciile liricii populare sînt acelea pe care le generează şi le diversifică în mod firesc această viaţă de toate zilele a poporului, în cursul ei istoric. Conţinutul ei de viaţă, devenind conţinut poetic, le dă şi numele şi definiţia.

Cadrul cosmic al liricii noastre populare are cu totul alte dimensiuni decît acelea pe care i le dă poezia romanticilor, cu vastitatea lui de perspective şi profundele ecouri pe care le capătă ideea în imensităţile lui. S-a vorbit adesea în trecut despre dragostea de natură care ar caracteriza poezia noastră populară. Lucrurile erau văzute întrucîtva orăşeneşte, de către oameni din afara naturii, din afara folclorului nostru. Mai adecvat se poate vorbi de familiaritatea cu natura. Mult înainte ca romanticii să descopere natura, să se extazieze în faţa măreţiei sale şi în acelaşi timp să încerce a şi-o face confidenta durerii lor, lirica noastră populară şi a tuturor popoarelor a descoperit fața omenească a naturii exprimînd — în linii de peisaj extrem de sobre, aproape pure simboluri — sentimentul că omul e legat indisolubil de natură.

Codrul ca simbol al naturii sempiterne — ce reînvie mereu mai frumoasă în fiecare primăvară — e prezența cea mai des întîlnită în lirica noastră populară.

În trecut, cînd țara noastră era aproape în întregime acoperită de păduri, împletirea vieții omului cu cea a naturii sub ipostaza codrului era un atribut aproape al vieții cotidiene:

Codrule, codruțule,
Deschide-ți cărările,
Să-mi duc supărările.

N-avem însă aici de a face întru nimic cu izolarea romantică. Omul în lirica populară e o ființă socială prin excelență, și îndepărtarea vremelnică de mediul său uman apropiat aduce *dorul*, sentiment complex și indefinisabil, specific limbii și liricii noastre populare:

Foaie verde-a plopului,
Unde-i miez de-al codrului
Îi și puntea dorului.

Dar nu numai codrul cu făpturile lui — căprioarele, cucul, mierlele, sturzul, dar și celelalte aspecte ale naturii abundă în lirică. Peisajul e aici aproape totdeauna „o stare de suflet“ și în conturarea extrem de sobră a unui astfel de peisaj, creatorul popular a realizat versuri de o mare finețe și profunzime, în alternarea meșteșugită a planului uman și a celui al priveliștii, folosind *paralelismul de imagini* specific liricii populare, ca în această evocare a voinicului care se îndepărtează de iubita lui:

A trecut bădița dealul
Îi cunosc mersul și calul;
A trecut bădița șesul
Îi cunosc calul și mersul.
Calu-i sur, bădița sur,
L-aș blestema, nu mă-ndur;
Calu-i alb, bădița-i alb,
L-aș blestema și mi-e drag.

Tot în intimitatea naturii, cu participarea simbolică a făpturilor ei, se desfășoară și bogata *poezie a muncii* din lirica populară:

Fă-mă, doamne, ce mi-i face,
Fă-mă puiu cucului
În coarnele plugului...

Și aici, ca de obicei, poezia muncii se împletește cu cea a dragostei, căci femeia nu a fost privită niciodată în lirica noastră ca o ființă născută spre a fi slăvită de departe — ci ca o tovarășe a omului participînd la munca de toate zilele.

Să mîn boii badiului:
Că bădița-i tinerel,
N-ascultă boii de el.

Cu o rafinată artă în asocierea culorii de foc a roşului cu starea sufletească, poetul popular a ştiut să evoce şi cealaltă latură a muncii în trecut, — aceea de trudă făcută cu sufletul întristat de apăsările vieţii sociale:

> Mîndra seceră la grîu,
> Năframa-i arde la brîu;
> Mîndra seceră săcară,
> Năframa-i arde cu pară
> Ca inima ei amară.

Străvechea poezie a ciobăniei, care a culminat în cîntecul nostru bătrînesc prin *Mioriţa*, se împleteşte strîns — prin însăşi natura muncii păstorului — cu natura. Ciobănia se mai caracterizează şi prin singurătatea la care îl constrînge pe om, departe de ai săi:

> Munte, munte, mult frumos,
> Pleacă-te de vîrf în jos,
> Să mă sui în vîrful tău,
> Să mă uit în satul meu,
> Să-mi văd pe mîndruţa mea,
> Măturînd bătătura.

În mod firesc deci lirica ciobăniei se împleteşte şi cu poezia dragostei şi a dorului, în imagini în care acestea se armonizează cu evocarea naturii:

> Cînd şi muntele, că-i munte
> Şi-ncă are doruri multe:
> Are luna şi ceaţa,
> Are frunza şi iarba
> Ş-are mierla, săraca.

Înfrăţirea vieţii ciobanului cu acea a naturii trece dincolo de moarte — ca şi în *Mioriţa* — în *Ciobănaş de la miori*:

> — Foaie verde de trei flori,
> Ciobănaş de la miori,
> Un' ţi-a fost soarta să mori?
> — Sus, în vîrful muntelui,
> În bătaia vîntului,
> La cetina bradului.
> — Şi de ce moarte-ai murit?
> — De trăznet, cînd a trăznit.
> — De jelit cin' te-a jelit?
> — Păsările-au ciripit...

Cîntecul de dragoste stă în centrul liricii noastre populare, dominînd-o atît prin diversitatea lumii de gînduri, sentimente şi imagini, pe care o cuprinde, cît şi prin profunditatea şi fineţea vibraţiei de artă la care ajunge adesea [1].

---

[1] Situaţia aceasta centrală este explicată prin înseşi împrejurările în care a fost creată şi generează încă lirica noastră populară. În timp ce poezia epică e îndeosebi obiectul atenţiei oamenilor mai în vîrstă — de aici şi „cîntecul bătrînesc" — iar cea de ceremonial e păstrată şi îndrumată în viaţa ei tot de aceştia, poezia lirică este expresia, aproape cu exclusivitate, a vieţii sufleteşti a tineretului şi a femeilor măritate. Tinerii o creează şi o poartă mai departe, împinşi de preocupările lor de viaţă, în care cea erotică ocupă un loc de seamă. Femeile măritate în condiţiile vieţii sociale din trecut — în care traiul lor se desfăşura sub semnul dependenţei faţă de bărbat — vedeau în iubire condiţia însăşi a existenţei lor în căsnicie, fie că dragostea o cimenta, fie că multele căsătorii întemeiate pe socoteli de avere făceau să i se simtă dureros lipsa. Dacă în Banat, în Oltenia şi Muntenia îndeosebi, func-

Poezia populară de dragoste e legată strîns de viaţa socială, generată de bucuriile, durerile şi problemele pe care le iscă şi le impune ea. Din întreg ansamblul poeziei de iubire, se pot reconstitui nenumărate romane şi drame [1].

Există o întreagă diversitate de imagini poetice ale „începutului dragostei“, de obicei generate de versul sunînd a întrebare: *Dragostea din ce se-ncepe?* In versurile de răspuns, detaliile de frumuseţe fizică: *buzele subţirele* sau *rumenèle*, *ochii şi sprîncenele*, se îmbină cu cele de estetică vestimentară — *mîna cu inele* şi *grumazul cu mărgele*, *inelul şi betele*, *busuiocul* bine mirositor, *cămaşa mîndră*, *poalele curăţele* — şi adeseori sînt preţuite gesturile care denotă o frumuseţe sufletească: *graiul subţirel*, *ridicarea* şi *coborîrea sprîncenelor* şi *clipitul ochilor*.

Cu deosebire în lirica feminină pe această temă, detaliul moral abundă. Bărbatul cucereşte şi prin *pusul clopului*, adică prin ţinuta lui, prin felul cum priveşte *cînd trage cu geana*, cum *cîntă din frunză*, sau cum *păşeşte zurăind*.

Canonul frumuseţii e de asemenea complex în lirica populară. In descrierea idealului fizic intră şi ideea de frumos pictural:

Ca ş-al meu drăguţ nu văd!
De harnic şi de-nflorit
Gîndeşti că-i pîngăluit...

In graiul maramureşan *pîngăluit* însemnînd *pictat*. Intîlnim şi ideea de frumos sculptural:

Ce meşter te-a meşterit?
Ce tîmplar te-a tîmplărit!
Cine te-a făcut pe tine
Aşa naltă şi subţire,
La buze făcută bine?
Parcă m-a-ntrebat pe mine
Secaşi inimioara-n mine...

Aşa cum sugerează ultimul vers al acestui citat, iubirea e înţeleasă ca o tulburare a apelor, ca o cutremurare a întregii făpturi, aducînd insomnie, lîncezeală, o senzaţie de sfîrşire a întregului organism, ca o maladie:

Lele cu sprînceana-n sus,
Sufletul badii l-ai pus.
Lele cu sprînceana-n jos,
Sufletul badii l-ai scos

. . . .

Frunză verde dorul creşte.
Vai de-acela ce iubeşte;
Nu moare nici nu trăieşte,

ţiunile cîntecului liric popular au fost preluate în parte de lăutari, care de cele mai multe ori nu fac decît să circule mai larg bogatul fond liric ţărănesc, — în schimb în Transilvania fenomenul apare mult mai clar şi astăzi încă. Aici lirica populară e creată şi purtată mai mult de femei, şi îndeosebi cîntecul de dragoste. T. Cipariu, în fragmentul său autobiografic, îşi aminteşte că maica-sa, avînd copii mari, cînta cu plăcere cîntece bătrîneşti, iar „cîntece lumeşti, ca ale fetelor“ spunea că nu i se mai cade să le zică.

[1] De aceea, mulţi dintre culegătorii care au plecat un ochi atent asupra acestei specii a liricii noastre populare — precum I. G. Bibicescu, Mathias Friedwagner şi alţii — au fost tentaţi să grupeze materialul culegerii lor în aşa fel încît să înfăţişeze desfăşurarea iubirii, în începuturile, peripeţiile şi sfîrşiturile ei, văzute ca stări sufleteşti.

Numai cît se necăjeşte.
Se bate cu gîndurile
Ca apa cu valurile.

Pe lîngă chinurile dragostei, cîntecul popular invocă şi bucuriile ei, uneori în trăsături de o graţioasă senzualitate naivă, ca în *aubadele* trouverilor medievali, care şi-au prelungit viaţa în lirica populară franceză:

Frunză verde samulastră,
Bobocel de la fereastră,
Du-te, puiule, mă lasă,
Că zorile se revarsă.
. . . .
— Să m-aştepte cît o vrea,
Nu plec de la dumneata,
Că ţi-e dulce guriţa.

Momentele acestea de fericire erau însă rare în cîntecul popular de dragoste al trecutului, aşa cum erau şi în viaţa oamenilor umili. Diferenţierea de clasă, din ce în ce mai accentuată şi în lumea rurală, în sec. al XIX-lea, complica episodul simplu al iubirii şi al căsătoriei cu o povară întreagă de socoteli materiale şi prejudecăţi sociale. Ele se materializau adesea în împotrivirea părinţilor:

De-ar şti mama cini mi-i drag,
Tătă m-ar tăiè pe prag...

De cele mai multe ori, motivele adînci ale acestor împotriviri sînt trecute sub tăcere, esenţialul fiind pentru îndrăgostit să-şi descrie suferinţa. Dar cîteodată ele sînt mărturisite:

Copiliţa cea bărnace
Neagră e, dar bine-mi place.
De i-a plăcea mamei ca mie
Mîne-oi fi la cununic.
Că mama m-o dipărtat
Să iau fată din alt sat.
Să iau fată cu avere,
Ca să-i facă mîngîiere.

Contradicţiile se rezolvă prin răpire şi fugă:

De m-a da, de nu m-a da,
Pe fereastră m-ei fura,
La lună ne-om cununa,
La stele ne-om judeca...

sau prin părăsire şi simularea indiferenţei:

Cîntă păsărica-n iarbă,
Trece puiu, nici mă-ntreabă,
Pare că nu i-am fost dragă.
Trec şi eu şi nu-l întreb,
Dar cu ochii mi-l petrec...

sau prin suferinţă şi blesteme:

Bată-te, bădiţo, bată
Steluţa de lîngă baltă
Şi dragostea mea de-odată!

Evocînd toate aceste frămîntări sufleteşti prin cîntecul său, rapsodul popular comunică uneori şi reflecţiile sale:

Cine strică dragustile
Arză-i focu grajdurile!
Frunză verde şi una,
Rè podoabă-i dragustea.
Cine-apucă a o-nvăţa
Şi nu ştie-a o purta,
Că e grea ca şi piatra...

Versurile cu caracter de meditaţie asupra vîrstelor dragostei şi peripeţiilor ei sînt destul de numeroase. Din gruparea lor la un loc, s-ar putea reconstitui fiziologia şi psihologia poetică populară a acestui sentiment complex, care ocupă un loc atît de însemnat şi între temele de inspiraţie ale liricii culte.

Prelungirea anacronică a formelor feudale de exploatare a creat în trecut cîntecul de jale şi de revoltă al iobagilor şi al clăcaşilor:

Vine judele cu caru,
Îţi ia tot şi-ţi las-amaru!
Îţi ia vaca din ogradă
Şi viţelul din poiată!
Îţi ia casa şi cocia
Şi îţi lasă sărăcia!

Cîntecul clăcaşilor şi iobagilor exprimă indignarea faţă de condiţiile neomenoase în care se făcea preţuirea muncii lor:

Bată-l crucea om bogat,
Om bogat şi fără sfat!
Toată vara l-am rugat
Să-mi dea bani de adunat,
Măcar două, trei parale,
Să cumpăr la copii sare,
C-am făcut o turtă-n vatră
Şi-am făcut-o nesărată.

În el răsună jalea slugii la orgolioşii feudali:

Baronul pîn ce cină,
Eu i-s sfeşnic şi lumină.
Dacă-i gata de cinat,
I-s aşternător de pat.
Dacă baronul se culca,
Iau cuţitul să-mi tai pită,
Lacrimile-n vale-mi pică...

Dacă amintirea mişcărilor revoluţionare şi a răscoalelor ţărăneşti ale trecutului e mai puţin largă în lirica populară, în schimb *cîntecul haiducesc* cunoaşte în lăuntrul acestei lirici o bogată eflorescenţă. El este generat, o dată cu balada haiducească, de împrejurările specifice ale răspasului de timp dintre miezul sec. XVII şi cel al sec. XIX, cînd pe de o parte exploatarea feudală a pămîntului se înteţea, o dată cu creşterea preţului produselor lui, ducîndu-i pe cei aserviţi gliei la exasperare. Pe de altă parte, revolta individuală a haiducului era favorizată de insuficienţa căilor de comunicaţie, de extinderea uriaşă a codrilor străvechi, de rudimentara organizare a aparatului de stat.

Spre deosebire de balada haiducească, ce își găsește rostul principal în istorisirea faptelor răzvrătitului care alegea calea codrului, cîntecul liric haiducesc evocă stări de suflet legate de peripețiile vieții haiducești. El oglindește împrejurările sociale în care se impunea hotărîrea desperată a înfrățirii cu codrul:

Biru-i greu, podvada grea,
Sărăcuț de maică-mea!
Unde merg și orice fac,
De belele nu mai scap,
Nicăiri nu mai încap!
De frica zapciului
Și de groaza birului,
Uitai drumul satului
Și coarnele plugului.
Luai drumul crîngului
Și poteca codrului
Și flinta haiducului...

Birurile se adunau de obicei iarna, cînd oamenii erau nevoiți să stea pe acasă și puteau fi dibăciți mai lesne. Năvala în sate a vameșilor stăpînirii punea vîrf exasperării produse de frig și de foametea ce chinuia oameni și vite:

Ies afară să tai lemne,
Pun toporu pe surcele,
Bag mîinile-n sîn la piele,
Mă uit la vite cu jele.
Sar în țarc, nu-i fîn de leac,
Mă uit la vite cum rag...

Atunci răsună acel preludiu atît de caracteristic pentru cîntecul haiducesc, sentimentul de înfrigurată așteptare a primăverii:

Frunză verde salbă moale,
De-aș trăi pînă la vară,
Să pun boii la tînjală,
Să tai brazda dracului,
La ușa bogatului...

Primăvara aduce înfrunzirea codrului și, o dată cu aceasta, adăpost sigur pentru haiduc:

Arde-te-ar focu, făgui,
Ție-ți dete frunza-ntîi
Și mie nu vruși să-mi spui,
Să iau armele din cui,
Flinta de sub căpătîi,
Să le-n-cing pe lîngă mine,
Să vezi, codre-mi șade bine
Cu doisprezcce după mine...

Cînd eroul este haiduc cu experiență, rapsodul popular zugrăvește cu o paletă grasă, înfrigurarea pregătirilor:

Vin, mîndră, de mă gătește,
Că primăvara sosește,
Zăpada se peticește,
Colțul ierbii se ivește,
Murgu-n grajd înnebunește,

Armile-n cui ruginește.
Aba, nică, mîndra mea,
Pune mîna, nu ședea,
Ia cotu și foarfeca.
De-mi croiește-o ipingea,
Numai verde ca frunza,
Să intru-n codru cu ea;
Și-mi croiește imurluc,
Verde ca frunza de nuc,
Cu el la oi să mă duc;
Și-mi croiește nădragi
Mai verzi ca frunza de tei,
Să intru-n codru cu ei...

Evocînd momentul plecării, rapsodul popular nu-l uită pe celălalt credincios prieten al haiducului, murgul, căruia acesta i se confiază, ca eroul din basme, motivîndu-și hotărîrea :

Du-mă, roibule-n colnic,
Să port arme de voinic!
Du-mă, roibule-n păduri.
Să port arme de panduri.
Foicica cîmpului,
Greu e drumul muntelui,
Dar mai grea e sărăcia,
Duce-mi-s-ar la pustia!

La fel de maestru e rapsodul popular și în alegerea vivace și nuanțată a sunetelor, ca și în cea a culorilor, cînd stă să evoce acțiunea justițiară a haiducului. Timpul prielnic e cel furtunos, cînd sufletul eroic al răzbunătorului crește pe dimensiunile naturii, iar cel meschin al călătorului se închircește de spaimă :

Cînd aud pe cer tunînd,
Ploaia-n codru răpăind,
Mă fac broască la pămînt
Și mă vîr sub hălăciugă,
De-mi pun coadă la măciucă
Ș-apoi ies la drumul mare,
Să iau boieri la cătare...

Cu același penel sigur în aplicarea culorii și desenarea conturului e realizat și cunoscutul tablou al ospățului nocturn în pădure. La origine un moment de baladă, el s-a desprins de mult din contextul epic și își duce viața singur, fără să pălească, de mai bine de un secol — de cînd l-a însemnat Anton Pann, în *O șezătoare la țară* — pînă în zilele noastre :

Sub poale de codru verde,
Unde cărarea se pierde,
Mititel foc mi se vede.
Și al foc nepotolit
De feciori îi ocolit.
Nu știu, zece ori cincisprezece
Toți îmi frig cîte-un berbece
În cîrlige de oțel
Ca să-l frigă frumușel
Și beau vin din burdușel
Și dau cu pușca la semn...

La fel, din cîntecul epic al Jianului, notat și el de Anton Pann, s-a desprins episodul podarului și a trăit singur mai departe, ca un moment liric

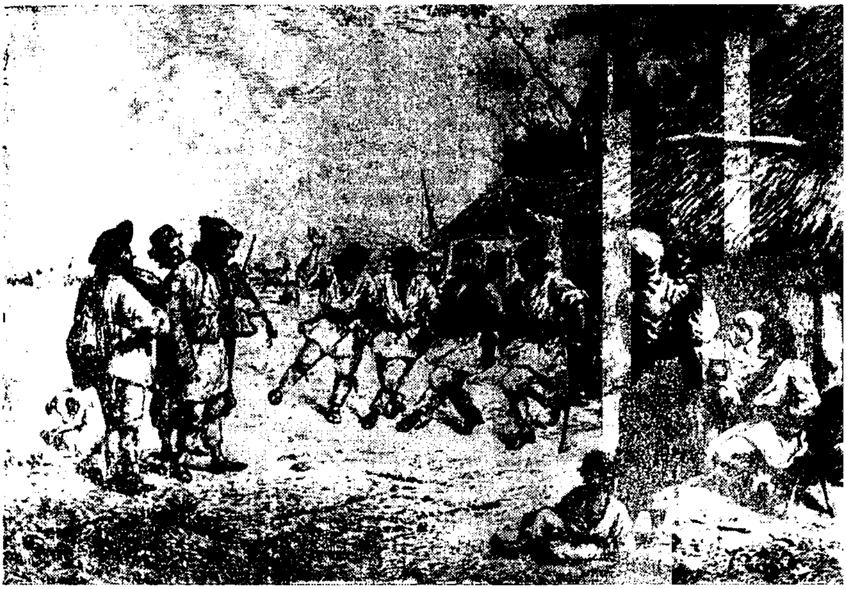

Dans romînesc de Th. Aman.

din viața haiducească, evocînd starea de suflet a celui ce plănuiește o nouă expediție :

Trage podul, măi podar,
Să trec la al cîrciumar,
Să-l întreb de sănătate
Și de cîte-oi avea parte,
Că e putred de bogat
Și să-i iau nu e păcat!
. . . .
Măi podare, trage podul,
Să nu trec prin apă Oltul,
Că mi-e murgul cam nebun,
Trece Oltul ca pe drum...

Ultimele versuri ale citatului sînt un indiciu că în lira haiducească nu vibrează numai coardele sumbrului și ale eroicului, ci și aceea a umorului. Un umor aspru, în tonuri voit stinse, ca în excelenta portretizare a haiducilor tineri :

Frunză verde trei gutîi,
Trei gutîi și trei lămîi,
Din seara de Sîn Văsîi
S-au ivit niște copii
Ce se-nvață-n codru-ntîi.
Copilași voinici de mînă,
Copilași cam tari de vînă,
Fără tată, fără mumă,
Cînd văd moartea zic că-i glumă.
Floricică trei costrei,
Să nu te-ntîlnești cu ei,
Că sînt mici și fără minte,
Ies la oameni înainte,
Le pun piepturile-n flinte,
De nu zic nici trei cuvinte...

Ajungînd la maxima lui eflorescență în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cîntecul legat de tipul haiducului — al *lotrului* cum i se zicea în Banat, al *pribeagului* cum era numit în nordul Transilvaniei — și-a continuat viața bogată atît cît s-a prelungit fenomenul haiduciei. Acesta a înregistrat apariții izolate pînă în pragul celui de-al doilea război mondial, pînă cînd poporul a continuat să vadă chiar în hoți romantici, de felul lui Terente, răzbunători mai mult sau mai puțin conștienți ai suferințelor sale. Multe dintre seriile de imagini tipice din cîntecul haiducesc au trecut în alte specii ale liricii populare. Serii de imagini, precum a furtunii în codru, a plugului înțelenit, a calului bun de fugă, și chiar cea a focului în pădure, au trecut bunăoară în cîntecul de dragoste.

O dată cu începutul sec. al XIX-lea — după ce revoluția franceză din 1789 a impus tuturor țărilor Europei renunțarea la sistemul militar al armatelor de mercenari, cu „ridicarea gloatelor“ doar la mare primejdie, și a inițiat crearea armatelor naționale permanente, din ce în ce mai complexe, pînă la serviciul militar obligatoriu — se nasc și în folclorul romînesc *cîntecele de cătănie.* Numele lor e ardelenesc, deoarece condițiile deosebite în care se făcea serviciul militar în monarhia Habsburgilor au dat naștere, la toate popoarele subjugate lor, unei poezii populare de jale și de protest, cu accente dramatice și complexe, așa cum e și cea a „cătanelor“ romîne din Transilvania. Feciorii ardeleni erau instruiți într-o limbă străină pe care nu o pricepeau, de comandanți străini, care nu le arătau nici un fel de înțelegere. Adesea erau trimiși să poarte războaie depărtate, în țări care nu aveau nici o sfadă cu patria lor — în Italia, în Bosnia și Galiția — pentru o dinastie ambițioasă și hrăpăreață, care nu se mai sătura să robească popoarele.

În culegerea lui Pauleti întîlnim cîntece cătănești, între care e remarcabil cel de la nr. 122:

Săraci feciori de pe sate,
Cum vă cară la cetate,
Legați cu mînile-n spate...

Toate acestea accentuau complexul de sentimente — jale, revoltă, înstrăinare — pe care de altfel îl exprimă și cîntecele ostașilor din Țările Romînești și din Romînia sec. al XIX-lea. Aici, într-o bună parte din sec. al XIX-lea, numărul recruților era limitat la o cifră proporțională cu suma locuitorilor din fiecare sat. Recrutarea cădea astfel ca o năpastă pe capul numai al cîtorva — de regulă dintre cei săraci — și se făcea în condiții sălbatice (vezi Ion Creangă, în „Amintirile“ sale). Ele se oglindesc și în cîntecul popular:

Nici-o brazdă n-am arat,
Potira m-o-nconjurat,
Cot la cot că m-o legat
Și la sorți că m-o luat...

Serviciul militar era de lungă durată, scoțîndu-l pe cel asupra căruia cădeau „sorții“ din rosturile lui de viață:

La cazarmă la hotar
M-a dat tata căciular,
Am venit la șapte ai
Căsii casa grajd de cai,
Bătătura mucegai...

Acasă, flăcăul lăsa o familie săracă, lipsită adesea de brațele cele mai voinice pentru muncă, și gîndul acesta îl chinuia:

Nu mi-e grea pușca-n spinare,
Dar e grea inima-n mine
C-am lăsat boii pe brazdă
Și părinții fără haznă...

În armata trecutului, omul era umilit și sentimentul de a nu mai fi considerat ca om îl aprindea și îl revolta:

Bată-vă crucea, ciocoi,
Cum ne strînge de prin văi,
Și ne mînă ca pe boi
Și ne tunde ca pe oi,
Și ne duce la război...

Într-o vreme în care obiceiul bărbaților de a purta plete se păstra încă la sate, îndeosebi în cele de munte, tunderea era simțită și ea ca o umilire.

Desconsiderarea ostașilor ca oameni se răsfrîngea și în celelalte aspecte ale vieții militare:

Să vii, maică, să mă cați
Intre Olt și-ntre Galați,
Printre rînduri de soldați,
Stînd în arme rezimați,
Nebăuți și nemîncați
Și de nimeni întrebați...

Cu atîtea poveri pe suflet, izbucnirea sentimentului de revoltă era inevitabilă, și ea se orientează precis, în finalul unuia dintre cîntecele citate, apropiindu-l de cel haiducesc:

Oleo, lifte de ciocoi,
Da n-or trece pe la noi,
Și ne-om strînge-odată noi,
Din Craiova-n Dorohoi.
Și ne-om curăța de voi!...

De asemenea, poezia cătăniei se împletește și cu cea a dragostei. Frecvent, plecarea pentru anii lungi în armată despărțea destinele unor ființe care se iubeau. Ostașul era chinuit de dor și de îndoială:

Și-am jurat-o la plecare,
Să-mi trimită de-o scrisoare.
Nu știu, juratul s-a prins,
Dar scrisoare n-a trimis...

Sub acest aspect, mult mai bogată și mai complexă e creația poetică a fetelor și femeilor rămase acasă:

Măi, bădiță, strugur dulce,
Tot ai zis că nu ți-i duce,
Dar m-am uitat de la prag,
Pînă te-o jurat sub steag;
Și m-am uitat la șură
Pînă te-o pus sub măsură..

Ca și în poezia ciobănici, expresia jalei adînci — de care vibrau în trecut cîntecele cătăniei — se apropie de bocet, cîntînd moartea soldatului, pe însăși atît de elocventa schemă poetică a morții ciobanului:

— Mă, soldate vînător,
Un' ți-a fost soarta să mori?
— In munții Carpaților,
Sub cetina brazilor.
— Soldate, cin' te-a văzut
Pe tine cîn' ai murit?
— Păsările de pe creangă
Mi-o fost ca o mumă dragă.
— Soldate, cin' te-a-mbrăcat?
— Frunza cin' s-o scuturat...

Ca să scape de o obligație care îi apărea cu totul nedreaptă în condițiile în care era silit să o îndeplinească, flăcăul trecea adesea munții dintr-o parte într-alta, ca cioban:

Munte, munte, piatră rea,
Lasă voinicii pe ea,
Să treacă la haiducie,
Să scape de cătănie...

În acest episod, lirica străveche a ciobăniei se leagă de cea haiducească, păstoritul fiind în trecut, cînd puterea mărginită a statului nu ajungea ușor în coclaurile munților, o soluție alături de haiducie:

Decît slugă la ciocoi,
Mai bine cioban la oi...

În acest sens trebuie înțeleasă latura de idilă, de seninătate, a liricii ciobănești:

Măi ciobane de la oi,
Tu n-ai grijă, nici nevoi!
De cu seară pînă-n zori,
Tu te culci pe pat cu flori,
Cu capul pe mușinoi,
Cu ochii stelīți la oi...

Acesta este doar un aspect, căci lirica ciobanilor abundă în detalii realiste din viața păstorească:

Ciobănaș cu oile,
Te bate nevoile.
Ciobănaș cu iancca-n mînă
Tremură de frig în stînă...

Dar mai presus de toate, lirica ciobănească e o poezie a însingurării și a dorului:

Bate vîntul peste munte,
Eu trăiesc cu jele multe;
Bate vîntul peste deal,
Eu trăiesc cu mult amar;
Bate vîntul peste runc,
Greu e dorul care-l duc...

CÎNTECUL DE JOC

Folcloriștii nu au dat în general prea mare atenție cîntecelor de joc, adică acelor texte poetice care se cîntă pe melodiile anumitor dansuri populare, în timpul desfășurării jocului însuși. Preocupările culegătorilor, cînd s-au îndreptat spre ele, s-au limitat de obicei la notarea melodiilor. O bună parte din textele poetice ale acestor melodii de dans au fost amestecate în masa mare a cîntecelor obișnuite. Aceasta e de fapt și soarta actuală a cîntecelor de joc. La noi și la alte popoare, ele nu mai reprezintă astăzi decît urmele unei specii lirice cu o existență mult mai definită și mai bogată în trecut. Specii ale poeziei culte — precum balada, rondelul ș.a. — își au originea în cîntecul de dans al popoarelor romanice din Occident.

În 1840, C. Negruzzi citează aproape în întregime *Cîntecul Elenuței*, cu versuri de acestea:

Hai, Eleno, la grădină,
Să săpăm o rădăcină,
Rădăcina macului,
Ca s-o dăm bărbatului...

observînd că se cîntau pentru joc chiar la curtea domnească. În *Nunta țărănească* a lui V. Alecsandri (1850), flăcăii și fetele joacă *Hora Ilenuței*, cîntînd în „hor general“ :

> Hai, Ileană, la poiană,
> Ileană, Ileană,
> Să săpăm o buruiană,
> Ileană, Ileană...

Nu s-ar putea vorbi de o tematică aparte a acestor producții poetice. În acele părți ale țării, în care cîntecul lăutăresc a cunoscut o dezvoltare mai intensă — în Banat, în Oltenia, în Muntenia îndeosebi, chiar și în Moldova — cîntecele de joc se înrudesc strîns, ca atmosferă și tematică, cu cîntecele de lume :

> Cît e Argeșul de mare,
> Haz ca Săbărelul n-are.
> Săbărelu-i mititel,
> S-a-ncuibat dragostea-n el.
> Săbărelu-i cu dulceață
> Vine iarna și nu-nghiață...

O categorie aparte o constituie aici textele poetice ale vechilor dansuri populare cu nume de păsări și animale (*Rața*, *Ciuful*, *Joiana* ș.a.) în care tonul glumeț și frecvența *qui-pro-quo*-ului erotic sînt și mai accentuate.

În Transilvania, mai ales în nordul ei și în Maramureș — zonele de mare intensitate ale străvechii doine — cîntecul de joc înfățișează o frecvență mult mai mare și o altă culoare poetică, mai gravă. Pe Tîrnave sînt încă frecvente dansurile de femei, cu acompaniament vocal. O *Horie în cimpoi* din părțile Năsăudului poartă o poezie strîns legată de dans, în care nu poți ști sigur dacă tonul sever e real ori simulat în glumă :

> Joacă-mă, bade, să-mi placă,
> Că și io-s fată săracă,
> Joacă-mă să fiu jucată,
> Să ti pominesc odată.
> Ori mă joacă cum îi lumea,
> Ori te lasă la minunea.

În același ținut, un cîntec *De-nvîrtit* poartă în dans un text poetic întîlnit alteori pe melodie de doină :

> Duce-m-aș, nu știu drumu
> Da'arăta-mi-a doru :
> Ia, pe-aicea-i dus mîndru.
> Duce-m-aș, nu știu calea,
> Da'arăta-mi-a jalea :
> Ia, pe-aicea-i dus badea !...

Cîntecele de joc cu texte de asemenea tonalitate melancolică sînt destul de frecvente.

Anumite dansuri populare, cu o succesiune complicată de mișcări și grupări ale participanților, sînt însoțite de cîntece al căror libret poetic nu desfășoară o anume temă, ci este întruchipat dintr-o înșiruire de indicații date de purtătorul jocului, cînd urmează schimbări în configurația și ritmurile lui. Aceste comenzi sînt formulate poetic în stilul tradițional al liricii noastre populare. De exemplu, jocul „de mînă“ *Irindeaua* este uneori însoțit de un cîntec ce sună astfel:

> Foaie verde spic de grîu,
> Irindeaua sus la brîu
> Și-o pană de porumbiță
> Și la stînga, fa, fetiță.

Mișcarea poetică a textului e cît se poate de capricioasă, fiind de cele mai deseori în funcțiune de rima pe care o impun finalurile de vers ale indicațiilor asupra desfășurării jocului. Astfel de cîntece cu comenzi nu sînt legate indisolubil de un anume dans. Pe cînd în unele localități *Irindeaua* era însoțită de un asemenea text poetic cu finalitate precisă, în altele melodia jocului purta un vers obișnuit de dragoste:

> Foaie verde, pelin verde,
> Irindeau din ce se-ncepe?
> Din inele și din bete,
> Vara din busuioc verde...

Mult mai frecvent însă aceste „comenzi la joc“ nu constituie un cîntec, adică o suită poetică oarecum închegată, ci sînt date la anumite intervale doar, în forme cît se poate de concise și într-o consonanță foarte laxă cu melodia. Cu alte cuvinte, prin strigături.

STRIGĂTURILE

Despre existența strigăturilor, ca obicei la joc, avem mărturii destul de numeroase, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Cel dintîi care pomenește de strigături este Samuil Micu, pe la 1780.

D. Țichindeal descrie, în 1802, obiceiul romînesc de a „striga“ la joc. Culegerea din 1838 a lui Pauleti cuprinde în majoritatea ei strigături. G. Bariț, tot pe la 1838, le numește *descîntări*. Desigur, obiceiul e mult mai vechi. La maghiari, obiceiul de a chiui la joc e descris încă din 1753, de către călătorul Stephan Gerlach. În schimb, e de notat că la aromîni obiceiul strigăturilor nu există.

Ceea ce deosebește strigăturile de cîntecele de joc, e pe de o parte diferențierea, mai mult sau mai puțin vizibilă, a tonalității lor muzicale față de melodia specifică a cîntecului de joc; iar pe de alta, forma lor de artă sever limitată, apropiată de cea a epigramei culte, cu care însă nu au nici o contingență, nici ca origini, nici ca structură. Înseși denumirile lor locale indică raportul dintre strigături și cîntecele de joc pe de o parte și cîntecele propriu-zise de alta. Strigăturile se mai numesc și *chiuituri*, ceea ce le indică tot ca niște izbucniri elementare ale sentimentelor de euforie provocate de dansul popular. Denumirile ardelenești locale — *țipături*, *țipurituri*, *iuituri*, *ciote*, *strigete*, — se îndreaptă în același sens. Denumirea bihoreană: *descîntece*, în aparență surprinzătoare — prin similitudinea cu numele dat versurilor ce însoțesc practicile farmacopeii populare — în realitate spune același lucru, *descîntec* fiind opusul termenului *cîntec*, adică poezie fără însoțire muzicală.

Grupul cel mai compact, în interiorul acestei specii a liricii noastre populare, îl constituie strigăturile la joc, adică acelea care însoțesc dansul.

Unele dintre acestea sînt strgături de comandă, indicînd mișcările jocului. Structura lor artistică oferă — în elementaritatea ei chiar — o gradație înspre complexitate. Astfel, cele mai simple — avînd doar funcțiuni onomatopeice indicînd doar intensitatea ritmului de dans — sînt acelea ce se aud în jocuri în care ritmul e un factor artistic dominant, precum Călușarii : — *Op-odată op !... Cu ăst așa, nic-așa !* etc. În alte jocuri însă indicațiile de ritm se dau prin imagini de o mare frumusețe:

Numai lin și lin și lin,
Ca soarele prin senin,
Ca luna prin nourele.
Ca dorul mîndruții mele...

În dansurile de mai mare complexitate, comenzile prin strigături se succed una după alta, se leagă între ele și alcătuiesc serii poetice care se apropie de cîntecele de joc. În dansurile mai puțin complicate apare în schimb o altă funcțiune a strigăturii — care i-a definit și fizionomia ca specie aparte a liricii populare — aceea de a anima jocul, împlinind efectul muzicii și al dansului.

Frecvența strigăturilor apare deosebită la jocurile ciobanilor, în care instrumentul muzical obișnuit e fluierul, instrument monoton și cu o amplitudine redusă a sunetului. Cu cît orchestrația jocului se amplifică, cu atît și rolul strigăturilor se reduce în mod firesc. În aceste strigături care nu sînt legate direct de mișcările dansului, capătă expresie înseși stările sufletești ale dansatorilor, sentimentele lor de dragoste sau ură, de mîndrie, de ironie sau de compătimire față de alții, gîndurile lor despre soartă și lume. Alături de cîntecul propriu-zis, strigăturile se impun astfel ca a doua specie mai importantă, mai diversă ca tematică, a liricii noastre populare. Datorită faptului că nu e atît de legată de melodia ce o poartă — care de multe ori se simplifică pînă la o rostire modulată în tactul jocului — strigătura e mai direct expresivă decît cîntecul, bucurîndu-se de o libertate de improvizație mult mai mare. Cu deosebire în chiuiturile cu caracter satiric, improvizațiile se referă adesea fățiș la oameni și la împrejurări ale locului și au în consecință o circulație limitată. Cu totul altfel se întîmplă cu strigăturile cu caracter liric-sentimental. În complexitatea speciei, acestea înseamnă un aspect tot atît de important ca și cele cu ascuțișuri satirice. Hora, jocurile de duminici și sărbători în general, constituie o imagine în mic a întregii vieți a satului. Aici încep sau se cimentează cele mai multe dintre idilele între tineri, care vor duce pînă la urmă la căsătorie. Aici, în cercul privitorilor mai în vîrstă, se fac comentarii și planuri, de către părinți și rude. Gesturile și cuvintele flăcăilor și fetelor au deci o semnificație ce depășește cu mult în gravitate simpla expresie a euforiei jocului. Astfel se explică, între strigăturile în care bărbații dau glas sentimentului lor de voinicie, prezența în trecut a unor „țipurituri" ca acestea, culese în Țara Oașului :

Săraca curcaua mea,
Trei cuțîte zac în ea
Unu rîde, unu plînge
Unu zice c-ar bea sînge !...

sau

Bine-mi taie cuțîtu,
Că l-am ascuțît amu
Pe tocilă la primar.
Să tai capul la jăndar...

Astăzi, sentimentul demnității bărbăteşti se exprimă, tot acolo, printr-un îndemn către lăutar:

Zî-i, Griguță, numa zî,
Pîn' s-o rupe arcu-n tri
Şi grumazu ceterii.

Cu conştiința firescului, flăcăul va face elogiul fetei care-i place. În părțile de țară în care iau parte la strigături şi femeile, acestea îi vor răspunde. De aici, frecvența strigăturilor liric-sentimentale pe teme de dragoste. Tematica lor începe de la elogiul partenerei de joc :

Asta fată joacă bine,
Şi mă-nvață şi pe mine.
Ea mă-nvață a juca,
Eu îi sărut gurița.

În general însă, strigătura de iubire stă sub semnul discreției, ca şi cîntecul liric, cu a cărui tematică se înrudeşte strîns — anumite serii de imagini pendulînd între cîntec şi chiuituri :

Nu ştiu, lună-i ori lumină,
Ori mîndruța-i prin grădină?
Nu ştiu, i lumină-ori lună,
Ori mîndra-i cu voie bună?

Alături de expresia sentimentelor stă meditația asupra cursului lor:

Dragostele nu țîn mult,
Numa' cît pita-mprumut...

şi formularea comandamentelor etice :

Măgheran crescut în iarbă,
Să iubeşti omul de treabă;
Măgheran crescut în fîn,
Să cinsteşti omul bătrîn...

Aceste comandamente nu se limitează la problematica iubirii. Iată un elogiu al portului local din Țara Oaşului :

Oricine a vrè purta
Clopu, pana şi straița,
Da, oşanu nu le-a da...

Strigăturile satirice constituie un alt aspect al aceleiaşi realități: lumea satului oglindită în poezie. Antagonismele sociale ale trecutului dau ironiei un ton amar:

Mă mustrează stăpîna
Că nu-mi place slănina.
Dar cum dracu o să-mi placă?
Că mi-o bagă-n putinei
Şi-o mănîncă numai ei!

Observația morală e acută şi concisă. Rezultatul e o bogată galerie de schițe caracterologice, organizate din imagini antitetice, definind laturile antagoniste ale vieții.

Cele două categorii opuse ale filozofiei populare — *frumosul* și *urîtul* — au semnificații mult mai largi decît cele estetice, ele acoperind o bună parte a vieții omului din mase în trecut, în care tristețile căsătoriei împotriva dragostei se proiectau ca o imensă umbră peste lumea întreagă, peste natura însăși :

Unde șede urîtul,
Se-nnegrește pămîntul ;
Unde șede dragostea,
Se-nverzește pajiștea.

Aceeași realitate e considerată sub aspectul atracției și respingerii fizice:

Decît țipău și cu unt
Și să-l mînci c-un om urît,
Mai bine mălai zguros
Și să-l mînci c-un om frumos !

sau pur și simplu, în raport cu frumusețea dansului popular ca spectacol de artă :

Unde joacă om frumos,
Crește iarba-n loc pietros,
Unde joacă omul hîd,
Piere iarba de pe rît.

Forma concisă, redusă la cîteva versuri, apropie strigătura de epigrama cultă lipsindu-i însă cu desăvîrșire „poanta“, efectul final, adesea de surpriză care constituie specificul epigramei. Strigătura satirică își împarte egal accentele în arhitectura ei. La o analiză mai profundă însă, se descoperă o întreagă diversitate de mijloace artistice cu care operează umoristul popular, de multe ori cu un mare rafinament, în aparenta ingenuitate. Unul din aceste procedee — foarte frecvent și în epigrama cultă — e adresarea directă, drastică :

Tot cu ochii la oglindă,
Și gunoiul pînă-n grindă ;
Pe sub masă, pe sub pat.
De trei luni n-ai măturat...

sau :

Mărită-te, horholină,
Nu ședea fată bătrînă...

În strigături, aceasta se întîlnește destul de rar. Predomină procedeul opus, mult mai subtil, întîlnit de altfel și în epigrama cultă, și anume relatarea calmă, impersonală, portretul moral schițat din cîteva linii sobre, ca într-un referat :

Fată mare, fată mare,
De nimica nu e-n stare.
Nici nu coase, nici cîrpește,
Dar la măritat zorește !

De cele mai multe ori însă poetul popular își distribuie efectele cu o mare ingeniozitate, în interiorul acestei formule în aparență foarte simplă :

Fuge lelea cu trei paie,
Mîni-alaltă face-o claie...

sau :

Trece mîndra, trece lunca,
Şi-o ajunge-n urmă furca ;
Şi cînd mai să treacă şesu,
O ajunge-n urmă fusu.

Înfăţişarea femeii leneşe într-o mare viteză tocmai pentru a fugi de muncă, animizarea uneltelor de tors — la fel ca în basme şi în desenele animate — sînt procedee ce indică o subtilă conştiinţă artistică. Un singur efect de artă se realizează în strigăturile satirice şi prin falsul monolog, procedeu foarte frecvent în această specie. Poetul anonim vorbeşte în numele celui ironizat, definindu-l necruţător, printr-o pseudoconfesiune ingenuă. Iată portretul donjuanului rural, uşuratic, care vrea să se însoare :

Gineri-m-aş, gineri,
De cosit nu ştiu cosi,
Numa-a strînge şi-a ochi ;
De săpat, nu ştiu săpa,
Numa-a strînge şi-a ţuca.

Următoarea schiţă de portret al beţivului, creionată cu aceeaşi tehnică, e mai amănunţită, vizînd două efecte deodată :

Supărată-i nana mea,
Că n-are cu cine bea ;
Da' mai supăratu-s eu,
Că nu am vinars să beu !

Cît de complexă e căutarea efectului de artă chiar în arhitectura sumară a strigăturii, ne indică şi utilizarea diferitelor procedee în tratarea aceleiaşi teme. Cea a casei cu fete leneşe o întîlnim în forma relatării lapidare, obiectiv-constatatoare, încă din 1838, în culegerea lui Pauleti :

La o casă, şapte fete,
Cu fîntîna sub părete,
Tatăl lor moare de sete !

Tema a rămas în circulaţia folclorică pînă în zilele noastre, uneori în aceeaşi tehnică, alteori înnoită prin procedeul pseudo-dialogului, adică al unei conversaţii imaginare :

Măi băiete, măi băiete,
Mîndra ta piere de sete,
Cu izvorul sub părete !
I-oi muta izvorul-n tindă,
Numai uşa s-o deschidă.

Efectul urmărit aici e de ordinul hilarităţii enorme, aproape de fantastic : sursa de apă e mutată de lîngă zidul casei în interiorul ei, numai pentru a mulţumi femeia leneşă, pe care o osteneşte drumul pînă la fîntînă. Prin acelaşi procedeu al pseudo-dialogului se defineşte, cu o simulată ingenuitate, pe sine însăşi fata uşuratică în iubire :

— Foicică matostat,
Spune-mi mie adevărat,
Cîţi băieţi te-au sărutat ?
— Nu ştiu, nu i-am numărat,
Că n-au fost toţi dintr-un sat !

Procedeul nu e specific strigăturii, deşi ne-ar putea ispiti ipoteza că avem aici de-a face cu strigături în replică, ale flăcăilor bine înţeles, în timpul horei, ceea ce Pauleti numea în culegerea lui din 1838 „contra“. Însă îl întîlnim frecvent şi în cîntecul propriu-zis, mai ales în cel de dragoste. Adesea poetul popular utilizează în strigături efectul contrastului. Uneori contrastul e doar aparent, urmărind pregnarea prin surpriză a trăsăturii caracterologice, ca în strigătura despre gospodina leneşă :

Asta-i fata-cea-voinică,
Doarme lîngă mămăligă...

Altcori contrastul e real, cu deosebire în satira defectelor fizice :

Badea nalt ca un stejar,
Mîndra pînă la şerpar ;
Badea nalt ca o mlădiţă,
Mîndra ca o lubeniţă.

Foarte rar se urmăreşte însă numai creionarea unor deficienţe fizice ; şi aici se ascunde de obicei şi o problematică sufletească :

Badea nalt cît o prăjină,
Mîndruţa-i toată ţărînă,
Mă mir, ce se mai iubesc,
Că nici cînd nu se-ntîlnesc !

Silueta înaltă e apreciată însă, de cele mai multe ori, numai dacă e însoţită de inteligenţă :

Poţi fi, mamă, cît şi bradul,
Dacă nu-ţi este bun capul...

Cu aceeaşi tehnică lapidară şi diversă totodată, sînt fixaţi nemilos slujbaşii urîţi ai statului oprimator din trecut :

Birăul nost'ii zgîrcit,
Umblă cu clop găurit,
Poartă un rău sumăuuş
Îi stă bine coldăuş.

Aici trăsătura e doar acid satirică, primarul fiind înfăţişat ca un om ce umblă cu pălăria ferfeniţă, ca un cerşetor, din avariţie. Adesea însă indignarea e atît de puternică, încît strigătura se îndreaptă spre forma imprecaţiei :

Morţii tăi de notărîş,
Că m-ai scris la popărîş
Şi m-ai pus la protocol
Şi m-ai lăsat fără ţol !

În timp ce notarul era urît fiindcă întocmea procesele-verbale pentru execuţiile fiscale, primarul făcea nedreptăţi în alcătuirea listelor de recrutare. Indignarea e aici atît de violentă, încît ajunge la forma blestemului :

Răule, biräule,
Poarte-ţi mîţa căruţa,
Să-ţi moară biräiţa
Şi te mînce temniţa,
Că n-ai umblat cu dreptate,
Cînd mi-ai pus borneu-n spate !

Fenomenul strigăturii nu se limitează la jocul de duminici și sărbători. Se „strigă“ și la șezători și la petreceri, iar în trecut se striga și la lăsata secului — cînd fetele rămase nemăritate erau obiectul unor „hăulituri“ foarte drastice din partea flăcăilor — și la „bărbunc“, adică la recrutare. Frecvența unor astfel de strigături era în funcție și de specificul local. În Țara Oașului și în Ugocea învecinată, se „țîpurea“ adică se „striga“ în împrejurări în care în alte ținuturi se auzeau cîntece: „la plug, la coasă, la pădure, cu vitele la cîmp“. În alte părți ale țării, dimpotrivă, nu se aud nici la horă — precum în valea Almajului, din Banat — ci numai la nunți. De fapt o a doua împrejurare în care strigăturile abundă, pe lîngă cea a petrecerilor cu „joc“ amintite, este nunta. Strigăturile la nunți constituie o grupă specifică, deosebindu-se clar de celelalte. Ele însoțesc, cu teme specifice, aproape fiecare dintre momentele ceremonialului atît de spectaculos al nunții, mai ales în Transilvania. Se face elogiul mirilor, în versuri care cîteodată cuprind accente de mare poezie:

Miresucă, miresucă,
Ți se cade cu cunună
Ca și cerului cu lună;
Ți se cade cu mărgele
Ca și cerului cu stele!

Alteori acest elogiu se împletește cu bune învățături:

Poți fi, bade, bucuros,
Că ți-ai luat ce-a fost frumos.
Ți-ai luat floare de crin,
Să vă fie traiul lin,
Traiul lin și cumpătat,
Să nu iasă vorbe-n sat.

Cîntecul ceremonial „al miresii“ e însoțit și de strigături pe aceeași temă:

Cîntă-ți, fată, cînteca,
Pînă ești la maică-ta,
Că dacă ti-i mărita,
A cînta nu-i cuteza:
In casă de soacră-ta,
In tindă de socru-tău,
Afară de mutu-tău.

La masa mare se face elogiul veseliei cuviincioase:

Drag mi-i mie la ospăț,
Cu oameni din toate părți!
Și mi-i drag la veselie,
Cu oameni de omenie!

Aducerea mirèsii la mire, ca și predarea darurilor ei, sînt iarăși prilej bogat pentru strigături, unele vesele, altele duioase, altele de o profundă vibrație lirică:

Ieși afară, soacră mare,
Și te uită-n răsărit,
De vezi un căruț gătit!
În mijlocul carului,
Este raza soarelui.
Dar nu-i raza soarelui,
Că-i mireasa mirelui.

Inflexiunile de colindă din această frumoasă strigătură nu constituie o surpriză. Profund înrudită cu cîntecele profane — nu atît prin melodie cît mai ales prin tematică, îndeosebi strigăturile liric-sentimentale —, specia strigăturii, cu toate nuanţele ei, se integrează firesc în genul liric, care prin ea rămîne încă legat de folclorul obiceiurilor.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, vol. I, Bucureşti, ed. II, 1925, p. 48—65; G. Kristof, *Influenţa poeziei populare romîne din sec. al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint*, în „Dacoromania", III, (1922—23), p. 550—560; — *Kintyets kimpenyesty ku glazuri rumuniesty*. Fekutye gye-un Holtyej Kimptyan... 1768 [fotocopie, Bibl. Acad. R.P.R.]; O. Ghibu, *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte*, Bucureşti, 1934; M. Gaster, *Colinde, cîntece populare şi cîntece de stea inedite*, în „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", II (1883), p. 313—336; Anton Pann, *Cîntece de lume*, ed. Gh. Ciobanu, Bucureşti, f.a.; Ov. Papadima, *Anton Pann şi „cîntecele de lume"*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", VI (1957), nr. 3—4, p. 563—593; N. Cartojan, *Contribuţiuni privitoare la originile liricii romîneşti în Principate*, Bucureşti, 1927; I. Bianu, *Nicolae Pauletti, popă romînesc şi om de litere în Ardeal*, Cluj, 1931; Ion Breazu, *Versuri populare în manuscrise romîneşti vechi*, Bucureşti, 1939; Gh. Alexici, *Din trecutul poeziei poporane romîne*, în „Luceafărul", II (1903), p. 366—371; I. Muşlea, *Cîntări şi strigături romîneşti, scrise de N. Pauletti*, ediţie critică, cu un studiu introductiv, 1962. Bucureşti.

§ N. Ursu, *Contribuţii muzicale la monografia Comunei Ohaba-Bistriţa*, Timişoara, 1940; I. Muşlea, *Cercetări folclorice în ţara Oaşului*, Bucureşti, 1932; Emil Petrovici, *Folclor din Valea Almajului (Banat)*, Bucureşti, 1935; Emil Petrovici, *Folclor de la Moţii din Scărişoara*, Bucureşti, 1939; Gh. Pavelescu, *Cercetări folclorice în sudul judeţului Bihor*, Cluj, 1945; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei (Traducere romînească)*, Bucureşti, 1956, p. III, cap. I; Iordachi Malinescu, *Un discurs şi poezie* — în „Foaie pentru minte", V (1842), p. 97—99; C. Negruzzi, *Scene pitoreşti din obiceiurile Moldaviei. Cîntece populare a Moldaviei*, în „Dacia literară", 1840, p. 121—124; Fr. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781—1782, vol. II, p. 322—323; Ovid Densusianu, *Viaţa păstorească în poezia noastră populară*, ed. II, Bucureşti, 1943; Emilia Comişel, *Preliminarii la studiul ştiinţific al doinei*, în „Revista de folclor", IV (1959), nr. 1—2, p. 147—170; Tiberiu Alexandru, *Béla Bartók despre folclorul romînesc*, Bucureşti, 1956; Ovidiu Papadima, *Consideraţii despre doină*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", IX (1960), nr. 2, p. 309—329, nr. 4, p. 627—669.

§ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, tomul II, Bucureşti, 1879; M. Gaster, *Chrestomaţie romînă*, vol. II, Leipzig — Bucureşti, 1891; C. Bobulescu, *Lăutarii noştri. Din trecutul lor*, Bucureşti, 1922; N. Iorga, *Hîrtii din Mînăstirea Hurezului, precum şi a protopopiei Argeşului, din a boierilor Brîncoveni şi ale altor neamuri*, Bucureşti, 1907; Anton Pann, *Spitalul amorului*, ed. II, Bucureşti, 1852, br. 1—6; N. Drăganu, *Versuri vechi*, în „Dacoromania", V (1927—28), p. 520; N. Densusianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1886, p. 405, nota 1; S. Fl. Marian, *Poezii*

populare despre Avram Iancu, Suceava, 1900; I. Pop-Reteganul, *Romînul în sat și la oaste, apreciat din cîntecele lui populare*, Gherla, 1913.

§ Ion C. Flinția, *Coregrafie romînească*, Tîrgoviște, 1936; Ion N. Popescu, *Hora cu strigări și strigături*, Drăgășani, 1938; Fl. Cristescu, *În mijlocul horelor*, Craiova, 1910; S. C. Mîndrescu, *Strigături sau chiuituri poporane*, Bîrlad, 1898; Andrei Gobeiu și Vladimir Diaconița — *1070, Chiuituri ale Chioarului*, Șomcuta Mare, 1931; Ion Pop-Reteganul, *Chiuituri de care strigă feciorii în joc*. Gherla, 1891; Ion Pop-Reteganul, *125 Chiuituri de care strigă feciorii în joc*, Gherla, 1898; I. Pop-Reteganul, *Starostele sau datini de la nunțile romînilor ardeleni*, Gherla, 1891; Al. Vasiliu, *Datinile tătărușilor la nunți*, în „Omagiu lui C. Meissner", Iași, 1913; *Păcală, Monografia comunei Rășinarii*, Sibiu, 1915; S. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, București, 1911; Gh. Cernea, *Strigături și chiuituri de joc din com. Paloș (județul Tîrnăva Mare)*, Cluj, 1930; S. Fl. Marian, *Nunta la romîni*, București, 1890; G. Fira, *Nunta în județul Vîlcea*, București, 1928; Gh. Cernea, *Strigături de ospăț din com. Paloș (jud. Tîrnăva Mare)*, București, 1931; T. Balș, *Pe-un picior de plai. Folclor contemporan*, București, 1957; *Folclor din Transilvania*, București, 1962; Gh. Cernea, *Strigături de joc din județul Sibiu*, 1941.

CÎNTECUL ISTORIC

Cîntecul istoric reprezintă o specie hibridă, oscilînd între cîntecul vitejesc-haiducesc, baladă și cîntecul propriu-zis. De cele mai multe ori circulă sub forma unei poezii scurte, în care întîlnim — ca o condiție sine qua non nume de personaje și locuri istorice, fixate în povestirea unor evenimente reale sau idealizate; o altă caracteristică e și frecvența elementelor lirice. Cîntecele istorice se deosebesc de baladele vechi prin faptul că aproape întotdeauna se ocupă de eroi ieșiți din popor, care s-au ridicat prin lupta lor pentru libertate, devenind exponenți ai maselor (Horia, Avram Iancu, răsculații din 1907 etc.).

Colecțiile noastre de cîntece istorice sînt foarte rare. Singura culegere propriu-zisă[1], este închinată în întregime lui Avram Iancu și eroilor revoluției de la 1848. În marile colecții de poezii populare (G. Dem. Teodorescu, Gr. G. Tocilescu, Tudor Pamfile etc.) se găsesc, pe alocuri, cîntece care ne interesează[2].

Față de „doinele de haiducie", cîntecele istorice aduc mult mai multe nume de eroi și de locuri istorice. Elementul istoric e însă și mai evident, dacă le comparăm cu „cîntecele de bir și sărăcie", sau chiar cu cele „de cătănie". Conisderăm cîntece istorice acele cîntece în care miezul — uneori doar motivul inițial — îl formează fapte istorice, dar în care eroii sînt evocați de cele mai multe ori, în mod liric.

În aceste cîntece se oglindesc evenimente autentice care pot fi urmărite de aproape în timp. Pînă la o limită de 150—200 ani, ele păstrează fidel amintirea faptelor, fără exagerarea inerentă epicului obişnuit, ci de pe poziţii realiste, chiar dacă nu veridic istorice, în sensul că masele au apreciat şi interpretat faptele după înţelegerea şi sentimentul lor.

---

[1] Apărută într-un volum de sine stătător, e aceea a lui S. Fl. Marian (Suceava 1900).

[2] Multe din ele au fost publicate — împreună cu texte alese din culegerile manuscrise ale lui Ion Pop-Reteganul sau acelea ale Arhivei de Folclor-Cluj — în recenta *Antologie de literatură populară*, vol. I — „Poezia" (1953).

Cîntecele istorice sînt destul de rare. Unii istorici mai vechi le amintesc cu multă rezervă (D. Cantemir, stolnicul Constantin Cantacuzino). Alţii în schimb le utilizează ca documente. Astfel, istoricul transilvănean Ion Monorai (1756—1836) scrie despre „cîntecul cel jalnic în ţară“ — de mult uitat — care ar data din epoca primei ocupaţii turceşti. Iată versurile citate:

De la Braica mai la vale
Strigă turcu-n gura mare:
Haideţi la robi de vînzare,
Fată mare, trei parale.

Caracterul de baladă al acestui cîntec este evident în primul vers, care localizează acţiunea. Relevăm şi imaginea izbitoare şi concisă a unui tîrg de robi improvizat, care exprimă toată grozăvia oprimării otomane.

Chiar dacă ar data din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea — nu, cum susţine Monorai, de la 1414 —, cîntecul e interesant prin indicaţiile social-politice, întocmai ca şi cel notat mai tîrziu:

Venit-au vremea să mă duc,
către spurcatul de turc,
să-mi las plugu, să-mi las boi,
să mă duc către război.

Marea răscoală populară din anii 1784—1785, pornită împotriva servituţii feudale, pentru libertate şi pămînt, pentru desfiinţarea nobilimii, a stîrnit — cum era şi firesc — un ecou puternic care s-a propagat pe tot întinsul Europei. Sub influenţa adîncilor frămîntări sociale apar versuri — contemporane sau ceva mai tîrzii — referitoare la Horia, conducătorul oştirilor ţărăneşti. Reproducem un episod care evocă Albăcenii şi Crişenii venind:

...c-un domn din Niculeşti,
Care Horea se chema.
Mulţi credeau că-i mincinos,
El zicea că-i de folos,
Să-l asculte, că nu-i glumă
Că-i va scoate de la muncă...
Numai domni să nu rămîie
Că nu vor da nici porţie[1].

În cîntecul acesta e concentrată acţiunea lui Horia. Versurile, în înşiruirea lor prozaică, par desprinse din realitatea imediată. În pitorescul construcţiei şi al termenilor dialectali, recunoaştem esenţa revendicărilor ţărăneşti. Prelucrarea şi expresia poetică lipsesc cu desăvîrşire, versurile avînd de împlinit o funcţiune socială precisă şi imediată: răspîndirea lozincilor răscoalei. E interesant cum, prin ele, creatorul anonim a transmis o parte din programul ţăranilor răsculaţi din Zarand, de sub conducerea lui Crişan, adresat la 21 nov., în numele lui Horia, nobilimii din Hunedoara. În ultimatumul-program figurează, într-adevăr, şi condiţia revoluţionară: *nobilime să nu mai fie pe viitor, ci fiecare să trăiască din slujba îndeplinită.*

---

[1] *Porţie* = impozit, dare.

Sînt interesante și versurile care-l proslăvesc pe conducătorul răscoalei din 1784:

Pîn-o fost Horea-mpărat,
Domnii nu s-au descultat,
Nici în pat nu s-au culcat,
Nici la masă n-au mîncat.
Cît fu Horea căpitan
Și domnii purtau suman.
Pînă ce fu Horea crai,
Pe domnire era vai.

Credem că aceste versuri nu sînt fără legătură cu cele puse în circulație de adversarii răscoalei — agenți ai feudalilor.

Dar amintirea lui Horia nu trebuie căutată în denaturările tendențioase, ci în cîntecul citat la început, și în versurile care exprimă aspirațiile poporului și acțiunile conducătorului său:

Am îmblat la Beci[1] în jos,
Să v-aduc vouă dreptate
Să vă fie pîn-la moarte

chiar dacă ele amintesc despre infructuoasele drumuri la Viena și despre credința în „preabunul împărat".

Lui pare să-i fi adresat iobagii cele mai semnificative jalbe istorice în versuri:

Milostive Împărate!
Socotește cu dreptate:
Patru zile robotim
Iar a cincia pescuim;
A șasea la vînătoare,
A șaptea e sărbătoare,
Socotește, împărate
De mai e cu direptate,
Să plătim biruri și date...?[2]

S-ar putea ca aceste versuri să nu fie autentice. Noi reproducem însă un text în proză, cu conținut foarte înrudit, care circula în părțile bihorene pînă la începutul secolului nostru: „Horea viteazul a zis către împăratul: Mărite împărate! Șapte zile sînt într-o săptămînă: luni de vînat, marți de pescuit, miercuri cale lungă, joia taie lemne din pădure, vineri să facă ceva precum și sîmbăta. Duminica e ziua Domnului; sînt 7, dar traiul vieții noastre unde este?![3]. E vorba de două coruri folclorice privitoare la traiul iobăgimii ardelene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Ele merită să fie amintite.

Răscoala poporului sub Tudor Vladimirescu și mișcarea Eteriei sînt amintite în două cîntece, din care unul cuprinde numeroase imagini și izbucniri revoluționare ca:

Toate plugurile umblă
Numai plugulețul meu
L-a-nțelenit Dumnezeu.
Dar o da și Dumnezeu

---

[1] *Beci* = Viena.

[2] *Dr. E. Dăianu. Vorbe bune. Calendarul nostru p. 1919,* Comloșul Mare, 1918, p. 55—56. Pentru amănunte, cf. acolo.

[3] *At. Popa. Credința (din Cîmpenii de Jos). Comoara satelor* (Blaj) (1926), p. 33.

De-o umbla şi plugul meu!
Să trag brazda dracului
La uşa spurcatului
O brăzduţă de-alea sfinte
Să ţie ciocoiul minte!
Nu plîngeţi. nu vă-ntristaţi:
Domnul Tudor e cu noi
Dumnezeu fie cu voi.

Acest cîntec — probabil de origine cultă — a devenit popular în sudul Moldovei. Modificările intervenite sînt mai mult adaosuri care înregistrează pregătirile revoluţionare:

Mi-am vîndut o cămeşioară
Şi-am luat o săbioară.
Pluguşorul meu cel bun,
Cum s-a prefăcut în tun!

Încheierea acestei variante e foarte asemănătoare, dar mai sobră:

Nu plîngeţi, sărmani de voi,
Domnul Tudor îi cu noi!

În legătură cu lupta socială din această epocă, amintim cîteva versuri din alt cîntec al „Zaverei“:

Hai, inimă, mai departe,
Să scăpăm de strîmbătate!
Hai, inimă, mai nainte,
Să scăpăm dintre cuţite!

Acţiunile democratice dinaintea anului 1848 nu trec neobservate de popor. Pare să fi circulat mai mult versurile despre Ion Cîmpineanu:

Aideţi, fraţi, la Mărgineanu,
Să scăpăm pe Cîmpineanu...

datorite lăutarului Dumitrache Ochialbi, pe care cunoscutul om politic îl ajutase cu o sumă mare de bani, ca să scape din robie.

Revoluţia din 1848—1849 a avut un răsunet inegal în cîntecele poporului şi anume în raport direct cu proporţiile evenimentelor petrecute în cele două provincii: Ţara Romînească şi Transilvania.

În Ţara Romînească, revoluţia a lăsat puţine urme, probabil pentru că a fost de mai scurtă durată. Conducătorii ei apar, ici-colo, cînd mai vag, cînd mai conturat:

Frunză verde liliac
La poartă la Iliad...
. . . .
Iliade, d-ta,
De ce-ai liberat ţara?

Sînt pomeniţi: Popa Şapcă, generalii Magheru şi Solomon, „Părintele Znagoveanu, care-a eliberat ţiganu“. Cei doi generali apar în plină acţiune, într-un cîntec pe care-l reproducem în întregime:

Bate vîntul sălciile,
Trec oastea cu săicile.
Bate vîntul Şaica mare
Colonelul e călare

Şi Maghcru e pe vale.
Hai ! Ioane Solomoane,
Scoboară din deal la vale,
Că păgînii ne-mpresoară
Şi ţara plînge cu jale.

Acest cîntec e o îmbinare de elemente lirice şi narative. Versurile în care se oglindesc faptele, sînt notaţii precise, lipsite de orice dezvoltare poetică proprie baladei. Un uşor şi melodios suflu liric se desprinde numai din primul vers, cu răsunet de doină, reluat — parţial — în versul al treilea. Lirismul creşte şi domină cu apostrofa din finalul poeziei.

Cîntecele istorice inspirate de revoluţia burghezo-democratică din Transilvania sînt mult mai numeroase decît cele din Ţara Romînească. Explicaţia trebuie s-o căutăm în durata ei, în mobilizarea ţărănimii şi a muncitorilor din mine, care au format marea majoritate a luptătorilor, şi în teritoriul imens pe care s-au desfăşurat acţiunile războinice : Munţii Apuseni, Cîmpia Transilvaniei, ţinuturile de pe Tîrnave, Ţara Bîrsei etc. Mulţimea cîntecelor privitoare la revoluţia din această provincie se datoreşte mai ales faptului că atît Avram Iancu, cît şi majoritatea „tribunilor“ şi a conducătorilor erau fii ai poporului din munţii aprinşi de răscoală. Unii din ei au trăit pînă la moarte între soţii lor care au luptat pentru cea mai dreaptă cauză, au împărţit cu ei bucurii şi dureri şi şi-au sfîrşit viaţa chiar în mijlocul lor, într-un mod impresionant (vezi, mai încolo, versurile despre fluierul lui Avram Iancu).

În aceste condiţii, era firesc ca Iancu, omul care s-a identificat mai mult cu aspiraţiile maselor de iobagi şi care ajunsese să întruchipeze ideea de revoluţie socială, să fi fost cîntat adesea de popor. Unele dintre aceste cîntece sînt contemporane cu faptele, circulînd prin anii 1849 sau 1850 — dovadă versurile dintr-un manuscris inedit, din care dăm cîteva fragmente mai interesante :

Pă dealu Fileagului (Feleacului)
Trece oastea Iancului
. . . .
Iancu din gură grăia :
Şi siliţi, feciori, siliţi,
Să mergem la Oşorhei,
Să lom tunuri de la eici,
Să facem tunuri de fag,
Să tunăm în Cluj cu drag
. . . .

Dar şi alte cîntece, de factură mai populară, arată în mod evident caracterul antifeudal al revendicărilor revoluţionare ale lui Iancu, scopul revoluţiei :

Să ştergem toată robia

sau

Om ca Iancu n-au mai fost,
C-o pus iobăgia jos
Pîn-domnii de seamă-o băgat,
Iobăgia o-ngropat.

Un cîntec, cules chiar de prin locurile pe unde s-au dat luptele, precizează unde s-a făcut această îngropare : „În cîmpu din sus de Blaj“, desigur, o aluzie la hotărîrile luate pe „Cîmpia libertăţii“, sub presiunea miilor de ţărani, a moţilor lui Avram Iancu.

Unele cîntece insistă asupra mijloacelor şi rezultatului mişcării revoluţionare:

Pînă fu Iancu-n domnie,
Mîncam pită ca-n Cîmpie,
Dacă Iancu ni-a lăsat,
Iar mîncăm mălai uscat.
Iancu cu fluier din vie
Ne scoate din iobăgie;
Iancu cu fluier de soc
Umplu ţara de noroc
Mulţămesc, săcure, coasă,
Că-mi ţineţi sufletu-n oasă!
Mulţumesc codrii şi văi,
Că scăparăţi fraţii mei!

In alte cîntece, culese tot din Munţii Apuseni, Iancu „apare transfigurat ca o personalitate excepţională". La carele lui:

Boii-s cu coarne de ceară,
Om ca Iancu nu-i în ţară;
Boii-s cu coarne de spume,
Om ca Iancu nu-i pe lume,
Boii-s cu coarnele verzi,
Om ca Iancu nu mai vezi.

Următoarele versuri arată că poporul vedea în revoluţia lui Iancu o reînviere a răscoalei din 1784, ceea ce explică şi înlocuirea numelui lui Horea cu acela al eroului din 1848:

Cînd a fost Iancu-Împărat,
Domnii-n pat nu s-or culcat,
Nici la masă n-or cinat.

Expediţiile lui Iancu iau proporţii colosale:

Mîndru Iancu s-o gătat
Cu mii de tunuri de brad...

Multe zeci de astfel de cîntece s-au răspîndit în masele populare, din Maramureş pînă-n Banat, în sute de variante.' Chiar dacă, la origine, ele sînt creaţii ale tovarăşilor de arme ai lui Iancu, unii din ei oameni cu oarecare ştiinţă de carte şi aptitudini de versificaţie, ele au apărut în periodicele transilvănene dintre 1870—1900, au pătruns în popor şi-ncetul cu încetul au fost frămîntate şi adaptate de rapsozii satelor, îmbrăcate în graiul poporului, pînă la forme dialectale ca:

Urlă [1] Iancu de la munte
Cu opt mii şi şase sute...

Cu trecerea anilor, cîntecele inspirate de revoluţia iobagilor din Transilvania se contaminează cu alte cîntece populare, de vitejie, de haiducie sau de cătănie. De pildă, cunoscutele versuri moldoveneşti de haiducie:

Că nu-s fimeie cu cîrpă,
De poteră nu mi-i frică.

---

[1] *Urlă* = coboară

sau cele din Ţara Romînească :

Io nu-s femeie-nvălită,
Să mă dau legat de frică,

apar, adaptate la situaţie, şi în cîntecele despre Iancu :

Nu-s muiere-nvălită,
De unguri să-mi fie frică.

sau, mai bine :

Că io nu-s babă cu conci,
Ca să zic că nu mai poci.

Tot contaminări găsim şi în următoarele versuri :

Pe sub poala codrului
Şed armele Iancului
Şi le plouă şi le ninge
Şi n-are cine le-ncinge,

sau :

Iancule, viteazule,
Unde duci cătanile?
Da la foc, săracile...

Cîntecele de haiducie din Moldova şi Muntenia n-au nici o legătură cu revoluţia burghezo-democrată transilvăneană din anii 1848—1849, dar sînt interesante pentru evoluţia cîntecului istoric.

În afară de Iancu, sînt amintiţi adeseori şi tovarăşii lui. Dintre tribuni, Axente Sever se bucură de cea mai mare preţuire în cîntecul popular.

Generalul Bem e amintit cerînd ajutor de la turci, într-un cîntec inedit din care reproducem cîteva versuri :

Verde-i foaie salbă moale,
Strigă Bem în gura mare :
Săriţi, turci, săriţi, cătane,
Şi mai daţi cu bombarale!

Cu totul surprinzătoare e apariţia eroinei Caterina Varga, tot într-un cîntec inedit de pe Tîrnave. Iată cele două versuri, în care este amintită :

Cătălina-i o muiere
Ce ţine ţara-n putere,

adică o stăpîneşte. Cu toată platitudinea lor, versurile sînt o dovadă că poporul n-a uitat pe „Doamna munţilor".

Alte două versuri păstrează amintirea conducătorului ideologic al revoluţiei, Simion Bărnuţ. Tribunul Balint scria, în 1852, lui Papiu Ilarian, că „fetele pe sate cîntă o cîntare care începe aşa :

Scris-am carte pe-un bănuţ
La prea direptul Bărnuţ.

Înconjurat de ceilalţi tovarăşi ai lui, Iancu a rămas cea mai strălucitoare stea pe cerul iobagilor romîni. Aşa se explică şi dorinţa lor, exprimată în versurile :

Numai dumnezeu de-ar da
Să fie o primăvară,
Ca să-nvie Iancu iară,

ceea ce demonstrează că masele nemulțumite de starea lor de după revoluție doreau o revenire la vremurile Iancului.

Amintirea acestuia se împletește chiar cu elemente de miraculos: „Ala s-o suit la dumnezo-n ceriu".

Ne-am ocupat mai amănunțit de cîntecele inspirate de Iancu și tovarășii lui, deoarece revoluția burghezo-democratică din Transilvania de la 1848 constituie — împreună cu răscoalele din 1907 — subiectele predilecte ale maselor populare romînești în ce privește cîntecul istoric.

Poezia populară nu l-a ocolit nici pe Alexandru Ion Cuza. Meritele lui mari constau în susținerea maselor populare de la orașe și sate, în lupta lor dîrză pentru unirea țărilor romîne și mai ales în împropietărirea țăranilor. În legătură cu aceasta e caracteristic următorul fragment:

Foaie verde mărgărit,
Cobori, doamne pe pămînt
Și vezi Cuza ce-a făcut,
Că ne-a dat pămînt la toți,
Să nu mai fim slugi la hoți.
Domnul Cuza să trăiască
Și din bir să ne slăbească.

Sau, mai esențial și mai expresiv:

Cînd s-a-ncoronat și Cuza
La ciocoi le plezni buza.

Foarte importantă — mai ales din punct de vedere al ascuțirii luptei de clasă — și destul de bogată, deși lipsa materialului din Moldova (despre a cărui existență e greu să ne îndoim) constituie o mare lacună — e oglindirea, în cîntecul popular, a răscoalelor țărănești din anul 1907. Cu toată interdicția oficială de a se reproduce versurile pe care le-au inspirat, ele au fost foarte răspîndite în anii imediat următori. Poeții populari olteni și munteni — cel mai de seamă cîntec e atribuit lui Radu de la Giubega — evocă evenimentele chiar în desfășurarea lor istorică, amintind atît reforma lui Vodă Știrbei, cît și împămîntenirea țăranilor de către Cuza. Dar aceste reforme se dovedesc simple paleative. Situația se agravează din ce în ce mai mult pentru țăranii muncitori. La aceasta contribuie și intensificarea exploatării moșierești cu corolarul ei, abuzurile ciocoilor arendași:

Și ne-am pomenit muncind
La ciocoi în plug trăgînd.
Pentru-o vacă de-o aveam,
Toată vara clăcuiam.
Cînd era la socoteală,
Mai datoram înc-o vară
. . . .
D-aia s-a făcut răscoală,
Că-n vremea care-a venit.
Nu mai e de suferit
Biciul și jugul purtînd...

De aceea și instigarea apare firească:

Săriți, frați, cu mic cu mare
Să dăm focuri și pîrjoale
Că nu mai e de răbdare!

Se subliniază astfel caracterul de masă al răscoalelor, ca şi în versurile în care ţăranii sînt arătaţi :

De la mic şi pîn-la mare
Toţi cu securi la spinare
. . . .
Toţi ţăranii de la ţară
S-au pomenit la răscoală
Strigă toţi, măcar să moară.

Acum nu mai e vorba de conducători consacraţi, ca Tudor Vladimirescu sau ca Avram Iancu, ci de ţărani ieşiţi din gloate, ca pe vremea lui Horia :

Amîndoi că se vorbia
Cap de revoltă se făcea,

ba şi de studenţi-agitatori :

Pe unde a mers studenţî
A rămas numai pereţii.

Cîntăreţul popular, după ce reaminteşte insuficientele reforme agrare din anii 1853 şi 1864, reia şirul întîmplărilor într-o dezvoltare mai aproape de realitate, mai directă :

Anu nouă sute şapte
Pă luna dă-i zice marte
'ncepu lumea să se revoalte
Cu topoare
la spinare
Şi cu furş la subţioare,
Să-l omoare pă ciocoi
C-a supt sîngele din noi.

Dar iată că regimul odioasei exploatări ordonă reprimarea ; din nenorociţii de răsculaţi :

Vreo zece-cincisprezece mii
I-a băgat prin puşcării
Casele lor pustiind
Nevestele lor plîngînd.

Dacă din aceste versificări lipseşte avîntul poetic — cum întîlnim, de pildă, în unele cîntece despre revoluţia burghezo-democratică din Transilvania de la 1848/49 — şi dacă nu s-a ajuns la o şlefuire deosebită a versurilor, dată fiind contemporaneitatea cîntecelor despre răscoală şi interzicerea lor, e de apreciat în schimb caracterul autentic în indicarea cauzelor răscoalei, în prezentarea căpeteniilor ei şi a manifestărilor ţăranilor ajunşi la capătul disperării, cît şi a reprimării sîngeroase ordonate de regimul burghezo-moşieresc.

Radu de la Giubega ne-a lăsat o importantă descriere a evenimentelor şi a reuşit să fixeze uneori situaţii tipice, deosebit de impresionante :

Foaie verde, foaie lată
Ţara noastră blestemată
Cum în lume nu e altă.

C-a-mpuşcat copil pe tată!

. . . .

Cobori, doamne, pe pămînt,
Vezi ciocoii ce-au făcut.
Că ne-au pîrjolit de-a rînd,
Ne-au rămas copii plîngînd,
Mii de neveste jelind,
Cîinii prin sate urlînd,
Sate pustii rămînînd.

Intre cîntecele privitoare la răscoala din 1907 şi cele care descriu şi blestemă ororile primului război mondial apare un cîntec cu totul neaşteptat, care preamăreşte un erou al timpurilor noi: Aurel Vlaicu. Dacă poetul popular i-a imortalizat faptele, înseamnează — în primul rînd — că a văzut în el un om ridicat din popor: „A fost şi el, ia, un ţăran ca noi, cu zeghe, cu cojoc şi cu opinci". Aceeaşi tradiţie povesteşte că el învăţase de mic copil meşteşugul fierăriei, ajungînd curînd să-şi întreacă învăţătorul neamţ şi, venind la Bucureşti, să „sperie lumea cu minunile lui": „Ia să fac o maşină de zburat!". Cîntecul evocă încercarea cea mai îndrăzneaţă a aviatorului:

Vlaicule, pui de ţăran,
Dumnezeu ţi-a dat un plan
Ca să-ţi faci aeroplan.
Tu, noaptea, cînd te culcai,
Tot aeroplan visai,
Te sculai şi le făceai
Şi peste Carpaţi zburai...

E ultimul lui zbor, simbolizînd unirea ţării vechi cu Transilvania, pe atunci stăpînită de Habsburgi:

Cînd ai dat să treci Carpaţii,
Să dai mîna cu toţi fraţii,
Norocul te-a părăsit,
Pasărea te-a prăbuşit
Şi pe tine te-a zdrobit.

Această moarte tragică e cîntată, de obicei, în versuri aidoma celor din bocete, ceea ce dovedeşte integrarea faptului istoric în folclorul tradiţional al epocii:

...L-a plîns sora cea mai mare,
Păr galben ales cărare,
L-a plîns sora mijlocie,
Păr galben pînă-n călcîie.
L-a plîns sora cea mai mică,
Păr galben pe spate-i pică.

In unele variante se găseşte şi o remarcabilă încercare de generalizare:

Plînge Romînia-ntreagă
C-o rămas ţara beteagă.

Moartea genialului inventator a impresionat atît de adînc masele populare, încît cîntecele care-i slăvesc faptele şi-l plîng, au apărut şi s-au răspîndit repede, nu numai în toată Transilvania şi Muntenia, ci au pătruns pînă în Dobrogea. Aurel Vlaicu, cu epocalele lui realizări, a făcut să vibreze sufletul poporului romînesc, care a recunoscut în el propriile lui forţe creatoare.

Dacă numele şi faptele altor oameni de seamă nu sînt de loc amintite, trebuie să înţelegem că eternizarea într-un cîntec depinde în primul rînd, demăsura în care masele luau cunoştinţă de evenimente şi mai ales dacă erau direct antrenate sau interesate în desfăşurarea lor.

Merită să subliniem şi faptul că circulaţia cîntecului istoric nu cunoaşte limite în cadrul teritoriului romînesc. Cîntecele despre Avram Iancu pătrund şi în Muntenia, unele din ele contaminîndu-se — cum am văzut mai sus — cu fragmente de cîntece haiduceşti din Moldova. De asemenea, vestea cuceririlor lui Vlaicu şi jalea morţii lui ajung pînă în Dobrogea. Circulaţia aceasta intensă dovedeşte că unitatea spirituală a poporului romîn era mai puternică decît vremelnicul separatism politic.

Cîntecele istorice se nasc sub presiunea evenimentelor. Interesul conţinutului lor scade pe măsură ce intervin evenimente noi care, la rîndul lor, solicită atenţia maselor. De aceea, circulaţia lor e mai limitată în timp şi mai ales în spaţiu. Aceste împrejurări nu favorizează o şlefuire a formei poetice şi aceasta explică pentru ce, din punct de vedere literar, cîntecele istorice sînt cu mult mai prejos decît baladele şi cîntecele haiduceşti sau decît cîntecele propriu-zise.

Între revoluţia lui Horea şi aviatorul Aurel Vlaicu s-a scurs aproape un veac şi jumătate. În acest răstimp s-au perindat două lumi atît de deosebite ca concepţie şi năzuinţe. Cîntecul nostru istoric păstrează imaginea luminoasă sau sumbră a acestor îndelungate vremi.

BIBLIOGRAFIE

§ E. Găvănescu, *Un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938, p. 93—94; D. Prodan, *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea. Anuarul Arhivei de Folclor*, VI, 1942, p. 1—28. *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. 2, Bucureşti, 1961, p. 263; G. Alexici, *Texte din literatura poporană romînă*, Budapesta, 1899, p. 124, 127, 196; Gh. Adamescu, *Crestomaţie pentru istoria limbii şi literaturii romîneşti*, Bucureşti, 1897, p. 86—89; Viorel Cosma, *Figuri de lăutari*, Bucureşti, 1960, p. 128—129; D. Vulpian, *Poesia populară*, Buc., 1886, p. 17, nr. 31; Manuscrisul lui Simeon Măcelat, Braşov, 1851, filele 19—21 (Arhivele Statului Cluj). *Arhiva de folclor-Cluj*, Ms. 506, p. 9; Ms. nr. 705, p. 12, 16, 29; Ms. nr. 1071, p. 34; C. I. Gulian, *Sensul vieţii în folclorul romînesc*, Bucureşti, 1957, p. 143; Béla Bartók, *Cîntece poporale din comitatul Bihor*, Bucureşti, 1913, p. 205, 207; Victor Onişor, *Doine şi strigături din Ardeal*, Iaşi, 1894, p. 102; Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, Bucureşti, 1901, p. 1238; *Folklor din Transilvania* (Bucureşti, 1962); Enea Hodoş, *Simeon Balint*, Lugoj, 1927, p. 72; Ovidiu Bîrlea, *Procesul de creaţie al baladei populare. Revista Fundaţiilor*, 1941, iunie, p. 566—567; D. Furtună, *Cîntece bătrîneşti din părţile Prutului*, Buc., 1927, p. 179—180; Al. I. Amzulescu. *Răscoala ţăranilor din 1907 oglindită în cîntecul popular. Revista de Folclor*, 2, 1957, nr. 1—2, p. 125—147; C. I. Rădulescu-Codin, *Vlaicu. Ion Creangă, IX*, 1916, p. 148—149. *Analele Dobrogei*, I, 1920, p. 274—275; Ilarion Cocişiu, *Folclor muzical din Tîrnava Mare, Monografia judeţului Tîrnava Mare*, Sighişoara (1944), p. 477.

Cîntecul de leagăn a luat naştere din necesitatea practică de a crea o atmosferă de calm, de monotonie, necesară adormirii copilului mic. Procedeele şi mijloacele de expresie poetico-muzicale, caracterizate prin simplitate şi muzicalitate, cu bogate valori afective, dovedesc experienţa de veacuri a poporului, care a observat efectul liniştitor al ritmurilor kinestetice (legănatului) şi muzicale.

Conţinutul cîntecului de leagăn limitat ca tematică, exprimat în forme simple, dar de o deosebită forţă emotivă, ne dezvăluie aşteptările şi năzuinţele poporului legate de viitorul copilului. Speranţele mamei şi dragostea sa nețărmurită iau uneori forme naive, idilice, iar alteori realiste, înfăţişînd aspecte din viaţa socială şi de familie, concepţiile poporului despre lume şi viaţă precum şi atitudinea faţă de muncă, considerată ca unul din scopurile esenţiale ale vieţii omeneşti.

Îngînat de mamă (rareori de tată) lîngă leagăn, cîntecul se desfăşoară într-o atmosferă caldă de seninătate şi duioşie, avînd un caracter intens liric. Prin sfera tematicii cît şi prin trăsăturile muzicale se apropie de folclorul copiilor.

Elementele poetice, organic legate de cele muzicale, corespund structurii sufleteşti a copilului. Repetările de silabe şi cuvinte melodioase, comparaţiile, diminutivele (măricel, mărişoruc, mărişor, mititel, mititeluc, puiuţ, prunc, pruncuţ), rimele interioare — care accentuează muzicalitatea versului ; nani, nani, puiul mamii ; lui, lui, lui cu mama lui — invocaţiile, epitetele şi exclamaţiile duioase sînt mijloace de expresie tipice acestei specii.

Deşi legat de prilejul în care se manifestă în mod obişnuit, negăsindu-şi justificarea în alte momente ale vieţii, prin natura sa intimă, lirică, şi prin libertatea interpretării, cîntecul de leagăn este susceptibil să primească imagini noi. Astfel, în afară de funcţia practică, cîntecul devine şi un mijloc de exprimare artistică a stărilor sufleteşti intime ale mamei, a sentimentelor şi ideilor sale. Alături de formele tradiţionale specifice cîntecului de leagăn — care prezintă o anumită stabilitate stilistică în procesul circulaţiei istorice — s-au creat forme complexe, apropiate ca tematică şi realizare artistică de cîntecul liric propriu-zis, constituind un material preţios pentru studierea psihologiei femeii şi a realităţilor sociale din trecutul poporului. În această categorie fiecare piesă poate fi considerată ca un produs artistic de sine stătător, care oglindeşte starea sufletească a interpretului în momentul creaţiei.

Cea mai simplă formă poetică a cîntecului de leagăn şi cea mai tipică — indisolubil legată de motivul ritmico-melodic — se bazează pe un refren de 2 la 4 silabe, care prin repetare ajunge la dimensiunea unui vers octosilabic : nani-nani, nana, daina, abua, cucă-cucă, lui-lui etc. Uneori în aceste versuri este exprimat într-o formă concisă însuşi rostul cîntecului (Nani, nani,/puiul mamii ; Culcă, culcă,/ pui de curcă etc.). Refrenul literar se repetă pe o melodie formată dintr-un motiv simplu, ce se desfăşoară pe un ritm legănat, liniştit, regulat (iambic sau piric).

Unele silabe de refren — (daina mîndră şi daina), ca şi motivul melodic, afirmă înrudirea cu doina. Această înrudire se reflectă de altfel şi în versuri ca: „Doina din ce s-a făcut ?/Dintr-o gură de prunc mic“ — temă întîlnită și în nordul Transilvaniei.

Dragostea profundă a mamei este exprimată în cuvinte duioase de dezmierdare:

Nani nani, puiul mamii,
Dormi cu mama, puișor
. . . .
Dragu mamii, dragule,
Io te legăn cu picioru,
Fața ta e ca bujoru.

Refrenul tipic se îmbină de obicei cu tema legănării și cu tema creșterii, concretizate în imagini de o deosebită gingășie:

Ai lui, lui, lui, tu Ilia
Că mama te-a legăna
În leagăn de sălcioară
Să mi te faci mărișoară,
În leagăn de merișor
Să fii mamii de-ajutor

sau:

Haida, liulea, puișor,
Pînă mîini la prînzișor,
Ca să crești mai mărișor,
Dragu mamii puișor
. . . .
Culcă-te, puiu mamii,
Culcă-te mititeluc,
Te scoală mărișoruc
Să-mi fii mie-ajutoruc
. . . .
Hai lui, lui, puiu mamii,
Dacă tu mi-i adormi,
Cînd te-i scula mare-i fi
. . . .
Hai lui, lui, lui, pui de om,
Eu te leagăn tu n-ai somn.
Io atîta ți-oi hori
Pînă ce te-oi adormi

Deoarece grijile zilnice nu-i îngăduiau mamei să întîrzie mult lingă leagăn, aceasta însoțea îndemnul de a adormi cu promisiuni naive:

De cînd te leagăn pe tine
Mult lucruț de-a meu rămîne
. . . .
Că mama te-a legăna,
Cu picioru-o legăna,
Cu mînuțele-o lucra
Și cu ochii-o lăcrăma,
Și din gură ți-o cînta
. . . .
Taci tu, maică, nu mai plînge,
Că te-oi scălda-n lapte dulce,
Și te-oi scălda și-n zahar
M-i trupșoru tot amar.

O largă circulație au imaginile poetice luate din lumea animală. Sînt invocate vietăți din jurul gospodăriei sau necunoscute de copil, ca să-l dezmierde, să-l adoarmă sau să-l crească :

Haida, liulea, puișor,
Pînă mîini la prînzișor,
Ca să crești mai mărișor.
Haida liulea, pui de rață,
Pînă mîini de diminceață
. . . .
Haida, liulea, pui de curcă,
Pînă mîine la zîucă.
Hai liu liu liu și te scoală,
Puișor mîndru de cioară ;
Și te scoală dimineață,
Puișor mîndru de rață ;
Vino, soamne de-l adoarme,
Vino, mîță, de-i dă țîță
. . . .
Și tu, cioară, ia-l în poală.
Vino știucă, de mi-l culcă
. . . .
Vino, știucă, de mi-l culcă
Și tu, somn, de mi-l adormi
Și tu, pește de mi-l crește...

Comparațiile cu aceste vietăți apar adeseori din necesități de rimă :

Nani, nani, pui de somn,
Vin la mama să te-adorm.
Vin la mama, pui de știucă,
Vin la mama de mi-l culcă
. . . .
A, a, a, puiuț de șoim,
Eu te leagăn, tu n-ai somn
. . . .
Ș-apoi haia, pui de cuc,
Eu te leagăn și mă duc
. . . .
Haia, haia, pui de cerb,
Eu cu tine mă dezmierd
. . . .
Liu, liu, liu, puiuț de grua,
Eu te leagăn tu te-abuă
Pînă mîini ce s-o fa'zîuă...

În unele piese cîntecul de leagăn pare a se apropia de descîntec prin utilizarea unor versuri tipice și a invocației :

Tu, puiuțu cucului,
Adă somnu pruncului
De pe craca nucului,
Da la miei, de la ghiței,
De la puiuți mititei

sau :

Doi, doi și iară doi
Adă somnu pruncului
Din cornu berbecului...

sau :

Ptiu, cu maica, ptiu
Vino, luică, de mi-l culcă
Și tu, rață, de-l ia-n brață
Și tu, gîscă, de-l ia-n cîrcă

Multe texte poetice, înfăţişează realitatea socială şi familială: mama, plecată la muncă, e înlocuită lîngă leagăn de o rudă sau vecină:

Lui, lui, lui
Că mama nu-i
Culcă-mi-te, copil mic
Că maică-ta-i la cîştig
Tată-tău la iobăgit
. . . .
Abua şi te abuă
Şi te scoală mai la ziuă.
Abua, puiuţ de cuc,
Că mă-ta-i dusă la plug
. . . .
Abua, bua, bua,
Abua, ţucu-l maica,
Dormi, puiuţule, te-abuă,
Maica-i dusă la făină,
Puişor cu ochi de mure,
Maica-i dusă la pădure...

Visele mamei despre viitorul copilului pătrunse de atitudinea faţă de muncă, exprimate în imagini realiste, pregnante, sînt umbrite de conştiinţa suferinţelor pe care era nevoit să le îndure copilul în trecut, de la cea mai fragedă vîrstă:

Culcă-mi-te mititel
Şi te scoală măricel
Să te duci cu vacile
Pă cîmpul cu fragile
Să te arză soarile;
Să te duci cu oile
Pă cîmpul cu florile
Să te plouă ploile...

Unele imagini sînt diferenţiate după sex. Astfel, fetei i se urează să fie frumoasă, iar băiatului, voinic, harnic şi viteaz:

Nani, nani, copiliţă,
Draga mamii garofiţă,
Că mama te-a legăna
Şi pe faţă te-a spăla
Cu apă de la izvoare
Ca să fii ruptă din soare
. . . .
Culcă-mi-te mititel
Şi te scoală măricel,
Să te faci un voinicel
S-aduci mamii cîştigel
. . . .
Hai, te culcă mititel
Şi te scoală măricel,
Să te faci un viteaz mare
Ca domnul Ştefan cel Mare...

Răzbat uneori accente de revoltă socială, într-o formă naivă:

Culcă-te, puiule, culcă
Ca măicuţa să se ducă
La osîndă şi la muncă...

ori se satirizează unele aspecte ale societăţii burgheze :

Nani, nani, copilaş,
Să te faci călugăraş
La mănăstire-n oraş,
Cu mîinile pe psaltire
Cu ochii după copile.

Nesiguranţa şi mizeria în care se zbătea poporul în trecut se relevă în versuri ca :

Am un copil ca şi-o floare
Mi-e frică că noroc n-are
. . . .
Dui, dui, dui
Mînca-te-aşi, pui,
Rabdă, gură, dacă nu-i...

Numai condiţiile grele de viaţă ale femeii din trecut fac explicabilă pătrunderea în acest gen, caracterizat prin gingăşie şi duioşia sentimentelor, a temei atît de dramatică a blestemului. Cînd era necăjită, n-avea mîncare, femeia cînta aşa :

Lulie, lulie, cu mama
Că mama te-a legăna
Mînce-ţi şărpii carnea ta
Cum îmi mîncaşi tu viaţa

Ca şi în folclorul copiilor, naraţiuni simple în versuri însoţesc refrenul specific :

Haia, haia, haia mică
cuculică, fată mică
Douăzeci şi unu,
Dă-mi şi mie unu
Lululică-n cuculică
Haia mică, fată mică
Hai, hai, Moş Mihai, hai
Cîţi copii ai ?
Douăzeci şi unu
Dă-mi şi mie unu
. . . .
Lulule, copilule
Iaca vine maica té
Cu doi pui de rîndunė...

Lîngă leagăn, în intimitatea mamă-copil, mama îşi deapănă gîndurile în versuri care exprimă stări sufleteşti complexe, dragostea şi dorul pentru bărbatul iubit, uneori plecat departe la muncă, sau la război, suferinţele de tot felul, reprezentînd imaginea critică a societăţii în care trăieşte :

Haia, haia, puişor,
Lu tată-tău i-a hi dor.
I-a hi dor, i-a hi urît,
Doamne, cum te port în gînd.
I-a hi dor şi i-a hi săte,
Tăt la inimioară-i şăde
. . . .
Taci, copile, nu mai plînge
Că şi mie-mi poate ajunge,
Că tată-tău-i la bătaie
Unde om pe om se taie
Şi să taie-n săbiele,
Sîngele pîrîu le mere.

Imagini de o mare forţă evocatoare sugerează aspecte ale vieţii familiale: mama duioasă, împovărată de griji şi de muncă, tatăl indiferent sau aspru:

Lui, lui, lui
Că mama nu-i,
Că s-o dus la Şura Mare
Să ne-aducă de mîncare
Şi s-o dus la Sîghiel
Să ne-aducă covrigel...

Arareori mama destăinuieşte pruncului din leagăn trădarea tatălui:

Culcă-te, puiu mamii
Tată-tu nu-i nicări
Lui, lui, lui, puiule, lui,
Că s-o dus şi te-o lăsat
In leagăn desfăşiat.

Într-un impresionant monolog liric, mama relatează, în imagini idilice, întreaga viaţă viitoare a copilului:

Să te văd umblînd în casă
Să şezi cu mama la masă
Să faci mamii trebuşoară
Care ţi-o fi mai uşoară
S-aduci mamii surceluţe
Apuşoară c-o cofiţă.
Să te văd umblînd la şcoală
Să-mi fii de-ajutor la boală
Lui, lui, lui,
puiu mamii,
Să te vadă mama mare.
Să te văd în cîmp lucrînd
Şi cu fete mari giucînd,
Sara cu flăcăi umblînd,
Logodnică alegînd,
Să te ieie la cătane,
Să mănînci prifont cu carne
Ş-apoi mamă, să te-nsori,
Să fii mamii de-ajutoriu...

Unele versuri înfăţişează un sugestiv tablou de familie:

Culcă-te, puiule dragă
Să meargă maica-n ogradă
Să-ţi aducă floricele
Să te joci, maică, cu iele.
Culcă-te, puiuţu mieu
C-o să vină taic-al tău
Şi, maică, să ne sfădească
Că noi nu lucrăm pe-acasă.
Culcă-te, măicuţă, culcă
Că iacă-tă să face sară
Şi noi n-avem de mîncare
Şi ne bate taică-to-re.
Culcă-te, puiuţu meu
Că mă culc, maică, şi ieu.

Cîntecul de leagăn cuprinde de obicei un număr limitat de teme poetice, exprimate în forme reduse. Rare sînt piesele cuprinzînd un număr mare de teme poetice — ajungînd pînă la 35 versuri — ca cel din sudul Transilvaniei în care, alături de temele specifice genului apare amintirea dureroasă a ființelor dragi :

Că și i*o* că m-ași culca
Dar n-ar' cin'mă legăna,
Că cine m-*o* legănatuu
De mine s-*o* depărtatuu ;
Și cine m-*o* luluituu
În pămînt *o* putrezituu...

Tema dragostei ocrotitoare a mamei este exprimată figurat, cu ajutorul unor elemente împrumutate din basm :

Nu te teme tu de zmei
I-*o* goni maica pe ei
Nu te teme de moroaie
Cîrtițoi și cîrtițoaie
Că le dă maica bătaie...

BIBLIOGRAFIE

§ I. Caranfil, *Cîntece populare depre Valea Prutului*, Huși, 1872 ; S. Fl. Marian, *Poezii populare romîne. II. Doine și hore*, Cernăuți, 1875 ; I. U. Jarník și A. Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885 ; I. Pop-Reteganu, *Trandafiri și viorele*, Brașov, 1885 ; M. Canianu, *Poezii populare. Doine*, Iași, 1888 ; E. D. O. Sevastos, *Cîntece moldovenești*, Iași, 1888 ; G. Hodoș, *Poezii populare din Banat*, I, Caransebeș, 1892 ; I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1893 ; V. Onișor, *Doine și strigături din Ardeal*, Iași, 1894 ; S. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, Suceava, 1910 ; S. Bornemisa, *Cele mai frumoase poezii populare*, Orăștie, 1912 ; B. Bartók, *Cîntece populare romînești din comitatul Bihor*, București, 1913 ; G. Fira, *Cîntece și hore*, București, 1916 ; *Flori alese din poezia populară*, cu o prefață de M. Pop, București, 1960.

§ O. Papadima, *Considerații despre doină*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 9 (1960) 309—329, 627—669 ; O. Papadima, *Aspecte ale realității oglindite în lirica populară : cîntecul de leagăn*, în *Revista de folclor*, 5 (1960) nr. 3—4, 33—41.

FOLCLORUL COPIILOR

Primele știri despre folclorul copiilor la romîni le deținem din sec. al XVIII-lea, cînd Anton Maria del Chiaro descrie cîteva jocuri, remarcînd asemănarea lor cu ale copiilor italieni.

Folclorul copiilor constituie un gen de sine stătător care însoțește pe copil în toate manifestările, dezvoltîndu-se de-a lungul secolelor în strînsă legătură cu jocurile lor și cu educația pe care o primeau în familie. Trăsătura distinctivă a genului rezultă din particularitățile de vîrstă ale copilului, care au determinat anumite trăsături de conținut și modul de realizare al acestuia. Natura și funcția social-artistică a genului au necesitat o structură literară-muzicală proprie, potrivit gradului de dezvoltare psihică a copilului. Particularitățile de interpretare a versurilor — recitate într-un anumit ritm, cîntate sau gesticulate în strînsă legătură cu jocul — cît și tematica și procedeele de creație artistică, cristalizate de-a lungul timpului în practica colectivă, deosebesc acest gen de folclorul maturilor.

Datorită funcțiilor sale multiple, folclorul copiilor are un conținut complex și eterogen, deoarece cuprinde piese create în epoci diferite, și unele sînt preluări din folclorul maturilor. Acestea din urmă, în procesul de asimilare au suferit transformări în conținut și formă, pentru a corespunde funcției și concepției artistice a noilor interpreți. Așadar în versurile copiilor găsim un fond străvechi, peste care s-au suprapus elemente și forme noi. Lipsa documentelor scrise, anterioare sec. al XVIII-lea, nu ne permite însă o sistematizare cronologică a lui.

În cîntecele și scandările copiilor se păstrează vestigii ale unei străvechi culturi populare, — obiceiuri și credințe părăsite de adulți — forme lexicale și morfologice vechi, nume ale unor personalități istorice etc. Ele oglindesc într-un mod foarte curios diferite epoci din istoria romînilor: epoca slavonă, epoca fanariotă, vremea tătarilor. De pildă în *Cîntecul soarelui* unii cercetători văd reminiscențe ale cultului solar și ale obiceiurilor geto-dacilor de a trage cu arcul pentru alungarea norilor:

Ieși, soare, din'chisoare
Că e mîine sărbătoare...

Analizat sub aspectul creației literare, acest gen al folclorului nostru se caracterizează prin simplitate, muzicalitate și plasticitate. Imaginile sînt luate din lumea animală și florală, din viața socială și de familie sau dintr-o lume închipuită. Ca procedee artistice întîlnim invocarea, repetarea de cuvinte sau versuri, descrierea sub formă de povestiri simple, naive, folosirea numerelor și a diminutivelor, dialogul, comparația etc. Prin suplețea versului și unele procedee verbale de creare a cuvintelor, folclorul copiilor se apropie de cîntecul de leagăn și descîntec. Versurile au un colorit propriu, uneori enigmatic, realizat prin îmbinarea întîmplătoare și capricioasă a realului cu elemente fantastice ori a unor cuvinte fără sens.

Dar imaginea nu poate fi analizată în afara legăturii sale organice, sincretice, cu ritmul, care constituie un element de expresie preponderent, Astfel versurile sînt scandate într-o ritmică precisă, care impune anumite cezuri: Colo/sus la/primă/rie/Șade/un mă/gar și/scrie /A-e/i/o/u/Pitu/lă-/te/ tu... Horia/Cloșca și Cri/șan/Au gă/sit/un golo/gan.

Se remarcă prin naivitate, optimism, vioiciune și exuberanță versurile cîntate sau scandate de copii. Conținutul complex este turnat în versuri epice, rareori lirice, cu preferință pentru forma de dialog. Dar textele lirice au o frecvență redusă și capătă în înțelegerea copilului sensuri noi, prin asocierea lor cu jocul și încadrarea în formule ritmice fixe. Unele versuri păstrează forme lexicale și morfologice vechi, ieșite din limba uzuală, ca articularea numerelor cu articolul hotărît uni*le*, doi*le*, uni*li*, doi*li*; denumiri ale unor numerale: cingă, cinga*lă*, pengo-rengo, păstrate astăzi numai în dialectele din sudul Dunării. G. Pitiș semnalează răspîndirea largă în trecut, în viața socială, pînă la jumătatea sec. al XIX-lea, a unora din aceste jocuri și numărători, ca mijloc de distrație a oamenilor maturi. De asemenea versurile copiilor cunosc o deosebită bogăție de forme arhaice, în ceea ce privește dimensiunea (versuri de două pînă la 13 silabe) și structura interioară.

Melodiile pe care se cînta versurile au la bază motive simple, celule generatoare care se îmbină liber, deosebit de valoroase pentru înțelegerea unuia din cele mai vechi straturi ale istoriei muzicii.

Folclorul copiilor e un fenomen viu, în continuă transformare, dar ceea ce conferă versurilor acea viață clocotitoare, multilaterală, este capacitatea uimitoare de creație artistică și lingvistică a copiilor, pe baza unor procedee verbale arhaice. Dintre acestea fac parte: asocierea de cuvinte fără sens, din necesități de rimă și ritm, tratarea fantezistă a cuvintelor și adesea a numelor proprii, repetarea ultimelor silabe ale cuvîntului: (mămă*ruță—ruță*, gărgă*riță—riță*), schimbarea consoanei inițiale (gîrza—*b*îrza, gărgăriți—*m*ărgăriți, *f*rigura—*m*igura), îmbogățirea unui cuvînt cu proteza unor silabe sau consoane (ulcior-*b*ulcior, aura-*par*aura, cuțite-*răs*cuțite, buz*coto*buz, barz-*coto*barz, ochi-*baza*ochi) etc.

Un fenomen frecvent este circulația motivelor pe arii geografice largi, în diferite țări europene, ceea ce dovedește vechimea și vitalitatea sa, ca și asemănarea literaturii mai multor națiuni pe o anumită treaptă de dezvoltare a omenirii. Specificul național al acestor producții constă în unele trăsături ale conținutului și formei și în structura intonațională și ritmică a limbii.

Același cuvînt suferă în procesul circulației orale transformări numeroase. De exemplu, cifra *unu* este întîlnită sub forma: un*a*, un*i*, un*ele*, un*ca*, un*ica*, un*une*, un*ilica*, un*ilichi*, un*ili*, on*ca* etc., la care se adaugă formula pereche: uni-noni, eni-meni. De aceea analiza acestor versuri din punct de vedere lexical și morfologic ne oferă date prețioase pentru *studiul limbii populare.*

Ținînd seamă de origine, structură și finalitate, în cadrul genului se diferențiază cîteva specii: 1) *cîntece-formule*, 2) *recitative-numărători* formule de eliminare, „sorți“) și 3) *literatură propriu-zisă (versuri cîntate care însoțesc dansul, versuri recitate* — cu sau fără rimă — care însoțesc jocurile cu desfășurare complexă, *formule cumulative*, *păcăleli*, *cimilituri*, *frămîntări de limbă* etc.).

În genere conținutul și tematica acestor categorii diferă, dar procedeele stilistice utilizate sînt comune.

Prima specie cuprinde așa-numitele *cîntece-formule* create în trecutul îndepărtat, în lupta omului împotriva forțelor ostile ale naturii, pentru asigurarea sănătății și bunei stări. Versurilor li se atribuia o forță magică și erau însoțite de anumite practici. Preluate de copii, în procesul complex de transmitere a tradiției și-au pierdut sensul și funcția inițială, devenind auxiliare ale jocului. Aici se disting două straturi, unul vechi și unul nou, ale căror elemente de expresie și imagini se întrepătrund. Procedeul artistic frecvent este invocarea: a soarelui, a lunii, a ploii, a unor vietăți și plante (fluture, gărgăriță, barză, cioară, arici, păpădie, sîngerică etc.); a unor lucruri neînsuflețite (fluier, flori de „mizilic“, fum etc.); a unor personaje cu atribute pozitive sau negative (aura-paraura, dracu, aurаș-păcuraș, cotcodeț); a unor boli personificate (frigura-migura, frigurile, furnică). Copilul invocă luna nouă pentru a-i da sănătate și bani, dar folosește elemente realiste:

Lună, lună nouă
Taie pîinea-n două
Și ne dă și nouă

Ţie jumătate
Mie sănătate
. . . .

sau :

Şi-o corfă de ouă
Şi-o litră de vin
Să ne veselim.

Cere cu dezinvoltură soarelui să strălucească ori să se ascundă în nori, ademenindu-l sau ameninţîndu-l :

Luci, soare, luci
Că-ţi dă baba nuci
Şi unchiaşul mere dulci

sau :

Ieşi, soare, din'chisoare
Că te-aşteaptă-o fată mare
Cu cercei de ghiocei
Cu salbă de nouă lei ;
Ieşi, soare, din'chisoare
Căci te tai
C-un mai,
c-un pai,
Cu sabia lui Mihai.

În unele versuri se păstrează reminiscenţe de medicină populară empirică. În acestea se îmbină invocaţia unor elemente fantastice cu elemente realiste din viaţa socială :

Auraş, păcuraş
Scoate-mi apa din urechi
Că ţi-oi da parale vechi.
Scoate-mi-o din amîndouă
Că ţi-oi da parale nouă
. . . .
Aura, paraura
Scoate-mi apa din butoi
Că te soarbe un cotoi
Că te tai şi te omor
Cu codiţă de topor
. . . .
Scoate-mi apa din urechi
Că-ţi dau pită cu curechi...

sau :

Frigura-migura
Nu mă lua pe mine
Ia-l pe cel din gîrlă...

Versurile următoare (avînd funcţie medicală curativă în trecut) fac aluzie la îmbrăcămintea ţăranului :

Ieşi furnică, din picior
Că ţi-a murit un fecior
Cu cămaşa de fuior
Cu guleru pistricior
. . . .
Care, care ? ăl mai mic
Cu cămaşa-n borangic
. . . .

sau în cîntecul pentru titirez :

Sfîr, sfîr, sfîrîiac
Cu minteanul de șiiac
Și pe soare, și pe ploaie
Cu căciula dintr-o oaie.

Cîntecul ariciului — însoțit de zgomote făcute cu obiecte de tablă — are la bază motivul căsătoriei animalelor. Bogăția rimelor interioare dă versurilor muzicalitate și voiciune :

Arici, arici, pogonici
Ce-ai cătat pe-aici ?
— Am cătat ca să mă-nsor
Să iau fata lui Mosor
Cu cercei de ghiocei
Cu salbă de nouă lei
Și ia zestre nouă țeste
Și-un ogar,
după car.

Cîntecele pentru păsări sînt de origine mai nouă. Unele folosesc elemente onomatopeice :

„Țițindei, țițindei
Ieșiți, copii, pe bordei".

Aceleași imagini familiare copilului le găsim și în cîntecul pentru curcan :

Sîc că n-ai mărgele
Roșii c-ale mele
Sîc că n-ai oprege
Cin'te mai alege ?

În cîntecul pentru fluier străbat ecouri ale unor epoci trecute :

Fluierișcă-rișcă
Ieși din titirișcă
Că vin turcii
Și-ți mănîncă pruncii

iar în versurile următoare, reminiscențe ale unor obiceiuri și practici populare:

Păpădie, die
A murit Ilie
Pe-o scîndură lată
Și-l bocește-o fată
. . . .
Dă-i colac și lumînare
Și pînză de sufletul ce-l are...

Procesul de transformare a elementelor tradiționale este intens și general. Noul pătrunde pe diverse căi : schimbarea funcției vechi (care determină cele mai multe modificări), circulația motivelor de la o piesă și de la o categorie la alta, adăugarea unor imagini noi. În genere versurile din această specie oglindesc încrederea copilului în forțele sale și raporturile cu natura (tendința de stăpînire, de dominare a acesteia).

Recitativele-numărători — grup de versuri recitate (într-o ritmică precisă) în scopul de a se alege, prin eliminare, copilul care va avea un anumit rol în joc — ocupă un loc important în folclorul copiilor. Recitarea e însoțită de o gesticulație anumită. Și în această specie se observă preocuparea copilului de a aduce imagini din lumea înconjurătoare. Jocul se îmbină cu dorința de a învăța prin imitare, ceea ce îi conferă o deosebită valoare educativă. Prozodia este liberă sau versificată : versurile libere sînt închegate într-un tot printr-o formulă ritmică. Realitatea familială este prinsă în imagini plastice, vii :

Una, două, trei
Baba la bordei
Curăță ardei
Pentru moș Andrei

sau :

Are tata patru boi
Și din patru vinde doi
Face rochie cu volan
Și i-o vinde lui Ghivan,
Lui Ghivan cu nasu roșu,
Bată-l focu mincinosu...

Imagini din lumea animală apar în formă de descrieri naive :

Vine rața de la baltă
Cu codița răsfirată
Și face de-un oușor
Și i-l dă lui Nicușor...

Tema nunții animalelor îmbracă forme diferite :

Șapte gîște potcovite
Au plecat să se mărite
Dar cocoșul cîrîia
Taci, taci, nevasta mea
Că nici dracu nu te ia

Tema împușcării din greșeală, frecventă în folclorul adulților, este modificată și adaptată la ritmica specifică :

Toc, toc, toroboc,
În grădină arde foc.
Las să ardă că nu-mi pasă
Că Gheorghiță nu-i acasă.
A plecat la vînătoare
Să vîneze căprioare.
Căprioare n-a vînat
Și el singur s-a-mpușcat.
Tata plînge, mama plînge
Logodița varsă sînge...

sau :

Tata m-a aflat
Și m-a împușcat
C-o pușcă de soc
Care nu ia foc
Decît face : poc !...

sau :

Arde podul Mogoșoaiei
Și gazeta Moroșoaiei.
Las' să arză, că nu-mi pasă
Că Iencuța nu-i acasă
Că s-a dus la vînătoare...

Imagini realiste din mediul şcolar confirmă rolul acestor versuri ca un „auxiliar ludic al studiului" :

Enţi, benţi, treci la tablă
Nu ştiu lecţia, domnişoară
Pentru ce n-ai învăţat?...

sau :

Unica, donica, trei surcele
Matematici, farmacele...

sau :

Repetenta după uşe
Bate toba la păpuşe...

Realităţile sociale din trecut, plecarea la muncă a ţăranilor în regiuni depărtate pentru a-şi agonisi hrana şi a plăti dările exagerate, diferenţierile sociale din cadrul satului etc., străbat şi în recitativele copiilor — unele desprinse probabil din cîntecele cu conţinut social ale adulţilor :

Paşte vaca mea
Pe moşia ta

sau :

Şi s-a dus la Dobrogea
Să ia bani cu secera
Să plătească dajdia,
Dajdia-mpăratului,
Drumu Ţarigradului

sau :

Ne-a mînat boeru
Să pisăm piperu.
Dar cu ce, cu ce, cu ce
Cu genunchile.

Satira e bine reprezentată ceea ce arată spiritul ascuţit de observaţie al copilului. Elementele de satiră apar în forme uneori pregnante :

Icşi, Mariţi, pîn afară
S-auzi copiii cum zbiară.
Las-să zbiere c-or tăcea
Numai eu să am ce bea...

sau :

Unde-i groapa cu mătasea
Să-ngropăm pe preoteasa?
Că ne-a mîncat untu
Mînca-o-ar pămîntu...

sau o ironie fină la adresa unor categorii sociale şi a celor ce nu-şi îndeplinesc datoria :

Un ţînţar milionar
A plecat la potcovar...

sau :

O şopărlă călătoare
A-ntrebat pe servitoare
Ce e azi şi ce e mîine
Azi e ziua lu Ispas
Să tăiem un cîine gras
Să-i luăm unturile
Să ungem trăsurile
Să plimbăm cocoanele
. . . .
Domnu dracu şi-a spart capu
Şi s-a dus la farmacie
Ca să cumpere-alifie
. . . .
Una, două, trei pitici,
Arde moara Procovici.
Pompierii din Băneasa
Au venit să stingă casa.
Pompierii din Bacău
Au aprins-o şi mai rău
. . . .
Bărbier, bărbier,
Bărbier cu briciu-n mînă
Pînă rade-o căpăţînă
Îi trece o săptămînă.

Versurile se pot grupa în mai multe categorii, după procedeul de creaţie : enumerarea de la 1 la 5 sau la 10, păstrîndu-se numai începutul cifrei respective, la care se adaugă o terminaţie fixă : „Uuca, donca, trenca, panca, ciuca, şonca, siuca, nonca, zenca..." ; sau : „Uuili, douili... Unu, donu..." Uneori fiecare cifră e însoţită de un cuvînt cu care rimează : „unele-duuele,/doleole/treile-undreile... Noole-oole/Zecile-Berbecile/Răstoarnă copeicile".

Efecte stilistice originale se obţin prin asocierea versurilor coustituite din silabe fără sens cu versuri propriu-zise :

Unicle, dodiele
Caraili, caracaş
Taie popa iepuraş
După moara Ilîncului
După podu Turcului
Ranţuş, panţuş...

Cea mai bogată categorie cuprinde versuri formate prin enumerarea, de la 1 la 3, la cinci sau la zece. La acestea se adaugă versuri cu conţinut naiv sau o scurtă naraţiune. De obicei ultimul vers este o formulă imperativă, pentru eliminarea copilului din grup :

Şade barza pe cuibar
Şi numără ouălc
Cîte unu, cîte două
. . . .
Cîte zece
Ieşi berbece !

sau :

Unu, doi, trei, patru, cinci
Tata cumpără opinci
Mama cumpără secară,
Dumneata să ieşi afară !

O altă categorie se bazează pe îmbinarea unor silabe şi cuvinte fără un sens raţional, concret, cu condiţia de a corespunde cerinţelor de rimă şi ritm :

Ina, mina,
durdumina
Treiar opa
Siticopa
Şi-o bobiţă, mazăriţă
Lim, pom, pic
Talpă de voinic.

O categorie aparte o constituie versurile create din dorinţa copilului de a imita sau a parodia o limbă străină. Nesesizarea sensului şi a formei sonore corecte dă naştere unor variante hazlii, îndeosebi cînd sînt împerecheate în acelaşi text cuvinte din mai multe limbi. Uneori prototipul parodiat poate fi recunoscut, alteori însă nu, cînd transformările au fost foarte mari : „Bonjour, luni/Merçi, marţi/Madam miercuri,/ Ce mai faci ... Enten, tina,/S-o raca, bina/Sa o raca tica ta/Blen, belen, buş/Ouă cu albuş/Şi cu gălbenuş/Pentru căţeluş" (prototip german) sau : „Pumna reta, Pumna pi/ Tapi, tapi gre urgi/Gri" (francez) sau : „Ecătă, becătă, ţucătă, be" (maghiar).

Unele recitative s-au desprins din jocul care le însoţea în epocile anterioare şi circulă cu funcţie nouă, de obicei fragmentar : de exemplu : „Halea-Malea..." care se păstrează azi numai ca numărătoare :

Halea, Malea
— Încotro ţi-e calea ?
Deschideţi porţile !
A cui porţi ?
A celui Basarab

. . . .

Unu-i Malea
Două-i calea
Trei e rugu ciuturugu
Hai, du-te !

În recitativele mai noi au fost introduse versuri epice sau lirice din folclorul maturilor sau din literatura scrisă. Acestea sînt integrate în ritmica specifică copiilor, iar uneori suferă modificări mai adînci :

Galaţi, Brăila
Oraş frumos.
Mă duc călare,
Mă-ntorc pe jos...

Viaţa intensă a recitativelor, fiecare interpret avînd libertatea de a le modifica după fantezia şi gustul său, explică numărul impresionant de variante ale aceluiaşi text.

Recitativele-numărători au o răspîndire largă ; asemănarea cu ale altor popoare reprezintă cazuri de împrumut sau de poligeneză. Elementele similare se referă atît la unele motive, cît şi la procedeele de creaţie a imaginii poetice. G. Dem. Teodorescu constată asemănarea unor jocuri şi versuri cu cele existente în folclorul copiilor „greco-itali cu 20—25 secoli în urmă".

A patra specie cuprinde mai multe categorii. Versurile legate de joc explică desfășurarea acțiunii sau marchează numai momentul începerii acestuia :

Cuibu, cuiburele
Toate păsărele
Schimb !

. . . .

Ca la măr, ca la păr
Ca la dinte-dintelaș
Ieși afară, iepuraș

Versurile sînt eterometrice, în general în formă de dialog. Și aici conviețuiesc în mod firesc elemente fantastice cu imagini realiste. Fantezia bogată a copilului conferă atribute noi obiectelor, le înfrumusețează ; jucătorii iau nume de animale, de păsări, plante, de obiecte, de elemente cosmice soarele și luna, papucul de aur, rochia de diamant). Unele jocuri amintesc aspecte ale procesului muncii : („Zidul", „Ițele", „Țăranul e pe cîmp", „De-a pînza" etc.) :

Podul de piatră s-a dărîmat
A venit apa și l-a luat
Vom face altul pe mal în jos
Altul mai mare și mai frumos ;

altele imită aspecte din viața animalelor (puia-gaia, cloșca cu pui).

Dansurile copiilor, puține la număr, influențate de școală, sînt susținute de versuri cîntate. În această specie imagini din natură sau din viața de școală se împletesc liber, în forme apropiate de ale literaturii scrise (prin eterometrie și rime încrucișate) :

Printre munți și printre văi
Trece un bujor
Și din toate fetele
După tine mor.
Printre munți și printre văi
Trece un arici
Și din toate fetele
Tu ai numai cinci ;

sau :

Coroana e rotundă
Rotundă e și luna
Frumoasă e și fata
Pe care o iubesc.

În ultimele culegeri s-a observat circulația unor versuri cvasi-populare, specifice caetelor de amintiri — frecvente îndeosebi la adolescenți — cărora li s-a conferit o nouă funcție :

Ești o floare, ești un crin
Ești parfumul cel mai fin
Și ca semn că te iubesc
Eu mai jos mă iscălesc.

La sfîrșitul textului copilul „scrie" cu piciorul pe pămînt numele celui care-l va înlocui.

Producțiile din seria versurilor cumulative — care au o arie de răspîndire largă la popoarele din Europa, Asia și Africa — sînt desprinse din snoave sau basme și circulă ca fragmente independente de întreg, cu o funcție nouă.

Inlănţuirea logică a imaginilor şi planul mai larg de desfăşurare le trădează originea în folclorul maturilor: „Neagu peagu/Mă suii în pod etc. Cioc, moară/Eu o dreg/Tugulița cu unt unde e?/În pod./Podu unde e?/La ars focu./Focu unde e?..." încheindu-se cu formula finală: „Agîp!" care în accepţiunea copiilor semnifică obligativitatea de a păstra tăcere. În altă variantă finalul diferă: „Mă suii sus pe moară/Şi dacă te vede vînătorul? Trage cu puşca şi te-mpuşcă..." (motiv din *Halima*).

Ideile şi sentimentele copilului raportate la mediul înconjurător, înclinarea spre glumă, spre satiră, spiritul de observaţie, isteţimea, atitudinea etică se oglindesc şi în „jocurile de cuvinte, în zicători, păcăleli, frămîntări de limbă, glume". În versuri sau proză, acestea constituie o altă specie a folclorului infantil, avînd un scop distractiv şi educativ: Bibas,/unde-ai mas?/La un cap de oraş./Ce-ai văzut,/Ce-ai păţit?/Am văzut o barză ş-un bărzoi. Cine sînt?

La care copilul trebuie să răspundă repede numele unei familii cunoscute.

Frămîntările de limbă impun o atenţie încordată: „Bou, breaz, bîrlobreaz/Din bîrlobrezătura bîrlobrezenilor..."; sau:

Vine stîrcul de la baltă
Cu cinci stîrgiogăţei
Stîrc, stîrciogăţel
Mai stîrgiogăţel niţel.

Aşadar, folclorul copiilor, parte integrantă din patrimoniul cultural al poporului nostru, se afirmă ca un gen aparte, cu un conţinut şi un mod de realizare artistică proprii. Şlefuit de-a lungul secolelor prin contribuţia generaţiilor folclorul infantil, prin conţinutul şi forma lui artistică, cultivă simţul estetic şi moral al copiilor.

BIBLIOGRAFIE

§ P. Ispirescu, *Jucării şi jocuri de copii*, Sibiu, 1885; Al. Bogdan, *Cîntece şi jocuri de copii*, Braşov, 1905; T. Pamfile, *Jocuri de copii*, Bucureşti, 1905—1906; E. Novacoviciu, *Jocuri copilăreşti bănăţene*, Oraviţa [1930].

§ Al. Bogdan, *Ritmica cîntecului de copii*, Bucureşti, 1906; [G. Călinescu] *Dintr-un raport asupra unei cercetări pe teren despre „folclorul copiilor"*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 3 (1954), 179—190.

GHICITORILE

Primele ghicitori romîneşti (cimilituri) se publică la mijlocul secolului trecut, de către T. Stamati, în *Foiletonul Zimbrului* (Iaşi 1851 şi în broşură). Concomitent, Anton Pann colportează cimilituri în două volumaşe intitulate evocativ: *O şezătoare la ţară sau Povestea lui Moş Albu* (partea I, Buc., 1851; partea a II-a, Buc., 1852) care aveau să reapară în mai multe ediţii.

Culegeri de circumstanță, de tradiții și variate manifestări de literatură populară, semnate de George Baronzi (*Limba romînă și tradițiunile ei*, Galați, 1872) sau anonime, cum e *Romînul glumeț* (1874), dacă nu notau ghicitorile cu migala pedantă a textologilor, atrăgeau atenția și asupra acestui gen literar, căruia Vasile Alecsandri îi atribuise mai puțină importanță. G. Dem. Teodorescu, în culegerea sa de poezii populare, dă cimiliturilor locul cuvenit, fie reproducînd unele publicate anterior, fie adăugînd altele culese de el. La sfîrșitul secolului, Artur Gorovei dă la iveală o colecție remarcabilă (*Cimiliturile romînilor*, Buc., 1898), alcătuită din ghicitori răspîndite în diverse publicații, precum și inedite. Contribuțiile de mai tîrziu [1] completează lumea cimiliturilor fără a-i modifica perspectiva generală.

Deși culese la dată relativ recentă, ghicitorile s-au născut în timpuri depărtate, avînd altă funcție decît cea de astăzi. Unii cercetători arată că au fost folosite la oracole, alții demonstrează că derivă din limbajul convențional al primitivilor, care evitau a numi direct animale, plante și fenomene ale naturii socotite tabu. În cele ce urmează ne vom ocupa de ghicitorile romînești, în stadiul în care se prezintă la culegerea lor.

Deosebite de enigme, întrebări și răspunsuri, șarade, aritmogrife etc., ghicitorile (cimiliturile) reprezintă un gen aforistic lapidar, ca și proverbele, deseori în construcții simetrice, ca și acest gen. Similitudinile dintre ghicitori și proverbe sînt exterioare : sentențiozitatea, folosirea de nume proprii etc. Deosebirea e de substanță și funcție. Proverbele sînt manifestarea înțelepciunii și eticii populare. Formule de proporții minuscule, numai rareori ele se spun izolat, pe cînd ghicitorile au prioritatea fanteziei și viața lor proprie. Intercalarea lor în texte populare aparținînd altor genuri e mai curînd întîmplătoare.

Aristot a spus că ghicitoarea e „o metaforă bine compusă“. Observația lui rămîne valabilă, cu oarecare precizări asupra modului metaforic propriu cimiliturilor. Metaforismului, în cazul dat, trebuie să i se confere un sens special. E fundat pe paralelism (uneori negativ) și lunecă spre exprimarea alegorică, folosind perifraza, metonimia și sinecdoca. Obiectului ghicit i se evocă prin comparație cîte unul sau mai multe aspecte, indicîndu-i-se forma, cuprinsul, sunetul, efectul, originea, dezvoltarea, întrebuințarea, fabricația, durata etc. Metafora în cimilitură nu e în mod necesar logică, substituirea fiind făcută pentru a surprinde.

Elementul metaforic face parte deseori dintr-o lume îndepărtată de obiectul respectiv. Dacă în ghicitoare se compară două viețuitoare, acestea sînt cu precădere din specii cît mai depărtate. Găina e comparată cu catîrul, ariciul cu moșul, cu purcelul sau cu motanul, calul cu moșnegelul, cățelul sau iapa cu broasca, cocoșul cu gîndacul, ciocănitoarea cu țapul, cocostîrcul cu Moș Neculai, coțofana cu iapa, lăcusta cu vaca, lupul cu oaia, melcul cu codobatura, păduchele cu oaia etc. Același lucru se poate spune și despre plantele asemuite între ele. Bujorul este evocat de stejar, ceapa de pădure etc. Neașteptate sînt și asocierile la care dau naștere obiectele, uneltele, fenomenele naturii. Iată cîteva exemple : acul e comparat cu capra, cu omul sau cocoșelul, cuptorul cu bivolul, calul cu lada, cocoșul cu apa, găina cu lingura, morcovul cu popa, harbuzul cu rîul, coasa cu cățelușa, hulubul cu plugul, grîul cu herghelia de cai, cerul cu pielea de taur, iapa cu sita, focul cu baba, tigaia cu copilul, moara cu scroafa, cu vaca, cu oaia sau ursoaica, dopul cu popa, hornul cu ursul, lanțul cu un copilaș, peștele cu luna și soarele, veverița cu briciul, bruma cu cheia.

---

[1] Ale lui Tudor Pamfile, George Pascu etc.

Spuse pe la șezători sau în toiul muncii la cîmp, cimiliturile de cele mai multe ori au destinația de a deruta tocmai prin astfel de asocieri pe cel care e pus să ghicească, spre a provoca hazul. Se dă naștere la echivocuri, la dublu sens, deseori cu aluzii obscene.

Ghicitorile uzează de rime (nu obligatoriu), fiind compuse mai des din două versuri. Rareori sînt mai extinse. Aliterațiile sînt frecvente: „Peste rîpile rîpite ciute negre mohorîte“ (cuptorul). Onomatopeele abundă, s-ar putea vorbi chiar de ghicitori onomatopeice: „Treapa, leapa pe cărare/ hingher, mingher pe spinare“ (calul și călărețul), „Vîj, vîj/prin păiuș/țanc, țanc/prin copaci“ (coasa), „Toată ziua cioca, cioca/vine seara: boca, boca“ (toporul).

Obiectelor li se atribuie calități umane: „Pe un deal rotat/șade moșu umflat“ (bostanul), „Cînd merge de-acasă, acasă cată;/cînd vine din pădure, în pădure cată“ (toporul pe umăr). „Am un om mititel/face gardul frumușel“ (acul). Astfel de personificări nu sînt simple urme de animism, ci denotă, mai curînd, afecțiunea oamenilor muncii pentru obiectele de producție. Fondul vechi al ghicitorilor este evident în imagini legate de timpuri depărtate. Dar, ca orice gen folcloric, cimiliturile au o existență concret-istorică, și ca atare, cu încetul, elimină prin variante reminiscențele diverselor stadii parcurse de popor.

Deși nu se caută anume un efect poetic, comparațiile fiind elementul de surpriză și un mod de încercare a istețimii, imaginile poetice nu lipsesc: „Vin oile de la munte/cu steluțele în frunte“ (zăpada); „Am un crin/la rădăcini veșted/și la vîrf înflorit“ (cerul); „Sus bat dobele/jos cad negurile“ (sita); „Năframă vărgată/peste mare aruncată“ (curcubeul).

Cimiliturile sînt dovada unei observații directe a lumii înconjurătoare: „Șede într-un vîrf de nuia/și nu se teme c-o cădea“ (aluna); „Vine moșul pe portiță/și își scapă o cheiță/vine luna și n-o ia/vin stelele și n-o ia/vine soarele și-o ia“ (bruma); „Dacă n-ar fi/ lumea ar peri/iar dacă multă este/ lumea prăpădește“ (apa).

Utilitatea plantelor cultivate și a animalelor domestice este evidentă. „Ce pui una/găsești două/ce pui două/găsești nouă“ (barabula); „Cînd suge/cînd ară/cînd fac din el ciobote“ (boul).

Cimiliturile cuprind un vast registru poetic, tot ce cade sub ochii, simțurile și experiența țăranului, iar estetica lor reflectă procesul de muncă. E o evidentă încercare de surprindere a proprietăților și destinației fenomenelor naturii, a animalelor, plantelor, uneltelor și a obiectelor de tot felul văzute cu ochii producătorului de bunuri. Universul ghicitorilor e mai apropiat de viața practică a poporului decît al altor genuri minore (precum recitativele copiilor sau anecdotele). Istoricul culturii materiale poate găsi amănunte privitoare la locuința țărănească (construcție și mobilier), la unelte casnice, obiecte de gospodărie, îmbrăcăminte, unelte agricole și de țesut, la animale domestice şi de vînat, la instrumente muzicale. Cimiliturile privite în totalitatea lor nu numai că dau imaginea inventarului țărănesc şi a îndeletnicirilor oamenilor muncii de la sat, dar şi a mentalității populare, întrucît întreaga perspectivă a lumii îşi găseşte corespondența în metaforele lor concrete, evocînd viața de toate zilele a poporului. Gen vechi, păstrînd forme şi imagini ale unor obiecte desuete, cimiliturile nu evită progresul. Pe lîngă unelte rudimentare, precum îmblăciul, întîlnim trenul, ceasul etc.' Sînt în unele cimilituri urme de superstiții, dar întîlnim şi imaginea cărții, a scrierii etc.

În cimilituri atitudinea de clasă este evidentă. Fata chiaburului e comparată cu mîța, cuconița cu cățeaua, boierii cu purceii care sug laptele scroafei, fără a munci. De asemenea, țăranii găsesc deseori ocazia de a satiriza clerul: „Cîntărețul domnului/sărăcia omului" (popa). Nu lipsesc aluziile la justiția din epoca burgheză: „În pădure născui/în pădure crescui/ acasă dacă m-aduse/judecătorul satului mă puse" (bățul). În cimilituri poporul găsea prilejul de a satiriza instituțiile burgheze: „Cerga dracului/în mijlocul satului" (primăria şi puşcăria), sau de a denunța regimul de exploatare al statului capitalist: „Ce e greu/peste bordei" (birul).

Poate faptul că ghicitorile se improvizează deseori pe loc, la şezători a contribuit ca genul să aibă contaminații cu alte moduri de expresie populară, precum proverbele, unele folosite chiar ca ghicitori: „Cei în mînă nu-i minciună" (vîntul). „Ochii dracului/moartea omului" (banii) etc. Alte cimilituri sînt înrudite cu strigăturile satirice, cu recitativele jocurilor de copii, ba chiar cu cîntecele şi descîntecele:

Mă suii în deal la Cărica Mare
Două muşte arau
două muşte treierau
cu doi meri
cu doi peri
cu două fuse de aur
ferice de cel graur
că şede-ntr-un stîlp de aur
şi se roagă rugului
ca musca turcului
să-i deie cheile
să descuie țările
(puşca).

Uneori şi în ghicitori se pot recunoaşte influențe livreşti. Cimiliturile îşi păstrează însă modul lor specific de oglindire a ocupațiilor şi vieții oamenilor simpli, alcătuind, într-un sens, o enciclopedie metaforică a vieții poporului muncitor. Studiul ghicitorilor pe aria unei țări evocă viața materială a poporului şi treptele lui de dezvoltare. Expresia artistică a cimiliturilor e o şcoală a metaforei, care nu poate fi nesocotită de scriitori.

PROVERBELE ŞI ZICĂTORILE

Proverbele şi zicătorile sînt vorbe cu tîlc, forme poetice de manifestare a înțelepciunii populare. Pentru a putea fi înțelese, este necesară cunoaşterea unui anumit mod de a se exprima al poporului, cunoaşterea felului specific în care interpretează el viaţa, cu toate fenomenele ei complexe.

Ele sînt formulări succinte şi plastice, relativ stereotipe, care exprimă concentrat adevăruri cu valabilitate generală, îmbinînd o largă şi bogată experienţă de viaţă, generalizată şi aprofundată de fiecare generaţie, cu observaţia practică, concretă, a fenomenelor şi lucrurilor înconjurătoare, de la cele mai mici şi neînsemnate, ca „buturuga mică", pînă la cele mai mari şi permanente, ca soarele, luna şi viaţa însăşi. Poporul le recunoaşte global ca „vorbe înţelepte din batrîni", zicale; sau individualizat ca „vorba ăluia", „vorba lui tata-mare" etc., fără să facă în mod conştient vreo deosebire între ele.

Cercetătorii au observat că există o diferenţă destul de clară între proverbe şi zicători, dar culegătorii nu au practicat-o, pentru că ar fi întîmpinat prea multe dificultăţi de clasificare.[1] O primă deosebire logică o constatăm în funcţia conţinutului lor. Proverbele conţin întotdeauna o concluzie care implică o învăţătură, un sfat. Această concluzie este exprimată direct, printr-o constatare de ordin general: „Cine se scoală de dimineaţă, departe ajunge" sau indirect, sugerată printr-o observaţie concretă, care insinuează o analogie: „Pisica blîndă zgîrie rău". Alteori concluzia apare sub forma unei preferinţe cu caracter de povaţă: „Decît codaş la oraş, mai bine-n satul meu fruntaş", sau sub forma unei poveţe directe, exprimate printr-un imperativ negativ: „La pomul lăudat să nu te duci cu sacul", sau afirmativ: „Strînge bani albi pentru zile negre". Zicătoarea implică şi ea o concluzie, dar n-o exprimă propriu-zis, funcţia ei de bază fiind caracterizarea sugestivă a unor situaţii concrete, întărirea unor constatări sau idei. Această caracterizare poate sugera un sfat, reprobînd, de pildă, un lucru de care trebuie să ne ferim: „A nimerit-o ca nuca-n perete", dar poate fi şi lipsită de o atare situaţie, reducîndu-se la rolul de formulă care individualizează plastic: „Plouă cu găleata".

Diferenţierea funcţională a proverbelor de zicători se verifică şi prin structura lor logic-formală. Proverbele sînt fraze sau propoziţii care au de obicei termen expozitiv — subiectul logic: „Cine se frige cu ciorba..." şi unul concluziv — predicatul: „...suflă şi în iaurt". Ele constituie deci judecăţi complete de sine stătătoare şi se suprapun cazului particular la care sînt aplicate, substituindu-i-se complet, devenind o metaforă a lui. În schimb, zicătoarea e o formulă mai redusă, restrîngîndu-se la o sintagmă, mai rar propoziţie, care nu poate avea o existenţă separată, fiind legată sintactic de faptul particular pe care îl caracterizează. Zicătoarea este numai predicatul logic al acestui fapt particular, care constituie pentru ea partea expozitivă, subiectul.

Pe plan universal proverbele şi zicătorile îşi au originea în timpurile cele mai vechi şi au fost, probabil, primele încercări de legislaţie, înţelegînd prin aceasta formularea orală a primelor reguli de conduită socială şi individuală a omului primitiv, referitoare la toate aspectele vieţii lui. Ele au constituit, de asemenea, alături de alte manifestări artistice vechi, o modalitate de transmitere orală a experienţelor şi cunoştinţelor acumulate. Herodot le semnalează în *Istoriile* lui ca pe nişte „învăţăminte înţelepte", pe care oamenii le-au găsit „încă din vechime" şi pe care generaţiile următoare le foloseau în conduita lor.

Există un număr foarte mare de proverbe romîneşti pe care le putem regăsi în forme identice la popoarele romanice sau slave. Genul fiind deosebit de productiv, expresiile paremiologice au continuat să apară în cursul întregii dezvoltări istorice a poporului, avînd un nesecat izvor în experienţa de toate zilele, în observaţia fină asupra naturii înconjurătoare, în anumite întîmplari şi fenomene istorice şi în fantezia permanent vie a poporului. Aceste expresii poartă amprenta momentului istoric în care au apărut, atît în ceea ce priveşte limbajul şi concepţia de viaţă cît şi prin reflectarea, în cuprinsul lor, a unor împrejurări sociale, economice şi istorice concrete, deşi ulterior sensul lor a evoluat. Sînt proverbe care ne amintesc de vechiul jug otoman: „Cum e turcul şi pistolul“, de procesul ruinării ţărănimii sărace şi mijlocaşe: „Averea bogatului înghite bucăţica săracului“, de personaje istorice: „Voda da şi Ilîncu ba“ etc. La multe din aceste proverbe sensul iniţial s-a pierdut şi nu mai poate fi recunoscut fără prealabile explicări filologice.

Un număr apreciabil de proverbe şi zicători romîneşti s-au născut din sintetizarea altor genuri ale creaţiei folclorice, în special snoavele, fabulele, tradiţiile şi legendele. Zicătoarea „A nimerit ca Ieremia cu oiştea în gard“ nu poate fi decît rămăşiţa unei snoave care s-a pierdut, în timp ce „Sus, părinte, că se udă evanghelia“ circulă şi ca zicală şi ca replică într-o arhicunoscută snoavă despre Păcală, iar proverbul „D-aia n-are ursul coadă“ este concluzia unui basm despre animale. De asemenea unele versuri şi imagini din cîntecele epice şi mai ales lirice, datorită concentraţiei lor artistice precum şi caracterului lor concluziv, generalizator, care le apropie de genul paremiologic, s-au desprins din contextul lor şi au căpătat o largă circulaţie ca proverbe „Decît slugă la ciocoi/Mai bine cioban la oi“; „Mila de la bărbat/Ca frunza de plop uscat“. În acelaşi timp însă tezaurul paremiologic romînesc s-a îmbogăţit cu numeroase proverbe împrumutate, fie pe cale orala fie prin scris, de la alte popoare, în special cele învecinate, precum şi cu proverbe provenite din literatura cultă. Astfel, există în limba romînă o serie de vorbe cu tîlc sau expresii proverbiale ale scriitorilor noştri, formulari care au căpătat o largă circulaţie în popor. Printre aceştia, G. Coşbuc aminteşte de cuiul lui Pepelea, din farsa lui Alecsandri (avîndu-şi sursa la Anton Pann) şi de două versuri ale aceluiaşi poet „Romînul are şapte vieţi“ şi „Unde-s doi puterea creşte“.

Aşadar, putem vorbi despre proverbe şi zicători ca despre categoria folclorică cu cele mai multe împrumuturi eterogene care, acceptate şi adaptate la cerinţele specifice ale poporului, capătă o largă circulaţie folcloristica.

În afară de izvoarele enumerate mai sus, trebuie sa fie amintite maximele şi sentinţele antice, scrierile creştine canonice şi apocrife, în masura în care acestea au intrat în circulaţie prin intermediul cărţilor populare.

În ceea ce priveşte materialul romînesc, lucrurile sînt complicate însă de faptul că primii colecţionari, începînd cu Iordache Golescu şi pînă la Iuliu Zanne, au inclus în culegerile lor nu numai proverbe auzite în popor, ci şi maxime, pilde şi expresii proverbiale din scrierile mai vechi, chiar dacă ele nu aveau o circulaţie orală. Este trecut, de exemplu, în majoritatea colecţiilor, faimosul imperativ al lui Socrate „Cunoaşte-te pe tine însuţi“.

Proverbele şi zicătorile se comportă ca specii folclorice, caracterizîndu-se prin trăsăturile specifice care decurg de aici. Ele sînt creaţii colective şi anonime, sînt un bun al întregului popor şi se bucură de o foarte largă raspîndire în toate mediile populare. Circulaţia orală face posibilă evoluţia lor de la o formă la alta, prin crearea de variante: „Cine poate oase roade, cine nu — nici carne moale“; „Cine poate oase roade, cine nu — piere de foame“.

Bogăția de conținut a proverbelor și zicătorilor rezultă nu numai din numărul mare de creații de acest gen existente în popor, ci și din bogăția de sensuri pe care o poate avea unul și același proverb. Cu cît ideea exprimată de proverb este mai generala, cu atît semnificațiile lui practice sînt mai numeroase și mai variate, lucru care se întîmplă mai ales cu acele proverbe care pornesc de la observații concrete și le depășesc, precum: „Buturuga mică răstoarnă carul mare“. Ignorînd total sensul lui concret, acest proverb poate fi înțeles și dezvoltat ca un concept filozofic, poate fi aplicat ca un sfat practic în legătură cu o anumită situație etc. Toate aceste sensuri se subordonează însă unei idei generale (raportul între mic și mare), și pot fi aplicate pozitiv (aprobator) sau negativ (reprobator) la cele mai variate domenii de viață.

În unele proverbe accentul cade pe aprecierea filozofică a problemelor fundamentale ale vieții (viață și moarte, dragoste și ură, bine și rău, legi care guvernează lumea, fericire și suferință, soartă, om, muncă etc.), trădînd tendința către o cunoaștere a esențelor, efortul de a-l pune pe om de acord cu toate datele existenței și a dezvălui ceea ce e frumos, înălțător, în această existență. Moartea, de exemplu, privita ca o lege a firii: „Cîte-n lume nasc, mor toate“, este înțeleasă materialist, fără implicările unei vieții viitoare: „Ce înghite pămîntul viață nu mai are“ și acceptată ca o inevitabilitate: „Fiecare-i dator cu o moarte“ de care nu trebuie să se teamă nimeni: „Numai proștii se tem de moarte“, dar în fața căreia durerea e legitimă: „Lacrămile nu s-ar mai usca, dacă morții nu s-ar uita“. Alte proverbe conțin definiri și sfaturi practice în legătură cu omul fizic și psihic, în raport cu el însuși, cu natura și cu societatea. Ele vorbesc despre calități și cultivarea lor: „Decît un car de frumusețe, mai bine un dram de minte“, despre defecte și combaterea lor: „Minciuna e scurta de picioare“, despre sentimente și măsura lor: „Tînăr lîngă tînără, ca paiele lîngă foc“, despre relațiile etice și sociale dintre oameni: „Tot omul e dator să țină o dată satul de vorbă“, despre familie, despre muncă și, în general, despre ce este în legătură cu viața și activitatea omului în societate. Un număr foarte mare de proverbe, depășind sfatul sau simpla apreciere, exprimă direct atitudinea de revoltă a poporului față de nedreptatea socială. Ele vorbesc despre egalitatea oamenilor: „Din același aluat sînt făcuți toți oamenii“; „Soarele ne încălzește pe toți“, și condamnă absurditatea inegalității, generatoare de mizerie și suferință. În asemenea proverbe poporul înfierează parazitismul: „Unde sînt bucate și pîine, sînt și șoareci“, exploatarea: „Abia scăparăm de coasă și ne puse la seceră“; „Boii ară și caii mănîncă“, viața de huzur a bogatului în opoziție cu mizeria săracului: „Unii oameni muncesc pînă mor și alții beau cu capul gol“, dezumanizarea provocată de avere: „Bogăția strică pe om“; „Cîinele cînd e mai sătul, turbă“ și — privind cu ură pe bogați și cîrdășia dintre ei: „Lupii nu se mănîncă între dînșii“; „Cîne pe cîne nu mușcă“ — ajunge la îndemnuri fățișe de luptă împotriva lor: „Răbdarea are și ea marginile ei“; „Și scînteia mică poate face pălălaia mare“; „Unde scuipă un sat se face un lac“. Nici fețele bisericești, în special preoțimea satelor, nu scapă de ascuțita ironie populară: „Popa are mînă de luat, nu de dat“;

„Fecior de popă, om cinstit nu e“, pentru că, în general, în proverbe s-a încetățenit o atitudine antireligioasă: „Cine crede în cruce, ca crucea se usucă“.

Concepția de viață exprimată în proverbe și zicători nu este unitară, ci bogată în contradicții care reflectă, în speță, evoluția istorică a mentalității populare și străduința de a surprinde realitatea în toată diversitatea manifestărilor ei contradictorii. Dacă soarta este privită uneori ca o fatalitate: „Ce ți-e scris, în frunte ți-e pus“, adeseori este exprimată și ideea că omul își poate conduce singur viața: „Cum îți vei așterne, așa vei dormi“; „Norocul e cum și-l face omul“, bazîndu-se pe încrederea pe care omul trebuie s-o aibă în propriile lui forțe și determinînd astfel o atitudine activă față de viață: „Sîrguința e muma norocului“; „Norocul calcă în urma minții“. Atitudinea față de învățătură este în general profundă și plină de înțelegere: „Omului cu învățătură/Îi curge miere din gură“, dar poate fi și naivă: „Unde e învățătură multă e și nebunie multă“ sau limitată: „N-am învățat carte și tot am mîncat sărat“.

În general, fenomenele negative sînt mai frecvente în conținutul proverbelor decît cele pozitive, pentru că din rău poți învăța mai mult decît din bine: „Pînă nu pățești, nu te cumințești“, proverbele reprezentînd în esență o atitudine față de aspectele negative ale vieții, față de ideea de rău. Această caracteristică este determinată de însăși funcția educativă a proverbelor, frumusețea morală fiind reliefată și direct, dar mai ales prin combaterea viciului și urîțeniei de caracter. Foarte adesea însă fenomenul negativ apare în opoziție cu reversul său pozitiv, antiteza simplificînd ideea, precizînd-o și asigurîndu-i o forță de convingere sporită: „Înțeleptul adună și prostul risipește“. Alteori, la același rezultat se ajunge prin împerecherea și caracterizarea paralelă a două defecte: „Leneșul mai mult aleargă, scumpul mai mult păgubește“.

Proverbele se realizează ca forme de artă folosind comparația, metafora, alegoria și, uneori, elemente de versificație; iar ca forme de limbaj, anumite tipuri de „sintactică populară“ (după expresia lui Coșbuc).

Dacă în ceea ce privește zicătorile ele nu se pot realiza decît pe baza stilului figurat, proverbele în schimb nu presupun întotdeauna o figurație artistică, ci pot apare și ca expresii cu sens propriu, direct: „Mama bună își crește băiatul“; „Nu vorbi neîntrebat“; „Nu te amesteca, nepoftit, în vorba altora“ etc. Dar și în această situație, pentru a da o mare greutate adevărului exprimat, poporul folosește o serie de mijloace stilistice, dintre care cele mai frecvente sînt exagerările, împinse pînă la absolutizarea unor constatări: „Beția o vindecă numai sapa și lopata“. De asemenea, o anumită simetrie a frazei, ritmicitatea și formele versificate, concizia și selectarea termenilor, fac și din proverbele cu sens direct expresii plastice, sugestive, capabile să influențeze atît intelectul cît și afectivitatea omului. Există, ce-i drept, și unele expresii paremiologice plate, în care nu putem întrezări preocupări stilistice, dar pe care circulația frecventă, într-o formă fixă, le-a impus tradiției. Cu atît mai mare este valoarea acelor proverbe care, pornind de la sensul figurat al cuvintelor sau de la analogiile dintre două sau mai multe fenomene naturale sau sociale, se realizează ca opere de artă, principiul expresiei fiind aici imaginea artistică.

Figurația poate să apară în interiorul proverbului, pentru caracterizarea sugestivă a părții lui expozitive, constituind astfel predicatul logic, concluzia lui. In această situaţie sensul proverbului nu este el însuşi figurat, pentru că se păstrează în limitele sensului exprimat de subiect. Intr-un proverb ca „Ochii sînt lumina inimii", referirea nu se face decît la ochi, nu poate fi transferată altui subiect. Acelaşi lucru îl constatăm în proverbele: „Cinstea este o floare rară"; „Boul şi vaca sînt mîna dreaptă a omului"; „Iarna-i colţ de iad şi vara colţ de rai" etc. In toate aceste expresii sensul general este direct, metafora sau comparaţia apărînd intern şi avînd rolul de a potenţa concluzia. In alte cazuri, mai ales cînd termenul concluziv nu este metaforic, expresia este potenţată prin asocierea termenului expozitiv cu noţiuni analoge, pentru a absolutiza sau a exagera categoria la care se referă proverbul, accentuînd astfel subiectul lui: „Gură de om, gură de cîine, cere pîine"; „Apa, vîntul şi gura lumii nu o poţi opri".

De cele mai multe ori proverbul se manifestă în întregimea lui, ca o metaforă unde sensul propriu al noţiunii care formează termenul expozitiv nu are valoare de conţinut. In proverbe ca: „Lupul păru-şi schimbă dar năravul ba"; „Toată pasărea pe limba ei piere"; „Iepuroaica fată şi iepurele de inimă se vaită", sensul propriu al frazei nu are valoare în sine (pentru că referirile nu se fac la lup, pasăre sau iepure), ci reprezintă numai pilda, exemplul din care se extrage concluzia cu caracter general, aplicabilă la un număr infinit de cazuri particulare. Dacă în poezie sau în proză metafora nu poate avea decît un singur sens, determinat de contextul în care apare, metafora-proverb poate avea o multitudine de sensuri, legate între ele printr-o idee abstractă comună. Luat izolat, proverbul este metafora acestei idei abstracte; folosit într-un context, el devine metafora cazului particular la care este aplicat. Varietatea situaţiilor la care poate fi adaptat depinde de generalizarea pe care o permite metafora — prin sensul ei direct — şi de răspîndirea mai largă sau mai restrînsă a proverbului în popor. Există suficient de multe cazuri în care proverbele pot fi folosite şi cu sensul lor propriu, şi cu cel metaforic, cu predominarea unuia dintre ele. In: „Pisica blîndă zgîrie rău" accentul cade pe sensul figurat, dar proverbul poate fi folosit şi în raport cu cazul concret pe care îl exprimă. In schimb, sensul propriu predomină în proverbe ca: „Ziua bună se cunoaşte de dimineaţă".

Elementele constitutive ale metaforelor şi comparaţiilor din proverbe şi zicători sînt furnizate în marea lor majoritate de aceste aspecte ale realităţii, cu care omul a venit masiv în contact, prin activitatea sa productivă. Prin aspectul lor formal proverbele metaforice surprind atitudini de muncă: „Unde dai şi unde crapă", uneltele, animale şi obiecte ale muncii: „Măgarul se vinde tot în oborul armăsarilor"; „Nu te amesteca în toate ca sarea în bucate", produse ale muncii, hrană, îmbrăcăminte: „Nu strica orzul pe gîşte", implicaţiile sociale ale muncii, schimbul de produse, aspecte ale naturii şi ale vieţii care atrag atenţia omului în timpul anumitor munci: „Lîna bună rămîne printre mărăcini"; „Iarba bună se găseşte printre mărăcini" etc. Există o serie de noţiuni concrete care, definind elemente specifice din viaţa satului, provoacă o mare abundenţă de proverbe: pîine, sac, opincă, căciulă, placintă, sare, vas, vin, uşă, bărbat, apă etc. Această modalitate generală de creare a imaginii artistice, specifică şi celorlalte creaţii folclorice, defineşte orizontul de cunoaştere al omului din popor, caracterizat prin raportarea întregului univers la propria sa fiinţă şi la activitatea sa. Munca determină şi stimulează activitatea spirituală a omului, măreşte posibilitatea lui de asociere şi abstractizare, dezvoltîndu-i mintea la fel ca şi fizicul.

Raportul dintre aspectul formal al proverbelor și cel ideistic este divers. De obicei între sensul direct și cel metaforic se stabilește o concordanță estetică, sensul direct fiind la fel de frumos sau urît și reprobabil, ca și cel metaforic: „Plugul e ca pasărea ce cîntă primăvara frumos"; „Șade rău vacii cînd streche iarna". Și pentru că proverbul este mai adeseori o atitudine față de rău decît o apreciere a binelui, atitudine care nu rar îmbracă haina satirei, ironia și umorul devin pentru el mijloace care-i asigură frecvent eficacitatea, mai ales cînd e vorba de nedreptăți și moravuri sociale. Ironia și umorul se realizează, în general, prin conturarea contrastelor comice sau prin reliefarea absurdului: „Lupul moare de bătrîn și de rele tot e bun"; „La Drăgășani și sfinții sînt cu nasurile roșii"; „Surdul n-aude dar le potrivește"; „Capra sare masa, iada sare casa", prin perceperea ridicolului și a grotescului: „Tocmeala din tîrg și ursul în crîng"; „Omul beat se crede împărat"; „Femeia e calul dracului", sau prin folosirea vorbei de duh, a jocului fin de cuvinte sau a paradoxului: „Na-ți-o frîntă că ți-am dres-o"; „Bun e Dumnezeu, meșter e dracu"; „Nu-i ajungi cu prăjina la nas".

Ca forme de limbaj, proverbele și zicătorile constituie un mod curent de expresie, dînd greutate și plasticitate limbii vorbite, subliniind concis și categoric adevăruri care ar cere explicații lungi și diluate. Folosind cele mai variate posibilități artistice și gramaticale ale limbii, un vocabular inepuizabil și mereu inventiv, proverbele se caracterizează în același timp printr-o mare precizie și concentrație lingvistică. Într-un proverb elementul central poate fi o noțiune sau o acțiune. În primul caz, forma proverbului este fixă eventualele variante bazîndu-se pe înlocuirea termenilor și nu pe modificarea lor: „Munca sfințește locul" — „Omul sfințește locul". În al doilea caz, proverbul capătă posibilitatea flexiunii morfologice, prin adaptarea la diversele raporturi concrete dintre interlocutori: „Nu te amesteca unde nu-ți fierbe oala"; „Ce se amestecă el unde nu-i fierbe oala?"; „S-a amestecat unde nu-i fierbe oala" etc.

Sintaxa proverbelor, mai puțin a zicătorilor, îmbracă forme variate și complexe, de o mare mobilitate, din care se desprind însă și tipare stereotipe, un fel de șabloane, foarte productive și cu o circulație largă. Printre cele mai importante, Coșbuc le amintește pe următoarele: Nici... nici: „Nici în căruță, nici în teleguță"; mai bine... decît: „Mai bine un dram de minte decît un car de noroc"; cine...: „Cine sapă groapa altuia cade singur în ea"; formele negative: „Nu zice hop fără să fi sărit groapa".

Proverbele și zicătorile sînt expresia laconică a înțelepciunii poporului, a felului adînc de a cugeta, a calităților și moravurilor lui, a întregii lui experiențe istorice. De aceea, scriitorii le-au folosit din cele mai vechi timpuri în operele lor, nu numai pentru a-și crea un stil mai frumos și mai popular, ci și pentru forța lor deosebită de înrîurire. Cronicarii, în special Neculce, le-au cunoscut și — folosindu-le — le-au mărit popularitatea. Anton Pann le-a surprins în existența lor vie, folclorică, publicîndu-le alături de snoavele care le deslușesc înțelesul. Marii povestitori le-au încorporat țesăturii stilului lor original. Eminescu le-a acordat o mare prețuire, căutînd în ele imagini pentru poezie și ghimpi pentru articolele politice. Însuși poporul, în afară de faptul că le folosește în viața de fiecare zi, le dă și o întrebuințare normativă, mai ales în basme, povestiri și snoave.

BIBLIOGRAFIE

§ I. H. Hințescu, *Proverbele romînilor*, Sibiu, 1877; Gr. Sima, *Ghicitori*, Sibiu, 1885; I. Zanne, *Proverbele romînilor*, București, 10 vol., 1895—1912; A. Gorovei, *Cimiliturile romînilor*, București, 1898; T. Pamfile, *Cimilituri romînești*, București, 1908.

§ G. Dem. Teodorescu, *Cercetări asupra proverbelor romîne*, București, 1877; G. Pascu, *Despre cimilituri*, I, Iași, 1908; II, București, 1911; I. C. Chițimia, *Paremiologie*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 9 (1960), p. 461—484.

ARTA LITERARĂ ÎN FOLCLOR

Dificultăți tenace fac, acelor care vor să guste literar poezia populară, teoreticienii folclorului ca „disciplină autonomă“, avînd drept obiect „frumosul folcloric“ care ar fi „la antipodul frumosului estetic“, frumosul și urîtul după estetica academică făcînd locul „cerințelor psihice colective“, încît, dacă folosim noțiunea de frumos, ar fi vorba de „un frumos mai mult de natură funcțională“. Acestor funcționaliști li se raliază sincretiștii, aceia pentru care (sub înrîurirea de altfel a unor folcloriști străini) „melodia este partea esențială a cîntecului popular“, pentru care „nu există vers popular romînesc“ ci numai „cîntec romînesc“, „cuvînt și melodie“ fiind pentru ei un tot de neseparat și pierderea unei melodii o nenorocire. Denumirea de „poezie populară“ folosită de V. Alecsandri este ocolită cu obstinație, în favoarea aceleia de „cîntec popular“, deși Montaigne (*Essais*, C. I, cap. 14, *Des vaines Subtilitez*, nr. 1), referindu-se la ceea ce francezii numesc „chansons“, lăuda „la poësie populaire“, pe care o compara cu poezia perfectă, după regulile artei, așezînd între ele „poezia mediocră“. V. Alecsandri este vituperat nu numai fiindcă a înfrumusețat, ci fiindcă a suprimat anume repetiții care, după sincretiști, anulează sensul autonom al cîntecului ca fenomen funcțional melodic.

Fără îndoială că poezia populară se cîntă. Complementul melodic al baladei constînd dintr-un fel de uvertură, un intermezzo de odihnă, un final, pur muzicale acestea, și un ison mai degrabă decît o compoziție melodică suportînd textul poetic, surprinde pe cititorul fin de poezie prin incompatibilitatea, sub durata lecturii, a celor două planuri. Acest sentiment e provocat de monotonia părții muzicale, plăcută totuși poporului, dar mai ales de extraordinara valoare, uneori, a textului poetic, care ridică fantazia noastră în zone ideologice și emotive așa de înalte, ca în cazul *Mioriței*, încît execuția melodică apare superfluă și fastidioasă. Chiuiturile, mai scurte ori mai lungi, sînt și ele scandate în tactul muzicii și al danțului. Recitativul e foarte obișnuit în unele spețe. Nu e mai puțin adevărat că partea muzicală a altora, în acord cu prozodia, prezintă pentru muzicolog un interes deosebit.

Versul propriu-zis este întărit cu refrene *(Măi ciobane de la oi/Măi ciobane măi)*, amplificat cu silabe pentru epuizarea frazei muzicale (*măi*, *măi*) și în același scop cu verbigerații *(Doina fă, doina fă, Leană, doina fă)*, silaba ultimă sprijinită pe o vocală parazitară spre a împlini măsura muzicală (joc*u*, loc*u*). Aceste acomodări cu melodia sînt, în marea poezie populară, neglijabile și este firesc ca poeți de valoarea lui V. Alecsandri și M. Eminescu să le fi suprimat spre a împrumuta, în cazul celui din urmă, din așa-zisul „cîntec popular“ numai ceea ce aparține poeziei și în așa chip încît toate încercările de punere pe muzică a poeziei compuse pe motivul popular *Ce te legeni plopule* să devină insuportabile.

În operă „libretul“ rămîne o schemă ridiculă fără muzica în care sînt exprimate toate ideile (vehemența, disperarea, incisivitatea, umorul). Wagner însuși nu a devenit prin libretele sale un poet. În poezia populară textul (spre a fi judecat esteticește) nu numai că se dispensează de melodie dar, eliberat de ea, apare în toată plenitudinea, cu o ritmică, o legănare proprie și pe măsură ce prin mijlocirea cărții ne obișnuim a recita versuri populare, reconstituirea spectacolului muzical ni se pare de domeniul arheologiei, într-atît folclorul depășește gustul unor anume grupuri umane spre a interesa pe toți iubitorii de literatură chiar refractari compromisurilor cu muzica.

Toate mijloacele specifice poeziei (rima, metafora, descripția fantastică a realului, culoarea, muzica poetică) sînt duse în poezia populară la o maximă finețe. Dialogul cîntat efectiv de lăutari :

— Mărie, Mărie,
Ia să-mi spui tu mie,
Ce frunză se zbate
Vîntul cînd nu bate?
— Frunza plopului
Și cea a părului,
Aia frunză bate
Vîntu cînd nu bate

e de o rafinată muzicalitate prozodică și onomatopeică încît pare compusă de un poet stăpîn pe toate efectele de ecou posibile în limbaj. Melodia ar stinge considerabil clamoarea clopotelor și toate nuanțele plastice și auditive din

Cînd treci bade pe la noi
Pune-ți clopote la boi,
Și le pune la toți șasă
Cu șinoare de mătasă
Să te-aud bade din casă,
Din casă de după masă.

Ritmica muzicală s-a prefăcut într-o savantă cadență poetică, punînd accentul pe esențele pădurii (nuc, fag, alun, pin) în cantilena fetei ținută din scurt :

Toate fetele se duc
La umbră de nuc.
Dar pe mine nu mă lasă
Mămuca de-acasă.
Toate fetele se trag
La umbră de fag
Dar pe mine nu mă lasă

Că-i pădurea deasă.
Toate fetele s-adun
La umbră de-alun
Dar pe mine nu mă lasă
Că sînt prea frumoasă.
Toate fetele îmi vin
La umbrar de pin
Dar pe mine nu mă lasă
Că mă teme-acasă.

Altădată picturalul și fantomaticul sînt așa de uimitoare încît paralela melică devine pentru cititorul artist agasantă. Sugestia zgomotului copitelor calului, metamorfozele, lumina nocturnă dau emoții de pînze de Rembrandt și de Delacroix :

Bădișor ia-mă călare
Pe murguțul dumitale.
De ți-a cădè cu rușine
Fă-mă brîu pe lîngă tine,
De ți-a parè brîul greu,
Fă-mă lumină de seu,
De ți-a fi că m-oi topi
Și de mine te-i lipi
Fă-mă lumină de ceară
Și mă pune subsuoară,
Că pe unde-i înopta,
Eu frumos ți-oi lumina
Și de cină ț-oi găta.

Este frecventă silueta calului ținut de frîu de flăcău :

Bate murgul din picior,
Să-i pun șaua binișor,
Ca să plec unde mi-e dor.

ori de fată :

Colo-n sus pe lîngă Tisă
Mîndra mea mere destinsă
Prin ierbuța pînă-n brîu
Ținînd murguțul de frîu.

Toate aceste rațiuni fac ca, privite dinspre partea verbală, cîntecele populare să fie „poezii“, pasibile de critica literară, suficiente în sine. Sînt însă melodii ca *Paparuda*, cîntece de leagăn („Aidi, nani, puiu mamii, Aidi, nani cu mama“), piese de repertoriu lăutăresc cu interjecții, silabisiri *(a la la la la, La la la lai la lai la)* sau cu texte macre și anodine, care pot interesa pe etnografi și pe folcloriștii muzicali, dar sînt lipsite de fața luminoasă a lunii, adică neaparținînd într-un cuvînt literaturii.

Deși există poeți identificabili în folclor, modul lor de creație rămîne specific popular prin absoluta obiectivitate a producției lirice, în înțelesul că dacă un cîntec e cu mult mai izbutit decît altul, totuși lipsește timbrul personalității, concepția proprie despre lume, nuanța tehnică ireductibilă, unicatul stilistic care face cu putință a nu confunda pe Alecsandri cu Eminescu, pe acesta cu Macedonski, cu D. Anghel, Șt. O. Iosif, G. Coșbuc și cu ceilalţi. Sînt atîtea universuri şi stiluri în poezia cultă, cu toată concordanţa lor în cîteva puncte abstracte, cîţi poeţi sînt; nu întîlnim, în ciuda diferenţelor dialectale, în folclor decît un singur poet. Cînd în poezia unui epigon al lui Eminescu descoperim „eminescianism“, constatarea acestui accident este egală cu subestimarea, personalizarea în arta cultă constituind reuşita supremă. Un astfel de criteriu în folclor e fără sens, personalismul fiind dimpotrivă dizgraţios şi un motiv de a suspecta originalitatea.

Un moment original e de admis în folclor cînd un individ din colectivitate „inventează“ pe o situaţie trăită un cîntec. Însă concepţiile despre viaţă, registrul etic şi emotiv, formele artistice şi prozodice îi sînt strict impuse. După aceea vin alţi cîntăreţi care iau compoziţia în întregul ei sau numai în fragmente, îi schimbă orientarea ideologică şi sentimentală, o mută dintr-o speţă într-alta, făcînd din doină bocet şi din cîntec liric strigătură, înlocuind determinaţiile geografice, detaliind, rafinînd, sau vulgarizînd, fără a se putea vorbi de progres şi de decadenţă în folclor, ci numai de peripeţii ale cîntecului. Teoreticienii folclorului ca produs ingenuu al popoarelor primitive şi sălbatice cu suflet primar văd vulgaritate în elementele tehnice ale civilizaţiei cum ar fi „telefon“:

Neică, dacă-ţi este dor,
Sună-mă la telifon

uitînd că înregistrarea prezentului, în forme mai stabile, proprii poeziei lirice, este inevitabilă şi că imaginile din viaţa militară din cîntecele de cătănie sînt azi acceptate în sfera frumosului:

Hăi, săraci feciori frumoşi
Cum stau ei în lagăr scoşi
Cu puscile-n piromită
Cu straiţele fără pită.

Urîtul nu e condiţionat de contemporaneizarea poeziei ci de lipsa cazuală de geniu a autorului colectiv.

Eliberat de obligaţia invenţiei tematice ori prozodice, acest autor îşi aplică toată atenţia asupra detaliului. O jelanie a femeii tinere măritate sună astfel:

Cînd eram la maica fată,
Mîncam turtă coaptă-n vatră,
Ş-o coceam ş-o pîrjoleam...
Tot mai grasă mă făceam.

Primele trei versuri sînt remarcabile prin evocarea vetrei, ultimul formulînd un frumos de „embonpoint“ e vulgar. Acest defect îl repară o variantă, luînd ca termen de comparaţie floarea:

Cînd eram la maica fată
Mîncam turtă coaptă-n vatră
Şi rasă pe răzătoare,
Faţa-mi era ca o floare.

Operaţia foarte în stil flamand, a coacerii, a fost totuşi parţial ştearsă. De ce turta e rasă pe răzătoare? Ca să fie curăţată de crusta neagră ori pentru obţinerea unui miez moale care să nu vatăme cerul gurii? În cazul dintîi expresia este echivocă, în al doilea gingăşia merge pînă la preţiozitate.

Altă variantă insistă asupra muncilor casnice, indicînd numai diferenţa de ambianţă afectivă între casa mamei şi cea a soţului:

La mama, cînd eram
De lucram, de nu lucram,
Mamei tot dragă eram.
Iar de cînd m-am măritat
Nici un bine n-am aflat.
De cu ziua mătur casa,
Aprind focul, gătesc masa,
Aduc apa din fîntînă
Şi furca n-o las din mînă...

Cursul unei ape repezi sau stagnante, fiind un impediment şi un lichid, ia nume şi caracter după condiţiile locale în poezii de înstrăinare (prin haiducie, cătănie, măritiş şi alte împrejurări mutabile şi ele). O idee este aceea a apei colorant:

Prutule apă vioară,
Face-te-ai neagră cerneală
Stuhul tău o penişoară
Ca să scriu o hîrtioară
S-o trimit la maica-n ţară.

Jijioară apă-amară,
Face-te-ai neagră cerneală,
Să-mi cernesc sucna pe dos,
S-o trimit la soră-n jos,
Să-mi cernesc sucna pe faţă
S-o trimit la soră-n braţă.

Apuşoară Bistrioară,
Face-te-ai neagră cerneală,
Să-mi cernesc o băsmăluţă
S-o trimet l-a mea măicuţă
Pe şuerul vîntului,
În fundul pămîntului.

Cu toate că „variante“, aceste cîntece sînt de fapt poeme total divergente în tablourile lor. Unul evocă mediul mlăştinos al Prutului şi analogia dintre firul de stuf şi condei, altul vopsirea fustei, ultimul a basmalei uşoare şi volante, cu perspectiva fantastică a tărîmului celălalt unde se află moarta măicuţă.

Seria apelor-obstacol oferă alte detalii peisagistice:

Bistriţo, apă de munte!
Bistriţo, şiroi de frunte!
Ce te făcuşi Dunăre
Şi te umflaşi tulbure
De nu pot trece prin tine
Cu baltagul la ciochine?
Să-mi ies, colo, pe vale,
Ca să mă aşez în cale,

În calea ciocoilor.
În trecerea oilor?

Oltule, Olteţule,
Seca-ţi-ar pîraele,
Să crească dudaele,
Să trec cu picioarele.
Oltule, rîu blăstămat
Ce vii aşa tulburat,
Şi te răpezi ca un zmeu
De-mi opreşti pe Niţul meu?
Schimbă-ţi, schimbă-ţi apele,
Slăbeşte-ţi vîrtejele,
Să-ţi văd petricelele;
Cînd trec fetişoarele,
Să le speli picioarele.

Frunză verde de dudău,
Hei Buzău, Buzău, Buzău,
Dărîma-se-ar malul tău,
Crească iarbă şi dudău
Ca să pască murgul meu.

Cîntecul bradului este fundamental funerar şi Th. T. Burada era de părere că bradul reprezintă un vestigiu al datinei romane de a se pune în faţa casei mortului un brad sau mai des un chiparos. Obiceiul de a tăia un brad din depărtare, cînd nu se află pe aproape, de a-l însoţi cu un cîntec pînă la hotarul satului, de a-l pune la mormînt îl verificase folcloristul de visu (C.L., XVI, nr. 1 din 1 aprilie 1882). În cîntecul respectiv, funerar-nupţial, şapte gropaşi călări sînt închipuiţi a merge cu topoarele şi a alege din pădure o mireasă de munte „naltă şi brădoasă“ (C.L., XVI, nr. 2 din 1 mai 1882). Din ideea de brad smuls din locul său, răsare spontan, de pildă, cîntecul bradului care se jeleşte, că e dus să fie făcut temniţă pentru voinici (C.L., XXIV, nr. 7 din 1 oct. 1880):

Ce te clatini brad frumos?
— Da, mă clatin să cad jos!
Că ce bine-am auzit,
Că de mine s-a vorbit,
Trei bărdaşi din Baia Mare,
Ca să vie să mă taie,
Să mă puie pe trei care
Să mă ducă-ntre hotare,
Să mă facă temnicioară,
Temnicioară la voinici,
Supărare la părinţi;
Temnicioară robilor,
Voie bună domnilor.

Bradul devine plop, luînd flexibilitatea respectivă, şi se teme să nu fie făcut fus de moară:

Ce te legeni, plopule,
Fără ploaie, fără vînt,
Cu crengile la pămînt?
Dar eu cum să nu mă leagăn?
Că ei că s-au vorovit:

Trei băieți din Baia Mare
Ca pe mine să mă taie,
Să mă taie-n trei sfîrtaie,
Să mă puie pe trei cară
Să mă ducă-n Timișoară
Să mă fac-un fus de moară.

Insăşi suprapunerea fonetică parțială *temnicioară* — *Timișoară* îngăduie imaginației să dezvolte o sugestie nouă.

Un cîntec are drept temă insuccesul agrar şi înşiră toate muncile făcute inutil, cu un realism exact, încheiat prin imaginea metaforică, a inundației :

Frunză verde de mohor,
M-a făcut maica fecior,
Să fiu mînă de-ajutor,
Să scot boii din ocol,
Şi plugul de sub şopron,
Şi să purced la ogor ;
Tot ogorul l-am brăzdat
Şi tot lacrimi am vărsat,
N-au ieşit nici pîni, nici grîu,
Numai lacrămi pînă-n brîu.

O variantă, lăsînd neatinse unele stihuri, adaugă numele boilor şi atribuie insuccesul întreruperii lucrărilor prin încorporarea feciorului :

Frunză verde de mohor,
M-a făcut maica fecior,
Să-i fiu mînă de-ajutor,
Să-i scot boii din ocol,
Pe Boghean şi pe Bujor
Şi plugul de sub şopron
Şi să purced la ogor;
Nici o brazdă n-am brăzdat,
Potera m-o-nconjurat
Şi m-au prins şi m-au legat
Şi la temniță m-au dat
Şi la sorți că m-au luat.

Un retuş minim dezvăluie vocația anonimului. Flăcăul zace pe trei scînduri care e patul, iarba-i crește la cap, n-are frați, surori, mamucă să i o cosească, plivească, rărească, spre a se răcori :

Frunzuleană liliac,
Mîne-i anul de cînd zac
Pe trei scîndure de brad,
Mi a crescut iarba la cap.
Nici n-am frați să mi-o cosească,
Nici mămucă s-o plivească,
Nici surori s-o mai rărească,
Ca să mă mai răcorească.

O varianta înlătură scîndurile, cîntecul impunînd probabil opt versuri, şi introduce pe tătucă. Muncile sînt redistribuite, se plivește, rărește, cosește şi clădeşte, adică se fac clăi. Cîntecul a devenit astfel un curs complet de extirpat buruienile, tot aşa cum alt cîntec conţine un breviar de cosit:

De-aş fi trăit tot aşa
M-aş legăna ca iarba;
Ca iarba primăvara,
Cînd se ţine cu coasa;
Cînd o tai şi ea nu pică
Bate vîntul şi-o ridică
Tragi cu coas-a doua oară,
Bate vîntul ş-o doboară.

Toate acestea sînt procedee strict literare, bazate pe imaginaţia plastică, absurde într-o artă dominată de melodie.

Folcloriştii îşi bat mult capul cu clasificarea „cîntecelor" populare pe care o fac după formă sau după conţinut şi chiar după amîndouă laolaltă. Din punct de vedere strict literar, lucrul este aproape indiferent. S-ar putea distinge formal între producţiile lirice propriu-zise şi strigăturile la hore, întîiele avînd o mişcare contemplativă, cele din urmă fiind exuberante, incisive şi putîndu-se înscrie la genul satiric dacă polemica n-ar fi ea însăşi o dispoziţie lirică. Dar multe strigături sînt confesiuni pasionale, nocturne şăgalnice, adevărate marivaudage sau piese de „petite poésie":

Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă, Doamne, lemn de tufă,
Să mă taie mîndra furcă,
Să mă ducă-n şezătoare,
Să mă ţie-n brăţişoare

*

Mîndro, de dragostea noastră
A-nflorit un pom în coastă..

*

Cine are dor spre vale
Ştie luna cînd răsare
Şi noaptea cît e de mare,
Cine are dor spre luncă
Ştie luna cînd se culcă
Şi noaptea cît e de lungă.

Adunarea în grupuri separate a cîntecelor zoologice, ornitologice, cu elemente forestiere ori gevetale e o pedanterie, fiindcă mierle, cuci, păduri, mohor, flori de liliac sînt în orice poezie populară. Am putea sa aşezăm într-o clasă poeziile exprimînd sentimente umane foarte generale (dragoste, nostalgie, jalea la moartea unei fiinţe iubite etc.) şi în alta clasă, pe cele sociale. Distribuţia rămîne artificială deoarece cîntecele sociale, cele haiduceşti de pildă, cuprind aproape invariabil şi sentimente general umane (dorul de părinţi, de iubită), în vreme ce cîntecele de iubire includ măcar oglindirea contradicţiilor de clasă şi a contradicţiilor economice. Poezia populară nu cunoaşte gratuitatea, ea e o reacţiune spontană la problemele imediate ale vieţii. Întrebat cum se naşte poezia, un păstor din Rumelia răspunde lui I. Caragiani: „Apoi iată cum: cînd după toate necazurile ce avem, ne vine vestea de nouă biruri grele şi gîndim ca avem să ne vindem şi pe copiii noştri ca să le plătim, mergem după ei şi mirlocsim (ne plîngem soarta) ca bătrînele după mort.

— Ce ziceţi atunci? îl întreb eu.

— Ce să zicem, răspunse el, „vai de noi, vai de noi, am s-armăm fără de oi, dai şi dai şi tot n'ascachi, pîn, s'te vinzi şi la hăsachi» şi d-al de astea multe de-ale noastre“.

Gesturile familiare ale muncii rurale definesc sentimentul realistic însă printr-o şarjă fantastică uimind ochiul. Dragostea nesatisfăcută e paralizia oricărei voinţe agricole, un cuvînt de la iubită dă puteri de muncă gigantice :

Cînd te văd în bătătură
Îmi uit plugu-n arătură,
Sapa-nfiptă-n curătură,
Şi las boii ca s-o pască,
Plugul să se ruginească
Şi sapa să putrezească.
Alci ! puico dac-ai vrea
Patru pluguri aş dura
Ţara-ntreagă aş ara.

„Dorul“ provoacă părăsirea uneltelor de muncă (plug, război, andrele) :

Dorul de cine se leagă
Nu-i pară lucru de şagă
Că s-o legat de-un voinic
Şi-o lăsat plugul pe cîmp ;
Şi s-o legat de-o nevastă,
Şi-o lăsat războiu-n casă,
Şi s-o legat de-o copilă
Ş-o lăsat lucrul din mînă.

Zăcerea din pricina dragostei pentru o fată din Banat e comentată prin zgomotul vehiculului cu care vine flăcăul :

Ce s-aude scîrţiind
Şi pe drum încet venind ?
E un car cu patru boi
Încărcat cu păpuşoi ;
Dar în car cine-i culcat ?
Un bădiţă mort de bat !
Da nu-i bat de băutură,
Ci de rea fărmăcătură.

Locul de întîlnire al flăcăilor şi fetelor este semnalat poetic printr-un dezastru silvic :

Frunză verde liliac
Bată-l vina de gîndac,
C-a mîncat frunza de fag ;
N-a lăsat să odrăslească,
Fetele să se umbrească,
Flăcăii să se rotească.

Primăvara e salutată prin mişcarea plugurilor :

Foaie verde sălcioară,
Bate vînt de primăvară,
Toate plugurile ară...

Un motiv de depresiune este neparticiparea la arat :

Bate vîntul frunza-n dungă
Toate plugurile umblă
Numa-l meu șade la umbră.

Plecarea la cătănie produce jale prin împuținarea forței productive :

De unde cătana pleacă
Rămîne curtea săracă,
Rămîn boii înjugați
Și părinții supărați ;
Rămîn boii în restele
Și părinții-n dor și jele.

Strigăturile ironizează în primul rînd lenea :

Țurcă, țurcă,
Rea de furcă,
Pune furca și te culcă
Și te scoală somnoroasă
Vei găsi cînepa toarsă.

Satira ia proporții fabulos-burlești. Pînza încă fictivă e îndemnată să se prefacă în mînză și să necheze la casa femeii pentru ca aceasta să înceapă s-o țeasă :

Pînză, pînză,
Fă-te mînză,
Și te du la mama-acasă
Și rînchează, doar te-a țeasă.

Sarcasmul denunță adesea deschis raporturile de muncă între soț și soție, unul dintre ei, obișnuit leneș, exploatînd pe celălalt. Soțul sărac a luat fată mai bogată care acum stă în vîrful patului și poruncește bărbatului să muncească (M.E.). La fel fata săracă este torturată de soacră care e o piatră lătrătoare :

Tînără mă măritai
Soacră rea ce-mi căpătai.
Șede-n vatră, ca și-o piatră,
Și ea de-acolo tăt latră
Și zice că nu-s bogată.

Diferența economică e definibilă în boi și vaci și fata solicitată pune rațiunea rece mai presus decît instinctul :

Batăr ai tu patru vaci,
Nu te rog ca să mă-mbraci,
Batăr ai tu patru boi
Nu mă-mbiu noră la voi...

Feciorul de „om găzdac“ nu se încumetă să ia de nevastă pe fata de „sileac“ și o ispitește la dragoste ascunsă (ibid.).

Cîntecul plugarului publicat de V. Alecsandri în care țăranul vestește o catastrofă agricolă:

Semănat-am grîu de vară,
A ieșit numai negară,
Semănat-am orz, ovăz,
A ieșit mohor pe șes,

implică protestul țăranului sărac și mergerea la haiducie. Acum gustul de plugărie scade și crește cel de voinicie. Tablourile sînt sumare și grandioase:

Mă lăsai pe plai de-o parte
Unde soare nu străbate,
Sub frunziș de ciritei
Unde trec turme de miei
Și mocani bogați de vite
Cu chimirile ticsite.

Tactica haiducului e mărturisită neted. Iarna, cînd viața în codru e dificilă, voinicii se bagă slugi la ciocoi, cărînd fîn pentru vite, pînă ce pomii înfrunzesc și cîntă cucul în alun. Primăvara pornesc iarăși la codru. Coasa pașnică în acest război de clasă devine inutilă:

Luai coasa de picior
Și-n văzduh îi detei sbor,
Ș-o izbii de-un păducel,
Sări coasa din cățel.

Haiducii, voinicii, „hoții" s-au bucurat de o mare popularitate în popor, fiind priviți ca niște expropriatori ai expropriatorilor. Sînt hoți de numerar, de cai, de oi, de la economii de vite, de la turcii negustori și alți posedanți de acest soi. Unii se trag la codru din sărăcie, agricultura fiind nerentabilă:

Toată vara m-am rugat
Pre la bogații din sat,
Să-mi dea plugul pe un ceas
Să-mi ar mălai l'a copilași,
Și nici unul nu mi-a dat
M-am apucat de furat.

Brutalitatea stăpînului e și ea un motiv de război împotriva clasei moșierești:

Foaie verde mărăcine,
Cînd eram slugă la tine
Tu mă țineai ca pe-un cîine,
Eu veneam să-ți cei legumă,
Tu-mi dai palme peste gură;
Eu veneam să-ți cei mălai,
Tu mă dai de păr prin seai,
Eu veneam să-ți cei opinci,
Tu-mi strigai să fug d-aici.

Vigoarea aspră a urii reclamă directitatea declamației. Nu trebuie să confundăm însă poeziile de protest social cu cele de infatuare ale delicventului. Există hoți din vocație, greu de clasat printre haiduci :

Cînd craiu de zece ai,
Mă-nvătam a fura cai.
Furam unul, furam doi,
Furam stava dinapoi,
Furam calul neamțului,
Din fundutul grajdului,
Neamțul mă căta prin curte,
Eu suiam dealul la munte ;
Neamțul mă căta la grajd
Eu suiam dealul' la Blaj.

Artisticește, rămîn încîntătoare acelea care exprimă liric tinerețea, vitejia, disprețul de moarte, înscriindu-se la poezia sentimentelor cavalerești :

Cine-i tînăr și voinic
Iese noaptea la colnic,
Fără par, fără nimic,
Fără paloș nici pistoale
Numai cu palmele goale!
Cine-i tînăr și viteaz
Bujori poartă pe obraz,
Și la potiri se arată
Peptul gol, fața curată,
Și cît scoate un cuvînt
Cad neferii la pămînt,
Cum se scutur perele,
Perele și merele.

Chiar vitejească, poezia rămîne rurală, închcindu-se cu muzica scuturării în livezi a perelor și merelor.

Cele mai frumoase dintre bocete sînt acelea care, jelind pierderea unui om în floarea puterii, fac, de fapt, elogiul muncii :

Dragu meu și soțu meu,
Soțu meu, plugaru meu,
Soțu meu, harnicu meu,
Soțu meu, cosașu meu,
Că la toate casele
Mi se bate coasele,
Și numai la casa mea,
N-o va bate nimenea.
Și-o ieși plugurile
De prin toate curțile,
Și numa din curtea mea,
Nu-l va scoate nimenea.

Ieșirea unanimă a plugarilor în epoca aratului, ecoul coaselor bătute la vremea cositului sînt imagini de plastică și muzică poetică în sine.

§ Colindele aparțin într-un fel artei dramatice, fiind niște declamații cărora melodia le stinge considerabil cromatismul de frescă, și totodată epicei, fiind balade și basme laolaltă, închipuiri de peripeții fantastice al căror erou este gazda care urmează să cinstească pe colindători cu colaci şi vin. Peisajul colindelor se depărtează de cel agrest şi umil, ia proporţii fastuoase, bizantin-imperiale. Gazda e închipuită, encomiastic, a locui într-un adevărat palat:

Ale cui sînt, doamne, ceste case,
Oi Leroi,d-ai Ler oi, doamne Ler,
Aşa-nalte
Minunate
Cu lanţuri de fier legate
Cu porţile ferecate?
Dar în poartă cine-mi şeade?
Şeade bun jupîn (cutare),
Şeade-n poartă rezimat,
Cu toiagu-i fericat.

Dacă e flăcău, devine un cavaler feudal mergînd la o vînătoare simbolică, nu alta decît peţitul:

Florile dalbe, Ler,
Ce mi-e sus pe lîngă cer?
E un negru mic norel,
Ci (cutare) tinerel
Pe-un cal galben grîngorel,
Şeaua-i luce-n aurel
Scările-i în arginţel,
Iar biciul cu măciulie
Şi frîul cu străgălie.
Ş-a plecat în vînătoare,
Vînătoare-însurătoare,
Se-ntîlni c-o fată mare
De seamăn pe lume n-are.
Era zina zinelor,
Luna, sora soarelui.

Aluzia, astronomică, este la iubirea dintre soare şi lună.

Obiceiul fiind agrar, colacul este simbolul strîngerii recoltei. În general în poezia populară imaginea cea mai fabulos terifică este aceea a boabelor de grîu mîncate de păsări:

Cine strică dragostile,
Mînce-i grîul paserile.

Colindele atenuează primejdia evocînd un stol mai graţios. Gazda ia cunoştinţă de un fenomen neobişnuit:

Cată-n jos şi cată-n sus
Cată asupra caselor
Vede casa-acoperită
Tot de vineţi porumbei.

Porunceşte nevestei să întindă masa, să reverse grîu peste grîu, pentru ca porumbeii să intre în casă spre a gusta din grîu, după care, amestecîndu-se cu norii, vor zbura la cer, rugînd pe domnul să aducă belşug la casa gospodarului.

Un *colind de viteaz* adulează pe tînăr făcîndu-l eroul unei epici mărețe. Viteazul stă la nouă munți, la locul cu nouă brazi, plimbîndu-se cu nouă frați. Mihnea-vodă îl poftește la ospăț, la curte. Viteazul își sfătuiește frații să nu predea caii, armele, papucii la comișei, armășei, ciocoi. Frații nu-l ascultă. Mihnea poruncește la nouă portari să închidă cele nouă porți și la nouă ciohodari să taie pe cei nouă frați. Vătaful lor, viteazul, prudent, s-a dus la ospăț cu calul de frîu și cu armele la el și cînd aude de prinderea tovarășilor săi, sare într-ajutorul lor :

Vătaful (cutare)
Așa dac-aude,
De la masă sare,
Și sare călare,
C-o mînă pe frîu
Cu alta la brîu ;
Paloșul își scoate,
La frați că-mi aleargă,
Nouă porți sfăramă,
Tot porți de aramă.

După această istorie cu caligrafie a gesturilor și sonorității verbale de tip medieval urmează urarea, în vederea colacilor.

Colindul de pescar cuprinde materia unei balade și, pictural, reprezentarea unui miracol acvatic. Pescarul, jupîn (cutare), e închipuit ca aruncînd plase în mare :

Dete-o toană, dete două :
Cînd fu toana a dintîi,
A tras sus, a tras mai jos,
Năvodul la mal a scos.
Iar (cutare), pescar mare,
Sumese mîneca-n cot
Și mi-o vîrî prin năvod.
Cam prin fundul matiței,
    Găsi un rac
    Și-un cosac.

Aruncă a doua oară plasa, scoate știucă și plătică, pești comuni, o azvîrle a treia oară și găsește pe puiul vidrei. Îl scoate de păr afară, îl duce acasă și-l bate, îl ocărăște, îl leagă de stîlpul coșului, ținîndu-l la dogoarea focului. Vine „vidra a mare“, demonică

Din picioare scăpărînd,
Din gură văpăi lăsînd

care-și cere puiul și învață pe pescar să arunce năvodul în mare la adînc.

Este de reținut că aceste colinde acceptă principial o diferență de clasă, colindătorul presupunîndu-se în condiția de a solicita, în timp ce gazda e un om de vază, un bogătaș.

§ Chiar descîntecele revelă adesea o fantazie cromatică și teratologică, extraordinară. Este exagerat a le clasa la superstiții. Ele aparțin medicinii empirice, fiind simple cordiale verbale, calmante prin sugestie, la care se adaugă unele leacuri dovedite utile. Dar, se-nțelege, lăsînd la o parte mistificația profesională și arbitrarul etiologiei, care pornește numai de la simptomatologie, descîntecele sînt azi practici curative perimate și interesul lor literar stă, la unele din ele, într-o metodă homeopatică ce duce la imense monotonii de culoare. Descîntecul pentru „aruncătură“ e un adevărat poem în perpetuum mobile funebru, un „plugușor“ pe senzația de negru:

Luară doi oameni două securi negre
Și le puse la umerii negri
Plecară pe calea neagră
Se duseră la pădurea neagră
Tăiară lemne negre
Și plecară pe calea neagră
Și veniră la curtea neagră
Și luară două care negre,
Și doi boi negri,
Și plecară pe calea neagră.
S-a dus la pădurea neagră
Și a încărcat lemne negre
Și-a plecat la curtea neagră
Luară două pluguri negre,
Boi negri
Și-a plecat pe calea neagră
Și-a venit la pămîntul negru
Și-a semănat neghină neagră
A plecat două muieri negre
Și-a secerat neghina neagră. Etc.

Femeile negre, după toate operațiile agrare și morărești, au făcut doi colaci negri, împărțind pomană neagră pentru toate bubele, dar uitînd să cheme pe Aruncătură. Inde ira și fuga Aruncăturii. Să nu uităm că locul bolnav e legat cu o năframă neagră (C.L., XXV, nr. 7 din 2 oct. 1891). Avem și o simfonie în roșu, presupunem pentru gingivită, o conjurație magică tot homeopatică în roșu (*Descîntec pentru roșață,* C.L., XXVII, nr. 10 din 1 febr. 1894):

Plecai la pădurea roșie
Să tai lemne roșii
Cu topor roșu
Să fac uși roșii.
Ieși roșață din gingii
Și te du pe-ale pustii
Cum ai venit și te-ai pus
Așa de lesne să te duci
Căci descîntai
Descîntecu al mare s-a făcut
Ca să te usuci
Să rămînă dinții curați.

II

O critică literară a baladei nu există deocamdată. Încercarea genetică în jurul *Mioriței* a unui estetician, nu lipsit de erudiție, rămîne în fundamentul ei falsă. Întrebările lui erau „de unde, cînd și cum?“, punctul de greutate găsindu-l, după stabilirea formei primitive și determinarea locului de naștere, în sistematizarea tipurilor, fixarea răspîndirii geografice și lămurirea feluritelor aspecte ale motivelor (D. Car., *Miorița în Moldova,* C.L., XLIX, 1915, p. 1214 urm.). Numai după această gravă preparație era permis examenul estetic al baladei pe care autorul, binecînțeles, n-a mai avut prilej să-l facă. In termeni mai simpli, esteticianul admitea, ca să vorbim astfel, o Urballade, alterată mereu prin contaminație. Ceea ce numim azi variantă ar deveni, în spiritul acestei estetici, un fenomen de patologie folclorică și am fi nevoiți a întocmi pentru fiece cîntec bătrînesc ceea ce cutare folclorist francez a şi încercat a face, o ediţie critică, de restituire a textului originar. Alţi folclorişti se ocupă cu tematologia. Temele sînt nişte universale, care nu devin folclor decît prin concret. A urmări predilecţia poporului pentru anume teme, răspîndirea şi concentricitatea lor înăuntrul şi în afara graniţelor, duce, nici vorbă, la constatări interesante, însă de ordin secundar. Unii sînt obsedaţi de problema, mărunt didactică, a clasificării. În cîmpul poeziei culte, am rîde dacă cineva s-ar sili să clasifice poeziile lui Eminescu, exempli gratia, în astronomice, forestiere, lacustre. Baladele păstoreşti sînt adesea haiduceşti, cele pescăreşti sînt fantastice, cutare baladă istorică este oierească, alta voinicească e curat fabuloasă. Unii se fixează asupra problemei datării, confundînd-o cu periodizarea. De fapt istoricii încearcă a descoperi numele exact al domnului, cînd e cazul, şi evenimentul istoric ce a dat naştere baladei, operaţie dificilă în general în folclor şi mai ales într-al nostru unde balade istorice-document putem spune că nu există. Aluziile la domni şi la întîmplări mai vagi sau mai precise, într-un mod transfigurat, constituie oricum un material documentar mai ales în hieroglifă. Această circumstanţă îndreptăţeşte pe unii să se îndoiască asupra posibilităţii periodizării. Ceea ce e fals. Tot ce este viaţă, desfăşurîndu-se în timp, este periodizabil. Teoretic o baladă este un ecou al actualităţii, o întîmplare senzaţională pusă în cîntec şi publicată prin lăutari, lucru izbitor cînd avem de-a face cu balade despre bandiţi, complet identificaţi în analele juridice. *Mioriţa* însăşi, atunci cînd a fost compusă, trebuie să fie ecoul unui asasinat în mediu oieresc. Fac excepţie unele cîntece cu conţinut fabulos, precum *Soarele şi luna*. Dar şi acestea reflectă simbolic probleme foarte generale, mereu actuale şi nu sînt nicidecum reconstituiri ale unui timp devolut. Piesa originară a unei balade nu implică absoluta originalitate ci numai efectul unei cauze ocazionale. Crime în mediu pastoral sau în oricare altul s-au întîmplat şi au putut să fie cîntate oricînd şi ipotetic n-ar fi exlus ca din cea mai veche antichitate să fi stăruit în obscuritatea orală istoria unui frate ucis de fraţi sau a unui păstor omorît de păstori. A trebuit să se ivească o replică contemporană a cazului care în împrejurări favorabile (viaţă pastorală normal constituită, literatură folclorică în plină dezvoltare) să dea naştere prototipului din raza vederii noastre. Acesta trăieşte apoi din continue reactualizări şi localizări, îmbrăcîndu-se în veşmintele epocilor şi absorbind preocupările lor. Tocmai reactualizările, variantele şi alterările oglindesc sufletul viu al momentelor istorice şi periodizarea e aplicabilă la peripeţiile tipului presupus originar, al cărui motiv rămîne o abstracţie goală tematologică faţă de materialitatea reeditării. Avînd în vedere inerţia proprie folclorului, din care pricină poporul foloseşte numele de *cîntece bătrîneşti*, baladele noastre reflectă mai ales viaţa socială a secolului al XVIII-lea şi pe cea a veacului următor, pentru care motiv în periodizarea generală a istoriei literaturii romîne, ele trebuie introduse la secolele respective, aluziile la timpi mai vechi rămînînd înăbuşite de realismul reactualizării. Dacă am demonstra că numele Mihnea şi Iancu duc realmente la epoca unora din domnii cu acest nume, Mihnea Turcitul de pildă, contemporan cu Iancu din Moldova, acestea ar fi numai simple „indicaţii istorice“ şi mai degrabă fenomene de permanenţe onomastice voievodale, căci balada oglindeşte puternic altă realitate, iar numele au funcţia unor sonorităţi de fantezie într-o naraţie cu temă fabuloasă.

E un chip îngust, pe de altă parte, pentru critic cel puţin, de a căuta şi a recepta numai exemplarul cel mai frumos, după regulile artei. A strînge laolaltă toate variantele, considerîndu-le ca produsul în veşnică oscilaţie al unui unic autor, poporul, a urmări balada în transfigurările şi pîlpîirile ei continui, în simplificarea şi flatulenţa ei, în trecerile de la tragic la grotesc şi chiar burlesc, a constata cum eroul, reîncarnîndu-se mereu, ia cele mai felurite măşti şi veşminte, urcîndu-se la munte sau coborînd la Dunăre, trăind printre oi sau printre cai, schimbîndu-şi numele, omorînd cu paloşul, pistolul sau briceagul, erou fantomatic ca o „ombre chinoise“ cu sute de penumbre, mereu altul şi în fond acelaşi, este o metodă care dezvăluie colosala fantazie a masei anonime, sporită ori întreruptă de geniul ori platitudinea lăutarului. Nu perfecţiunea unei variante constituie valoarea specimenului, ci totalul de imaginaţie pe care îl realizează în cariera ei balada.

În linii generale, ca orice poezie, o baladă este axată pe o situaţie etern umană, rezultată din sau adaptată unui conflict de clasă, aparent ori disimulat, corespunzător unui moment istoric. Studiul eternului făcut prin examenul oglindirii raportului dintre bază şi suprastructură este primordial. Erudiţia istorică şi lingvistică e utilă, ca auxiliar. Tematologia e tolerabilă, dacă ajută la fixarea condiţiilor materiale, altfel, atît în literatura cultă cît şi în folclor e o petrecere profesorală care ameţeşte ca opiul şi face pe cel care îi cade victimă să se înece într-un vis monstruos.

Vom observa că baladele se cîntă la festivităţi şi îndeosebi la nunţi. Cîntecele bătrîneşti cele mai patetice au un vădit caracter nupţial, unele fiind, prin aspectul cinegetic, nişte parafraze epice ale oraţiilor de nuntă. *Mioriţa* cîntă şi ea nenorocirea unui tînăr care a murit nelumit, înmormîntarea ţinînd loc şi de ceremonia nunţii. Tematic, multe balade conţin, ca pagini ale unei şcoli a dragostei, exemple de însoţiri fatale, de nupţii tragice, de erori pedepsite. Ce rost are să se cînte la o nuntă şi cu atît mai mult la o petrecere banală *Soarele şi luna (V.* A., p. 27,T.,I, p. 13,15), basmul astronomic al soarelui, care, vrînd să se cunune cu soră-sa Iana, Ileana Cosînzeana, Ileana Sîmziana, e împiedicat de la incest prin metamorfozarea fetei în lună? De fapt e istoria unor nupţii ratate şi un avertisment de natură a emoţiona pe miri şi pe tineri în general (G. Dem. T., p. 410). La fel *Iovan Iorgovan* (G. Dem. T., 415), unde un fecior de mocan ori de împărat, mergînd la vînătoare, cu ogari şi dulăi, printre care o căţea (Vişa, Vija, Vijla) vrea să prindă o fată sălbatică ascunsă sub o stîncă, care se întîmplă a fi soră-sa. Incestul e înlăturat, fie prin faptul că tînărul se îneacă, sărind călare în Cerna, sau e prefăcut în piatră în mijlocul apei, fie că fata însăşi se metamorfozează în floare ori în mreană. Pe urmă, în variantele ei, balada ia dezvoltările cele mai paradoxale şi se colorează prin structura geografică şi economică a locului. Cerna, invidioasă, se vede, pe Dunăre, pretinde, spre a deschide vad, o mreană de prăsilă. Intră în joc şi un şarpe, al cărui cap tăiat se ascunde într-o peşteră, producînd muşte ce ucid caii şi boii. Este legenda muştii columbace. V. Alecsandri, mereu patriot, numeşte pe erou Erculean, căpitan rîmlean, agreat de data aceasta de fata din piatră, simbolizînd apele sulfatare şi deci de loc suave ale Mehadiei (Toc., I, 1, p. 33; V.A., p. 14 Ant.).

O curioasă baladă pescărească, oscilînd spre fantasticul sinistru, este *Antofiţă al lui Vioară* (T., I, 1, p. 49, p. 52; G. Giuglea şi Vîlsan, *De la Romînii din Serbia*, Buc., 1913). Ea atestă bogăţia în peşte a bălţilor noastre şi importanţa breslei pescarilor. Numele toponimice *Vidra* (lutră) şi *Breb* (castor) amintesc frecvenţa acestor mamifere acvatice. La Slătioara, la Filioara, în ostroave de mare (în spaţiu sîrbesc), Vioară, vătaf mare, dă masă la cincizeci de năvodari și patruzeci de lopătari „tot feciori de boieri mari" (ironie, confuzie socială în mintea lăutarului?). Toți mănîncă cegă, păstrugă, caracudă („C-am auzit pîn bătrîni, C-ala-i peștele mai bun") și cosăcel saramură. Antofiță fiul e melancolic. Fata lui Știrbei domnul, cu care s-a logodit, îi cere prin scrisoare să-i prindă știuci ca vacile și moruni ca bivolii; să-i ridice case din oase de pește, să le șindilească cu solzi, să le zugrăvească cu sînge (deci obișnuitele din basm condiții imposibile). Vioara sfătuiește pe fiu să nu meargă la Vidros, apă plină de pește dar spurcată și primejdioasă. În versiunea din spațiul sîrbesc se numește Vidos. Care e prototipul toponimic e de căutat. In orice caz, introducerea imaginii vidrei e folcloristic o realitate. După ce în alte bălți și gîrle s-a ales numai cu pește mărunt, Antofiță merge la Vidros și prinde în fundul matiții puiul vidrei, căruia îi dă drumul la promisiunea vidrei bătrîne că-l va ajuta. Într-adevăr vidra împinge știucile și morunii în matițe, năvodarii nu pot trage năvoadele, se-neacă. Antofiță scapă cu chiu cu vai, amețit de vidra care l-a izbit cu coada peste ochi. Sau se-neacă și el și în loc de vidră avem de-a face cu o caracudă bătrînă „cu doi dinți în gură", mama peștelui Vidos, care-l scoate din fundul apei ca să-și scape fiul, canonit de Vioară. Factorul topografic nu trebuie exagerat, fiindcă tema e de basm și o întîlnim la Straparola unde Pietro nebunul cruțînd un ton prins în mare e răsplătit cu o bogată recoltă de pește. Elementul nupțial constă aci în ratarea unei nunți. La Motte Fouqué, autorul fantasticei *Undine*, ar fi fost încîntat de această legendă.

Prejudecățile religioase, pe care lăutarul, exponent nu totdeauna al poporului exploatat, le împărtășește, constituie dificultăți în însoțirea tinerilor așa cum ura între familii este o piedică tragică în cazul Romeo și Julieta (*Nunul mare*, *Nunta lui Iancu-Vodă*; G. Dem. T., p. 653, p. 656; *Cîntecul lui Minea*, *Cîntecul lui Mirea*, Toc., F., p. 110, 112). In cazurile cele mai benigne, mirii întîmpină greutăți cu socrul care, fiind letin, ceea ce înseamnă papistaș și chiar om de altă lege decît cea ortodoxă, e plin de malignitate, ca împăratul cîrcotaș din basme. Zinca, fata unui astfel de letin bogat din Hîrșova (probabil catolic, ori un renegat pur și simplu) se mărită cu feciorul lui Bădislav. Zestrea e considerabilă (o sută de care cu covoare, postavuri unguresți, zarfuri italienești, bani lipovenești). Alaiul mirelui pornește spre Dunăre. Letinul închide porțile și pretinde ca unul din nuntași să sară peste ziduri călare, apoi peste șapte buți puse una lîngă alta, în fine să deosebească mireasa între șapte fete asemănătoare la chip și la port. (Dificultatea de a identifica mireasa dintre treisprezece fete a regăsim și în basmele siciliene.) Nunul face el însuși aceste isprăvi, dar apoi plecat cu nuntașii își bate joc de letinii însoțitori, legîndu-i spate în spate. Mirele este altă dată Iancu-Vodă, iar nun Mihnea-Vodă. V. Alecsandri preface letinul în litean (deci tot catolic în fond) „de lege lepădat", mirele fiind Bogdan, fiul Lăpușneanului. N. Iorga credea că Iancu-Vodă e Ioan Hunyade. În fond personajul esențial este „letinul" cu rezistențele lui, adevărate ori atribuite de lăutar din repulsie pentru cei de altă lege. Tema are un iz reacționar ca și *Mara* lui I. Slavici. Mahomedanul mai cu seamă e detestat. Tragedia Chirei Chiralina vine de acolo că nu suportă un bărbat „arap". Ilinchii Sandului bogatului de pe malul Oltului îi repugnă să devină soție a feciorului sultanului, care de altfel e sincer, dramatic îndrăgostit de ea. Pe un caic „cu postav verde-nvelit, prin năuntru zugrăvit, prin afară șinuit, cu covoare-mpodobit", sosesc 50 de brăileni, 60 de turci gălățeni, 80 de țarigrădeni, 100 de giurgiuveni în frunte cu nelipsitul în baladele de ciclu dunărean, cum pe drept cuvînt le numea N. Iorga, „turculeţ mărunţel, feciorul lui Ciupăgel, se teme Giurgiul de el“. Cu toate că mama improvizează un mormînt fictiv pe care diabolicul Ciupăgel îl înţeapă cu sabia, fata e găsită într-o ladă, luată pe sus, în caic legată. Turcii, omenoşi şi creduli, consimţind s-o dezlege, fata se aruncă şi se îneacă în Dunăre, iar turcii, conştiincioşi, duc la Ţarigrad capul ei în suliţă. Tragedie: feciorul sultanului se omoară cu hangerul; capul e înmormîntat cu jale în Baccea, grădina împărătească (G. Dem. T., Toc., p. 635). Ilinca Şandrului, fata de cîrciumar, păţeşte la fel. Nu se vorbeşte de fiu de împărat, ci numai de turci care însă mor după ea (Toc., I, 1, p. 35). Recalcitrantă e şi Niculca, fata unei sîrbe. Mustafa, care ţine Palanca şi „din Oreava ceva“ ar da orice „să se iubească cu ea“. Turcul o prinde, o duce la caic, fata izbuteşte a sari în apă şi a înota. Turcul, înnebunit de dragoste, da cep cu burghiul caicului şi îneacă toţi turcii, pierind desigur şi el. La urmă vine fatalul individ „mititel, cu căciula de cinci pici“ şi urcînd-o pe cal o duce la Dunăre. Fără îndoială repulsia vine şi din aceea că fata de aici nu concepe privaţiunea de libertate a femeilor din harem (Toc., I, 1, p. 36).

Primejdia însoţirii cu un turc este conjurată în cîntecul lui Mocan-Oleac altfel. Oleac de la Inidoară s-a însurat cu fata popii din ţara Moldovei. Averea lui nu-i mică: trei turme de oi, trei cirezi de boi, herghelii de cai, mori. Turcii malageni, giurgiuveni, nicopoleni îi văd nevasta frumoasă („Între gene, între sprincene, Pică diamant din ele“) şi-i pun asemenea biruri încît Mocanul, spre a le plati, îşi vinde nevasta la tîrg. Pristavul strigă: „Mîndră de vînzare, Că e biru mare“. Un „turculeţ mititel, mititel şi frumuşel“ o cumpără şi frumoasa scapă de însoţirea neplăcută descoperind că turculeţul e fratele ei, fecior de popă turcit (Toc., I, 1, p. 66, 69; T., I, 2, p. 1061; vezi şi *Cîntecul lui Tudorel*, I, 1, p. 133)[1].

O înspaimîntătoare dramă pasională, de natură a pune pe gînduri pe femeile din auditoriu, este cîntecul lui Oancea chirigiul (Toc., I., 1, p. 45). Oancea pleacă la Bucureşti, cu mari buţi să aducă vin şi pelin în care cu doisprezece cai, „tot jugani şi armăsari, şi cîrlani de cîte un an, cari se ţin după car“. Nevastă-sa, Neguţa, e îndrăgostită de Vlaicu pîrcalabul „Cela înalt şi supţirel, Poartă căciulă de jdrel“, strîngător de biruri şi ca atare luat la goană cu cîinii. Neguţa otrăveşte pe Oancea, îl trage în pivniţă, unde-l îngroapă pe jumătate viu. Vlaicu, auzind de ispravă, refuză să ia de nevastă pe criminală, încredinţat că aceasta ar fi în stare să facă la fel şi cu el. O înfaşoară în trei rogojini, o leagă cu lanţ de un stejar şi-i dă foc, apoi scoate pe Oancea şi-l îngroapă cu jale. Subiectul e de nuvelă italiană sau iberică. O dramă este aceea din istoria lui Tudor Zăvălaş din Iaşi ori din Dobrogea (motivul ar avea mare circulaţie în spaţiul sud-european) (Giuglea, p. 27; Mat., p. 86). Zăvălaş din Iaşi (balada e din Serbia), prididit de dari, pleacă la Ţarigrad să se plîngă. Întors cu izbîndă acasă, intra în pivniţa cu cincizeci de uşi, cu optzeci de buţi, bea şi adoarme. Nevastă-sa, neştiind cine-i, de frică îi taie capul cu sabia. A doua zi, spălînd capul mortului la cişmea, vede că e al lui Zavalaş. Pînă şi împăratul, auzind de moartea lui Tudor, plînge. Tudor Dobrogeanul, cu nevasta cîrciumăreasă, frumoasă dar hrăpăreaţă, sărăcind oamenii, dovedit şi el de biruri, pleacă de asemenea la „cinstitul de împărat“, care îi cere pe nevastă-sa. Tudor i-o duce ca să scape de biruri, însă moare de jale.

---

[1] V. D. Caracostea, C. L., 1915, p. 1222, nr. 1, Tudor Zăvălaş şi răspîndirea motivului în spaţiu sud-dunărean. In Giuglea: Oleacu şi T. Zăv., vezi şi Mateescu.

Chira Chiralina este în latura pasională o sîngeroasă nuvelă italiană. Frații ei omoară pe seducător și, bănuind, se vede, și pe fată de perversitate, o ung cu păcură și-i dau foc. Intr-o nuvelă din *Decameron*, amantul Isabettei e ucis de frații ei. Isabetta decapitează cadavrul și ascunde țeasta într-un ghiveci de flori (nov. V, ziua IV). Parabosco în nuvela X din *I diporti* povestește istoria Brizeidei seduse de fiul contelui di Saluzzo. Tatăl ei a dat ordin ca seducătorul să fie decapitat și Brizeide duce contelui capul nefericitului. Chiomara, regină gallogreacă, dintr-o nuvelă din *Sei giornate* de messer Sebastiano Erizzo taie capul unui centurion care o batjocorise și-l duce în poală soțului ei. Răzbunările sălbatice sînt frecvente în literatura spaniolă. Mudarra din *Los siete infantes de Lara* de Juan de la Cueva, ca să ne referim numai la modul execuției, dă foc mătușii sale. Lui Stendhal i-ar fi plăcut baladele noastre, el care gusta violența pasiunilor omului de Renaștere și, în genere, a meridionalului și se arăta entuziasmat de felul cum ducele de Palliano își face singur justiție, tăind gîtul unei intrigante și strangulînd pe soția adulteră cu o frînghie răsucită prin mijlocirea unui bețișor de alun. Istoriile tari sînt pe placul lăutarilor. Un caz sîngeros de vendetta este în *Mogoș vornicul* (Toc., I, p. 118 urm.). Stăncuța se mărită cu Mogoș pe care cei șapte cumnați îl pun să promită că va veni vara de zece ori și iarna de cinci. Mogoș vine la nouă ani, călare pe un cal dobrogean, lăsînd pe Stanca în urmă, într-un car. Intr-un acces de pundonor, frații taie pe Mogoș, dar sora lor, spaniolă și ea temperamental, îi pîrăște lui Vodă, nelăsîndu-se pînă ce acesta nu leagă trei din frați, spînzurînd pe ceilalți patru. Precum vedem, „spațiul mioritic“ nu-i chiar așa de idilic.

Privind baladele din punct de vedere tematic cum am făcut pînă aci, aspectul lor bate în romantic convențional. Excesul de patetic blazează și produce o impresie de monotonie. De fapt cele mai bune balade și chiar și cele mai modeste sînt în întregul lor pagini rupte din viață, cu mare profunzime de culoare locală, picturi pline de detalii, documente colcăind de realism. Nu răpirea unei fete este carnea epică în *Chira Chiralina*, ci Brăila cu Dunărea, plină de caice, bolozane, sandale, galioane, cu traficanți strînși la crîșmă, cu amestecul de nații : cazaci, ruși, turci, romîni, bulgari, „arapi“, anatolieni. Documentele istorice nu ne dau o imagine mai proaspătă decît aceste balade, de un adevăr izbitor. Imperiul turcesc ridică de la noi produse locale, grîu, trunchiuri de brad pentru catarge, cherestea, sare, dar mai ales oi, zeci și unii zic sute de mii de oi anual, pentru că turcii preferau carnea lor. De asemeni, pastrama, cervișul, seul, brînza, untul, și multe altele. Calul moldovenesc este vestit și, potrivit capitulațiilor, trimiteam un număr nu mare de cai de remontă și de lux, calul reprezentînd limuzina împăratului și a marilor dregători, darul excepțional. Calitatea calului explică excesul de precauții arătat în balade, în paza acestui animal și apariția hoților. Colectarea oilor se făcuse la început la preț fixat de Poartă prin saigiii lui Casap-bașa, sau prin străini ce colectau vitele, cutreierînd prin țară și pascîndu-le chiar aci (Iorga, *Ist. Com.*, II, p. 49 urm.). Din 1774, după tratatul de la Cuciuc-Cainargi, colectarea se face la prețul pieței, casabașlîcul înlocuindu-se cu comerțul de oi al gelepilor autohtoni, care sînt, cum se vede, niște magnați ai oilor, niște traficanți, interesați, împreună cu domnul, de a aduna la vreme numărul trebuitor de oi, cu profit pentru ei, se-nțelege. Gelip Costea (G. Dem., T., p. 513) e un astfel de gelep de oi, un furnizor de bună seama, cunoscut domnului. Cîntărețul ni-l arată plecînd din codrul Gherghii la schela Galaților cu catîrii, să aducă în samarele din spatele lor tărîțe, bolovani de sare, sarice și opinci pentru ciobani, mălai pentru cîini, sedile pentru caș. Costea, așteptîndu-se să apară Fulga, vătaf de haiduci, lasă vorbă să i se dea de mîncare lui și celor 45 de hoți. Se vede treaba că între gelep și hoțul de oi există o înțelegere tacită *more americanorum*. Gelepul dă adăpostire și un tribut rezonabil, spre a fi cruțat dacă nu cumva hoțul îi petrece ieftin, pentru export, oi furate de la alții. Fulga însă devastează turma. Între altele, ia o oaie rucărea care (amănunt de psihologie zoologică) orientează bine pe celelalte, trăgîndu-le-n perdele cînd e vremea rea și ducîndu-le la pășune cînd e vremea bună. Turnînd lapte într-un jghiab, Costea își adună cîinii, printre care cățeaua Dolfa (în altă parte e și un dulău Mocan). Hoțul e găsit la capătul codrului, încolțit de cîini și Costea îi retează capul (începe partea cruntă), îi taie trupul în două și-l aruncă în foc. Cei 45 de hoți se bagă slugi la gelep. Costea are multe stîni, merge cu cîntare la ciochină, cîrlig atîrnat de brîu, și cîntărește cașul, brînza, urda. În varianta Șolcanu (p. 509), Costea duce capul tăiat domnului care e mulțumit că s-a scăpat țara de un hoțoman, „mîncătorul oilor, frica negustorilor“ și, mirare, „biciul săracilor“. Trupul lui Fulga e aruncat în Dunăre, capul plutește ca fulgul în vreme ce trupul cade la fund ca piatra. Domnul cunună pe Costea (iată deci și elementul nupțial) și mirele se întoarce cu turmele la munte „la cornul Buzăului“, din susul Cîlnăului (alți lăutari, după culegători, zic, mai nimerit Cislaului evocînd numărătoarea). Amănunte pastorale: Costea așază stîna pe movila cu scursura, spre a tunde oile. Mioara excepțională are patru coarne în vîrfuri cu cîte o piatră nestemată, luminînd noaptea. Ciobanul are aproximativ 50 de cîini bătrîni, păzitori ai turmelor, 50 de cățelandri, păzind pe la „mandre“, 50 de pușlăței, păzind oile și pe Dolfa, edentată, șezînd învelită într-o lînă și lătrînd noaptea la lună. La stînă se fabrică și cașcavalul. Costea și Fulga se îmbie reciproc la profesia respectivă. Hoții latră ca cîinii, urlă ca lupii, intră în tîrlă și sparg turma în două (vezi și Toc., I, 2, p. 1267). La V. Alecsandri, Dolfa devine Dolca (p. 54). Oile sînt răsfirate pe cîmpul Tinekiei și duse în codru la „Pandina“ (Padina). Celor 80 de cîini tineri și bătrîni li se dau 80 de felii de caș. Certată, cățeaua se umilește cu mult adevăr:

Dolca-ncet schelălăia
La pămînt se întindea.

Costea aduce de la Galați și glugi mari pentru zerari. Hoțul e blamat ca vînzător iar Costea, bogatul econom de oi de export, privit drept erou. Interesant este că apare ca stăpînă de turme și o femeie, Șalga (V. A., p. 58), văduvă, trăind cu soacra. Are perdele cu cîrlani și cîini răi pe malul Dunării. Argații ei ciobani sînt în număr de opt. Se ivește căpitanul Caracatuci, vătejel peste 505 voinici (istoria sună a la Edmond About), împușcă cîinii, leagă pe ciobani, dar desface milos brațele unuia. Acesta sună din bucium, Șalga sare bărbătește în șa, aleargă hăulind și chiuind după pusilanimul căpitan Caracatuci, tăindu-i capul din goană, în vreme ce trupul decapitat își urmează drumul călare. Amazoana, capitalistă de oi de petrecut turcilor, apare ca eroină.

Deci, e departe de a ne afla în fața unei oglindiri progresiste a luptei de clasă între cei de jos și cei bogați. Balada adoptă punctul de vedere al gelepului. Însă totul depinde de starea de spirit a lăutarului, ceea ce înseamnă că nu tot ce aparţine folclorului este expresia masei oprimate. Într-o ţară în care domnul jefuieşte, spre a se menţine în scaun, şi după el dregătorii şi adunătorii de vite, hoţii apar şi sînt priviţi de cîntăreţi ca o instituţie. Nu rareori singura atitudine mai înaintată e de a nu se scandaliza de operaţiile lor şi de a blama lipsa de solidaritate între ei. O baladă grandioasă, în felul ei, este *Toma Alimoş* (G. Dem. T., p. 581), unde e vorba de un conflict de diviziune topografică a muncii între doi haiduci. La poalele Pleşuvului ori pe şesul Nistrului (V.A., p. 72) şade tolănit Toma Alimoş, „haiduc din ţara de jos“, „boier din ţara de jos“ şi închină burduşelul de vin, ploscuţa sau paharul, copacilor, neavînd cui. „Vine Manea pe-un cal dobrogean“, „slutul şi urîtul“, „grosul ş-arţăgosul“ ori pletos „ca un stejar frunzos“, „cu cojoc mare miţos“, sau „drăgăstosu fetelor, iubitu nevestelor“, „stăpînul moşiilor“ (de fapt hoţ şi el), şi mustră pe Toma de a-i fi încălcat sfera de activitate, tulburîndu-i apele, stricîndu-i livezile, pădurile. Îi cere pe murgul vamă (hoţii luau o taxă). Toma e dispus la tranzacţie („Ce-am făcut om judeca“). Manea varsă maţele lui Toma cu un paloş ascuns în sîn, sau mai trivial, cu un briceag, scos „din pozînar“. Ca „le roi Renaud“, Toma îşi adună viscerele, încalecă, aleargă după ucigaş. Îl taie în două, ori îi retează din fugă capul care cade în ţărînă, în vreme ce trupul călăreşte mai departe „în lume“. Însă Toma moare. Murgul care a costat 500 de lei, ori a fost cumpărat „la bîlciu“ la Bănat (determinaţiile sînt în raport cu cunoştinţele şi valorile admise de lăutar) la dorinţa răposatului, îi sapă „lîngă ulmi“ o groapă cu copita, rînchezînd, apoi merge la Paltinii trăzniţi, la fraţii de haiducie ai bătrînului, sau îl ascunde la „cinci ulmi“ într-o tainiţă. Vine fratele hoţului, scoate pe Toma şi-l îngroapă cu 50 de popi.

Fraţii Chirei Chiralina operează în porturile Dunării, fiind nişte piraţi fluviali.

III

Basmul este o operă de creaţie literară, cu o geneză specială, o oglindire în orice caz a vieţii în moduri fabuloase. Se vorbeşte mult de „contaminaţie“, înţelegîndu-se prin asta influenţarea unui basm de către altul şi mai ales contopirea mai multor fragmente de basme într-unul nou. Lucrurile nu stau exact aşa. Naratorul nu e contaminat, inconştient, ci aplică esteticeşte procedeul cel mai uşor spre a face faţă oral, într-un timp limitat, sarcinii sale. Ceea ce-l preocupă principial, este de a traduce în materie fabuloasă o idee morală potrivită cu locul unde se află („răsplătirea hărniciei“, la o şezătoare; „norocul săracului“ acolo unde sînt nemulţumiţi de soarta lor etc.). Este cu neputinţă să inventeze pe loc intriga. Atunci recurge la situaţii-şablon, la momente prefabricate. Să analizăm *Cîmpan verde şi frumos* de Al. Antimireanu.

Unui împărat sărac zmeii, în chip de negură, negreaţă de ciori şi vîntoasă năpraznică, îi fură cele trei fete. Rămîne cu un fecior. Acesta e *întîiul şablon*.

Feciorul izbeşte din greşeală o babă care merge la apă. Aceasta îl blesteamă să n-aibă hodină pînă nu se va bate cu Cîmpan verde şi frumos. Baba blestemînd e *al doilea şablon*.

Feciorul intră într-un codru, întrea de Cîmpan pe un balaur, acesta neștiind îl trimite la frate-său, care îl trimite la alt balaur, frate mai mare. *Al treilea șablon.*

În aceste drumuri feciorul face bine unui lup cu un picior rupt, unei ciori cu aripa ruptă, unei mreue aruncate pe țărm. *Al patrulea șablon.*

La zmeul al treilea vine un ciocîrlan șchiop care știe de Cîmpan verde și frumos și-l duce pe fecior sub aripa lui într-acolo. *Al cincilea șablon.*

Cîmpan dă feciorului cu care s-a făcut frate de cruce cheile casei, cu sfatul de a nu intra într-o odaie cu ușa prinsă c-un curmei, în care se dovedește a fi un zmeu legat de un stîlp și care cînd bea apă prinde putere și sfărîmă stîlpul. *Al șaselea șablon.*

Zmeul pune pe feciorul de împărat herghelegiu și pe Cîmpan să care apă ca Danaidele dintr-o fîntînă din vale în una seacă din deal, răspunzînd în cea din vale. *Al șaptelea șablon.*

Feciorul și Cîmpan iau în două rînduri cai din herghelie și fug. Calul zmeului simte. Zmeul aleargă după ei și-i prinde. *Al optulea șablon.*

După a doua fugă zmeul taie bucățele pe feciorul de împărat. Ciorile vestesc pe sora cea furată de ciori a lui Ionică (așa se cheamă eroul), adună bucățelele de carne, sora le spală cu apă moartă și le stropește cu apă vie. Ionică înviază. *Al nouălea șablon.*

Sora îl sfătuiește pe Ionică să meargă să capete „iapa babei hodoroage". Aceasta are o ogradă cu pari de gard în care sînt înfipte capete de om. Unul, slobod, strigă : cap ! cap ! Ionică se vîră argat. E cuprins de somn păzind călare iapa care se preface în mioară albă, în stîncă, în mreană. Lupul, cioara și mreana îi vin în ajutor. Baba poftește pe fecior să-și aleagă un cal, după ce scoate toate inimile din mînji, punîndu-le într-un ogar, băgîndu-i și un bici de foc într-o ureche. Sfătuit de fata babei, Ionică alege ogarul. *Al zecelea șablon,* ce poate fi divizat în motive mai scurte.

Ionică fură pe Cîmpan, e urmărit de zmeu, care nu-l mai poate prinde, căci iapa lui Făt-Frumos îmbie pe fiu-său, calul zmeului, să facă praf și pulbere pe stăpînul său. *Al unsprezecelea șablon.*

Într-un cuvînt, nu există nimic inediat în acest basm. Naratorul a căutat să dezlege rînd pe rînd toate problemele ridicate. Invenția, cîtă este, e de detaliu. In materie de localizare, zmeul nu pornește pe urmele fugarului pînă nu bea, oriental, o cafea tragînd din ciubuc, mai cîntînd și jucînd pe deasupra. Ionică și Cîmpan, după moartea zmeului, se întorc „la seraiurile lor".

De remarcat ceea ce am numi în basm o *amnezie.* Naratorul a uitat să dea amănunte despre celelalte surori ale lui Ionică. Adesea, neînțelegînd spiritul basmului, povestitorul eludează unele momente, atingînd cîteodată nonsensul.

Basmul e un gen vast, depășind cu mult romanul, fiind mitologie, etică, știință, observație morală etc. Caracteristica lui este că eroii nu sînt numai oameni, ci și anume ființe himerice, animale. Și fabulele vorbesc de animale, dar acestea sînt simple măști pentru felurite tipuri de indivizi. Ființele neomenești din basm au psihologia și sociologia lor misterioasă. Ele comunică cu omul, dar nu sînt oameni. Cînd dintr-o narațiune lipsesc acești eroi himerici, n-avem de-a face cu un basm. Protagoniștii specifici ai basmului sînt deci : *zmeul,* ființă violentă, și cruntă, avînd repulsie congenitală pentru oamenii de pe tărîmul nostru al căror miros îl irită. Mitologic, deci simbolic și poematic, el e o expresie a naturii anorganice, impetuoase, a lumii minerale (aramă, fier, argint, aur, topaz, diamant), a bogăţii'or de pe tărîmul celălalt, precum şi a forţelor telurice latente, a focului în primul rînd şi de asemenea a dezlănţuirilor meteorologice, precum ploaia cu vijelie. Din punct de vedere psihologic, zmeul reprezintă individul dotat cu o mare putere de intimidare ce nu rezidă în inteligenţă, gladiatorul, tiranul sanguinar, încurcat în faţa ingeniului şi a oricărei operaţii intelectuale. Totodată el are mentalitatea fiinţei rebarbative, dizgraţiate de natură, pe care oamenii nu-l iubesc, fiind suspicios faţă de orice voinic şi preferînd să-l extermine preventiv sau tînjind după graţia fetelor de oameni, pe care le fură, suferind de a nu fi iubit de ele. Totuşi zmeul găseşte adesea femei slabe sau perverse, cucerite de forţa brutală şi tenebroasă a acestor fiinţe grandios telurice.

Şarpele, fiinţă eminamente recunoscătoare şi iubitoare de oameni, e în stare, în virtutea acestui sentiment, de a-şi reprima reflexele ferine. El cultivă, fără şovăiere, un categoric moral chiar cînd acesta contrazice interesul lui propriu.

Balaurul este de ordinar hidric dar şi cu manifestări pirice, simbolizînd probabil pătura acvatică şi răbufneala vulcanică şi infernală a subsolului, fără raport la materia organizată în cristale. El este prin definiţie distrugător şi rău, şi, spre deosebire de zmei şi de şarpe, totdeauna ostil omului. Caracterologic, el reprezintă pe vrăjmaşul eroului, piedica în drumul său, opreliştea la punte, spaima ce te face să eziţi şi să te întorci din drum.

Uriaşii (Novac, Strîmbă-Lemne, Sfarmă-Piatră, Bate-munţi-n-capete, Flămînzilă, Setilă, Gerilă, Ochilă, Fugilă etc.), simbolizări ale forţelor, anomaliilor şi ale unor păcate veniale ale omului, se fac fraţi de cruce cu viteazul şi-l ajută în isprăvile lui. Ei au perfecţia simţurilor unor animale şi o mare forţă fizică, răspunzînd în basm, înaintea erei maşinilor, prin soluţii mitologice, dificultăţilor în înfrîngerea naturii. Toţi laolaltă demonstrează capacitatea omului de a folosi însuşirile fiinţelor inferioare.

Calul năzdrăvan este după Făt-Frumos un protagonist adesea mai important decît zmeul, fără cal orice faptă eroică fiind imposibilă. Mitologia hipică se reduce în fond la ideea străbaterii fulgerătoare a spaţiului.

Trecînd peste alţi protagonişti tuturor cunoscuţi, înţelegem că eroul activ, numit de cele mai multe ori Făt-Frumos, pornind să săvîrşească o ispravă grea, întîmpină în calea sa fiinţe hotărît vrăjmaşe (balaurii), altele invidioase şi rivale (zmeii), altele, în fine, prin firea lor şi mai ales prin purtarea cuviincioasă şi miloasă a eroului, binevoitoare. Eroul singur, fără concursul altora, nu poate izbîndi nimic. Un proces care îngreuiază situaţiile sau rezolvă dificultăţile este metamorfoza.' Identitatea indivizilor nu se poate stabili strict după aparenţa lor corporală şi fizionomică. Un balaur poate fi un împărat, un cal, un voinic, un cerb fecior de împărat. Eroul e îndatorat să dejoace vicleniile metamorfice ale duşmanilor şi să le folosească şi el împotriva lor. Trebuie să facem deosebire între metamorfoza propriu-zisă (schimbarea unui om într-o fiinţă sau lucru, în urma unui blestem sau a unei hotărîri de sus) şi proteism (capacitatea liberă a fiinţelor năzdrăvane sau în puterea unor obiecte năzdrăvane de a se preface în ceea ce voiesc). Astfel zmeii, zmeoaicele se transformă în tot soiul de aparenţe (fîntînă, grădină, viţă, iapă, mreană). Dar şi voinicul poate căpăta această însuşire de ordinar dîndu-se de trei ori peste cap. Unei dificultăţi i se răspunde îndată, în lipsa altor mijloace tehnice, cu o soluţie de aparenţă fantastică, necesară spre a se verifica definiţia caracterologică a protagoniştilor ostili ori ingenioşi.

Cînd un erou nu poate ieşi din impas pe căi naturale sau prin puteri magice, inerente fiinţei lui, recurge la obiectele năzdrăvane. Eroul fabulos se află, ca şi eroul unui roman de aventuri, în faţa unei probleme: de a învinge un duşman colosal, de a scăpa de o urmărire, de a se urca în aer sau a se coborî în fundul mării. Atunci el recurge la mijloacele pe care i le oferă ingeniul popular, simbolizînd un deziderat al umanităţii, rezolvat astăzi, în multe cazuri, pe cale ştiinţifică. Zmeii au toţi buzdugane, împăraţii posedă, pe lîngă cai năzdrăvani, haine şi arme din tinereţe, miraculoase, viteazul are paloş, dar şi puşcă cu puteri excepţionale uneori. Cele mai curente arme magice defensive în toate basmele din lume sînt acelea care, aruncate, se prefac în obstacole în calea urmăritorilor. Invizibilitatea este un excelent mijloc de a scăpa de urmărire. Dezideratul de a fi invulnerabil, satisfăcut parţial prin hainele din tinereţe ale împăratului, greu penetrabile la săgeţi, se soluţionează şi printr-o năframă vrăjită. Deplasarea vertiginoasă se poate rezolva chiar şi mecanic prin turnul zburător. Comunicarea reciprocă la distanţe incomensurabile se face printr-o năframă, o cutie vrăjită, un ochian năzdrăvan, agonisirea hranei printr-o masă fermecată, prin mărgeaua de după măseaua împăratului.

Voinicul numit Făt-Frumos sau altfel este în basm eroul principal, care e aşteptat şi urmărit încă din faza concepţiei. Preocuparea capitală a soţilor, oameni de rînd sau împăraţi, pînă la bătrîneţe şi mai ales atunci, este de a avea un copil şi supărarea cea mai mare pentru o femeie este de a fi stearpă.

Mijloacele de a căpăta un copil sînt felurite (întîlnirea cu un moş, a mînca un măr, un peşte, a înghiţi un bob de piper, a bea o fiertură dintr-o buruiană etc.). Voinicul este de o precocitate excepţională, manifestată chiar înainte de a se naşte. El refuză de a ieşi pe lume sau plînge în pîntecele mamei, dacă nu i se făgăduieşte ceea ce doreşte. In aproape unanimitatea cazurilor, precocitatea este de natură sexuală, deoarece voinicul în curs de naştere se gîndeşte la viitoarea lui soţie. Remarcabilă este şi viteza creşterii. Cutare erou născut prin concepţie imaculată, creşte vertiginos după botez, astfel încît seara merge la vînat şi vine cu o căprioară la bordei.

Cînd sînt mai mulţi copii (de obicei trei), cel mic e totdeauna mai voinic şi mai isteţ. Cei mari, fiind incapabili, sînt şi invidioşi, şi nu rareori criminali. Isteţimea celui mic e ascunsă în multe cazuri sub un aer de stupiditate şi indolenţă. Poporul acordă voinicului capacitatea de a săvîrşi fapte mari şi voinţa şi curajul de a le întreprinde. Cu toate acestea şi fraţii cei mari doresc să împlinească lucruri neobişnuite, fără a izbuti. Explicaţia stă nu atît în ingeniul eroului, cît în însuşirile lui morale. Fratele mai mic e omenos şi ştie să-şi facă din alte fiinţe puternice auxilii.

Făt-Frumos, ca fecior de împărat, este un tînăr nobil, care, fie că se duce în lume anume spre a găsi o fată, fie că o găseşte întîmplător, se însoară cu ea. Căsătorit şi cu copii, eroul încetează de a mai fi Făt-Frumos, el devine „împăratul" pus în faţa problemelor omului matur. Făt-Frumos ca şi Ileana Cosînzeana reprezintă o vîrstă şi o criză. Voinicul care nu este fecior de împărat e în situaţia unui tînăr care întîmpină greutăţi în viaţă şi sare, prin merite personale, din clasa de jos pe treapta împărătească. Incolo trăsătura lui fundamentală nu se deosebeşte de a lui Făt-Frumos împărătesc.

Cîteodată împăraţii sînt indicaţi prin cinci culori, mai des însă se zice pur şi simplu „un împărat", semn că el înfăţişează un caracter moral unic.

Cutare împărat este un scandalos imperialist. Preocuparea de căpetenie a împăratului este de a avea copii de sex masculin în vederea succesiunii. A fi bătrîn și fără urmași e o calamitate. Grija împăratului cu copii, băieți și fete, este de a-i căpătui. Cînd e vorba de a-și mărita fetele, împăratul face tot ce-i stă în putință, ținînd seama și de caprițiile fetei și de faptul că ginerii pot să-i urmeze în scaun. Împăratul e violent și ambițios. Unul care vrea o fată pentru el sau pentru fiu și nu i se dă, pornește cu război. Războaiele au în basm pricini meschine și nicidecum substrat economic, ceea ce nu e semnul vreunei concepții idealiste, ci efectul ironiei populare. Împăratul este foarte des irascibil, „om aspru“ și suferă de senilitate, afară de cazurile, mai rare, cînd e tînăr. Cu toate acestea se poate face o demarcație hotărîtă între împăratul bătrîn și bătrînul de rînd. Amîndoi sînt preocupați de progenitură, cel dintîi în vederea succesiunii la tron și a distribuirii averii, cel de-al doilea, mai totdeauna sărac, din instinct și din nevoia de a avea un sprijin la bătrînețe. Împăratul, chiar bătrîn, este un tată de familie tiran și care nu abandonează niciodată puterea totală, nici nu capitulează în fața femeii, iar dacă cumva a fost victima unei imposturi, pedepsește cu cruzime; bătrînul de rînd, rămas văduv și însurat a doua oară, din necesitatea proprie mediului rural de a avea în casă o femeie care să-i vadă de gospodărie și copii, dă semne de lamentabilă submisiune, mergînd pînă la anularea instinctului patern.

În general, basmele cu împărați și feți-frumoși sînt cronici de curte, romane ale destinelor și problemelor imperiale. În aceste sfere mai ales, unde femeia își poate face mai ușor de cap, dar nu exclusiv, apar fata cu purtări rele, eroinele perverse, mamele geloase, tații geloși, mama vitregă părtinitoare față de copiii ei și persecutoare a fetei vitrege, surorile rele, femeia senilă, malignă, cazurile de incest.

Diferența de clasă și noțiunea ei sînt foarte accentuate în basm. O clasificație elementară e aceea în bogați și săraci. Omul sărac e un personaj tipic, cu un unghi de vedere specific asupra vieții, abătut, fatalist, muncind de dimineață pînă seara, alături de muiere, pentru un pumn de mălai. În opoziție cu săracul, om de rînd, este boierul. Acesta posedă moșii, e îndeobște rău și lacom. Mai răi sînt chiaburii. Împărații sînt, economicește vorbind, niște proprietari cu o avere mai mare ori mai mică, constînd în țări întregi. Împărat, boieri, fete de împărați capricioase, zmei, toți cei care se simt tari, au obiceiul de a supune pe cel sărac și slab, sau chiar și mai puternic, însă într-un moment temporar de inferioritate, unor munci absurde, cu neputință de îndeplinit fără intervenția unor factori miraculoși. Stăpînii au voluptatea perversă de a porunci și exaspera. Nu rareori, printr-un efect de descurajare milenară, inegalitatea socială și sărăcia sînt explicate fatalistic, prin piază rea, prin încăpățînarea norocului.

Caracteristic în basm, în materie de peisaj, sînt vagul toponimic, lipsa de determinațiuni geografice precise, incomensurabilitatea distanței computată mistic (peste nouă țări și mări). Peisajul în basm are particularitatea de a fi dublu, întrucît în afară de priveliștea de la orizontul nostru, mai există una pe tărîmul celălalt. Există și un al treilea tărîm, aerian, la înălțimea vîntului turbat, care este însă insuficient descris. Un element natural foarte întîlnit e pădurea, locul vegetației mocnite, unde nu pătrunde lumina. Des este cazul pădurilor de natură minerală (argint, aur, pietre nestemate). Muntele e locul inaccesibil unde se petrec lucruri teribile sau sublime.

Arhitectura e din domeniul orfevreriei și al miracolelor lapidare, sclipirea astrală e senzația dominantă. Descripția e sumară, limitată la sentimentul de uluire. Au palate împărații, zmeii, zînele, uneori boierii. Îndeobște palatele nu sînt operă de arhitect, ci de magie, putînd răsări și dispărea într-o noapte.

Amănunte vestimentare se dau foarte puțin în basm. Cînd descripția e minuțioasă, e de bănuit intervenția literară a editorului. Deși simțul croielii nu-i străin poporului, atenția naratorului cade asupra materiilor rare și scumpe, metale (aramă, argint, aur), pietre prețioase. Un împărat, un zmeu, o zînă sînt recognoscibili prin bogăția metalică și lapidară neînchipuită.[1]

Neautentic este un basm redactat din pură imaginație, de un autor cult la masa lui de scris. Cînd însă basmul a fost auzit din gura unui om din popor sau a fost combinat din elemente existente în culegerile anterioare, chestiunea autenticității e mai dificilă și reclamă o analiză atentă de conținut și formă. Avînd în vedere că un basm este cu adevărat folclor cînd are o circulație largă și îndelungată, o primă operație critică constă în a căuta analogiile sau, cum se spune curent, variantele. Impresia generală, analizînd pe N. D. Popescu este că acesta nu culege, ci combină și dezvoltă basme publicate. Slavici a cules într-adevăr din popor, dar s-a străduit „să privească povestea din toate punctele de vedere și să combine din toate variantele un întreg frumos". La altele ne surprinde un efect de monstruos și straniu. Indiferent din ce pricină, a editorilor sau a naratorilor, arta basmului degenerează prin mozaicare și semicultism într-un veritabil barochism. Există în basm un „bun simț" prin economia fantastică, prin observația elementară a umanului și valoarea simbolistică a viziunilor mitice, prin congruența tuturor factorilor în linii simple. Ebuliția imaginației, oniricul dezorganizat suprarealistic, colorismul desfrînat, pitorescu excesiv, propriu de altfel și fabricatorilor de basme, duc la bizarerie și, în termeni literari vorbind, la demențial.

Acei care interpretează basmul din punct de vedere esoteric, văzînd în el o rămășiță a unui mod incifrat de a introduce în arcanele universului, ignorează esența lui de tablou al vieții, uneori cu intenție umoristică explicită, prezentat ca o „minciună". Interpretarea lui estetică trebuie să ia în considerare cele două planuri ale sale. Întîi este planul prozaic, mai exact „prosastic", realist. Aici sînt studiate problemele cele mai acute ale vieții individuale, familiei, societății, și anume: nașterea, căsătoria, calitatea fizică și morală a copiilor, băieți și fete, calitatea femeii, a mamei bune, a mamei vitrege, a fraților, a surorilor, cumnaților și cumnatelor, a senililor, a babelor, a oamenilor cu anomalii fizice (uriași, pitici, spîni, muți, negri, cu părul roșu), psihologia fetei și a femeii măritate, virilitatea unor fete, perversitățile taților și mamelor, gelozia femeii frumoase, ura fetei urîte, diferențele de clasă, prepotența împăratului și a boierului sau a nemeșului, incompatibilitatea între soții din clase distanțate, ridicarea prin merit a tînărului sărac, originea bogăției și a sărăciei, capacitatea în muncă (hărnicie, lene), dezvoltarea inteligenței (isteți și proști), îngîmfarea și modestia, norocul prostului real sau numai aparent, valoarea conduitei morale și a practicii religioase, putința omului de a birui și înlănțui natura fizică, forțele animale oricît de enorme, de a le afla legea mecanică și simplistă, incapabilă de adaptare prin reflecție unor condiții noi.

Al doilea plan este hieroglific sau simbolic, mai limpede, poematic. El se impune conștiinței prin sugestii. Astfel, oricît întîmplarea dintre soare și lună este o dramă sexuală, totuși nu putem înlătura adevărul astronomic al succesiunii soarelui și lunii.

Nu e de ignorat nici un al treilea plan, didactic, tolerabil cînd e absorbit în fapte fără nici o intervenție discursivă. Astfel satisfacerea fetei de împărat cu un mire șarpe ori porc, a feciorului de împărat cu o broască țestoasă, o bufniță, sugerează observația morală că dragostea e oarbă și lipsită de criterii obiective.

Ceea ce izbește pe cercetătorul de basme este stereotipia lor, de unde legitimitatea pînă la un punct de a proceda, ca în științele naturale, la clasificare. Dar oricît schematismul și stereotipia sînt note tipice în folclor, basmul rămîne o operă literară care nu ia ființă reală decît prin specimene. Detaliul și inefabilul sînt principalul, iar stereotipicul cade pe plan secundar. Citind basme din toate vremurile și țările, de la *Panciatantra* pînă la ultima culegere romînească, dăm de aceleași scheme, atmosfera fiind sensibil alta. Mitologia este în narațiunile egiptene, cea oficială, dedusă din religie, în vreme ce în basmul nostru ea e strict fabuloasă, operînd într-un climat arhaic. Poveștile din *O mie și una de nopți* se caracterizează printr-o simbolistică lipsită de esoterism, redusă la parabolă. Fatalismul e ideea dominantă. Climatul e al unei civilizații superioare, de tip feudal-oriental cu localizări precise și fără golurile mitice, cu un sistem administrativ indicat în amănunte, sultanul fiind îndeobște un prinț înțelept și îngăduitor, lipsit de prepotența și absurditatea împăratului din basmul nostru. Discernămîntul estetic, gustul pentru fast, voluptățile gustative și olfactive, pentru muzică, poezie și arhitectură ating culmea rafinamentului. Într-un poem dedicat rodiilor, este o astfel de imagine: „Cupole, cînd vă privesc, învăț arhitectura...".

Basmele grecești se remarcă prin claritate psihologică și prin motivarea tuturor actelor, caracterele, în limitele basmului, fiind neted definite. Monstruosul însuși e rațional. Civilizația cea mai exactă e desenată cu sobrietate, lipsește haoticul, indeterminatul. Pomul local e chiparosul, un veșmînt fastuos se numește „marea cu peștii". Viziunea arhitectonică e peste tot sugerată. Regele interzice aprinderea luminii, din economie, lipsind untdelemnul, nu din frica de incendiu, ceea ce înseamnă că piatra abundă în edilitate. Un rege vrea odaie de fildeș, statuiele de marmură sînt în număr imens. Basmele napolitanului Giambattista Basile (n.c. 1575) sînt bufone, iar intriga carnavalescă, bombastică, o adevărată mascaradă. Basmele lui Vuk Karagič, deși așa de asemănătoare schematic cu ale noastre, au totuși specificul lor mai greu de definit. Aci (fie ecou al imperiului roman de națiune austriacă, fie al împărăției turcești) avem de-a face cu împărați. Condițiile de civilizație fabuloasă sînt asemănătoare cu cele din aria romînească. Fetele caută în cap pe zmei, așa cum fata moșului caută în capul sfintei Vineri. Sîntem în materie de fantazie între goticul fraților Grimm și Orientul basmelor grecești și arabe. Apare chiparosul ca pom, iar marea și corabia sînt descrise ca fenomene văzute cu ochii. Tărîmul celălalt n-are caracterul abisal și de dublet din basmele noastre. Lumea meridională nu trece cu imaginația de pivniță, boltă, palat subteran sau submarin. Zmeii mănîncă oameni, nu fură soarele și luna. Lumea din basmele lui Charles Perrault e remarcabilă prin „politesse" și prin „le savoir-vivre". Șabloanele n-au nimic inedit pentru aria noastră. Toți se poartă ca la curtea lui Ludovic al XIV-lea și vorbesc racinian şi uneori ca marchizii lui Molière şi ca preţioasele ridicule. Regele dă la botez „un grand festin“, zînele avînd „un couvert magnifique“. Cînd zîna bătrînă meneşte, „il n'y eu personne qui ne pleurât“. În basmele englezeşti apar instituţiile tradiţionale britanice şi amintirea regelui Arthur al Mesei Rotunde. „The Giant“ invită pe Jack la „breakfast“ oferindu-i natural „pudding“. În nord basmele sînt puse la candoarea boreală. Un urs alb cere de nevastă pe fata cea mică a unui om sărac. Basmele fraţilor Grimm sînt romantice, nocturne şi sentimentale, cu naivităţi şi cu păduri inspirînd melancolia. Teribilul şi oniricul nu depăşesc stilul aspru şi meticulos al lui Dürer. Basmele ruse sînt grandioase, eroice, pline de fast slavo-bizantin, cu o geologie vastă şi de o fantezie adesea sublimă, schemele fiind, în general, cele curente. În basmele săseşti dispar pompa, colosalitatea, grozavul. Cădem în oarecare platitudine amestecată cu moralităţi evanghelice. Basmul unguresc, din contră, e somptuos, pompos, plin de ornamente rococo, situat într-o civilizaţie mai apropiată, stil secolul XVIII european. Mediul social este feudalismul austro-ungar.

Între aceste coordonate geografice trebuie aşezat basmul romînesc cu cele cîteva capodopere ale lui, în care nota generală este a unei mari distanţe între clasa feudal-moşierească şi aceea a ţărănimii sărace. Oglindirea realităţii este fidelă. Basmul e tendenţios, impasibilitatea flaubertiană displace maselor. Studiul rece al omului, propriu romanului, nu e în gustul mulţimilor, care vor o soluţie practică. Răii trebuie denunţaţi, eroii buni ajutaţi pînă la izbîndă, morţii înşişi, cînd n-au meritat moartea, înviaţi.

Esteticeşte, stereotipia ne lămureşte asupra chestiunii originalităţii. În nici un caz, aceasta nu e de ordin schematic. Accidentul constituie în basm esenţa. Aşezarea în timp şi spaţiu, detaliul senzorial şi moral conferă fără sforţări de invenţie a treia dimensiune. Ca şi literatura clasică, basmul e un plagiat sincer şi total, şi geniul se revelă în arta copiatului. Cunoaşterea şabloanelor, după gradul lor de circulaţie şi vechime, ne înlesneşte determinarea critică a valorii unui basm. Un unicat nu e un produs folcloric. Numai ceea ce există prin multe şi diseminate variante constituie un document literar. Ceea ce nu se regăseşte vertical şi orizontal, adică retrospectiv şi spaţial e o simplă fantezie. Şabloanele nu sînt geometric identice şi se pot schimba. Totuşi, umanităţile folclorice care stau la baza lor, sînt stabile. Un basm în care împăratul nu vrea copii, în care fraţii se au „ca fraţii“, în care maştera îşi urăşte fata de sînge fiindcă e leneşă şi o iubeşte pe cea vitregă pentru că e harnică, în care voinicul se lipseşte, mizantrop, de ajutorul altora şi totuşi învinge, în care zmeul rămîne pe veci biruitor şi Făt-frumos nu se mai scoală din morţi, contravin genului.

Că basmul se înnoieşte e un fapt verificat. *Cu calu dă lemn*, povestit în 1956, vorbeşte de un cal fabricat de un tînăr meseriaş, amintind pasărea Garuda din *Panciatantra*, calul fermecat din *O mie şi una de nopţi* devenit în *Don Quijote* „el famoso cavallo Clavileño“. Ca de obicei, împăratul avid, căruia meseriaşii i-au făcut cadou o coroană lucrată de ucenicul în chestiune, pretinde „un castel cu nouăzeci şi nouă de etaje-n sus“ care e un zgîrie-nori. Din nefericire, limba şi stilul povestitorului sînt disgraţioase şi nu se poate vorbi de valoarea de expresie a basmelor în generalitatea lor. Basmul nu este opera unică şi invariabilă a unui singur autor ca să-l putem caracteriza o dată pentru totdeauna. Şabloanele se multiplică prin copiile rostite, iar limba şi stilul aparţin povestitorului. Înregistrînd aceste emisiuni singulare, întîlnim basme sobre, bine ritmate în gîndire, şi altele de o scandaloasă prolixitate, pătate de semidoctisme. Sînt basme bune şi basme rele, basme spuse bine şi altele spuse rău. Frumosul prototipistic al schemelor în sine nu există.

Basmul în forma lui cea mai pură continuă a fiinţa. Înnoirile sînt nu în „mentalitatea fabuloasă“ şi în instituţiile mitologice fundamentale, ci în detalii: hotel, tractor, debit, case cu balcon şi etaje, învelite cu tablă, fabrică, ateliere, sfat popular, miliţieni, sentinele, registre, telegramă, fotografii, avioane etc. Cînd povestitorul are talent, şablonul capătă o încîntătoare împrospătare:

„— Cînd te duci să iei calul — zice (vorbeşte o bătrînă) — să te duci în grajd — zice — şi să iei — zice — un blid cu ovăz — zice — să te duci la toţi caii — zice. Şi — zice — care nu mîncă din el — ice — ala — zice-i calul tău — zice. Ş-a doua oară — zice — să te duci la toţi caii — zice — şi care nu mîncă din el — ice — ala o fi calul tău. Ş-a treia oară să te duci — zice — să iei un blid cu foc şi — zice — care-o mînca din foc — ice — să-l iei să pui şeaua pe el, să te duci cu el.

— No bine...“

LITERATURA ROMÎNĂ ÎN PERIOADA FEUDALĂ

PARTEA A DOUA

LITERATURA ROMÎNĂ ÎN SECOLELE XV—XVI

CONDIŢIILE SOCIALE, CADRUL ISTORIC ŞI CULTURAL

Înainte de apariţia literaturii scrise originale, poporul romîn a avut o activitate culturală scrisă, care poate fi urmărită începînd cu sec. al X-lea şi care se dezvoltă neîncetat pînă în sec. al XV-lea, cînd, în urma formării statelor feudale romîneşti, apar primele scrieri originale în limba slavonă, urmate în sec. al XVI-lea de primele manifestări ale scrisului în limba romînă.

Pe teritoriul patriei noastre feudalismul începe în veacul al X-lea. De atunci, ca urmare a progresului agriculturii şi creşterii vitelor, precum şi a dezvoltării meşteşugurilor săteşti, se diferenţiază din masa ţărănească a obştiilor o clasă de oameni mai bogaţi şi mai puternici, cnezii, care pun stăpînire pe sate, cărora le impun dijme şi servituţi feudale. Dintre cnezii satelor se ridică boierii, alcătuind nobilimea romînească.

Clasa stăpînitoare în tot cursul perioadei feudale a fost aceea a stăpînilor de moşii. Locuinţa boierilor alcătuia un centru economic, militar şi administrativ, cuprinzînd familia boierului, garda, meşteşugarii, moara, hambarele şi biserica, toate în curtea domeniului, adesea întărită ca o cetate. Curţile feudale formează nucleul organizaţiei economice şi al întregii vieţi sociale a clasei stăpînitoare. Curtea domnească reprezintă dezvoltarea unei mari curţi domeniale; în privinţa mănăstirilor, ele formau de asemenea centrul unor gospodării feudale. În vremea fărîmiţării feudale, aceste curţi erau în acelaşi timp şi centre de cultură ale stăpînilor de moşii. După destrămarea relativă a imunităţilor de care se bucurau domeniile boiereşti, începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, curtea domnească devine un centru de cultură pentru întreaga ţară, o dată cu centralizarea fiscală, administrativă şi militară.

În perioada feudală biserica nu forma o unitate în viaţa socială. Există mai multe feluri de organizaţii bisericeşti, în special în Ţara Romînească şi în Moldova. Biserica feudală e cea mai veche. Bisericile de la sate şi unele mînăstiri, cu zestrea lor de venituri, pămînt şi supuşi, aparţineau stăpînilor de domenii. „Ctitoria“ nu era numai un patronaj spiritual, ci şi o formă de proprietate feudală asupra bisericii pe care boierii o puteau cumpăra şi vinde şi de pe urma căreia, folosind munca datorată de călugări, încasau şi venituri.[1] In schimb, biserica episcopală era, în organizarea bisericii ortodoxe, în dependenţă de domnie, iar tendinţa domnilor de a supune bisericile de pe domeniile boiereşti celei episcopale a fost probabil prima formă a luptei domniei pentru centralizarea statului (în Moldova, încă din vremea domniei lui Alexandru cel Bun). A treia categorie în instituţia bisericii o formează în vremea orînduirii feudale, mănăstirile. Exceptînd pe cele stăpînite de boieri, acestea alcătuiau la început comunităţi independente, atît faţă de domnie, cît şi faţă de biserica episcopală, avînd avere proprie, provenită în mare parte din pămînt desţelenit. Domnia, prin donaţii bogate, a încercat să atragă lumea mănăstirească de partea ei, şi de unde pînă în prima jumatate a secolului al XV-lea mănăstirile formau centre feudale şi culturale izolate, ele ajung după aceea în dependenţa domniei şi se transformă în instrumente ale autorităţii centrale.

In ceea ce priveşte Transilvania, biserica ortodoxă nu avea un caracter pur ţărănesc, cum s-a scris adeseori în istoriografia noastră. Este adevărat că biserica episcopală era în dependenţă de statul Ungariei, deci făcea parte din ierarhia catolică, dar încă de la începutul secolului al XVI-lea se formează în Transilvania o ierarhie episcopală ortodoxă slavo-romînă, care a rămas apoi în mod permanent în legătură cu statele feudale romîneşti din Moldova şi din Ţara Romînească. Cu multe veacuri înainte de alcătuirea acestei ierahii episcopale ortodoxe, a existat o biserică ortodoxă cu caracter feudal, în aceeaşi formă ca şi în celelalte două ţări romîneşti de peste munţi, adică o „ctitorie“ cu biserici şi mănăstiri cu avere teritorială, stăpînite de cnezi, jupani şi voievozi ortodocşi romîni. Fundaţiile lor se cunosc în special în Ţara Haţegului şi în Bihor (cu portretele jupanilor în haine nobiliare şi cu inscripţii slavone) precum şi în Maramureş, unde biserica feudală romînească a luat o mare dezvoltare economică prin întinderea domeniului ei. Aceste centre ale bisericii feudale romîneşti, ca şi altele mai mici, trebuie considerate ca rămăşiţe ale unei vechi organizaţii mult mai întinse. Existenţa bisericii feudale ortodoxe în Transilvania, înainte de fundarea ierarhiei episcopale din secolul al XVI-lea, explică păstrarea şi larga răspîndire aici a scrisului slavonesc.

Oraşele nu au putut juca dintru început un însemnat rol cultural în civilizaţia romînească medievală, din pricina slabelor schimburi economice dintre sat şi oraş, dintre produsele meşteşugăreşti şi cele agricole. Un avînt economic mai mare al oraşelor datează, în Ţara Romînească şi în Moldova, de la mijlocul veacului al XV-lea, iar pentru pătura orăşenească romînească din Transilvania, de la începutul veacului următor. Prin rolul lor în viaţa economică şi socială, oraşele reprezintă întotdeauna o acţiune de înnoire şi de progres, care se răsfrînge şi asupra activităţii culturale din aceste centre. Orăşenii care în Ţara Romînească şi în Moldova formează comunităţi aşezate pe domeniul agricol domnesc (ocolul) sînt spre deosebire de ţăranii dependenţi, ceilalţi locuitori ai domeniului, oameni liberi. Din această calitate juridică fundamentală pentru caraterul social al orăşenilor, decurge lupta dusă de ei cu mijloace pe care nu le au obştile aservite şi izolate, pentru a-şi păstra şi lărgi drepturile.[1] Conflictele între oraşele moldoveneşti şi marii feudali, în special mănăstirile și scaunele episcopale, formează capitole importante din istoria luptei de clasă în secolele XV—XVI. În interiorul orașelor se diferențiază un patriciat de mari negustori, care folosesc munca unor meșteșuguri (*das best volk*, partea „bună“ a populației, pomenită la Cetatea Albă, în momentul cuceririi turcești, în 1484) și „saracii“ (*uboghi*), în serviciul patriciatului, alături de meșteșugarii obișnuiți și de agricultori, care nu lipsesc în orașe. Elementele principale de care trebuie să se țină seamă pentru înțelegerea rolului orașelor în cultura noastră medievală sînt: lupta pentru libertate și pentru privilegiile orășenești, relațiile de schimb cu țări și orașe de peste granițe (țările romînești între ele, Polonia, Ungaria, Rusia, Peninsula Balcanică, Veneția), amestecul de populație și de limbi în orașe, caracterul practic permanent al activității orășenești, care cere un instrument adecvat de corespondență, limba maternă, pentru socoteli și negoț. Putem spune de pe acum că orașele au jucat un rol important în biruința limbii poporului asupra celei slavone.

În ceea ce privește satul medieval, ca și cel de mai tîrziu, nu constituie o unitate din punct de vedere social. Satele moșnenești (răzășești) sînt locuite de obștii de țărani liberi, stăpîni în devălmășie ai pămîntului. În satele de pe domeniile boierești și mănăstirești locuiesc *vecinii*, datori cu claca și cu dijma.

Împotrivirea țăranilor la aservire s-a întemeiat în istoria noastră în special pe organizarea în obște devălmașă, care are rădăcini adînci în organizarea satului romînesc și s-a păstrat ca o particularitate a istoriei noastre, pînă în veacul al XX-lea.

Trăsătura caracteristică a vieții țărănești, a satelor în perioada feudală, care are consecințele sale în istoria culturii, este lupta seculară împotriva aservirii. Literatura satelor, spre deosebire de aceea a clasei stăpînitoare, este în limba maternă, ceea ce îi dă putința unei exprimări mult mai bogate și mai adînci, decît folosirea unei limbi străine. Literatura satelor, care descinde din evul mediu, este o literatură orală, supusă transformărilor neîncetate, care-i dau pe drept cuvînt aspectul unui cîntec obștesc. Este o literatură de luptă socială, care oglindește rezistența seculară împotriva asupririi.

Acestea sînt elementele sociale care explică dezvoltarea literaturii și a culturii romînești în general, pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

ORIGINILE CULTURII ÎN LIMBA SLAVONĂ LA ROMÎNI

Începuturile atestate documentar ale scrisului slavonesc în Țările Romîne datează din secolul al X-lea. La Bucov, lîngă Ploiești, s-au descoperit inscripții fragmentare în limba slavonă cu caractere chirilice zgîriate pe peretele unui atelier de fierărie, care au fost atribuite secolului al X-lea. Lor le corespund inscripțiile slave, din același secol de la Mircea-vodă (a. 943) în care e pomenit un jupan, și de la Basarabi (Dobrogea).

Inscripțiile amintite (cele două dintîi laice) nu erau ale unei populații de triburi slave așezate între romîni, ci consemnau limba unei pături feudale în formație pe teritoriul țării noastre.

Se ştie care este originea limbii slavone folosită de biserica ortodoxă şi de oficialitatea feudală din ţara noastră în veacurile X—XVII. Numirea care i s-a dat mai tîrziu este cea de „slavă“, „slavonă“ sau „slavă bisericească veche“, deşi nu se întrebuinţa numai în biserică, ci şi la curţile domneşti şi feudale, în cancelariile dregătorilor şi ale oraşelor. Unii lingvişti o denumesc „veche bulgară“. Această limbă scrisă, incontestabil bulgară, are la baza ei un dialect bulgar vorbit în Macedonia de sud (regiunea Salonic), în veacul al IX-lea, cînd fraţii Metodie şi Chiril, cu ucenicii lor, au tradus din greceşte în slavoneşte cărţile bisericeşti. Prin calcuri din limba greacă (în domeniul compunerii cuvintelor şi al sintaxei), prin aspectul retoric împrumutat din originalele bizantine şi prin dependenţa permanentă de literatura bizantină, limba textelor religioase slavone se îndepărtează în parte de limba poporului, individualizîndu-se ca limbă literară.

Transformările repezi şi adînci suferite de limba bulgară, care din punct de vedere fonetic şi gramatical se desparte de formele comune ale limbilor slave, au drept consecinţă rămînerea în urmă a limbii slavone. Încă din veacurile XII—XIII contactul slavonei cu limba vorbită scade treptat, ceea ce duce la transformarea ei, în cele din urmă, într-o limbă moartă.

Este însă adevărat că limbile slave vorbite, bulgara, sîrba, croata, rusa şi ucraineana au exercitat o influenţă, mai ales fonetică, asupra limbii literare; de aceea această limbă scrisă se desparte, încă din momentul răspîndirii ei pe alte teritorii slave, în patru tipuri sau *redacţii*, corespunzînd influenţei limbilor vii amintite. Totuşi nu s-a ajuns niciodată la înlocuirea limbii literare cu cea populară în biserică şi în actele feudale, ci, dimpotrivă, pe măsură ce scrisul slavon începea să fie utilizat pe scară mai largă, limba bisericii a cancelariilor şi a literaturii se fixa din ce în ce mai mult în forme precise. În privinţa folosirii limbii slavone în Ţările Romîne, redacţia care a predominat este cea *medio-bulgară*, oglindind influente fonetice şi morfologice ale limbii bulgare vorbite în secolele XII—XVI). Numai în actele de cancelarie se simte în Moldova, suprapusă redacţiei medio-bulgare, influenţa limbii ucrainiene, iar în Ţara Romînească, influenţa limbii sîrbe (baza rămînînd însă aceeaşi). Trebuie subliniate două trăsături caracteristice în privinţa folosirii şi răspîndirii limbii literare slave la romîni, şi anume extinderea generală şi unitară a acestei limbi pe tot teritoriul nostru în timpul Evului mediu şi faptul că limba slavonă era limba cultă a clasei stăpînitoare în timpul orînduirii feudale.

În ceea ce priveşte Transilvania, lipsa unor mănăstiri mari şi cu lungă tradiţie, precum şi lipsa unor curţi monarhice feudale a făcut să se acrediteze părerea greşită despre o mai slabă răspîndire şi înrădăcinare a limbii slavone acolo. În ultimul timp, studierea, care este de-abia la începutul ei, a depozitelor de manuscrise slavone transilvănene de la Cluj, Braşov, Sibiu, Arad şi Năsăud şi a celor din Maramureş, cît şi cercetarea inscripţiilor slave din Transilvania datînd din secolele XV—XVI (Şcheii Braşovului, Hunedoara, Valea Haţegului etc.) ne silesc să modificăm în chip sensibil această părere.

Faptul că păturile stăpînitoare din Transilvania au folosit aceeaşi limbă slavă ca şi cele din Ţara Romînească şi din Moldova este o dovadă că adoptarea acestei limbi scrise de către romîni este anterioară statului feudal unguresc în Transilvania (secolele XI—XIII). Acest stat, cu biserica sa latină (catolică), dacă n-ar fi găsit acolo o puternică instituţie feudală bazată pe folosirea limbii slavone, n-ar fi oferit condițiile economice și culturale necesare unei pătrunderi masive, ulterioare, a slavonismului cultural ortodox. Este clar că liturghia slavo-bizantină nu a putut să fie adoptată de romînii din Transilvania, populație vorbind o limbă romanică, în epoca stăpînirii statului feudal catolic, cînd această provincie se afla sub înrîurirea directă a episcopatelor latine de la Oradea și Alba-Iulia, ci mult înainte.

Adoptarea ca limbă oficială a limbii slave „bisericiști" de către romîni în toate țările romînești datează din secolul al X-lea. Faptul că în acea vreme mai existau în țara noastră comunități ale slavilor (așezați aici încă din veacul al VI-lea), precum și prezența unor elemente slave în clasa stăpînitoare, a contribuit la alegerea limbii slave „bisericești" ca limbă a stăpînirii feudale.

Secolul al X-lea este epoca în care apare în istoria Romîniei orînduirea feudală. Între adoptarea limbii slavone „bisericești" ca limbă oficială de către romîni și formarea unei clase de stăpîni feudali există nu numai o semnificativă identitate cronologică, ci ambele fenomene se întregesc în cadrul formelor orînduirii feudale.

În evul mediu, pînă la izbînda limbilor „vulgare" (populare), fenomen social cultural care se întîlnește și în istoria noastră, clasa stăpînilor feudali se deosebea de clasa celor stăpîniți și exploatați atît prin privilegii și posibilități de înarmare specială, cît și prin cultură, care îmbrăca forme străine și inaccesibile celor mulți. Folosirea de către clasa feudală a unei limbi străine, declarată sacră, era și rezultatul orgoliului de clasă și mai ales o măsură de apărare împotriva accesului celor mulți în rîndurile privilegiaților.

Limba slavă literară la romîni, folosită în primul rînd de clasa stăpînitoare, de cler, dar și de reprezentanții orășenimii, în timpul perioadei feudale, are același rol ca limba latină în apusul și centrul Europei, ca limba elină la greci și ca însăși această limbă slavonă scrisă la popoarele slave ortodoxe: bulgari, sîrbi, croați și ruși. Nu avem a face, cum au crezut mulți cercetători mai vechi, cu o limbă folosită exclusiv de biserică. Biserica a jucat în perioada feudală un rol însemnat în propagarea și păstrarea limbii folosite de clasa stăpînitoare, dar ea trebuie considerată doar ca unul din elementele componente ale clasei stăpînitoare. Slavona se folosea nu numai ca limbă liturgică, ci și ca limbă a literaturii, a textelor juridice, ca limbă a statului feudal și a nobililor, în tranzacțiile și corespondența dintre ei. Ea a fost limba cultă a clasei feudale.

Este adevărat că în Transilvania nu a existat, cu puține excepții, o clasă a nobilimii mari romînești și ortodoxe, dar originile bisericii ortodoxe romînești în această provincie au fost feudale. Clasa feudală a cnezilor și jupanilor a stăpînit efectiv bisericile și mănăstirile cu domeniile lor. Biserica ortodoxă în Transilvania, ca și în celelalte țări romînești, nu a fost, în evul mediu, populară, ci feudală. Așadar, limba slavonă este în Transilvania limba bisericii și limba clasei cneziale romînești. Pe pereții bisericilor din Crișcior, Streiu, Sîn-Giorgiu, Rîbnița și în alte părți sînt zugrăviți jupanii romîni și jupanițele lor în costume nobiliare și, alături, apar inscripții slavone în aceeași limbă ca cea folosită în Țara Romînească, în aceeași epocă, adică la începutul veacului al XV-lea. Actul slavon de danie din 1404, dat de cnezii și panii romîni din Maramureș pentru domeniul feudal al mănăstirii lor de la Peri, are mari asemănări diplomatice și stilistice cu actele care ieșeau în aceeași vreme din cancelaria Moldovei.

LEGĂTURILE CU BIZANŢUL

Încă din secolul al XIV-lea domnii romîni au căutat să aibă legături directe cu Bizanţul. În 1359 Nicolae Alexandru, organizînd mitropolia Ungrovlahiei, a cerut de la patriarhia din Constantinopol, prin scrisori, să-i trimită un mitropolit care să depindă de patriarhia ecumenică. Patriarhia a admis cererea voievodului romîn şi a numit pe Iachint Critopol, fost mitropolit al Vicinei.

Domnii îşi trimeteau la învăţătură copiii la Bizanţ, mare centru cultural. Unul dintre fiii lui Mircea cel Bătrîn şi-a făcut ucenicia armelor la curtea împăratului bizantin Ioan al VIII-lea (1425—1448), ca ofiţer în garda imperială, iar nepotul lui Mircea, Dan, s-a luptat vitejeşte în armata bizantină în contra turcilor, pentru care lucru împăratul i-a pus la îndemînă una dintre cele mai mari corăbii, ca să-l ducă la Cetatea Albă.

Obiceiul boierilor de a închina mănăstirile întemeiate de ei şi înzestrate cu moşii la Sf. Munte şi la patriarhiile din Răsărit începe la 1391 şi, cu timpul, ia proporţiile cunoscute. Călugării, trimişi pentru a administra averile mănăstireşti închinate, aduceau cu ei cărţi greceşti şi manuscrise, aceste mănăstiri devenind adevărate focare de cultură. În 1429 Gavriil monahul de la mănăstirea Neamţului a copiat un *Evanghelier* cu text slavon şi grecesc, frumos împodobit.

După prăbuşirea imperiului bizantin şi dezlănţuirea măcelului de către cuceritori, un mare număr de intelectuali greci s-au refugiat în Italia, pentru a scăpa de jugul asupritorilor; aceştia au participat la dezvoltarea mişcării de Renaştere. Intelectualii care au rămas în capitala imperiului, în majoritatea cazurilor, au căzut în robie, iar bogatele biblioteci de acolo au fost jefuite sau distruse. Era deci firesc ca după prăbuşirea imperiului bizantin să urmeze la Constantinopol o epocă de activitate culturală redusă. Dacă nu s-au scris opere literare sau ştiinţifice de mare valoare, totuşi au văzut lumina zilei cronici şi memorii referitoare nu numai la greci, ci şi la popoarele vecine.

N-a trecut mult timp după căderea Constantinopolului şi cuceritorii turci şi-au dat seama că pentru menţinerea imperiului lor au nevoie de cultura şi ajutorul grecilor.

Treptata acaparare a vieţii economice şi a pieţii otomane de către patriciatul orăşenesc grecesc din imperiul sultanilor, ridicarea la Constantinopol, Salonic, Anhialos a unor bogătaşi greci, care îşi plasează averile în bani lichizi, închiriind perceperea veniturilor statului şi cumpărînd moşii în ţările romîne, unde ocupă demnităţi, constituie adevărata cauză a influenţei greceşti la noi.

Încetul cu încetul grecii au început să ocupe importante posturi în Imperiul otoman, să conducă politica externă a imperiului, să exercite o influenţă covîrşitoare în numirea domnilor romîni şi chiar în cîrmuirea statelor dunărene. Este cunoscută influenţa ce a avut-o un Mihail Cantacuzino, zis Şeitanoglu, un Iani Banul, un Andronic Cantacuzino sau Alexandru Mavrocordat.

Documentele nu spun dacă o dată cu căderea Constantinopolului s-au refugiat şi la noi intelectuali greci. În primii ani ai secolului al XVI-lea grecii au început să se îndrepte însă şi către ţările noastre, mai ales clerici,

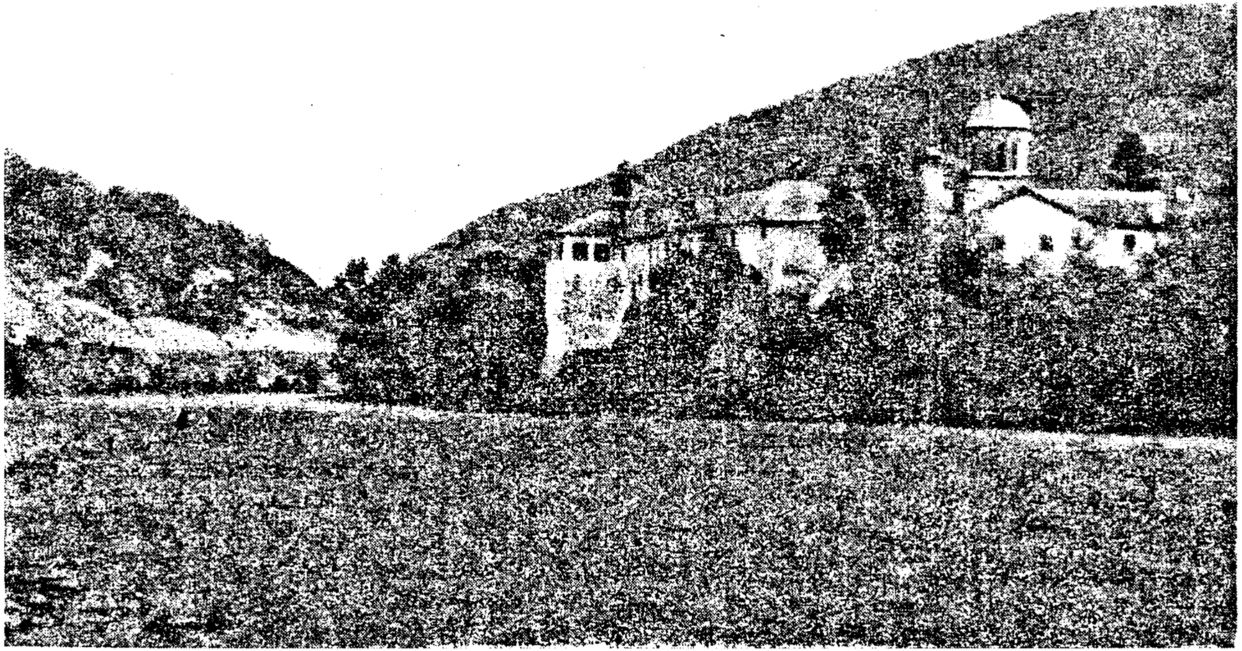

Mănăstirea Cozia — fotografie. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

aduşi de domni pentru organizarea vieţii religioase. La 1500 Radu cel Mare, intervenind pe lîngă sultan, scapă din surghiun pe patriarhul Nifon şi îl aduce în Ţara Romînească ca să organizeze biserica.

CIRCULAŢIA MANUSCRISELOR SLAVE LA ROMÎNI

În cultura evului mediu literatura religioasă era dătătoare de normă pentru formaţia spirituală a cărturarilor şi chiar a celorlalte manifestări ale creaţiei culturale feudale: istoria, pravilele, artele plastice erau influenţate de concepţia teologică. Literatura religioasă în limba slavonă, care circula în manuscrise în ţările romîne, era citită de un număr restrîns de cunoscători, dar nu atît de restrîns ca să se mărginească numai la călugări şi la preoţi. Limba slavă era limba cultă a clasei stăpînitoare şi scrierile religioase formau hrana spirituală a acestei clase; ele nu se copiau numai pentru cercul închis al clerului, ci se adresau şi boierilor mari şi mici, dregătorilor, unor orăşeni bogaţi, care aveau interesul să înveţe slavoneşte. Pe un *Apostol* slavonesc de la mijlocul secolului al XVI-lea, din Ţara Romînească, îi găsim pe ştiutorii de carte slavonă definiţi în modul următor: „Voi, fraţi şi călugări şi diaconi şi gramatici şi după aceştia toţi cărturarii". Numeroase sînt cărţile bisericeşti slavone care poartă însemnări în slavoneşte ale unor cititori boieri sau dregători. Cîteodată asemenea cărţi fac parte din averea unor boieri: în 1584 fiicele lui Neagoe logofăt moştenesc averea părintească, moşia „şi cărţile bisericeşti"[1]. Unii boieri scriu cu mîna lor cărţi religioase, ca jupîn Ivan, mare vistier din oraşul Rîmnic, care copiază un *Tetraevanghel* slav în 1544[2]. Despre fiica lui Petru Şchiopul, domnul Moldovei, aflăm că „ştia carte bulgărească şi grecească şi în fiecare zi cetea Acatistul şi slujba bisericii"[3]. Chiar la sfîrşitul veacului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir povesteşte cum tălmăcea din slavoneşte în fiecare seară pentru părintele sau Constantin vodă, părţi din cuvîntările lui Ioan Gură de Aur.

Această constatare exclude părerea după care răspîndirea manuscriselor slave cu conţinut religios în Ţara Romînească şi în Moldova s-ar datora în primul rînd călugărilor sîrbi şi bulgari, care s-au refugiat peste Dunăre, fugind de primejdia năvălirii turceşti. Originile scrisului slavonesc la noi sînt mult mai vechi şi au temeiuri sociale mai largi decît refugiul călugărilor sud-slavi după cucerirea otomană. De altfel, în epoca căderii Bulgariei (1393) şi a Serbiei (1459) sub jugul otoman, existau în ţările romîne vechi şi numeroase manuscrise în limba slavonă, care dovedesc circulaţia anterioară a literaturii religioase în această limbă. Este adevărat că unele texte religioase de preţ, scrise în Bulgaria şi în Serbia, au ajuns mai tîrziu în mănăstirile sau la curtea domnească din Ţara Romînească şi din Moldova, ca de pildă *Evangheliarul* ţarului bulgar Ivan Alexandru, cumpărat un secol mai tîrziu de Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, sau tîlcuirea *Apocalipsului*, cu semnătura lui Sava II, patriarhul sîrbilor, ajuns în împrejurări necunoscute în ţările noastre[4]. Dar aceste cazuri formează excepţii.

---

[1] *Documente privitoare la Istoria Romîniei*, B., veacul XVI-4, Editura Acad. R.P.R., p. 275.

[2] L. Stojanović, *Stari srpski zapisi i nadpisi*, IV, p. 49.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, XIV-1, p. 85.

[4] *Manuscrisul slav nr. 100*, Biblioteca Acad. R.P.R. (fost la mănăstirea Glavacioc).

Mai multe sînt manuscrisele slave din țările romîne scrise de grămătici și clerici trimiși „pentru desăvîrșire“ la Muntele Athos, în mănăstirile slave (Zografu, Hilandar) și în Serbia, unde copiau numeroase texte slavonești. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea sînt trimiși la Athos, de către domnul Țării Romînești Vladislav, numeroși călugări romîni.

Nu este exclus ca un număr de scrieri bizantine și chiar latinești să fi fost traduse în slavonește de cărturarii cunoscători ai acestei limbi aflători în special în Moldova. Un *Sbornic* [1], culegere bizantină de polemici împotriva ereziilor, a fost tradus, după cum rezultă dintr-o însemnare pe text, din grecește în slavonește, probabil în Moldova, în veacul al XV-lea.

În cele trei țări romînești au apărut, încă din veacul al XV-lea, diverse tipuri de litere și ornamente, care disting textele slave scrise la noi de produsele similare din țările slave, astfel încît manuscrisele din Țara Romînească, Moldova și Transilvania sînt ușor de deosebit. S-au păstrat însă și unele copii ale textelor bisericești anterioare stabilirii manierei caligrafice specifice țărilor noastre. Este vorba de *Octoihul* slav de la Caransebeș (adus acolo din Moldova), care datează din secolul al XIII-lea, de foile de la Rîșnov (pe pergament), de fragmentele din *Evangheliar* și din *Vechiul Testament* din secolele XIII—XIV, de *Tetraevanghelul* pe pergament, aflător la Mănăstirea Neamț, care sînt urme ale circulației manuscriselor religioase copiate la noi încă înainte de fundarea statelor feudale Moldova și Țara Romînească.

Cuprinsul manuscriselor slave copiate în Țările Romîne este foarte variat. În primul rînd, trebuie să deosebim cărțile de cult: evanghelii, liturghii, molitvenice etc., al căror interes pentru istoria culturii este redus. Mai importante pentru crearea unei gîndiri religioase feudale sînt marile sbornice, care adesea trec de o mie de pagini și alcătuiesc o adevărată bibliotecă de scrieri religioase. Se pot deosebi două feluri de sbornice, după felul cititorilor cărora se adresează. Unele au un caracter popular, cuprind sfaturi morale, povestiri de minuni din viața pustnicilor. Aceste culegeri erau probabil citite de călugări și de oamenii cu o cultură slavonă mai redusă. Alte sbornice cuprind însă partea cea mai înaltă a literaturii teologice și a retoricii bizantine, omiliile lui Ioan Gură de Aur, scrierile marilor retori bisericești bizantini. Pentru înțelegerea lor se cerea o adîncă și subtilă cunoaștere a limbii și o pricepere a problemelor abstracte ale filozòfiei teologice. Astfel de sbornice sînt mai numeroase la noi în prima jumătate a veacului al XV-lea. După aceea, o dată cu stabilirea autorității domnești asupra bisericii, sub Ștefan cel Mare, imensa majoritate a manuscriselor bisericești o formează cărțile de ritual. Abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se reia în chip masiv copierea sbornicelor teologice.

Și în Transilvania, în această epocă, se copiau lucrări bizantine în limba slavonă, de subtilă filozofie și teologie, cum sînt comentariile împăratului bizantin Ioan Cantacuzin la *Etica* lui Aristotel, aflătoare la biserica Șcheilor Brașovului, sau polemicele împotriva ereziilor.

Am spus despre sbornicele slavo-bizantine care au fost copiate și au circulat în Țările Romîne că au un conținut foarte variat și bogat. O mulțime de comentarii religioase, tîlcuri ale scripturii, texte de filozofie mistică bizantină, în parte inedite în forma lor grecească, se întîlnesc în aceste culegeri. Operele lui Psellos, filozof bizantin din secolul al XI-lea, discursurile polemice anticatolice asupra dogmelor ortodoxiei ținute de Iosif Vrienios la curtea imperială din Bizanț (începutul secolului al XV-lea), o versiune necunoscută de bizantinologi a *Catenei lui Iov*, atribuită lui Olimpiodor din Alexandria (sec. XI), se întîlnesc în aceste manuscrise slavo-romîne, alături de alte scrieri ale unor autori bizantini mai puțin cunoscuți.

---

[1] *Manuscrisul slav nr. 296*, Biblioteca Acad. R.P.R.

Deși *sbornicele* religioase au o proveniență variată, totuși se poate întrevedea o linie de cugetare religioasă predominantă în cele mai multe dintre ele. Alegerea textelor nu este întîmplătoare, cel puțin pentru un grup însemnat din aceste colecții slavo-bizantine, căci ele merg pe aceeași linie de doctrină religioasă. Este vorba de doctrina isihastă.

La mijlocul secolului al XIV-lea a apărut în biserica bizantină un curent reprezentat în special de teologul Grigore Palamas, ca o reacție împotriva tendințelor occidentale care își făcuseră loc în biserică. Isihasmul reprezintă o reacție mistică împotriva raționalismului religios, care se manifestase în scrierile teologilor din imperiu. Bazați pe comentarea scrierilor părinților bisericești de la începutul literaturii creștine (Ioan Chrisostom, Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Pseudo-Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și alții), isihaștii pretindeau că se poate afla o metodă de contact între credincios și divinitate pe calea desprinderii gîndului omenesc de tot ce este lumesc și material, creîndu-se o stare de spirit înrudită cu extazul oriental. Această doctrină mistică a biruit în discuțiile sinoadelor și a devenit oarecum oficială la Bizanț. Ea avea un caracter reacționar, înăbușind tendințele de luptă socială, dar, pe de altă parte, slăbea puterea bisericii ortodoxe, a ierarhiei bisericești, care își aroga rolul de mijlocitoare între credincioși și Dumnezeu. Este sigur că isihasmul a avut o largă răspîndire la slavii sud-dunăreni și în Țările Romîne prin mitropolitul Eftimie de la Tîrnova și prin Nicodim, fondatorul primei mănăstiri din Țara Romînească. Fapt este că numeroase sbornice de cuprins teologic slavon copiate în țările noastre în secolele XV—XVI au un caracter isihast, nu numai prin predominarea scrierilor vechi și mai noi, care au fost considerate de către isihaști ca izvoare ale doctrinei lor, dar și prin tonalitatea mistică prezentă în întreg sbornicul.

Dintre numeroasele scrieri mistice bizantine cuprinse în aceste culegeri, mai răspîndite sînt *Cuvîntările ascetice ale lui Efrem Sirul* și *Leastvița* (Scara) *lui Ioan Scărariul*, ambele provenite din partea asiatică a imperiului bizantin. Efrem Sirul recomandă creștinilor să nu se lase amăgiți de „înțelepciunea elinească“ (filozofia laică elină). După el viața este durere, omul nu trebuie să se veselească, căci „rîsul vostru în plîns se va schimba“.

Un alt aspect al misticismului îl prezintă *Leastvița*, cartea treptelor exercițiilor spirituale (de aceea se numește „scara“), care se rezumă la lepădarea succesivă de tot ce este omenesc: „fericit este acela care-și omoară cu totul voința“. Forma aceasta de misticism oriental, reluată în filozofia modernă de Schopenhauer, era recomandată cititorilor de la noi prin numeroase manuscrise.

Unele texte religioase cuprind și părți cu caracter social-politic. Grigore Teologul arată că „mai de folos este rînduiala și cîrmuirea decît dezordinea și neascultarea“, pentru că acestea din urmă aduc primejdii mari, ceea ce se interpreta firește ca o întărire autorizată, provenind de la un „sfînt“, a orînduirii înrobitoare a feudalismului.

Totuși, o parte din scrierile religioase citite în țara noastră datează dinainte de stabilirea orînduirii feudale în răsăritul Europei, și de aceea s-au strecurat în manuscrisele slavo-romîne pasaje și afirmații care nu se potriveau cu interesele feudalilor. In unele sbornice slavo-romîne din secolul al XV-lea se poate citi că „e mai bine să împarți averea săracilor, decît s-o dăruiești bisericilor și să le îmbogățești". Grigore Teologul afirmă că „nu e de loc în afara granițelor legii și filozofiei și nici rușinos" ca un om cu merit să se ridice din rîndurile supușilor în acelea ale cîrmuitorilor. Alte scrieri religioase (anonime) discută probleme care deveniseră arzătoare în orînduirea feudalismului : „despre bogăție, care sînt căile prin care putem cunoaște dacă bogăția este de la Dumnezeu sau din fapta diavolului și cum bogăția nedreaptă nu este de la Dumnezeu". În orice caz, din acest text rezultă că există o bogăție plăcută lui Dumnezeu, sanctificată de biserică și apărată de ea împotriva răscoalelor și a contestațiilor. Și asupra negoțului, a atitudinii bisericii față de cîștigul realizat prin schimbul pe piață, se află precizări în literatura religioasă slavă copiată în țările romînești. Negoțul nu este condamnat în veacul al XV-lea, ci se distinge numai negoțul local de cel cămătăresc : „Cum se cuvine cuiva a cumpăra și a vinde, ca să nu supere pe Dumnezeu". În același manuscris se dau indicații și asupra exercitării meșteșugurilor : „care meșteșug se cuvine mirenilor și cum meșteșugul medical nu trebuie lepădat nici de mireni, nici de călugări".

Literatura religioasă străină în limba slavonă care circulă în țările romînești are deci un rol social, ea se încadrează în viața socială a epocii feudale. Cu toate exagerările mistice ale isihasmului, care formează și ele o atitudine în fața vieții sociale, aflăm în alte scrieri concesii ale bisericii, care admite să discute problemele vieții lumești, păstrînd însă în cele mai multe cazuri o atitudine favorabilă clasei stăpînitoare.

O altă categorie de texte în circulație în secolele XIV—XVI cuprinde scrierile medievale care se adresează unui cerc de cititori mai larg decît pătura stăpînitoare și decît al cititorilor literaturii religioase, istorice sau juridice. Aceste scrieri sînt de proveniență străină și foarte diferite în privința conținutului și a formei. Ele cuprind literatura religioasă apocrifă, atît pe aceea care este opera „creziilor" care luptă împotriva bisericii oficiale și a orînduirii feudale sprijinite de ea, cît și legendele compuse literar și imaginativ în jurul povestirilor din Biblie. Acestea sînt reunite sub numele de *cărți populare.*

Tot de cărțile populare aparțin marile romane fantastice sau moralizatoare, care au străbătut prin traduceri în multe limbi toată lumea medievală : *Alexandria, Varlaam și Ioasaf* ș.a. Toate aceste scrieri sînt pe drept numite *populare*, nu numai din cauza întinsei lor circulații, ci și pentru că, alcătuindu-le, cărturarii au pus la contribuție multe legende orale auzite din popor.

Circulația acestor cărți slavone în țările romînești pune o problemă destul de grea pentru istoria culturii noastre : de cine erau citite și cui se adresau? Mai pot ele fi denumite cărți populare, cînd sînt scrise în limba pe care poporul nu o înțelegea? Dar, pe de altă parte, cuprinsul lor, adesea opus dogmei oficiale a bisericii, și o deosebită exuberanță a imaginației, care le apropie de creația populară a basmelor le arată înrudite cu gustul literar al maselor. Firește că vor fi fost și boieri care citeau cărțile populare, de asemenea și unii orășeni cunoscători de slavonie, dar trebuie să admitem că chiar sub forma slavonă aceste cărți erau cunoscute de popor. Pe ce căi s-a făcut acest din urmă contact? Rolul principal trebuie să-l fi avut preoţii care ştiau slavoneşte. Dovadă că aceştia erau buni cunoscători ai cărţilor populare slavone este faptul că mai toate traducerile romîneşti ale cărţilor populare din veacurile XVI—XVIII li se datoresc lor.

Cel mai vechi text apocrif în slavonă scris în ţara noastră este *Rugăciunea... pentru alungarea diavolului* a sfîntului Sisinie (Sisoe) pe un sul subţire de plumb, găsit la Turnu Severin, copiat probabil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea pentru un romîn, Gheorghe Bratul.

Multă vreme s-a crezut că bogomilismul, erezie populară şi anti-feudală din Bulgaria (secolele X—XV), a stat la baza răspîndirii tuturor legendelor populare cu caracter religios din ţara noastră. Astăzi această părere a fost redusă la proporţii mai modeste: bogomilii au cultivat şi au transmis numai o parte din aceste legende, cele care se potriveau cu concepţia lor religioasă dualistă; alte legende, dintre care unele contrazic de-a dreptul credinţa lor, au venit la noi pe alte căi ale circulaţiei medievale.

Bogomilismul, numit aşa după fondatorul său, Bogomil, este varianta slavă a curentelor dualiste din Asia (maniheii, masalienii şi pavlichenii). Aceste doctrine admit în lume o creaţie a răului, care este blestemată şi trebuie combătută. Răul îl constituie toată orînduirea feudală a monarhilor, nobililor, precum şi ierarhia bisericii, care apasă asupra celor supuşi, robi şi ţărani. Timp de mai multe veacuri bogomilii au luptat împotriva feudalismului în Bulgaria şi doctrina lor s-a răspîndit în Imperiul Bizantin, în Bosnia, Serbia şi în apusul Europei. Nu posedăm date sigure despre răspîndiare bogomilismului în ţările romîneşti sub formă de comunităţi religioase ale acestor „eretici"; totuşi sînt unele indicaţii în acest sens pentru veacul al XIV-lea. În *Viaţa sfîntului Teodosie de Tîrnova* (cca 1350—1365) se arată că acest călugăr bulgar, cel mai aprig propovăduitor al luptei împotriva bogomililor din ţara sa, a devenit renumit şi la unguri, sîrbi şi romîni (valahi) pentru această luptă, de unde ar reieşi că problema bogomililor se punea şi aici. Mai clară în această privinţă este scrisoarea patriarhului Eftimie de Tîrnova către stareţul Nicodim de la Tismana (cca 1378—1393), pe care-l sfătuieşte ca în ţara lui să ferească pe tineri de erezia „masalienilor", o denumire curentă pe atunci dată bogomililor. Acelaşi patriarh bulgar a scris tot atunci mitropolitului Antim al Ţării Romîneşti, despre neorînduiala vremilor „aici şi acolo" şi despre certurile care aduc erezii în biserică. Este deci probabil că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea erezia bogomilică, mişcarea împotriva ierarhiei bisericii şi a celei feudale, îngrijora căpeteniile religioase şi politice din ţările romîneşti.

Fapt este că una dintre cele mai cunoscute cărţi ale bogomililor, *Vedenia lui Isaia proorocul*, a circulat în mai multe copii slavone în special în Moldova. Această carte bogomilică nu a mai fost tradusă în romîneşte o dată cu celelalte cărţi apocrife. Cel mai vechi manuscris slav din Moldova al *Vedeniei* datează din anul 1448 şi a fost copiat de diacul Gavril de la mănăstirea Neamţ[1]; alte copii, tot din Moldova, datează din veacul al XVI-lea. *Vedenia* povesteşte ridicarea proorocului la ceruri, unde-l vede întîi pe diavol, a cărui luptă împotriva oamenilor nu va înceta pînă la sfîrşitul lumii, apoi descrie ca într-o divină comedie, cele şapte ceruri sau cicluri ale paradisului ; în cel mai înalt vede aruncate pe jos coroanele și sceptrul împăraților și domnilor.

---

[1] Iordan Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi*, Sofia, 1925, p. 131.

O carte pseudo-bogomilică, transmisă prin copii de manuscrise din Țara Romînească și din Moldova, este *Cartea tainică a lui Enoh*. Și în acest apocrif este vorba, cu descrieri fantastice mult dezvoltate, despre călătoria în cele șapte cicluri ale cerului. Autorul, care prelucrează un străvechi text ebraic, a introdus aici figura lui Satanail, diavolul, care luptă neîncetat împotriva creației dumnezeiești ; împotriva lui se înarmează ca oșteni îngerii. Enoh are convorbiri cu Dumnezeu, care-i dezvăluie taine pe care nici îngerii nu le cunosc despre creația lumii în rivalitate cu diavolul. Cartea lui Enoh, după cît se știe pînă acum, a fost copiată în două manuscrise slave din țările romînești, unul din Moldova, altul din Țara Romînească, datînd amîndouă din veacul al XVI-lea [1].

Dintre scrierile apocrife legate de Noul Testament aflătoare în manuscrisele slave copiate în țările romînești sînt de remarcat vechi cărți care au circulat în diferite limbi în tot Orientul, independent de curentul popular al bogomililor. Între acestea sînt *Evanghelia apocrifă a lui Nicodim*, cel care ar fi îngropat corpul lui Hristos [2], și *Legenda lui Afrodițian*, o amplificare a povestirii din Evanghelie despre închinarea magilor. După această legendă, Hristos s-a născut din zeița Hera și din „creator“, în vremea împăratului Cyrus al perșilor. Răsturnarea idolilor din temple face pe Cyrus să trimită la Betleem cu daruri pe cei trei magi, care, după învingerea multor greutăți, ajung la țelul lor [3]. La această legendă se mai adaugă povestirea despre cei doi tîlhari răstigniți o dată cu Hristos [4].

Un număr mare de manuscrise slavone conțin apocrife legate de *Vechiul Testament: Povestirea despre capul lui Adam*, *Cuvîntul proorocului Daniil despre împăratul Navuhodonosor*, *Revelația lui Avraam despre testamentul arhanghelului Mihail* [5]. Cea din urmă, mai des citată sub numele de „Testamentul lui Avraam“, a cunoscut o foarte largă circulație în lumea medievală orientală și apuseană, din cauza subiectului său fantastic : Arhanghelul vizitează pe Avraam și-l duce în cer să vorbească cu Dumnezeu ; Avraam nu vrea să moară și se întoarce pe pămînt, unde-l urmărește moartea, personificată în chip de femeie. La urmă moartea se arată sub adevăratul ei chip și dă lui Avraam să bea paharul care-i va curma viața.

Tot prin apocrifele care au circulat în limba slavonă în țările romînești trebuie socotite prevestirile cu caracter apocaliptic și povestirea despre *Vămile văzduhului* [6]. Dintre prevestirile apocaliptice, mai caracteristică este cea intitulată *Profețiile sfîntului Metodie, episcopul patarilor*. În această așa-zisă profeție se află un paragraf intitulat *Despre tătarii cei închiși* : „se vor deschide porțile de miazănoapte și vor ieși afară puterile păgîne, care erau închise înlăuntrul iadului“. Năvălitorii vor avea chip de lup, vor bea sînge de fiară și atîția vor fi uciși, încît nimeni nu va prididi să-i îngroape.

---

[1] Iordan Ivanov, *op. cit.*, p. 165 și *Manuscrisul slav nr. 552*, Biblioteca Acad. R.P.R.

[2] *Ibidem, ms. slav. nr. 447* (sec. XVI, Moldova).

[3] *Ibidem, nr. 678.*

[4] *Ibidem, nr. 649* (moldovenesc).

[5] *Ibidem, nr. 636 și 649*, Biblioteca Acad. R.P.R.

[6] *Manuscrisul slav nr. 133*, Biblioteca Acad. R.P.R.

Dar, cum se arată și în titlu, „saracenii în cele din urmă vor pieri". Cînd va fi a șaptea vreme, va trimite Dumnezeu pe arhistrategul său și-i va nimici într-un ceas [1].

Cartea aceasta, copiată la noi în vremea marilor războaie de apărare împotriva cotropirii otomane, făcea drum nădejdilor că se apropie timpul cînd turcii, socotiți ca puteri ale iadului, vor fi în sfîrșit nimiciți.

Atitudinea unor preoți care difuzau literatura apocrifă ar fi aproape de neînțeles, dacă nu am avea în vedere o anumită „stratificare" a clerului — clerul înalt și preoții și călugării simpli. Această literatură era nu numai nepotrivită cu tradiția religioasă, dar apărea chiar ca potrivnică învățăturii tradiționale a bisericii despre începutul și soarta lumii. Erau unii preoți și călugari fără prea multă cultură teologică, care copiau textele apocrife, fără a-și da seama că ele conțin învățături contrare bisericii. Dar conducătorii ierarhiei ortodoxe nu erau toți ignoranți, cel puțin în domeniul teologici, dovada literatura teologică bizantină în limba slavă pe care o citeau. Trebuie să admitem așadar că literatura apocrifă a circulat în lumea satelor și chiar la unele curți boierești, alături sau chiar împotriva bisericii. Biserica nu stăpînea toată viața spirituală, nu izbutea să imprime un ritm unic culturii, dovadă și amănuntul povestit de *Viața lui Nifon* că un boier muntean a refuzat să se închine moaștelor sfîntului, necrezînd în puterea lui miraculoasă.

Tot acestei lumi însetate de fantastic și de imaginea unei lumi mai bune se adresau marile romane medievale, dintre care în special două au fost copiate în multe manuscrise slave din țările romînești în veacurile XV—XVI. Unul este povestirea orientală *Varlaam și Ioasaf*, o prelucrare a vieții lui Buddha, celălalt *Alexandria*, prelucrare legendară, fantastică, a vieții lui Alexandru Macedon.

Varlaam și Ioasaf este o carte pe care o cunoaștem, pînă acum, în patru copii manuscrise slave din secolele XV—XVI, toate provenind din Moldova [2]. Scrierea a circulat în slavonește și în Țara Romînească, de vreme ce găsim extrase dintr-însa în *Învățăturile lui Neagoe-Basarab către fiul său Teodosie.*

Alexandria slavă de redacție medio-bulgară, provenită din Moldova (ms. 337), se deosebește de *Alexandria* romînească (tradusă din sîrbește), care a fost citită timp de mai multe secole la noi. Versiunea slavă amintită este mai bogată, cu o dezvoltare specifică dată tocmai părților legendare, de basm, și cu reducerea elementului istoric. În special este interesant pasajul despre ghimnosofiști, înțelepții care se împotrivesc războaielor și robirii, precum și cel despre chinuirea în iad a domnilor și boierilor nemilostivi. Dar *Alexandria* slavă poate fi semnalată și în Țara Romînească la începutul secolului al XVI-lea, căci este citată în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* (versiunea slavă, fragm. IX; versiunea romînească, cap. *Despre milostivire și îndurare*).

Circulația literaturii apocrife și a romanelor medievale în limba slavonă la noi, în secolele XV—XVI, a prilejuit o legătură între cultura feudală romînească și cultura din aceeași perioadă a altor țări din Europa și Asia, unde apocrifele și romanele populare erau de asemenea frecvent citite.

---

[1] *Manuscrisul slav, nr. 135*, f. 363 și urm.

[2] *Ibidem, nr. 132, 158, 311*, Biblioteca Acad. R.P.R. și un manuscris care a fost la mănăstirea Moldovița.

Scrierile juridice în limba slavonă, copiate în țările romînești și care au devenit un instrument al justiției statelor feudale romînești, derivă din grupul scrierilor bisericești. În adevăr, primele pravile slave folosite la noi sînt *nomocanoanele*, care cuprind mai ales dreptul canonic.

Un număr destul de mare de manuscrise și o ediție tipărită alcătuiesc literatura juridică în limba slavonă din Țara Romînească și din Moldova în secolele XV și XVI. Importanța circulației și folosirii acestor texte este legate de dezvoltarea socială și politică a țărilor noastre și în același timp și de cea literară, deoarece pravilele au fost traduse în limba poporului încă de la mijlocul veacului al XVI-lea.

Pravilele slavone despre care este vorba sînt traduceri după legislația bizantină. Bazate pe vechile legiuiri din vremea lui Justinian și a urmașilor săi, precum și pe hotărîrile sinoadelor ecumenice, ele formează compilații de drept canonic și de drept penal. Cea mai răspîndită colecție de pravile este *Pravila sfinților apostoli* (în care, în preambul, hotărîrile juriștilor sînt puse sub autoritatea apocrifă a apostolilor Petru și Pavel), apoi colecția mai dezvoltată a lui Matei Vlastares din Salonic, intitulată *Sintagma* (adunare de legi). Prima a fost tradusă în slava veche (bulgara veche, încă din vremea întîiului imperiu bulgar, de unde a trecut în Rusia kieviană, ca manual de legi, în veacul al XII-lea; cealaltă a fost tălmăcită în veacul al XIV-lea, tot în Bulgaria.

Ambele legiuiri s-au copiat în Țara Romînească și în Moldova începînd cu mijlocul secolului al XV-lea [1], unele copii fiind destinate exclusiv bisericii, pentru partea de drept canonic, iar altele, cele mai multe, au fost copiate de grămătici din inițiativa domnească, pentru nevoile domniei. Afirmația lui Dimitrie Cantemir, din *Descrierea Moldovei*, despre corpusul de legi alcatuit din porunca lui Alexandru cel Bun după izvoare bizantine nu poate fi controlată deocamdată din lipsă de texte juridice provenind din acea epocă. Cel mai vechi text de pravilă slavonă copiat în Țara Romînească datează din anul 1451 și a fost scris de grămăticul Dragomir (deci un laic) din porunca domnului Vladislav II și cuprinde *Sintagma* lui Matei Vlastares. În Moldova posedăm două copii ale aceleiași *Pravile*: una din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, alcătuită din inițiativă bisericească, scrisă de Ghervasie ieromonahul de la mănăstirea Neamț, în 1472, alta scrisă din ordinul lui Ștefan cel Mare, de grămăticul Damian, la Iași, în 1495. Cunoaștem pînă acum 13 manuscrise de pravile slavone din Țara Romînească și din Moldova, datînd din secolele XV—XVI și alte cîteva din prima jumătate a veacului următor (deși între timp pravilele fuseseră traduse și în romînește). Numărul mare de pravile slavone care au circulat în țările romînești arată folosirea lor în practica juridică a țării și a domniei. Pravila a fost nu numai copiată în numeroase manuscrise, dar a fost chiar tipărită în slavonește, în tipografia domnească din Tîrgoviște, în 1544, ca anexă la *Molitvenicul* slavon. Această legiuire, cea dintîi tipărită în istoria noastră, cuprinde *Pravila sfinților apostoli* cu indicația: „Toate poruncile pentru preoți și pentru oamenii mireni“, ceea ce arată caracterul dublu, bisericesc și laic al pravilei.

---

[1] *Pravila sfinților apostoli* din *Manuscrisul slav nr. 72*, Biblioteca Acad. R.P.R., datează de la începutul secolului al XIV-lea, dar manuscrisul provine probabil din Serbia.

Răspîndirea pravilelor slavone, în mare parte din inițiativa domnească, are un dublu înțeles : înlocuirea dreptului nescris cu texte precise, care nu dau loc la interpretări abuzive, și în același timp formarea unei legi a țării întregi, în locul obiceiurilor locale, care variază după regiuni și după domenii. În acest sens pravila a fost un instrument al centralizării statului feudal. Pravilele conțineau pedepsele ce trebuiau aplicate pentru ucidere, furt, bătăi ; în ele se indica gradația pedepsei după obiectul furtului (ouă, grîne, vite) și mai ales se dădeau indicații despre răspunderea părinților și rudelor pentru faptele fiilor și altor rude, cînd locuiesc împreună sau separat. Ele nu constituiau, bineînțeles, o legislație favorabilă poporului asuprit, nici o normă care să pună frîu abuzului clasei stăpînitoare (cel mult, în *Pravila sfinților apostoli* se găsește o interzicere ca robii să poată fi puși la muncă mai mult de cinci zile pe săptămînă, celelalte două fiind rezervate pentru cultul religios). Dimpotrivă, pravila bizantină apără proprietatea feudală și privilegiul stăpînilor împotriva încercărilor de eliberare a celor supuși. Ea este o armă a stăpînilor împotriva celor asupriți, dar poate deveni, totodată, o armă a monarhului împotriva anarhiei nobililor și vasalilor. Obiceiul nescris „al pămîntului" a continuat să existe și după ce s-au scris pravilele din porunca domnească, pentru că pravila, în cele două forme indicate mai sus (a „apostolilor" și a lui Vlastares), nu cuprindea dreptul civil feudal, relațiile între stăpîni și țăranii dependenți, dreptul de moștenire, de vînzare, care au rămas reglementate de către dreptul feudal nescris, iar, pe de altă parte, pravilele erau folosite mai ales ca manuale pentru judecători, în cazurile cînd legea nescrisă nu dădea putința unei interpretări clare. Legea scrisă, pravila, a fost totuși aplicată ; numărul hotărîrilor domnești din secolul al XVI-lea, în cele două țări romînești, în care se face aluzie la Pravilă este considerabil. În 1547, doi ani după apariția Pravilei tipărite de la Tîrgoviște, Mircea vodă Ciobanul declară, într-o hotărîre de judecată : „Am judecat după pravilă și după obicei", iar în Moldova, în 1540, Ștefan Lăcustă se angaja față de polonezi că în caz de litigii între locuitorii celor două țări, îi va judeca „după legea scrisă" [1]. Numeroase judecăți domnești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea citează „pravilele domnești", „pravila sfîntă" ; privilegiul lui Petru Cercel dat episcopiei de Buzău cuprinde chiar extrase din pravile [2].

Pravilele slavone au fost deci citite, ele făceau parte din bagajul cultural al clasei stăpînitoare. Este interesant de observat că amîndouă pravilele cuprind nu numai texte de legi sau hotărîri dogmatice ale sinoadelor, dar și extrase din hotărîrile bisericești, polemici împotriva bisericilor neortodoxe și „ereziilor". Atacurile împotriva „latinilor", adică a catolicilor, alcătuite din vechile dispute din veacul al XI-lea, au oarecare actualitate pentru societatea feudală romînească, asaltată de propaganda catolică, sub care se ascundea și o încercare de acaparare politică. Și mai mult interes prezintă combaterea ereziilor.

Aceste erezii, care se iviseră în evul mediu în Imperiul bizantin și apoi în țările slave din Peninsula Balcanică, au un substrat social. Lupta împotriva bisericii, păstrătoare a ierahiei, a autorității claselor stăpînitoare, reprezenta revolta maselor împotriva acelei autorități. În special bogomilismul, care era foarte răspîndit în Bulgaria, Serbia și Bosnia, în secolele XIV—XV, era forma religioasă a unei mari mișcări antifeudale, care se ridica împotriva ierarhiei și asupririi feudale a bisericii, cît și împotriva feudalilor laici, a monarhilor, jupanilor, boierilor stăpîni de oameni și de domenii. Curentul bogomilic mai preocupa încă pe reprezentanții clerului înalt din țările noastre în veacul al XV-lea. De aceea pasajele din Pravile socoteau această formă religioasă blestemată de Dumnezeu. Astfel, în *Sintagma* slavonă a lui Matei Vlastares se află, chiar în partea I, un capitol intitulat „Despre cei care s-au abătut de la curățenia acestei credințe creștine și cum se cuvine să primim pe cei ce s-au pocăit pentru aceasta". Aici se descriu pe larg diferitele erezii, iar un paragraf special este intitulat „despre bogomili"[1]. Așadar, aceste pravile erau o armă împotriva mișcărilor așa-zise „eretice", cu substrat antifeudal. Unele dintre pravilele slavone au și o listă de cărți „mincinoase și oprite", un index de cenzură împotriva scrierilor care propovăduiau erezia. „Iar cărțile mincinoase acestea sînt..." arată că acestea sînt scrieri eretice. Între ele se cuprind : *Vedenia lui Isaia*, carte specific bogomilică ; *Cartea lui Ieremia popa din Bulgaria* (tot bogomilică), *Coborîrea Maicii domnului în iad*, *Legenda rusească a lui Chitovras*. Astfel de liste constituiau deci o opreliște împotriva cărților populare[2], de teama răspîndirii concepțiilor „eretice", opuse orînduirii feudale.

---

[1] *Documente privitoare la istoria Romîniei*, B, sec. XVI-2, Academia R.P.R., p. 367 și Hurmuzaki, *Supliment*, II-1, p. 134.

[2] *Ibidem*, A, sec. XVI-3, Academia R.P.R., p. 174—175 și 385—386 (Moldova) ; *ibidem*, B, sec. XVI-5, p. 135—136 (Țara Romînească).

Pravilele au în alcătuirea lor multe elemente ale dreptului roman și de aceea în traducerea slavă s-au păstrat o serie de termeni latini, care denumesc instituții romane și romano-bizantine. Pentru explicarea lor s-a adăugat la sfîrșitul textului slav al *Sintagmei* lui Matei Vlastares un vocabular latin-slav. Vocabularul, cu o întindere de circa patru coloane, este tradus din *Basilicalele* grecești, care cuprind un vocabular latino-grecesc. Sub titlul: *Cuvintele latinești* (Latinskia reci) se înșiră cuvinte ca acestea : *Pretor—voevoda*, *magistrati — vlastele*, *ilustrie — protospatare* etc. Cuvintele latine sînt și ele notate cu slove chirilice. Acest scurt vocabular se regăsește în mai multe manuscrise slave ale *Sintagmei* începînd cu cel din 1472, scris de Ghervasie de la Neamț, și apoi în altele din secolul al XVI-lea. El constituie primul vocabular al limbii latine (cuprinzînd terminologie juridică) folosit în țara noastră. Dar acest vocabular latin-slav nu a fost adăugat de copiștii moldoveni, ci provine probabil din vreun text sud-slav folosit și copiat în țările noastre.

În manuscrisul *Sintagmei* lui Matei Vlastares scris la Iași, în 1561 (aflător astăzi la Liov, în Ucraina), se găsește o interesantă inovație ; așezarea materiei juridice într-o nouă ordine, conform cu ordinea alfabetului slav. Țarul Ivan IV, știind că în Moldova se găseau buni cunoscători ai limbii slavone, precum și depozite de manuscrise în această limbă, se adresează domnului Moldovei, Alex. Lăpușneanu, cerîndu-i să-i procure un text remaniat al *Sintagmei* lui Matei Vlastares, în care materia să fie orînduită altfel decît în manuscrisele existente, unde textul era tradus din greceşte, în ordinea materiei din forma originală. Pentru ca judecătorii să poată folosi legiuirea uşor şi să găsească repede articolul referitor la o anumită cauză, era necesar ca materia să fie altfel aşezată, după cuvintele slavone caracteristice ale fiecărui articol, în ordinea alfabetului slav. Aceasta cerea o operaţie delicată şi o cunoştinţă perfectă a textelor juridice slavoneşti. Cererea ţarului dovedeşte cu prisosinţa că pravila era folosită curent la judecăţi. Ţarul Ivan IV este iniţiatorul unor măsuri de reforme judiciare bine cunoscute şi al unor legiuiri proprii nevoilor ruseşti. Pentru această operă a cerut el material din Moldova. Solicitat de ţar, Alexandru Lăpuşneanu s-a adresat episcopului Macarie de Roman, acelaşi care scria tocmai atunci cronica slavonă a Moldovei în veacul al XVI-lea. Macarie a dus la bun sfîrşit remanierea *Sintagmei* lui Matei Vlastares, şi domnul Moldovei a însărcinat pe egumenul Eftimie, de la mănăstirea Capriana, ucenicul lui Macarie şi autorul cronicii lui Alexandru Lăpuşneanu, să o ducă la Moscova, sub forma de dar pentru cîrmuirea Rusiei. Toate acestea nu înseamnă desigur o mare activitate juridică slavo-romînă, dar prezenţa pravilelor slave, folosirea şi chiar remanierea lor în ţara noastră constituie o contribuţie la literatura juridică bizantino-slavă, un moment interesant al culturii slavone în Ţara Romînească şi în Moldova.

---

[1] *Manuscrisul slav, nr. 286*, Biblioteca Acad. R.P.R. (Țara Romînească) (începutul sec. XVI), f. 43-v.

[2] *Ibidem, nr. 461*, Biblioteca Acad. R.P.R. Manuscrisul provine de la mănăstirea Bistrița (Oltenia), f. 396-v—398-v.

INCEPUTURILE TIPOGRAFIEI IN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XVI-LEA

Înfiinţarea tipografiei în limba slavonă în Ţara Romînească, la începutul veacului al XVI-lea, înseamnă un moment cu depărtate şi importante consecinţe pentru istoria culturii. Meşterul tipograf Macarie din Muntenegru, care învăţase arta tipografiei la Veneţia şi tipărise cîteva cărţi în limba slavonă de redacţie sîrbească la Cetinje, a fost adus de voievodul Radu cel Mare (1495—1508) în Ţara Romînească, unde a tipărit în 1508 prima carte ieşită de sub teascurile tipografice pe teritoriul nostru, un *Liturghier* în limba slavonă bulgară. Liturghierul a fost urmat, în aceeaşi tipografie şi prin activitatea aceluiaşi meşter, de încă două cărţi, de asemenea în limba slavonă: ***Octoihul***, cartea cîntărilor bisericeşti (1510), şi ***Evanghelia*** (1512)[1].

Începuturile tipografiei în ţara noastră au întîmpinat mari greutăţi tehnice. Erau necesari doi ani pentru tipărirea unei singure cărţi; hîrtia a trebuit să fie cumpărată de la Sibiu în topuri mici, de la negustorii care o vindeau cu amănuntul, aducînd-o din Italia şi din Germania, ornamentele şi o parte din litere au fost sculptate în lemn de meşterii din ţară. Cînd a apărut *Liturghierul*, după ce un număr de exemplare fusese distribuit şi mănăstirilor, s-a observat că în caietul al doilea se strecuraseră grave greşeli de tipar. Acesta a fost retipărit pentru exemplarele care rămăseseră în depozit, destinate bisericilor din ţară şi străinătate care încă nu primiseră cartea. După 1512, murind probabil Macarie sau, după alţii, plecînd la Athos

---

[1] Virgil Molin a presupus într-un memoriu că Macarie a lucrat la Veneţia. El a fost combătut de P. P. Panaitescu. Vezi şi V. Molin şi Dan Simonescu, *Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Ţara Romînească*, în „Biserica Ortodoxă Romînă“, nr. 10—11, oct.—nov., 1958, p. 1005—1034.

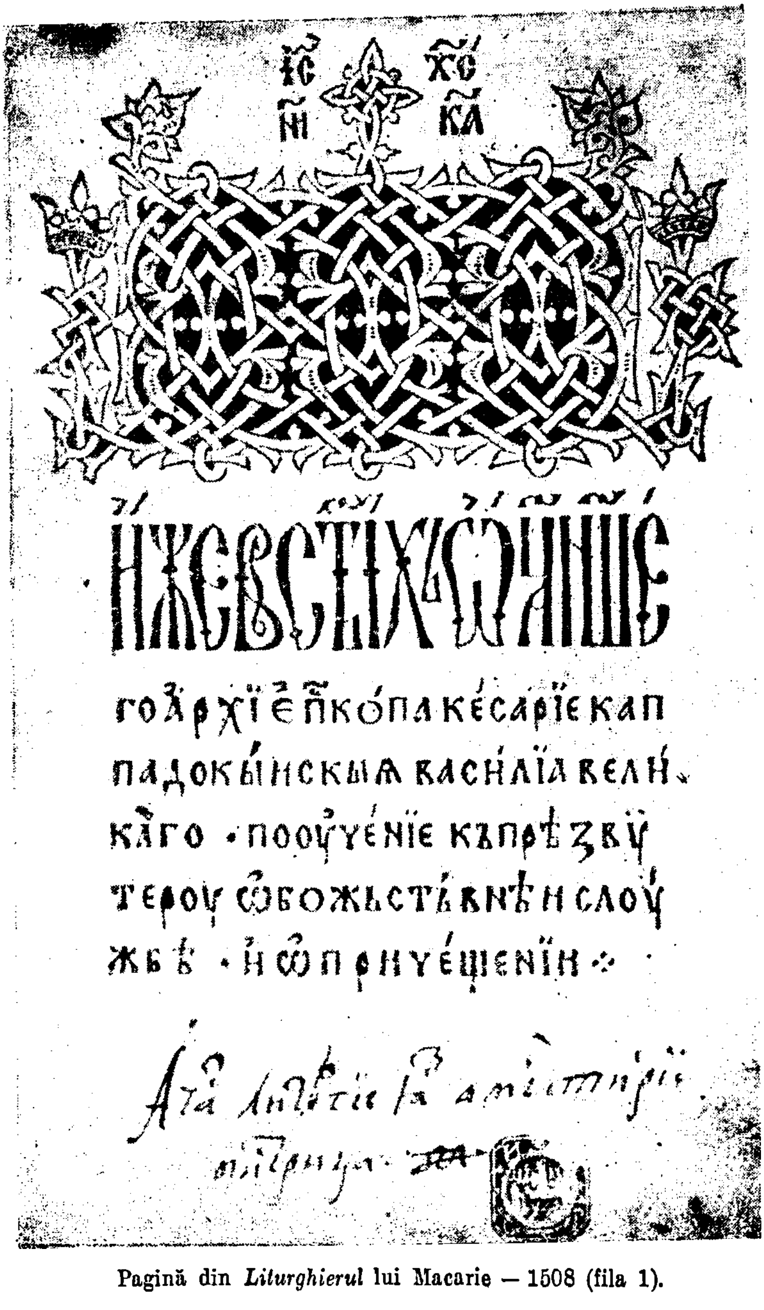

ІС ХС
НИ КА

Иже въ стыхъ ѿца наше
го архїепкопа кесарїе кап
падокыискыꙗ васнлїа вели
каго. поученїе къ презву
тероу ѿ божьствнѣи слоу
жбѣ. и ѿ причещенїи.

Pagină din *Liturghierul* lui Macarie — 1508 (fila 1).

şi negăsindu-se alt meşter, tipografia şi-a încetat activitatea mai mult de două decenii.

Şi totuşi aceste începuturi erau semnul unor mari schimbări. Ele corespund prefacerilor politice şi sociale în orînduirea feudală din Ţara Romînească. În timpul domniei lui Radu cel Mare începe centralizarea statului în dauna fărîmiţării feudale bazate pe autonomia şi imunităţile marilor domenii boiereşti. Centralizarea a avut ca instrument în primul rînd biserica : mănăstirile şi bisericile care depindeau de stăpînii lor, boieri, au fost trecute sub autoritatea ierarhiei episcopale, dependentă, la rîndul ei, de domnie. Cu aceasta, nu numai imense domenii din ţară trec sub controlul domnesc, dar şi autoritatea spirituală a bisericii asupra credincioşilor se exercită de acum înainte în favoarea exclusivă a domniei. Nu este desigur o coincidenţă întîmplătoare faptul că tipografia se înfiinţează tocmai atunci cînd biserica trece sub oblăduirea domnului şi cînd patriarhul Nifon de Constantinopol, adus în ţară, cere în sinodul clericilor şi boierilor „să se îndrepteze toată ţara de la arhierei". Întîia misiune a tipografiei era să dea cărţi bisericii domneşti şi să întărească astfel acest puternic instrument al noii cîrmuiri centralizate.

Tipografia condusă de Macarie nu era o întreprindere meşteşugărească, aşa cum a fost mai tîrziu tipografia în Ţara Romînească. Cărţile nu se vindeau, ci se dăruiau de către domn bisericilor ; este deci vorba de o operă de sprijinire a cultului, cu consecinţe politice, nu cu scop lucrativ.

Manuscrisele erau foarte rare şi scumpe. Tocmai în vremea cînd începe tipografia în Ţara Romînească, egumenul de la Schitul Brădet cumpără un *Tetraevanghel*, plătindu-l cu un munte al mănăstirii, în valoare de 1 000 de aspri. În veacul al XVI-lea, unele cărţi bisericeşti slavone se vindeau cu cîte 17—25 de galbeni de aur, cît o parte de moşie. Preoţii, neavînd cărţi, căutau să înveţe liturghia pe de rost. Înfiinţarea tipografiei cu cheltuiala domnului a întărit dependenţa bisericii de monarhia feudală, căci aceasta ţinea acum în mînă cărţile neapărat necesare clerului.

Înfiinţarea tipografiei mai are şi alt înţeles istoric. Cărţile tipărite de meşterul Macarie se regăsesc pînă în zilele noastre nu numai în bisericile din Ţara Romînească, ci anumite exemplare s-au aflat în bisericile romîneşti din Transilvania. Acest rol general romînesc al tipografiilor din ţările noastre se poate urmări de-a lungul întregii istorii a tiparniţelor. De asemenea, cărţile tipărite de Macarie au circulat şi în ţările slave căzute sub stăpînirea turcilor, în Bulgaria, în Serbia, la Muntele Athos. Este un aspect semnificativ al ajutorului dat de romîni slavilor sudici în a-şi păstra limba şi cultura sub stăpînirea străină.

Cărţile tipărite de Macarie sînt obişnuitele texte bisericeşti, texte traduse odinioară din greceşte în slavoneşte şi copiate în manuscrise pentru folosinţa romînilor care adoptaseră ritul slavon. Totuşi, cine le citeşte află în ele unele pasaje al căror ecou poate defini atmosfera politico-socială a vremii din Ţara Romînească.

Astfel, în *Liturghierul* lui Macarie din 1508, la sfîrşitul textului liturghiilor, se află diferite rugăciuni, dintre care una va fi trezit desigur un adînc ecou în mintea oamenilor de atunci, care trăiau vremuri de năvăliri turceşti, de lupte interne între facţiunile feudale, de cumplite asupriri inerente orînduirii. Am putea-o intitula „Rugăciunea pentru apărarea ţării" (de fapt, rugăciunea spusă la „litie") : „Încă ne rugăm pentru păzirea aces-

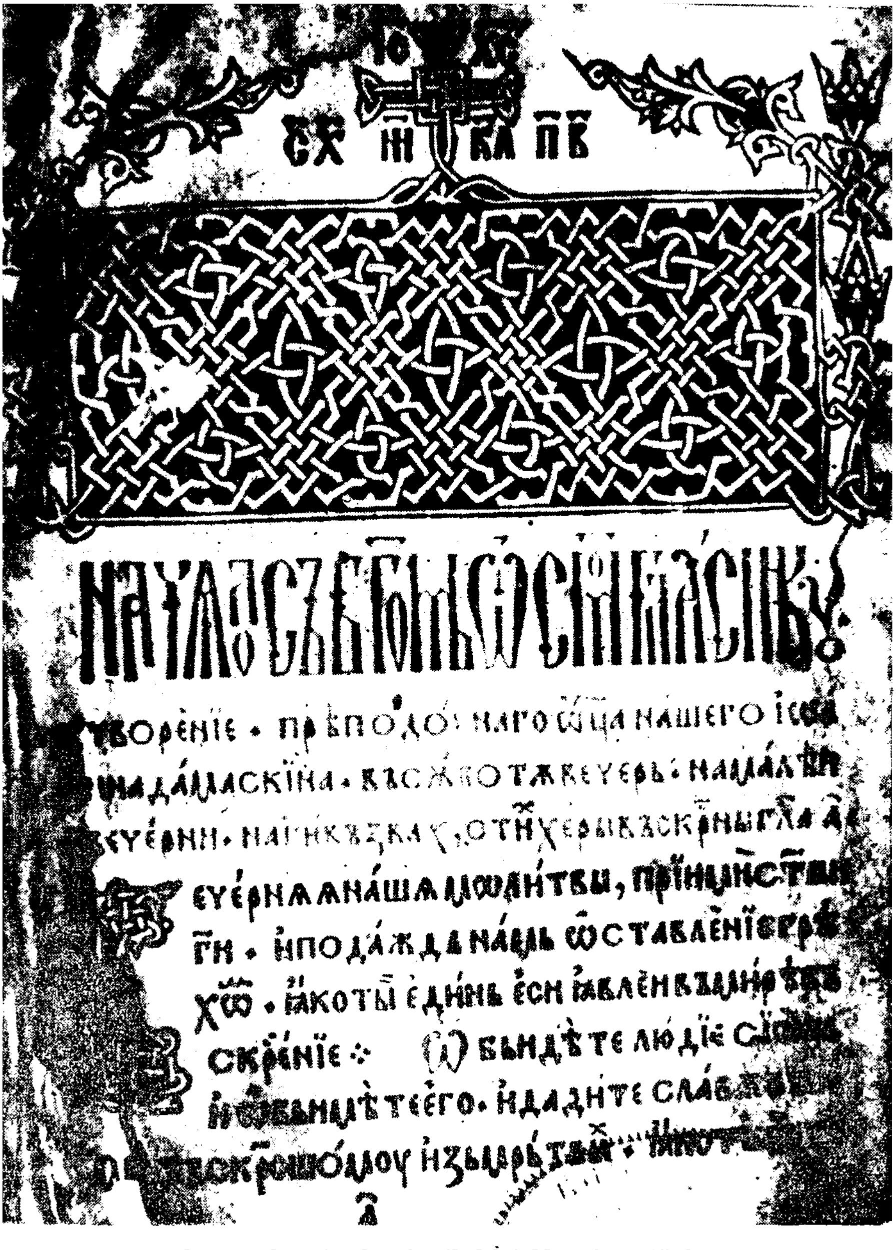

Начало съ богомъ ѡсмогласникꙋ

творенїе • прѣподобнаго ѿца нашего іѡа

нна дамаскїна • въ сѫботѫ вечеръ • на малѣи

вечерни • на г҃и въззвах • стихыры въскрсни гл҃а а҃

вечернѧѧ наша молитвы, прїими ст҃ыи

г҃и • и подаждь намъ ѡставленїе грѣ

хѡвъ • ꙗко ты единъ еси ꙗвлеи въ мирѣ въ

скрѣнїе ∴ (Ѡ) бидѣте людїе Сїѡнъ

и ѡбымѣте его • и дадите славѫ

[illegible] въскрсшомоу изъ мрътвы[illegible] • ꙗко т[illegible]

а҃

Pagină de titlu din *Octoihul* lui Macarie — 1510.

tui loc și acestui locaș și întregii cetăți și a țării de foamete, de prădăciune, de cutremur, de potopuri, de foc, de sabie, de năvălirile străine și de luptele dintre noi“, și mai departe: „Dumnezeu să acopere pămîntul nostru cu ploaia bunătăților sale... ; ascultă-ne și ne miluiește“. Era o rugăciune făcută special pentru acele vremuri de nesiguranță și nestabilitate politică, pe care, deși adusă din afară, trebuie să o socotim ca integrată în cultura noastră de atunci.

Mai mult chiar, în epilogul *Liturghierului* se menționează clar numele lui Radu cel Mare, din a cărui „poruncă“ s-a început tipărirea, și al lui Milmea Voievod, în timpul căruia s-a terminat lucrarea.

În epilogul *Evangheliarului* (1512) apare în plus declarația domnului că Dumnezeu „a binevoit să umple biserica sa cu sfinte cărți pentru slăvirea și folosul cititorilor“.

După încetarea activității tipografiei conduse de meșterul Macarie, mișcarea tipografică a fost reluată în Țara Romînească în 1544. În acest an și în 1517 s-au tipărit două cărți, amîndouă în slavonește: *Molitvenicul* și *Apostolul*, apărute la Tîrgoviște sub conducerea meșterului sîrb Dimitrie Liubavici.

Noua fază din istoria tipografiei muntene este importantă din mai multe puncte de vedere. Mai întîi, ea este o dovadă a continuității operei culturale a tipografiei în țările romînești. Ca meșteșug, tipografia condusă de Liubavici a păstrat stilul celei dinainte, folosind vignete și inițiale rămase din vechea tipografie și urmînd același program de înzestrare a bisericii patronate de domn cu cărți strict necesare. După tipărirea *Liturghierului*, *Octoihului* și a *Evangheliei* de către Macarie, acum se tipăresc *Molitvenicul* (carte de rugăciuni și slujbe ocazionale) și *Apostolul*. Nu se reia deci editarea tipăriturilor din prima fază, ci se completează seria cărților de care avea nevoie biserica. Filiera culturală pentru aducerea meșterilor și poate și a materialului este aceeași ca și a tipografiei conduse de Macarie: Veneția, trecînd prin țările iugoslave. Noul meșter al tipografiei din Tîrgoviște, Dimitrie Liubavici, era nepotul lui Bojidar Vukovici, voievodul sîrb refugiat la Veneția, unde a editat mai multe cărți în limba slavă bisericească de redacție sîrbească. Fiul și nepotul lui Bojidar au condus tipografii slavone; Dimitrie Liubavici lucrase, înainte de a veni în Țara Romînească, la Gracianița, în Serbia, unde tipărise un Octoih. Celălalt meșter tipograf, care a ajutat pe Dimitrie Liubavici în Țara Romînească, Moisi, era și el sîrb, și lucrase și el mai întîi în tipografia slavonă de la Veneția. E vorba, așadar, de un curent cultural răspîndit prin sîrbi, care-și are originile la Veneția.

Pentru istoria culturii în genere, această a doua fază a tipografiei în țările romînești prezintă anumite particularități interesante. Opera tipografiei muntene s-a întins și în Moldova. Tot Dimitrie Liubavici a condus tipărirea pentru Ilie vodă Rareș a *Apostolului* slav din 1547, care, în afară de introducerea și dedicația pentru domnul Moldovei, cu stema acestei țări, este o reeditare a celui muntean. În Moldova s-a mai tipărit, de către meșterul Filip Moldoveanul, care semnează și gravurile, un *Tetraevanghel* în 1546.

Deși domnii munteni (Radu Paisie și Mircea Ciobanul) rămîn patroni ai tipografiei, ca și Ilie Rareș din Moldova, în sensul că ei dau comenzile pentru tipărirea cărților de care au nevoie și de aceea stema lor este trecută în cărți, totuși, în această a doua fază a istoriei tipografiei, tiparnița este proprietatea unui meșter și nu a domnului, ca în vremea lui Macarie. În

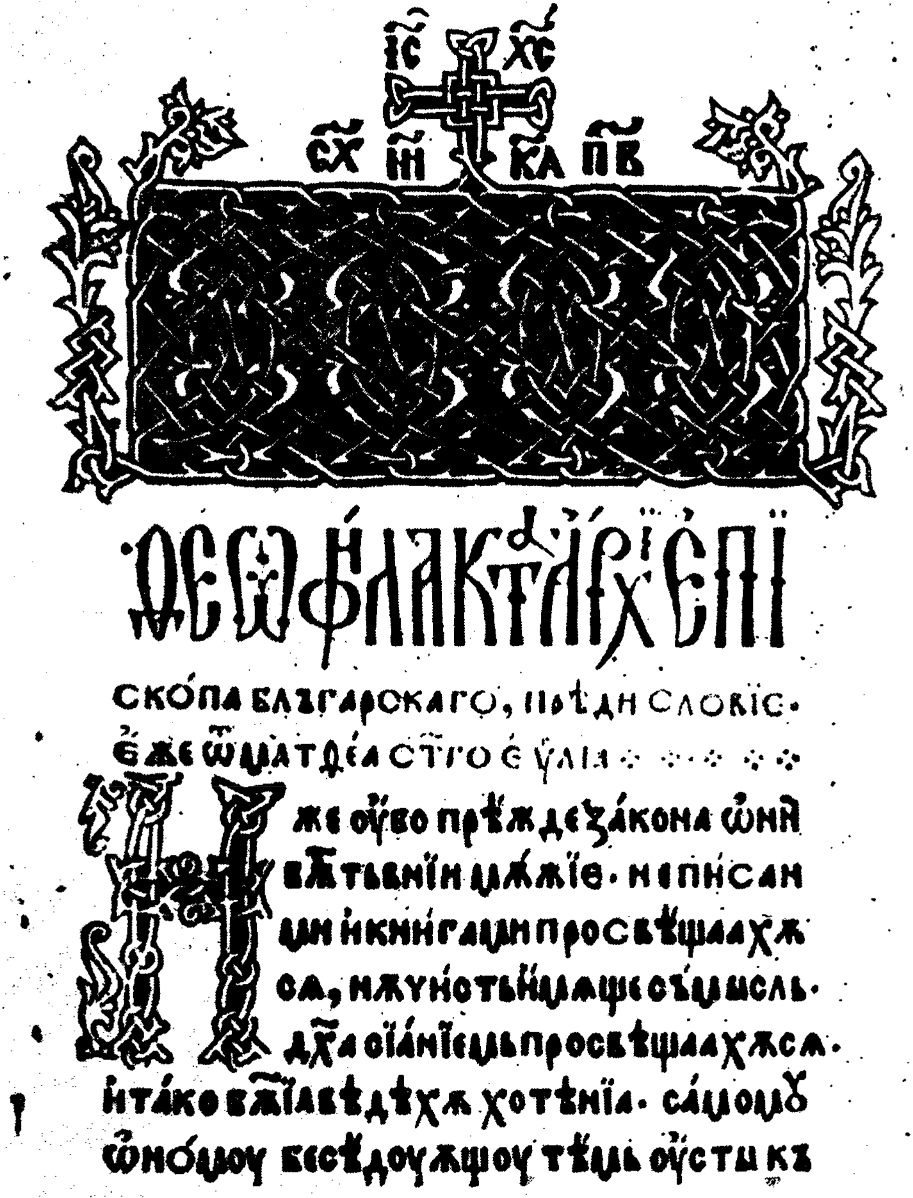

ІС ХС
СХ НН КА ПВ

Ѳеѡфила́кта архїепі
скопа блъгарскаго, прѣдисловїе
е́же ѿ Матѳе́а ст҇го єѵ҇́лїа

Иже ѹ́бо прѣжде зако́на ѿни
бж҇ьственїи мѫжїе, не писан
ми и книга́ми просвѣщаахѫ
са, нѫ чистотѫ имѫще съмысль.
дх҇а осїанїемь просвѣщаахѫса.
и та́ко бж҇їа вѣдѣхѫ хотѣнїа. са́момоу
ѿно́моу бесѣдоующоу тѣмь оу́сты къ

Pagină din *Evangheliarul* lui Macarie — 1512.

postfețele cărților scoase de Macarie, domnul, ca stăpîn al tipografiei, spune: „Am scris această carte“. În cărțile tipărite de Dimitrie Liubavici, această formulă este înlocuită cu alta: „În zilele lui... Mircea voievod... eu... Dimitrie logofăt, nepotul lui Bojidar, văzînd împuținarea... cărților... am scris și am sfîrșit aceste... folositoare cărți“. În introducerea la *Molitvenicul* din 1544 se precizează că lucrarea s-a făcut „cu matricele lui Dimitrie Liubavici“, deci presa și literele erau proprietatea acestuia. O indicație în acest sens este și însemnarea în criptogramă din epilogul *Molitvenicului:* „În casele lui Dimitrie (Liubavici)“. Era deci o tipografie particulară a meșterului, care lucra în casa proprie, atît pentru domnul muntean, cît și pentru cel moldovean.

În cea ce privește *Tetraevanghelul* slav-moldovenesc al meșterului Filip Moldoveanul, aici nu mai este pomenit nici un patron, nici numele domnului țării, ci meșterul declară numai atît: „Eu Filip Moldoveanul am scris această carte“, iar stema Moldovei se află pe o pagină în interior. Prin urmare, a funcționat atunci și o altă tipografie, a lui Filip Moldoveanul, care lucra pe cont propriu, fără patronajul domnesc, tipărind cărți care urmau să fie cumpărate la mănăstiri și biserici. Meșteșugul tipografiei nu mai era proprietate domnească, ci o întreprindere meșteșugărească la care domnul făcea comenzi, dar care se putea adresa direct și clienților. Acest fapt ar fi putut duce la apariția de sub presele tipografice și a altor cărți decît cele bisericești. Totuși nu știm să se fi tipărit la noi asemenea cărți în această epocă și este foarte probabil că nici nu au existat. Tipografia fiind în limba slavonă, se adresa în primul rînd bisericii. Pătura cărturarilor laici a fost în Țara Romînească și în Moldova prea subțire, pînă în veacul al XVIII-lea, pentru ca vreun tipograf să îndrăznească să dea la iveală cărți cu caracter laic și beletristic.

Tipografia devenind un artizanat, s-au format, după obiceiul artizanatului, ucenici tipografi, care au dus mai departe activitatea meșterilor. Dimitrie Liubavici și Moisi și-au luat ucenici romîni, care trebuiau să învețe nu numai meșteșugul imprimeriei, ci o dată cu el și limba slavonă, ca să poată tipări cărți în această limbă. Dimitrie Liubavici arată în epilogul *Molitvenicului* că a muncit „împreună cu ucenicii mei, Oprea și Petru“. După moartea sau plecarea lui Dimitrie Liubavici, Oprea preia conducerea tipografiei, pe care probabil o cumpărase, și tipărește un *Octoih* la Brașov în 1557, împreună cu diaconul Coresi, fostul său ucenic. A fost, precum vedem, o continuitate în meșteșugul tipăririi cărților în țara noastră, și prin folosirea acelorași meșteri și în parte a aceleiași tipografii, în Țara Romînească, în Moldova și la urmă în Transilvania. În chip firesc, în împrejurări schimbate, ca urmare a înlocuirii treptate a meșterilor sîrbi cu cei romîni și a transformării tipografiei în întreprindere privată, s-a ajuns la trecerea de la cartea slavonă la cea romînească.

În ceea ce privește conținutul cărților slave tipărite, singur *Molitvenicul* din 1544 prezintă oarecare interes pentru istoria culturală laică. *Molitvenicul* este o carte de slujbe și rugăciuni care ies din marginile strîmte ale bisericii, adresîndu-se și unor cercuri laice cu mentalitate religioasă medievală. De obicei, în manuscrisele *Molitvenicelor* slave care au circulat la noi se cuprind numeroase rugăciuni pentru clădirea caselor, pentru strîngerea fructelor și grînelor. În *Molitvenicul* tipărit, partea pur bisericească ocupă locul principal, iar rugăciunile recomandate mirenilor, de felul celor de mai sus, se reduc

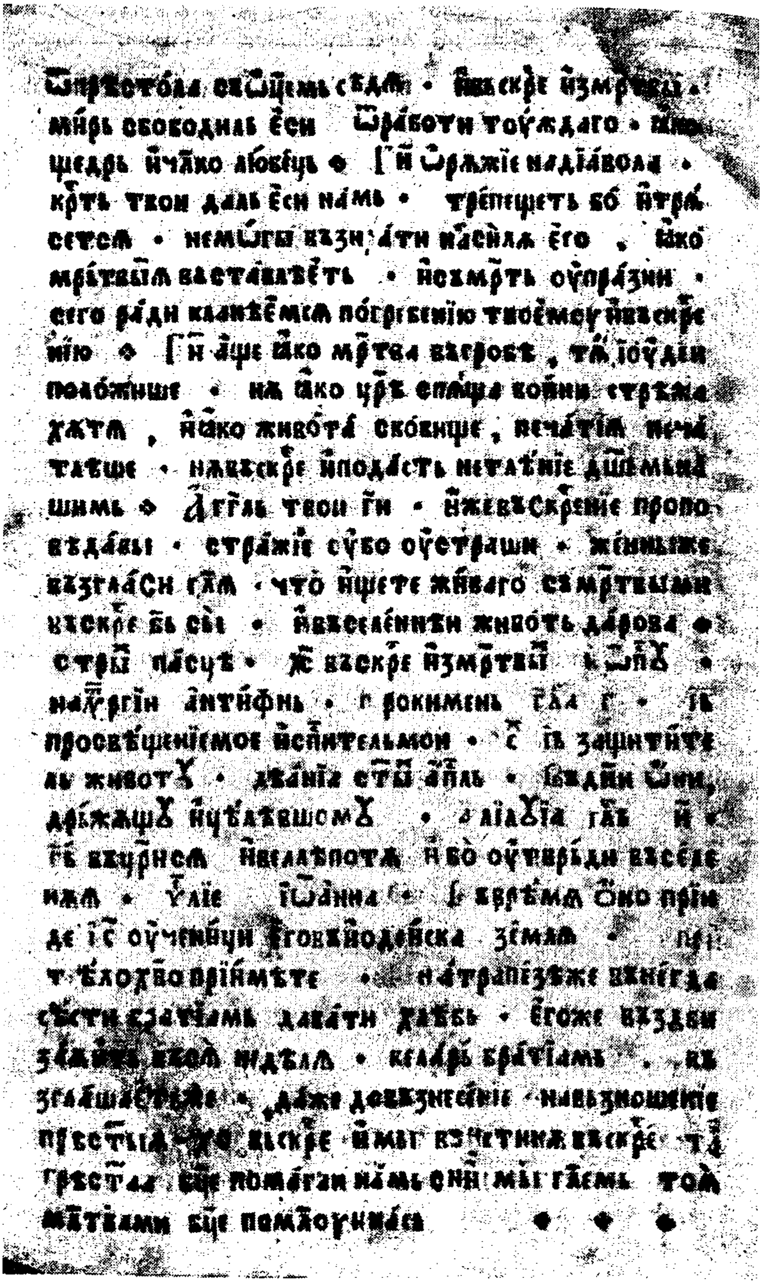

Pagină din *triod-Penticostar* — Coresi — 1557 (fila 135 stînga).

la una singură: „rugăciunea pe vasul care a fost spurcat". În schimb anexa, ultimul capitol din *Molitvenic*, cuprinde *Pravila sfinților apostoli și a sfinților preacuvioși părinții noștri și celui de al șaptelea sobor: despre preoți și despre mireni*, prima carte de legi tipărită în țara noastră, destinată, după cum se vede din titlu, nu numai nevoilor bisericii (dreptul canonic), ci și mirenilor. Avem, prin urmare, tipărită încă din 1554, o carte de legi, deocamdată în slavonește, pentru nevoile statului.

CULTURA ORĂȘENEASCĂ ȘI ȘCOLILE

Transformarea tipografiilor, la mijlocul secolului al XVI-lea, în întreprinderi private meșteșugărești, care înlocuiesc vechiul atelier tipografic domnesc, din vremea lui Macarie, înseamnă trecerea acestor întreprinderi în rîndul producției orășenești. În istoriografia noastră mai veche s-a dat prea puțină importanță rolului specific al orășenilor în dezvoltarea culturii noastre medievale. Deși în secolele XV—XVI nu apar scrieri literare datorite orășenilor romîni, totuși putem afirma existența unei activități culturale în rîndurile lor, care prefațează începuturile scrisului în limba romînească.

Nevoile orășenilor medievali se deosebeau de ale clasei stăpînitoare feudale. Pentru meșteșugarii din orașe era neapărat necesară cunoașterea scrisului și a socotelilor, iar pentru negustori, care aveau legături comerciale cu alte țări, de asemenea. Limba slavonă era un instrument greoi și incomod în relațiile meșteșugarilor și negustorilor; necunoscînd-o, ei erau nevoiți să se adreseze grămăticilor, care costau scump.

De aceea, dintru început orășenii trebuie să fi fost înclinați să înlocuiască limba slavonă cu limba lor maternă.

Dar nu toți orășenii erau romîni. Strădaniile sașilor din Transilvania în lupta pentru înlăturarea limbii latine sînt bine cunoscute; mai puțin cunoscută este activitatea în această direcție a orășenilor de limba germană din Moldova. Scrisori, rapoarte, testamente în limba germană, în dialecte folosite și în Transilvania și în Țara Haliciului, se scriau în orașele moldovenești Baia, Suceava și altele, încă din veacul al XV-lea. Cel mai vechi text scris în Moldova în limba populară este un testament în limba germană al unui orășean de la Baia, din anul 1421.

Populația orașelor din Țara Romînească și din Moldova era obligată să țină corespondență cu dregătorii domniei sau cu municipalitățile străine în limba oficială de atunci, slavona. Cele cîteva scrisori slavonești care ni s-au păstrat din secolele XV—XVI, scrise de municipalitățile din Tîrgoviște, Brăila, Tîrgșor, Rîmnicu-Vîlcea, în Țara Romînească, din Bîrlad și Vaslui, în Moldova, precum și de anumiți orășeni romîni pentru treburile lor, sînt redactate într-o limbă foarte deosebită de cea bisericească, apropiată de limba populară, bulgărească sau sîrbească, din care nu lipsesc romînismele. Orășenii, pînă la biruința totală a limbii poporului asupra celei slavone, biruință la care au contribuit, erau nevoiți să țină un număr de grămătici de limbă slavonă pentru corespondența lor cu dregătorii sau cu țările străine. De aceea aflăm un număr oarecare de cărți slavone scrise de cărturari în slavonie, de la orașe, ca acel Gavril fiul lui Grigorie din Suceava, care copiază un *Tetraevanghel* pentru Căzan cămăraşul de la ocne, în 1552, sau Nicolae din Tîrgul Iaşilor, care copiază un *Minei* slav, tot în secolul al XVI-lea. Este o întrebare dacă pisarii şi grămăticii de slavonie din cancelaria domnească nu se recrutau mai degrabă dintre cei de la oraşe şi dintre elevii lor, decît dintre călugării de la mănăstirile depărtate.[1] Pentru această ipoteză pledează, între altele, numele grămăticilor domneşti din secolele XV—XVI, cele mai multe romîneşti. Grămăticii oficiali de slavonie erau toţi laici, nici unul nu poartă titlul de monah, ieromonah sau preot, ceea ce ne duce spre mediul orăşenesc.

Orăşenii aveau nevoie, pentru tranzacţiile lor, să cunoască limbi străine, între care latina, folosită ca limbă oficială în ţările catolice. Limbile se învăţau, ca şi meşteşugurile, prin ucenicie la un meşter; existenţa unor şcoli în oraşe este dovedită documentar. La Suceava s-a păstrat piatra de mormînt din 1512 a lui Baptista din Vesentino (Toscana) „magister in diversis artibus". E vorba de un om învăţat, posedînd un titlu academic, pe care şi l-a valorificat la Suceava, desigur deschizînd o şcoală. Acolo vor fi învăţat fiii orăşenilor limba latină.

Nevoia de cultură a orăşenilor era în strînsă legătură cu felul lor de viaţă, cu negoţul şi meşteşugurile pe care le exercitau. De aceea, cele mai vechi şcoli romîneşti sînt semnalate la oraş. În oraşele din Transilvania apare, încă de la sfîrşitul secolului al XV-lea, şcoala slavonă din Şcheii Braşovului, iar în Moldova găsim un colegiu la Hîrlău pentru populaţia catolică din acel tîrg. În 1562 Despot-vodă mută vechiul colegiu de la Hîrlău la Cotnari (unde de asemenea o parte a orăşenilor era formată din unguri catolici, pe care domnul voia să-i treacă la luteranism); el cheamă acolo profesori vestiţi din diferite ţări apusene, vrînd să transforme colegiul în „academie" (universitate). Dar scurta lui domnie nu i-a îngăduit să dea o mai mare dezvoltare şcolii pe care a înfiinţat-o. Despot a mai pus bazele unei biblioteci, dotînd-o cu numeroase opere ale scriitorilor clasici greci şi latini.

Pe fiii unor orăşeni din Moldova şi din Ţara Romînească îi aflăm în secolele XV—XVI la universităţile medievale din Cracovia, Praga şi Viena. Prezenţa lor aici este o dovadă că orăşenii mai bogaţi, care aveau mijloace să-şi trimită fiii în centre universitare europene, preţuiau cultura înaltă, şi că această cultură se răspîndea în mediul orăşenesc din ţările romîneşti. În cataloagele universităţilor amintite, studenţii romîni sînt toţi indicaţi cu precizarea oraşului de unde provin. Astfel la Universitatea Jagellonă din Cracovia, începînd cu anul 1405 şi pînă la 1503, sînt înscrişi în matricole 21 de studenţi moldoveni, veniţi din oraşele Baia, Hîrlău, Iaşi, Suceava, Siret, Roman, Bacău. Indicarea oraşului în matricolă arată că aceşti fii de orăşeni se duceau la universităţi cu scrisori de recomandaţie din partea şoltuzilor şi pîrgarilor din oraşele lor. Unii dintre studenţi erau catolici, deci saşi sau unguri stabiliţi în Moldova, după cum o arată şi numele lor, alţii însă sînt moldoveni (Andrei al lui Nicolae din Roman, Mihai al lui Ştefan din Baia etc.). Repercusiunile concrete ale acestei stări de lucruri pentru dezvoltarea literaturii şi a ştiinţelor în oraşele moldoveneşti nu se pot însă urmări din lipsă de documente.

Relaţiile internaţionale ale orăşenilor din ţările noastre nu fac parte numai din istoria comerţului, ci şi din a culturii. Prezenţa unor delegaţi ai oraşelor din Moldova şi din Ţara Romînească la conciliul din 1415 de la Constanţa (în Baden) este semnificativă în acest sens. Conciliul a avut o triplă menire: să pună capăt schismei papale, să judece mișcarea religioasă și socială din Boemia condusă de Jan Hus, să încerce o împăcare între doctrinele bisericii Răsăritului și cele ale Apusului. Pentru a participa la conciliu se cereau, firește, cunoștințe teologice și stăpînirea limbii latine. Orașele, considerate drept comunități politicește autonome, au fost invitate să ia parte la conciliu cu delegați deosebiți de ai principilor și regilor. Din țările romînești, pe lîngă delegațiile lui Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrîn, au participat separat la conciliu delegați ai orașelor Suceava, Tîrgu-Neamț, Iași, Roman, Baia, Piatra lui Crăciun (azi Piatra Neamț), Siret etc. din Moldova, Argeș, Cîmpulung, Tîrgul Nou (azi Tîrgșor) din Țara Romînească. Pentru a putea explica prezența acestor orășeni din țările noastre la conciliul de la Constanța, trebuie să admitem că au existat legături comerciale mai vechi între ele și Occident, și că orășenii aveau bani destui și stăpîneau limba latină.

În aceste condiții, se impune concluzia că în secolele XV—XVI orășenii din Țara Romînească și din Moldova, aveau în genere o cultură destul de avansată. Este deci necesar să admitem o mai mare influență a orășenilor în istoria culturii decît au admis istoricii de pînă acum.

BIBLIOGRAFIE

§ B. P. Hasdeu, *Limba slavă la romîni*, în *Traian*, I, 1869; Ilarion Ruvarac, *Pop Nicodim, der erste Klostergründer in der Walachei*, în *Archiv für slavische Philologie*, XI, 1868; E. Kałużniacki, *Lexis latiniki in älteren bulgarisch-slovenischen Übersetzungen*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIV, 1891; A. Iațimirski, *Melkie tekstîi i zametki starinnoi slaveanskoi i russkoi literaturî*, în *Izvestia otdelenia russkogo iazîka i slovesnosti Akademii Nauk*, 1, 1896, și IV, 1899; Același, *Iz slaveanskih rukopisei* în *Čtenia żapiski Moskovskoi Universitetu (otdel istorii i filologii)*, XXIV, 1898; Același, *Sest statei po slaveanskoi i russkoi pismennosti*, Moscova, 1901; E. Kałużniacki, *Werke der Patriarchen von Bulgarien Euthimius*, Wien, 1901; L. Stojanović, *Stari šrpski štamparije*, în *Srpski književni Glasnik*, VII, 1902; Același, *Stari srpski zapiski i natpisi*, în *Zbornik za istorija i književnost srpskog naroda*, prvo otdelenie, I—VI, Belgrad și Karloviț, 1902—1926; I. Bianu, N. Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia romînească veche*, I și IV, 1903—1944. A. Ițimirski, *Slavianiskie i russiskie rukopisi rumînskih bibliotek*, în *Sbornik otdelenia russkogo iazîka i slovesnosti Akademii Nauk*, St. Petersburg, 1905 (LXXIX); Același, *Iz istorii slaveanskoi pismennosti v Moldavii i Valahii XV—XVII v.*, în *Pameatniki drevnei pismennosti i iskusstva*, CIXII, St. Petersburg, 1906; Același, *Iz istorii slavianskoi propoveadi v Moldavii*, St. Petersburg, 1906; M. Murko, *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen*, Leipzig, 1908; A. Ițimirski, *Romanskii mitropolit Makarii i novo otkrîtaia ego sloveano-moldavskaia letopis*, în *Jurnal Ministerstva Narodnogo prosveșcenia*, 1909, mai; Y. Iagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, ed. 2, Berlin, 1913; A. I. Sobolevski, *Rumînî sredî slaveanskih narodov*, Petrograd, 1917; A. Ițimirski, *Bibliograficeskii obzor apokrifov v iujno-slaveanskoi i russkoi pismennosti*, I, Petrograd, 1921; A. P. Schmiedt, *Beiträge zur Frage nach der ältesten kirchenslavischen Nomokanonübersetzung*, în *Zeit-*

schrift für slavische Philologie, I, 1924; Iordan Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi*, Sofia, 1925; A. Soloviev, *Znacenie vizantiskogo prava na Balkanu*, în *Godișnița Nikolo Ciupica*, XXXVII, Belgrad, 1928; J. Huizinga, *Le Déclin du Moyen Age*, Paris, 1932; J. Bühler, *Die Kultur des Mittelalters*, Leipzig, 1934; D. Stăniloaie, *Viața și opera sf. Grigore Palamas*, Sibiu, 1937; Damian P. Bogdan, *Contribuțiuni la Bibliografia romînească veche*, București, 1938 (Extras din *Biserica ortodoxă romînă*); Lazăr Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Turnu-Severin*, în *Revista istorică romînă*, VIII, 1938, p. 210—234; P. P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie și originile tipografiei în Țara Romînească*, București, 1939; D. Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în *Studii*, XVI, 1963, 420—440; E. Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, București, 1943; Același, *Opera patriarhului Eftimie al Tîrnovei în literatura slavo-romînă*, extras din *Cercetări literare*, VI, București, 1946; D. Anghelov, *Bogomilstvoto v. Bălgaria*, Sofia, 1947; D. Obolenski, *The Bogomils, A study in Balkan neo-manicheism*, Cambridge, 1948; Academia R.P.R., *Documente privitoare la istoria Romîniei, sec. XIV—XVI* (Moldova și Țara Romînească); P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Începuturile dreptului scris în limba romînă*, în *Studii*, IV, 1954; E. Turdeanu, *La littérature bulgare au XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947; E. A. Kozminski și S. D. Skazkin, *Istoria srednih vekov*, I, Moscova-Leningrad, 1955; Ștefan Bîrsănescu, *Schola latina de la Cotnari*, București, 1957; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1957; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959; Borislav Primov, *Medieval Bulgaria and the dualistic heresies in Wester Europa*, în *Études historiques à l'occasion du XI-e congrès international des sciences historiques*, Stockholm, 1960; *Liturghierul lui Macarie*, cu un studiu introductiv de P. P. Panaitescu, București, Ed. Acad. R.P.R., 1961; Scarlat Porcescu, *Activități culturale la mănăstirea Neamț în secolul al XV-lea*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1962, nr. 5—6, p. 477—506.

LITERATURA ROMINĂ IN LIMBA SLAVONĂ

LITERATURA RELIGIOASĂ

În cadrul general al culturii vechi romînești se dezvoltă la noi și creația originală literară în limba slavonă scrisă de romîni, care singură, spre deosebire de alte manifestări ca tiparul, legile etc., poate face obiectul propriu-zis al istoriei literaturii. Literatura religioasă bizantină în limba slavonă citită în cele trei țări romînești constituie o indicație asupra preocupărilor spirituale ale claselor dominante în evul mediu. Creația originală a romînilor sau scrisă pentru romîni (sub patronaj romînesc) în limba slavonă este însă redusă în acest domeniu religios. Cele cîteva scrieri din această categorie păstrează stilul retoric bizantin, felul de exprimare al operelor bizantino-slave care circulau la noi.

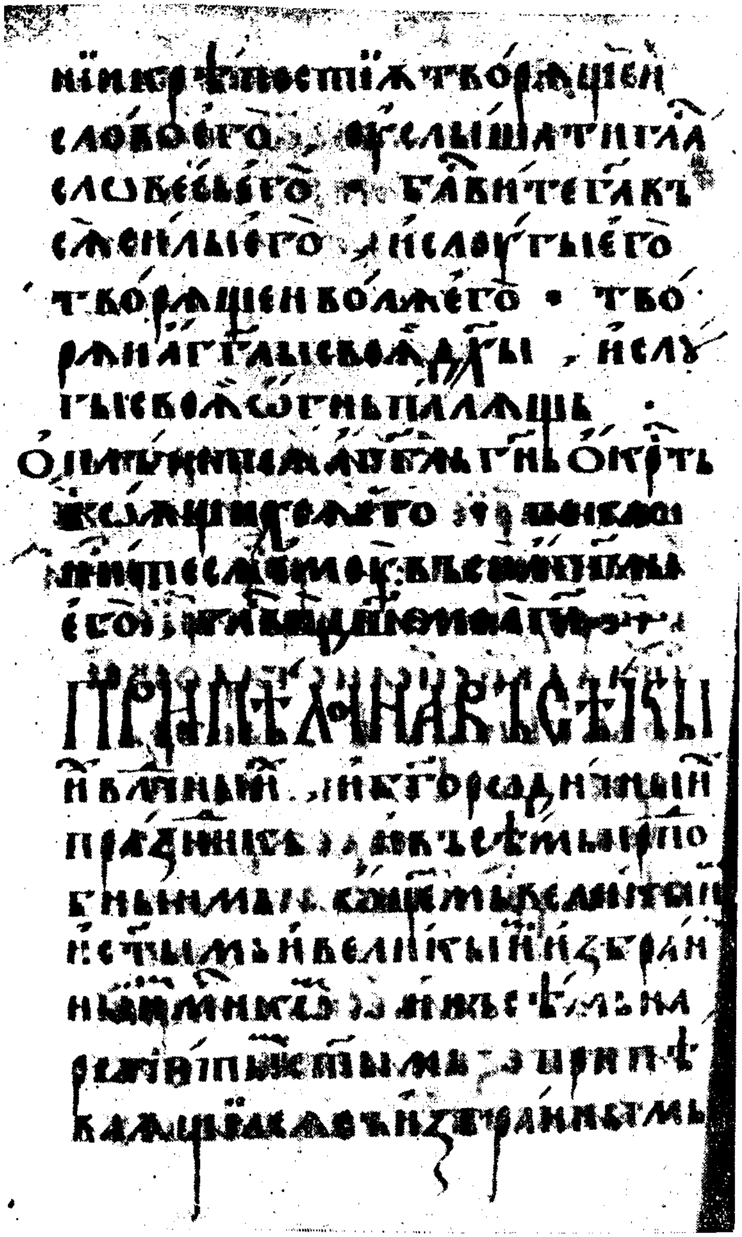

Filele 228ᵛ şi 229ʳ din *Pripealele* lui Filotei.

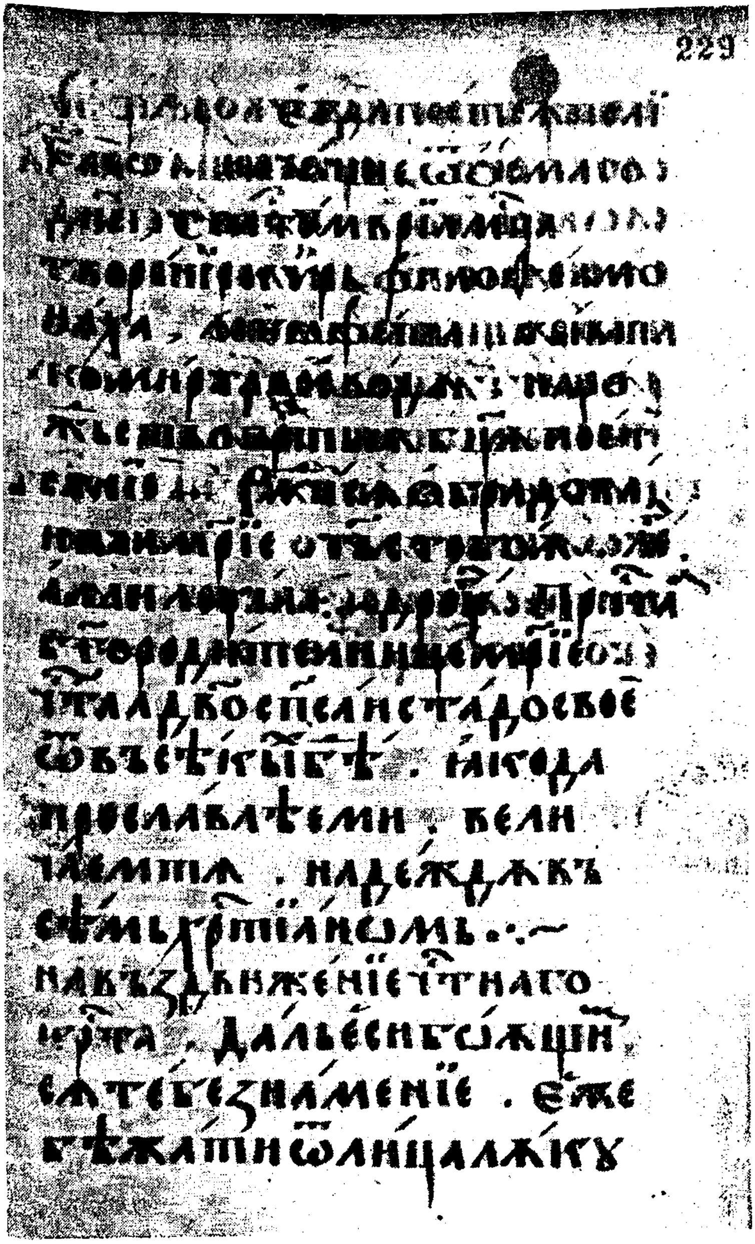

229

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
тала дво спсаи стадо свое
ѿ въсѣкыѩ бѣд. и когда
прославлѣемии. вели
чаемтиа. надежда къ
всѣмъ хрстіаномъ.:~
на въздвиженіе чтнаго
крста. да авѣ сиꙗющи
ꙋ тебе знаменіе. еже
бѣжати ѿ лица лжикꙋ

Cunoaştem două scurte imnuri de laudă în slavoneşte, scrise în stil bisericesc tipic bizantin de doi mari boieri. „Pripealele“ (cîntări adause) în cinstea Maicii Domnului au fost alcătuite de Filos, logofătul lui Mircea cel Bătrîn, devenit călugărul Filotei, iar *Lauda lui Mihail Mărturisitorul*, episcop al Sinadelor, ale cărui moaşte se aflau la Tîrgovişte, a fost alcătuită în secolul al XVI-lea de boierul Simon Dedulovici vistiernic.

Alături de boierii mari întîlnim şi cîteva feţe bisericeşti ca autori ai scrierilor slavone de acest gen, compuse din laude şi închinări adresate sfinţilor. Călugărul Eustatie de la Putna alcătuieşte o adunare de imnuri religioase cu note muzicale, textele slavone fiind în parte compilate, în parte compuse de el însuşi (între altele cel închinat lui Ioan cel Nou). Literatura imnografică este întotdeauna combinată cu muzica bisericească de şcoală bizantină.

Teodosie, egumenul de la Neamţ, scrie în 1534 un *Cuvînt de laudă* pentru sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava, iar la începutul secolului al XVII-lea, Atanasie Crimcovici, mitropolitul Moldovei, alcătuieşte un *Vers de plîngere al omului căzut (în păcate) adresat sufletului său.* Aceste scrieri slavone, întocmite în Ţara Romînească şi în Moldova, în special imnurile lui Filos-Filotei, au avut o largă răspîndire şi au fost copiate în numeroase manuscrise slave în Rusia şi la slavii de sud.

Dacă ţinem seamă de criteriul patronajului, adică de inspiraţia şi porunca pe temeiul cărora s-au scris unele opere slavone în ţara noastră, putem socoti între lucrările care fac parte din literatura în limbă slavonă şi o parte din predicile lui Grigore Ţamblac, rostite (sau numai scrise) în Moldova în anii 1401—1404, cînd îndeplinea o misiune din partea patriarhiei din Constantinopol în această ţară. Grigore Ţamblac, elevul lui Eftimie, patriarhul Bulgariei, a avut o vastă activitate la muntele Athos, în Serbia şi în Ucraina, unde a ajuns mitropolit de Kiev, şi a reprezentat biserica ortodoxă a marelui cnezat al Litvaniei la conciliul de la Constanţa (1418). În Moldova se intitula „presviter al marii biserici a Moldovlahiei“, iar în unele manuscrise ale scrierilor sale „dascăl“ *(ucitel)* al aceleiaşi biserici. Dintre cele 23 de predici care au rămas de la Ţamblac, numai cîteva poartă indicaţia că au fost redactate de el în calitate de predicator al bisericii Moldovei. Pe acestea le putem socoti scrise la cererea domnului şi a ierarhilor bisericii moldovene. O parte din predici privesc anumite sărbători, altele au un caracter moralizator (împotriva iubirii de arginţi), în sfîrşit unele sînt scrise pentru pomenirea morţilor.

Tot Grigore Ţamblac a scris în 1402, din porunca lui Alexandru cel Bun, *Viaţa sfîntului Ioan cel Nou*, ale cărui moaşte fuseseră tocmai atunci aduse de la Cetatea Albă la Suceava.

Vieţile de sfinţi, literatura hagiografică, ocupă un loc deosebit în literatura religioasă. Dacă nu sînt redactate la un răstimp prea mare de epoca în care a trăit personajul declarat sfînt, ele cuprind în chip necesar o serie de date istorice şi chiar amănunte realiste asupra culturii materiale şi sociale în mijlocul căreia s-a desfăşurat viaţa celui sanctificat, amănunte care de obicei lipsesc în analele şi cronicile medievale.

În manuscrisele slave copiate în Ţările romîneşti în secolele XV—XVI se află expuse numeroase vieţi de sfinţi, în special cele alcătuite în Bulgaria şi în Serbia de Eftimie de Tîrnova şi de Constantin Kosteneţki, contemporanii lui Grigore Ţamblac, care scrie într-un stil şi într-o formă asemănătoare cu dînşii.

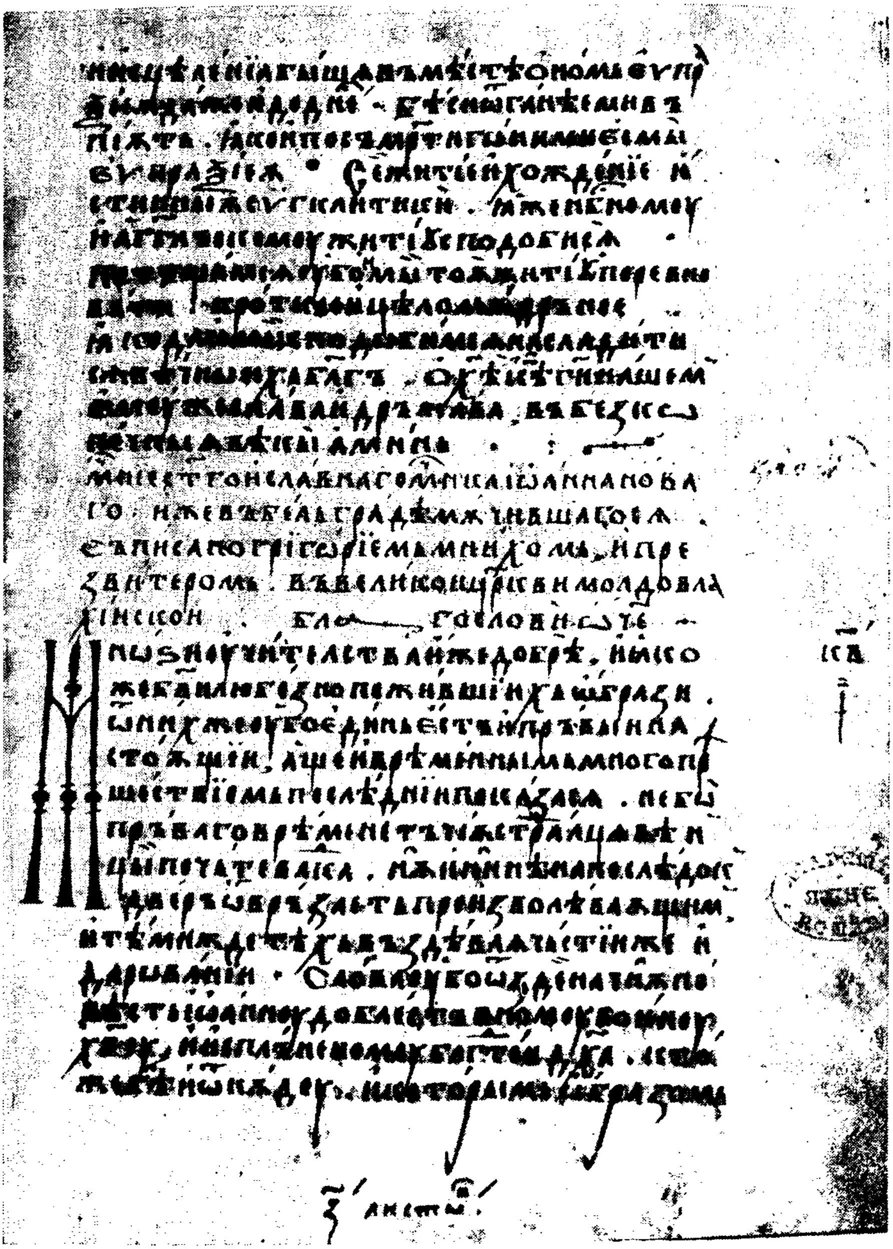

Pagină din *Viața sfîntului Ioan cel Nou* de Grigore Țamblac.

Viața sfîntului Ioan cel Nou este povestirea strădaniei unui negustor care a trăit la începutul veacului al XIV-lea. Era originar din Trebizonda, port la Marea Neagră în Asia Mică, pe care îl descrie astfel: „Cetate slăvită și mare, situată la răsărit și aproape de Asiria... ea este liman al tuturor corăbiilor ce plutesc pe mare, pentru că este vestită și îmbelșugată în toate, fiind așezată la mare, și locuitorii cetății trăiau din negoțul pe mare“. De acolo străbate marea pe corabia unui italian și ajunge la Cetatea Albă, unde, din pricina pîrilor italianului catolic, este judecat de comandantul tătar al cetății și în cele din urmă omorît pentru că nu voia să-și părăsească legea. Descrierea este plină de amănunte realiste, păstrînd totuși cadrul tipic al unei „vieți de sfînt“, adică pătimirea și moartea pentru credință, figura asupritorului, minunile îndeplinite în timpul vieții și după moarte. Țamblac, după tradiția locală, vorbește despre scaunul de judecată al „ighemonului“ tătar, care se ținea în public în fața poporului, despre diferitele cartiere ale orașului, după limbi și credințe, iar la sfîrșit dă o largă dezvoltare aducerii rămășițelor lui Ioan cel Nou la Suceava și felului în care moaștele au fost primite de Alexandru cel Bun și de poporul moldovenesc: Alexandru cel Bun „trimite un boier cu oaste să aducă la dînsul cu mare cinste vrednicul de slavă trup... pe care îl întîmpină cu toți demnitarii săi și cu mult popor dintre creștini și cu arhierei și cu tot clerul, cu făclii și cu tămîie și cu mir bine mirositoare“.

Viața sfîntului Ioan cel Nou este singura viață de sfînt compusă în slavonește pentru romîni care să se fi păstrat în textul original. Alte două opere hagiografice slavone, privitoare la „sfinți“ din Țara Romînească, se cunosc azi numai sub forma unor prelucrări tîrzii în romînește și anume: *Viața sfîntului Nicodim*, fondatorul mînăstirilor Vodița și Tismana, și *Viața sfintei Filofteia*, ale cărei moaște au fost aduse la mitropolia din Argeș.

Egumenul Nicodim, care a venit din Serbia, după un popas în Bulgaria apuseană, s-a așezat la Vodița și a stat în Țara Romînească pînă în 1406, data morții sale. Deoarece a fost considerat sfînt, ucenicii lui i-ar fi scris viața, despre care pomenește prelucrarea romînească, amintind de „istoria sfîntului care a fost scrisă chiar de ucenicii sfîntului... pre limba slavonească“. Această scriere slavonă din veacul al XV-lea a dispărut de la o vreme. Abia la începutul veacului al XIX-lea, *Viața lui Nicodim* a fost scrisă în romînește de către Ștefan ieromonahul, care s-a adresat amintirilor bătrînilor călugări, izvoarelor istorice, precum și hrisoavelor mănăstirii Tismana.

Viața lui Nicodim cuprinde amănunte despre șederea acestuia la Athos, misiunea îndeplinită din porunca cneazului Serbiei la Constantinopol și mai ales despre înființarea mănăstirilor din Țara Romînească. Povestirea se face în chip de legendă populară. Se arată cum locul pentru clădirea mănăstirii Tismana, din lemn de tisă, a fost revelat printr-un vis și indicat de un copil care cunoștea cărările din pădure. Vizita împăratului Sigismund la Tismana este un fapt istoric, pe temeiul căruia legenda brodează o poveste despre minunea sfîntului. Împăratul a pus înaintea sfîntului carne de porc, acoperită, și i-a spus: „Blagoslovește părinte aceste bucate de pește păstrăv“, iar sub binecuvîntarea sfîntului purcelul s-a schimbat în păstrăv, ceea ce a făcut pe împărat să se boteze în credința ortodoxă. E de observat evidenta influență a imaginației populare în literatura hagiografică.

Viața sfintei Filofteia de la Argeș se referă la o sfîntă originară din Pamfilia, ale cărei moaște au fost aduse la Tîrnova pe la 1260. După cucerirea Tîrnovei de către turci, moaștele sînt trecute la Vidin și de acolo aduse la Argeş în vremea lui Mircea cel Bătrîn. *Viaţa* ei fusese redactată în slavoneşte de către patriarhul bulgar Eftimie, păstrîndu-se în mai multe manuscrise din sec. XV—XVI. După aducerea rămăşiţelor Filofteii la Argeş s-a făcut o prelucrare şi un adaos al vieţii, tot în slavoneşte, privind transferarea moaştelor în Ţara Romînească, dar această formă s-a pierdut şi azi nu mai avem, ca şi pentru Nicodim, decît *Viaţa* redactată în limba romînă şi recompusă din amintiri la începutul veacului al XIX-lea.

O formă specială a literaturii religioase medievale în limba slavonă o formează epistolele cu caracter dogmatic sau moralizator schimbate între ierarhii bisericii, care nu se mărgineau la autor şi la cel căruia îi erau adresate, ci se copiau în sbornice de cuprins religios foarte diferit, răspîndindu-se în mai multe ţări. Este probabil că asemenea scrisori erau dintru început destinate publicării, iar adresarea lor către o figură bisericească a vremii era o formalitate. Alte scrisori slavone schimbate între egumeni de mănăstiri sau călugări, deşi nu cuprindeau decît chestiuni de interes local, erau răspîndite prin copiere ca exemple de stil epistolar, pentru uzul grămăticilor şi al ucenicilor care învăţau limba slavonă.

În literatura în limba slavonă se întîlnesc destul de des asemenea scrisori care, prin cuprinsul lor, sînt compoziţii originale. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea datează corespondenţa cu conţinut teologic a patriarhului Eftimie de la Tîrnova din Bulgaria cu mitropolitul Antim al Ţării Romîneşti, şi cu Nicodim, stareţul de la Vodiţa şi Tismana. Ni s-au păstrat numai epistolele lui Eftimie, nu şi ale celorlalţi doi, dar, cum epistolele patriarhului bulgar sînt răspunsuri la acestea, ele cuprind extrase din scrisorile lor.

Legăturile dintre biserica din ţările romîneşti şi cea din ţările slave continuă şi în veacul al XV-lea. Astfel, într-un manuscris rusesc este copiată o epistolă din 1484 a episcopului moldovean din Roman, Vasile, trimisă lui Gherontie, mitropolitul de Moscova. Acesta se adresase episcopului Vasile, făcîndu-l arbitru într-o chestiune teologică pe tema căreia se iscase o neînţelegere între marele cneaz Ivan al III-lea şi mitropolit.

A existat deci o circulaţie intensă a manuscriselor slave religioase; caligrafii preţuiţi treceau din loc în loc, nu se opreau în slujba unei singure mînăstiri sau episcopii. Transcrierea scrisorilor egumenilor arată preocupările de cultură religioasă în Moldova, în perioada predominării scrisului slavonesc.

LITERATURA ISTORICĂ ÎN MOLDOVA

Ca în toate statele feudale, istoriografia romînească în limba slavonă are ca scop să păstreze pentru urmaşi faptele eroice ale înaintaşilor, domni şi boieri, pentru a le întări dreptul la stăpînire. Vechile anale nu reprezintă o pledoarie în acest sens, ci constată o stare de fapt, pe care o atribuie legilor divine.

Istoriografia în limba slavonă, în special cea din Moldova, mai bine cunoscută, s-a dezvoltat după modelul istoriografiei din ţările slave ortodoxe (Bulgaria, Serbia, Rusia), care, la rîndul ei, se inspirase din istoriografia bizantină. O parte din bogata producţie a cronicarilor bizantini a fost tradusă în limbile slave. Astfel, prin intermediare slave, au ajuns în ţara noastră copii ale cronicilor bizantine ale lui Gheorghe Amartolos, Constantin Manasses și ale altora. Modelele erau puține, dar suficiente pentru a crea o tradiție stilistică și formală. Bulgarii și sîrbii au intercalat în textele tălmăcite și informații din istoria lor, despre fapte de care își aduceau aminte. Așa au făcut și romînii, în copiile după cronicile slavone; au introdus știri răzlețe despre întemeierea statului, despre bătălii vestite, puse alături de cele ale stăpînitorilor bulgari și sîrbi. Unele cronici ale noastre sînt anale cu caracter general balcanic, în care date din istoria țării sînt împletite cu cele ale statelor din sudul Dunării. Așa este, de pildă, *Cronica sîrbo-moldovenească,* în realitate o cronică a complexului de state din sud-estul Europei. Cînd împrejurările social-politice de la noi au cerut scrierea unei cronici a țării, letopisețele au reținut unele forme din istoriografia slavo-bizantină, din care derivă: titlul de țar, atribuit în povestire domnilor noștri, forma genealogică dată unor paragrafe, titluri ca acesta: „Povestire pe scurt despre domni..." etc.

Istoria Moldovei, de la întemeiere pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea, se păstrează în șase cronici slavo-romîne: *Letopisețul anonim al Moldovei* („Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei", numit înainte *de la Bistrița),* două versiuni ale *Letopisețului de la Putna,* apoi cronicile *moldo-germană, moldo-rusă* și *moldo-polonă* (prelucrări străine ale cronicii slavone). Toate aceste cronici, cu adaosuri uneori de oarecare importanță, precum și cu omisiuni, caracteristice pentru fiecare, derivă dintr-un prototip comun, cum se poate ușor dovedi din comparația lor. Aceleași fapte sînt povestite cu aceleași cuvinte, identificarea textului întinzîndu-se adesea pe mai multe rînduri. Dintre cronicile amintite, *Letopisețul anonim* este cel mai apropiat de prototipul comun, deoarece reprezintă forma cea mai sobră și totodată cea mai completă a înșiruirii tuturor faptelor importante ale istoriei Moldovei în veacul al XV-lea. *Letopisețul de la Putna,* ca și versiunile care derivă dintr-însul (moldo-rus și moldo-polon) sînt prelucrări din veacul al XVI-lea ale vechiului letopiseț. Ele cuprind omisiuni de fapte istorice importante, iar cele cîteva informații în plus pe care le conțin față de *Anonim* sînt anacronice și inexacte. Cît privește versiunea moldo-germană a aceluiași letopiseț, ea formează o prelucrare cu multe adaosuri, care se datoresc unui oștean, probabil dintr-un oraș moldovenesc, atașat curții lui Ștefan cel Mare.

Prototipul comun al cronicilor moldovenești din veacul al XV-lea este ușor de datat; el a fost scris în a doua jumătate a veacului acestuia și a dus povestirea pînă la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Cronica internă (atît cea anonimă, cît și variantele de la Putna) începe cu data venirii lui Dragoș din „Țara Ungurească, de la Maramureș, după un bour, la vînătoare" (1359). Atunci, „cu voia lui Dumnezeu s-a început țara Moldovei". Atît știu, pe fond legendar, autorii cronicii despre un fapt petrecut la mijlocul veacului al XIV-lea. Urmează o listă de domni, încurcată, cu lipsuri și date greșite. Toată istoria Moldovei înainte de domnia lui Ștefan cel Mare, din care lipsește lupta cea mare cu polonii din codrii Crasnei, în 1450, cînd a fost salvată țara de oastea feudală a dușmanilor, ca și luarea cetății Chilia sub Alexandru cel Bun și înființarea mitropoliei Moldovei, se concentrează în edițiile noastre într-o pagină și jumătate.[1] Tot restul cronicii, afară de un scurt adaos la sfîrșit, cuprinde descrierea domniei lui Ștefan cel Mare. Spre deosebire de partea anterioară, scrisă pe bază de notițe cuprinse în cronici generale și după amintiri neprecise, aici se vede mîna unui contemporan, care notează cu precizie pînă și zilele săptămînii.

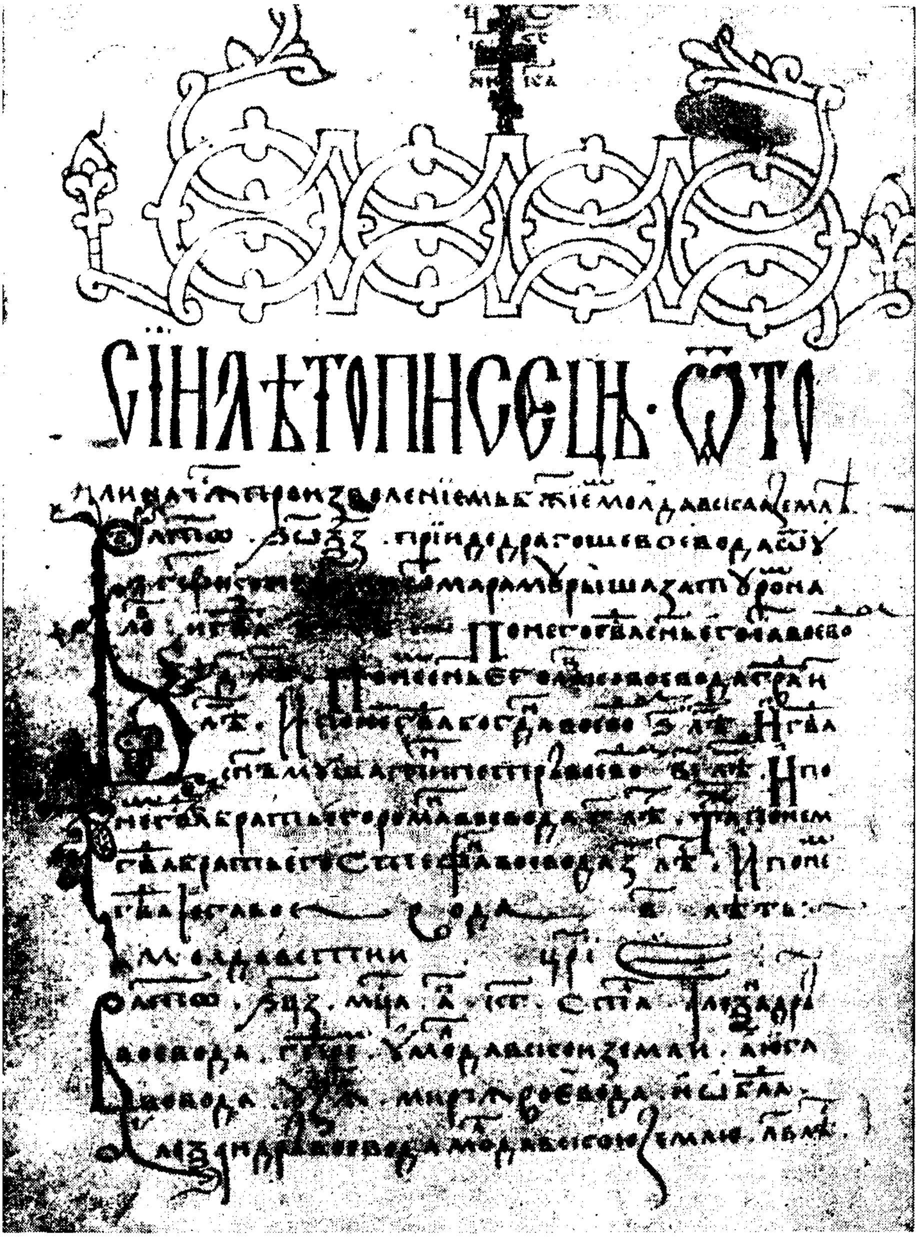

„Acesta e Letopisețul de cînd cu voia lui Dumnezeu s-a început în Țara Moldovei", fila 237.

Dar nu numai precizia şi bogăţia faptelor leagă pe autori de vremea lui Ştefan, ci mai ales atitudinea lor faţă de dînsul, ca faţă de un stăpîn respectat. Numai faptele lui sînt justificate după concepţia feudală prin „voia lui Dumnezeu“, nu şi ale predecesorilor săi; numai Ştefan cel Mare este „domnul“, stăpînul prin excelenţă.

Cronica a fost scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare, fapt stabilit şi susţinut de o parte a vechii istoriografii (în special de I. Ursu, I. Minea şi I. Vlădescu). Astfel se arată că un cutremur mare a avut loc „cînd şedea domnul la masă“ : aşa vorbeşte numai un familiar de la curte. Acesta inventariază după categorii tunurile luate dela duşmani, semn că a stat pe cîmpul de luptă alături de domn, şi nu izolat de viaţă, într-o mănăstire. Precizia ştirilor politice, cu indicarea zilelor săptămînii, arată că ele nu reprezintă un ecou venit de aiurea, ci un fapt trăit, dacă nu şi o participare. De altfel, însăşi existenţa unui prototip comun al cronicilor Moldovei din veacul al XV-lea impune cercetătorilor să caute la curtea domnească, şi nu la o mănăstire locul de concepere a acestei cronici unice a Moldovei din secolul al XV-lea. Mănăstirile erau multe, curtea domnească era unică.

A doua jumătate a secolului al XV-lea, domnia lui Ştefan cel Mare, nu cuprinde numai marele fapt istoric al luptei împotriva turcilor, care ar fi fost de ajuns spre a crea începuturile unei istoriografii proprii a Moldovei, dar şi trecerea de la epoca fărîmiţării feudale la epoca centralizării domneşti. Istoriografia începe la noi o dată cu epoca acestei centralizări şi trebuie să considerăm începuturile ei ca rezultat al condiţilor specifice ale acestei epoci. Prima cronică a Moldovei a fost scrisă la curtea domnească, şi anume la curtea acelui domn, care, prin înmănuncherea în mîna sa a forţelor statului feudal, a izbutit să ridice ţara împotriva cotropirii duşmane.

Letopiseţul slavon nu a fost numai istoria vremii lui Ştefan cel Mare, ci cartea scrisă din porunca lui. Cronica este compusă cu o sobrietate care se îndepărtează hotărît de prolixele producţii ale literaturii religioase. Desigur, se observă aici şi o sărăcie de mijloace stilistice, proprie oamenilor de curte feudală, dar anume accente şi mai ales sugerări de aspecte ale vremii nu sînt lipsite de grandoare : .

„Şi domnul, Ştefan voievod, s-a întors de acolo ca un purtător de biruinţe cu toată oastea sa şi cu toţi boierii săi în cetatea sa de scaun a Sucevei. Şi acolo Ştefan voievod a făcut atunci mare ospăţ mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi întregii lui oştiri. Şi a instituit atunci mulţi viteji (cavaleri) şi a dăruit atunci multe daruri şi îmbrăcăminte scumpe boierilor săi şi vitejilor săi şi întregii lui oştiri. Şi pe toţi, după vrednicie, i-a slobozit pe fiecare la ale sale şi i-a învăţat să laude şi să binecuvînteze pe Dumnezeu pentru cele ce au fost“.

Domnul se apropie cu oastea de cetate, oferă, desigur în cîmp, un mare ospăţ oştenilor, înarmează pe cavaleri şi împarte stofe scumpe, vorbeşte apoi tuturor despre biruinţa dobîndită. Găsim aici o evocare de ev mediu, pe care nu o vom mai afla la cronicarii de mai tîrziu.

Figura lui Ştefan domină această scurtă cronică a începuturilor. Nu avem în ea un portret, cum vom afla mai tîrziu în cea a lui Ureche, nici ample judecăţi şi aprecieri, ci mai ales o prezentare de fapte. Dar faptele, aşa cum sînt alese, desprind figura domnului de întreaga societate feudală a vremii. Din alte variante ale cronicii, adause cu informaţii contemporane, aflăm că unii boieri, Purice şi Pîntece, au salvat viaţa domnului, care era să cadă în mâinile dușmanilor în bătălia de la Șcheia cu pretendentul Hroiot, că la urcarea în scaun a lui Ștefan s-a făcut o alegere pe cîmpia „Dereptății" de lîngă Suceava, și că acolo „s-a adunat toată țara" într-o adunare electivă.

Evident, potrivit concepției religioase, Ștefan este supusul lui Dumnezeu, care-i „dăruiește" biruințe. Puterea divină conduce mersul istoriei „cu mîna robului său Io Ștefan voievod", o spune însuși domnul la marile ospețe feudale. Dar aici nu este vorba numai de concepția religioasă specifică evului mediu, ci și de o acțiune politică, al cărei instrument este și cronica de curte.

Lupta Moldovei împotriva turcilor a fost o pagină de istorie universală. Moldova a alcătuit un zid al țărilor Europei, amenințate de marele val al cotropirii otomane. Cronicarul știe aceasta, el nu se oprește la la faptele incidentale și locale. Pentru el există cele două forțe care se înfruntă, îmbrăcate în haina pe care o impunea concepția feudală, religioasă, a vremii : „păgînătatea" și „creștinătatea". Aceasta din urmă era constituită din toate statele Europei, ortodoxe și catolice, care erau nu numai solidare în lupta contra turcilor, dar formau o unitate ideală, „respublica christiana" a scriitorilor apuseni, căreia îi corespunde în textul slav colectivul „hristianstvo". Ștefan este reprezentantul acestei unități a statelor europene, biruința sa îl face „pobedonoseț", purtător de biruințe. Cînd Moldova este învingătoare, cronicarul subliniază ecoul de istorie universală al biruinței : „Și a fost atunci veselie între oameni și la toate domniile dimprejur" ; iar cînd sultanul Mahomed a lovit oastea țării cu puterile nenumărate ale imperiului său, atunci „a fost mare întristare în țara Moldovei și în toate țările și domniile din jur și la creștinii drept-credincioși, cînd au auzit că au căzut vitejii cei buni și bravi și boierii mari și oștenii cei buni și tineri și oastea cea bună și vitează și aleasă și cu husarii cei viteji sub mîinile limbilor necredincioase și păgîne...". Înșirarea oștenilor căzuți pentru țară și pentru alte țări, cu calitățile tuturor cetelor, are suflu epic, nu pentru că autorul căuta frumuseți stilistice, dar fiindcă trăise acel moment ca un moment istoric.

Poporul nu apare în cronica lui Ștefan cel Mare decît înrolat în oaste, ca o parte a apărării țării, dar nicăieri nu vedem lupta lui împotriva asupririi feudale.

Cronica lui Ștefan și cronicile prelucrate după ea nu au nume de autor, spre deosebire de cele scrise în Moldova în veacul al XVI-lea și în cele următoare. Acest fapt este explicabil : cronicile din secolul al XV-lea, în intenția scriitorilor și ale patronilor lor, nu erau atît opere artistice, literare, destinate să înfățișeze frumos faptele domnilor, cît instrumente politice. Scopul lor era să arate boierilor și bisericii dreptul de stăpînire al domnului, datoria lor de a i se supune. Ele înregistrează faptele mari, pentru a întreține tradiția dinastică, și totodată sînt instrumente diplomatice. Cînd Ștefan cel Mare a cerut un medic de la Nürnberg, a trimis acolo, împreună cu solii săi, și *Cronica moldo-germană*, ca să știe orășenii de acolo cine este stăpînitorul care li se adresează. Prezența *Cronicii moldo-ruse* în anexele cronicii oficiale a țarilor Moscovei din veacul al XVI-lea se explică prin alianța lor cu Moldova și acțiunea comună împotriva Jagellonilor. În sfîrșit, *Cronica moldo-polonă*, prelucrată de un polon de la Iași după analele țării, a fost luată de ambasadorul polon Nicolae Brzeski, cu scopul de a-i servi în negocierile sale dimplomatice de la Poarta Otomană, privitoare la Moldova. Toate acestea dovedesc caracterul de stat al activității cronicărești în secolul al XV-lea ; cronicile de atunci reprezintă instrumente ale stăpînirii feudale și nu rezultatul meditațiilor unor călugări, deși *Letopisețul de la Putna* cuprinde într-adevăr unele adaosuri datorate de călugări.

Din cronicile Moldovei, scrise în slavonește în veacul al XVI-lea, s-au păstrat pînă astăzi trei: *Cronica lui Macarie*, episcop de Roman, un erudit în domeniul dreptului bizantin, care cuprinde racordarea cronicii lui Ștefan cel Mare la aceea a fiului său Petru Rareș, continuatorul său politic, apoi istoria domniei fiilor acestuia (adică anii 1504—1552),*Cronica lui Eftimie*, egumenul de la mînăstirea Căpriana (cuprinde răstimpul dintre 1541—1554) și *Cronica călugărului Azarie* (1551—1574).

Aceste cronici sînt și ele, ca și cele din veacul precedent, cronici de curte, adică de stat. Autorii arată că au lucrat din porunca domnilor Petru Rareș, respectiv Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul. Scrierile continuă cronica lui Ștefan cel Mare; spiritul lor politic, mai ales al cronicii lui Macarie, se caracterizează prin doctrina centralizării domnești a statului feudal. Dar asemănările cu literatura istorică a veacului precedent se opresc aici. Cronicile slavo-moldovene din veacul al XVI-lea au autori cunoscuți, care-și dezvăluie numele și sînt preocupați de efecte stilistice, fac deci operă de creație și nu de cancelarie.

Un fapt care ușurează înțelegerea locului pe care-l ocupă aceste cronici în istoria culturii slavo-romîne este constatarea că ele nu au fost alcătuite ca transmitere directă a faptelor, ci sînt transformarea în formă artistic-retorică a unor anale de curte scrise în formă precisă, simple înregistrări de cancelarie. Versiunea slavonă a acestor anale s-a pierdut. Ele s-au păstrat însă în traducere polonă (pînă la anul 1565) în *Cronica moldo-polonă* și în traducerea romînească, întrucîtva prelucrată, din cronica lui Grigore Ureche. Folosirea analelor de cancelarie de către Macarie, Eftimie și Azarie este evidentă; ea rezultă din compararea textelor amintite, din identitatea unor expresii și a înșirării faptelor. Deosebirea este însă netă; pe cînd analele de cancelarie sînt precise, cu date de zile, cu informații seci, dar sigure, cei trei cronicari plutesc în privința faptelor în impreciziune retorică, disprețuiesc datele, omit multe dintre ele, pentru că nu se potrivesc cu stilul frumos, folosesc, în locul expunerii simple, alegoria și simbolul, într-un cuvînt, sînt opere de literatură, după gustul scriitorilor și mai ales al patronilor lor.

Ca model de stil, cei trei cronicari au ales o cronică bizantină, a lui Constantin Manasses, care scrisese în veacul al XII-lea o cronică universală *(Sinopsis istoriki)* în 6733 de versuri, pline de metafore, formule retorice și aluzii mitologice. Cronica lui Manasses a fost tradusă în medio-bulgară pe la 1350, circulînd în manuscris și în țările romînești. Dar Macarie și continuatorii lui nu se explică prin Manasses; ei au folosit un model, pe care l-au căutat, fiindcă aveau nevoie de el. De altfel nu toate procedeele retorice ale cronicarilor moldoveni din veacul al XVI-lea se regăsesc în stilul lui Manasses; numeroase formule sînt creația lor proprie sau sînt împrumutate de la alți scriitori.

Domnii moldoveni, începînd cu Petru Rareș, nu au mai socotit suficiente, pentru glorificarea măririi lor, sobrele anale de curte, în genul celor scrise odinioară din porunca lui Ștefan cel Mare, ci, alături de produsele diecilor de cancelarie, destinate nevoilor practice, au poruncit să li se dedice și opere pompoase, retorice, menite să așeze pe domnul Moldovei într-o aureolă de mărire, comparat cu eroii mitologiei, istoriei și ai Bibliei. Figurile,

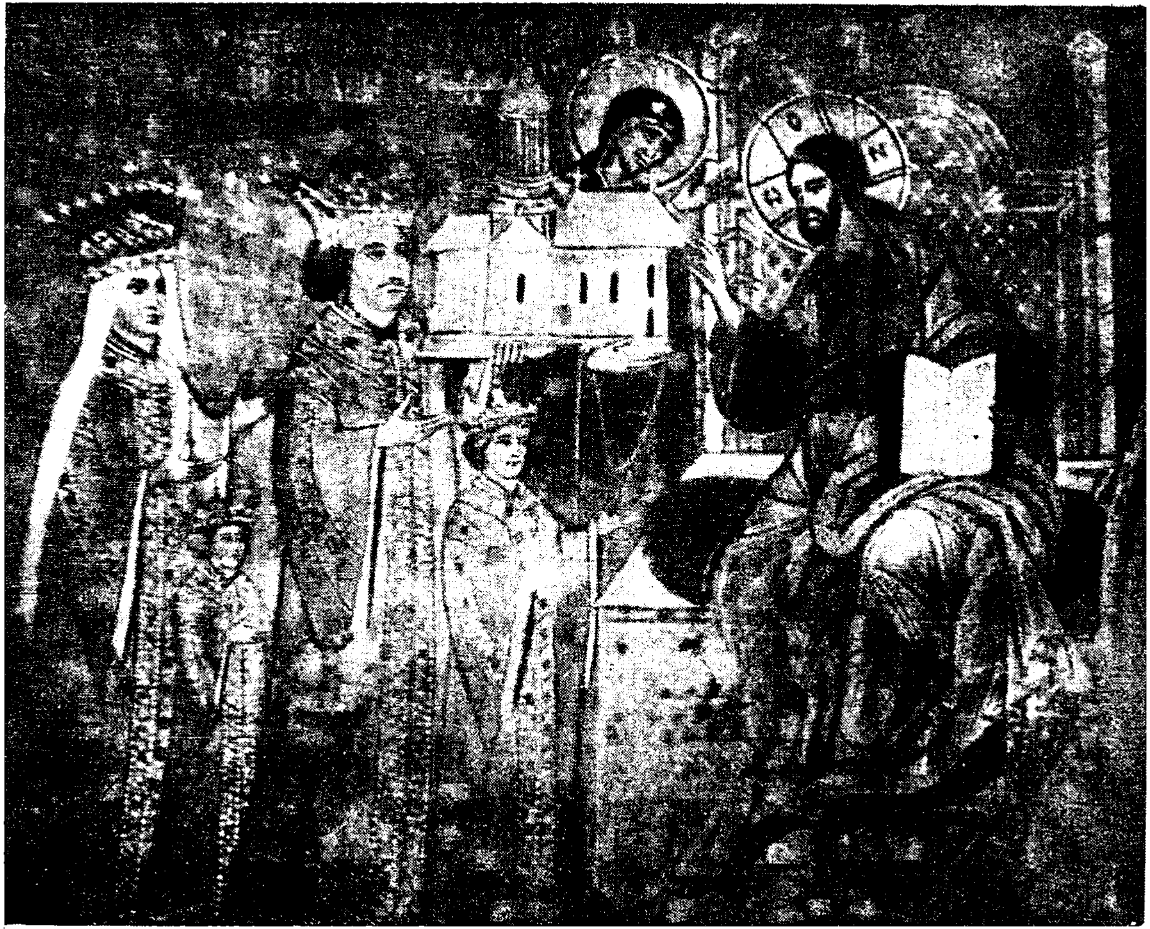

Petru Rareş cu Doamna şi copiii. Frescă de la Mănăstirea Vatra Moldoviței. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

în acest stil nou al cronicarilor, reprezentanți ai bisericii, apar hieratice, încercînd să impună admirație și mai ales supunere. Astfel, Azarie scrie despre searbădul Petru Șchiopul :

„O, liniștea ta, singurule stăpînitor, inima cu dreaptă credință a domnului este în mîna lui Dumnezeu, precum este scris. Dă, doamne, acestuia viață îndelungată și pace multă..., cum cîntă David“.

Tendința politică a cronicarilor este tot superioritatea și lauda domnilor, de astă dată subliniată nu atît prin faptele săvîrșite de ei, cît prin calificări elogioase. Cînd Petru Rareș pătrunde în Transilvania cu oastea lui, Macarie scrie : „S-a repezit în persoană ca un tînăr erou asupra lor (a dușmanilor) și a arătat împotriva lor minunată pornire și fapte bărbătești“. Eftimie descrie astfel urcarea în scaun a lui Alexandru Lăpușneanu, patronul său : „Și a strălucit ca o stea strălucitoare de la miazănoapte, și în drum spre miazăzi s-a îndreptat bărbătește către moșia sa părintească, ca să ia domnia în Moldovlahia“. Dușmanii domnului, răsculați, boierii necredincioși, sînt calificați cu invective violente: „cîini îndrăciți, neînvățați și cu minte de vită și năzuitori la rele..., țapi sălbatici“. Cu atît mai impresionante apar cîteva fraze lapidare, luate din realitatea vremii, pentru a caracteriza o anumită situație. Hîra cămărașul spune simplu lui Petru Rareș : „O, vai, voievodule, boierii se pregătesc să se lepede de tine“.

În privința centralizării domnești, este o deosebire între Macarie și cei doi continuatori ai săi. După căderea fiilor lui Petru Rareș începe ridicarea noii boierimi, care caută să cîrmuiască tutelînd pe domni. Eftimie lasă să se înțeleagă aceasta printre rînduri : Alexandru Lăpușneanu a fost adus în domnie, firește, „după revelația lui Dumnezeu“, dar nu se pot uita „toți pribegii moldoveni“, boierii refugiați în Polonia, care l-au adus de acolo. El a fost „ridicat în scaunul domnesc cu vrednicie prin sfatul obștesc“. Meritul său principal stă în aceea că „boierii toți au primit demnitățile și moșiile de mai înainte“. Azarie, vorbind de domnia minorului Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, spune că „îndrumători (ai cîrmuirii) erau Gavril logofătul și Dimitrie hatmanul“.

Caracterul de laudă personală a domnului și a principalilor săi sfetnici, ca trăsătură principală a cronicilor, tendința de a caracteriza prin aprecieri aceste figuri, necesită folosirea artei portretului.

Firește că nu poate fi vorba de portretul realist, nici de o caracterizare din punct de vedere moral a personajelor. Portretul bizantin este convențional și retoric, după chipul icoanelor murale pictate cu respectarea canonului Erminiei. Petru Rareș, la bătrînețe, era „ca o pasăre cu pene de aur sau ca un vultur pe acoperiș... Toate le orînduia cu înțelepciune, ridicînd bisericile, le înzestra și lucra cu frica lui Dumnezeu, și pe cei din casă îi învăța în chip prea înțelept“ (Macarie).

Alexandru Lăpușneanu „a privit către toți cu ochii luminați și prea frumoasă față, cu bunăvoință și milostivire“ (Eftimie) ; doamna Roxanda „era cu minte de bărbat, cu suflet mare, împodobită cu înțelepciune, căci era ca un rai însuflețit care-și hrănea grădina cu binefaceri“ (Azarie).

Descrierile de natură sînt searbede, ca în genere în cea mai mare parte a literaturii medievale, fiind simple caracterizări : munții sînt „cu vîrfuri ascuțite“, iar cetățile „cu turnuri puternice“. În schimb, alegoria și metafora abundă. Descriind rătăcirile lui Petru Rareș în munți, Macarie afirmă : „Munții deopotrivă vorbeau celui ce plînge și suspină de pierderea copiilor și a puterii". Cînd a fost eliberat din cetatea Ciceiului, unde era ținut închis, „a sărit Petru voievod ca o fiară din capcană și ca un vultur din cursă". Domnia lui Ioan vodă „a fost ca un nour întunecos și în loc de ploaie s-a răspîndit sînge; de la început răcnea ca un leu, să lingă sîngele boierilor nevinovați, căci avea nărav de ucigaș și sîngele i se părea ca mustul cel mai dulce", scrie Azarie, care ia atitudine împotriva domnului cu tendințe centralizatoare, apărător al poporului.

Uneori comparațiile acestor cronicari trezesc un ecou istoric ca, de pildă, atunci cînd același Macarie aseamănă năvălirea turcilor împotriva Moldovei cu „o pasăre cu aripile mari", care se repede asupra unei păsărele „cu pene puține", dar în genere profunzimea de imagini retorice, de comparații și aluzii alegorice, care se repetă la fiecare rînd, nu numai că anulează funcția de povestire a faptelor, principală într-o cronică, dar îneacă în podoabe, al căror folos nu se înțelege, imaginea reală a societății feudale moldovenești din secolul al XVI-lea.

În opera cronicarilor din Moldova există o continuitate; un scriitor începe să scrie istoria țării sale la data la care terminase predecesorul său. Măcar în parte, transmiterea aceasta are ca urmare deprinderea anumitor obișnuințe stilistice, a unui fel de exprimare care trece de la un cronicar la altul. Procedeele stilistice caracteristice lui Macarie, Eftimie și Azarie nu au trecut la autorii letopisețelor Moldovei care scriu în romînește în veacul al XVII-lea. În veacul al XVII-lea, cînd pătrunde în literatură fraza populară, bizantinismul stilistic nu-și mai găsește locul.

LITERATURA ISTORICĂ ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ

Situația istoriografiei slavone din Țara Romînească este diferită de cea din Moldova. Cercetătorii istoriei literare au la îndemînă numai textele în traducerea romînească incluse în compilațiile istorice alcătuite în veacul al XVII-lea, ceea ce nu le îngăduie să aprecieze limba și stilul acestor opere. Este însă evident că nu am face operă a istoriei dezvoltării culturii, dacă nu am desface compilațiile de cronici în părțile lor distincte, reprezentînd fiecare altă epocă a istoriei scrisului.

Istoriografia slavonă a statului feudal Țara Romînească a fost acefală; nici o cronică internă nu a păstrat istoria acestei țări în veacurile XIV—XV și de aceea autorii compilației alcătuite în romînește în veacul al XVII-lea au fost nevoiți să recurgă, pentru descrierea acestei epoci, care rămîne plină de lacune, la cronici străine, la legende și inscripții de la mănăstiri. În Țara Romînească centralizarea domnească, dizolvarea autonomiei domeniilor feudale începe ceva mai tîrziu decît în Moldova, și anume după 1500. Atunci se produce supunerea tuturor bisericilor de pe domeniile boierești bisericii episcopale controlate de domn. Începuturile analisticii moldovenești coincid cu acțiunea de centralizare domnească a statului. La fel și în Țara Romînească aceste începuturi vor fi fost rezultatul aceleiași acțiuni și vor fi decurs din aceeași nevoie, în vremea domniei lui Radu cel Mare, și mai ales a lui Neagoe Basarab.

Într-adevăr, în timpul acestuia din urmă, la începutul secolului al XVI-lea, se scrie *Viața patriarhului Nifon*, între 1517 și 1521, operă care cuprinde numeroase știri privitoare la evenimentele petrecute în Țara Romînească în această epocă. Această scriere, reprodusă în traducere în compilațiile de cronici din secolul al XVII-lea, se integrează în istoriografia Țării Romînești.

Viața patriarhului Nifon a fost scrisă, între 1517 (sfințirea mănăstirii Curtea de Argeș) și 1521 (moartea lui Neagoe Basarab), de Gavril protul — conducătorul comunității călugărilor de la Athos. Gavril a venit în țară în fruntea egumenilor Sfîntului Munte la sfințirea bisericii Curtea de Argeș, invitat fiind de Neagoe Basarab. „Viața" a fost scrisă în limba greacă bizantină și apoi tradusă în greaca populară, după toate probabilitățile în slavonă și de aici în limba romînă. Textele păstrate sînt prescurtări după un original mai dezvoltat. Viața lui Nifon, ca toate viețile sfinților, trece de multe ori dincolo de limitele realității și adevărului. Se află însă aici și părți ce corespund adevărului istoric și interesează și istoria literaturii noastre.

Pe lîngă amănuntele despre viața și activitatea patriarhului Nifon, mai găsim în *Viața patriarhului Nifon* istoria a patru domni: Radu cel Mare (1495—1508), Mihnea cel Rău (1508—1510), Vlad al V-lea (1510—1512) și Neagoe Basarab (1512—1521).

Dintre cele patru domnii, numai una era în legătură cu Nifon, cea a lui Radu cel Mare (care îl adusese pe patriarh în țară, ca să organizeze biserica și apoi, în urma unui conflict, îl izgonise). Celelalte trei, posterioare morții lui Nifon, au fost adăugate numai ca autorul să preamărească pe Neagoe Basarab, din a cărui poruncă era scrisă „Viața", și să-i ponegrească pe adversari. Este caracteristic în acest sens portretul lui Mihnea cel Rău, pe care Gavril îl arată peste măsură de crud. În schimb, pentru Neagoe Basarab, ucenicul spiritual al lui Nifon, care adusese moaștele acestuia în țară, are numai cuvinte de laudă. Îndată ce Neagoe a luat domnia Țării Romînești, cu aprobarea poporului, „făcu judecată și dreptate între oameni". Binefacerile acestui domn, în țară și în străinătate, sînt descrise pe larg. Cea mai măreață operă a lui Neagoe este biserica de la Curtea de Argeș, de o frumusețe neîntrecută, la a cărei sfințire au participat patriarhul Constantinopolului Teolipt, împreună cu patru mitropoliți, Gavril protul, autorul *Vieții*, cu douăzeci de egumeni de la mănăstirile cele mai mari de la Muntele Athos, și alți clerici din afară. Ceremonia se sfîrși cu un mare ospăț, cu veselie și cu împărțire de daruri, atît la cei mari cît și la cei mici, la săraci și văduve.

Autorul a vizitat și alte locuri din Țara Romînească, precum mănăstirea Cozia, pe care ne-o descrie foarte plastic. Ea este „plină de toate bunătățile, cu munți mari și cu văi, îngrădită și ocolită cu un rîu mare, și izvoare mari și multe împrejurul ei. Și are toate hrana călugărească, poeni și livezi, nuci și alți pomi roditori fără de număr, vii și grădini, și acolo cură piatră pucioasă, și tot pămîntul împrejurul ei este pămînt roditor, care și noi am văzut cu ochii noștri acel loc și i-am zis pămîntul cel făgăduit".

În istorisirea celor patru domnii, tratate pe larg, cu o mulțime de amănunte necunoscute din alte izvoare, Gavril protul a pus la dispoziția noastră un material istoric de cea mai mare importanță. Deși scrie ca martor ocular, totuși multe din amănuntele date de el nu putea să le știe din propria lui observație, ci i-au fost procurate de altcineva, și acesta nu putea fi altul, decît însuși Neagoe, din îndemnul și sub supravegherea căruia a scris.

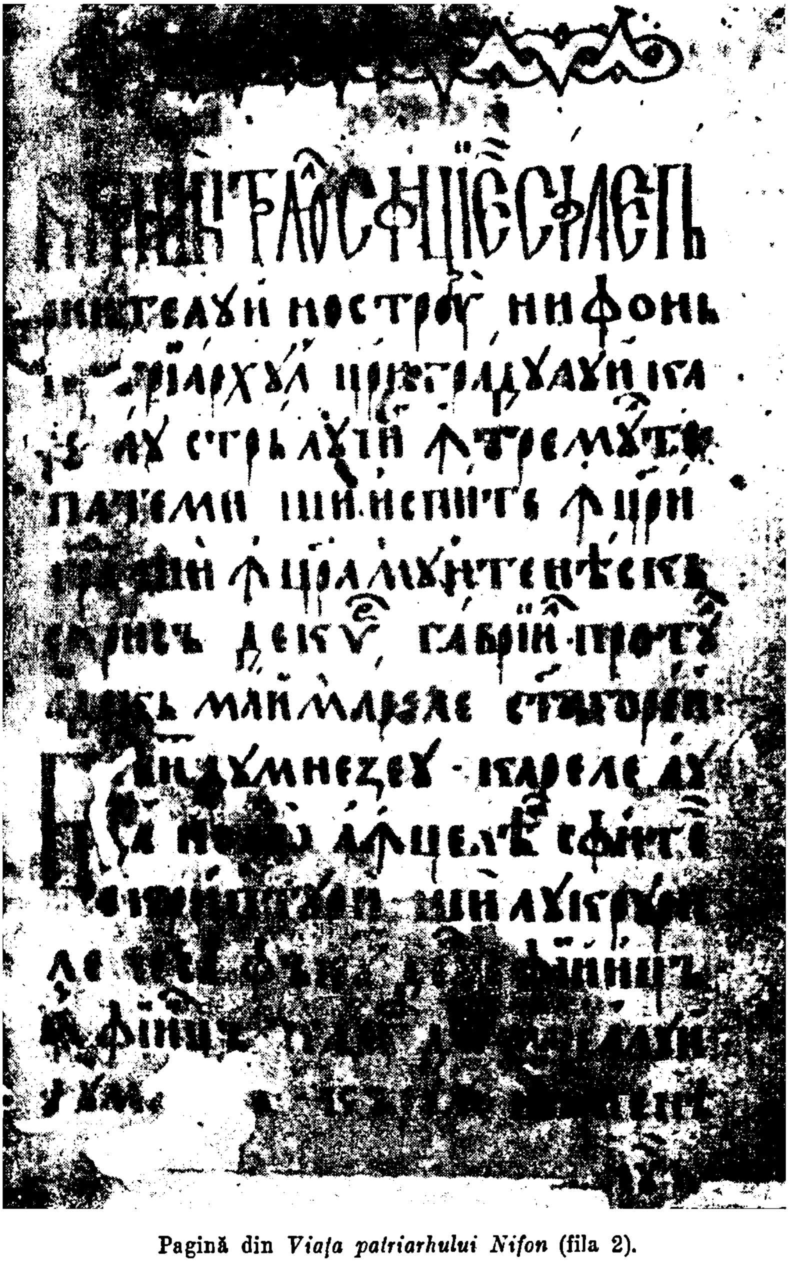

Pagină din *Viața patriarhului Nifon* (fila 2).

Viaţa patriarhului Nifon este un panegiric plin de tirade moralizatoare, de expresii şi figuri poetice care-i dau un caracter literar evident. Astfel, Nifon voia să se retragă din lume ca cerbul la „izvoarele apelor“. Rugăciunile lui rup gîndurile „ca nişte paiangene“ ale lui Mihnea cel Rău. El a avut îndrăzneala să se opună lui Radu cel Mare, care voia să-şi căsătorească sora cu boierul moldovean Bogdan, despărţit anume de soţia sa. La cuvintele de ocară ale acestuia, domnul, nemaiputîndu-se stăpîni, i-a răspuns: „Pasă şi ieşi din ţara noastră! Că viaţa şi traiul şi învăţăturile tale noi nu le putem răbda, că strici obiceiurile noastre“. Ca în orice hagiografie, moaştele lui Nifon, aduse în ţară de Neagoe, care avusese o viziune înfricoşată, fac minuni: spală oasele corpului impur, dezhumat, al voievodului afurisit.

O altă operă de mare importanţă scrisă în această epocă sînt *Învăţăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*, păstrată parţial într-un singur manuscris slavon de redacţie medio-bulgară cu influenţe sîrbeşti, descoperit la Sofia de învăţatul rus P. Lavrov[1], într-un manuscris grecesc incomplet, semnalat la Athos întîi de Sp. Lambros, şi în mai multe manuscrise în traducere romînească, din care cel mai vechi datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Majoritatea cercetătorilor romîni şi străini ai acestei cărţi (Bălcescu, Odobescu, Hasdeu, Xenopol, P. Lavrov, P. Sîrcu, Iaţimirski, Stoian Romanski, N. Iorga, Sextil Puşcariu, G. Călinescu, Şt. Ciobanu, V. Grecu, D. Popovici) nu s-au îndoit de paternitatea lui Neagoe Basarab. In ipoteza neautenticităţii (susţinută de D. Russo şi P. P. Panaitescu), problemă fără soluţie, cere să găsim în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea, cînd se consideră că ar fi fost scrise *Învăţăturile*, un autor căruia i-ar putea fi atribuite. În afară de aceasta, dacă opera a fost redactată în limba slavonă, cum se crede în general, ea nu putea fi alcătuită după 1550, cînd slavonismul intra în declin. O lucrare de valoarea şi proporţiile *Învăţăturilor* nu putea să se ivească decît în perioada de înflorire a culturii în limba slavonă la noi, la începutul secolului al XVI-lea, şi nu putea să fie concepută decît de un strălucit reprezentant al acestei culturi în Ţara Romînească, cum a fost voievodul Neagoe Basarab.

Neagoe Basarab era fiul nelegitim al lui Ţepeluş Basarab din ramura Dăneştilor, înlocuit în domnie de Vlad Călugărul, tatăl lui Radu cel Mare Basarab din ramura lui Mircea cel Bătrîn. Se pare că mama sa, Neaga, s-a căsătorit cu vornicul Pîrvu Craiovescu, care l-a adoptat, căci izvoarele istorice spun că era „nepot banului Barbului Craiovescu, feciorul Pîrvului“, însă adaugă: „Iar aşa îl numea că este fecior de domn“. Desigur, adoptînd un fecior de domn dintr-una din cele două ramuri ale dinastiei, Craioveştii voiau să cîştige ascendenţă asupra celeilalte ramuri, să-şi întărească, în eventualitatea urcării pe tron a lui Neagoe, poziţia politică. Radu cel Mare fusese un domnitor evlavios (tatăl său se călugărise de tînăr), dar murise afurisit de patriarhul Nifon. Este limpede că acesta se încumetase să mustre pe domn fiindcă avea sprijinul Craioveştilor, care încredinţaseră lui Neagoe sarcina de socotitor (un fel de secretar) al patriarhului. În *Viaţa patriarhului Nifon* se spune că Neagoe era totodată un ucenic, „fiul sufletesc“ al patriarhului, „a cărui învăţătură şi hrană sufletească dorea întotdeauna s-o primească“.

---

[1] Recent Damian P. Bogdan a descoperit încă 26 de pagini din textul slavon.

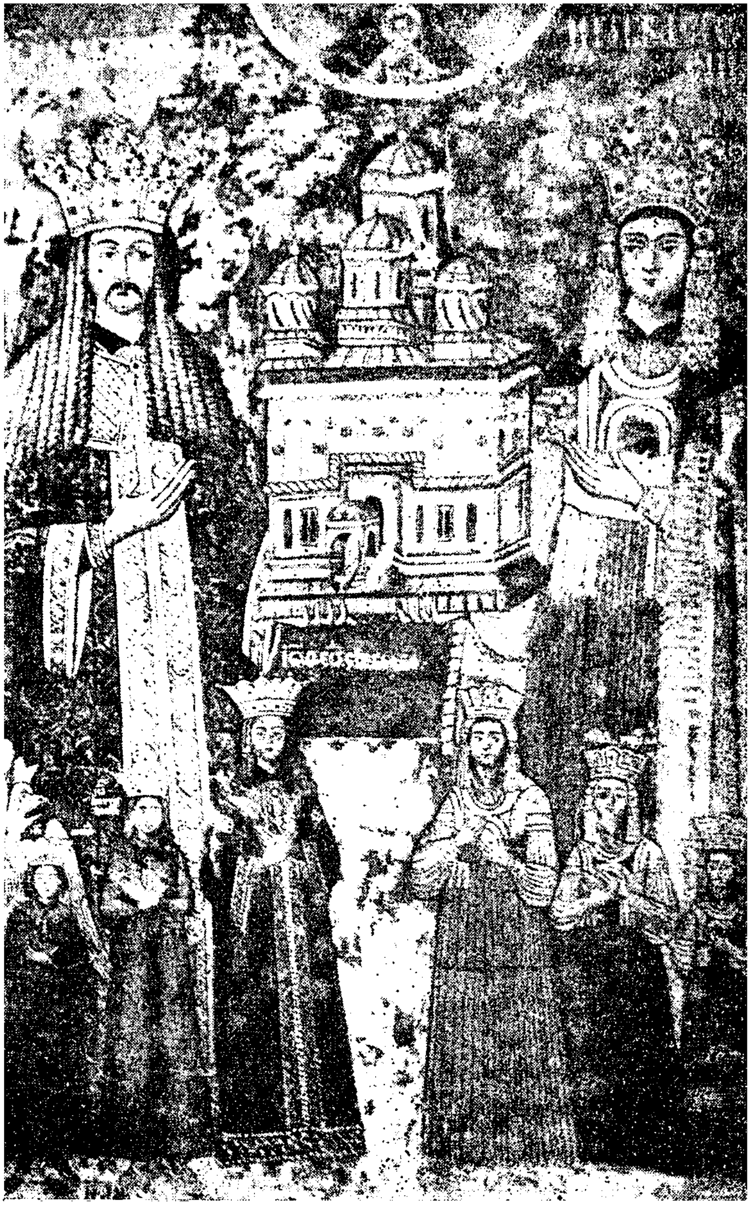

Neagoe Basarab cu fiul său Teodosie şi familia. După fresca de la Mănăstirea Curtea de Argeş, în „Portretele Domnilor Romîni” de N. Iorga. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Noul domn, Mihnea, fiu el însuşi nelegitim al lui Vlad Ţepeş (cronica îl dă drept „feciorul Dracii, armaşul din Măneşti“), intră în conflict cu Craioveştii, care, cu ajutor turcesc, îl gonesc în Transilvania. Neagoe, acum vătaf de vînători, surprinde la Cotmeana pe fiul lui Mihnea, Mircea, şi-l alungă de asemenea din ţară.

La tronul Ţării Romîneşti vine Vlad cel Tînăr, fratele mai mic al lui Radu cel Mare, sub care Neagoe ajunge comis, bucurîndu-se mereu de sprijinul Craioveştilor. Aceştia însă încep să fie concuraţi la curte de cumnatul domnitorului, Bogdan, autorul destituirii lui Nifon, care „aţîţa, — scrie cronica — pe domn cu mînie asupra Craioveştilor, zicînd că Neagoe iaste fecior de domn şi-l vor scoate din domnie“. Vlăduţ convoacă pe Craioveşti şi-i pune să jure că Neagoe nu e fiu de domn, ameninţînd, în cazul confirmării, că le va tăia nasul sau le va scoate ochii. Craioveştii jurară formal, dar apoi fug peste Dunăre, se întorc cu ajutor turcesc, nimicesc oastea lui Vlăduţ, iar pe el îl prind şi-i taie capul, ridicînd în locul lui în scaun pe Neagoe Basarab (23 ianuarie 1512).

Domnia de zece ani a lui Neagoe Basarab a continuat politica de centralizare a statului feudal din vremea lui Radu cel Mare. Autoritar cu boierii din facţiunile adverse Craioveştilor (a tăiat capul lui Bogdan, a călugărit cu forţa pe logofătul Blagodescu şi a însemnat la nas pe un pretendent la tron), Neagoe scria sibienilor pe un ton trufaş: „O să vedeţi că sînt domnitor destoinic şi are ţara aceasta domnitor“, iar braşovenilor chiar ameninţător: „Voi face Ţara Bîrsei aşa, că nu i se va cunoaşte nici locul“. Trăgea în ţeapă ca şi Vlad Ţepeş şi tatăl său, Ţepeluş, pe negustorii necinstiţi, spînzura pe hoţi, ceea ce nu l-a împiedicat, ca şi pe Ştefan cel Mare (prezentat de Ureche ca vărsător impulsiv de sînge, dar şi sfînt), să fie un domnitor religios, cel mai mare ctitor al perioadei feudale („ctitor a toată Sfetagora“ îl numeşte Gavril protul).

Dragostea pentru cultură şi rafinamentul artistic al lui Neagoe Basarab se deduc nu numai din faptul că a patronat tipărirea *Evangheliarului* slavon al lui Macarie şi a construit acea capodoperă de arhitectură care este biserica episcopală a Curţii de Argeş, dar şi din veşmintele pe care le purta (brocart roşu, cusut cu vulturul de aur bicefal bizantin, coroană imperială de bazileu). Comanda de la Braşov o blană de viezure, una de helge şi un colier de mărgăritare şi respingea ironic o cădelniţă de argint, lucrată la Sibiu în mod necorespunzător. Poetul grec de la curtea sa, Maximos Trivalis, îl numea într-o epigramă „divinul“ şi-l aşeza în palatele Olimpului. Întreţinea pe chirurgul raguzan Hieronim. Trimitea dogelui Veneţiei un cal în valoare de 200 de ducaţi, iar papei Leon X, patronul lui Michelangelo, îi cerea în 1519 să-i socotească legaţi pe el, pe fiul său Teodosie şi pe supuşii săi, „prin alianţă perpetuă“ cu biserica romană.

Învăţăturile, scrise de-a lungul a mai mulţi ani, au analogii în literatura bizantină (*Învăţăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon*, *De administrando imperio* a lui Constantin Porfirogenetul) şi slavă (*Învăţăturile* cneazului rus *Vladimir Monomah către fiii săi*). Cam în aceeaşi vreme cu Neagoe, secretarul florentin Niccolò Machiavelli compunea vestita sa operă *Principele*. Izvoarele lui Neagoe, cîte au putut fi identificate (unele apar citate), sînt în primul rînd *Biblia* (în special Cartea întîi şi a doua a lui Samuel, Cartea întîi şi a doua a regilor, cartea a doua a cronicilor), apoi scrieri mistico-ascetice ca *Umilinţa* lui Simon cel Nou, *Scara* lui Ioan Scărariul, *Dioptra* lui Filip Solitarul, *Omiliile* lui Ion Zlataust, *Cuvintele* lui Efrem Sirul, *Cuvintele* lui Atanasie Alexandrinul, în sfîrşit hagiografii şi cărţi populare ca *Viaţa sf. Constantin*, *Varlaam şi Ioasaf*, *Alexandria*, *Fiziologul*.

Învăţăturile alcătuiesc în totalitatea lor un manual de educaţie morală şi politică menit a servi unui viitor domn[1]. In ediţia N. Iorga primele două părţi cuprind pilde de monarhi (împăraţi şi regi) desăvîrşiţi, după idealul autorului (regii biblici David şi Solomon, sanctificaţi de biserică, Ioasaf, fiu de împărat din India, Constantin, împăratul romanilor, etc.), sau dimpotrivă nevrednici (Roboam, Avesalom, Maximian etc.). Urmează cinci părţi de învăţături diferite, religioase (pentru cinstirea icoanelor, pentru frica şi dragostea lui Dumnezeu, pentru milostenie şi alte canoane ale bisericii) sau politice (pentru cinstea boierilor şi a slujitorilor, pentru numirea în dregătorii, pentru orînduiala ospeţelor, pentru primirea şi trimiterea solilor, pentru purtarea războaielor, pentru modul de a ţine scaun de judecată). Lucrarea se încheie cu un cuvînt al autorului către urmaşii săi şi cu o rugăciune în ceasul morţii.

La baza concepţiei despre monarhie a lui Neagoe Basarab stă punctul de vedere teologic. Domnul nu este ales de boieri, ci e „uns de Dumnezeu", ca să fie tuturor „cu dreptate". Rudele lui pot ocupa demnităţi numai dacă-i sînt „slugi drepte", iar cei săraci nu trebuie ţinuţi departe, „ci să fie şi ei aproape de feciorii de boieri, că, odată, vă vor trebui şi ei, să vă fie de ajutor cît vor putea". Cu alte cuvinte, originea puterii centralizatoare a domnului şi raţiunea exercitării ei sînt de esenţă divină, deci absolute. Ideea autorităţii supreme a domnitorului în statul feudal îşi găseşte aici întîiul ei teoretician. Dar Neagoe Basarab întrece chiar pe teoreticienii contemporani ai monarhiei absolute printr-o altă idee care, introducînd în concepţia despre stat factorul popor, atinge rădăcinile regimului feudal. Venitul domnitorului provenind din munca săracilor (în originalul slavon „horeani", adică ţărani, locuitori ai ţării), se cuvine să fie pus la dispoziţia lor:

„Iar de-ţi va mai prisosi din venitul domniei, acel venit să nu gîndeşti că este cîştigat de tine, ci iar l-ai luat de la săraci şi de la aceia ce sînt supt biruinţa ta, cari i-a dat Dumnezeu supt mîna ta. Pentru aceea, să socoteşti şi să pofteşti ţara ta ca să aibă şi aceia dreptate şi pace cu odihnă în zilele tale. Drept aceea, cum o luaţi de la săraci, aşa se cade să o şi daţi pentru dînşii, să le faceţi odihnă şi pace".

Faţă de turci, autorul recomandă atitudinea şoimului care, netemîndu-se de vultur, îi lasă, spre a evita lupta, o parte din vînatul său, dar dacă duşmanii vor cu dinadinsul război, numărul lor oricît de mare nu trebuie să înspăimînte:

„Iar de vor fi mulţi, nimic să nu te înfricoşezi, nici să te îndoieşti — că omul viteaz şi războinic nu se sperie de oamenii cei mulţi, ci cum risipeşte un leu o cireadă de cerbi şi cum omoară un lup o turmă de oi, cît de mare, aşa şi omul viteaz şi bărbat şi hrăbor nu se înfricoşează de oamenii mulţi, că omului viteaz toţi oamenii îi sînt într-ajutor, iar omului fricos toți oamenii îi sînt dușmani, și încă și de ai săi este gonit și batjocorit și hulit".

---

[1] Iniţial, domnul avea în vedere pe doi din fiii săi, Petru şi Teodosie, şi numai după moartea lui Petru, cartea a fost adresată exclusiv lui Teodosie. Lucrarea era împărţită în două părţi, cărora ulterior li s-a adăugat *Scrisoarea către oasele maicii sale şi Rugăciunea la ieşirea sufletului*. Pe baza prelucrărilor din secolul al XVIII-lea, editorii moderni (Dionisie, eclesiarhul curţii, şi N. Iorga) au împărţit opera în 11 părţi.

Ginerele și succesorul lui Neagoe Basarab, Radu de la Afumați, a pus în practică aceste sfaturi în luptele lui cu turcii.

Sfaturile religioase, în ciuda orientării mistice, iraționale, de esență isihastă, și a invitației la asceză, adică la izolarea de lume, cuprinse în izvoarele folosite, au de scop perfecționarea interioară, „să vă aduc aminte ca să ne înnoim omul cel din lăuntru", cum se exprimă autorul. Nu s-ar explica altfel elogiul adus într-un loc minții, adică inteligenței omenești: „așijderea și voi, pînă veți afla firea și obiceiul domnului aceluia (e vorba de urmașul la tron), multă minte vă trebuiește să aveți, că mintea este cap și învățătură dulce tuturor bunătăților, și sfîrșitul ei foarte este apropiat. Mintea este avuție și comoară netrecătoare, care nu se cheltuiește niciodată. Mintea cea curată se urcă mai pe de-asupra cerurilor și solește dreptățile sufletului și ale trupului înaintea atotțiitorului împărat. Mintea este viață prietenilor și împăcare fraților. Mintea trează este prieten mai bun și mai cinstit împăraților și domnilor decît toată avuția și bogăția lor cea multă. Un bărbat înțelept mulțime de oameni stăpînește, iar un bărbat nebun și făr-de minte, mulțime de oameni pierde. Mintea cea bună este cercarea înaintea domnilor celor necunoscuți, și trup nevătămat, și față nerușinată și neînfruntată, — cum zice proorocul: Cinstiți înțelepciunea, ca să împărățiți în veci".

În același sens, autorul extrage din *Fiziolog* pilda cu șarpele care-și oferă trupul spre ucidere și zdrobire, păzindu-și numai capul (sediul minții și al sufletului în general).

Cu toate că împrumută pasaje întregi din scrierile pe care le folosește, nu se poate tăgădui lui Neagoe îndemînarea elocvenței, cadența de mare vibrație retorică, mai ales cînd vorbește (după Ion Zlataust) despre fragilitatea vieții, întrerupte de moarte:

„O mare nevoie și greutate, unde este acum frumusețea obrazului? Iată, s-a negrit. Unde este rumeneala feții și buzele cele roșii? Iată s-au vestejit. Unde este clipeala ochilor și vederile lor? Iată se topiră. Unde este părul cel frumos și pieptănat? Iată, a căzut. Unde sînt grumazii cei netezi? Iată s-au frînt. Unde este limba cea răpede și deslușită? Iată, a tăcut. Unde sînt mîinile cele albe și frumoase? Iată s-au deznodat...".

Patetică este plîngerea morții fiului Petru, cea mai mișcătoare pagină elegiacă din literatura slavo-romînă:

„O, fiul meu Petre, iată că-ți trimit coroana, surguciul și diadimele, pentru că tu-mi erai stîlparea mea cea înflorită, de care pururea se umbreau și se răcoreau ochii mei. Iară acum stîlparea mea s-a uscat, și florile ei s-au vestejit și s-au scuturat, și ochii mei au rămas arși și păliți de jalea înfloririi tale.

O, iubitul meu Petre! Eu credeam și cugetam să fii domn și să veselești bătrînețele mele oarecînd cu tinerețile tale și să fii biruitor pămîntului. Iar acum, fiul meu, te văd zăcînd supt pămînt, ca un trup al fieștecăruia sărac...".

În sfîrșit, iată un alt pasaj pe tema „fortuna labilis" din rugăciunea lui Neagoe Basarab „la ieșirea sufletului":

„Spune-mi acum, ticăloase suflete, unde este domnia noastră? Unde este muma noastră? Unde sînt feciorii și fetele noastre? Unde este slava cea deşartă a lumii acesteia şi bucuria ei. Unde sînt băile cele calde şi umplerea voii trupului nostru? Unde sînt grădinile noastre cele frumoase, cu mesele cele întinse şi cu cărnuri cu miros bun şi frumos? Unde este vinul carele totdeauna veselea inima noastră? Unde sînt vioarele şi tobele şi surlele? Unde sînt caii noştri cei frumoşi şi împodobiţi cu rafturi poleite şi cu zale ferecate? Unde sînt inelele noastre cele cu pietre scumpe? Unde sînt diadimele cele împărăteşti, care erau împodobite cu mărgăritar şi cu pietre de mult preţ? Unde sînt podoabele hainelor împărăteşti? Unde este aurul şi argintul dintr-această lume, ticăloase suflete?".

Neagoe Basarab a murit în ziua de 15 septembrie 1521. Teodosie, care i-a urmat la tron, a domnit mai puţin de patru luni şi a murit la Constantinopol, alţi doi fii, Petru şi Ion, şi o fată, Anghelina, muriseră mai înainte, iar Stana şi Ruxandra au devenit respectiv soţiile lui Ştefăniţă al Moldovei şi Radu de la Afumaţi. Ca în legenda meşterului Manole, pierit după zidirea bisericii episcopale de la Curtea de Argeş, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* şi-au nimicit autorul, ajungînd a fi socotite (pe nedrept) o scriere pseudo-epigrafă, anonimă.

Analele Ţării Romîneşti pînă la urcarea în scaun a lui Mihai Viteazul (1593) sînt evident traduse din slavoneşte, în compilaţia din secolul al XVII-lea intitulată *Letopiseţul Cantacuzinesc*. Marele număr de cuvinte slavone rămase în text, cît şi întorsăturile de frază şi înţelesul dat unor expresii indică într-adevăr folosirea unui original slavon.

Aceste anale din secolul al XVI-lea nu sînt unitare; ele se datoresc mai multor autori succesivi. Se disting ca formă din punctul de vedere al aprecierilor două cronici. Una, pînă la 1545 (urcarea în scaun a lui Mircea Ciobanul), se remarcă prin lipsa cronologiei, omiţîndu-se, afară de foarte rare date, chiar indicarea anilor. Autorul sau autorii iau atitudine, uneori pasionată, în expunerea faptelor. Ei sînt în special partizanii lui Radu de la Afumaţi. Ideea politică a luptei pentru dezrobirea de sub jugul turcesc este pusă pe plan religios. Radu a fost ridicat domn „pentru că piiare ţara de turci". Lupta se dă în colaborare cu Transilvania: voievodul ei „s-au milostivit pre creştini" şi trimite „tot voinici aleşi". Boierii fac sfat cu domnul, „cum vor face să scoaţă ţara creştinească din mîinile păgînilor de turci". Atitudinea luptătoare împotriva turcilor nu era împărtăşită de întreaga boierime, care alesese, pe acea vreme, pactizarea cu turcii, cu preţul exploatării ţărănimii. Cronica reprezintă deci un anumit punct de vedere politic, care îşi afla adversari între boieri.

A doua cronică, de la 1545 pînă la 1593, cuprinzînd date exacte, cu ziua lunii şi a săptămînii, pare a fi opera unui contemporan. Este vorba de o scriere fără patimă, rezumîndu-se la fapte care vorbesc singure prin alegerea lor. Cronicarul nu spune nici un cuvînt despre crunta stăpînire turcească din acele vremi, o consideră un lucru firesc; el se rezumă la faptele interne, care şi ele se reduc mai ales la două aspecte, repetate: creşterea dărilor de către domni şi tăierea fără motiv a boierilor de către aceiaşi domni. Vinovaţi de acestea sînt Mircea Ciobanul, Alexandru şi fiul lui, Mihnea. Este deci o cronică de opoziţie împotriva domnilor autoritari, poate o cronică boierească, deşi rămîne posibilitatea ca ea să fi fost scrisă de partizanii lui Pătraşcu vodă (1554—1557), numit de cronicar „cela Bunul".

Cronicile lui Mihai Viteazul. Luptele pentru independența Țărilor romînești, apoi reunirea lor sub Mihai Viteazul, neașteptata strălucire a faptelor de arme ale tinerilor călăreți care năvăleau în iureș neoprit peste munți și peste Dunăre, intrarea triumfală în cetăți și orașe mari, toate acestea erau destinate să dea un avînt nou istoriografiei, îngropate pînă atunci sub praful cancelariilor de slavonie. Toate faptele eroice, pentru care se lăudau în primul rînd feudalii boieri, trebuiau păstrate și proclamate pentru posteritate. Era o vreme cînd istoria se făcea și era vie în mintea tuturor. De aceea, cum era și firesc, Mihai Viteazul înseamnă un moment nou în istoria istoriografiei. Așa cum Ștefan cel Mare a determinat, prin faptele sale de arme, începutul literaturii istorice romînești în limba slavonă, tot astfel domnia lui Mihai Viteazul se află la începutul istoriografiei în limba romînă. Acum cînd stăteau la cîrmă oameni noi, cînd orășenii și boierimea mică citeau, nu se mai putea îmbrăca letopisețul în greoaia limbă moartă slavonă. Ne-au parvenit două cronici ale lui Mihai Viteazul, în afară de poemul grecesc al lui Stavrinos vistiernicul, și el o cronică internă, dar scrisă după moartea eroului. Una din cronici este cea oficială, alcătuită sub supravegherea domnului, în cancelaria curții, cealaltă este o cronică boierească, adică istoria lui Mihai din perspectivă boierească. Amîndouă au fost scrise în romînește, fapt de o importanță capitală pentru istoria literaturii, căci pînă atunci nu se scrisese nici o cronică în romînește, nici în Țara Romînească, nici în Moldova sau în Transilvania.

Cronica oficială a curții lui Mihai Viteazul nu s-a păstrat decît sub forma unor traduceri incomplete, în parte prelucrate și incluse în alte scrieri. Silezianul Baltazar Walther, care a fost la Tîrgoviște în 1597, publică doi ani mai tîrziu, în limba latină, la Görlitz, o carte intitulată *Scurtă și adevărată descriere a faptelor săvîrșite de Ion Mihael voievodul Țării Romînești,* descriind evenimentele petrecute pînă în anul 1597. Autorul spune că a scris avînd în față o versiune polonă, tradusă după „un scurt text... alcătuit în limba romînă (walachico sermone) la curtea din Tîrgoviște de dumnealui logofătul și aprobat de însuși voievodul". Întrucît în vremea aceea, la curtea lui Mihai Viteazul se scria și în limba slavonă, s-a presupus că originalul a putut fi redactat în această limbă, dar problema rămîne controversată. După cum se vede, autorul silezian subliniază că este vorba de cronica de curte, scrisă cu aprobarea, deci sub supravegherea domnului, o cronică oficială. Cronica a fost redactată de marele logofăt, desigur în calitatea sa de conducător al cancelariei domnești, în care se aflau toți „scriitorii" curții, logofeți, grămătici, pisari, care în definitiv sînt lucrătorii mai umili ai cronicii domnului. Mare logofăt în 1597 era Tudosie Rudeanu (din septembrie 1596 pînă la sfîrșitul domniei lui Mihai). Probabil că el a scris cronica, îndrumat de Mihai și ajutat de colaboratorii săi de cancelarie. Este posibil însă ca prima parte a scrierii să fi fost redactată de predecesorul lui Tudosie, dinainte de septembrie 1596 — Chisar marele logofăt — într-o vreme cînd Tudosie era preocupat de altfel de probleme, find șeful finanțelor domnești, în calitate de mare vistiernic.

Baltazar Walther nu s-a mulțumit să traducă în latinește cronica romînească, pe care a cunoscut-o prin mijlocirea unei tălmăciri polone, ci a adăugat, din cunoștințele sale proprii, fapte și comentarii de diferite calități, care numai printr-o critică pătrunzătoare pot fi deosebite de textul letopisețului de curte.

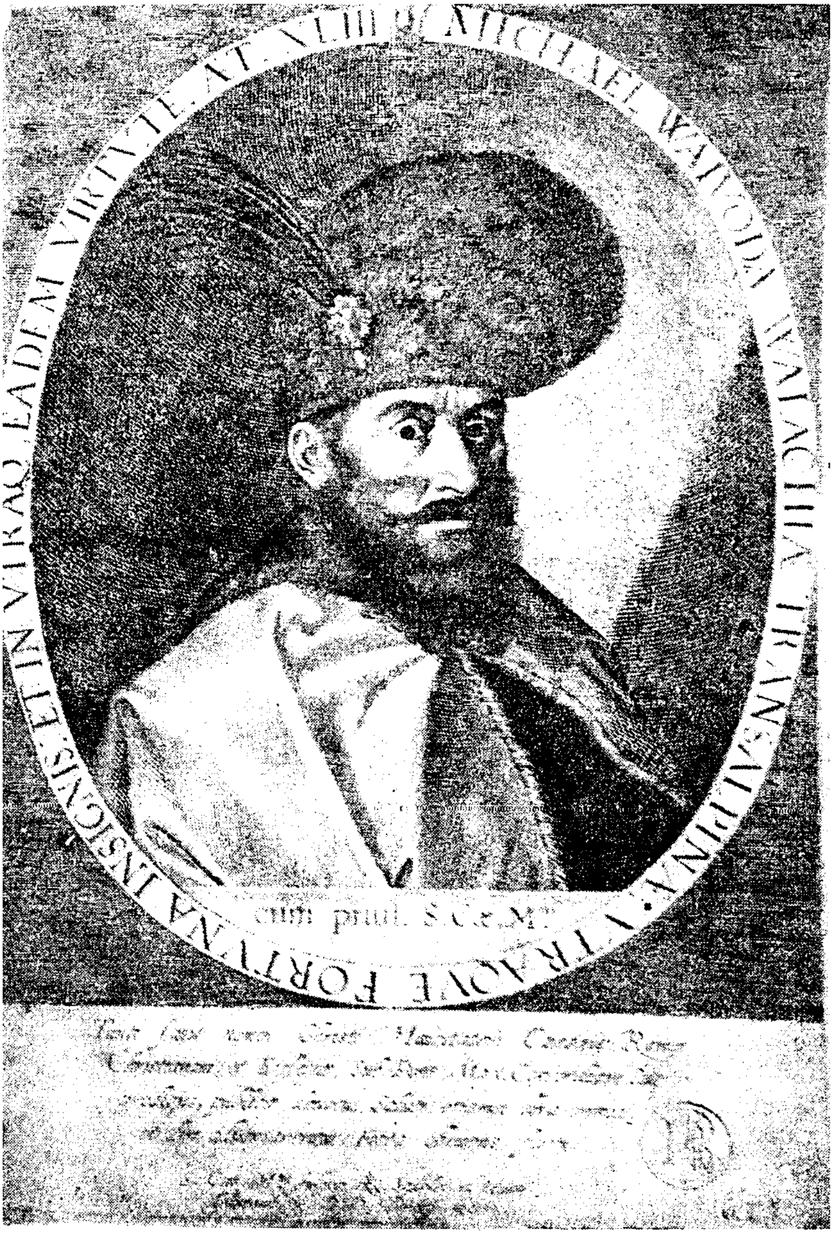
MICHAEL WAIVODA VALACHIAE TRANSALPINAE • VTRAQVE FORTVNA INSIGNIS ET IN VTRAQ. EADEM VIRTVTE. AT. XLIII.
cum privil. S. C. M.

Mihai Viteazul. Gravură de Agidius Sadeler în Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Dar cronica oficială a lui Mihai Viteazul nu ne este cunoscută numai prin mijlocirea cărţii lui Baltazar Walther; ea a mai fost folosită, ca instrument diplomatic, de Petru Grigorovici armeanul, de meserie zugrav, originar din Lvov, care, date fiind cunoştinţele sale de limbi străine, a fost angajat de Mihai Viteazul ca diplomat. In această calitate, pentru a argumenta pe lîngă stăpînitorii străini despre biruinţele stăpînului său împotriva turcilor, el avea cu sine şi cronica de curte, tradusă în latineşte. Traducerea a căpătat-o cronicarul ungur Stefan Samosközy din Transilvania şi a intercalat-o în cronica sa, arătînd provenienţa informaţiei sale. Comparată cu cronica lui Walther, cea folosită de Grigorovici se dovedeşte a fi aproape identică. Ambii au întrebuinţat deci cronica oficială.

In sfîrşit, cînd Mihai a fost covîrşit de puterea oştilor nemţeşti ale împăratului, ale nobilimii ungureşti, ale şleahtei poloneze şi cele turceşti, fiind silit să se adăpostească la Viena, apoi la Praga, domnul romîn face din nou apel la cronică. La sfîrşitul anului 1600, din exilul său, Mihai pune să fie alcătuit un memoriu în limba italiană, adresat marelui duce de Toscana, poate în copii şi altor principi din Europa, în care povesteşte toate faptele sale de arme, biruinţe şi înfrîngeri, călăuzit de gîndul apărării lumii civilizate împotriva turcilor. El vorbeşte aici la persoana întîi, dar recunoaştem reproducerea, cuvînt cu cuvînt, a pasajelor de cronică folosite şi de Baltazar Walther şi de armeanul Grigorovici. În memoriul din anul 1600 există însă o deosebire: cronica este continuată peste data la care se opriseră ceilalţi doi scriitori (anul 1597), cuprinzînd în plus cucerirea Transilvaniei şi a Moldovei, apoi zilele de înfrîngere, pînă la ieşirea lui Mihai din ţară. Cronica a fost deci dusă mai departe, probabil tot de Tudosie Rudeanu, de vreme ce acesta îşi păstrase demnitatea de şef al cancelariei domneşti.

Din toate aceste comparaţii de texte, destul de complicate, rezultă că a existat o cronică de curte a lui Mihai Viteazul scrisă sub directa lui supraveghere, în care intervenţia domnitorului este aşa de aproape de text, încît în una din versiuni el poate să vorbească la persoana întîi. Această operă istorică a fost scrisă în romîneşte, ca şi instrucţiunile diplomatice ale aceluiaşi domn, care ni s-au păstrat. Conducătorul cancelariei, Tudosie Rudeanu, marele logofăt, a îngrijit redactarea cronicii. Cronica avea un scop practic, ca cele mai multe dintre cronicile vechi, şi putem surprinde folosirea ei în scop diplomatic în memoriile trimise la curţile străine sau în cele date solilor străini (Walther spune că a fost dată solului polon Andrei Taranowski). Nu trebuie să credem însă că această cronică era destinată numai informării străinătăţii despre importanţa acţiunii politice şi războinice conduse de Mihai şi despre dreptatea cauzei sale, ci, desigur, se adresa şi cititorilor romîni.

Spiritul politic al cronicii este uşor de definit: Mihai este apărătorul creştinătăţii, el participă alături de aliaţii lui (Moldova, Transilvania, Imperiul habsburgic) la „războiul cel sfînt“ împotriva păgînilor. Ca atare, merită să fie ajutat şi are nevoie de ajutor. Înăuntru trebuie să fie sprijinit de toţi, căci a pornit războiul de eliberare cu mijloace puţine, din cauza exploatării de nesuferit a turcilor. Mihai este comandantul acestei lupte şi un comandant are dreptul să pretindă supunere; se dă astfel un aviz grupărilor de boieri care, în acea vreme de regim nobiliar, formulează pretenţii la dreptul de cîrmuire centrală. Rivalităţile dintre ei trebuie să înceteze în faţa primejdiei. Este limpede că această cronică reprezintă o încercare de a statornici autoritatea domnească într-o vreme de instabilitate.' In schimb, boierii cu cetele lor proprii, feudale nu sînt pomeniţi în cronică ; luptele lor, deosebite de ale oştirilor domneşti, nu găsesc apreciere în această scriere. Nu sînt nici măcar menţionate. Nici un nume de boier muntean nu se iveşte în povestirea oficială (afară de o singură pomenire a banului Mihalcea, pentru o solie), în schimb sînt amintiţi comandanţii de cete din oastea ce se afla sub conducerea directă o domnului : Baba Novac, Farcaş şi Cocea, comandantul cazacilor. Aceasta dovedeşte că Tudosie Rudeanu, deşi boier şi cumnat cu unul dintre Buzeşti, a redactat din porunca lui Mihai cronica domnului.

Despre valoarea literară a cronicii, în ce priveşte limba şi stilul, nu se poate spune mai nimic, de vreme ce nu s-a păstrat decît tradusă în limbile latină şi italiană, în parte prelucrată, prescurtată şi, în acelaşi timp, adausă. Dar din cît ne-a rămas, se poate înţelege energia, avîntul epic al scriitorului cuprins de vîrtejul evenimentelor pe care le trăieşte, grija lui de a înregistra imagini frumoase. Toate îl ajută pe cititor să înţeleagă că evenimentele narate au fost excepţionale.

Pentru a face simţită vitejia romînilor în luptă cu imensa superioritate numerică a turcilor, cronicarul pune în gura unui turc prizonier, care vede puţinătatea oastei romîneşti, aceste cuvinte : „Dacă turcii ar şti astăzi una ca aceasta, numai cu caii ţi-ar călca în picioare oastea ta". Iar în partea unde vorbeşte Mihai însuşi : „N-am cruţat nici cheltuieli, nici osteneală, nici sînge, nici propria-mi viaţă, ci am făcut război foarte mult timp, cu sabia în mînă, însumi, fără să am cetăţi, nici castele, nici oraşe, nici cel puţin o casă de piatră în care să mă retrag, ci abia una singură pentru locuinţă". Şi, alături de aceste accente ce răsar din mijlocul luptei, apar icoane de legendă (în cronica lui Baltazar Walther) : „erau doi cerbi domestici, care au făcut cîteva drumuri împreună cu domnul şi dormeau adesea lîngă cortul stăpînului lor, luau parte şi la lupte şi expediţii, fără teamă, fie mergînd înainte, fie alături de el : nu-i înspăimîntau nici vuietul bombardelor, nici trăsnetul tunurilor, ci ridicîndu-se în două picioare, stăteau pe loc". Fireşte, aici, cronicarul lasă să se înţeleagă că domnul era erou, conform credinţelor poporului, apărat de puteri supranaturale.

A doua cronică a lui Mihai Viteazul, scrisă în romîneşte de un contemporan, este intercalată în compilaţia de cronici, cunoscută sub numele de *Letopiseţul Cantacuzinesc.* Că a fost scrisă romîneşte şi nu tradusă din slavoneşte de alcătuitorul compilaţiei, se vede din limba ei, liberă de întorsăturile topicii slavone şi lipsită de un lexic specific slavonesc. Este vorba de o cronică independentă de cea oficială, despre care s-a vorbit mai sus ; ea se deosebeşte de aceasta nu numai prin forma în care sînt povestite aceleaşi evenimente din istoria lui Mihai, nu numai prin alegerea faptelor secundare, care sînt introduse în istorie, dar şi prin tendinţele ei politice.

Această cronică a lui Mihai Viteazul a rămas neterminată. Textul ei, în corpul *Letopiseţului Cantacuzinesc,* se opreşte la cucerirea Moldovei, în anul 1600, şi instituirea unei locotenenţe domneşti, formate din boieri, „ca să ţie ţara Moldovei". Ceea ce urmează după aceasta în *Letopiseţul Cantacuzinesc,* pentru completarea vieţii şi faptelor lui Mihai Viteazul, pînă la moartea lui pe Cîmpia Turzii, este luat dintr-o tradiţie tîrzie, care omite fapte esenţiale şi greşeşte cu privire la altele. Această naraţiune cuprinde poemul grecesc într-o traducere prescurtată despre *Vitejiile lui Mihai Viteazul* al vistiernicului Stavrinos. Însuşi faptul că pentru istoria lui Mihai, după cucerirea Moldovei, compilatorul s-a văzut silit să apeleze la un izvor posterior, scris într-o limbă străină, arată că nu mai avea la îndemînă, pentru această parte, cronica internă contemporană. Pe cînd cronica oficială a fost continuată şi în vremea căderii lui Mihai, chiar după pierderea domniei, cînd domnul romîn se afla refugiat în Austria, cronica a doua se încheie o dată cu încetarea biruinţelor eroului. Aceasta din urmă n-a fost alcătuită pentru curtea domnească, şi nici scrisă în cancelaria domnească. Nu putem concepe existenţa a două cronici oficiale, de curte, pentru aceeaşi epocă, în aceeaşi ţară. Cronica „ţării", adică a domnului, era una : cea scrisă de marele logofăt sub supravegherea directă a domnului. De vreme ce posedăm încă o cronică a lui Mihai Viteazul, trebuie să-i aflăm interesele politice deosebite care stau la baza ei.

Interesele cronicii neoficiale nu sînt, în linii generale, deosebite de ale letopiseţului redactat în cancelarie, şi anume : descrierea luptelor conduse de Mihai Viteazul, stîrnirea admiraţiei faţă de vitejia lui, de biruinţele lui pentru „creştinătate". Această cronică narează istoria lui Mihai Viteazul şi nu istoria unei familii boiereşti sau a unei grupări de familii. Deosebirile încep să iasă la iveală cînd comparăm mai cu amănuntul cele două scrieri contemporane. În scrierea oficială, Mihai Vodă apare singur, stăpîn şi erou, fără să fie menţionat, afară de banul Mihalcea, vreun boier. Dimpotrivă, în cronica anonimă apar boierii cu numele lor la fiecare rînd al povestirii : Radu Calomfirescu (pe care Mihai l-a executat, ceea ce cronicarul nu spune), banul Manta, Mihalcea, Chisar logofătul, Udrea banul, Stoica logofătul, Andronic vistiernicul, Negre spătarul, Dumitru vornicul şi mulţi alţii, dar mai ales Buzeştii, fraţii Radu, Stroe şi Preda. Ei sînt solii domnului care încheie alianţe împotriva turcilor cu Transilvania şi Moldova, ei conduc cetele feudale deosebite de oastea domnului, care bat pe tătari la Putinei şi la Stăneşti. Aceste lupte nu sînt măcar amintite în cronica oficială. Faptele lui Mihai sînt mari şi lăudabile, dar ele au fost săvîrşite, după cum subliniază cronicarul, în colaborare cu boierii, care l-au ajutat. Cînd Mihai hotărî să scoale ţara împotriva turcilor, „îşi strînse toţi boierii şi mici şi mari şi să sfătuiră". Această adunare, despre care cronica oficială nu spune nimic, a decis ridicarea steagului. La încheierea tratatului cu Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, erau şi boieri „ce să nevoia să slujească domnu său în dreptate", iar în marea bătălie cu turcii la Călugăreni, Mihai „îşi strînse toţi boierii şi căpitanii... iar boierii şi căpitanii, pre capete, năvăliră asupra turcilor" ; apoi peste noapte, „Mihai vodă făcu sfat cu boiarii". În cronica de curte nu este vorba, în acest loc şi nici în altul, de boieri ; dimpotrivă, biruinţa este atribuită acţiunii personale a lui Mihai, care a năvălit cu securea în mînă în mijlocul duşmanilor. Citirea paralelă a celor două povestiri despre vitejiile lui Mihai vodă lasă impresia că autorul celei de-a doua cronici cunoştea cuprinsul celei dintîi şi voia să o completeze cu fapte şi nume care lipseau dintr-însa. Aceste nume sînt ale boierilor lui Mihai.

Avem deci a face cu o cronică boierească, a unor boieri care vor să tragă şi asupra lor gloria izbînzilor domneşti. Care sînt aceşti boieri ? Desigur, Buzeştii, căci ei erau cei mai puternici şi mai bogaţi moşieri care şi-au legat soarta de Mihai. În cronică Buzeştii sînt pomeniţi mai des decît toţi ceilalţi boieri împreună ; cronicarul stăruie asupra faptului că Mihai le datoreşte viaţa, fiind salvat de ei în bătălia cu turcii din faţa Vidinului : „Şi multă bărbăţie arătă Buzeştii înaintea lui Mihai vodă, căci se luptară cu vrăjmaşii şi izbăviră pre domnul lor den peire". Cronicarul, care era în slujba unei facțiuni boierești, își permite chiar să critice pe domn. Buzeștii nu se așezaseră cu Mihai la Alba-Iulia, rămăseseră în țara cea veche; ei erau de părere că Transilvania trebuie cedată împăratului, ca să i se poată dobîndi sprijinul. În aceasta ei se deosebeau de domn; de aceea cronica spune: „Iar Mihai vodă nu-și mai aduse aminte de cea de apoi, cum că nu-și va lăsa împăratul nemțesc cuvîntul să stea în deșărt, ci-și înnălță Mihai vodă sfatul și mintea de om neînțelept...". Scrierea a fost alcătuită, cum a demonstrat N. Iorga, fără îndoială sub inspirația Buzeștilor, cu scopul de a participa, ei și urmașii lor, la gloria lui Mihai, și de aceea, cînd această glorie a început să apună, cronica a fost abandonată, așa precum și Buzeștii s-au lepădat de Mihai vodă. Mai tîrziu, în veacul al XVII-lea, cînd boierii mari au căpătat tot mai multă putere, cînd unul dintre fiii boierilor lui Mihai, Matei aga din Brîncoveni, a ajuns domn, cronica Buzeștilor a fost introdusă în letopisețul țării.

Cronica Buzeștilor a păstrat, în compilația din veacul al XVII-lea, unde, desigur limba ei a fost în parte înnoită, multe arhaisme; astfel, infinitivul lung: „că începuse a călcare țara și legea", „începură a țipare"; sau: „căci că venea turcilor ajutor", tătarii „brodiia în toată vremea furiș"; iar creștinii nu știură cumpăta"; „lui Jicmon supărase-i-se cu oștile" (adică se săturase de război). Scriitorul nu are imagini pentru comparații sau pentru a ilustra aspectul excepțional al unor împrejurări și nu știe să mînuiască exclamații patetice și retorice. El nu este un retor, ci un povestitor. Înregistrează faptele în fraze scurte, adesea de cîteva cuvinte: „Și îndată tăiară pre toți turcii, cîți aflară acolo". Atît pentru o bătălie. Sau: „Atuncea au pierit și Mustafa pașa cu mulțime de turci". Urmarea unei înfrîngeri: „Iară Mihai vodă, deacă prinse de veste, foarte se întristă".

Faptele povestite sînt comentate, ca cititorul să poată înțelege sensul lor general. Unui cititor din popor, proverbele și cugetările cu tîlc pot să-i fie de folos pentru ridicarea faptului particular la o valoare generală. Cînd Sigismund Bathory începe să facă greșeli politice, cronicarul explică: „Cum zice că omul înțelept află calea și pre unde n-au umblat, iar deacă-și pierde firea, rătăcește și pre unde au umblat". Narațiunea este punctată cu intervenții ale autorului, sub forma unor scurte exclamații. Cînd turcii înfrîng pe austrieci și pe transilvăneni, el scoate un strigăt de durere: „O! Amar mare". Cînd cardinalul Andrei Bathory, principele Transilvaniei, amînă cererea de împăcare pentru a o zădărnici, scriitorul exclamă: „O! nepricepută minte omenească". Mihai Viteazul pedepsește pe „păcurariul" (ciobanul) care i-a adus capul dușmanului său, Andrei Bathory, și comentariul cronicii se reduce la fraza: „Altul așa să nu mai facă". Autorul, un scriitor cu puțină carte, citează numai psalmii și „sfînta scriptură veche", ceea ce nu înseamnă însă că era un om din popor; legătura sa strînsă cu boierii, în slujba cărora scrie, participarea lui, aproape neîndoielnică, la luptele lor, o dovedește.

Citind această cronică boierească, trebuie să presupunem că se ajunsese în țară la un anumit nivel cultural, acum cînd se scria tot mai mult romînește.

LITERATURA ISTORICĂ ÎN TRANSILVANIA

În Transilvania literatura istorică a clasei feudale romînești nu putea avea continuitatea istoriografiei de stat din celelalte țări romînești. O scriere istorică slavonă despre care se presupune că a fost scrisă în Transilvania este *Povestirea despre Drăculea voievod* (Vlad Țepeș), care descrie, sub formă de anecdote, viața acestui domn muntean crud și viteaz, luptător vestit împotriva turcilor. Redactată, după cum spune epilogul ei, în 1486, lucrarea s-a răspîndit în Rusia, unde a fost descoperită în mai multe versiuni manuscrise. Învățatul sovietic Sedelnikov a publicat, în 1929, manuscrisul cel mai vechi al *Povestirii* (1490).

Subiectul cărții este romînesc: viața unui domn romîn care a avut multe legături cu Transilvania și a stat timp îndelungat în Ungaria. Autorul scrie la Buda: „Iar pe al treilea fiu (al lui Vlad Țepeș), mai în vîrstă, Mihail, l-am văzut tot aici, la Buda". Era ortodox, căci dojenește pe Vlad pentru trecerea lui la catolicism, dar nu este romîn transilvănean cum au presupus unii cercetători (P. P. Panaitescu, P. Olteanu), căci spune la început: „A fost în Țara Muntenească un voievod creștin de credință grecească, anume *Dracula* pe limba romînească *(vlașeskim iazîkom)* iar pe a noastră (rusă — *n.n.)* „diavol".

Trăsăturile lingvistice tipic rusești, faptul că toate copiile s-au găsit în Rusia fac mai plauzibilă ipoteza lui A. H. Vostokov, I. Bogdan și acum în urmă a lui I. S. Luria despre originea rusească a autorului (poate F. Kurițîn, sol al Moscovei de la 1482, la curtea lui Matei Corvin, sau cineva din suita lui.

În Transilvania, înainte de redactarea *Povestirii slave despre Drăculea,* s-a scris de către sașii de acolo o lucrare asemănătoare ca formă (o adunare de anecdote, enumerate pe puncte), tot despre Vlad Țepeș, alcătuită încă în timpul vieții domnului muntean (în 1462). Este probabil că autorul *Povestirii* slave a folosit pe cea germană: cîteva din anecdotele acesteia (9 din totalul de 19 din *Povestirea slavă...*), deși în formă deosebită, se întîlnesc și în cea slavă [1]. Oricum, amîndouă lucrările au subiect asemănător și au apărut din același mediu, apropiat de Țara Romînească, patria lui Vlad Țepeș.

Totuși, există o mare deosebire între cele două povestiri: ele reprezintă tendințe opuse. Narațiunea săsească era menită să arunce oprobiul asupra lui Vlad Țepeș, să-l prezinte sub chipul unui demon de o cruzime bestială, fără nimic uman într-însul. În special, se povestesc cu amănunte cruzimile, prădăciunile îndreptate împotriva sașilor, care au avut mult de suferit de pe urma lui Țepeș. Autorul sas nu spune nimic despre vitejia voievodului în apărarea țării împotriva păgînilor, despre răsplata oștenilor viteji. Povestirea slavă prezintă alt chip al domnului muntean și este mai aproape de realitatea istorică. De aceea, ultimele lucrări asupra istoriei lui Vlad Țepeș o socotesc foarte prețioasă pentru înțelegerea figurii și politicii reale a acestui domnitor.

Despre prădarea orașelor transilvănene, povestirea slavă nu pomenește nimic, ci îl înfățișează pe Țepeș în primul rînd ca pe un luptător împotriva turcilor, un adevărat oștean, care răsplătește pe cei cu răni pe partea anterioară a corpului, consacrîndu-i viteji, și pedepsește pe cei cu răni în spate, care „au dat dos" înaintea dușmanilor: „Cine se gîndește la moarte, acela să nu meargă cu mine". Însuşi sultanul se temea de dînsul. Domnul muntean împărţea dreptatea „şi aşa de mult ura răul, încît, dacă cineva făcea un rău, furt sau tîlhărie sau vreo minciună sau nedreptate, nici unul dintre aceştia nu rămînea viu", fie el chiar boier, preot sau călugăr. Domnul muntean este un om ironic, spiritual; ştie să-şi bată joc de duşmani (sultanului îi oferă slujba sa, după ce i-a prădat ţara), e deosebit de inteligent, punînd întrebări isteţe străinilor şi lăsîndu-i în încurcătură. Chipul lui Ţepeş e al unui stăpînitor mîndru şi înţelept, dar foarte crud, care nu poate suferi pe solii neînvăţaţi, ce nu ştiu să se poarte cu monarhii înţelepţi. Desigur că nu e lipsit de greşeli şi păcate; s-a lepădat de legea răsăritului şi ucide şoareci şi găini, trăgîndu-le în ţeapă, cînd nu poate ucide oameni.

---

[1] Sedelnikov, în introducerea la ediție, contestă folosirea povestirii săsești de către autorul narațiunii slave și crede că ambii scriitori au cunoscut anecdote care circulau oral.

Pe lîngă valoarea sa ca scriere istorică, *Povestirea despre Drăculea voievod*, cu elementele sale semisavante şi semipopulare, alcătuieşte o producţie de mare preţ şi pentru cultura noastră veche. De ar fi numai figura lui Vlad Ţepeş, unică în istoria ţării noastre, şi atîta ar fi de ajuns ca să dea o valoare deosebită scrierii. Pe deasupra, ceea ce deosebeşte lucrarea este modul de tratare populară a unui subiect, redactat într-o limbă cu rezonanţe solemne, într-un chip aproape ironic. Scriitorul foloseşte curent dialogul; peste tot îl întîlnim, în convorbirea domnului cu solii turci, cu calicii, pe care i-a ars, cu solul regelui Ungariei. Astfel, în descrierea praznicului calicilor, Vlad Ţepeş vine la masa lor şi le spune: «„Ce mai doriţi?" Ei toţi au răspuns: „Ştie domnul Dumnezeu să dea şi măria ta, după cum te va învăţa Dumnezeu". El le-a spus: „Vreţi să vă fac fără griji pe această lume şi să nu fiţi nimănui povară?". Aşteptau de la el ceva mare şi toţi au răspuns: „Vrem, stăpîne"». Nu e vorba deci de anale de curte sau de cancelarie, ci de o povestire istorică cu izvoare populare.

Povestirea slavă despre Vlad Ţepeş, prin îmbinarea istoriei cu anecdota şi a grotescului cu tragicul, se înrudeşte cu unele scrieri satirice, caracteristice pentru evul mediu tîrziu, fiind — întocmai ca figurile de monştri caricaturali de pe acoperişurile catedralelor gotice, în care predomină spiritul orăşenesc sarcastic, îmbinat cu cel cavaleresc — eroică.

Existenţa unor scrieri istorice slavo-romîne în Transilvania în secolele XV—XVI este probabilă cîtă vreme se poate constata un feudalism romînesc în această ţară, păstrînd ca limbă oficială pe cea slavonă, dar pierderea vechilor arhive cneziale şi bisericeşti a avut drept urmare şi dispariţia unor astfel de anale.

La biserica sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, centru suburban romînesc, s-a scris în veacul al XVI-lea o cronică a bisericii, astăzi pierdută, dar care se poate întrevedea din textul *Cronicii romîneşti a popii Vasile* (fost mai marele bisericii Şcheilor în anii 1628—1659), păstrată într-o traducere germană şi în prelucrarea romînească a lui Radu Tempea, mort în 1742.

Forma „bolgari", pentru *bulgari*, în textul cronicii, tradus în limba germană, este un maghiarism, dar expresia din titlul cronicii „spunere" *(povidanie)*, care în slavă înseamnă şi „spunere" şi „povestire", este un slavonism (la R. Tempea). Se ştie sigur că la Şchei erau dieci de slovenie, folosiţi pentru corespondenţa Braşovului cu ţările romîneşti de peste munţi, precum şi o şcoală, aşa că existenţa unei cronici slavone, întrebuinţată în secolul al XVII-lea pentru redactarea de către popa Vasile a formei romîneşti, este firească.

Biserica sf. Nicolae din Şchei aparţinînd comunităţii orăşeneşti a romînilor de acolo, care se ridică economiceşte în veacul al XVI-lea, era întreţinută de negustori şi meşteşugari. *Cronica slavonă a Şcheilor*, azi pierdută, dar care se recunoaşte între rîndurile cronicii romîneşti din veacul următor, era deci, de fapt, cronica orăşenilor romîni din acea suburbie.

BIBLIOGRAFIE

§ P. A. Sîrcu, *Iz istorii snošenii russkih s rumînami*, St. Petersburg, 1896; P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, în *Sbornik prací I. Sjezdy slovanskych filologu v Praze*, 1929, II, Praga, 1932; Acelaşi, *Trăsăturile specifice ale literaturii slavo-romîne*, în *Romanoslavica*, IX, 1963.

§ S. Teodor, *Filotei monahul de la Cozia, imnograf romîn*, în *Mitropolia Olteniei*, VI, 1954, 1—3 şi 4—6; Melhisedec, *Viaţa sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, de Grigore Ţamblac*, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, III, 1883; P. A. Sîrcu, *Kievskii mitropolit Grigorii Ţamblak*, în *Bogoslovskii Vestnik*, IV, 1895, 3; A. Iaţimirski, *Grigorii Ţamblac*, St. Petersburg, 1904; Damian P. Bogdan, *Iarăşi despre identitatea Grigore Ţamblac — Gavriil de la Neamţ, preconizată de A. I. Iaţimirki*, în *Hrisovul*, I, 1941; E. Turdeanu, *Grégoire Çamblak: faux arguments d'une biographie*, în „Revue des études slaves", XXII, 1846, p. 46—81; Ştefan ieromonah, *Viaţa sfîntului Nicodim*, Craiova, 1936; Ilarion Ruvarac, *Pop Nicodim der erste Klostergründer in der Walachei*, în *„Archiv für slavische Philologie"*, XI, 1868; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche romînească*, în *Romanoslavica* (sub tipar); D. R. Mazilu, *Sfînta Filofteia de la Argeş*, în *Analele Academiei Romîne. Memoriile secţiei literare*, seria III, tom. IV, 1932; E. Turdeanu, *Les premiers écrivains religieux en Valachie, L'hégoumène Nicodème de Tismana et le Moine Philothée*, în *Revue des Études roumaines*, II, 1954.

§ I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891; Acelaşi, *Cronice inedite atingătoare de istoria romînilor*, Bucureşti, 1896; Acelaşi, *Letopiseţul lui Azarie*, în *Analele Academiei Romîne, Memoriile secţiei istorice*, XXXI, 1909; A. Iaţimirski, *Die ältesten slavischen Chroniken moldawischen Ursprungs*, în *Archiv für slavische Philologie*, XXX, 1909; I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei romîneşti*, Bucureşti, 1925; Ilie Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, Iaşi, 1925; I. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, III, 1939; *Cronica lui Ştefan cel Mare*, ediţia I. Chiţimia, Bucureşti, 1942; P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în *Romanoslavica*, I, 1958.

§ *Biografia patriarhului Nifon în Turcia şi în Ţara romînească, scrisă de Gabriel, superiorul muntelui Athos* (ediţia B. P. Haşdeu), în *Archiva istorică a Romîniei*, 1865, I, 2; *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintelui nostru Nifon*, ediţia Iosif Naniescu şi C. Erbiceanu, Bucureşti, 1888; ed. Tit. Simedrea, Bucureşti, 1937; ediţia Vasile Grecu, Bucureşti, 1944 (text grecesc, trad. romînă şi germană); Nicolae M. Popescu, *Nifon II, patriarhul Constantinopolului*, în *Analele Academiei Romîne, memoriile secţiei istorice*, seria II, tom. XXXVI (1914). D. Mazilu, *Contribuţii la studiul vieţii sfîntului Nicodim, patriarhul Constantinopolului*, în *Contribuţiuni privitoare la istoria literaturii romîne*, Bucureşti, 1928; D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*. Opere postume, t. I, Bucureşti, 1939.

§ *Invățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Romînești Neagoe Basarab voievod către fiul său Teodosie date la lumină de Ioan Eclesiarhul Curții*, București, 1843; P. A. Lavrov, *Slova nakazetelnîe voevodî valașskogo Ioanna Neagoia k sînu Feodosiu*, în *Pameatniki drevnei pismennosti i iskusstva*, S. Petersburg, 1904; A. Iațimirski, *Valașski Mark Avrelii i ego pouceniia*, în *Izvestia otdelenia russkogo iazîka i slovesnosti Akademii Nauk*, 1905, 4; D. Russo, *Studii bizantino-romîne*, București, 1907; St. Romanski, *Mahnreden des walachischen Wojwoden Neagoe Basarab an seinen Sohn Teodosios*, în *XIII. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1908; *Invățăturile lui Neagoe-vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, cu o prefață de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910; D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910; *Învățăturile lui Neagoe Basarab, versiunea grecească* (ediție și traducere în limba romînă de V. Grecu), Academia Romînă, Studii și cercetări, LX, București, 1942; P. P. Panaitescu, *Invățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, în *Balcania*, V, 1, 1942 (și extras, 1946); Petre Ș. Năsturel, *Invățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeș*, în *Mitropolia Olteniei*, 1960, 1—2; I. C. Chițimia, *Considerații despre „Invățăturile lui Neagoe Basarab"*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963 (p. 309—339); P. P. Panaitescu, *Invățăturile atribuite lui Neagoe Basarab*, *ibid.* (p. 403—422).

§ N. Iorga, *Cronicile muntene*, în *Analele Academiei Romîne, memoriile secției istorice*. seria II, tom. XXI, 1899; A. Pernice, *Un episodio del valor toscana nelle guerre di Valacchia*, în *Archivio storico italiano*, 1925; *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși*, Sibiu, 1926; Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la romîni*, Cluj, 1928; Dan Simonescu, *Cronica lui Balthazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane* (text latin, traducere romînească și studiu), în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959; I. C. Chițimia, *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în *Romanoslavica*. VI (1962), p. 27—39.

§ I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1906 (Cronica popei Vasile); A. D. Sedelnikov, *Literaturnaia istoria Povesti o Drakule*, în *Izvestia po russkomu, iazîku i slovesnosti Akademii Nauk SSSR*, II, Leningrad, 1929; N. Smochină, *Elementele romînești în narațiunile slave asupra lui Vlad Țepeș*, Iași, 1939; P. Olteanu, *Lexicul povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, în *Revista Universității C. I. Parhon, seria științelor sociale*, 1955: *Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959 (cuprinde și Povestire despre Drăculea voievod și Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, versiunile slave și traduceri); Pandele Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București, 1961.

APARIȚIA SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÎNĂ

Problema apariției primelor texte romînești originale și traduse a dat naștere în trecut, ca și în anii din urmă, la numeroase discuții și controverse nici pînă astăzi închise, cu toate că, în linii mari, soluțiile au fost înfățișate de mult.

Diversitatea opiniilor provine, în parte, din diversitatea metodelor de cercetare întrebuințate, în parte din faptul că nu se face de la început distincție între cele două categorii de texte: originale (laice) și traduse (bisericești), pentru că examinînd cauzele care au provocat apariția textelor originale, constatăm că ele diferă de acelea care au produs apariția textelor traduse.

Apariția limbii romîne în scrisori particulare, însemnări zilnice, acte oficiale și juridice de natură variată (cumpărări, vînzări, donații, rapoarte, catagrafii, condici de socoteli etc.) trebuie evident pusă în legătură cu dezvoltarea societății romînești la începutul secolului al XVI-lea, cu ridicarea orășenilor și a micii boierimi și cu intensificarea schimburilor economice. După cum scrie Fr. Engels, „Limba poporului este un vehicul necesar pentru dezvoltarea pieții".

Folosirea limbii romîne în actele civile nu trebuie explicată prin scăderea cunoștinței limbii slavone, ci numai prin limitarea uzului ei în cancelaria domnească și în biserică. Într-adevăr, limba slavonă a continuat să fie folosită în cancelaria domnească pînă sub Petru Șchiopul în Moldova (1574) și Mihai Viteazul în Țara Romînească (1593), iar în biserică limba romînă nu a fost cu desăvîrșire introdusă decît în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea. Prin urmare, în secolele XVI și XVII limba slavonă era încă cunoscută, dar era întrebuințată în sferele tot mai restrînse ale înaltului cler și ale marii boierimi, pe cînd păturile sociale ridicate de curînd, chiar în cazul cînd mai știau slavonește, aveau nevoie de un alt instrument de comunicare în relațiile lor, de o limbă vie, nu moartă, cum era limba slavonă.

În privința textelor romînești anterioare secolului al XVI-lea, știrile pe care le posedăm sînt puține: în 1475 un german ar fi văzut în Turcia o scrisoare adresată de cineva fratelui său în limba valahă („wallachisch"); între 1482 și 1492, boierul Dragomir Udriște începe o scrisoare slavonească, adresată brașovenilor, cu formula *bunilor (i čestitem)*, în loc de: „dobrem"; în 1495, socotelile Sibiului menționează suma de 1 florin, dată unui preot romîn, pentru redactarea unor scrisori romînești. Că se va fi scris în romînește, sporadic și pentru nevoi particulare și înainte de a doua jumătate a secolului al XV-lea putem presupune din ortografia textelor romînești din secolul al XVI-lea, care utilizează tradiția fixată anterior. În ceea ce privește însă jurămîntul omagial făcut de Ștefan cel Mare regelui Cazimir al Poloniei (1485), el a fost tradus în latinește de bună seamă din limba slavonă, căci limba cancelariei domnești („valachicum idioma") era limba slavă. Cît despre salv-conductul acordat în 1489 de sultanul Baiazid negustorilor poloni, s-a dovedit că nu era nici el scris în limba romînă, ci într-o italiană defectuoasă.

Primul text romînesc care ne-a fost transmis este scrisoarea adresată de orășeanul Neacșu din Cîmpulung (Muscel) judelui Brașovului Hans Benkner, în 1521. După 1521 numărul scrisorilor redactate în limba romînă în Țara Romînească, în Moldova și Transilvania crește. Neacșu știa slavonește și nu din neștiința slavonei a scris în limba romînă, ci pentru că în scrisoarea lui cu informații politice grabnice, despre mișcările turcilor, era nevoie de un instrument de comunicare corespunzător, simplu și rapid, nu savant și greoi.

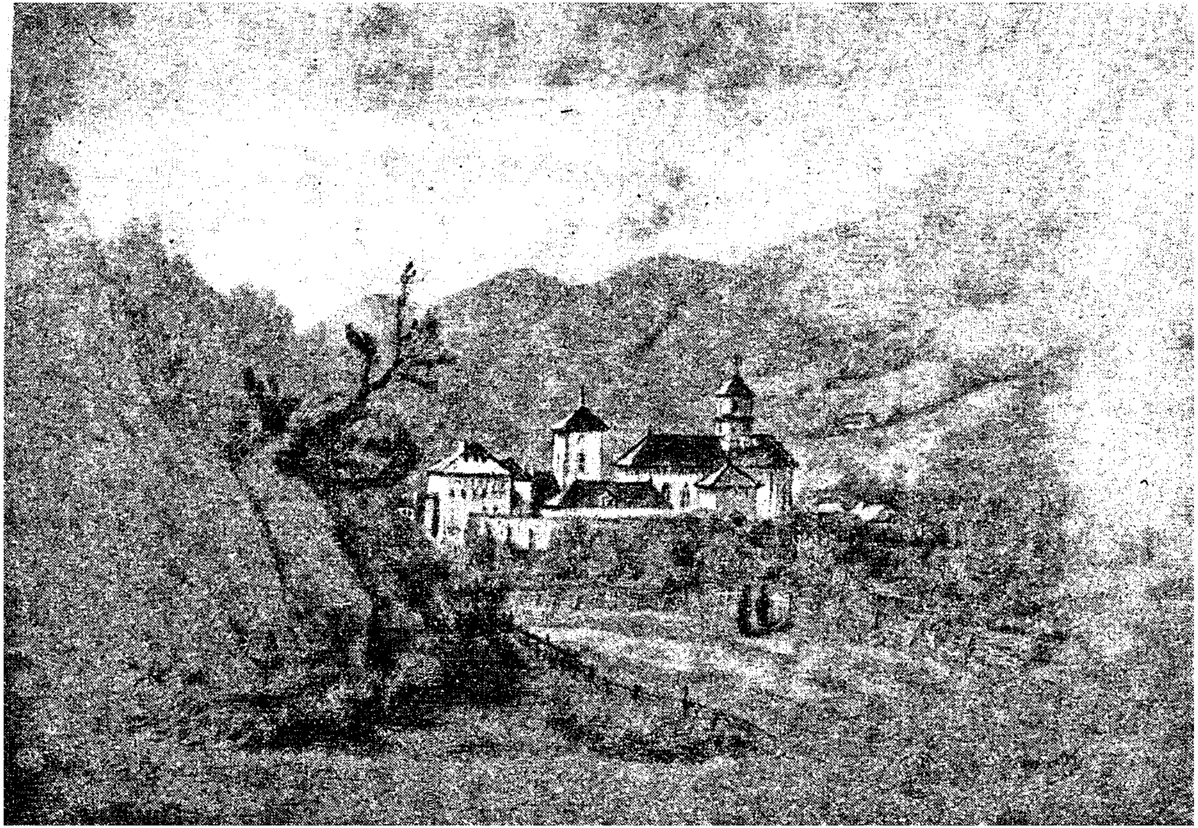

Mănăstirea Bistrița — fotografie. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Scrisoarea lui Neacşu se distinge prin claritate şi precizie (la început a fost crezută, din această cauză, un fals), avînd numai formulele de politeţe şi cîteva cuvinte de legătură în limba slavonă :

„Mudromu i plemenitomu i cistitomu i b(o)gom darovannomu jupan Hanăş Begner ot Braşov, mnogs(o) zdravie ot Neacşul ot Dlăgopole.

I pak dau ştire domnietale *za* lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au eşit den Sofiia, şi aimintrea nu e, şi se-au dus în sus pre Dunăre. *I pak* să ştii domnia ta că au venit un om de la Nicopoe de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce ştii şi domniia ta pre Dunăre în sus. *I pak* să ştii că bagă den tote oraşele cîte 50 de omin să fie în ajutor în corabii. *I pak* să ştii cumu se-au prins neşte meşter den Ţ(a)rigrad cum vor treace aceale corabii la locul cela strimtul ce ştii şi domniiata. *I pak* spui domnietale de lucrul lui Mahamet beg, cum am auzit de boiari ce sînt megiiaş, şi de gener-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lui Mahamet beg pre io-i va fi voia pren Ţeara Romînească iară el să treacă. *I pak* să ştii domniia ta că are frică mare şi Băsărab de acel lotru de Mahamet beg, mai vîrtos de domniele vostre. *I pak* spui domnietale ca mai marele miu, de ce am înţeles şi eu. Eu spui domnietale, iară domniiata eşti înţelept, şi aceaste cuvinte să ţii domniiata la tine, să nu ştie umin mulţi, şi domniele vostre să vă păziţi cum ştiţi mai bine.

I b(og)ŭ te veselit, aminŭ".

Către sfîrşitul secolului al XVI-lea, în scrisoarea oficială din Cîmpulung (Moldova) adresată în 1595 către „giupînul birăul de Bistriţa şi la prîgarii domnietale şi la prîcălabul", slavona e părăsită în întregime :

„Scriem închinăciune şi multă sănătate domnului Budachi Ianăşu, birăul de cetatea Bist(r)iţeci şi prîgarilor şi prîcălabului şi la tot sfatul domnitale. După acea ne rugăm domnilor voastre să faceţi bine să nu să oprească oamenii neguţătorii prin pîri şe pre datorii, că acmu, cu mila lui Dumnădzeu, să fie Măriia lui Craiu sănătos şi domnu nostru, Ştefan vodă, iaste o ţară ca (a)laltă. Cine va avè pîră de oamenii de ceasta parte, noi vrem trimite la domneavoastră, şă-i legiuiţi domneavoastră, ai domniilor voastre vor avea leage la domnu nostru şi la noi. Şi aşijdere ne rugăm domnilor voastre de rândul lui Tănas(e) de la noi, ce-l pîrăşte la Micula de Maer. Noae ne pare că n-are vin(ă), că l-au prinsu cine au fost vornic atu(n)ce, anume Cozma. S(ă) are vro pagubă să-şi întrebe cu nusul, ca domneavoastră unde veţi trimite la treaba domnilor voastre, lui i caută asculta. Acel om, anume Tănase de Cîm(pul)lung, elu a mărsu de nevoie cu acel boiaren ce au fostu vornic atunce. De are vreo pagubă Micula, să-şi întrebe cu acel vornic. Acea(sta) ne rugăm domnilor voastre ; noi încă vom fi cu slujbă domnilor voastre. Şi să dea Dumnădzău să fiţi dumneavoastră sănătos, amin".

Iată, în sfîrşit, şi o scrisoare trimisă în 1600 de un tînăr căzut în captivitate, din Bistriţa (Transilvania), părinţilor săi, în Moldova (limba se apropie mult de limba vorbită în zilele noastre) :

„Scriu închinăciune şi moltă sănătate părinteloi meu Spiridon şi maicei mele Costandeei, şi dup-aceia vă dau ştire că simtul viu până acmu, niu-s perit, ce amu scăpat de la Belgrad, când au bătut Mihaiu vodă războiu co

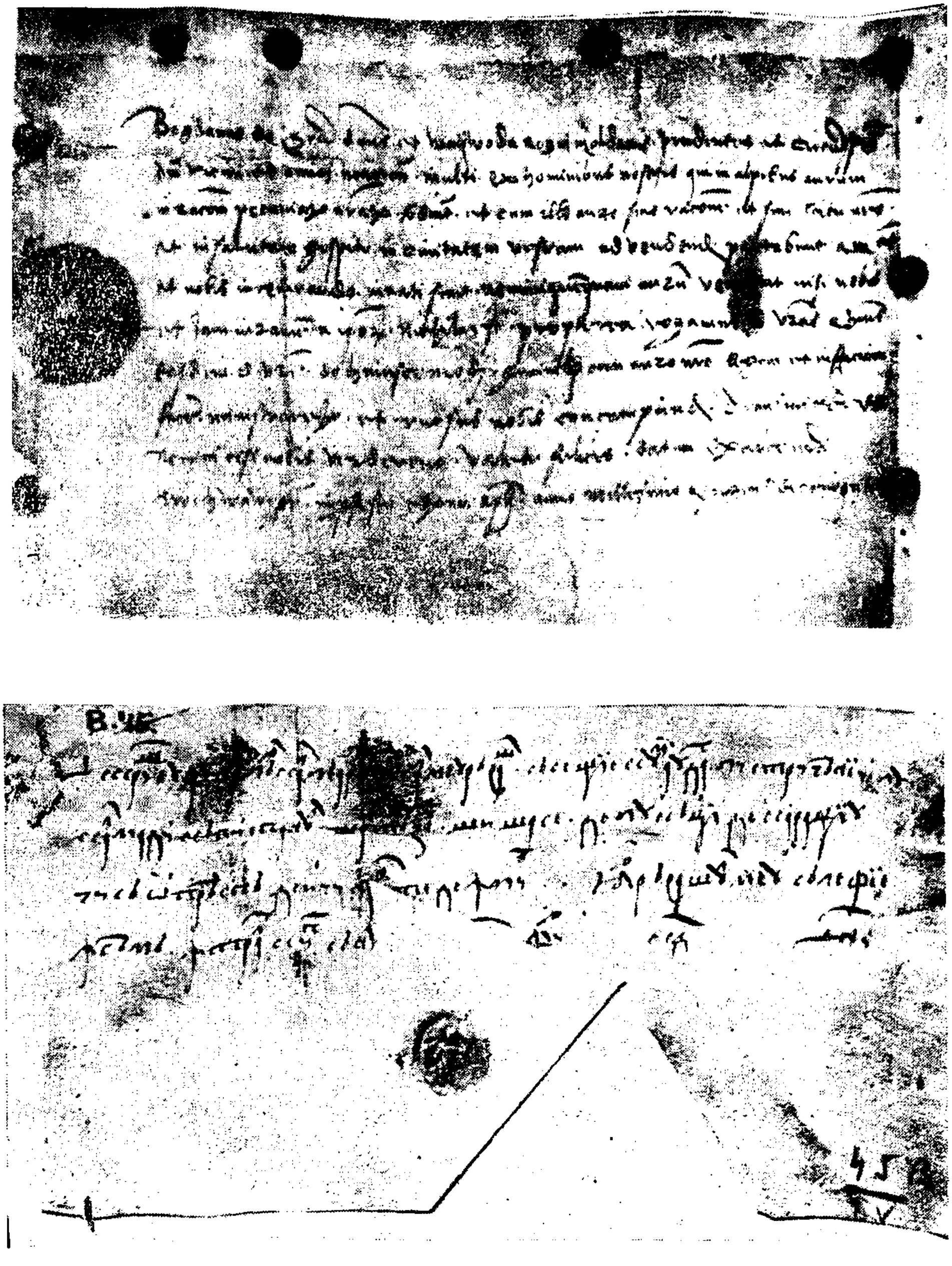

Scrisori din Arhivele de la Bistrița.

ungorie. Deciu m-au prinsu neşte saşi; deci a vrut să mă tae; eu m-amu rugatu şi am spus că simt fecior Mogâldei, deci nu m-au perdut. Deaci eu amo tri(me)s carte la Andriiaş din Bistriţă, el au trimis la saşi de m-au cerşit. Ei au cerşiut 300 taleri, iară Andriiaş m-au scos dereptu 100 taleri, şi m-au adus la Bistriţă. Eu amu spus că m-a prinsu Mihaiu Vodă la Hotin şi m-au dus în ţara iungurească. Deci mă rog domnilor vostre ca lui Domnedzău den ceriu, să nefoiţi să mă scoteţi lângă voi în ţara creştină, şi să nevoiţi să daţi ştire părintelui miu Mogâldei vornicoloi, că eu dzacu în timniţă de mă mănîncă liutul şi păduchie. Şi eu amu spos cătră Andriiaş că simtu nepot de frate şi fecioru de soflet giorat în beseareacă. Deci iară mă rog domnilor vostre să no mă zăbăviţ aici, ci să mă scoteţ, măcar niumai d-aş presi co trupol, încă să es în ţară, că iu mor de dorol vostru. Şi îmbătrînesc, şi am făcut o barbă pînă în brău. Şi să afle aiastă scrisoare a mea sănătoş, pre domeavoastră, o gospodi, amin.

Feciorul vostru Cocrişel; şi sîmtu nomai cu cămeşa.
La părintele miu, la Spiridon".

TEXTELE TRADUSE

Cele mai vechi texte romîneşti traduse sînt în număr de cinci, şi anume: *Codicele Voroneţean* (Faptele apostolilor, plus trei epistole soborniceşti, una a apostolului Iacob şi două ale apostolului Petru), *Psaltirea Şcheiană*, *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Hurmuzachi şi Catehismul Marţian.* O informaţie semnalată de curînd arată (scrisoarea face parte din corespondenţa unui anumit Nicolae Pfluger) că în 1532 exista în Moldova o traducere romînească a *Evangheliei* şi a *Apostolului*, pe care un doctor din Moldova, cunoscînd polona şi latina, adept al luteranismului, avea de gînd să le editeze. Aceste din urmă texte, care au putut fi consultate de Coresi la întocmirea traducerilor lui, s-au pierdut. Celelalte, în starea în care ne-au parvenit, nu conţin nici prefeţe, nici epiloguri, nici vreo altă însemnare care să ne permită să le datăm şi localizăm, altfel decît prin ipoteză. Ele sînt copii ale unor originale pierdute, fără să putem stabili cu precizime dacă sînt copiate direct, sau prin intermediar.

Toate încercările de datare a *Psaltirii Şcheiene*, pe baza unei criptograme din text, au eşuat. Întrucît partea din criptogramă care ar putea cuprinde data este, ca şi restul criptogramei de altfel, copiată sau scrisă de o mînă nedibace, mai multe litere fiind deformate, data a fost citită pînă în prezent în cinci feluri (1482, 1514, 1515, 1575, 1585), fără să putem stabili cu certitudine care din aceste lecturi este cea bună.

Recent s-a încercat datarea *Psaltirii Hurmuzachi* pe baza filigranului hîrtiei acestui manuscris, fabricată la Veneţia, şi care apare în manuscrisele slave din ţările romîneşti între 1504—1528 (o ancoră). Nu avem însă nici o siguranţă că stocul de hîrtie nu a fost întrebuinţat şi mai tîrziu ca anul 1528, iar pe de altă parte, filigranul hîrtiei manuscrisului *Psaltirii Hurmuzachi* nu corespunde exact cu cel comparat din dicţionarul lui C. M. Briquet.

O serie de particularităţi lingvistice ale acestor texte, printre care rotacismul (prefacerea lui *n* intervocalic în *r* în cuvintele de origine latină)

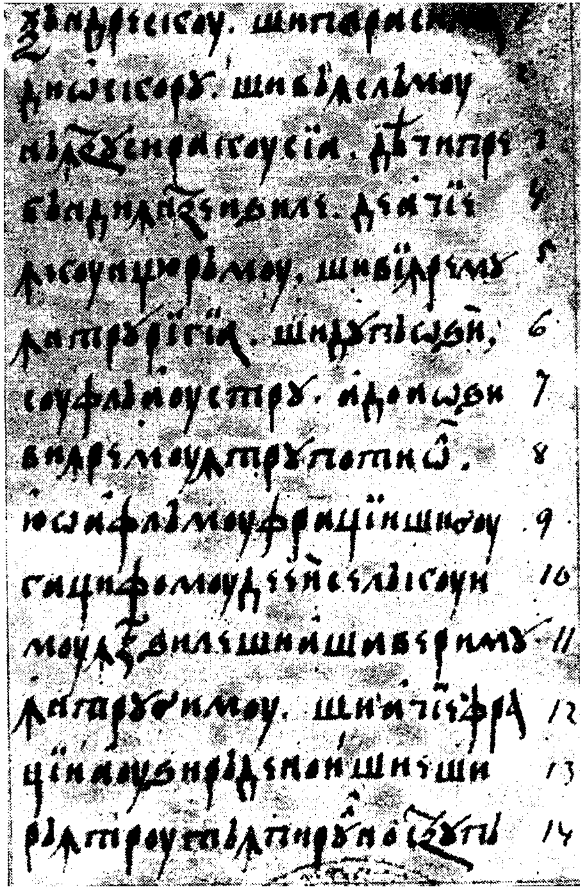

Pagină din *Codicele Voronețean.*

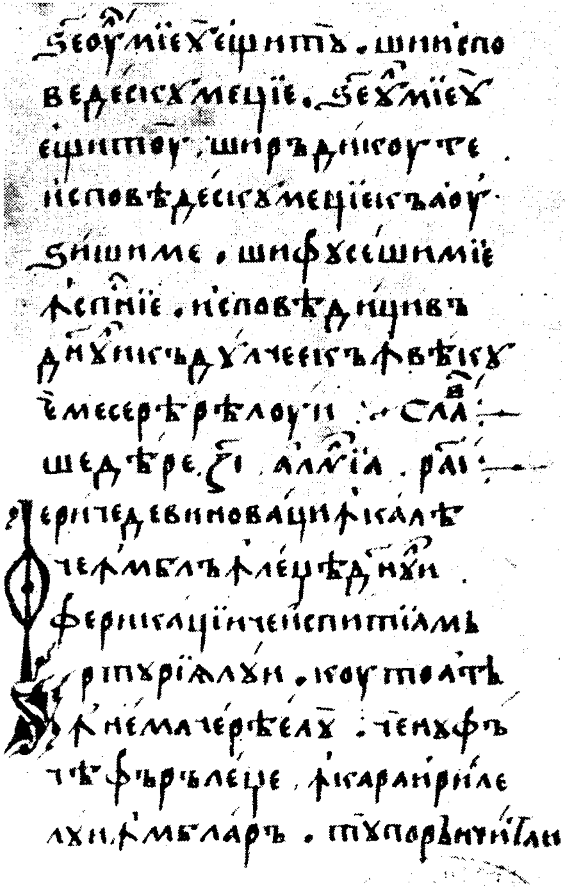

Pagină din *Psaltirea Șcheiană.*

şi prezenţa unor cuvinte maghiare cu circulaţie restrînsă (*adămană* = camătă, *felelui* = a răspunde, *fuglu* = prizonier, *gilălui* = a urî) autoriză localizarea primelor traduceri romîneşti în Maramures şi în nordul Transilvaniei. Comparînd limba primelor traduceri romîneşti cu limba tipăriturilor diaconului Coresi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, reprezentante ale graiului vorbit în sudul Transilvaniei şi în părţile vecine ale Ţării Romîneşti, constatăm unele divergenţe, atît fonetice cît şi lexicale. Luînd aceste divergenţe în bloc, limba primelor traduceri pare, într-un sens, „mai veche" decît limba tipăriturilor lui Coresi. În realitate, aceste divergenţe, printre care rotacismul traducerilor maramureşene este particularitatea cea mai caracteristică, sînt diferenţe dialectale contemporane.

Particularităţile de limbă localizează, aşadar, primele traduceri romîneşti în Maramureş şi în nordul Transilvaniei, şi le datează aproximativ înainte de tipăriturile lui Coresi.

Care sînt însă cauzele care au provocat apariţia primelor traduceri romîneşti ?

Fiind vorba de traducerea în limba romînă a cărţilor bisericeşti, într-un timp cînd numai greaca, latina şi slava erau recunoscute de biserică drept limbi de cult şi oficialitatea de la noi păzea cu sfinţenie întrebuinţarea în biserică a limbii slavone, explicaţia apariţiei traducerilor prin factori interni ar putea să fie luată în consideraţie dacă ar exista probe în acest sens. În lucrarea sa *Despre introducerea limbii romîneşti în biserica romînilor* (1904), I. Bianu susţinea că traducerile s-au făcut pe la sfîrşitul veacului al XVI-lea, în mănăstirile moldoveneşti, „pentru a da elementele instrucţiunii teologice călugărilor romîni". Afirmînd însă, în continuare, că limba romînă nu s-a introdus în biserică în mod definitiv decît în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, autorul arăta, cu argumente convingătoare, ce lung drum trebuia parcurs pentru impunerea slujbei în romîneşte prin influenţa factorilor interni. Traducerea presupunea o inovaţie ce nu putea veni de la biserica ortodoxă, conservatoare a tradiţiei slavone ; era un act revoluţionar pe care numai necesităţile interne nu-l justifică.

De aceea N. Iorga a căutat să pună traducerea în romîneşte a cărţilor bisericeşti pe seama unui impuls venit din afară. Socotind că traducerea s-a făcut în a doua jumătate a secolului al XV-lea, Iorga considera că ea s-ar datora influenţei mişcării husite. Din 1904, de cînd Iorga a emis această ipoteză, s-au făcut cercetări cu privire la răspîndirea husitismului în Ungaria, Transilvania şi Moldova. Afirmaţia că romînii „se făcură husiţi pe un cap" n-a fost confirmată ; dimpotrivă, nu avem nici o probă că husitismul a fost îmbrăţişat de romîni. După arderea pe rug a lui Jan Hus, în 1415, mişcarea husită se divide în fracţiuni, prin emigrare. Husiţii maghiari sînt semnalaţi în Moldova, în 1420, sub Alexandru cel Bun, care era, se pare, aliatul lor. În 1431, doi misionari husiţi predică în Moldova, în coloniile săseşti şi maghiare. În 1436 preoţii Toma Pécsi şi Valentin Ujlăk, refugiaţi la Tîrgul Trotuşului, traduc fragmentar în limba maghiară *Biblia*. În Transilvania husiţii fac prozeliţi începînd din 1436. Situaţia ţăranilor devenise aici extrem de grea, din cauza dijmelor episcopale şi a reformei monetare a lui Sigismund, care făcuse o emisiune de bani cu o valoare reală inferioară celei nominale. În astfel de condiţii, se produce şi răscoala ţăranilor romîni şi maghiari din 1437. Faţă de activitatea husiţilor în Transilvania, clerul

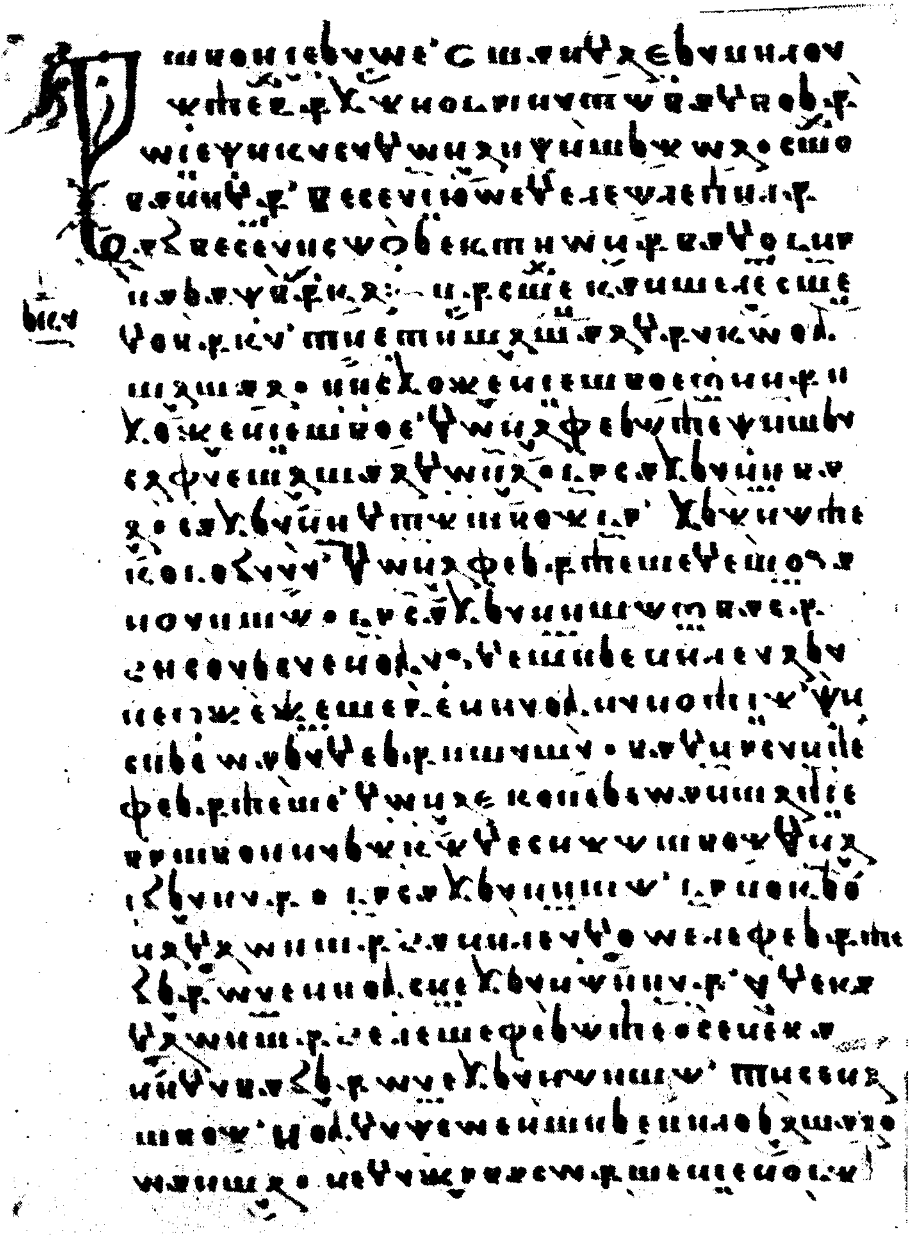

Pagină din *Psaltirea Voroneţeană*.

catolic se adresează papei Eugeniu al IV-lea, care trimite în ajutor pe inchizitorul Iacob de Marchia. Extraordinarele persecuții ale Inchiziției provoacă refugierea husiților în Moldova. Documente ulterioare, din 1462, arată că aceștia erau cehi și unguri. Cehii husiți, veniți în Moldova în 1481, nu aveau contact cu romînii ortodocși. Informațiile ce le posedăm ne permit deci să precizăm că husitismul s-a întins numai printre catolici (maghiari și sași). Noua credință a utilizat, pentru a pătrunde în Moldova, certurile dintre comunitățile și ordinele călugărești catolice. Expansiunea husitismului se produce în prima jumătate a secolului al XV-lea: traducerea cărților sfinte, în limbile naționale, realizată de această mișcare de înnoire, se petrece, de asemenea, la această dată. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, husitismul era în declin și nu ar mai fi putut provoca traducerea cărților religioase în romînește. Și alte fapte pledează împotriva influenței husitismului. Husiții apar ca transfugi, prigoniți de oficialitatea de peste munți; ei traduc *Biblia* în limba maghiară pe apucate. În ceea ce privește oficialitatea din Moldova, ea n-ar fi putut, în nici un caz, sprijini traducerea cărților de slujbă în romînește.

Primele noastre traduceri de cărți religioase apar ca o rapidă înflorire, care ne-a dat, simultan, două versiuni ale *Psaltirii*, una sau două versiuni ale *Evangheliei*, două versiuni ale *Apostolului* și un *Catehism*. S-a realizat într-un timp scurt ceea ce forțele interne vor obține în aproape două secole. Această activitate presupune neapărat o biserică organizată. O mișcare cu rezultate atît de bogate nu poate fi concepută în secolul al XV-lea sau al XVI-lea, fără sprijinul oficialității din Transilvania. În lipsa acestui sprijin, nu ar fi de conceput nici activitatea similară a lui Coresi, desfășurată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pornind de la astfel de fapte, Ovid Densusianu a susținut cu temei, încă din 1914, că traducerile de cărți bisericești maramureșene s-au făcut sub impulsul luteranismului.

Ca și ereziile din cursul evului mediu (valdezi, albigezi, husiți), Reforma a fost o opoziție revoluționară împotriva feudalității. Erezia este o explozie a revendicărilor țărănești, care uneori se manifestă în răscoală. Ereziile și răscoalele, produse de starea intolerabilă a țărănimii, sînt semnalate în tot cursul evului mediu, în Europa, și n-au lipsit nici în Transilvania (1514: Gh. Doja, 1437: Bobîlna). În *Războiul țărănesc german*, Fr. Engels a arătat că mișcarea lui Luther a fost determinată de împrejurările economico-sociale din Germania. Succesul ideilor luterane se explică printr-un concurs de împrejurări. Descoperirea Americii de către Columb dăduse o dezmințire concepției biblice despre lumea fizică, întărind încrederea în puterea rațiunii.

Prin dezvoltarea comerțului, economia naturală e înlocuită cu economia de schimb, orașele înfloresc și se formează burghezia din negustori bogați și mijlocii. Pornită de la Wittenberg, Reforma lui Luther fu repede adoptată în Transilvania, de maghiari și sași. În vecinătatea Maramureșului se menționează centrele reformate din comitatele Zips, Saros, în special din orașele Kaschau, Leutschau și Leibitz. Reformatorul Maramureșului, Th. Huszti, venea din aceste centre. Încă din 1519, negustori sași aduseseră în Transilvania cărțile lui Luther, cumpărate la tîrgul din Lipsca. Reaua situație financiară a țării, abuzurile bisericii catolice și războiul civil care

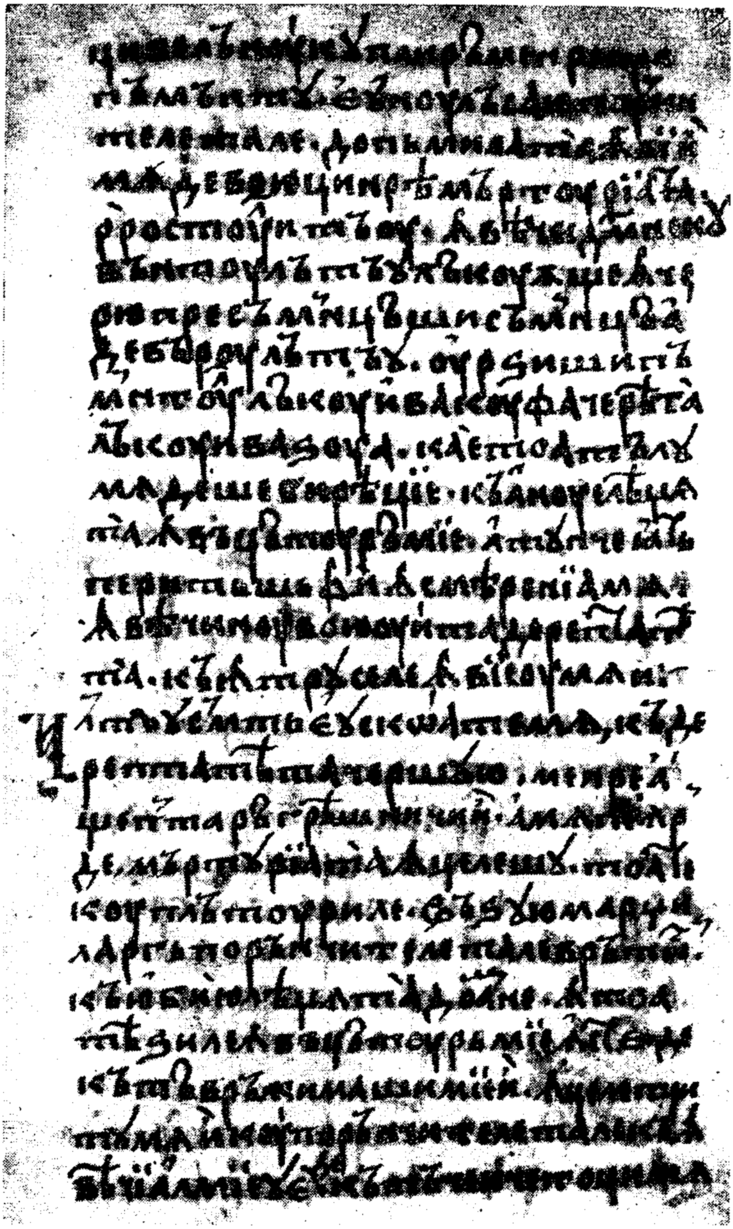

Pagină din *Psaltirea Hurmuzachi*.

urmă după dezastrul de la Mohács (29 august 1526), grăbiră progresele Reformei. După proclamarea confesiunii luterane în 1530, la Augsburg, propagarea Reformei în nordul Ungariei şi în Transilvania se produce pe o scară întinsă, cu toate măsurile luate împotrivă de autorităţi. În 1533, J. Honterus, reformatorul saşilor, se întoarce la Braşov, unde în 1542 şi 1543 vor apărea cărţile lui de propagandă. În acelaşi timp, Mathias Biró de Deva propagă Reforma în Ungaria. Reforma introduce limbile naţionale în biserică. Luther traduce *Biblia* în limba germană, în 1543. În 1539 limba franceză e declarată limbă „oficială" în Franţa. Spre a fi înţeleşi, reformatorii îşi scriu cărţile lor în limba poporului, cer traducerea cărţilor bisericeşti în limba tuturor popoarelor. În 1559 Benkner, judele Braşovului, reformă biserica romînilor şi puse să se citească în biserică, la Braşov, *Catehismul* în romîneşte, tradus încă de mai de mult, tipărit în 1544 şi reimprimat de Coresi probabil în 1559.

Propagarea Reformei în Transilvania a fost condiţionată, desigur, de vicisitudinile politice ale statului. Se ştie că după căderea Budei, în 1541, Transilvania a devenit vasală turcilor, sub Isabela, văduva lui Sigismund Szapolyai, aleasă regină la dieta din Turda de către Uniunea celor trei naţiuni (1541—1551). În timpul domniei princepelui Ion Sigismund Szapolyai (1556—1571) a avut loc, în 1564, adunarea de la Aiud, la care saşii, adepţi ai confesiunii de la Augsburg, s-au despărţit de maghiari, aceştia trecînd la calvinism. De acum înainte propaganda reformată va fi patronată de stat, în scopul ca romînii şi maghiarii să facă front comun împotriva tendinţelor expansioniste ale împăratului german, catolic, Ferdinand. Prin amestecul statului în propagarea Reformei se urmărea totodată dezlipirea romînilor de biserica lor, care stătea în strînse legături cu biserica ortodoxă din Principate. Astfel, la dieta din 1566, de la Sibiu, se hotărî ca preoţii romîni să treacă la Reformă şi să asculte de episcopul reformat Gheorghe de Sîngeordz, căruia i-au urmat Pavel Tordasi şi Mihai Tordasi (1577). Biserica romînească reformată, cu superintendenţi, a avut o durată efemeră. În 1567, la sinodul reunit de Gheorghe de Sîngeordz, se hotărî izgonirea limbii slavone din biserică şi, ceva mai tîrziu, aflăm că preoţii romîni urmează noua credinţă şi fac slujba în romîneşte. Propaganda reformată ar fi avut, desigur, cu timpul, urmări importante pentru romînii din Transilvania, dacă ea n-ar fi fost întreruptă prin urcarea pe tron a catolicului Ştefan Bathory (1571—1575). În timpul domniei acestuia, Eftimie e hirotonit episcop al romînilor ortodocşi, în 1572 iar în 1574 dioceza ortodoxă a Transilvaniei se împarte în două, Eftimie păstorind mai departe în nord, iar părţile de sud fiind atribuite episcopului Cristofor. Întărirea ierarhiei ortodoxe, stăvilind propaganda oficială lutherană şi calvinistă printre romîni, oferă lui Coresi posibilitatea de a tipări, alături de cărţi romîneşti, cărţi de slujbă slavoneşti, aşa cum făcuse de altfel încă de la începutul activităţii sale la Braşov.

În lumina acestor fapte, momentul cînd Reforma lui Luther începe să se răspîndească în Transilvania (1519) şi anul primei tipărituri romîneşti a diaconului Coresi (*Catehismul*, 1559) pot fi deci luate ca limite pentru datarea mai precisă a traducerii primelor cărţi de slujbă în romîneşte.

Nu există nici un dubiu asupra provenienței luterane a *Catehismului Marțian.* Versiunea manuscrisă care ne-a parvenit e copiată în secolul al XVII-lea, dar limba textului, caracterizată prin rotacism, nu lasă nici o îndoială în privința datării acestui text în aceeași vreme cu traducerile manuscrise maramureșene. Compararea *Catehismului Marțian* cu *Catehismul Bîrseanu* (tipărit de Coresi în 1559 sub titlul *Întrebare creștinească)* duce la încheierea că cele două versiuni sînt copii ale unui original comun. Prezența *Catehismului* printre primele traduceri religioase romînești este caracteristică pentru mișcarea reformată; aceeași carte apare în 1575 printre cărțile tipărite pentru slovenii trecuți la Reformă din Craina, Carintia, Steiermark, Gorița și Istria.

Tot atît de caracteristică Reformei este traducerea *Psaltirii*; într-adevăr, catolicii nu au dat importanță acestei cărți; în Franța, de exemplu, traducerile *Psaltirii* sînt datorite protestanților. Psaltirea era însă textul de bază al propagandei reformate, și *filioque*, din Simbolul Athanasian, reprodus în *Psaltirea Șcheiană*, provine, după cum s-a dovedit, dintr-o carte de slujbă a sașilor reformați din Transilvania.

Recent, pornind de la faptul că *filioque* aparține dogmei catolice, P. P. Panaitescu a încercat să explice traducerea cărților religioase romînești prin lupta pentru autonomie a bisericii cnezilor maramureșeni din familia Dragffy, cu centrul la Peri, împotriva tendințelor de subordonare și acaparare ale episcopiei slavo-rutene din Muncaci. Întrucît criza aceasta, care a ținut șapte ani, de la 1491 la 1498, s-a terminat prin despărțirea bisericii ortodoxe maramureșene de cea episcopală de la Muncaci, biserica romînă trecînd sub jurisdicția bisericii catolice din Transilvania, aceasta din urmă ar fi admis inițiativa traducerii cărților bisericii în limba romînă. Contradicția argumentării reiese clar. Pe de o parte traducerea cărților este un rezultat al luptei pentru *autonomie* a bisericii maramureșene ortodoxe față de episcopia tot ortodoxă de la Muncaci, pe de alta fenomenul traducerii acelorași cărți este cauzat de *supunerea* bisericii ortodoxe maramureșene față de biserica oficială catolică din Transilvania. În plus, nu avem nici o dovadă că traducerea cărților bisericești s-a făcut la sfîrșitul secolului al XV-lea sau în primele decenii ale secolului al XVI-lea (1495—1515), decît prezența lui *filioque* în *Psaltirea Șcheiană*, care însă, după cum s-a arătat, poate fi pusă pe seama influenței luterane. Argumentul cel mai șubred al acestei teorii este că biserica oficială catolică ar fi îngăduit traducerea cărților bisericești în limba poporului, în urma unui simplu act de obediență. Pentru ca un asemenea fapt să se fi putut produce, era nevoie de hotărîrea celui mai înalt for catolic, care însă nu exista.

Neavînd o veche tradiție culturală, traducătorii reproduc, mai mult sau mai puțin servil, sintaxa și frazeologia originalului slav; de aceea textul acestor traduceri abundă în cuvinte și calcuri slavone, care fac dificilă urmărirea și înțelegerea textului. De altfel, se pare că traducătorii nici nu cunoșteau prea bine limba din care tălmăceau. Astfel se explică confuzia între cuvintele slave care se asemănau într-o anumită măsură între ele, de exemplu: sl. *vĭstati* e tradus prin *stă*, prin confuzia verbului *vĭstati* „a se scula“ cu *stati* „a sta“; *krĭvĭ* „sînge“ este confundat cu *krivĭ* „strîmb“, iar *kolo* „roată“ cu *kolĭ* „par“. Observăm scindarea eronată a unor cuvinte din slavă și traducerea elementelor luate separat, de exemplu *poimi* tradus „după ei“ (*po* = după, *imi* = ei), sau numele propriu *Elfegor* tradus prin

Elfe codru și *Elfului dealu*, prin confundarea finalului *gorŭ* cu *gora* „munte, codru“.

În 1544 se tipărește la Sibiu, cu litere chirilice, un *Catehism* care cuprinde, în întrebări și răspunsuri, principiile credinței. De tipărire a îngrijit Filip Maler (= zugrav), plătit de municipalitatea săsească reformată din Sibiu. Catehismul luteran de la Sibiu reproducea desigur o versiune anterioară. Nici un exemplar din textul tipărit nu se mai păstrează astăzi.

TIPĂRITURILE LUI CORESI ȘI *PALIA DE LA ORĂȘTIE*

Activitatea diaconului Coresi reprezintă, fără îndoială, o continuare și o desăvîrșire a mișcării care ne-a dat cele dintîi cărți traduse în romînește. Traducerea cărților de slujbă în limba romînă n-ar fi prezentat un mare interes pentru reformați, dacă ea n-ar fi fost urmată de o cît mai largă răspîndire a lor prin mijlocul pe care-l aveau la îndemînă : tiparul.

Dar pentru acesta era nevoie ca traducerile existente, făcute într-o limbă diferită de cea vorbită în sudul Transilvaniei, să fie îmbunătățite. Coresi și colaboratorii săi au trebuit, așadar, să supună la o serioasă muncă de revizuire limba manuscriselor maramureșene, nord-ardelene precedente, sau să întreprindă traduceri noi.

Coresi era meșteșugar de oraș, originar din Tîrgoviște (în prima lui carte tipărită la Brașov, își zice : *ot Tîrgoviște*), începuse meșteșugul după regulile artizanatului medieval, învățînd ca ucenic la tipografia de pe lîngă scaunul Țării Romînești ; fusese ajutorul meșterului tipograf Oprea logofătul, apoi ajunsese meșter el însuși, cumpărase vechile litere și presa, care deveniseră uneltele sale de lucru.

Prima carte pe care apare numele lui Coresi este *Octoihul* mic în slavonește tipărit la Brașov în anii 1556—1557 de Oprea logofătul, fostul ajutor al vechiului meșter sîrb din Tîrgoviște, Dimitrie Liubavici, și de diaconul Coresi. Cartea pomenește de domnii Moldovei și ai Țării Romînești, de principele Transilvaniei cu regenta Isabela, cît și „porunca“ judelui Brașovului, Iohannes Benkner, de a se tipări *Octoihul*.

Venit la Brașov să execute o comandă de cărți pentru biserica romînească de acolo, Coresi s-a întors în Țara Romînească la Tîrgoviște, „în cetatea de scaun“, ca să răspundă unei chemări domnești. În 1558 tipărește acolo „cu 10 ucenici“ o carte de mare artă, cu splendide gravuri pe lemn, *Triodul-Penticostar* slavon. După aceea meșterul trece iarăși cu uneltele sale la Brașov, unde se stabilește definitiv și începe să publice cărți romînești.

Venirea lui Coresi la Brașov nu a fost un act în primul rînd politic. El a venit acolo, apoi s-a întors la Tîrgoviște, a revenit iarăși la Brașov ; aceste mutări succesive înseamnă că avea de lucru și într-un loc și într-altul, iar dacă a rămas în orașul ardelean, aceasta se datorește faptului că aici găsea putință mai mare de desfacere a cărților.

Coresi s-a așezat definitiv la Brașov între 1558, data publicării *Triodului-Penticostar* din Tîrgoviște, și 1560, cînd începe să tipărească *Tetraevanghelul* în limba romînă. Începînd să tipărească în romînește, el și colaboratorii săi au avut în față o sarcină grea. Traducerea cărților bisericești

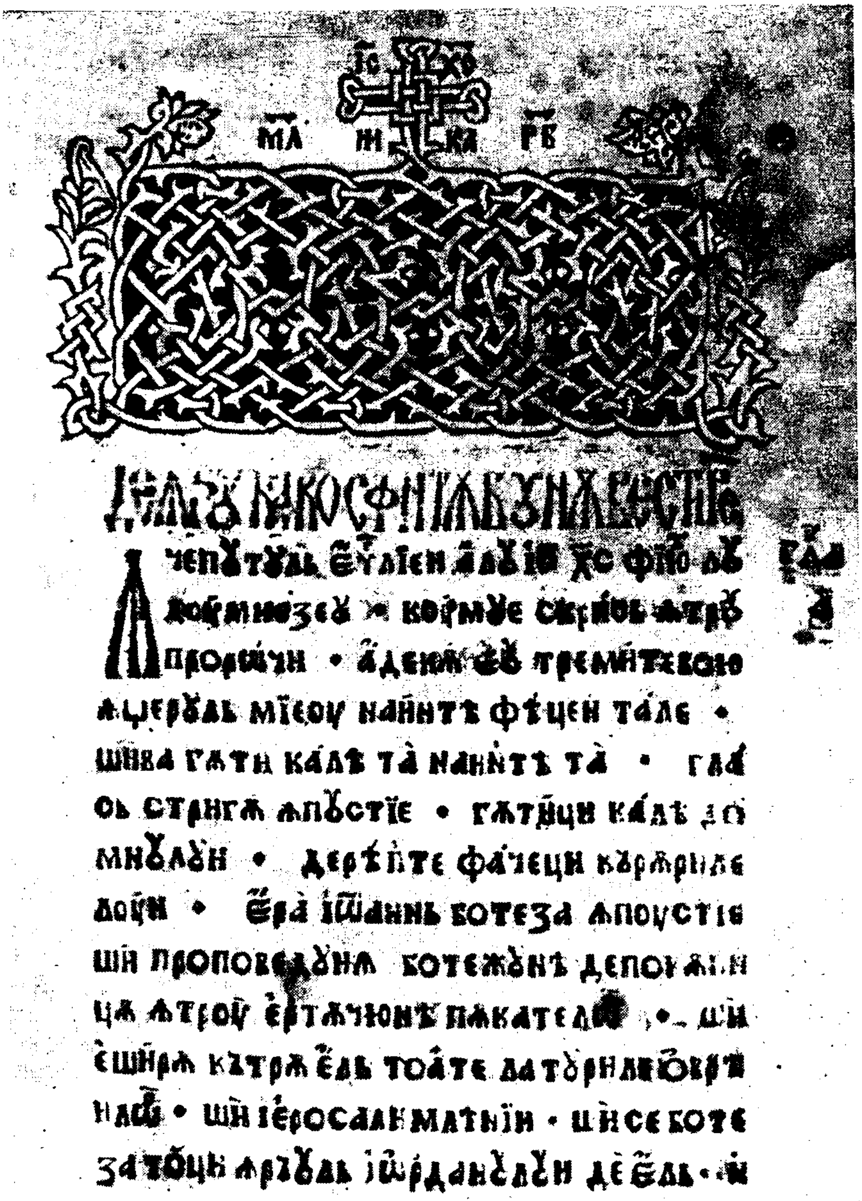

Pagină din *Evangheliarul* lui Coresi (fila 270).

din slavonește era o muncă dificilă și cu primejdie de a greși; în orice caz, aceasta ar fi adus o mare întîrziere lucrului în tipografie. Ei știau că în Maramureș, în Transilvania de sud, chiar în biserica Șcheilor Brașovului, apoi în Țara Romînească și în Moldova, se află astfel de tălmăciri în manuscris. *Evanghelia* a fost publicată după o traducere anterioară, alcătuită probabil în Țara Romînească, în Moldova, sau în sudul Transilvaniei; *Pravila sfinților apostoli* a folosit un manuscris din Moldova; *Apostolul* a avut la bază o traducere dintre cele vechi maramureșene, alte cărți au fost traduse din ungurește. Toate aceste texte romînești centralizate la tipografia lui Coresi din Brașov nu aveau o limbă unitară, păstrau formele dialectale ale regiunilor în care fuseseră traduse, care nu puteau fi folosite, așa cum erau, pentru o operă de răspîndire a cărții în limba poporului, destinată tuturor romînilor. Se vede bine cum diaconul Coresi a avut conștiința însemnătății operei sale. El s-a apucat să corecteze limba manuscriselor romînești utilizate. Nu a recurs la textul slavon ca să îndrepte greșelile de traducere; ceea ce voia el era să facă din cărțile sale un instrument de răspîndire a limbii romînești, care să fie înțeleasă de toți; aceasta înseamnă existența unei preocupări pentru limba literară. Adesea îndreptările făcute de Coresi pe vechile texte, pentru a le face mai cu înțeles, alterează sensul originar al cuvintelor și al frazelor. Cărțile romînești publicate de Coresi au desigur greșeli, dar ele reprezintă un început; începutul scrierii într-o limbă destinată tuturor romînilor, care urma să se impună ca limbă literară cu ajutorul difuzării prin tipar. Această limbă era graiul romînesc din sudul Transilvaniei și din nordul Țării Romînești.

Tetraevanghelul romînesc tipărit de Coresi în 1561 este urmat în 1562 de o ediție a aceleiași cărți în limba slavonă. Editorul a vrut să arate prin aceasta că nu s-a depărtat prin nimic de tradiția bisericii ortodoxe. În epilogul *Tetraevanghelului* romînesc, județul Brașovului, Iohannes Benkner, arată că el a avut „jelanie“ și a scris (a publicat) această carte în limba poporului, „să fie popilor romînești să înțeleagă, să învețe rumînii, cine-s creștini“. Citatul din epistola lui Pavel: „Mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decît zece mii de cuvinte neînțelese în limba străină“ se regăsește și în epilogurile celorlalte cărți tipărite în romînește de Coresi. Editorul se adresează vlădicilor, episcopilor, popilor, prevăzînd că această inovație ar putea fi criticată, rugîndu-i „să nu judece, nici să suduiască (blesteme), înainte de a ceti“. Voia să spună că citind, se vor convinge că această carte nu se depărtează de ritualul bisericii ortodoxe.

După apariția *Evangheliei* în romînește, tipografia își lărgește cîmpul de activitate și personalul meșteșugăresc. La *Evanghelie* lucrase, alături de Coresi și un alt meșter, Tudor diac. Mai tîrziu, în cărțile tipărite la Brașov, se ivesc numele tipografilor Călin, Lavrentie, Lorinț, Mănăilă, Șerban, fiul lui Coresi, Marian. Tipografiile romînești se dezvoltă și se înmulțesc după nevoile pieții; la Alba-Iulia, unde tipăresc atît Lorinț, cît și Coresi, la Sebeșul Săsesc, apoi la Orăștie, pentru ca, în cele din urmă, să se întoarcă la Brașov.

Cărțile romînești tipărite în Transilvania în secolul al XVI-lea urmăreau înzestrarea bisericii cu toate cărțile esențiale: *Catehismul* (Întrebare creștinească) probabil în 1559, *Evanghelia* în 1561, *Apostolul* în 1563, *Liturghierul*, carte fundamentală pentru introducerea limbii romîne în biserică, în 1570, *Psaltirea* în același an, *Evanghelia cu învățături*, adică o colecție

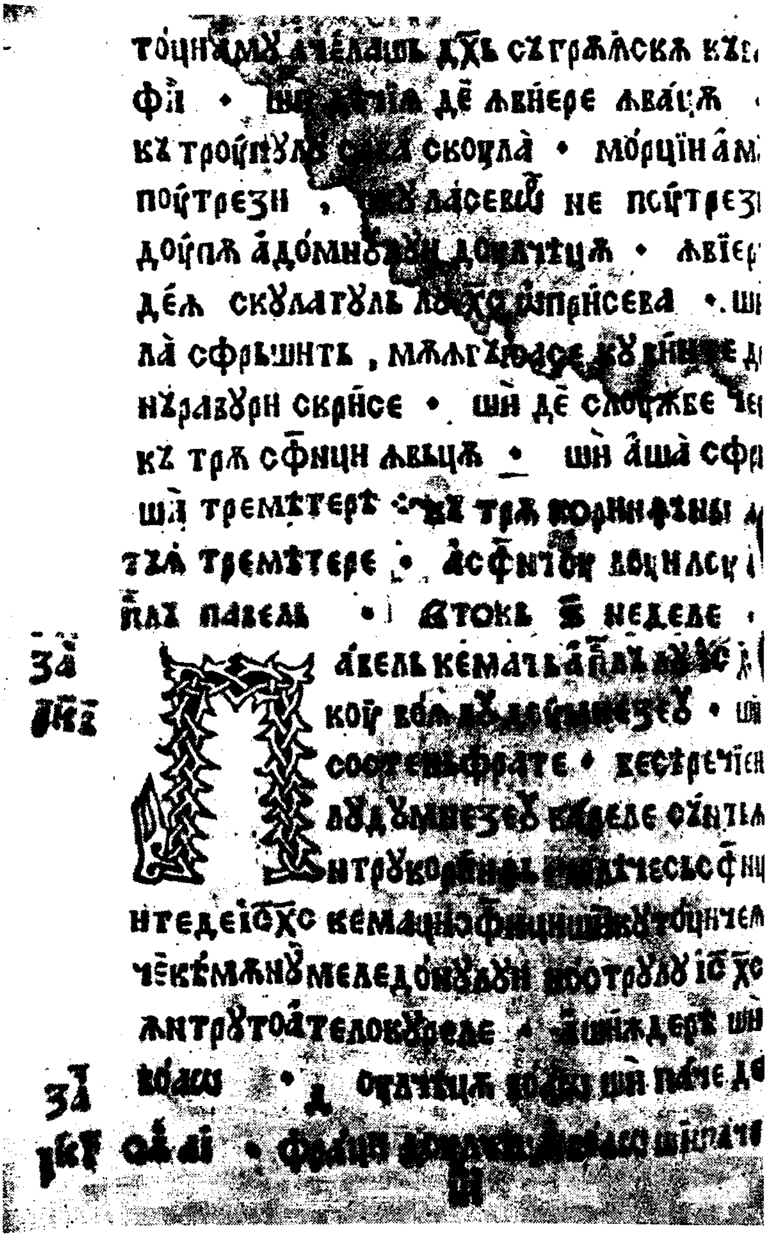

Pagină din *Apostolul* lui Coresi.

de predici în legătură cu pasaje din Evanghelie, destinate a fi citite în biserică în fiecare duminică şi la sărbători, în 1581, *Vechiul Testament (Palia)*, în 1582. *Nomocanonul (Pravila)* fără dată. Numai cărţile cîntărilor, a căror traducere prezenta dificultatea că trebuia să menţină ritmul frazei pentru a fi adaptate la melodie, n-au fost tălmăcite în romîneşte : e vorba de *Octoih* şi de *Triod*, publicate în aceeaşi tipografie numai în slavoneşte.

Catehismul romînesc reprezintă traducerea unui text luteran, înlocuit în punctele esenţiale ale credinţei cu traducerea din slavoneşte a crezului (simbolul credinţei), decalogul şi oraţia dominicală (tatăl nostru), după tradiţia bisericii ortodoxe. Cartea este dedicată mitropolitului Efrem al Ungrovlahiei, pusă deci sub garanţia unui ierarh ortodox.

Un ciudat amestec al învăţăturii reformate, cu păstrarea dogmei şi a ritualului ortodox, se poate observa în *Evanghelia cu tîlc*, din 1564, urmata de anexa sa, *Molitvenicul*. În *Molitvenic*, slujba cununiei şi a botezului sînt traduse după *Agenda* luterană în limba maghiară a lui Gaspar Heltai, dar traducătorul a suprimat unele pasaje şi a introdus, în schimb, traduse din slavoneşte, unele rugăciuni ortodoxe, şi, ceea ce este mai important, *Simbolul credinţei* bisericii ortodoxe. În *Tîlcul Evangheliei* se află atacuri în conformitate cu doctrina Reformei, împotriva cultului sfinţilor, a înzestrării mănăstirilor, a cinstirii icoanelor, dar în contradicţie cu învăţătura calvină şi luterană, găsim citate din operele părinţilor bisericii ortodoxe (Athanasie, Chiril, Zlataust), cuvinte puternice pentru apărarea postului, desfiinţat şi combătut de reformă ş.a.

Tîlcul Evangheliei din 1564 are pasaje impresionante cu caracter social. Atacurile împotriva capilor bisericii, patriarhi, mitropoliţi şi episcopi, inspirate de Reformă, nu sînt exclusiv legate de doctrina ei. În epilogul lui Coresi la această carte, atacurile contra ierarhilor bisericii sînt atenuate : „Fraţii miei, unde ceartă această carte pre vlădici, popi, călugări şi pre domni, nu ceartă pre cei buni, ce pre răi ; bunii să nu ia pre sine" (deci nu condamnă instituţia ierarhiei bisericeşti şi mănăstirile, ci numai pe acei care nu-şi îndeplinesc bine menirea). Unele atitudini ale scriitorului reprezintă o critică socială, care poate fi inspirată sau măcar aprobată de orăşeni, în lupta lor împotriva căpeteniilor feudale. În orice caz, anumite idei, deosebit de interesante, trebuie preţuite pe plan social, şi nu ca o polemică religioasă : „Că sînt mulţi episcopi, călugări, popi, carei văd destule strîmbătăţi în viaţa lor, ce vrînd să placă domnilor, boiarilor, că se tem de voivodă, că-i va ruşina şi-i va scoate de în cinste... că se vor mînia şi vor lua de la ei episcopiia au vlădiciia". Aşadar critica adusă capilor bisericii nu este de ordin dogmatic, religios, ci porneşte de la faptul că se fac instrumentele stăpînirii feudale. „Strîmbătăţile" provin de la „domni", de la boieri, de la voievozi, şi prin „strîmbătăţi" trebuie să înţelegem asuprirea poporului. In conflictul permanent care desparte pe stăpîni de stăpîniţi, fruntaşii bisericii au datoria să stea alături cu cei din urmă : „Să înveţe şi să strige tare, dojenească, cum să nu piară mişelamea". *Mişelamea* este sărăcimea, clasa celor supuşi şi exploataţi, care piere din cauza asupririi domnilor şi boierilor. Dar, constată autorul acestui comentar, căpeteniile bisericeşti nu-şi fac datoria de apărători ai poporului, pentru că sînt „domni" (stăpîni feudali) ei înşişi. „Caută pre patriarhi şi pre vlădici şi pre mitropoliţi şi pre episcopi şi pre călugări, cum ei sînt şi domni şi sfetnici ai

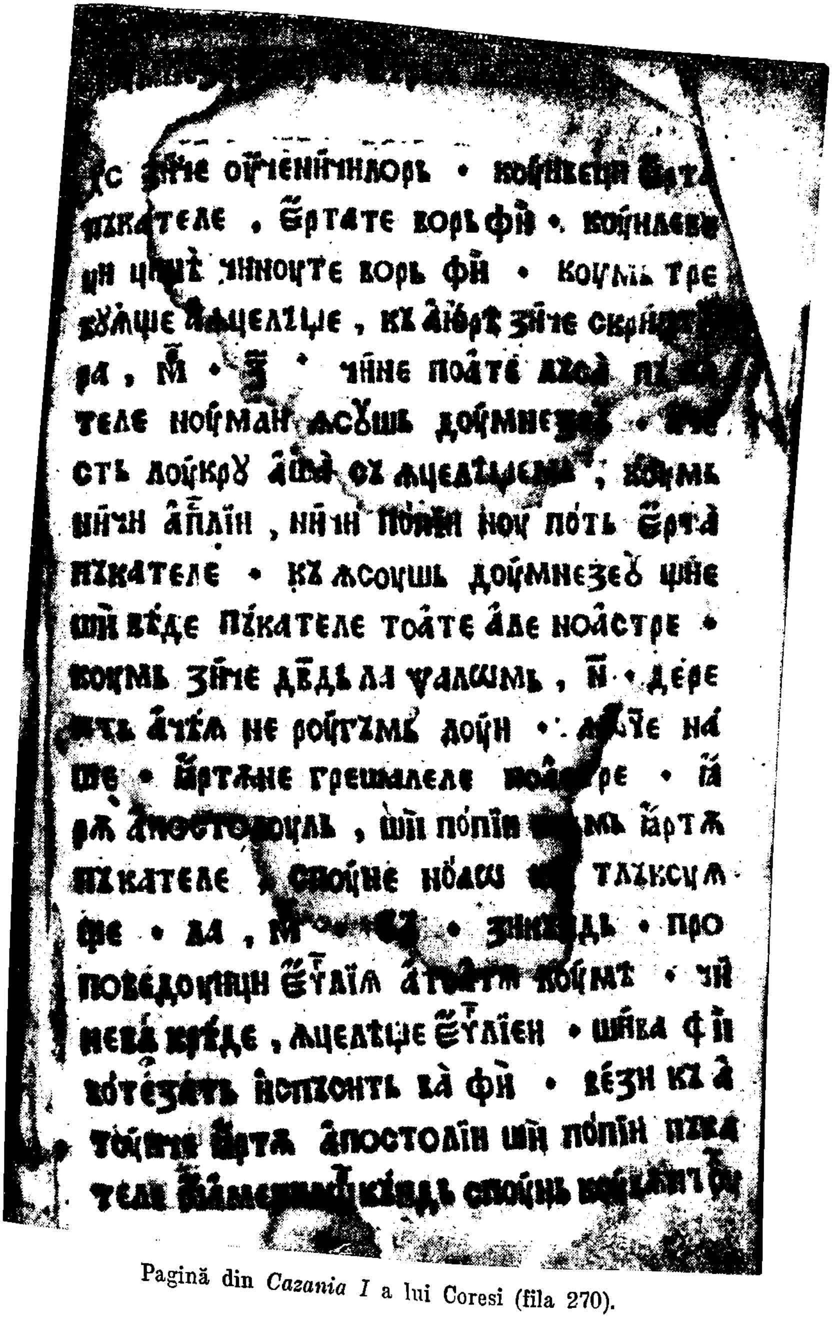

Pagină din *Cazania I* a lui Coresi (fila 270).

domnilor, căce tac şi nu mărturisesc drept Hristos, ce grăiesc după voia oamenilor, să fie în cinstea înaintea lor". Aceşti reprezentanţi ai bisericii feudale „în toată vremea ei au fost aleneşi şi vrăjmaşi dereptăţiei". Critica nu vizează numai biserica şi pe cîrmuitorii ei, ci şi vîrfurile laice ale societăţii feudale: „Ce oamenii mai iubescu untunearecul... mai tare cei mai mari, vlădicii şi judecătorii". E vorba deci de „cei mari" în general, de „judecători", adică de toţi cei ce au drept de judecată asupra poporului. Scriitorul aminteşte cum părţile răsăritului, odinioară puternice, au căzut sub stăpînirea turcilor, pentru nevrednicia stăpînilor, iar acum „mă tem că văm şi noi peri, rău călcaţi de limba păgînă, să (dacă) nu văm priimi şi să nu văm asculta, lua-va Dumnezeu de la noi". Menirea adevărată a bisericii este de a învăţa şi a lumina pe cei săraci, iar nu să stea de partea stăpînilor şi asupritorilor. Introducerea limbii materne în biserică este justificată pe acest plan social, şi nu pe baza exegezii textelor bisericeşti; cum vor putea „popii carei nu ştiu, dece înţeleg sfînta scriptură, să înveţe pre mişelamea ?" Ridicarea limbii poporului la rangul de limbă a bisericii se face deci pentru „mişelame", pentru „oamenii de jos" săracii, asupriţii.

Asemenea idei sociale puteau fi primite şi adoptate de pătura orăşenească romînească, fără a le socoti o abatere de la dreapta credinţă ortodoxă. Ele reprezentau în mintea celor care au admis tipărirea acestei cărţi o manifestare în primul rînd antifeudală. In această lumină trebuie înţeleasă şi mişcarea pentru traducerea cărţilor bisericeşti în limba poporului. Traducînd cărţi ortodoxe, care rămîn pe vechiul temei al credinţei, Coresi şi patronii săi fac operă de înnoire culturală, împotriva tradiţiei feudale.

In adevăr, în 1581 Coresi, cu cheltuiala lui Luca Hirschel, judeţul Braşovului, publică o nouă *Evanghelie cu învăţătură* (Cazania) fără nici una din învăţăturile calvine ale celei din 1564. Este vorba de o carte pur ortodoxă, care cuprinde omiliile asupra textelor Evangheliei, alcătuite de patriarhul de la Bizanţ, Ioan Caleca. Cartea a fost tradusă din slavoneşte, după un text găsit în Ţara Romînească şi procurat de mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei. Editorul spune că „în multe părţi am întrebat ş-am căutat pînă o am aflat în Ţara Romînească, la arhimitropolitul Serafim, în cetate în Tîrgovişte... şi cu multă rugăciune cerşutu-am de la sfiinţia sa şi mi-o au tremis", iar apoi „o deodem lu Coresi diaconul, ce era meşter învăţat într-acest lucru, de o scoase de în cartea sîrbească pre limba rumînească, împreună şi cu preuţii de la besereca Şcheailor de lîngă cetatea Braşovului, anume popa Iane şi popa Mihai". Este deci o carte adusă din Ţara Romînească, cu ajutorul şi aprobarea mitropolitului acelei ţări. Deşi editarea ei a fost patronată de un luteran, este o carte ortodoxă.

Cazania (Evanghelia cu învăţătură) din 1581 a fost tradusă după o carte rusească tipărită, *Cazania* slavonă de la Zabludov, din 1569, imprimată de Ivan Fedorovici, meşter tipograf, care după aceea a călătorit în ţările romîneşti, şi comandată de S. A. Hotchevici, hatmanul Litvaniei[1].

Progresul realizat de traducătorii tipăriturilor de la Braşov se evidenţiază dacă observăm, comparativ, lexicul textelor rotacizante şi cel folosit

---

[1] Izvorul slav al *Cazaniei* din 1581 a fost descoperit de cercetătorul sovietic S. Koleada în 1958.

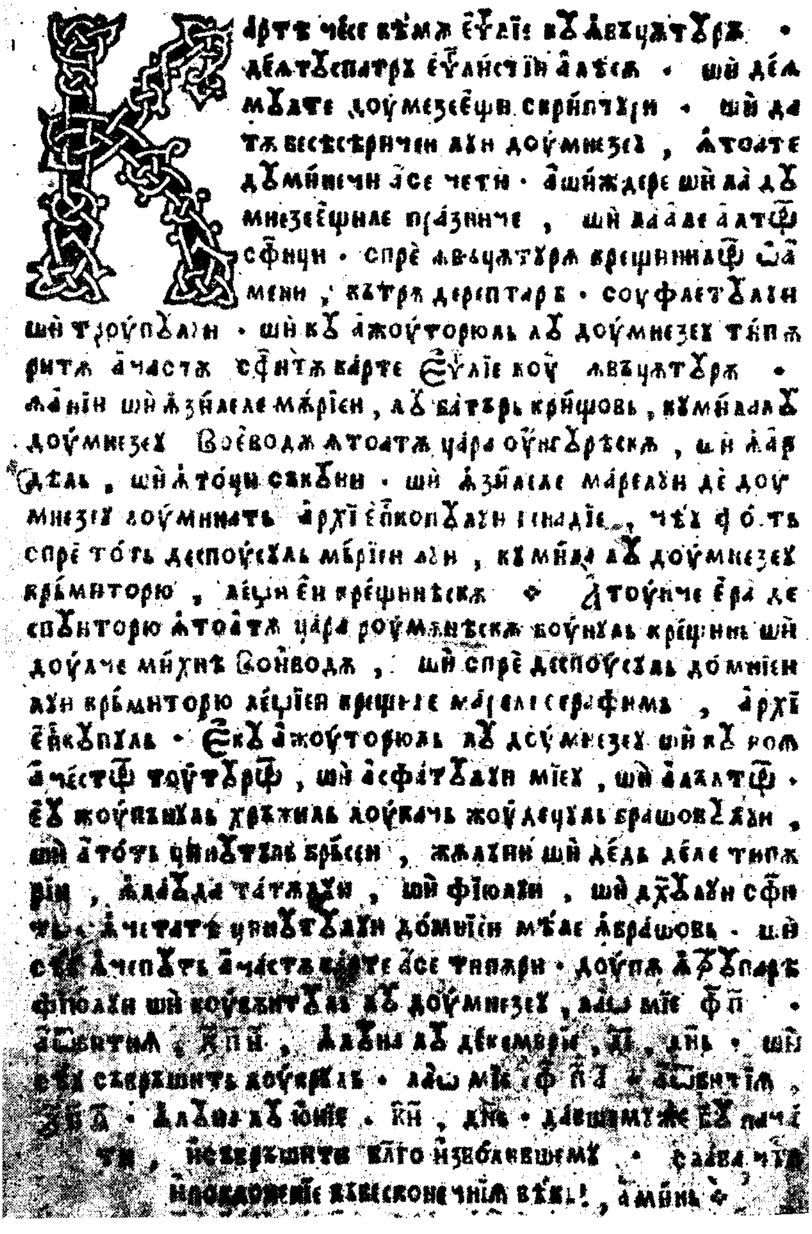

Pagină din *Cazania a II-a* a lui Coresi (fila 1).

în textele coresiene. La Coresi, în loc de termenii regionali și arhaici *sfăntutore*, *cirescu*, *prunc*, *gerure*, *arină*, întîlnim termenii generali: *besearecă*, *fieșcui*, *copil*, *valure*, *năsip*. În plus, dacă în prima categorie de texte vocabularul este sărac (Candrea a numărat cca 1400 de cuvinte în traducerea Psaltirilor, — ceea ce se explică prin faptul că traducătorii aveau la îndemînă un singur termen pentru a transpune mai multe cuvinte din slavă), în textele lui Coresi vocabularul este mai bogat, deși trebuie să ținem seamă de volumul diferit al lucrărilor comparate (o cercetare efectuată numai asupra lexicului *Tetraevanghelului* lui Coresi dă cifra de aproximativ 1700 de cuvinte).

Palia de la Orăștie (1582) ocupă un loc deosebit printre textele romînești din secolul al XVI-lea, pentru că prezintă particularități de limbă neîntîlnite în alte texte contemporane. Rod al colaborării a cinci cărturari romîni (Mihai Tordași, Ștefan Herce, Efrem Zacan, Moise Peștișel și Achirie), *Palia* a fost tradusă nu „den limba jidovească, grecească și sîrbească pre limba romînă“, cum se afirmă în prefață, ci dintr-un izvor maghiar, căruia i s-a adăugat altul latin. Modelul maghiar este *Pentateucul* tipărit de Heltai Gaspar la Cluj, în 1551, iar cel latin este o ediție corectată a *Vulgatei*, asemănătoare cu aceea publicată în 1573 de Luca Osiander, la Tübingen. Nu se poate nega de asemenea, în multe cazuri, prezența unui model slavon.

Traducerea după textul maghiar s-a făcut ad litteram, păstrîndu-se întocmai întorsăturile de frază și topica modelului.

Către concluzia că traducătorii au avut sub ochi în primul rînd un text maghiar ne conduc și alte elemente de limbă, morfologice și sintactice, printre care numele proprii cu finala *-t* sau *-ot*, caracteristică acuzativului maghiar *(Ludimot, Răsănt)*, substantivele proprii terminate în *-uș*, *-os*, *-as*, *(Heteuș, Sirus)*, unele construcții străine de spiritul limbii romîne (de ex. *de al treilea cot în lung*, *a lua sus cîștiga*, *a afla voie*, *a sta de-a aleanul)* etc.

La aceasta se adaugă faptul că împărțirea în capitole, glosele marginale ale *Paliei* și unele omisiuni corespund exact cu acelea din *Pentateucul* lui Heltai.

Numărul considerabil al elementelor de origine maghiară din lexicul *Paliei* nu se poate explica numai prin faptul că lucrarea a fost executată într-o parte a țării în care aceste elemente au reprezentat o particularitate regională, cu atît mai mult cu cît unii termeni sînt atestați exclusiv aici (de ex. *aldovăni* „a se jertfi, *siriu* „unealtă, sculă“). Astfel de cuvinte nu se pot explica decît printr-un original maghiar, așa cum se explică și mulțimea calcurilor din maghiară: *bunătate*, „vite, animale“, după magh. *jószág* „animale, vite“ și „bunătate“, *a sta* „a depinde“, după magh. *áll* „a sta“ și „a depinde“ etc.

Ipoteza că traducătorii *Paliei* s-au servit și de un text latin al *Bibliei* este confirmată de anumite concordanțe semantice, morfologice și sintactice, între textul *Paliei* și al *Vulgatei*, care reprezintă, în același timp, diferențe față de textul lui Heltai.

De asemenea, existența unui text slavon al *Bibliei* este dovedită de o serie de cuvinte slave specifice, neutilizate în limba romînă, cum sînt *dver* „perdea“, *pocrov* „covor“, *letnic* „leneș“ etc. Mai presus de lipsa de experiență și nepriceperea traducătorilor *Paliei*, trebuie reținută strădania lor de a tălmăci uneori cursiv, cu termenii proprii, dintr-o limbă pe care nu toți o cunoșteau în egală măsură.

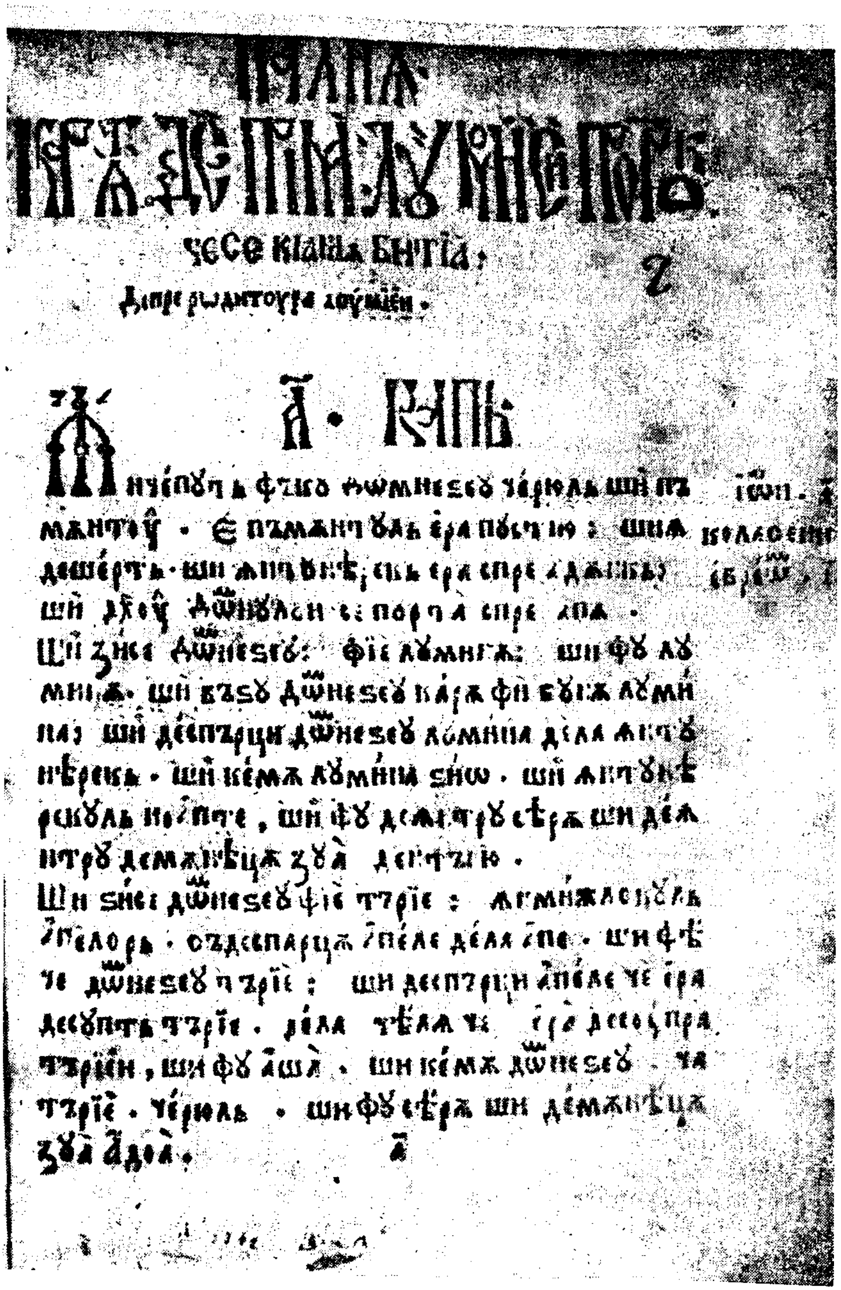

Pagină de început din *Palia de la Orăștie*.

Patronată de Mihail Tordaşi, episcopul impus de cîrmuirea calvină bisericii romîne din Transilvania, *Palia* nu se abate de la credinţa ortodoxă. Există în introducere o garanţie a tipografilor, Şerban „meşterul mare a tiparelor", fiul lui Coresi, şi Marien diac, care spun: „Dîndu în mîna noastră ceaste cărţi, cetind şi ne plăcură şi le-am scris voo, romîni, şi le cetiţi". Deci, dacă scrierea nu ar fi plăcut tipografilor, ei ar fi fost în drept să nu o tipărească, ceea ce constituie un indiciu că textul nu le-a fost impus în mod silnic.

De observat un cuvînt semnificativ în introducerea la *Palia* de la Orăştie: pentru întîia oară numele nostru etnic se pronunţă *romîni*, şi nu *rumîni*. Această pronunţare reprezintă o reconstruire a numelui poporului nostru, după rostirea latină clasică. Cineva a vrut să proclame originea romînilor, care se trag din romani. Acest semn de cultură provine de la Şerban, fiul lui Coresi, şi are, într-o carte tipărită sub stăpînire străină, un înţeles patriotic.

Din totalul de 35 de cărţi tipărite de Coresi şi de asociaţii săi, 23 sînt în limba slavonă. Tradiţia slavonă a bisericii ortodoxe predomină, iar noul, cartea romînească, răsare încadrat în tradiţia cea veche. Din celelalte 12 cărţi, trei sînt cu text interliniar, slav şi romînesc cu scopul ca preotul să poată citi slavoneşte şi în acelaşi timp să urmărească textul într-o limbă pe care o înţelege, iar 9 cărţi în romîneşte: acestea sînt, cele mai multe, cărţi ale bisericii ortodoxe, cuprinzînd, cu litere în roşu, indicaţiile liturgice în slavoneşte, adică zilele în care se citesc anumite pasaje în conformitate cu regulile slujbei bisericeşti ortodoxe. Numai două cărţi, din cele 35, vădesc în mod sigur influenţa şi învăţămintele reformei religioase; *Întrebarea creştinească* şi *Evanghelia cu învăţătură* din 1564, cu anexa sa *Molitvenicul*. Dar, precum s-a arătat mai sus, modelul, izvorul luteran şi calvin, a fost modificat: s-a introdus în text simbolul credinţei ortodoxe, tradus din slavonă, editorul a schimbat caracterul luteran al *Întrebării* şi cel calvin al *Evangheliei cu învăţătură*, scoţînd unele pasaje şi adăugînd altele. Cine a putut face asemenea modificări? Singura ipoteză plauzibilă este că stăpînirea politică a oraşului Braşov a exercitat o presiune în ceea ce priveşte publicarea acestor două cărţi, ca să fie tipărite în atelierul tipografic care furniza cărţi pentru biserica romînă, dar că meşterii, susţinuţi de patronii lor, au introdus în ele părţile care garantau temeliile doctrinei ortodoxe. A existat deci o luptă între stăpînirea luterană şi comunitatea romînească, în care aceasta s-a împotrivit, bazată pe proprietatea tipografiei, care se afla la îndemîna ei. Ecoul acestei lupte se află în cronicile vremii. Cronica săsească spune, sub anul 1559, martie 12, că judele Braşovului, Iohannes Benkner, a poruncit romînilor „de lîngă oraş" (deci din cartierul Şcheilor) „să înveţe catehismul, adică doctrina Reformei, dar aceasta a fost de puţin folos" (aşadar încercarea de a le schimba credinţa nu a izbutit), iar cronica bisericii romîneşti din Şchei spune pentru aceeaşi epocă: „cu luptă trudindu-să, au ţinut (popii orăşeneşti) sfînta biserică şi s-au muncit cu multă osteneală, de au păstrat lucrurile legii (religiei) de nu s-au schimbat". Ştefan Bathory, fostul principe al Transilvaniei, ajuns rege al Poloniei, mărturisea în 1583 predicatorului iezuit, Antonio Possevino, că este inutil să încerce convertirea romînilor din Transilvania. „Cu toate sforţările catolicilor, luteranilor, calvinilor de a-i cîştiga de partea lor, nici un romîn nu a fost convertit".

Orăşenii şi preoţii romînilor erau deci în situaţia de a se opune învăţăturii Reformei care căuta să cîştige pe romîni, dar nu s-au opus la tipărirea cărţilor bisericeşti în limba romînă, ci dimpotrivă, au sprijinit această operă. Coresi spune el însuşi că a tradus unele texte slavoneşti cu ajutorul popilor din Şchei.

Unele dintre cărţile ieşite de sub teascurile tipografiei lui Coresi, de pildă *Tetraevanghelul*, poartă indicaţia precisă că „eu jupînul Hanăş Begner de în Braşov... am scris aceste sfente cărţi... şi cu zisa jupînului Hanăş Begner scris-am eu diacon Coresi". La fel, mai tîrziu urmaşul lui Iohannes Benkner, Luca Hirschel, îşi pune numele şi „porunca" pe *Evanghelia cu învăţătură* din 1581. Participarea saşilor la tipografia lui Coresi este un fapt care face parte din complexul de împrejurări în care s-a dezvoltat opera de răspîndire prin tipar a celor mai vechi cărţi romîneşti. Această participare înseamnă o cointeresare comercială la activitatea atelierului meşteşugăresc. Cărţile costau foarte scump; pînă la difuzarea lor era necesară cumpărarea cu bani grei a hîrtiei, plata ucenicilor. Dar cărţile bisericeşti aveau un debuşeu asigurat şi se vindeau bine. Patriciatul orăşenesc săsesc avea bani pe care-i putea investi în întreprinderi meşteşugăreşti. Iohannes Benkner, judele Braşovului, cumpărase spălătoria de aur de la Zlatna şi era în acelaşi timp proprietarul morii de hîrtie din Braşov; nu e de mirare că se interesa şi de tipografia romînească. Urmaşul său, Luca Hirschel, spune în introducerea la *Cazania romînească* „nu mai cruţai de în avere ce-mi era dăruită de Dumnezeu a da la acest lucru" (adică la tipărirea cărţii). E vorba deci de averea personală a lui Hirschel. După apariţia *Cazaniei*, Hirschel scrie judeţului de la Bistriţa, informîndu-l despre preţul cărţii şi cerîndu-i să obţină vînzarea ei în oraşul său, aşa cum fusese vîndută în Ţara Romînească şi în Moldova.

Prezenţa „poruncii" judeţului din Braşov pe unele din cărţile lui Coresi are un caracter pur comercial. În adevăr, cîteva dintre cărţile tipărite în slavoneşte, adică în limba liturgică combătută de Reforma din Transilvania, poartă totuşi şi ele indicaţia că au fost imprimate „din porunca jupînului Hanăş Begner, judeţul Braşovului" (de pildă *Octoihul slavon* din 1557, *Evanghelia slavonă* din 1562 şi cea publicată în aceeaşi limbă în 1565). În schimb între cărţile romîneşti editate de Coresi, unele nu cuprind numele judeţului Braşov, ci numai pe acela al tipografului, care-şi asumă singur răspunderea pentru publicarea lor: astfel *Liturghierul* romînesc şi *Psaltirea* romînească din 1570. Desigur că aceste cărţi nu au fost subvenţionate cu bani de către judeţul săsesc, nici nu au fost scrise din îndemnul lui.

Colaborarea patriciatului săsesc din Braşov, colaborare uneori numai comercială, se manifestă şi în relaţiile lui Coresi cu moara de hîrtie din Braşov. Ea a trecut, după moartea judeţului Iohannes Benkner, în stăpînirea fiicei sale, Agnes Hütterin şi apoi o parte a averii ei ajunge în stăpînirea lui Petrus Schirmer. În testamentul acestuia din 1585, figurează între bunurile ce urmau să se împartă între copiii lui un număr mare de topuri de hîrtie, precum şi de cărţi publicate de tipografia lui Coresi, şi anume: 10 exemplare din *Apostol*, 2 exemplare din *Psaltirea romînească*, 28 din *Psaltirea slavonă* (ratzisch Psalter), 4 din *Psaltirea* „ku izwodt" (în textul german), 5 evanghelii, 5 pravile, două catehisme[1]. Plata hîrtiei se făcea, pe semne, prin livrarea unui număr de cărți tipărite, pe care proprietarul morii de hîrtie le putea vinde clienților.

Faptul că patriciatul orășănesc săsesc din Brașov era interesat material în desfacerea cărților pentru biserica romînă a contribuit la relativa independență a tipografiei lui Coresi, care nu putea fi lovită de autoritățile orașului, de vreme ce demnitățile orășenești erau deținute de membri ai aceluiași patriciat.

Cînd tipografii romîni și patronii lor din conducerea bisericii ortodoxe au refuzat de a se pune în slujba propagandei reformate, municipalitatea luterană din Brașov a hotărît să fundeze altă tipografie, care să-i poată îndeplini țelurile, adică publicarea cărților romînești luterane.

În 1578 municipalitatea aduce în oraș, pe cheltuiala ei, pe tipograful din Sibiu, Hanusch Scherer, care în cărțile tipărite își traducea numele în ungurește, Nyrö. După cum arată socotelile orășenești, el a fost chemat „pentru valahii noștri“ (adică cei din Brașov), „pentru reformarea credinței lor“. Se pune la cale înființarea unei tipografii rivale pentru romîni, cu caracter mai pronunțat luteran, pentru a concura pe Coresi, care se menținea pe poziții de independență ortodoxă. Tipografia lui Scherer (Nyrö a funcționat în adevăr la Brașov, tipărind în anii 1580—1581 trei cărți în limba latină, cu caracter umanist, fără a purcede la editarea cărților romînești. Este probabil că s-a renunțat la aceasta pentru a nu fi lezate interesele orășenilor bogați din patriciatul Brașovului, care aveau bani învestiți în tipografia lui Coresi[2].

În spatele lui Coresi stăteau cei care comandau cărțile și desigur le controlau. Legăturile tipografiei lui Coresi cu Țara Romînească au fost neîntrerupte, atît cu domnii cît și cu conducerea bisericească de la Tîrgoviște. Tipograful romîn venise de la Tîrgoviște, unde lucrase la cărțile slavone comandate de domn; trecuse în Transilvania într-un moment de strînse legături ale țărilor de peste munți cu principatul transilvan, atunci cînd crăiasa Isabela și fiul ei fuseseră readuși în scaun, cu ajutorul oștilor muntene și moldovenești. O parte din cărțile tipărite de Coresi sînt dedicate domnilor și mitropoliților Țării Romînești, unele dintre ele poartă stema acestei țări. *Întrebarea creștinească* este dedicată mitropolitului Efrem din Tîrgoviște. Numele domnului Țării Romînești, Alexandru Mircea, precum și al mitropolitului, figurează pe *Sbornicul* slavonesc tipărit în 1568, iar *Octoihul* din 1574 e tipărit din „porunca“ aceluiași domn și poartă stema lui, la fel și *Triodul* din 1578. Toate acestea dovedesc că tipografia lui Coresi, așezată la Brașov, nu era o întreprindere exclusiv ardelenească, ci lucra permanent pentru toți romînii din toate cele trei țări romînești. Acest fapt se vede bine cu prilejul editării *Cazaniei* din 1581. Cartea a fost aprobată oficial de biserica din Moldova și din Țara Romînească. Județul Brașovului, Luca Hirschel, care învestise bani în tipărirea ei, scria că pentru ea „și-au dat aprobarea și acordul și domnii din Moldova și din Țara Romînească şi au poruncit să se cumpere multe exemplare, care să fie introduse în țările lor, pentru a fi explicate şi predicate oamenilor săraci"[1]. Conducerea politică şi religioasă a celor două țări romîneşti de peste munți aproba aşadar folosirea în biserică a unei cărți în limba romînă. „Oamenii săraci" pomeniți în scrisoare sînt orăşeni, țărani, mica boierime, toți cei ce nu învățaseră slavoneşte. Pentru aceştia se tradusese *Evanghelia* şi comentariul ei în romîneşte; existența acestora, care cereau carte în limba lor, justifică nu mai puțin publicarea cărților romîneşti pentru toate cele trei țări.

---

[1] Arhiva Statului, Brașov, Registrul IV, f. 1, p. 289—297.

[2] Inedit, în Arhivele Statului din Brașov, Registrul III, 612, f. 453 (comunicat de prof. Valeria Căliman).

Legătura şi, în parte, dependența tipografiei lui Coresi de Țara Romînească se manifestă şi pe cale meşteşugărească. În decursul celor trei decenii de activitate a tipografiei romîneşti de la Braşov, Coresi şi-a asociat un număr de ucenici şi de colaboratori, de care avea nevoie pentru a putea face față comenzilor de cărți. Colaboratorii erau romîni cărturari, cunoscători ai limbilor romînă şi slavonă, şi nu erau uşor de găsit. De aceea socotim că unii dintre ei au venit din Țara Romînească, unde se aflau mai mulți grămătici pe lîngă curtea domnească şi pe lîngă mănăstiri. Despre meşterul Mănăilă, care a tipărit, alături de Coresi, *Evanghelia* slavonă din 1579, împreună cu cinci ucenici, ştim că era din Țara Romînească. În socotelile Braşovului din anul 1570, Mănăilă apare în calitate de ajutor pe lîngă un curier venit din Țara Romînească, Curierul se întoarce în țara lui, dar Mănăilă, cum se vede din aceleaşi socoteli, rămîne la Braşov.[2]. El era fără îndoială un grămătic, pisar de scrisori, în slujba domnului Țării Romîneşti, trimis alături de un curier diplomatic. Aceşti curieri veniți la Braşov aveau legături de afaceri cu tipografia lui Coresi, care tipărea cărți şi pentru Țara Romînească. Aşa se explică trecerea grămăticului soliei munteneşti în slujba tipografiei romîneşti din Braşov.

Dar principalul sprijin al activității lui Coresi venea din Şcheii Braşovului. Coresi a lucrat, a imprimat cărți pentru biserica romînească. La Braşov biserica romînească era reprezentată de comunitatea orăşenească din Şchei, grupată în jurul bisericii sf. Nicolae. Acolo se afla o populație romînească de orăşeni, care îşi avea conducerea autonomă, dispunea de avere cîştigată prin negoț şi meşteşuguri, cu care întreținea şi o şcoală romînească. Popii orăşeni din Şchei, precum şi diecii de la şcoala de acolo erau folosiți ca tălmaci şi curieri în multiple relații politice şi comerciale ale Braşovului cu Țara Romînească şi cu Moldova. Biblioteca şcolii şi a bisericii poseda numeroase manuscrise slavone şi romîneşti pentru slujbă, învățătură şi citirea cărturarilor. Acolo au fost strînse manuscrisele necesare pentru tipărirea cărților în tipografia lui Coresi. Activitatea tipografiei se desfăşoară cu ajutorul şi colaborarea oamenilor cu ştiință de carte de la Şcheii Braşovului, clerici şi laici. Numele unor preoți de la biserica şcheilor apar în introducerile şi postfețele cărților romîneşti tipărite de Coresi.

Ca orăşeni care aveau nevoie de scrisul în limba poporului pentru socotelile şi relațiile lor comerciale, romînii din Şchei au fost siliți să renunțe la scrisul slavon, pe care-l înțelegeau numai prea puțini. Aceeaşi nevoie o simțeau şi orăşenii romîni din Alba-Iulia, precum şi cei din oraşele din Moldova şi din Ţara Romînească. O dovadă concretă că marii negustori din Şcheii Braşovului au contribuit la traducerea cărţilor slavone în limba romînă o constituie indicaţia pe care o aflăm pe un manuscris slavon de la biserica Şcheilor, la care s-a adăugat, în veacul al XVII-lea, un text apocrif în limba romînă (*Legenda duminicii*) şi purtînd însemnarea : „Această epistolie s-au scos de pre limba sîrbească pre limba romînească cu cheltuielile jupînului Tudor cupeţ şi am scris eu..., sin protopop Văsii de la svînta beserică din Şchei“ [1]. Deşi posterioară ca dată tipăriturilor lui Coresi, însemnarea arată că la Şchei existau, fireşte nu numai atunci ci şi mai înainte, negustori bogaţi, „cupeţi“, care-şi ziceau „jupani“, titlu ce se dădea boierilor şi celor mai mari ; aceşti orăşeni romîni plătesc cu banii lor traducerea cărţilor din slavoneşte în romîneşte.

---

[1] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 656.

[2] Arhivele Statului, Braşov, Registrul III c. 11, p. 241 (comunicat de A. Huttman).

Nici opera de corectare a vechilor manuscrise revizuite pentru tipar, nici traducerea unor texte slavone în romîneşte, pentru acelaşi scop, nu poate fi atribuită lui Coresi singur. Ea s-a făcut fără îndoială sub controlul şi cu participarea largă a cărturarilor orăşeni de la Şchei. În biblioteca bisericii de acolo se păstrează un exemplar al *Cazaniei* din 1581 corectat şi revizuit de un contemporan. Fraze întregi ale textului romînesc, sau unele cuvinte, sînt încercuite şi pe margine se înscrie altă traducere, care nu s-a putut face fără colaţionarea cu textul slav. Avem de-a face cu opera atentă a unui învăţat în slavonie, care foloseşte o frumoasă limbă romînească, un cărturar din Şchei deosebit de Coresi şi de colaboratorii săi, care era şi el preocupat de traducerea cărţilor bisericeşti în romîneşte. Acest fapt defineşte mediul cultural din Şcheii Braşovului în vremea activităţii lui Coresi. Nu rămîne îndoială că tipografia şi opera ei erau legate de acest mediu.

De altfel, în cronica bisericii din Şchei există o frază care revendică pentru popii de la acea biserică întreaga operă de publicare a cărţilor din tipografia lui Coresi. Vorbind de preoţii Iane şi Mihai de la biserica Şcheilor, care au păstorit între anii 1570—1580, adică tocmai în vremea activităţii lui Coresi, cronica spune : „Multe cărţi s-au tipărit şi pre limba rumînească şi prea limba slavonească şi mult s-au nevoit aceştia păstori cu turma lui Hristos şi cu biserica“.

Trebuie să considerăm opera de publicare a cărţilor romîneşti în tipografia lui Coresi din Braşov în toată complexitatea ei. Ea se încadrează într-o mişcare generală pentru scrisul în limba poporului, care o precede şi o continuă în toate ţările romîneşti. Difuzarea prin tipar a cărţii romîneşti, tocmai la Braşov, centrul de legătură comercială între cele trei ţări, arată caracterul general romînesc al acestei opere. Reforma a constituit pentru romîni un îndemn, pe lîngă nevoia lor resimţită pentru scrisul în limba poporului. Patronii tipografiei, cei care o susţineau şi o controlau, erau orăşenii din Şchei, cu comunitatea lor civilă şi bisericească.

Începuturile traducerii cărţilor bisericeşti în limba romînă, ca şi răspîndirea lor prin tipar, au fost rezultatul Reformei şi al ridicării antifeudale a unor boieri mici şi mai ales a orăşenilor. Limba slavonă rămîne pentru boieri, curtea domnească şi clerul înalt. Traducătorii şi tipografii cărţilor romîneşti sînt conştienţi de faptul că scriu pentru popor şi nu pentru nobili şi boieri. În postfaţa *Octoihului* manuscris din Şchei (1570) se spune lămurit : „Cuvîntul lui Dumnezeu trebuieşte să înţeleagă feciorii, iar cum să înţeleagă, dacă învaţă în limba străină, de nu înţeleage nime. Iar sîrbeşte (slavoneşte) şi latineşte să ştie numai cine iaste cărtulariu, oare preot, oare dascăl, oare diiac, iară mişelamea n-are lipsă de-a ştirea". De asemenea, în prefaţa *Cazaniei* din 1581 se subliniază că această carte a fost publicată în romîneşte „ca să fie mai lesne şi mai uşor a ceti şi a înţelege oamenii ceia proşti" (simpli). Pentru aceşti oameni simpli s-a început şi s-a urmat scrierea în limba poporului, care a înlocuit treptat limba slavonă a feudalilor.

---

[1] Manuscrisul slav nr. 27 al bisericii Sf. Nicolae din Şchei, p. 36—39 v.

CĂRŢILE POPULARE ÎN LIMBA ROMÎNĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

În manuscrisele slavone care au circulat în Ţările romîneşti se află şi texte în care imaginaţia bogată se îmbină cu tradiţia cărţilor bisericeşti şi a celor istorice. În vremea cînd a început curentul de traducere a cărţilor slavoneşti în romîneşte s-au tălmăcit în limba poporului şi aceste texte, cunoscute de mase pînă atunci numai pe calea povestirilor orale ale cărturarilor. Tălmăcirile, foarte variate ca temă, s-au păstrat în codice miscelanee, manuscrise, în care sînt adunate, am putea zice colecţionate, texte traduse din diferite părţi ale ţării şi la date diferite. Aşa-numitele *Codice Sturdzanus*, *Todorescu*, *Negoianus*, *Marţian* ş.a. sînt copii datînd, unele din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, altele din veacul al XVII-lea. Graiurile în care sînt redactate traducerile diferă : în parte, pot fi localizate în nordul Transilvaniei şi în Maramureş sau în sudul Transilvaniei şi în Ţara Romînească, dar avem indicaţii că şi în Moldova s-au tradus cărţi populare în veacul al XVI-lea.

Unii cercetători au admis existenţa unui centru unic de la care a pornit mişcarea de traducere şi de răspîndire a cărţilor populare în romîneşte. Maramureşul fiind locul unde s-a ivit traducerea scrierilor bisericeşti în romîneşte sub influenţa Reformei, s-a propus şi pentru cărţile apocrife romîneşti acelaşi punct de plecare, iar în timp, aceeaşi epocă. În realitate, traducerea cărţilor populare nu e legată ideologic de a cărţilor oficiale ale bisericii. Este deci probabil că unele dintre ele (dovadă fenomenul rotacismului, în cîteva din aceste cărţi populare) să fi fost traduse în Maramureş, dar nu toate au obîrşia din regiunea graiului rotacizant. Textul în diverse graiuri al acestor cărţi arată că trebuie să luăm în considerare mai multe centre în care s-au tradus în romîneşte simultan sau la răstimpuri apropiate, cărţile populare. De pildă, în *Codex Sturdzanus* se află legende populare scrise în graiul din Ţara Bîrsei traduse după forma sud-slavă a legendei, nu după o versiune ucraineană, cum ne-am fi aşteptat, dacă traducerea s-ar fi făcut în Maramureş.

În ceea ce priveşte vechimea traducerilor, este sigur că cele mai vechi manuscrise datează din veacul al XVI-lea. Fireşte că ar fi greşit să se creadă că opera de traducere a cărţilor populare s-a oprit. Tălmăcirea lor corespunde unei nevoi spirituale a poporului şi de aceea a pornit aproape simultan din diferite părţi ale ţării.

Traduceri de legende parabiblice. Afară de textele biblice propriu-zise (*Facerea*, *Ieşirea*, *Psaltirea*, *Evangheliile* după *Matei*, *Marcu*, *Luca* şi *Ioan*, *Faptele apostolilor* şi cîteva din *Epistolele apostolilor*), în secolul al XVI-lea s-au mai tradus, mai ales în Transilvania, cîteva texte pentru care cel mai potrivit nume, este acela de *parabiblice*. Majoritatea acestor texte, socotite

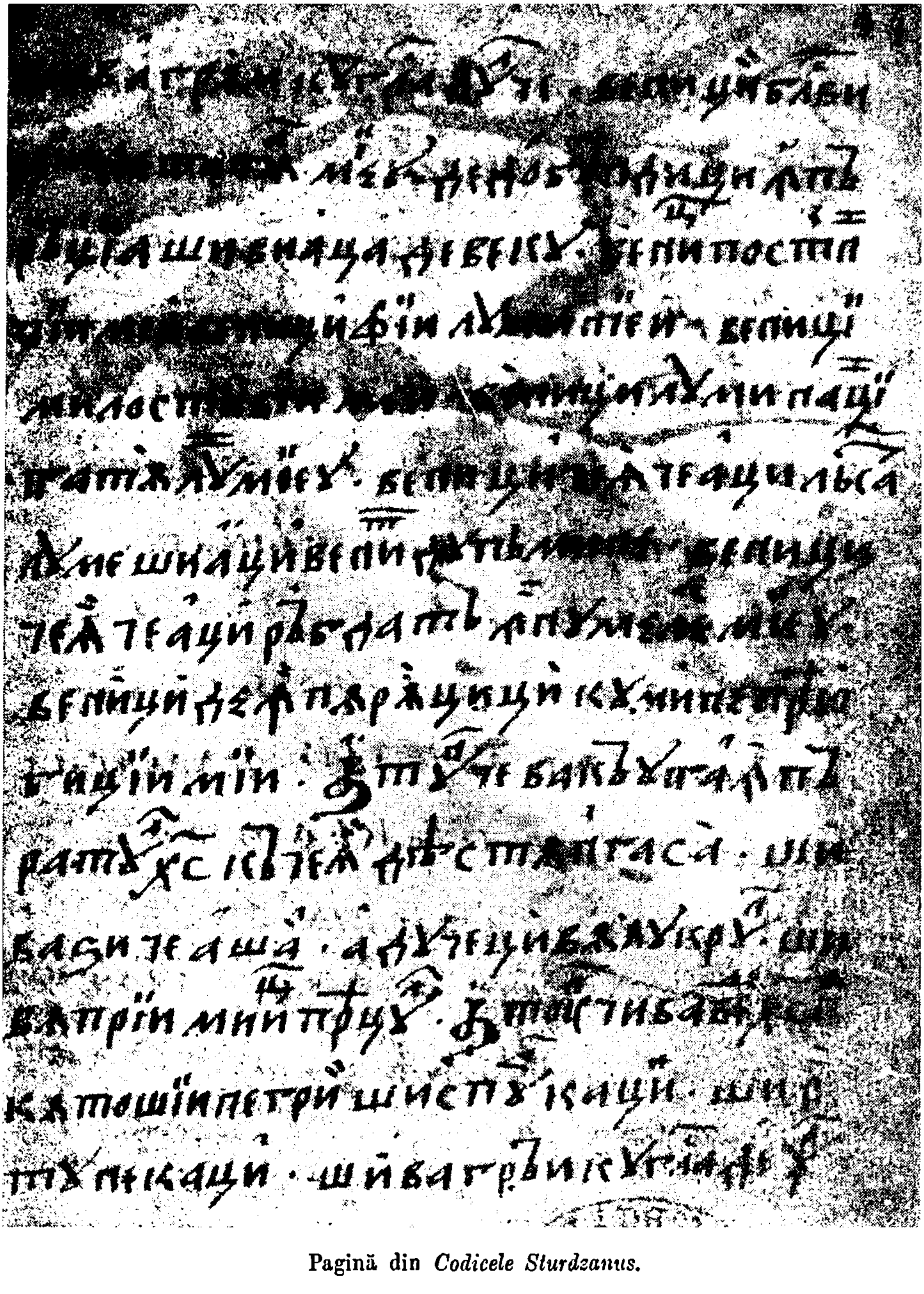

Pagină din *Codicele Sturdzanus.*

de biserică apocrife, necanonice, au fost scrise pentru lămurirea unor locuri insuficient tratate în *Biblie*, spre satisfacerea curiozității cititorilor, și au un caracter pe de o parte fantastic, de basm, pe de alta moral, în sens religios. Primează însă caracterul imaginativ, simbolic, ceea ce a contribuit la răspîndirea acestor scrieri din mediile clericale, unde s-au ivit întîi, în mase.

Alături de *Vechiul Testament*, a circulat aproximativ din secolul al IX-lea *Paleea historica*, o expunere în formă de cronică amplificată a textului biblic, care, tălmăcită la noi din slavonește, mergea de la zidirea lumii și pînă la judecători inclusiv. Un fragment din *Paleea romînească* a publicat Gaster în a sa *Chrestomatie*, și se referă la personajul misterios Melhisedec din *Cartea Facerii* (XIV, 14), preot care a ospătat pe Avraam după lupta cu împăratul Elamului pentru eliberarea lui Lot.

Melhisedec (în ebraică = regele dreptății) era fiul împăratului păgîn Sedec și al Selimei. Mai avea un frate, Sedec, el însuși numindu-se în copilărie numai Melhi (rege). Prevenit de mama sa că tatăl vrea să-l jertfească idolilor, Melhi se refugiază pe muntele măslinilor, Eleon, și trăiește ca pustnic șapte ani pînă ce, din porunca Domnului, Avraam îl ia în casa sa și-i dă dijmă din toate. Legenda e atribuită sfîntului Athanasie din Alexandria.

În *Codex Sturdzanus*, copiat începînd din 1580 de popa Grigore din Măhaci (regiunea Hunedoara) se află și un *Cuvînt despre viața și moartea lui Avraam cum a venit arhanghelul să ia sufletul lui*. Textul e cunoscut în istoria literaturilor creștine sub numele de *Testamentul lui Abraham* și are următorul subiect: mergînd în căutarea unui oaspete (căci, întocmai ca Abu Hassan al lui Caragiale, nu se așeza niciodată la masă singur), Avraam întîlnește un drumeț obosit. În drum spre casă, străinul e strigat de un arbore: „sfînt, sfînt“, dar Avraam crede că închinarea i-a fost adresată lui. Soția lui, Sara, constată, spălînd picioarele drumețului, că nu aveau „pieliță“. Peste noapte, Isac visează pe Avraam cu cunună pe cap, înălțat spre ceruri. Într-adevăr, a doua zi, arhanghelul se destăinuie, mărturisind că a fost trimis să ridice sufletul gazdei. Avraam cere îngăduința de a fi dus cu trupul. În rai el vede apoi pe un jilț pe Adam, care se bucură cînd trec sufletele celor drepți și plînge cînd observă convoiul greșiților evoluînd spre iad. Basmul se încheie cu exclamația lui Adam: „Feții miei, cum v-ați săblîznitu!“ (ați căzut în greșeală).

Proorocirea Sivilei din *Codicele de la Cohalm* (Rupea, regiunea Brașov) pare a dezvolta legenda reginei Saba din *Biblie*, venită la Ierusalim spre a încerca prin întrebări meșteșugite înțelepciunea regelui Solomon. Sivila (Sevila, Sibila) se născuse dintr-un ou de gîscă. Ascunsă în țara „Ugorescului“ (Ungariei) de regele David, ea a ajuns împărăteasă la Rîm. Într-o zi, o sută de boieri ai săi cer să li se tălmăcească un vis: cum 9 sori au răsărit, fiecare în alt chip. Sivila le spune că întîiul soare este „rodul bulgarilor buni și biruitori“, al doilea soare grecii, al treilea frîncii (italienii), al patrulea arcadeii, al cincilea sărăcinenii (arabii), al șaselea sirienii, al șaptelea ebreii din care se va naște mîntuitorul, al optulea iverii și al nouălea tătarii, ce vor mînca toate țările, pînă ce niște oameni „de la apus“, rușii, îi vor învinge. Întrucît legenda prezintă într-o lumină defavorabilă pe greci, iubitori de argint și luători de adăman (camătă), este probabil că legenda a

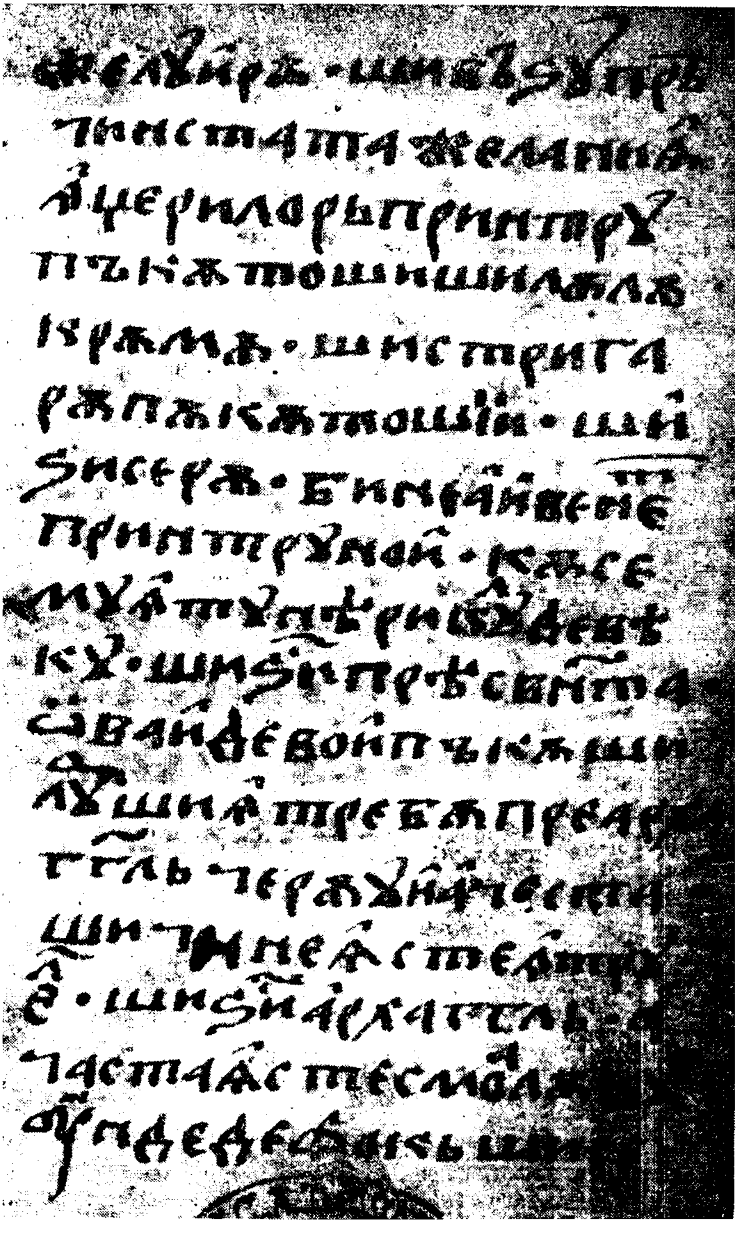

Pagină din *Codele Marțian*.

fost plăsmuită într-un moment cînd popoarele din orientul mijlociu nădăjduiau într-o eliberare a Constantinopolului creștin și în apărarea de invaziile tătare prin intervenția rușilor.

Biblia se încheie cu *Apocalipsul Sf. Ioan Teologul*, o scriere enigmatică, cum au dovedit Augustin, Lactanțiu, Reuss, Renan despre a doua venire a lui Neron. În secolul al IV-lea al erei noastre, la Ierusalim a apărut un alt apocalips, atribuit apostolului Pavel, pentru a completa un pasaj din epistola acestuia către Corinteni (II, 12), unde declară că „a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu-i este iertat omului să le rostească". Apocalipsul apocrif ni s-a păstrat într-o copie a papei Grigore din Măhaci, în *Codex Sturdzanus*, sub titlul: *Cuvîntul svîntului Pavel apostol de ieșirea sufletelor*, fiind tradus în romînește după versiunea sîrbească tipărită la Veneția în 1520 de Bojidar Vucovici.

Condus de un înger, Pavel vede „sadurile" și „pometele" raiului pregătite pentru cei care iubesc pe Dumnezeu, precum și iadul, unde păcătoșii sînt mîncați de viermi neadormiți, cu cîte două capete. Apoi i se arată cum sufletele oamenilor sînt disputate la moarte între îngeri și draci și apostolul încredințează pe toți că nu lasă „Dumnezeu șerbii și slugile sale în ponoslul necuraților".

Scopul autorului acestei legende este să creeze o atmosferă de teroare pentru toți cei care ar păcătui în viață. De observat că se chinuiesc în iad nu numai cămătarii, desfrînații, cei care nu au respectat pe preoți, dar și înșiși preoții și chiar episcopii care nu și-au făcut datoria.

Mai complicat este *Apocalipsul lui Ioan Bogoslovul* din *Codicele Marțian*. Ioan Bogoslovul, adică Teologul, se roagă trei zile pe muntele Tavorului spre a fi învrednicit să afle cum va fi în ziua judecății de apoi. Mîntuitorul îi arată întîi cartea „cît șapte munți", pecetluită cu șapte peceți, în care sînt scrise toate faptele oamenilor. Apoi îi destăinuie că înainte de judecata din urmă va fi o vreme de belșug, urmată de o vreme de secetă. După aceasta va veni Antihrist cel cu fața întunecată, cu părul ca săgețile, cu gene de urs, cu ochiul drept ca o stea și cel stîng de leu, cu dinți lungi de o palmă, cu degetele ca niște seceri și cu talpa piciorului de un cot. Împărăția lui va dura trei ani ce vor trece ca trei „cirte". În timpul lui, îngerii vor ridica la cer lucrurile sfinte și vor da foc pămîntului, de va arde pe o adîncime de trei sute de coți. Pe urmă vor sufla patru vînturi puternice, făcînd pămîntul alb și virgin, îmbălsămat de o dulce mirodenie, pentru ca domnul să descindă din cer. Antihrist și slugile sale vor fi aruncate în foc. Un miel cu patru coarne va despecetlui șapte cărți cît șapte munți. La scoaterea primei peceți vor cădea stelele, la a doua se va ascunde luna, la a treia se va întuneca soarele, la a patra se va ridica cerul, la a cincea vor învia toți morții, și toți, în vîrstă de 30 de ani, vor veni la scaunul judecății.

În *Codex Sturdzanus*, se află un *Cuvînt de îmblare pre la munci*, adică o coborîre în infern a fecioarei Maria, continuare a apocalipsului apostolului Pavel. Maica domnului e condusă de arhanghelul Mihail, cu o ceată de 400 de îngeri, în iad, unde osîndiții ard într-un rîu de foc, conform gradului lor de păcate: pînă la brîu ard cei ce n-au ascultat de părinți; desfrînații se mistuiesc în flăcări pînă la piept; femeile pruncucigașe sînt acoperite de foc pînă la creștet.

Scrierea e îndreptată îndeosebi împotriva celor care nu respectă biserica și clerul. Cei care n-au mers la biserică duminica se pîrpălesc în foc pe

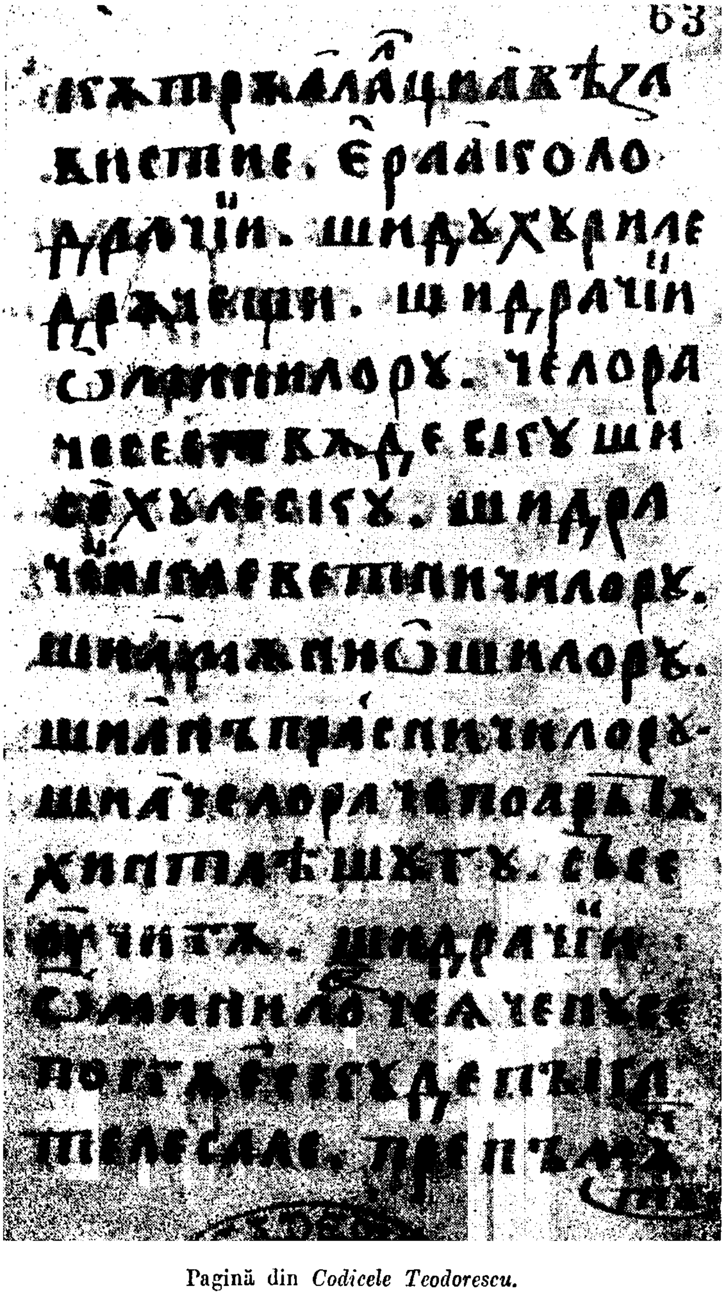

Pagină din *Codicele Teodorescu.*

paturi (căci nu s-au sculat dimineața) ; cei ce nu s-au ridicat înaintea preotului ard pe scaune de foc, iar cei ce au hulit altarul, stau spînzurați de unghii cu limba șfichiuită de pară. Preoții care au scăpat pe jos trupul și sîngele domnului la împărtășanie, călugării și călugărițele care nu și-au păzit castitatea și preotesele care s-au căsătorit după moartea soțului se muncesc în diferite chipuri în foc, spînzurați de unghii sau mîncați de fiare sălbatice. Cei care și-au lepădat credința clocotesc în smoală. Infernul lui Dante nu e străin de umblarea fecioarei Maria la munci [1].

Ms. romînesc nr. 469 cuprinde, între altele, și *Cuvîntul* lui Grigore Teologul despre crucea lui Isus Hristos și despre crucile tîlharilor, cum s-au zămislit. Acest *Cuvînt*, combinat din *Apocalipsul* lui Moise și *Evanghelia* lui Nicodim, a fost dramatizat de Calderon della Barca în *Auto el Arbol del major fruto*. Legenda își propune să arate că lemnul crucii pe care a fost răstignit Hristos provine din arborele raiului cu fruct oprit. Crucile celor doi tîlhari răstigniți împreună cu Hristos erau de asemenea din lemn edenic, una scoasă la iveală de apele Tigrului, alta de apele potopului.

În fine, un text apocaliptic cu amenințări pentru cei ce nesocotesc duminica este *Povestea sfintei Duminici* din *Codex Sturdzanus*. Spre a fi luat în considerare, textul povestirii e prezentat ca o scrisoare trimisă din cer într-o piatră care nu s-a deschis decît în urma rugăciunilor unui sobor de preoți, în frunte cu patriarhul Ierusalimului. Scrisoarea datează din secolul al VI-lea cînd episcopul Cartaginei, Licinianus, dojenea pe colegul său Vincențiu că a putut crede cum că se mai pot trimite „scrisori de către Crist". La noi a venit prin canal slav, în secolul al XVI-lea (un text slavo-romîn a fost găsit la Ieud).

Din toată această literatură apocaliptică reiese un sentiment de dreptate egală pentru toți, care poate fi aplicată și în orînduirea feudală : asupritorii, cei nedrepți, vor plăti fărădelegile lor. În *Legenda Duminicii* se poate citi această dojană : „Mișeii plîng după voi, și voi nu-i miluiți". Mișeii sînt săracii, supușii în genere. În *Cuvînt de îmblare pre la munci* se arată cum se chinuiesc în iad „giudecii și episcupii și patriarșii și împărații ceia ce n-au făcut voia lui Hristos".

Traduceri de legende hagiografice sau jitii. În viețile de sfinți create de autori de obicei anonimi, începînd din secolul al III-lea al erei noastre intră vechi practici magice, rămășițe din timpurile dinainte de creștinism și elemente mistice din filozofia neoplatonică, credința de pildă că prin confundarea cu divinitatea pe calea extazului, corpul își poate pierde materialitatea, înfrîngînd legile fizice.

Legenda intitulată *Rugăciunea sfîntului Sisin către afurisitul drac*, din *Codex Sturdzanus*, își are originea în ritualurile exorcizante asiro-babiloniene. Sisin, războinic călăreț, s-a întors în Arabia, după ce luptase cu multe oști, biruitor. Un înger îl anunță în vis că Satana pune la cale răpirea celui de-al șaselea copil al surorii sale, Melintia. Aceasta se închisese cu copilul,

---

[1] O versiune a călătoriei Maicii Domnului la iad din secolul al XVI-lea, cu tendințe satirice împotriva celor îmbuibați de avere prin exploatare, hoție și abuzuri, a fost reeditată, cu traducere în limba italiană, în colecția *Il Melagrano* din Florența, în 1954, de Mario Ruffini.

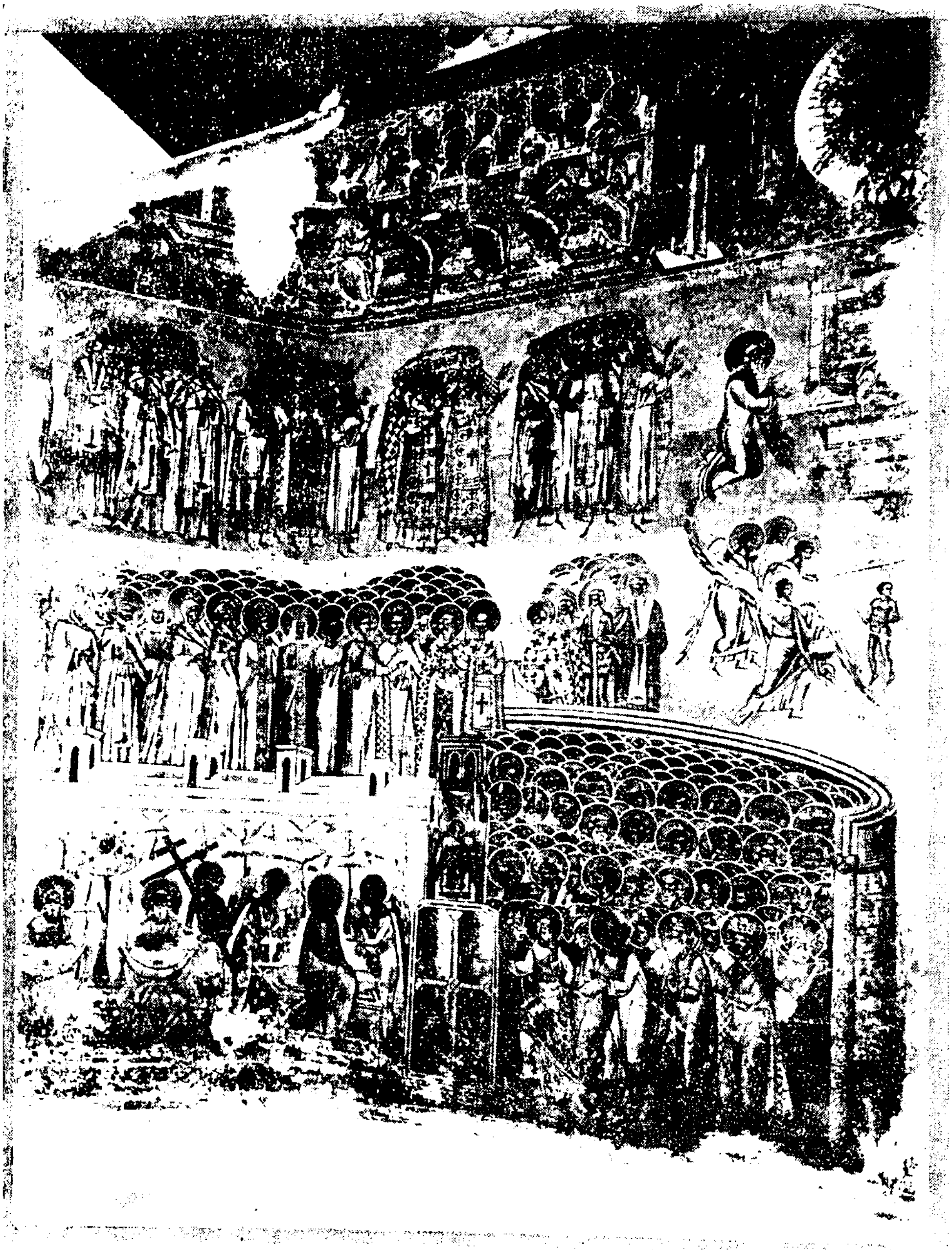

Detaliu din judeţul din urmă. Frescă M^{nst} *Voroneţ.* După o fotografie din Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

de frica diavolului, într-un stîlp de marmură. În momentul cînd Melintia deschide fratelui ei, diavolul, prefăcut în bob de mei și ascuns sub copita calului, se furișează înăuntru, ia copilul și fuge cu el către mare. Sisin pleacă în urmărirea lui, întreabă o salcie încotro a apucat-o diavolul și, aceasta nerăspunzînd, o blestemă să nu facă rod. Întreabă mai departe un rug care, nerăspunzînd de asemenea, îl blestemă să aibă vîrful unde-i sînt rădăcinile; în fine un măslin îi arată drumul și este binecuvîntat să fie pom sfințit. Dracul este tras din mare cu undița, bătut cu 82 de buzdugane de fier și silit să dea înapoi copiii furați. În plus, Sisin obține jurămîntul că diavolul nu se va apropia de locul unde i se va pomeni numele. Spre a fi eficace, rugăciunea trebuia rostită în limba slavonă, cum e și copiata în *Codex*.

Tot în *Codex Sturdzanus* găsim *Povestea sfintei Petca* sau *Vineri*, fiica lui Agaton și a Polfiiei. Ea pleacă în lume să propovăduiască religia creștină. Antioh împărat, impresionat de frumusețea ei, vrea s-o ia de soție și fiindcă Petca îl blesteamă, dă ordin s-o răstignească. Sfînta se roagă și soldații cad la pămînt. Antioh o pune atunci la fiert într-o căldare cu plumb și smoală, din care sfînta, spre mirarea spectatorilor, aruncă cu apă clocotită în ochii împăratului. Învins, acesta se botează cu toți ai lui. Alt împărat, Atizma, o dă de mîncare unui zmeu plin de duhuri necurate. Sfînta calcă cu piciorul pe falca zmeului și, trecînd prin măruntaiele lui, iese prin sgău afară nevătămată, silind și pe Atizma să se boteze. În sfîrșit, Aclit împărat, refuzat și el ca soț, o bagă într-o căldare cu pietre, seu, smoală și plumb topit, apoi neavînd cum să scape de ea, îi taie capul. Observăm că în această legendă Venera, zeița frumuseții din mitologie, devine sfînta Vineri, martiră pentru credință.

Jitia sfîntului Alexie din *Codicele de la Cohalm* este hagiografia unui ascet. Alexie, fiul „boierului“ roman Eufimian și al Glasiei, își părăsește soția chiar în noaptea nunții, se îmbarcă pe o corabie și ajunge, în tovărășia unui sihastru, la Edesa. Aici își împarte averea săracilor și, devenit cerșetor, stă la ușa unei biserici timp de 17 ani. Slugile trimise în căutarea lui trec pe lîngă el fără a-l recunoaște. Sfînta Maria, patroana bisericii, se arată preotului în vis, și-l roagă să poftească pe Alexie, „omul lui Dumnezeu“, în biserică; Alexie, temîndu-se ca cineva din mulțime să nu-l recunoască, fuge la țărmul mării și se îmbarcă pentru Ptarsis, dar o furtună îl aduce lîngă Roma. În orașul natal nu-și recunoaște părinții și se amestecă tocmai printre robii tatălui său. Bătrînul îi construiește o chilie sub scară și-l hrănește din mîncarea lui timp de 17 ani, pînă ce, simțind că i se apropie sfîrșitul, Alexie cere hîrtie și cerneală ca să-și scrie singur „jitia“. Moartea lui Alexie e vestită de un glas ceresc și toți vin să se închine moaștelor lui care emană un parfum ca mirul, vindecînd pe bolnavi.

La originea acestei povești stă *Viața lui Ioan Calybitul*, scrisă în Siria în secolul al V-lea. De aici a trecut în literatura bizantină și apoi în cea slavonă, de unde a ajuns și la noi.

Multă vreme legendele parabiblice, ca și cele hagiografice au fost considerate sacre, apoi, răspîndindu-se în popor, au fost prelucrate de imaginația acestuia și s-au transformat în basme propriu-zise, alimentînd literatura orală. În special Alexie, „omul lui Dumnezeu", a devenit prototipul omului bun, curat la suflet şi dezinteresat.

O culegere de cugetări. Textul din *Codex Sturdzanus* intitulat de Hasdeu *Cugetări în ora morţii*, este, aşa cum s-a arătat, o reunire de fragmente din *Dioptra* lui Filip Solitarul, *Evhologiu* sau *Molitvenic*, *Viaţa Sf. Vasile cel Nou*, cuvinte din diverse omilii (Efrem Sirul, Ion Zlataust, Origen) etc.

Frumuseţea unor pasaje este comparabilă cu a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Iată, de pildă, invocaţia sufletului in extremis :

„Unde ţi-e atunci avuţia şi bogăţia şi scumpiia? Unde ţi-e gîndul tău şi fraţii tăi şi părinţii tăi şi soţii tăi? Suflete ome! nimea de ceia nu-ţi pot agiuta. Unde ţi-s mesăle cu benturile şi cu mîncările şi inboste ta şi dulceaţa ta şi iubirea trupului tău? Acele toate spurcate sînt : ca umbra au trecut, ca fumul se-au spart, ca prahul de vînt au pierit...".

Raiul e o cetate adamantină :

„<... Plin este de rodure şi flori înfrîmsieţate în toate chipurile, şi cetate lui Hs... şi turnurile cu cornure împletite cu mărgăritariu, şi cu bisorure împletite, şi cu cinstite luminate pietri scumpe : bogăţiile împărăţiei veacului plină şi corabiia împărătească...".

Foarte plastică este viziunea judecăţii de apoi :

„Oamenii botezaţi, ceia ce-u vis în păcate şi nu se-u spovedit şi nu s-au pocăit, scula-să-vor la ziua de giudeţ goi şi negri, intunecaţi, strîmbi şi grozavi, necuraţi, şi inţi, şi amară ivi-se-va faţa lor hitleană, cum nu se poate spune spurcăciune lor. Unora le va fi faţa ca ţărîna pămîntului, alţii ca tina spurcată din uliţă, alţii ca gunoiul, alţii le va fi trupul putred ca un cîine mort cîndu-i sar viermii dintru el, altora le va cura dintr-o ochi smrad cu puroi şi vor fi îngînfaţi, alţii vor fi negri ca însuşi diavolul, alţii vor fi ca pieile aspideei, alţii ca pieile asenului, alţii ca fumul verzi, alţii vor fi sîngeraţi, alţii ca pieile porcilor, alţii aspumaţi, alţii vor fi gunoiţi, alţii cu toată spurcăciune din talpă pînă în cap, grozavi şi împuţiţi...".

Textul copiat de popa Grigore datează de pe la jumătatea secolului al XVI-lea.

Cărţile populare, foarte răspîndite pînă aproape de zilele noastre în lumea satelor şi oraşelor, au fost traduse şi copiate pentru a împlini nevoia şi dorinţa cărturarilor satelor (în special a popilor), precum şi a unei pături mai numeroase în acea vreme a orăşenilor ştiutori de carte. Conducătorii bisericii feudale ştiau că legendele apocrife sînt potrivnice religiei pe care o reprezentau, iar boierimea mare, legată de tradiţia slavonă, nu avea nevoie de asemenea cărţi. În schimb, păturile sociale care se ridicau atunci gustau din plin nu numai aluziile la pedepsele ce aşteptau pe cei neîndurători, dar şi fantezia şi imaginaţia neînfrîntă a acestor povestiri medievale, care se potriveau cu vremile nesigure în care trăiau, cu aspiraţiile lor pentru altfel de viaţă.

Aşezată în acest cadru, traducerea cărţilor populare în romîneşte trebuie socotită ca o parte organică a operei de afirmare şi de răspîndire a scrisului în limba poporului, care se manifestă în toate domeniile şi genurile, în toate provinciile romîneşti.

§ *Codicele Voronețean cu un vocabulariu și studiu asupra lui*, ediția Ioan al lui G. Sbiera, 1885; *Psaltirea Șcheiană*, ediția I. Bianu (facsimile și transcrierea latină), București, 1889; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele XVI și XVII traduse din slavonește*, ediție critică I—II, București, 1916; C. Giuglea, *Psaltirea Voronețeană* (text chirilic), în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1910, 1911; G. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913; B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni, Cărțile poporane ale romînilor în sec. al XVI-lea în legătură cu literatura poporană cea nescrisă. Studiu de filologie comparativă*, București, 1879; Dr. M. Gaster, *Chrestomatie romînă. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale și populare cu o introducere, gramatică și un glosar romîno-francez*, I—II, Leipzig-București, 1891; N. Drăganu, *Două manuscripte vechi, Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*, București, 1914; Eufrosina Simionescu, *Monumentele literare vechi. Codicele de la Cohalm*, Iași, 1925; A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza* (Transylvanie), București, 1926; I. C. Chițimia, *Cele mai vechi urme de limbă romînească*, în „Romînoslavica“, I (1948), p. 117 și urm.; A. Bîrseanu, *Catehismul luteran romînesc*, în *Analele Academiei Romîne, secția literară*, tom. I, București, 1924; *Întrebare creștinească (facsimile)*, cu o prefață de Ion Bianu, București, 1925: I. Crăciun, *Catehismul romînesc din 1544 urmat de celelalte catehisme romîno-luterane*, Sibiu-Cluj, 1945—1946; *Lucrul apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563*, ediție în facsimile de Ion Bianu, București, 1930; N. Hodoș, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi (1564)*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903; N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi Molitvenic romînesc*, în *Dacoromania*, II, p. 254—326; Sztripszky Hiador és Alexis György, *Szegedi Georgeliy énekeskönyve XVI századbeli román forditásban*, Budapest, 1911; *Psaltirea publicată romînește la 1577 de diaconul Coresi*, ediție în caractere chirilice și transcriere latină de B. P. Hasdeu, I—II, București, 1881—1888; N. Sulică, *O nouă publicație romînească din sec. al XVI-lea: Liturghierul lui Coresi*, Tg. Mureș, 1927; C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă romînească*. Text, transcriere, studiu, 1930; Sextil Pușcariu și A. Procopovici, *Carte cu învățătură (1581)*, București, 1914; Palia d'Orăștie (1581—1582). *Préface et livre de la Génèse, avec le texte hongrois de Heltai et une introduction, par Mario Roques*, Paris 1925; *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560—1561 comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești 1574*, ediție alcătuită de Florica Dumitrescu, București, 1963.

Ilie Bărbulescu, *Studii privitoare la limba și istoria romînilor*, 1902; I. Bianu, *Despre introducerea limbii romînești în biserica romînilor*, București, 1904; C. M. Briquet, *Les filigranes*, vol. IV, Paris, 1907; Stoica Nicolaescu, *Diaconul Coresi*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, X, 1909; Sextil Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în *Festschrift Meyer-Lübke*, I, Halle, 1910; Bohuš Tenora, *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voronețean*, în *Meyer-Lübke, Mitteilungen des rumänischer Instituts an der Universität Wien*, Heidelberg, 1914; T. Palade, *Cînd s-a scris întîi romînește?* în *Arhiva*, XXVI, 1915; A. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu* *al Codicelui Voronețean*, în *Grai și suflet*, I, 1923; Același, *Catehismul Marțian*, în *Grai și suflet*, II, 1925—1926; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1926; I. Macurek, *Husitsvi v rumuuskih zemi*, Brno, 1927; A. Procopovici, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, Suceava, 1927 (extras din Făt Frumos); N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura romînească I, Epoca influenței sud-slave*, București, 1929; A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique roumaine au XVI-e siècle*, Paris, 1929; A. Petrov, *Drevneisia gramotî po karpatskoi russkoi țerkvi* (1391—1490), Praga, 1930; D. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933; Z. Pîclișanu, *Fost-au romînii ardeleni husiți?* în *Convorbiri literare*, LVI, 1933; Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes - und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt — München, 1935; N. Sulică, *Catehismele romînești din 1544 și 1559. Cercetări cu privire la izvoarele lor* în *Anuarul liceului Papiu Ilarian pe anii 1932—1935*, Tîrgul Mureș, 1936; S. Reli, *Biserica romînă din Maramureș*, Blaj, 1938; M. Sesan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale sf. scripturi*, București, 1939 (extras din *Candela*); Vasile Grecu, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățături a diaconului Coresi; Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca*. Text grecesc, traducere și introducere, București, 1939; Juhász István, *A reformácio az erdélyi románok között*, Cluj, 1940; Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba romînească* în *Analele Acad. Rom.* Sect, lit., seria III, tom. X, 1941; Z. Pîclișanu, *Diploma din 14 mai 1494 a regelui ungar Vladislav II*, în *Revista istorică romînă*, XIII, 1943; P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești*, București, 1947; A. Rosetti, *Les cathechismes roumains du XVI-e siècle*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, București, 1947; G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iași, 1948; Vladimir Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a Tîlcului evangheliilor și Molitvenicului diaconului Coresi*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV, 1955; Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele XIII—XVI-lea*, București, 1956; Șt. Pașca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului-romînesc. Versiunile romînești din secolul al XVI-lea ale Apostolului*, în *Cercetări de lingvistică*, II, Cluj, 1957; Al. Rosetti, *Despre raportul între Codicele Voronețean și Apostolul lui Coresi*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958; S. Koleada, *Ivan Feodorov i knigopečatania nekotorîh stran Vostočnoi Evropî*, în *Vestnik istorii mirovoi kulturî*, 1958; Șerban Papacostea, *Moldova în epoca reformei*, în *Studii*, XI, 4, 1958; Al. Rosetti, *Cu privire la datarea primelor traduceri romînești de cărți religioase*, în *Limba romînă*, VII, 1958, nr. 2; Barbu Theodorescu, *Locul lui Coresi în cultura romînă*, în *Biserica ortodoxă romînă*, LXXVII, 1958, 3 4; Maria Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei ca învățătură a diaconului Coresi*, București, 1959; R. Pava, *Criptograma din Psaltirea Șcheiană* în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959; Al. Rosetti, *Despre criptograma din Psaltirea Șcheiană*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XI, 1960, p. 103; P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba romînă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960; Al. Rosetti, *Despre data primelor traduceri romînești de cărți religioase și despre curentele literare din secolul al XVI-lea*, în *Limba romînă*, X, 1961, nr. 3, p. 241—245; Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1961; Dan Simonescu, *Precizări despre Liturghierul lui Coresi*, în *Limba romînă*, XI, 1962 p. 433—438.

LITERATURA ROMÎNĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

CONDIŢIILE ISTORICE. CADRUL SOCIAL-POLITIC-CULTURAL

Secolul al XVII-lea în istoria Romîniei, de la eşuarea încercării de formare a unui stat unitar sub Mihai Viteazul pînă la instaurarea regimului domnilor fanarioţi şi a stăpînirii Habsburgilor în Transilvania, formează o subperioadă oarecum unitară. Ea a fost denumită epoca *regimului nobiliar*. Statul feudal, cîrmuit de nobilime, a păstrat formula centralizării statului feudal, dar în locul domniei, puterea centrală este acum exercitată de o oligarhie alcătuită dintr-un număr relativ restrîns de familii de mari moşieri, care se bucurau de încrederea turcilor.

Boierimea, sau măcar o parte a ei, se îmbogăţeşte de pe urma vînzării produselor moşiilor la turci, chiar dacă preţurile de vînzare ale acestor produse sînt inferioare cu mult celor ale pieţii. Faptul acesta se înţelege uşor: produsele vîndute de boieri proveneau din dijme de pe delniţele (sesiile) ţăranilor şi de pe urma muncii de clacă a acestora pe rezerva feudală. Pentru producerea grînelor, ca şi pentru creşterea vitelor, boierii nu investeau nimic, nici bani, nici muncă, aşa că, în condiţiile de schimb ale perioadei feudale, orice vînzare, pe preţuri cît de ieftine, a produselor provenite din renta feudală, adică din munca servilă, reprezenta un cîştig.

Rezultă de aici că împrejurările economice din veacul al XVII-lea aduceau după ele o sărăcire treptată, încă lentă, a ţărănimii, şi totodată o îmbogăţire a clasei stăpînilor de pămînt.

Pentru satisfacerea cererii crescute de grîne din partea turcilor şi a nevoilor pieţei interne, boierii şi mănăstirile supun pe ţăranii dependenţi de pe moşiile lor unei munci în plus, pe rezerva feudală, menită să producă grînele necesare vînzării. Aceasta înseamnă creşterea clăcii, adică a rentei în muncă.

În Transilvania, exploatarea iobagilor, în mare parte romîni, a atins proporţii nebănuite pînă atunci. După înfrîngerea marilor răscoale ţărăneşti din veacurile XV—XVI (Bobîlna şi războiul ţărănesc condus de Gheorghe Doja), mişcările ţăranilor iobagi, lipsiţi de arme, se reduc la răscoale locale şi mai ales la fuga peste munţi, în celelalte ţări romîneşti, precum şi în provinciile stăpînite de turci, mai ales în Banat. În Transilvania, mai mult ca în Țara Romînească și în Moldova, se răspîndește sistemul rentei în bani, ceea ce pentru țărani reprezenta adesea o greutate de nesuferit, de vreme ce producția lor pentru piață era foarte redusă.

În ceea ce privește orașele, în Transilvania ele cunosc o înflorire deosebită, care se oprește în veacul al XVII-lea, cînd începe mișcarea de decădere a lor. În schimb, în cele două țări romînești de dincolo de munți, orașele, mijlocitoare ale negoțului produselor domeniilor și producătoare de obiecte necesare satelor, lucrate de meseriași, au o evoluție ascendentă, deși foarte înceată.

În această epocă se înregistrează legături politice trainice între țările romîne. Sînt cunoscute îndeosebi acțiunile Rakoczeștilor pentru apropierea Transilvaniei de celelalte țări romînești. Astfel, Gheorghe Rakoczi I solicită în mai multe rînduri ajutorul lui Matei Basarab, prin mijlocirea căruia a fost confirmat de altfel ca principe al Transilvaniei. Fiul și urmașul principelui transilvănean, Gheorghe Rakoczi II, urmează politica înaintașului său și printr-un act semnat la Brașov, în 1650, recunoaște tratatul de alianță încheiat între tatăl său și Matei Basarab. În același timp Constantin Șerban, domnul Țării Romînești, confirmă această alianță printr-un document semnat la Tîrgoviște, după cinci ani. Legăturile sînt confirmate de documente și în alte direcții. Astfel, același Constantin Șerban trimite la 1657 o scrisoare judelui Brașovului Mihai Herman.

Domnia lui Mihai Apafi reprezintă ultima perioadă din istoria Transilvaniei autonome sub suzeranitatea turcească. După 1688 Transilvania trece sub stăpînire austriacă; actul întărit prin *Diploma Leopoldină* (decembrie 1691) este o reflectare fidelă și fățișă a dublului jug, social și național, la care era supus poporul romîn, deși majoritar. Diferențierea între naționalități se produsese cu mulți ani în urmă: la aceasta au contribuit în bună măsură vechile legi ale țării, în special *Aprobatele* și *Compilatele*, iar noua legiuire venea să le adîncească și mai mult și să le legalizeze în același timp.

În domeniul economiei, a doua jumătate a veacului al XVII-lea generalizează fenomenul răpirii pămîntului iobăgesc de către marii latifundiari. Atitudinea aceasta creează în sînul țărănimii nemulțumiri adînci și dese. Simultan cu nesupunerea la lucru și bejenia, lupta țărănimii din Transilvania îmbracă și forma mișcărilor cu caracter colectiv; e cunoscută răscoala de la 1659 din nordul Transilvaniei, ca și aceea a curuților din deceniul al optulea. Mulți dintre țăranii ce se bejenesc se stabilesc la orașe și ajung disponibili pentru alte îndeletniciri; ei se angajează ca mineri sau devin meșteșugari. Pentru extragerea minereurilor, în secolul al XVII-lea se iau unele măsuri concrete menite să promoveze mineritul. Astfel se ajunge, spre sfîrșitul acestui veac, ca această îndeletnicire să furnizeze statului un venit anual considerabil. Producția meșteșugărească își mărește volumul o dată cu îmbunătățirea calității produselor ei, cerute tot mai mult pe piață de negustorii veniți din Imperiul otoman sau mai ales din Principatele de peste munți. Epoca înregistrează o creștere considerabilă a schimbului de mărfuri dintre cele trei țări romînești. Pe bază de reciprocitate, negustorii puteau vinde nestingheriți în toate centrele comerciale romînești, fără nici o vămuială. Legăturile economice puternice (întărite mult și prin păstoritul transhumant, practicat nu numai de ardeleni, dar și de munteni și moldoveni) dintre cele trei țări erau o realitate ce intrase de mult în conștiința oamenilor, dar epoca aceasta le adîncește și mai mult. Ele au generat de altfel intense legături de ordin cultural.

Ultimele decenii ale veacului al XVII-lea înregistrează cele din urmă eforturi depuse de calvini în vederea atragerii romînilor ortodocşi de partea lor. Sînt de remarcat aici ajutoarele susţinute ce veneau din partea domnilor de peste munţi pentru păstrarea ortodoxiei. Documentele vremii menţionează că Antonie vodă, domnul Ţării Romîneşti, afectează mitropoliei transilvănene o subvenţie anuală, pe care o primise şi în timpul lui Matei Basarab şi Constantin Şerban. Rezistenţă opun însă şi prelaţii ardeleni ; printre aceştia se remarcă îndeosebi mitropolitul Sava Brancovici.

Figura lui Sava Brancovici e pomenită în istoria culturii noastre nu numai prin atitudinea deosebit de dîrză pe care a luat-o faţă de acţiunile de prozelitism ale calvinilor, dar şi pentru acţiunile sale, îndrăzneţe pentru acea epocă, în vederea înlăturării superstiţiilor, disciplinării preoţilor, îndrumării mirenilor, dar mai ales pentru instruirea copiilor. În legătură cu educarea tineretului, într-un sinod din 1675 Sava Brancovici făcea următoarele precizări : „Iară pintru că să se mai intărească şi principii, nefiind işculă unde să înveţe tot creştinul, să-şi ducă pruncii la beserică şi popa, după ce va isprăvi cu slujba besericii, să facă ştire cum să se strîngă pruncii la beserică, să-i înveţe cum iaste scris mai sus". În acelaşi sinod, Brancovici cerea cu hotărîre introducerea limbii romîne în biserică, contribuind în felul acesta la desăvîrşirea acestui proces.

La sfîrşitul secolului, *Diploma Leopoldină* deschide drum propagandei catolice în rîndurile romînilor ale cărei rezultate se vor concretiza în unirea unei părţi a romînilor transilvăneni cu biserica Romei.

În Ţara Romînească şi în Moldova puterea domnească a statului feudal începuse să decadă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, sub presiunea marilor familii boiereşti. Stăpîni pe viaţa economică, boierii reprezentau acum o forţă mult mai însemnată decît a domniei. Baza socială a puterii domneşti, pe care s-ar fi putut sprijini, ca să se împotrivească boierimii, era ruinată, armata de slujitori nu mai avea în vremea generalizării armelor de foc importanţa de mai înainte. Slujitorii cad în rîndurile ţăranilor dijmaşi, apoi în acele ale iobagilor. Venitul domniei scăzuse şi depindea de boieri, care singuri puteau asigura prin împrumuturi sumele neaşteptate cerute de turci, într-o vreme cînd vechiul tezaur domnesc secase, iar încasările la timp ale dărilor în bani erau nesigure.

Cel mai vizibil semn al dominaţiei oligarhiei boiereşti este înlăturarea vechilor dinastii domneşti şi înlocuirea lor cu domni aleşi dintre boieri : Movileştii în Moldova, apoi Miron Barnovschi, fost hatman, Vasile Lupu, fost vornic, Gheorghe Ştefan, fost logofăt, iar în Ţara Romînească, Matei Basarab, fost agă, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu, foşti mari logofeţi, precum şi mulţi alţii.

În Ţara Romînească şi în Moldova cîrmuia o oligarhie formată din boerii mari, spre deosebire de Transilvania, unde, ca şi în Polonia, mica nobilime lua o parte activă la conducerea politică a ţării, prin sistemul dietelor întrunite periodic. Totuşi, şi în aceste două state se ţin mari adunări ale ţării (cu boierii mari şi mici), care hotărăsc anumite reforme sociale şi fiscale. Lupta de clasă în Ţările romîneşti, în veacul al XVII-lea, se manifestă prin fuga în masă a ţăranilor birnici peste graniţă, în special în satele de voinici (oşteni) din Imperiul otoman, ca şi prin răscoalele ţărăneşti, care iau proporţii.

Cîrmuirea boierilor, în aceste împrejurări, se cerea să fie unitară, pentru menținerea situației și pentru a face față împotrivirii celor asupriți. Totuși, deoarece marile avantaje ale exploatării veniturilor statului nu făceau loc decît unui număr redus de favorizați, se nasc rivalități între familiile boierești pentru luarea puterii. În vremea domniei lui Matei Basarab, în Țara Romînească, a fost o acțiune unitară a boierimii mari, toate familiile mari boierești fiind solidare pentru menținerea situației. Dar, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea se produce o ruptură în oligarhia muntenească, datorită dorinței de putere. Cantacuzinii conduc o parte a marilor familii boierești, iar Bălenii conduc facțiunea opusă. În Moldova se constată de asemenea o facțiune condusă de familia Ruset și alta aflată sub influența Gavriliteștilor (Costache) și a Costinilor. Această situație se va oglindi în desfășurarea istoriografiei în Țările romînești. În general, liniile mari ale literaturii romînești din secolul al XVII-lea se explică prin împrejurările vieții sociale și politice de atunci. Principala caracteristică a literaturii romînești care reflectă împrejurările sociale ale vremii, este lupta de clasă dintre boierimea stăpînă de moșii și țărănimea asuprită. Ca de obicei, literatura religioasă reprezintă ideile clasei stăpînitoare, prin propovăduirea eternității statice a structurii sociale, cu supuși și stăpîni „așa cum a lăsat Dumnezeu". Literatura istorică scrisă de boieri înlocuiește vechea literatură istorică domnească, așa cum statul nobiliar a înlocuit statul domnesc centralizat. Sentimentele celeilalte clase, a celor asupriți, nu lipsesc nici ele din literatură. Nu numai în literatura orală, populară, în anumite balade haiducești, despre care este vorba în prima parte a acestui volum, se dă glas punctului de vedere popular în lupta de clasă. El apare și în literatura scrisă a secolului al XVII-lea, în scrieri istorice.

In afară de caracteristica amintită, mai sînt două trăsături importante ale vieții culturale, care se lămuresc prin împrejurările sociale, așa cum au fost definite în paginile precedente. În primul rînd este vorba de biruința definitivă a limbii romîne asupra celei slavone.

In veacul al XVI-lea se puseseră temeliile scrisului în limba romînă, ca urmare a ridicării la cultură a unor noi pături sociale, în special a orășenilor. Totuși, limba slavonă continuă să predomine în scrierea actelor publice cît și în literatura religioasă, pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Abia atunci stăpînirea, ceea ce însemna clasa stăpînitoare, renunță și ea la folosirea limbii slavone și aderă la curentul popular pentru scrierea în romînește.

Cealaltă trăsătură importantă este umanismul romînesc al cronicarilor, al lui Miron Costin, Milescu și Cantemir. Umanismul a răsărit la noi cu rădăcini din pămîntul nostru. Ideea principală a umaniștilor romîni este unitatea de origine a poporului romîn, întărită și argumentată pe temeiul studiilor făcute de boierii bogați (care-și puteau îngădui luxul studiilor în străinătate) în Polonia, în Italia și la școala patriarhiei din Constantinopol. Ideea s-a născut însă în țară, ca urmare a legăturilor de tot felul (comerciale, politice etc.) dintre cele trei state romînești, și prin lupta comună împotriva turcilor.

A existat un permanent contact spiritual între romînii din cele trei țări, confirmat nu numai de prezența acelorași preocupări spirituale și manifestări culturale, transmise pînă în zilele noastre, dar și de nenumărate documente ale vremii. Multe din tipăriturile din principate au circulat în Transilvania:

unele au fost descoperite, prezenţa altora e confirmată de actele vremii. Astfel în 1656 voievodul Gheorghe Ştefan dăruieşte bisericii din Măceu (raionul Haţeg) *Cazania* lui Varlaam. Pentru aceeaşi *Cazanie* se ceartă satele Rogozul şi Lăpuşul de Sus (raionul Tg. Lăpuş) în 1689, ajungînd pentru judecată pînă în faţa mitropolitului Varlaam. Multe dintre cărţile tipărite peste munţi se copiază în Transilvania în mai multe exemplare, în epoci diferite : e cazul *Pravilei* lui Vasile Lupu, al *Cazaniei* amintite, al *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei, sau chiar al *Bibliei* de la Bucureşti ş.a.

Viaţa religioasă a romînilor transilvăneni e susţinută nu numai de domnii de peste Carpaţi, cu bani, cărţi sau construcţii bisericeşti şi mănăstiri, cum au procedat mai ales Constantin Brîncoveanu şi Constantin Şerban, ci şi de o serie de dieci sau preoţi din Principate, care venind în Transilvania desfăşoară o bogată şi multilaterală activitate culturală. Se pare că numărul preoţilor veniţi era atît de mare, încît în dieta din octombrie 1678 delegaţii comitatelor se plîng că mulţi preoţi romîni vin din Principate şi se stabilesc în satele din Ardeal, unii îşi cîştigă dreptul de nobili, probabil prin trecerea la calvinism şi apoi îşi cumpără moşii.

Altă dată muntenii apelează la ajutorul ardelenilor. Astfel, doamna Elena, soţia lui Matei Basarab, cere Sfatului din Sibiu să trimită un chirurg bun, care să poată fi de folos boierilor răniţi în iuţimea războiului cu Vasile Lupu.

TIPOGRAFIILE

Ultima carte imprimată la Braşov în tipografia lui Şerban, fiul diaconului Coresi a fost *Liturghierul* slavonesc din anul 1588. De atunci, pînă în 1635, data apariţiei *Molitvenicului* slavonesc din Cîmpulung, a încetat orice activitate a tipografiilor romîneşti, atît în Transilvania, cît şi în Ţara Romînească şi în Moldova. Desigur că această pauză într-o direcţie de primă importanţă a culturii se explică, măcar în parte, prin împrejurările politice ; atunci are loc marele război de independenţă împotriva turcilor, cu grelele sale urmări economice, continuat cu războaiele civile, care de asemenea ating fiecare din cele trei ţări la începutul secolului al XVII-lea. Dar mai este încă o explicaţie : cartea pentru biserică, scrisă în limba slavonă, era comună pentru Ţările romîneşti şi pentru slavii ortodocşi. Izvorul de la care se hrăneau nevoile de cărţi slavone ale bisericilor romîne se mutase în Ucraina. Încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, tipografiile de la Ostrog (începînd din 1580) şi de la Lwow (din 1586) scot cărţi bisericeşti slavone într-un mare număr de exemplare. La Lwow era tipografia „Frăţiei“ ruseşti, alături de şcoala bisericii Stavropighiei (biserică neatîrnată de vreo episcopie), care devine centrul principal de difuzare a cărţilor bisericeşti ortodoxe în primele patru decenii ale veacului al XVII-lea. Legăturile Stavropighiei cu Moldova erau foarte strînse ; marea ei biserică din Lwow fusese ridicată cu sprijin moldovean şi de aceea poartă pînă astăzi numele de Biserica moldovenească (Voloskaia Ţerkiev). Două din cărţile tipărite acolo sînt dedicate domnului Moldovei, Miron Barnovschi. De asemenea la Kiev, în timpul păstoriei mitropolitului Petru Movilă, tipografia de pe lîngă colegiul înființat acolo dă la iveală numeroase cărți pentru toate țările în care se folosește slava bisericească. Este deci evident că avînd posibilitatea de a aduce cărți slavone din Ucraina, timp de cîteva decenii, Țările romînești nu au avut nevoie de o tipografie bisericească proprie. Sub Matei Basarab și Vasile Lupu, față de cererea sporită de cărți, s-au reînființat tipografiile în Țările romînești.

Prima carte apărută în Țara Romînească în secolul al XVII-lea este *Molitvenicul* slavonesc de la Cîmpulung (1635). Introducerea recunoaște că „împuținarea cărților“ se datorește „deselor năvăliri și împresurări ale diferitelor popoare“. Ieromonahul Meletie, care lucrase la tipografia de la Kiev, este trimis de Matei Basarab, cu daruri, la mitropolitul Petru Movilă, care i-a hărăzit o tipografie chirilică întreagă și a trimis pe meșterul tipograf ucrainean Timotei Verbițki, urmat, mai tîrziu, de meșterul din Lwow, Ivan Kunotovici. Cartea, spune Matei vodă, în introducere, este destinată tuturor celor care folosesc limba slavonă în biserică „moldovlahi, ungrovlahi, ruși și bulgari“. După ieșirea a trei cărți slavone, tipografia Țării Romînești, mutată la Govora, începe seria cărților romînești, cu *Pravila de la Govora*, din 1610. Din cele 23 de cărți tipărite în Țara Romînească în vremea domniei lui Matei Basarab 12 sînt slavonești și 9 romînești (între care și *Evanghelia învățătoare* și *Cartea despre taine*), iar două slavo-romîne. Introducerea cărții romînești în cultura feudală întîmpină încă rezerve din partea susținătorilor tradiției slavone.

În Moldova activitatea tipografică, ramura importantă a difuzării culturii, se prezintă în aceleași condiții ca în Țara Romînească. Și aici înființarea imprimeriei domnești derivă din influența culturală ucraineana, Vasile Lupu se adresase Stavropighiei din Lwow, cerînd să-i împrumute litere din tipografia ei, dar acestea fiind degradate, domnul Moldovei cere ajutorul lui Petru Movilă din Kiev, care îi trimite o tipografie întreagă și pe meșterul gravor Ilia. Prefața la *Cazaniile* lui Varlaam arată că „Petru Movilă, fecior de domn din Moldova... pre pofta măriei sale au trimis tiparul cu toate meșteșugurile cîte trebuiesc“. În tipografia de la Trei Ierarhi din Iași s-au tipărit sub domnia lui Vasile Lupu cinci cărți romînești și o singură carte slavonă. Așa precum cartea slavonă tipărită în Țările romînești era destinată tuturor țărilor care foloseau această limbă ca limbă oficială, cartea moldovenească trecea și ea granițele și era menită celor trei țări romînești. De aceea, prefața la *Cazaniile* lui Varlaam (1643) începe cu un „cuvînt împreună către toată semenția romînească“.

În aceeași vreme în Transilvania se înființează o tipografie pentru cărțile romînești la Alba-Iulia, sub directa supraveghere a principelui calvin al Transilvaniei. În această tipografie se publică în romînește trei catehisme calvinești (1640, 1644, 1656). Dar tocmai în vremea lui Varlaam, în tipografia romînească de la Bălgrad apar cărți cu caracter ortodox, ca reeditarea în 1641 a *Evangheliei cu învățături* a lui Coresi, iar *Noul Testament* al mitropolitului Simion Ștefan din 1648 este tradus după o ediție slavonă de la Moscova și după un text grecesc, cu indicații liturgice ortodoxe.

La 1689 tipografia din Balgrad își încetează activitatea, probabil datorită agitațiilor și presiunilor ce se făceau în legătură cu trecerea romînilor la catolicism (din aceeași sferă de acțiune face parte *Catehismul catolic*, tipărit la 1696, la Sîmbăta Mare, în Ungaria). Pentru a veni în ajutorul romînilor, Brîncoveanu îi dă proaspătului mitropolit al Transilvaniei, Atanasie Anghel, un tipograf iscusit, în persoana lui Mihail Iştvanovici. Acesta va tipări la Bălgrad, în 1699, două cărţi : *Bucoavna* şi *Chiriacodromionul.*

Bucoavna cuprinde alfabetul chirilic, exerciţii de silabisire şi texte pentru lectură cu caracter religios. *Chiriacodromionul* sau *Evanghelia învăţătoare* este tipărită „pentru folosul şi luminarea neamului nostru rumînesc", datorită nevoii tot mai mult simţite a unor astfel de lucrări „pre înţeles", adică în limba romînă. Tipăritura lui Mihail Iştvanovici este de fapt o reeditare a textului *Cazaniei* lui Varlaam.

În 1678 se pare că văd lumina tiparului la Blaj două cărţi bisericeşti. După patru ani, la Sibiu se tipăreşte un *Calendar*, din care nu ni s-a păstrat nici un exemplar. O singură dată e consemnat, dar ne vine destul de greu să credem că putea să fie cerut, dacă ar fi fost scris în altă limbă decît romînă, printr-o scrisoare din noiembrie 1684 a episcopului Ştefan al Rîmnicului, adresată craibirăului din Sibiu.

La sfîrşitul secolului al XVII-lea o activitate tipografică se desfăşoară după toate probabilităţile şi în Maramureş. Svoipold Fiol, tipograf refugiat din Cracovia, imprimă după 1693, la mănăstirea din Peri mai multe cărţi religioase în romîneşte şi slavoneşte.

Tipografiile existente nu mai pot face faţă cerinţelor din ce în ce mai mari ale cititorilor. Cartea tipărită continuă să rămînă încă un lucru rar, foarte scump, dar rîvnit de către toţi cei cu ştiinţă de carte. În acest sens este concludent soborul convocat de episcopul Varlaam, în 1689, în care două parohii se judecă pentru o Cazanie. Altă dată se străbat pentru o carte sute de kilometri : e cazul diacului Ioan din Cetatea de Baltă, care merge în Moldova unde-şi copiază un *Liturghier*, fiindcă nu există tipărit. Tot din Moldova va reveni în Transilvania şi diacul Toader, care se îngrijeşte să aducă cu sine o serie de cărţi, din care multe erau populare, ca să le copieze. Aşadar se practică în continuare copiatul cărţilor, această muncă fiind deosebit de apreciată.

În Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, există cîteva centre unde se copiază cu multă rîvnă în special texte cu caracter bisericesc: înregistrăm în acelaşi timp şi un interes crescînd pentru scrieri laice, mai ales populare, care se copiază în zeci de exemplare. Exemplul lui Costea dascălul din Şcheii Braşovului, ca şi al lui Toader diacul sînt de reţinut.

Centre în care arta copiatului ia o deosebită amploare apar, în general, în regiunile unde nu existau tipografii: Bihor, Maramureş (dacă Svoipold Fiol, menţionat mai sus a tipărit aici cărţi, aceasta reprezintă numai o activitate incidentală) şi Braşov, localitate în care din epoca lui Coresi nu se mai tipărise nimic în romîneşte.

Bihorul a transmis nenumărate manuscrise, rezultate ale muncii unor copişti harnici, cum a fost diacul Ioan din Pociovalişte (raionul Beiuş), Popa Pătru din Tinăud (raionul Aleşd) dascălul Vasile Sturza Moldoveanul şi, în sfîrşit, popa Mihai din Topa de Sus (raionul Beiuş). Pe manuscrisul copiat de acesta din urmă se găsesc şi cîteva însemnări istorice consemnînd trecerea lui Gheorghe Rakoczi prin Galiţia, în drum spre Polonia, înfrîngerea din 1656 şi urcarea pe tron a lui Acaţiu Barcsai, la 1658.

Mulţimea copiştilor sugerează cantitatea dar şi calitatea copiilor ce s-au făcut în această regiune de vest a ţării, în cadrul unei activităţi susţinute de condiţii favorabile. La Oradea exista încă din epoca aceasta o episcopie ortodoxă şi tot aici, într-un sat din apropiere, Borda (raionul Beiuş) Gheorghe Rakoczi I înfiinţează un episcopat romîn calvin, în frunte cu preotul romîn convertit la calvinism Avram. Aceste două foruri bisericeşti au putut anima viaţa spirituală a bihorenilor. În acelaşi timp, în 1658, domnul Constantin Şerban, izgonit din Muntenia, cumpără de la principele Gheorghe Rakoczi II cetatea Solyomkö din comitatul Bihorului, de care ţineau peste 20 de sate romîneşti, printre care şi Tinăudul, unde zideşte o biserică.

În această epocă biruinţa limbii romîne e vădită ca urmare a unui fenomen social general romînesc. Cartea bisericii în limba poporului este tipărită simultan în toate cele trei ţări romîneşti ; în Moldova şi în Ţara Romînească, această operă culturală se desfăşoară independent de orice influenţă religioasă neortodoxă.

Introducerea limbii romîne în biserică se desăvîrşeşte însă abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd se tipăresc în romîneşte cărţile fundamentale ale cultului, *Liturghierul* lui Dosoftei din 1679, care cuprinde, în greceşte avizul dat de patriarhii ortodocşi pentru tipărirea liturghiei în romîneşte şi *Evanghelia* romînească de la Bucureşti (1682).

Pentru prima lui tipăritură, *Psaltirea în versuri,* Dosoftei se adresase tipografiei ucrainiene de la Uniev, în Ţara Haliciului (Galiţia), apoi pentru *Liturghier* adusese la Iaşi pe tipograful rutean Vasile Stadniţki, fiul lui Semen Stadniţki, conducătorul tipografiei de la Uniev. În sfîrşit ca să dobîndească o tipografie completă, Dosoftei se adresase, prin mijlocirea lui Nicolae Milescu, patriarhului Ioachim al Moscovei, care-i dăruieşte toate literele şi instrumentele necesare. Tot în acea epocă (1682) se înfiinţează şi tipografia grecească din Iaşi, sub oblăduirea lui Dosoftei, patriarhul de Ierusalim.

În Ţara Romînească, îndată după urcarea în scaun a lui Şerban Cantacuzino (în 1678), se înfiinţează o nouă tipografie la Bucureşti (a lui Matei Basarab încetase orice activitate o dată cu moartea acestui domn). În noua tipografie munteană se imprimă cărţi romîneşti, slavo-romîne şi greceşti.

Paralel cu activitatea tipografică din Ţara Romînească şi din Moldova se tipăresc cărţi romîneşti ortodoxe şi în Transilvania (la Sebeşul săsesc şi la Alba-Iulia).

La sfîrşitul veacului al XVII-lea şi la începutul celui următor, patronajul cultural al lui Constantin Brîncoveanu face ca tipografia să ia un mare avînt ; se tipăresc în Bucureşti, la Buzău şi la Snagov (în tipografia condusă de Antim Ivireanu) cărţi romîneşti şi slavoneşti (*Gramatica slavonească* a lui Antim Ivireanu, după aceea a lui Meletie Smotriţki din Ucraina), arabe, şi turceşti (pentru bisericile ortodoxe din Siria şi Gruzia). Opera tipografiei muntene capătă astfel un caracter de răspîndire a cărţilor pentru întreg orientul ortodox. În această vreme se poate constata pătrunderea încă timidă, în rîndurile cărţilor tipărite, a unor lucrări de cuprins laic. Pe lîngă gramatica amintită, sînt de semnalat *Divanul lumii cu înţeleptul* al lui Dimitrie Cantemir, tipărit la Iaşi în 1698 (cu multe cugetări extrase din filozofie şi literatura clasică greco-romană), *Hrisovul pentru desfiinţarea văcăritului din 1714* şi *Capetele de poruncă* ale lui Antim Ivireanu, care formează un manual de drept civil ş.a.

ŞCOLILE

Dezvoltarea şcolilor domneşti de învăţămînt superior este oarecum paralelă cu a tipografiilor; ele constituie opera culturală a domnilor şi, prin urmare, un învăţămînt controlat de biserică şi de cîrmuirea statului feudal. Întocmai ca şi tipografiile, şcoli superioare domneşti se înfiinţează în Moldova şi în Ţara Romînească tot în vremea domniilor lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Legătura între şcoală şi tipografie şi între acestea şi biserică este evidentă şi ne dă dreptul să considerăm întreagă această operă ca o contribuţie la centralizarea puterii de stat, un sprijin ideologic pentru domn şi pentru oligarhia boierească şi bisericească din jurul său. Numai în veacul al XIX-lea se poate ajunge la eliberarea culturii de sub tutela cîrmuirii feudale.

Şcoala de la Iaşi a fost înfiinţată în 1640 şi aşezată la mănăstirea Trei Ierarhi, alături de tipografie şi sub aceeaşi conducere. Vasile Lupu se adresase pentru a dobîndi profesori tot lui Petru Movilă, mitropolitul de la Kiev, care nu uitase patria sa moldovenească. În 1640 sosesc la Iaşi un număr de profesori ucraineni, în frunte cu Sofronie Pociaţki, fostul rector al Academiei de la Kiev. Sofronie Pociaţki era profesor de retorică, pe care o preda în limba latină, limbă care a stat la baza învăţămîntului Academiei din Kiev, şi ca urmare a şcolii superioare domneşti din Iaşi. Un misionar catolic, Bandini, scrie atunci că Vasile Lupu a introdus învăţămîntul limbii latine în Moldova. Dar Sofronie Pociaţki era prietenul şi colaboratorul marelui dascăl al Şcolii Patriarhiei din Constantinopol, Theofil Coridaleu, adeptul curentului idealist în filozofie, neoaristotelic, învinuit de erezie de către tradiţionaliştii ortodocşi din aceeaşi şcoală. Cînd, după căderea patriarhului cu idei progresiste, Chiril Lucaris, şcoala superioară din Constantinopol căzu pe mîna tradiţionaliştilor mistici, această schimbare se resimţi şi la Iaşi. Profesorii ucraineni latinizanţi sînt înlăturaţi şi Academia domnească ajunge să fie condusă de Meletie Sirigos, cel mai elocvent apărător al curentului mistic-reacţionar. Academia din Iaşi devine de atunci o şcoală cu învăţămînt predominant grecesc. Această schimbare se petrece în 1647, o dată cu moartea lui Petru Movilă.

În Ţara Romînească, sub domnia lui Matei Basarab, învăţămîntul patronat de domn urmează o cale întrucîtva deosebită de cea adoptată în ţara vecină. Boierimea mare pămînteană provoacă în cultură o reacţie slavonă, se înfiinţează la Tîrgovişte, sub controlul învăţatului boier Udrişte Năsturel, o şcoală slavonă cu dascăli aduşi tot de la Kiev, dar fără învăţămînt latin. Cînd însă izbucneşte la Constantinopol conflictul ideologic amintit între adepţii filozofiei realiste şi tradiţionaliştii mistici, cei dintîi îşi găsesc refugiu în Ţara Romînească. Şi din motive politice curtea lui Matei vodă se aşază pe o poziţie opusă aceleia a intelectualităţii greceşti din jurul patriarhiei din Constantinopol, care sta în legătură cu boierimea grecească din Ţările romîneşti şi sprijinea încercările lui Vasile Lupu de a ocupa scaunul Ţării Romîneşti. De aceea Paisie Ligaride cel mai învăţat profesor grec din rîndurile progresiştilor este primit la Tîrgovişte, unde deschide în 1646 o şcoală superioară grecească, bazată, spre deosebire de cea ieşeană, pe o doctrină filozofică materialistă.

Împrejurările politice care urmară după sfîrşitul domniei lui Matei Basarab şi Vasile Lupu — în vremea marii mişcări populare antifeudale conduse de seimeni şi apoi a războaielor împotriva turcilor — a celor trei ţări romîneşti (1658—1661) n-au fost favorabile continuării învăţămîntului superior domnesc în aceste ţări. Abia în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu (după 1692) se reînfiinţează Academia domnească, aşezată acum la Bucureşti la mănăstirea sfîntului Sava, avînd ca rector pe învăţatul profesor grec Sevastos Chimenitul. Această şcoală avea să-şi prelungească activitatea, cu mici întreruperi, pînă la începutul secolului al XIX-lea. Ea a contribuit la răspîndirea şi adîncirea cunoaşterii literaturii şi filozofiei elenice clasice, în Ţările romîneşti, şi la menţinerea curentului umanist.

În Moldova, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, nu avem date despre redeschiderea şcolii superioare domneşti. În schimb se înfiinţează la Iaşi şi în alte oraşe, şcoli iezuite cu profesori de la colegiile iezuite din Polonia. În aceste şcoli se studia limba şi literatura latină şi de aceea boierii moldoveni îşi trimit acolo pe feciorii lor, la carte.

În lipsa unor şcoli superioare, domnul şi boierii mari aduc în casa lor profesori din străinătate, cărora le încredinţează educaţia fiilor lor. Un astfel de dascăl de casă a fost şi Ieremia Cacavelas, care a stat întîi la curtea lui Şerban Cantacuzino, în Ţara Romînească, apoi în Moldova, unde a fost profesorul lui Dimitrie Cantemir. Familiile bogate puteau trimite la învăţătură pe copiii lor şi peste graniţă, la Şcoala cea Mare din Constantinopol, la şcolile din Polonia, din Transilvania, şi chiar în Italia la Padova, ţinînd astfel contactul cu învăţămîntul superior din Europa.

Învăţămîntul de grad inferior în secolul al XVII-lea continuă să se dezvolte în Ţările romîneşti pe baza vechilor şcoli de mănăstiri din veacurile trecute, precum şi a şcolilor de slavonie, în care de la o vreme începe şi învăţătura în limba romînă. Astfel de şcoli sînt cea de la Sfîntul Gheorghe Vechi şi de la Colţea în Bucureşti (ultima înfiinţată de spătarul Mihai Cantacuzino), şcoala de la Cîmpulung, în Ţara Romînească, înfiinţată de Radu Nasturel şi cea de la Rădăşeni în Moldova.

Pentru dezvoltarea învăţămîntului se scriu gramatici şi lexicoane. *Gramatica* slavonă a lui Meletie Smotriţki, din Ucraina, a fost copiată pentru uzul şcolilor de slavonie din Ţările romîneşti, ba chiar şi retipărită la Snagov, în 1697, de Antim Ivireanu. Această gramatică ucraineană slavonă a servit de model primei încercări de gramatică a limbii romîne (cu paralele slavoneşti), datorită unui dascăl Staicu, de la Tîrgovişte, redactată în anii 1667—1669, ca „să fie plecaţilor ai mici ucenici întru învăţătura gramatichici“.

De asemenea, lexicoanele slavo-romîne destinate şcolilor de slavonie pornesc tot de la o carte ucraineană, *Lexiconul slavo-rusesc* a lui Pamvo Berîndă, tipărit la Kiev în 1627. Pe baza lexiconului slavo-rusesc s-au alcătuit o serie de lexicoane slavo-romîne, în care seria cuvintelor slavone este aceeaşi ca în dicţionarul Berînda, iar echivalentele ruseşti sînt înlocuite cu cele romîneşti. Numărul acestor lexicoane este destul de mare, ceea ce dovedeşte că se folosesc curent în şcolile vremii. Cele mai complete sînt ale lui Mardarie de la Cozia din 1649, şi al lui Mihai logofătul, din 1667. Un lexicon latin-romîn a fost redactat în Banat (Anonymus Caransebiensis) pe la 1670.

Cele peste 5 000 de cuvinte notate în *Anonimul de la Caransebeş* nu constituie, fireşte, un dicţionar complet al limbii romîne; dicţionarul are numeroase lacune, pentru multe cuvinte romînești lipsește corespondentul latin, mai ales la cuvintele derivate, ordinea alfabetică nu e urmată cu strictețe. Se poate observa însă că autorul intenționa să-l recopieze, iar cu ocazia aceasta să aranjeze cuvintele în ordinea firească și totodată să-l completeze. Se remarcă strădania autorului de a da o lucrare completă; în text apar în mai multe rînduri dublete, sinonimia este în general destul de bogată, precum și nomenclatura zoologică și cea botanică (numai pentru *măr* sînt date 17 varietăți).

Alt dicționar, *Lexiconul Marsilian* (cca 1667—1700) se păstrează în Biblioteca Universității din Bologna, printre manuscrisele lui Luigi Fernand Marsigli, un cunoscut poligraf care a trăit cîțiva ani în Transilvania. Manuscrisul este un dicționar anonim în trei limbi: latină, romînă și maghiară, cuprinzînd un număr de 2394 de cuvinte. Se pare că autorul intenționa să dea și corespondentul german al termenului romînesc.

Între Țările romînești se realizează în secolul al XVII-lea un intens schimb în domeniul învățămîntului, printr-un lung șir de dieci sau dascăli care trecînd dintr-o țară într-alta în cele mai multe cazuri nu se limitează numai la predarea scris-cititului, ci îndeplinesc cele mai diverse funcții. Astfel Vasile Sturdza, priceput cărturar moldovean, a desfășurat în mai multe regiuni ale Transilvaniei, mai ales în Banat și Bihor, o bogată activitate de iconar, zugrav, copist și dascăl. Între episcopia ortodoxă din Oradea (ultimul episcop al acesteia e amintit într-un document din 1695) și Moldova se pare ca au existat legături strînse; episcopia chema dascăli moldoveni pentru predarea științei de carte romînească, pregătirea de cîntăreți bisericești etc. Au mai existat, fără îndoială și alții. Dascălul Matei Bojidar pleacă din Mehedinți și se oprește la Orșova; alții ajung în Cîmpia Tisei, unde copiază sau leagă cărți, învață pe copiii satului. Dar romînii din Principate nu veneau în Ardeal întotdeauna în calitate de dascăli, ci și ca elevi. Pe o *Evanghelie* slavo-romînă păstrată la mănăstirea Neamțului, la sfîrșitul unui capitol scris la 1677, întîlnim mențiunea următoare: „Am scris cu multă trudă, cînd am fost în Țara Oltului, la unguri, de am învățat gramatici“.

Ardelenii ajung în multe cazuri în Principate cu scopuri similare. Cel mai citat în acest sens este diacul Toader din Feldru (raionul Năsăud), care în primele decenii ale veacului al XVII-lea a mulțumit întru atîta pe stăpînul său, moldoveanul Pătrașcu Ciogolea, încît acesta din urmă îl cere din nou în 1633. De la Toader diacul, un talentat orator, ne-a rămas primul discurs funebru romînesc, rostit la înmormîntarea „jupînesei Ciogoloaie“, care ulterior a cunoscut o mare răspîndire, fiind folosit la înmormîntările boierilor moldoveni, dar și în Transilvania, unde Papiu Ilarian îl găsește într-o copie din 1668. Diacul Ion din Cetatea de Baltă (raionul Tîrnăveni) a făcut mai multe drumuri în Moldova, așa cel puțin reiese din însemnările pe care obișnuia să le facă în cărți. La 1662, pe un *Liturghier*, nota că a copiat această lucrare „cînd am șezut în Moldova la mănăstirea Bistrița, în zilele lui Dabija voievod“, iar peste 13 ani, într-o *Cazanie* slavonă, făcea mențiunea: „Să se știe de cînd am venit din Moldova, 1675“. Revenit din Moldova în satul său natal, Ungurașul Someșului, dascălul Toader începe să copieze o serie de texte laice.

Spre sfîrșitul veacului (1697), un țăran din satul Gledin, nu departe de Reghin, se călugărește la mănăstirea Neamțu, pentru ca peste cîțiva ani să ajungă, datorită culturii sale, episcop de Roman. Cu scopul de a studia în Principate pleacă și Oprea fiul văduvei Stanca din Săliște; aceasta, făcîndu-și testamentul, arată că fiul său Oprea „și-a luat partea de moștenire ce i s-ar fi cuvenit, cînd a plecat în Moldova să învețe carte". Și exemplele nu se opresc aici.

Prezența acestor cărturari, ca și a nenumăratelor manuscrise transmise constituie o dovadă elocventă că acei care știau carte nu s-au putut forma numai în școlile menționate de documente și că în această epocă continuă să supraviețuiască centrele de învățătură de pe lîngă mănăstiri și biserici.

La școala de pe lîngă biserica sfîntului Nicolae din Șcheii Brașovului, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, funcționează dascălii Vasile Hoban și Ioan Corbea. Radu Tempea, în *Istoria* sa, amintește și pe dascălul Florea sin Todoran Băra și pe Costea dascălul, cel care copiază *Sindipa*, *Floarea darurilor* și *Viața lui Esop*. La sfîrșit, de activitatea aceleiași școli se leagă numele dascălului Alexandru, originar din Lwow, un cărturar cu o cultură aleasă, care traduce o serie de lucrări religioase din slavonește; acesta, după 1700, ajunge dascăl la episcopia Rîmnicului.

Școala din Șcheii Brașovului preda, pe lîngă cunoștințele legate de alfabetizare și de săvîrșirea slujbelor religioase, și învățături cu caracter practic. Aici s-au format probabil dascălul Carp din Budila, de lîngă Brașov, care a devenit un talentat legător de cărți. S-a păstrat o *Cazanie* ferecată de el din 1679.

O școală ortodoxă a existat și pe lîngă mănăstirea Sîmbăta de Sus, din ținutul Făgărașului, zidită în 1657 de boierul muntean Preda, probabil cu intenția de a combate acțiunile școlii reformate de la Făgăraș. Există bănuieli că o astfel de școală continua să existe și pe lîngă mănăstirea Peri din Maramureș. Se pare că o școală romînească a existat și în comuna Vurpăr (raionul Sibiu).

În străduințele lor de prozelitism, calvinii s-au ocupat și de înființarea unor școli romînești. Printre punctele impuse lui Simion Ștefan și Sava Brancovici de către reformați, se citează și înființarea de școli, ca și folosirea limbii romîne și introducerea cărților calvine. Se pare că astfel de școli au existat în mai multe centre ardelenești. Această părere se întemeiază pe documente. În decembrie 1680 Mihail Apafi impune lui Iosif Budai, urmașul lui Sava Brancovici, condiții asemănătoare cu cele impuse și înaintașilor săi; între acestea găsim următorul paragraf, care trezește un interes deosebit: „Să se înființeze școli romînești în Bălgrad și în comitatele Hunedoara și Maramureș și pe teritoriul Cetății de Piatră, în care tinerii romîni să învețe a scrie și citi romînește și unde să poată să se dea o cultură mai întinsă limbii. În acest scop tipografia romînească din Bălgrad, cît mai curînd să fie restabilită în vechea ei splendoare, prin care să se publice cărți folositoare, îndeosebi de cele sfinte". Pe lîngă școlile ce se cereau înființate prin acest decret, existența unor școli calvine la Caransebeș și Lugoj e confirmată de regulamentul de funcționare a școlii reformate de la Făgăraș, înființată de Susana Lorantffi.

Încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ținutul Făgărașului este scos de sub jurisdicția vlădicilor romîni și supus parohului reformat din Făgăraș. La 1656, în actul de numire al lui Sava Brancovici ca mitropolit al Ardealului, nu se amintește nimic de acest ținut. Alegerea Făgărașului de către văduva fostului principe ardelean pentru deschiderea şcolii reformate, destinată romînilor, privită în strînsă legătură cu relatarea de mai sus, apare ca semnificativă. Susana Lorantffi e cucerită de ideile lui Jan Komenski; acesta cerea un învăţămînt pentru toate clasele sociale în limba naţională, dar ea e animată în acelaşi timp şi de ideea atragerii romînilor la Reformă. Simpatia pentru Komenski, pentru ideile acestuia, se reliefează mai ales în 1650, cînd îl cheamă la Sáorospatak pentru a reorganiza şcoala de acolo (înfiinţată în 1631), după principiile expuse în lucrarea *Orbis sensualium pictus*, iar propagarea Reformei printre romîni se concretizează în şcoala de la Făgăraş, înfiinţată în 1657, aşadar tocmai unde ideile reformate se impuseseră mai mult.

Şcoala de la Făgăraş a luat fiinţă după ce planul de funcţionare al ei a fost comunicat fruntaşilor romîni, care, entuziasmaţi, şi-au oferit serviciile pentru a-l pune în practică. Ea aducea un spirit nou, o organizare sistematică, un plan studiat amănunţit, răspunzînd tuturor necesităţilor şi condiţiilor de funcţionare : întreţinerea localului, a personalului didactic, a elevilor, precum şi îndatoririle şi drepturile acestora. Toate acestea au fost stabilite printr-un regulament în care se făceau şi alte precizări. Ne reţin în mod deosebit obiectele de studiu: *Abecedarul romînesc*, din care să înveţe cei mari cît şi cei mici ; să fie însuşite literele acestui *abecedar*, cu care să se înveţe să se scrie bine şi cu adevărat romîneşte. O atenţie deosebită trebuie acordată citirii, exerciţiile să fie făcute din *Noul Testament*, *Psaltirea* şi *Catehismul* tipărite la Bălgrad precum şi învăţăturii „capetelor Catechizmuşului" în limba romînă, rugăciunile *Tatăl nostru*, *Crezul*, cele 10 porunci ş.a. Pe lîngă acestea elevii erau învăţaţi să cînte romîneşte după obiceiul bisericilor din Caransebeş şi Lugoj, cu adaosul că aceste cîntări trebuie să fie scrise cu litere romîneşti.

Regulamentul mai prevede obligativitatea acestei şcoli pentru grămăticii din întregul ţinut al Făgăraşului, sub ameninţarea că vor fi scoşi din grămăticie şi vor fi readuşi la starea de iobagi, în caz de refuz. În acelaşi timp se dădea posibilitatea celor mai harnici dintre elevi să treacă apoi la şcoala latinească, bineînţeles cu ştirea şi cu învoiala şi după judecata inspectorilor ; atribuţiile acestora erau fixate de asemenea în regulamentul de funcţionare. Numai după aceste considerente ne putem da seama că o astfel de şcoală trebuie să fi fost vie. În 1694 ea mai exista, fiind amintită într-o diplomă a lui Apafi ; la 1701 era însă desfiinţată deoarece împăratul Leopold porunceşte să se înfiinţeze o şcoală romînească şi la Făgăraş.

Romînii au frecventat şi alte şcoli, în special şcolile luterane sau calvine, abia după 1624, cînd C. Bethlen anulează articolul I din partea I, titlul 6 al *Aprobatelor* (prin care se interzice cu desăvîrşire tinerilor romîni să frecventeze vreo şcoală). Se face însă o distincţie între cei care merg la şcoală numai pentru a scăpa de iobăgie şi de armată şi cei care sînt hotărîţi să devină preoţi, dascăli sau dieci. În urma acestui îndemn, mulţi fii de romîni încep să frecventeze colegiile din Alba-Iulia, Aiud, Cluj, Baia Mare, Tg. Mureş. E cazul lui Mihail Halici şi al altora rămaşi anonimi.

În ultimul deceniu al veacului al XVII-lea, cînd Transilvania ajunge sub stăpînirea Austriei, catolicismul habsburgic, în goana lui după adepţi, declară război reformaţilor şi cu ajutorul călugărilor iezuiţi duce o largă propagandă de catolicizare. Acestui ţel îi vor servi şi şcolile recent înfiinţate, la care aveau acces şi romînii. La Sibiu, la liceul catolic înfiinţat în 1692, la Cluj la seminarul romîno-catolic Sfîntul Iosif și în alte centre se întîlnesc tineri de naționalitate romînă. Seminarul din Cluj a început să fie frecventat și de romîni printr-un decret din 26 septembrie 1699, în care se spune că din lipsă de școli pentru romîni „candidați de preoți să afle primire în stadiul preoțesc numai atunci cînd vor fi cercetate școlile acelor confesiuni recunoscute de stat", adică școlile catolice, luterane, calvine și unitariene. Hotărîrea sugerează „metodele" folosite în vederea atragerii romînilor la alte confesiuni, în cazul acesta la catolicism.

Deși învățămîntul continua să fie organizat de biserică, se înregistrează o oarecare laicizare a lui, nu atît prin conținut, cît prin răspîndirea lui în mase, prin creșterea numerică a școlilor, a dascălilor și grămăticilor, unii în mediul rural.

BIBLIOTECILE

Complementul necesar al tipografiilor și al școlilor sînt bibliotecile, care desigur vor fi existat la mănăstiri, la curțile boierești și domnești. O parte din vechile biblioteci de mănăstiri, formate din cărți și manuscrise, s-au păstrat pînă în zilele noastre. In schimb bibliotecile particulare s-au risipit. Numai unele dintre cărțile acestor biblioteci se pot recunoaște acum, după însemnările ce le poartă. În biblioteca Academiei R.P.R. se păstrează resturi din colecțiile adunate de Miron Costin (cronici poloneze), de Constantin stolnicul Cantacuzino și de Dimitrie Cantemir. Stolnicul Cantacuzino cumpărase la Padova și la Veneția o serie de volume în latinește și în italienește și însemnase titlurile lor în carnetul său de studii. Firește că aceste biblioteci particulare erau destinate uzului proprietarului lor și cărțile pe care le conțineau nu puteau circula. În schimb bibliotecile așezate la episcopii și mitropolii, în centrele orășenești, puteau probabil să fie consultate de un cerc mai mare de cititori. Episcopul catolic Bandini, care a vizitat bisericile catolice din Moldova, scrie în 1647 că a aflat la Bacău, în episcopia catolică, o bibliotecă în care se aflau cărți în limbile polonă, ungară și latină, între acestea din urmă și Epistolele lui Cicero. La mitropolia ortodoxă de la Iași era o veche bibliotecă de cărți bisericești amintită și în veacurile precedente la care învățatul cleric Dosoftei a mai adăugat cărți occidentale. Pe una dintre aceste cărți, care cuprinde *Cronica* universală în latinește a lui Nauclerus din Tübingen, tipărită la Colonia în 1544, autorul *Psaltirii în versuri* a scris cu mîna lui „Letopiseț foarte adevărat.. să se afle la sfînta mitropolie, l-am cumpărat", deci a fost inclus în biblioteca mitropoliei. Mai tîrziu Dosoftei a dăruit această carte doctorului grec Pilarino, care la rîndul său a dăruit-o lui Constantin Cantacuzino stolnicul. Totuși pierderea multor cronici vechi, trecerea manuscriselor de preț din țările noastre în țări străine, este o dovadă că în evul mediu opera de conservare a cărților în țările romînești lăsa mult de dorit.

PRAVILELE

Traducerea textelor de legi din slavonește în romînește și publicarea lor începută în a doua jumătate a veacului al XVI-lea continuă într-o formă mai completă în veacul următor. Înainte de 1600 singura carte de legi tipărită în romînește se datora inițiativei tipografici diaconului Coresi, pe cînd acum publicarea legilor devine o inițiativă de stat, corespunzînd nevoilor statului feudal din Țara Romînească și din Moldova. Tipografiile domnești nu se mai mărginesc numai la publicarea cărților bisericești, ci încep să dea la iveală codice de legi. La mănăstirea Govora se tipărește în 1640 așa-numita *Pravila de la Govora*. Cartea a fost tradusă din slavonește de Mihail Moxalie, de la mănăstirea Bistrița, compilatorul cunoscutului cronograf. *Pravila* se bazează pe o compilație de legiuiri canonice și civile, aflate într-un manuscris slavon din țară, dar introducerea a fost tradusă după a *Nomocanonului* tipărit de Petru Movilă la Kiev, în 1629.

Nevoia de a avea legi care să corespundă organizării statului feudal centralizat a silit cîrmuirea Țării Romînești să se adreseze direct izvorului mai bogat al legiuirilor romano-bizantine.

Vasile Lupu, domnul Moldovei, pune pe logofătul al treilea Eustratie să traducă textele juridice necesare din neogreacă, după ce fuseseră inițial traduse în această limbă din greaca bizantină, limbă pe care Eustratie nu o cunoștea („limba cea mai subțire și mai ascuțită de toate limbile, ce să dzice elinească"). *Pravila aleasă* a lui Eustratie a rămas în manuscris; ea are la bază manualele bizantine ale lui Armenopol și Matei Vlastares, și trebuie socotită ca o lucrare premergătoare pentru *Cartea romînească de învățături*, publicată la Iași în 1646. Pesemne că domnul și cîrmuirea apreciaseră *Pravila aleasă* ca insuficientă pentru scopurile lor de a înzestra statul cu o legislație completă[1] și de aceea au căutat alte cărți și manuscrise grecești care au fost traduse tot de Eustratie logofătul.

Șase ani mai tîrziu, în 1652, se publică la Tîrgoviște *Îndreptarea legii* din porunca lui Matei Basarab, care este, în parte, o prelucrare a codicelui moldovenesc, dar completat și adăugat cu alte texte traduse din grecește. *Îndreptarea legii* a fost întocmită de prelatul ardelean Daniil Panoneanu și de profesorii marii Școli domnești din Tîrgoviște, Paisie Ligaride și Evghenie Petritzis.

Cele două codice, cel moldovenesc și cel muntean, reprezintă introducerea dreptului romano-bizantin în Țările romînești, pe baza așa-numitelor „bazilicale", prelucrate de juristul italian Prosper Farinacci (*Praxis theoricae criminalis*, Veneția, 1607—1621), precum și de autorii „legilor colonarii" ce reglementează relațiile între șerbi și stăpînii de moșii. Nici unul dintre cele două codice nu formează o simplă traducere a legilor bizantine și a celorlalte izvoare folosite, ci o alegere și o prelucrare de texte conform cu nevoile statelor feudale romînești. Spiritul în care este întocmită legislația patronată de Vasile Lupu și Matei Basarab este strict feudal; se interzice orice strămutare a țăranilor dependenți, se prevăd cele mai cumplite pedepse pentru cei ce ar cuteza să nu asculte de stăpîni şi de cîrmuirea statului. De asemenea aceste codice fac o deosebire netă între clasa supusă şi cea stăpînitoare (boierii) în ceea ce priveşte pedepsele aplicate unora şi altora pentru fapte condamnate de lege.

---

[1] Pe manuscrisul *Pravilei alese* se află o însemnare despre o predică ținută la Iași de învățatul dascăl grec Meletie Sirigos în 1632, ceea ce nu este o dovadă că pravila a fost tradusă în acel an, ci privește un text mai vechi pe care Eustratie se pregătea să-l traducă.

Ultima pravilă romînească dinainte de perioada fanariotă, pînă acum puţin studiată, este cartea mitropolitului Antim Ivireanu, *Capete de poruncă*, tipărită la Tîrgovişte în 1714, în care se cuprind reguli pentru întocmirea testamentelor, a foilor de zestre, despre căsătoria între romîni şi ţigani, despre preoţirea rumînilor scăpaţi de şerbie etc.

Literatura juridică ocupă un loc important în dezvoltarea culturii romîneşti feudale şi a formării limbii literare.

VISTIERNICUL STAVRINOS ŞI MATEI AL MIRELOR

Faptele vitejeşti ale lui Mihai Viteazul au stîrnit admiraţia creştinilor din Peninsula Balcanică şi au stimulat lupta lor activă pentru scuturarea jugului turcesc. Numele lui Mihai Viteazul a fost deosebit de popular în lumea elenică : grecii, la un moment dat, au crezut că prin ajutorul viteazului romîn voievod ar putea scăpa de jugul turcesc.

Izbînzile lui Mihai Viteazul au avut un mare răsunet în rîndurile poporului grec, dovadă cîntecele populare greceşti, care au avut o largă circulaţie. Unul din aceste cîntece, cules de Burada în Macedonia, are următorul cuprins:

Μιχὰλ-μπέης μας κίνησε νὰ πάη νὰ πολεμήση
Πέρνει βαγγέλια 'π 'τὴν Βλαχιὰ καὶ τὸν σταυρὸ ἀπ' τὴν Πόλι,
Μιχὰλ-μπέης ἀνάμεσα σὰν ἥλιος σὰν φεγγάρι.
'Εκεῖ ποὺ πὰν καὶ κόνεψαν, στὰ πράσινα λιβάδια,
Ρίχνουν μπαϊράκια κόκκινα στὰ πράσινα τσαντήρια.
'Εὰν ἔφκιασαν τὸν πόλεμο, τὸ ἔρημο τὸ τσέγκι,
'Ο καραούλης φώναξεν, ὁ καραούλης λέγει :
Πάψε, Μιχάλ, τὸν πόλεμο, τὸ ἔρημο τὸ τσέγκι
Νὰ μετροῦμεν τ' ἀσκέρι μας νὰ μετροῦμεν τὸ σεφέρι.
Μετροῦν οἱ Τοῦρκοι τρεῖς φορὲς τοὺς λείπουν τρεῖς χιλιάδες,
Μετροῦν καὶ τὰ Βλαχόπουλα τοὺς λείπουν τρεῖς νομάτοι.
Κρῖμα σὲ τέτια παιδιά, σὲ τέτια παλληκάρια.

(Mihai, domnul nostru, a pornit să se ducă să se bată,
Ia evanghelii din Ţara Romînească şi crucea din Constantinopol
În frunte merge crucea, în urmă evangheliile
Iar Mihai vodă, între ele, ca soarele, ca luna.
Acolo unde se duse şi poposi în livezile cele verzi,
Aşeză flamuri roşii pe corturi verzi.
După ce s-a dat bătălia, pustia de zăngăneală,
Sentinela strigă, sentinela spune :
Încetează bătălia, Mihai, pustia de zăngăneală,
Să numărăm oştirea noastră, să numărăm oastea.
Numără turcii de trei ori, le lipsesc trei mii,
Numără şi puii de romîni, le lipsesc trei inşi.
Păcat de asemenea copii, de asemenea voinici).

Şi alte cîntece populare greceşti, publicate sau în manuscris, preamăresc faptele vitejeşti ale lui Mihai Viteazul.

În limba greacă avem, în afară de cîntecele populare, și două poeme în slava lui Mihai Viteazul, scrise în versuri de doi contemporani, de vistierul voievodului romîn, Stavrinos, și de Gheorghe Palamed.

Poema lui Stavrinos. Poema vistiernicului Stavrinos poartă titlul Ἀνδραγαθίες τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἀνδρειοτάτου Μιχαὴλ βοεβόδα (Vitejiile prea piosului și prea viteazului Mihai voievod). In ultimele versuri ale poemei găsim unele știri prețioase despre autor:

"Αν θέλετε νὰ μάθετε καὶ μένα τὴν πατρίδα,
Μαλσιανὴ ἡ χώρα μου, τοῦ Δέλβινου μερίδα,
Τὸ ὄνομά μου Σταυρινός, βηστιάρης τὸ ’πινόμη,
Μόνος ἐγὼ τὸ ἔγραψα μὲ τὴν δική μου γνώμη,
’Εκεῖ μέσα εἰς τὴν ’Ερδελίαν, στῆς Πίστρησας τὸ κάστρον
’Εκάθισα καὶ τόγραψα τὴν νύκτα μὲ τὸ ἄστρον

(Dacă doriți să aflați și patria mea
Orașul meu de naștere este Melsiani, din părțile Delvinului
Numele meu Stavrinos, pronumele Vistier
Singur eu am scris aceasta, din propria mea voință
Acolo în Transilvania, la cetatea Bistriței,
Am stat și am scris-o noaptea, la lumina stelelor).

Ieromonahul Neofit, care a editat acest poem, adaugă că Stavrinos „a fost ucis în Moldova, împreună cu fiul său, Gheorghe hatmanul, mai tîrziu, după 30 de ani, de către Ștefan vodă, fără vină". Nu se știe însă întrucît această afirmație este valabilă, deoarece Ștefan vodă Tomșa, care a domnit în Moldova între 1611—1615 și 1621—1623, nu putea să ucidă pe Stavrinos cu 30 de ani mai tîrziu. De altfel, în prefața lui Neofit sînt și alte inexactități.

Stavrinos, fiind vistierul lui Mihai și trăind în apropierea voievodului, a reușit să ne povestească cu multe amănunte suferințele poporului și luptele eroice date de Mihai pentru salvarea poporului romîn și a celorlalte popoare creștine de sub stăpînirea asupritorilor turci. Poemul, scris de un martor ocular, este socotit de istoriografia noastră drept un izvor istoric de mare valoare, fiind utilizat pe larg, iar uneori tradus cuvînt cu cuvînt de autorul *Letopisețului Cantacuzinesc.*

Această cronică rimată, scrisă în greaca populară în 1312 versuri a plăcut publicului cititor și s-a bucurat de o imensă popularitate timp de două secole, dovadă numeroasele ediții care au circulat, precum și numărul mare al imitatorilor săi, greci și străini.

Succesul lui Stavrinos se datorește în mare parte și faptului că în versurile sale a imitat poezia populară greacă și unele poeme scrise în greaca populară, rămase în manuscris sau tipărite. Cînd Stavrinos se întreabă:

Ἄρα καὶ τὶ νὰ γίνηκεν ἀφέντης ὁ Μιχάλης;
Ποῦπετες δὲν ἀκούσθηκεν ἐχθὲς καὶ πρὸ τῆς ἄλλης

……………………………………………………

Οὐδὲ στὸν Χάνην διάβηκεν, οὐδὲ στὴν Μπογδανίαν,
Οὐδὲ πέρα στὴν Τουρκιά, οὐδὲ εἰς τὴν Βλαχίαν,
Μόνον μὲ δράκον πολεμᾶ στῆς Τόρτας τὸ λιβάδι

(Oare ce s-o fi făcut Mihai Vodă?
Nici ieri, nici alaltăieri nu s-a auzit nicăieri vorbindu-se de el.
Nu s-a dus nici la han, nici în Moldova
Nici dincolo în Turcia, nici în Țara Romînească,
Ci se luptă cu un balaur în cîmpia Turdei)

imită poezia populară greacă, în care asemenea întrebări puse de poet revin foarte des.

Autorul își începe poemul printr-o descriere a suferințelor poporului romîn, care era jefuit și batjocorit de asupritorii turci și adaugă :

> Εἶδε ὁ Θεὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν στενοχωρίαν,
> πώγένοντο εἰς τοὺς πτωχοὺς εἰς ὅλην τὴν Βλαχίαν
> καὶ νόησιν τοῦ ἔδωκεν τ' ἀφέντη τοῦ Μιχάλη,
> τοὺς Τούρκους ὅλους στὸ σπαθὶ κ' εἰς θάνατον νὰ βάλη
>
> (A văzut cel de sus nedreptatea și strîmtoarea
> ce apăsa asupra săracilor din întreaga Țară Romînească
> și a dat în gînd lui Mihai vodă
> să treacă pe toți turcii prin sabie).

Sultanul, mîniat de faptele lui Mihai, spune lui Sinan-pașa :

> Γιὰ τοῦτο σύρε γρήγορα καὶ σέβα στὴν Βλαχία,
> καὶ κούρσεψε καὶ σκλάβωσε μάννες μὲ τὰ παιδία
> καὶ αὐτὸν πιάσ 'τὸν ζωντανὸν καὶ φέρε τὸν δεμένον
> νὰ ξεδικήσω τὸ κακὸν ποὺ μῶχει καμωμένον
>
> (Du-te în grabă, intră în Țara Romînească
> distruge această țară și robește mame și copii,
> iar pe el să-l prinzi viu și să mi-l aduci legat,
> ca să mă răzbun de răul ce mi-a făcut).

Dar a urmat biruința lui Mihai la Călugăreni și fuga rușinoasă a lui Sinan-pașa.

Mai departe vedem că Stavrinos nu prea avea încredere în boierii lui Mihai și de aceea spune că Sinan-pașa s-a gîndit să pună mîna pe Mihai prin cumpărarea boierilor:

> Ἄν εἶν' καὶ τάξωμεν φλουρία εὔκολα τὸν νικοῦμεν
> ἄν τάξωμεν στοὺς ἄρχοντες, ἐκεῖνοι τὸν ἀφίνουν,
> καὶ ἄν τοὺς δώσωμεν φλουρία, μᾶς τὸν παραδίδουν
>
> (Dacă vom promite galbeni, ușor îl vom învinge,
> dacă vom promite galbeni boierilor, ci îl vor părăsi
> și dacă le vom da galbeni, ni-l vor preda).

Turcii văzînd că nu reușesc să pună mîna pe Mihai, ci cu cît îl întărîtau, devenea mai dîrz, s-au gîndit la pace. Sultanul Mehmed trimite lui Mihai ambasadori cu scrisori și cu daruri scumpe. Stavrinos descrie pe larg vizita acestor ambasadori la Mihai și darurile oferite, douăzeci de caftane țesute cu fir de aur, sabie de aur cu pietre scumpe, care strălucesc ca luna, un surguci de aur împodobit cu diamante și rubine, precum și trei cai cu tacîmul de aur.

Poetul arată că Mihai vodă a repurtat izbînzi răsunătoare împotriva turcilor, tătarilor și ungurilor și a făcut pe dușmani să tremure în fața oștilor sale puternice. Mihai este reprezentantul strălucit al intereselor poporului romîn și al întregii creștinătăți.

Sfîrșitul tragic al voievodului romîn este zugrăvit în trăsături caracteristice poeziei populare grecești.

Iată cîteva versuri în care Stavrinos jelește moartea lui Mihai:

> Ὦ πέτρες, νῦν ῥαγίσετε, δένδρα ξερριζωθῆτε
> καὶ σεῖς βουνὰ θρηνήσετε καὶ κάμποι λυπηθῆτε,
> ὅτι τὸν ἐστερεύτηκαν ὅλα τὰ παλληκάρια,
> ἐκεῖνον ὁποὺ τρόμαζαν καὶ δράκοι καὶ λεοντάρια
>
> (O pietrelor, sfărîmați-vă, arborilor, dezrădăcinați-vă
> și voi, munților, plîngeți, cîmpiilor, mîhniți-vă,
> căci toți voinicii au pierdut
> pe acela de care se cutremurau balaurii și leii).

Stavrinos a servit de model, cum vom vedea mai jos, lui Gheorghe Palamed și lui Matei al Mirelor, care au scris de asemenea cîte o cronică rimată.

Opera lui Stavrinos a rămas puțin timp inedită (un manuscris se află la mănăstirea Lavra de la Muntele Athos). În anul 1638 a ieșit, pentru prima dată de sub teascurile tipografiei lui Ioan Antonie Iulian din Veneția. Din această ediție ni s-a păstrat un singur exemplar defectuos care se află inserat la sfîrșitul unui manuscris din biblioteca mănăstirii Esfigmenos de la Muntele Athos. Au urmat apoi mai multe ediții, la care era adăugată, la sfîrșit, și *Istoria* lui Matei al Mirelor. Cea mai veche ediție completă cunoscută pînă acum în urmă a fost cea din 1672, după care Émile Legrand a retipărit aceste istorii. D. Russo, fără să aibă norocul să găsească o ediție anterioară, ajunsese la concluzia că au existat în mod sigur și alte ediții, înaintea celei de la 1672, care au fost luate drept model de Antim Diacrusis și Ignatie Petritzis. Un cercetător grec, Gheorghe Arvanitidis, a reușit în 1949 să descopere o ediție din 1642, care, după părerea sa, este ediția a doua. Din descrierea dată de Arvanitidis se vede că noua ediție, care cuprinde și *Istoria* lui Matei al Mirelor, este tipărită la Veneția, tot la tipografia lui Iulian, unde a fost tipărită și prima ediție. Tipograful italian a ținut să adauge pe foaia de titlu a *Istoriei* lui Matei al Mirelor următoarea mențiune: „Și această istorie s-a tipărit cu cheltuiala subsemnatului tipograf, spre slava neamului grecesc“.

Poema lui Stavrinos a fost tradusă în limba romînă în versuri de Teodor M. Eliat acela care împreună cu Anton Pann a tradus în versuri și *Erotocritul.* Traducerea lui Eliat, în multe părți prescurtată, a fost publicată prima dată în 1837 și apoi retipărită de două ori, de G. Dem. Teodorescu și N. Iorga. Directorul de la Sf. Sava, Maxim, necunoscînd traducerea lui Eliat, a tălmăcit din nou și a publicat în 1862 poema lui Stavrinos, împreună cu istoria lui Matei al Mirelor.

Într-un manuscris din secolul al XVIII-lea, care se afla în biblioteca Schottenkloster din Viena, s-a păstrat un rezumat al poemei lui Stavrinos în limba slavo-rusească, întocmit de un admirator anonim al voievodului romîn pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea sau începutul celui următor. Acest rezumat ne arată că faima lui Mihai Viteazul rămăsese vie printre străini.

Un alt grec care a scris o poemă despre Mihai Viteazul este Gheorghe Palamed, în legătură cu care avem foarte puține știri. A trait la curtea cneazului Vasile de Ostrov, în Polonia, foarte probabil ca interpret, și acolo și-a scris opera sa. Cronica rimată poartă titlul: Ἱστορία περιέχουσα πάσας τὰς πράξεις καὶ ἀνδραγαθίας καὶ πολέμους τοῦ ἐκλαμπροτάτου Μιχαὴλ βοϊβόδα, αὐθέντη Οὐγγροβλαχίας, Τρανσυλβανίας, Μολδόβας, ἕως τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς αὐτοῦ *(Istoria cuprinzînd toate faptele, vitejiile și războaiele prea strălucitului Mihai Vodă, domnul Țării Romînești, Transilvaniei și Moldovei, pînă la ziua morții sale).*

Poemul a fost întocmit în decembrie 1607 și are un număr de 1378 versuri scrise în greaca populară, cu unele reminiscențe clasice, mai ales din Homer și din Biblie.

Palamed a cunoscut poemul lui Stavrinos în manuscris, dar fiind și el un martor ocular al evenimentelor, în cronica sa găsim uneori știri pe care nu le întîlnim în poema lui Stavrinos.

Cronica rimată a lui Palamed se vede că nu a fost cunoscută de contemporanii săi și de aceea nu a fost tipărită și n-a avut circulația de care s-a bucurat poemul lui Stavrinos. Ea ni s-a păstrat într-o copie din 1624, care a stat la baza ediției lui É. Legrand din 1881 [1].

N. Bălcescu nu a cunoscut cronica lui Palamed, căci altfel ar fi citat-o în opera sa despre Mihai Viteazul, după cum a citat de cîteva ori poemul lui Stavrinos.

Istoria rimată a lui Matei al Mirelor. Faptele eroice ale lui Mihai Viteazul au impresionat și pe mitropolitul Matei al Mirelor, care a vrut să scrie despre figura măreață a voievodului romîn, dar a renunțat văzînd că alți contemporani i-au luat-o înainte. Ne-o spune chiar el în istoria sa:

> Νὰ γράψω πρῶτον ἤθελα ἄπαντα τοῦ Μιχάλη,
> καὶ χρεία δὲν μᾶς ἔκαμαν, ὅτι ἔγραψαν ἄλλοι
>
> (Mai întîi am vrut să scriu despre toate faptele
> lui Mihai, dar nu a mai fost nevoie, fiindcă alții le scriseseră).

Acest prelat grec, originar din Pogoniani, Epir, a venit în Țara Romînească pe la 1602 și a fost bine primit de domnul Radu Șerban, care i-a dat egumenia mănăstirii Dealul. În 1605 a fost făcut mitropolit al Mirelor, o eparhie în Asia Mică, care exista numai după nume, fără turmă. În timpul incursiunii lui Gabriel Báthory (1610—1611) în Țara Romînească, fugind, Matei a ajuns la mănastirea Bistrița și s-a ascuns, împreună cu stareţul mănăstirii, într-o peșteră. În 1620 îl întîlnim din nou la mănăstirea Dealul, unde a stat pînă la moartea sa, întîmplată în martie 1624.

Matei al Mirelor a fost unul din puținii prelați greci culți din acea epocă, care cunoștea și limba slavă. El a scris cîteva opere originale, slujbe de sfinți, și a copiat caligrafic mai multe manuscrise, care sînt împrăștiate astăzi în diferite biblioteci ; se pare că tot el este traducătorul anonim în limba greacă al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie.*

În istoriografia noastră Matei al Mirelor este cunoscut prin *Scurta povestire despre Șerban Vodă* și mai ales prin cronica sa rimată, care constituie singurul izvor contemporan intern pentru evenimentele petrecute în Țara Romînească între anii 1602—1618.

Această cronică, scrisă în 1618 și publicată împreună cu poemul lui Stavrinos poartă titlul : Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων ἀρξαμένη ἀπὸ Σερμπάνου βοϊβόνδα μέχρι Γαβριὴλ βοϊβόνδα *(Istoria celor întîmplate în Țara Romînească de la Șerban vodă pînă la Gavriil vodă).*

Cronica tratează domniile a patru domni : Radu Șerban, Radu Mihnea, Alexandru Iliaș, Gavriil Movilă și se încheie cu tragerea în țeapă a șefilor mișcării împotriva grecilor, Lupu Mehedințeanu și Buzdugan.

---

[1] Doi cercetători romîni, G. Teodorescu și C. Erbiceanu au arătat importanța acestei cronici rimate, iar ultimul a publicat și cîteva fragmente în versuri în limba romînă. În anul 1905 O. Tafrali a publicat prima traducere integrală în limba romînă, în proză, însoțind-o și de un studiu comparativ, arătînd asemănările cu poemul lui Stavrinos și deosebirile dintre cele două opere.

În istorisirea evenimentelor cronicarul este nepărtinitor și are curajul părerilor sale. Condamnă cu asprime incursiunile lui Moise Szekely și Gabriel Bathory, care n-au vrut să trăiască în pace cu Șerban vodă, și descrie cum oștile romîne, sub comanda lui Șerban, au reușit să învingă oștile dușmane și să ucidă pe îngîmfatul Szekely.

Iată versurile lui Matei referitoare la sfîrșitul acestuia:

Μέσα σ' αὐτὸν τὸν πόλεμον εὐρέθη σκοτωμένος
αὐτὸς ὁ Σέκελ Μωΰσῆς ὁ τρισκαταραμένος,
νεκρός, γυμνὸς καὶ ἄθλιος, αἱματοκυλισμένος,
καὶ μέσα εἰς τὸν βόρβορον σὰν χοῖρος λασπωμένος
ἔτσι ἐγκαταστήθηκεν ἐκ τὴν ἀλαζονείαν,
διότι δὲν ἠθέλησεν ἀγάπην καὶ φιλίαν,
ἀπὸ τὴν ἀγνωσίαν του ἔχασε τὴν ζωήν του
καὶ ἐνὐστέροις ἔχασε μαζὶ καὶ τὴν ψυχήν του,
ὅτι δὲν εἶχε μυαλὰ ποσῶς ἡ κεφαλή του

(În această bătălie a fost găsit ucis însuși blestematul de Szekely Moise, mort gol, scăldat în sînge și plin de noroi, ca un porc în mocirlă. Iată unde a ajuns din cauza semeției lui, fiindcă nu a vrut să trăiască în pace și prietenie. Din ignoranță și-a pierdut viața, oștile, onoarea și sufletul, fiindcă n-a avut de loc creieri în cap).

Matei al Mirelor a văzut în timpul lui Șerban vodă mișcări antigrecești și dă sfaturi romînilor să nu persecute pe greci, de la care au primit legea pravoslavnică și cultura, iar grecilor să se poarte bine cu pămîntenii, să trăiască ca niște frați, în a căror țară se îmbogățesc, și să nu persecute pe cei săraci.

Iată cuvintele pline de înțelepciune ale lui Matei, adresate grecilor:

'Αλλὰ καὶ σεῖς προσέχεσθε, ὦ ἄρχοντες Ρωμαῖοι,
ὅσοι στὴν κούρτην βρίσκεσθε καὶ ὅσοι ἀγοραῖοι,
ἰδέτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τὴν ἀδικίαν,
τοὺς Βλάχους μὴ πειράζετε μὲ τὴν πλεονεξίαν.
Μηδὲ νὰ ἦστ' ἀχόρταγοι στοὺς ἐπτωχοὺς ἀπάνω,
ὅτι εἶν' Θεὸς στοὺς οὐρανοὺς καὶ βλέπει ἀποπάνω.
Μηδὲ νὰ λαιμαργήσετε στοῦ Βλάχου τὰ μπουκάτια,
ὅτι Θεὸς ὁ ἅγιος ἔχει περίσια μάτια
καὶ βλέπει καὶ τοῦ καθενὸς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν τάξι,
μὲ παίδευσιν, μὲ κόλασιν θέλει τὸν διατάξῃ.
Θαρρῶ καὶ δυναστεύετε τοὺς ἐπτωχοὺς τοὺς Βλάχους
καὶ ἡ πλεονεξία σας τοὺς κάμνει ῥωμαιομάχους
καὶ δὲν ἠμποροῦν νὰ σᾶς ἰδοῦν μηδὲ ζωγραφισμένους.

. . . .

Αὐτοὶ οἱ πτωχοὶ μᾶς θρέφουσι καὶ μᾶς ἀποκυττάζουν,
θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες „ζουπούνουλε“ μᾶς κράζουν,
καὶ πρέπει νὰ τοὺς ἔχωμεν καὶ νὰ τοὺς ἀγαποῦμε,
ὅτι μᾶς εἶναι ἀδελφοί, πρέπει νὰ τοὺς τιμοῦμε.

(Dar și voi, boieri greci, cîți vă aflați la curte, și voi negustori, căutați să vă feriți de nedreptate, nu supărați pe romîni cu lăcomia voastră și nu stoarceți pe cei săraci, că Dumnezeu e în ceruri și privește de sus; să nu vă lăcomiți de bucatele romînului, că bunul Dumnezeu are ochi mulți și vede faptele fiecăruia și nu poate scăpa nepedepsit. Cred că asupriți pe bieții romîni și lăcomia voastră îi face să vă urască; ei nu pot să vă vadă nici pictați; acești sărmani ne hrănesc și au grijă de noi, vrînd-nevrînd ne zic „jupîne“ ; trebuie să-i iubim și să-i cinstim ca pe niște frați ai noștri).

Autorul, în sfaturile sale către Alexandru vodă Iliaș, face unele constatări interesante. Matei, cunoscînd suferințele poporului romîn, îndeamnă pe domn, să fie judecător drept și imparțial :

> Νὰ εἶσαι δίκαιος κριτὴς χωρὶς ψηλοφροσύνην
> νὰ κρίνης τὴν ἀλήθειαν μὲ τὴν δικαιοσύνην
> νὰ μὴν θωρῇς εἰς πρόσωπον, μηδὲ νὰ παίρνης δῶρα,
> μηδὲ νὰ βλέπῃς ἴσια τοῦ καθενὸς τὴν πρᾶξιν
> μόνον νὰ βλέπῃς ἴσια τοῦ καθενὸς τὴν πρᾶξιν
> καὶ κάμε τὴν ἀπόφασιν σὰν πρέπει μὲ τὴν τάξιν.

(Să fii judecător drept, fără amabilități, să judeci drept și să cauți adevărul, să nu te uiți la persoană, de este boier sau țăran și nici la daruri, să cercetezi cu nepărtinire fiecare pricină, să judeci drept fapta fiecăruia și să dai hotărîre după lege).

Mai departe cronicarul arată că poporul suferea mult din cauza asupririlor și dărilor grele, și de aceea fugea în țări străine, și cere să fie ușurat și eliberat de aceste poveri. De asemenea sfătuiește pe domn să nu se amestece în alegerea episcopilor ; să fie milostiv cu cei săraci, să deschidă școli, să dea burse la elevii săraci ; să facă fîntîni și poduri peste rîuri, să nu fie lacom, nici să ia avutul celui sărac ; condamnă luxul și arată că nu-i vor fi de folos caii împodobiți, săbiile de aur, hainele brodate cu fir de aur și petrecerile cu mese bogate, cînd cei săraci sînt goi, flămînzi, lipsiți de lemne ca să se încălzească și tremură ca niște frunze ; recomandă lui Iliaș vodă să facă fapte bune, să ajute pe cei flămînzi, să îmbrace pe cei goi, să primească bine pe străini etc.

La sfîrșitul cronicii, Matei al Mirelor ne dă un threnos, adică o plîngere, un cîntec de jale, despre căderea Constantinopolului, în care zugrăvește în culori vii prădăciunile și nelegiuirile făptuite de cuceritori.

Cronica rimată a lui Matei al Mirelor a fost utilizată din plin în cronicile romînești, și anume în *Letopisețul Cantacuzinesc* și în *Cronica Bălenilor*, pentru răstimpul 1602—1618.

Matei al Mirelor, ca și Stavrinos, a avut imitatori. Opera sa a fost luată ca model și uneori plagiată de alți poeți greci, ca de pildă Antim Diacrusis care a scris o povestire în versuri despre războiul din Creta, și Ignatie Petritzis, care a trăit în Țara Romînească și a lucrat la traducerea operei *Îndreptarea legii*, publicată în 1652 la Tîrgoviște. Acesta, prelucrînd în 1670 epopeea lui, *Dighenis Acritas*, imită și plagiază în multe părți pe Matei al Mirelor, luîndu-i aproape în întregime și dedicația. Un alt plagiator al lui Matei al Mirelor este preotul Sinadinos, care, în threnosul său pentru căderea Constantinopolului, copiază de multe ori versuri întregi.

Cronica lui Matei al Mirelor s-a bucurat de o mare circulație în limba greacă, fiind tipărită de mai multe ori împreună cu poema lui Stavrinos. Aceste cronici rimate, deși în afara patrimoniului propriu-zis al literaturii romîne, fiind totuși scrise într-o limbă din ce în ce mai accesibilă cărturarilor romîni, de obicei boieri și clerici, arată că țările romînești deveniseră o speranță politică și culturală, interesînd întreaga lume de limbă grecească de sub stăpînirea otomană. De altfel ele au slujit drept izvoare cronicilor muntene [1].

CRONOGRAFUL LUI MIHAIL MOXA

În anul 1620, un călugăr de la mănăstirea Bistrița din Oltenia, anume Mihail Moxa, a scris un cronograf, o istorie a lumii de la începutul ei, după Biblie, pînă în 1489. L-a scris în romînește compilînd după izvoare slavonești. Nu este prima cronică alcătuită în limba poporului, de vreme ce a fost precedată de cronicile lui Mihai Viteazul, dar este prima „istorie universală" în romînește. Cronograful este un gen specific bizantin, imitat apoi de alte literaturi din răsărit, din cauza caracterului său popular. Istoriografia bizantină cuprinde deopotrivă opere savante, redactate în limba clasică, cu cugetări filozofice asupra persoanelor și faptelor, precum și cronografe care încep de la „facerea lumii", trecînd prin istoria evreilor, a grecilor, a romanilor, apoi a Imperiului bizantin, pline de legende, de fapte minunate care pot trezi imaginația, înșirate fără legături între ele, scrise într-o limbă înțeleasă de toți, uneori în versuri. Primele se adresau societății rafinate a stăpînilor imperiului, cele din urmă orășenilor, călugărilor, poporului. Cronografele bizantine au fost traduse, prelucrate, adause de bulgari, de sîrbi, de ruși și de romîni; ele au ajuns la un gen cunoscut în toată Europa răsăriteană, pe cînd istoriografia savantă și artistică a unui Procopius sau a unei Ana Comnena s-au oprit la porțile Bizanțului. Citirea cronografelor răspundea unei nevoi complexe; biserica găsea în ele „dovezi" că stăpînitorii care s-au purtat după învățătura ei au fost ocrotiți de Dumnezeu; principii aflau o tradiție străveche ce justifica stăpînirea monarhică, dar mai ales se întîlneau acolo fapte extraordinare, pe marginea *Bibliei*, care corespundeau cu apocrifele, povestiri despre țări și vremuri îndepărtate și minunate, ce hrăneau imaginația oamenilor simpli. Cronografele nu pot fi deci socotite letopisețe care corespund de obicei unor nevoi politice, ele sînt scrise pentru popor, corespund nevoilor lui literare, ca și apocrifele, nu însă fără unele intenții de a convinge pe cei supuși de datoria lor, de a rămîne supuși. În cronografele mai tîrzii se mai găsește : lupta popoarelor din sud-estul Europei împotriva păgînilor, putința, uneori a unei înfrîngeri a lor, ceea ce le făcea actuale și pentru romîni.

Despre Mihail Moxa, alcătuitorul primului cronograf romînesc, știm puține lucruri; a scris cronograful în 1620, din îndemnul episcopului Teofil al Rîmnicului. Douăzeci de ani mai tîrziu, în 1640, același tălmăcitor din slavonie traducea în romînește *Pravila* de la Govora (numită așa după locul tipăririi).

Titlul cronografului lui Moxa nu este cunoscut, întrucît lipsește foaia de titlu în cele două manuscrise care cuprind textul, iar însemnarea de la început : „De-nceputul lumiei dentîi" privește numai primul capitol, care tratează despre facerea lumii.

---

[1] În limba romînă a fost publicată în anul 1862, de A. Papiu Ilarian, în *Tezaurul de monumente istorice pentru Romînia* (vol. I). O traducere necunoscută de la începutul sec. al XVIII-lea se află la Biblioteca Academiei R.P.R. Traducerea e nesemnată. Nu se arată cine este traducătorul, dar după constatările lui Dan Simonescu, care pregătește o nouă ediție, traducătorul este cunoscutul cronicar Axinte Uricariul.

Dintre cele două manuscrise, unul se găsește la Leningrad (a fost publicat de B. P. Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*), iar celălalt, necunoscut pînă acum, în biblioteca de stat din Craiova; acesta completează pe cel dintîi.

După obiceiul cronografelor, scrierea completă și prelucrată de Moxa începe cu Geneza, trece la caldeeni, egipteni, asirieni, Cirus al perșilor, Alexandru Macedon, războiul Troiei, istoria Romei și a Imperiului roman, continuată cu aceea a Imperiului bizantin, căderea Constantinopolului și progresele turcilor. Se amintesc la sfîrșit luptele turcilor cu bulgarii, sîrbii și romînii, și cu acest prilej apar figurile istorice romînești, Dan voievod, Mircea, „Iancul voievod“ de Hunedoara, Ștefan cel Mare. Povestirea se termină cu „un semn“ ce s-a întîmplat la Țarigrad în 1489 cînd a căzut fulgerul pe pulberarie și s-a cutremurat pamîntul, „cît împăratul înca se spărie ca va peri atunce“, un semn prevestitor despre sfîrșitul turcilor.

Legende fantastice legate de figurile istorice se întîlnesc la tot pasul. Așa împaratul Leo al Bizanțului iartă pe finul său, pe care-l pusese la închisoare: dar o pasăre maiastra striga deasupra ospățului împărătesc: „Leo, Leo“ aducîndu-i aminte de feciorul închis. Boierii spun atunci împăratului: „Noi sîntem oameni de mîncăm și bem împreuna cu domnia-ta și aminte nu ne aducem de-nsul și atîta vreme închis în temniță“. Împăratul Augustus al romanilor ar fi avut obiceiul să ia nevestele boierilor sai „de zăcea cu iale“, de parcă ar fi fost un domn moldovean sau muntean. Atunci intervine un filozof șiret „Anthinodor meșterșugui sa se scoată din nărav că văzu pre un boiariu plîngînd și știu pentru ce se văeta, că-i era zis de chesar să-și duca muierea la așternutul lui Avgust într-o raclă încuiată. Anthinodor să cerșu de intră el în locul muierii in sicriu, cu sabia goală, și-l duseră la chesariu. Și cînd vru să se culce chesar, el descuie racla, Anthinodor sări cu sabiia la chesar, de multu-l învălui, pînă cînd să jură că va părăsi acest narav, apoi îl lăsă. Decii goni de la sine măscărniciile și tocmi lumea toată supt sine, de-i da dajde“[1]. Bineînțeles că asemenea legende de gust specific medieval nu erau menite să crească vaza stăpînitorilor în ochii cititorilor. Alături de fapte eroice, cuceriri și biruințe, întîlnim în cronograf și mai multe povești de acest fel, care stricau efectul căutat. Chiar cînd traducătorul era un calugar, el nu îndrăznea sa cenzureze textul, socotit probabil ca o învățătură morală, dar el rămînea pentru cititori o anecdotă frumoasă și veselă.

Izvoarele istorice după care a tradus și a compilat Moxa au fost identificate. Mai întîi a folosit pe larg cronica lui Constantin Manasses, scrisă în grecește, în versuri, din veacul al XII-lea și tradusă în limba mediobulgară pe la 1310. Călugărul oltean a cunoscut numai versiunea slavă a cronicii bizantine, aceeași versiune care slujise ca model stilistic cronicarilor moldoveni din veacul precedent, Macarie, Eftimie și Azarie. Moxa nu s-a mărginit numai la acest singur izvor, din care sînt extrase legendele de mai sus; el a cunoscut și întrebuințat încă alte trei cronici slavone: „o povestire pe scurt a anilor de la Adam pînă în vremea de acum“ (pînă la 1425), o cronica sîrbească (1355—1490) și o cronică bulgară, care povestește originea turcilor și cuceririle lor, pînă în veacul al XV-lea. Aceste trei cronici se aflau adunate împreună, cap la cap, într-un manuscris slav și probabil că și Mihail Moxa le-a cunoscut sub această formă.

---

[1] Din textul inedit ms. 32, Craiova.

Compilatorul romîn nu s-a mulţumit să traducă aceste cronici slave şi slavo-bizantine; el a încercat o îmbinare a lor, aşezînd, după putinţă, informaţiile, din diferitele lui izvoare, în ordine cronologică. Astfel textul amănunţit şi prolix al cronicii lui Constantin Manasses a fost mult scurtat, dar totodată completat cu alte informaţii culese din *Povestirea pe scurt* de la Adam. Cînd ajunge la domnia împăratului bizantin Mihail Ducas (anul 1105) Moxa nu mai dispune de povestirea istorică a lui Manasses, care se opreşte aici, şi se vede nevoit să se mulţumească cu textul laconic al cronicilor sîrbeşti şi bulgăreşti, ceea ce dă sfîrşitului cronografului un aspect de rezumat. Cu acest prilej, scriitorul oltean intervine şi declară că, precum „nu poţi ajunge naltul cerului, nice adîncul pămîntului, nici marginea lumiei... aşa nu se poate afla adîncul scripturilor“, căci unii „letopiseţă au scris de unele, alţii de altele, unii pre une locuri şi de unii împăraţi au înmulţit, alţii au scris mai scurt, iară acicea s-a adunat ca în scurt şi ca în de tot“. Moxa vrea să spună că a folosit mai multe izvoare, unele mai scurte, altele mai amănunţite, el ştie că nu este complet, de vreme ce sînt şi alte scrieri, dar nimeni nu le poate cunoaşte pe toate, căci „nu se poate afla adîncul scripturilor“.

Opera lui Mihail Moxa nu este deci o simplă traducere; autorul a prelucrat mai multe izvoare slave, le-a îmbinat, aşezînd ştirile din diferite cronici într-o ordine unitară. A încercat chiar unele comparaţii istorice, de exemplu despre consulii (sfetnicii) Romei, „cum zicem noi judeţ cu pîrgari“, iar Capitoliul, întîlnit în povestirea bizantină, dă lui Moxa prilejul să explice „şi de atunce pînă acum noi chemam besericile latineşti romîneşte capişte“.

Dar nu numai la atît se reduce partea originală a lui Moxa, în cronograful compilat de dînsul. Nu s-a observat că pe temeiul tradiţiei mănăstirilor oltene sau al unor izvoare interne munteneşti, el a încercat să introducă în scriere unele date privitoare la istoria romînească. Anume, în cronica bulgară, pe care în acest loc o traduce cuvînt cu cuvînt, se află o descriere destul de amănunţită a războiului lui Baiazid cu romînii conduşi de Mircea cel Bătrîn. Din textul bulgar, Moxa lasă la o parte, desigur voit, următorul pasaj: Baiazid, la plecarea lui „a lăsat să stăpînească ţara pe unul dintre boieri, iar Mircea a fugit în Ţara Ungurească“. În schimb a adăugat cîteva cuvinte, care nu se aflau în izvorul slavon: „şi mai pierdu Baiazid oastea lui cu totul, iară paşii şi voievozii periră toţi“. Prin urmare, scriitorul oltean a transformat înfrîngerea povestită de izvorul său într-o biruinţă romînească. El scria deci călăuzit de sentimente patriotice. Mai este încă un pasaj în care Moxa a intervenit în favoarea muntenilor. Bătălia cruciaţilor apuseni cu turcii, la Nicopole, în 1396, este tradusă în cronograful oltean tot după cronica bulgară, dar izvorul din care traduce nu pomeneşte de partea luată de romîni în această luptă purtată pentru apărarea ţărilor de la Dunăre. Moxa adaugă de la sine, în enumerarea părţilor oştirii cruciate şi de „Mircea voievod cu rumînii“.

Aşadar, cronograful lui Mihail Moxa merită un loc mai însemnat decît cel ce i s-a atribuit pînă acum în literatura noastră veche. El nu este o simplă traducere din slavoneşte, ci constituie o primă încercare de rînduire a ştirilor de istorie universală, scrisă pentru romîni, cu anumite preocupări de istorie romînească.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Bălcescu, *Reforma socială la romîni* (concept al lucrării *Question économique des Principautés Danubiennes*, Paris, 1850), în *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1953; N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957; St. Ştefănescu, *Evoluţia proprietăţii feudale în Ţara Romînească pînă în veacul al XVII-lea*, în *Studii*, XI, nr. 1, 1958; C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, I, Bucureşti, 1960.

§ I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, *Bibliografie romînească veche*, I şi IV, 1903—1904; D. Simonescu, *Contribuţii la bibliografia romînească veche*, în *Studii şi cercetări de bibliografie*, 1955.

§ I. Ohienko, *Istoria ucrainskogo drukarstva*, 1925; P. P. Panaitescu, *L'influence de Pierre Mogila dans les Principautés Roumaines*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, V, 1926.

§ N. Iorga, *Istoria învăţămîntului romînesc*, Bucureşti, 1928; V. Papacostea, *O şcoală de limbă şi cultură slavonă la Tîrgovişte în timpul domniei lui Matei Basarab*, în *Romanoslavica*, V, 1961; Acelaşi, *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la şcolile din Bucureşti*, în *Studii*, XIV, nr. 1, 1961; D. Strungaru, *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică romînească*, în *Romanoslavica*, IV, *1960*; Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-romînesc*, ed. Gr. Creţu, Bucureşti, 1900; C. Tagliavini, *Il Lexicon Marsilianum, Dizionario latino-rumano-ungherese del sec. XVII*, Academia Romînă, *Etudes et recherches*, V, Bucureşti, 1930.

§ I. Bianu, *Manuscriptul romînesc de la 1632 al lui Eustratie logofătul*, în *Columna lui Traian*, 1882; G. G. Longinescu, *Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor*, Bucureşti, 1912; Gh. Cronţ, *Dreptul bizantin în ţările romîne. Pravila Moldovei din 1646*, în *Studii*, XI, nr. 5, 1958; Acelaşi, *Îndreptarea legii din 1652*, în *Studii*, XII, nr. 1, 1960; *Carte romînească de învăţătură, 1646*, ediţie critică de Andrei Rădulescu şi colaboratori, Bucureşti, 1961.

§ Teodor M. Eliat, *Vestitele vitejii ale lui Mihai vodă ce au stăpînit Ţara Romînească şi Ardealul la anul 1588 (sic) şi pînă la 1601*, trad. din greceşte. Bucureşti, 1837; Eugenie Predescu, *Memorialul vistierului Stavrinos*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, 1845, p. 251—276; *Vitejiile prea piosului şi prea viteazului Mihai voievod de vistiernicul Stavrinos şi Istoria celor întîmplate în Ţara Romînească de la Şerban vodă pînă la Gavril vodă*, text grecesc şi traducere romînească de Maxim, în *Tezaur de monumente istorice*, I (1862); *Istoria*... de Gheorghe Palamed, text grecesc, în Emile Legrand, *Bibliothèque vulgaire*, Paris, 1881, vol. II, p. LXXX—LXXXIII şi 183—230; C. Erbiceanu, *Mihai Viteazul după o scriere greacă a lui Gheorghe Palamid de la 1607*, în *Literatura şi arta romînă*, I, 1896, p. 475—487; O. Tafrali, *Poema lui Gheorghe Palamide*, Bucureşti, 1905; *Doi cîntăreţi greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos şi Palamed*, traduceri de N. Simache şi Tr. Cristescu, Ploieşti, 1943; Iulian Ştefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească, în secolii 17 şi 18*, în *Revista istorică romînă*, IV, 1943; D. Russo, *Poema lui Stavrinos. Modelele şi imitatorii lui Stavrinos. Stavrinos şi Matei al Mirelor imitaţi de Diacrusis. Stavrinos şi Matei al Mirelor imitaţi de Ignatie Petriţis. Stavrinos imitat de Spoutis*, în *Studii istorice greco-romîne*, I, Bucureşti, 1939; M. Berza, *Matei al Mirelor şi cronica cantacuzinească*, în *Cercetări istorice*,

IV, 1929, p. 117—125; G. I. Arvanitidis, *A doua ediție necunoscută a poemelor istorice scrise de vistierul Stavrinos și de Matei al Mirelor* în *Bibliofilul*, IV (1950), fasc. 2, p. 129—131 (grecește).

§ *Cronica lui M. Moxa*, ediția B. P. Hasdeu, în *Cuvente den bătrîni*, I, București, 1878; *Hronograful lui Mihail Moxa*, publicat și adnotat de N. Simache și T. Cristescu, Buzău, 1942; I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIII, 1901, p. 502—535; Margareta Ștefănescu, *Cronica lui Manasses și literatura romîno-slavă și romînă-veche*, Iași, 1927; C. Nicolaescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p. 1—28.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Pe de o parte noile condiții economice și politice create în Țările romînești la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, prin puterea pe care o cîștigă în stat, tot mai mult, boierimea, pe de altă parte începuturile firave ale literaturii în limba poporului constituie premisele care au făcut posibilă în secolul al XVII-lea dezvoltarea unei însemnate literaturi istorice, religioase și beletristice în limba romînă. Se întreprinde acum, e adevărat, oficial numai prin literatura religioasă, o vastă acțiune de culturalizare a poporului (vastă, în comparație cu situația din secolul al XVI-lea, cînd în acest domeniu apar doar încercări izolate). Începe o luptă conștientă și organizată de introducere a limbii naționale în biserică.

Pionierii acestor acțiuni complexe au fost mitropolitul Varlaam în Moldova, Udriște Năsturel în Țara Romînească, și mitropolitul Simeon Ștefan în Transilvania. Contemporani, ei sînt promotorii literaturii romîne religioase în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

MITROPOLITUL VARLAAM

În Moldova, introducerea tiparului și primul efort susținut de răspîndire a cuvîntului romînesc tipărit se datoresc lui Varlaam (?—1657) pe numele mirenesc Vasile Moțoc, fost egumen al mănăstirii Secul, duhovnic al lui Miron Barnovski, sol al acestuia la Moscova, mitropolit între 1632—1653, candidat în 1639 la scaunul patriarhiei ecumenice din Constantinopol și sol de pace al lui Vasile Lupu în Țara Romînească în 1644.

În literatura ecleziastică romînească Varlaam este cunoscut cu următoarele lucrări: *Leastvița* lui Ioan Scărarul, traducere din slavonește, ms.; *Carte romînească de învățătură*, publicată la Iași, 1643; *Șeapte taine a besearicii*, Iași, 1644; *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*, publicat în 1645, probabil la Mănăstirea Dealu, în Țara Romînească [1].

---

[1] Exemplarul cunoscut nu poartă indicația locului de apariție.

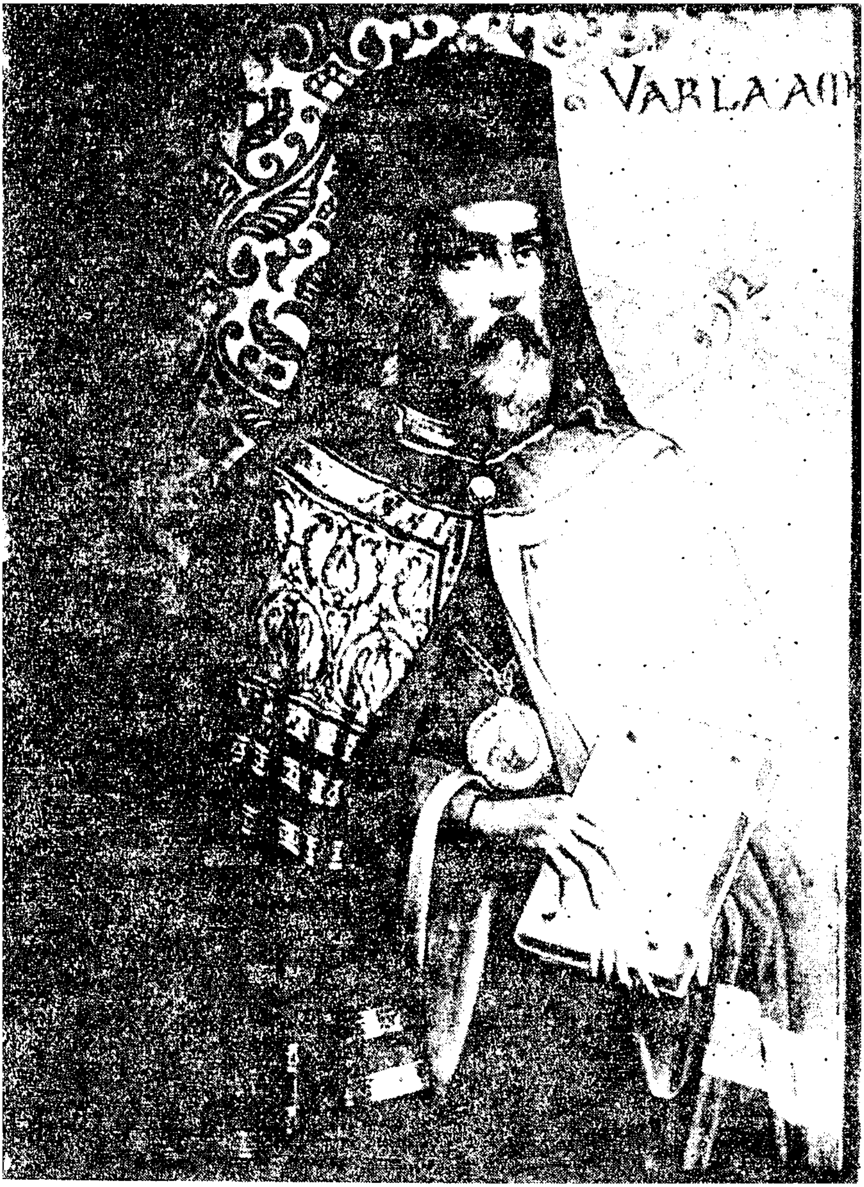

Mitropolitul Varlaam al Moldovei — fotografie. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

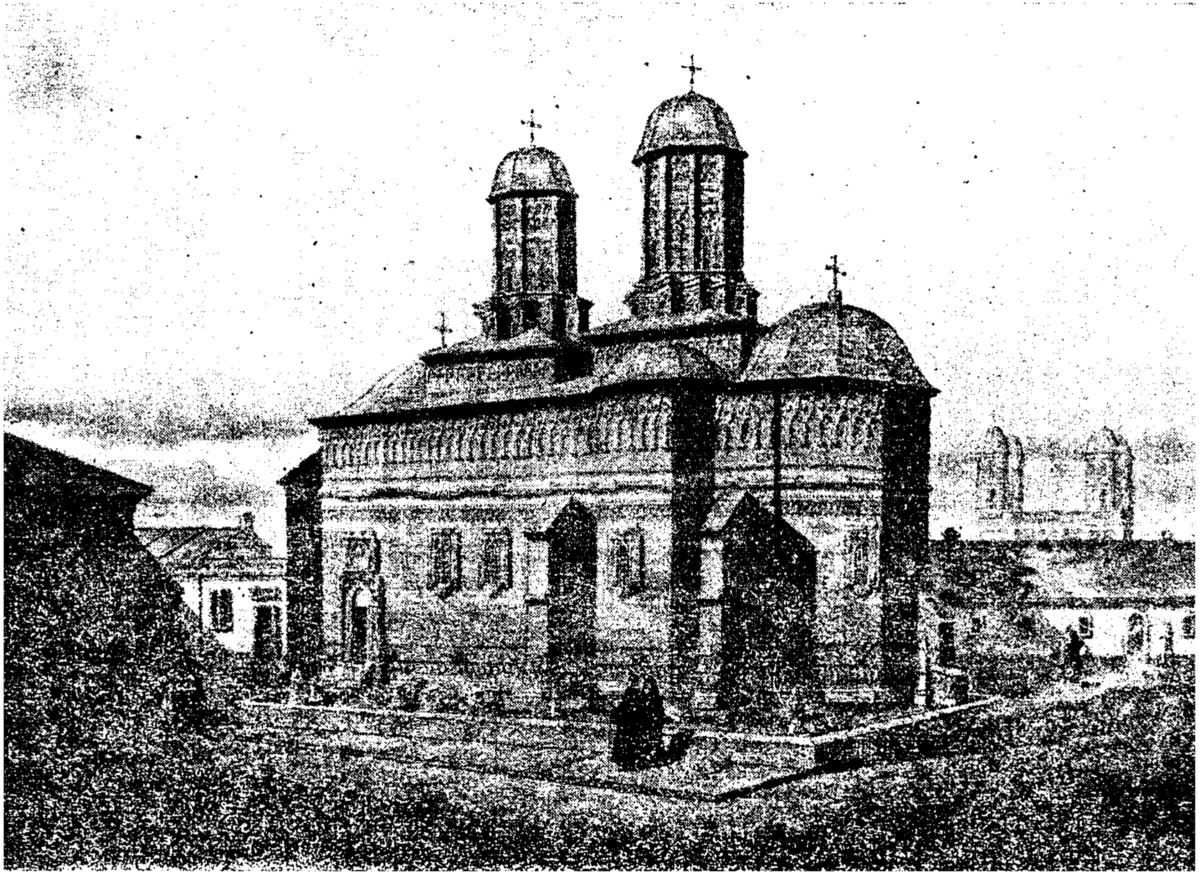

Biserica Trei Ierarhi. Cromolitografie de Carol Popp de Szathmary. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Carte romînească de învățătură, cunoscută mai ales sub numele de *Cazanie*, este un comentar al evangheliilor, tradus din izvoare străine, în cea mai mare parte după versiunea slavonă a *Omiliilor* patriarhului Calist. *Şeapte taine* este tradusă din slavonă în colaborare, nu se ştie în ce proporție, cu Eustratie logofătul şi reprezintă o carte auxiliară a cultului, iar *Răspunsul...* este în întregime o lucrare polemică originală.

Unii cercetători atribuie lui Varlaam şi un *Paraclis al născătoarei de Dumnezeu* (Iaşi, probabil în 1645). *Paraclisul* conține o parte care, după toate probabilitățile, este tradusă; începutul (paraclisul propriu-zis), apoi 48 de versuri originale (despre pedepsirea necredincioşilor) şi două povestiri (pe teme din Vechiul Testament) expuse într-o formă artistică personală.

Ceea ce este sigur e că lucrarea a fost tipărită la Iaşi, în aceaşi perioadă în care a apărut şi *Şeapte taine*, cu care are numeroase trăsături tipografice comune.

Dintre operele publicate ale lui Varlaam, pentru istoria literaturii prezintă interes *Cazania*, care conține primele pagini de proză artistică în limba romînă şi cîteva compuneri versificate. Lucrarea interesează, în mare măsură, şi istoria limbii romîne literare.

Din titlul *Cazaniei*, precum şi din prefețe, ne dăm seama că autorul urmăreşte nu numai consolidarea bisericii romîneşti, ci şi scopuri didactice. Intîia prefață, *Cuvînt împreună către toată semenția romînească*[1], e o închinare adresată poporului romîn de către domnitorul Vasile Lupu, redactată desigur de Varlaam, şi este prețioasă pentru că mărturiseşte deschis străduința autorului versiunii romîneşti a *Cazaniei* de a scrie pe înțelesul tuturor romînilor şi de a folosi o limbă cît mai aleasă; autorul prefeței e conştient de faptul că, prin *Carte romînească de învățătură*, el oferă un „dar limbii romîneşti".

În prefața a doua, adresată cititorului, Varlaam arată motivele principale care l-au determinat să traducă şi să publice cartea: „limba noastră romînească ... n-are carte pre limba sa", bineînțeles, carte de învățătură bisericească, şi, de aceea, „cu nevoie iaste a înțelege cartea alții (=altei) limbi"; „lipsa dascalilor ş-a învățăturei", deoarece „cît au fost învățînd mai de multă vreme, acum nice atîta nime nu învață".

Conținutul *Cazaniei* este în primul rînd *omiletic* (partea întîi şi, mai puțin, partea a doua cuprind predici), dar şi liturgic (predicile sînt însoțite, de obicei, de evangheliile respective) şi hagiografic (cîteva vieți de sfinți, numai în partea a doua).

În prima parte se remarcă apostrofele şi mai ales comparațiile prin care se încep comentariile la pericopa din evanghelie. Iată evocarea vremii împăraților iconoclaşti:

„Cumu-s iarna vicole şi vînturi răci şi vremi geroase, de carile să îngreuiază oamenii şi sîntu supărați, în vremea iernei, iară deaca vine primăvara ei să iuşureadză de acelea de toate şi să veselesc, căce c-au trecut iarna cu gerul şi s-au ivit primăvara cu caldul şi cu seninul, aşea şi în vremea de demult au fost vicole şi vînturi de scîrbe şi de dosădzi pre oameni ca şi într-o vreame de iarnă...".

O imagine complexă a vieții „păcătoase" este obținută prin comparația cu fumul:

---

[1] Ultimul termen apare, aici, în grafia greşită *romenească*.

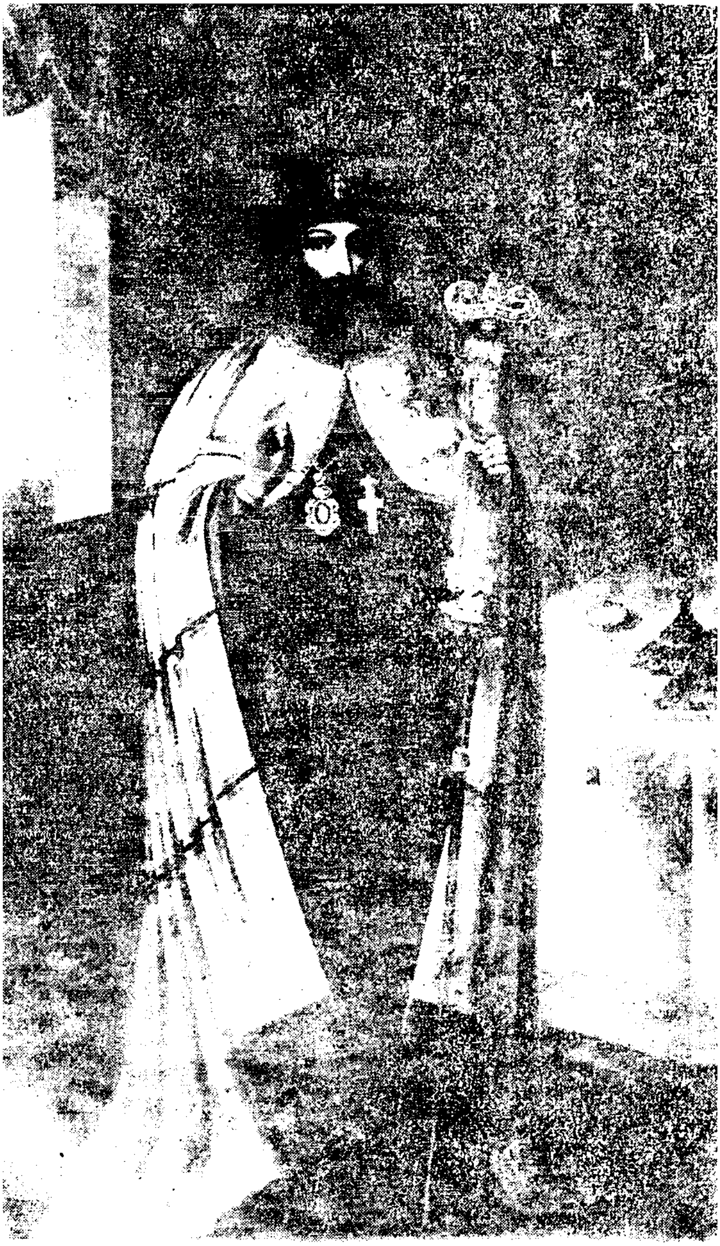

Petru Movilă — fotografie. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

„Cînd petreace omul în fum, atunci-i lacrămadză ochii și de ințimea fumului doru-l ochii și orbăsc; iară deaca iase la văzduh curat și la vreame cu senin, de să primblă pre lîngă izvoară de ape curătoare, atunce sîntu mai veseli ochii și mai curați. și sănătate dobîndesc din văzduh curat. Așea și noi, fraților, deaca intram în fumul păcatelor lumiei aceștia, întru mîncări fără vreame și în beții, în lăcomia avuției aurului și argintului satelor și a vecinilor, și într-alte pohte de pacate, atunce și nouă foarte lăcrămadză ochii sufletului nostru, și de ințimea acelui fum înșelătoriu durere și orbie foarte cumplită rabdă ochii noștri...“.

Printre legendele hagiografice din a doua parte a *Cazaniei* întîlnim și pe aceea a mucenicului Ioan cel Nou de Grigore Țamblac. Pentru viața celorlalți sfinți (Simion stîlpnicul, sfîntul Dumitru, sfîntul Nicolae făcătorul de „cindesc“, Teodor Tiron, sfîntul Gheorghe) Varlaam a utilizat alte izvoare, probabil *Sinaxarele* lui Maximos Margunios, apărute în grecește la Veneția în 1607. O viață a sfintei Paraschiva, ale cărei moaște se aflau la Iași, compusese, după Eftimie, patriarhul Tîrnovei, mitropolitul Matei al Mirelor. De reținut că din legenda sfîntului Gheorghe lipsește episodul cu uciderea balaurului, ca în mineiul întocmit întîi de Simeon Metafrastul. Se povestesc numai caznele la care a fost supus mucenicul de înpăratul Diocletian: i s-a pus o piatră grea pe piept, a fost sfîrtecat cu roata, aruncat într-o varniță, încălțat cu papuci de fier înroșiți în foc, bătut cu vîna de bou, otrăvit pentru ca înviase un mort, decapitat în fine împreună cu soția lui Diocletian, care credea în el. Fapta eroică a sfîntului Gheorghe o fac la Varlaam alți doi mucenici: Dimitrie calcă în picioare o scorpie tocmai cînd aceasta ridicase capul să-l muște, și Teodor Tiron străpunge cu sulița un balaur. Acest act supranatural, comis de mai mulți sfinți, a fost atribuit în cele din urmă exclusiv sfîntului Gheorghe, Iovan Iorgovan din balada populară și Fat-Frumos din basm. Legendele hagiografice ale *Cazaniei* alcătuind elementul ei miraculos, senzațional, vor fi fost ascultate chiar cu mai mult interes de popor decît parabolele evanghelice.

Fie și în ipoteza că, de la un capăt la altul, ar fi traduse sau compilate, cele peste 1000 de pagini de text ale *Cazaniei*, prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii romîne din prima jumătate a sec. al XVII-lea. Contribuția lui Varlaam este incontestabilă, deși nu poate fi determinată în mod precis. Prin cunoașterea aprofundată a limbii romîne și prin talentul sau de orator, Varlaam a reușit sa dea mai multă expresivitate limbii „comune“ a predecesorilor sai.

Sinteză a normelor limbii romîne literare din această epocă, limba lui Varlaam se prezintă unitară pe plan fonetic, lexical, morfologic și sintactic. Puține la număr și periferice în sistemul limbii romîne, inconsecvențele se datoresc nu nesiguranței lui Varlaam în folosirea limbii, ci faptului că însăși limba romîna literară de atunci nu era pe deplin constituită.

În ceea ce privește lexicul, numeroase slavonisme bisericești, curente în cărțile religioase romînești din sec. al XVI-lea (tipărituri și manuscrise) și din primele decenii ale secolului al XVII-lea (manuscrise) nu apar în scrisul mitropolitului moldovean.

Fraza se desfășoară în general liber, natural, și e mult deosebită de fraza forțată a traducerilor romînești din secolul al XVI-lea.

Nu se poate contesta însă ceea ce remarcase încă N. Iorga, „mlădierea unor perioade construite dupa slavona medievală, care și ea împrumutase

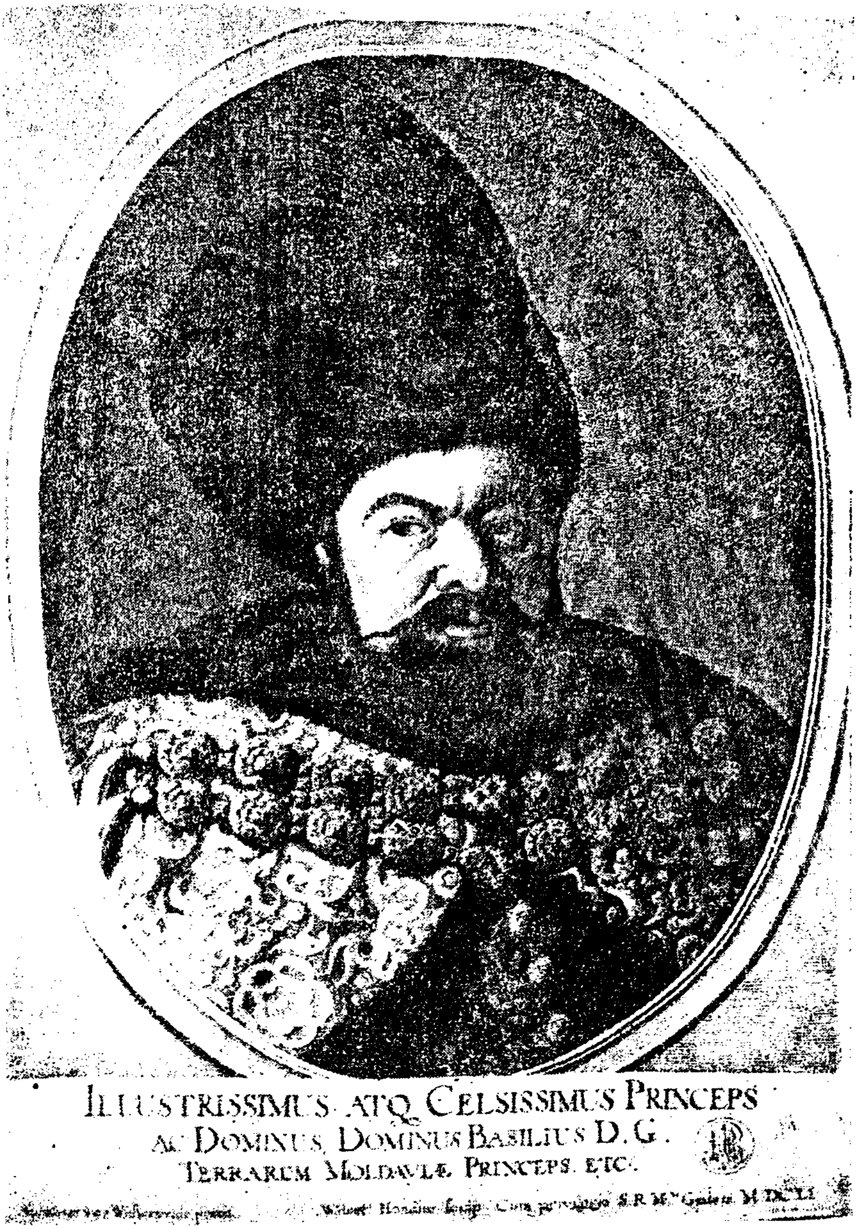
ILLUSTRISSIMUS ATQ CELSISSIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS, DOMINUS BASILIUS D.G.
TERRARUM MOLDAVIÆ PRINCEPS. ETC.

Vasile Lupu. Gravură de W. Hondius. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

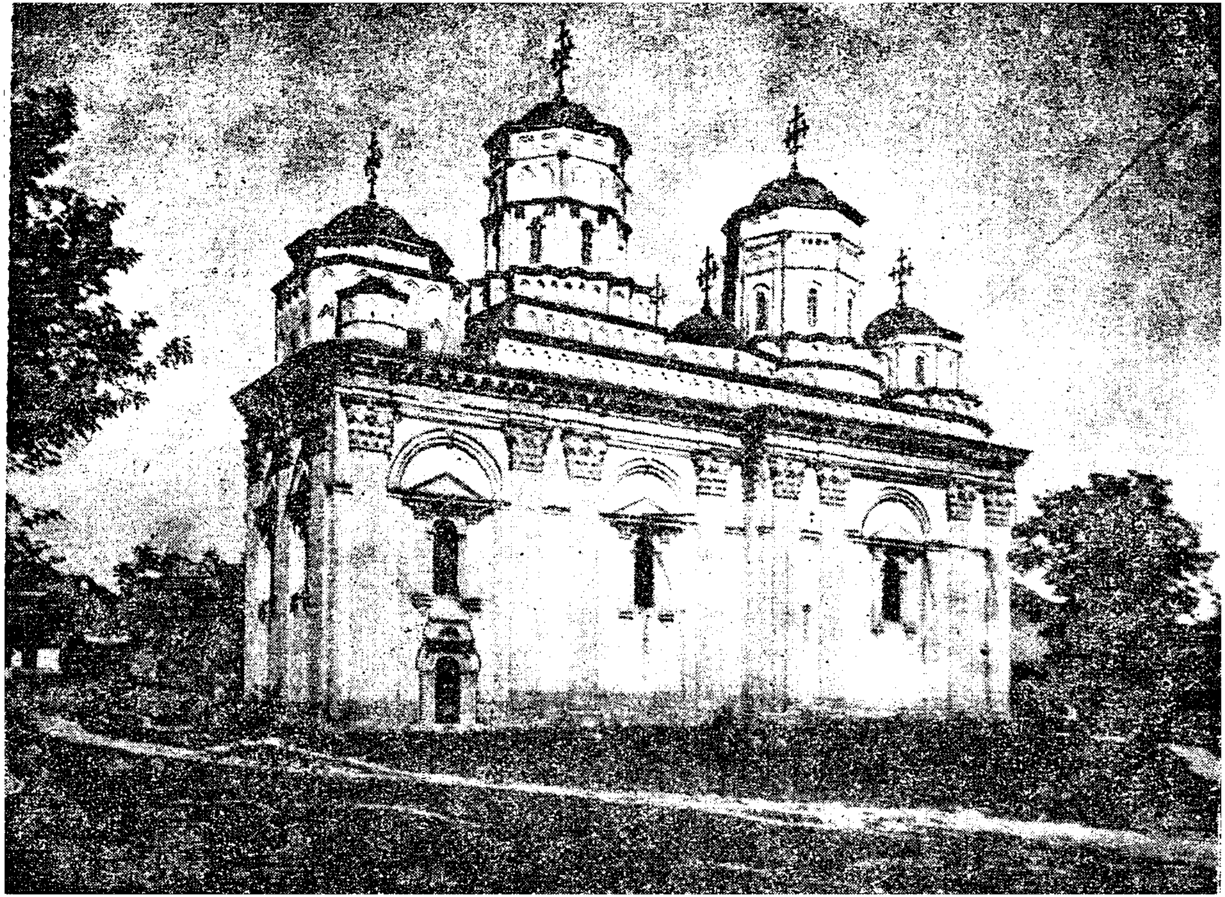

Mănăstirea Golia — după o fotografie. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

ţesătura de frază a vechii limbi greceşti". Şi, acest fapt se explică nu numai prin izvoarele slavone pe care le-a folosit Varlaam, ci — în primul rînd — prin practica relativ îndelungată pe care o avea mitropolitul moldovean în oficierea serviciului divin în slavonă, limba liturgică a bisericii romîneşti de atunci.

Cazania lui Varlaam este tradusă într-o limbă care, cu toate neajunsurile ei, nu prea numeroase de altfel, e mult mai limpede, mai degajată decît a *Cazaniei* din 1581 a lui Coresi.

În foarte puţine cazuri străduinţa autorului versiunii romîneşti a *Cazaniei* din 1643 spre o expunere simplă şi clară s-a concretizat într-o frază artificială, greoaie şi încîlcită.

„Stihurile" lui Varlaam se numără printre primele încercări de versificaţie publicate în limba romînă. Cele trei compoziţii versificate ale *Cazaniei*, însumînd 28 de versuri, reprezintă prima — un imn de laudă adresat puterii domneşti, iar celelalte două — imnuri cu caracter religios. Versurile lor sînt lungi, inegale ca dimensiune şi fără ritm, fără armonie, doar cu rima feminină împerecheată.

Ca exemplu reproducem Stihuri la stema domniei Moldovei :

Deşi vedzi cîndva sămn groznic
Să nu te miri cînd să arată putearnic,
Că putearnicul putearea-l închipuiaşte
Şi slăvitul podoaba-l' schizmeaşte.
Cap de buăr şi la domnii moldoveneşti
Ca puterea aceii hieri să o socoteşti.
De unde mari domni spre laudă ş-au făcut cale,
De-acolo şi Vasil-vodă au ceput lucrurile sale.
Cu învăţături ce în ţara sa temeliuiaşte
Nemuritoriu nume pre lume şie zideaşte.

Este una dintre primele poezii publicate în limba romînă. Nu întîlnim aici nici spontaneitate, nici imagini poetice, nici mai ales îndemînare prozodică. Lipsa de originalitate a lui Varlaam se explică şi prin aceea că el urmează modele străine (slavone şi greceşti), pe care vrea să le transplanteze în scrisul romînesc.

În domeniul versificaţiei, Varlaam nu s-a putut, cum e şi firesc, ridica la un limbaj poetic. Versurile sale sînt prozaice, inexpresive. Nici nu i se putea cere emoţie lirică într-acest soi de comentariu cu totul convenţional.

Sub raportul expresivităţii, mult mai valoroasă este însă expunerea sa în proză, unde Varlaam reuşeşte să ne dea adevărate pagini de naraţiune artistică.

Prin *Cazania* lui Varlaam se publică primele pagini de proză artistică în limba romînă. Chiar dacă textele respective sînt traduse, valoarea lor în procesul de dezvoltare a limbii romîne literare şi a literaturii romîne nu scade cu nimic.

Mitropolitul Varlaam trebuie socotit primul povestitor moldovean. Iată începutul unei naraţiuni :

„...Era u[n]-npărat mare şi putearnic, şi avea doi robi. Deci audzi că în cutare loc să face tîrg mare şi mare neguţătorie şi dobîndă acolo. Şi chemă robii săi şi le dzise :

„Luaţi avuţie multă şi vă duceţi în cutare loc, unde să adună tîrg. Şi faceţi acolo neguţătorie şi într-o lună iară să vă întoarceţi. Iar carele va zăbovi mai mult, numai cu capul va plăti". Deci-ş luară amîndoi robii

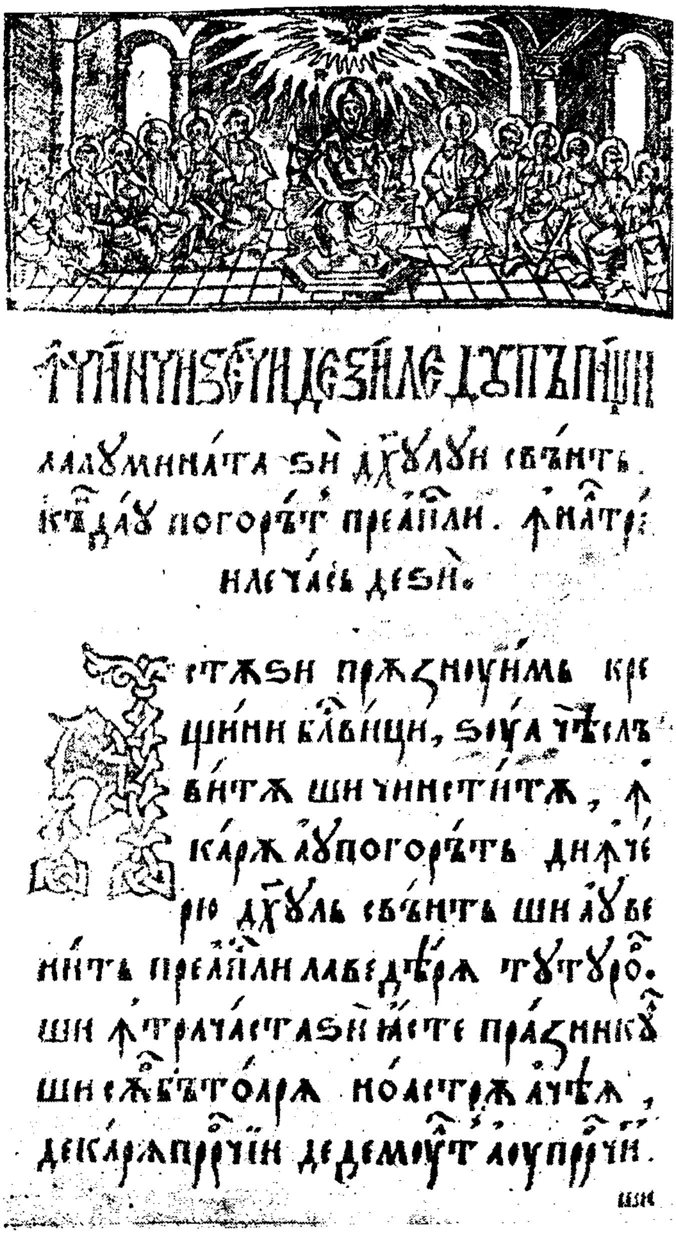

Ꙟ ЧИНЧИЗЕЧИ ДЕ ЗИЛЕ ДꙊПЪ ПАШИ

лалꙋмината ѕи дхꙋлꙋи свѫнтъ. кѫнд аꙋ погорѫт пре апли. ꙟнатре нлечаєь деѕи.

Астѫѕи прѫзнꙋимь крещинии ка̂вници, ѕоуа чѣ слѫвитѫ ши чинститѫ, ꙟ кареа аꙋ погорѫт дин чѣрю дхꙋль свѫнтꙋ ши аꙋ венитꙋ пре апли ла ведѣрѧ тꙋтꙋрѡ̂р. ши ꙟтрачаста ѕи ѥсте празникꙋ ши сѫрбѣтоарѧ ноастрѫ ачѣа, декарѧ пророчии де демꙋлт аꙋ пророчит.

ши

Pagină din *Cazania lui Varlaam*.

aceia avuţie şi să dusără. Deci unul, ca un nebun şi rău ce era, nu cunpără lucruri ce iubiia-împăratul şi să să întoarcă curund, ce cumpără case şi dugheane, şi ocine şi cîte înpăratului nu trebuia, nice-i făcea lui dobîndă. Şi pînă a direage robul acela casele şi dugheanele, ocinele, trecură trei—patru luni şi mai mult. Iară celălalt rob, ca u(n)-nţelept ce era, cumpără pietri scumpe şi de ce trebuia înpăratului. Şi să duse la înpăratul şi înpăratul cinsti-l pr-ins şi-l mări, căci se arăta credincios. Iară pre celălalt tremise cuvînt şi-i tăiară capul ca unui vrăjmaş înpăratului....".

Caracterul literar al limbii *Cazaniei* nu constă atît în slavonismele savante pe care le conţine, şi acelea puţine la număr, şi nici în calcurile din frazele izvoarelor slavone, cît în calităţile artistice ale materialului lingvistic, în vocabularul ales, în fraza îngrijită, în intenţia evidentă şi mărturisită de a scrie pe înţelesul tuturor romînilor. Desigur, pentru aceasta, Varlaam apelează, întîi de toate, la bogăţia de mijloace de expresie a limbii populare, a graiurilor populare, fără să neglijeze nici limba cărturarilor.

În aprecierea rolului *Cazaniei* lui Varlaam în procesul de dezvoltare a literaturii romîne şi a limbii romîne literare, nu trebuie să neglijăm nici circulaţia cărţii. Tipărită într-un tiraj mare şi în condiţii tehnice superioare pentru vremea aceea, lucrarea s-a răspîndit în toate regiunile locuite de romîni. Fără să mai vorbim de Moldova, unde autorul era mitropolit, au fost aflate numeroase exemplare la diferite biserici sau la particulari în Transilvania, Oltenia, Muntenia şi — mai puţine — chiar în Banat.

Dar cartea lui Varlaam nu s-a răspîndit numai în ediţia tipărită prin grija autorului, ci şi în copii-manuscrise făcute de diferiţi cărturari sau copişti în secolul al XVII-lea (încă din primii ani după apariţia ei), al XVIII-lea şi chiar al XIX-lea. Unele dintre aceste copii se află astăzi în diverse biblioteci; cele mai multe continuă să fie păstrate în unele biserici sau la particulari.

Cartea romînească de învăţătură a fost folosită efectiv în multe cazanii tipărite. Astfel, redactorii ediţiei a doua a *Cazaniei* de la Govora (*Evanghelie învăţătoare*, tipărită la Mănăstirea Dealu, 1644) iau de la Varlaam multe descrieri de vieţi de sfinţi, iar *Chiriacodromionul* de la Bălgrad (1699) şi ediţiile de la Bucureşti (1732, 1765, 1768 etc.) nu sînt decît reeditări ale cărţii mitropolitului moldovean.

Această mare răspîndire şi circulaţie a cărţii, în forma tipărită la Iaşi, (1641—1643) şi în copii-manuscrise, şi utilizarea sau reeditarea ei în diferite *Cazanii* de mai tîrziu, ne îndreptăţesc să afirmăm că Varlaam a contribuit într-o măsură considerabilă, în comparaţie cu alţi cărturari romîni din epoca veche, la procesul de consolidare a limbii romîne literare. Doar cronicarii şi anumite cărţi populare au mai avut, printre iubitorii de carte ai epocii vechi, o asemenea influenţă.

Celelalte două cărţi ale lui Varlaam au avut o circulaţie incomparabil mai restrînsă decît *Cazania.*

Din *Şeapte taine a besearicii* (Iaşi, 1644) relevăm doar versurile care încadrează stema Moldovei:

Pecetea d[o]mnii[i] moldoveneşti
        Vîlhva aceştiia heri să o socoteşti.
Cap de buăr fiind tare,
        Arată putearea celui mai mare.
Acesta chip de buăr
        Mulţi au biruit fără număr.

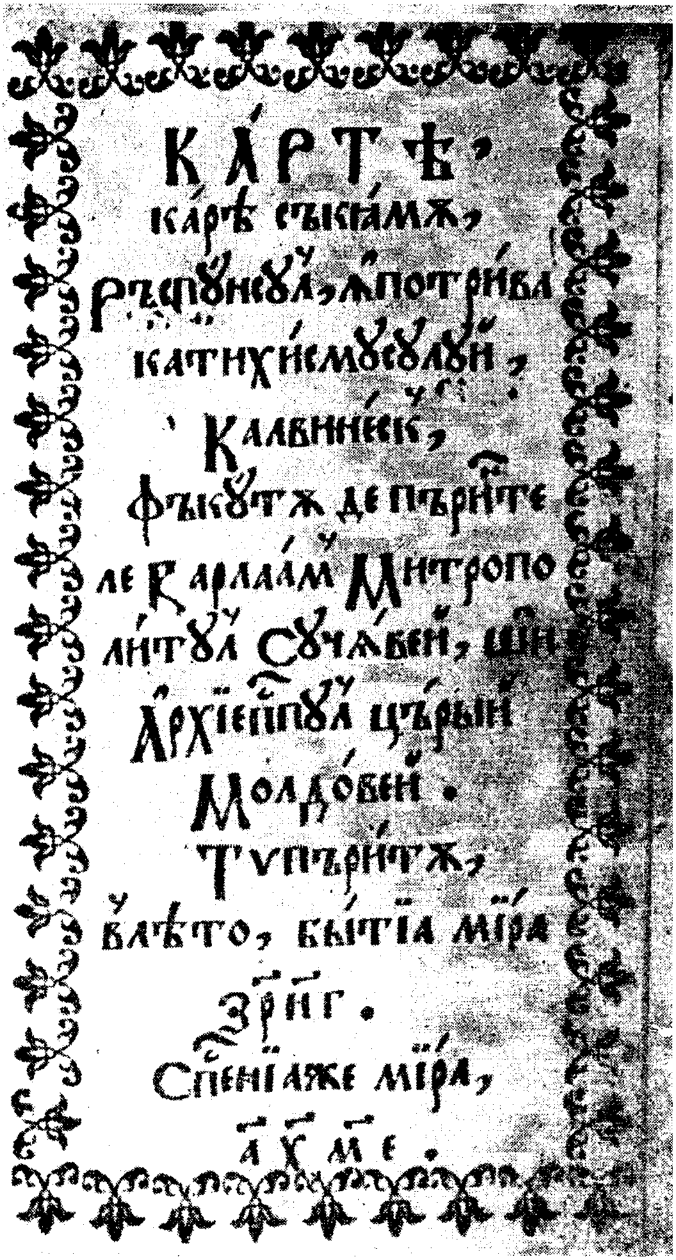

КАРТѢ,
карѣ сѫ кїа́мѫ,
Рѫспꙋ́нсꙋл, ꙟпотри́ва
Катихи́смꙋсꙋлꙋй,
Калвине́ск,
фѫкꙋ́тѫ де пѫри́нте
ле Варлаа́м Митропо
ли́тꙋл Сꙋча́вей, ши
Архиепи́скꙋпꙋл цѫ́рыи
Молдо́вей.
Тѵпѫри́тѫ,
в лѣто, бытїа мїра
зрнг.
Спсенїаже мїра,
ахме.

Pagină din *Răspunsul împotriva catihismului.*

Autorul acestor versuri trudnice, care ar putea fi Eustratie logofătul, nu face decît să reia cîteva idei şi expresii din versurile la stema ţării cuprinse în *Cazania* lui Varlaam şi să le toarne în construcţii sintactice relativ mai simple, dar în tipare lipsite de armonie.

Cealaltă lucrare a lui Varlaam a fost publicată probabil la Mănăstirea Dealu, în Ţara Romînească. Cu ocazia unei vizite pe care o face în Muntenia, la Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, la care fusese trimis în solie în 1644, Varlaam ia cunoştinţă de un *Catehism calvinesc*, tipărit în romîneşte la Bălgrad, în 1642. Indignat de propaganda calvină pe care o încercau maghiarii calvini din Transilvania printre romîni, mitropolitul moldovean redactează lucrarea polemică *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, care apare în 1645.

Stilul polemic al lui Varlaam este muşcător:

„Deci noi toţi credincioşii ce urmăm învăţăturile celor credincioase şi adevărate a svinţilor părinţi purtători de dumnezeire, şi de duhul svînt luminaţ, mărturisim şi dzicem: „întru una svîntă săbornică şi apostolească beseareca“. Ce cu adevăr dzic aicea calvinii şi liutereanii: o beseareca nice svîntă, nice săbornică, nice apostolească, că aşea iaste beseareca lor, nice o svinţie n-are, nice preuţie, nice are ceale şeapte taine, nice săbornică, că nu-i în toată lumea, nice din toate limbile adunată, nice apostolească, că nu-i de la apostoli, ce-i de curund şi noao ca de dăunădzi de o sută de ai de-are hi, nice are făpturile apostolilor, nice-ş ţin învăţăturile apostolilor. Apostolii învaţă curăţiia să fie mai mare decît căsătoria. Iară ei o strică şi silesc pre toţi oamenii să se căsătorească. Apostolii învaţă: „Popa să hie bărbat numai unii muieri“, iară ei pînă în şeapte muieri iau şi-s tot popi...“.

Un fapt care ne lămureşte asupra procesului de dezvoltare a limbii romîne literare şi asupra măsurii în care au colaborat şi alţii la elaborarea versiunii romîneşti a ultimelor două cărţi ale lui Varlaam, este concesiunea care se face fonetismelor regionale.

Atît în *Şeapte taine*, cît şi în *Răspuns*, predomină formele în care *f* nu este palatalizat în *h* deci: *fie*, *va fi* etc. În *Răspuns*, în loc de fonetismele moldoveneşti *dz* şi *g* se folosesc foarte des *z*, *j* (deci: *zice*, *jos*). *Şeapte taine*, am văzut, este o carte tradusă în colaborare cu Eustratie logofătul. Oare concesiile se datoresc colaboratorului sau conştiinţei lui Varlaam despre necesitatea unei norme unitare şi supradialectale a limbii literare? Considerăm mai aproape de adevăr prima ipoteză cu atît mai mult cu cît „literarizările“ din *Răspuns* e posibil să se datorească intervenţiei directe sau indirecte a lui Udrişte. *Răspunsul* se adresa, în primul rînd, transilvănenilor. Prezentarea argumentelor într-un fonetism cu prea multe regionalisme ar fi avut dezavantajul de a nu fi uşor urmărite. Cum pe Udrişte Năsturel îl cunoaştem ca pe un cărturar foarte activ, considerăm că, la sugestia lui, Varlaam sau tipografia a renunţat la particularităţile regionale. Norma literară pe care o preconiza Varlaam este cea din *Cazanie*: arhaizantă, biblică, dar în acelaşi timp cu o serie de regionalisme fonetice şi lexicale. Este evident că prin asemenea opere de colaborare şi prin renunţarea treptată la particularităţile lingvistice regionale, norma supradialectală a limbii literare s-a impus tot mai mult, devenind la un moment dat o necesitate.

UDRIŞTE NĂSTUREL

Udrişte Năsturel (cca. 1596—1657) a avut un rol deosebit de activ în dezvoltarea culturii slavone şi romîneşti în timpul domniei lui Matei Basarab, al cărui cumnat era.

După ce ocupă funcţia de diac în divanul domnesc, Udrişte devine pentru o lungă perioadă consilier intim (vtori logofăt) al curţii domneşti. Avînd o cultură aleasă şi bucurîndu-se de încrederea lui Matei Basarab, el a fost trimis în diferite solii în ţările străine (la regele Poloniei şi la împăratul din Viena, în 1638 ; în Transilvania, pentru a duce tratative cu principele maghiar, în 1648 şi 1655). La Tîrgovişte la curtea domnească, cunoaşte pe Varlaam, mitropolitul Moldovei, trimis în 1644 de Vasile Lupu pentru a încheia pacea cu Matea Basarab. Cu această ocazie, între Varlaam şi Udrişte Năsturel se stabilesc relaţii de strînsă prietenie. Varlaam apreciază in mod deosebit calităţile lui Udrişte. Bine orientat în problemele religioase, Udrişte întreţine discuţii dogmatice cu diferiţi reprezentanţi ai bisericii catolice şi ortodoxe. Numele lui Udrişte Năsturel apare în diferite forme : Uriil Năsturel, Orest Năsturel, Udrişte Năsturel, la care se adaugă adesea atributul cvasinobiliar ot Fiereşti (sau Fierăşti).

Socotit, pe vremea sa, un mare învăţat al Ţării Romîneşti, Udrişte Năsturel este un bun cunoscător al limbilor slavonă, greacă, latină, rusă. Principalele sale contribuţii în domeniul culturii privesc literatura religioasa în limba slavonă şi în limba romînă şi versificaţia în limba slavonă.

Astfel, pentru *Molitvenicul* slavon tipărit la Cîmpulung (Ţara Romînească) în 1635, el a alcătuit o compunere versificată (12 stihuri) în limba slavonă — de redacţie mediobulgară, cu elemente ruseşti, compunere închinată stemei ţării şi publicată în fruntea cărţii. Aceste versuri slavone la stema ţării se retipăresc în fruntea *Pravilei* de la Govora, din 1640. *Pravila* de la Govora s-a publicat, în acelaşi timp, şi într-o ediţie specială pentru Transilvania. Versurile lui Udrişte, în care se preamăreşte puterea domnească, au semnificaţie politică şi patriotică şi au constituit un îndemn pentru alţii ca să scrie şi ei stihuri în limba slavonă sau chiar în limba romînă.

Udrişte Năsturel a dat apoi ajutor, probabil mai mult moral, la traducerea făcută de ieromonahul Silvestru, din limba rusă în limba romîna, a *Evangheliei învăţătoare*, tipărită la Govora în 1642. Faptul e subliniat în mod special în prefaţa către cititori. O mare parte a materialului acestei *Cazanii* a fost folosit (chiar în colile originale, cu unele pagini retipărite) pentru ediţia amplificată a *Evangheliei învăţătoare*, apărută cu doi ani mai tîrziu (1641) la Mănăstirea Dealu. Amplificarea constă, de fapt, în reproducerea continuării după *Cazania* lui Varlaam, apărută între timp la Iaşi (1641—1643). În prefaţa ediţiei din 1644, care e diferită de a ediţiei din 1612, nu se mai menţionează aportul lui Udrişte Năsturel. Aceasta ne face să credem că rolul lui Udrişte la elaborarea ediţiei întîi a fost mai mult moral (eventual şi bănesc). În schimb, ediţia din 1644 are, sub stema ţării, o „poezie“ de 6 versuri în limba romînă („Stihuri în stema domniei Ţărăi Romîneşti neam casei băsărăbească“) închinate stemei, versuri care nu sînt altceva decît un rezumat al stihurilor slavone ale lui Udrişte Năsturel apărute sub stema ţării în *Molitvenicul* de la Cîmpulung (1635) şi în *Pravila* de la Govora (1640). Rezumarea şi transpunerea în limba romînă a versurilor

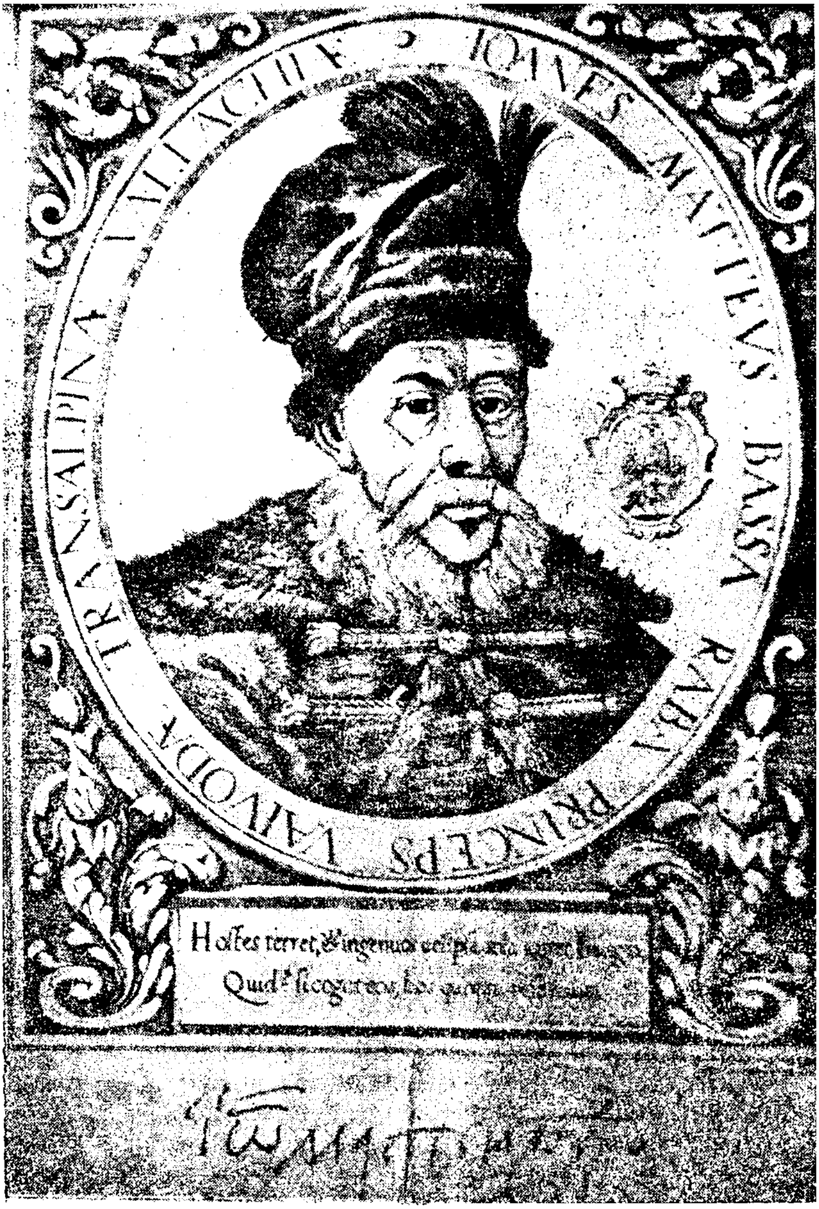
IOANES MATTEVS BASSA RABA PRINCEPS VAIVODA TRANSALPINA VALACHIE
Hostes terret, & ingenuos
Quid

Matei Basarab. Gravură contemporană de M. Boschinuis.
Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

lui Udrişte se datoreşte, probabil, altcuiva decît acestuia. Dacă Udrişte Năsturel ar fi fost autorul versiunii romîneşti, numele său ar fi fost menţionat ca atare. Limba versiunii romîneşti a stihurilor e încărcată de construcţii neobişnuite în limba romînă, iar stilul e prin excelenţă prozaic, lipsit de supleţe.

Udrişte Năsturel a redactat, pentru Melchisedec din Peloponez, egumenul mănăstirii din Cîmpulung, *Predoslovia* şi „prefaţa către cititori“ la *Antologhionul* slavon tipărit la Cîmpulung (Ţara Romînească), în 1643. Limba slavonă a acestui *Antologhion* este de redacţie mediobulgară cu elemente ruseşti.

Una dintre cele mai valoroase lucrări ale lui Udrişte Năsturel este însă traducerea din latină în slavona rusă a operei ascetice medievale, foarte răspîndite în Apus, *De imitatione Christi.* Traducerea cărturarului muntean („Carte despre imitarea lui Cristos“) s-a tipărit la Mănăstirea Dealu în 1647. Originalul latin este atribuit lui Thomas a Kempis (mai precis : Thomas Hamarken van Kempen, de lîngă Köln, cca. 1380—1470). Traducerea lui Udrişte este însoţită de 6 distihuri de laudă către Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab şi sora lui Udrişte, de o prefaţă a lui Udrişte către Varlaam, mitropolitul Moldovei, de un epilog şi de stema lui Udrişte Năsturel. Versurile, deşi nesemnate, nu pot fi atribuite decît lui Udrişte Năsturel, care mai alcătuise versuri asemănătoare pentru *Molitvenicul* slavon din 1635.

În prefaţa către Varlaam, reţinem afirmaţia lui Udrişte în legătură cu „înrudirea“ dintre limba romînă şi limba latină. El declară că „a căpătat“ multă „dragoste“ pentru „limba rîmlenească sau latinească nouă vădit înrudită“.

Problema relaţiilor dintre limba romînă şi limba latină, în sensul „derivaţiei“, nu al „înrudirii“, fusese atacată, cu cîţiva ani mai înainte, de Grigore Ureche. Udrişte Năsturel însă nu avea de unde să cunoască cronica lui Ureche care a avut la început (cîteva decenii) o circulaţie foarte redusă, fiind transmisă foarte puţin timp prin original şi apoi, prin versiunea interpolată a lui Simion Dascălul. Originea limbii romîne va constitui un obiect de cercetare mai dezvoltată, de-abia mai tîrziu, datorită unor cronicari ca Miron Costin, de exemplu, şi mai ales datorită reprezentanţilor Şcolii ardelene.

În aceeaşi prefaţă, Udrişte Năsturel mărturiseşte că, pentru traducerea cărţii „am fost împins şi încurajat pînă acum de influenţa iubirii mele pentru aceste două limbi, adică slavona şi latina“.

Lucrarea *De imitatione Christi* s-a bucurat de o largă circulaţie. A fost tradusă în principalele limbi vorbite în Europa şi a fost popularizată îndeosebi la popoarele de religie romano-catolică. Ea a fost tradusă totuşi şi în Răsăritul ortodox. Prin traducerea lui Udrişte Năsturel lucrarea se răspîndeşte mai ales la popoarele slave. În limba romînă se cunosc cîteva versiuni din sec. al XIX-lea şi mai multe din primele decenii ale sec. al XX-lea. Unele dintre ele au fost retipărite. În această chestiune, desigur, nu se mai poate pune problema contribuţiei cărţii la dezvoltarea culturii, mai precis a literaturii romîne sau a limbii romîne.

Dar lucrarea cea mai preţioasă a lui Udrişte Năsturel este traducerea în romîneşte a romanului *Viaţa sfinţilor Varlaam şi Iosaf.*

Se crede că versiunea pe care se întemeiază Udrişte este cea publicată de mitropolitul Kievului Petru Movilă la Kuteinski, în 1637. Udrişte şi-a terminat traducerea în 1649, dar a găsit de cuviință să nu o publice. Păstrată multă vreme în manuscris, în jurul anilor 1671—1673 a fost copiată de grămăticul domnesc Fota, în 3 exemplare, care s-au transmis posterității alături de numeroase copii.

SIMION ŞTEFAN

De numele mitropolitului ortodox Simion Ştefan e legată tipărirea la Bălgrad (=Alba-Iulia) a două lucrări religioase, *Noul Testament* (1648) şi *Psaltirea* (1651), a căror semnificație, fără să privească direct dezvoltarea literaturii artistice romîneşti, depăşeşte totuşi limitele strîmte ale vieţii bisericeşti. Cele două cărţi, în special prima, prezintă un interes deosebit pentru istoria culturii romîneşti, şi anume pentru limba romînă literară şi, indirect, prin aceasta, pentru literatura artistică.

Cartea de căpetenie a lui Simion Ştefan, *Noul Testament*, are o importanţă excepţională, în primul rînd pentru problemele teoretice de limbă literară pe care le ridică prefaţa către cititori, în al doilea rînd prin însăşi limba folosită în traducerea acestei voluminoase opere[1]. Prefaţa către principele Ardealului conţine, de asemenea, observaţii interesante de ordin politic, care oglindesc orientarea umanistă a mitropolitului ardelean.

Lucrarea a fost tipărită „cu îndemnarea şi porunca, denpreună cu toată cheltuiala, a măriei sale Gheorghe Rakoţi (= Rákóczy Gheorghe I), craiul Ardealului i prociia“, cu scopul de a atrage pe romînii din Transilvania la calvinism.

Această primă traducere integrală a *Noului Testament* în romîneşte, la care au colaborat „preuţi cărturari şi oameni înţelepţi“[2], s-a făcut, după cum se afirmă în titlul cărţii, „cu mare socotinţă“, după o versiune grecească şi una slavonă. Prefaţa adresată principelui Ardealului completează informaţia din titlu : tălmăcirea s-a făcut din limbile greacă, slavonă şi latină. În prefaţa către cititori se precizează că, în timp ce Selivestru, iniţiatorul traducerii, folosise numai o versiune grecească, ceilalţi traducători au recurs la o serie de versiuni greceşti, slavone şi latine, dintre care se menţionează versiunea latină a lui Ieronim, tradusă din greceşte[3], şi o versiune slavonă, tipărită la Moscova, tradusă de asemenea din greacă. Traducătorii s-au orientat mai cu seamă după textul grecesc : „de (cartea) cea grecească nu ne-am depărtat“, zic ei, deoarece şi-au dat seama că versiunea greacă a fost „izvorul celorlalte“.

Un cercetător, Ioan Bălan, consideră că traducătorii, pe lîngă versiunile indicate, au mai „studiat... şi ceea ce nu ne spun, dar ne arată textul şi ne spune mintea : *Biblia* ungurească tipărită de calvini. Cuvintele de origine ungurească şi unele fraze întru toate slugarnice acestei limbi, ne conving pe deplin despre acest lucru“.

---

[1] Cartea are 672 pagini mari.

[2] Vezi prefaţa către principele Ardealului, f. IV. Un studiu lingvistic amănunţit ar putea duce, eventual, la stabilirea numărului aproximativ al traducătorilor.

[3] Versiune cunoscută sub numele de *Vulgata* şi devenită, prin hotărîrea Conciliului Tridentin (1545—1563), versiunea oficială a bisericii catolice. Ieronim (Hieronymus) a trăit între anii (cca. 340—420 e.n.

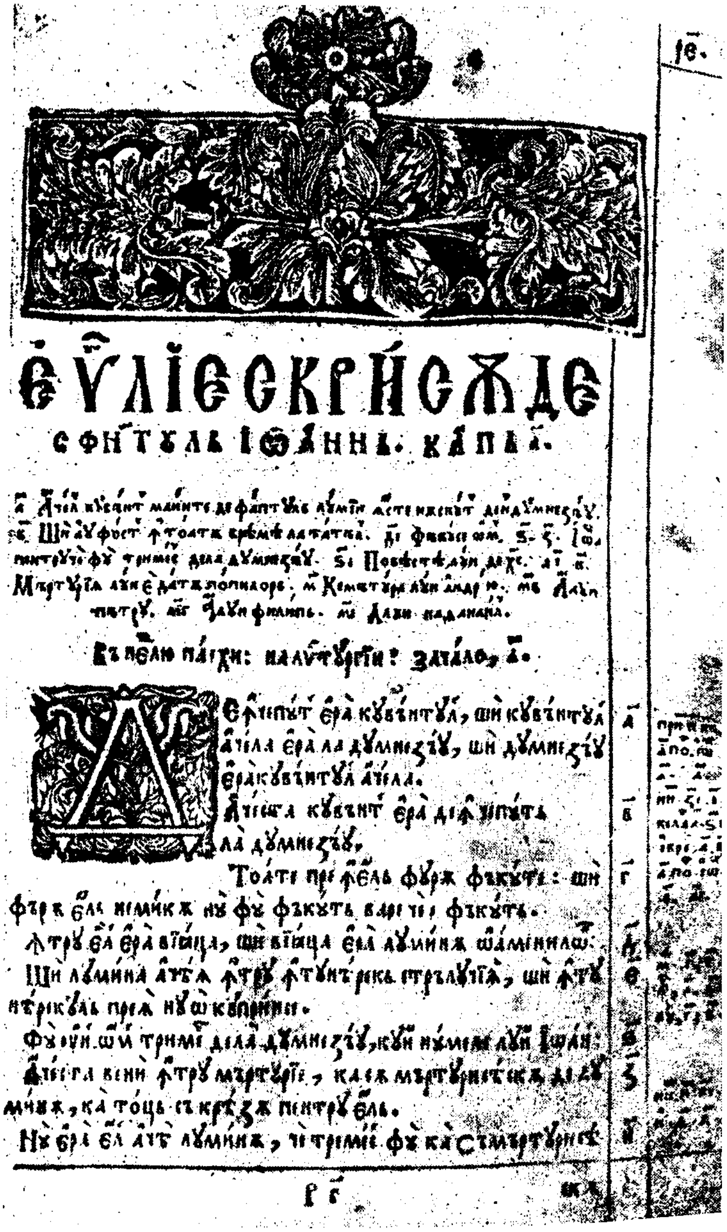

Pagină din *Noul Testament* de la Bălgrad.

Acelaşi susţine că au fost utilizate, pentru părţile corespunzătoare, şi *Tetraevanghelul* lui Coresi, *Palia* de la Orăştie, şi poate *Cazania* lui Varlaam. Erorile comune sau construcţiile identice s-ar putea explica însă şi prin folosirea aceloraşi izvoare. În orice caz, diferenţele sînt mult mai numeroase decît asemănările.

Cartea are două „predoslovii". Prima, *Predoslovie cătră mărie-sa craiul Ardealului*, este un cuvînt de laudă adresat lui Gheorghe Rakoczy I şi un pretext pentru comentarii de ordin politic şi teologic. Tot aici se arată că traducerea s-a făcut din îndemnul şi cu cheltuiala principelui, se indică din ce limbi s-a tradus cartea şi se spune că ea a fost tipărită în tipografia (din Bălgrad) nou înfiinţată, chiar din iniţiativa lui Rakoczy. Această prefaţă, care se caracterizează printr-o expunere subiectivă, în fraze greoaie, cu multe citate din *Biblie* şi cu multe comparaţii, este iscălită : „Slugă mai mică şi plecată a mării-tale, Simion Ştefan, arhiepiscop şi mitropolit scaunului Belgradului şi a Vadului şi a Maramureşului şi a toată ţara Ardealului".

Cea de-a doua prefaţă, *Predoslavie cătră cetitori*, ne interesează în măsură mult mai mare, datorită problemelor de limbă pe care le dezbate.

Conştient de unitatea poporului romîn, în ciuda faptului că romînii sînt „răsfiraţi" în mai multe „ţări" şi că, din această cauză, prezintă diferenţe de grai (diferenţe dialectale), autorul (sau autorii) prefeţei militează cu convingere pentru crearea unei limbi comune. „Rumînii nu grăiescu în toate ţările într-un chip", se afirmă în prefaţă către cititori, „încă nici într-o ţară toţi într-un chip. Pentru aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi, grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip". Iar pentru făurirea unei limbi literare e necesar, întîi de toate, să se folosească cuvinte de cea mai largă circulaţie (în accepţiunea geografică) : „Bine ştim", se spune în continuare, „că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţările, aşa şi cuvintele acealea sînt bune carele le înţeleg toţi".

În conformitate cu principiul stabilit în elaborarea cărţii, traducătorii s-au străduit să scrie într-o limbă cît mai accesibilă tuturor romînilor : „Noi derept aceea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim aşea cum să înţeleagă toţ(i) ; iară să (= dacă) nu vor înţelege toţi, nu-i de vina noastră ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumînii printr-alte ţări, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toţi într-un chip".

O problemă spinoasă, pe care traducătorii *Noului Testament* o rezolvă practic, este aceea a îmbogăţirii vocabularului limbii romîne cu cuvinte noi, cu neologisme. Constatînd că limba romînă nu are termeni corespunzători pentru o serie întreagă de noţiuni noi, ei împrumută termeni mai ales din originalul grecesc după care traduc. Tălmăcitorii au în vedere aici şi felul cum a fost rezolvată problema neologismelor, pentru acelaşi text, în alte limbi.

Problemele fundamentale ale limbii literare care se discută în prefaţa către cititori a *Noului Testament* de la Bălgrad şi rezolvarea lor practică în cursul traducerii cărţii, conferă colectivului de traducători un merit deosebit în dezvoltarea limbii romîne literare. Este prima dată cînd, în mod public, din partea unor cărturari romîni se acordă o atenţie specială problemelor limbii literare.

Pe lîngă problemele de limbă literară pe care le ridică prefaţa către cititori, ne vom opri asupra unor amănunte de ordin filologic, care pun într-o lumină nouă principiile călăuzitoare ale traducerii.

Chiar de la începutul prefeţei, se arată că operaţia de traducere a cărţii a fost iniţiată de ieromonahul Selivestru, din limba greacă, şi că, după moartea acestuia, partea tradusă de el a fost remaniată, din cauza lacunelor şi a erorilor de limbă. Continuatorii lui Selivestru, de asemenea, au tradus restul cărţii.

Acest Selivestru este unul şi acelaşi cu „Silvestru chipurile eromonah", egumen de Govora, care tipăreşte în 1641 sinaxarul de la sfîrşitul *Psaltirii* slavone de la Govora (1638), şi care, sub controlul lui Udrişte Năsturel, traduce din slavona rusă *Evanghelia învăţătoare*, tipărită în 1642, tot la Govora.

Numele continuatorilor lui Selivestru în munca de traducere a *Noului Testament* nu ne sînt date. Deoarece prefaţa către cititori nu este semnată şi deoarece stilul ei este mult mai concis decît al prefeţei către principele Ardealului, iar expunerea se remarcă prin caracterul ei obiectiv, concret, ordonat şi prin fraze, în general, mai scurte, considerăm că Simion Ştefan nu a colaborat la traducerea cărţii. Dacă ar fi colaborat, faptul ar fi fost menţionat în mod deosebit, iar Simion Ştefan ar fi fost cel mai îndreptăţit să iscălească şi această prefaţă către cititori. De altfel, şi informaţiile pe care le avem despre cultura lui ne împiedică să-l socotim printre traducătorii cărţii.

Principiile referitoare la limba literară, preconizate în prefaţa către cititori, au fost traduse în fapt : ceea ce caracterizează limba *Noului Testament* de la Bălgrad este apropierea de limba populară.

Sub patronajul lui Simion Ştefan s-au tipărit la Bălgrad, în 1651, o *Psaltire*, care, după mai multe afirmaţii, deocamdată neverificate, cuprinse în carte, a fost tradusă din ebraică. Nu e lipsit de importanţă faptul că unele nume de persoană (nume biblice) au structura fonetică maghiară (de ex. *Izikiiaş* craiu), iar într-un loc din introducere se vorbeşte de sf. Avgustin.

Chiar dacă traducerile de la Bălgrad au reuşit să cîştige un număr oarecare de prozeliţi pentru calvinism, ele şi-au atins ţinta în primul rînd pe plan lingvistic, constituind unul dintre factorii care au contribuit la întărirea limbii romîne literare.

BIBLIOGRAFIE

§ Gh. Dincă, *Varlaam mitropolitul Moldovei*, Bucureşti, 1915; P. V. Haneş, *Vechile noastre Cazanii. Coresi, Varlaam. Mănăstirea Dealu*, în *Prietenii istoriei literare*, Bucureşti, I, 1931; Grigore Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică*, în *Cercetări istorice*, XIII—XVI (1940) şi XVII (1943); Varlaam, *Cazania, 1643* (text transliterat de J. Byck), Bucureşti, 1943; Florea Mureşeanu, *Cazania lui Varlaam. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944; *Atanasie Popa. Cazania lui Varlaam. Prezentare grafică*, Timişoara, 1944; N. Chiţescu, *Răspuns la Catehismul calvinesc*, în *Biserica ortodoxă romînă*, oct. 1945; Al. Rosetti, *Varlaam*, în *Cum vorbim*, I, nr. 8, 1949; Gabriel Ştrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului romînesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, I, 1955;

Dan Simonescu, *Contribuții la bibliografia romînească veche*, ibid.; *300 de ani de la moartea mitropolitului Varlaam*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, oct. 1957, p. 742—861; Augustin Z. N. Pop, *Viața mitropolitului Varlaam al Moldovei*; T. Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca teolog*; I. Lupaș, *Cartea romînească de învățătură de la 1643 retipărită într-o ediție transilvană la Alba-Iulia în 1699*; Constantin Nonea, *Legăturile mitropolitului Varlaam cu bisericile ortodoxe din Kiev și Moscova*; Paul Mihail, *Circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam în biserica romînească*; Emil Diaconescu, *O importantă donație a mitropolitului Varlaam făcută mănăstirii Secul*; C. A. Stoide, *Despre unele însemnări de pe Cazania lui Varlaam*; Scarlat Porcescu, *Locul mitropolitului Varlaam în biserica ortodoxă și în viața culturală a poporului romîn)*; Liviu Onu, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii romîne literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, București, 1958.

§ P. V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, IX (1910); Dan Simonescu, *Încercări istorico-literare*, I, Cîmpulung-Muscel, 1926; Eufrosina Dvoicenco, *Un studiu necunoscut al lui Hasdeu despre traducerea cărții De imitatione Christi în 1647*, în *Revista istorică*, XVIII (1932); Emil Turdeanu, *Varlaam și Ioasaf. Istoricul și filiațiunea redacțiunilor romînești*, în *Cercetări literare*, I (1934); Dan Simonescu și D. P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, București, 1939 (extras din *Biserica ortodoxă romînă*, nr. 11—12, 1938).

§ I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914; St. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a romînilor din Transilvania și Ungaria*, I, ed. II, Sibiu, 1935; I. Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, I, Cluj, 1940; T. Racotă, *Mitropolitul Sim. Ștefan al Bălgradului adnotator al cronicii lui Gr. Ureche și relațiile sale cu calvinii*, în *Transilvania*, 73 (1942), nr. 2—3; D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba romînă*, în *Transilvania*, 73 (1942), nr. 4.

MARII CRONICARI MOLDOVENI

GRIGORE URECHE

Letopisețul lui Grigore Ureche este cea dintîi cronică romînească ajunsă pînă la noi.

Gr. Ureche face parte dintr-o familie de boiernași care înaintează în istorie pînă pe vremea lui Alexandru cel Bun. Documentele menționează apoi pe Danciu Ureche, străbunul lui Gr. Ureche, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. În documente apare și fiul acestuia, Maxim. Despre amîndoi se știu însă puține lucruri. Date mai bogate avem, în schimb, despre Nestor Ureche, fiul lui Maxim și tatăl lui Gr. Ureche. Nestor Ureche a jucat un rol important în istoria Moldovei la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea. Activitatea lui iese în evidență pe vremea lui Petru Șchiopul, care-l trimite ca sol la Poartă, îi întărește stăpînirea peste

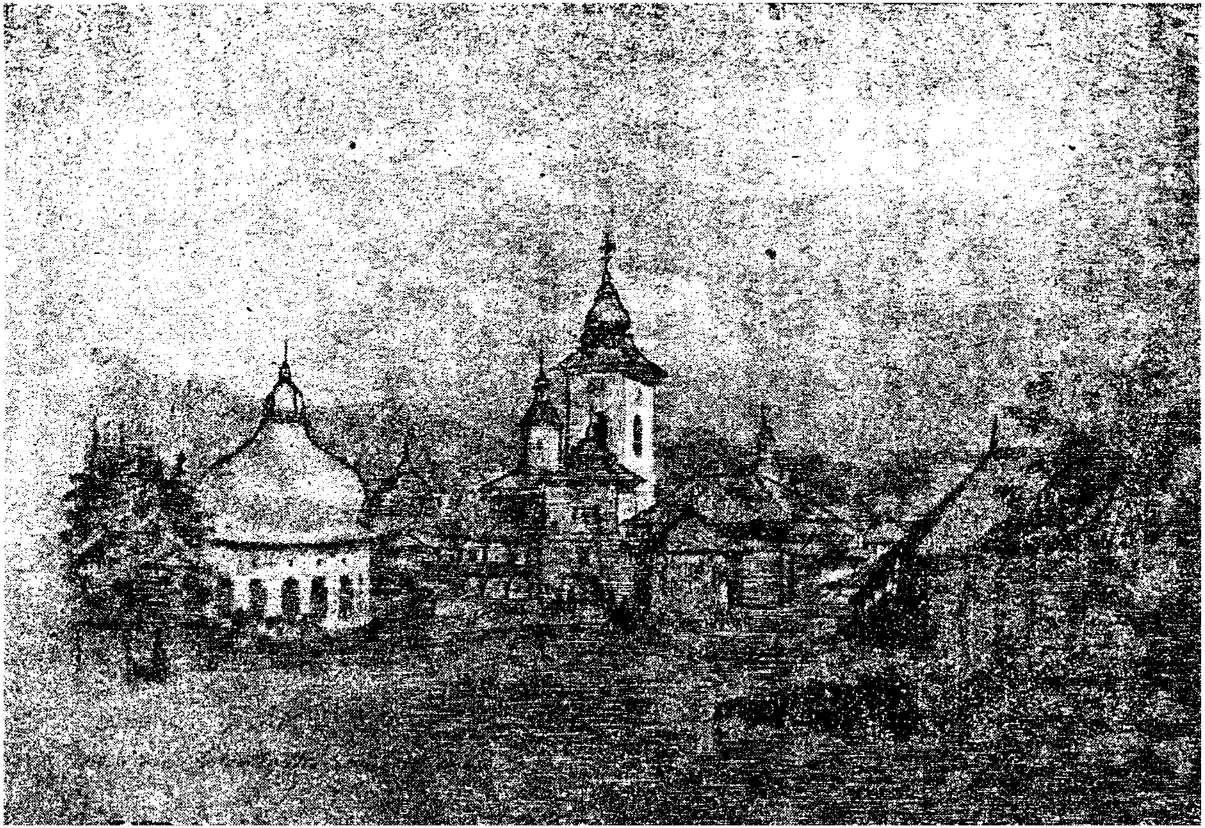

Mănăstirea Neamț.

un şir de moşii, sau schimbă cu el sate pe cai de rasă. Nestor Ureche era foarte întreprinzător. În 1589 cumpără cu 1200 galbeni de aur satul Goeşti, în ţinutul Cîrligătura, unde se stabileşte şi unde a petrecut o vreme şi Gr. Ureche. Sub Aron Vodă, Nestor Ureche ajunge mare logofăt (1592), iar cînd domnul este silit să părăsească tronul din cauza pîrilor boiereşti, Nestor Ureche îi ţine locul. Reconfirmat la Poartă, Aron cere într-ascuns lui Nestor Ureche să închidă pe boierii potrivnici pînă vine el, dar marele logofăt nu înţelege să se facă unealta tiranului, anunţă pe cei ameninţaţi şi singur, luîndu-şi familia, pleacă din ţară, „gonind noaptea, toată noaptea, şi ziua, toată ziua" — după cum notează fiul său în cronică — pînă ce trece hotarul, în Polonia. Aici se alătură altor refugiaţi, care pribegeau împreună cu Petru Şchiopul : fraţii Luca şi Simion Stroici, fraţii Ieremia şi Simion Movilă, Andrei Hatmanul etc. În 1595 Ieremia Movilă se întoarce în Moldova cu ajutor polon şi ocupă tronul (1595—1606). Luca Stroici ajunge mare logofăt, iar Nestor Ureche devine mare vornic al Ţării de Jos. De acum înainte Nestor Ureche rămîne asociat la acţiunile Movileştilor şi joacă un rol de frunte în politica Moldovei. Este trimis ca observator la dezbaterile seimului polon (1598), apoi, prin intervenţia lui Ieremia Movilă pe lîngă coroana, senatul şi seimul polon, i se acordă indigenatul. În baza lui, Nestor Ureche a fost în măsură să arendeze după 1611, moşie în starostia Rohatinului, care i-a adus însemnate venituri. A purtat corespondenţă în latineşte cu demnitari străini (există chiar menţiunea unei corespondenţe cu împăratul Rudolf). În pribegie fiind, Nestor Ureche s-a înscris în 1612 ca membru al Frăţiei Ortodoxe ucrainiene de la Lwow, asociaţie de rezistenţă împotriva propagandei iezuite printre ortodocşii răsăriteni. În 1615 revine în ţară o dată cu urcarea pe tron a lui Alexandru Movilă (1615—1616), apoi la căderea acestuia fuge din nou în Polonia şi se reîntoarce în scurtă vreme, sub domnia lui Radu Mihnea (1616—1619). În 1617 se găsea în Moldova şi probabil murea chiar în acest an, fiind îngropat împreună cu soţia sa, Mitrofana, la mănăstirea Secul, pe care a ridicat-o în 1602 şi a dăruit-o cu moşii şi odoare, drept mulţumire că se ascunsese cîndva aici.

Nestor Ureche a adunat o avere considerabilă în sate, moşii, mori, podgorii, heleşteie, prisăci etc., multe din acestea dăruite de Movileşti. Actul de împărţeală între urmaşi înscrie numai pentru Grigore Ureche vreo 27 de sate sau părţi de sate, cu mori, vaduri de moară şi heleşteie, răspîndite în toată Moldova.

În peregrinările tatălui, Grigore Ureche a trăit în Polonia. Cînd şi unde s-a născut nu se ştie precis. Probabil între anii 1590—1595. Aproximativ după 1611 a urmat cursurile unei şcoli polone la Lwow, fie că aceasta a fost „o şcoală privată liberală", fie şcoala Frăţiei Ortodoxe, înfiinţată în 1586, care avea, de asemenea un program de învăţătură în măsură să concureze pe iezuiţi. Miron Costin notează că „a învăţat în şcoli liberale", care puneau accentul pe învăţătura laică şi se opuneau învăţăturii mistice a şcolilor iezuite. În aceste şcoli liberale studiul istoriei şi geografiei, alături de studiul limbilor clasice, latină şi greacă, stătea pe primul plan.

Cît timp va fi studiat Gr. Ureche într-o asemenea şcoală (în 1616 se găsea încă la Lwow) şi cît timp va fi rămas în Polonia nu se ştie precis. Posibilităţi de trai şi de studiu avea acolo. Se va fi întors în ţară înainte de moartea părintelui sau după aceea.

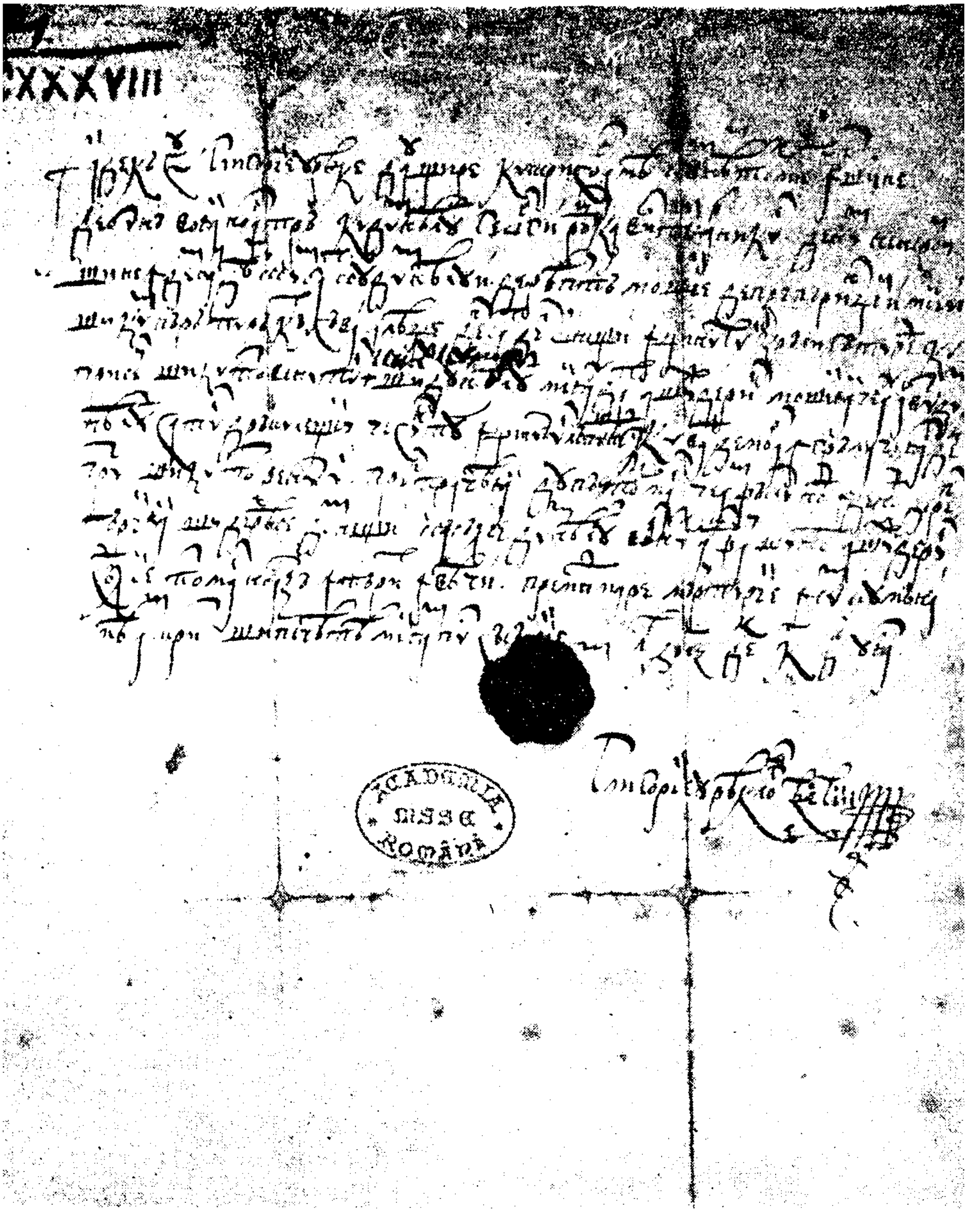

Text semnat de Gr. Ureche.

În acte apare prezent în Moldova de-abia în 1628, sub întîia domnie a lui Miron Barnovschi (1626—1629), ca logofăt al treilea. Domnii se schimbă repede. Sub Alexandru Iliaş (1631—1633) Gr. Ureche are rangul de spătar. Domnitorul este mazilit şi înlocuit, dar la Poartă obţine din nou domnia. Boierii se opun, alcătuiesc o delegaţie în frunte cu vornicul Vasile Lupu, postelnicul Ioan Costin, tatăl lui Miron Costin, şi spătarul Grigore Ureche şi merg la Constantinopole să protesteze. Aici sînt însă siliţi să se împace cu Alexandru Iliaş şi să-l accepte domn. Întors în ţară, domnul plănuieşte să piardă pe opozanţi, între ei pe Vasile Lupu şi Gr. Ureche. Astfel, Gr. Ureche a stat un moment „cu capul în mînă" şi ar fi pierit, dacă planul lui Alexandru Iliaş nu era divulgat. Boierii au răsculat poporul şi domnul a fost silit să părăsească ţara în condiţii dramatice, povestite de Miron Costin. Unealta voievodului, boierul Batişte Veveli, a fost făcut fărîme de mulţime.

După cîtăva vreme s-a urcat pe tronul Moldovei vornicul Vasile Lupu (1634—1653) şi pentru Gr. Ureche au urmat ani de linişte. A ocupat dregătoriile de mare spătar (1634—1642) şi apoi de mare vornic al Ţării de Jos (1642—1647). În aceşti ani, Ureche a fost un sfetnic de încredere al lui Vasile Lupu, fiind consultat şi ascultîndu-i-se sfatul în probleme de stat, privind mai ales relaţiile cu Polonia.

Într-o vreme în care are loc o înflorire a culturii romîneşti, datorită noilor condiţii de dezvoltare economică, politică şi socială, datorită relaţiilor şi luptei asociaţiilor culturale ortodoxe răsăritene împotriva infiltrării reformate şi iezuit-catolice în Ţările romîneşti şi în Ucraina, în vremea în care se încearcă întîia oară fixarea normelor juridice în stat prin alcătuirea unor pravile, Ureche s-a gîndit, neîndemnat de nimeni, să scrie cronica ţării pe care nu a apucat s-o termine.

La 15 aprilie 1647 apare pentru ultima dată în documente, iar la 3 mai 1647 are loc împărţirea averii lui între moştenitori, ceea ce înseamnă că nu mai era în viaţă.

În mănăstirea Bistriţa din Moldova există în pronaos o criptă „făcută din porunca lui Nestor Ureche". După actele mănăstirii, în ea a fost îngropat Gr. Ureche.

Cronica lui Gr. Ureche a ridicat multe probleme, nelimpezite încă pe deplin, şi nu poate fi valorificată fără prezentarea condiţiilor care au generat-o. Din tinereţe autorul pare să fi avut o pasiune specială pentru studiile de istorie şi etnogeografie, care i-au revelat date necunoscute despre trecutul poporului romîn, despre trecutul şi viaţa contemporană a altor popoare, lărgindu-i orizontul şi formîndu-i o concepţie realistă despre viaţa oamenilor şi condiţiile lor de trai. Concepţia lui despre lume s-a cristalizat în timpul studiilor în şcolile polone, dominate de un fond umanist.

Ideile umaniste şi-au făcut drum în Polonia încă de la începutul secolului al XV-lea şi au avut repercusiuni însemnate în domeniul culturii şi al treburilor de stat. Umanismul polon este de sursă italiană. Începînd cu secolul al XIV-lea, italienii genovezi sînt organizatori ai exploatării miniere din Polonia, oraşele polone în drumul de tranzit comercial dinspre Apus spre Marea Neagră sînt înţesate de negustorii italieni. Vaticanul însuşi, împrumutînd bani din bănci italiene, concesionează acestora spre exploatare bunurile unor dioceze polone. Spiritul nou de viaţă materială pregăteşte terenul pentru încolţirea ideilor umaniste.

La conciliul de la Constanța (1414—1418), a fost prezent și a impresionat pe cei de față marele umanist italian Poggio Bracciolini. Conciliul religios s-a transformat „într-un congres științific“ cu dezbateri umaniste. Un nou contact al reprezentanților poloni cu umanismul a avut loc la conciliul de la Basel (1431—1449). Se aduc la Cracovia manuscrise ale operelor antice și opere ale umaniștilor contemporani. Interesul pentru cultura și literatura antică devine din ce în ce mai mare. În 1450, deși canonic, marele cronicar și umanist polon Jan Długosz aduce de la Roma operele lui Cicero, Titus Livius, Salustiu, Curtius, Iustinianus etc. Universitatea de la Cracovia devine progresiv un focar al umanismului. Ideile umaniste slăbesc autoritatea bisericii și a papalității. Se ajunge la concluzia că statul nu mai poate fi o unealtă în mîna papalității. În 1460 regele Cazimir Iagelonul se opune episcopului numit de papă la Cracovia, numește altul și declară hotărît: „mai bine îmi pierd tronul, decît să am episcop care să nu asculte de mine“. Unul din sfetnicii regelui, umanistul Jan Ostroróg, scrie opera *Monumentum pro reipublice ordinatione* (1475), în care cere ca statul să iasă de sub oarba ascultare față de papă și să înlăture supunerea față de tribunalul religios de la Magdeburg. În acest timp își găsește adăpost în Polonia umanistul italian Filippo Buonaccorsi, care complotase împotriva scaunului papal. El întemeiaza, împreună cu umanistul german Konrad Celtes, venit pentru studii de matematică și astronomie la Cracovia, asociația umanistă *Sodalitas litteraria Vistulana* (1489—1491).

Umanismul polon a facilitat receptarea în Polonia a mișcării reformate și dezvoltarea culturii renascentiste din secolul al XVI-lea, care a dat pe Kopernik în știință, pe Jan Kochanowski în literatură, pe Andrzej Frycz Modrzewski în filozofie și în științele juridice, fervent apărător al drepturilor maselor populare. Ultimul respinge exploatarea celor slabi de către cei puternici, respinge legile și apucăturile nedrepte. În general interesează acum viața și cultura laică.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, față de dezvoltarea spiritului și instituțiilor laice, față de activitatea fracțiunilor reformate, mai cu seamă cea a arienilor, biserica încearcă o refacere a echilibrului și o recîștigare a terenului pierdut. În acest timp intră în acțiune ordinul iezuiților, care, luînd ființă la Paris în 1534, a pornit să domine școala și educația în întreaga Europă, prin înființarea de colegii și universități cu fals program umanist. În Polonia iezuiții și-au început activitatea în 1565, prin deschiderea colegiului de la Braniewo (Brunsberg) în Mazurii. A urmat înființarea altor 14 colegii în diferite centre ale țării, încercarea de acaparare a Universității de la Cracovia și de ridicare a unor universități iezuite.

Opoziția însă împotriva tendințelor iezuite în învățămînt a fost deosebit de puternică, avînd, în frunte grupa profesorilor umaniști de la Universitatea din Cracovia. Activitatea iezuiților a căzut pe teren neprielnic. Sub masca umanismului, programul școlilor iezuite urmărea o pregătire latinistă, țintea la o educație mistică, omora în fașă orice tendință raționalistă, gîndirea laică. Acestea veneau în contrast izbitor cu atmosfera creată pînă aici de umanismul și renașterea polonă, cu studiul adîncit al limbilor și literaturilor antice, cu studiul matematicii, astronomiei, geografiei, filozofiei etc. De aceea, universitatea din Cracovia a luat inițiativa instituirii în țară a unor „școli private liberale“ de cultură generală (1588), care au ținut piept învățămîntului iezuit pînă la desființarea acestuia în secolul al XVIII-lea

(1773). S-au pus în circulaţie broşuri antiiezuite în limba latină (Wojciech z Kalisza: *Equitis Poloni in Jesuitas actio prima*, 1590), în special de către arieni. Iezuiţii s-au liniştit o vreme pe tărîm şcolar, dar la începutul secolului al XVII-lea, bătălia a reînceput. Curentul împotriva iezuiţilor este acum aşa de puternic, încît acestora li se cere să închidă jumătate din colegii, iar în ţară încep să se deschidă şcoli publice întreţinute de stat, care să insufle tineretului iubirea de patrie, respectarea legilor ţării. Este tocmai vremea cînd Gr. Ureche studiază la Lwow.

În aceeaşi perioadă de timp, catolicismul polon, tot cu sprijinul iezuiţilor, avînd în cap pe Piotr Sgarka, încearcă să cîştige pentru unirea cu Roma pe bieloruşii şi ucrainienii ortodocşi. Lupta a luat proporţii. În apărarea ortodocşilor a intervenit şi Mihai Viteazul. Ucrainienii s-au organizat în societăţi de rezistenţă şi de combatere a tendinţelor catolice, numite „frăţii“, cu sediul la Kiev, Moghilev, Lwow, Wilno etc. Din „frăţia“ de la Lwow a făcut parte, ca membru, şi Nestor Ureche.

În asemenea condiţii e greu de presupus că Gr. Ureche a fost dat să studieze la o şcoală iezuită. Faptele converg către admiterea unei şcoli, în care tinerilor li se făcea o educaţie civică în care se cultiva toleranţa faţă de alte confesiuni, în care se studia istoria, geografia, limba polonă, pe lîngă limbile clasice. O astfel de şcoală se potriveşte cu informaţia şi concepţia lui Grigore Ureche, imprimate în conţinutul cronicii sale.

Conflictul dintre umanism şi pseudoumanism în Polonia a pus în lumină un fond de cultură umanistă, de care s-a impregnat însuşi spiritul lui Gr. Ureche. Această influenţă a determinat ieşirea literaturii noastre istorice din sfera intereselor înguste a cronicilor oficiale şi formarea unei direcţii noi, cu o viziune mai largă a vieţii poporului, cu opere străbătute de sentimentul dragostei de ţară, încercînd să definească „omul“ (domn, boier sau ţăran) ca valoare etică şi socială. Pe Ureche îl preocupă începuturile vieţii poporului romîn, existenţa poporului romîn în comparaţie cu istoria altor popoare, conflicte cu largi repercusiuni politice, precum bătălia pentru unirea bisericilor începută în secolul al XV-lea şi neîncheiată încă pe vremea lui.

Gr. Ureche a fost înclinat spre învăţătura şi „truda“ cărţilor. Acest lucru se deduce din ştirile cronicii sale, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, şi din modul în care apreciază învăţătura polonilor: „Leşii sînt oameni învăţaţi de carte, că pentru învăţătura cărţii nu li-i preget nici de trudă, nici de cheltuială, ce înconjură ţările de învaţă, ca să deprinză tinereţile truda şi la bătrîneţe înţelepciunea...“. Se vede că avea o idee limpede despre nivelul culturii polone şi a muncit să devină şi el un om învăţat. Ştirile şi consideraţiile din cronică îl arată într-adevăr ca un spirit luminat, în stare să cuprindă cu mintea, în perspectivă largă, evenimentele şi istoria popoarelor. Ureche a avut îndrăzneala, bazată pe ştiinţă, întîia oară în cultura noastră, să afirme originea latină a poporului romîn şi a limbii romîne, să vorbească de unitatea poporului romîn din Moldova, Muntenia şi Transilvania. Aceasta este „începătura“ letopiseţului — cum îi spune el — şi ea constituie un moment de marcă în cultura noastră de la începutul secolului al XVII-lea. În continuare, Ureche, folosind diferite izvoare, notează domniile şi evenimentele istorice dinainte de Ştefan cel Mare, de la întemeiere (1359), apoi prezintă epoca de glorie a acestuia. Imediat după aceea, se simte obligat să înfăţişeze tablouri cu ştiri istorice, geografice şi etnografice, despre popoarele vecine: poloni, tătari, turci, unguri. Pe urmă continuă cu „scăderea“ adică cu partea finală a cronicii, zugrăvind șirul domniilor și evenimentelor după Ștefan cel Mare, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea (1954).

Informația și modul de alcătuire a cronicii presupun o adunare de știri din diferite izvoare. Opera este o încercare de sinteză istorică a Moldovei și nu a rezultat din folosirea cîtorva izvoare avute la îndemînă întîmplător. Ureche își făcuse o imagine clară despre dezvoltarea istorică a poporului romîn, pe baza unei cercetări mai ample. În mod sigur a citit mai mult decît un letopiseț intern, unul extern, leșesc (Ioachim Bielski, *Kronika polska*, 1597), și o cosmografie.

Confruntarea textelor arată că unele știri își au sursa în cronici polone scrise în limba latină. Cînd ajungem la lupta lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos, din 1473, Ureche citează „letopisețul latinesc". Referirea la „letopisețul latinesc" corespunde cu conținutul a două cronici polone în limba latină : *De origine et rebus gestis polonorum* (1555) a lui M. Kromer și *Chronica polonorum* (1521) a lui Matei Miechowita. Cronica lui Miechowita a devenit manual de școală, ca și cronica lui Kromer, mai tîrziu. Ioachim Bielski însuși, cunoscut de Ureche, se referă la cei doi cronicari pentru știri care privesc Moldova. Era imposibil deci ca Ureche să nu caute a avea în mînă cele două izvoare, mai ales ca opera lui Miechowita avusese răsunet în Polonia, după ce fusese confiscată la prima ediție (1519), pentru că manifesta simpatie față de Ștefan cel Mare și găsea vinovați pe poloni de dezastrul din Codrii Cosminului.

Gr. Ureche nu putea să treacă cu vederea izvoarele polone în limba latină pentru că ele, în primul rînd, i-au descoperit originea romană a poporului romîn și originea latină a limbii romîne. Ideea aceasta a fost pusă în circulație de umaniștii italieni de la care au luat-o umaniștii poloni și au introdus-o în operele lor. Italianul Poggio Bracciolini spunea (*Disceptationes conviviales*, 1451) că : „după informațiile unor călători italieni, pe lîngă slavii de nord există o populație rămasă de la Traian, care păstrează în limbă încă multe cuvinte latine. Ei spun *oculum*, *digitum*, *manum*, *panem* și multe altele". Alt celebru umanist italian, Enea Silvio Piccolomini, în opera sa *Asiae Europaeque descriptio*, stabilește geografic regiunea ocupată de poporul romîn de origine romană, din Transilvania pînă la Pontul Euxin, locuită cîndva de daci, precizează că limba romînă este o latină coruptă și crede — greșit — că numele de Valahia vine de la comandantul roman Flaccus, printr-o formă intermediară Flaccia. Această informație a intrat apoi în numeroase cosmografii și opere ale umaniștilor europeni : H. Schedel, S. Münster, G. Mercator, Jacques Bongars, G. Reichersdorf etc. În Polonia, ideea originii romane a poporului romîn a fost formulată întîia oară clar, într-o operă tipărită de M. Kromer. Umanistul polon expune, după Eutropiu, într-o formă mai completă dar nu destul de limpede, cucerirea și părăsirea Daciei de către romani. Revine la ideea că numele de Valahia a fost explicat prin numele lui Flaccus, arată că limba romînă este „o limbă nouă rezultată din limba autohtonă și din limba latină coruptă", cancelaria avînd în uz limba slavonă. Kromer adaugă că slavii dau același nume italienilor și romînilor, vulossi, ceea ce este o dovadă în plus de originea romană a poporului romîn. Aceste date au trecut apoi în multe alte izvoare polone din secolul al XVI-lea și de la începutul secolului al XVII-lea, între care Al. Gwagnin, St. Sarnicki, căutător de mostre de limbă romînă etc.

Așadar, cînd Ureche afirmă că „rumînii, cîți se află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș, de la un loc sînt cu moldovenii și toţi de la Rîm se trag“, cînd nu este de acord cu numele de Sciţia dat teritoriului romînesc de unele cosmografii, cînd citează „letopiseţele latineşti“, înseamnă că a consultat şi confruntat între ele mai multe izvoare. Plecînd apoi de la sugestia conţinută de aceste izvoare despre limba romînească, Ureche semnalează întîia oară în cultura noastră existenţa unui fond lexical latin în limba romînă, în care au pătruns cuvinte de la alte popoare cu care romînii au venit în contact. Exemplele, deşi puţine, arată străduinţa autorului de a găsi personal, pe lîngă elementele latine, şi împrumuturi din alte limbi.

Mai multe izvoare a folosit Gr. Ureche şi în ce priveşte capitolele privitoare la popoarele vecine. Nici o cosmografie nu conţine toate datele din aceste capitole.

Umaniştii poloni au cultivat cu mare pasiune studiile geografice şi lor li se datoreşte în bună parte informaţia geografică despre părţile tătăreşti, intrată în cosmografiile europene. Cosmografi ca Sebastian Münster cer polonilor în secolul al XVI-lea, prin scrisori, diferite ştiri şi colaborări. Opera lui M. Miechowita, *Tractatus de duabus Sarmatiis* (1517), s-a publicat în multe ediţii în limba latină, polonă, germană, italiană, pentru aceleaşi motive. Ştirile despre Polonia se găsesc în diverse scrieri polone şi între ele în opera lui M. Kromer: *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni polonici*, publicată simultan în două ediţii, la Basel şi Köln, în 1577, iar în traducere germană mult mai devreme, la Leipzig şi Gdansk, în 1541. Aici se găseşte majoritatea ştirilor din cronica lui Ureche despre organizarea internă a statului polon, despre şcoli şi învăţătura polonilor, despre clase sociale, despre limitarea puterilor regelui, despre clerici şi demnitari.

Pe lîngă izvoare în limba latină şi în limba polonă, Ureche s-a bazat, în alcătuirea cronicii, şi pe un letopiseţ intern „moldovenesc“, care, după spusele lui, cuprindea evenimentele istorice ale Moldovei, de la întemeierea ei pînă la domnia lui Petru Şchiopul. Această întindere corespunde cu aceea a corpului de cronici slavone, astăzi bine cunoscut. Ureche a putut folosi o asemenea redacţie în limbă slavonă, a „letopiseţului moldovenesc“, mai ales că în majoritate covîrşitoare ştirile se acoperă, iar în cronica lui Ureche se găsesc şi urme ale unui text de redacţie slavonă, fie în termenii slavoni folosiţi, fie în modul de traducere a acestui text slavon. Notăm, de exemplu, expresii ca *vă ponedelnicu* (într-o luni), *vă srede* (într-o miercuri), *vă cetvrătocu* (într-o joi); *dni* (zile), *mesiţa* (luna), *i pol* (şi jumătate), *nacazanie silnim* (învăţătură celor puternici) etc.

„Letopiseţul moldovenesc“, citat de cronicar, a fost considerat ca scris în romîneşte şi s-a atribuit lui Eustratie Logofătul. Nu avem însă nici o siguranţă că a existat un asemenea text romînesc. Totul porneşte de la afirmaţia lui Miron Costin că interpolatorul Simion Dascălul — după cum aflase — deţinea „basna“ privitoare la originea romînilor de la Eustratie Logofătul. Alcătuise Eustratie Logofătul un letopiseţ în limba romînă, traducînd analele slavone sau cunoştea un număr de legende istorice, pe care le povestea oral? Ultima ipoteză e mai plauzibilă, dacă ţinem seama de toate corelaţiile cîte se pot face în legătură cu acest letopiseţ intern. Ureche se considera „frate şi prieten“ cu Eustratie şi foarte probabil l-ar fi citat, dacă i-ar fi folosit cronica.

Cronica lui Gr. Ureche nu s-a păstrat în original, ci în copii în care au făcut interpolări Simion Dascălul, Misail Călugărul, Axinte Uricariul. Importanţa lui Simion Dascălul s-a exagerat, împotriva opiniei contemporanilor

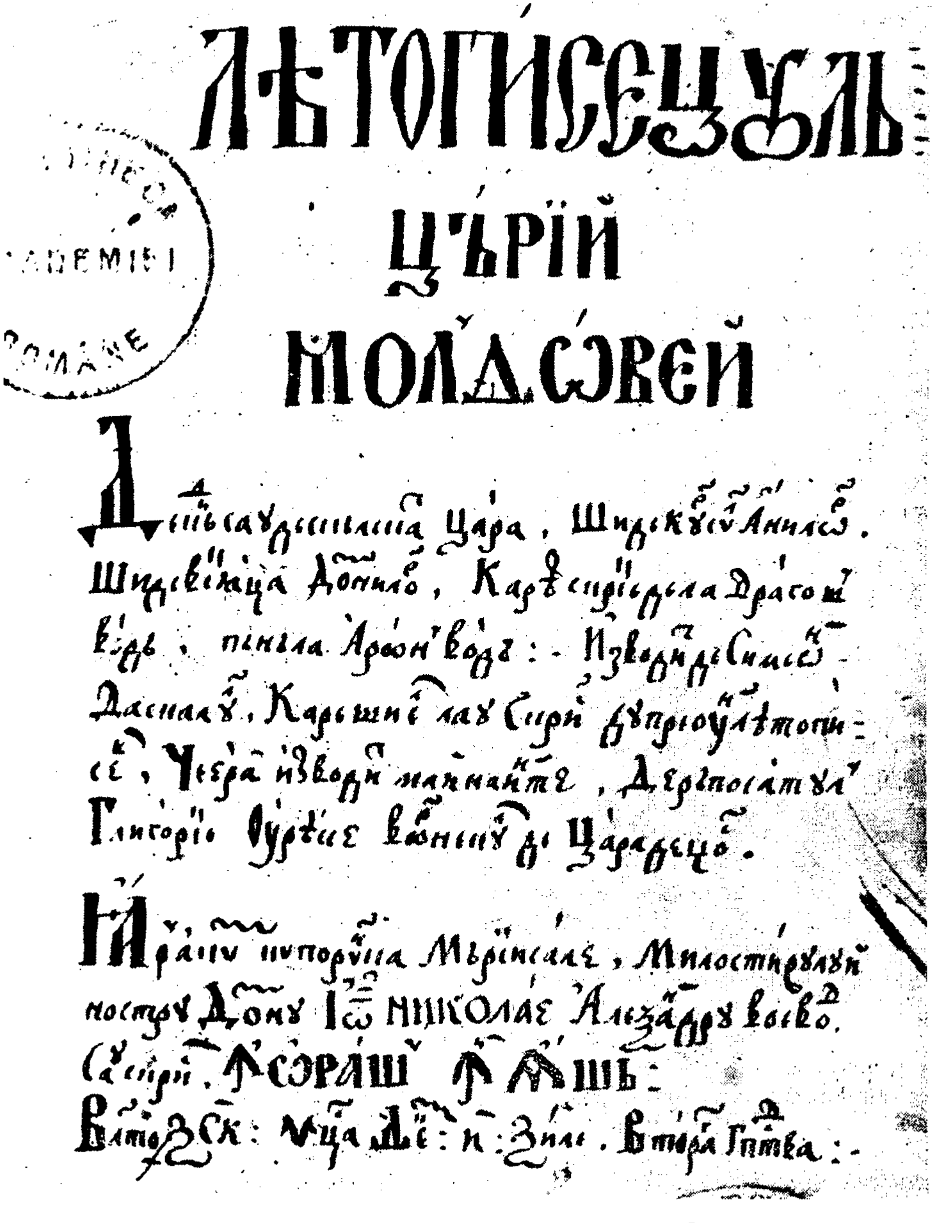
ЛѢТОПИСЕЦУЛЬ
ЦѢРІЙ
МОЛДОВЕЙ

Cel mai vechi manuscris al cronicii lui Ureche.

săi despre el și împotriva realității istorice. În fond, Simion Dascălul este un impostor, care pozează în om cu știință de carte și își însușește, în chip nevrednic, multe din relatările lui Ureche, așa cum mărturisește un contemporan: „Că de multă neștiință și de minte puțină era acel om, precum că el însăși și aici (în predoslavie) că au fost să arată, și lîngă altele face și aceasta că ale altora le face ale lui, adică ce au scris Ureche el zice că au scris". Într-adevăr, Simion Dascălul se laudă și mistifică. El afirmă că a scos „basna" cu „ijderania" romînilor din răufăcătorii de la Roma dintr-un letopiseț unguresc. Un asemenea letopiseț nu există, și interpolatorul a ajuns la o atare invenție plecînd de la datele de istorie ungară, pe care le conține legenda. „Basna" a circulat oral și se găsește în formă redusă și în scrieri polone (în legătură cu exilarea lui Ovidiu) de unde o va fi repovestit însuși Ureche între cunoscuți, nedîndu-i însă crezare. Simion Dascălul pretinde apoi că a avut la îndemînă un letopiseț intern mai întins decît cel cunoscut de Ureche și anume pînă la domnia lui Vasile Lupu. Și această afirmație este un neadevăr, fiindcă s-a făcut dovada că după domnia lui Petru Șchiopul cronica lui Ureche povestește fapte după amintiri și tradiție, nu după izvoare scrise, care n-au existat. Interpolatorul a observat că letopisețul lui Ureche mergea mai departe de domnia lui Petru Șchiopul și a scornit un letopiseț mai întins decît cel pomenit de Ureche, ceea ce implicit însemna participarea lui la redactarea cronicii în continuare.

În ceea ce privește pe Al. Gwagnin în traducerea lui M. Paszkowski (*Kronika Sarmacjej Europejskiej*, 1611), Simion Dascălul a scos din el o poveste fantastică despre Despot Vodă, la care nici nu se gîndea Ureche în modul în care și-a conceput cronica. Aceasta nu înseamnă însă că Ureche a rămas străin de Gwagnin (mult citit în vremea studiilor lui Ureche) și că toate știrile din acest izvor se datoresc lui Simion Dascălul, chiar și acelea unde se face comparația între Gwagnin și Bielski, ultimul fiind în mod sigur necunoscut de interpolator.

Neîndoielnic, Ureche, ca și alți cronicari boieri, este în cronica lui reprezentantul intereselor clasei boierești. Cu toate acestea, Ureche nu a pornit să scrie o operă de polemică a boierimii cu domnia sau a unei familii boierești cu alta. Cu pregătirea umanistică pe care o avea, el s-a silit să judece obiectiv și realist faptele istorice și să dea o istorie a Moldovei, la cel mai bun nivel care se putea concepe atunci, ca să nu se afle „scriitor de cuvinte deșarte, ce de dreptate" (adevăr). Găsind în cărțile citite știri necunoscute despre țara sa, Ureche s-a apucat să scrie o cronică pentru ca „să nu se înece anii cei trecuți" și moldovenii să rămînă neștiutori ai trecutului lor „asemene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte". În spiritul umanismului, cronicarul urmărește faptele istorice petrecute în adevăr, nu „basnele și poveștile". Dar umanismul nu constă la Ureche în a lua cîteva știri și idei din scrieri umaniste și a le pune în cronică, ci în a interpreta acțiunile eroilor ca acte justificate sau criticabile, după cum urmăresc țeluri acceptate de societate sau sînt rezultatul unor ambiții și porniri personale. În acest sens, Ureche laudă actele lui Ștefan cel Mare de viteaz apărător al Moldovei, pe care „nimenea din domni, nici mai înainte, nici după aceea l-au ajuns"; totuși cînd voievodul moldovean atacă în 1470 pe Radu cel Frumos, fără motiv, cronicarul privește acțiunea de la înălțimea ideii unității de neam și a umanității, ca o „lăcomie" nejustificată. În schimb, apreciază solidaritatea cu Transilvania, unde „de multe ori năzuia domnii țării Moldovei de se acioa și să ajutoria de la dînșii". Cronicarul are înainte, probabil, în special fuga acolo a lui Petru Rareș. De asemenea, nu aprobă prădarea săcuilor (1461). Este de notat că Ureche strecoară critica la adresa domnului cu o mare finețe, în cuvinte puține, între faptele de recunoaștere a vitejiei sale. In fața pericolului turcesc pentru popoarele Europei, Ureche notează împăcarea lui Matciaș Corvinul cu Ștefan cel Mare, ca un fapt pozitiv, pentru că turcul urmărea „cu multe cuvinte de înșălăciune, și către unul și către altul, ca să-i poată zădărî". Cînd are loc ciocnirea din Codrii Cosminului, Ureche nu se mulțumește să înregistreze victoria țării sale ca un succes, ci socoate că o asemenea dezbinare, de care este vinovat Ion Albert, folosește turcilor, care vor să „stropșească volnicia tuturora". Așadar, cronicarul se așază, în judecarea faptelor istorice, mereu dintr-un punct de vedere înalt.

Cunoscînd organizarea de stat polonă, cuvîntul șleahtei, dezbaterile din seimuri, apoi organizarea de stat ungară, drepturile nemeșilor, Ureche se plînge că în Moldova domnii au puteri absolute asupra țării și fac ce vor. Aici nu e numai poziția de clasă a autorului, care ar vrea să vadă și în Moldova boierimea ocrotită de legi, ci și o idee înaintată, în legătură cu organizarea unui stat, în care domnul să nu aibă puteri discreționare asupra supușilor săi, să se consulte în actele sale cu sfatul țării. El dorește pravile (legi), „că unde nu-s pravile, din voia domnilor multe strîmbătăți se fac". Astfel, cronicarul moldovean dezaprobă uciderea de către Ștefan cel Tînăr în 1523 a hatmanului Arbore și a feciorilor săi, fără dovezi sigure de viclenie și fără nici o judecată, mai apoi și a altor mulți boieri. De asemenea măcelul celor 47 de boieri organizat de Alexandru Lăpușneanu și violențele lui Ion Vodă Armeanul care îngropa de vii pe boieri „ca să-i ia spaima toți". Intr-adevăr, domnul țării era un autocrat și, o dată numit, legea era el în persoană. Nu se făcea nici o alegere. Lui Ureche însuși era gata să-i cadă capul, iar al lui Miron Costin a și căzut mai tîrziu. Boierii surpau tronul domnilor și domnii omorau „fără județ". Ureche nu se înscrie însă, fără rezerve, în tabăra boierilor. El condamnă și pe boierii care asasinează, de pildă, pe Ștefan Lăcustă, în 1540. In general ia apărarea omului lovit mișelește, osîndește silnicia, crima.

Gr. Ureche, boier, nu ia în considerație soarta maselor populare, a țăranilor. Cu toate acestea, nu s-ar putea spune că trece cu vederea complet rolul acestora în stat, viața grea și suferințele lor. Ii arată ca formînd armata vitează a lui Ștefan cel Mare, care datorită lor adeseori „să ridica deasupra biruitorilor". Pe Ion Vodă Armeanul nu-l aprobă pentru cruzimea lui față de boieri, însă Ureche nu se sfiește să însemne lașitatea boierilor în momente grele de luptă, cînd fug ca să-și scape viața, în schimb laudă vitejia oastei simple („oastea cea de strînsură") care rămîne credincioasă lîngă domn, pentru apărarea țării. Astfel Ureche încearcă mereu să fie obiectiv în zugrăvirea evenimentelor.

Cronicarul crede, ca și poporul, în intervenția, sprijinul și ocrotirea divinității, ca în participarea Sf. Dimitrie la lupta lui Ștefan cel Mare la Codrii Cosminului. Oamenii zugrăviți de el însă nu apar în linii hagiografice aeriene, ci calcă cu toată talpa pe pămîntul țării, evenimentele sînt înscrise în linii dure. Ureche era un om cult care nu disprețuia experiența de viață, modul de a cugeta și a înțelege al poporului. Cărțile i-au dat știința realităților istorice și geografice, cultura populară i-a dat forța și autenticitatea expresiei, puterea de a creiona în puține cuvinte un complex de viață, un tablou sau un portret.

Tocmai de aceea narațiunea lui este vie, de tip specific popular. Uneori e o transpunere din folclor, în curgere domoală, ca atunci cînd expune fuga lui Petru Rareș în Transilvania, peste munții lipsiți de drumuri, fiind silit să-și părăscască calul și să apuce pe albia unui rîu, „pînă au datu de niște păscari, carii dacă i-au luat sama, cu dragoste l-au priimit. Iară Pătru vodă înfricoșindu-se de dînșii, s-au speriiatu. Iară ei cu jurămîntu s-au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu direptate și cu nimica să nu să teamă... și l-au dus la otacul lor de l-au ospătat cu pîine și cu pește friptu, ospățu pescărescu, de ce au avut și ei". In povestire se observă omenia oamenilor din popor, și Ureche accentuează acest fapt. Narațiunea este tradusă uneori în dialog. Cînd, îmbrăcat în haine de pescar, Petru Rareș a fost trecut peste hotar, „prin straja ungurească", a avut loc această scurtă convorbire :

„—Ce oameni sînteți ?

Ei au zis :

— Sîntem păscari !

Și așa au trecut prin straja ungurească și nimenea nu l-au cunoscut".

Din folclor par a fi luate alte știri care țiu de istoria vie a poporului.

Între acestea se înscrie seceta din 1585, care a înfometat pe oamenii de țară și a rămas vie în amintirea lor. Descrierea lui Grigore Ureche este un admirabil tablou evocator din literatura noastră veche :

„Domnindu Pătru vodă țara Moldovei, mare secită s-au tîmplatu în țară, de au secat toate izvoarăle, văile, bălțile. Și unde mai nainte prindea pește, acolo ara. Și piatră piu multe locuri au căzut. Copacii au secat de secită. Dobitoacile n-au fostu avîndu ce paște vara, ci le-au fostu darămînd frunză. Și atîta prafu au fostu, cînd se scorniia vîntu, cît s-au fostu strîngîndu troieni la garduri și la gropi de pulbere ca de omăt".

Ureche prezintă și un tablou de toamnă cînd s-au pornit ploi și au început să crească mohoare, cu care „și-au oprit sărăcimea foamea".

Prin urmare, el nu ocolește tradițiile orale, cînd acestea păstrează știri din realitatea istorică a poporului.

Cronicarul prezintă încă răscoala poporului nemulțumit de atîtea dări, sub Iancul vodă Sasu în 1581, sau descrie jaful țăranilor sub Aron vodă „cel cumplit", în 1591.

Cronica lui Gr. Ureche se remarcă prin portrete realizate în linii sobre. Este cunoscut portretul lui Ștefan cel Mare. Domnul este zugrăvit în calitățile și defectele lui de om, cu aureolă de „sfînt", ca în imaginația poporului, pentru vitejia și înțelepciunea lui în apărarea țării.

„Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mînios și de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat, de multe ori la ospețe omorîea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi, și unde nu gîndiiai acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vîrîia, ca văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteaze. Și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor...".

Portrete remarcabile consacră și altor figuri istorice, lui Bogdan „cel Grozavu" („nu în beții, nici în ospețe petrecea, ci ca un stejar în toate părțile pricvghiia"), lui Bogdan Lăpuşneanu („Nici de carte era prost, la călărie sprinten, cu suliţa la halca nu pre lesne avea potrivnic, a săgita din arc tare nu putea fi mai bine"), lui Petru Şchiopul („domn vrednic, cum să cade, cu di toate podoabile cîte tribuiesc unui domnu de cinste...").

În scris Ureche nimereşte fără sforţare expresia artistică. La omorurile lui Ion Vodă Armeanul, de exemplu, el se exprimă direct: „într-acele belituri şi morţi groaznice ce făcea Ion Vodă în domnia sa...". În legătură cu invaziile tătărăşti la poloni, spune, folosind imaginea lupilor care înhaţă oile, că „tătarii îi cară în toate zilele de grumazi, că umblă la dînşii ca la sită". Petru Rareş, „şi-au plecat capul sub talpele" sultanului. Iliaş Rareş turcitul „din afară se vedea pom înflorit, iară dinăuntru lac împuţit". Turcilor „de ce le dai mai mult, de ce îţi fac mai multă nevoie...".

În evenimentele şi figurile istorice prezentate de Gr. Ureche, scriitorii noştri de mai tîrziu au găsit numeroase motive de inspiraţie. Domnia lui Alexandru Lăpuşneanu a generat nuvela lui C. Negruzzi (*Alexandru Lăpuşneanul*). Poemul *Dumbrava Roşie* şi drama *Despot-Vodă* ale lui Alecsandri îşi au sursa tot în cronica lui Ureche. În fapte din domnia lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor, Delavrancea a găsit material pentru dramele sale *Apus de soare*, *Viforul* şi *Luceafărul*. Din aceleaşi vremuri zugrăvite în cronică Mihail Sadoveanu s-a inspirat în romanul istoric *Fraţii Jderi* şi în povestirea istorică *Nicoară Potcoavă*.

MIRON COSTIN

Gr. Ureche a deschis un drum nou în literatura istorică romînă, care, urmat şi de alţii, avea să contribuie la elaborarea unor opere dintre cele mai importante în literatura romînească veche. Acest drum a fost continuat în primul rînd de Miron Costin, care are cuvinte de laudă pentru predecesor, pentru dragostea lui de ţară, nelăsîndu-şi patria „să rămîie întru întunerecul neştiinţei".

Marele cronicar moldovean a învăţat carte în condiţii apropiate de acelea în care s-a pregătit Ureche. Tatăl său, Iancu Costin, a fost silit să fugă în Polonia, cu familia; acolo a căpătat cetăţenie polonă şi şi-a dat copiii la învăţătură. Costinii făceau parte dintr-o familie care se ridicase recent, politiceşte, şi-şi adunase o avere însemnată în moşii şi sate. În documentele istorice, întîia oară apare tatăl lui Miron Costin, Ioan Costin, care a ajuns postelnic al doilea (1626), mare postelnic (1630—1632) sub Moise Movilă şi mai pe urmă hatman (1633). Ioan sau Iancu Costin a făcut parte dintre boierii filopoloni. În 1627, în prima domnie a lui Miron Barnovschi cu care se înrudea prin căsătorie, a fost trimis ca sol în Polonia. În 1633, cînd Abaza paşa invadează Polonia, avînd cu el oşti muntene şi moldovene (împreună cu cei doi domni Matei Basarab şi Moise Movilă), hatmanul Costin este printre cei care simulează apropierea unor armate căzăceşti în sprijinul polonilor, pentru ca turcii să părăsească teritoriul polonez. Abaza paşa a crezut şi s-a retras. Aflînd însă ulterior de stratagemă, a hotărît să prindă pe boieri şi să-i ducă în obezi la Constantinopol. Un turc i-a comunicat lui Costin hatmanul gîndul lui Abaza şi boierii filopoloni s-au ascuns la mănăstirea Pobrata, dînd zvon că au trecut în Polonia. Mai tîrziu, în 1634, cînd vine domn

Vasile Lupu, omul lui Abaza, Moise Movilă şi hatmanul Costin trec, de teamă, în Polonia cu familiile lor, fiind bine primiţi aici. La recomandarea seimului regional al Poloniei că „Iancu Costin marele hatman al Moldovei“ adusese servicii Poloniei, mai cu seamă în timpul invaziei lui Abaza paşa, regele polon însuşi, Vladislav IV, insistă în mai multe rînduri, la seimul general, să i se acorde boierului moldovean cetăţenia şi titlul de nobil polon. Acest lucru i se recunoaşte lui Iancu Costin şi fiilor săi Alexandru, Miron şi Potomir în 1638. Familia Costin se aşază în Polonia lîngă Bar şi capătă în arendă moşia Novosilca Nova. Astfel, Miron Costin intră în rîndurile nobilimii polone de la vîrsta de cinci ani şi se bucură de privilegiile acordate acesteia.

Tatăl lui Miron Costin nu învăţase carte, nu ştia nici măcar să se iscălească, după cum ne informează documentele, dar în Polonia şi-a dat copiii la învăţătură. Între ei s-a distins Miron Costin, care şi-a început studiile la colegiul iezuit de la Bar, înfiinţat în 1636. Ca să-şi ascundă adevăratele intenţii, iezuiţii adoptaseră programul umanist al şcolilor laice cu studiul limbii latine, istoriei antice, geografiei etc.

Miron Costin se găsea la studii aci, cînd Grigore Ureche se stingea din viaţă (1647). În 1648, din cauza răscoalei cazacilor sub Bogdan Hmelniţki, şcoala se mută la Cameniţa, de al cărei colegiu, mai bine organizat, depindea. Nu avem date, dar învăţătura lui Miron Costin presupune studii mai bogate şi mai adîncite decît putea să întreprindă numai la colegiul de la Bar. A studiat probabil în continuare la Cameniţa şi cine ştie dacă nu la Lwow. În 1650 tatăl său moare şi moşia Novosilca Nova intră în seama fiului său Miron. În 1651 Miron Costin se găseşte în rîndurile oastei polone în lupta de la Beresteczko, împotriva cazacilor şi tătarilor, probabil ca nobil polon cu obligaţii militare. Toate acestea sînt numai cîteva indicii în legătură cu viaţa şi activitatea tînărului Miron Costin în Polonia, neexistînd ştiri amănunţite.

Spre sfîrşitul domniei lui Vasile Lupu, prin 1652—1653, Miron Costin împreună cu fraţii săi se întoarce în ţară. Între timp însă voievodul Vasile Lupu, intrînd în foarte bune legături cu polonii, boierii filopoloni puteau reveni în ţară. Miron Costin s-a bucurat de încredere pe lîngă Vasile Lupu, care, în momentul trădării lui Gheorghe Ştefan (1653), îl trimite după ajutor la starostele de Cameniţa, Piotr Potocki. Întors în ţară, Miron Costin a rămas devotat polonilor şi doar interesele personale şi nevoia l-au făcut să accepte din cînd în cînd politica filoturcă. În Polonia a luat contact cu curtea şi cu dregătorii curţii regale. „Pre carele l-am apucat şi eu dvorean la craiul leşesc Vladislav“, spune el, de exemplu, despre Azamet Kantemir ajuns lefegiu al curţii. Regele Vladislav este cel care insistase pe lîngă seimul polon pentru acordarea cetăţeniei şi titlului de nobil familiei Costin şi se vede că tînărul moldovean ajunsese pînă la curtea lui. În lupta de la Beresteczko (1651), la care a participat Miron Costin, era prezent şi regele Ioan Cazimir (1649—1668). A cunoscut, de asemenea, şi alte personalităţi polone, încît s-a întors în ţară ca om de încredere al polonilor, pentru o politică filopolonă a Moldovei. Învăţatul cronicar a dus o asemenea politică, pe faţă sau în ascuns, convins că ţara putea scăpa de asuprirea turcească cu sprijin polon. Cînd Vasile Lupu nu mai poate salva tronul, Miron Costin trece de partea lui Gheorghe Ştefan şi mediază între acesta şi poloni. În 1657 Istratie Dabija (1661—1665) îl trimite în solie la regele Ioan Cazimir, hatmanul Ion So-

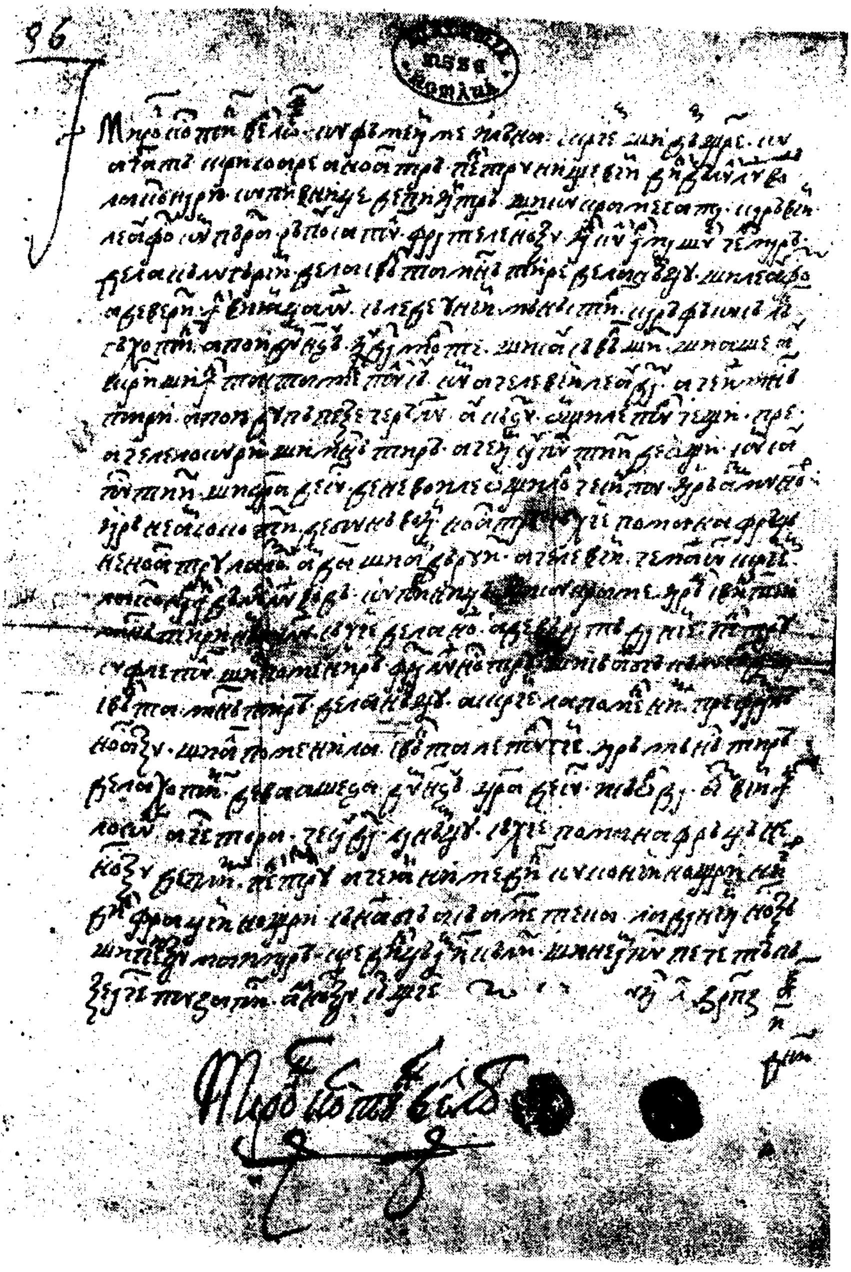

Act semnat de Miron Costin.

bieski îi trimite lui Miron Costin daruri prin soli (1670) și-i ține trează conștiința filopolonă, Dumitrașcu Cautacuzino îl trimite apoi în două rînduri, în 1674, în solie la Sobieski. Cu acest prilej cronicarul a cunoscut pe un mare demnitar, Ian Gniński, pe care îl primește la Iași în 1677, acesta fiind în drum spre Poartă, și cu care prilej scrie *Cronica țărilor Moldova și Muntenia* în limba polonă. Gniński îi adresează din drum nu mai puțin de cinci scrisori, unele înainte de a ajunge la Iași, altele după aceea, în care îl măgulește cu epitete de „prieten și confrate“ și în care îl anunță că va fi bucuros să discute cu el probleme politice, pentru binele lumii creștine, și probleme de știință. Îi înmînează, de asemenea, daruri scumpe. Ulterior Miron Costin poartă corespondență cu regele Sobieski și-i cere împreună cu Alexandru Buliuș să se împace cu rușii și să pornească război împotriva turcilor, nădăjduind că astfel se va putea elibera Moldova de sub jugul otoman (1680).

Nu încape deci îndoială că Miron Costin a fost consecvent pînă la sfîrșitul vieții în politica filopolonă, nu dintr-un devotament orb, ci dintr-un cald sentiment patriotic față de țara sa, sentiment manifestat sub diferite forme. Dacă însă, în 1673, nu urmează pe Ștefan Petriceicu în Polonia, o face pentru că socotea momentul inoportun pentru o asemenea acțiune, după cum va nota și mai tîrziu : „Așa cu șoaptele, *nu cu sfat*, au făcut și Petriceicu vodă, de au lepădat, fară de nici o nevoie, domnia țării și s-au dus în Țara Leșească, den care faptă să stînge țara Moldovei astăzi“ (1675). Dintr-o atare refugiere nu avea de cîștigat nici țara, nici el personal. Miron Costin își întărise poziția de boier și de dregător. Prin zestrea adusă de soția sa, Ileana Movilă, nepoată de fiu a lui Simion Movilă și nepoată de frate a lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, prin moșiile cumpărate personal, M. Costin avea o avere considerabilă, pe care nu se îndura s-o lase destrămării și ruinei. De aceea, îi spune el lui Petriceicu vodă : „Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa cășile să le ie tătarii...“, căci nu era nimeni atunci care să se opună, bănuia el, năvălitorilor. Pe de altă parte, trecut prin dregătoriile de sulger (1657), paharnic (1659), pîrcălab de Hotin (1660), mare comis (1664), mare vornic al Țării de Sus (1667), se găsea acum ca mare vornic al Țării de Jos (din 1669) și nu vedea pentru care folos ar schimba pîinea țării cu una de refugiu în țară străină. În curînd avea să capete titlul cel mai înalt, de mare logofăt (1675).

În expediția pentru asedierea Vienei din 1683, Miron Costin se găsea în tabăra turcească. alături de Gheorghe Duca, de silă. Dar victoria lui Sobieski (cu care era, de fapt. în strînse legături) asupra turcilor i-a dat, după o perioadă de „cumplite vremi“, o mare încredere în posibilitatea de izbăvire a țarii de sub opresiunea turcească. Era momentul pe care însuși Dimitrie Cantemir îl considera începutul decăderii puterii otomane. În acest sens, se pare că marele cronicar nu este sincer cu Gheorghe Duca, cînd, întorși în țară, acesta se teme de tabăra polonă, iar Miron Costin îi spune : „Ce putere au ei să vie asupra mării tale?“. Este o amăgire a domnului, căci Miron Costin bănuia cel puțin că tabăra filopolonă nu va sta în nepăsare, dacă nu era chiar în curent cu intrarea în țară a unor oști polone în sprijinul lui Ștefan Petriceicu. Personal nu se temea de Petriceicu, fiindcă legăturile lui erau făcute direct cu vîrfurile politicii polone. Într-adevăr, chiar în noaptea Crăciunului din 1683, Duca vodă împreună cu boierii, între ei și Miron Costin, sînt prinși de poloni și duși în Polonia. Lui Miron Costin i

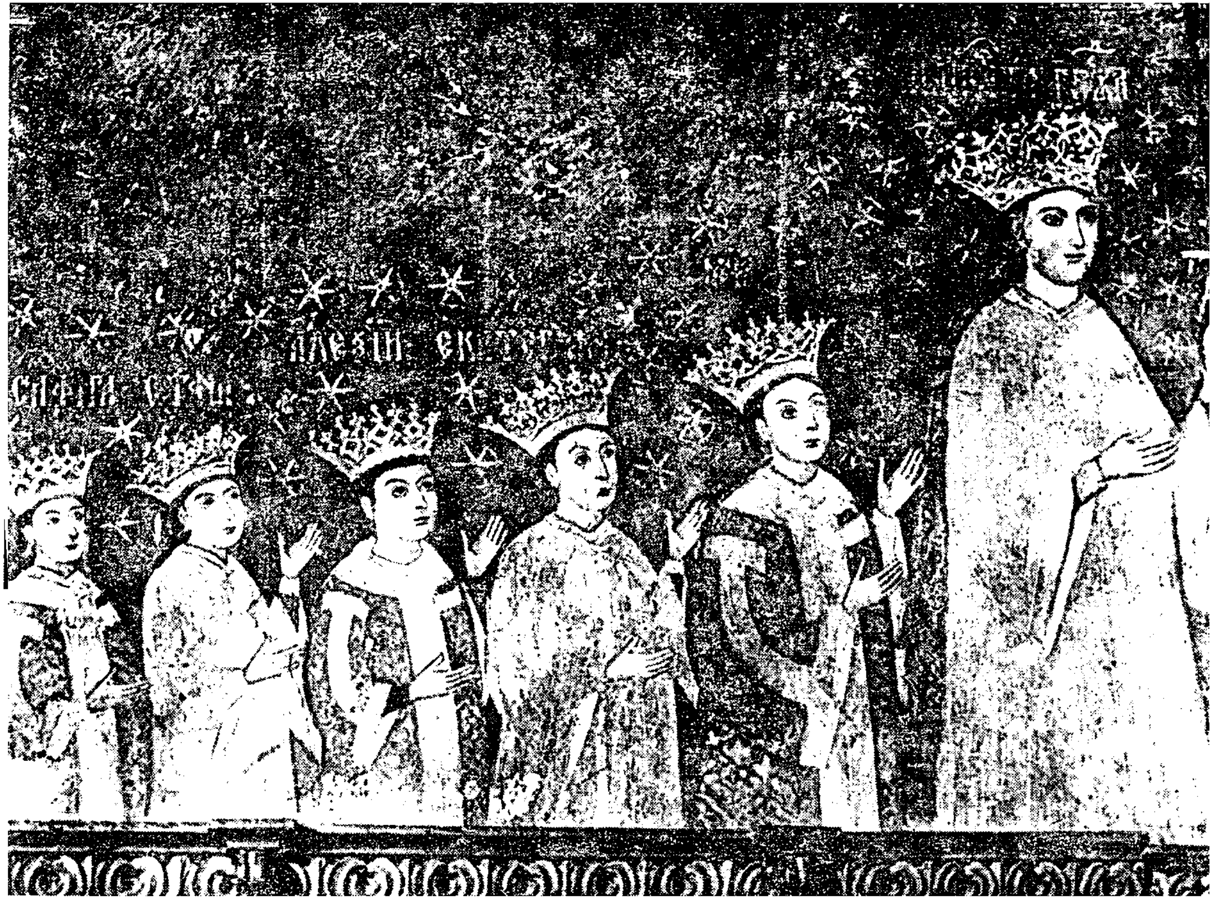

Doamna Elisabeta Movilă cu coconii. Mnst. Sucevița.

se dă însă ca „închisoare“ castelul regal de la Daşov. Aici va scrie el în 1684, drept omagiu şi informaţie pentru Sobieski, frumoasa operă literară *Istorie în versuri polone*, în care expune pe scurt istoria Ţărilor româneşti, exprimînd nădejdea că poporul romîn va fi salvat prin intervenţia regelui polon împotriva turcilor. Faptele sînt elocvente. Există un memoriu din 1684 al boierilor moldoveni refugiaţi, adresat lui Jan Sobieski, privind organizarea unui viitor stat moldovean sub protectoratul Poloniei, cu privilegii pentru boierimea moldoveană, similare celor de care se bucura nobilimea polonă, şi cu o anumită legalitate internă. Sînt indicii că memoriul a fost redactat de Miron Costin. Aşadar, boierii refugiaţi în Polonia şi Miron Costin plănuiau organizarea unui stat moldovenesc cu o nouă ordine legală, în eventualitatea eliberării de sub turci.

În 1685 se urcă pe tronul Moldovei Constantin Cantemir, care avusese personal relaţii bune cu polonii, dar care, cu o minte destul de trează, considera că domnia şi rosturile Moldovei stăteau încă în puterea Porţii turceşti. La curent cu legăturile şi acţiunile lui Miron Costin în Polonia, Cantemir îl considera periculos pentru tron şi pune pe fratele său Velicico Costin să-l cheme în ţară. Miron Costin se întoarce în decembrie 1685, socotind poate că va putea să desfăşoare politica sa abilă de mai înainte. Constantin Cantemir îl izolează însă şi-l trimite cu rangul numai de staroste, la Putna. Era o primă izbire pe care marele boier romîn şi nobil polon n-o putea primi cu indiferenţă. De fapt, se poate spune că Miron Costin venea înainte, iar regele Sobieski cobora în urma lui cu oştile, spre Moldova (1686). Cantemir s-a retras din calea invadatorului, iar leahul a intrat în Iaşi şi, la masă cu boierii filopoloni, şi-a îngăduit — se spune — gluma cu cîntecul, zis în romîneşte, spre distracţia celor de faţă :

Costandine
Fugi bine
Nici ai casă,
Nici ai masă,
Nice dragă
Jupîncasă

Mai mult însă decît un ospăţ cu ciocniri de pahare, „cîntece de lăutari şi încingeri de hore“, regele polon n-a realizat pentru Moldova. A trecut Prutul, dar, dînd de rezistenţă şi primejdii, s-a întors repede, a trecut din nou prin Iaşi, a luat ce-a putut, apoi i-a pus foc şi a plecat.

În ţară au rămas rivalii : Cantemir şi Costinii. Se pîndeau reciproc. Voievodul Constantin Cantemir se temea de fraţii Miron şi Velicico Costin, care pe faţă se opuneau politicii lui şi-l înţepau răutăcios cu vorba, pentru neştiinţa lui de carte şi pentru nechivernisirea ţării „,... ai vré să-ţi dai măria ta sama odată şi nă-i puté“. Pentru a-i domoli poate, convenise Cantemir să-şi dea fata după fiul lui Miron Costin, Pătraşcu, şi să intre în relaţii de rudenie. Costinii însă treceau peste asemenea tocmeli. Miron Costin întreţinea relaţii politice secrete cu Sobieski, cu Andrei Potocki, cu hatmanul Stanilsaw Iablonowski şi, desigur, nu în favoarea domnului. Fraţii Costin nu vedeau schimbarea, pe care o urmăreau, decît prin urcarea pe tron a unuia dintre ei. Complotul, de care vorbesc Neculce şi Dimitrie Cantemir, organizat de Costini şi divulgat de un Ilie Ţifescu Frige-Vacă, pare întru totul adevărat. Pe urmele conspiraţiei şi instigat de Cupăreşti, duşmanii Costinilor, Constantin Cantemir pune să se taie capul lui Velicico Costin. Apoi, la îndemnul aceloraşi vrăjmaşi, trimite după Miron Costin la moşia sa la Barboşi unde îi murise soţia. Dar n-a mai apucat să dea ochii cu domnul ţării, deşi a căutat aceasta cu tot dinadinsul. În drum spre Iaşi, capul lui Miron Costin a căzut. Din Polonia nu s-a schiţat nici un protest, nici o acţiune. Nu se punea o ţară pentru un cap de om, mai ales într-o vreme cînd capetele cădeau uşor.

Aşa s-a stins mintea cea mai luminată din acea vreme a Moldovei. N. Iorga nota cutremurat că în momentul căderii capului, lui Miron Costin nu-i mai trebuia nici o rugăciune, fiindcă îşi mîntuise sufletul cu opera pe care o lasa neamului său.

Într-adevăr, Miron Costin, militar diplomat, om de acţiune politică, a găsit totuşi, în „cumplitele vremi“ de care pomeneşte mereu, timpul necesar să scrie opere de valoare.

Cu o bogată cultură, cu o experienţă multiplă de viaţă, avînd un orizont lărgit prin cunoaşterea „terenului“ cu prilejul expediţiilor militare în Transilvania (1659—1660), în Muntenia şi Oltenia (1663), cînd a văzut „pragurile“ podului lui Traian, din nou în Ţara Romînească împotriva răscoalei seimenilor (1665), apoi la Viena (1683), în drumurile diferitelor solii, Miron Costin era în măsură să lege viu şi organic faptele, să interpreteze adînc evenimentele istorice.

Gr. Ureche emisese idei în legătură cu formarea poporului şi limbii romîne, cu rădăcini în colonizarea romană, unitatea poporului romîn din diferite provincii etc. fără să stăruiască, idei denaturate de interpolatori, în special de amatorul de basne, Simion Dascălul.

Miron Costin, luînd cunoştinţă de asemenea neadevăruri şi „ocări“ se revoltă, ca om luminat ce era, şi se hotărăşte să alcătuiască un letopiseţ integral al Moldovei, în care să expună, pe larg şi pe înţelesul tuturor, „începutul“ ţărilor şi al poporului romînesc. „Urzise“ — spune el „această începătură“ a letopiseţului, adică — probabil — partea despre colonizarea Daciei, dar vremurile grele nu i-au dat răgazul şi nădejdea continuării unei lucrări, care cerea linişte şi timp. De aceea, s-a oprit, de la planul conceput, şi a trecut să continue mai întîi cronica lui Gr. Ureche, cu gîndul că va scrie şi „letopiseţ întreg de va avea zile“. „Urzitura“ a fost pusă la punct mai tîrziu şi din ea a rezultat *De neamul Moldovenilor.*

Continuînd pe Ureche, Miron Costin observă că opera lui se întrerupe brusc şi socoate că, ori acolo l-a oprit moartea, ori „izvoadele (copiile) cronicii au sărit („au răsărit“) ce va fi mai scris şi de la Aron voda încoace“. Miron Costin reia astfel firul istoriei cu domnia lui Aron vodă, despre care rămăsese doar un titlu de capitol în cronica lui Ureche, şi duce naraţiunea evenimentelor pînă la domnia lui Ştefăniţă vodă Lupu inclusiv (1661). Cronica sa, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, conţine deci evenimente din vremea lui Ştefan Răzvan, din domniile Movileştilor în competiţie cu Mihai Viteazul, Alexandru Iliaş şi Ştefan Tomşa al II-lea, din epoca lui Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan. Aşadar, autorul a rămas cu povestirea departe de evenimentele trăite personal în ultimii treizeci de ani.

Costin avea dreptate să scrie că „la acest fel de scrisoare gînd slobod şi fără valuri (tulburări) trebuieşte“, iar vremurile agitate prin care trecea puneau „în cumpănă“ şi ţara şi viaţa sa. A scris în luminişurile deselor perioade zbuciumate și n-a ajuns la împlinirea întîiului său gînd de a da un letopiseț complet al Moldovei.

Letopisețul Țării Moldovei poartă, în titlul copiei pe curat, data de 1675. Cum la jumătatea cronicii introduce descrierea invaziei lăcustelor mai tîrziu (1653) decît la anul în care avusese loc (1647), cu mențiunea că „era trecut rîndul la izvodu cel curat“, înseamnă că în anul trecerii pe curat (1675) Miron Costin continua să redacteze cronica și lucrul a durat poate și mai pe urmă. Negreșit însă că Miron Costin a început să scrie cronica mult mai devreme de 1675 și munca, între atîtea ocupații și griji, a înaintat greu.

Gr. Ureche adusese povestirea evenimentelor istorice pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea, încît, pentru vremuri contemporane, M. Costin a folosit din plin istoria orală și amintirile familiei pentru redactarea cronicii sale. Ca și opera lui Ion Neculce, letopisețul său are, în mare măsură, caracter de memorii, și este de neînlocuit din punctul de vedere al informației istorice, neexistînd alte izvoare contemporane. Știrile pînă la 1653 se datoresc, desigur, relatărilor părintelui său Iancu Costin și, după întoarcerea în țară, unor „boieri bătrîni“, între care Toma și Iordache Cantacuzino, pe care îi citează în timpul narațiunii. De altfel, Miron Costin își făcuse ucenicia de boier, după obiceiul timpului, pe lîngă Iordache Cantacuzino. După 1653, Miron Costin a participat personal la evenimentele interne și, după cum singur mărturisește, i-a venit „mult mai pre lesne a scrie de aceste vremi...“. În această parte avem de-a face cu memorii propriu-zise. De asemenea, povestește fapte văzute personal în timpul șederii în Polonia, ca bătălia de la Beresteczko, invazia lăcustelor etc.

Totuși, ca om cu lecturi, Miron Costin nu s-a mulțumit, pentru partea mai veche a cronicii, numai cu istoria transmisă de bătrîni. Pentru evenimente, în special polone și polono-romîne, a întrebuințat izvoare scrise. Între aceste izvoare se numără cronica lui Pavel Piasecki : *Chronicon gestorum in Europa singularium*, apărută întîi la Cracovia în 1645, apoi în alte cîteva ediții în timpul cînd cronicarul se găsea în Polonia. Piasecki trăise în Podolia între 1627—1640, ca episcop de Camenița. Fiind un apărător al ortodocșilor împotriva propagandei iezuite de convertire la catolicism (la Kiev rezista iezuiților Petru Movilă), cunoștea bine evenimentele din aceste părți, conflictul dintre Mihai Viteazul și poloni, expedițiile polone împotriva turcilor la Țuțora în Moldova (1620), la Hotin (1621) și tocmai în legătură cu aceste evenimente scoate Miron Costin știri din Piasecki pentru cronica sa.

Cronicarului i-au fost cunoscute și alte izvoare polone, multe citate la începutul cronicii (în intenția unui letopiseț întreg al Moldovei), dar urmele lor sînt slabe și nesigure în cronică față de Piasecki. M. Costin avea o bogată informație și a cules știri din diferite izvoare, contopindu-le într-o expunere personală. O serie de maxime, comparații și judecăți merg între altele pînă la fondul *Vieților paralele* scrise de Plutarh din Heronea, ceea ce dovedește la cronicar o cultură clasică. De asemenea, se dovedește că Miron Costin citise o serie de cărți populare ca *Alexandria*, *Esopia* etc., la care face referințe. Pentru formularea unor judecăți se folosește adeseori de plasticitatea proverbelor populare.

Miron Costin s-a apucat să scrie cronica sa pornind de la gîndul de a lumina pentru contemporani istoria îndepărtată a poporului și a nu lăsa să intre în umbră, pentru urmași, vremurile noi bine cunoscute de el. Dragostea de patrie l-a animat mereu în acțiunile sale. Această dragoste a devenit

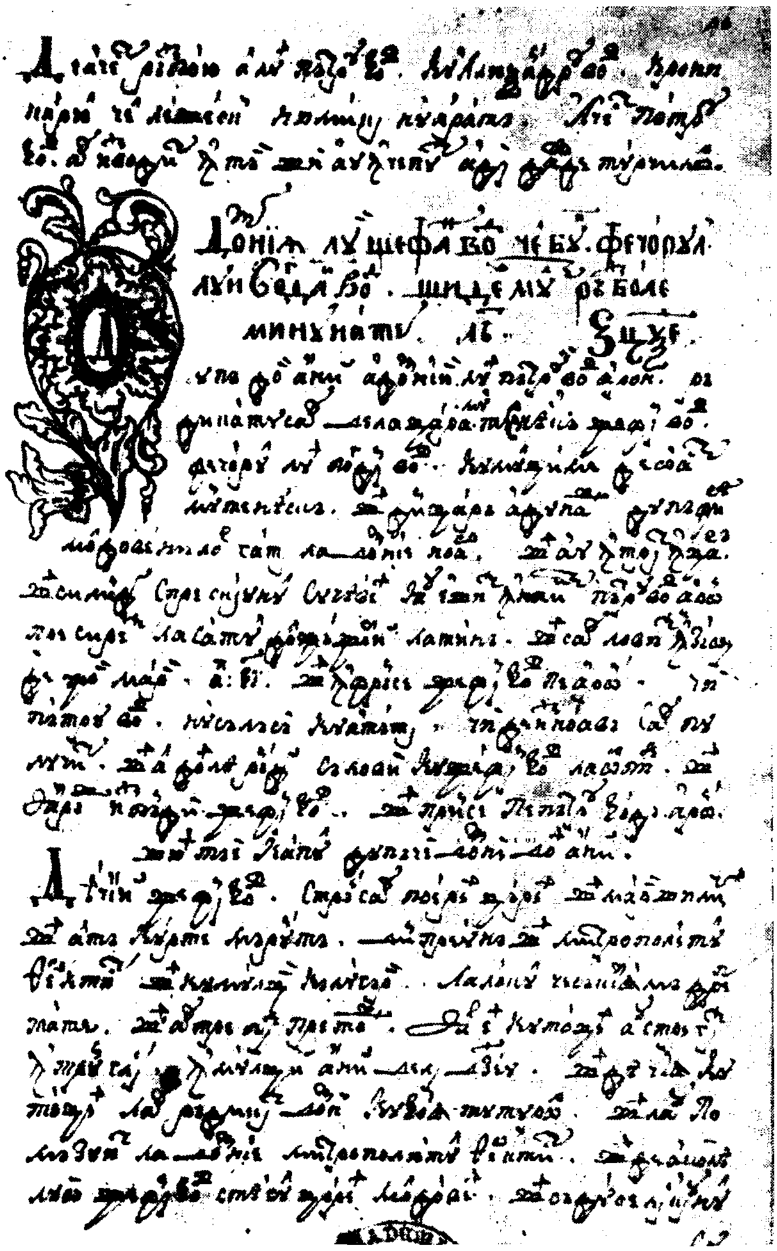

Pagină din *Cronica* lui M. Costin (fila 74).

legendară, s-a perpetuat folcloric și a fost consemnată de Neculce mai tîrziu, fie, de exemplu, în legătură cu ce i-a spus cronicarul vizirului Chiuprili la luarea Cameniței, în 1672: „sîntem noi moldovenii bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile cît de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească“, fie în legătură cu ce-i spunea lui Duca vodă la 1683: „Să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moșilor și a strămoșilor noștri“.

Istoria, după Miron Costin, nu însemna însă numai consemnarea faptelor trecute, ci și tragerea unor învățăminte din desfășurarea evenimentelor, din zugrăvirea unor drame sociale sau omenești, care puteau fi evitate: „că letopisețele nu sînt numai să le citească omul, să știe ce au fost în vremi trecute, ce mai mult să fie de învățătură ce este bine și ce este rău și de ce să se ferească...“. De aceea M. Costin face observații critice privind, de pildă, acțiuni urmate împotriva unui sfat bun, ca în cazul boierilor lui Ieremia Movilă, întorși în țară din Polonia, împotriva sfatului lui Nestor Ureche, și masacrați de Ștefan Tomșa al II-lea, sau privind nechibzuința lui Vasile Lupu de a nu avea o garnizoană în cetatea Hotinului, unde putea să se adăpostească împreună cu familia și curtea domnească, Suceava, deși apărată eroic de cazacii lui Timuș Hmielnițki, nefiind în măsură să reziste asalturilor date de Gheorghe Ștefan și de oastea polonă.

Reprezentant al clasei boierești, Miron Costin stă în apărarea intereselor acestei clase în lupta cu domnia. Este de notat însă că, exact ca și Gr. Ureche, nu înțelege atît un stat în care boierii să aibă toate privilegiile și să facă ce vor, cît un stat cu legi interne, în care domnul să consulte un sfat legal constituit din boieri. Față de domnia cu puteri absolute, cu acte adeseori necugetate, crude și absurde, efectuate la impulsul ambiției sau furiei personale, un stat feudal bazat pe o ordine internă legală, însemna, evident, progres. Gîndirea politică a lui Miron Costin nu depășește desigur vremurile sale, nu apără interesele maselor populare, dar nu este indiferent la viața și suferințele lor, notează cu propria lor vorbă că „blestemul săracilor nu cade pe copaci“, variantă veche a proverbului „nu de lemne (pietre) se leagă blestemul săracilor“ și consideră că cei mari trebuie să aibă „grije de cei mici“. Are o concepție de înțelegere și ocrotire a mulțimilor, mai ales că existența și puterea lor nu sînt de neglijat în stat: „Adu-ți aminte — repetă el stăpînului țării — că pe multe gloate de oameni ești stăpîn“. Cronicarul nu trece cu vederea revolta țăranilor sub domnia lui Alexandru Iliaș (1633), cînd se țineau ca o haită de lupi de convoiul domnului alungat și cereau să li se dea în mîini boierii exploatatori ca să se răzbune. „Nespusă vrăjmășia prostimei!“, exclamă Miron Costin. Pe vornicul Vasile Lupu l-a rănit, iar pe omul lui vodă, Batiște Veveli „l-au făcut fărîme“, cu topoarele. Mulțimile nu se puteau stăpîni. Suferințele lor erau de nedescris. În timp ce boierimea îmbuibată petrecea în chip desfrînat (cronicarul notează și acest lucru), pe țărani îi răpunea deseori foamea, de mîncau papură măcinată, ca de exemplu în 1659, sub domnia lui Ștefăniță vodă Lupu:

> „...că țăra într-aceea foamete era într-acela an, cît mînca oamenii papură uscată în loc de pîine, măcinîndu-o uscată. Și de pe aceea foamete porecli și pe Ștefăniță vodă, de-i zicea Papură vodă...“.

Legenda veche, cu circulație europeană, cu un domn Papură vodă, urmărit și mîncat, pentru nedreptăți și suferințe, de șobolani, și-a găsit o sursă de localizare și renaștere istorică, în tragedia poporului înfometat, hrănit cu papură. Suferințele maselor se repetau și căpătau în istoria vie identificări simbolice.

Cu toată poziția și considerațiile de clasă, Miron Costin se ridică peste micile patimi omenești și stăruie să judece obiectiv pe eroii cronicii sale, acțiunile lor, evenimentele istorice. Cu o formație de umanist, avînd sensul realist istoric al vieții și civilizației umane, Miron Costin pune deasupra omul și umanitatea, caracterul lui, calități sau defecte, indiferent dacă i-a fost prieten sau dușman. Astfel, deși cronicarul moldovean ura în general pe turci pentru că exercitau jaful prin boierii romîni devotați lor, totuși nu se lasă orbit de ură pentru a nu recunoaște meritele unora dintre ei. Abaza pașa fusese prigonitorul familiei sale, dar cînd este sugrumat la Constantinopol de sultan, pentru nerespectarea condițiilor de pace dintre turci și poloni, fixate în urma ciocnirii de la Hotin (1621), Miron Costin nu se bucură de căderea adversarului, ci notează imparțial: „Om Abaza pașa, vestit cu războaiele asupra perșului și oștean dirept“. Acest lucru dovedește că autorul se interesa și de alte fapte ale celor asupra cărora avea să emită judecăți istorice. El era de principiul, afirmat în *De neamul Moldovenilor*, că istoricul dă seama, în fața istoriei, de afirmațiile sale. De asemenea, Miron Costin apreciază pozitiv domnia lui Vasile Lupu, luată în general, cu toate că tatăl său, hatmanul Costin, fugise în Polonia de teama acestuia și personal nici nu este de acord cu toate acțiunile voievodului. Laudă vitejia lui Vasile Lupu, care se afla „pururea în fruntea oștii sale“ și blamează pe Gheorghe Ștefan, care „în oastea sa de față n-au fost ci au stătut departe de la oaste înapoi, măcar că am hi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ștefan Vodă, de la carele multă milă am avut, decît lui Vasile vodă, de la carele multă urgie părinții noștri au petrecut“. Domnia lui Vasile Lupu a fost „cu liniște și pace“, cu bună stare pentru boieri, dar „zburdăciunea“ acestora întrecea marginile și însuși vodă Lupu lua fetele unor boieri, „peste voia părinților, la țietorie“. Miron Costin se declară împotriva puterii nelimitate a domnului ca și Grigore Ureche.

Cronica lui Miron Costin nu este numai o înșiruire de evenimente istorice, ci și o galerie de portrete. Tablourile lui sînt pline de nerv și de emoție. Verbul lui, inspirat și colorat, exprimă de cele mai multe ori plastic ideea și sentimentul. Cronica are de la un capăt la altul o construcție și un stil caracteristic. Este de remarcat că nu se simte o diferență între modul de a nara evenimentele, acolo unde întrebuințează izvoare scrise sau spusele bătrînilor, și între modul de a prezenta faptele văzute de el însuși. Există o unitate de stil și de artă literară.

Ca un bun cunoscător al limbii latine și cititor de cărți latinești, Miron Costin a suferit influența topicii și vocabularului latin, cu elemente de stil căutat, retoric. Totuși, nu în această înclinare stă valoarea scrisului lui Miron Costin, ci în capacitatea de a face vie o exprimare mai savantă, plină de idei și de fapte. Separarea, după modul latin, a unor părți de propoziție organic legate între ele (substantiv — atribut sau verb — complement), precum și așezarea verbului la urmă întunecă sensul frazei, încît editorii textului au fost puși nu o dată în încurcătură pentru justa punctuație a frazei, iar alteori au fost obligați să schimbe ordinea elementelor în frază.

Exprimări ca : „... și au picat acolea căzaci, iară și supt ai noștri cai s-au aflat răniți cîțiva și morți...“ (cai sau oameni?) sau „...și mai vîrtos primejdia lui Matei vodă, cu rana ce i s-a prijelit, (intercalare disociativă) de care, cu adevărat şi bătrîn au fost, iară cît se hi mai putut trăi, rana aceia i-au scurtat rămăşiţa zilelor, că pînă la anul, netămăduit de aceea rană, au murit...", nu sînt din cele mai limpezi. În schimb, cînd cronicarul părăseşte artificiul stilistic şi se sprijină pe limba vorbită, fraza este fără întortochieri, simplă şi poetică. Din acest punct de vedere, paginile despre alungarea lui Alexandru Iliaş, cele despre domnia lui Ştefan Tomşa al II-lea, cele privind complotul împotriva lui Vasile Lupu, răscoalele cazacilor împotriva polonilor sau răscoala seimenilor (1655), sînt memorabile. Alexandru Iliaş, după liniştirea mulţimilor, care-l petrecuseră cu manifestări violente, fiind din nou ajuns din urmă de boieri, pe drumul Bahluiului, a crezut că vin să-l omoare. „Şi dacă s-au apropiat boierii — spune Costin — le-au zis Alexandru vodă cu lacrămi : „Mă rog pentru fiul meu, Radul vodă, să-l lăsaţi viu !". Au zis Buhuş vistiernicul să n-aibă nice o grije, nice să se gîndească măriia-sa c-au vinit cu vreun rău, numai pofteşte ţara pre măria sa să meargă pre Bîrlad spre Galaţi, să nu aducă vreun rău asupra ţării, cu tătari. Şi i-au jurat să n-aibă nici o grije. Şi aşa au priimit şi Alexandru vodă, pe unde va hi voia ţării, pe acolo să meargă". Naraţiunea curge simplu ca într-o poveste populară.

Ştefan Tomşa s-a făcut celebru prin omoruri. Din rîndurile boierilor filopoloni a omorît, fără alegere, şi mari şi mici. Miron Costin înfăţişează fără efort în vorbă instinctul de ucigaş al domnului : „pentru un diac, care era foarte de treabă de scrisoare, s-au rugat boierii să-l ierte, că este cărturariu bun. Au răspuns : „Ha, ha, ha ! Mai cărturar decît dracul nu este altul". Şi totuşi l-au omorît şi pre acela".

Omorurile deveniseră pentru domn spectacole de senzaţii tari, cu scene tragi-comice. Călăul era gîde şi măscărici. Miron Costin prezintă excelent tragi-comedia vremii : „Avê un ţigan calo(călău), ce să zice pierzătoriu de oameni, ţigan gros şi mare de trup. Acela striga de multe ori înaintea lui, arătînd pre boieri : „S-au îngrăşat, doamne, berbecii, buni sînt de giunghiat". Ştefan Vodă rîdê la ceste cuvinte şi dăruia bani ţiganului". Rîdeau probabil şi boierii, dar în silă, fiindcă se ştiau cu moartea în sîn. Vodă putea repede transforma comedia în dramă şi, cu o ţinută gravă, pronunţînd sentinţa lui de totdeauna „Să nu te ierte Dumnezeu cu cel cap mare al tău", să poruncească pe loc să-i taie vreunuia capul de „berbec". Pentru sîngerosul Tomşa oamenii nu valorau mai mult decît oile. Ţiganul călău ştia de la el probabil vorba cu berbecii.

Cu prilejul conspiraţiei împotriva lui Vasile Lupu, Miron Costin zugrăveşte cu mare măiestrie caractere diverse. Logofătul Gheorghe Ştefan este tipul vicleanului, care joacă perfect şi îndrăzneţ drama omului lovit de mare necaz, cu faţa „ca pămîntul scornită de mare mîhniciune", „că-i este giupîneasa pe moarte" la ţară, de-l crede şi-l compătimeşte şi Lupu vodă, urîndu-i „să afle lucru pre voia sa". „Pre voia lui" era însă scaunul domniei şi în curînd avea să-l ocupe cu sprijin unguresc şi muntenesc. Se zvonise că urmăreşte tronul, dar devotamentul lui părea nestrămutat. În schimb, Ciogoleştii sînt nişte trădători de bîlci, care se laudă la beţie cu conspiraţia, spre frica lui Gheorghe Ştefan, dar nimeni nu le luase vorba în seamă. Cînd însă află de plecarea inopinată a logofătului Ştefan, în întîmpinarea oştilor de sprijin, îi prinde groaza de urmările implicării în complot şi spătarul Ciogolea îşi bagă singur capul în laţ cu o scrisoare anonimă, de credinţă faţă de domn şi de divulgare a intenţiilor lui Gheorghe Ştefan :

„Milostive doamne,

Eu, unul den slujitorii cei streini, mîncînd pîinea şi sarea măriei tale dentr-atîţea ai, ferindu-mă de osîndă, să nu-mi vie asupră, pentru pînea şi sarea măriei tale, îţi fac ştire pentru Ştefan logăfătul cel mare, că-ţi este adevărat hiclean şi s-au agiunsu cu Racoţii şi cu domnul muntenesc, şi sînt gata oştile şi a lui Racoţii şi a lui Matei vodă, să vie asupra măriei-tale. De care lucru adevărat, adevărat să crezi măria ta, că nu este într-alt chip".

Scrisoarea a fost trimisă printr-un călugăr legat cu jurămînt să nu spună cine i-a dat-o. Totuşi Ciogoleştii au fost descoperiţi şi aduşi la curte. Laşitatea amestecată cu frică se vede acum din faptul că cer voie lui vodă să meargă „să-l aducă de grumazi pre Ştefan Gheorghe logăfătul". Vasile Lupu a răspuns scurt : „În zedar această slujbă acmu ; să-mi hi spus acestea pîna era în Ieşi logofătul". Sub pana lui Miron Costin, Ciogoleştii devin trădători flecari şi personaje de comedie.

Dar Ciogoleştii au fost siliţi să divulge şi numele altor participanţi la complot. Între ei se numără şi serdarul Ştefan. Adus la curte şi întrebat de Lupu, dacă ştie ceva de uneltirile lui Gheorghe Ştefan, serdarul pune mîna în foc că nu ştie nimic, fiindcă nu aflase de prinderea Ciogoleştilor, şi îşi declară fidelitatea retoric :

„Şi cum să fie el amestecat la unile ca acelea, spre răul stăpînului său, zicînd cu glas : „Cine au fost, doamne, mai crezut la măria ta şi mai cinstit ca mine? Şi m-ai scos den obiele şi den sărac m-ai îmbogăţit". I-au zis Vasilie vodă : „Aşa ştiu şi eu". Şi i-au zis să meargă să grăiască cu Ciogolea, să auză ce spune Ciogolea spătariul".

Miron Costin are un dar deosebit de a percepe şi apoi, de a fixa în cuvinte caracterul oamenilor şi ipostazele în care se complac ei.

Spre deosebire de firile ridicul semeţe de mai sus, Vasile Lupu apare ca un om stăpîn pe nervi în împrejurări critice. Cunoscînd bine realitatea, are totuşi răbdarea să asculte minciunile lor, şi numai după aceea încheie discuţia cu o frază scurtă.

Astfel, Miron Costin nu narează simple evenimente istorice, ci prezintă, ca un literat, oameni vii în relaţii istorice, politice şi sociale, capabili de acţiune şi atitudini felurite. Fiecare are firea, deprinderile lui personale. Protagoniştii cronicii nu sînt zugrăviţi stereotip, în stil sec istoric. El introduce în cronică fapte de amănunt, paranteze, descrieri, comparaţii, metafore. Cavaleria polonă (în luptă cu Mihai Viteazul), „tot în hier, numai ochii şi vergile gurii se văd"..., cu „arepi tocmite de pene de hultur", cu suliţe „de opt coţi de lungi", pe „cai mare groşi, nemţăşti sau turceşti", în frunte şi la piept cu „cîte o tablă de hier... pentru fereală de glonţuri...", „...ca un zid stă la războaie".

Dărăbanii lui Ştefan Tomşa erau mai bine îmbrăcaţi decît sub orice domni cu „haine tot de feleandreş (postav de Flandra), cu nasturi şi ceprage de argint, în pilda haiducilor (oştenilor) de Ţara Leşească, cu pene de argint la cumănace şi cu table de argint la şolduri, pe lădunce" (cartuşiere). Se vede însă că uniforma nu le-a ajutat prea mult, căci în bătălia de la Tătăreni (1615), îmbulzindu-i leşii la o rîpă, „au intrat cu săbiile într-înşii şi au perit toţi acolea", încît le-au rămas oasele sub movilele ce se vedeau şi pe vremea lui M. Costin deasupra satului Tăuteşti.

Oastea seimenilor răsculaţi se comportă ca într-o epopee eroi-comică, este neorganizată şi se mişcă în debandadă : „Mîna bivolii care trăgea puşcile, tot în bici... care cum putea, buluc după buluc, mai tare". Dar la valul Teleajenului, „bivolii pre hirea sa, năduşiţi şi de căldură, că era vară, şi de osteneala călii pripiţi (încălziţi), cum au văzut apa, cum au năvălit într-apă peste oameni şi au băgat puşcile într-apă după sine". Le-a venit uşor deci ungurilor lui Racoţi să se bată cu seimenii, încît nu era „război sau vreo apărare, ci dreaptă meserniţă (măcelărie). Trupurile zăcea polog pre şleah şi spinii de pe laturi plini de trupuri omeneşti. Şi multe bulucuri... aşa zăcea... pînă în Ploieşti". Tablourile şi descrierile pe care le face M. Costin ar putea figura într-o operă literară.

Participase la expediţie şi relatează fapte văzute de el personal.

Este des citat tabloul invaziei lăcustelor văzut de Costin în Polonia. Peste cîmp se ridică de la o margine o negură şi se apropie vertiginos. Însoţită de un vîjîit puternic, acoperă soarele şi lasă umbră deasă pe pămînt. Pare că vine o furtună, dar de-aproape se observă că este o năvală de lăcuste în convoi gros şi dens, zburînd aproape de pămînt, încovoindu-se deasupra omului întîlnit în cale şi continuîndu-şi drumul, negură după negură de lăcuste, ore întregi. Unde poposeau ziua şi unde se lăsau peste noapte „rămînea pămîntul negru, împuţit. Nice frunze, nice pai, ori de iarbă, ori de semănătură, nu rămînea... Cîteva zile au fost aceea urgie... den părţile de gios în sus mergea".

Spirit ascuţit de observaţie, sensibil la frumuseţile naturii, autorul face cu uşurinţă comparaţii între situaţii din viaţa socială şi fenomenele din natură : „Ce, cum floarea şi pomeţii şi toată verdeaţa pămîntului stau ovilite de bruma căzută peste vreme şi apoi, după lină căldura soarelui, vin iară la hirea şi la frîmseţele sale cele împiedecate de răceala brumei, aşa şi ţara, după greutăţile ce era la Radu vodă (Mihnea), au venit fără zăbavă... la hirea sa, şi pînă la anul s-au umplut de tot bivşugul şi s-au umplut de oameni" (sub domnia lui Miron Barnovschi). Cronicarul întrebuinţează şi comparaţii cu efect acustic : „Precum munţii cei înalţi şi malurile cele înalte, cînd se năruiesc de vreo parte, pre cît sînt mai înalţi, pre atîta durăt (duruit) fac mai mare, cînd să pornesc, şi copacii cei înalţi mai mare sunet fac, cînd să oboară (doboară), aşa şi casele cele înalte şi întemeiate cu îndelungate vremi, cu mare ripisă (prăbuşire) purceg la cădere cînd cad". Este vorba de căderea lui Vasile Lupu.

Cultura bogată, cunoaşterea cărţilor populare, asimilarea formelor plastice din graiul popular, talentul în fine i-au dat posibilitatea lui M. Costin să găsească imaginile cele mai potrivite. Cînd vorbeşte de înţelepciunea excepţională a pîrcălabului de Soroca, Ştefan, se foloseşte de portretul lui Esop, aproape cu aceiaşi termeni ca în *Esopia :* „Iară la statul trupului său era gîrbov, ghebos şi la cap cucuiat, cît puteai zice că este adevărat Esop la chip". Întrebuinţează de asemenea vorbirea directă a eroilor, dialogul sau monologul. Nu lipsesc proverbele în variante vechi, ca mijloace plastice de exprimare a unei idei (unele sînt polone) : „lupul părul schimbă, iar nu hirea", „cine piere de glonţ de tun tot era de fulger să moară", „cela ce se îneacă să apucă de sabie cu mîna goală", „după pagubă leahul înţelept" (ca transpunere a proverbului polon „mądry polak po szkodzie !") etc. Locuţiuni din limba populară : „a sta ceva într-un fir de păr" („pe un păr au stătut atuncea viaţa lui Constantin vodă"), „a se oploşi pe lîngă cineva", „a unge osia", „a cîrpi o treabă" („Că cîrpea boierii cum putea trebile ţării, iar domniia mai mult îşi petrecea cu Batişte Veveli"). In cronică sînt folosite elemente de folclor şi de etnografie. În solia îngîmfatului Zbaraski care l-a umilit pe Ştefan Tomşa, încît acesta exclamă: „Lasă, cîine leşe, că te voi purta eu“ (ceea ce a şi făcut), cad drept falǎ potcoavele de argint, de la copitele cailor soliei, pe uliţele Constantinopolului, ca în unele legende populare. La nunta fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu Janusz Radziwill (1645) în prezenţa unor oaspeţi straini s-au produs artişti populari cu „zicături, giocuri de ţară“ etc. La petrecerea organizată de Rakoczi şi Gheorghe Ştefan, după înfrîngerea răscoalei seimenilor, în Muntenia, sînt prezenţi la fel cîntăreţi populari: „ciumpoiaşul cu cimpoi de urşinic, la dvorbă de zicături“ şi „surlarii“.

Din cronica lui Miron Costin s-a inspirat Hasdeu în *Domnia Arnăutului* (Vasile Lupu), M. Sadoveanu în *Neamul Şoimăreştilor* şi în *Nunta Domniţei Ruxanda*, N. Gane şi alţii.

Cronicarul n-a apucat să ducă *Letopiseţul* mai departe de anul 1661, deşi intenţia lui n-a fost să se oprească aici. Copia a fost lăsată cu unele locuri albe (pentru unele sume de bani, cantităţi de materiale, precizarea unor ani), în intenţia unei reveniri cu completări şi probabil continuare, lucru care n-a mai avut loc. Între timp Miron Costin a scris alte opere.

Printre acestea menţionăm lucrarea în limba polonă *Chronika ziem moldawskich i multańskich* (Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei). Această cronică a fost scrisă în 1677, cu prilejul soliei la Poartă a lui Jan Gniński. Solul polon i-a cerut-o lui Miron Costin pentru comisul Polonici Marek Matczyński, din partea căruia i-a înmînat lui M. Costin o scrisoare. Cronicarul a redactat probabil cronica pînă la întoarcerea solului polon de la Constantinopol. Scrisă într-o limbă polonă destul de corectă, cronica este concepută ca un ghid pentru poloni, în legătură cu cea mai veche istorie a poporului romînesc şi a celor două principate romîneşti, în legătură cu caracterul romanic al poporului şi al limbii romîne, precum şi cu geografia Ţărilor romîneşti: împărţirea administrativă în ţinuturi, rîuri, oraşe. M. Kromer dezvoltase ideea originii romane a poporului şi a limbii romîne. El luase chiar un act scris într-o italiană coruptă drept un document în limba romînă. Ştiri mai amănunţite despre cucerirea şi colonizarea Daciei, despre urme ale civilizaţiei romane în Ţările romîneşti, nu existau în cronicile polone şi persista ideea colonizării Daciei cu expulzaţi, o dovadă fiind urgisirea poetului Ovidiu.

În cronicile polone nu se puteau găsi date despre începuturile legendare ale Ţărilor romîneşti, cu Dragoş şi Negru vodă. Acestea ţineau de folclorul romînesc. În schimb, istoriografia polonă conţinea destul de multe ştiri, mai ales pentru Moldova, începînd de la întemeierea statelor romîneşti. M. Costin îşi propune să completeze aceste lacune adăugînd o serie de date geografice indispensabile unui străin pentru o orientare asupra teritoriului romînesc. Cronica are deci un caracter informativ şi formulele de început şi de sfîrşit ale scrierii sînt ale unei scrisori. A fost realizată în vremea cînd Miron Costin are o activitate politică în creştere (el pregătea o intervenţie polonă pentru scoaterea Moldovei de sub stăpînirea turcilor). Scrierea urmărea să aducă mai multă lumină şi să trezească mai mult interes pentru poporul romîn în rîndurile demnitarilor poloni, cu influenţă în politica externă.

Nu i-a venit greu lui Miron Costin să redacteze această operă, fiindcă adunase în mare măsură datele colonizării Daciei în legătură cu prima redactare a scrierii *De neamul moldovenilor.* Ştirile se suprapun : războaiele lui Traian cu dacii, urmele romanilor în valul troian, în vechi cetăţi, versurile lui Ovidiu despre Flaccus, numele date poporului etc. *Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei* este concepută, în spirit umanist, ca o operă de sinteză de tip cosmografic, cu date istorice şi geografice care să lămurească pe cititorul contemporan asupra poporului romîn. Lipsesc doar hărţile celor două ţări pentru a avea un aspect de lucrare pregătită mai dezvoltat pentru o cosmografie.

Din punct de vedere literar, interesează legenda întemeierii Moldovei prin vînătoarea unui bour de către Dragoş şi legenda întemeierii Munteniei de Negru vodă. In ultima legendă, motivul inelului răpit din mîna copilului de un corb are o mare răspîndire în literatura folclorică, de unde a intrat şi în unele romane populare medievale.

M. Costin înfăţişează dezvoltat, într-o singură lucrare, unitatea poporului romîn din diferite provincii, iar pe munteni îi consideră „rude şi fraţi". Afirmă, de asemenea, pentru prima dată în cultura romînească, că şi aromînii pe care „grecii îi numesc cuţovlahi" provin din colonişti romani. M. Costin caută şi dă etimologia latină la un număr de 87 de elemente lexicale romîneşti (substantive şi verbe), fără să fi fost cunoscute încă legile fonetice de trecere din latină în romînă : *facies* — faţă ; *lingua* — limbă ; *anima* — inimă ; *umbilicus* — buric ; *herba* — iarbă ; *aqua* — apă ; *manduco* — mănînc ; *scribo* — scriu ; *occido* — ucid etc.

Cîteva etimologii sînt greşite, lucru explicabil prin stadiul de atunci al ştiinţei limbii. Lista alcătuită de autor este întîia comparaţie ştiinţifică mai dezvoltată a limbii romîne cu limba latină. Cronicarul precizează că limba romînă are elemente lexicale şi de altă provenienţă, în special slave, apoi ungureşti şi turceşti. Informaţia lui Miron Costin se vede şi din traducerea în limba polonă a numelor de *Dolj* şi *Gorj* prin *Jii de jos* şi *Jii de sus*, ştiind deci că numele respective provin din forme slave : *„dolnîi Jii"* (Dolj) şi *„gornîi Jii"* (Gorj).

In 1684, în timpul refugiului în Polonia, M. Costin a compus în castelul regal de la Daşov poemul istoric *Historia polskimi rytmami o Wołoskiej ziemi i Multańskiej* (Istoria în versuri polone despre Ţara Moldovei şi Munteniei). Scrierea este închinată regelui Jan Sobieski, ocrotitorul său.

In sec. al XVII-lea, într-o nouă perioadă literară, fala literaturii polone o constituie poemul istoric. Samuel Twardowski a creat cîteva asemenea poeme, mult apreciate, dintre care unul închinat soliei lui Krzysztof Zbaraski la Constantinopol *(Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego*, 1633), altul expediţiei regelui Vladislav IV împotriva ruşilor *(Szczęśliwa moskiewska wyprawa Władysława IV*, 1634), al treilea şi cel mai interesant avînd ca temă războaiele purtate de poloni cu cazacii, cu tătarii, cu ruşii, cu suedezii şi ungurii între 1648—1660 *(Wojna domowa z kozaki i tatary, Moskwą, potym Szwedami i z Węgry*, tipărit fragmentar între 1651—1681). Apoi Wacław Potocki a scris în 1670 un poem despre lupta de la Hotin din 1621 : *Wojna chocimska* de o reală valoare literară. Atît în perioada precedentă, a renaşterii polone, cît şi în noua perioadă, literatura polonă se ridică la un nivel remarcabil prin operele în versuri. M. Costin ştie să prezinte regelui polon un tablou al formării poporului romîn într-o haină literară consacrată încă din antichitate. Voia să atragă atenția asupra neamului său printr-o operă care să nu fie o simplă cronică. Scrisese o cronică în limba polonă. Acum dorea să vină cu o creație în versuri.

El a realizat un poem de aproximativ 750 de versuri. Ideile sînt aceleași ca în cronica polonă : colonizarea Daciei, retragerea stăpînirii romane din cauza năvălirii tătarilor (o inadvertență a lui Miron Costin) și părăsirea unei populații de limbă romanică (se dau cîteva exemple numai, ca în *De neamul Moldovenilor : meus — al mieu, coelum — cer, homo — omul, frons — frunte, barba — barbă, luna)*. O dezvoltare capătă întemeierea Moldovei și Munteniei, cu legendele lui Dragoș vodă și Negru vodă. La urma poemului se dă în proză un rezumat al ideilor istorice conținute în operă și o prezentare a dregătoriilor bisericești și laice. Din elementele de geografie cuprinse de cronica polonă nu se mai dau aici decît ținuturile Moldovei. Partea finală are un scop politic : de lămurire a polonilor asupra unor rosturi interne ale Moldovei.

Autorul începe poemul cu prezentarea provinciilor locuite de romîni : Transilvania, Moldova, care se întinde din padinile Maramureșului pînă la țărmurile mării, și Muntenia. Pe fondul acesta concret povestește, în versuri inspirate, războaiele romanilor cu dacii și trecerea Dunării pe un pod de piatră, construit ca o minune, „cu praguri vizibile și azi în Țara Romînească". Cu Decebal, însă, Traian s-a ciocnit mai la nord, „pe ridicăturile dintre Dacia Superioară și Muntenia sau Dacia Inferioară". Bătălia a fost crîncenă și dacii „n-au fost scoși din hora lui Marte pîn-ce n-a căzut în mijlocul ei regele lor însuși". Narațiunea se desfășoară în continuare cu metafore și imagini. Capitolul al doilea este viața populației părăsite de administrația romană (în cele trei provincii). Are aceeași structură : fapte istorice, geografice, lingvistice, în prezentare poetică.

Capitolul al III-lea, referitor la înființarea statelor moldovenesc și muntenesc, cu introducerea elementelor de legendă, este cel mai izbutit. Descrierea frumuseților Moldovei constituie întîia panoramă peisagistă din literatura romînească, creată de un băjenar care tînjea în momentul acela după țara sa.

În poemul său Miron Costin „descalecă" cu Dragoș din Maramureș, peste munții Moldovei, spre văile și inima ei :

„Trei sute de tineri luptători, căliți în greutăți își strînge,
Pornește-n urma zimbrului-n adînc de munți...
Și goana-i duce lîngă-un pîrîu necunoscut.
Pornesc din nou, cu îndrăzneală, pe urme de bour,
Oriunde îi cheamă Molda cățeaua, care le sporea
Gustul de vînat ; oriunde zimbrul s-ascundea,
Fie-n hățișuri — fie chiar prin stînci,
Lăsînd gonașii s-apuce înainte.
Dar ea, simțind în nări mirosul fiarei,
Cheuna și cu ecouri ca de trîmbiță aduna
Urmăritorii răspîndiți ; ca și un corn
Da semn și-i îndruma spre fiara înfundată.
Tinerii cad chiar pe locul ei,
Bourul obosit, văzîndu-se descoperit aci,
Se rupe iarăși de gonași și-aceștia
Din nou iau goana ca mai înainte...".

Descrierea este plină de dinamism. Mişcarea din acest tablou alternează cu peisaje statice, în care hăitaşii, ajunşi pe culmile Carpaţilor, uită de zimbru, prilej pentru poet de a admira frumuseţile ţării:

„Sînt sus pe creasta munţilor Carpaţi
Şi de pe coama munţilor înalţi privesc
Spre viitoarea ţară a Moldovei, spre luncile departe de pe Prut,
Spre zîmbitoarele cîmpuri curate de la răsărit.
Alunecă ochii peste cîmpii întinse,
Asemănătoare cu o pînză de fum,
Sau chiar cu-ntinderile de ocean...".

Imaginea aceasta a cîmpiilor depărtate văzute de pe munţi prin aburul atmosferei este nouă în literatura noastră. În continuare, după o serie de comparaţii cu alte regiuni şi ţări, autorul zugrăveşte un cîmp moldovenesc bogat în lanuri de grîu, de orz, ovăz şi de secară, în animale:

„Aci se-ntîmplă doi mînji iapa să fete,
Şi oaia să dea din coapsa ei trei mieluşei.
Şi iar se-ntîmplă nu o dată
Ca junca de trei ani să dea şi ea viţelul...".

Încărcat de amintiri, M. Costin lasă acum la o parte naraţiunea descriptivă şi scoate accente de poezie lirică, pline de amintirea duioasă a priveliştilor ţării:

„Iar pe tine, Bărladule, rîu rodnic,
Nu pot să nu te chem în amintire;
E greu să uiţi cum curgi între-atîtea bogăţii,
'N plăceri de paradis, cu faguri de miere şi urcioare de lapte!"
Mai departe se lasă codrii, din care ies la vale rîuri,
Urmează văile întinse şi-oriunde ochii le aleargă
Văd o ţară ca o livadă înflorită,
Cu garduri cuprinsă de cele patru laturi.
Ochii, alunecînd şi mai la vale, se minunează de-aşa ţară
Cu şesuri, ca-n rai, de flori pline.

Uitînd de bour, vînătorii iau seama la frumuseţile locurilor, dar după un timp Molda îi cheamă din nou la locul unde se ascunsese zimbrul. După ce îl găsesc şi îl ucid, se hotărăsc să rămînă locului. Cercetînd împrejurimile dau de bătrînul Iaţco prisăcarul, îndemn pentru autor de a zugrăvi un nou peisaj rustic:

„Iau seama locurilor dimprejur,
Şi văd cum se ridică-un fum în sus,
În zorii dimineţii liniştite, ca o coloană legîndu-se de nori.
Rămîn uimiţi: 'n-asemenea pustiuri cin-să locuiască?
Fără foc, nici chiar în grote nu se vede fum.
Spre fum deci se îndreaptă, cu ochii aţintiţi de el,
Iar fumul îi aduce la o a doua apă,
Şi văd aci rotunde şi fragede dumbrăvi.
Îndată ocolesc pădurea, de unde fumul se ridica în sus
Şi dau de-un bătrînel, scorojit de ani, lîngă-o prisacă.
Acoperea uleie şi se-nvîrtea-ntre ele
Ca să îndrepte ceva sau poate ca să vadă,
Dacă vreo matcă bine-albinele-şi conduce,
Sau le îndrepta ţăpuşe, ori le lua ceara de-ambră
Şi le silea la muncă mai sîrguitoare...".

Tabloul se datoreşte unui bun cunoscător al ocupaţiei apicole, într-o fază veche, cu ştiubeie din buşteni, avînd în interior cîteva ţăpuşe în curmeziş, de care albinele îşi prindeau fagurii. M. Costin are simţul amănuntului poetic şi al culorii vii şi proaspete a termenilor poetici. Convorbirea, în continuare a oamenilor lui Dragoş cu Iaţco, ei vorbind romîneşte iar el în ucraineană (M. Costin cunoştea limba ucraineană) dă şi mai multă viaţă şi culoare tabloului zugrăvit de autor.

Poemul acesta polon, de care face menţiune istoria literară polonă (Al. Brückner şi G. Korbut), este manifestarea expresă a talentului literar al lui Miron Costin.

Intors în ţară după refugiul din Polonia, M. Costin a fost trimis de Constantin Cantemir la starostia de Putna (1686). Fostul mare logofăt, care mersese pînă atunci mereu în creştere, ale cărui relaţii internaţionale se întăriseră, s-a simţit umilit de lovitura domnitorului. In izolarea noii dregătorii de care s-a ocupat cu zel, s-a gîndit probabil să încerce întocmirea de noi lucrari, în primul rînd să lămurească în amănunţime pe compatrioţii săi asupra chipului cum a luat naştere poporul romîn. Se gîndea poate că progresiv va ajunge la alcătuirea letopisețului întreg al ţării. O redactare a începuturilor istorice realizase cu mult înainte, dar acum avea o informaţie mai serioasă; scrisese două opere în limba polonă în legătură cu aceeaşi temă, încît putea să dea o lucrare bine pusă la punct. Intr-adevăr, *De neamul Moldovenilor din ce ţară au ieşit strămoşii lor* este o operă de gîndire matură şi de stil desăvîrşit.

In lucrările în limba polonă despre originea şi formarea poporului romîn nu vorbeşte despre istoria şi întinderea imperiului roman, nu prezintă date de geografie mediteraneană şi italică, fiindcă se adresa unor oameni de cultură umanistă, în schimb, în *De neamul Moldovenilor* dezvoltă tocmai asemenea ştiri de geografie şi istorie, pentru ca moldovenii să poată înţelege naşterea poporului romîn.

Argumentul de limbă, pentru susţinerea originii romane a neamului romînesc, fusese pus în circulaţie de Gr. Ureche; M. Costin i-a dat dezvoltare în cronica polonă. In plus, M. Costin introduce acum argumente arheologice: valul troian, inscripţii pe piatră, cetăţi vechi, monede vechi de aramă. O monedă este citată pentru elementele de limbă romanică ale inscripţiei romîneşti. De asemenea, Miron Costin foloseşte acum (după L. Toppeltin) argumentul etnografic şi folcloric.

Fireşte, se observă că M. Costin şi-a îmbogăţit documentarea pe baza unor noi izvoare, între care unele apărute relativ nu de multă vreme. Intre acestea este vorba de lucrarea lui Laurentiu Toppeltin de Mediaş: *Origines et occasus Transylvanorum*, tipărită la Lyon în 1667, prin intermediul căreia a luat cunoştinţă de alte opere. Deşi M. Costin a cunoscut pe Toppeltin încă din timpul redactării cronicii şi scrierilor în limba polonă, totuşi pe acest izvor se sprijină în mult mai mare măsură în *De neamul Moldovenilor*. Ştirile din această lucrare dovedesc însă că Miron Costin a luat contact şi cu alte izvoare. Işi făcuse o imagine despre antichitate, despre geografia globului şi istoria universală din mai multe cărţi. Consideraţiile despre scriitorii antici (Homer, Titus Livius, Plutarh), întinderea imperiului roman, datele geografice despre Europa, Asia, Africa, America chiar, care se află „cum ar fi supt noi, cînd este la noi ziuă, la dînşii atuncea este noapte“, sînt un indiciu că scriitorul moldovean îşi adunase cunoştinţele din diferite izvoare, pe care uneori le şi citează: Quintus Curţius, „gheografiile ceste de curînd“ (cosmografii) etc.

Incepînd cu o predoslavie, în care arată motivele care l-au hotărît să scrie o asemenea operă („basna lui Simion Dascălul“), cronicarul continuă cu prezentarea Italiei din punct de vedere geografic și etnografic, căutînd apropieri între italieni și romîni, în baza unei vechi origini comune. Descrierea Italiei capătă uneori caracterul unei cîntări în tonuri ritmice : „...supt cer blînd, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni prea grele. De grîu, vinuri dulci și ușoare, untdelemn, mare bivșug și de poame de tot felul : chitre, năramze, lămîi și zahar... este țara Italiei plină“.

În capitolul al II-lea, despre întemeierea și întinderea imperiului roman, autorul face apel între altele la legende antice literare despre războiul Troiei sau despre Romulus și Remus, legende narate după cărți populare medievale și mai cu seamă după opere clasice.

Pentru cititorul romîn nu poate să treacă peste situația Daciei, înfățișată într-un scurt capitol. Urmează apoi capitolul războaielor romane cu dacii, cucerirea și colonizarea Daciei, cucerirea altor țări europene, pătrunderea romanilor în Asia și Africa. Capitolul al cincilea vorbește pe scurt de urme arheologice, iar următorul se ocupă pe larg de poporul romîn și de dovezile care arată că acest popor este de origine romană.

Exemplele de limbă sînt aceleași ca în poemul istoric polon, dar considerațiile sînt îmbogățite, se insistă asupra unității de grai a ardelenilor, moldovenilor și muntenilor („graiul de casă a ardelenilor mai mult are în sine însămnarea graiului romînesc și lătinesc“).

Comentariile în legătură cu numele *vlah*, *vloh*, *voloșin*, *olah* etc., date romînilor de alte popoare, sînt aceleași ca în scrierile polone. Paralele cu numele popoarelor germanice, romanice și slave, pentru a trage concluzia că totuși numele acestea au caracter generic și se referă la o origine comună, sînt noi. M. Costin relevă asemănările de port, îmbrăcăminte și încălțăminte, dintre romani și romîni. De asemenea, notează asemănarea în ceremonia ospățului și mai ales a înmormîntării, însoțită de cîntece din flaut și de cîntece funerare zise de bocitoare profesioniste. (Trebuie remarcat că de-abia în epoca noastră s-a apreciat valoarea etnografiei pentru problemele de istorie veche.) *De neamul Moldovenilor* se termină cu o scurtă încercare de a umple golul medieval al istoriei romînilor.

În această lucrare scrisul lui Miron Costin capătă un stil personal distinct. În letopiseț influența scrisului latin îi dăunează în multe cazuri. În noua operă există un echilibru și o întrepătrundere între exprimarea populară și între fraza căutată, literară. Fraza cu perioadă lungă de tip latin alternează cu exprimarea concentrată. Disocierea elementelor în frază, după modă latină, este mai rară. Efectul stilistic se poate percepe din înlănțuirea frazelor.

Iată un fragment din „predoslovia“ la *De neamul Moldovenilor :*

„Să încep osteneala aceasta, după atîtea vacuri de la descălecatul țărilor cel dintîi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, *să sparie gîndul.* A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, *este inimii durere. Biruit-au gîndul* să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sînt lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenești și romînii din țările ungurești, că toți un neam și o dată discălecați sînt...“.

Debitul fastuos este uneori urmat de o propoziție scurtă :

„Zice-va neștine :

— Prea tîrziu este ; după sutele de ani, cum să vor putea ști poveștile adevărate, de atîtea veacuri ?

Răspunz:

— Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești, scrisoarea...".

Alteori, narațiunea curge domol:

„Eu, iubite cititoriule, nicăierea n-am aflat nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, și viața mea, Dumnezeu știe cu ce dragoste pururea de istorii (au fost), iată și pînă la această vîrstă acum și slăbită".

Procedeele stilistice sînt deci variate, pline de culoare și căldură. Desigur, în *De neamul Moldovenilor*, lucrare științifică, scrisul lui Miron Costin nu are mereu aceeași înveșmîntare. Documentarea primează: stilul este uneori sobru. *De neamul Moldovenilor* este o operă științifică de prestigiu literar și de mare însemnătate în istoria culturii romînești.

Dacă talentul literar al lui Miron Costin s-a manifestat printre altele în versuri polone, trebuia să ne așteptăm ca el să se verifice și în limba romînă. Miron Costin a scris un număr de versuri romînești. Unele au fost chiar tipărite la sfîrșitul *Psaltirii în versuri* (1673) a lui Dosoftei. Altele au rămas în manuscris. Dintre toate se detașează ca valoare literară poemul de meditație filozofică *Viața lumii*. Este vorba de tema regretului că viața omului trece cum trec toate pe lume, cunoscută încă din antichitate și reluată în evul mediu și mai tîrziu, în diferite literaturi europene. Este de remarcat însă că de la elegia lui Horațiu: „Ehei, Postume, Postume, se spulberă anii în goană nebună", de la versurile lui Ovidiu *(Tristia)*, de caracter laic, s-a ajuns în evul mediu la un poem macabru *(De morte pologus)*, cu tendință moralizatoare, în care moartea, într-o înfățișare hidoasă, seceră fără alegere, bogați și săraci, filozofi și teologi, medici și cîrciumari, judecători și șarlatani etc. Poemul a intrat în literaturile slave de vest și de răsărit. A fost prelucrat, între altele, în versuri polone, și se pare că Miron Costin a luat cunoștință de el, în timpul studiilor sale în școlile iezuite, de vreme ce face unele considerente caracteristice, privitoare la egalitatea oamenilor în fața morții, ca de pildă:

Nici voi, lumii înțelepții, cu filozofia
Hălăduiți de lume, nici teologia
V-au scutit de primejdii, sfinți părinți ai lumii,
Ce v-au adus la moarte amară pe unii...
Moartea, vrăjmașa, într-un chip calcă toate casă,
Domnești și-mpărătești, pe nimeni nu lasă,
Pre bogați și săraci, cei frumoși și tare,
O, vrăjmașă, prieten ea pre nimeni n-are.

Totuși poemul nu este dominat de teroarea morții, ci de melancolia fragilității omului, a cărui viață este ca floarea cîmpului („viața este floare"), ades răpusă înainte de vreme („pe mulți și fără de vreme duci la această cale"). Poetul găsește că, în fond, toate sînt trecătoare în lume, de la viața omului pînă la viața corpurilor cosmice. În imagini sugestive prezintă acest tablou larg al vieții umane și al existențelor cosmice:

Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară,
Cele ce trec nu mai vin, nici să-ntoarcă iară...
Ce nu petrece lumea și-n ce nu-i cădere?
Spuma mării și nor supt cer trecătoriu,
Ce e-n lume să n-aibă nume muritoriu?...
Și voi, lumini de aur, soarile și luna
Întuneca-veți lumii, veți da jos cununa...

Sfîrşit are deci nu numai viaţa omului ci şi lumina astrelor, astrele înseşi. Atins de o undă de misticism evident, cînd preamăreşte în continuare dumnezeirea, poemul se ridică însă de la tablourile groteşti ale morţii din versurile medievale despre nimicnicia omului, în sfere senine, cu evocarea vieţii de care omul cu greu se desparte, cîntînd melancolic: „Păianjeni sînt anii şi zilele noastre". Această ieşire de sub simplul giulgiu al morţii, cu filozofare mai largă, cu imagini din natură, se datoreşte cunoaşterii de către scriitor a unor elegii antice (Horaţiu, Ovidiu etc.) sau medievale.

Evocarea unor oameni mari din trecut sau a unor fiinţe graţioase, care se găseşte în diferite opere antice şi medievale şi care capătă o frumoasă realizare în poezia lui François Villon (circa 1460): *Balada doamnelor din alte vremi* (Ballade des Dames du temps jadis), apare şi la Miron Costin:

...Unde-s cei din lume
Mari împăraţi şi vestiţi?
Unde-s ai lumii împăraţi, unde este Xerxes
Alixandru Machidon, unde-i Artaxerxes,
Avgust, Pompei şi Chesar? Ei au luat lume,
Pre toţi i-au stins cu vremea, ca pe nişte spume...

În poem există pasaje care dovedesc cunoaşterea şi întrebuinţarea altor opere. Miron Costin avea o lectură bogată şi în predoslavia poemului *Viaţa lumii* aminteşte o serie de creaţii, între care vorbeşte de Homer şi de Virgil. *Viaţa lumii* a luat deci naştere dintr-o serie de lecturi. A fost concepută şi scrisă printre primele sale opere (înainte de 1673), dar probabil că Miron Costin a efectuat unele îndreptări mai tîrziu. *Viaţa lumii* constituie o încercare de împămîntenire a genului poetic în literatura romînească. În ultima vreme i s-au atribuit lui M. Costin noi versuri.

Miron Costin este o personalitate complexă: om de acţiune politică, istoric şi poet, cu o largă cultură în stare să-i deschidă drumuri variate.

Cunoscînd bine limbile greacă şi latină, orientat în istoria antică şi în geografia universală, el a adoptat concepţia umanistă despre lume şi viaţă. Născut în Italia în condiţii economice, politice şi sociale specifice, pe baza descoperirii culturii şi civilizaţiei antice, umanismul a fost receptat în alte ţări şi a îmbrăcat aspecte variate. În Franţa, Olanda, Anglia, Germania, Polonia etc. Cu o bază laică, în condiţiile începuturilor orînduirii burgheze-capitaliste, ideologia umanistă a pătruns apoi în rîndurile clericilor (Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini, Erasm de Rotterdam etc.) şi ale nobilimii feudale, ca de pildă în Polonia, Jan Długosz, N. Kopernik, Matei Miechowita, Martin Kromer etc. În esenţă umanismul era o întoarcere de la căutarea continuă a dumnezeirii la descoperirea şi valorificarea omului şi a umanităţii. El lasă la o parte pasiunea oarbă pentru împărăţia cerului şi se adresează realităţii vieţii omeneşti pe pămînt, în diferite perioade şi locuri deosebite de pe glob. Orizontul uman se lărgeşte enorm. Umaniştii nu devin atei, dar concepţia mistică slăbeşte şi-i ia locul treptat o concepţie pozitivă despre viaţă şi cultură. Dragostea şi lauda cerului este înlocuită cu dragostea şi lauda patriei. Toate aceste caracteristici ale umanismului sînt evidente în concepţia lui Miron Costin. El se manifestă în spirit umanist destul de tîrziu, dar se ştie că umanismul nu a apărut concomitent în toate ţările, ci are o anumită desfăşurare istorică, potrivit momentelor de receptare. De altfel, umanismul lui M. Costin are note proprii, care se potrivesc epocii lui avansate. Ideea creării unei limbi romîne literare se leagă de concepţia renascentiştilor italieni şi apoi poloni, care au susţinut şi urmărit acelaşi lucru spre deosebire de umaniştii puri, care au cultivat cu îndărătnicie şi au scris în limba latină. Aşadar, cronicarul romîn face parte dintre acei umanişti care aparţin unei alte epoci şi nu se lasă subjugaţi mecanic de trecut. Însăşi încercarea de a crea opere beletristice în *Istoria în versuri polone* şi în *Viaţa lumii* dovedeşte acest lucru.

Lucrările lui M. Costin în limba polonă tind să ridice pîcla de pe trecutul Ţărilor romîneşti, pentru o integrare a lor în geografia Europei. *De neamul Moldovenilor* urmăreşte să lămurească pe compatrioţii săi în privinţa trecutului neamului lor.

BIBLIOGRAFIE

§ Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P. P. Panaitescu, ed. II, Bucureşti, 1958; *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă* (1359—1595), întocmit după Grigore Ureche, Istratie logofătul şi alţii de Simion Dascălu, ed. Const. Giurescu, Bucureşti, 1916 (ediţie cu variantele manuscriselor); *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol I, Bucureşti, 1955, p. 7 şi urm.; Gr. Scorpan, *Reflectarea poziţiei de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Ureche*, în *Comunicările Acad. R.P.R.*, Fil. Iaşi I (1950), fasc. 2; Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, Bucureşti, 1955, p. 17—32; Al. Andriescu, *Contribuţia marilor cronicari moldoveni şi munteni la dezvoltarea limbii literare*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice* (Iaşi), serie nouă, tom. III (1957), sect. III, fasc. 1—2, p. 97—141.

§ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958 (aici şi bibliografia completă în legătură cu Miron Costin, romînă şi străină); Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Romînească*, ed. P. P. Panaitescu; P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1925; *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. I, Bucureşti, 1955, p. 16—22; B. Cazacu, *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin*, în *Cercetări literare*, publicate de N. Cartojan, V (1943), p. 61—63 (reproducere în *Studii de limbă literară* ale aceluiaşi, Bucureşti, 1960, p. 81—110); Al. Rosetti, *Observaţii asupra limbii lui Miron Costin*, Bucureşti, 1950; Al. Andriescu, *Contribuţia marilor cronicari moldoveni şi munteni la dezvoltarea limbii literare*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice* (Iaşi), serie nouă, tom. III (1957), sect. III, fasc. 1—2, p. 97—141.

CRONICARII MUNTENI

Istoriografia Ţării Romîneşti ne este cunoscută azi abia sub forma pe care a îmbrăcat-o la sfîrşitul veacului al XVII-lea, adică prin cele două cronici ale facţiunilor boiereşti, care rivalizau pentru dobîndirea puterii şi-şi prezentau argumentele privind „drepturile“ lor în fața opiniei clasei stăpînitoare: *Letopisețul Cantacuzinesc* și *Letopisețul Bălenilor*. Dar aceste cronici boierești nu reprezintă decît sfîrșitul unei evoluții a istoriografiei muntene care se poate foarte ușor reconstitui, întrucît cronicile amintite, în special *Letopisețul Cantacuzinesc*, reproduc întocmai texte mai vechi, chiar cînd contrazic punctul lor de vedere și se vede bine că autorii au lipit scrierile lor facționare la sfîrșitul unui letopiseț unitar al țării care le-a precedat.

Din analiza internă și din compararea celor două cronici reiese limpede că pentru istoria Țării Romînești pînă în anul 1660 a fost folosit un letopiseț al țării comun ambelor scrieri, care este reprodus adesea cu aceleași cuvinte de cei doi cronicari adversari. Abia cu povestirea evenimentelor care începe cu anul 1660, ei se despart și adoptă o atitudine opusă unul altuia, cu texte independente, căci abia de atunci începe rivalitatea între cele două facțiuni boierești. A existat deci o cronică a țării anterioară celor două cronici de partid. Aceasta a fost scrisă și compilată în vremea domniei lui Matei Basarab, și apoi continuată, după moartea sa, pînă la 1660. Lauda adusă în introducere „Basarabilor“, strămoșii olteni ai lui Matei Vodă, descrierea mănăstirilor reparate de dînsul, aprecierea dată figurii domnului și pomenirea cu cinste a boierilor lui sînt o dovadă pentru aceasta.

Dar și cronicarul lui Matei Vodă, care a scris cel dintîi istoria Țării Romînești, de la întemeiere pînă la domnia patronului său, a fost silit să folosească anale anterioare, în parte în slavonește, căci numeroase date și fapte precise privitoare la istoria secolului al XVI-lea arată că s-au întrebuințat scrieri ale unor contemporani din acele vremi. Istoriografia Țării Romînești, înainte de domnia lui Matei, era însă lacunară, așa cum rezultă din analiza textelor cronicilor Țării Romînești. Pentru întreg secolul al XV-lea, pentru sfîrșitul secolului al XVI-lea și pentru începutul veacului următor, lipseau analele interne, iar cronicarul din vremea lui Matei a fost silit să recurgă la legende, la povestiri străine (ca *Viața patriarhului Nifon*, poemul istoric grecesc al lui Stavrinos, cronica rimată a lui Matei al Mirelor), la amintiri ale boierilor bătrîni pentru epoca mai apropiată de dînsul, ca să umple lipsurile. Numai în legătură cu secolul al XVI-lea și cu domnia lui Mihai Viteazul se vede bine, din precizia datelor și faptelor, că au fost folosite cronici contemporane.

În timpul domniei lui Matei Basarab s-au adunat vechile cronici, cele slavone au fost traduse în romînește, li s-a dat o introducere despre origini și s-a alcătuit în romînește primul letopiseț complet al țării, care s-a conservat numai în compilațiile de mai tîrziu. Atît *Letopisețul Cantacuzinesc* cît și cel al Bălenilor s-au grefat pe acest letopiseț mai vechi, care reprezenta istoria țării, cu autoritatea sa de cronică unică.

Cronicile romînești din veacul al XVII-lea sînt scrieri care ilustrează și servesc statul boieresc, chiar atunci cînd au fost redactate din porunca vreunui domn (Matei Basarab și urmașii săi, Vasile Lupu în Moldova) căci acești domni, ridicați din rîndurile boierilor, erau în funcție de oligarhia boierească. Deosebirea între cronicile boierești anterioare și cronicile de grupări nobiliare îndușmănite din Țara Romînească (a Cantacuzinilor și a Bălenilor), de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, stă numai în faptul că în acea epocă nu se produsese încă ruptura în sînul oligarhiei boierești muntene, pe care o oglindește și istoriografia. Încolo, toate cronicile secolului al

XVII-lea înfăţişează aceeaşi atitudine de clasă a boierimii, în special a celei mari.

Cronica Ţării Romîneşti a fost redactată în timpul domniei lui Matei Basarab, într-o vreme cînd suflul umanismului nu trecuse încă asupra cărturarilor romîni. Cînd Udrişte Năsturel traducea din latineşte, o făcea numai după o scriere mistică şi nu în romîneşte, ci în slavonă, limba folosită în evul mediu. De aceea, cronicarul muntean nu ştie sau nu-l interesează unitatea poporului romîn, nu citise cărţi latineşti despre măreţia Imperiului roman. Se dau explicaţii naive, care extrag din numele bizantin al Ungrovlahiei un pretins descălecat al ţării: „Ţara Romînească dentru Ungurie descălecată“. Dar, mai ales, subliniază pentru glorificarea lui Matei Basarab faptul că „Băsărăbeştii“ de peste Olt erau „mai nainte“ de descălecat o familie mare de boieri. Tot pentru întărirea drepturilor lui Matei Basarab autorul compilaţiei a introdus în istoria ţării şi traducerea *Vieţii patriarhului Nifon*.

Cu domnia lui Matei Basarab alcătuitorul compilaţiei începe o operă de autor, şi anume de memorialist. El descrie pe larg faptele şi aspectele importante ale vremii. Cronica domniei lui Matei Basarab cuprinde lauda acestui domn, care apare ca patron al scriitorului, nu numai pentru că figura lui ocupă locul central al povestirii, dar şi pentru că această povestire reflectă exact punctul de vedere al cîrmuirii boierimii mari, unite în jurul persoanei lui Matei vodă. Matei aga din Brîncoveni se ridicase cu război la domnie, luptînd alături de marea boierime împotriva domnilor precedenţi, numiţi de Poartă şi care exploataseră ţara cu clientela lor grecească. Regimul boierimii băştinase, al marilor proprietari de pămînt, se confundă cu domnia, şi de aceea cronica lui Matei Basarab este în acelaşi timp o cronică boierească şi o cronică oficială a domniei. Ambele compilaţii de cronici, a Cantacuzinilor, cît şi a Bălenilor, cuprind laude fără rezervă la adresa lui Matei vodă, urmînd prin aceasta vechiul letopiseţ al ţării. În compilaţia Cantacuzinească, Matei Basarab este arătat în culorile cele mai favorabile: „Şi ţara lui, mare cu mic, să bucura şi da laudă lui Dumnezeu pentru domn bun. Şi fieşte care avea hrană den destul... Iar Matei vodă au şăzut cu pace dăspre toate părţile, domnind şi judecînd ţara foarte bine şi cu dreptate“. La fel şi în cronica Bălenilor: „Deci s-au nevoit Matei vodă de au dres ţara foarte bine, careşi după orînduiala lor: boiarii, slujitorii, ţăranii, cît tuturor le era bine în zilele lui“. Deci „tuturor le era bine“ pentru că s-a păstrat orînduirea cea veche feudală, boierii cu privilegiile lor, ţăranii cu îndatoririle lor multiple faţă de domnie şi de stăpînii lor. Acest „bine“ este fireşte binele boierilor, care-şi asigurau situaţia dominantă şi putinţa de a exploata. Cronica cea veche nu vorbeşte nimic despre vreo măsură a lui Matei vodă pentru uşurarea sarcinilor ţăranilor, nici de pedepsirea vreunui boier care ar fi abuzat de puterea lui, îl laudă numai pentru că a lăsat păturile sociale „careşi după orînduiala lui“. Realitatea situaţiei din vremea lui Matei Basarab era însă alta. Un pamflet politic al vremii, intercalat în *Letopiseţul Cantacuzinilor*, „Povestea unor boeri răi“, arată lămurit că regimul cîrmuirii lui Matei Basarab a fost o vreme de cumplită stoarcere fiscală, de abuzuri şi exploatare a celor supuşi. Ultimele cercetări istorice asupra fiscalităţii în Ţara Romînească dovedesc că tocmai atunci, în domnia lui Matei, are loc o reformă fiscală inspirată de marea boierime, care însemna o grea lovitură pentru ţărănime, pe lîngă faptul că deschidea larg porţile aservirii. Întreaga atitudine socială și politică a cronicii celei vechi pornește de pe pozițiile marii boierimi. Ura și opoziția împotriva clientelei grecești a domnilor aduși de la Poartă este rezultatul rivalității dintre boierimea pămînteană și cea grecească pentru ocuparea dregătoriilor aducătoare de venituri, precum și pentru dobîndirea de danii și privilegii din partea domniei.

Cronica cea veche reflectă întru totul concepția politică a regimului lui Matei Basarab, boierul din Brîncoveni, adus la cîrmă de boierimea băștinașă, în război cu domnii numiți de Poarta otomană, care aduceau cu ei o clientelă constantinopolitană. Această concepție se rezumă la următoarele idei politice și sociale : rezistența împotriva turcilor (turcii se tem de Matei vodă, spune cronicarul, pentru că „i se înmulțesc oștile și vitejii“), lupta fățișă împotriva concurenței greco-levantine (Matei vodă a fost ridicat ca domn pentru că „iaste țara perită și mîncată de străini și mai vîrtos de greci“), indiferența față de cei supuși, cu trecerea sub tăcere a reformelor fiscale care-i reduceau la mizerie și-i puneau la dispoziția boierilor.

Acești boieri erau războinici ; transformarea treptată a domniilor feudale în întreprinderi de producție de marfă pentru piață nu ajunsese încă să facă din boieri niște pașnici îmbogățiți care voiau liniștea, cu orice preț ar fi cumpărat-o de la turci. Tradiția războinică a boierilor lui Mihai Viteazul, hotărîți să reziste cu armele exploatării otomane, care-i atingea și pe dînșii, nu se stinsese după trei-patru decenii. Cronica lor este încă imaginea felului medieval-nobiliar de a înțelege istoria. Formula cronicărească a istoriei este expresia concepției despre viață a nobilimii feudale, o înregistrare succesivă de fapte eroice și evlavioase ale membrilor clasei stăpînitoare, menită să stabilească o tradiție pentru urmași. Cronica nu comportă un început și un sfîrșit, pentru că feudalii nu înțelegeau istoria ca o evoluție, ci, dimpotrivă, ca temelie a unei stări permanente, neschimbate, întocmai cum erau considerate și privilegiile.

Cronica alcătuită de un anonim din vremea lui Matei Basarab înseamnă un progres față de cronicile slavone și de acelea ale lui Mihai Viteazul, care au precedat-o, fiindcă leagă prezentul cu întreaga povestire a istoriei țării ; ea este prima cronică a țării. Dar rămîne o cronică feudală, cu un început legendar și cu o povestire care comportă o continuare fără concluzii. Cronicarul înregistrează numele a numeroși boieri, cei care au slujit bine pe domn și țara, destinați să fie păstrați în galeria de pilde pentru posteritate[1].

Constantin Cantacuzino stolnicul, istoricul umanist al Țării Romînești, subliniază deosebirea dintre istoria așa cum o înțelegea generația lui și generația precedentă. Amintind de prima cronică a țării (e vorba de cea alcătuită în vremea lui Matei Basarab), el scrie: „Săvai (deși) că poate zice neștine că se află și aici letopisețe, ci răspunsul îi iaste gata, că acela ce l-au făcut den neștiință să vede să-l fi scris sau den negrijuire, doar că atîta iaste de netocmit, de încurcat și de scurt, cît mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decît a ști ceva adevăr dintr-însul“. „Neștiința“ scriitorului, din punct de vedere al istoricului umanist, trebuie înțeleasă ca lipsa erudiției din cărțile latinești ale antichității, dar, mai ales, ca o lipsă de ordine, de plan logic, adică tocmai ceea ce deosebește letopisețul feudal de istoria de tip umanist.

---

[1] Singurul boier mai de seamă al lui Matei vodă trecut sub tăcere este Constantin postelnicul Cantacuzino, care a funcționat în toată domnia lui, dovadă certă că letopisețul lui Matei vodă nu face parte integrantă din Letopisețul Cantacuzinesc.

Cronica cea veche a Țării Romînești, așa cum o putem cunoaște din textul compilației cantacuzinești, se vede a fi o scriere din vremea unor boieri care se pricepeau mai bine să țină sabia decît condeiul. Cronicarul nu știe și nu poate să tragă învățăminte generale din anumite fapte, așa cum fac cronicarii moldoveni; generalizarea pe plan moralizator îi este străină, ca și arta portretului literar. Judecata asupra faptelor este înlocuită cu exclamații: „O, cîtă obidă era lui Matei vodă!". În schimb, tocmai necunoașterea formulelor de stil literar apropie pe scriitor de limba poporului, de felul plastic și nemeșteșugit al vorbirii populare. Mai îutîi, vorbirea directă, reproducerea frazelor auzite de autor nemijlocit sau de la alții, caracterizează o situație, lămurește o personalitate. Oștenii lui Alexandru Iliaș spun domnului, care îi rugase să stea cu el că le va da lefi îndoite: „Ai călcat jurămîntul și ne-ai oprit simbriile și ne-ai stricat obiceiurile, cît am rămas la mare sărăcie, ci n-avem nici o armă, căci le-am vîndut pe toate pentru nevoile ce am avut de la tine, doamne... Ci numai te scoală și fugi, că vrăjmașii tăi s-au apropiat..." Cuvintele scurte, taioase, ale lui Matei Basarab către oastea lui în preajma bătăliei de la Finta sînt un model de stil militar, feudal: se face apel la „numele cel bun", adică la glorie, la vitejia personală, la credința feudală față de domn și, bineînțeles, la ajutorul lui Dumnezeu: „Feții mei, voinici viteji, rugați pre Dumnezeu și vă îmbărbătați, ca să stați toți gata de război. Că iată, vrăjmașul nostru, Vasilie vodă, sosește acum. Să nu care cumva să fie vreunul cu gîndul îndoit, ci cu credință și cu bărbăție, cu arme goale să le stați împotrivă, precum ați fost și mai înainte. Să nu care cumva numele vostru cel bun să se surpe jos, că nu ne va fi de nici un folos".

Dacă punem alături descrierea bătăliei de la Finta din letopisețul muntean, cu aceea a lui Miron Costin, privind aceeași bătălie, văzută din tabăra adversă, deosebirile sînt caracteristice. Cronicarul moldovean începe prin explicarea cauzelor biruinței muntenilor: lipsa de cunoștințe tactice a tînărului comandant al cazacilor, Timuș, care nu a atacat în același timp cu restul oștirii, faptul că pedestrimea nu a fost organizată la atac într-o tabără legată cu care; batălia este apoi povestită pe faze: atacul moldovenilor, atacul cazacilor, contraatacul mercenarilor călări, destrămarea taberei moldovenești. Cronicarul muntean dă pe scurt o imagine generală a unui iureș năvalnic al ostașilor munteni, pomenindu-se numai „boierii cei mari și al doilea cu coconii lor, cu slugile lor, tot cu sabiile goale intra într-înșii". Se subliniază, așadar, numai rolul oastei feudale boierești, deși în realitate izbînda au cîștigat-o lefegii, seimenii și cavaleria poloneză, așa cum spunea Miron Costin. Dar aici nu este vorba numai de o atitudine egoist boierească a cronicarului muntean, ci de neindemînarea lui de a descrie o bătălie și de a prețui cauzele izbînzii. Cronicarul lui Matei Basarab este nevoit să recurgă la intervenția divină, care rezolvă totul: „Făcu Dumnezeu o minune mare, că trimise lui Matei vodă un nor ploios". Norul trimis special lui Matei vodă se sparge cu ploaie și grindină asupra taberei adverse în care provoacă o mare confuzie și astfel bătălia e cîștigată. Cronicarul nu descrie, ci înregistrează. Adună numele boierilor, ale celor care merită să fie pomeniți în cartea țării, ai căror urmași vor avea astfel dreptul la cîrmuire.

Limba cu puţine slavonisme stereotipe (dni, stari, pol, i etc.) este o limbă curentă, aşa cum o putea mînui un diac de cancelarie, fără prospeţime poetică, dar cu simplitatea care nu cuprinde retorică savantă ori fraze construite în stil ornamental. Numai în clipe de mînie recurge la cuvinte şi expresii tari, ca atunci cînd povesteşte răscoala seimenilor împotriva boierilor, „turbaţi ca nişte porci făr de ruşine“.

LETOPISEŢUL CANTACUZINESC

Letopiseţul cantacuzinesc şi scrierea adversarilor Cantacuzinilor, *Cronica Bălenilor*, formează o polemică între cele două grupări de boieri (care prin componenţa lor întrec cu mult interesele unei singure familii) pentru a justifica pretenţiile lor la cîrmuire.

Letopiseţul cantacuzinesc, grefat pe vechiul letopiseţ al ţării, începe cu uciderea postelnicului Cantacuzino, în 1663 (în domnia lui Grigore Ghica, 1660—1664), şi se termină o dată cu încetarea luptei interne între cele două facţiuni boiereşti, în 1688, cînd Şerban Cantacuzino se vede nevoit, din cauza împrejurărilor interne (conflictul cu fraţii lui) şi externe (pregătirea războiului de eliberare împotriva turcilor), să se împace cu facţiunea Bălenilor, dînd în căsătorie pe fiica sa Smaragda lui Grigoraşco postelnicul Băleanu. După această dată scrierea unui letopiseţ de polemică şi de luptă nu mai avea nici un rost, şi dovadă că lupta cu arma scrisului încetase atunci este faptul că şi *Cronica Bălenilor* încetează tot atunci (1688) cu amintirea aceleiaşi căsătorii.

Autorul *Letopiseţului cantacuzinesc* a scris cronica din bucăţi ; se pot recunoaşte măcar trei părţi, una fiind povestirea despre uciderea lui Constantin postelnicul, plăsmuită cîţiva ani după acest tragic eveniment, a doua pînă la izbînda Cantacuzinilor, la urcarea în scaun a lui Şerban vodă, a treia, domnia lui Şerban, scrisă cu răceală (ţara era sărăcită, iar Şerban vodă „nu putu nici într-un chip să o îndrepteze“), pentru că autorul era alături de doamna Elena şi de fraţii mai mici ai domnului, înduşmăniţi cu acesta, din pricina rivalităţii pentru imensele moşii ale Mărginenilor. După stil şi după nivelul de cultură, toate aceste părţi sînt opera aceluiaşi scriitor, un grămătic în slujba Cantacuzinilor. Letopiseţul este anonim şi trebuie observat faptul că anonimatul scrierilor istorice nu constituie o întîmplare. O cronică ce poartă numele autorului este o lucrare pentru care răspunde cineva cu autoritate, un boier sau un cleric, o cronică anonimă este aceea care de obicei e scrisă de o slugă a boierilor mari (în sensul feudal : un boier mic în clientelă). Patronii autorului, voind să creeze o atmosferă favorabilă facţiunii lor, nu apar pe primul plan ca inspiratori, lăsînd o aparenţă de imparţialitate istorică. Cele două cronici ale facţiunilor boiereşti muntene au fost scrise de slugi pentru stăpînii lor şi au rămas voit anonime. N. Iorga a propus ca autor al *Letopiseţului cantacuzinesc* pe Stoica Ludescu, un logofăt, şef de cancelarie al grupului Cantacuzinilor mai tineri, în frunte cu Constantin stolnicul. Această atribuire este probabil îndreptăţită ; situaţia lui de „slugă

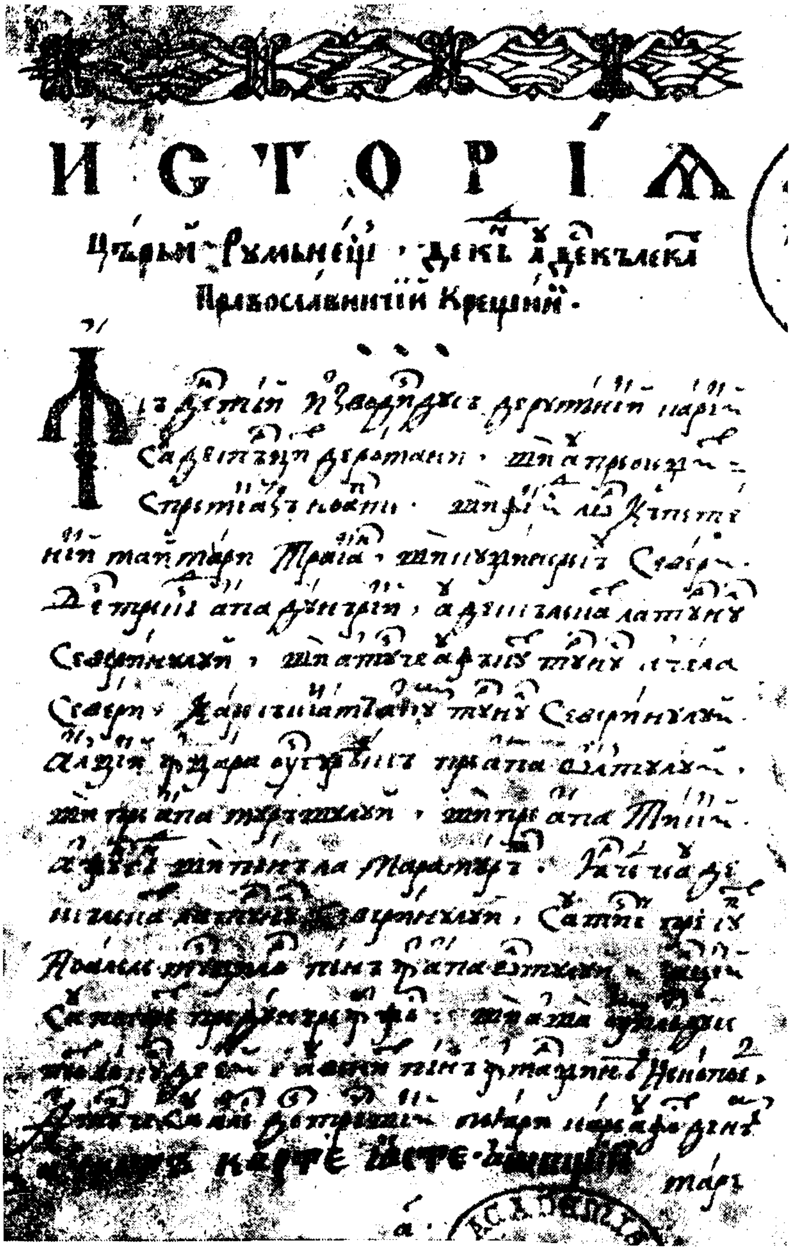
ИСТОРІА
Цѣрїй Рꙋмѫнєщи, де кѫнд ꙟ дєскѫлєкѫ
Православничии Крєщинй.

Pagină din *Letopisețul Cantacuzinesc* (fila 7).

bătrînă“ a familiei, aşa cum se intitulează el, faptul că Ludescu redactează testamentele şi actele intime ale familiei îl indică pe el ca autor[1].

Cronicile care sînt scrise de slugi nu reflectă poziţia acestora în problemele sociale şi politice, slugile n-au poziţie proprie, ci o adoptă pe a patronilor.

Cantacuzinii şi grupul de boieri asociaţi cu dînşii pentru exploatarea cîrmuirii ţării erau boieri mari, în sensul că stăpîneau uriaşe domenii şi se bucurau, atunci cînd se aflau ei la putere, de privilegiul principalelor dregătorii ale statului feudal, aducătoare de mari venituri. Ţelul lor politic era să păstreze această situaţie împotriva rivalităţii celeilalte grupări de boieri, în frunte cu Bălenii, însă din punct de vedere al politicii generale atitudinea faţă de problema asupririi ţăranilor precum şi faţă de dominaţia turcească sînt identice cu acelea ale rivalilor lor. Ambele facţiuni erau reprezentantele regimului de cîrmuire a ţării de către o oligarhie boierească egoistă şi cu vederi strîmte. A. D. Xenopol credea că a găsit în acţiunea Cantacuzinilor, aşa cum se oglindeşte tendenţios în letopiseţul lor, o idee de luptă „naţională“ îndreptată împotriva grecilor. În realitate, rivalitatea boierilor pămînteni împotriva grecilor (care apare de altfel şi în *Cronica Bălenilor)*, bazată pe dorinţa de a ocupa dregătoriile, nu are nimic naţional într-însa. Cantacuzinii jertfeau chiar solidaritatea religioasă, care pe atunci era mai puternică decît cea de neam, cînd era vorba de interesele lor. În 1676 Şerban şi Mihai Cantacuzino se angajau faţă de principele Mihai Apafi, al cărui sprijin voiau să-l dobîndească, că „legea noastră nu vom sili a întemeia“ în Transilvania, adică părăsesc pe romînii ortodocşi de acolo, sacrificîndu-i intereselor de clică[2].

Felul cum se reflectă în cronica lor sărăcirea treptată a ţărănimii, a „săracilor“, pare să denote oarecare sentimente de milă şi de înţelegere faţă de cei asupriţi. Antonie vodă din Popeşti „au început a face judecăţi drepte şi a căuta de rîndul ţării şi al săracilor, carii era năpăstuiţi şi prădaţi fără dreptate“. Dar prădarea săracilor apare aici ca o învinuire adusă domnilor dinainte, duşmani ai Cantacuzinilor, şi nu din convingerea că este o nedreptate să exploatezi pe cei neprivilegiaţi. Cronicarul cantacuzinesc afirmă că pe Constantin postelnicul şi pe fiul său, Drăghici, îi plîng săracii pentru că făceau multe milostenii, dar aceşti boieri atotputernici nu propun nici o reformă pentru uşurarea dărilor şi a obligaţiilor feudale ale ţăranilor. Constantin Şerban hotărăşte, împreună cu boierii, să desfiinţeze pe seimeni „ca să putem face bine şi ţăranilor, că sînt săraci, şi împresuraţi de bir şi de năpăşti“. În realitate, desfiinţarea seimenilor nu era făcută în favoarea ţăranilor, ci a boierilor, care urmăreau să prefacă pe oştenii aşezaţi cu privilegii pe moşii în rumîni de ai lor, fapt care a determinat răscoala acestora.

Oricum, accentele puse pe sărăcirea şi exploatarea nedreaptă a ţăranilor, într-o cronică boierească cu caracter polemic, înseamnă că pe atunci exista în Ţara Romînească un început de opinie publică, peste care nu putea trece un scriitor care voia să facă propagandă în favoarea patronilor săi. Suferinţele şi asupririle îndurate de ţărani şi, în genere, de păturile sociale neprivilegiate formau atunci o problemă arzătoare, de care vorbeau toţi. Cronicarii celor două facţiuni recunosc existenţa ei şi se servesc de ea ca să lovească în gruparea politică adversă, aruncînd vina situației asupra părții dușmane. Dar cînd se produce o mișcare antiboierească a celor asupriți, atunci ambele cronici, într-un acord înduioșător acoperă cu injurii pe răsculați („porci obraznici, nebuni, turbați"). Față de crima unei ridicări a celor supuși, cronicarii pierd liniștea dobîndită în practica lor de cancelarie și încep să strige și să blesteme.

---

[1] Răceala şi rezerva lui Ludescu faţă de Şerban Cantacuzino se explică prin accea că el se afla în slujba Cantacuzinilor mai tineri. Aşadar, Ludescu poate fi socotit ca autor al întregii părţi cantacuzineşti a cronicii.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 196.

Aceeași respectare aparentă a părerilor celor mulți se vede în *Letopisețul cantacuzinesc* și în privința celeilalte probleme arzătoare a vremii, anume a dominației turcești. Un curent antiturcesc se dezvoltase de mult în țară, ca urmare a exploatării otomane care lovea mai ales în țărănime și în orășeni, in cei ce plăteau dările destinate haraciului și peșcheșurilor cerute de turci. Boierii însă știuseră să-i cîștige pe turci, care erau acum garanți ai situației lor privilegiate, cumpărîndu-i cu bani greu plătiți de țară. Oricum, un cronicar care urmărea formarea unui curent de opinie în favoarea patronilor era nevoit să țină seamă de sentimentele generale față de turci. Țara, spune cronicarul, era mai bine întocmită la început, pentru că „încă nu era de turci împresurată". El aprobă, în aparență (frații lui Șerban vodă nu l-au aprobat), pe Șerban Cantacuzino, pentru alianța lui cu Austria: „Țara Romînească să o scoată din gura lupilor turci și a leilor tătari". Dar peste tot se vede convingerea că prin înțelegerea cu turcii și cumpărarea lor se pot aranja lucrurile, desigur lucrurile boierilor. Cînd turcii vor să facă țara pașalîc, Constantin postelnicul, tatăl lui Șerban vodă, s-a rugat de turci, pentru țară „să le iarte greșalele" și firește izbutește, pentru că pe postelnic „foarte-l avea Chiupruliul (vizirul) iubit". Drăghici Cantacuzino avea trecere mare la turci, „pre dînsul știia toți pașii și agalarii și avea despre ei credință", și se arată și cauza acestei treceri: „El așăzase toate lucrurile și banii cîți trebuiesc de poclonul împăratului și al vizirului și al caimacamului, toți îi gătise", firește nu din banii familiei, ci din ai țării.

Și problema boierilor greci, veniți în clientela domnilor numiți de la Poartă, avea un ecou în opinia publică a țării, pentru că se știa că acești levantini veneau în țară ca să se îmbogățească repede, pînă la plecarea patronului domnesc pe care, în genere, îl însoțeau și ei. Problema grecilor nu se punea din punct de vedere etnic. Deosebirea între boierimea grecească și cea pămînteană stătea în faptul că pămîntenii aveau moșiile și așezarea în țară, pe cînd ceilalți erau străini, supuși direcți ai sultanului, fără așezări și moșii în țară. Între boierii băștinași se aflau numeroși greci de origine, cum erau înșiși Cantacuzinii, dar ei luptau alături de boierii romîni împotriva noilor veniți. De aceea, *Letopisețul cantacuzinesc* își poate permite o atitudine antigrecească, în sensul combaterii grecilor noi veniți, din clientela domnilor, „grecii leșinați (de foame) încă făcea ce le era voia", în vremea domnilor opuși Cantacuzinilor, „ei prăda și-i mînca". Dar, în realitate, și Cantacuzinii colaborau cu grecii, cînd această colaborare devenea necesară. Învinuirea adusă grupării dușmane în care se aflau reprezentanți ai celor mai vechi familii boierești muntene (Bălenii, Goleștii), de a fi reprezentanta intereselor grecești, constituia o manevră de discreditare a adversarilor în fața opiniei publice.

Este deci clar că *Letopisețul cantacuzinesc* reprezintă ideologia socială și politică a unei părți a marii boierimi, în luptă cu altă parte a aceleiași boierimi, animată totuși de aceleași idei, care au la bază interesele egoiste de clasă.

Valoarea literară a letopisețului este în funcție de împrejurările și de motivele pentru care a fost alcătuit. Orizontul ideologic și literar al cronicarului, care scrie din porunca stăpînilor, este relativ limitat.

În schimb, stilul polemic, invectiva, combaterea dușmanului, erau necesare într-o scriere de acest gen. Polemica nu este organizată ca o argumentație, o pledoarie, ci în favoarea celor susținuți și aprobați de autor se invocă sprijinul divin pentru actele lor, iar pentru dușmani sînt rezervate blesteme. Constantin postelnicul Cantacuzino merge să intervină pentru țară la turci, căci Dumnezeu „întări și inima robului său Constantin postelnicul“. Dimpotrivă, dușmanii sînt pedepsiți, tot de puterea divină, care, după părerea cronicarului, intervine la tot pasul: „Ca și slugile lui David împărat, care-l suduia și-l viclenea, apoi luară plată de la fiul său, Solomon“. Citatele din Biblie se fac nu numai pentru scopuri de învățătură morală, ci și pentru a determina o situație, a caracteriza, prin comparație, o faptă sau o persoană. Nu lipsesc citate din operele părinților bisericii, Vasile cel Mare și alții. Așadar, cronicarul necunoscînd opere ale scriitorilor laici din Europa, străin de umanism, îmbracă polemica sa în hainele literaturii religioase, crezînd că astfel va da cauzei apărate o anumită solemnitate. Bineînțeles că în această cronică de luptă nu lipsește invectiva directă pentru adversari, ca și lauda pentru calitățile excepționale ale celor pe care izvoditorul îi slujește. Stroe Leurdeanu, cel care a pîrît la domn pe Constantin postelnicul, este caracterizat ca „om rău și viclean“. Întreaga grupare de boieri adversară Cantacuzinilor este pentru acest scriitor o „ceată spurcată“, ei „făcură sfat drăcesc“. Din contră, Constantin Cantacuzino este „cel înțelept“, „avut-au săraca de țară noroc pentru acel om bun, carele sta în toată vremea pentru binele ei“. Acest fel de polemică nu arc darul de a convinge decît pe cei care erau convinși dinainte, întrucît nu se arată de ce sînt unii apărați de Dumnezeu, buni și folositori țării, iar ceilalți uneltele răului. Faptele concrete în favoarea cauzei sînt foarte puține, cel mult se vorbește de intervenția postelnicului pe lîngă turci, precum și a fiilor săi, ceea ce nu constituie un argument hotărîtor pentru drepturile permanente ale unei grupări boierești de a cîrmui țara. Autorul *Letopisețului cantacuzinesc* recurge la crearea unei atmosfere mistice în jurul grupării patronilor săi, precum și la invective care, pentru un gust literar mai subtil decît al lui, apar destul de ieftine. Mai vie, mai polemică, în stil popular, este scrierea „Povestea unor boieri răi“. Se vede bine că autorul letopisețului ieșea dintr-o cancelarie, în care de obicei stăpînește formula și nu prospețimea stilului.

Totuși, în paginile acestui letopiseț sînt anumite comparații care denotă tendința de a da viață povestirii. Dacă o comparație cu un text biblic stîrnește surîsul, așa cum este cea privitoare la orașele București și Tîrgoviște, comparate cu Sodoma și Gomora, căci în cele două orașe „era spurcăciuni multe“, altele subliniază mai bine nota caracteristică a unei situații. Turcii „ca niște lei căsca gurile, să-i înghiță pre toți“. Constantin postelnicul, figura centrală a primei părți a cronicii, este comparat cu un „stîlp mare care au sprijinit toate nevoile țării“.

În genere, stilul înfrumusețat cu proverbe, al cărui scop este întotdeauna cuprinderea într-o caracterizare generală a unui fapt izolat ce trebuie scos în relief, denotă un fel de a gîndi popular. Proverbul este de obicei mijlocul prin care poporul fără cultură cărturărească trece de la particular la general. În cronica muntenească, spre deosebire de cele moldovenești, proverbele sînt rare, totuşi întîlnim cîteva. Constantin, mare paharnic, era fiul lui Radu Vărzaru armaşul, împotriva căruia se scrisese pamfletul intercalat în această compilaţie de cronici. Pentru el cronicarul găseşte următorul proverb : „Cum nu să poate face din mărăcine strugure şi din rug (arbust spinos) smochine, aşa nu să poate face din neamul rău, bun“ şi adaugă, vrînd să fie spiritual : „Din varza cea rea ce-i zic morococean, au ieşit fie-său şi mai morococean, el“. Ar trebui, socoteşte cronicarul, ca acest neam să se stingă, „ca să nu mai răsară muştar şi ardei, ci să se topească şi să se concenească“ (termine).

Asemenea abatere de la stilul de povestire simplă, presărată cu cuvinte slavoneşti (dni, ot, voscrese, sin) şi chiar citate întregi din cărţile bisericii, tot în slavoneşte[1], sînt destul de rare în această scriere, care vădeşte un autor avînd cultura obişnuită pe atunci a unui diac sau grămătic, dar fără cunoştinţe retorice şi literare, care să treacă dincolo de cărţile bisericii. El nu ştia greceşte, într-o vreme cînd cunoaşterea limbii greceşti clasice începuse să se răspîndească între clericii înalţi şi între boieri, şi nicăieri nu găsim citate sau cuvinte împrumutate direct din greceşte[2].

Istoriografia cronicărească nu comportă de obicei compoziţie, pentru că prin esenţa ei este un fel de scriere care nu are început (cel mult, facerea lumii) nici sfîrşit, de vreme ce oricînd poate să fie continuată. În *Letopiseţul cantacuzinesc* numai povestirea despre moartea lui Constantin postelnicul (în care s-a identificat o scriere scurtă de sine stătătoare, un pamflet), are o construcţie, o compoziţie : se arată la început cum, prin intervenţia sa, postelnicul a hotărît pe turci să renunţe la transformarea ţării în paşalîc, apoi cum tot el a făcut domn pe Grigore Ghica şi cum acesta i-ar fi dat zapis de legătură că-l va ţine în mare cinste. Constantin postelnicul l-a slujit cu credinţă, iar boierii duşmani l-au pîrît pe nedrept. Acestea sînt premisele uciderii, care urmează să arate oroarea faptului săvîrşit, uciderea din porunca lui Ghica a bătrînului postelnic. Urmează plîngerea boierului ucis şi pedeapsa celor vinovaţi, cu care se termină această povestire unitară.

O cronică trebuie judecată în primul rînd prin funcţiunea pe care o îndeplineşte, aceea de a povesti fapte istorice. Această funcţie o îndeplineşte şi *Letopiseţul cantacuzinesc*, în genere, fără a atinge culmi literare.

CRONICA BĂLENILOR

Cronica Bălenilor este un răspuns dat *Letopiseţului cantacuzinesc* cu scopul de a arăta că facţiunea condusă de Băleni, prin purtarea ei patriotică, prin autoritatea ce posedă asupra boierilor, este singura în drept să cîrmuiască ţara, care, din nenorocire, a căzut în mîna unor oameni hrăpăreţi, vărsători de sînge, intriganţi (Cantacuzinii şi clientela lor).

---

[1] Citarea cărţilor bisericeşti, a evangheliei în slavoneşte este o dovadă că scriitorul redacta cronica înainte de opera de traduceri din vremea lui Şerban Cantacuzino (*Evanghelia romînească* apare în 1682, *Biblia*, în 1688) şi că nu cunoştea *Noul Testament* (1648) al lui Simion Ştefan.

[2] Folosirea poemelor istorice greceşti ale lui Stavrinos şi Matei al Mirelor, pentru istoria lui Mihai Viteazul şi a primilor săi urmaşi, se datoreşte cronicarului anterior, din vremea domniei lui Matei Basarab.

Construcţia scrierii se aseamănă cu aceea a adversarilor: este o cronică feudală, care începe cu primul domn al Ţării Romîneşti Radu Negru, deci ceea ce a fost înainte de domnie nu interesează şi, la fel cu *Letopiseţul cantacuzinesc*, reproduce vechiul letopiseţ al ţării, după care urmează, începînd din anul 1660, cronica de facţiune boierească. În acest chip, interesele mărunte ale unei grupări boiereşti, legate de întreaga istorie a ţării, capătă o importanţă pe care, în realitate, nu o avea.

Trebuie să facem însă o distincţie în favoarea autorului *Cronicii Bălenilor*: dacă orizontul ideologic al celor doi cronicari este aproape acelaşi, erudiţia cronicarului Bălenilor întrece cu mult pe aceea a adversarului său; el cunoaşte şi foloseşte cronici bizantine (Phrantzes), cronografe neogreceşti, cronici ungureşti şi polone, *Letopiseţul* lui Ureche din Moldova. În genere însă nu extrage din ele ştiri şi argumente care ar putea îmbogăţi şi explica istoria Ţării Romîneşti, ci se mărgineşte la citarea unor pasaje din izvoarele sale, pentru a determina faptele de istorie universală contemporane cu fiecare domn din ţară, alcătuind astfel un cadru de istorie generală istoriei Ţării Romîneşti. În aceste condiţii, cronicarul Bălenilor este nevoit să reducă şi să prelucreze textul letopiseţului vechi al ţării, care în scrierea adversă rămăsese neschimbat. Totuşi, folosirea acestui letopiseţ reiese lămurit din compararea cu textul care precede expunerea cantacuzinească.

Cronica Bălenilor constituie un răspuns dat celei cantacuzineşti. Există, de altminteri, pasaje din *Cronica Bălenilor* care constituie răspunsuri precise la anumite afirmaţii din *Letopiseţul cantacuzinesc.* E vorba de o polemică pe puncte bine determinate şi nu numai de o luare de poziţie generală opusă celei cantacuzineşti.

Astfel, cînd *Letopiseţul cantacuzinesc* spune că Drăghici Cantacuzino a fost otrăvit de duşmanii lui, cronica adversă răspunde că „zic unii“ că ar fi fost otrăvit, dar aceasta nu este adevărat, căci a murit de ciumă. Cînd cronicarul cantacuzinesc afirmă că s-au găsit „răvaşe“ dovedind că Stroe Leurdeanu ar fi pîrît pe Constantin Cantacuzino, provocînd astfel decapitarea lui de către domn, partizanul Bălenilor vorbeşte de „răvaşele“ aduse la judecata lui Stroe, dar pune la îndoială autenticitatea lor. *Letopiseţul cantacuzinesc* învinuieşte pe Gherghe banul Băleanu că împreună cu alţi doi ar fi pus la cale uciderea şefilor facţiunii duşmane, iar răspunsul cuprinde aceleaşi nume de boieri, dar cu adausul: „Li s-au nălucit“.

Cronica Bălenilor precum, reiese din tonul polemic, din pasiunea cu care este redactată, arată a fi o scriere compusă în mijlocul luptei, o armă de luptă a facţiunii boiereşti. De aceea trebuie respinsă cu hotărîre datarea ei tîrzie, din vremea domniei lui Brîncoveanu, după încetarea conflictului din sînul oligarhiei boiereşti muntene [1].

Este caracteristic faptul că şi această cronică, ca şi cea cantacuzinească, se termină cu episodul căsătoriei domniţei Smaragda a lui Şerban vodă cu Grigore Băleanu, în 1688, care a pecetluit împăcarea dintre cele două grupări învrăjbite de douăzeci şi cinci de ani. Cronica Bălenilor a fost alcătuită ca o scriere de luptă înainte de completarea ei cu această concluzie care anunţa încetarea conflictului şi autorul ei a cunoscut *Letopiseţul cantacuzinesc* înainte de scrierea concluziei asemănătoare a acestuia despre nunta domnească, dovadă că cele două cronici circulaseră neterminate, pe măsură ce se scriau.

---

[1] C. Grecescu, *Cîteva date noi în legătură cu istoriile Ţării Romîneşti*, în volumul *În amintirea lui C. Giurescu*, propune data 1703.

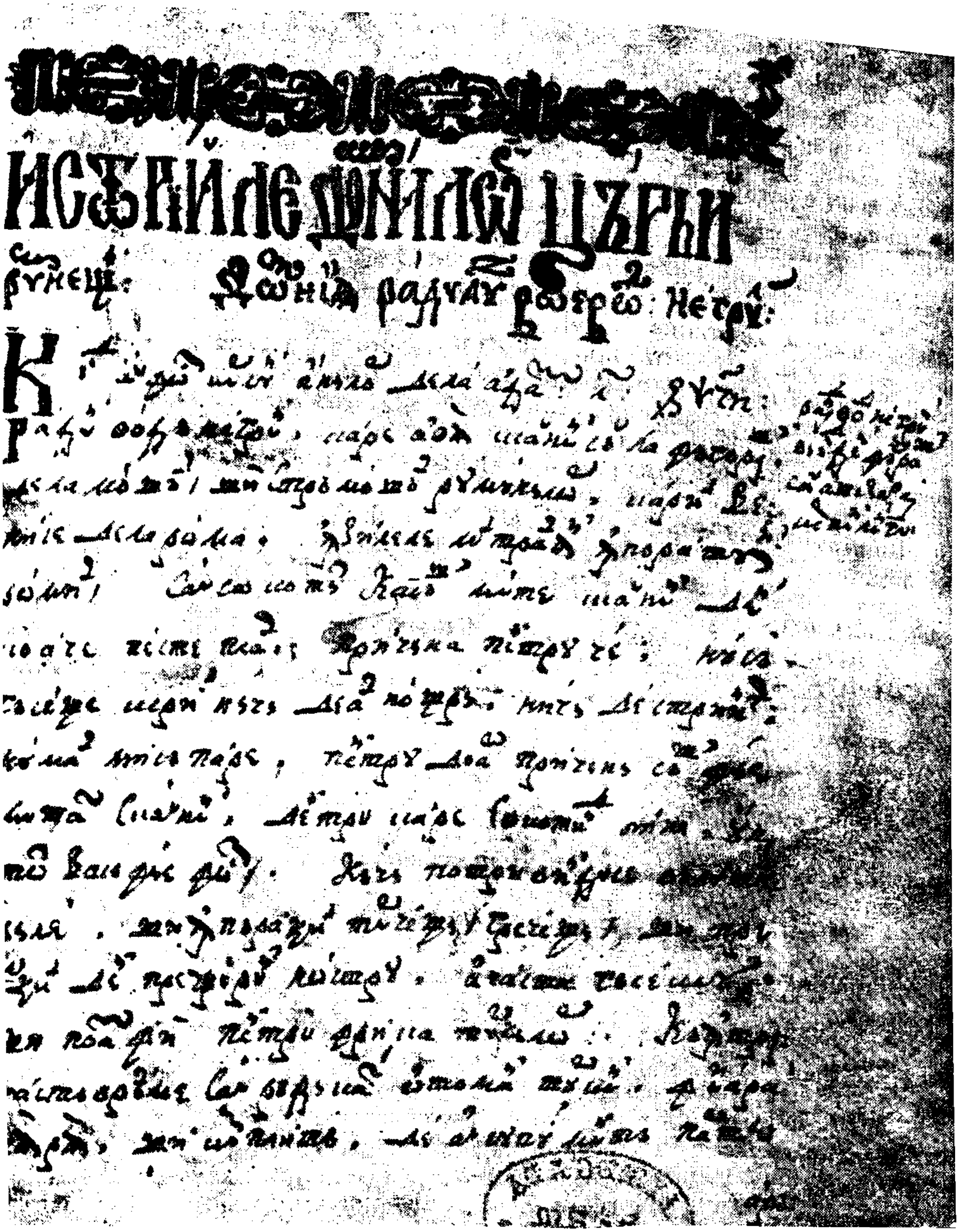

Pagină din *Cronica Bălenilor* (fila 3).

Considerată ca o cronică de luptă, un mijloc de a influența opinia publică în favoarea grupării Bălenilor, această scriere reprezintă interese colective și nu, cum s-a afirmat pînă acum, interesele personale ale unui cronicar lovit de cruzimea lui Șerban Cantacuzino. În lumina funcțiunii istorice pe care o îndeplinește *Cronica Bălenilor* se poate lămuri și problema mult discutată a autorului ei. Ca și *Letopisețul cantacuzinesc* ea rămîne anonimă, desigur voit anonimă, pentru că a fost redactată de un grămătic, un mic boier din clientela Bălenilor, după indicațiile lor, deci autorul patronat nu avea dreptul la titlul de autor, iar patronii lui nu puteau să apară fățiș, căci aceasta le-ar fi slăbit autoritatea pledoariei.

Cele doua cronici au fost concepute în același mediu istoric, cu aceeași metodă : ambele au fost redactate cu scopuri practice, la comandă. *Cronica Bălenilor* este și ea produsul unei nevoi politice, aceea de a combate o facțiune dușmană. Pentru aceasta a fost încredințată unui om de cancelarie, care corespundea unui Stoica Ludescu din gruparea adversă.

Scrierea care apără cauza Bălenilor a fost atribuită, pe rînd, unor boieri mari, care prin calitatea lor ar fi trebuit să răspundă cu numele lor. Unul este Constantin căpitanul Filipescu (după N. Iorga, care a publicat cronica sub numele acestuia), altul este Radu Popescu, vornic, apoi ban în vremea lui Nicolae Mavrocordat (după C. Giurescu). Dar Constantin Filipescu era descendent, nepot de fiică, al lui Constantin postelnicul Cantacuzino, boierul a cărui ucidere a provocat începutul luptei între cele două facțiuni și nu el ar fi putut scrie cronica adversarilor propriei sale familii. Cît privește pe Radu Popescu, el este autorul, care semnează, al unei cronici a lui Nicolae Mavrocordat (pe care a scris-o în continuarea *Cronicii Bălenilor*, legînd-o de această scriere printr-un scurt text de racord). Între *Cronica Bălenilor* și *Cronica lui Nicolae Mavrocordat* scrisă de Radu Popescu sînt deosebiri de concepție și de metodă ; scrise la un răstimp de aproape patru decenii una de alta, ele răspund unor interese deosebite. Cronica Bălenilor este o cronică de opoziție împotriva regimului cîrmuirii lui Șerban Cantacuzino, reflectînd atitudinea boierilor rămași în afara avantajelor puterii. Dușmănia autorului față de gruparea condusă de Cantacuzini nu pornește de la motive personale sau de familie, este urmarea unei rivalități politice. În schimb, cronica lui Radu Popescu este o cronică a stăpînirii, a domniei lui Nicolae Mavrocordat ; ea militează pentru întărirea autorității acestui domn fanariot ; Cantacuzinii sînt atacați și criticați din alt punct de vedere, ostilitatea față de dînșii se datorește aici convingerii domnului numit de Poartă că nu se va putea menține cît timp Cantacuzinii își vor păstra poziția politică predominantă în interiorul țării. Această ostilitate nu mai pornește de la vechile resentimente ale Bălenilor și ale familiilor înrudite față de stăpînirea Cantacuzinilor.

Cronica Bălenilor reflectă alte interese, altă conjunctură politică decît cronica fanariotă a lui Radu Popescu. Cea dintîi corespunde crizei interne ivite în sînul oligarhiei cîrmuitoare din Țara Romînească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, a doua formează o pledoarie în favoarea primilor domni fanarioți în lupta lor cu marea boierime băștinașă. Nu există motive ca să legăm amîndouă cronicile sub aceeași etichetă, atribuindu-le aceluiași autor.

Autorul *Cronicii Bălenilor* strecoară în povestirea lui amănunte autobiografice : sub anul 1663 reproduce, vădit ca martor ocular, scena din tabăra munteană, cînd Cantacuzinii s-au pîrît cu boierii adversari ; în 1668, invitat la curte, vede serbările ce se desfășoară acolo cu prilejul logodnei fiului lui Radu vodă Leon, iar în 1669 „am văzut cu ochii“ cum a fost bătut, tot la curtea domnească, grecul Pascale. Toate acestea indică pe autor ca pe un dregător de curte, desigur din generaţia anterioară cronicarului Radu Popescu, cronicarul vremilor fanariote. Unele coincidenţe biografice (ambii scriitori au stat în Moldova) nu sînt suficiente pentru a atribui lui Radu Popescu *Cronica Bălenilor*.

Stabilirea epocii în care s-a scris *Cronica Bălenilor* şi a autorului ei, sau măcar a mediului social din care provine, are importanţă pentru precizarea ideilor politice şi sociale ale cronicii. Această cronică scrisă de un client al unei grupări de boieri mari este însufleţită de concepţia politico-socială a patronilor şi redactată potrivit talentului său.

În privinţa tendinţelor politice şi a convingerilor sociale, nu este nici o deosebire între *Cronica Bălenilor* şi a Cantacuzinilor. Din amîndouă răsare credinţa că boierii sînt meniţi să fie singurii stăpîni politici ai ţării numai că una dintre cronici recomandă o facţiune, cealaltă pe membrii facţiunii adverse. Cei supuşi, cei ce lucrează pentru îmbogăţirea stăpînilor sînt trataţi cu indiferenţă, cel mult se arată prădarea lor de către facţiunea duşmană. Între cele două cronici nu se constată o controversă ideologică, de principii politice sau sociale, ci numai o rivalitate.

În *Cronica Bălenilor* se reproduc cuvintele vizirului adresate Cantacuzinilor, care pîrau pe Grigore Ghica : „Ce rău li-au făcut ? Au nu i-au boierit cu mari boierii, au nu i-au miluit cu mile mari ?“ Aceasta era după mentalitatea cronicarului menirea unui domn, el nu putea fi criticat de vreme ce-şi îndeplinise datoria întreagă de domn, care la atîta se reducea, Radu Leon, aprig criticat de adversari, apare bineînţeles într-o lumină favorabilă în *Cronica Bălenilor* şi lauda care i se aduce este formulată astfel : „Petrecea bine, în plimbări pe baltă, la vînători, în ospeţe pre la unii-alţii şi era toţi veseli“. Sub Gheorghe Duca se constată că „oamenii cei proşti erau fugiţi pen păduri, pen munţi“ şi anume de teama tătarilor. Că „cei proşti“ ar fi putut fugi şi de teama agenţilor fiscului sau din pricina exploatării stăpînilor, aceasta nu vrea să spună cronicarul boieresc. Atunci însă cînd ajunge domn Şerban Cantacuzino, şeful facţiunii boiereşti duşmane, cronicarul Bălenilor îl învinuieşte pe faţă : „Au dezrădăcinat nenumărate case de boieri şi de slujitori şi de săraci şi pre mulţi au omorît cu multe feluri de cazne şi i-au sărăcit cu multe feluri de pedepse“. Pe săraci, care sînt puşi aici de formă, pentru a satisface un curent de opinie publică, nu-i mai putea „sărăci“, deci greutatea învinuirilor se raporta la boierii care au fost ucişi sau cărora li se confiscaseră moşiile. În privinţa marii primejdii prin care a trecut boierimea munteană la mijlocul veacului al XVII-lea, provocată de aşa-zisa răscoală a seimenilor, *Cronica Bălenilor* adoptă exact acelaşi limbaj ca şi al cronicarului duşman : răsculaţii „încruntîndu-se de sînge, să făcură ca nişte cîini turbaţi căuta pre cine vor muşca şi începură casele boiereşti a le jefui“. Cînd interesele de clasă ale boierimii sînt ameninţate, cei doi cronicari îşi dau mîna şi scriu în armonie desăvîrşită.

De asemenea, şi atitudinea faţă de grecii veniţi de la Poartă, ca rivali ai boierilor pămînteni, este la fel în ambele cronici. Cronicarul Bălenilor va face ecou invectivelor din letopiseţul rival, atunci cînd vorbeşte de „mîndria şi răutatea grecilor“, de războiul celor din ţară „pentru răutatea grecilor“, amintind şi de plîngerea „ţării“, „jăluindu-se că i-au mîncat domnii străini cu grecii“. Aceste cuvinte corespund întocmai învinuirilor antigreceşti din celalalt letopiseţ.

Cît privește poziția cronicarului față de dominația otomană, care pentru societatea românească a vremii alcătuia o rana deschisă, el este silit, la fel cu adversarul său, să facă pe placul sentimentelor populare. Turcul, declară el, este „fiara cea rea și cumplită“, turcii „sînt răi și mitarnici “(venali). Însă adevăratele sentimente ale boierilor față de stăpînii lor de la Constantinopol sînt un complex de teamă și de convingere că un compromis, cumpărat cu banii țării, este mai avantajos pentru interesele lor de clasă. Mihnea III vrînd să înceapă lupta de eliberare, cronicarul își însușește opinia boierilor: „Dar pre urmă cine den noi și den copiii noștri va scăpa de sabia cea lungă a turcului“? Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, trece de partea polonezilor în lupta de la Hotin, în care Ioan Sobieski iese învingător. Acest act e o dovadă de lipsă de înțelegere politică, după cronicarul muntean: „părîndu-i-să (lui Petriceicu), ca unui prost de minte, că dacă vor bate leșii pre turci, piere toată împărăția turcului“. Puterea împărăției turcești era pentru scriitor o permanență în fața căreia nu încape avînt de revoltă, ci numai prudență și supunere.

Dacă cele două cronici ale facțiunilor boierești stau exact pe aceeași poziție socială și politică, în schimb *Cronica Bălenilor* este superioară celei cantacuzinești ca erudiție și grad de cunoștințe. Nici această scriere a Bălenilor nu trece peste tipicul cronicăresc al mentalității feudale; începe, după vechiul letopiseț al țării, cu primul domn, și împarte povestirea cronologic, pe domnii. Numai pe prima pagină este o neclară pomenire a cuceririi romane de sub împăratul Traian. Radu Negru stătea la Făgăraș în scaunul care era „de la moșăi și strămoșăi rumînilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian, împăratul Romii“. Atît despre origini. Cînd și de ce venise Traian, cum se numea această țară, ce se întîmpla cu pămîntul Țării Romînești înainte de descălecatul lui Radu, nu știe. Afirmația lui Ureche, a cărui cronică o folosește în multe locuri, despre originea comună a romînilor din Transilvania, Moldova și Țara Romînească nu o reproduce, nu-i este de trebuință. Cronicarul are la îndemînă cronici manuscrise în multe limbi, în grecește, în ungurește, în polonă, știe multe, dar cugetă puțin. Pentru ce este nevoie să descrie luptele turcilor cu perșii, sau căsătoria țarului Rusiei cu fiica despotului Moreii? Desigur că între aceste fapte și istoria Țării Romînești se pot găsi relații de consecințe, mai apropiate sau mai depărtate, dar firele ce se țes între istoria popoarelor vecine și istoria noastră el nu le indică, le lasă pe seama cititorilor. Cînd încearcă, rareori, să facă o legătură cauzală, aceasta apare nepotrivită. De la început cronicarul Bălenilor se întreabă despre cauza descălecatului lui Radu Negru, căci „pricina pentru ce, nu se găsește scris, nici de ai noștri, nici de striini“. El dă două explicații. Prima este că atunci (la sfîrșitul secolului al XIII-lea) turcii au făcut progrese în Anatolia. Auzind de plîngerea „împăraților grecilor“ Radu Negru „și-au mutat scaunul dencoace de plai, pentru ca să-și facă întărituri locurilor de paza oamenilor și să-i fie mai lesne a păzi pre cei din Ardeal“. Deci, succesele turcilor în Asia au îndemnat pe Radu Negru să-și părăsească locurile apărate de munți și să se așeze în cîmpie. El prevedea cele ce se vor petrece peste un secol și lua măsuri din vreme, ca să le poată ieși înainte. Dar a doua explicație contrazice pe cea dintîi: „Poate să se fi învrăjbit domnul rumînilor cu domnii ungurilor și cu ai sașilor“. Stabilindu-se în Țara Romînească, Radu „n-au mai avut stăpînire peste rumînii în Ardeal, iar nici pre dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost“.

Totuşi, trebuie să notăm acest semn de progres : în chip greoi şi naiv, desigur, dar pune totuşi întrebări cauzale materialului istoric, ceea ce emulul său nu face, mărginindu-se la faptele enunţate şi nu explicate.

Mai este un aspect prin care *Cronica Bălenilor* se deosebeşte de a Cantacuzinilor: bogăţia de informaţii cu privire la istoria Moldovei. Autorul rezumă sau reproduce pasaje întregi din cronica lui Ureche, şi după ce acest izvor nu-l mai poate călăuzi pentru istoria ţării vecine, pentru secolul al XVII-lea adună alte informaţii din povestiri auzite de la cei bătrîni, apoi de la contemporani. Cronica îmbrăţişează deopotrivă istoria celor două ţări şi acest fel de a compune pare a sublinia unitatea poporului din cele două state. Este, poate, aici un sentiment de solidaritate, încă neclar exprimat, căci nicăieri cronicarul nu spune explicit că moldovenii şi muntenii sînt acelaşi popor. Oricum, în această carte posedăm pe larg şi o istorie a Moldovei.

Cronica Bălenilor, scrisă de un om cu talent, apropiat de popor, de felul de a spune al poporului, alcătuieşte o prezentare vie a faptelor. Spre deosebire de *Letopiseţul cantacuzinesc*, care înregistrează, cronica aceasta povesteşte. Autorul trăieşte faptele şi de aceea principala lui calitate artistică stă în talentul de povestitor. Nu întîlnim nici în cronica lui judecăţi filozofice-morale generalizatoare, portrete fizice, compoziţie în construirea episoadelor, dar, în schimbul formelor retorice savante, care-i lipsesc, are darul popular de a povesti. Acest talent se realizează, în parte, prin evocarea amănuntelor, prin dialog, prin succesiunea repede şi legată a faptelor. Scenele, adică descrierea unui moment istoric, formează pagini unice în literatura cronicarilor noştri :

„Deci, mergînd domnul cu boiarii la vizirul şi aştepta caftane, începu a întreba: Care iaste Mareş? Zise: Eu sînt. Ia-l. Ci-l luară... care iaste Gheorghe vornic ? Zise : Eu sînt. Ia-l. Ci-l luara... Care iaste Şărban ? Ziseră : Nu iaste. Care iaste Mihai postelnicul? Cesta iaste... Il luară. Care iaste cutare, cutare? Îi luară pe toţi şi rămase domnul singur cu ceilalţi boiari. Şi zise domnului : Împăratul te-au mazilit“.

Altă scenă dramatică este aceea în care cronicarul povesteşte sosirea la Bucureşti a ştirii despre numirea lui Grigore Ghica în scaunul ţării, lucru la care nu se aşteptau Cantacuzinii :

„Carii, viind noaptea, trimise (Gheorghe Baleanu) de strînse iuzbaşii şi capitanii de slujitori şi pre boiarii care se întîmplase aci. Carii întreba : Dar ce? Ce? Ei ziceau : Nu ştim alt nimic, fără cît poruncă domnească au venit ; veţi vedea şi merseră la curte. Acolo era banul Gherghe şi slujitori mulţi, lumînări aprinse. Dacă veniră, şezură. Şi se sculă banul şi zise : Boiari, fraţilor, sănătate de la măria sa, Grigorie vodă“.

Un singur mic amanunt, acela cu lumînările aprinse, subliniază aspectul, cadrul de noapte în care se petrece scena.

Autorul cronicii ştie, ca şi Miron Costin, să descrie o bătalie feudală. În faţa tumultului maselor în mişcare, cronicarul cantacuzinesc se simte dezarmat, abia poate rosti cîteva cuvinte despre vitejie. Oponentul său, vorbind despre bătălia de la Zuravna între turci şi poloni, descrie cadrul, împrejurimile locurilor, cu dealul mare, pietros, pe malul rîului. Lupta este analizată pe faze : episodul de seară, cu înconjurarea oastei polone, pe urmă dimineaţa cînd, pe neaşteptate, polonezii apar în ochii turcilor înconjuraţi de şanţuri şi valuri de pămînt, „dimineaţa îţi părea că sînt băgaţi în cetate“

apoi „de multe ori ieşea leşii, de se bătea cu turcii şi cu tătarii de la obraz, unii cu alţii".

Nu numai caracterul naraţiunii, liber, cu fraze scurte, este popular, dar şi felul familiar, nestudiat, al exprimării. Cînd Constantin postelnicul ameninţă pe Grigore Ghica, pe care îl ajutase să ia domnia, că tot el îl va răsturna, cronicarul îl pune să se exprime astfel: „Să lăuda că el au popit pre Grigorie vodă şi iară el îl va despopi". Pavel, grecul ţarigrădean, fusese înşelat de boieri, care-i făgăduiseră domnia ţării, dar: „Pavel, cel ce aştepta boierii, după cum vorbise cu el, rămase îndăşărat, şi-i deaderă boierii o tiflă".

În *Cronica Bălenilor* nu vom întîlni lungile citate din cărţile bisericeşti, adesea în slavoneşte, curente în *Letopiseţul cantacuzinesc*. Autorul alungă din istorie acest balast, el nu scrie ca să compare, pe teme morale, povestea vremii lui cu aceea a străvechilor vremi biblice. El scrie numai ca să spună ce a văzut şi cum a înţeles faptele.

Dacă nu poate zugrăvi chipul fizic al personajelor sale, în schimb îi poate defini printr-o trăsătură revelatoare. Iliaş Alexandru, domnul Moldovei, era un om bun, „şăzînd la divan, ducea şi punga cu bani lîngă dînsul şi, de să întîmpla să tragă vreun datornic, vreun sărac, de nu avea cu ce să plătească, scotea el bani de ai lui şi plătea".

În locul unor savante şi adînci cugetări asupra soartei oamenilor, întîlnim în această cronică, destul de rar, cîte un gînd dezamăgit despre viaţa din vremea lui, aproape ca un suspin. „Dar cei buni nu trăiesc mult cu norocire; den ce pricină, numai Dumnezeu ştie, iar noi oamenii nu putem da nici o socoteală".

Îl interesează aspectele exterioare, deşi nu le descrie plastic, ci se mulţumeşte să le constate: „Doamna era îmbrăcată în haine frînceşti foarte frumoase şi într-acela chip au fost pînă au intrat în Bucureşti; deci au lepădat hainele acelea şi au luat rumîneşti". Aici vorbeşte un spectator, căruia îi place să spună lucruri şi din afara istoriei politice şi polemice, pe care este nevoit să o compună.

Şi în alte privinţe scriitorul depăşeşte prin povestirea sa plină de viaţă. cu oarecare umor popular, sarcina politică ce i s-a dat. Stroe Leurdeanu vornicul, figură principală din facţiunea opusă Cantacuzinilor, un boier dintre cei pe care-i slujea acest cronicar, fusese condamnat la moarte, apoi iertat, însă silit să se călugărească. Ne-am fi aşteptat ca, în această tragică împrejurare, scriitorul să fi proclamat nevinovăţia lui, sau, cel mult, smerenia lui în faţa bisericii. Cronicarul însă rîde şi ne face să rîdem: „Şi cînd vrea să-i pună numele (de călugăr), Silvestru, iar el zicea: Nu Silvestru, ci Mahmet. Într-acest chip fu călugărirea lui Stroe vornicul".

Domnia lui Şerban Cantacuzino formează ţinta specială a acestei cronici de opoziţie. În acest capitol se sileşte să picteze în culori cît mai negre şi, pe lîngă exemplele de „tiranie", să dea o caracterizare generală, care să izbească pe cititor. Aici începe pe un ton dramatic: „Mare şi întunecat nor şi plin de fulgere şi de trăznete au căzut pre Ţara Romînească Şerban vodă carele, ca cu neşte trăznete, cu răotatea lui, au spart şi au dezrădăcinat...".

În această cronică de facţiune boierească ideile politice, tendinţele sociale, atitudinea faţă de problemele vieţii aparţin patronilor pentru care scrie, dar talentul de povestitor, putinţa de a da viaţă scenelor descrise şi de a sugera în scurte şi repezi citate o situaţie, aparţin autorului. Adeseori el întrece rostul exclusiv al unei cronici de facţiune boierească, dîndu-ne o imagine a vremii cu amănunte care alcătuiesc mişcarea vieţii.

BIBLIOGRAFIE

§ *Istoria Ţării Romîneşti de cînd au descălecat romînii*, ediţia N. Bălcescu şi A. T. Laurian în *Magazinul istoric pentru Dacia*, IV—V, 1847; *Letopiseţul cantacuzinesc*, ediţia N. Simache şi Tr. Cristescu, Buzău, 1942; *Variante ale Letopiseţului cantacuzinesc*, ediţia N. Simache şi Tr. Cristescu, Buzău, 1942; *Istoria Ţării Romîneşti, Letopiseţul cantacuzinesc*, ediţie critică de C. Grecescu şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1960; *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, de Constantin Căpitanul, ediţia N. Bălcescu şi A. T. Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*. I—II, 1845—1846; *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, de Constantin Căpitanul Filipescu, ediţia N. Iorga, Bucureşti, 1902; *Viaţa şi opera lui Radu Popescu*, partea I (recte: *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, 1290—1688) republicată de N. I. Simache şi Tr. Cristescu, Ploieşti, 1943; *Cronicari munteni*, I, ed. îngrijită de Mihail Gregorian, cu un studiu introductiv de Eugen Stănescu, Bucureşti, 1961.

§ Gr. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor romîne*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, III, 1883; I. G. Sbiera, *Mişcări culturale şi literare la romînii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuţi, 1897; N. Iorga, *Cronicele muntene*, în *Analele Academiei Romîne*, seria II, secţia istorică, XXI, 1899; C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*, Bucureşti, 1905; Em. Panaitescu, *Cronicarul Radu Popescu* şi *„Istoriile domnilor Ţării Romîneşti"*, Bucureşti, 1908; C. Grecescu, *Cîteva date noi în legătură cu Istoriile Ţării Romîneşti*, în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944; I. Ionaşcu, *Despre logofătul Stoica Ludescu şi paternitatea cronicii „Istoria Ţării Romîneşti"*, în *Analele Universităţii C. I. Parhon*, seria ştiinţe sociale, V, 1956; P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Romînească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V (1962); I. Crăciun şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria Romîniei*, Bucureşti, 1963.

UN CRONICAR TRANSILVĂNEAN

GHEORGHE BRANCOVICI

Gheorghe Brancovici (1645—1711) era din Inău. Unchiul său, Longhin, fusese episcop şi murise în Ţara Romînească; fratele său mai mare, Sava, a fost mitropolit ortodox de Alba-Iulia şi a murit torturat pentru credinţa lui. Gheorghe se bucurase de o învăţătură umanistă, ştia bine latineşte, avea o bibliotecă bogată şi multă imaginaţie. Pentru că se chema Brancovici, afirma că este urmaş al despoţilor Serbiei, ultimii apărători ai independenţei acestei ţări împotriva turcilor în veacul al XV-lea, şi-şi alcătuise o falsă genealogie în acest sens, precum şi cîteva diplome de înnobilare de la regi şi împăraţi. În Ţara Romînească, unde a trăit mulţi ani, se dădea drept rudă cu Constantin Brîncoveanu, tot pe temeiul asemănării numelor. A fost la Moscova, împreună cu fratele său, mitropolitul Sava, în 1668, iar mai înainte fusese reprezentant al principelui ardelean la Constantinopol. În Rusia discutase despre dezrobirea slavilor de sub jugul turcesc, şi această eliberare o vedea cu ajutorul ţarului şi a domnilor din Ţara Romînească şi din Moldova. După căderea şi întemniţarea lui Sava, Gheorghe Brancovici se adăposteşte în Ţara Romînească, unde are strînse legături cu Şerban Cantacuzino, cu fratele acestuia, învăţatul Constantin stolnic, care-l aminteşte în cronica sa. Întreţine o vastă corespondenţă cu căpeteniile sîrbilor şi bulgarilor în vederea unei răscoale generale pentru dezrobire. Cînd trupele imperiale pătrund în Serbia în 1689, el crede că a sosit momentul de a desfăşura steagul libertăţii şi se vede pe el conducător politic, cneaz al sîrbilor şi al bulgarilor. După ce dă o proclamaţie slavilor de sud, trece Dunărea plin de nădejdi, dar îndată este arestat de generalul oştilor imperiale care aflase că „despotul" sîrbilor nu era omul de încredere al Austriei, ci trata şi cu ruşii, ceea ce nu putea îngădui. De atunci, pînă în 1711, data morţii lui, a stat în diferite închisori, de unde putea trimite memorii şi scrie opere istorice, dar misiunea lui politică se terminase.

Gh. Brancovici a scris două cronici, una scurtă, în romîneşte, alta, în sîrbeşte, mult dezvoltată, scrisă în timpul şederii în închisoare. Cea dintîi redactată în timpul şederii sale în Ţara Romînească, în 1687, este intitulată *Cronica slovenilor, Misii cei din sus şi cei din jos Misii.* Aceste denumiri etnice indică ţările locuite astăzi de slavii de sud. Gheorghe Brancovici scrie romîneşte, deci pentru romîni, o istorie a slavilor, a tuturor slavilor, căci textul depăşeşte titlul şi cuprinde paragrafe despre ruşi şi poloni.

Cronica romînească a lui Gheorghe Brancovici este o scriere scurtă, în care se cuprind paragrafe fără multă legătură între ele, extrase din letopiseţele şi biografiile regilor sîrbi, din cosmografiile latineşti, din cronicile ungureşti şi la urmă, din amintirile proprii ale autorului despre păstorirea şi prigonirea mitropolitului Transilvaniei, Sava Brancovici. Între figurile de prim plan ale cronicii este „Iancul vodă" (de Hunedoara), romînul, care a luptat cu turcii în Serbia şi Bulgaria. Dar cronica lui Brancovici mai urmăreşte ceva: punerea în lumină a rolului istoric al familiei Brancovici în fruntea luptei de apărare a popoarelor sud-slave, împotriva cotropirii turceşti, cu afirmarea descendenţei Brancovineştilor din veacul al XVII-lea din vechii despoţi medievali.

Aşadar, scopul politic, motivul pentru care a fost scrisă cronica, apare clar : în momentul cînd se pregătea ridicarea slavilor de sud cu ajutor romînesc, împotriva turcilor, ridicare ce urma să aibă ca bază de operaţii Ţara Romînească şi ca şef politic pe falsul „despot" Gheorghe Brancovici, se „publica", prin copierea manuscriselor, o justificare istorică a acestei acţiuni.

Cronica adresată romînilor pune laolaltă istoria slavilor, a luptelor împotriva turcilor, pînă la sediul Vienei şi la cucerirea Ungariei de către austrieci, precum şi istoria familiei Brancovici. Ea reprezintă, prin cuprinsul ei, un program care corespunde memoriului alcătuit la Moscova, cu douăzeci de ani înainte, de cei doi Brancovici, Sava şi Gheorghe: „Sînt în acele părţi mulţime de creştini pravoslavnici, sîrbi, bulgari, romîni; toţi sînt gata şi aşteaptă, dacă se va face de undeva vreo mişcare creştinească asupra blestemaţilor turci căci sînt în mare sărăcie şi sub silnicie".

Îi plac legendele, căci se adresează celor mulţi, care le iubesc; povesteşte despre Popelea (Popiel), craiul leşesc care a fost mîncat de şoareci. Din trupurile celor ucişi de Popelea „s-au făcut atîţia şoareci de mulţi, cît nicăierea n-au putut scăpa Popelea, pînă nu l-au mîncat şoarecii, împreună cu fămeia şi cei doi fii ai lui". Pe Pavel Chinezul, eroul ardelean în lupta cu turcii (pe care îl consideră tot un Brancovici) îl prezintă la „hora ce au făcut oştenii după izbînda dobîndită asupra duşmanilor". „Împreună cu toţi vitejii lui, după ce s-au încălzit şi dă veselia vinului, sărind toţi, cu tot felul de hore juca... El dar, sărind la joc, au luat pre un trup de turc în dinţi, făr de nici un ajutor al mîinilor lui, pre altul supt o subţioară, şi pre altul subt altă subţioară, şi aşa cu cele trei trupuri juca în horă... Şi mai mare mirare au fost cum s-au făcut cneazul al doilea Hercules".

Unele din povestirile anecdotice din cronica lui Gheorghe Brancovici au un caracter de critică împotriva stăpînitorilor ca aceea despre omul sărac, pe care despotul sîrbilor l-a făcut „tîlhar" iar el i-a răspuns: „Nu sînt eu, ci tu eşti tîlhariu şi hrăpitoriu; cu împărăţia ta de aici şi împărăţia cea vecinică o furi cu jăfuiri hrăpitoare", sau cu cealaltă poveste în care arată cum un ţăran şi-a bătut joc de regele Matei Corvin.

Cînd însă este vorba de idealurile de independenţă şi de apărare împotriva cotropitorilor turci, el ştie să caracterizeze în cîteva cuvinte fapta care trebuie să rămînă în istorie. Căderea cneazului Lazăr al sîrbilor, în eroica bătălie de la Cosovo, este definită astfel: „Şi aşa viteazul pentru neamul patriei lui viaţa ş-au pus la mijloc". Unele comparaţii, rare, sînt de model antic, poate împrumutate din vreo carte de retorică. Sigismund, regele Ungariei, spune în bătălia de la Nicopole: „Cît de multă oaste are, nu numai pre turci ar putea bate, ci, de s-ar rupe ceriul să cază, încă l-ar putea sprijini, ca să-l ţie în suliţe".

Vocabularul scriitorului diferă în multe privinţe de acela al cronicarilor contemporani din acea vreme, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, din Ţara Romînească şi din Moldova. Are mai puţine grecisme decît aceştia, foarte puţine turcisme, dar foloseşte o serie de cuvinte latineşti pe care oamenii culţi sau aproape culţi din cele două ţări romîneşti de dincolo de Carpaţi nu le înţelegeau, dovadă că în cele mai multe copii de manuscrise provenite din aceste ţări ele sînt deformate. Astfel: „pretensia avtoritasului", „imperii prinţeps", „elecţiia", „superbiia semeţiei", „înălţate prinţepse". Nu este vorba de latinisme culese din cărţile autorilor clasici din antichitate, ci de formule şi expresii specifice cancelariilor din Europa vremii, în special din limbajul de curte.

În cronica lui Brancovici se întîlnesc pasaje interesante, observaţii pitoreşti, multe fapte cu privire la istoria popoarelor slave şi la aceea a poporului romîn; scrierea „despotului" transilvănean este în general inferioară însă stadiului literar şi ideologic la care ajunseseră atunci cronicarii moldoveni şi munteni. Brancovici este contemporan cu Miron Costin şi cu Constantin stolnicul Cantacuzino. In Ţara Romînească şi în Moldova se formase o şcoală de cronicari, cu o disciplină a scrisului istoric, pe care Brancovici nu o poseda. Ceea ce deosebeşte pe scriitorul ardelean de cei munteni şi moldoveni este necunoaşterea compoziţiei. Deşi cronicile, în esenţa lor, alcătuiesc o înşirare de fapte în ordine cronologică, cronicarii romîni de la curţile domneşti cît şi cei din opoziţie ştiau să lege faptele succesive, atît prin arta povestirii, care face pe cititor să simtă că e vorba mereu de aceeaşi poveste cît şi printr-o atitudine unitară, subliniată prin observaţii şi comentarii politice şi morale. La Gheorghe Brancovici această legătură lipseşte, fie şi din cauza vastităţii subiectului, dar şi pentru că autorul nu stăpînea arta povestirii.

După ce a fost arestat şi deţinut în Austria, Gheorghe Brancovici s-a apucat să-şi remanieze cronica şi să o redacteze într-o formă mult amplificată, în limba sîrbă. Este posibil ca încă de cînd punea la cale ridicarea sub arme a sîrbilor, să fi început să scrie şi în sîrbeşte o istorie destinată să arate luptele pentru independenţă ale poporului sîrb, în frunte cu familia Brancovici. Dar atunci grija cronicarului se îndrepta în primul rînd către cititorii lui romîni, în mijlocul cărora scria. Acum, în vremea detenţiunii sale, nu pierduse nădejdea că într-o zi va ajunge despot efectiv al slavilor de sud, dar nu se mai afla în toiul luptei şi de aceea redactează pe încetul cronica sîrbească, pe mai multe sute de pagini, cu extrase din documente în diferite limbi, cu amintiri proprii sau fapte aflate de la alţii. Cronica sîrbească are acelaşi plan şi acelaşi scop ca şi cea romînească, adică prezentarea ştirilor istorice despre toate popoarele slave, care au aceeaşi origine, sublinierea luptelor împotriva turcilor şi, bineînţeles, rolul Brancoviceştilor vechi şi noi în această desfăşurare a faptelor istorice. Ca şi în cronica romînească, poate în proporţii şi mai mari, capitolele de istorie romînească predomină. În special, începînd cu expunerea istoriei veacului al XVI-lea, cronica sîrbească a lui Brancovici devine, prin subiectul ei, o cronică a romînilor. Pe larg, vorbeşte, cu ştiri culese din Transilvania, despre Mihai Viteazul, despre unirea Ţărilor romîne sub cîrmuirea lui şi despre cinstirea amintirii lui la Alba-Iulia. Despot vodă al Moldovei este prezentat ca un urmaş al „despoţilor" din familia Brancovici, dar mai ales figura lui Sava, mitropolitul martir, formează subiectul unui lung capitol, din care nu lipsesc şi note autobiografice.

Gheorghe Brancovici este fratele mitropolitului Transilvaniei şi a trăit multă vreme alături şi sub influenţa fratelui său mai mare, Sava. În aceste condiţii era de aşteptat ca şi el să fi contribuit la lucrările de literatură religioasă ale fratelui său. Este vorba de traducerea şi alcătuirea cărţilor religioase în limba poporului, necesare romînilor din Transilvania. Între manuscrisele rămase de la Gheorghe Brancovici, păstrate astăzi în Biblioteca Academiei de la Belgrad, se cuprind cîteva cărţi scrise de mîna lui în romîneşte, cu multe ştersături şi corectări. Aceste cărţi, copiate şi completate în 1689—1690, au fost, probabil, traduse din slavoneşte de Gheorghe Brancovici încă din vremea cînd se afla în Transilvania, la scaunul mitropolitan al fratelui său, Sava. Cele trei cărţi sînt intitulate: *Cartea aceasta a sfintelor rugăciuni*, *Catehis(m)*, *Cătră adevărații călători*. In fruntea traducerilor se află o introducere, desigur originală, în care Gheorghe Brancovici arată motivul pentru care s-a ocupat de această lucrare. El se adresează celor mulţi, celor ce nu ştiu slavoneşte şi greceşte. Fireşte, zice el, cei ce „sînt împodobiţi cu talentul ştiinţii greceşti şi slavoneşti şi cu adăpare biosului (vieţii)", vor „putea cîştiga multe feluri de dăscălii, multe feluri de fericiri mîngăitoare", dar, „această carte nu s-a făcut păntru cei ce cu multă ştiinţă sînt însăninaţi şi cu multe dăscălii împodobiţi", ci „păntru întrămarea folosului sufletelor gloatelor celor mai fără de ştiinţă grecească, şi slovenească". Scriitorul se adresează tuturor cîrmuitorilor săteşti şi orăşeneşti, „tuturor ispravnicilor, tuturor vătaşilor, pîrcălabilor şi altor purtători (de) grije trebilor lumeşti", ca să dea „această cărticică mică" în mîna celor cîrmuiţi de dînşii.

Introducerea destinată poporului romîn din Transilvania, subliniază lămurit existenţa a două culturi, cea slavonă şi grecească a stăpînilor, a cîrmuitorilor şi cea romînească populară a „gloatelor". Gheorghe Brancovici se adresează acestora din urmă, grija lui se îndreaptă către cei mulţi, care nu ştiu limbile de cultură înaltă ale acestei lumi, dar care au şi ei dreptul la carte[1]. Brancovici se credea „despot", descendent din viţă nobilă, nu era însă nobil, nu avea moşii, nici supuşi, nici cîrmuire. El lupta pentru independenţa poporului său şi a celorlalte popoare care gemeau sub jugul turcesc, şi scria pentru cei simpli. De aceea, prefaţa la cartea de rugăciuni completează trăsăturile cunoscute ale acestei figuri aşa de interesante şi de complexe din istoria noastră de la sfîrşitul veacului al XVII-lea.

BIBLIOGRAFIE

§ Gheorghe Brancovici, *Hronica slovenilor, Illiricului, Misii cei din sus şi cei din jos Misii* (cronica romînească), ediţia A. Densusianu, în *Revista critică-literară*, I, 1893, p. 366—396 şi N. Iorga (după ms. C. Bobulescu), în *Revista istorică*, III, 1917, p. 26—118, şi separat: *Operele lui Gheorghe Brancovici*, Iaşi, 1917; G. Brancovici, *Cronica sîrbească*, traducere, fragment, în S. Dragomir, *Fragmente din cronica sîrbească a lui George Brancovici*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, II, 1923, p. 1—70.

§ Aron Densusianu, *O nouă cronică romînească*, în *Revista critică-literară*, I, 1893, p. 97—103; Ilarion Ruvaraţ, *Odlomţi o grofu Giorgiu Brankovici i Dionisiiu Ţernojeviću*, Belgrad, 1896; J. Radonić, *Grof Giorge Brancović i negove vreme*, Belgrad, 1911; N. Iorga, *Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în *Revista istorică*, III, 1917, p. 9—15; V. Bogrea, *Legende paralele*

---

[1] Textul *Cărţii romîneşti de rugăciuni* şi al celorlalte două se află în ms. nr. 230 al Academiei din Belgrad. Aceste scrieri sînt inedite. E. Turdeanu, *L'oeuvre inconnue de Georges Brankovic* (Revue des études slaves, XIX, 1939), pomeneşte de ele, dar nu şi de introducerea originală a lui Brancovici.

cu ale noastre, în *Cronica lui Gheorghe Brancovici*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, III, 1924, p. 505—507; N. Radojcic, *O hronikama grofa Georgea Brankoviča* (Despre cronicile contelui Gheorghe Brancovici), în *Prilozi za knizevnost, iezik, istoriiu i folclor*, Belgrad, VI (1926), p. 1—45; E. Turdeanu, *L'oeuvre inconnue de Georges Brankovič*, în *Revue des études slaves*, XIX, 1939; P. P. Panaitescu, *Istoria slavilor în romînește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brankovici și Sinopsisul de la Kiev*, în *Revista istorică romînă*, X, 1940, p. 80—129.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

MITROPOLITUL DOSOFTEI

Dosoftei, întîiul nostru poet, pe numele mirenesc Dimitrie Barila, era fiul unui negustor aromîn, Leontari, și al Misirei. La Lemberg avea o rudă, Chiriac Papara, originar din Ianina, epitrop al școlii „Frăția ortodoxă". În această școală clasică de retorică și poezie predate în limbile latină, greacă, slavonă și polonă se presupune a fi învățat Dosoftei, născut prin 1624.

În 1649 îl găsim monah la mănăstirea Pobrata, iar în 1658, la 34 de ani, este ales episcop de Huși, de unde, după un an, trece la Roman. În a doua domnie a lui Gheorghe Duca, în 1671, ajunge mitropolit al Moldovei, iar în 1673, ca partizan al politicii lui Petriceicu vodă, fuge cu acesta în Polonia. Reîntors în țară în 1675, este închis de Dumitrașco Cantacuzino la mănăstirea Sf. Sava din Iași; în curînd este însă eliberat și reinstalat în scaunul mitropolitan.

Cariera lui Dosoftei se aseamănă cu aceea a cotemporanului său Miron Costin. Și el dorea o colaborare a creștinilor (moldoveni, poloni, ruși), menită să oprească expansiunea otomană, dar nu avea în această privință tactul diplomatic și răbdarea lui Miron Costin. În 1679, Gheorghe Duca primește din partea turcilor misiunea de a mijloci pacea cu rușii. Profitînd de acest prilej, Dosoftei trimite la Moscova două scrisori, una adresată lui Nicolae Milescu, alta patriarhului Ioachim, cu rugămintea de a-i expedia un teasc de tipografie cu litere. Cererea i-a fost îndeplinită, după cum rezultă din versurile de mulțumire tipărite în cartea *Parimiile preste an* (1683).

> Lăudată s-aibă direptul pomană
> În ceri și pre lume fără de prihană,
> Că și de la Moscova lucește lucoare
> Întinzînd lungi raze i bun nume sub soare:
> Ioachim sfîntul, a sfînta cetate
> Acea împărătească de creștinătate.
> La dînsul pentru milă cine năzuiaște
> Cu ovilit suflet, bine-l dăruiaște.
> C-am năzuit și noi la sfînta lui față,
> Priimitu-ne-au bine ruga cu dulceață.
> Din patrierșie datu-ne-au tipare
> Sufletească treabă, și bine ne pare.

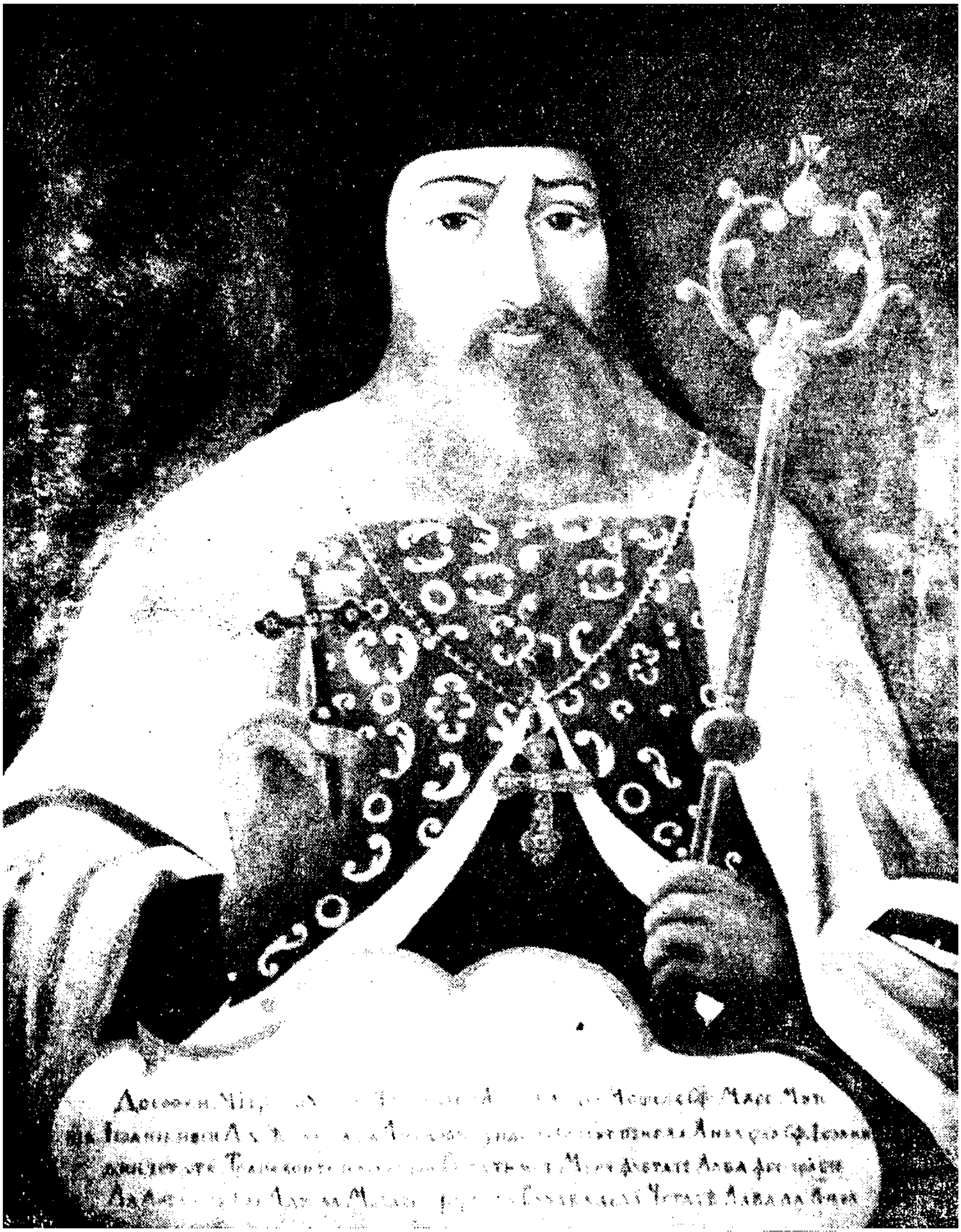

Mitropolitul Dosoftei (Bis. Sf. Gheorghe Suceava) — fotografie din Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Cu aceste slove a tipărit Dosoftei la mitropolia din Iași, în romînește, principalele cărți necesare serviciului liturgic: *Psaltire de-nțăles a sfîntului împărat prooroc David* (1680), *Molitvenic de-nțăles* (1681), *Molitvenicul cel mic* și *Sfînta Liturghie* (1683) (prima ediție a celei de-a doua cărți apăruse sub titlul *Dumnezăiască liturghie*, în 1679, tiparul fiind executat de Vasile Stadnicki, o rudă a lui Simion Stadnicki, șeful tipografiei din Uniew, Polonia). Tot în 1683 începea să se tipărească în limba romînă un *Octoih* sau *Osmoglasnic* (cele opt glasuri, operă imnografică a lui Ioan Damaschinul, scrisă în anul 735, adaosă de călugări studiți și împărații bizantini Leon al VI-lea și Constantin Porfirogenetul). La aceste cărți liturgice trebuie să adăugăm *Acatistul Precestei (Precestnîi Acatist)*, tipărit în 1673 la Uniew, în Polonia, și *Viiața și petrecerea svinților*, în patru volume (Iași, 1682—1686).

Justificarea traducerilor lui Dosoftei este identică cu a lui Coresi și a lui Varlaam. El arată că „în besearică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintea să grăiesc, dar și pre alții să învăț, decît dzeace mii de cuvinte într-altă limbă“ și constată că în țară nu se mai cunoștea limba slavonă („că și acea puțină sîrbie ce o învăța de-nțălegea, încă s-au părăsit...“).

Evenimentele tulburi nu au îngăduit lui Dosoftei să-și ducă la capăt acțiunea de introducere a limbii romîne în biserică. După înfrîngerea turcilor la asediul Vienei, domnitorul Gheorghe Duca a căzut prizonier și în locul lui vine din Polonia Ștefan Petriceicu. Temîndu-se de o nouă invazie turcească, acesta trimite la țarii Rusiei, Ioan și Petru Alexeievici, pe mitropolitul Dosoftei și pe căminarul Lupu, să ceară ajutor, căci „dintr-altă parte nu avem de nicăieri nădejde de scăpare, fără numai în sfînta noastră împărăție“. Nevoiți să se oprească la Kiev, din cauza ciumei, solii au transmis totuși la 3 martie 1684 cererea lor Moscovei, subliniind că „leșii obijduiesc pe moldoveni și moldovenii nu pot să aibă încredere în leși, fiindcă leșii sînt oameni răi și nu-s de fel statornici în cuvîntul lor“. Ștefan Petriceicu era însă pentru a doua oară înlocuit cu Dumitrașco Cantacuzino, apoi după un an și cîteva luni cu Constantin Cantemir.

În 1686, Ioan Sobieski pornește o campanie, cu gîndul de a smulge Moldova turcilor pentru a o trece sub poloni, dar nu merge decît pînă la Iași. Constantin Cantemir, nevoind a se strica nici cu turcii, nici cu polonii, se retrage în sudul țării, lăsînd provizii pentru oastea leșească. Sobieski petrece două săptămîni la Iași în ospețe, cu bubuituri de tun spre a speria pe turci și tătari, și se întoarce în Polonia luînd cu sine ostatec pe Dosoftei cu tot tezaurul mitropoliei Suceava (între care mitra mitropolitului, împodobită cu diamante și smaragde, aerul cumpărat în 1427 de Alexandru cel Bun, și moaștele Sf. Ioan cel Nou). După unii contemporani, Dosoftei ar fi întîmpinat pe Sobieski cu 200 de preoți și călugări, cu prapore și cruci și ar fi plecat în Polonia de bună voie; după Dimitrie Cantemir, Dosoftei mustra fățiș jaful soldaților polonezi și se ruga regelui pentru îndurare. Închis în cetatea Stryi de lîngă Jolkiev, nu departe de Lwow, a rămas acolo pînă la sfîrșitul vieții, chemat zadarnic în țară de Constantin Cantemir și anatemizat de patriarhul din Constantinopol. La 23 noiembrie 1688 cerea țarilor ruși, Ioan și Petru Alexeievici „ajutor de milă și dar“ așteptînd „pînă se liniștește țara“, spre a se reîntoarce „în patria noastră, în cetatea Sucevei“. La 27 ianuarie 1690, repeta cererea: „Trimiteți-ne milostenie cu a voastră împărătească și înaltă iubire de oameni și liniștiți furtuna mizeriei

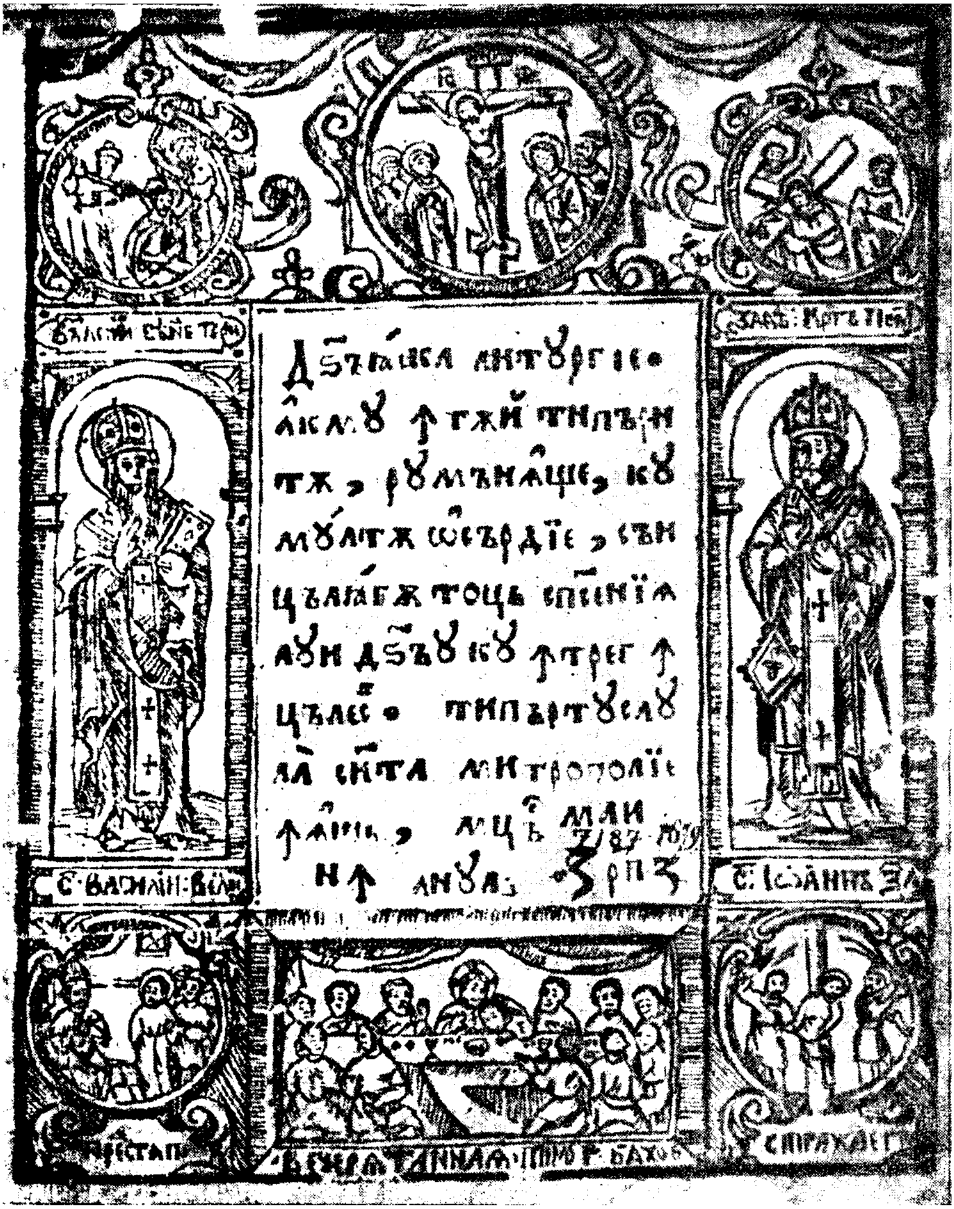

Дмн҃зѣ́ꙗска литꙋргїе.
а̂кꙋм ꙟтѫй типъри
тѫ, рꙋмѫнѣ̂ще, кꙋ
мꙋ́лтѫ ѡсърдїе, сън
цълѣ́гѫ тоць єп̄исніа
лꙋи Дмн҃зъꙋ кꙋ ꙟтрег ꙟ
цълес. Типъритꙋсаꙋ
ла с҃нта митрополїе
ꙟ Ꙗши, лꙋна маи
ꙟ анꙋл, ꙁрпꙁ

7187 1679

С. Василїи Вели
С. Їѡаннъ Зла

Pagină din *Dumnezeiasca liturghie* (fila 1).

noastre, liniștiți sufletul ce se chinuiește și adăpați sufletul înșelat, care pribegește acuma în al patrulea an... unde pătimesc în mizerie...“. Țarii au răspuns mitropolitului romîn, trimițîndu-i 100 ruble, dar ca să nu-l umilească, prin mijlocirea patriarhului Ioachim, l-au pus să traducă în rusește cărți pentru întărirea credinței pravoslavnice, după originale grecești. Astfel a tălmăcit Dosoftei în rusește *Istoria bisericească și vedenia tainică* de Gherman, patriarhul Constantinopolului, unde se tratează, între altele, și problema transubstanțierii. Această chestiune este expusă pe larg de Dosoftei după Ioan Hrisostom, Vasile cel Mare, Iacov, fratele Domnului, și alții, și a avut drept rezultat îndreptarea mitropolitului Kievului, alunecat în doctrina reformată. Mitropolitul Kievului, Varlaam Iasinski, a citit cu grijă expunerea lui Dosoftei, care în 1961 îi trimetea, în aceeași chestiune, cartea *Împotriva ereziilor* de Simion, arhiepiscopul Tesalonicului, tălmăcită de asemenea în rusește și, în 1692, traducerea din grecește în rusește a *Epistolelor* lui Ignatie Teoforul, arhiepiscopul Antiohiei. Un exemplar manuscris din aceste epistole se trimitea și patriarhului Ioachim. În sfîrșit, în 1693 Dosoftei isprăvea de tradus din grecește pentru țarii Ioan și Petru Alexeievici o culegere de *Cuvîntări* ale lui Ioan Gură de Aur. Aceste lucrări, apreciate din punctul de vedere al corectitudinii limbii de istoricii literari ruși, n-au văzut lumina tiparului și au fost curmate de moartea mitropolitului pribeag, survenită la 13 decembrie 1693.

Despre caracterul și învățătura lui Dosoftei vorbește în letopisețul său Ioan Neculce.

„Acestu Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui. Și era neam de mazîl; prè învățat multe limbi știè: elinește, latinește, slovenește și altă adîncă carte și-nvățătură, deplin călugăr și cucernic, și blînd ca un miel. În țara noastră, pe-ceasta vreme nu este om ca acela. După ce l-au adus la Jolfa, îl punè craiul Sobețchie de s-mbrăca cu hainele cele scumpe și odoarăle mitropoliei țărîi noastre, de făcè leturghii la dzile mari și iordan la Boboteadză, dup-obiceiul țărîi noastre, de să mira craiul și toți domnii leșești și lăuda de frumoasă țărămonia ce are beserica țărîi noastre. Cantimir-vodă să mîniese pe-cel mitropolit și-i făcuse afurisănie de la patrierhi. Dar nemic de dînsul nu s-au atinsu, că dzic oamenii că-i sfînt...“.

E greu de știut exact atitudinea regelui Sobiețki față de Dosoftei. La intervenția lui Constantin Brîncoveanu, i s-a ridicat afurisenia. Unul din călugării care au stat pe lîngă exilat, scria la 1699 hatmanului Mazepa:

„...A venit milostivirea sa regele polon cu oaste în Țara Romînească, în cetatea Iașilor, și a luat moaștele sf. marelui mucenic Ioan din Suceava și cu prea sfințitul Dosoftei din Suceava, și ne-au dus din Iași în Polonia, și ne-au dat să trăim noi în cetatea aceea opt ani la porunca milostivirei sale. Și a trăit părintele mitropolit, de fericită memorie, în mare lipsă și necaz și nu a avut unde să se miște...“.

Din operele lui Dosoftei, istoria literară reține în primul rînd două traduceri sau mai bine zis prelucrări: *Psaltirea... pre versuri tocmită* și *Viața și petrecerea sfinților*.

De curînd a fost semnalat manuscrisul *Începuturi*, traducere în versuri din grecește a *Literaturii dramatice*, operă care arată că Dosoftei era interesat și de poezia laică.

Psaltirea a fost tipărită cu cheltuiala lui Ştefan Petriceicu la Uniew, în Polonia, în 1673. Probabil că Dosoftei a tradus Psalmii mai întîi în proză, deşi această tălmăcire însoţită de textul slavonesc a publicat-o mai tîrziu, în 1680, şi apoi a versificat textul „în cinci ani foarte cu osîrdie mare", după cum declară în titlu. (S-a păstrat manuscrisul prim al traducerii în versuri, din 1667, dedicat lui Gheorghe Duca.)

Ideea de a traduce psalmii în versuri a avut-o pentru prima oară Calvin. După el, Clément Marot pune în versuri 50 de psalmi (1541), urmat de Théodore de Bèze, care dă o traducere integrală în versuri.

În Polonia catolică din vremea lui Dosoftei circula *Psaltirea în versuri* alcătuită cu aproape un secol înainte (în 1579) de Jan Kochanowski. Aceasta poate să fie psaltirea „leşească" la care face aluzie într-o notă autorul nostru, pentru că schemele sale prozodice seamănă cu ale lui Kochanowski; totuşi, ortodoxul Dosoftei nu se putea ţine prea îndeaproape de un model catolic, şi alte analogii sînt greu de stabilit. Cu toate enormele dificultăţi ce-i stăteau în cale. Dosoftei s-a străduit să dea o tălmăcire proprie, şi dacă n-a izbutit în întregime, de foarte multe ori a reuşit să mlădieze limba romînă pentru unele moduri de exprimare pînă atunci neexperimentate, de o necontestată frumuseţe.

Aşa în elogiul ţinătorului de lege, din chiar primul psalm:

Ferice de omul ce n-a merge
La sfatul celor fără de lege,
Şi cu răii nu va sta-n cărare,
Nici a şedea-n scaun de pierzare;
Ce voia lui va fi tot cu domnul,
Şi-n legea lui ş-a petrece somnul.
De să va-nvăţa de zi, de noapte,
Să-i deprinză poruncile toate,
Şi va fi ca pomul lîngă apă,
Carele de roadă nu să scapă.
Şi frunza sa încă nu-şi va piarde
Ce pre toată vremea va sta vearde.

Tălmăcirea lui Dosoftei nu este chiar aşa de liberă, cum s-a crezut. Dimpotrivă, el se ţine foarte aproape de original, toată arta lui reducîndu-se în a-l exprima într-o altă cadenţă, în versuri. Iată, de pildă, cîntarea de taină a lui David, după bătălia cu sirienii din Mesopotamia, în traducere modernă:

„O, Dumnezeule, tu ne-ai aruncat, tu ai făcut spărtură în rîndurile noastre, te-ai mîniat pe noi şi în învălmăşag ne-ai pus pe fugă.

Tu ai făcut să se cutremure pămîntul, tu l-ai spintecat; încheagă laolaltă sfărămăturile lui, căci el se clatină.

Tu ai pus pe poporul tău la grele încercări, tu ne-ai dat să bem un vin care ameţeşte.

Şi numai celor ce se tem de tine, tu le-ai dat un steag, ca să poată ţine piept arcului duşman...".

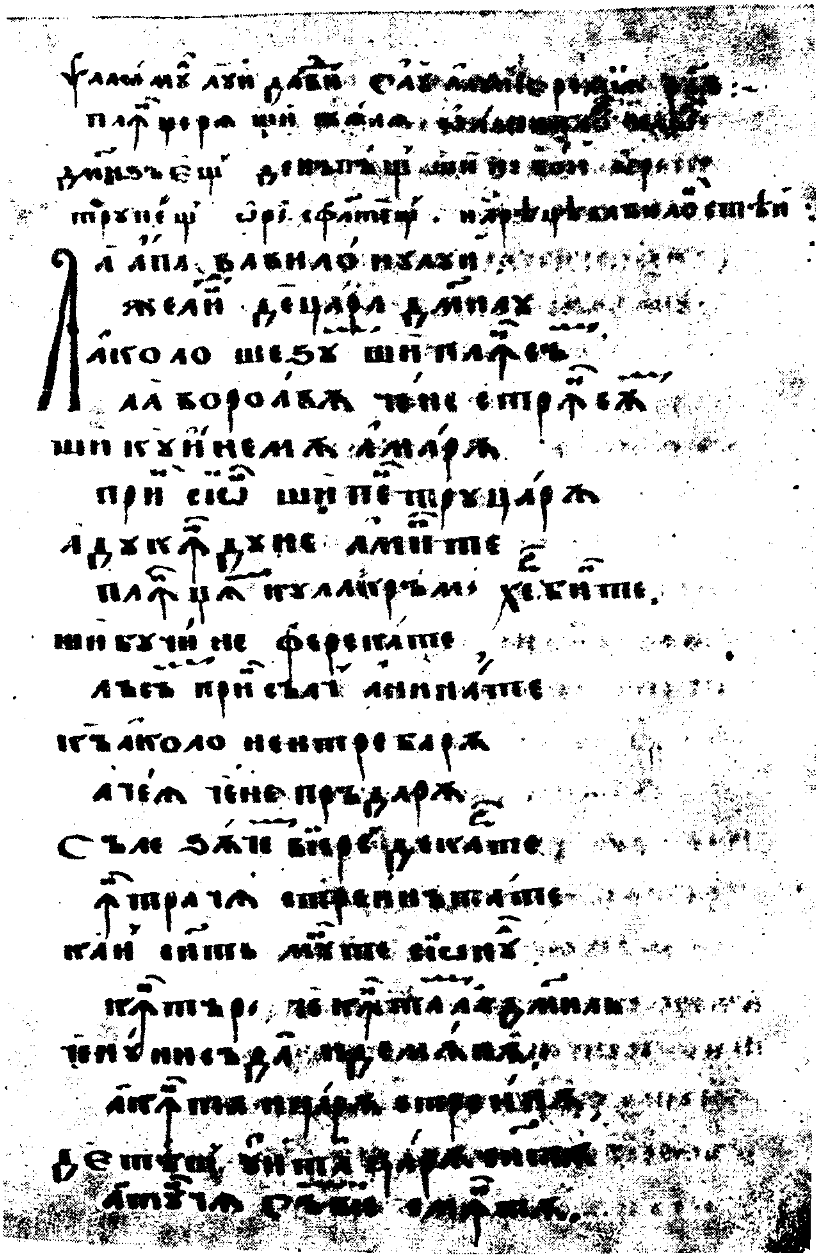

Pagină din *Psaltirea în versuri* (fila 200).

Traducerea în versuri a lui Dosoftei respectă în linii mari imaginile şi le comunică într-un limbaj arhaic bisericesc, cădelniţat, de o uimitoare fluiditate :

Doamne, lepădatu-ne-ai şi ne-ai surupat,
Pre noi mîntuitu-ne-ai şi ne-ai şi cruţat.
Pămîntul clătitu-l-ai şi l-ai strămutat.
I-ai strînsu-i frînturile, şi l-ai vindecat.
Că te-ai arătatu-te aspru şi aprins,
De ne-ai adăpatu-ne cu vinuri de plîns.
Şi de teamă cine-ţ-au, le-ai datu-le sămn,
De arc să se apere cu toiag de lemn.

Că Dosoftei are patos liric, o dovedeşte traducerea măiestrită a unuia dintre cei mai puternici psalmi de umilinţă, cunoscut sub titlul *Eli, Eli, lama sabacthani!* (Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit!). Scrie regele David, după podobia „Cerboaica dimineţii" :

„Tauri mulţi mă înconjoară ; bivoli din Basan fac cerc în jurul meu. Împotriva mea ei cască gura lor, ca un leu care sfîşie şi răcneşte. Sînt risipit ca apa şi toate oasele mele sînt deschiotorate, iar inima mea e ca de ceară şi se topeşte în măruntaiele mele. Ca un ciob de oală s-a uscat puterea mea şi limba mea s-a lipit de cerul gurii mele şi în pulberea morţii mă pui să zac. Că cîinii mă cuprind la mijloc, ceata nemernicilor îmi dă tîrcoale, mîinile şi picioarele mele le-au străpuns. Aş putea să-mi număr toate oasele ; ei se uită la mine şi se desfătează privindu-mă. Veşmintele mele le împarte între ei şi pentru cămaşa mea aruncă sorţii...".

Aceste versete devin în traducerea lui Dosoftei următoarele uşoare parafraze fără umpluturi şi din care nici o imagine a originalului nu lipseşte :

Giuncii şi cu tauri mă-npresoară
Cu căscate guri să mă omoară,
Ca leii ce apucă şi zbiară
Cu gurile rînjite pre hiară,
Şi ca apa fui vărsat afară
Şi oasele mi se răşchirară.
Inema-n zgău mi se veşteziaşte,
Ca o ceară cîud se răstopeaşte.
Mi-i virtutea ca hîrbul de sacă,
Limba-n gingini lipită mă-nneacă.
Şi m-ai lăsat, doamne, -n ţărna morţii,
Şi cîinii mă-ncungiură cu toţii.
Ceate de vicleni mă ocoliră,
Mîini, picioare îmi potricăliră,
Şi oasele toate-mi numărară,
Şi nice într-o seamă mă băgară.
Şi hainele să nu mi le strice,
Şi le feaceră părţi fără price.
Şi pentru veştmîntul din afară
Puseră cu sorţii de-aruncară.

Dosoftei a ştiut să găsească mai totdeauna corespondenţele exacte, a înţeles metaforele şi le-a tălmăcit prin echivalenţe fericite. Dacă n-a sporit poezia psalmistului prin idei şi imagini proprii, ca mai tîrziu Arghezi, el e în orice caz un excelent interpret fidel. Toate nuanţele plastice ale umilinţei din *Psalmul 102* (zilele se sfîrşesc ca fumul, oasele ard ca jăratecul, inima se usucă întocmai ca şi iarba, pielea se lipeşte de os ; sînt asemenea pelicanului din pustiu, bufniței dintre dărîmături și păsării singuratice de pe acoperiș ; pîinea mea e cenușă, băutura cu lacrimi ; zilele-mi se lungesc ca umbra și mă usuc ca iarba) sînt reproduse aproape identic în ritmul unei doine de jale :

Pleacă-ți auzul spre mine
Și să-mi hii, doamne, spre bine,
Și la ce zî te-oi striga-te
Să-mi auzi de greutate,
Că-mi trec zilele ca fumul,
Oasele mi-s răci ca scrumul.
Ca neşte iarbă tăiată
Mi-este inema săcată.
Că stă uitată de mine
Ce-am gătat să mănînc pîne.
De suspinuri și de jeale
Mi-am lipitu-mi os de piale,
De-a tocma cu pelecanul
Prin pustii petrec tot anul.
Și ca corbul cel de noapte
Îmi petrec zilele toate,
Ca o vrabie rămasă
În sub strașină de casă...
Am mîncat pîine de zgură
Și lacrimi în băutură,
De fața mînii tale
Ce mi-ai dat de sus la vale.
Mi-s zilele trecătoare
De fug ca umbra de soare.
Și ca iarba cea tăiată
Mi-iaste vîrtutea săcată.

Adesea, fără a falsifica textul biblic, Dosoftei introduce cuvinte specific romînești, localizînd unele versuri, precum atunci cînd vorbește de „ocine“, de „descălecări“, de „moșii“ și de „urice“, de „caftane“, de „boierie“, de „inorogi“, de „zimbri“, de „bucium“, de „cobuz“, de „colaci“ și de „slănină“. Cutare strofă se potrivește tot atît de bine și slăvirii voievodului întors victorios din război :

Cîntați domnului în strune
În cobuz de versuri bune,
Și din ferecate surle
Viersul de psalomi să urle
Cu bucin de corn de buor
Să răsune pînă-n nuor.

În plîngerea lui Ieremia de țara pierdută, Dosoftei va fi găsit un cîntec al propriei sale dureri pentru Moldova părăsită, căci acest psalm e unul din cele mai frumos traduse, în versuri devenite populare :

La apa Vavilonului,
Jelind de țara domnului,
Acolo șezum și plînsăm
La voroavă de ne strînsăm.
Și cu inemă amară
Prin Sion și pentru țară,
Aducîndu-ne aminte,
Plîngeam cu lacrămile hierbinte,
Și bucine ferecate
Lăsam prin sălci aninate.

Miron Costin, urmînd pe Aristotel, jura în senzația de văz, Dosoftei e un poet cu simțul auditiv dezvoltat. Unele din versurile sale ritmate în metrul lung de 10, 12, 13 (și chiar 14 și 16 silabe) sînt cîteodată stîngace, dar nu greoaie. Cît despre stihurile de 6, 7 și 8 silabe, acestea alunecă zglobii, după modelul versului popular, ceea ce și explică intrarea lor în circulația orală. Patru din psalmii lui Dosoftei, și anume nr. 46 *(Limbile să salte)*, nr. 48 *(Auziți acestea toate, Neamuri, noroade și gloate)*, nr. 94 *(Veniți cu toți dimpreună să ne facem voie bună)* și nr. 98 *(Domnul stătu crai în țară)* au devenit colinde și le culegea Anton Pann în ale sale *Versuri muzicești ce se cîntă la nașterea mîntuitorului nostru I. Hs. și în alte sărbători ale anului* (1830), intitulată în edițiile ulterioare *Cîntece de stea.* Cel mai răspîndit pare a fi psalmul 46 (în Biblie 47) :

Pre vîrfuri de munte
S-aud glasuri multe
De bucine mare
Cu naltă strigare,
Că s-au suit domnul
Să-l vază tot omul.
Cîntați în lăute
În zicături multe...

Între psalmii 131 și 132 Dosoftei a pus de la el patru perechi de stihuri, ca motto la psalmul 132, pe tema dragostei frățești („Cît iaste petrecerea de bună/Cînd lăcuiesc frații împreună), după Sf. Augustin :

Cine-și face zid de pace
Turnuri de frăție
Duce viață fără greață
Ntr-a sa bogăție.

Că-i mai bună depreună
Viața cea frățească,
Decît armă ce destramă
Oaste vitejească.

La aceste versuri Miron Costin răspundea printr-un *Apostrof* tipărit la sfîrșitul *Psaltirii în versuri* din 1673, despre superioritatea bogăției sufletești asupra celei materiale, condamnînd lacomia de avere, nestăvilită de lege:

Cine-i bogat de avere pre lume-n tot omul,
De nu v-avea întru sine lăcuind pre domnul.
Acela de avuție sață nu mai vede,
De i-ar da toată lumea, el tot nu să-ncrede,
Și de cît mai mult strînge, mai mult se lărgește,
Și tot deșert să vcade-ntr-averea ce-i crește.

În alte două din traducerile sale, *Molitvenic de-nțălăs* (1681) și *Parimiile preste an* (1683), Dosoftei adaugă un poem despre domnii țării Moldovei de 136 versuri, pornind de la Dragoș, socotind limba romînă „rudă împărătească“ (de origine latină) și mergînd pînă la Duca-vodă, cronologie prozaică, fără valoare literară. În general poetul laudă faptele de arme ale domnitorilor și ctitoriile lor, scriind de pildă :

Pentru Ștefan acel Bun ce-au bătut războaie
De-au făcutu-ș de toate inemii pre voae.
Prin ținuturi pren toate să văd a lui semn
Mănăstiri și besearici ce-au fapt fără leane.

Tot în *Parimii* se află şi nişte versuri poloneze interpretînd un poem latin despre sibila Eritreea, traduse apoi şi în stihuri romîneşti.

Viaţa şi petrecerea sfinţilor ca şi *Psaltirea în versuri*, se deschide cu un epigraf la stema Moldovei, din care se pot reţine patru versuri:

> **Capul cel de buor a hiară vestită**
> **Sămnează puteare ţării nesmintită,**
> **Şi pre cîtu-i de mare hiara şi buiacă,**
> **Coarnele-n păşune la pămînt îş pleacă.**

În prefaţă, Dosoftei îşi intitulează cartea *Sinaxar*, iar în titlul pentru intrarea în materie, *Proloagele tuturor sfinţilor*. Într-adevăr, în cele patru volume tipărite în 1682, 1683 şi 1686 se află vieţile sfinţilor serbaţi de biserică în toate lunile anului, cu excepţia lunii iulie (11—31) şi august.

Traducerea a fost făcută „de pre greceşte şi de pre sîrbeşte" în cea mai mare parte din *Sinaxarele* lui Maximos Margunios, apărute la Veneţia în 1607, după *Cronografele* lui Dorotei al Monembaziei (Veneţia, 1631) şi Matei Cigala (Veneţia, 1637) şi după *Noul paradis* al lui Agapie Landos (Veneţia, 1664).

În lipsa altor cărţi tipărite, mineele şi patericele tălmăcite şi prelucrate de Dosoftei au fost desigur foarte citite şi din interes religios, dar şi din interes literar, în special pentru elementul lor miraculos, asemănător celui din basme, ceea ce şi explică asimilarea unor peripeţii epice de folclor (de fapt, în multe legende hagiografice se includ teme ale folclorului universal). Evident, nu toate proloagele sînt la fel de interesante, unele fiind lipsite de substanţă, schematice, dar fabulosul din altele mai poate stîrni şi astăzi curiozitatea amatorului de literatură.

O legendă celebră este aceea (înglobată şi în *Gesta Romanorum)* a lui Evstatie Plachida, „stratilat", „adecă hatman pre oşti la Rîm, în zilele lui Traian împărat". Evstatie s-a convertit la creştinism, în urma viziunii unui cerb, ce purta între coarne crucea. Legenda e similară cu aceea care stă la baza vestitei gravuri a lui Albrecht Dürer, *Miraculoasa vocaţie a sf. Hubert*, analizată de Odobescu în *Pseudokineghetikos*. Botezîndu-se, Plachida îşi pierde soţia şi copiii, e rechemat în slujbă mai tîrziu de împărat, îşi regăseşte familia şi, mărturisind credinţa, piere introdus într-un bou de aramă înfocat. Legenda cu zimbrul care a condus pe Dragoş la descălecarea Moldovei provine dintr-o variantă a legendei lui Evstatie Plachida.

Ipatie episcopul şi Andrei preotul din Lydia au fost înjunghiaţi din ordinul împăratului Leon, după ce li s-au uns bărbile cu smoală. Sfîntului Maxim şi ucenicului său Atanasie, li s-au tăiat, din porunca împăratului Consta, vîrful limbii şi buricele degetelor. Foca grădinarul, căutat spre a fi ucis, îşi sapă singur mormîntul şi se predă călăilor. Mucenicul Calistrat e zdrelit cu aşchii de scoici de mare şi aruncat în apă într-un sac, care însă, prin intervenţie divină, crapă în momentul scufundării. Fierarii Alfie, Alexandru şi Zosim, declarîndu-se creştini în vremea lui Diocleţian, sînt adăpaţi cu plumb topit, găvozdiţi în piatră şi omorîţi. Lui Dominic i se zdrobesc fluierele şi i se amputează picioarele. Dionisie Areopagitul, decapitat, îşi ia

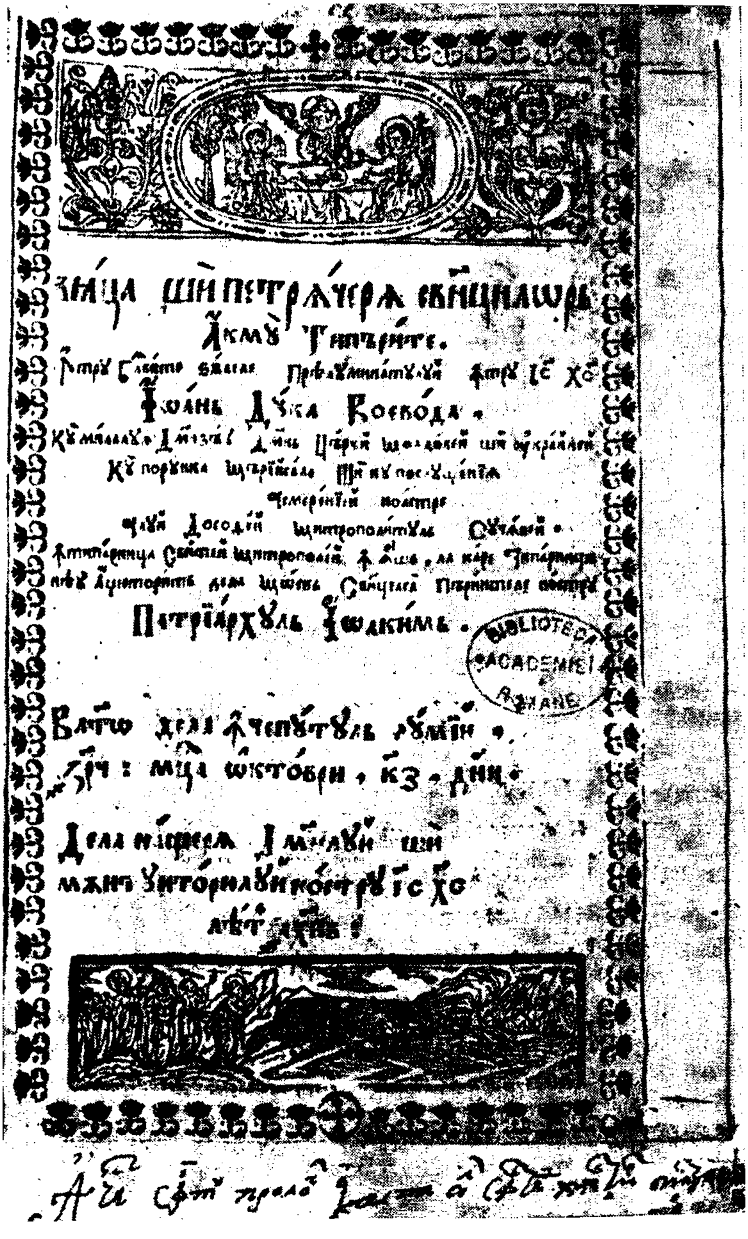

Filă de titlu din *Viețile sfinților*.

capul în mînă şi merge cu el două mile pentru a-l depune în mîinile unei femei, Catula. Evlampie şi Evlampia, dărîmînd idolul lui Marte, sînt puşi la fiert amîndoi într-o căldare în timpul lui Maximilian împărat şi, fiindcă nu fierbeau, li se taie capetele.

Cu privire la sfînta Vineri, Dosoftei ne dă lămurirea că Vinerea pe sîrbeşte se cheamă Petoc, de unde sfînta Petca (se născuse Vineri), iar pe greceşte se zice Paraschevi.

„Dintr-o palmă a sînţiei sale“, mai adaugă Dosoftei, „este la sfînta episcopie la Roman o bucată, şi la Buciuleşti un deget adus din Ţarigrad de Dumitraşcu logofătul, precum mi-a spus Iordache Spătarul, la masa Dabijai-vodă, Dumnezeu să-i pomenească. Şi eram cu un smerit Dosoftei, episcop la acel sfînt scaun la Roman şi-am adeverit că am văzut de multe ori svintele moaşte sărutîndu-le şi slujind cu soborul...“.

Legenda celor şapte coconi (otroci) din Efes care, urmăriţi de prigonitori, dorm 360 de ani într-o peşteră, se inspiră dintr-un mit biblic. Motivul a trecut în folclor, dar şi despre filozoful cretan Epimenides, fiu al unei nimfe, se spune că a dormit într-o peşteră 57 de ani.

Pentru mucenicul Dimitrie, „izvorîtorul de mir“, Dosoftei a recurs la Simion Metafrastul şi la „istorii“ bulgare. După Metafrast e narată minunea întăririi tînărului Nestor, care ucide pe uriaşul Lie, servitorul împăratului Maximilian. Dintre celelalte minuni, postume, ale sfîntului Dimitrie, de reţinut uciderea cu suliţa a împăratului bulgar Iovan, persecutorul grecilor creştini. Folclorul sîrbesc a contopit în balada lui *Iovan Iorgovan* (trecută şi la noi) legenda sfîntului Dimitrie cu aceea a sfîntului Gheorghe. Numele lui Lie evocă liliacul, denumit sîrbeşte şi iorgovan, floare care se împărţea în Banat, în biserică la sfîntul Gheorghe: „iorgovan, ilileac sau liliac“ [1]. Legenda sfîntului Gheorghe, din versiunea Dosoftei, se aseamănă cu aceea din *Cazania* lui Varlaam. Lipseşte şi aici motivul fundamental al luptei cu balaurul. Din Varlaam se reproduce „măcenia sfîntului Ioan cel Nou“ şi probabil după Matei al Mirelor sinaxarul lui Grigore Decapolitul, ale cărui moaşte erau la mănăstirea Bistriţa din Oltenia (sfîntul a murit de „boală de înflăciune“).

Despre Ioan Hrisostom aflăm că se hrănea numai cu puţină zeamă de orez, că dormea în picioare, ţinîndu-se de nişte funii, şi că împărăteasa Evdoxia, blestemată de el, a tremurat în sicriu, după moarte, 32 de ani. Părintele Efrem Sirul, certînd o curtezană care-l ademenea, a primit următorul răspuns înţelept:

„Eu n-am pagubă căci mă uit ţie, de vreme ce din coasta ta m-a zidit Dumnezeu. Iară tu să cauţi să te uiţi în pămînt din care ai ieşit, şi încă ieşti şi călugăr de ţi se cade să te socoteşti într-una cu morţii, iară nu să-mi cauţi mie“.

Prologul sfinţilor Serghie, Righin şi Theofil de la mănăstirea sf. Asclipie cuprinde o extraordinară relaţiune de călătorie. Eroii pornesc din Ctisifor şi după 21 de zile ajung în India unde, surprinşi într-o casă de oameni încununaţi cu săgeţi, li se dă foc. Necunoscînd limba localnicilor, sînt aruncaţi într-o temniţă şi ţinuţi acolo fără mîncare zece zile. Eliberaţi, rătăcesc fără hrană 50 de zile, pînă ce ajung într-un loc cu „pomăt frumos şi rodit". De acolo merg în ţara „căpcăunilor" care locuiesc sub pietre, în vizuini, sînt curioşi, dar nu fac nici un rău. După alte 100 de zile, ajung în ţara piticilor sperioşi, apoi la un munte înalt „unde nice soarele nu luciia, nice copac era, nice verdeaţă, numai gîngănii veninate şi glasuri de şuiuratul lor şi scîrşcări de dinţii lor, de aspide şi de balauri şi ehinde răspunzîndu-ş, şi dzimbri şi vasiliscuri, şi alte heri neştiute, şi onochetavri, şi inorogi, şi leoparduri". Şuieratul smeilor se auzea cale de 4 zile, necesitînd astuparea urechilor. Mai departe, dau într-o rîpă pustie, de unde izbutesc să iasă abia după 7 zile, luîndu-se după o ciută.

---

[1] Cf. *Sărbătorile la romîni*, de S. Fl. Marian, p. 269.

Căprioara îi scoate la o cîmpie de cirezi de cerbi şi pili (elefanţi) pe care o străbat în 60 de zile. După ce trec iar printr-un ţinut fertil, cu poame, o negură le închide drumul şi lumina. De nevoie se opresc 7 zile şi plîng, pînă ce o porumbiţă îi salvează, luminîndu-le în zbor zarea. Călătorii sosesc acum la un „znamăn" („stîlp de piatră sau camen") ridicat de Alexandru, „împăratul machedonilor, cînd au gonit pre Darie Persul". Citind inscripţia „în ţărcălam" (în cerc) de pe coloană, drumeţii se îndreaptă spre stînga şi se apropie de iad, descris cu imagini eshatologice terifiante:

„Şi deaca mearsăm 40 de dzile, ne tilueşte putoare grea şi iute. Şi leşinam de putoare şi ne rugam lui Dumnădzău să ne ia sufletele. Şi eram în multă voie rea, şi venea hreamăt mare, ca de nechezuri de cai mulţ. Şi deacă curmăm din cale, vădzum nainte-ne iazer mare şi mulţime de muncit, cît nu să vedea apa de dînşii, şi adecă boacete şi vaete şi plînsuri cu ţipete multe, ca de mulţime de oameni din iazer. Şi audzîm glas din ceriu dzicînd: „Acesta-i locul cel de osîndă. Şi aceştia-s carii să lepădară de Hs. Şi cu frică mare trecem de acel iazer de osîndă...".

În altă parte, între doi munţi, stă pe foc un uriaş legat cu 8 lanţuri de aramă. Flăcările i-au pîrjolit părul de pe trup şi osînditul ţipă de se aude la distanţă de 30 de mile. Acesta pare a fi Adam, fiindcă mai departe sfinţii întîlnesc o femeie despletită, încolăcită de jos pînă sus de un şarpe care o loveşte peste gură de cîte ori vrea să vorbească, desigur Eva.

În alte prologuri sînt şi scurte portrete, de fapt indicaţii pentru zugravii de icoane, extrase din tratatele de pictură bisericească (erminii). De exemplu, Grigore bogoslovul „era la chipul trupului, la măsură de stat (mijlocie), puţinel plăvîi şi veasel, năsos; direapte sprîncenile, căutătura blîndă şi veaselă; la un ochi era mîhniţel, cel dirept, de lovitură; nu foarte lungă barba, ci destul de deasă; pleşuv, alb la păr; barba pre la margini afumată". Sau Vasile cel Mare era „în pusora trupului, lung şi foarte dirept la stat, uscat şi lipsit de carne, smolit, plăvîi la faţă, mare la nări, rotund la sprîncene, cu frunceana ieşită, samănă a om grijiuliv, cu puţineale steale stropit pre obraz, lung la faţă, găvănat la tîmple, cam păros la trup, barba de agiuns pogărîtă şi giumătate căruntă".

O legendă cu o curioasă consecinţă folclorică este aceea a lui Avgar, toparhul Edesei şi creştinatorul Siriei. Auzind de minunile „vraciului cel bun“, Hristos, acesta, bolnav, trimite la el cu o scrisoare pe zugravul Anania, ca să-i „izvodească“ chipul. Anania nu-l poate zugrăvi din cauza aureolei, dar primește portretul, imprimat pe o năframă, de la Hristos însuși, împreună cu un răspuns pentru Avgar, la lectura căruia acesta se vindecă. Astfel s-a răspîndit în pictura bisericească motivul năframei cu chipul lui Iisus, iar scrisorile lui Avgar către Hristos și ale lui Hristos către Avgar numite *avgare*, *advare*, sau *argare*, au devenit amulete.

Afară de ecouri folclorice, viețile sfinților n-au înrîurit însă literatura propriu-zisă, n-au întîlnit scriitori care să prefacă acest material în operă de artă, decît foarte tîrziu (a se vedea M. Sadoveanu și D. D. Patrașcanu, *Din viețile sfinților*, I, *Spre Emaus*, 1924; II, *Sfintele amintiri*, București, 1926).

Sub raport lingvistic, traducerea lui Dosoftei e corectă, fără deosebite calități, sub nivelul prelucrării legendelor hagiografice din *Cazania* lui Varlaam.

BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688)

În cadrul direcției noi, eleniste, în literatura religioasă romînească, direcție promovată de cărturarii epocii lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, opera care marchează un remarcabil progres în dezvoltarea limbii romîne literare și care contribuie la introducerea limbii romîne în biserică este *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, apărută la București în 1688. Traducere după o versiune greacă tipărită la Frankfurt pe Main (Germania)[1], *Biblia de la București* încununează activitatea religioasă din epoca lui Șerban Cantacuzino.

Biblia din 1688 reprezintă prima tipărire integrală a acestei cărți în romînește. Traducătorii ei, frații Șerban și Radu Greceanu — logofeți la curtea domnească și distinși cărturari — au folosit în mod sigur, însă nu știm deocamdată în ce măsură, și o mai veche traducere a *Bibliei* în romînește, din 1667: aceea, în manuscris, a spătarului Milescu (la p. 740—750 *Biblia de la București*, include ca și versiunea Milescu, tratatul filozofic despre *Rațiunea dominantă (primatul rațiunii asupra sentimentelor)* de Josephus Flavius sub titlul *A lui Iosip la Macavei carte. Adecă pentru singurul țiitorul gînd*). De asemenea, au pus probabil la contribuție și diferite părți ale *Bibliei*, apărute la noi sporadic încă din secolul al XVI-lea (de ex.: *Palia de la Orăștie*, unele tipărituri ale lui Coresi), precum și cîteva tipărituri din secolul al XVII-lea, *Noul Testament* al lui Simion Ștefan, *Psaltirea* în proză și *Parimiile* lui Dosoftei, *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1683) imprimate la București în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

---

[1] *Vechiul Testament* al acestei versiuni grecești este, la origine, așa-numita *Septuaginta*, o tălmăcire din ebraică, făcută în Egipt de către 70 de învățați, din porunca lui Ptolomeu II Filadelful (a. 285—247 î.e.n.).

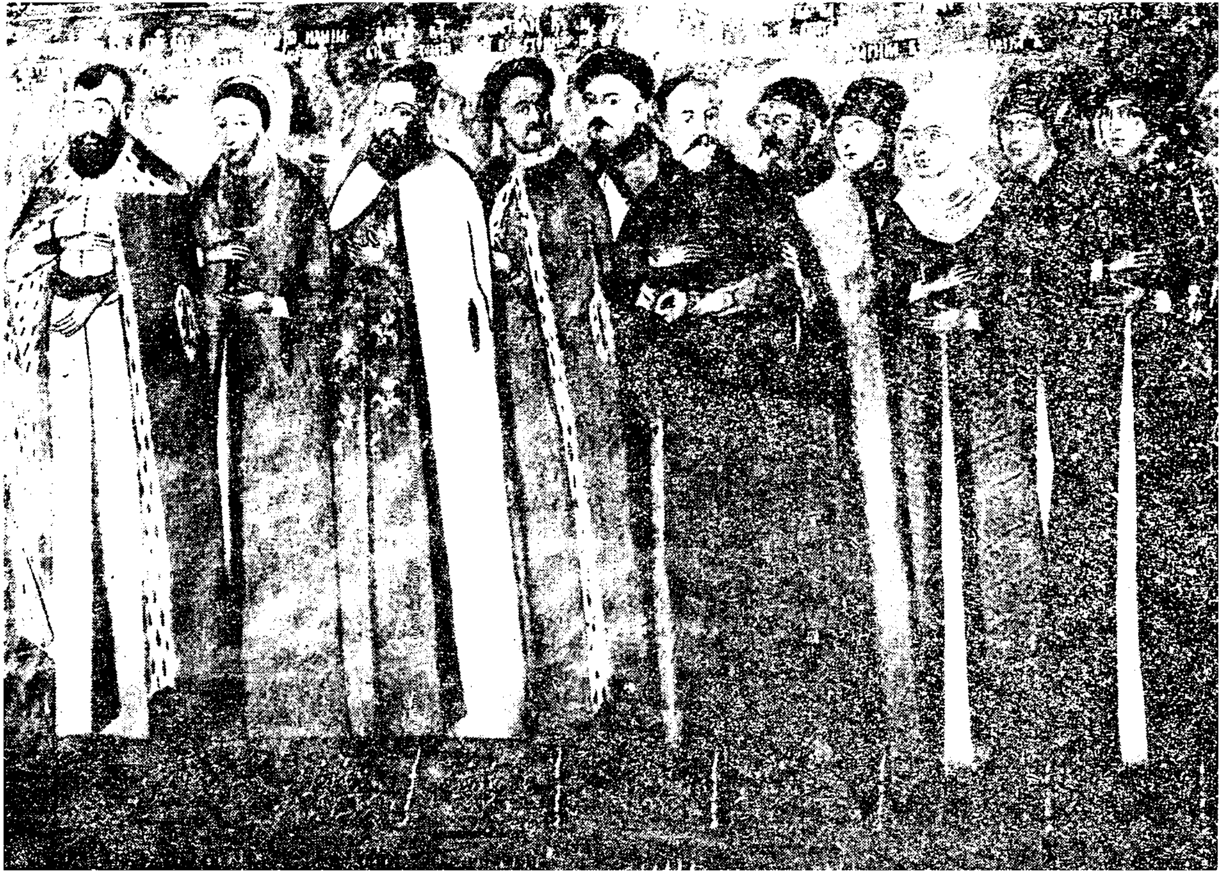

Neamul boierilor Cantacuzini. Frescă de la Mănăstirea Hurez, în Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice. Col. Cabinetului de Stampe al Academiei R.P.R.

La traducerea sau la revizuirea ei au lucrat și alți cărturari, buni cunoscători ai limbii grecești și ai limbii romîne, printre care și stolnicul Constantin Cantacuzino.

Faptul că tălmăcitorii *Bibliei de la București* folosesc traducerile parțiale efectuate, începînd din secolul al XVI-lea, în diferite regiuni locuite de romîni, și reproduc — uneori — pasaje întregi din ele, este deosebit de important pentru dezvoltarea limbii literare. Pe de o parte, se recunoaște valoarea literară a limbii cărților utilizate sau — cel puțin — a pasajelor reproduse și se recunoaște autenticitatea traducerii respective, pe de altă parte, prin părțile reproduse, se stabilește o continuitate, în ce privește limba literară, între *Biblia* lui Șerban Cantacuzino și întreaga literatura religioasă romînească anterioară.

Într-adevar, prin *Biblia de la București*. operă de proporții monumentale pentru acea epocă [1], se pune în circulație o limbă literară care reprezintă sinteza eforturilor tuturor scriitorilor ecleziastici romîni de pînă atunci și se deschide calea pe care se va dezvolta limba romînă literară de mai tîrziu.

Sub raport istoric literar merită să fie relevate versurile la stema țării, semnate de logofătul Radu Greceanu :

Soarele, luna, gripsorul și cerbul împreună,
Încă și spata cu buzduganul, spre laudă să adună
Și acestea doamne — împletesc stemă înfrumusețată ;
In loc de părinți soarele și luna ți să arată.
Luminătoriu născîndu-te, neamului și moșiei,
Prea vrednic stăpînitoriu țărăi și politiei.
Iară cerbul care au hrănit pe cel flămînt Ilie,
Aduce-ți, doamne, cu crucea putere și tărie.
Întinde-te ca gripsorul, spre toate stăpînește,
Și cu spata și cu buzduganul spre vrăjmași izbîndește
Spre cei văzuți și nevăzuți, cu mare biruință ;
Precum rugăm pre Dumnăzău cu multă umilință
Să te întărească minunat, în domnie slăvită,
Cu pace și cu liniște, cu viață norocită,
Întru al său Dumnăzăesc lăcaș și fericire
Să-ț dea cerescul împărat parte de moștenire.

Fără îndoială că, în comparație cu versurile lui Varlaam sau ale tipăriturilor muntene din perioada lui Matei Basarab, versurile reproduse aici constituie un progres în poezia „cultă“ romînească. Ceea ce este nou în ele e căutarea unui ritm, interesul pentru imagini plastice și frazele mai cursive, nu atît de încîlcite ca la Varlaam.

Textul propriu-zis al *Bibliei de la București* interesează istoria literaturii romîne prin limba lui.

Puțin unitară sub raport fonetic și sintactic, limba *Bibliei de la București* este, în schimb, unitară în ceea ce privește sistemul morfologic și vocabularul.

Ceea ce ne izbește în structura fonetică a limbii acestei lucrări, pe lîngă numeroasele arhaisme, dintre care multe populare, este numărul consi-

---

[1] Cartea are 944 pagini mari, tipărite cu chirilice mărunte (59 rînduri pe pagină), pe două coloane (cu excepția prefețelor, care, culese pe o coloană, ocupă tot cîmpul paginii).

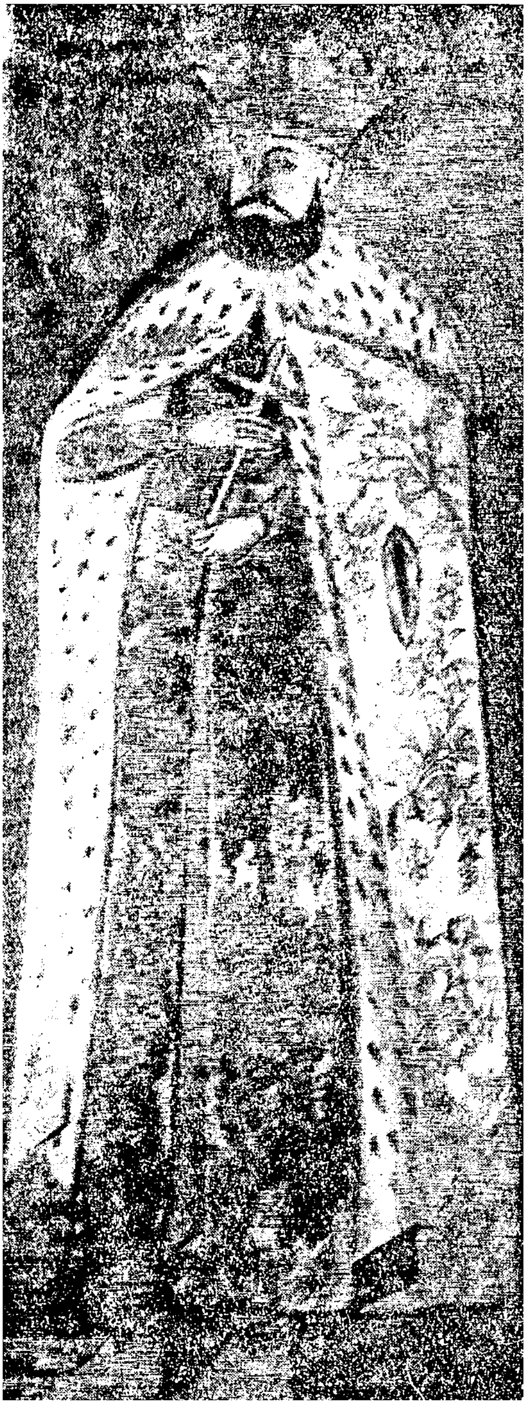

Şerban Cantacuzino. Frescă de la M^{rea}. Hurez (sec. al XVII-lea). Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

derabil de alternanțe fonetice, dovedind lipsa unor norme fonetice stabile și unitare în limba romînă literară a epocii, cel puțin în Țara Romînească (de ex. : *arepile* — *aripile*, *porînci* — *porunci* etc.). In ceea ce privește vocabularul, comparînd *Biblia* lui Șerban Cantacuzino cu traducerile romînești similare efectuate anterior, remarcăm faptul că numărul termenilor bisericești de origine slavă este foarte redus. Apar, în schimb, numeroase elemente de origini diferite (latină, greacă, maghiară, polonă etc.), care conferă un caracter specific expunerii. Noțiunile noi pentru cititorii romîni sînt redate, desigur, după originalul grecesc, prin multe grecisme unele încă neadaptate la structura morfologică a limbii romîne. Pentru neologismele din greacă, cităm următorul pasaj caracteristic :

„Și țesu întrîmsul (în engolpiu) țesătura după piatră în patru rînduri : rînd de pietri — *sardion*, și *topazion* și *smaragd* — un rînd ; și rîndul al doilea — *anthrax*, și *zamfir*, și *iaspis* ; și rîndul al treile — *ligliirien*, și *ahatis*, și *amethistos*, și rîndul al patrulea — *hriselithes*, și *viriliem* și *enihien*, înconjurate cu aur, și legate prin prejur cu aur".

Dintre cele 12 cuvinte grecești subliniate de noi, care denumesc pietre prețioase, numai două (*smaragd* și *zamfir*) sînt adaptate, morfologic, la limba romînă, ceea ce poate fi și un indiciu asupra vechimii cuvintelor respective în epoca dată ; e posibil ca aceste două cuvinte să fi pătruns mai de mult în limbă, eventual chiar prin intermediul limbii slavone (al doilea a putut pătrunde și ca nume de persoană). Ceilalți termeni au fost împrumutați cu terminația caracteristică grecească și, de bună seamă, sînt intrați recent în limbă.

Introducerea unor asemenea grecisme în limba romînă este justificată astfel în scrisoarea lui Șerban Cantacuzino, publicată după versurile la stema țării : „Și măcar că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strîmtarea limbii romînești, iară încăși avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovènilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească".

Spre deosebire de traducerile biblice din secolul anterior, construcția frazei *Bibliei de la București* este, în general, mult mai firească. Iată cîteva exemple : „Fericit omul carele n-au mersu în sfatul necuraților, și în calea păcătoșilor n-au stătut, și pre scaunul ucigașilor n-au șezut" ; „Direptul ca finicul va înflori, ca chedrul cel din Livan se va înmulți", „Căci a lui iaste marea și el au făcut pe ea, uscatul mînilor lui au zidit" ; „Iară Fist vrînd jidovilor har să le arate, răspunzînd lui Pavel, zise : „Vei la Ierusalim să te sui, acolo, pentru aceasta să te judeci de mine" ? Și zise Pavel : „La divanul lui chesariu stînu, sînt unde trebuie să mă judece jidovilor ! Nici o strîmbătate n-au făcut, după cum și tu mai bine știi. Pentru că de am făcut strîmbătate și vrednic de moarte am făcut ceva și, nu mă feresc de moarte ; iară de nemica nu iaste de care aceștia mă pîrăscu, nimeni nu poate pre mine loc să mă dăruiască. Pre chesariu chem". Atuncea Fist, grăind împreună cu sfatul, răspunse : „Pre chesariu ai chemat, la chesariu vei merge".

Se întîlnesc însă destule construcții sintactice neobișnuite. Subliniem în special numărul mare de cazuri în care regimul verbal al originalului reprodus de traducători nu corespunde cu regimul verbal romînesc : dezacorduri în gen, datorită diferențelor de gen dintre romînă, pe de o parte, și

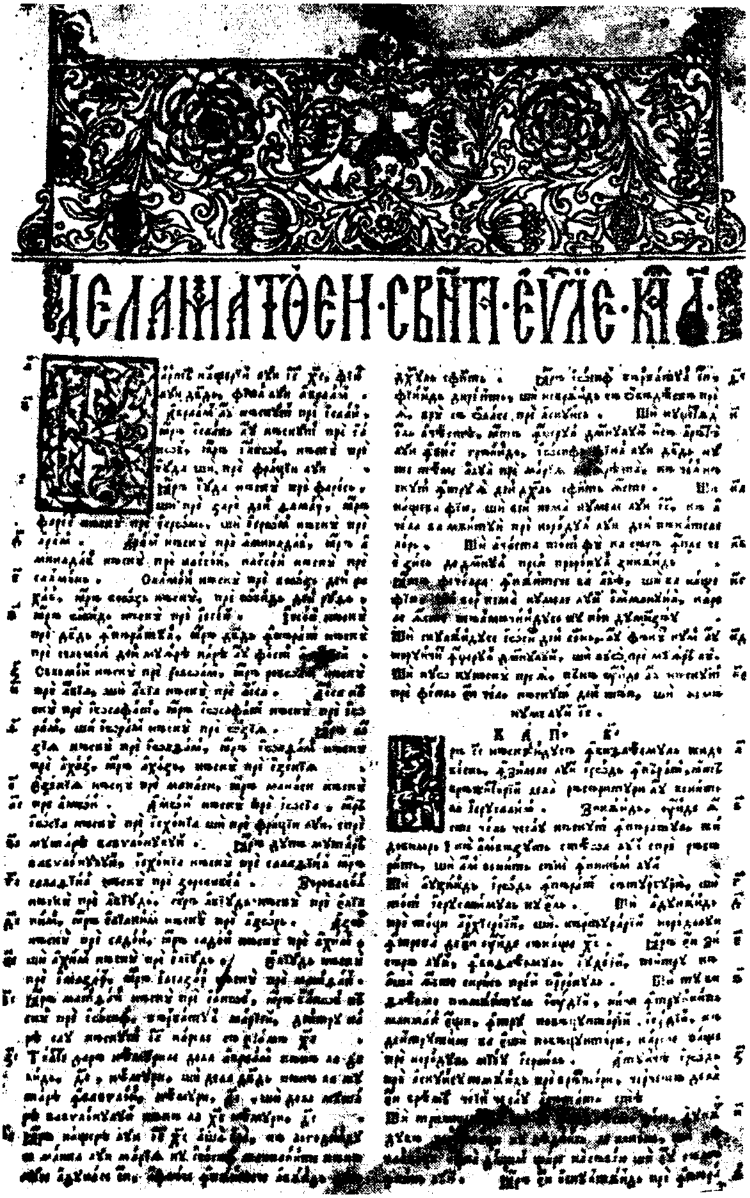

Pagină din *Biblia de la București* din 1688.

greacă sau slavonă, pe de altă parte; construcții prepoziționale traduse greșit din cauza diferențelor de sens dintre prepozițiile originalului și prepozițiile limbii romîne, fraze redate într-o topică neobișnuită în limba romînă și chiar construcții confuze, al caror sens adesea nu poate fi sesizat de un cititor neavertizat.

Prin urmare, traducătorii au lăsat nu numai cuvinte grecești în textul romînesc, dar au folosit construcții sintactice adesea cu totul străine de structura limbii romîne.

Samuil Clain observase inadvertențele pe care le prezintă limba *Bibliei de la București*. El afirmă în prefața *Cătră cetitoriu* a *Bibliei de la Blaj* (1795):

„Scriptura sfîntă, care cu cuvînt elinesc și Biblia să zice, de pre limba elinească pre izvodul celor șaptezeci de dascăli, romînește tălmăcită, la anul 1688, în București s-au văzut tipărit, dar cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului romînesc și mult osibit de vorba cea de acum obișnuită și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile bisericești, care în toate besericile romînești să cetesc, și pentru aceea pretutindenea tuturor și de toți iaste cunoscut și înțeles; cît acea tălmăcire accii Biblii mai pre unele locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte cu anevoie de înțeles, ba pre altele locuri tocma fără de înțeles iaste, care lucru cu mare pagubă sufletească era neamului și a bisericii romînilor...“.

Comparîndu-se numeroase pasaje ale *Bibliei de la București* cu pasajele corespunzătoare din *Palia de la Orăștie*, din Noul Testament al lui Simeon Ștefan (1648), și din *Biblia de la Blaj* (1795), s-a demonstrat[1] că în Biblia de la București apar numeroase erori de traducere (cuvinte sau construcții), deși, adăugăm noi, e vădită tendința de exprimare într-o limbă cît mai accesibilă cititorilor sau ascultătorilor.

Cei mai de seamă istorici literari, în frunte cu N. Iorga, au neglijat însă raportul dintre inadvertențe și restul textului de la București și au supraevaluat părțile sale pozitive. Aprecieri ca „monument literar fără păreche“ (N. Iorga), sau trecerea sub tăcere a erorilor și identificarea limbii *Bibliei de la București* cu „limba literară de azi“ (N. Cartojan), au creat la noi o imagine asupra valorii limbii *Bibliei* bucureștene desconsiderîndu-se tot așa de exagerat *Biblia de la Blaj* apărută ce-i drept mai tîrziu.

Traducerea integrală a Bibliei în romînește, în forma tipărită la București (1688), reprezintă, deci, în literatura religioasă romînească, precum și în istoria culturii romînești, o dată importantă. Dacă traducătorii s-au straduit să folosească o limbă cît mai unitară, bazată pe fonetismul graiului muntean, nu e mai puțin adevărat totuși că strădaniile lor n-au fost cîtuși de puțin coordonate. De aici numeroasele alternanțe fonetice, numeroasele grecisme, turcisme, frecvente inconsecvențe și fraze traduse confuz, deși textul inteligibil este totuși predominant.

Valoarea *Bibliei de la București* sub raportul limbii literare este, deci, inegală, lucru de altfel firesc, într-o epocă de formare a limbii.

Cu toate acestea, prin calitățile sale, prin amploarea textului, prin circulația mare pe care a avut-o cartea pe întreg teritoriul de limbă romînească și prin prestigiul de care s-a bucurat *Biblia de la București* a contribuit la impunerea graiului muntenesc ca bază a limbii literare. Principalele versiuni romîneşti ulterioare ale Bibliei (Blaj, Şaguna, Galaction-Radu) au folosit, într-o măsură mai mare sau mai mică, textul *Bibliei* lui Şerban Cantacuzino, demonstrînd astfel caracterul ei de moment fundamental în istoria limbii literare romîne, una pentru toţi romînii. O comparaţie mai adîncită a textelor ar putea releva, pe de o parte perpetuarea unor construcţii şi cuvinte de la o versiune la alta, explicabilă prin concepţia curentă că limba unor asemenea cărţi este sacră, pe de altă parte, dezvoltarea stilului biblic în limba romînă literară.

---

[1] Ioan Bălan (1914).

NICOLAE MILESCU

Viaţa şi opera lui Nicolae Milescu întrece marginile istoriei literaturii romîne : a poposit în Germania, la Paris, unde îndeplineşte o misiune diplomatică, în Suedia, de unde scrie pentru jansenişti un tratat teologic în latineşte, în Rusia la curtea ţarului, în Siberia, unde face operă de descoperitor geografic, în China, pe care o descrie în limba slavonă. El aparţine istoriei culturii din secolul al XVII-lea, în special aceleia din Europa orientală, dar nu şi fără contact cu cultura apuseană. Din cauza varietăţii de planuri pe care se desfaşoară activitatea lui, nu e uşor de găsit o definiţie care să-l poată cuprinde în întregime. În opera lui sînt elemente teologice feudale, dar şi influenţe umaniste. Un fapt este remarcabil : pornind de la mediul cultural din Ţările romîneşti, el a ajuns o figură de valoare europeană.

Născut în Moldova în 1636, dintr-o familie de origine grecească aşezata în ţară în generaţia precedentă, el a studiat la marea şcoală a patriarhiei din Constantinopol. Este vorba de o şcoală superioară, la care, mai tîrziu, a studiat şi Dimitrie Cantemir, cu temeiul învăţămîntului în limba clasică grecească, dar cultivînd şi limba latină, legată strîns de universităţile din Italia, mai ales de cea din Padova. Profesorii şcolii erau, cei mai mulţi, elevi ai universităţii din Padova ; se aflau astfel în strîns contact cu umanismul. Filozofia lor se întemeia pe neo-aristotelism, care însemna o reacţie împotriva misticismului. Învinuirile de erezie împotriva întemeietorului şcolii, patriarhul Chiril Lucaris, care avea relaţii ideologice cu calvinismul, şi împotriva profesorilor, între care şi Ioan Cariofil, unul dintre dascălii lui Milescu, nu au lipsit. În această vreme între greci se formează un curent opus învăţaţilor de formaţie apuseană în fruntea căruia se află viitorul patriarh de Ierusalim Dositei şi Gabriel Blasios, „marele retor“ al şcolii. Milescu, în scrieri, se declară elev al acestuia, iar legăturile sale cu Dositei sînt bine cunoscute, ceea ce îl indică drept un aderent al mişcării tradiţionaliste, aşa cum se vede de altfel şi din contribuţia lui la literatura religioasă. Totuşi, formarea lui spirituală într-o şcoala cu atîtea influenţe umaniste, nu poate fi trecuta cu vederea în explicarea tendinţelor operei sale.

În Moldova după terminarea studiilor, Nicolae Milescu este grămătic la cancelaria domnească (circa 1655). În domnia lui Gheorghe Ghica (1658—1659) însă el lasă deocamdată pana de scriitor, pentru a se face spătar. Slujba aceasta a rămas definitiv legată de numele lui. Pentru contemporani şi chiar pentru cei care au scris despre dînsul, el a fost Nicolae Spătarul. O dată cu mutarea lui Gheorghe Ghica în scaunul Ţării Romîneşti, Milescu trece cu el tot ca spătar. Se mută apoi iar în Moldova, şi după un an îl regăsim iarăşi în Ţara Romînească. Sub Grigore Ghica (1660—1664) este numit agent al domnului muntean pe lîngă Poarta Otomană, unde se ţeseau fire nevăzute, pe care capuchehaia trebuia să le descurce în interesul patronului său. Nu cunoaştem meritele de diplomat ale lui Milescu în timpul şederii lui la Poartă, dar fapt este că stăpînul său a fost mazilit după o scurtă domnie, iar Milescu a avut răgazul, rupt din timpul consacrat politicii, să se apuce de traducerea Bibliei în romîneşte, operă considerabilă şi dificilă, care cerea o concentrare de lungă durată. După mazilirea lui Grigore Ghica au început peregrinările europene şi apoi extra-europene ale fostului spătar. Fusese boier romîn, dregător al domnului, timp de vreo zece ani. De atunci, Nicolae Milescu nu s-a mai întors în ţară, decît în vremea domniei lui Iliaş Alexandru în Moldova (1666—1668), împotriva căruia a conspirat şi a fost năpăstuit cu o pedeapsă infamantă, dată celor ce rîvnesc la domnie, tăierea cartilagiului dintre cele două nări. (De atunci este cunoscut sub numele de *Cîrnul*) [1].

Cariera lui Milescu în ţară (şi la Constantinopol) a fost pentru dînsul o vreme în care a putut scrie cîteva opere în romîneşte, singurele redactate în această limbă. Aceste lucrări intră în cadrul culturii feudale şi religioase ortodoxe a vremii din ţările romîne. De la ele porneşte povestea icoanei făcătoare de minuni de la mînăstirea Neamţ, „*Istoria despre sfînta icoană a prea sfintei noastre stăpîne Născătoare de Dumnezeu, Maria*“, redactată în 1655 [2]. Povestea despre icoană este brodată pe un fond de istorie moldovenească, după tradiţia păstrată în mănăstire. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, împăratul bizantin Ioan Paleolog, care făcuse o călătorie în Europa, cu scopul de a cere ajutor împotriva turcilor, a trecut prin Moldova, străbătînd ţara, după ce venise la portul dunărean Chilia. „Întrebat-au Ioan Paleologul [3], împăratul pre Alexandru vodă la ce împărăţie sau craie este închinat, şi domnul au răspuns că-şi stăpîneşte ţara cu sabia despre toţi megieşii şi-i sînt toţi neprieteni“. Împăratul bizantin, a cărui vizită în Moldova este un fapt istoric, „a dat laudă lui Dumnezeu, văzînd ţară ca aceasta“, a dăruit icoana care face obiectul povestirii şi a acordat privilegii de autonomie mitropoliei Moldovei. Şi a zis împăratul bizantin că „astfel de locuri, cu toate darurile şi podoabele pămîntului, cu asemenea obiceiuri şi înţelepciune şi iubire de ţară nici cînd n-a văzut, nici n-a auzit“. Considerată ca un fragment din istoria ţării, povestirea a fost intercalată şi în compilaţiile de cronici ale Moldovei.

Prima încercare de traducere a Vechiului Testament în romîneşte a fost *Palia* de la Orăştie, care cuprinde numai o parte a Bibliei. După mai multe informaţii contemporane, Milescu a tradus întreaga Biblie în romîneşte, în timpul şederii sale ca reprezentant al domnului muntean pe lîngă Poartă, dar textul acestei traduceri nu s-a păstrat, probabil pentru că a fost folosit ca material de traducătorii ulteriori ai aceleiaşi cărţi, care au scos-o din circulaţia manuscriselor. A doua traducere a Bibliei, datorită unui anonim, se exprimă astfel despre Biblia romînească a lui Milescu: „Iară numai un izvod scris cu mîna, care l-au fost prepus (tradus) Nicolae Spătarul moldovan, dascăl şi învăţat în limba elinească care l-au izvodit de pe izvodul elinesc, ce s-au fost tipărit la Frangofort; ci însă și în izvodul acesta, pentru multă pripă a acelui prepuitoriu... aflatu-s-au... prea mare învăluială" (confuzie). Biblia lui Milescu era așadar tradusă din grecește, după cunoscuta Biblie din Frankfurt (tipărită în 1597), a fost socotită încă insuficientă și lucrată în pripă de către traducătorii ulteriori ai cărții, care, comparînd-o cu alte Biblii (latinești și slavone), au folosit-o totuși ca punct de plecare. Istoria Bibliei romînești a trecut prin mai multe faze, care reprezintă tot atîtea îndreptări ale textului, pînă la Biblia din 1688, care s-a tipărit din ordinul domnului Șerban Cantacuzino și al bisericii, căpătînd astfel caracter oficial. Dar la începutul acestei lucrari, îndreptate mereu, avem traducerea lui Milescu. Traducerea Vechiului Testament înseamnă o dovadă de maturitate pentru cultura unei țari. Textul întins și bogat, complex și abstract în unele din cărțile sale, prezintă pentru traducători greutăți aproape de neînlaturat, cînd limba literară nu este încă formată. Înfrîngerea greutăților pe care le înfățișează pentru transpunerea în altă limbă a Bibliei cere o sforțare de îmbogățire și abstractizare a limbii, care poate fi considerată ca operă de umanist. În această privință este extrem de interesant și revelator faptul că nici primul traducător al Bibliei, Nicolae Milescu, nici cei ce au desavîrșit traducerea ei, frații Greceni (ajutați de Constantin stolnicul Cantacuzino), nu erau fețe bisericești, ci laici. Aceasta înseamnă, firește, că laicii învățați din această vreme aveau cultură religioasă, dar mai arată, totodată, că pentru o operă așa de mare și de adîncă, înțelegerea subtilităților și posibilităților ce le prezintă o limbă, cultura clericilor este insuficientă și ei au fost nevoiți să facă apel la laicii cu cultură umanistă.

---

[1] Ioan Neculce, spune că mutilarea lui Milescu a avut loc în timpul domniei lui Ştefăniţă Lupu (1659—1661), dar alte izvoare contemporane datează complotul şi pedepsirea spătarului sub Iliaş Alexandru.

[2] Povestirea a fost refăcută după Milescu, în 1723, de mitropolitul Gheorghe.

[3] În unele versiuni: Andronic Paleolog.

Ca traducător din grecește, Milescu se mărginește la scrierile religioase, dar se vede bine prin cercetarea acestor traduceri că interesul și curiozitatea lui întrec hotarele literaturii pentru biserică. Traducînd din grecește în romînește *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre* atribuită lui Atanasie, patriarhul de Alexandria, el se adresează unei opere de teologie bizantină, care cuprinde și subtilități specifice retoricii grecești (de ex. „Pentru căci te vor întreba: cîți sori sînt în ceriu, vei zice adevărat cum iaste unul; iară de te vor întreba: cîte obraze au feațe are soarele, vei zice că are trei, vasul său și raza și lumina").

Dar Spătarul nu se mulțumește cu tălmăcirea textului grecesc, el introduce observații proprii, care dezvăluie preocupările sale de învățat și erudit. Acolo unde autorul bizantin vorbește despre numele divinității, Milescu adaugă de la dînsul: „Iară rumînește să chiamă Dumnezeu, care nume iaste luat de la letinie, în ce chip și mai jumătate de limbă rumînească (iaste) luat(ă) de la letini". Ca să introducă într-un text teologic afirmația latinității limbii romîne, care nu are nici o legătură cu acel text, Milescu trebuie să fi fost împins de un puternic îndemn, de o preocupare prezentă mereu în mintea lui și care fac parte din latura umanistă a pregătirii sale spirituale. În toate lucrările din această fază, pe temeiul cel vechi feudal și ortodox, își fac loc și elemnete de cultură umanistă, îmbinare care trebuie considerată ca un semn de progres a culturii noastre.

Îndată după căderea lui Grigore Ghica, îl găsim pe Nicolae Milescu în Germania. Domnul muntean trecuse de partea austriecilor în timpul războiului austro-turc și se retrăsese în Austria, apoi la Veneția. Pe Milescu, care poate l-a însoțit, îl aflăm atunci la Berlin, la curtea electorului Frederic-Wilhelm, apoi la Stettin, port la Marea Baltică, stăpînit atunci de Suedia, unde se refugiase fostul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, în vremea căruia își începuse spătarul cariera de boier. Gheorghe Ștefan ia pe Milescu în slujba sa și-l folosește ca diplomat, cu scopul de a interveni la curțile europene pentru obținerea unui sprijin ca să-și recapete domnia în Moldova. Misiunea diplomatică a spătarului nu a izbutit, deoarece turcii considerau pe Gheorghe Ștefan ca „hain“, trădător, dar pentru dezvoltarea operei lui Milescu aceste calatorii diplomatice au o deosebită importanță. Il întîlnim întîi la Stockholm, unde face cunoștință cu ambasadorul francez, Arnauld de Pomponne. Solul francez într-o scrisoare către „domnii de la Port-Royal“, adică promotorii mișcarii janseniste (Arnauld „cel Mare“, unul dintre fruntașii mișcarii, era unchiul ambasadorului), spune cu admirație despre învățatul romîn, că a fost surprins să afle „un om venit din părțile vecine cu țara tătarilor și totuși așa de instruit în cunoașterea limbilor și cu o cunoștința generală despre toate lucrurile“. Mărturia aceasta este prețioasă ; un francez din vremea „marelui secol“ prețuiește nu numai erudiția în limbi clasice a unui romîn, dar și cultura lui generală (1665).

Hegemonia politică a Franței din vremea regelui Ludovic al XIV-lea a îndemnat pe fostul domn moldovean să trimită la Paris pe solul său și astfel, în iulie 1667, spătarul sosește în capitala Franței. Despre șederea unui romîn acolo, tocmai în epoca de creație literară și artistică patronată de „regele soare“, nu cunoaștem decît latura politică : regele scrie lui Gheorghe Ștefan că a primit pe „baronul Speratius, fostul vostru general“, și totodată a intervenit pe lînga sultan, ca să restabilească în scaun pe domnul mazilit. Intervenția nu avu însă nici un succes. Dar despre ce a văzut Nicolae Milescu la Paris și cum a înțeles cele văzute, nu știm nimic.

Legăturile lui Milescu cu Franța nu se mărginesc la activitatea lui diplomatică. Încă de cînd era la Stockholm, prin mijlocirea ambasadorului de Pomponne, el a trimis janseniștilor de la Port Royal o scriere în limba latină, cu caracter teologic. Janseniștii Arnauld și Nicole tocmai publicau o carte polemică împotriva reformei religioase a luteranilor și calvinilor (*Veșnicia credinței catolice*). Jansenismul alcătuia atunci o mișcare religioasă condamnata de scaunul papal și de regele Franței, ca fiind vinovată de erezie (în special pentru tezele sale care se opuneau liberului arbitru și adoptau un fatalism limitat). Mișcarea grupa în jurul ei intelectuali de seamă (între care și Blaise Pascal) adversari ai stricteței disciplinei gîndirii propovăduite de iezuiți. Cartea amintită avea de scop, între altele, să dovedească legăturile ideologice între credința catolică și cea ortodoxă orientală, ca dovadă și argument că protestanții se depărtaseră de tradiția creștinismului. Pentru expunerea acestei teze a fost folosită mărturia lui Milescu, a cărui scriere este tipărită în anexa volumului IV al operei *Perpétuité de la foy de l'église catholique* (1669). Acest studiu teologic al lui Milescu, prima scriere a unui romîn tipărită la Paris, este redactată în latinește (se pomenește și de o versiune în grecește), intitulîndu-se pompos și retoric, *Manual sau steaua răsăritului luminînd apusul, adică opiniunea bisericii răsăritene grecești, despre transubstanțiunea domnului și despre alte controverse*[1].

In introducere Milescu observă că sînt puțini adepți ai religiei răsăritene care ajung pînă în aceste locuri depărtate, și cei ce vin sînt oameni neînvățați (rudes et illiterati). Nu poate pricepe de ce oamenii cu carte din apus nu încetează cu controversele religioase, tocmai într-o vreme cînd foarte mulți bărbați strălucesc prin înțelepciune (aluzie la progresele culturii europene în veacul al XVII-lea). El a fost rugat de ambasadorul francez să lămurească pentru apuseni punctele dogmei religioase ortodoxe și o face cu scopul de a servi adevărul, deși, spune el, „sînt mult depărtat de o dreaptă înțelegere față de știință, ca un copil care cu greu își strînge degetele pe pană". În tratare, arată că biserica a fost întotdeauna tulburată de erezii, care însă au fost dărîmate „întocmai ca ruinele Troiei". Amintește apoi cu durere despre sinodul de la Florența, care nu a izbutit să împace răsăritul cu apusul. Și în biserica orientală s-au produs erezii, anume aceea a patriarhului Chiril Lucaris, care, sub influență engleză (britanică), a introdus elemente eretice în biserică, dar a fost apoi combătut și înfrînt de Gabriel Blasios, „fostul meu profesor în orașul imperial". Și astăzi se ridică armele împotriva dreptei credințe, de către dușmanii răsăriți din apele Styxului (adică ale infernului). În apus însă ereziile s-au introdus în mijlocul cetății, întocmai ca și „calul Troian". În schimb, biserica orientală, de care țin rușii, moldovenii, muntenii, gruzinii, mingrelii, circasienii, a rămas fermă pe pozițiile ei dogmatice. Cei ce ar vrea să dovedească identitatea credinței reformei cu a răsăritului greșesc și vor întîmpina acolo luptători asemănători lui Hercule. Urmează explicarea amănunțită a dogmei și a ritualului ortodox.

---

[1] Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens, id est sensus ecclesiae orientalis, scilicet graecae, de transubstatione Domini aliisque controversiis a Nicolao Spadario Moldavo-laccone barone ac olim generali Wallachiae, conscriptum Holmiae, mense Februarii.

Și această lucrare a lui Nicolae Milescu se află pe aceeași linie de preocupări ca cele redactate în țară: literatură religioasă ortodoxă, care formează principala formă de gîndire a societății feudale de la noi în acea vreme dar cu numeroase aspecte umaniste. Nu numai faptul că scrie latinește, lucru destul de rar pentru un cărturar romîn înainte de Dimitrie Cantemir, dar și numeroasele aluzii mitologice (calul și războiul troian, apele Styxului, Hercule și altele) cît și libertatea de exprimare față de problmele religioase ale orientului și occidentului arată că la Milescu influențele umaniste sînt crescute pe fondul religios feudal al culturii sale.

Manualul teologic al lui Nicolae Milescu, publicat la Paris, nu a trecut neobservat; învățații calviniști din Franța s-au simțit datori să-i dea un răspuns. Pastorul calvinist francez Claude, în răspunsul său la cartea lui Arnauld și Nicole, publicat la Rouen în 1671, consacră cîteva pagini lui Nicolae Spătarul; „un oarecare gentilom moldovean numit baron Spatari, pe care domnul Arnauld îl scoate la iveală". Criticul contestă afirmațiile lui Milescu, deoarece ele nu ar reprezenta adevăratele puncte de dogmă ale ortodocșilor. Spătarul, spune răspunsul, este „un grec falsificat", nu un adevărat adept al bisericii orientale, ci un om cîștigat dinainte pentru credința catolică. Este unul dintre aceia care „este grec cu grecii și latin cu latinii". „Este o rușine să ni se aducă în față astfel de oameni", conchide pastorul calvinist. Fapt este că spătarul luase parte, alături de teologii catolici, la polemica lor teologică împotriva reformaților; cît privește adeziunea lui la catolicism, ea nu reiese nici din scrierile lui anterioare, nici din cele care au urmat. Interesant rămîne faptul că scrierea boierului moldovean s-a publicat la Paris și că a stîrnit acolo o discuție.

Din timpul șederii lui Nicolae Milescu la Stettin, alături de fostul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, a mai rămas de la dînsul o traducere scurtă a unui text bisericesc. Domnul exilat, care voia să aibă o carte romînească cuprinzînd texte de literatură religioasă, a adunat împreună o serie de traduceri romînești, copiate la rînd în același volum între care se află și rugaciunea de seară, „Pavecernic velikie, adecă cea după cină rugă", în limba romînă, purtînd însemnarea „Aicea este slova lui Neculai spătarul". Se înțelege că Milescu este traducătorul din slavonește al acestei rugăciuni și că el a scris-o cu mîna lui în cartea domnului pribeag. Textul rugăciunii este îmbinat cu indicații liturgice; urma deci să fie folosit la slujba bisericească în limba romînă.

Nicolae Milescu s-a dus în Rusia ca reprezentant al intereselor culturale ale patriarhului Dositei de Ierusalim. Acest prelat grec (o caricatură a lui schițează Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*), care avea strînse legături cu Țările romînești și cu Rusia, trebuie considerat ca principalul conducător al reacției ortodoxe împotriva influențelor religioase apusene, și ca urmare și împotriva influențelor culturale de aceeași origine. După o scurtă ședere în Moldova, Milescu, condamnat la mutilare pentru complotul urzit împotriva domnului, se refugiază la Constantinopol, unde regăsește pe Dositei[1] vechea lui cunoștință. Patriarhul îi dă o scrisoare de recomandație către țarul Alexei Mihailovici al Rusiei, în care se putea citi: „Am aflat că aveți nevoie de un om credincios al religiei ortodoxe, cunoscînd diferite limbi". Îl recomandă pe Nicolae Gavrilovici, „om foarte învățat, cunoscînd latina, slavona și mai ales limba greacă; va putea să învețe repede rusa și va face tot felul de traduceri... a călătorit în multe țări și împărății, ca să se instruiască, și este ca un cronograf, în care sînt adunate toate lucrurile lumii. În zadar am mai căuta alt om ca acesta... S-a născut în Moldova, dar este grec prin tatăl său, originar din Peloponez... Vă rugăm deci să-l cinstiți ca pe un om sîrguitor, învățat și înțelept; puteți să-l considerați ca pe robul domniei voastre, să-i porunciți să traducă și să scrie opere istorice, din orice limbă veți dori".

Dositei voia mai ales să aibă un corespondent în Rusia, unde urmărea un plan cultural, respingerea influențelor apusene și, ca un corolar politic al acestei acțiuni, atragerea țarului și a sfetnicilor lui spre o politică exclusiv orientală, de eliberare a popoarelor supuse sultanului.

Așadar Milescu, venit în Rusia, reprezenta cercurile opuse mișcării de occidentalizare, susținută parțial de țarul Alexei și mai tîrziu în chip hotărît, de fiul acestuia, Petru I.

Din Constantinopol Milescu trecu prin Belgrad, în Ungaria și apoi în Polonia, unde fu primit, la Varșovia, de regele Mihai Wisňiowiecki, căruia îi aducea o scrisoare cu caracter politic din partea patriarhului.

În Rusia, Milescu sosește la sfîrșitul anului 1671 și este îndată numit traducător pentru limbile greacă (veche și nouă), latină și romînă la Posolski Prikaz (oficiul soliilor, adică ministerul afacerilor străine).

În afară de traducerea rapoartelor și scrisorilor diplomatice, el a fost folosit de cîrmuire și pentru traducerea unor scrieri cu caracter religios și filozofic. Șeful său direct la oficiul soliilor era boierul Artemon Matveiev, unchiul țarinei Natalia și de aceea spătarul ajunge profesor al copiilor lui Matveiev și al altor boieri. Neculce, afirmă că a fost profesor și al copiilor țarului; printre aceștia se afla și viitorul împărat, Petru I.

Între traducerile și prelucrările lui Nicolae Milescu întocmite pentru patronii lui se găsesc și unele scrieri mistico-erudite: *Aritmologhion* (cartea numerelor) și *Hresmologhion* (cartea cu profeții), ambele rusești.

---

[1] Deși patriarh de Ierusalim, Dositei își avea reședința aproape permanentă la Constantinopol, atunci cînd nu se afla în Țările romînești.

Prima, redactata în 1672, cuprinde o lungă adunare de fapte așezate în ordine numerică : nouă muze, șapte arte liberale, cinci rîuri în infern, dar și „nouă trepte ale nobilimii în Anglia". Scopul acestei juxtapuneri de fapte și cugetări eterogene, traduse probabil dintr-un manuscris grecesc, era de a sluji ca manual didactic, iar referirea fiecărui aliniat la cîte o cifră urmărea învațarea lor pe de rost. Bineînțeles că un asemenea manual școlar se leaga mai degrabă de școala medievala, decît de progresele atinse de învățămînt în vremea în care a fost tradusă.

A doua carte, despre profeți, este și ea o traducere, probabil după cartea compilata de grecul Paisie Ligaride, fost profesor la Tîrgoviște, apoi traducător la Moscova, slujbă în care a fost înlocuit apoi de Nicolae Spătarul. Traducerea rusească a acestuia din urmă cuprinde în plus, față de textul grecesc, o lungă introducere dedicatorie adresată țarului Alexei Mihailovici, alcatuită de traducător, purtînd data 25 ianuarie 1637.

Hresmologhionul nu era o carte didactică, ci o scriere destinată stăpînitorilor de state. de aceea este dedicată țarului. Pornind de la profețiile biblice ale proorocului Daniel către împaratul Nabuchodonosor, despre „cele patru monarhii", cartea cuprinde un cronograf al istoriei lumii, dar cu concluzia profetică despre o nouă monarhie universală, care va dezrobi cetatea țarilor, Constantinopolul, înțelegîndu-se că aceasta era misiunea țarilor ruși. Într-o formă religioasă medievală, *Hresmologhionul* urmărea anumite scopuri politice.

În introducerea datorită lui Nicolae Milescu, se fac mai întîi aprecieri asupra istoriei : „Istoria sau povestirea faptelor este foarte folositoare oamenilor și poate fi denumită pe drept icoanele vieții omenești". În sprijinul acestor afirmații se aduc citații din scriitorii bizantini (*Învățăturile lui Vasile Macedoneanul)* și antici (Polybios). Scopul introducerii este de a dovedi că o astfel de carte de istorie este folositoare în primul rînd stăpînitorilor de state, dintre care cel mai mare este țarul Rusiei. Textul cuprinde și cîteva versuri în rusește (unele după autori romani), precum și descrierea sumară a celor patru monarhii, sfîrșind cu cea romană. La urmă se aduce lauda țarului rusesc, care este singurul mare monarh ortodox menit să înfrîngă pe păgîni, adică pe turci.

În vremea domniei lui Petru I, s-a alcătuit o nouă copie a *Hresmologhionului*, căruia i s-a adaugat un epilog, în care se află urarea ca „țarul nostru autocrat... Petre Alexeievici, cu mîna sa puternică să învingă și să sfarîme cu totul pre murdarul neam al lui Mahomet, liberînd împărăția grecească și pe toți cei ce încă sufăr sub jugul tiranic și necredincios al turcilor".

Așadar cartea profeților, pe plan religios medieval, încearcă să dea directive politice, care se rezumă la speranța popoarelor supuse Imperiului otoman de a fi eliberate cu ajutorul rusesc ; Milescu, venit din mijlocul acelor popoare, participă la curentul acesta politic, care prefațează politica orientala rusească din veacul al XVIII-lea.

În timpul cînd avea încă asemenea preocupări, spătarul este trimis de țar în China.

Hotărîrea țarului Alexei Mihailovici de a trimite în 1675 o ambasadă în China este consecința firească a frămîntărilor economice și politice care caracterizează dezvoltarea statului feudal rus în tot veacul al XVII-lea. Necesitatea extinderii relațiilor externe, stînjenite de blocurile militare din Marea Baltică și Marea Neagră, era din ce în ce mai accentuată pentru Rusia.

Schimburile comerciale făcute cu statele din apusul Europei prin portul Arhanghelsk nu acopereau cerinţele manufacturii ruseşti în plină dezvoltare, iar piaţa din Asia de mijloc şi Caucaz era în mare parte acaparată de negustori persani şi turci. Dezvoltarea economico-politică a Rusiei, ca şi a cerinţelor social culturale, impuneau găsirea cît mai grabnică a căii de ieşire din acest impas. Bineînţeles că statul rus trimisese şi mai înainte soli în Europa şi Asia pentru stabilirea unor relaţii de schimb comercial, însă acum, avînd în vedere natura relaţiilor ce trebuiau stabilite cu îndepărtata China, de la ambasada proiectată se cerea o activitate mai complexă, ca şi o mai largă perspectivă în interpretarea imediată a convorbirilor diplomatice cu demnitarii chinezi, pentru a reprezenta cu prestigiu pe ţar şi statul rus. Conducătorul ambasadei trebuia deci să fie un om cu deosebite calităţi, şi alegerea lui Nicolae Milescu spătarul pentru acest post de răspundere a însemnat o recunoaştere a capacităţii sale din partea autorităţilor de stat. În acelaşi timp, cărturarul moldovean, îndeplinindu-şi misiunea, a avut prilejul să scrie trei lucrări foarte avansate ştiinţificeşte pentru epoca respectivă care îşi mai păstrează în bună parte astăzi valoarea documentară, răspunzînd celor trei mari imperative izvorîte din momentul istoric în care se afla Rusia atunci : necesitatea cunoaşterii complexe a teritoriilor ruseşti de dincolo de Urali, furnizoare de importante venituri ; stabilirea unor legături diplomatice şi economice cu Extremul Orient, atît de vizat de statele europene şi nevoia de a cunoaşte realizările organizatorice, politice, culturale şi militare din statul chinez, vecinul cel mai puternic din răsăritul îndepărtat.

Astfel, lucrarea care tratează călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk pînă la fortul Nercinsk răspunde punctului întîi. Raportul oficial al soliei lui Nicolae Spătarul în China răspunde punctului al doilea, iar „descrierea celei dintîi părţi a pămîntului, numită Asia, şi în care se află împărăţia Chinei cu oraşele şi provinciile sale“, satisface ultimul punct. Primele două lucrări sînt cunoscute sub numele de *Jurnal de călătorie în China*, iar a treia se intitulează *Descrierea Chinei.*

Jurnalul de călătorie depăşeşte caracterul unui memorial şi al unui raport oficial asupra felului cum Milescu şi-a îndeplinit misiunea. Spătarul, avînd o cultură superioară predecesorilor săi care au călătorit cu solii din partea statului rus în diferite părţi ale lumii cunoscute atunci, a pus în scrierile sale nu numai o mare bogăţie de informaţii, ci prin felul expunerii dovedeşte sensibilitate şi un mare talent literar. Astfel descrierile sale din prima parte a *Jurnalului*, deşi sînt deosebit de bogate în amănunte, au o mare cursivitate şi captivează atenţia cititorului. Vorbind despre flora şi fauna, despre relieful, despre rîurile, bălţile şi repezişurile Siberiei, Spătarul subliniază întotdeauna caracterele esenţiale ale subiectului descris. Despre samur el spune că „este un animal minunat şi puios. El nu se află nicăieri altundeva pe pămînt în afară de Siberia de nord. Cei mai frumoşi trăiesc mai cu seamă lîngă mare şi în locurile reci... Este un animal mic, vioi şi gingaş. Frumuseţea blănii vine o dată cu zăpada, tot aşa cum i se duce o dată cu ea“. Despre rîul Ob, Milescu scrie că este mare şi vestit. „El a fost socotit de toţi geografii de cei vechi ca şi de cei din vremea noastră, ca hotar între Asia şi Europa. În lumea întreagă nu se află alt rîu care să-i semene, nici ca mărime, nici ca adîncime ; poate doar Amurul să-l întreacă. Deşi îl pomenesc, geografii nu ştiau despre Ob nimic altceva decît numele şi gurile prin care rîul se varsă în mare. În ce priveşte izvoarele cu oamenii care locuiesc pe malurile lui, ei n-au ştiut şi nu ştiu încă nimic, scriind uneori despre oraşe şi neamuri care nici nu se găsesc, nici nu locuiesc pe rîul Ob". Luînd atitudine critică faţă de literatura de specialitate cunoscută în timpul lui, Milescu completează şi pune la punct informaţiile geografice, etnografice, economice, cu un deosebit talent descriptiv. Trecînd prin ţinuturile locuite de ostiaci, spătarul însemnă: „Neamul ostiacilor, ca multe alte neamuri din Siberia, este foarte vechi... Istoricii greci şi latini, deşi îi cunosc pe ostiaci doar din auzite, îi numesc ihtiofagi, adică mîncători de peşte. Intr-adevăr, prind foarte mult peşte. Unii dintre ei îl mănîncă chiar crud, alţii îl fierb sau îl usucă. Nu cunosc nici sarea, nici pîinea şi nu se hrănesc cu nimic altceva decît cu peşte şi cu o rădăcină albă, numită susac... Locuiesc în iurte şi nu pescuiesc doar pentru hrană; din pielea peştilor îşi fac haine, încălţăminte şi pălării, pe care le cos cu maţe de peşte. Se folosesc de nişte bărci de lemn foarte uşoare, în care încap cinci-şase oameni şi chiar mai mulţi. Poartă întotdeauna arcuri şi săgeţi, ca să fie gata de luptă în orice clipă". Este prima descriere a ostiacilor cunoscută în istoria etnografiei ruse. Scrierea e punctată din loc în loc şi cu însemnări mai puţin grave. Înfăţişînd greutăţile pe care le-a întîmpinat solia în călătoria ei prin locuri nestrăbătute, aflăm la un moment dat că după cîteva zile de zăbavă pe un ger cumplit şi pe zăpadă mare, iscate în plină vară „...s-a abătut asupra noastră una din urgiile lui faraon, ţînţari şi muşte, de care sîntem chinuiţi încă şi vom mai fi, după cît ni se spune, pînă cînd iarna va sosi din nou. Pacostea asta nu ne lasă nici să mîncăm, nici să dormim..."

Dramatismul călătoriei reiese din loc în loc. Ajungînd la marea Baical, călătorii au fost întîmpinaţi de furtuni înspăimîntătoare, mai ales că ;„pretutindeni (sînt) doar munţi înalţi şi înzăpeziţi, păduri de nepătruns şi prăpăstii adînci... la 5 verste înainte de a ajunge la ţel, vîntul a devenit din nou potrivnic şi marea s-a ridicat în valuri uriaşe, aşa că am întors barca şi ne-am grăbit să ne întoarcem către Periomnaia. Era gata gata să fim aruncaţi pe ţărm de către talazurile cele mari". În *Jurnal* sînt schiţate şi adevărate portrete ale personajelor cu care Milescu a avut de-a face: „Gantimur este cel mai vrednic dintre toţi tunguşii tributari măriei tale. Este un om deosebit de viteaz, un uriaş; are 9 neveste şi mai mult de 30 de copii, şi toţi în afară de femei, poartă arme. Tribul său numără mai mult de 300 de oameni îmbrăcaţi în zale şi înarmaţi cu lănci". Demnitarul chinez cu care Milescu a dus tratativele, în tot cursul misiunii sale, este caracterizat „ca un om cu minte ageră şi cu pricepere, după părerea lor un învăţat şi un cunoscător de multe limbi orientale, aşa că ne înţelegem bine unul cu altul...". Fastul şi ceremonialul desfăşurat la primirea solului în palatul împăratului chinez, Milescu le-a arătat într-una din cele mai frumoase descrieri contemporane, în cadrul *Jurnalului* său. Pentru poporul chinez el ştie să găsească cuvinte calde de admiraţie. Hărnicia, abnegaţia, priceperea şi gustul artistic al oamenilor de rînd este subliniat cu multă simpatie. În acelaşi timp, prin scurte caracterizări, îi înfierează pe mandarini, pe căpeteniile civile şi militare, care lacomi şi abuzivi încercau să tragă foloase personale din întîlnirile cu ambasada rusă. În unele locuri tonul lucrării este aproape patetic şi spătarul îşi dezvăluie un adevărat talent oratoric. Răspunzînd suspiciunii kolailor chinezi, care-l ameninţau că vor preda scrisorile ţarului în mîna funcţionarilor, şi nu a împăratului, Milescu răspunde: „Noi nu ne grozăvim cu războiul, dar nu ne temem de el". Altă dată el declară: „Dumnezeu ştie că ţarul nu are nici un gînd de război, de vrăjmăşie ori de amenințări, ci numai de dragoste şi prietenie. Doar bandiţii încep lupta dintr-odată fără veste. Obiceiul marelui meu stăpîn a fost şi este că, dacă vreun domn vecin se poartă cu strîmbătate şi îl aţîţă, să trimită mai întîi o solie care să-i arate nedreptatea săvîrşită, şi doar dacă stăpînitorul vecin continuă să-l zădărască, porneşte războiul". În altă parte Milescu devine liric şi lasă să străbată în text dorul de patrie. În general *Jurnalul* de călătorie denotă multiplele posibilităţi de scriitor ale boierului moldovean, calităţi pe care le găsim şi în a treia lucrare, *Descrierea Chinei.*

În epoca în care a fost scrisă, aceasta a fost prima carte din literatura rusă care vorbeşte pe larg despre împărăţia chineză. Ea este mai completă decît celelalte lucrări asemănătoare din literatura universală ce s-au scris pînă la data cînd Milescu a terminat-o şi cuprinde informaţii ample în legătură cu instituţiile sociale, ideologice, arta populară, tradiţiile, legendele, firea, ocupaţiile poporului chinez, în legătură cu aspectele istorice, geografice şi economice specifice. *Descrierea Chinei* are o ţinută de o accentuată sobrietate şi spătarul ne comunică un mare număr de cunoştinţe despre China, din care unele sînt preţioase şi astăzi. Caracterul ei este altul decît al celor două lucrări din *Jurnalul de călătorie.* În *Descriere*, spătarul nu mai comunică doar observaţiile directe, ci sprijinit pe informaţii căpătate din surse scrise sau orale, folosind lucrarea lui I. Nieuhoff, două caiete manuscrise în care se vorbea despre China, ale lui Juri Krijanici, un călugăr sîrb pe care Milescu îl întîlnise la Tobolsk, şi rapoarte oficiale din arhiva Posolski prikazului de la Moscova, compune o monografie completă asupra imperiului chinez, după sistemul monografiilor contemporane de acelaşi gen. Aici concepţiile ştiinţifice ale lui Milescu sînt îmbinate cu marea lui sensibilitate artistică, încît lucrarea apare ca o frescă a civilizaţiei poporului chinez. Ca şi în *Jurnalul* de călătorie, abundă pasajele descriptive. Numeroasele date despre stări economice, aspecte administrative, părţi din istoria împăraţilor chinezi sau enumerarea drumurilor comerciale, a provinciilor şi datelor geografice sînt împletite cu măiestrie cu legende, datine, credinţe sau descrieri de peisaje, caracterizări de personaje, care colorează literar conţinutul. Descrierea este împărţită în două părţi. În primele 20 de capitole se prezintă materialul pe probleme. În următoarele 38, se fac mici monografii ale tuturor provinciilor chineze în parte, dezvoltate potrivit planului din partea întîi. Din lucrare reiese de la primele pagini adînca admiraţie pe care Milescu o poartă poporului chinez. De altfel tonul general al cărţii este impregnat de această admiraţie. Fiind om de cultură, Milescu preţuieşte faptul că în China contemporană lui „nu se găseşte nici un singur om care să nu ştie să citească şi să scrie. Pe cel ignorant şi pe cel simplu ei nu-l primesc nici în cea mai mică slujbă, şi cu cît cineva este mai învăţat, cu atîta primeşte mai mare cinste... În China nu se ia în seamă nobleţea... la ei cel mai nobil este acela care este cel mai învăţat ; şi cel care ştie mai multă carte, chiar dacă s-a născut din oameni simpli, primeşte cea mai mare parte". Constatînd apoi hărnicia fără seamăn a populaţiei „Pe ogoare, pe cîmpii şi în oraşe muncesc atît de mult, încît nici nu se poate spune... ogoarele sînt lucrate peste tot, încît nu poţi afla o altă ţară în care cîmpiile să fie aşa de întinse şi rînduite ca cele îngrijite de măiestria chinezească... şi se poate spune că pe pămînt China este ca o piatră nestemată într-un inel" şi subliniind firea chinezilor, iubitoare de pace, care „nu este spre fapte războinice, şi ei sînt mai ales plecați către lucrarea pămîntului, către negoț și alte îndeletniciri...", Milescu face să se simtă prezența omului chinez în toate informațiile și descrierile din lucrare. Așa se și explică de ce capitolul al II-lea: „Ce fel de fire au chinezii, cum sînt la înfățișare, cum le sînt datinile și spre ce sînt mai înclinați", este scris cu o deosebită căldură. Aici aflăm despre ei că sînt sprinteni, sănătoși, înțelepți, economi, și foarte îndemînatici. „Cu o pricepere deosebită, fac vase de porțelan și brodeaza maiestrit cu acul tot felul de păsări și animale, de parcă ar fi vii". Lucrează diverse obiecte de artă, în os, lemn, coral, chihlimbar, și marmură tare; ei sînt descoperitorii busolei, ai prafului de pușcă și ai tiparului cărții. Chinezii sînt prezentați ca foarte politicoși și cuviincioși, mai ales față de bătrîni și de oamenii învățați. În legătură cu informațiile lui, Milescu face și comentarii: „Ce fel de minunății se întîlnesc în această provincie, vom arăta cînd vom face descrierea orașelor mari; însă în provincia Pekin este ceva cu totul deosebit; ei fac o căruță cu o singură roată, pe care o împinge ușor și repede un singur om cu ajutorul a două bețe. Pe ea așează povara mare, uneori se așează și oameni și aleargă atît de repede de parcă ar fi trasă de cai. Este ușor de închipuit că de aici s-au născocit basmele acelea în care se spune că în China căruțele aleargă cu pînze pe uscat ca și corabiile pe mare". În altă parte, vorbind despre lacul Silen în care se găsește o statuie mare de piatră cu chip de pește, spune: „Cînd trage o ploaie, peștele vîjîie și prin aceasta prevestește schimbarea vremii, iar chinezii povestesc într-un basm că odată un împărat a văzut în vis acel pește cerîndu-i milă, iar în ziua următoare a pescuit un pește viu aidoma și a poruncit să-l arunce înapoi în apă și (din nou) să pescuiască, au găsit în pește două boabe de mărgăritar din care izvora lumină și care se schimbau așa cum se schimbă luna pe cer cînd scade și crește". Legendele abundă și astfel putem afla cum un voievod ca să-și urmărească inamicul și-a pus întreaga oaste să taie drumuri prin stîncile munților, cum locuitorii din provincia Xantung își afundă noii născuți în puhoaiele de apă rece, ca să fie căliți, sau i se relatează ce cred chinezii despre niște peștișori roșii. „Tot ei scriu — dacă n-o fi minciună — că dacă cineva își unge picioarele cu sîngele acestui pește, atunci poate să calce pe apă ca și pe pămînt". Tradițiile pe care Milescu le-a ascultat de la negustorii și tălmacii cu care a venit în contact, cît a stat în casa rezervată soliei la Pekin, nu le-a consemnat în *Statini Spisok*, care avea caracterul mai puțin descriptiv al unui raport oficial, ci le-a inserat în *Descrierea Chinei*, topindu-le și amestecîndu-le în datele compilate după diverse surse scrise. În *Descrierea Chinei*, chiar referințele tehnice apar într-o formă mai puțin aridă; „În... această provincie (Suhuen), sînt munți înalți, populați, unde chinezii fac niște puțuri înguste pe care le sapă cu un fel de mînă de fier făcută cu atîta măiestrie, că atunci cînd o slobozesc în adîncime, ea singură adună pămîntul sau apa și le scoate afară". Este plină de gingășie povestea unei păsări „foarte frumoase și foarte ciudate, care nu se prăsește ca toate celelalte păsări, ci se naște dintr-o floare minunată ce se numește *tunhoa*, iar păsărica *tunhoafung*, ciocul este roșu ca miniul de plumb, corpul ei este minunat înflorat cu toate culorile. Păsărica trăiește atît cît ține și floarea ei pe copac, iar cînd zboară, atunci ți se pare că nu pasărea ci floarea își ia zborul. Și păsărica se aseamănă cu acea floare de copac atît prin frumusețe, cît și prin scurtimea vieții". Milescu nu scapă prilejul să scrie că într-un templu se adăpostește biblioteca unui boier chinez, în care se află 30.000 volume. De asemenea vorbește cu amănunțime despre felul cum se fac vasele de porțelan și observă că pămîntul este adus dintr-o provincie și apa se găsește în alta. Vrînd să arate cît este de mare întinderea zidurilor unui oraș, spune că într-o dimineață doi oameni călări au pornit din același loc în galopul cailor să înconjoare zidurile exterioare, unul într-o parte și altul într-alta, întîlnindu-se abia către seară. Milescu vorbește de felul cum se prepară ceaiul, descrie grădinile și peisajele, presară textul cu tot felul de ciudățenii ca: vaca de apă care iese pe mal și împunge vitele ce pășunează pe marginea apei, peștele care se transformă în pasăre, sau cel care are 4 capete și 6 picioare și ca să se apere împroașcă cu mărgăritare, ori un izvor în care apa este pe jumătate limpede și pe jumătate tulbure, și oricît s-ar strădui cineva să le amestece, nu poate s-o facă. Legenda istorică nu este lăsată la o parte. Vorbind despre orașul Hinkiang, în care se fac covoare foarte frumoase, spune că în apropiere este o stîncă mare „despre care se povestea că în vremurile de odinioară un împărat chinez, supărîndu-se pe un han oarecare și pe solii acestuia care l-au întîlnit lîngă acel loc, a izbit cu sabia în piatră, despicînd stînca de un arșin și jumătate. După întîmplare, împăratul le-a spus solilor: „Duceți-vă și povestiți împăratului vostru ce fel de sabie am eu". De asemenea legenda descoperirii Japoniei este o adevărată creație literară. Același lucru se poate spune și despre capitolul în care se descrie Coreea sau cel despre rîul Amur.

Nicolae Milescu spătarul și-a scris lucrările în timpul călătoriei sale cu multe popasuri, între 3 mai 1675, plecarea din Tobolsk — 5 ianuarie 1678, întoarcerea la Moscova. Primele două, cele care cuprindeau însemnările asupra drumului prin Siberia și raportul oficial asupra misiunii sale diplomatice, adică *Jurnalul* de călătorie în China, au fost predate îndată după sosirea la Moscova, aceasta fiind obligația de serviciu. *Descrierea Chinei* a fost predată mai tîrziu, după ce a revăzut-o; ea a contribuit mult la reabilitarea spătarului, căzut în dizgrația noii stăpîniri a statului rus, după moartea țarului Alexei Mihailovici și o dată cu căderea de la putere a susținătorului său, Artemon Matveiev. Așa se explică și de ce *Jurnalul de călătorie*, care îndată după predare a intrat în arhivele Cancelariei solilor, a fost cunoscut multă vreme doar indirect; prin lucrarea din 1692 a lui Ph. Avril sau a lui Foy de la Neuville, din 1698, ori printr-un manuscris grecesc plin de greșeli pe care îl folosește Gheorghe Sion, în 1889. In schimb, *Descrierea Chinei* a circulat în numeroase copii manuscrise rusești și grecești, încă din secolul al XVII-lea, ajungînd pînă în apusul Europei (manuscris copiat în 1685 pentru J. G. Sparwenfeldt), deoarece călătoria și lucrările Spătarului au stîrnit nu numai interesul politico-economic al statelor europene, ci și interesul științific al multor oameni de cultură ai timpului, ca A. de Pomponne, Laurențiu Reinhuber, J. G. Sparwenfeld, de la Neuville, Leibniz etc.

Astfel aceste trei lucrări ale lui Nicolae Milescu spătarul — printre cele mai însemnate din întreaga lui activitate cărturărească — deși nu au fost scrise în romînește, sînt opera unui învățat romîn care, prin bogăția de informații inedite asupra Siberiei și Chinei, prin seriozitatea științifică și prin frumusețea expunerii, îl așază printre marile figuri ale culturii universale din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

Întors din Rusia din lunga lui călătorie prin Siberia şi China, Nicolae Milescu sosi la Moscova la începutul anului 1678. Deşi trece printr-o perioadă de dizgraţie, de pe vremea venirii la tronul Rusiei a ţarului Teodor, care destituie pe Artemon Matveiev, conducătorul oficiului soliilor, spătarul moldovean îşi reluă în curînd slujba de traducător în această instituţie. Faima lui de călător şi de geograf, care descrie ţări aproape necunoscute, se răspîndise în Europa şi mai mulţi călători francezi, germani şi suedezi, care au vizitat atunci Moscova, pomenesc de numele lui, copiază sau traduc unele din manuscrisele privitoare la China. Witsen, primarul Amsterdamului, care avea legături strînse cu Rusia, scria lui Leibniz în 1699 : „Domnul Spatarius se află încă în viaţă, e un om foarte inteligent. Este funcţionar în cancelaria (ţarului) de la Moscova. Odinioară am primit mai multe scrisori de la dînsul. Dar fiind străin la Moscova, cred că nu îndrăzneşte să dea în afară o copie a călătoriei sale".

Milescu, a cărui vază crescuse astfel peste graniţele Rusiei, începe să joace un rol politic-cultural destul de important. Domnii şi boierii din Moldova şi Ţara Romînească îşi aduc acum aminte de dînsul şi i se adresează personal prin scrisori sau prin solii, pentru trebile politice ale ţărilor lor. Încă din 1673 Ştefan Petriceicu, domnul Moldovei, ceruse intervenţia „compatriotului" său pe lîngă curtea ţarului. În 1679 Gheorghe Duca Vodă al Moldovei se adresează lui Milescu, ca „vechiului său prieten", nu numai pentru îndrumarea solului său trimis ţarului, ci şi pentru obţinerea blănurilor şi icoanelor pe care le comandase. Cel mai important rezultat al acestor legături a fost cadoul unei tipografii slavone (cu litere chirilice) din partea patriarhului Rusiei pentru mitropolitul Moldovei Dosoftei. Pe de altă parte, legăturile spătarului cu ierarhii bisericeşti greci continuă. Întreaga acţiune culturală şi politică a patriarhului Dositei al Ierusalimului, urmărind să atragă pe ruşi într-un război de eliberare a popoarelor supuse Imperiului otoman, trece prin mîna lui Milescu, pe care îl numeşte „fiul meu spiritual". Dar boierul moldovean, care căpătase o experienţă realistă, mai ales ca urmare a cercetării geografice a Siberiei şi Chinei, se apropie, în domnia lui Petru I, de spiritul practic al reformelor acestuia, depărtîndu-se astfel de misticismul prelaţilor greci. În 1703 ţarul Petru, sprijinit de mitropolitul Ştefan Iavorski, elev al şcolii din Kiev fundată de Petru Movilă, introduce învăţămîntul limbii latine, apoi şi al ştiinţelor, în şcoala superioară din Moscova, cu toată opunerea patriarhului Dositei. La această reformă a participat şi Nicolae Milescu, rupînd astfel legăturile lui cele vechi cu curentul influenţei greceşti în Rusia. „Prea sfinţitul Dositei este foarte supărat împotriva mea", scria spătarul cancelarului Golovkin. „El mă învinuieşte că i-am micşorat autoritatea (în Rusia), ataşîndu-mă de partea arhiepiscopului de Reazan (Iavorski) şi neţinînd seama de scrisorile sale. Cunosc din tinereţe caracterul lui mînios". Trecerea lui Milescu de partea occidentalilor din Rusia, după ce o viaţă întreagă fusese de partea curentului ortodox-mistic, este caracteristică prin evoluţia lui spirituală îndreptată treptat prin experienţa vieţii lui, spre cugetarea realistă.

De altfel, în această vreme şi probabil pînă la moarte (în 1708), Nicolae spătarul a continuat slujba sa de traducător la oficiul soliilor, slujbă, care, prin multe laturi, eră egală cu a unui diplomat. În timpul celor două expediţii conduse de ţarul Petru împotriva cetăţii turceşti de la Azov, în 1695 şi 1696, ultima terminîndu-se cu luarea cetăţii, spătarul a însoţit oastea rusească. Împreună cu patru subalterni de la oficiul soliilor, el a fost tălmaci al oştilor, adică traducător din limba duşmanilor, turci şi tătari. Probabil că redactarea unor anumite proclamaţii adresate acestora în limba lor şi traducerea declaraţiilor prizonierilor cădeau în sarcina lui.

Mai tîrziu, în anii 1701—1707 tratativele delegaţiei armenilor, care cereau ruşilor să intervină pentru eliberarea lor de sub jugul persan şi turcesc, s-au făcut prin mijlocirea lui Milescu (principalul delegat al poporului armean nu vorbea decît turceşte). De asemenea scrisorile în limba latină ale diplomaţilor din ţările europene erau traduse în ruseşte tot de dînsul.

Dar lucrări propriu-zise, cu caracter istoric sau filozofic, alcătuite de Milescu nu cunoaştem din această perioadă a vieţii lui, deşi i se atribuie mai multe scrieri în greceşte sau în ruseşte, care sînt însă nesemnate. Dintre traduceri ştim cu siguranţă că se datoreşte Spătarului tălmăcirea din latineşte în greceşte a scrierii francezului Pierre Gilles, *Despre topografia şi antichităţile Constantinopolului*, pe care Milescu o dărui lui Gheorghe Kastriota, solul lui Constantin Brîncoveanu la curtea ţarului (în 1698), apoi traducerea din greceşte în ruseşte a cărţii *Despre erezii* a lui Simion de Salonic, care fusese tipărită în limba originală la Iaşi în 1683, prin grija patriarhului Dositei de Ierusalim.

Nicolae Milescu moare în 1708, în vîrstă de 72 de ani. Legată de cultura feudală ortodoxă a vremii, opera sa reflectă în mare parte preocupări religioase, pe care le-a păstrat pînă la sfîrşitul vieţii. El a fost un laic, care s-a ocupat cu literatura bisericească, din cauză că ierarhii bisericii aveau atunci nevoie de o astfel de colaborare a unor cărturari, care nu se mărgineau numai la vechea tradiţie slavonă, ci erau cunoscători adînci ai limbilor clasice, adică a celor ce îmbinau cultura religioasă cu cunoştinţe umaniste. Aceste elemente de progres în pregătirea intelectuală a spătarului s-au putut dezvolta în direcţia cercetării realiste, fiind pus în faţa unor sarcini ştiinţifice de natură geografică şi etnografică, prin îndeplinirea cărora opera lui a căpătat o valoare generală europeană.

Lui Nicolae Milescu i s-au atribuit de către mai mulţi învăţaţi romîni şi străini o serie de opere, care se află în manuscrise anonime. Dar, deoarece asemenea atribuiri se bazează numai pe convingerea că în vremea alcătuirii lor, singurul erudit şi umanist al nostru ar fi fost Nicolae Milescu, nu le putem reţine, pentru că umanismul, ca şi alte curente de cultură, nu se prezintă niciodată sub forma unor figuri izolate şi unice. Desigur că erau în Ţările romîne şi în Rusia, în vremea lui Milescu, şi alţi cunoscători ai limbilor clasice, cu preocupări asemănătoare cu ale lui. De altfel, spătarul obişnuieşte să-şi semneze operele, aşa că este greu să-i atribuim scrieri nesemnate.

Între scrierile care au fost atribuite lui Milescu, pe temeiul arătat mai sus, cele mai importante sînt *Istoria Ţării Romîneşti* (al cărui autor este Constantin stolnicul Cantacuzino), traducerea romînească a *Istoriilor* lui Herodot, scrierea grecească *Despre păgînul Mahomed şi despre papă* (autorul este însă Atanasie Gordios). Scrierile ruseşti anonime atribuite lui Milescu de cercetătorul rus I. N. Mihailovski sînt următoarele: *Povestirea despre sibile, Despre cele şapte arte liberale, Alegerea ca ţar a lui Mihai Feodorovici, Vasiliologhion (cartea împăraţilor), Povestire despre clădirea* *bisericii. Sfintei Sofia, Cartea ieroglifelor, Genealogia ţarilor ruşi, Despre cele şapte minuni ale lumii, Predoslovia la cartea istoriilor, scrisă din porunca ţarului Teodor, Predoslovie către cneazul P. M. Cerkaski, Cartea despre animalele lumii, Dovadă pe scurt cum că învăţarea limbii eline este mai folositoare decît a limbii latine.* Pentru nici una din aceste lucrări nu avem temeiuri sigure referitoare la paternitatea lui Milescu.

LITERATURA ROMÎNĂ IN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA IN TRANSILVANIA

Printre manuscrisele care circulă în această epocă în Transilvania există o categorie care merită o atenţie specială. Este vorba de activitatea versificatorilor de psalmi şi cîntece religioase în spirit calvin.

Versificarea psalmilor devenise o obişnuinţă, un fapt curent în secolul al XVII-lea datorită unei tradiţii, aşa că nu trebuie să ne surprindă răspîndirea unor texte versificate, cu caracter religios calvin, printre romîni. Prima *carte de cîntece* în limba romînă, tipărită cu litere latine şi cu ortografie maghiară, apare în secolul precedent, între 1570—1573 la Oradea sau mai probabil la Cluj ; ea cuprinde traducerea unor texte dintr-o culegere de cîntece ungureşti alcătuită de Petru Meliusz şi Grigore Szegedi, ca şi traducerea cîtorva cîntece pioase de Francisc David. O copie după această carte, întregită cu cîteva cîntece noi, face la 1642 Grigore Sandor de Agyagfalva. La 1648 începuse traducerea psalmilor Ştefan Fogarasi. Această informaţie ne-o dă el însuşi în prefaţa *Catehismului* său din 1648, dar a întrerupt-o „din pricina altor ocupaţiuni". Pe linia acestor preocupări trebuie menţionată şi *Psaltirea* tipărită la 1651.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea continua să se traducă sau mai degrabă să se copieze astfel de psalmi versificaţi. Printre copişti trebuie menţionat în primul rînd Mihail Halici-tatăl (1615—1671), de la care ne-au rămas cîteva fragmente dintr-o psaltire romînească versificată, scrisă cu litere latine, în ortografie maghiară. Originalul acestora pare să fie *Cartea de cîntece* apărută între 1570—1573, menţionată ceva mai sus. Cîntecele acestea se cîntau cu siguranţă la Caransebeş, oraşul de baştină al lui Halici, aşa cum menţionează regulamentul de funcţionare al şcolii întemeiate la Făgăraş de Suzana Lorantffi.

În jurul anului 1660, după filigranul hîrtiei, pare să fi fost copiat un manuscris care cuprinde 42 de cîntece şi cei 150 de psalmi ai lui David. Originalul traducerii trebuie să fi fost maghiar. Şi acest text, semnalat pentru prima oară de G. Alexici (mai tîrziu a scris despre el Nicolae Drăganu) trebuie pus în legătură cu cele anterioare, mergînd pînă la *Cartea de cîntece* din secolul al XVI-lea.

Popa Urs din Cotiglet (raionul Beiuş) copiază la 1676 o carte de cîntece rituale, în sens calvin.

Un original mai vechi are la bază şi copia lui Ioan Viski, *A lui sînt David crai şi prorocul o sutie şi cincidzeci de soltari cari au scris cu mîinile lui Viski Ianoş din Boldogfalva*, 1697. Manuscrisul cuprinde vreo 35 de psalmi traduși după Francisc David și Grigore Szegedi, iar ceilalți, după Albert Molnar-Szenczi. Silit de melodie, traducătorul a transpus fiecare psalm romînesc în același număr de versuri și silabe, cu aceeași rimă, ca și cel unguresc. Tocmai din acest considerent versurile nu au valoare artistică, fiind net inferioare față de ale lui Dosoftei.

În domeniul versificației, fără îndoială că un loc de frunte îi revine creației populare care reflectă aspirațiile și lupta maselor, peste diferențele de limbă, pentru o viață mai bună. Mai ales epica populară, databilă sau mai ușor databilă, datorită conținutului ei, prezintă antagonismele sociale, acțiunile comune pentru doborîrea exploatatorilor.

Spre deosebire de epocile precedente, poezia populară, indiferent de natura ei, de dragoste sau de luptă, de înstrăinare sau de dor, începe să fie răspîndită de acum și pe calea scrisului, fiind în multe cazuri copiată de către cei care se îndeletniceau cu așa ceva. Altă dată se transcriu notele melodiilor sau cîntecelor populare romînești. În *Codex Cajoni*, copiat de Joanes Kâjoni Valachus de Kis Kâjon (1629—1687), un cărturar maghiar de origine romînă care a lăsat o vastă operă scrisă în limba latină și maghiară se găsesc notele a două dansuri romînești și ale cîntecului maghiar al voievodesei Lupul.

Un alt aspect al preocupărilor pentru folclor este cel care reiese dintr-un document de la 1675 al mitropolitului Sava Brancovici menit să reglementeze viața religioasă din Transilvania. Printre diferitele interdicții și recomandări, adresate atît preoților cît și mirenilor, sînt amintite și condamnate în el o mulțime de datine populare de la nuntă, înmormîntare, paști, joia mare etc. Acest document este în întregime de inspirație calvină și-și găsește locul într-o serie întreagă de acte ale superintendenței calvine îndreptate împotriva superstițiilor. Materialul de folclor al obiceiurilor pe care ni-l prezintă este foarte bogat, actul în cauză făcînd parte din cele mai vechi atestări în acest domeniu. Importanța lui constă și în faptul că ne arată poziția negativă a bisericii față de credințele și obiceiurile poporului.

Interesul pentru poezia populară se evidențiază și prin influența pe care ea începe să o aibă asupra creației culte. Prin acest interes, dar și prin tendința generală de laicizare a culturii trebuie explicată apariția primelor versuri laice romînești în Transilvania. Fără îndoială că un merit deosebit în această privință au Nicolae Petrovay, Mihail Halici, fiul, și Valentin Franck von Franckenstein.

Nicolae Petrovay copiază la 1672 în *Codicele* care-i poartă numele un *Cîntec romînesc de dragoste scris* în ortografie maghiară și cinci versuri în stil popular, tot cu temă erotică. Iată începutul acestui cîntec, al cărui original e un *Cantio de amore* alcătuit în ungurește la Sibiu, în 1660, și păstrat în *Codicele Matray*.

În pară de foc arde inima mea prin tine
Dacă-mi aduc aminte de cuventele tale
Cu mine de-mpreună făcute multe ori,
De multe ori pre obrazul meu lipite sărutări.

Versurile, a căror măsură variază între 12 şi 15 silabe, nu cunosc ritmul şi rima, în sensul în care vor fi ele realizate în poezia romînească. Pentru apropierea ce se poate face cu versul popular, se pot cita şi următoarele cinci versuri :

Că unde-ţi cat în faţă
Fată dalbeneaţă
Inima m-nvaţă
Cum să ţi fac viaţa
Sara dimineaţa.

Grafia inconsecventă şi limba, care nu este cea din părţile Sătmarului şi ale Maramureşului, de unde era Nicolae Petrovay, arată că el este numai copistul acestor versuri.

MIHAIL HALICI

Amănuntele în legătură cu viaţa celor doi Halici, tatăl şi fiul, ni s-au transmis pe scoarţele şi foile unui exemplar din *Cescsemo keresztyén* (Pruncul creştin) de Paul Kereszturi, tipărit la Bălgrad în 1638, unde au făcut diferite însemnări, atît tatăl cît şi fiul. De aici aflăm că Mihail Halici-fiul, fiindcă acesta ne interesează, s-a născut în Caransebeş la 19 octombrie 1643. După ce-şi petrece anii de copilărie sub directa supraveghere a tatălui său, care a fost un cărturar cu o frumoasă cultură, începe să studieze mai întîi la Caransebeş, apoi în 1661 trece la liceul reformat din Sibiu, pentru ca peste trei ani să-l găsim la liceul academic reformat din Aiud. Aici rămîne pînă-n 1667, cînd ţinîndu-se seama de excepţionala sa pregătire, este numit rector al şcolii reformate din Orăştie. Funcţia de rector nu o deţine decît pînă în 1669, cînd revine la colegiul din Aiud, unde se purtau discuţii aprinse la care ia parte şi el. Tînărul Halici rămîne entuziasmat de ideile cartezianismului, fiindcă pe baza acestora se angajau discuţiile, fapt care îi atrage alungarea din colegiu. La 1 iulie 1674 se mai găsea la Aiud, deoarece de aici trimite *Oda* sa lui Francisc Pápai, dar în acelaşi an, în octombrie, la Sibiu, îşi face testamentul şi pleacă într-o călătorie în Ţările de jos. Nu se cunosc cu precizie cauzele care l-au determinat să facă această călătorie, cu hotărîrea certă de a nu mai reveni, din moment ce îşi încheie testamentul numai la 31 de ani. Probabil că la aceasta a contribuit, pe lîngă destituirea sa, şi atmosfera creată în urma acestui incident.

Timp de douăzeci de ani nu mai avem nici o informaţie despre omul de cultură vastă care a fost Mihail Halici. În cele din urmă, se stabileşte la Londra, unde-l întîlneşte la 1694 Mihail Bethlen, în compania tinerilor din Ungaria care studiau aici. Tot aici l-a întîlnit Nicolae Kiss Misztofalusi, un memorialist maghiar. Se crede că la Londra Halici a primit o funcţie corespunzătoare studiilor sale în domeniul limbilor răsăritene.

Autorul *Odei* închinate lui Fr. Paris Pápai se stinge în străinătate, în anul 1712, sau cu un an înainte. La 1712 i se deschide testamentul făcut în favoarea şcolii din Orăştie.

În legătură cu bunurile rămase de la Halici s-au purtat lungi procese. Pentru a ne face o idee de toate tergiversările care au avut loc, e suficient să menționăm că nici în 1722 procesul nu era încheiat. Parte din cărțile care se găseau în biblioteca sa personală au trecut la 1730 în posesia școlii din Orăștie.

Dintre scrierile rămase în moștenire o atenție deosebită merită *Registrum librorum*, catalogul bibliotecii sale, întocmit la Sibiu la 31 octombrie 1674, cu aproximativ 540 de opere de o reală valoare, deoarece reprezintă începuturile culturii umaniste romînești în partea de sud-est a Transilvaniei. Cultura romînească umanistă are la bază cunoașterea limbilor clasice, iar parte din cărțile ce se găseau în această bibliotecă ne îndreptățesc să credem că într-adevăr și romînii se îndreptau spre lucrările clasicilor greci sau latini (Euripide, Seneca ș.a.). Catalogul surprinde prin varietatea lucrărilor; există cărți de istorie, filozofie, de teologie, lucrări de medicină, de drept, din domeniul științelor naturii și de literatură propriu-zisă. Printre cărțile de cultură generală trebuie amintite o *Enciclopedie* în două volume și un *Dicționar* în 11 limbi.

Interesul pentru cartezianism și, în general, pentru știință este dovedit prin două volume din Descartes, precum și prin mai multe cărți de medicină și științele naturii.

În Catalogul bibliotecii lui Halici sînt menționate mai multe lucrări despre luteranism și calvinism, altele despre religia ortodoxă; există apoi patru manuscrise cu versuri, trei conțin versuri bisericești, iar al patrulea bocete culese din popor.

Toate acestea fac de netăgăduit adevărul (formulat de Nicolae Drăganu) în legătură cu viața culturală deosebit de animată, bogată și variată în același timp din Caransebeșul secolului al XVII-lea. De altfel spre aceeași concluzie ne duc preocupările lui Mihail Halici.

În școlile frecventate de Halici, în special în cadrul liceului reformat din Sibiu, se cultiva dragostea pentru artă și literatură și se dădea o atenție deosebită poeticii și retoricii. Elevii erau puși să versifice în limba latină, dar cu timpul ajung să versifice și în limba lor maternă, germană, maghiară iar în cazul lui Halici, și al altora cu siguranță, în limba romînă. Se pare că această ultimă îndeletnicire, adică versificarea în limba sa maternă, Halici nu o practica între zidurile școlii, deoarece era interzisă.

Din creația în limba romînă a lui Mihail Halici ni s-a transmis *Oda* închinată prietenului său Francisc Paris Pápai, care-și luase doctoratul la Basel, publicată în 1674 în *Vota solennia quae Nobilissimi et Clarissimi Viri D. Francisci Pariz de Papa Transylvano Honoribus Doctoratibus*. Limba poetului ardelean trădează pe „nobilul romîn“ trecut prin școli străine, căruia, după toate probabilitățile, creația populară îi era mai puțin cunoscută, din moment ce nu o imita și versifica în metrul cantitativ învățat în școala de la Sibiu. De altfel versurile, așa cum sînt concepute, se potrivesc cu celelalte poezii scrise în alte limbi, cu aceeași ocazie. Iată cîteva versuri, spre exemplificare:

> „Cînt sănătate, sărind la voi, Rumanus Appolo...
> Frați, fîrtați, nimfele iasă curînd;
> Domni buni, mari doctori, dascăli și bunele doamne
> Cu pace îi fiți, cu pîine și sare, rugăm...“.

Oda lui Mihail Halici a fost reprodusă în 1774 la Leipzig în lucrarea lui Veszpremi *Succinta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia*, cu o traducere alăturată în latineşte. Puse alaturi, se constată înrudirea limbii romîne cu latina şi acest adevăr este consemnat într-o notă. De altfel, traducerea în latineşte a fost făcută tocmai în scopul de a se demonstra latinitatea limbii romîne. După cîteva decenii aceeaşi odă l-a preocupat şi pe Francisc Kazinczy, care o şi reproduce într-o scrisoare adresată lui B. Virag.

VALENTIN FRANCK VON FRANCKENSTEIN

Prieteniei lui Mihail Halici cu poetul sas Valentin Franck von Franckenstein îi datorăm versurile romîneşti ale acestuia din urmă. Format la aceeaşi şcoală ca şi poetul romîn (liceul din Sibiu) Franckenstein ajunge, după terminarea studiilor, pîrcălab de Turnu Roşu. Datorită relaţiilor sale cu romînii, stăpînea bine limba romînă încă din copilărie, iar funcţia pe care a ajuns să o exercite îl obliga la aceasta. De altfel există suficiente argumente că saşii învăţau limba romînă şi că, aşa ca şi astăzi, ea era limba cu ajutorul căreia comunicau cu maghiarii.

În 1679 Franckenstein tipăreşte *Hecatombe sententiarum Ovidianarum germanicae imitatarum*, o culegere plurilingvă de versuri care cuprinde, pe lîngă dedicaţiile latine şi imitaţiile germane, 10 versuri săseşti, 18 ungureşti şi 80 de versuri romîneşti, cu litere şi ortografie ungurească (acestea din urmă).

Versurile romîneşti cuprind un fel de epigrame, cu ideea luată din Ovidiu, şi traducerea în romîneşte a poeziei lui Simon Dach, *Wohl dem, der sich nur lasst begnugen*. Deşi versurile în limba germană demonstrează clar că Franckenstein avea talent, nu se poate spune acelaşi lucru despre cele romîneşti. Traducerea din Simon Dach este destul de slab făcută, încît R. Hajek o consideră, pe bună dreptate, o încercare din tinereţe. Cîteva versuri spre exemplificare:

> Fericitu-i cui se ajunge
> De dare Dumnezeului
> Cui binele nenorocul duce
> Trăind den meşteşului (probabil meşteşugul lui, n.n.)
> Caute alalţii avuţie
> Io voi sta lîngă mîndrie (înţelepciune).

Sentenţele, compuse după Ovidiu, au mai multă culoare, uneori chiar prospeţime şi unele dintre ele aduc cu versul popular romînesc. Versurile romîneşti cuprind 6 pînă la 12 silabe şi au rime împerecheate. Reproducem două sentenţe (numărul 21 şi 84):

> Fiind mie bine, mă cinsteşte lume
> Cum fuge norocul, sînt de gioc şi glume

şi

> Ce-i făgăduiala
> Fără dăruială?
> Trecătoare, brumă,
> Fum, vînt prah sau spumă,
> Iară ce-i în mînă
> Nu ieste minciună.

Prin acestea Valentin Frank von Franckenstein şi-a cîştigat un merit în cultura romînească, fiind unul dintre primii poeţi care au compus versuri laice în romîneşte.

ION ZOBA DIN VINŢ

Şirul tipăriturilor popei Ion Zoba începe cu *Sicriul de aur, Carte de propovedanie la morţi* (Sebeşul săsesc, 1683), o culegere de 15 predici pentru diferite categorii de decedaţi. În „predoslovie către măria sa craiul Ardealului" se arată că din porunca lui Mihail Apafi s-a întemeiat tipografia romînească; că această carte este primul ei rod şi că acum „besearecele cele amărîte au dobîndit scăpare şi scuteală". Mai interesantă este cea de-a doua prefaţă, „Cuvînt către cetitori" în care predicatorul consemnează starea de înapoiere culturală a romînilor: „Această lipsă şi slăbiciune văzînd întru neamul nostru, care pînă într-atîta au sosit pentru neînţelesul scripturilor, cît cele poruncite de Dumnezeu mai toate au venit întru uitare: pentru care lucru am nevoit de multă vreme să rădicăm tipografie pentru luminarea neamului nostru". Ion Zoba observă diferenţele dialectale din graiul romînilor, ca şi Simion Ştefan. Spre deosebire de acesta, tipograful din Vinţ optează pentru folosirea cuvintelor dialectale: „Afla-vei şi cuvinte, pentru că romînii nu grăim toţi într-un chip, cum iaste oca — pricina au adeverinţa, în alian — împotrivă, hasna-folosul, alduiala-blagosloveniia, şi alte care le-am pus după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri".

După doi ani apare la Bălgrad, *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare*, pentru trebuinţele celor ieşiţi din şcolile calvine şi, după toate probabilităţile, pentru cei ieşiţi din şcoala mănăstirii din Alba-Iulia. E vorba de o călăuză spirituală, de o traducere, prin intermediul versiunii maghiare a lui Ştefan Matko, a unei lucrări englezeşti.

Ceasloveţul din 1687 vorbeşte şi el de importanţa tălmăcirii cărţilor religioase în limba romînă, ca să poată înţelege toţi credincioşii. Lucrarea a fost alcătuită, după cum se arată la sfîrşitul cuprinsului, de popa Ion din Vinţ, protopopul Gheorghe din Daia şi ieromonahul Iosif, tipograf rus.

La 1689 apare ultima tipăritură a lui Ion Zoba, e vorba de *Molitvenic*, în prefaţa căruia se accentuează din nou necesitatea problemei tipăririi cărţilor în romîneşte „că mulţi dintre preoţi neînţelegînd tipicurile, rînduialele, foarte cu nedestoinicie s-au isprăvit toate slujbele". Autorul îşi avertizează cititorii asupra greutăţilor de limbă întîmpinate: „Ştiu, iubite cetitorule, că vei afla lipsă de slove, în cuvinte, încă mai tare întru înţeles. Savai că încît am putut m-am silit..." Această carte a fost foarte solicitată nu numai în Transilvania, ci şi în provinciile romîneşti de peste Carpaţi: toate ediţiile care urmează după acest *Molitvenic* se folosesc de el (de exemplu ediţia slavo-romînă din Buzău, 1694, şi chiar cea din Rîmnic, din 1706, despre care se afirmă că e tradusă din greceşte, sînt prelucrate cu oarecare modificări după textul lui Zoba).

Pentru ideile cuprinse în prefeţele şi tipăriturile sale, Ion Zoba merită să fie trecut în rîndul cărturarilor romîni de valoare din trecutul nostru

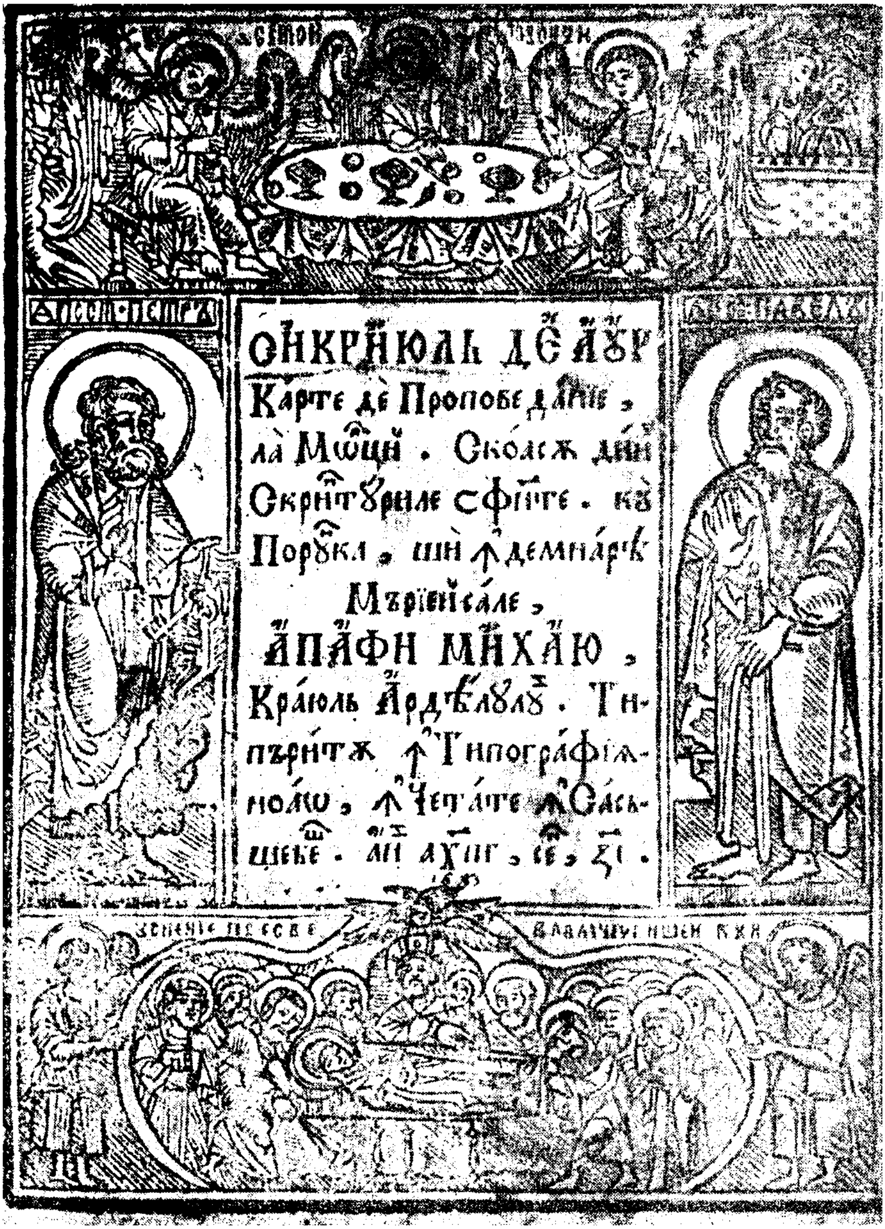

Сикрїюлъ де аур
Карте де проповеданїе,
ла мѡ̑ци. Скоасъ дин
Скрипт̑урилє сфинте. кѹ
порѹ̑нка, ши ꙟдемнарѣ
Мърїеи сале,
Апафи Михаю,
Краюль Арделѹлѹй. Ти-
пърит ꙟ Типографїа-
носо, ꙟ Четате ꙟ Сась-
шебе. ан ахпг, се, зі.
1683

Filă de titlu din *Sicriul de aur*.

cultural. Tipograful din Vinţ pare să fi fost un om instruit, cu o cultură frumoasă pentru epoca aceea, cu preocupări vădite de a da texte desăvîrşite, prezentate sistematic, cu o limbă armonioasă, pe înţelesul coregionalilor săi. Şi în privinţa limbii el merge pe urmele celui care a tipărit *Noul Testament*, deşi textele sale nu se ridică la aceeaşi valoare. Pentru sfîrşitul secolului al XVII-lea, unele imagini apar totuşi destul de îndrăzneţe, surprind prin noutatea lor. În „propovedania" pentru omul bătrîn şi înţelept, din *Sicriul de aur*, atribuie bătrîneţelor epitete sugestive: „Ticăloasele şi bietele, neputincioasele bătrîneţe", „sau de un om în vîrstă"... „răutăţile şi greutăţile s-au apropiat ca o turmă sau ca un şirag mare".

În ultimii ani de activitate ai lui Ion Zoba, la Alba-Iulia apar două cărţi, care însă nu-i aparţin. E vorba de *Rînduiala diaconstvelor şi cu a văzglaşeniilor* (1687), despre care se spune că a fost tipărită „întru folosul şi înţelegerea proslavnicii rumîneşti besearici ca toţi preoţii şi diaconii să poată cunoaşte pe lesne de a sluji, cum se cade pe orînduiala lor", şi *Poveste a 40 de mucenici* (1689).

Ceasloveţul tipărit la Sibiu (1696) vădeşte aceleaşi preocupări: pe de o parte se fac traduceri din slavoneşte în romîneşte „ca să poată înţelege tot omul", iar pe de altă parte sînt semnalate greutăţile întîmpinate de autor. Prefaţa adresată mitropolitului Teofil e semnată de „tipograful Popa Chiriac" (moldoveanul).

BIBLIOGRAFIE

§ Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri*, publicată după manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la 1673 de Ion Bianu, Bucureşti, A.R., 1887; *Cronologia domnilor Moldovei şi Valahiei*, tom. III, ed. M. Kogălniceanu, 1846, ed. II, 1874; *Fragmente din viaţa şi petrecerea sfinţilor* în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, II, vol. 4 (1885) pag. 635—636 (Eustaţie Plachida) şi *Chrestomatie romînă*, I, pag. 251—259 (ed. M. Gaster); fragmente din *Acatist, Molitvenic, Liturghie* în *Chrestomatie romînă*, I, pag. 214—215; *Vieţile sînţilor*, ed. şcolară, Bucureşti, Socec, 1895; ed. II, 1903; D. A. Sturdza, *Un manuscris al lui Dosoftei* în *Convorbiri literare*, VI (1872) pag. 157—167; Ştefan Dinulescu, *Viaţa şi scrierile lui Dositei*, mitropolitul Moldovei, Cernăuţi, 1885 (extras din Candela); G. Lacea, *Untersuchung über die Sprache der Viaţa şi Petrecerea sfinţilor des Mitropoliten Dosoftei* în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 5 (1898), pag. 51—144; I. Bogdan, *O scrisoare din 1679 a mitropolitului Dosoftei.* Extras din Analele Academiei Romîne ,ser. II, vol. 34, Mem. secţ. ist., Bucureşti, 1912; Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii romîneşti cu Rusia în veacul XVII*, Extras din Analele Academiei Romîne, ser. II, vol. 34, Mem. secţ. ist. Buc. 1912; D. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei.* Extras din Analele Academiei Romîne, ser. II, vor. 36, Mem. secţ. lit., Bucureşti, 1914; I. Bianu, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosoftei mitropolitul Moldovei.* Extras din Analele Academiei Romîne, ser. II, vol. 36. Mem. secţ. lit., Bucureşti, 1915; Şt. Ciobanu, *Dosoftei, mitropolit sociavschii i ego cnijnaia deiatelnosti*, Chiev, 1915; traducere din ruseşte de St. Berechet, Iaşi, 1918; Şt. Cio-

banu, *Contribuţiuni la origine şi moartea mitropolitului Dosoftei*, Bucureşti, 1920; Iulian Ştefănescu, *Legendele despre Sf. Constantin în literatura romînă* în *Revista istorică romînă*, I, 1931 şi extras; N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura romînească*, II, Bucureşti, 1938; Şt. Ciobanu, *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Dosoftei* în *Mélanges Drouhet*, Bucureşti, 1940 (şi extras); Il. Oprişan, *Precizări pe marginea exilului lui Dosoftei în Polonia* în *Arhiva*, Iaşi, XLVII, 1940, pag. 110—116; Augustin Z. N. Pop, *Glosări la opera mitropolitului Dosoftei*, Cernăuţi, 1944; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Vechii scriitori romîni şi Rusia* în *Viaţa romînească*, II, 1949, nr. 7—8, p. 233—235; Al. Rosetti, *Dosoftei* în *Cum vorbim* I, 1949, nr. 4; V. Kernbach, *Un poet uitat: Dosoftei* în *Limbă şi literatură*, I, 1955; Rom. Todoran, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei* în *Buletinul universităţilor V. Babeş-Bolyai* din Cluj, Soc. şt. soc., I, 1956, nr. 1—2; Valeria Guţu-Romalo, *Atestări lexicale în Psaltirea în versuri a mitropolitului Dosoftei* în *Limba romînă*, VIII, nr. 2.

§ I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti*, Blaj, 1914; N. Iorga, *În legătură cu biblia de la 1688 şi Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, Analele Acad. Rom. mem. secţ. ist., ser. II, t. XXXVIII, Bucureşti, 1915; Constantin Solomon, *Biblia de la Bucureşti* (1688). *Contribuţiuni noi istorico-literare*, Tecuci, 1932; N. Iorga, *La Biblia lui Şerban-vodă*, în *Revista istorică*, XXIV, 1938; Virgil Cîndea, *Tratatul „Despre raţiunea dominantă", cea dintîi operă filozofică publicată în limba romînă (1688)*, în *Viaţa romînească*, 1963, nr. 3, p. 84—89.

§ *Ecrit d'un seigneur moldave sur la créance des Grecs. Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae, de Transubstantione Corporis Domini aliisque controversiis a Nicolas Spadario Moldavolacone. Barone ac olim Generali Vallachiae, Conscriptum Holmiae anno 1667, Mense Febr.* în A. Arnauld şi P. Nicole, *La perpétuité de la foy de l'Eglise Catholique touchant l'Eucharistie deffendue contre le livre du Sieur Claude Ministre de Charenton*, Paris, 1669, ed. II, Paris, 1704, Ediţie, traducere şi comentarii de Al. I. Ciurea în *Ortodoxia*, X, 4, oct.—dec. 1958, p. 512—533 (Mărturisirea de credinţă a spătarului Nicolae Milescu: *Stella orientalis occidentali splendens*); *Introducerea la Hresmologhion* în *Russki Vestnik*, 1841, II, p. 383—400; *Descrierea marelui fluviu Amur*, în ruseşte de G. Spaski în *Zapiski Russkogo gheograficeskogo Obşcestva*, VII, 1853; *Istoria despre sfinta icoană a născătoarei de Dumnezeu*, ed. Melhisedec în *Cronica Romanului*, II (1875); traducere în limba rusă (cu text mai complet) de A. I. Iaţimirski, *Moldavskie otgloski monomahovih legende* în *Jurnalul ministerului educaţiei*, LXX, 1903, octom.; *Călătorie prin Siberia de la Tobolsk la Nercinsk şi la graniţa Chinei*, în ruseşte de I. Arseniev, St. Petersburg, 1882; traducere în limba engleză după manuscrisul original de J. Baddeley sub titlul *Russia, Mongolia, China*, I—II, Londra, 1919; traducere în limba romînă prin intermediar grecesc de G. Sion în *Analele Academiei Romîne*, seria II, X; *Jurnal de călătorie în China*, în ruseşte de I. Arseniev, Orenburg, 1896; traducere în limba engleză după manuscrisul original de J. Baddeley, op. cit.; traducere în limba moldovenească de B. Soloviov şi A. Kidel cu o introducere de E. Russev, Chişinău, 1956; traducere în limba romînă de C. Bărbulescu, Bucureşti, 1956, ed. II cu prefaţă şi bibliografie a principalelor lucrări despre N. Milescu, 1958; *Descrierea Chinei*, în ruseşte de A. Alexandrov şi I. Katanov, Cazan, 1910;

traducere în limba romînă de C. Bărbulescu, Bucureşti, 1958; *Pavecernie velichi. Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan*, ed. N. Drăganu în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, III, 1926, p. 252—253: *Carte cu multe întrebări* în anexe la Const. C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul*. Analele Acad. Rom. ser. III, mem. sec. ist. VI, 1927; ed. P. V. Haneş în *Glasul bisericii*, 1962, nr. 2.

Ph. Avril, *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie enterpris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine*, Paris, 1692; Foy de la Neuville, *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*, Paris, 1698 ;B. P. Hasdeu, *Viața și opera lui Nicolae Spătarul Milescu* în *Columna lui Traian*, II, 1870, nr. 7—16; I. M. Kedrov, *Nikolai Spathari i ego Aritmologion* în *Jurnal Mínisterstva Narodnogo prosveşcenia*, 1876, ianuarie; E. Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milescu, ambassadeur du tsar Alexis Michailovics en Chine*, extras din *Mélanges orientaux*, Paris, 1883; L. Rinhuber, *Relation du voyage fait en Russie en 1684*, Berlin, 1883; A. O. Ivanovski, *Posoltva Spathariia*, S. Petersburg, 1887; P. Sîrku, *Nikolai Spathari de ego prijezda v Rossi in Zapiski vostočnego otdelenia Russkogo Arheograficeskogo Obşcestva*, II—III, 1889; I. I. Arseniev, *Nikolai Spatharia v. Rossi*, Kiev, 1897; I. N. Arseniev, *Noviia dannaia o slujbe Nikolaia Spatharia v Rosii*, Moscova, 1900; I. N. Mihailovski, *O nektorîh anonimîh proizvedeniah*, Nicjin, 1900; A. I. Iațimirski, *Nikolai Milesku spathari, stranița istorii russko rumînskih snoşenii v* XVII vek, Kazan, 1909; P. P. Panaitescu, *Nicolas spathar Milescu* în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, 1925, nr. 1; N. Iorga, *Œuvres inédites de Nicolas Milescu*, Bucureşti, 1929; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Despre legăturile lui N. Milescu în Rusia* în *Studii*, 1950, nr. 4; G. I. Constantin, *The transbaikalian routes to China as known or explored by Nicolae Milescu* în *Studia et acta orientalia*, I, 1957; Dumitru Cristescu, *Opera teologică și apologetică a spătarului Nicolae Milescu* în *Ortodoxia*, X, nr. 4, 1958: H. Dj. Siruni. *Le spathar Nicolae Milescu et son rôle dans les relations des Arméniens avec Pierre le Grand* în *Studia et acta Orientalia*, II, 1960.

§ N. Iorga, *Tipărituri* în *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene (Studii și documente)*, vol. XIII, Bucureşti, 1906, p. 6—7; G. Alexici, *Insemnări dintr-o călătorie* în *Noua revistă romînă*, XI, 1912, p. 203; Dr. Egon Hajek, *Die Hecatombe sententiarum Ovidianarum des Valentin Frank von Franckenstein*. Verlag des Südosteuropäischen Forschunginstituts, Sibiu, 1923; N. Drăganu, *Mihail Halici, Contribuție la istoria culturală romînească din sec. XVII* în *Dacoromania*, IV, 1924—1926, p. I și 77—168; N. Drăganu, *Un manuscris calvino-romîn din veacul al XVII-lea* în vol. *Fraților Alexandru și I. Lepădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936; Musnai Laszlo, *Uj adatok Halici Mihály életéhez ės hagyatė ahoz in Nyely ės irodalomtudomunyi közlemenyek*, IV, evf. 1—2, sz.; Imre Révész, *La Réforme et les Roumains de Transylvanie* în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, tome III, Budapest, 1937; N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1938; N. Albu, *Istoria învățămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; C. Tagliavini, *Influences du Psautier Huguenot*, în *Cahiers Sextil Puşcariu*, I, 1952, F. 1;

A. Fochi, *Folclor romînesc în Transilvania secolului al XVII-lea* în *Revista de folclor*, III, nr. 1, p. 45—62.

CĂRȚI POPULARE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

În secolul al XVII-lea sfera traducerilor de cărți populare din patrimoniul literaturii bizantino-slave se lărgește mult, fără a ieși cu totul din domeniul religios. Traducerile, întreprinse tot de clerici, se adresează însă și acum mai mult maselor populare, în scopul pe de o parte de a le educa din punct de vedere etic, pe de altă parte de a le instrui. Cartea populară are menirea, așa cum spune Engels „ca, alături de Biblie, să-l ajute (în deosebi pe țăran și pe tîrgoveț) să-și limpezească simțul moral, să-l facă conștient de puterea, de dreptul, de libertatea sa, să-i trezească curajul și patriotismul".

Unele din cărțile de care ne ocupăm mai jos au pătruns la noi din cele mai vechi timpuri în limba slavonă, circulînd multă vreme în copii directe. Din secolul al XVII-lea încep să apară și traduceri care, din nefericire, ni s-au păstrat în puține copii, incomplete. Cea mai răspîndită carte populară din literatura noastră veche este romanul fabulos Alexandria, istoria lui Alexandru cel Mare din Macedonia și a lui Darie din Persida.

ALEXANDRIA

Ni s-a păstrat o parte din cea mai veche traducere romînească (probabil efectuată în Transilvania) a variantelor sîrbești, în copia preotului Ion Romînul din satul Sîmpietru, regiunea Hunedoara, scrisă între 15 iunie 1619 și 15 februarie 1620 (ms. nr. 3821, *Codex Neagoeanus*). Copistul arată motivele pentru care s-a ostenit: „Adecă eu mult greșit și ticălos popa Ion din Sîmpetru scriș această carte ce se cheamă Alixandrie și mă ustenii cît putui și o scriș să cetească și să socotească bine ce este împărăție ceștii lumi deșarte și mîngănoase".

Deoarece textul din *Codex Neagoeanus* pare a fi prototipul tuturor copiilor manuscrise și tipăriturilor ulterioare, putem să ne adresăm pentru analiză oricărui text posterior.

Romanul are două părți, prima fiind mai ales eroică și alcătuind un fel de cod al virtuților bărbătești, a doua, mai ales etică, oferă un îndreptar nu numai pentru viteji, dar și pentru înțelepți.

Narațiunea începe cu izgonirea împăratului Netinav din Egipt. Craiul avirilor (avarilor), craiul harapilor (arabilor), craiul cazîlbașilor (mezilor) și craiul etiopilor se plîng lui Darie, împăratul perșilor, că nu mai pot viețui de Netinav, care cu ajutorul farmecelor sale, le-a luat toate bunătățile. Darie vine cu oaste asupra lui Netinav, acesta, travestit în vraci, merge la curtea lui Filip în Macedonia. Solicitat de Olimpiada, să-i dea „ierbi de feciori", Netinav promite că va conjura pe zeul Amon, în realitate pogoară el însuși în iatacul Olimpiadei, prefăcut într-o himeră. Nașterea lui Alexandru (nume grecesc semnificînd mare, ales, de fapt apărătorul bărbaților) este oprită pînă ce planetele stau pe tocmeală spre a se evita ceasul rău, zodia nefavorabilă. Filip, prevenit în vis de nașterea coconului, vine acasă din război și-l binecuvîntează, apoi îl încredințează lui Aristotel ca să-l învețe carte. Într-un an, Alexandru deprinsese psaltirea și în șapte ani toată filozofia lui

Aristotel şi a lui Netinav. De la început Alexandru manifestă o inteligenţă neobişnuită. Pe Netinav îl pune să-şi prevadă singur moartea şi fiindcă Netinav îi răspunde că va muri de mîna fiului său, Alexandru, spre a se convinge dacă este tatăl lui cu adevărat, îl aruncă dintr-un foişor. Olimpiada îi confirmă că Netinav fusese tatăl său. Alexandru e foarte viteaz. Încalecă pe Ducipal (Bucefal — cu cap de bou), cal sălbatic cu corn în frunte, întrece la alergări pe curteni („boieri"), se bate cu vitejii din ostrovul Dalfionului şi-i învinge, împacă pe Filip cu Olimpiada, părăsită la sfatul unor boieri, taie „precum să taie" pe tătari (sciţi) şi pe împăratul lor Altamiş, înlocuindu-l cu Fraut (corupţie din Lanţatura, Ioan Asen III), prinde pe Anarhos, împăratul Pelagonitului, răpitorul Olimpiadei, şi-l predă lui Filip. Filip înjunghie pe Anarhos, dar moare totodată şi el. Atunci Alexandru se urcă în scaunul Macedoniei şi dă ordin să se pregătească oştile de război. Tocmai soseşte un sol de la Darie, Candarcus, ca să ia el tronul şi să oblige Macedonia la haraci. Alexandru îl primeşte cu cinste, dar rupe scrisoarea lui Darie şi-l expediază înapoi. Darie trimite atunci pe Calidonuş cu două rotile, jucării pentru Alexandru, două racle pentru a fi umplute cu banii de tribut şi doi saci cu mac, simbol al mulţimii soldaţilor săi. Alexandru sparge raclele, mănîncă macul şi la rîndul său trimite lui Darie o traistă de piper ca să vadă cît de „iuţi" sînt macedonenii. Apoi, fără a mai aştepta răspunsul lui Darie, porneşte la luptă. I se supun de bună voie Solunul (Salonicul) şi după oarecare gîlceavă Antina (Atena), unde macedonenii taie iarăşi „cum să taie" pe atenieni. La Rîm, Alexandru este condus la biserica lui Solomon de Sabela şi i se oferă mai multe daruri : plaşca (platoşa) şi emurlucul (mantaua) lui Solomon, prevăzută cu trei pietre vindecătoare de boli, un farij (cal alb) cu şaua din piele de aspidă bătută în diamante, sabia lui Armeleuş (Menelaos), suliţa lui de fildeş şi pavăza lui Patrichie (Patroclu), învelită asemenea în piele de aspidă (se observă aici o contaminare cu *Iliada*). I se arată lui Alexandru cartea prorocului Daniil cu profeţia despre inorogul ce va goni pardoşii de la apus şi va împunge în inimă berbecele cel mare, tălmăcindu-i-se că inorogul este el, iar berbecele Por.

De la Rîm, Alexandru o ia înspre „Ţara Leşească". Într-un pustiu, îl întîmpină oameni-reptilă cu obraz de om şi trup de şarpe, iar la un munte de fier femei-păsări, cu trup de pasăre şi obraz de femeie (sirene ; contaminaţie cu *Odiseia*). Luptătorii ajung în Egipt şi de acolo la Marea Albă, unde fac „catarge" şi pornesc în trei direcţii : Alexandru spre „răsărit" unde zidi cetatea Alexandria ; Vizantie înspre Ţarigrad, unde întemeie Vizantia ; iar Ptolomei spre „marea Acrîm-Tătar, ce să cheamă Ardeal şi Moldova şi Ţara Romînească". După un an, războinicii se întîlnesc în Egipt şi se îndreaptă acum spre Asia. În Troada eliberează pe „frînci" care se duc la Rîm (contaminaţie cu *Eneida*) de unde „au venit rumînii în Ardeal, în Moldova şi în Ţara Romînească" (adaos de traducător sau copist; din ordinea citării ţărilor romîneşti se vede că tălmăcirea s-a făcut în Transilvania).

Înainte de a se lupta cu Darie, Alexandru trece prin Ierusalim, unde îl binecuvîntează prorocul Ieremia şi se întoarce în Egipt, unde ridică un „stîlp" în memoria tatălui său. Cu Darie, supranumit „măgarul turcilor", se întîmpină la apa Eufratului. Oştile se tăiară „cum se taie" şi Alexandru ieşi învingător. Darie se retrage la Vavilon, urmărit de macedoneni care încă o dată taie oştile vrăjmaşe „cum să taie". Curînd cade şi Vavilonul în mîinile lui Alexandru şi macedonenii pun mîna pe visteria lui Darie, cea cu două

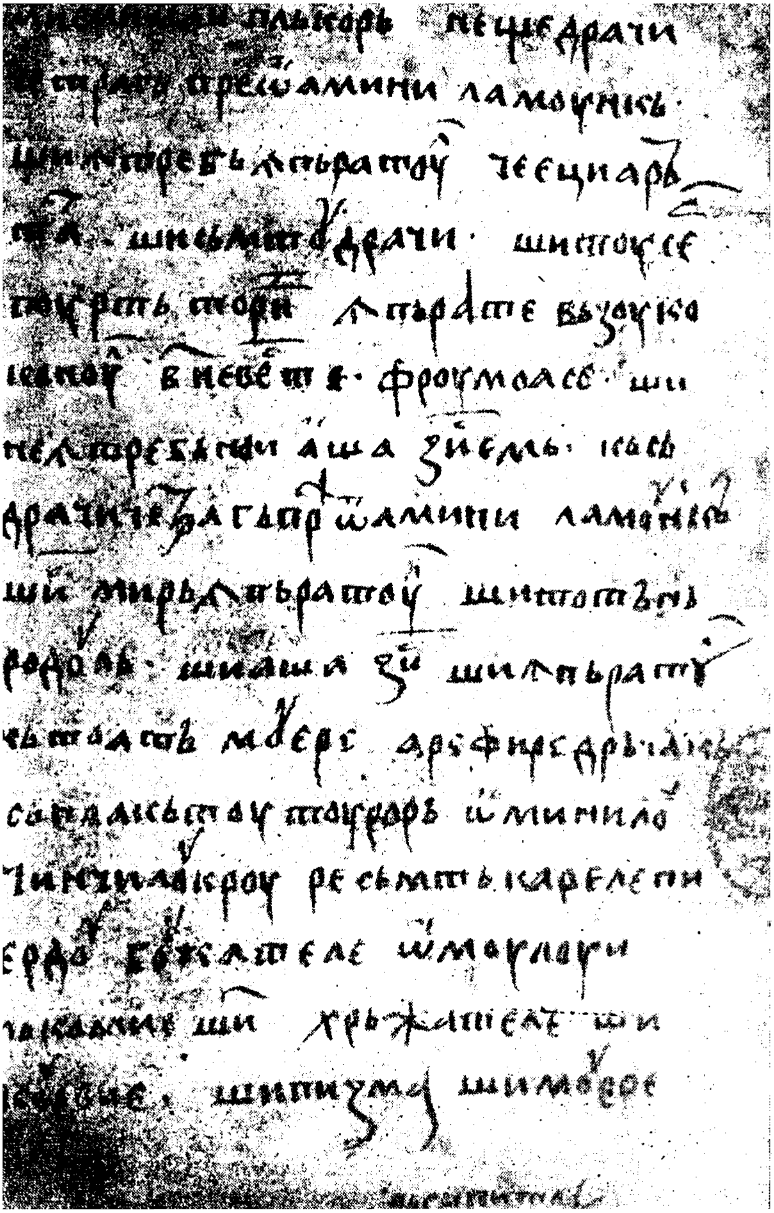

Pagină din *Codex Neagoianus*.

sute de poveri de galbeni, o mie de cai povoduici, o sută de lei cu zgarde de aur, o mie de pardoşi, o sută de bidivii arăpeşti, o mie de blide de aur, 200.000 de coarne de inorog, o sută de potire de aur etc. Un boier deplînge nenorocirea împăratului, cu o comparaţie pe care o va utiliza şi Miron Costin:

„Aşa iaste împărăţia, ca şi copaciul mare: cînd cade, mare sunet face. Şi vîntul copaciul mare surpă şi-l sparge".

După sfatul prorocului Ieremia (miraculos creştin) Alexandru merge el însuşi în solie la Darie, ca să ceară haraciul, şi este recunoscut de Caudarcus, dar nu se lasă prins. Darie cere ajutorul lui Por, împăratul indienilor, însă zadarnic, pentru că macedonenii, preveniţi, taie oştile la timp „cum să taie" (expresie stereotipă necesitată de iuţeala povestirii). Oştile duşmane sînt complet înfrînte şi Darie, părăsit de boierii săi care încercaseră să-l omoare, e ridicat din pulbere de Alexandru şi luat captiv. Macedoneanul se urcă în scaunul lui din cetatea Persidei. Darie îi încredinţează pe fiica sa Ruxandra, Alexandru se însoară cu ea şi spînzură pe ucigaşii lui Darie.

După ce mai bat pe Criş (Cresus) împărat, cuceritorii ies din „lumea mirului" (mireană) şi intră în ţinuturi fantastice. Întîi se lovesc de nişte femei sălbatice cu păr de porc şi ochi de stele; apoi de furnici mîncătoare de oameni, apoi de pitici de un cot, cotropiţi de cocori, pe care-i învaţa sa-şi facă arcuri şi săgeţi.

Aici începe textul copiat de Popa Ion Romînul în 1620. Pe un stîlp, Alexandru citeşte o inscripţie a împăratului Sanhos, prevenind că mai încolo se află raiul. Sanhos fusese ucis de uriaşi canibali. Aceştia vin şi asupra macedonenilor, dar soldaţii lui Alexandru îi taie, „cum să taie". Mai departe vazură oameni cu şase mîini şi cu şase picioare, psoglavi sau chinochefali (oameni cu cap de cîine, căpcăuni), raci gigantici, capabili să mănînce un cal, nagomudri, adică înţelepţi goi (gr. *ghimnozofişti*), urmaşi ai lui Sit, brahmani, vegetarieni, despărţiţi de femei, numiţi şi blajini, locuind în ostrovul Macaron (*srb. makaronski otak* = insula fericită). De la Evant, împăratul nagomudrilor (recte Dandamis, *evant* fiind numai un epitet cu semnificaţia în limba greacă „plăcut", luat de traducătorul sîrb drept nume propriu), Alexandru primeşte un clondir de apă vie şi i se indică locul raiului cu sfatul de a-l privi de departe. Văzu apoi ispolini, adică centauri, şi oameni cu coadă de oaie numai cu un picior, o mînă şi un ochi, adică ciclopi.

Războiul cu Por împărat este cea mai mare ispravă a lui Alexandru Macedon. Por aruncă în luptă 100.000 de lei „învăţaţi la război", iar Alexandru 1.000 de bivoli şi 1.000 de tauri. Oastea lui Por era mult mai numeroasă, totuşi Alexandru a tăiat-o „cum să taie". În a doua luptă, Por a venit cu 100 de elefanţi cu cîte 30 de puşcaşi, iar Alexandru cu 1.000 de camile şi 1.000 de catîri şi pentru a doua oară ostaşii macedoneni au tăiat pe ostaşii indieni „cum să taie". Por însuşi a murit de data aceasta în luptă, lovit de Alexandru cu „hangeriul".

Pretutindeni romanul are concepţie religioasă (nici o izbîndă nu se înfăptuieşte fără ajutorul lui Savaot) ceea ce nu împietează asupra caracterului epic, eroic. Uneori dăm chiar peste scene de roman cavaleresc, ca în episodul turnirului între Alexandru şi Por:

„Și-și luă platoșe și coiful și încălecă pre Ducipal, și-și luo sulița și ieși din oaste lui (Alexandru); și ieși și Por din oaste lui; se loviră cu sulițele și frînseră sulițele; și scoaseră buzduganele și să loviră de cîte 10 ori; și scoaseră săbiile..."

Alexandru apare ca un erou ambițios, decis să stăpînească tot pămîntul. Din India purcede cu oștile în țara amazoanelor. Împărăteasa acestora, Talistrada, îi trimite haraci 3.000 de fecioare. Deoarece nu i s-a opus, Alexandru îi apreciază darul, dar nu-l primește. În schimb, pe Evimitrie împărat, care-l înfruntă, îl taie.

Episodul cuceririi țării Mastridonului a împărătesei Cleofila-Candachia este unul din cele mai umane ale romanului. După ce bate oștile lui Candusal, fiul Cleofilei, Alexandru, travestit în Antioh, ia pe Candusal și se duce să vadă pe Cleofila și vestitul ei palat. Pe drum însă se oprește și descinde în iad, unde găsește pe Sanhos, pe Daric și pe Por, legați de draci.

Cetatea Cleofilei abundă în fast oriental și e zugrăvită ca în basme (romanul întreg avînd factură de basm):

„Era toată de aur și păreții, și acoperită cu aur, și palatul ei tot de aur și scaunele de aur, iar masa de piatră adamantă și păharele pre masă tot de piatră antraxa și de zmaragda și de zamfir și de prohiracta și de criștar. Și pre mijlocul casei, curè izvor mic de apă frumos ca aurul și dulce ca zaharul. Și-l băgă într-altă casă; și era păreții tot de petri scumpe și nestemate și cu mărgăritari podobite; și lumina ca soarele. Și merseră într-altă casă; era de lemn cioplit, de lemn ce se cheamă evsenica și asipit; și acele lemne nu le arde nici focul. Și intrară într-altă casă iarăși cioplită de lemn ce se chiamă bulicsa și evanisa și de chiparos. Și era pusă ace casă tot în maiestrie pre 4 fuse de fier și cu broaște și le învîrtiè cu bivoli; și începură a se întoarce casele și a să sui în sus toată cetatea și iar să pogoriè".

Întrucît a scăpat pe Candusul de Evagrid, Cleofila se bucură de vizita lui Alexandru și-l scapă la rîndul ei de mînia lui Daryf, celălalt fiu, ginere al lui Por. Alexandru își ia cuvenitul haraci și se întoarce la ai săi nevătămat.

În a doua parte, mai ales, eroul devine un exponent al destinului exemplar, acționînd după norme dinainte stabilite și vorbind în maxime. Cînd un slujitor îl înștiințează ca cineva a furat un pahar de la curte, Alexandru răspunde: „Unui va fi, tot vor zice oamenii pahar împărătesc și tot va fi al meu". Aristotel îl sfătuiește să se îngrijească de un moștenitor. „Nu mi-e dat să fac eu cocon de trupul meu, ce vor rămîne lucrurile mele", răspunde împăratul. Unui bătrîn care-și înegrește barba îi zice: „Pazește-te să nu te înșele cerneala, că barba va fi neagră, iar picioarele slabe, și tu te ții tînăr, iar zilele se vor împuțina și tu vei muri". Cineva îi cere zestre pentru fata lui. Alexandru îi dă 100.000 de galbeni. Omului i se pare darul exagerat. „Darul împărătesc, răspunde Alexandru, mare este". Altcineva aduce vestea ca a găsit comoara lui Iov. Împăratul netulburat, îl convinge că, de vreme ce a găsit-o, i se cuvine, iar cînd găsitorul arată că s-a săturat de cărat aur, Alexandru trimite soldații să-și împartă restul. Un cerșetor îi cere un ban, el îi dă un oraș. Cerșetorul spune că nu i se cade lui să stea în cetate, iar împăratul răspunde: „Nu caut eu cum ți se cade ție, ce caut cum se cade mie să dau". Un tîlhar adus înaintea lui are curajul să declare că el omoară, din lipsă, numai cîte un om, spre a-l jefui, pe cînd un împărat ucide mii de oa-

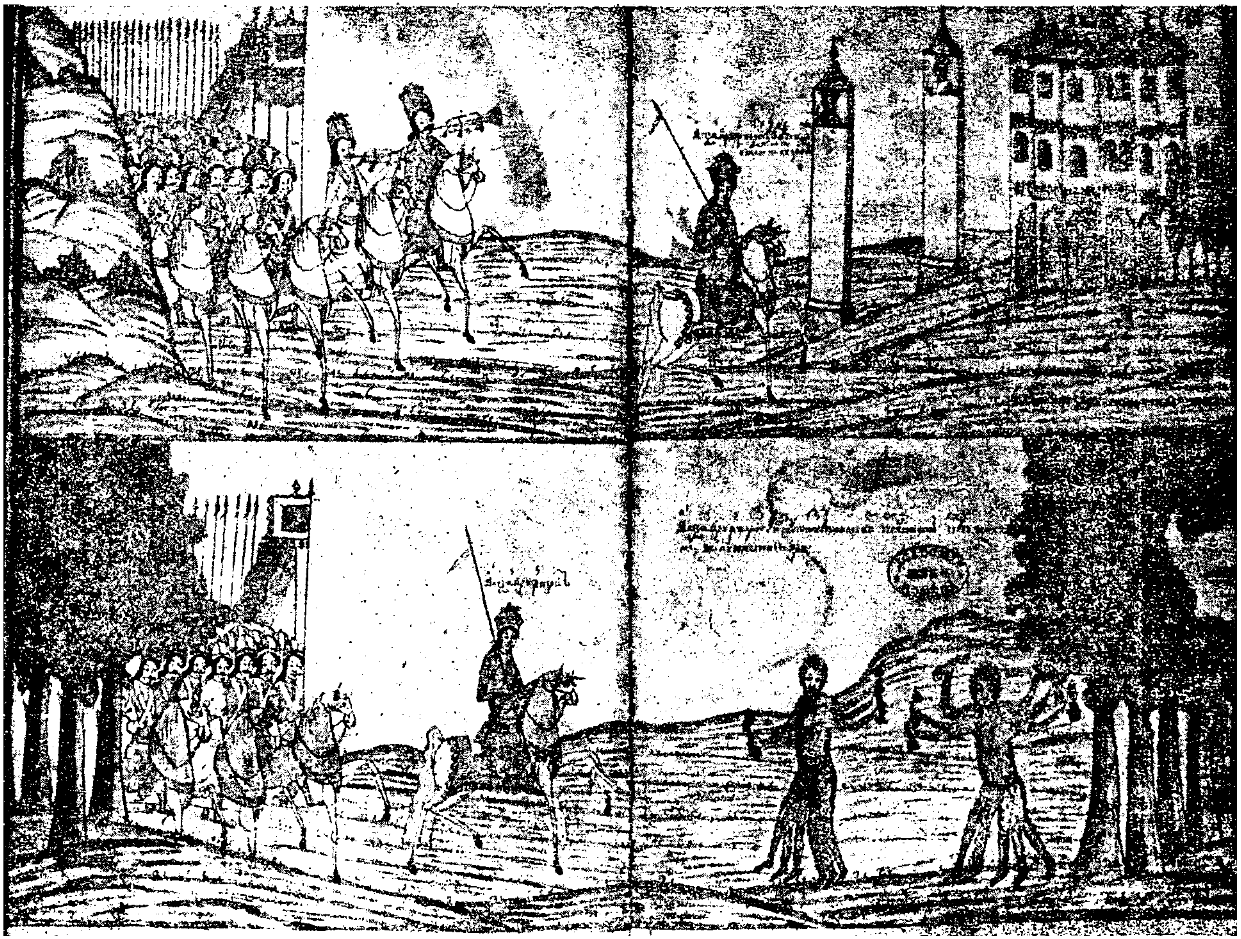

Alexandria, desen de Năstase Negule.

meni și jefuiește cetăți întregi. Alexandru îl iartă și-l pune căpitan peste o mie de oameni. Olimpiada îi scrie, rugîndu-l să se întoarcă în Macedonia, el îi răspunde că nu-i este dat să revadă aceste locuri și o chiamă în Babilonia. Eroul e predestinat să aibă sfîrșit tragic și e conștient de acest lucru.

O femeie rea din Macedonia, Minerva, sfătuiește pe fiii ei Vreonuș și Levcaduș să ucidă pe Alexandru. Levcaduș îi toarnă otravă în pahar, Vreonuș, potrivnic crimei, se sinucide. Alexandru, presimțind moartea apropiată, se tînguie cu cuvintele pe care le va folosi Miron Costin în *Viața lumii:*

„O lume mincinoasă, lume înșelătoare, o moarte năpraznică, o lume deșartă, o mărie putredă și mîngănoasă și înșelătoare, cum te arăți dulce în puțină vreme și de grabă vini amar; cum să zice: nu este bucurie pre lume să nu să schimbe cu jele, nici mărie pre pămînt să nu să pogoare; binele mult rău așteaptă".

Zadarnic vraciul Filip spintecă un catîr și bagă pe Alexandru în el ca să-i prelungească viața. După ce-și ia rămas bun de la Olimpiada, Ruxandra și calul său Ducipal, Alexandru moare în țara „Ghersimului, aproape de Eghipt, unde au zidit Iosif cel prea frumos cele 7 jitnițe lu faraon împărat în luna august 15 zile". Ducipal razbună pe loc moartea stăpînului său străpungînd în inimă pe Levcaduș. Trupul ucigașului este aruncat la cîini. Nu mai puțin tragică este moartea Ruxandrei. Ca Julieta mai tîrziu, Ruxandra ia hangerul lui Alexandru și se înjunghie murind în brațele lui.

„Și se făcu", zice autorul, „ce nu s-au făcut, nice făcu o muiere în lume nicăiere. Și băgară amîndoi într-un sicriniu de aur; și-i duseră la Alixandrie cetate; și făcu în mijlocul cetății turn nalt; și-i suiră sus; și-i zidiră acolo sus. Și stau și pînă astăzi".

Cronicarii învățați, ca Miron Costin, disprețuiau minciunile *Alexandriei,* geografia și istoria ei de fantezie, totuși au reținut fondul moral și desigur și pe cel epic, care i-a îndemnat să citească biografiile propriu-zise ale eroului în Quintus Curtius și Plutarh. Cititorilor de mai mică cultură, ca Popa Ion Romînul, *Alexandria* le dădea însă în afară de desfătare literară și iluzia cunoașterii unor fapte și peisaje în existența cărora nu-i nici o îndoială că credeau. Astfel se explică interpolarea cu venirea lui Ptolomeu în Sciția, la marea Acrîm Tătaru care are la bază expediția adevărată a lui Alexandru cel Mare în Dacia în anul 335 dinaintea erei noastre și interpolarea cu privire la originea romînilor de la Rîm. În același timp, eroi ca Darie și Por au devenit foarte cunoscuți în popor, iar căpcăunii, Ducipal și blajinii au intrat în țesătura basmelor și în tradiții.

După secretarul lui Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro, *Alexandria* s-a tipărit în 1713 în tipografia mitropolitului Antim Ivireanu din București. Nu ni s-a păstrat nici un exemplar din această ediție, dar dacă ținem seama că majoritatea manuscriselor ulterioare diferă prea puțin între ele, trebuie sa admitem că ediția din 1713 era făcută după aceeași traducere din secolul precedent pe care o cunoaștem din copia popei Ion Romînul. Ediția apărută la Sibiu în 1794, în tipografia lui Petru Bart, prima ediție tipărită cunoscută, nu se deosebește decît foarte puțin de traducerea copiată în 1620. Este ediția care se retipărește în mod curent, stilizată și de M. Sadoveanu în ediția sa din 1909, *Istoria marelui împărat Alexandru Macedon, în vremea cînd era cursul lumii 5250 de ani.*

VARLAAM ŞI IOASAF

O mare circulaţie în perioada feudală a literaturii romîne a avut romanul *Varlaam şi Ioasaf*, la origine legenda lui Buddha (Yuddsatf, derivaţie arabă din Bodhisattva, care în limba sanscrită înseamnă aspirant la demnitatea de Buddha).

Legenda vieţii lui Buddha a trecut din India mai întîi în Persia. Cînd creştinismul s-a răspîndit aici, cineva a introdus în ţesătura povestirii, după vederile noii doctrine, pe călugărul Balauhar (Varlaam) cu rolul de a iniţia pe tînărul Ioasaf în tainele noii religii. Tradusă în limba arabă, legenda a pătruns în Siria şi de aici în Georgia şi Palestina, la Ierusalim, unde un călugăr Ioan i-a dat forma grecească sub care s-a răspîndit în Europa şi, prin intermediar slavon, la noi. Udrişte Năsturel a tradu-o în romîneşte în 1649.

În prelucrarea grecească, legenda lui Buddha a fost transformata într-o apologie a creştinismului şi a vieţii ascetice. Aici brahmanii sînt înlocuiţi cu creştinii adepţi ai învăţăturii apostolului Toma. Ioasaf e crescut într-un palat, departe de suferinţele omeneşti, şi ajunge să se întrebe asupra rosturilor vieţii prin nişte întîmplări. Vede un cocoşat şi un orb şi-şi dă seama că omul este bîntuit de boli, vede un bătrîn, şi înţelege că tinereţea e trecătoare, un mort, şi pricepe că viaţa se sfîrşeşte. Dar pentru a ajunge la cunoaşterea supremă, în creştinism nu mai este suficientă ca în buddhism, meditaţia. E nevoie de iniţiere prin săvîrşirea unor taine, ca botezul şi cuminecătura, oficiate de un om cu darul preoţiei. Acest rol îl va juca un anahoret din pustiurile Senaridului, Varlaam. El se travesteşte în negustor şi vine sa înfăţişeze prinţului o piatră preţioasă, „mărgăritarul învăţăturii mîntuitoare". Ioasaf ascultă parabolele simbolice ale lui Varlaam şi se creştinează, petrecîndu-şi timpul în rugăciuni şi lacrimi.

Împăratul Avenir şi vizirul său Varahia pun la cale un plan pentru a întoarce pe Ioasaf la traiul de mai înainte. Aduc pe vrăjitorul Nahor, care semăna cu Varlaam, şi-l silesc să discute cu filozofii de la curte asupra superiorităţii credinţei lui, dîndu-se drept Varlaam. Ioasaf, crezînd că Nahor e chiar Varlaam, îl ameninţă că-l va ucide dacă se va dovedi că a fost înşelat. Nahor, înspăimîntat, apără creştinismul cu atîta căldură, încît la sfîrşit se converteşte el însuşi la noua religie. Se înţelege că atît pildele lui Varlaam cît şi pledoaria lui Nahor sînt expuse în aşa fel, încît ideea de creştinism să triumfe. Ultima încercare la care e supus Ioasaf pentru izbînda deplină a credinţei este similară celei la care e supus Bodhisattva înainte de a deveni Buddha. Aici rolul zeului Mara este jucat de vrăjitorul Tevda. Acesta convinge pe împărat că fiul său poate fi abătut din rătacire, dacă va fi ispitit de femei frumoase (tema a devenit celebră prin Boccaccio). Ioasaf este pe punctul de a se lăsa învins de atracţiile unei femei, cînd rugîndu-se lui Dumnezeu, aţipeşte şi are, în vis, viziunea raiului şi a iadului. Deşteptat apoi, el se stăpîneşte şi priveşte în jurul său cu scîrbă, cucerit definitiv de necesitatea ascezei, a înfrînării poftelor pentru a cîştiga după moarte un loc în rai, în viaţa veşnică de dincolo. Tevda însuşi, văzîndu-şi planul eşuat, îşi arde cărţile vrăjitoreşti mincinoase şi, mergînd în pustie, se botează.

În mare parte *Viaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf* este obositoare prin tonul predicator, religios, şi prin abundenţa citatelor biblice, introduse insidios în textura povestirii. Dar unele învăţături avînd caracter de parabole,

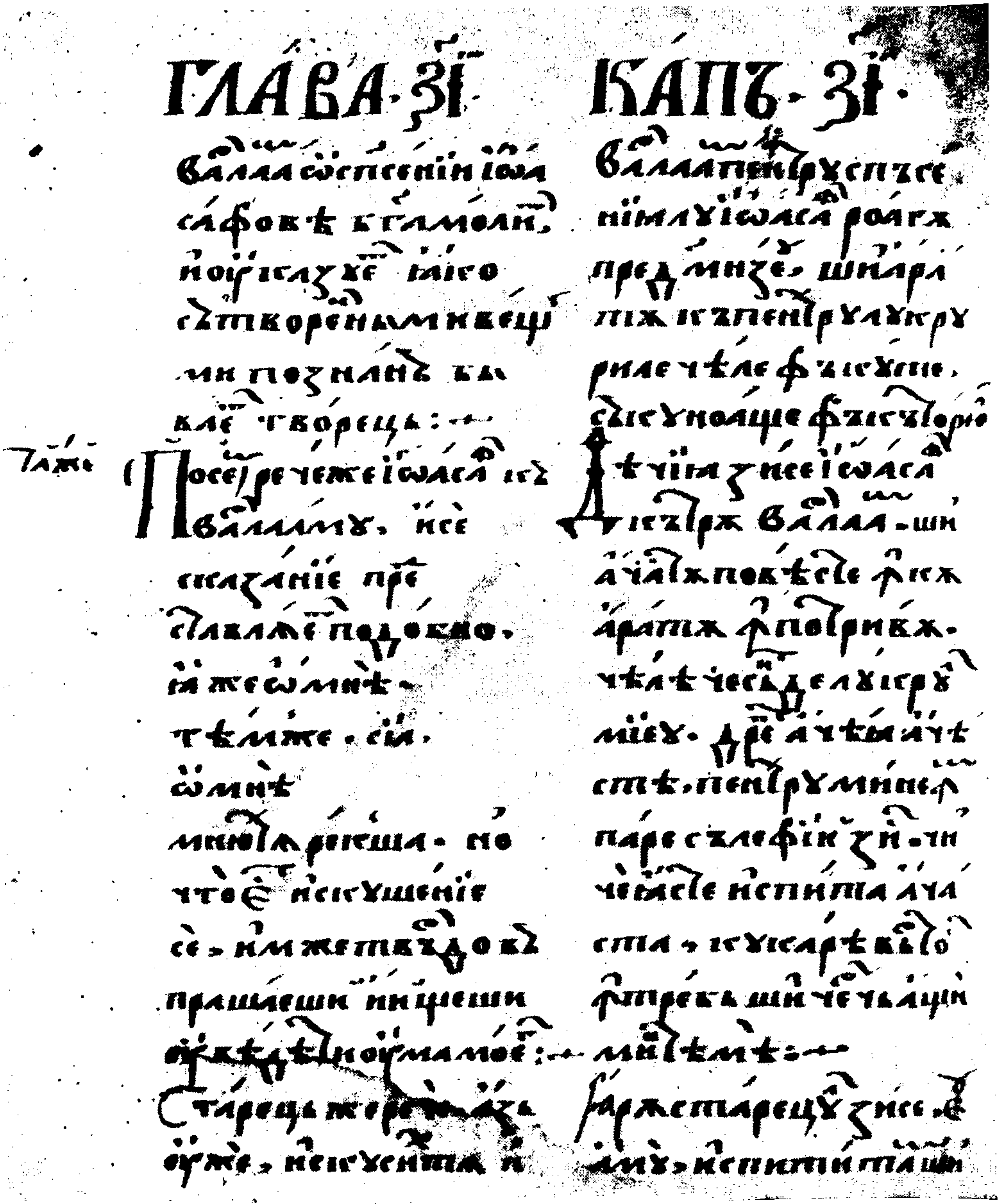

ГЛАВА ЗI КАПЪ ЗI

Pagină din *Varlaam şi Ioasaf* (fila 190v).

rămăşiţe din vechile epopei indiene, nu şi-au pierdut farmecul nici pînă acum. Aşa de exemplu e parabola inorogului, povestită în *Mahabharata* de înţeleptul Vidura, regelui Dhrtahastra.

Un om urmărit de un inorog, animal himeric, cade într-o prăpastie, dar se prinde cu mîinile de crengile unui copac. Uitîndu-se în jos, vede rozînd la rădăcina pomului un şoarece alb şi un şoarece negru. În fundul prăpastiei, un şarpe scoţînd foc pe gură aşteaptă să-l înghită. Pe creanga de sub el zăreşte patru capete de aspidă, iar din vîrf picură puţină miere. Uitînd de toate primejdiile, omul se aşterne pe mîncare. Semnificaţia parabolei : prăpastia este lumea, copacul viaţa, şoarecii timpul (cel alb ziua, cel negru noaptea) ; aspidele : cele patru stihii ale timpului ; şarpele, iadul ; mierea ispitele vieţii la care omul, pradă atîtor adversităţi, nu renunţă [1].

Varlaam şi Ioasaf a avut o influenţă considerabilă în pictura bisericească şi în folclor. Pe bolta Mănăstirii Neamţu sînt zugrăvite treizeci şi două de scene din roman. O icoană de la Horez reprezintă pe cei doi sfinţi, Varlaam şi Ioasaf. Mai ales motivul fundamental al romanului, *fortuna labilis*, exprimat în final („Primeşte-mă pustie ca o maică pe fiu-său în sînul tău cel lin şi negîlcevitor care au fugit de rea şi amăgitoare lumea acesta“) a avut ecou în sufletul cititorilor. Astfel, un anonim îl pune în versuri în acest chip :

Priimeşte-mă pustie
Întru a ta pustnicie!
Primeşte-mă şi pe mine
Ca maica pruncul la sine
În linişte şi tăcere
S-am puţină mîngîiere.
Primeşte-mă şi pe mine
Carele-am fugit de lume
Că e rea şi-nşelătoare
Şi foarte amăgitoare.

Versurile au devenit colind şi le culegea Anton Pann (cu unele dezvoltări proprii) în ale sale *Cîntece de stea.*

ALBINUŞA

După *Alexandria.* urmează în *Codex Neagoeanus* un text cu titlul *Dulce învăţătură din toate capetele cărţilor lui Hristos şi a sfinţilor apostoli şi a prorocilor şa mai marilor patriarşi pre cuvioşi părinţi, din carte ce să chiamă Albinuşe poveste.* Această *Albinuşă* nu trebuie confundată cu *Albina (Melissa)* monahului Antonie, tipărită, după cîte se afirmă, la noi, în greceşte, pe vremea lui Neagoe Basarab. Este o traducere prin intermediar sîrbesc a faimoasei colecţii de maxime alcătuite în secolul al XIII-lea de călugărul benedictin bolognez Tommaso Gozzadini, *Fiore din virtù.* Copia făcută de popa Ion Romînul în 1620 s-a păstrat numai parţial, avem însă o versiune com-

---

[1] În ms. rom. 1398 se află o gravură a scenei, după versiunea rusească a romanului, pictată de Gabriel Uşacov. Această parabolă se află şi în *Viaţa sfîntului Nifon* de Gavril Protul. Altă pildă, a celor două racle, a trecut din versiunea slavă a romanului în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* şi în folclor.

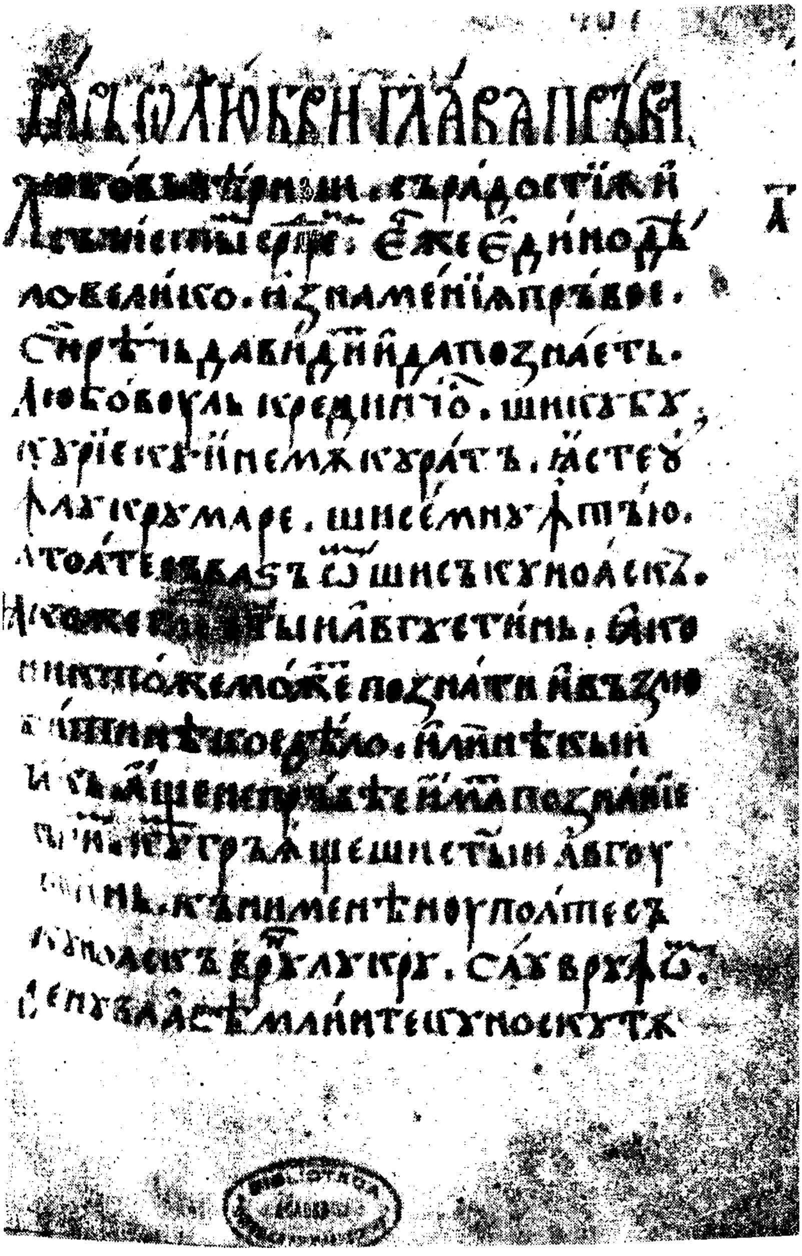

Pagină din *Fiore di virtù* (fila 457).

pletă, aceea a lui Costea Dascălul de la biserica sf. Nicolae din Șchcii Brașovului copiată în anul 1693 (ms. B.A.R.P.R. nr. 1436).

În titlul unei traduceri rusești copiate în veacul al XVIII-lea, cartea *Floarea virtuților și a viților*, se arată că a fost „tradusă din limba italiană în valahă sau bogdănească de către Gherman Vlahul, iar din valahă tradusă în slavă de Veniamin ieromonahul Rusin, la anul 1592". Asta înseamnă că traducerea în limba slavonă (ruteană) a cărții lui Tommaso Gozzadini s-a făcut în Moldova în secolul al XV-lea. Recent s-a descoperit un manuscris slavon cu traducere interliniară în limba romînă (ms. 4620, f. 457—627) care pare a fi tot de la începutul secolului al XVII-lea. Ipoteza că traducerea romînească direct din italienește datează din secolul al XV-lea este nefundată (limba „bogdănească" adică moldovenească a secolului al XV-lea era limba slavă de redacție ucraineană).

Traducerea în romînește care a circulat mai mult s-a făcut la sfîrșitul secolului al XVII-lea, din greacă, de către ieromonahul Filotei sfîntagorețul, la cererea paharnicului Constantin Sărăchin, fiul unui doctor Criteanu, și s-a tipărit în 1700 la Snagov, în tipografia condusă de Antim Ivireanul.

Maximele din *Floarea virtuții* sînt extrase din *Biblie*, din scrierile patristice (sf. Grigore, sf. Augustin), din autori clasici : Platon, Socrate, Aristot, Pithagora, Ovidiu, Cicero, (Tulie), Seneca, *(De forma honestae vitae*, *De moribus)* și din diverse scrieri medievale adunate mai înainte de Albertano da Brescia în *De arte loquendi et tacendi* (1245) și de un anonim în *Liber consolationis et consilii.*

Cartea e împărțită în 34 de capitole. Fiecare capitol cuprinde o definiție a virtuții sau vițiului (după o virtute urmează totdeauna un vițiu), o comparație a virtuții sau a vițiului cu un animal, o înșirare de maxime referitoare la virtute sau vițiu și o istorioară adevărată. De exemplu, la capitolul *Pentru înțelepciune*, se dă întîi definiția :

„Înțelepția, precum au zis Tulie, are trei părți : aducerea aminte a lucrurilor celor trecute, mintea, ca să aleagă adevărul din minciună și binele de rău, și vederea înainte, adecă să vază mai nainte în lucrurile lui. Aceste trei lucruri să cunosc cu alte două chipuri ; cu sfătuirea și cu urmarea sfătuirei".

După definiție urmează comparația, „asemănarea" :

„Și poți ca să asemeni darul înțelepției pre furnică, carea iaste nevoitoare vara, pentru ca să afle aceea cu carea trăiește iarna. Și aducîndu-și aminte de vremea care au trecut, strînge vara ca să aibă iarna, că vara află orice-i trebuiește și veade înainte spre vremea cea viitoare și despică prin mijloc tot fealiul de hrană, pentru ca să nu să strice iarna, și aceasta o face cu o înțelepție a sfatului celui firesc".

După comparație vine șirul maximelor (dăm numai cîteva) :

Seneca au zis : Eu de aș avea un picior în groapă, încă-mi trebuiește să învăț.

Aristotel a zis : Înțeleptul ține arma pentru toată împoncișarea.

Alexandru a zis : Noaptea s-au făcut pentru ca să socotească omul ce va face zioa.

Theofrast au zis : Nici un lucru bun nu poate ca să ție multă vreme, fără nevoință.

Platon au zis : Învățătura fără ispită și fără iscusință puțin plătește.

În fine se dă „istorioara“ (aici scoasă din *Gesta Romanorum*), interesantă pentru că-i era cunoscută și lui Miron Costin care folosește lecția din ea în poemul *Viața lumii:*

„Pentru darul înțelepției, spun la *Istoriile Rîmnului* că au încălecat într-o zi împăratul, și află într-o luncă pre un filozof singur; și trimise să-l chiame, iară el nu-i răspunse. Iară împăratul văzînd așa, se duse însuș de-l întrebă : Ce face acolo singur? Și îndată, răspunse filozoful, zicînd : Eu învăț pre oameni înțelepție. Iară împăratul zise: Învață-mă și pre mine ceva. Și luînd filozoful un condei, scrise aceasta : *În fieștecare lucru ce vei să faci, socoteaște ceale ce vor să vie.* Și luo împăratul scrisoarea aceasta, și întorcîndu-se în Rîm, o lipi în poarta polății lui. Și stînd multă vreme, s-au întîmplat oarecari oameni mari din cetatea aceia de socotiră ca să omoare pre împaratul; și făgăduiră bani mulți unui bărbiariu ca să taie capul împăratului acolea unde-l spală; și i-au făgăduit că-l vor scăpa. Și într-o zi, mergînd bărbiariul să-l spele, cu gînd ca să-l omoare, precum l-au rînduit, văzu pe poarta polății acea scrisoare care zice: „Ori ce vei vrea să faci, socotește întîi aceia care poate ca să-ți vie“. Și îndată, cu tot se temu, părîndu-i că împăratul au făcut de o au pus, pentru că au aflat aceia care au rînduit să facă. Și într-acel ceas, alergînd, intră la împăratul de-ș ceru iertăciune și-i mărturisi toate. Iară împăratul, neștiind nimica de acest lucru, deaca auzi așa, trimise pentru toți boiarii carii au fost în sfatul lui, și porunci ca să-i omoare; și iertă moartea bărbiariului. Și atunce trimise la filozof de-l aduseră, și deacii nu-l mai lăsă să mai iasă de la dînsul, și-i făcu cinste mare pentru că el îi dedease acea scriptură“.

Istorioara se află și în *Codex Neagoeanus*, și în copia lui Costea Dascălul din 1693. Miron Costin va fi putut s-o citească însă direct în *Gesta Romanorum.*

În *Albinușa*, copiată în 1620 de popa Ion Romînul, se află tema populară *Amărîtă turturică*, trecută în cazaniile lui Coresi și Varlaam și mai tîrziu într-o cunoscută poezie de Ienăchiță Văcărescu. Motivul apare în capitolul despre castitate (pentru *cast* traducătorul pune cuvîntul *famen*, o derivație din *feminus* = efeminat) ;

„Famenul... protivește-să turturelei : dacă-i moare soția, nece o dată nu-l mai uită, nece-și va lua altul; ce totu-și păzește sufletu și curăție și neci odată nu să pune pre lemn verde, ce tot pre uscat, și nece odată nu be apă limpede, ce o turbură cu picioarele — atunci va be“.

În *Albinușa* se găsesc două anecdote, de asemenea cunoscute în literatura noastră populară și cultă. Una despre fiul împăratului Teodosie e cunoscuta snoavă narată și de Boccaccio, privitoare la acel adolescent căruia i se spune că femeile sînt draci, pentru ca întrebat la rîndul său ce i-a plăcut mai mult în lumea unde mersese întîia oară, să răspundă că i-au plăcut dracii. A doua, tratată de Voltaire în *Zadig* și de Mihail Sadoveanu în *Pustnicul Ieronim* este în legătură cu acel înger care întovărășind un sihastru, face diverse crime, pentru a preveni nelegiuiri și mai mari.

FIZIOLOGUL

Manuscrisul Bibliotecii Academiei Republicii Populare Romîne, nr. 1436, copiat în 1693 de Costea Dascălul din Șcheii Brașovului, mai conține o traducere a așa-numitului *Fiziolog*, manual popular de zoologie cu pilde mo-

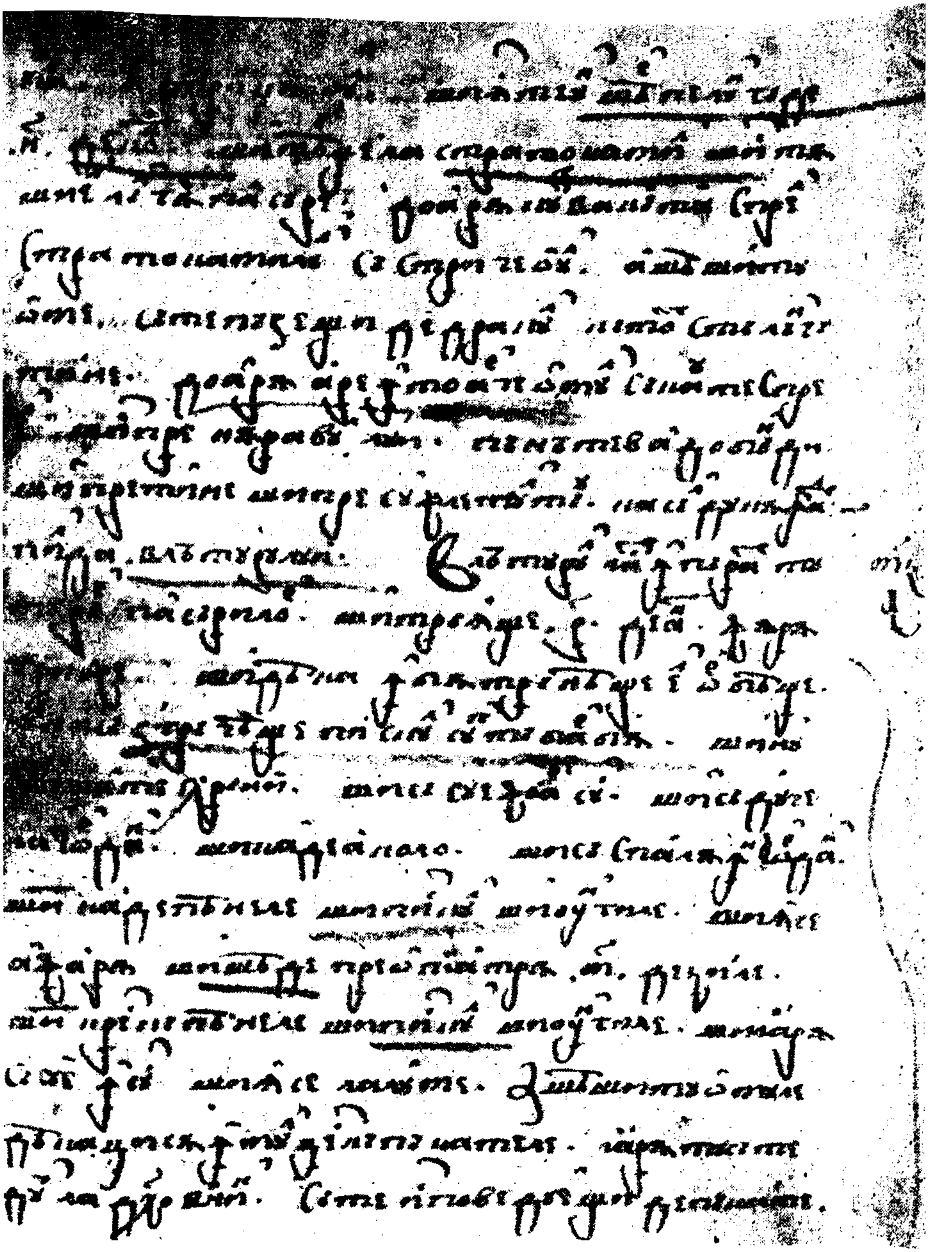

Pagină din *Fiziologul* (fila 47).

ralc, alcătuit prin secolul al IV-lea în Egiptul elenistic și prelucrat în limbile romanice și germanice sub numele de *Bestiarii*. La noi *Fiziologul* vine din literatura bizantină, prin canal sîrbesc.

Ca manual, *Fiziologul* este elementar și naiv, populat mai mult de animale fictive, decît reale. Dar tocmai aceste animale mitice, fantastice, himerice fac din manualul popular de zoologie o operă literară cu o însemnată influență asupra folclorului și asupra literaturii culte.

În general, în *Fiziolog* se dă o descripție sumară a speciei, pentru a se trece la lecția morală. Să exemplificăm cu două spețe himerice, inorogul (un fel de rinocer) și stratocamilul (o combinație între struț și cămilă) ;

„Pentru inorogul. Inorogul este o gadină mare și cu un corn în frunte mare ; și iaste ager ; și agiunge pre căprioara și o lovește cu cornul și o împunge. Deci tot o poartă în corn 40 de zile, pînă putrezește și cade din corn, și pînă o poartă numai cu limba linge sîngele ei, și scurcă tot lingînd sîngele ; aceia îi este hrana foarte cu nevoie și încă ziua de trei ori spre răsărit, și se roagă lui Dumnezeu.

„Așa și tu, ome, nu uita pre Dumnezeu, ce te roagă svinției sale ziua și noaptea".

„Pentru stratocamil spun: stratocamilul iaste pasăre mare. Și cînd oao, oul îl lasă în apă, și-l clociaște cu ochii și tot caută pre el, iară de va căuta într-altă parte, ea strică oul. Și iaste un șarpe lung de 50 de coți, și ajunge la stratocamil și stă și el lîngă pasăre doară cum va căta spre el stratocamilul, să strice oul.

„Așea și tu, ome, să te păzești de dracul că tot stă lîngă tine, doară ar întoarce omul să caute spre el și pre năravul lui, pînă te va dobîndi și pre tine și pre sufletul tău va să-l ducă în iad".

Învățăturile morale sînt introduse, după cum se vede, în mod silnic, adesea fără nici o legătură. Pentru ca cititorul să ia aminte, se inventează un animal cu aspecte cît mai înfricoșătoare. Asemenea animale fantastice au trecut apoi în basme.

Fiziologul are o faună himerică bogată. De aici vine finixul, pasărea cu capul de aur care renaște din propria-i cenușă ; vasiliscul, un balaur cu privirea ucigătoare ; calandrinonul, pasărea cu puteri vindecătoare ; indropul, calul de mare, voievodul peștilor, pilul sau filul (elefantul).

Albinușa, *Floarea darurilor*, se alimentează din *Fiziolog* cînd materializează virtutea sau vițiul. Aici șoimul simbolizează bărbăția, iepurele frica, ursul mînia, păunul îngîmfarea, pelicanul care-și sfîșie pieptul pentru a-și hrăni puii jertfa, privighetoarea curăția și constanța în dragoste. Deoarece avem a face cu niște metafore, era firesc ca ele să fie preluate de poeți (Iancu Văcărescu, în poezia *Ochianul*, folosește simbolul pelicanului). Elemente din *Fiziolog* se află în romanul popular *Alexandria*. Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică* are personaje din *Fiziolog* : inorogul, filul, struțocamila ș.a.

LITERATURA ASTROLOGICĂ ȘI DE PREVESTIRE

Începînd din secolul al XVII-lea au circulat la noi, în manuscrise, traduceri de cărți divinatorii venite prin intermediare sîrbești din literatura bizantină, cu origini din Asiria și Egipt. Sînt cărți astrologice, de pe vremea cînd astronomia nu era încă fundată ca știință, cu elemente de magie, avînd ca bază credința într-o influența a astrelor asupra destinului uman, credința în determinarea sorții de constelația (zodia) ce stăpînește luna în care te-ai născut (horoscop de nativitate fixă) sau planeta ce domină anul în care te-ai născut (horoscop de actualitate). Acestea sînt *Rojdanicele* sau *Zodiacele*. Alte cărți prevestesc viitorul prin ceraunoscopie, observînd zodia în care cade tunetul *(Gromovnice)*; altele, în fine, prezic ce se va întîmpla, interpretînd fenomenele plamosomatice, mișcarea mușchilor *(Trepetnice)*.

Cel mai vechi Rojdanic ni s-a păstrat în copia din 1620 a popei Ion Romînul din *Codex Neagoeanus* și conține prevestiri numai pe trei luni; răpciune (raptio uvae = culesul viilor, septembrie, lună cu care se începea anul în calendarul bizantin), brumariu (octombrie), brumariu mare (noiembrie) și îndrele (decembrie, de la sf. Andrei, Indrea, 30 noiembrie, cînd începe iarna).

Rojdanicul sau *Rujdenița* popei Ion Romînul dă horoscopul după luna de naștere pe sexe, cu rețete medicale de pură fantezie. De exemplu:

„În luna lui Brumariu de se va naște ficiorul, fi-va mic în stat și la păr smad și vorovitoriu. De va învăța carte, el va fi cinstit. De tînăr va cam munci; și va intra în casa împărătească, și va fi stringătoriu de aur și va cădea într-o greață; și de tînăr va merge la giudecată. Și va ave un semn în cap și într-o mînă și în față. Și la o apă va avea frică mare, ce să roage pre Dumnezeu și pre sveti Nicolae. Și să nu să suie în copaci, că va căde și să nu să rămășuească cu nime. Și va dobîndi o rană de altă limbă și va dobîndi o greață; și o frică mare în 7 chipuri; și va să moară. Unde-s svăde să nu margă, că va dobîndi o vătămătură. Primejdii va avea cînd va fi de 20 ai; de va trece de cie, el va vie 205 let. De să va războli, leac: rădăcină de crin și tămîi albă și ulei de lemn; să le pisceze, să se ungă, că se va vindeca. Praznic sveti Nicolae“.

Un *Gromovnic* și un *Trepetnic* s-au tipărit în 1639 cu litere aduse din Țara Romînească la mitropolia din Bălgrad, ceea ce înseamnă ca biserica din Transilvania considera aceste cărți utile, în caz că nu urmărea scopuri materiale.

Iată ce crede *Gromovnicul* că se întîmplă cînd tunetul cade în constelația Capricornului:

„De va tuna în numărul de cornu de capră, atunci ploi vor fi 30 sau 40 de zile și între împărați gîlceavă, și ură și rapire, războaie spre răsarit, și foamete pre alocurea și de bură mare corabiilor va fi perire, și în oameni neputințe vor fi. Iară să va fi cutremur, atunce lature despre austru de foame vor muri și un om cu muiare-ș va muri. Iară se va tuna amiazaze sau va fi cutremur, multe rodure vor pieri și miere multă va să fie întru destul. Iara se va fi cutremur noapte, patimă va fi și greutate multă și ucidere și se vor turburea cetățile și va fi suspinare, lacrămi, și pre mare se vor turbura, și iarna va fi mare și grîu mult“.

Gromovnicul pretinde a da buletine meteorologice care, evident, interesau pe plugari.

Cele mai absurde sînt prevestirile din *Trepetnic*, comentînd contracțiile mușchiulare:

„Chica de se va clăti în oaste veri merge, iară sănătos veri veni.. Urechea stîngă de se va cutremura, rău cuvînt va auzi... Sprînceana direaptă de se va clăti, un cocon va dobîndi. Nasul prespre tot de se va clăti, boierie veri avè... Barba de se va clăti, un om te va tîlni și după aceia de bine

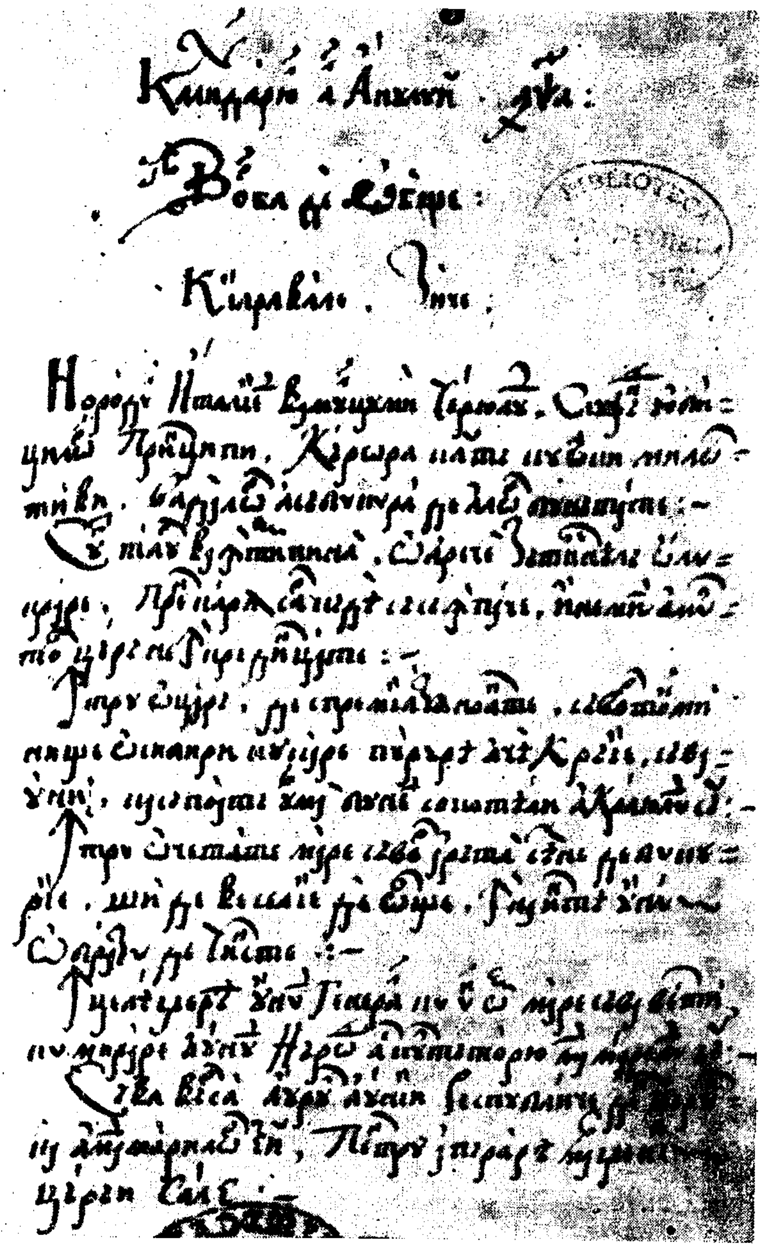

Pagină din *Foletul novel* al lui Brîncoveanu (fila 3).

te va grăi... Genunchiul stîng de se va clăti, o napaste veri păţi... Glezna drepăta de se va clăti, o comoară vei găsi...".

În cartea *Şiapte taine a besearecii*, tradusă de Evstratie Dragoş logofătul, se reproduce hotărîrea soborului din Ankara prin care erau osîndite practicile divinatorii :

„Încă şi ceea ce aduc vrăjitori la casele lor, pentru ca să facă niscare farmeci, aşişderea şi ceia ce vor vrăji în steale, pentru să cunoască multe lucru din ceale neştiute ; şi, mai pre scurt, vrăjitorii şi ceia ce vrăjesc, să nu să cumenece 5 ai. Aşijderea şi ceia ce vor purta la sine avgare sau alte rădăcini sau erbi, dzicînd că sînt bune, să nu să apropie nici o răutate ; aşijdere ceia ce dzic că iaste năroc sau primejdii sau becisnicie, sau ceia ce-şi socotesc dzua care s-au născut şi dzic c-au fost bună sau rea, şi aceştia ca să aibă canon 5 ai".

Între 1667—1669, Staico, grămăticul Bisericii Domneşti din Tîrgovişte, traducea din slavoneşte un indice de cărţi oprite, care interzicea „vrăjile", specificînd tot ce intră în literatura eretică :

„Astrologul... Cartea Gromovnicul, Fulgearnicul ; Luna cu cearcăn. Colindătoriul. Metanie. Mîslenicul. Socotitorul de vise. Vrăjalnicul, vrăjind cu paserile şi cu hiarăle, care sînt aceastea : casa trăsneşte; urechea-mi ţiueşte ; ochiul mijaşte ; focul colcăiaşte ; cîinele urlă, şoarecele ţîţîieaşte ; şoarece haina-mi roade ; broasca michecăiaşte ; pisica miorlăeaşte ; braţul mi se bate ; somnul înfricoşează ; orbul mă întîmpină ; de-mi arde ceva ; focul ţiuiaşte, scînteia din foc sare ; cade omul ; lumînare se stinge ; calul nechiază ; bou pre bou se suie.

„A multe feluri de pasări : albina cîntă ; peaştele se bate ; iarba sună ; lemn de lemn scîrcîiaşte ; frunza sună ; coţofana cîntă ; lupul urlă ; amărăciunea va veni şi alte multe fealuri de vrăjiri...

„Aşişderea şi alte cobe cari sînt cărţi ereticeşti; Cartea cetitoare de stele... în care oamenii nebuni vrăjind cred, căutînd zilele naşterii sale ; nemerirea ceasurilor ; soroaca vieţii ; nevoile năpaştilor ; fealurile morţii ; norocul în neguţătorie ; în slujbe...".

Fireşte, în locul acestor cărţi, indicele recomandă cărţile sfinte. Totuşi biserica nu a împiedicat aşa-numita literatură eretică, ci mai degrabă a încurajat-o, făcîndu-şi din ea o importantă sursă de cîştig. Cît despre autorităţi, acestea se dezinteresau, închizînd discret ochii. De altfel, oameni culţi ca stolnicul Constantin Cantacuzino şi, prin înrîurirea lui, domnitorul Constantin Brîncoveanu, consultau în mod curent cărţile astrologice de prevestire şi un slujitor al curţii, Ioan Romanul (Ioan Frîncul), poate italian de origine, căpătase sarcina de a compila anual calendare străine, cu pronosticuri (ne-au rămas astfel de calendare pe anii 1693, 1694, 1695, 1699, 1700, 1701, 1703 şi 1704).

Sursele lui Ioan Frîncul sînt astrologii Chiaravalle şi Fruniol, precum şi diversele publicaţii periodice veneţiene de tipul : *La Tartana degl'influssi del gran Pescatore di Dorsodura*, *Pallade Veneta*, *Vaticinio delle stelle*, *Burlevole e ridicoloso lunario*, *L'Astrologo grottesco*.

Întîiul calendar al lui Ioan Romanul se subintitulează *Foletul novel* şi este tradus din „limba frîncească, adică italienească în romîneşte numai pentru perierghia (curiozitatea) domnitorului". El cuprinde efemeride obscure, greu de înţeles chiar pentru contemporani.

„Craiul de Spania, dulce doarme.
„În Roma moare un obraz, carele face a cădea nasurile la mulţi...
„În Milan, să danţuieşte...
„În Amesterdam, un neguţatoriu bogat să mufluzeaşte...
„Un om mare den Viena face cale, ca să meargă să gonească pe turc...“

Trecînd la „prognostice“ autorul extrage date tot aşa de sibiline, mai ales cînd este vorba de turci, a caror nimicire o doreşte :

Tartana de Steale zice :

„...Văz de jos o oaste noao turcească, carea ne duce în mîini slavele.
„Şi vaz în Tramontana, lîngă o gîrla, făcîndu-se măcelarii de oşti turceşti“.

Chestiunea izgonirii turcilor din ţările cotropite, inclusiv din Constantinopol, era la ordinea zilei la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi calendarele o aşezau în primul loc. În 1698 apăreau la Augsburg, în limba germană, doua pronosticuri, unul moscovit (*Das muscowittischen Prognosticon*) şi altul otoman (*Ottomanisches Prognosticon*) scrise de Stanislav Reinhard Acxtelmeier, în care se prezicea pieirea turcilor prin intervenţia ţarului Petru I şi a împaratului Leopold. Primul pronostic a fost tradus în greceşte la Bucureşti, anume pentru domnitorul Constantin Brîncoveanu, interesat în cel mai înalt grad de asemenea prevestiri. În ceea ce priveşte pe Petru cel Mare, acesta ţinea la curtea sa un astrolog, pe Petru Şafirov, care-i traducea calendarele lui Iohann Heinrich Vogt, matematician suedez, ale polonezului Stanislav Slovacovici, ale germanului Pavel Halk şi ale lui Wolfgang H. Adelung din Hamburg.

LEGENDE BOGOMILICE

Cu toată prigoana dezlănţuită împotriva lor, în Bulgaria bogomilii au rezistat pînă în secolul al XVII-lea, cînd, sub denumirea de pavlichieni, convertiţi la catolicism şi păstoriţi de franciscani, îi găsim în vreo 14 sate din regiunea Vidinului şi Nicopolului. În urma înăbuşirii unei răscoale împotriva turcilor, în anul 1688, locuitorii satului pavlichian Ciprovăţ se refugiază în Ţara Romînească. Acest curent de emigrare a durat şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, contribuind întrucîtva la răspîndirea credinţelor bogomilice în mediul nostru, oarecare urme regăsindu-se mai ales în folclor. Probabil pentru a preveni erezia, se publică în 1710, la Tîrgovişte, pentru prima dată după manuscrisul original grec (o ediţie în traducere latină a aparut la Veneţia în 1555), o scriere în care se condamnă, printre alte erezii, şi cea bogomilică, *Panoplia dogmatică* de Euthymios Zigabenos.

O legendă cu caracter bogomilic datînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea a fost publicată în 1883 de Moses Gaster. Eroii principali sînt Adam şi Eva. Alungaţi din eden, aceştia au mai stat la porţile lui 15 zile, pîna ce sufletul li s-a „împuţinat“ de foame. Rugat să le dea măcar o mireasmă din rai, Dumnezeu le-a trimis smirnă şi tămîie şi prin îngerul Ioil a scos din eden dobitoacele şi le-a pus sub stăpînirea lor. Cînd însă Adam a vrut să are pămîntul cu boii, i-a ieşit înainte Satana, care nu l-a lasat să tragă nici o brazdă pîna n-au făcut împreună un zapis. Zapisul întărit prin tipărirea palmei lui Adam în piatră acorda pămînt lui Adam în schimbul

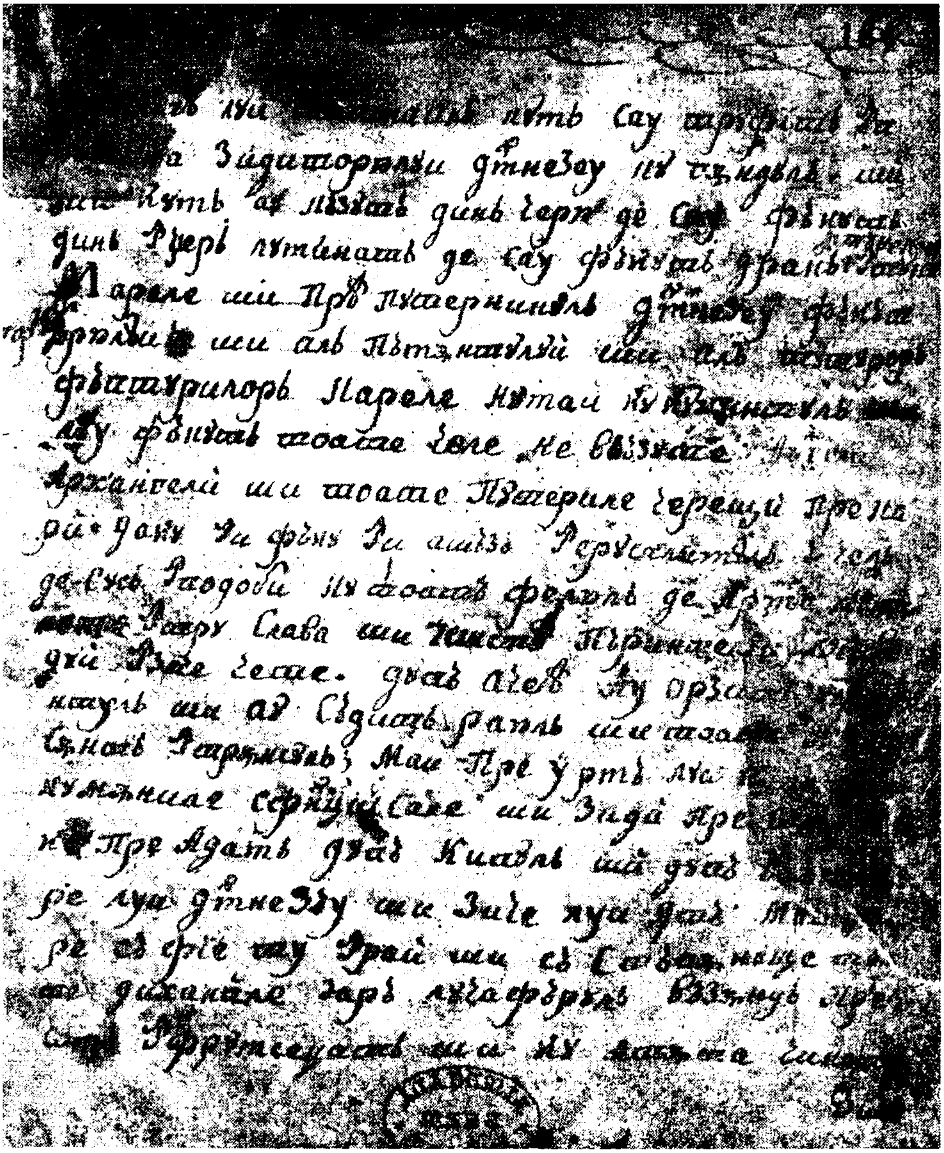

Pagină din *Povestea lui Satanail* (fila 164).

sufletelor ce se vor naşte din el, şi de îndată ce a fost încheiat, Satana l-a ascuns în apele Iordanului, dîndu-l în paza a 100 de draci. Acest motiv bogomilic este frecvent în basmele noastre şi îl găsim cu derivatul său (Hristos botezîndu-se în Iordan se aşază pe cărămida cu zapisul şi o sfărîmă). în pictura religioasă, de pildă într-o frescă de la mănăstirea Cozia.

Încă de pe cînd stăteau în preajma raiului, Adam văzuse în vis că fiul său Cain îşi va ucide fratele, dar un înger îl sfătuise să nu destăinuiască nimic Evei. Într-adevăr Cain ucide pe Abel, spiritul răului intronîndu-şi din nou puterea în lume. Eva naşte pe Sith dar moartea lui Adam se apropie. Sith şi Eva se duc în rai să aducă muribundului o ramură de măslin (simbol al împăcării), dar în poarta edenului sînt opriţi de o fiară, gorgonia, gata sa-i înghită. Eva îi reaminteşte că pe cînd era în rai a hrănit-o cu mîna ei; fiara răspunde că ea a cutezat întîi să deschidă gura spre mîncare din pomul oprit, „derept aceia şi eu de voi vrè, şi pre feciorul tău voi mînca".

Episodul cu gorgonia are la bază o altă credinţă, aparţinînd sectei babiloniene a mandeilor, după care, în urma mîncării fructului oprit, animalele au devenit ostile lui Adam şi Evei şi au fost potolite numai după ce Adam a arătat lui Dumnezeu că dacă fiarele îi vor sfîşia, neamul omenesc va dispărea de pe pămînt.

Din ramura adusă de Sith, Adam şi-a făcut o cunună şi cu ea pe cap a murit şi a fost înmormîntat. Sith a văzut cum trei îngeri îi duceau sufletul în cer. Eva s-a rugat să i se ia şi ei sufletul şi a murit a şasea zi după Adam. Din cununa de pe capul lui Adam a crescut un pom.

Prima parte a legendei, cu zapisul lui Adam, a fost prelucrată anonim şi în versuri şi ni s-a păstrat în cîteva copii sub titlul *Cîntecul lui Adam* sau *Verşul lui Adam.*

O legendă bogomilică este ***Povestea lui Satanail cum s-au trufit împotriva ziditorului Dumnezeu cu gîndul şi cum au căzut din ceriu de s-au făcut din înger luminat... drac***, semnalată de N. Cartojan şi datată „poate din sec. al XVII-lea" (ms. B.A.R.P.R. nr. 1282).

Satanail, gelos de slava acordată omului de Dumnezeu, adună cetele de îngeri, veşmîntul, stema şi steagurile ziditorului şi-şi aşază scaunul deasupra norilor. Dumnezeu cheamă pe arhanghelul Gavril şi-i porunceşte să meargă împotriva lui Satanail. Speriat de puterea lui Satanail, arhanghelul Gavril ezită şi atunci ziditorul trimite în locul său pe arhanghelul Mihail. Acesta îşi ia spada sa de 40 de coţi şi, bucinînd puternic, coboară pe pămînt. Satanail auzind buciumul îşi ia şi el spada, arcul şi săgeţile şi se găteşte de luptă, însă Mihail spune că a venit să-i admire creaţiunile. Satanail, liniştit, îl aşază pe tron lîngă el, dar Dumnezeu deschide porţile raiului şi dă drumul unui soare de şapte ori mai înfierbîntat ca de obicei, care incendiază întreg pămîntul. Satanail şi Mihail se duc la mare şi după ce Satanail ia jurămîntul de credinţă al lui Mihail, se aruncă în iezerul răcoros din fundul mării. Atunci Mihail pune mîna pe podoabele raiului răpite de Satanail şi zboară la cer. Satanail vrea să iasă din adîncuri ca să-l prindă, dar Dumnezeu îngheaţă apa pe o adîncime de 200 de coţi. Satanail roade ghiaţa cu dinţii, se ridică în văzduh şi ajunge pe Mihail în momentul cînd se apropia de cer. Il apucă de o mînă şi un picior, dar arhanghelul îl izbeşte cu spada şi-l prăbuşeşte înapoi în fundul mării. De reţinut că Satanail este numit aici şi Lucifer. Legenda este prototipul colindelor pe tema „prada în rai".

În sfîrşit, urme de bogomilism întîlnim în ms. B.A.R.P.R. nr. 130, în niște *Învățături cînd s-au pricit Satana cu Dumnezeu și cîndu-ș posti fiu lui Dumnezeu în 40 de zile și în 40 de nopți, după aceea se sui în măgura Eleonului.* Modelul acestei legende se află în Evanghelia după Matei (4, versetele 1-11), unde diavolul ispitește pe Hristos flămînzit de post să prefacă pietrele în pîine și să se arunce de pe un templu spre a se încredința de divinitatea lui, făgăduindu-i toate împărățiile lumii, dacă i se va închina. În legenda bogomilică textul este dezvoltat în direcție epică. Diavolul, stingherit de prezența mîntuitorului pe pămînt, adică în împărăția sa, îi cere să se urce la cer, în împărăția tatălui său. Hristos refuză și atunci Satana se retrage pe un munte vecin unde, adunîndu-și dracii, se pregătește de luptă. Hristos se roagă, pămîntul începe să se cutremure și un nor negru învăluind pe Satana dă posibilitate îngerilor să-l prindă și să-l spînzure de toarta cerului, cu capul în jos. Diavolii se ascund prin văgăunile pămîntului, iar Satana, captiv, se roagă de iertare, făgăduind că va îndemna și el pe oameni să asculte cuvîntul lui Dumnezeu. Hristos îl eliberează, dar ajuns pe pămînt, Satana nu-și ține făgăduiala. Amenință pe Hristos că va interveni să fie răstignit. Isus, care știa mai dinainte ce se va întîmpla cu el, îi răspunde că va mîntui prin moartea sa pe cei drepți, apoi va învia și la judecata de apoi va arunca pe Satana și pe toți ai lui în focul Gheenei.

Acest din urmă text, păstrat într-o copie tîrzie din secolul al XVIII-lea, apare în literatura bizantină în secolul al XII-lea și în cea bulgară în secolul al XIV-lea, rămînînd în literatura noastră izolat, fără ecou.

Contrar credinței învățaților din secolul trecut (Hasdeu, Gaster) bogomilismul a avut o înrîurire redusă asupra literaturii romîne, pătrunzînd în momentul cînd chiar în țara de unde ne-a venit, se afla pe cale de dispariție. El nu a avut la noi, ca în alte țări, sensul unei mișcări cu caracter social și nu a pricinuit conflicte sociale, nefiind consemnat ca atare de vreun document contemporan (despre emigrările bulgare peste Dunăre în secolele XVII-XVIII există rapoarte ale misionarilor catolici către scaunul papal).

Cîteva legende manicheiste, în legătură mai ales cu creațiunea lumii, în care Dumnezeu apare creatorul ființelor bune (cal, bou, oaie, albină), iar Satana creator al ființelor rele (viespe, liliac, șarpe) nu-și au originea în bogomilism, ci în miturile dualiste iraniene și au venit la noi direct din sudul Rusiei. O singură legendă despre creațiunea omului din lut și suflet prin colaborarea celor doi demiurgi antagonici, Dumnezeu și Satana, este autentic bogomilică, fiindcă o găsim expusă în cartea lui Euthymios Zigabenos, *Panoplia dogmatică.*

CRONOGRAFELE

Paralel cu dezvoltarea istoriografiei în limba romînă, în secolul al XVII-lea a crescut interesul pentru istorie în general și se pare că din acest timp datează traducerea Istoriei lui Irodot, copiată în 1816 cu titlul exact: *Istoria cea veche și de multe feluri a marelui învățătoriu Irodot de la cetatea Alicarnasei, care istorie în nouă părți să împarte, carile să chiamă muze, adecă zîne, pentru dulceața cuvintelor.* Vorbind de cetatea Candiei, traducătorul face o paranteză: „Cetatea Candiei care nu o pot turcii lua acum“. Deoarece

Candia a fost asediată în 1645, 1649 şi 1667—1669, s-a dedus că traducerea s-a făcut între aceste date, de Eustratie Dragoş logofătul, după N. Iorga, de Nicolae Milescu după alţii, precis este greu de spus de cine. Această operă n-a avut nici o înrîurire asupra literaturii noastre, rămînînd cu totul izolată.

O influenţă însemnată au avut în schimb aşa-numitele cronografe, istorii universale de la facerea lumii după *Biblie* continuate cu istoria Bizanţului şi a Imperiului Otoman, vazut ca a treia Romă.

Prototipul acestor cronografe a fost *Istoria sinoptică* în versuri a lui Manasses. Cronograful lui Manasses a fost mereu prelucrat chiar în patria sa, transpus în proză şi amplificat cu date din alţi cronicari bizantini precum Theofan, Gheorghe Monahul, Cedren, Zonaras ş.a. Astfel de prelucrări stau la baza cronografului alcătuit de Dorothei al Monembazei, copiat în Moldova din porunca lui Petre Şchiopul sub supravegherea ginerelui acestuia Zotu Ţigara şi tipărit la Veneţia în 1631, în greceşte, sub titlul: *Carte cuprinzînd pe scurt felurite şi interesante povestiri, adunată din diverse istorii şi tradusă în limba populară de către prea sfinţitul mitropolit al Monembaziei chir Dorothei*. Scrierea este închinată lui Alexandru Coconul, domnul Ţării Romîneşti şi s-a tipărit cu cheltuiala lui Apostol, fratele lui Zotu Ţigara. După domnia lui Selim al II-lea (1566—1574), Dorothei povesteşte vizita sa la curtea lui Petru Şchiopul, „învăţat desăvîrşit" şi poliglot (ştia limba turcă şi greacă), vizită care ar fi avut loc prin 1588. Cronograful merge cu istoria Bizanţului pînă la Constantin Paleologul, dar se ocupă şi de Împăraţia turcilor (pînă la Murad al III-lea), de Veneţia şi de patriarhii „bisericii celei mari" a Răsaritului. Sub titlul *Adunarea istoriilor de la începutul lumii pînă la împărăţia lui Constantin Paleologul, împăratul cel după urmă al grecilor*, cartea lui Dorothei a fost tradusă în romîneşte din greceşte de Grigorie dascalul Buzoianu, nu se poate preciza anume cînd (ms. B.A.R.P.R. nr. 3556, copiat de Drăgoi logofatul, este din 1687).

Cronograful lui Dorothei a fost cunoscut la noi şi direct (de mitropolitul Dosoftei, de exemplu) şi indirect, prin cronograful lui Matei Cigala din Cipru, parohul bisericii greceşti San Giorgio din Veneţia, intitulat *Nou compediu de diferite istorii, începînd de la zidirea lumii şi ajungînd pînă în anul de faţă, 1637*. Într-adevăr Cigala reproduce pasaje întregi din cronograful lui Dorothei, pe care-l continua pînă în domnia lui Murad al IV-lea (1624). La sfîrşit însă şi Cigala da o listă a împaraţilor şi a patriarhilor pînă în anul 1636, o listă a dogilor Veneţiei, precum şi cîteva capitole disparate privind demnitaţile curţii imperiale a Bizanţului, cele 7 sinoade ecumenice şi disputa sf. Silvestru cu vrajitorul Zamvri. Acest cronograf scris în greceşte a intrat în tipar la Veneţia în 1637 şi a fost de asemenea tradus în limba romînă pe la mijlocul veacului al XVII-lea, deoarece ni se păstrează o copie a lui Gavril diacul ot Balţăteşti, făcută în 1689 (ms. B.A.R.P.R. nr. 86: *Letopiseţul cel împărătesc, de la împărăţia lui Theodosie cel Mic*) din ordinul lui Ion Iordache Cantacuzino. Traducerea este atribuită unui anume Pătraşco Danovici, fost „logofăt al treilea şi grămătic de scrisoare grecească" în Moldova, prin 1662.

Fiind scrise de clerici în scopuri morale şi religioase şi adresîndu-se maselor populare, cele două cronografe greceşti fac un mare loc legendelor parabiblice din aşa-numitele texte apocrife, naraţiunilor şi anecdotelor mai mult sau mai puţin istorice, apelînd nu o dată la folclorul oriental. Întrucît

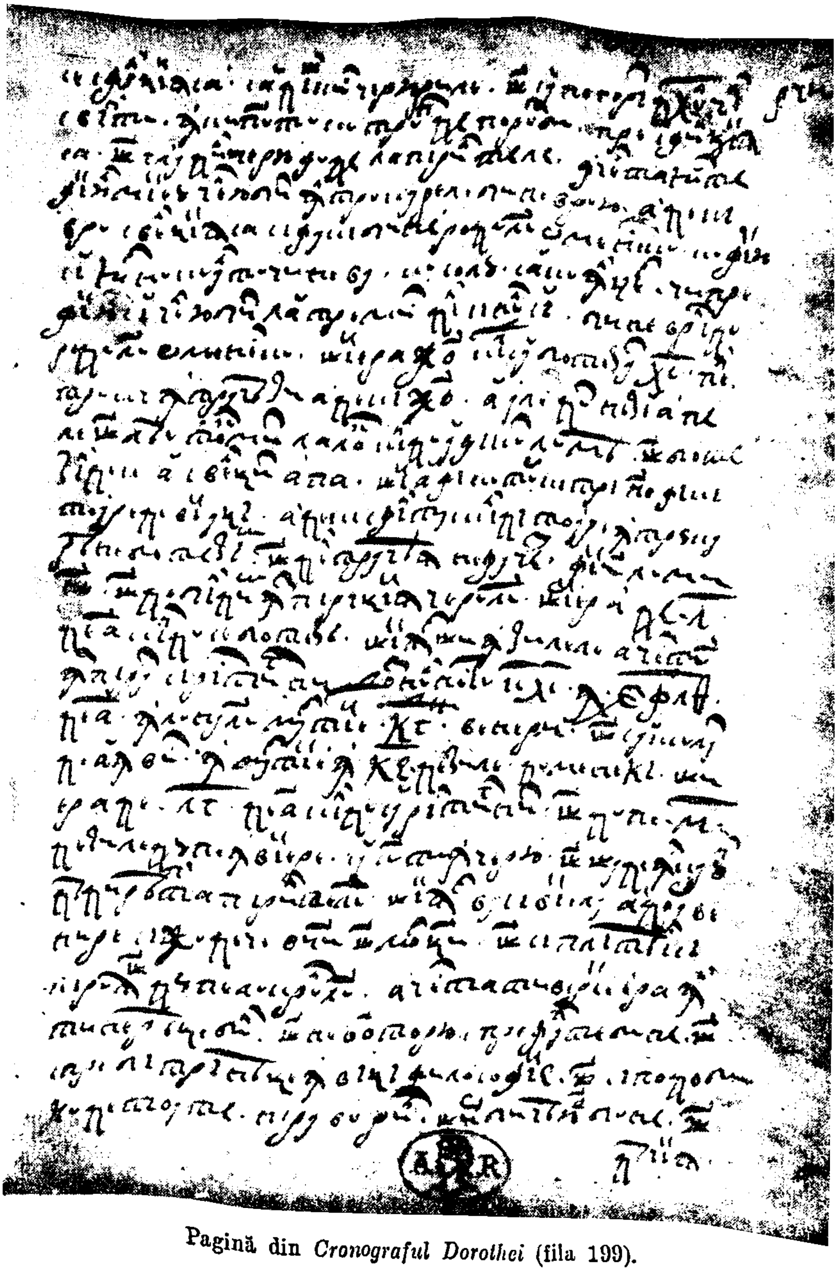

Pagină din *Cronograful Dorothei* (fila 199).

cronografele au circulat în numeroase copii manuscrise, o seamă de povești conținute în ele au redevenit populare și le întîlnim în versiuni posterioare, pînă în secolul nostru.

În traducerea cronografului lui Matei Cigala figurează întîi legenda despre *Cum au căzut Luceafărul den ceriu* peste care-și aruncase ochii și Eminescu :

„A patra zi“, povestește cronograful, „cînd au făcut Dumnezeu luminile celi mari și stelile, întru acea zi au căzut Luceafărul din cer, carile era mai mare peste o ceată de îngeri, pentru că s-au mîndrit întru sine și au zis că-și va pune scaunul său împotriva scaunului lui Dumnăzău : ce cum au cugetat, îndată s-au desfăcut ceriul și au căzut împreună cu toată ceata lui“.

Urmează legenda despre *Numele lui Adam* (cele patru litere ale numelui reprezintă în limba greacă inițialele cuvintelor care marchează punctele cardinale), legendă trecută în unele orații romînești de nuntă.

Legenda privitoare la felul în care a învățat Cain să ucidă se află tot în cronografe. Pilda a dat-o diavolul, prăvălind o piatră peste o oaie a lui Cain, care a murit pe loc. Cain, invidios că Dumnezeu primea numai jertfa lui Abel și-i îmbogățea „agonisita“ și-a omorît fratele dînd drumul la o stîncă de pe munte asupra lui. Pedepsit să rătăcească fără odihnă, „gemînd și tremurînd“, Cain a fost ucis la rîndul său de unul din urmașii lui, Lameh, cu o săgeată, fiind luat drept fiară. Din țeasta mortului s-a făcut o fîntînă și din fîntînă au izvorît viermi cu patru picioare și cap, cîinii (originea cîinilor din țeasta lui Cain se întemeiază în limba greacă pe o etimologie populară).

Înainte de Avraam, spun cronografele, oamenii aveau statură gigantică :

„Pre acea vreme, cînd ați auzit c-au fost Nevrod împărat încă erau uriașii cei mari, că și Nevrod împărat încă era uriaș și să bizuia toți tăriii lor și fără a să închina lui Dumnezeu, să închina cine la ce-i bătea inima“.

Gîngăvia lui Moise, cunoscută din istoricul Iosef Flavius *(De antiquitate Judaeorum)*, este explicată de cronografe în chipul următor. Într-o zi, faraonul jucîndu-se cu Moise, acesta, copil „brudiu“, i-a aruncat coroana de pe cap. Ca să demonstreze inocența copilului, fiica lui faraon, mama adoptivă a lui Moise, a cerut să se aducă două tipsii, una cu galbeni și alta cu jaratec. Dacă pruncul va întinde mîna spre galbeni, se va vedea că e conștient, deci vinovat, dacă nu, nu. Copilul a scăpat de la moarte, întinzînd mîna la jaratec și băgînd chiar un cărbune în gură, dar și-a ars limba și a rămas gîngăvit.

În popor vracii se numeau solomonari. Numele vine de la împăratul Solomon din Biblie, autorul poemei *Cîntarea Cîntărilor* și al *Parimiilor,* căruia cronografele îi atribuie puteri supranaturale.

„...A aflat firea a tot ce iaste în lume, a oamenilor, a dobitoacelor, a paserilor, a gadinilor, a peștilor, a orbilor, a jivinilor, așijderea și plantele și crugurile și toată tocmeala cerului și de supțu ceriu ; știa și cum va lega pre diavoli și cum îi va chema pre numele lor, așijderea toate leacurile și toate doftoriile și toate ierburile, care de ce leac era... acestea toate le-a cunoscut Solomon cu înțelepciunea sa“.

Indicele de cărți oprite tradus de Staico grămăticul incriminează între altele o „evanghelie de la Thoma Paralipomen ce au trimis pe un vultur în Vavilon către Ieremia“. E vorba de o legendă cunoscută și cronografelor, în legătură cu profetul Ieremia, prezicătorul căderii Ierusalimului. Spre a cruța pe Avimeleh de chinurile robiei babiloniene, Ieremia i-a dat un somn de

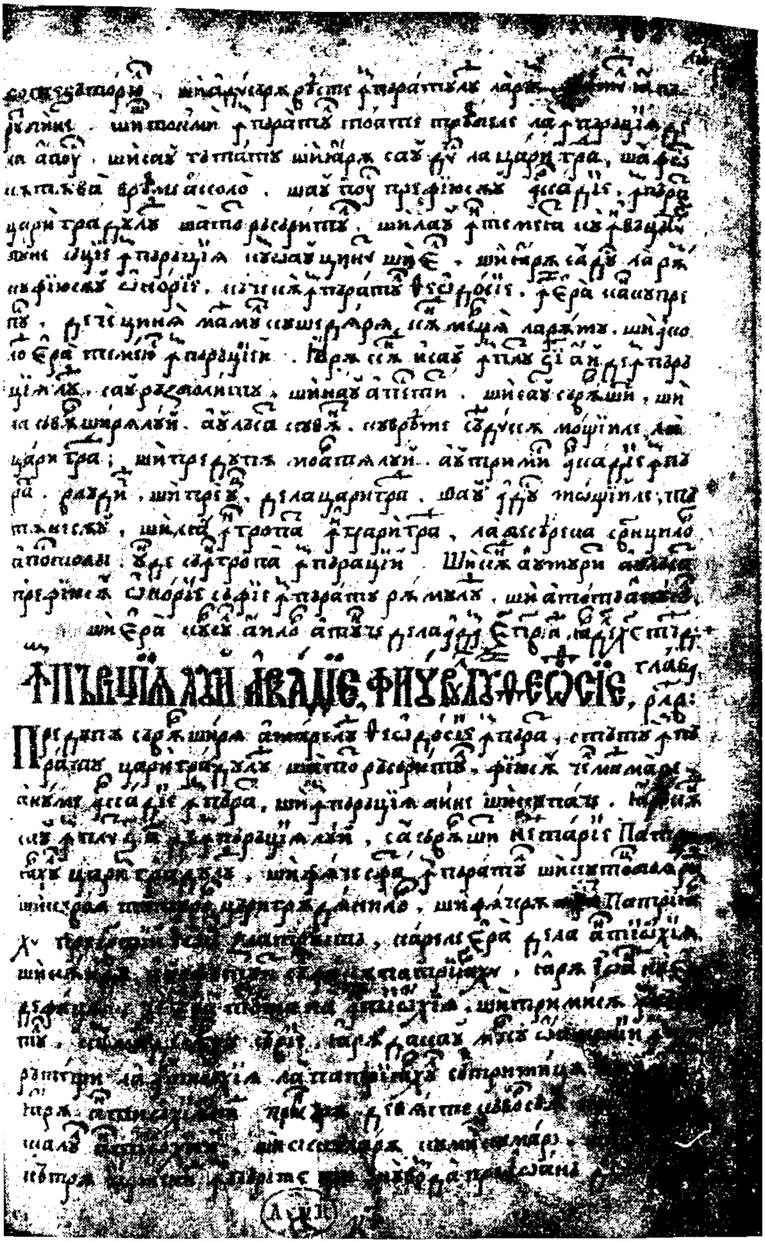

Pagină din *Cronograful Cigala* (fila 192).

70 de ani. Trezit din somn, Avimeleh a trimis în Babilon un vultur cu o scrisoare la Ieremia, ca să se întoarcă la Ierusalim cu norodul. Deoarece la înapoiere Ieremia vestește pe Hristos, este ucis cu pietre. Din cronografe sau din altă sursa această legendă despre profetul Ieremia a trecut și în *Viața și petrecerea sfinților* a mitropolitului Dosoftei.

Cronografele sînt izvorul principal al legendelor de care ne-am ocupat la Dosoftei, despre cei șapte coconi din Efes și Avgar. Dar acestea sînt legende exclusiv religioase. O legendă cu caracter istoric, devenita populară prin cronografie, este aceea a Troadei.

Istoria Troadei este o povestire a războiului de zece ani între greci și troieni și a peripețiilor care au urmat, dar nu după epopeele homerice. *Iliada* și *Odiseia*, cu miraculosul lor păgîn, nu mai satisfăceau pe cititorii creștini și încă din primele secole ale erei noastre s-au încercat adaptări, contrafaceri, cu eliminarea intervenției zeilor și prezentarea faptelor într-o altă lumină, sub pretextul ca Homer n-a fost decît un „rătăcit".

În 1907 s-a găsit în Egipt, la Tebtunis, un papirus cu un fragment grecesc dintr-o istorie a Troadei în care autorul, Dictys, se da drept martor ocular al razboiului troian, prieten al regelui Idomeneu, al lui Palamed și al lui Ajax Telamonius, eroi cretani. Traducatorul latin al istoriei lui Dictys, *Ephemeris belli Troiani*, Lucius Septimius, pretinde că opera, scrisă cu slove feniciene, fusese scoasa la iveală din mormîntul autorului de un cutremur, că stapînul locului, Eupraxil, o transpusese în litere atice și o trimisese împaratului Nero, de unde a ajuns în posesia sa. El o talmăcea în latinește din dorința de a comunica un document autentic asupra războiului troian, și nu un basm ca acela al lui Homer. Cei care au descoperit fragmentul grecesc din opera lui Dictys consideră însă că vechimea lui nu trece dincolo de primul secol al erei noastre.

A doua legenda despre razboiul troian, *De excidio Troiae historia*, a fost pusă în circulație de Cornelius Nepos, cunoscutul autor de biografii din primul secol dinaintea erei noastre. Aici istoria este atribuită lui Dares frigianul, unul din ceata lui Antenor, care a scapat din dezastrul final, fugind împreuna cu Enea. Ar fi deci tot un document autentic, descoperit, zice traducatorul latin, de el însuși, pe cînd studia la Atena.

Aceste două plazmuiri au fost prelucrate în secolul al XII-lea în *Le roman de Troie*, de truverul normand Benoit de Sainte-Maure, dar erau cunoscute și independent, de vreme ce apăreau încă în ediții elegante „ad usum Delphini", în veacul al XVII-lea. Fapt este că împreună cu epopeele homerice ele constituie sursa principală a istoriei Troadei din cronografele lui Malalas, Manasses, Dorothei și Cigala, citite și în parte traduse la noi.

Versiunea din cronograful lui Manasses, trecută în cronograful romînesc al lui Mihail Moxa din 1620, conține toate elementele narațiunii din Dorothei și Cigala, și anume : visul fatal al lui Priam despre nașterea fiului său care va pricinui căderea Troiei ; abandonarea lui Paris-Alexandru într-un cîmp și creșterea lui de catre niște păstori ; reprimirea în palatul împărătesc ; uciderea fratelui și pribegia în Sparta ; răpirea soției lui Menelau ; pornirea aheilor împotriva Troadei ; omorîrea lui Palamed prin viclenia lui Odiseu ; retragerea lui Ahile din luptă ; uciderea lui Patrocle și revenirea lui Ahile pe cîmpul de luptă ; uciderea lui Hector ; sosirea indienilor în ajutorul troienilor ; strapungerea lui Ahile cu o săgeată de Paris-Alexandru ; introducerea calului de lemn imaginat de Odiseu în cetatea asediată ; cucerirea și incendierea Troiei, în fine găsirea Elenei de către Menelau la Memfis, în Egipt.

Epilogul, absent în cronografele tip Dorothei și Cigala, a fost extras de Manasses din Herodot, care vorbește și el despre „surparea“ cetății Troadei „pentru o muiare“, cum citim în traducerea romînească pomenită, povestind despre fuga lui Paris cu Elena „la gura Nilosului“ și despre intervenția împaratului Protea, care alungă pe Paris și oprește pe Elena, spre a o preda lui Menelau.

Istoria Troadei este mai scurta în cronograful lui Dorothei fața de aceea din Cigala. Și traducerile romînești diferă sensibil. A dascalului Grigore Buzoianu, din Dorothei, urmărește îndeaproape originalul, pe cînd a lui Patrașco Danovici — din Cigala, conține unele omisiuni, dar și amplificari. De exemplu, Cigala spune că troienii nu au primit pe Odiseu și Agamemnon trimiși în solie de greci, pe cînd traducătorul romîn arata că solii au fost primiți de Priam în prezența lui Alexandru-Paris și a Elenei, că aceasta statea lîngă Priam „ca să vază mai bine solii lui Menelau“ și ca citind scrisoarea trimisă de sora ei, Clitemnestra, a izbucnit într-un rîs batjocoritor.

În această formă, poate mai accesibilă, dar desigur vulgara a fost cunoscută la noi legenda care sta la originea *Iliadei*.

Și capitolele în legătură cu Constantin cel Mare par a fi fost gustate în cronografe, căci le găsim detașate în numeroase copii aparte. Unul dintre ele povestește cum împărăteasa Ileana a descoperit (după mai mult de trei secole) crucea pe care fusese răstignit Isus și „sventele piroane“ cu care a fost crucificat.

Interesantă pentru anumite detalii este legenda zidirii sfintei Sofii, cea cu o mie de stîlpi (coloane), de către împăratul Justinian. Fabricarea mozaicului este explicată în acest fel :

„Și aflară așa, să puie într-o caldare mare de toate amestecurile, să se mistuiască, să să hiarbă la un loc. Adecă să puie aur, argint, pietri scumpe, iachint, smaragd, mărgăritariu, ilectru, aramă, cusătoriu, brunz, cristal, diamant, stechel, magnisiu, plumb, anixiu, și de altfel, pînă în 502 de feluri. Și le-a zdruncinat toate aceste la un loc și le-au pisat foarte măruntel și le-au pus toate într-o căldare de fier mischiu și le-a dat foc mult, fără sama. Și le topi focul toate într-un loc“.

La domnia împăratului Teodosie cel Mic, cronografele intercalează o legendă cunoscută din colecția sanscrită de povești *Vetala panciavinsati*, alcătuită în secolele al VI-VII-lea și din *O mie și una de nopți*. Împăratul daruiește soției sale un măr primit în dar de la un supus. Mărul era frumos. Soția, minunîndu-se de el, îl trimite nașului ei Pavlin. Acesta, necunoscînd proveniența marului, îl face cadou împăratului. Împăratul recunoaște darul și cade la banuială asupra soției, mai ales că, întrebată ce a făcut cu mărul, aceasta răspunde că l-a mîncat. Cuprins de gelozie, Teodosie taie capul lui Pavlin, iar pe împarăteasă o izgonește. Soția se duce la Ierusalim, și acolo face opere caritabile. Într-adevăr, soția lui Teodosie cel Mic a murit la Ierusalim, deci legenda interpreta prezența ei în acest oraș.

O anecdotă pusă apoi în legătură cu un slujitor al poetului Conachi se află în cronografe la domnia lui Tiberiu. Pe rana unui om se așezasera muștele. Cineva voi să le alunge, dar bolnavul il împiedică :

„Lasă-le că sînt sătule acestea de nu mănîncă rău, numai ce ling, iara de vor încăpea niște flămînde, mai rău vor mînca“.

În cronograful lui Moxa aceste cuvinte sînt date de Tiberiu ca sfat boierilor. „Să fie în vreme multă pre meserere pînă se satură ; deci nu mai mîncă rău pre săraci“.

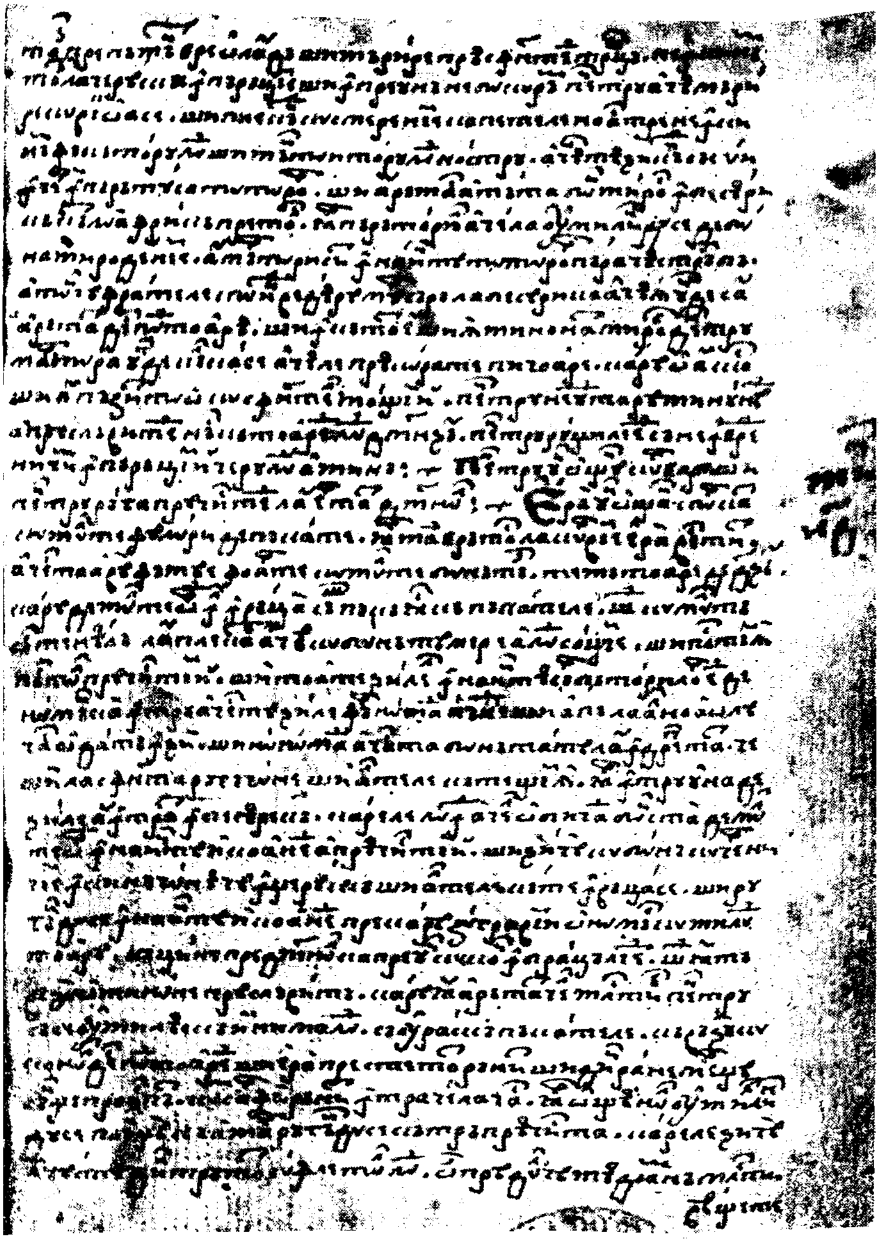

Pagină din *Minunile Maicii Domnului* (fila 103).

Originea legendei este în Josephus Flavius, de unde a trecut pe de o parte în *Gesta Romanorum*, pe de alta în cronografele bizantine.

Cronografele abundă în legende despre minunile incredibile ale icoanelor, născocite în vremea împăraţilor iconoclaşti, în deosebi pe timpul lui Leon Isaurikos, pe care încearcă să-l convingă de sfinţenia icoanelor, fără a izbuti, însuşi patriarhul Gherasim.

Foarte dramatică este povestirea căderii Bizanţului sub turci în 1453. Împăratul creştin Constantin XI Dragases n-a vrut să cadă în mîna musulmanilor şi s-a luptat cu sabia, pînă a fost ucis. Se zice că sultanul Mohamed II i-ar fi căutat trupul printre cadavre ca să se convingă că a pierit cu adevărat.

MÎNTUIREA PĂCĂTOŞILOR

O carte de mare circulaţie în literatura noastră veche este opera călugărului cretan Agapie Landos, *Mîntuirea păcătoşilor*, apărută pentru prima dată în greceşte la Veneţia în 1641 şi tradusă în romîneşte în Moldova şi Ţara Romînească în secolul al XVII-lea, deoarece trei copii datează din ultimul deceniu (ms. rom. 1384 din 1691, ms. rom. 2174 din 1696 şi ms. rom. 2517 din 1699). Există peste 40 de exemplare manuscrise din această scriere.

Manuscrisul 1384 din 1691, copiat de ieromonahul Silvestru la „Agapia cea veche“ nu a fost relevat pînă acum. El cuprinde „pre scurt“ *Minunile preasfintei Născătoare de Dumnezeu şi pururea fecioară Maria* (partea a treia a cărţii lui Agapie Landos) şi *Viaţa sfîntului şi prea cuviosului părintelui nostru Vasile cel Nou*. În epilog se arată că traducerea s-a făcut dupa „o carte, mare, care-i tiparnică pre limba grecească“, fără îndoială *Mîntuirea păcătoşilor*.

Opera lui Agapie Landos e o compilaţie din Metafrast, sinaxare, penticostare, *Viaţa sf. Ioan Damaschinul* de Ioan, patriarhul Antiohei, şi culegerile italiene de povestiri despre minunile Maicii Domnului, *Miracola della gloriosa Vergine Maria* (sec. XIV) şi *Libro dei cinquanta miracoli della Vergine* (sec. XV). Îndeosebi trei din minunile Fecioarei au avut un ecou mai mare în literatura şi folclorul european.

Prima, povestită şi de Ioanichie Galeatovski în *Cer nou* se referă la adormirea Maicii Domnului şi constă în două fapte supranaturale. Fecioara orbeşte pe necredincioşii care vor să-i răstoarne racla purtată spre mormînt şi taie din încheieturi mîinile unui necredincios care atinge sicriul.

A doua minune a intrat în romanul medieval al lui Philiphe de Remi, seigneur de Beaumanoir, *La Manekine, în Mirâcle de la fille du Roy de Hongrie* (sec. XIII) şi în miracolul italian *Sancta Uliva* (sec. XVIII). Fiica regelui Franţei este încredinţată de mama ei vitregă unui servitor, spre a fi ucisă. Servitorul îi taie numai mîinile şi o părăseşte într-o pădure. Infirma e găsită de fiul unui duce, care o îngrijeşte şi se căsătoreşte cu ea. Regele organizează un turnoi la care vine şi tînărul duce şi cu acest prilej, aflînd că fiica vitregă trăieşte, regina substituie unei scrisori a ducelui către tatăl său, ordinul ca soţia lui să fie omorîtă. Din nou nenorocita femeie este pără-

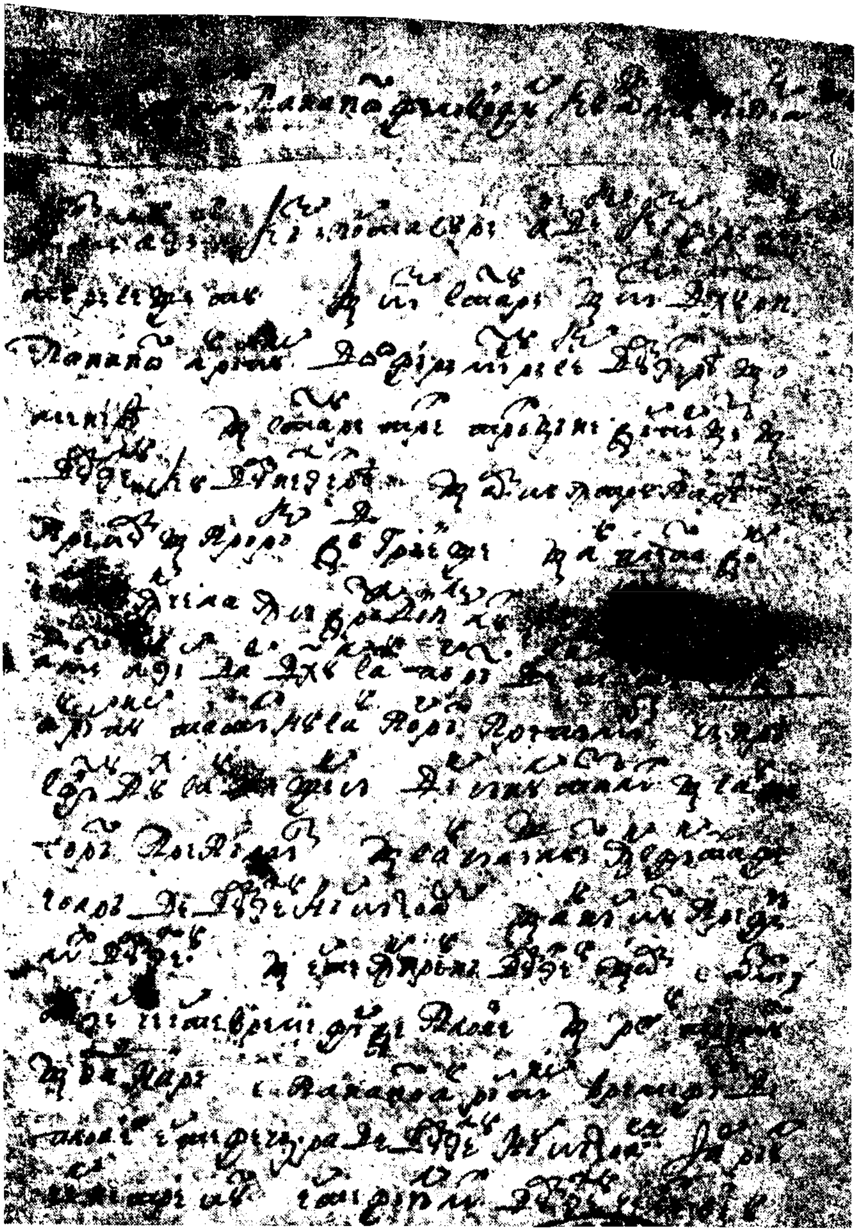

Pagină din *Întrebările lui Panaiot filozoful cu Azmet papiştaşul*, fila 2.

sită într-o pădure, dar de data aceasta fecioara Maria îi pune mîinile tăiate la loc și soțul, regăsind-o, o readuce în cămin. Soția îi povestește taina nașterii ei și, din porunca regelui, mama vitregă este ucisă.

În sfîrșit a treia legendă, despre o călugăriță care urmărită de regele Richard al Angliei și-a scos ochii ca să-și păstreze castitatea și i-a recăpătat prin bunătatea Maicii Domnului, a intrat în *Fiore di virtù* și se află în *Albinușa* romînească din 1620.

Viața sfîntului Vasile cel Nou este hagiografia care a înrîurit mai mult folclorul nostru (ritualul înmormîntării). Textul original a fost admis în *Acta sanctorum* și e comparat de bizantinologi cu *Divina commedia* de Dante. Datorită credinței sale, Vasile îmblînzește doi lei fioroși și e scos din mare de doi delfini, care-l duc pe spinare. Ucenicului său Grigore îi arată cum după moarte sufletul trece prin vămile văzduhului disputat la fiecare vamă de îngeri și draci.

Demonii au raporturi cu păcatele celor 21 (în alte versiuni 24) vămi (a cuvintelor nesocotite, a minciunii, a clevetirii, a lăcomiei, a lenevici, a furtului, a zgîrceniei, a îngîmfării, a mîniei, a pizmei, a uciderii, a vrăjitoriei, a desfrînării, a tiraniei, a beției, a fumatului etc.). Popasurile, punțile, din ritualul înmormîntării țărănești simbolizează popasurile prin vămile văzduhului, iar pomul mortului are rostul de a face umbră sufletului obosit de trecerea prin vămi.

JOCA MONACHORUM

Multe din legendele devenite populare prin cronografe, elemente cosmologice, date privind simbolica obiectelor liturgice și ierarhia bisericească se regăsesc într-un chestionar cu întrebări și răspunsuri, provenit din literatura bizantină și cunoscut în occident sub numele de *Joca monachorum* (jocul călugărilor). Chestionarul venit la noi prin canal slav pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, poartă în copiile care ni s-au păstrat diferite titluri precum: *Întrebări și răspunsuri*, *Întrebările lui Iazimir iriticul și ale lui Panaiot filozoful*, *Întrebări de darurile sfintei biserici*, *Întrebări și răspunsuri din sfînta și marea săptămînă a patimilor lui Hristos*, *Întrebări ale blagocestivului împărat chir Leon cu dascălul din theologhia sfinților blagocestivi.*

În cronografele lui Dorothei și a lui Cigala este înfățișată pe scurt o legendă înregistrată în literatura apocrifă (*Evanghelia apocrypha Lipsiae*, publicată de C. Tischendorf), sub denumirea de *Paradosis Pilati* (Osîndirea lui Pilat). Este vorba de rechemarea la Roma de către împăratul Tiberiu a procuratorului Pilat și de pedepsirea lui pentru că n-a știut să împiedice uciderea lui Hristos. Anecdota se află și într-o povestire independentă, copiată în secolul al XVII-lea, în manuscrisul nr. 469. Mai interesantă pentru consecințele ei folclorice este legenda soției lui Pilat, Procla, din *Întrebări și răspunsuri.*

Se povestește că Pilat și-ar fi sfătuit soția să nu se ducă la răstignirea lui Hristos. Procla, curioasă, n-a ascultat, ci îmbrăcată cu o „plașcă“ a mers să privească scena măcar de departe. Cînd un soldat a împuns pe Hristos cu sulița în coastă a țîșnit sînge și a stropit plașca Proclei. Zadarnic a încercat ea s-o spele, sîngele s-a întins peste tot. Procla, înspăimîntată, a alergat în grădină și, săpînd o groapă sub un piersic, și-a îngropat haina acolo. Din haină a răsărit pe loc viță de vie cu struguri copți, astfel încît în momentul cînd Pilat, căutîndu-și soția, intră și el în grădină, o află în vie goală, contemplînd strugurii rumeni „cît nu să putea găsi într-alt chip“. Originea legendei este desigur în Evanghelia după Ioan (cap. 15, vers. 5), unde Hristos se asemuiește cu vița de vie: „Eu sînt vița, voi sînteți mlădițele. Cine rămîne întru mine și eu întru el, acela aduce roadă multă, căci fară mine nu puteți face nimic“. Și în scena cinei cea de taină din Evanghelia după Matei (cap. 26, vers. 29), Hristos vorbește apostolilor săi: „Ci vă spun vouă, nu voi mai bea de acum din acest rod al viei, pînă în ziua aceea cînd îl voi bea cu voi, nou, intru împărăția tatălui meu“. Motivul apare în iconografia populară. Într-o icoană pe glajă găsită în satul Drăguș din Transilvania, din coasta lui Isus crește o tulpină rămuroasă, încovoiată de ciorchini de struguri.

Academia Republici Populare Romîne posedă un număr de 20 de manuscrise din *Întrebări și răspunsuri* dovadă că au fost foarte răspîndite. Copia cea mai veche a fost făcută de ierei Ghinea Stanovici Voinescu, dascălul „Căpălnaș“, nepotul episcopului Damaschin ot Rîmnic, în 1748 (nr. 3806).

BIBLIOGRAFIE

§ N. Cartojan, *Alexandria în literatura romînească*, Buc., 1910; idem, *Noi contribuții*. Studiu și text, Buc., 1922; Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura romînească*, I—II, București, 1963 (*Alexandria, Varlaam și Ioasaf, Albinușa, Legende din Cronografe*).

§ P. V. Năsturel, *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf*, tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udriște Năsturel, ed. P. V. Năsturel, București, 1904.

§ N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura romînească*, București, 1928.

§ M. Gaster. *Il Physiologus rumeno* în *Archivio glottologico italiano*, X, 1886, p. 273—304; Margareta D. Mociorniță, *Traduceri romînești din Fiziolog* (cel mai vechi text), în *Cercetări literare*, I, 1934.

§ N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakocziană* în *Anuarul Institutului de istorie națională* al Universității din Cluj, I, Cluj, 1922 (Gromovnicul și Trepetnicul, studiu și text).

§ *Foletul novel*. Calendarul lui Constantin Brîncoveanu, 1693—1704, ediție cu o introducere de Emil Vîrtosu, București, 1942 (Cuprinde și însemnările de taină, ale lui Constantin Brîncoveanu din 1693, 1694, 1695, 1700, 1703, 1707).

§ Th. S. Thomov, *Influences bogomiles bulgares dans le „rituel cathare“ de Lyon*, în *Actes du colloque international de civilisations, littératures et langues romanes*, Bucarest, 1959, p. 58—78.

§ Legenda despre Adam și Eva și Căderea îngerilor, în M. Gaster, *Chrestomație romînă*, I.

§ *Istoriile lui Herodot*, ediția N. Iorga, Vălenii de munte, 1909.

§ Texte de cronografe, în Gaster, *Chrest, rom.*, I și Em. C. Grigoraș, *Din cronografe* (legende și istorii), Buc., Vremea, 1933; Iulian M. Ștefănescu, *Cronografele romînești de tipul Danovici*, în *Revista istorică romînă*, IX, 1939, p. 1—77 sau *Opere istorice*, București, 1942.

§ *Minunile cele mai presus de fire ale Prea sfintei stăpîne noastre de Dumnezeu Născătoarei și pururea fecioarei Maria, care puține din ceale nenumărate s-au luat în scris de la fealuri de dascăli de Agapie (Landos)*... tălmăcită de Rafail ieromonahul protosinghel. Rîmnic, 1820; *Marea minune săvîrșită la Adormirea Maicii Domnului*, București, Tip. Academic, 1934; M. Gaster, *Die rumänischen „Miracles de Notre-Dame“*, în *Miscellanea di fologia e linguistica. In memoria di Napoleone Caixe Ugo A. Canello*, Firenze, 1886; E. D. Tappe, A *Rumanian manuscript miscellany into John Rylands library*, Manchester, 1960.

§ *Viața sfîntului Vasile cel Nou și înfricoșatele vămi ale văzduhului și dreapta judecată pe care le-au văzut Grigorie prin rugăciunile sfîntului Vasile cel Nou care s-au scris pre limba elinească de același Grigorie*... tălmăcită de Galaction episcopul Rîmnicului, Rîmnic, 1816 (o ediție, Densusianu, în *Studii de filologie romînă*, București, 1898).

§ *Întrebări și răspunsuri*, în *Cercetări literare*, I, 1934; A. Vassiliev, *Anecdota graeco-bizantina*, Moscova, 1893.

SECOLUL AL XVIII-LEA
(pînă la 1780)

SITUAŢIA SOCIALĂ ŞI POLITICĂ ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ, MOLDOVA ŞI TRANSILVANIA

Secolul al XVIII-lea în Ţara Romînească şi în Moldova reprezintă, la începutul său, o epocă de sporită asuprire a clasei ţărăneşti şi de pierdere a drepturilor politice autonome ale acestor două ţări. În schimb la mijlocul veacului, ca rezultat al luptei ţărănimii împotriva asupririi feudale şi celei fiscale, se produce — sub Constantin Mavrocordat — liberarea parţială a şerbilor.

În a doua jumătate a aceluiaşi veac, ca urmare a războaielor ruso-turce, la care se constată o masivă participare a voluntarilor romîni, dominaţia otomană este reglementată, înlăturîndu-se parţial formele sale cele mai abuzive.

Aceste schimbări sociale şi politice se produc încă în cadrul orînduirii feudale, care prezintă semne de destrămare.

Creşterea producţiei agricole se vede din rapoartele străine privitoare la starea economică a Ţărilor romîne ; ele arată existenţa unui prisos de grîne pe piaţa internă, după îndestularea nevoilor Imperiului Otoman, precum şi a unor negustori de grîne, în afară de cei ce cumpărau pentru turci. Monopolul turcesc asupra produselor ţărilor noastre poate fi în parte ocolit, în special în ce priveşte exportul de vite, pe scară mare, spre imperiul austriac, care de la sfîrşitul veacului precedent devenise vecin cu Ţara Romînească şi cu Moldova. Aceste relaţii comerciale cu Europa centrală au contribuit la întărirea legăturilor de tot felul cu ţările din această parte a continentului şi apoi şi cu ţările mai depărtate din apus.

Un fapt care a contribuit la pregătirea orînduirii capitaliste în ţările romîne a fost crearea manufacturilor. Manufacturile de postav din Ţara Romînească, de la Afumaţi (apare încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea) şi de la Pociovalişte, iar în Moldova de la Chipereşti, cea de sticlărie de la Bacău, manufactura de hîrtie de la Fundeni („hardughia de pe apa Colintinii“), atelierele de tipografie, fabrica de lumînări albe şi altele capătă organizarea obişnuită din alte ţări a unor astfel de întreprinderi.

Problema socială cea mai importantă care a frămîntat Ţările romîneşti în veacul al XVIII-lea a fost aceea a relaţiilor dintre ţărani şi stăpînii de moşii. Pe de o parte crescînd posibilităţile de desfacere pe piaţă a grînelor, stăpînii încearcă să-şi asigure o cît mai mare cantitate de muncă servilă, pe de altă parte ţăranii, care se văd din ce în ce mai asupriţi, duc o luptă îndîrjită pentru eliberarea lor din şerbie. Stăpînii, boierii şi mănăstirile, încă de la începutul veacului, generalizează claca obligatorie pentru oamenii liberi fără pămînt, aşezaţi pe moşiile lor şi pe de altă parte reduc aproape la robie pe rumîni; munca lor pentru stăpîni sporeşte fără măsură, o dată cu creşterea părţii de moşie rezervată acestora. Şerbii încep să fie vînduţi, schimbaţi, dăruiţi individual, fără lotul cultivat de dînşii pe moşie, întocmai ca robii ţigani. Arma de luptă a ţăranilor împotriva asupririi feudale şi a fiscalităţii domneşti a fost fuga masivă dintr-un loc în altul sau peste hotare, retragerea cu vitele în păduri, ceea ce ameninţa cu ruina totală nu numai gospodăria feudală, ci şi finanţele statului.

Paginile cronicarilor din veacul al XVIII-lea sînt pline de ecourile acestei lupte, ea formează problema majoră a vieţii celor două ţări romîneşti în această epocă.

Reformele care poartă numele domnului fanariot Constantin Mavrocordat dar care au fost în realitate alcătuite de adunări ale ţării ţinute sub presiunea agitaţiei populare, au reglementat raporturile dintre ţărani şi stăpînii feudali. Aceste raporturi formau pînă atunci relaţii de dependenţă feudală între particulari, ele devin acum îndatoriri care fac parte din organizaţia statului. Statul dictează, atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova, asimilarea rumînilor şi vecinilor cu oameni şezători cu învoială pe moşii; ei sînt declaraţi cu toţii liberi, în sensul că posedă libertate personală (nu pot fi vînduţi individual fără vînzarea moşiei), iar claca este fixată printr-o hotărîre a statului, pentru toţi ţăranii de pe moşii, la 12 zile pe an în Ţara Romînească şi la 24 de zile în Moldova. Ţăranii din Ţara Romînească au răscumpărat libertatea lor relativă cu bani grei (zece taleri de om).

Cu toate încercările repetate ale boierilor de a anula reforma sau măcar de a o ştirbi, pentru a se întoarce la rentă în muncă nelimitată prestată de ţărani, reglementarea raporturilor feudale a rămas aceeaşi pînă la Regulamentul Organic. Ţăranii nu au fost în realitate eliberaţi prin reforma lui Constantin Mavrocordat, de vreme ce nu au fost împroprietăriţi pe moşia care era a boierului, iar cei ce o munceau rămîneau în dependenţă economică faţă de acesta.

Pentru istoria literaturii romîne din acea vreme rămîne valabil un fapt de ordin social general; literatura noastră se dezvoltă în timpul lipsei de libertate reală a majorităţii poporului şi de tensiune ascuţită a luptei de clasă împotriva unei boierimi egoiste şi cu orizont ideologic foarte strîmt. Acest fapt nu putea să nu aibă repercusiuni asupra ideologiei cuprinse în scrierile boierilor, cît şi în ale adversarilor asupririi exercitate de dînşii. De asemenea şi stilul literar al operelor vremii se resimte de existenţa acestei atmosfere apăsătoare.

Situaţiei sociale semnalate îi corespunde, pe plan politic, domnia fanarioţilor. Fanarioţii, înscăunaţi în domniile Ţării Romîneşti şi a Moldovei în deceniul al doilea din veacul al XVIII-lea, sînt supuşi direcţi ai sultanului (nu prin mijlocirea unui drept de suzeranitate ca locuitorii din Ţările romîneşti). Ei se ridicaseră din rîndurile patriciatului orăşenesc din Constantinopol, adică dintre marii negustori greci îmbogățiți care, pe încetul, începînd din veacurile precedente, cuceriseră stăpînirea economică a Imperiului otoman și în parte și a Țărilor romînești. Ca instrumente ale dominației otomane, fanarioții reduc tot mai mult autonomia Țărilor romînești prin lipsa unei politici externe de sine stătătoare, reducerea armatei și recunoașterea dreptului turcilor de a știrbi teritoriul țării (cedarea Olteniei și a Bucovinei). Totuși, autonomia internă a celor două țări, în această epocă de restrîngere a independenței lor, nu este desființată. Regimul nobiliar instaurat în veacul al XVII-lea este într-adevăr mărginit în acțiunea sa politică de puterea fanarioților; fanarioții nu depindeau numai de boieri, ci posedau un puternic sprijin din afară, de la Poarta otomană. Dar tendința fanarioților de a scădea puterea boierilor pămînteni, folosind serviciile clientelei lor grecești venite cu dînșii în țară, nu a izbutit. De cîte ori vreun domn fanariot a încercat să sfărîme în chip autoritar opoziția boierilor, el a fost răsturnat pe cale violentă de către boierii pămînteni. (Nicolae Mavrocordat predat de boieri austriecilor, Matei Ghica, Constantin Racoviță, Constantin Mavrocordat în 1763, au fost mazilíți la cererea boierilor). Dar, în genere, există o colaborare a boierilor pămînteni cu domnii fanarioți, pentru că cei dintîi, în special prin avansurile de bani făcute vistieriei, erau garanții finanțelor de stat, iar în schimb, domnii aduși de la Poartă garantau menținerea privilegiilor boierimii, amenințate de lupta țăranilor împotriva asupririi feudale.. Din aspectele politice ale cîrmuirii fanarioților trebuie reținute trei fapte care interesează istoria culturii. Mai întîi influența limbii și culturii grecești asupra literaturii romîne, apoi, din cauza dependenței tot mai strînse de Imperiul otoman, o influență turcească în limba romînă literară, o înrîurire care, cu formele orientale, îngreuiază stilul, nu numai lexicul. În sfîrșit, starea de umilință în care se găsea întreaga clasă stăpînitoare față de turci, lipsa de libertate, are urmări asupra conținutului literaturii și poziției scriitorilor, asupra libertății de gîndire politică și libertății de gîndire în general.

Țările romînești, supuse Imperiului otoman, nu mai pot avea o politică externă a lor, dar domnii fanarioți în serviciul turcilor sînt principalii agenți ai politicii externe a Imperiului otoman. Ca domni ai Țărilor romînești ei continuă slujba de mari dragomani ai împărăției, pe care o avuseseră mai înainte, adică de agenți de legătură cu Europa centrală și apuseană. Ei serveau de informatori prin rapoartele trimise de agenții lor din străinătate și prin traducerea gazetelor, pentru tot ce se petrecea în Europa.

Desigur că și începutul relațiilor comerciale a avut ca rezultat contactul mai strîns cu Europa, dar acest rol de legătură a domnilor și cîrmuirii politice a Țărilor romînești cu Europa secolului al XVIII-lea, în care predomina cultura franceză, a avut repercusiuni culturale asupra țărilor noastre.

Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, Transilvania este cotropită de Habsburgi. Asuprirea feudală de aici, care se înăsprește în veacul al XVIII-lea, jaful neînfrînat al noii stăpîniri, convertirea unei părți a populației romînești la catolicism dau naștere la frămîntări sociale și politice adînci. Între pacea de la Carlovitz (1699) și marea răscoală populară din 1784, acțiunile împotriva „domnilor“ feudali, a Curții vieneze și catolicismului nu mai contenesc. Astfel, în intervalul 1703—1711 iobagii, țărănimea liberă, orășenii săraci și mica nobilime duc război, sub conducerea lui Francisc Rakoczi II, contra armatei imperiale, a „lobonților“, pentru „slobozenia țării"; în 1737 izbucnește o puternică răscoală antihabsburgică în Banat, iar în 1744, 1753, 1755, 1759—1761, etc. revoltele maselor amenință să se transforme într-o „mare vîlvătaie". Maturizarea conștiinței sociale a răzvrătiților o subliniază și ideea, atestată la țăranii din părțile Zlatnei în 1760, că a „trecut puterea domnilor, acuma noi sîntem domni".

Din punct de vedere cultural, anii 1700—1780 au fost considerați în trecut, de către mulți istorici literari burghezi, ca o perioadă „sterilă". Teza sterilității spirituale nu se confirmă. Dimpotrivă, numeroase fapte de cultură arată o creștere însemnată a vieții intelectuale și semnalează încercări de a pune preocupările acesteia în slujba luptei de emancipare socială și națională. Ambele manifestări ni se dezvăluie în diferite ramuri de activitate cărturărească, și în primul rînd pe tărîmul școlii.

ÎMPREJURĂRILE CULTURALE. ȘCOLILE

Cadrul general de cultură în care se dezvoltă literatura romînă în secolul al XVIII-lea în Moldova și în Țara Romînească prezintă un progres al instituțiilor culturale: școli, tipografii, biblioteci, fără însă ca să se poată recunoaște, pînă către sfîrșitul secolului, un real progres al gîndirii și al formei de exprimare. Această situație se explică prin lipsa de libertate care ține în frîu gîndirea, apoi și prin faptul că instituțiile culturale amintite erau patronate de domn și de boieri, fiind îndrumate pe calea intereselor acestora.

Școala superioară din București și cea din Iași rămăseseră în epoca domniilor fanarioților, ca o moștenire a secolului precedent. Academiile din cele două capitale, și-au întrerupt activitatea în mai multe rînduri, dar apoi au fost reorganizate de domnii fanarioți Nicolae Mavrocordat, Grigore Ghica și alții. La baza învățămîntului în aceste academii stătea studiul limbii și literaturii eline (antice), erau deci școli menite să așeze pe temelia clasicismului cultura claselor stăpînitoare. Deși unele explicații se dădeau în greaca modernă, populară, totuși acest fel de învățămînt nu poate fi socotit ca o încercare de înstrăinare a culturii romînești în favoarea grecilor, reprezentați în țară prin domnul fanariot și prin clientela lui. Dimpotrivă, școala superioară întemeiată pe studiile clasice poate fi calificată ca o continuare a umanismului.

În 1766, cînd Grigore Ghica a reorganizat pe baze mai largi școala superioară domnească de la Sfîntul Sava, din București, i-a dat numele de *Academia învățăturilor și epistimiilor* (epistimie în grecește înseamnă știință), dînd a înțelege prin aceasta că școala era destinată nu numai învățămîntului propriu-zis, ci și dezvoltării științelor, creației originale. În Academiile din București și din Iași s-au concentrat oamenii învățați din Orient, în special greci, care studiaseră în Germania, în Rusia și în Italia, aducînd apoi în Țara Romînească și în Moldova roadele învățămîntului de acolo. În acest chip școlile domnești au contribuit la stabilirea unui contact cultural cu țările din cea mai mare parte a Europei. Învățații greci așezați la București și la Iași continuă și de aici relațiile cu străinătatea și alcătuiesc astfel, în cele două capitale romînești, centre culturale ale studiilor clasice. Între învățații greci cu renume european, care au stat și au predat în Țările romînești, se numără Manasse Iliad, profesor de matematici la Academia din București, care studiase la Padova și Bologna și a tipărit scrieri literare în grecește, la Lipsca (între care un poem dedicat domnului muntean Alexandru Ipsilanti), Evghenie Vulgaris, autorul *Logicei* în grecește, tipărită tot la Lipsca, cel mai răspîndit manual școlar al acestei discipline pe acea vreme. Tot el este autorul traducerii operelor lui Virgiliu în grecește. Învățații greci adunați în Țările romînești au dat naștere aici unui curent patriotic pentru eliberarea grecilor de sub jugul otoman, curent care a influențat și pe elevii lor romîni. De altfel, școala domnească nu se mărginea la elenism; alături de profesorii greci, aduși în țară dintre elevii și profesorii Academiei patriarhiei de la Constantinopol, se aflau la Iași și București profesori de slavonă (pentru viitorii grămătici, care urmau să aibă a face cu uricele și zapisele slavone, garanțiile proprietății feudale). Un fapt care merită să fie subliniat este prezența aproape neîntreruptă, în decursul întregului veac, a învățămîntului în limba romînă în amîndouă școlile domnești. Cronicarul moldovean Axinte Uricarul arată că în școala întemeiată de Nicolae Mavrocordat, pe lîngă profesorii greci și cei de slavonie, se află „și altul care să învețe pe înțeles moldovenește". Ce se studia la cursul predat în limba țării, nu se precizează, dar este ușor de bănuit că este vorba mai ales de studiul cărților bisericești.

La început, aceste școli „mari" erau destinate fiilor de boieri, precum se vede în actul pentru reorganizarea școlii domnești dat de Ioan Teodor Calimah (Moldova) în care vodă se plînge că elevii s-au risipit, căci unii „iubind mai mult cinstea curții", au părăsit școala, iar alții de asemenea au plecat „fiind străini". E vorba deci de fiii de boieri, care puteau pretinde dregătorii la curte, și de grecii, aduși de domn, care vin și pleacă.

Școala domnească urmărea educarea boierilor, și Constantin Mavrocordat a luat hotărîrea ca nici un boier să nu poată ocupa o dregătorie, fără a fi trecut mai înainte prin școala elinească.

Școala domnească nu era însă închisă pentru cei ce nu erau fii de boieri. Dimpotrivă, Constantin Mavrocordat a chemat în școala lui și pe fiii mazililor (urmași rămași fără slujbă ai boierilor), și de la o vreme au pătruns în școli și fiii de negustori.

Ceea ce a contribuit la lărgirea cercului social al elevilor învățămîntului oficial din țările romînești a fost înființarea de școli noi, la sediile episcopiilor, mai tîrziu și în capitalele județene. Aceste școli locale, rareori aveau ca profesori pe învățații greci veniți din afară; ele se adresau celor ce învățau romînește și se pregăteau să devină preoți, grămătici, sau chiar se adresau școlii numai ca să le dea un minimum de cultură necesară vieții în societate. La București, școala de la Sfîntul Sava întreținea cu burse un număr de elevi săraci.

Constatăm, așadar, în această epocă o pătrundere treptată a celor neprivilegiați în școli, precum și menținerea și lărgirea studiului în limba poporului, alături de învățămîntul clasic, elinesc.

Pe de altă parte, învățămîntul clasic a fost completat cu studiul unor discipline mai apropiate de nevoile obștești și nu s-a rezumat la cunoștințele destinate unei elite de intelectuali. Astfel, s-a introdus în școli studiul cosmografiei și al matematicilor după manuale străine, traduse în romînește.

Față de epoca dinainte, cînd romînii își cîștigau învățătura cu deosebire în școlile de pe lîngă biserici și mănăstiri, deceniile de după 1700 reprezintă în Transilvania un pas mai departe. Progresul îl învederează libertatea, obținută în 1701, de a întemeia școli la Alba Iulia, Hațeg și Făgăraș, înființarea de școli elementare pe teritoriul regimentelor romînești de graniță (Năsăud, Făgăraș, Banat) și în alte locuri, îngăduința, limitată — dar nu exclusiv — la copiii fețelor bisericești și de nemeși, de a frecventa gimnaziile catolicilor din Transilvania (Cluj, Sibiu, Bistrița, Odorhei ș.a.), instituirea cîtorva burse la așezămintele teologice din Roma (De propaganda fide), Viena (Pazmanian și Sf. Barbara), Tîrnavia (Nagyszombat) și Agria, plecarea unor tineri la Kiew, deschiderea la Blaj, în 1754, pentru a răspunde „așteptării neamului“ și „lipsăi bisericii“, a unei școli primare, în care se preda în romînește, a unui gimnaziu și seminar teologic. Amănunte interesante cu privire la școalile blăjene comunică Samuil Micu (în *Istoria și lucrările și întîmplările romînilor*, vol. IV, ms.) : Petru Pavel Aron „fiind iubitoriu de învățătură..., cu tot deadinsul s-au apucat ca să rîdice școalele și săminariumul...“

„Deci întîia dată s-au rînduit prefect sau mai mare Grigore Maer, carele nu să poate spune cîtă nevoință au pus spre întemeierea școalelor, că umbla prin sate și aduna prunci la școală, și singur îi învăța ; că el și Atanasie (Rednic) au fost mai întîi profesori în Blajiu... Era în școalele Blajiului atunci diaci latinești și romînești mai mult de trei sute, cărora... Aron din venitul său le da pită trei țipăi în zi. La cei ce mai cu lene se purtau la învățătură doi țipăi în zi le da... De multe ori, mai ales la praznice, și fertură, încă și cîte o groșiță da la diaci... La Paști și la vacanție celor ce era primi, secundi și tertii le da premiumuri, cărți sau încălțăminte sau altă haină, cum vedea că are lipsă. Adeseori mergea în școale și ședea într-alta aorea și cîte o giumătate de ceas, în care vreme profesorul trebuia să explicăluiască, să auză el cum explicăluiește. În toată săptămîna, cînd era acasă... poruncea să-i trimiță ocupațiile diacilor ; încă aorea sîmbăta să ducea prin școale să auză pe diaci cum să întreabă și să dișputuluiesc... Aceasta era fața școalelor Blajului pe acele vremi“.

Numărul elevilor indicat de Samuil Micu, „mai mult de trei sute“, nu este de loc exagerat. Documente contemporane întăresc această cifră. Setea de cultură îi mînă pe romîni să bată la porțile oricărui institut de învățămînt dispus să-i accepte. Numai la Bistrița, în gimnaziul „latino-catolic“ s-au cultivat între 1729—1779 peste 565 fii de nobili, de preoți, militari și de negustori, însă și de țărani liberi, iobagi și jeleri (ignobilis valachus, libertinus valachus, plebeus). În matricolele școlare întîlnim deseori nume care vor juca un rol de seamă în viața politică și culturală a Transilvaniei : pe Inochentie Micu, Grigore Maior, Gherontie Cotore, Petru Pavel Aron, Atanasie Rednic, Petre Dobre, Alexie Mureșan, Ștefan Costa, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ioan Neagoe și Daniil Mardsinay. Acesta și Neagoe fac studii economice la Viena, cu Sonnenfels, în 1767 și 1768—1769.

Deși încă insuficientă, totuși frecventarea școlilor a însemnat un mare cîștig, în mai multe direcții. A crescut masa știutorilor de carte, pregătirea dascălilor s-a îmbunătățit, unora li s-a deschis drum spre dregătorii publice și, mai presus de orice, s-a creat pe încetul o pătură subțire de intelectuali romîni, ale căror strădanii vizau ușurarea situației iobagilor (Petre Dobra și Inochentie Micu), libertăți în ceea ce privește accesul la meserii, recunoașterea romînilor ca a patra națiune „politică“ sau „regnicolară“ ș.a. De asemenea, prin ideile profesate de cărturărimea cu vederi înaintate contribuie la formarea conştiinţei naţionale şi politice a romînilor. În acest domeniu merite particulare şi-au cîştigat Inochentie Micu, Gherontie Cotore şi Grigore Maior (Maer).

Romînii care învăţau în şcolile catolice şi calvine din Transilvania, unde limba oficială era latina, aveau la îndemînă manuale scrise în această limbă. Pentru elevii şcolilor romîneşti s-a simţit însă nevoia alcătuirii altor cărţi didactice, din cauza lipsei cărora şi a dascălilor „atîta neştiinţă s-au fost înrădăcinat între ai noştri“ (Petru Pavel Aron, 1755). Întrucît şcoala se găsea pe atunci sub tutela bisericii, iar pe alocuri chiar în mîinile călugărilor, aceste cărţi poartă urmele spiritului teologal. Ele se intitulează cînd *Bucoavnă ce are în sine deprinderea învăţăturii copiilor la carte* (Bălgrad, 1699), cînd *Învăţătură creştină, prin întrebări si răspunsuri, pentru procopseala şcoalelor* (Blaj, 1755) ori *Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie* (Blaj, 1777). Pe lîngă noţiuni referitoare la religie (la „măduha celor de lipsă a credinţii“), bucoavnele mai cuprindeau puţine lucruri: alfabetul chirilic sau chirilic şi latin, exerciţii de silabisire, semnele de punctuaţie. Dar tipul acesta de abecedar, util o vreme, nu a putut să dăinuie. În 1777 şi 1781 se tipăreşte la Viena un altfel de *Bucvariu pentru pruncii cei rumîneşti, carii se află în Crăia ungurească şi hotarăle ei împreunate.* Influenţat de un model austriac, el aducea mult material profan de lectură (sentenţii filozofice şi povestiri morale), chemat să ajute la dezrădăcinarea superstiţiilor şi laicizarea învăţămîntului. *Bucvariul* din 1777 (1781) anunţă o etapă nouă în evoluţia literaturii noastre didactice, stînd la hotarul care desparte cultura romînească veche de cea modernă.

Dacă în domeniul literaturii didactice realizările sînt modeste, în schimb în privinţa profesorilor situaţia apare mai bună. Din rîndurile luminătorilor prin şcoală se desprind, datorită unei activităţi mai rodnice decît a celorlalţi, Dimitrie Eustatievici, dascăl la şcoala din Şcheii Braşovului, Grigore Maior, „învăţători limbilor şi, după vreme şi putinţă, şi a ştiinţelor“, Manase (Meletie) Neagoe, om cu „rîvnă spre sporiul... neamului romînesc“, popa Iancu din Sîncel, fost student la Kiew, unde „foarte învăţasă limba slavonească“, Vasile Neagoe-Orbul (Basilius Caecus), Constantin Dimitrievici, venit la Blaj din Romanaţi ş.a. Dimitrievici, împreună cu alţi munteni şi moldoveni care au dăscălit în Transilvania, argumentează cît de vii erau legăturile între romînii de pretutindeni şi în cadrul şcolii.

Grija de căpetenie a învăţătorilor şi a profesorilor consta în creşterea de elevi temeinic instruiţi. Unii, privind mai departe, împletesc această îndatorire cu efortul de a-şi obişnui învăţăceii şi cu lucruri neînscrise în programa de învăţămînt, de pildă cu teatrul.

Tinerii care se strînseseră la Blaj în 1754—1755 se trăgeau, cei mai mulţi, din satele ardelene, cu vechi datini populare, cîntece de stea şi colinde. În toamna anului 1755, Grigore Maior, Vasile Neagoe-Orbul şi dascălul Zaharia au ales „cîţiva elevi mai mari şi mai mici de la şcoala latină /gimnaziu/ şi cea romînească“ (e schola latina et valachica quidam majores et minores studiosi), pregătindu-i pentru un „exercitium“ de teatru, o variantă schematică a dramei *Irozii*, compusă din patru, cinci „cîntări“ (colinde) şi două „peroraţii“ „Hoc /exercitium/ constabat ex quatuor aut quinque cantionibus valachicis, et duorum regis, et alterius perorationis valachica“. Exerciţiul a fost jucat la 13 diletanţi, în decembrie 1755 şi ianuarie 1756 la

Blaj, Sebeş, Alba Iulia, Vinţul de jos, Cut (ad pagum Cut) şi în „alia loca“. Reprezentaţiile au stîrnit în popor o admiraţie de nedescris (Audio noster populus cum summa ubique admiratione aspiciebat). Alături de romîni, printre admiratori se întîlnesc maghiari, nemţi şi saşi, al căror entuziasm este umbrit de regretul că tinerii din neamul lor încă nu manifestă interes, nici aptitudini pentru teatrul de diletanţi: „Alieni uti Germani, et Saxones et Hungari magnum se habere gaudium in horum actionibus declarabant, qvidam qvasi cum displicentia dicebant apud se non reperiri tam aptos ad similia exercenda, neque similia factitari“.

Fapta „extraordinară“ (qvid de ista horum extraordinaria actione homines loquantur) din 1755—1756 va fi continuată de *A şcolasticilor de la Blaj facere* (1763) şi de *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragediae expressa* (1778 sau 1779).

TIPOGRAFIILE

În veacul al XVIII-lea (pînă la 1780) în Ţara Romînească se aflau trei centre tipografice, şi anume: la Bucureşti, la Rîmnic şi la Buzău. Tipografia de la Rîmnicul Vîlcii, sub oblăduirea episcopiei de acolo, a continuat să funcţioneze şi în vremea stăpînirii austriece în această provincie, publicînd cărţi în limba romînă destinată bisericilor ortodoxe din Oltenia şi chiar celor din Transilvania. La Bucureşti se afla, pe lîngă tipografia romînească, şi o tipografie grecească, în care şi-a publicat Nicolae vodă Mavrocordat opera lui de filozofie morală, *Despre datorii* (Bucureşti, 1719, retipărită, cu o traducere latină, la Lipsca, în 1721).

Tipografia în cele două ţări continuă din veacul precedent, a căror menire constă în publicarea în limba romînă, în parte şi în greceşte, a cărţilor necesare bisericii. Tipografia stătea sub controlul domnului, a cărui proprietate erau uneltele, şi al ierarhilor bisericii. În veacul al XVIII-lea se produce însă treptat o schimbare. Astfel la Iaşi, începînd din 1743, tipografia devine o întreprindere particulară, a meşterului Duca Sotirovici din insula Thassos. În rîndurile meşterilor şi chiar în calitate de conducători ai tipografiilor pătrund şi orăşenii din Bucureşti, care iau locul meşterilor străini. Barbu Bucureşteanul este conducătorul tipografiei din acest oraş în 1747, iar Sandu Bucureşteanul trece în Moldova şi conduce tipografia din Iaşi, timp de doisprezece ani.

Şi în privinţa cărţilor tipărite se constată o schimbare; deşi majoritatea cărţilor tipărite sînt de caracter bisericesc, totuşi încep să se tipărească şi cărţi laice. Pe lîngă unele hrisoave domneşti, privitoare la organizarea ţării, tipografiile publică şi gramatici ale limbii slavone şi greceşti.

Între cărţile didactice tipărite în ţară în secolul al XVIII-lea este şi *Bucoavna* (abecedarul, Iaşi, 1755), precum şi *Întîia învăţătură pentru tineri*, tipărită la Rîmnic, în 1726, în vremea stăpînirii austriace. Această din urmă carte este tradusă din ruseşte, după scrierea *Pervoe ucenie otrokom* alcătuită de prelatul rus Theofan Procopovici, unul din apropiaţii ţarului Petru cel Mare. La apariţia cărţii în Rusia, ea provocase, în 1720, o critică aspră (în limba latină), datorită lui Dimitrie Cantemir.

Pentru învățămîntul grecesc, a apărut în tipografia greacă din București, în 1768, cartea lui Neofit ierodiacon, un Comentariu la *Gramatica grecească* a profesorului Theodor.

Învățătura (sau Nakazul) împărătesei Rusiei, Ecaterina II, o carte privitoare la reorganizarea statului pe baze filozofice, a fost tradusă în romînește și publicată la Iași, în 1773.

Activitatea tipografică a lîncezit, în intervalul 1700—1780, în majoritatea țărilor aflate sub stăpînirea habsburgică [1]. La romînii din Transilvania, dimpotrivă, se constată o relativă înviorare a tipăriturilor, mai ales a celor bisericești. Ea trebuie pusă în legătură cu interzicerea importului de cărți din Țara Romînească și din Moldova, cu politica de catolicizare forțată a curții vieneze și cu opera de culturalizare întreprinsă de Inochentie Micu și Petru Pavel Aron. Cel dintîi scria în 1735 : „Typus omnino necessarius esset, quem si rehabere possemus, non modo nationi, verum divino cultui saltem cum tempora satisfaceremus".

În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, tipografia de la Alba Iulia, care își încetase activitatea de mult, începe să lucreze din nou. La refacerea ei au contribuit mitropolitul Atanasie Anghel, protopopul Gheorghe din Daia, Ștefan Raț, „odorbirăul Bălgradului", și Constantin Brîncoveanu. Domnul Țării Romînești trimite în Transilvania, la cererea lui Atanasie Anghel, pe Mihai Iștvanovici, „carele au dires tipografia", și „au rămas" după moartea mitropolitului „ca un epitrop tipografiei" (Samuil Micu). Meșterul muntean a lucrat la Alba Iulia doar cîțiva ani, căci prin 1702, 1703 se înapoiază la București, lăsînd tiparnița — destul de lung timp — „în maramă învălită" (*Strasnic*, Blaj, 1753, predoslovie).

Primul care se gîndește să restaureze imprimeria de la Bălgrad al cărei inventar sărac zăcea părăginit la Blaj, este Inochentie Micu. Conștient de foloasele pe care „națiunea romînă" și biserica le-ar dobîndi prin reînființarea tipografiei, episcopul dezvăluie, în 1735 și 1741, lipsa gravă de cărți romînești și cere banii necesari pentru a trezi la viață vechiul teasc.

Gîndul ce l-a frămîntat pe Inochentie Micu îl împlinește urmașul său în scaunul vlădicesc, Petru Pavel Aron. Îndemnat și de curtea vieneză, Aron pune tipografia în stare de funcțiune, însărcinează în 1754 pe Gherontie Cotore cu supravegherea ei, aduce de la Cluj și Sibiu material tipografic nou, îndeamnă să se publice scrieri cu caracter didactic și religios, diferite ordonanțe etc. Murind Petru Pavel Aron, în 1764, de tipografie se vor îngriji Atanasie Rednic și Grigore Maior.

Aron, Rednic și Maior au beneficiat de concursul unor tipografi „diortositori" și gravori ca Sandul „sin Ieremia", Ioanichie Endredi, Petru, Ioan, și Dumitru Rîmniceanul, Mihail Becicherechi, Petru Sibianul, Popa Vladul, Petre Tekeld, Vlaicul Gherman Peterlachi (sau Petrilaca) ș.a. Cîțiva, de exemplu Sandul „sin Ieremia" și Rîmnicenii, sînt originari din Moldova și Țara Romînească. Despre aportul lor la înflorirea tipografiei din Blaj a vorbit Samuil Micu : „...Venind poruncă de la Curte la vlădica Aaron să tipărească sîrbește niște patenșuri pentru Țara Sîrbească, vlădica au lăsat lui Gherontie, vicareșului său, să caute slovele, care era de demult în niște lăzi aruncate. Şi să întîmplasă atunci de venise şi din Ţara Romînească un preot carele înţelegea lucru tipografiei. Pre acesta puindu-l Gherontie ca să puie la rînd slovele, şi să îndreptează, şi să mai facă cele de lipsă, au cumpărat de la Sibiu teasc şi au tipărit acele patenşuri sau porunci împărăteşti. După aceea s-au îndemnat şi au tipărit bocoavne (sic), catchismuşiu, ceasloave, psaltiri, molitvenice, şi pe rînd şi alte cărţi biserіceşti.

---

[1] Vezi Benda K. și Irinyi K., *A negyszaz eves debreceni nyomda 1561*, Budapesta, 1961, p. 109.

„Într-aceea, cînd tipărea acestea, au venit din Moldova un tipograf, meşter bun, anume Sandu, carele au făcut slove noao şi au întemeiat tipografia“ *(Istoria şi lucrurile şi întîmplările romînilor*, ms., vol. IV, p. 651—652). Şi în secolul al XVIII-lea, ca şi în secolele anterioare, cultura transilvăneană se bucură de sprijinul generos al romînilor din Moldova şi Ţara Romînească. Măsurile ordonate de Habsburgi, pentru a curma relaţiile culturale fireşti dintre cele trei ţări romîne, au fost şi de astă dată neputincioase.

În afară de Blaj s-au mai tipărit cărţi romîneşti, incidental, la Alba Iulia (1702 şi 1703), Cluj (1744 şi 1746), Viena (1701, 1766, 1775 şi 1779), Calocca (Kalocsa, 1769) şi Braşov, unde dascălul Petcu Şoanul şi-a făurit însuşi o instalaţie tipografică, o „stambă“ rudimentară: „Un popă valah cu numele Petre“, notează sasul Thomas Tartler, contemporan cu Petcu Şoanul, „a început aici în Schei, fără nici o îndrumare, să facă o tipografie şi să taie literele în plumb, însă nu în modul obişnuit, ci foarte scurt, deoarece le-a lipit pe o scîndură şi aşa a tipărit un calendar valah fără ajutorul presei, numai cu vălătuc, deşi acesta-i un fel de a tipări anevoios şi zăbavnic“. Şoanul, completează Tartler, „a învăţat să toarne şi litere în matricie“. Ca fapt de cultură iniţiativa lui Petcu Şoanul este remarcabilă.

În ultimii ani ai perioadei 1700—1780, autorităţile vieneze acordă tipografului Joseph Kurzböck din Viena privilegiul de a scoate cărţi bisericeşti pentru romînii ortodocşi. Privilegiul nemulţumeşte episcopia din Blaj, care protestează la curte prin Atanasie Rednic. Împotrivirea a fost zadarnică. Maria Terezia nu a ţinut seamă de protest, ci a numit pe Grigore Maior, în 1771, revizor al tipografiei şi cenzor al scrierilor religioase ortodoxe. Împărăteasa îl considera pe Kurzböck, nu fără motiv, mai subordonat decît Blajul ţelurilor politicii culturale a imperiului. Cît priveşte această politică, ea se află, cu deosebire de la 1770 încoace, sub înrîurirea ideilor iluministe, pe care Maria Terezia şi Iosif al II-lea se silesc să le transforme în instrumente ale absolutismului monarhic. Influenţa iluminismului pătrunde şi în lucrările romîneşti laice apărute la Kurzböck.

Tipăriturile ieşite la Blaj, Cluj, Braşov, Viena, Alba Iulia şi Calocea sînt de obicei, cărţi de cult *(Triod*, *Ceasoslov*, *Strasnic*, *Euhologhion*, *adecă Molitvenic*, *Octoih*, *Apostol* etc.), de lectură şi exegeză teologică *(Floarea adevărului*, *Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învăţătură*, *Soborul de la Florenţa*, publicat şi în limba latină; *Exordium Synodi florentinae)*, catechisme *(Pînea pruncilor)*. Mulţimea tipăriturilor religioase dovedeşte rolul încă influent al bisericii în ansamblul feudalismului din Transilvania şi relevă greutăţile ce stăteau în faţa luptei pentru laicizarea tiparului. Totuşi sporadic apar, pe lîngă bucoavne şi diferite ordonanţe *(Edict de toleranţă*, 1701. *Instrucţii în timpul ciumii şi altor boale*, 1744. Porunca... *cu carea se opreşte petrecerea banilor împărăteşti şi crăieşti în ţările Porţii otomaniceşti supuse*, 1747. *Decret pentru miliţia romînească limitanee*, 1766 etc.), un *Calendari acum întîi rumînesc*... (Braşov, 1733 şi 1737), o culegere de poezii *(Cîntece cîmpeneşti*..., 1768). Calendarul, care a circulat în copii manuscrise în toate ţinuturile locuite de romîni, cuprinde prevestiri deşarte referitoare la oameni şi mersul vremii, sfaturi pentru semănatul grînelor, noţiuni sumare despre eclipse („Pentru perirea soarelui şi a lunei"), date relative la „izvodirea" puştilor şi a tipografiilor etc. Petcu Şoanul, alcătuitorul *Calendariu*-lui, s-a condus după un model „sîrbesc", prelucrat — la rîndul său — după originalul apărut la Kiev.

Tipăriturile cu caracter laic fiind puţine şi elementare, romînii citesc o mulţime de opere profane, traduceri sau originale, în manuscris. Lecturile de acest gen sînt proprii curentului de înnoire a vieţii spirituale din Transilvania.

BIBLIOTECILE

Bibliotecile domneşti, bisericeşti şi boiereşti, între care se numără şi aceea de la Văcăreşti a lui Nicolae Mavrocordat, vestită în toată Europa, erau şi ele bazate pe învăţămîntul clasic, umanist ; conţineau mai ales scrieri de ale clasicilor antici, în greceşte şi în latineşte, precum şi scrieri ale părinţilor bisericii, pe lîngă care se strecuraseră şi unele cronici sau istorii străine. Cele mai multe dintre aceste volume erau manuscrise, unele foarte rare. Scopul unor asemenea biblioteci se menţinea în acest chip pe linia culturii rezervate intelectualilor.

Şi mănăstirile posedau biblioteci mari, care nu se reduceau numai la cărţile bisericeşti. Mănăstirea Galata de la Iaşi, în 1727, avea o bibliotecă de cărţi greceşti şi latineşti, cu cuprins literar clasic şi istoric. Este probabil că într-o astfel de bibliotecă aflată în preajma capitalei Moldovei, puteau studia, pe lîngă călugări, şi orăşeni din Iaşi, precum şi fii de boieri de la curtea domnească.

În această epocă începe în Moldova şi Ţara Romînească o activă operă de traduceri, în special din greceşte în romîneşte. În 1749 se traduce de către Matei Fărcăşanu *Viaţa ţarului Petru cel Mare*; la mijlocul veacului, Vlad Boţulescu traduce mai multe cărţi din italieneşte. În a doua jumătate a veacului, numărul traducerilor cu caracter laic, care circulau în manuscris, se înmulţeşte.

Între manuscrisele romîneşti din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, care cuprinde scrieri practice traduse din limbi străine, se poate cita şi o *Carte de doftorii*. După 1750 se fac şi primele traduceri romîneşti din franţuzeşte. Un anonim din Moldova tradusese încă din 1772 vestita carte a lui Fénelon *Aventures de Télémaque*, roman didactic care s-ar putea numi „educaţia regilor". Se ştie că regele Ludovic al XIV-lea al Franţei disgraţiase pe autorul acestei cărţi, socotind-o ca o satiră îndreptată împotriva lui.

Prin pătrunderea cărţilor franţuzeşti în bibliotecile moldoveneşti şi muntene şi ca urmare a traducerii lor, începe să se exercite influenţa franceză în ţările romîneşti ; ea urma să capete o mare dezvoltare la sfîrşitul veacului, şi mai ales în secolul următor. Influenţa franceză a adus cu dînsa cunoaşterea ideilor progresiste ale filozofilor raţionalişti ai veacului al XVIII-lea, dar totodată a fost adoptată şi ca limbă „nobilă" de către clasa boierească, în dorinţa de a se deosebi de „popor".

Cultura romînească în veacul al XVIII-lea (pînă către 1780) se menţine încă în formele şi cu caracteristicile unei culturi feudale, cu predominarea literaturii şi spiritului bisericesc, cu controlul domnilor şi boierilor asupra școlilor și a tipografiilor, prezentînd chiar și unele simptome de decădere a gustului și a stilului în literatură ca și în artele plastice față de veacul al XVII-lea din cauza restrîngerii accentuate a libertății politice, sociale și culturale.

Totuși, în această vreme se pot întrevedea și unele semne premergătoare ale trecerii spre o altă cultură, acelea ale epocii capitaliste din perioada următoare: ca de pildă elementele laice și științifice din învățămînt, din cărțile traduse și tipărite. Aceste semne se pot urmări și în literatura romînească a vremii.

Pentru Transilvania avem știri despre biblioteca bisericii sf. Nicolae din Brașov, a episcopiei din Blaj și două fonduri particulare de cărți.

La sf. Nicolae strîngerea de tipărituri și manuscrise vechi, numite într-un document din 1854 „neprețuite și rare odoare", datează din veacul al XVII-lea, de la finele căruia ne-a parvenit și un catalog („izvod"), completat în 1750, 1759, 1813 etc. [1]. Catalogul înregistrează tipărituri din principate și Transilvania (*Carte romînească de învățătură*, 1643 de Varlaam mitropolitul Moldovei, *Cheia înțelesului*, 1678, *Viața și petrecerea svinților*, 1682—1686, *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*, 1685, *Octoih*, București, 1731, *Ceaslov*, Rîmnic, 1745 etc.), 14 molitvenice primite în dar de la mitropolitul Ungrovlahiei, kyr Daniil, în 1722, „toate cărțile cîte trebuie peste tot anul", care s-au trimes (în 1744) de la luminata împărăteasă a Moscului, Elisaveta „Petrovna", tălmăcirea *Psaltirii* făcută de Theodor Corbea („Teodor pisariu"), o copie în slavonește a romanului popular *Varlaam și Ioasaf*, precum și alte scrieri (evanghelii, mineie, octoihuri, tipice, liturghiere) romînești, slavone și grecești. Biblioteca de la sf. Nicolae adeverește că aici au fost, în secolele XVII—XVIII, oameni iubitori de cetanie și cu pricepere pentru importanța manuscriselor și a cărților. Unele conțin însemnări ocazionale despre David Corbea, ceauș spătăresc, munca de copist a protopopului Văsîi Hoban (veacul XVII), arhierei (de exemplu, Sofronie Chirilovici) cutremure, epidemii de ciumă etc.

Mai bogată și mai interesantă decît biblioteca bisericii sf. Nicolae este cea de la Blaj.

În Blaj zorii vieții culturale romînești au răsărit în 1738, cînd clerul hotărăște, la insistențele lui Inochentie Micu, să se clădească localuri de școală și o mănăstire. În același an episcopul aduce de la Făgăraș, unde-și avusese pînă atunci reședința, 350 de cărți și manuscrise achiziționate de la el de înaintașul său, Ioan Giurgiu Patachi. Evidența achizițiilor (*Inventarium librorum Balasfalvae*) s-a întocmit mai întîi în 1747, de către Petru Pavel Aron, Iosif Weis, Daniel Mardsinai și Petru Pavel Dallay. Inventarul cuprinde opere în latină, romînă, germană, maghiară, slavonă și italiană. Ele sînt, după conținut, foarte variate: bisericești și de polemică religioasă, slujebnice, biblii, lucrări istorice (*Analele* lui Baronius, *Joannis Allati Confutatio de Joanna Papessa*), istorice și de arheologie (*Imago Hungariae*, *Historia Universitatis Viennensis*, *Analecta lapidum in Dacia, et antiquitatum Transylvanicarum*), lingvistice (dicționarul lui Francisc Pariz Pápai, *Fundamenta linguae germanicae*, un dicționar italian), filozofice (o metafizică, un tratat de logică, *Tractatus in universam philosophiam* (ms.), *Philosophia*

---

[1] Vezi C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii sf. Nicolae din Brașov*, „Transilvania", an. XL (1909), p. 100—105.

sacra, *Instructiones philosophicae)*. La titlurile de mai sus se adaugă: *Iter per mundum Cortesi*, *Rhetorica ex variis authoribus*, *Meteora experientiis phisycis illustrata*, *De oficiis* a lui Nicolae Mavrocordat, *Tractatus in Physicam Aristotelis* (ms.), Joannis Gottl. Heineccius *Corpus Juris Romani*, Dimitrie Cantemir *(Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea)*, Dosoftei *(Viețile sfinților)*.

O dată cu deschiderea școlilor din Blaj în 1754, Petru Pavel Aron încredințează „bună paza bibliotecii" lui Grigore Maior, care își săvîrșise studiile la Roma (1747). Pînă în 1782, cînd se retrag la Alba Iulia, Maior nu a încetat să înmulțească fondul de cărți moștenit, prin daniile făcute de călugărul grec Leontie Mosconas și Isaia din Sîncel, prin cumpărarea de „frumoase și scumpe" lucrări de la diverși librari vienezi și prin dubletele oferite de „biblioteca imperială" în 1773. Tot acuma, Grigore Maior cere și obține de la Tesaurariat 500 de florini pentru a înzestra gimnaziul blăjean, reorganizat în 1772, cu manuale didactice de filozofie și de teologie. Drept care, Samuil Micu recunoaște că „cea mai mare parte din cărțile bibliotecii mănăstirii de la Blajiu a lui... agoniseală și dar ieste".

Față de biblioteca de la sf. Nicolae, în care operele profane sînt o raritate, cea din Blaj reprezintă un progres evident în privința laicizării și a diversificării preferințelor în materie de lectură. Ambele simptome stau în relație cu apropierea feudalismului transilvănean de pragul destrămării sale. „Ceaslovul" trebuia lăsat dincoace de acest prag și înlocuit cu lucrări de filozofie, istorie, limbă, astronomie etc.

Sub vlădicia lui Grigore Maior învață teologia și filozofia la Colegiul pazmanian din Viena, 6 ani (1772—1776), Alexandru Fiscuti și Ștefan Solciai. Deși preoți, amîndoi acordă prioritate literaturii clasice latine (Vergiliu, Horațiu, Plaut, Juvenal, Catul, Properțiu), istoricilor latini (Tit Liviu, Suetoniu, Tacit), lui Machiavelli, Pascal *(Montalti Epistolae provinciales)*, Erasm *(Colocviile* și *Elogiul nebuniei)* filozofiei raționaliste și beletristicii secolului XVIII (Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis*, Berkeley, Cristian Wolf: *Volfii Philosophia rationalis*, Carol Steinkellner: *Etica*, Fénelon: *Télémaque*, Antioh Cantemir: *Satirele)*, unor dicționare și gramatici franceze, germane și grecești, lucrărilor de medicină („Tissoth, *Opera Medica*") de istorie bisericească (Claude Fleury) și drept (Bochmer, Heineccius) etc. *Consgnatio librorum Stephani Salcsay* și *Inventarium rerum remansarum post decessum de vita reverentissimi domini Alexandru Fiszkuti*[1], din care am extras titlurile și autorii citați, semnalează intensa circulație a cărții străine în Transilvania, dimensiunile contactului cu mișcarea iluministă și încadrarea progresivă a tot mai numeroși intelectuali romîni printre adepții crezului social politic al „luminilor". Noile idei vor rodi în generația Școlii Ardelene. Alexandru Fiszkuti și Ștefan Solciai alcătuiesc o verigă de trecere într-o perioadă superioară culturală reprezentată de Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai Deleanu.

---

[1] Vezi Pompiliu Teodor, *Două biblioteci particulare romînești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II (1957), p. 261—269. Catalogul unei alte biblioteci particulare, a lui Chiril Țopa, apud I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 391—392.

BIBLIOGRAFIE

§ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, București, 1892; N. Iorga, *Cultura romînă sub fanarioți* în *Două conferințe*, Buc., 1898; I. C. Filitti, *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901; C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și romîni și profesorii din Academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist. S. II, t. XXVII, București, 1905; N. Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților* în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. VI, București, 1926; N. Iorga, *Istoria învățămîntului romînesc*, București, 1928; St. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a romînilor din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935; I. Mușlea, *Contribuții la cunoașterea bibliotecilor romînești ale orașelor din Transilvania*, Cluj, 1935; I. Ionașcu, *Școala de la Colțea; în veacul al XVIII-lea* în *Biserica ort. rom.*, 1938, nr. 11—12; V. Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei* în *Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. S. III*, t. XXII, 1940; I. Crăciun, *Les bibliotheques roumaines dans le passé et de nos temps*, București, 1940; J. Gottwald, *Phanariotische Studien* în *Leipziger Vierteljahrschrift Südesteuropa*, V, 1941, nr. 1—2; Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-vodă Brîncoveanu* (1688—1714), Milano, s.a.; N. Albu, *Istoria învățămîntului romînesc în Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; Cleobulo Tsourkas, *Gli scolari greci di Padova nel rinnovamento culturale dell' Oriente Ortodossi*, Padova, 1948; I. Corivan, *Formele de aservire ale țăranilor moldoveni (sec. XVII—XVIII)*, în Academia R.P.R. Filiala Iași, Studii și cercetări istorice, VI, nr. I, 1956: Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Romînească, în perioada 1746—1774*, în *Studii*, XII, nr. 3, 1959; S. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Romînească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959; C. Cihodaru, *Învățămîntul în Moldova în sec. XV—XVIII, Școala domnească din Iași*, extras din *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, 1860—1960, I. București, 1960; C. Daicoviciu, și colaboratori, *Din istoria Transilvaniei*, I. București, 1960; Șt. Bîrsănescu, *Academia Domnească din Iași*, 1714—1821, București, 1962.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

ANTIM IVIREANUL

În literatura romînească a orînduirii feudale mitropolitul Antim Ivireanul ocupă un loc de seamă.

Istoriografia burgheză a văzut în el numai pe priceputul tipograf, talentatul orator, sîrguinciosul mitropolit, nu și pe patriotul, omul politic și biciuitorul năravurilor unei clase de exploatatori.

Biografia lui Antim Ivireanul este greu de conturat, mai ales pentru perioada premergătoare aducerii sale în Ţara Romînească. Nu se ştie exact unde şi cînd s-a născut. Unii îl considerau născut dincolo de marea de Azov, alţii, dimpotrivă, credeau că s-a născut în sudul Dunării şi că numele de Ivireanul şi l-ar fi luat de la mănăstirea Ivir, din muntele Athos, unde s-ar fi călugărit. S-a mai susţinut că el a venit în ţările romîne încă din copilărie şi că ar fi trăit prin Moldova. Mărturiile contemporane, mai exact ale lui Del Chiaro, secretarul lui Constantin Brîncoveanu, care l-a cunoscut de aproape, afirmă că era origiuar din Iviria, denumirea veche a Georgiei, de unde a fost robit de turci şi dus la Constantinopol. De altfel Antim se numeşte pe sine Ivireanul în prefeţele cărţilor tipărite de el, sau prin grija sa, precum şi în puţinele manuscrise şi documente ce i se atribuie şi care au străbătut pînă la noi. Tot Del Chiaro ne dă şi numele său mirenesc, Andrei. Părinţii săi se chemau Ioan şi Maria ; ştim asta din *Aşezămîntul mănăstirii Antim.* Scăpat din robie, Antim a trăit, probabil, în preajma patriarhiei ecumenice, unde a uimit pe cei din jur prin înclinaţiile sale deosebite spre sculptură, pictură şi broderie. Acolo va fi învăţat greceşte şi arăbeşte, limbi în care a tipărit mai tîrziu unele cărţi, şi tot acolo, prin muncă, a ajuns, probabil, la oarecare stare materială, căci în conflictul ce s-a ivit între el şi Brîncoveanu, în 1712, găseşte prilejul să-i amintească acestuia că nu nevoile materiale l-au adus în Ţara Romînească şi nici dorinţa de parvenire.

Constantin Brîncoveanu, avînd legături strînse cu toţi patriarhii Orientului, care nu se înapoiau în eparhiile lor, din numeroasele vizite care le făceau în Ţara Romînească, cu punga deşartă, a obţinut uşor asentimentul acestora de a-l aduce pe Antim în ţară şi de a-l folosi la realizarea planurilor sale culturale. Nu ştim exact anul în care a fost adus la noi. Îl întîlnim pentru prima dată în octombrie 1691, tipărind la Bucureşti o carte de literatură parenetică, *Învăţăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* în traducerea grecească modernă a lui Hrisant Notaras. Data venirii trebuie situată cam între 1680—1690. Venit în ţară mirean, îl întîlnim semnînd această primă carte tipărită ca ieromonah Antim.

Cît priveşte locul unde a deprins meşteşugul tipografiei credem că la aducerea sa în ţară, Antim nu a cunoscut arta tipografiei şi că şi-a făcut ucenicia la Bucureşti pe lîngă fostul episcop al Huşilor, Mitrofan, conducătorul tipografiei domneşti. La numirea acestuia ca episcop al Buzăului, întîmplată la 10 iunie 1691, Antim a luat conducerea tipografiei, a cărei grijă a purtat-o pînă în 1694. Din şirul cărţilor tipărite la Bucureşti, patru la număr, două merită să fie menţionate : un *Evanghelier greco-romîn* din 1693, adevărat monument de artă tipografică, cu gravuri lucrate, probabil, de Antim şi o *Psaltire* romînească, tipărită în 1694, ale cărei opt versuri la stema ţării sînt semnate de „smeritul întru ieromonahi Antim Ivireanul“. Tipărirea cărţii în romîneşte ca şi versurile ne îndreptăţesc să presupunem că la această dată Antim cunoştea suficient de bine limba romînă“.

Între anii 1684—1704 îl întîlnim egumen la Snagov. Trecerea lui în această demnitate poate fi considerată ca o recunoaştere a meritelor sale ; însă plecarea lui de la Snagov, fără să renunţe formal la egumenie, întîmplată prin 1701, s-a produs în urma unor intrigi, cum face de altfel singur aluzie în scrisoarea trimisă lui Brîncoveanu la 13 ianuarie 1712 : „...Nici mănăstirea

Snagovului o am luat-o cu de-a sila..., şi măcar că măria ta nu pohteai să ies de acolo, iar cine au fost pricinuitorii ieşirii mele vor da seama înaintea lui Dumnezeu...".

La Snagov pune bazele unei tipografii noi, cu posibilităţi de imprimare în romîneşte, greceşte şi arăbeşte; literele arabe au fost lucrate de mîna sa. Aici îl întîlnim şi pe cunoscutul său ucenic, Mihail Iştvanovici, care tipăreşte la 1696 prima carte în tipografia Snagovului, *Slujba Sf. Constantin şi Elena*, cu text paralel, grecesc şi romînesc „cu purtarea de grije a cinstitului mieu părinte şi înduratului dascăl, a lui Antim Ivireanul".

Dintre cele 14 cărţi tipărite la Snagov (7 greceşti, 4 romîneşti, 1 în slavoneşte, 1 greco-romînă, 1 greco-arabă), trebuie amintită *Floarea darurilor*, imprimată la 1700 şi *Liturghierul greco-arab* de la 1701, tipărit pentru nevoile ortodocşilor din dioceza Antiohiei. De altfel utilajul arăbesc de la Snagov a fost dăruit de Brîncoveanu patriarhului Athanasie al IV-lea Dabbas, care l-a folosit la imprimarea cărţilor de la Alep, în Siria.

Reîntors la Bucureşti, Antim Ivireanul se ocupă de treburile tipografiei de la mitropolie, făcînd să se imprime alte 15 cărţi, cele mai multe în greceşte (11 la număr), dar şi un Nou Testament şi un *Acatist* în limba romînă.

Tot la Bucureşti este imprimat în 1702 un *Ceaslov greco-arab* (înaintea transferului tipografiei de la Snagov la Alep) „de ieromonahul Antim, georgian din naştere".

Calităţile deosebite ale lui Antim Ivireanul, munca pe care a desfăşurat-o atît la Bucureşti cît şi la Snagov, priceperea în cele bisericeşti, erau lucruri cunoscute atît de Constantin Brîncoveanu cît şi de arhiereii vremii. Aşa se face că în 16 martie 1705 Antim a fost ales episcop al Rîmnicului, înlocuindu-l pe Ilarion, bănuit de simpatie pentru catolici şi depus de un sinod. Activitatea desfăşurată de Antim ca episcop al Rîmnicului trebuie urmărită atît în legătură cu numeroasele cărţi imprimate acolo, cît şi din punct de vedere al conţinutului acestor cărţi. Se ştie că o dată cu trecerea la episcopia de Rîmnic, Antim a luat cu sine şi utilajul tipografic romînesc şi grecesc de la Snagov, rodul muncii sale, instalînd acolo cea dintîi tipografie şi veghind la tipărirea celor 10 cărţi ieşite de sub teascuri în numai trei ani. Prima carte, intitulată *Tomul bucuriei* (1705) tipărită în limba greacă, cu cheltuiala şi sub îngrijirea patriarhului Dosithei al Ierusalimului este o ripostă dată prozelitismului catolic şi pretenţiei de supremaţie a papei.

Pînă spre sfîrşitul veacului al XVII-lea slujba în biserici se ţinea în limba slavonă; cu domnia lui Şerban Cantacuzino şi mai ales în vremea lui Brîncoveanu, datorită influenţei prelaţilor greci, se încearcă introducerea limbii greceşti în oficierea serviciilor religioase. Prin tipărirea la Rîmnic şi la Tîrgovişte a unor cărţi liturgice în romîneşte (*Antologhion* la 1705, *Molitvenic*, în două ediţii, la 1706 şi la Tîrgovişte în 1713, *Octoih slavo-romîn*, la 1706, *Octoih* romînesc la Tîrgovişte în 1712, *Liturghier* la Tîrgovişte în 1713, *Ceaslov slavo-romîn*, la Tîrgovişte, în 1714, *Catavasier*, în două ediţii, la 1714 şi 1715 la Tîrgovişte, în sfîrşit, *Ceaslov*, tot la Tîrgovişte în 1715) Antim Ivireanul pune la îndemîna preoţilor cărţile necesare oficierii slujbei în limba înţeleasă şi vorbită de popor. Cele mai multe din aceste cărţi erau traduse pentru prima oară în limba romînă.

După trei ani de şedere în scaunul episcopal de la Rîmnic, în viaţa lui Antim Ivireanul se produce un eveniment de seamă. La 27 ianuarie 1708 mitropolitul Teodosie, care păstorise în Ţara Romînească 40 de ani, închide

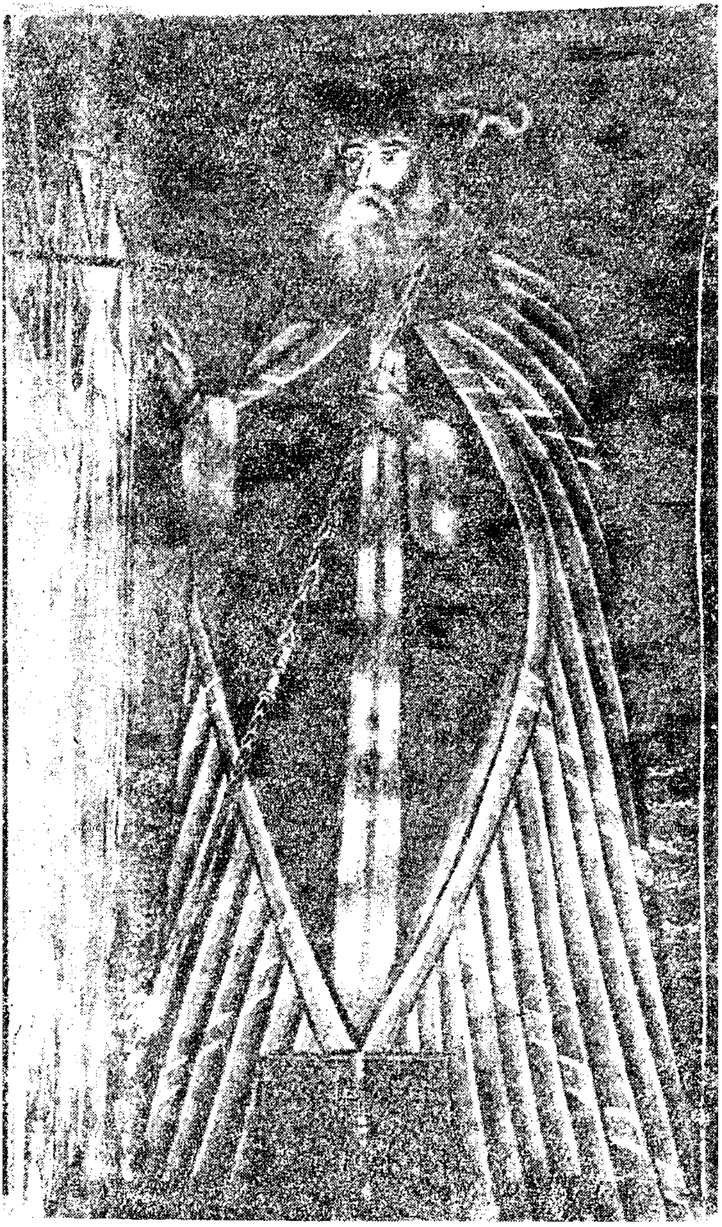

Antim Ivireanul — fotografie după o frescă de la Mănăstirea Govora. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

ochii. Prin testamentul lăsat își exprima dorința ca locul său să fie ocupat de episcopul de Rîmnic, Antim Ivireanul. Detaliile numirii și ale înscăunării le-a transmis cronica logofătului Radu Grecianu. Ni s-a păstrat, în fruntea *Didahiilor* și cuvîntarea pe care a ținut-o Antim la înscăunare, în biserica mitropolitană din București, probabil în 22 februarie după ce au fost perfectate la Constantinopol formele numirii și ale transferării de la episcopia de Rîmnic. Niciodată pînă atunci nu le-a fost dat celor de față (domn, boieri, episcopi și preoți) să asculte un cuvînt mai cald, mai poetic, mai elocvent, ca cel pe care georgianul Antim l-a pronunțat în romînește.

Modest, cum a trăit o viață întreagă, el nu-și recunoștea nici un merit pentru care ar fi putut ajunge mitropolit. Dumnezeu care „...n-a căutat la micșorarea și netrebnicia mea, nu s-a uitat la sărăcia și la streinătatea mea, n-a socotit prostia și neștiința mea, ci a căutat la bogăția și noianul bunătății sale..., m-au trimis la dumneavoastră să vă fiu de mîngîiere la scîrbele robiei cei vavilonești a lumii acesteia... și dimpreună cu dumneavoastră să pătimesc la toate cîte va aduce ceasul și vremea". Dar pentru a-și putea împlini chemarea, cere ascultare și înțelegere.

Ca mitropolit, Antim Ivireanul a dovedit nu numai calități de păstor, ci și de orator. Nutrea o ură neîmpăcată împotriva turcilor — ca unii ce-i cotropiseră țara și-l luaseră rob — și împotriva tuturor acelora care din interese meschine acceptau jugul crîncenei exploatări otomane din primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Antim Ivireanul vedea limpede — ca și alți contemporani — eliberarea de sub jugul otoman cu ajutorul statului rus. Așa se explică — ne-o spun toate izvoarele contemporane — de ce Antim Ivireanul s-a situat în fruntea acelora care susțineau participarea alături de oștile lui Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir în conflictul cu turcii din vara anului 1711. Amestecul lui Antim în politica Țării Romînești nu convenea lui Brîncoveanu, prudent neutru, cu atît mai mult cu cît partași ai politicii rusofile erau și Cantacuzinii, cu care domnul nu se găsea în relații bune.

Conflictul ce urma să izbucnească a fost alimentat și de intrigile unor episcopi invidioși și incapabili — în frunte cu Mitrofan de Nisa, duhovnicul lui Brîncoveanu, care-i va și urma, de altfel, lui Antim în scaun — umbriți cu totul de cultura, demnitatea și ținuta morală a Ivireanului. Străin de intrigile țesute în jurul mitropolitului n-a fost nici Hrisant Notaras, căci tocmai din această vreme (1710—1712) datează și conflictul dintre el și Antim în chestiunea încălcării drepturilor bisericești romînești, conflict ce se aplanează în oarecare măsură prin reluarea corespondenței dintre ei în toamna anului 1712.

La porunca lui Brîncoveanu (ianuarie 1712) comunicată prin duhovnicul său, de a ieși din scaunul mitropolitan de bună voie, Antim se înfățișează la curte în seara de marți 13 ianuarie și îi înmînează domnului o primă întîmpinare, sfătuindu-l să citească pe îndelete cele 12 puncte cu explicații, arătînd că învinuirile ce i se aduc sînt nedrepte. Întîmpinarea, pe care ne-o transmit toate cele trei copii cunoscute ale *Predicilor*, dovedește o logică impecabilă, o demnitate nealterată și un spirit de cinste și dreptate, străine de cei care l-au acuzat.

Antim arată că nu l-a vorbit pe domn niciodată de rău ; dacă în biserică a spus totuși lucruri care nu-i vor fi plăcut acestuia, a făcut-o din dorința de a înlătura unele nedreptăți. Realizările de la Snagov și de la

Rîmnic sînt rezultatul unei îndelungate osteneli. „Mitropolia n-am luat-o cu sila, nici cu mite, nici cu rugăciuni“; tot ce a vorbit ca mitropolit a fost în „slava lui Dumnezeu, spre cinstea măriei tale şi spre folosul ţării“. Antim îi cunoaşte pe autorii pîrelor, ca şi motivele ce i-au îndemnat: „Răutatea şi zavistia din lume nici au lipsit, nici va lipsi, pentru căci este pornit omul din tinereţele lui spre cele viclene şi nu să părăseşte a nu zavistui binele şi cinstea altuia...; pentru aceea... silesc cu vicleşug ca să îndemne pre măria ta să faci cele ce n-ai făcut în tinereţe, spre sufleteasca vătămare şi spre clevetirea oamenilor“.

Nu poate renunţa la scaun, căci s-ar abate de la canoane, dar nu se împotriveşte nici domnului, pe care îl lasă să judece şi să hotărască. Recunoaşte că a îndatorat casa bisericii, dar domnul să vadă şi sumedenia de realizări şi atunci va recunoaşte în aceasta nu greşeala, ci buna gospodărire... „Şi alta, pre aceste vremi aş pohti să ştiu cine nu este dator, din cîţi ne fierbem într-această ticăloasă ţară? Că întîi şi pre măria ta te auz totdeauna zicînd cum că este datoare ţara cu două sute şi mai multe de pungi. Oare acea datorie măria ta o faci, au întîmplările vremii? Adevărat, întîmplările vremii, şi acestea au adus şi pe alţii şi pe mine la datorie“. În sfîrşit se spune despre el că fiind străin de neam, nu se cuvine să fie mitropolit „...În Hristos sîntem toţi una; şi apoi n-am fost numai eu episcop şi mitropolit străin în Ţara Romînească, ci au fost şi alţii mulţi...' că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toţi...“.

Într-o altă scrisoare mai scurtă, trimisă la 3 februarie îl înştiinţează pe Brîncoveanu — că între timp găsise rostul a trei din cele 7 pungi cu care era datoare mitropolia — că este gata să se retragă din scaun, numai să înceteze scandalul. Îl sfătuieşte, totuşi, să nu se pripească şi să nu-l facă să iasă, după atîta muncă, la bătrîneţe, cu lacrimi pe obraz.

Constantin Brîncoveanu a renunţat la intenţia sa, dar vechea armonie dintre ei nu a mai fost restabilită. Mai mult, unii istorici afirmă că Antim ar fi luat parte şi la sfatul Cantacuzinilor, vinovaţi de moartea silnică a lui Brîncoveanu şi a feciorilor săi.

Se cuvine subliniată o altă realizare importantă a mitropolitului Antim, în vremea domniei lui Brîncoveanu. Este vorba de trimiterea unei tipografii, lucrată probabil de el, împreună cu ceilalţi meşteri tipografi, în Georgia. Identificat cu aspiraţiile ţării sale, adoptive, pentru care a lucrat şi a pătimit, Antim Ivireanul n-a uitat Iviria şi nici poporul din rîndul căruia s-a ridicat.

Pentru ridicarea culturală a Georgiei l-a trimis acolo pe cel mai priceput tipograf al său, Mihai Ştefan, sau Iştvanovici — cum semnează, de obicei, cărţile tipărite — care imprimă, între anii 1709 şi primăvara anului 1712, nu mai puţin de zece cărţi. Tipografia a continuat să lucreze şi după plecarea lui Mihai Iştvanovici în Olanda, pînă în 1722, fiind condusă de meşteri georgieni, ucenici ai acestuia.

În timpul domniei lui Ştefan Cantacuzino, fiul stolnicului, Antim Ivireanu şi-a văzut liniştit de mitropolie, de tipografiile de la Bucureşti şi Tîrgovişte (cea de la Rîmnic se pare că fusese transferată la Tîrgovişte, căci nu întîlnim nici o carte tipărită acolo cît timp a fost Antim mitropolit), ca şi de ridicarea mănăstirii Tuturor Sfinţilor, actuala mănăstire Antim, terminată în 1715.

Uciderea domnului Ştefan Cantacuzino şi a stolnicului Constantin, şi înlocuirea lui cu Nicolae Mavrocordat, unealtă docilă în mîinile turcilor, precipită sfîrşitul dramatic al mitropolitului. Toate năzuinţele sale de a înlătura stăpînirea otomană sînt întunecate de atitudinea acestui prim domn fanariot. Pe de altă parte, în politica dintre ruşi şi turci ivindu-se o perioadă de aparentă acalmie, mitropolitul şi o seamă de boieri îşi pun speranţele în armatele imperiale, cu ajutorul cărora ar fi putut măcar înlocui pe „administratorul turc" Nicolae Mavrocordat. Aşa se face că la cîteva luni după ce intră în Bucureşti, Mavrocordat este obligat să fugă, la 18 august 1716, de frica nemţilor care, se zvonise, ar fi intrat în ţară şi se apropiau de Bucureşti. Antim l-a întovărăşit pînă în satul Odaia, pe drumul Giurgiului, unde i-a declarat că nu vrea să meargă mai departe, datoria lui de mitropolit şi prim sfetnic al ţării obligîndu-l să nu-şi părăsească turma. La aceasta se adăuga şi podagra de care suferea. Printr-o scrisoare, plăsmuită în acest scop şi trimeasă lui Antim de către fostul predicator al curţii Brîncoveanu, Ioan Abramios, i se aducea vestea că trupele nemţeşti au şi intrat în Bucureşti. Nicolae Mavrocordat care nu a vrut să-l lase să se întoarcă şi care l-a ameninţat, la despărţire, cum ne informează unele izvoare ale timpului, şi-a continuat drumul spre Giurgiu, iar Antim s-a înapoiat în capitală.

Zvonul despre intrarea trupelor în Bucureşti neconfirmîndu-se, Mavrocordat s-a reîntors, înconjurat de trupe turceşti şi tătăreşti şi după pedepsirea unora dintre boierii participanţi la complot a cerut lui Antim să demisioneze din scaun şi l-a poftit la curte. Abia ajuns aici a fost dat jos din rădvan de soldaţi turci, care l-au batjocorit, smulgîndu-i părul şi barba, şi l-au închis într-o încăpere a curţii domneşti. La refuzul lui Antim de a se despărţi de păstoriţii săi prin demisie, Mavrocordat a cerut patriarhului ecumenic Eremia al III-lea să-l caterisească. Eremia l-a declarat pe Antim scelerat, strigoi, om ce se ocupă cu meşteşuguri sataniceşti şi cu magia, în sfîrşit conspirator contra puterii stăpînitoare turceşti, l-a scos din scaun redîndu-i numele său mirenesc, Andrei. Ultima parte a sentinţei, detenţiunea pe viaţă la mănăstirea Sf. Ecaterina din muntele Sinai nu a fost aplicată, căci din porunca lui Nicolae Mavrocordat, garda care-l întovărăşea spre locul de exil l-a măcelărit pe drum, aruncîndu-i corpul într-un afluent al Mariţei, rîul Dulcia sau Tundja, în apropiere de Adrianopol, la începutul lunii septembrie 1716. În locul lui a fost numit Mitrofan de Nisa, care în corespondenţa cu Hrisant Notaras nu s-a sfiit să denigreze memoria înaintaşului său, dînd astfel pe faţă ura cu care l-a urmărit în timpul vieţii.

Opera lui Antim Ivireanul e alcătuită din *Chipurile Vechiului şi Noului Testament* şi *Predici*.

Chipurile Vechiului şi Noului Testament se prezintă sub forma unui codice de 22 foi păstrate astăzi în Biblioteca de Stat din Kiew şi cuprinde genealogia lui Hristos, ce urcă pînă la Adam. Pe lîngă text, manuscrisul este ilustrat cu nu mai puţin de 505 portrete lucrate în peniţă de Antim, la care se adaugă 3 schiţe şi 8 desene diferite. Valoarea literară şi istorică a manuscrisului este totuşi mai mică decît valoarea miniaturilor, care vădesc un artist talentat în desen şi gravură. Manuscrisul poartă data de 1 iulie 1709 şi a fost închinat lui Constantin Brîncoveanu, căruia îi adresează o dedicaţie plină de laude, pentru multele sale faceri de bine, şi de urări de viitor. Manuscrisul ne-a păstrat şi un număr de 18 versuri la stema ţării,

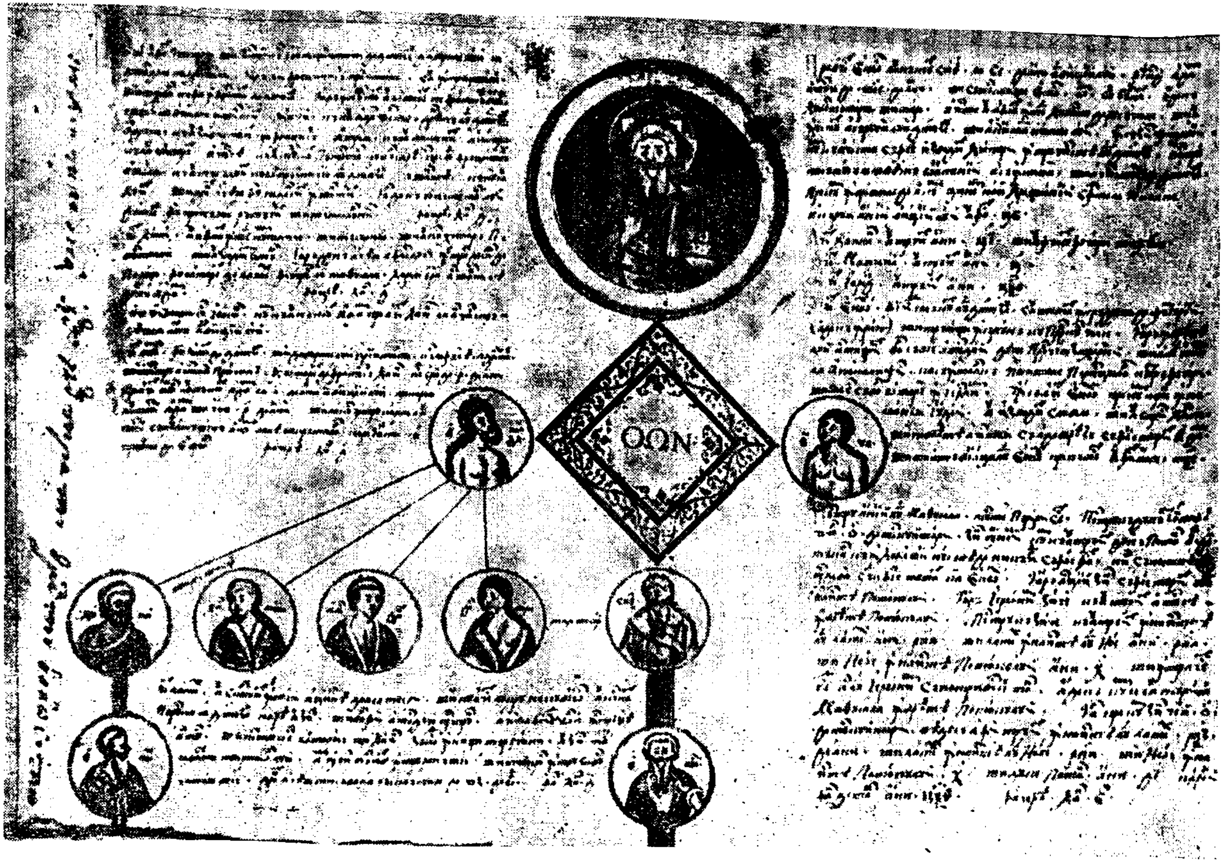

Pagină din *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*.

care nu sînt lipsite de anumite calități poetice și pe care le putem atribui lui Antim :

„Făcut-au Domnul Dumnezeu toate din neființă
Și în ființă le-au dus cu multă biruință ;
Și după aceia au zidit, luînd pămînt și tină
Pre omul cel dintîi, Adam, fără cuvînt de vină.
După asemănarea sa făcu-i închipuire
Suflînd asupra feții lui și duh de viețuire.
Adăugînd din coasta lui face, cu socotință,
Pre Eva, dîndu-i ajutoriu spre bună lăcuință.
Și dintr-aceștia amîndoi mulți oameni se născură.
Precum se vede luminat de-a rîndul în Scriptură ;
Oameni aleși și minunați, vestiți în fapte bune,
Trăind în blagocestie, precum Scriptura spune.
Și de la aceștia de la toți luă asemănare
Și iubitorul de Hristos, întru credință tare,
Prealuminatul Constantin, din viță Basarabă,
Stăpînul Țării Romînești (mulți ani viață să aibă),
Care la sine adună florile bunătății
Și cu credința defaimă căile „strîmbătății".

Această operă, mai mult decît oricare alta, dezvăluie cultura lui Antim Ivireanul. Într-adevăr, pe lîngă o cunoaștere amănunțită a Vechiului Testament, mitropolitul face nenumărate trimiteri la o serie de istorici și comentatori, cu care este sau nu este de acord. Astfel se referă la Strabo, la Josephus, la Philon, la Eusebius Hieronymus (traducătorul din limba ebraică în limba latină a Vechiului Testament), la Sf. Augustin, la Sf. Ambrozie, la Sf. Ioan Gură de Aur etc. Face aluzie la o seamă de evenimente și personaje istorice sau mitologice, ceea ce dovedește o cunoaștere temeinică o istoriei greco-romane.

Spre pildă, vorbește de Palamed, alcătuitorul alfabetului grecesc, de vremea în care „s-au izvodit danțul în Elada" și de vremea în care „au izvodit Carmentie slove latinilor". Amintește de Priam, de căderea Troiei, de începerea jocurilor olimpice, de întemeierea Romei ; menționează timpul în care au trăit marii filozofi, oratori și tragici greci : Platon, Aristotel, Demostene, Sofocle și Euripide. Vorbește despre expansiunea romană în Balcani și în Africa, despre primul triumvirat și, cu lux de amănunte, despre stăpînitorii Iudeei, indiferent dacă au fost sau nu contemporani cu Hristos. O asemenea lucrare, chiar de compilație, nu putea fi elaborată decît de un om foarte instruit pentru vremea lui.

Antim Ivireanul era și un bun cunoscător al literaturii apocrife privitoare la Vechiul și Noul Testament. Cu toate că era mitropolit, el nu a considerat eretice scrierile populare cu teme biblice. Întîlnim intercalate în această operă două legende, una despre lemnul crucii și alta despre prorocirile Sibilei (pe vremea lui Octavian August, în legătură cu nașterea Mîntuitorului).

Cum este firesc într-o operă istorică, elementele epice abundă în *Chipurile Vechiului și Noului Testament ;* în afară de versurile amintite și de cîteva comparații izbutite, în dedicația către Constantin Brîncoveanu nu întîlnim alte elemente lirice. Stilul sobru și concis poate fi exemplificat prin fragmentul în care este vorba de nașterea lui Cirus :

„Darie, împăratul Midiilor, au stricat Vavilonul și au omorît și pre Valtasar, împăratul Vavilonului. După aceia, visînd un vis pentru fie-sa Mandana și vrînd ca să o smerească, o au dat după un om prost, ca, făcînd ea fecior, să nu ajungă împărat, să-l scape pre el. Şi făcînd ea copil cu omul acela, numele lui (a fost) Chir. Şi aflînd împăratul l-au luat de l-au dat unui boiar de ai lui ca să-l omoare. Iar acela nu l-au omorît, ci l-au dat unui păstor, de-l creştea într-ascuns şi cătră împăratul au zis că l-au omorît.

„Şi crescînd Chir cunoscu pre el împăratul cum că-i iaste nepot, pentru răspunsurile lui cele înţelepte. Şi fugind Chir de frica moşu-său Darie, s-au dus la Persia. După aceia au venit cu război asupra moşu-său Darie şi biruindu-l, i-au luat împărăţia“.

Opera de căpetenie a mitropolitului Antim Ivireanul rămîne *Predicile* sau *Didahiile*, după denumirea grecească, pe care le-a ţinut în unele duminici şi sărbători bisericeşti mai importante, fie la Bucureşti, fie la Tîrgovişte. Valoarea lor istorico-literară şi artistică este cu totul deosebită. Antim Ivireanul este primul mare orator bisericesc în limba romînă, care înlocuieşte cazania seacă şi stereotipă, ce se citea în biserică, cu predica vie. Din punct de vedere literar şi artistic, predicile depăşesc tot ceea ce s-a scris şi s-a tipărit în romîneşte pînă la acea dată, prin expresivitate, vigoare şi lirism.

Ni s-au păstrat 28 de predici ţinute de Antim Ivireanul în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu şi a lui Ştefan Cantacuzino. Din cele 28 predici, cinci au fost ţinute la Duminica Floriilor, trei la Schimbarea la faţă, cîte două la Sf. Constantin şi Elena, Sf. Nicolae, la Crăciun şi la Duminica lăsatului de brînză etc., cîte una la Tăierea împrejur, Bobotează, la Duminica vameşului etc. şi o predică e consacrată pocăinţii. La acestea se adaugă şapte predici ocazionale; una la urcarea în scaun, trei cuvîntări funebre, un cuvînt la parastas, două cuvîntări la ispovedanie. Trebuie menţionate aici şi cele două apărări trimise lui Brîncoveanu în anul 1712. Predicile au fost probabil alcătuite în scris şi memorizate pentru a fi pronunţate la mitropolie în faţa credincioşilor.

Influenţa *Predicilor* asupra procesului de dezvoltare a limbii romîne literare a fost redusă, din pricina faptului că ele nu au văzut lumina tiparului nici în timpul vieţii lui Antim, şi nici îndată după moartea sa şi din pricina numărului mic de copii-manuscrise ce au ajuns pînă la noi. Într-adevăr în colecţiile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei R.P.R. nu se păstrează decît trei manuscrise ale Didahiilor.

Episcopul Melhisedec al Romanului, care s-a ocupat de activitatea lui Antim Ivireanul în penultimul deceniu al veacului trecut, îi atribuia un al doilea manuscris de predici. Ulterior s-a constatat că manuscrisul în cauză, copiat la aproximativ 40 de ani de la moartea lui Antim, cuprinde culegeri diverse de predici, printre care numai una a lui Antim Ivireanul.

Antim Ivireanul s-a folosit — ca şi alţi oratori bisericeşti — de cărţile Vechiului şi Noului Testament, de scrierile şi comentariile patristice pe care le citează adesea în predicile sale.

Faptul că nu redă întotdeauna fidel textul cărţilor sfinte, ci omite sau adaugă cîte ceva ne face să presupunem că el se baza pe memorie.

Din teologii şi comentatorii cărţilor biblice, Antim îi foloseşte pe Atanasie cel Mare, Dionisie Areopagitul, Grigorie Bogoslavul, Efrem Sirul, foarte des pe Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Theofilact, arhiepiscopul

Bulgariei, Eusebiu de Cezareea (pentru viaţa lui Constantin cel Mare) şi alţii. Antim Ivireanul nu compilează însă scrierile acestor predicatori sau comentatori, nu le împrumută nici ideile, ci, considerîndu-i ca pe nişte erudiţi şi teologi autorizaţi, îi foloseşte la întărirea afirmaţiilor şi argumentelor sale.

Antim Ivireanul este original în modul de a lega ideile teologice de viaţa cotidiană, în felul de a biciui, fără deosebire de poziţie socială, încălcarea preceptelor moralei creştine, în dezvăluirile unora din nedreptăţile sociale şi în măiestria cuvîntului său. Nu s-a aşezat în fruntea celor exploataţi ca să înlăture cele peste 40 de dări pe care le suporta ţăranul romîn din vremea sa, dar dintre toţi mitropoliţii ce s-au perindat în Ungro-Vlahia el a fost singurul care a văzut aceste nedreptăţi şi a îndrăznit să le înfrunte, în chipul cel mai hotărît, boierimea. Antim Ivireanul este original în elocinţa sa şi mai ales în calitatea limbii care îmbracă ideile în predicile sale. Procedeele sale stilistice, comparaţiile şi metaforele, imaginile plastice şi epitetele îl aşază printre marii scriitori ai literaturii noastre medievale.

Cultura laică pe care a dovedit-o la elaborarea *Chipurilor Vechiului şi Noului Testament* este evidentă şi în cuprinsul *Didahiilor*. Sînt pomeniţi unii filozofi şi poeţi greci: Anaxagoras, Aristotel, Democrit, Anaximandru, Socrate, Hesiod, vorbeşte despre Artaxerxes, Alexandru cel Mare (Del Chiaro îi atribuie, de altfel, şi tipărirea unei *Alexandrii* în romîneşte), despre „Tumcuin, împăratului Chitaiului", Tiberius şi împărăteasa Eudoxia, soţia lui Arcadius etc. Aluzia la pasărea „finix" este o dovadă că Antim cunoştea *Fiziologul*. În sfîrşit o aluzie la prezenţa petelor în soare (deşi nu o crede adevărată) arată că era la curent cu descoperirile ştiinţifice.

Pe lîngă valoarea literară, predicile mitropolitului Antim Ivireanul constituie un interesant izvor de informaţie socială şi politică, privind Ţara Romînească, din primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Ele dezvăluie numeroase aspecte sociale şi morale, consecinţă firească a situaţiei economice diferite a celor două clase sociale opuse: ţărănimea şi marii proprietari feudali.

În cuvîntul rostit la înscăunarea sa ca mitropolit, face aluzie la situaţia grea a turmei pe care o păstoreşte şi pe care el o consideră mare „pentru buna închinăciune şi dreapta credinţă, care o păziţi curată şi nespurcată, fiind înconjuraţi şi îngrădiţi între hotarele celor streini de fel şi împresuraţi de atîtea nevoi şi scîrbe, ce vin totdeauna neîncetat, de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta". „Ne-au împresurat scîrbele, nevoile, răutăţile şi necazurile", se plînge Antim într-o altă predică. Dar tot el îşi întăreşte ascultătorii în credinţă şi-i îndeamnă spre fapte bune, în predica la Duminica vameşului, una din cele mai vehemente predici din cîte a ţinut, în pofida acestor nevoi materiale din care nici el, mitropolitul, nu este scutit: „Încăş poate să zică fireşte cine din voi, în gîndul său; dară noi avem nevoie grele asupra noastră şi nu putem face aceste ce zici. Ci eu încă zic să iaste şi crez; numai că la greul acela sînt şi eu părtaş şi într-acel jug ce trageţi voi, trag şi eu, dară n-am putere să zic, nici să gîndesc aşa; căci că precum cere împăratul dăjdi de la noi, aşa ne cere şi Dumnezeu credinţă şi fapte bune...". Aluzii la apăsătoarea stăpînire otomană se desprind şi dintr-una din cele trei predici la Schimbarea la faţă, din care nu lipsesc însă nici ironiile la adresa celor ce pun nepăsarea faţă de poruncile lui Dumnezeu pe seama greutăţilor: „Ci aflăm pricini şi zicem că nu putem

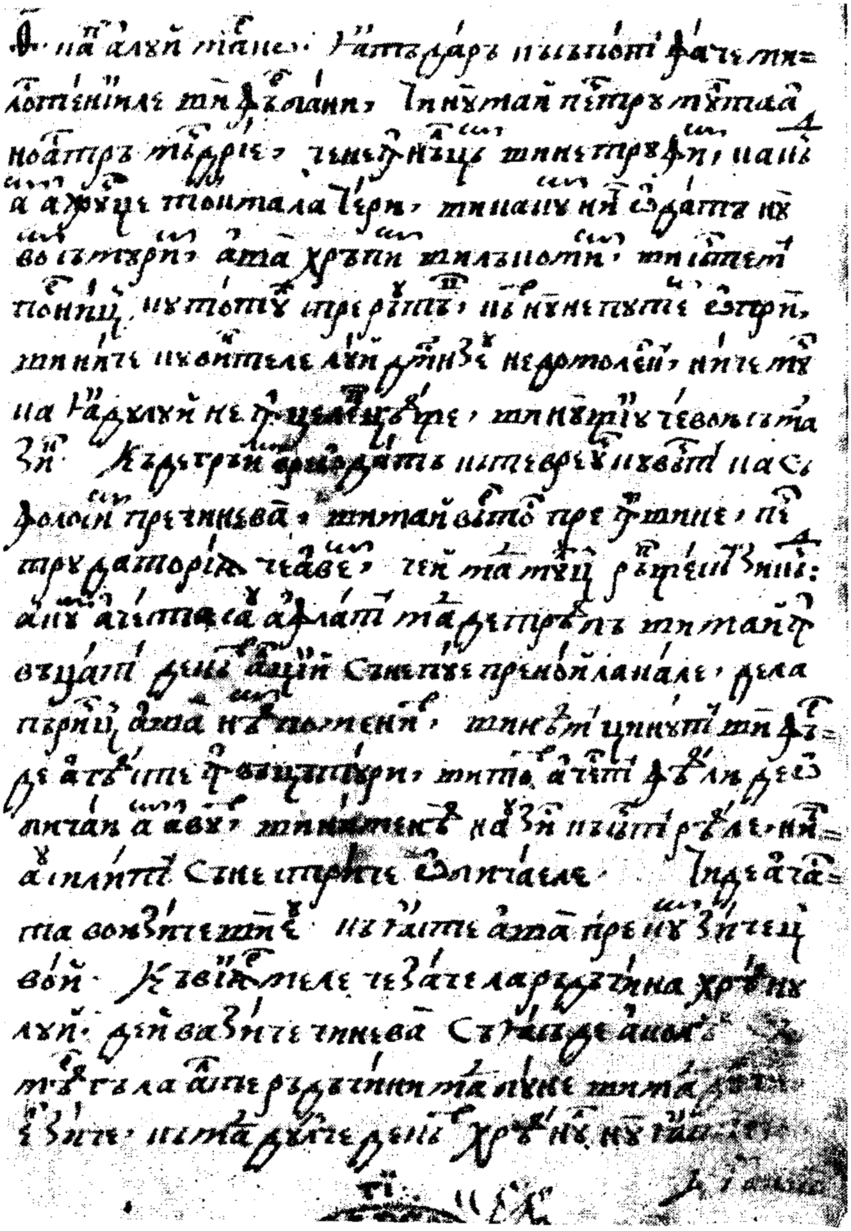

Pagină din *Didahii* (fila 99).

să le facem acestea ce ne învață Hristos, că nu ne dă îndemîna, căci avem case grele și vremea nu le slujește, că sîntem supuși supt jugul păgînului și avem nevoie multe și supărări de toate părțile...".

Într-o frumoasă comparație, folosită într-o predică la sf. Dimitrie, ne vorbește despre „...neașteptate pagube, înfricoșerile vrăjmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la acei dinafară jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite..." iar mai jos, în aceeași predică, adaugă: „Toți pătimesc, toți sînt în scîrbe, toți suspină sub jugul greu al nevoii". Firește că la întrebarea: „Cum să va mîntui norodul cum să scuture această ticăloasă de țară sarcina cea grea a relelor ce o supără?" el nu găsește alt răspuns decît credința în ajutorul lui Dumnezeu. Răspunsul — un răspuns religios de circumstanță — nu a fost îmbrățișat cu resemnare de către Antim, căci cele două încercări de a scutura jugul turcesc (printr-o colaborare cu Petru cel Mare și printr-o apropiere de austrieci), în care el a jucat primul rol, vădesc un prelat dublat de un om politic.

Antim Ivireanul nu era legat prin nimic de marii proprietari feudali. El nu provenea din această clasă socială și neavînd familie pe care să o ridice la ranguri boierești, nu era ținut să menajeze nici inegalitățile sociale și nici racilele boierimii pe care le cunoștea atît de bine și împotriva cărora s-a ridicat cu vehemență.

Elementele de critică socială, atît de numeroase în opera lui Antim Ivireanul, se împletesc însă, cum este de așteptat de la un mitropolit, cu încă și mai numeroase critici de ordin religios, pe care le aduce tuturor categoriilor de ascultători, indiferent de clasa socială. Necredința, atitudinea necuviincioasă în biserică, neținerea posturilor, înjurăturile, într-un cuvînt tot ce se cheamă abatere de la morala creștină este prins și condamnat în predica lui Antim. Dar critica acestor păcate o întîlnim la toți predicatorii creștinismului din toate timpurile și din toate țările; ceea ce trebuie subliniat la Antim este critica societății feudale romînești și mai ales critica păturii boierești din vremea sa.

Direct, sau indirect el trece prin fața boierilor jafurile, nedreptățile și tratamentul neomenesc la care este supusă țărănimea în vremea sa, ridicîndu-se împotriva lor, nemulțumind, firește, pe ascultători. În prima predică la Duminica lăsatului de brînză, îndemnîndu-i pe ascultători la milostenie, critică pe jefuitorii ce vor să-l împace pe Dumnezeu, plătind rugăciuni cu bani furați: „...Nu ca unii dintre noi, ce fac jafuri și fac cîte sînt mai rele pre pămînt, apoi se duc cu gîndul ca acela de dă vreunui popă să-i facă sărindar, ca să i să ierte păcatul și el tot cu totul, stă în tina răutății". Cît de bine a prins Antim Ivireanul scăderile morale ale boierilor se vede și dintr-o predică la Duminica Floriilor, în care vorbește despre ispovedanie. După ce-i supune și pe boieri unui necruțător proces de conștiință continuă:

„...Alții iară au cîte doi duhovnici, unul la țară și altul la oraș: la cel de la țară, ca la un om prost, spune păcatele cele ce socotește el că sînt mai mari, iar la cel de la oraș spune păcatele cele ce socotește el că sînt mai mici, neguțătorind și meșteșugind taina ispovedaniei... Și la acea mincinoasă ispovedanie ce facem, cercăm să aflăm duhovnic, om prost, pentru ca să se teamă de noi și să-i fie rușine de fețele noastre și ce vom zice noi, așa să fie, socotind în gîndurile noastre că, precum înșălăm pre dînsul, vom înșăla și pre Dumnezeu... Și cînd mergem să ne ispovedim, nu spunem duhovnicului că mîncăm carnea și munca fratelui nostru, creștinului și-i bem sîngele și sudoarea feței lui, cu lăcomiile și cu nesațiul ce avem; ci spunem cum c-am mîncat la masa domnească miercurea și vinerea pește și în post raci și untdelemn și am băut vin. Nu spunem că ținem bălaurul cel cu 7 capete, zavistia, încuibat în inimile noastre, de ne roade totdeauna ficații, ca rugina pre fier și ca cariul pre lemn... Nu spunem strîmbătățile ce facem totdeauna, clevetirile, voile veghiate, fățăriile, mozavirile, vînzările și pîrile ce facem că credem minciunile slugilor noastre mai vîrtos decît adevărul celui ce să năpăstuiește, carele de s-ar și jura, nu-l credem, nici îi facem dreptate, ci-l pedepsim cu atîta cruzime de inimă, cît, de am putea, l-am stinge de pre fața pămîntului; ce zicem că fiind în valurile lumii nu putem să ne căutăm de suflet, ci dăm cîte un sărindar, iară din jafuri, iar din nedreaptă agoniseală. Nu spunem că pre carele îl vedem că jăfuiește și pradă și căznește pre săraci îl căutăm și-i zicem că iaste om înțelept...".

Este evident că o asemenea predică nu era adresată poporului de jos, ci acelora care s-au asociat lui Mitrofan de Nisa în 1712, pentru îndepărtarea lui din scaun. De altfel Antim Ivireanul, fire aprigă cum se pare că era, cunoscînd nemulțumirile unora dintre boieri, pentru vehemența predicilor sale, nu se sfiește să-i înfrunte adresîndu-le următoarele cuvinte ironice, la a doua predică din Duminica lăsatului de brînză: „Și nu știu ce voi să mai zic, că de grăim vreodată cîte vreun cuvînt ca să folosim pre cineva și mai vîrtos pre însine, pentru datoria ce avem, cei mai mulți răsplătesc zicînd: cum acesta s-au aflat mai de treabă și mai învățat decît alții, să ne puie pre noi la cale: de la părinți așa ne-am pomenit și ne-am ținut și făr-de aceste învățături și tot acest fel de obiceaiu am avut și nimenea n-au zis că sînt rele, nici au silit să ne strice obiceaele. Ci de aceasta voi zice și eu că iaste așa, precum ziceți voi — că viermele ce zace la rădăcina hreanului, de-i va zice cineva să iasă de acolea, să meargă la alte rădăcini mai bune și mai dulci, el zice că mai dulce decît hreanul nu iaste, căci acolo s-au născut și întru aceea s-au pomenit. Așa și voi, pomenindu-vă într-aceste fapte și lucruri și nefiind cineva să vă învețe, cu adevărat, vă par amare acum vorbele mele, nefiind obișnuiți cu dînsele".

Împotriva inegalităților sociale și a nedreptății cu care este tratată masa de nevoiași exploatați se ridică mitropolitul Antim în predica de la soborul sfinților îngeri, în care prezintă antitetic viața bogaților și a săracilor:

„Nu să cuvine cinstea și lauda numai oamenilor celor mari și bogați — spune el în introducere — căci sînt vrednici acestui dar și cei mici și smeriți —. Că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preț și cei mici n-au cu ce să-și acopere trupul, cei mari se odihnesc pre așternuturi moi și frumoase, și cei mici să culcă pre pămîntul gol și pre paie; aceia însoțiți cu mulțime de slugi, iar aceștia lipsiți — pustii și de ajutor și de prieteni; aceia între răsfățări și între bogății și aceștia între întristăciuni; însă cu toate aceste măriri despărțite, nu să cuvine celor mici mai puțină cinste și dragoste decît aceea ce să cuvine celor mai bogați; nici iaste cu dreptate acelor mari să li să închine lumea și pre cei mici să-i batjocorească...".

Antim nu împinge însă concluziile ce decurg din aceste nedreptăți dincolo de marginile resemnării, predicate de religie: „...Cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu, de pedepsesc pre cei ce-i obidesc".

Dar cele mai numeroase critici pe care le aduce mitropolitul izvorăsc din caracterul acestor „neschimbători în rău", cum îi numește el, întotdeauna intriganți, răutăcioși, plini de pizmă, vicleni, pîrîtori, într-un cuvînt plini de păcate vechi și bine cultivate, pe care el nu le putea admite nici ca mitropolit și nici ca om. Vorbind, în prima predică de la Duminica lăsatului de brînză, de bunul obicei al boierilor de a se aduna seara la domnitor și de a se ruga de iertăciune, dezvăluie gîndul mincinos ce se ascunde în spatele acestei datini : „...Obiceiul este frumos la vedere și rău la pricepere ; că nici iertăciunea ce cereți de la stăpîni nu este curată, nici ce luați unul de la altul, că este plină de pizmă și de zavistie și plină de răutate, că nu este cu gînd curat".

Într-altă predică, la sf. Nicolae, apostrofează astfel pe ascultători : „Dar tu, căci urăști pre fratele tău atîta cît nici în ochi nu vrei să-l vezi, ci-i porți pizmă și-l zavistuiești pre la unii și pre la alții, ca să-i faci pagubă și să-l supui și să-l sărăcești, tu adevărat nu ești creștin, nici om pre pămînt, că ești singur satana, carele au pîrît pre Dumnezeu la Adam". În sfîrșit, într-o predică la Schimbarea la față, critică imoralitatea, mai ales în rîndul credincioșilor avuți : „Iar noi ne pizmuim, ne zavistuim, ne pohtim răul unul altuia și mijlocim în tot chipul să ne păgubim unul pre altul nu numai de avere, ci mai vîrtos de cinste...".

Sînt și alte aspecte pe care Antim Ivireanul le trece prin focul elocinții sale. Unele, cum sînt înjurăturile, au fost prinse și de contemporanul său, Del Chiaro, în lucrarea sa privitoare la Țara Romînească. Critica lui Antim din predica la Duminica vameșului este îndreptată, în parte, împotriva acestui aspect, unul dintre cele mai urîte și mai vulgare din toate timpurile : „Și iată dară că, precum zic, că neavînd dragoste între noi și nepohtindu-ne binele unul altuia... sîntem mai răi, să mă iertați, decît păgînii ; că zice apostolul Pavel : limbile n-au lege și fac ale legii, iară noi, avînd lege, facem tot împotriva legii și sîntem mai păcătoși decît toate neamurile și decît toate limbile. Și puteți cunoaște acestea, că iaste așa cum zic, că ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comîndare, de lumînare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici și ne ocărîm și ne batjocorim înșine legea ? Cine din păgîni face aceasta ?"

În aceeași predică, mai jos, caută să îndrepte faptele urîte ale celor ce-și ocărăsc și-și bat părinții, ale celor ce necinstesc pe bătrîni și, firește, păcatele celor ce clevetesc preoții și călugării, ale celor ce țin bisericile „ca niște grajduri" și n-au o ținută cuviincioasă în timpul slujbei religioase. Se ridică vehement și cu amenințări împotriva meseriașior și a negustorilor care vor îndrăzni să lucreze sau să negustorească în zilele de sărbătoare și în zilele de duminică, subliniind, încă o dată, că înțelege să-și îndeplinească sarcinile de păstor : „Și nimeni să nu socotească din voi și să zică în inima lui : dară ce treabă are vlădica cu noi, nu-și caută vlădicia lui, ci se amestecă întru ale noastre ? De n-ați știut pînă acum și de n-au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști că am treabă cu toți cîți sînt în Țara Romînească, de la mic pînă la mare și pînă la un copil de țîță, afară de păgîni și din ceia ce nu sînt de o lege cu noi".

Evident, critica lui Antim țintea întărirea autorității morale a bisericii.

Din punct de vedere literar, abundența elementelor lirice este evidentă în predici. Cele cîteva povestiri (binefacerile sf. Nicolaie, minunile prorocului Elisei, boala împăratului Constantin cel Mare, împăratul Tiberiu și tînărul desfrînat etc.) nu stîrnesc cititorului vreun interes deosebit și nici nu ne îndreptățesc să vedem în Antim Ivireanul un mare povestitor. Dimpotrivă, tonul cald și patetic, întîlnit pe fiecare pagină a predicilor, este surprinzător la un om care a învățat atît de tîrziu romînește.

Stilul lui Antim Ivireanul este natural: cum a gîndit, așa a și scris. Imaginile care îi tălmăcesc ideile, deși foarte numeroase, nu dau naștere unui stil confuz.

O imagine remarcabilă este a nopții în care sf. Nicolae va ajuta pe ascuns cele trei fete sărace destinate pierzării. „Apoi după ce au ascuns soarele toate razele lui și s-au stins de tot lumina zilei, întru întunericul nopții și cînd cerul de osteneală au fost închis spre somn toți ochii lui, atît cît nici luna nu priveghea, nici una din stelele cele mai mici avea deschise tîmplele lor cele de argint, atunce... aleargă cu mare grabă la acea săracă de casă...". Sugestivă este comparația lumii din prima predică a Sf. Dimitrie, alcătuită dintr-un șir de metafore: „Lumea aceasta iaste ca o mare ce să tulbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici liniște. Corăbiile între valuri sînt împărățiile, crăiile, domniile și orașele, mulțimea norodului, politiile, supușii și săracii, cei mari și cei mici, sînt cei ce călătoresc și să află în nevoie. Vînturile cele mari ce umflă marea sînt nevoiele cele ce ne supără totdeauna: valurile ce luptă corabia sînt nenorocirile carele se întîmplă în toate zilele; norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoșează toată inima vitează sînt întîmplările cele de multe feliuri, neașteptate pagube, înfricoșările vrăjmașilor, supărările...".

În aceeași predică ne-a lăsat o descriere dramatică a furtunii pe mare și a încercat o analiză a stărilor sufletești prin care au trecut apostolii în timpul primejdiei. Este fără îndoială primul tablou de acest fel în literatura romînă.

„Mi se pare ca și cînd aș vedea înaintea ochilor miei chipul ei: de toate părțile să sufle vînturi mari, să se strîngă împrejurul vîntului nori negri și deși, toată marea să spumege de mînie și pretutindenea să se înalțe valurile, ca niște munți. Mi sa pare că văz corabia apostolilor cum o luptă cu multă sălbăticie turburarea mării: de o parte o bat valurile, de altă parte o turbură vînturile; de o parte o ridică spre ceriu, de altă parte o pogoară la iad. Mi se pare că văz pre fețele apostolilor zugrăvită, de frică, moartea: unul să se cutremure, altul să se spăimînteze; unul să se turbure, altul să strige și toți cu suspinuri și cu lacrimi să ceară, cu rugăminte, ajutoriu...".

Procedeul repetiției des folosit de Antim Ivireanul la obținerea unor efecte imediate asupra ascultătorilor poate fi exemplificat și prin următorul fragment:

„Însă Dumnezeu carele numai cu un cuvînt au făcut și au zidit toate lucrurile cele văzute și nevăzute, poate... să facă stele mai luminoase decît acestea ce strălucesc pe cer și lună mai iscusită decît acestea ce ne povățuiesc noaptea și soare mai strălucitor și mai luminat decît acesta care atinge cu lumina lui toate celelalte lumini: și ceriuri mai mari și mai largi în rotocolime și păsări mai cu dulci glasuri și flori mai cu multe mirosuri și copaci mai nalți și mai roditori și vînturi mai sănătoase și văzduhuri mai de folos și hiare mai multe la număr și mai de multe feliuri; și mai multe lumi decît aceasta ce locuim poate să zidească, în mărime și în meșteșug mai minunate".

Parafrazarea este alt procedeu stilistic întîlnit în opera lui Antim Ivireanul. Uneori această parafrazare se face pe un ton familiar.

Stilul mitropolitului Antim Ivireanul se caracterizează şi printr-o pronunţată notă ironică la care recurge adeseori pentru a obţine efectele dorite în predicile sale. De aceea poate fi considerat ca unul din precursorii pamfletului în literatura romînă.

Iată cîteva fragmente din predica la Întîmpinarea Domnului în care autorul foloseşte ironia : „...A cincea poruncă zice să nu ucidem, iar noi, de nu putem ucide cu băţul sau cu sabia, ucidem cu limba şi de nu putem ucide pre alţii, ne ucidem şi ne omorîm pre noi înşine, cu faptele cele rele... A noua poruncă zice să nu pohtim vecinului nostru, iară noi mijlocim ca să ştie şi el de acel lucru : iară să nu zică nimic, că apoi nu e bine de el. A zecea poruncă zice să nu pohtim verice lucru strein, iară noi luom tot, să nu aibă cu ce să hrăni...".

În acelaşi stil critică vrajba şi pizma dintre oameni, în cea de-a doua predică la Schimbarea la faţă : „...Hristos zice : pacea mea o dau vouă, iar noi, nu dea Dumnezeu să avem pace între noi, ce ne turburăm pururea, pentru fieştece, ca valurile mării cînd le suflă vîntul".

Bun cunoscător al literaturii omiletice, trăind într-o epocă de plină dezvoltare a predicii în limba greacă, Antim Ivireanul a deprins şi a dezvoltat procedeele artistice ale întocmirii discursurilor, cu toată modestia pe care o afişează, de obicei la începutul cuvîntărilor sale. Modul de adresare, deşi nu figurează niciodată la începutul predicilor, reiese din primele propoziţii, cînd urmăreşte să capteze atenţia ascultătorilor, pe care îi numeşte, pe rînd : „Fetii mei iubiţi", „Iubiţii mei ascultători", „Blagosloviţilor creştini" etc. Introducerile în subiect sînt scurte şi cuprind fie realităţi ale vieţii de toate zilele, fie comentarii în jurul unor maxime, fie, mai ales, aluzii la sărbătoarea respectivă, despre care nu vorbeşte însă, declinîndu-şi cu modestie, competenţa. Alteori, mai ales în predicile în care critică vehement scăderile morale ale credincioşilor, porneşte de la obligaţia sa de mitropolit de a învăţa şi a îndrepta păcatele.

În tratare, perfect delimitată de introducere şi încheiere nu se mulţumeşte cu explicaţiile de suprafaţă, ci intră în adîncul problemelor enunţate, argumentînd cu texte biblice şi scrieri ale marilor teologi, sau explicînd el însuşi sensul unor precepte morale. Încheierile sînt totdeauna domoale, calme, îngăduitoare chiar în predicile în care s-a arătat sever şi neînduplecat cu cei prezenţi.

Limba lui Antim Ivireanul este o limbă naturală, pe înţelesul tuturor, fără tirade şi exagerări.

Frazele sînt construite de un om care mînuieşte perfect limba şi nu trădează niciodată pe oratorul care a învăţat atît de tîrziu romîneşte. Acestea sînt cînd lungi — mai ales în descrieri cînd scurte, pentru a obţine efecte spontane. Lexicul, pe lîngă cîteva grecisme, are unele forme puţin folosite la începutul veacului al XVIII-lea care dau un colorit arhaic limbii sale. Aşa sînt cuvinte ca : *alsăuri*, *neştine*, *spăsenie*, *a înbezna*, *a se netrebui*, *turburăciune*, *uriciune*, *învîrtejire* etc. Cu toate aceste forme lexicale arhaice, de altfel nu prea numeroase, limba vioaie a predicilor, cu bogăţia sa de procedee artistice, face din opera lui Antim Ivireanul un preţios monument de limba romînească.

Faza următoare activităţii lui Antim Ivireanul, cea dintre 1720 şi 1740, este, în general, o fază de declin a literaturii religioase, în primul rînd pentru Transilvania şi pentru Moldova şi, în mai mică măsură, pentru Ţara Romînească. Această situaţie se explică, în linii mari, dacă avem în vedere condiţiile economice, sociale şi politice ale timpului şi nu este specifică numai literaturii romîneşti.

Cu toate acestea, traducerea şi imprimarea cărţilor bisericeşti continuă şi acum aproape an de an. Mai mult, scrierile bisericeşti ocupă aproape în întregime bibliografia tipăriturilor. Totuşi, numărul cărţilor ieşite de sub tipar arată o scădere sensibilă în raport cu faza precedentă. Mănăstirile joacă un rol mai mic în înzestrarea literaturii religioase cu manuscrise şi va trebui să aşteptăm ultimele decenii ale secolului pentru ca mănăstirile Putna şi Neamţu să cunoască, în această privinţă, o nouă epocă de avînt.

Spre mijlocul secolului însă, activitatea de tipărire a cărţilor religioase se intensifică treptat, fapt care se ilustrează prin cele peste o sută de titluri, notate în *Bibliografia romînească veche* pentru anii 1741—1760. Înfiinţarea sau reorganizarea tipografiilor din Rîmnic, Blaj şi Iaşi a asigurat condiţiile materiale pentru imprimarea şi răspîndirea cărţilor. Această nouă perioadă a literaturii religioase, avînd unele trăsături specifice, se leagă totuşi strîns de cea precedentă, a lui Dosoftei şi Antim Ivireanul, pe care o continuă în multe privinţe.

Astfel, procesul de penetraţie a limbii romîne în biserică se desăvîrşeşte abia în această epocă. Aşa cum a arătat Ion Bianu, traducerea integrală a cărţilor de ritual în romîneşte nu se făcuse încă la sfîrşitul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Pînă atunci, dintre cărţile de ritual (deosebite de cele de citire sau de învăţătură religioasă) nu se tradusese integral decît o mică parte. În cele mai multe din aceste cărţi, limba romînă servea pentru tălmăcirea tipicului. Cîntările erau tipărite încă în slavonă. Procesul înlocuirii complete a limbii slavone prin romînă, început la jumătatea secolului al XVII-lea, continuat apoi în următorii cincizeci de ani, e dus la desăvîrşire în epoca 1720—1740 datorită, în bună parte, activităţii de traducător a lui Damaschin, episcopul Rîmnicului.

Damaschin, care moare în 1725, este un contemporan al lui Antim Ivireanul. Traducerile sale, încheiate în momentul morţii, n-au cunoscut lumina tiparului decît în deceniul al patrulea şi, mai ales, al cincilea.

Damaschin a fost un om învăţat, cunoscător al elinei, latinei şi slavonei, totodată tipograf şi gravor priceput. În 1683 el tipăreşte la Bucureşti *Apostolul*, pe care-l reeditează la Buzău, în 1704, însoţindu-l de o prefaţă. Episcop de Buzău în 1705, e ales peste patru ani în aceeaşi demnitate la Rîmnic, unde păstoreşte pînă la sfîrşitul vieţii. Aici el îşi îndreaptă întreaga atenţie asupra traducerii cărţilor bisericeşti de ritual şi asupra problemelor legate de organizarea învăţămîntului. Astfel, în 1719, el convoacă un sinod la Horezu, şi-şi pune iscălitura pe o petiţie în limba latină adresată autorităţilor austriece din Oltenia, solicitînd înfiinţarea a două şcoli: una romînească, alta latinească. Cea romînească să fie la Rîmnic, în grija episcopului, a mănăstirilor şi a preoţilor, cheltuielile pentru profesori şi pentru întreţinerea elevilor săraci să fie suportate de aceştia ; şcoala latinească să funcţioneze la Craiova, sub oblăduirea administraţiei, a boierilor şi a provinciei, care să se îngrijească de toate cele trebuincioase acestei şcoli.

Traducerea integrală în romîneşte a cărţilor de ritual, începută de Damaschin la Buzău, n-a fost dusă la capăt. Moartea l-a împiedicat să continue seria tipăriturilor începute cu *Învăţătura pentru şeapte taine* (Rîmnic, 1724), dar sub urmaşii lui : Inochentie, Climent şi Grigore, prin silinţa mai ales a ieromonahului Lavrentie, au ieşit pe rînd de sub tipar: *Triodul* (1731), *Penticostarul* (1743).*Orologhionul* (1745), *Antologhiul* (1745), *Molitvenicul* (1747), *Octoihul* (1750), care reproduc sau coroborează manuscrisele lui Damaschin.

Importanţa acestor traduceri depăşeşte domeniul bisericesc. Cărţi de largă utilizare, venite într-un moment cînd lipsa lor se resimţea acut, ele promovau o limbă îngrijită şi totodată accesibilă păturilor largi ale populaţiei din toate provinciile romîneşti. Acest fapt explică răspîndirea lor şi constituie, fără îndoială, unul dintre motivele pentru care la sfîrşitul secolului, Samuil Micu elogia activitatea fostului episcop de Rîmnic.

În afara lucrărilor amintite, Damaschin a tradus şi *Mineiele*, una din cele mai însemnate cărţi de ritual, în care sînt indicate, pe luni şi zile, slujbele religioase, avînd reproduse şi vieţile sfinţilor comemoraţi la fiecare zi a anului. Prima traducere în romîneşte a acestei cărţi a fost făcută de Mitrofan, episcopul de Buzău, şi a apărut în oraşul de reşedinţă al acestuia în 1698. Ca majoritatea cărţilor de ritual tipărite în timpul acela, *Mineiele* din 1698 prezentau numai traducerea tipicului şi a „jitiilor", cîntările fiind reproduse, pe mai departe, în slavoneşte. Traducerea lui Damaschin, pusă la contribuţie de Lavrentie Ieromonahul la tipărirea *Antologhiului* (Rîmnic 1737), nu ni s-a păstrat.

TEODOR CORBEA

Printre cărturarii trăitori la curtea lui Constantin Brîncoveanu şi folosiţi de acesta atît ca logofeţi pentru limbile străine, cît şi în diverse misiuni diplomatice, îl întîlnim pe Teodor Corbea, braşovean de origine. Tatăl său, Ioan, mai tîrziu ieromonahul Iosafat, era preot, pe la sfîrşitul sec. al XVII-lea la biserica sf. Nicolae din Şchei. Teodor avea un frate mai mare, David, care îndeplinea funcţia de ceauş la curtea lui Brîncoveanu. Lui i-a încredinţat domnul muntean misiunea de a statornici o legătură permanentă cu Petru cel Mare, în vederea unor acţiuni comune împotriva turcilor. Cît despre ţar, acesta l-a apreciat întotdeauna, pentru calităţile sale deosebite şi a determinat statornicirea definitivă a lui David Corbea pe lîngă curtea sa, după anul 1706.

Preotul Ioan, care voia să-şi lase fiii urmaşi la altarul bisericii din Braşov, i-a trimis pe amîndoi la mănăstirea Peşterilor din Kiev, ca să-şi completeze studiile pe care le-au primit de la părintele lor, în mediul cărturăresc al Braşovului veacului al XVII-lea. Aşa ne explicăm temeinicile cunoştinţe de teologie (David Corbea a fost şi un aprig luptător împotriva unirii cu Roma) şi cunoaşterea limbilor latină şi rusă. După desăvîrşirea studiilor, Teodor Corbea trece în Ţara Romînească la curtea lui Brîncoveanu, care l-a numit logofăt în cancelaria domnească pentru limba latină. Aceasta a avut loc în vara anului 1690.

Pe lîngă redactarea corespondenţei diplomatice în latineşte pe care o întreţinea Brîncoveanu cu Apusul, Teodor Corbea a fost trimis şi în solii la curtea lui Petru cel Mare. Îl întîlnim în august 1703 la Moscova, ducîndu-i fratelui său David scrisori din partea domnului muntean. Il întîlnim pentru a doua oară în vara anului 1706, trimis de Brîncoveanu în locul fratelui său, suspectat de turci, fără să poată dovedi însă abilitatea şi încrederea deosebită de care se bucura David la curtea lui Petru. De altfel intervenţiile cancelarului Golovkin şi ale lui Petru însuşi au determinat rechemarea lui în ţară şi înlocuirea cu fratele său. În sfîrşit, în anul 1710 i s-a încredinţat misiunea de a stabili cu Dimitrie Cantemir premisele unei acţiuni comune, munteneşti şi moldoveneşti (alăturea de armatele lui Petru cel Mare) în scopul scuturării stăpînirii turceşti.

Fidel, ca şi fratele său, ideilor de eliberare a popoarelor de sub jugul turcesc, trece, un an mai tîrziu, în tabăra rusească, împreună cu spătarul Toma Cantacuzino, care îl trimite la curtea ţarului cu o scrisoare. După bătălia de la Stănileşti, Teodor Corbea s-a stabilit defintiv în Rusia, fiind bine primit de Petru cel Mare, care i-a dăruit două moşii în Ucraina. Din registrul de cheltuieli al curţii imperiale, unde este întîlnit numele lui cîţiva ani mai tîrziu, rezultă că îndeplinea funcţia de traducător din limbile romînă şi maghiară. Data morţii sale nu se cunoaşte; anul 1725, cînd a dăruit bisericii din Şchei *Psaltirea* sa în versuri, este ultimul în care îl mai întîlnim.

Ni s-au păstrat trei scrieri de la el. Cea dintîi, intitulată *Însemnarea pentru solia mai marelui mieu frate David ceauşu, pentru voroava ce-au avut cu Turculeţ rohmistru şi cu alţi rohmistri moldoveni şi pentru răspunsul ce-au luat acum cînd au fost să se întoarcă înapoi de la craiu*, se referă la solia fratelui său David pe lîngă regele Poloniei — trimis de Constantin Brîncoveanu să-l reprezinte la încoronare — şi la orientarea politică a Moldovei şi Ţării Romîneşti din acea vreme. Însemnarea, scrisă în romîneşte şi rămasă inedită, cuprinde doar cîteva pagini, însă interesante atît prin conţinut cît şi prin stilul natural, deosebit de al cărturarilor din ţările romîne din jurul anului 1700. În prima parte este împărtăşită tendinţa politică a regelui polon de a înfeuda şi catoliciza cele două ţări romîne şi ideile de unire ale lui Turculeţ, care vedea izbăvirea prin recunoaşterea lui Brîncoveanu ca domn al Ţării Romîneşti şi al Moldovei.

Cea de-a doua parte a însemnării vădeşte orientarea politică a lui David Corbea — care era şi a lui Brîncoveanu, la acea dată — apropierea de Rusia lui Petru cel Mare. Se spune anume, că la îndeplinirea soliei pe lîngă regele polon acesta nu şi-a ascuns intenţia de a trimite armatele sale să „ierneze“ în cele două ţări romîne, făgăduind însă că nimeni nu va avea să se plîngă de nimica şi că le va fi tuturor bine. Teodor Corbea nu pierde prilejul unei fine ironii faţă de intenţiile expansioniste ale regelui: „Iar făgăduinţe, volnicie, dărnicie, cîtă arată din gură, de ar fi aiave, zicere-am: acum iaste veacul cel de aur: morţilor înviaţi, să trăim“. Îndată după audienţă, David Corbea — relatează însemnarea — s-a dus „în taină“ la ambasadorul lui Petru cel Mare pe lîngă regele polon, pe care l-a pus în curent cu intenţiile acestuia, cerîndu-i să le comunice, de îndată, ţarului. La sfîrşit sînt înşirate darurile pe care le-a primit fratele său, considerat de rege sol al închinării.

A doua operă a lui Teodor Corbea, o lucrare lexicografică, este intitulată *Lexicon latino-romîn (Dictiones latinae cum valachica interpretatione)*. Acest dicționar latin-romîn din literatura romînească, păstrat astăzi la Biblioteca Universității din Cluj, se întinde pe 377 pagini, cu textul așezat pe două coloane. Cuvintele latinești sînt scrise cu caractere latine, iar cele romînești cu chirilice. Traducerea a fost făcută după Lexiconul latino-ungar al lui Albert Molnár, din care au apărut trei ediții: la Nürnberg în 1604 și 1711 și la Heidelberg în 1721.

Teodor Corbea care a fost plătit pentru întocmirea lui de către cunoscutul episcop tipograf al Buzăului — Mitrofan — cum reiese din nota finală — a cunoscut prima ediție a dicționarului lui Molnár, aceea din 1604. Episcopul Mitrofan nu s-a folosit de dicționarul lui Teodor Corbea la traducerea și tipărirea cărților sale, căci toate traducerile în romînește, tipărite de el, au fost făcute după cărți rusești; cel care s-a folosit însă cu siguranță de el a fost Teodor Corbea însuși, în redactarea corespondenței diplomatice în latinește.

Pe lîngă lexicul vorbirii curente, tradus în grai ardelean și moldovenesc, dicționarul lui Teodor Corbea cuprinde și numeroase nume de localități vechi, cu corespondentul lor din vremea sa.

Dicționarul lui Teodor Corbea își are istoria sa, ca toate cărțile. Din biblioteca episcopului Mitrofan, manuscrisul a trecut în proprietatea episcopului Damaschin, urmașul său în scaun. O notă de pe foaia 1 arată că la 6 mai 1713 episcopul Damaschin l-a dăruit comisului Radu Cantacuzino, fiul domnului Ștefan Cantacuzino, care a trăit mulți ani la Viena, unde a și murit. De la Viena a fost cumpărat, pe la 1760, cu 300 de florini renani pentru biblioteca mănăstirii unite din Blaj. În veacul trecut aparținea lui Timotei Cipariu.

Cea de-a treia și cea mai de seamă operă a lui Teodor Corbea este *Psaltirea în versuri*, elaborată după stabilirea sa în Rusia și închinată „preamilostivului mieu stăpîn Petru Alexeevici cel dintîi". Manuscrisul original, păstrat în Biblioteca Universității din Cluj, după care a fost întocmită, la 1885, o copie pentru Biblioteca Academiei Romîne, cuprinde versurile la stema Rusiei, o prefață elogioasă către țar, un poem laudativ către împăratul David (toate redactate în versuri rusești și apoi traduse în romînește) și cei 150 psalmi versificați numai în limba romînă. Nu știm ce text romînesc a folosit pentru versificarea psalmilor; este mai greu de admis o prealabilă traducere în proză și apoi o versficare a Psaltirii.

În versurile la stema țării autorul se roagă pentru veșnica tinerețe a țarului:

„O doamne sfinte din cer, păzește în lume
Pre împăratul Petru, să aibă vecli nume
Și după bătrînețe cu vulturul, iară,
Fă să aibă viață tînără și rară..."

Prefața, care are un număr mai mare de versuri rusești decît romînești, exprimă, în varianta rusească, nădejdea pe care și-o pune creștinătatea asuprită de păgînii turci în sceptrul marelui țar. Asemeni locuitorilor insulei Thule, care au prilejul să vadă soarele numai o dată pe an — și atunci, urcîndu-se în vîrful unui munte înalt, creștinii, robiți de veacuri, își îndreaptă privirile spre figura lui Petru, care reprezintă puterea Rusiei și în care văd strălucind razele speranței. Tot în prefața rusească Teodor Corbea se referă la soarta romînilor din Transilvania, siliți să-și lepede credința și să se unească cu biserica catolică.

În poema închinată proorocului David, Teodor Corbea laudă calitățile de muzician ale psalmistului, vădite încă de pe vremea cînd era tînăr și-i cînta împăratului Saul, muncit de duhuri necurate, și subliniază valoarea religioasă a Psaltirii, ce se cîntă în toată creștinătatea :

„A lui, dară, Psaltire în vers, în tot locul
A să cînta, proslăvit, îi iaste norocul.
Creștinii, în trîmbițe, tobe și viioare
Frumusețea-i proslăvește, ori unde supt soare"

Trebuie relevată tehnica remarcabilă folosită de Teodor Corbea în versificarea Psaltirii. Într-adevăr el folosește o mare varietate de versuri, de la versul de 4 picioare pînă la cel de 13 picioare.

Cel mai des folosite sînt versurile de 7 și 8 picioare, adică versurile poeziilor populare, a căror influență se vădește, de altfel, și asupra limbii psalmilor. Limba Psaltirii versificate de Teodor Corbea este o limbă populară, nu una cultă bisericească.

Frumusețea limbii versului popular, des întîlnit la Teodor Corbea, ne amintește de producțiile folclorice cîntate mai ales la diferitele sărbători de iarnă în Țara Bîrsei.

În psalmul 136, psalmul robiei babiloniene, așadar posterior domniei împăratului David, în care se exprimă speranța în ziua eliberării, întîlnim versuri de o reală frumusețe și ingenuitate :

„La rîurile din Vavilon
Fiind noi, fără de cap și domn.
Acolo am șezut și cu foc
Am plîns pentru al nostru nenoroc.
Oh, cînd ne-am adus noi aminte
De Sion, cu suflet fierbinte,
În mijlocul lui, în sălcii, noi
Ca cei căzuți în adînci nevoi,
Organile noastre de jale
Le-am spînzurat pe lîngă vale...

Comparat cu acelaș psalm, des citat, al lui Dosoftei, versurile de mai sus ale lui Teodor Corbea sînt mai forțate, cu toată frumusețea limbii în care le îmbracă.

Cît privește varietatea de versuri folosite este de observat că Teodor Corbea n-a avut predilecție pentru anumiți psalmi mai ușor accesibili, pe care să-i fi pus în versuri. Versificînd spre exemplu, un psalm în versuri de opt silabe, el va adăuga cîte o silabă la fiecare psalm următor, pînă va ajunge la psalmul de treisprezece silabe ; de la acesta numărul de silabe folosite în metrica versului va descrește cu fiecare psalm pînă ce va ajunge la versuri de cinci silabe. Altădată, după versul de treisprezece silabe, urmează un psalm în versuri de cinci silabe, după care va urma același procedeu metric de creștere.

Psaltirea lui Teodor Corbea n-a fost tipărită nici în timpul vieții sale și nici după moarte.

Manuscrisul a fost trimis de el bisericii din Brașov în anul 1725, după cum menționează o însemnare de pe ultima pagină :

„S-a dăruit sfintei biserici a Brașovului, de dumnealui pan Theodor Corbea, vel pisariu i canțilar al preaputernicii imperatorii moschicești, în anul 1725 luna mai 10 dni“. Era probabil, ultimul omagiu adus brașovenilor, din sînul cerora a ieșit și pe care nu i-a uitat, în ciuda depărtării și a celor peste 30 de ani de cînd plecase din mijlocul lor.

Opera lui Teodor Corbea constituie o prețioasă contribuție la dezvoltarea literaturii și limbii romînești. Prin orizontul său politic și prin intransigența actelor sale rămîne una din figurile interesante ale trecutului nostru.

INOCHIIENTIE MICU

În Transilvania, datorită împrejurărilor sociale și politice speciale, clericii din aceeași vreme vădesc preocupări laice mult mai accentuate, legate de lupta de apărare a intereselor romînilor subjugați.

Inochentie Micu s-a născut la Sad („scaunul“ Sibiului) în 1692. O legendă culeasă de Ilie Dăianu povestește că prin 1708 Micu ar fi plecat cu tatal său la Sibiu, ca să vîndă un car de lemne. Printre cumpărători se nimerise și un iezuit.' Remarcînd din vorbele pe care le-au schimbat istețimea tînărului, rugă pe bătrîn să-și lase feciorul la învățătură. Fără să mai aștepte încuviințarea părintească, feciorul zise : — Tată, eu mă duc.

Legenda s-a țesut în jurul unui fapt documentar : intrarea lui Micu în școala iezuiților sibieni la vîrsta de flăcău.

Înzestrat „cu bună minte și cu bun cap“, Samuil Micu este trimis în 1725 la Tîrnavia (Sîmbăta Mare), ca să învețe teologia și filozofia. În 1728 reprezentanții clerului unit, adunați în sinod electoral, îl recomandă episcop de Făgăraș. Cancelaria aulică transilvăneană și Carol al VI-lea aprobă propunerea, deși candidatul era abia în al 3-lea an de teologie. Micu acceptă numirea, mărturisește el, cugetînd nu la folosul propriu, ci la binele neamului romînesc.

Instalat episcop în 1732, Inochentie „nu au șezut să odihnească, nici să-și adune avuție“. I. Micu chiar din primul an se angajează cu toate puterile în lupta de eliberare socială și națională a romînilor.

Poporul romînesc ducea în Transilvania o viață de nesuferit din cauza poverilor feudale, a situației de ordin religios. Curtea vieneză se gîndește să profite de pe urma acestor stări. Căi se ofereau mai multe. Habsburgii aleg pe cea mai rentabilă atunci, din punct de vedere politic: convertirea populației romînești la catolicism prin silă și promisiuni mincinoase, stipulate în diplomele împăratului Leopold I din februarie 1699 și martie 1701. Secunda leopoldină, mai dezvoltată, hotăra să se acorde clerului unit aceleași imunități ca preoțimii romano-catolice („nova ecclesiae, ecclesiasticaeque personae, ac res Romanae Ecclessiae latini ritus“), să se înființeze școli romînești la Făgăraș, Alba Iulia și Hațeg, să fie admiși toți uniții, de orice condiție socială între stări („inter status computantur“) și să se socotească „fii ai patriei“, nu tolerați. „Secunda leopoldina“ nu a căpătat niciodată putere de lege, ceea ce a nemulțumit pe romîni. Iar nemulțumirea a născut proteste. Peste trei decenii (1699—1732), revoltele izbucnesc fără energie. Episcopii

Atanasie Anghel şi Ioan Giurgiu (Patachi) nu au cutezat să pretindă împlinirea drepturilor făgăduite. Slăbiciunea lor o va răscumpăra Inochentie Micu, mai ales prin acţiunile sale din anii 1733—1744.

Intiia lui acţiune de răsunet este recensămîntul romînilor, efectuat în 1733. *Registrum universorum in Transylvania sacerdotum et incolarum Valachicorum* a izvorît din raţiuni politice. Nu recensămîntul în sine îl interesa pe Micu, ci prelucrarea şi interpretarea datelor conscripţiei. *Registrum* demonstra, indubitabil, că romînii populau întreaga Transilvanie, întreceau numericeşte pe saşi, maghiari şi secui şi aduceau statului venituri mai mari decît restul locuitorilor ţării. Este deci injust, declară Micu în 1735, ca un popor atît de numeros, şi „care în toată ziua creşte", să fie privat de prerogative politice şi civile, stors pînă la sînge şi dispreţuit. În numele dreptului natural, episcopul reclamă pentru romîni avantaje materiale, admiterea lor în funcţii publice şi privilegiul de a fi reprezentaţi în guberniu. Revendicările prevestesc gesturi şi mai cutezătoare.

Alimentată de contradicţii sociale şi naţionale, lupta cu aristocraţia a luat proporţii în cursul sesiunilor dietale din 1736, 1737 şi 1738.

Ajuns membru al dietei în 1732, Micu participă la şedinţe ca exponent al tuturor romînilor, fără deosebire de confesiune... „Suo ac totius nationis per Transylvaniam valachicae nomine". În această calitate, el vrea să smulgă de la clasa stăpînitoare dreptul la învăţătură pentru obştea copiilor „valahi", încuviinţarea accesului la meşteşuguri, limitarea robotelor, restituirea către „sclavii" romîni a proprietăţilor răpite de cei puternici, ştergerea „de tot" a iobăgiei în pămîntul crăiesc (Fundus regius) şi recunoaşterea romînilor ca a patra naţiune constituţională în stat, „care lucru foarte au usturat" pe mulţi (S. Micu). Cererile se sprijineau pe Secunda leopoldină, vechimea şi continuitatea elementului romînesc în Transilvania şi pe nevoia imperioasă de a sfîrşi cu abuzurile, pentru a preîntîmpina degenerescenţa maselor, împuţinarea mîinii de lucru şi a contribuabililor. Prin muncă neîntreruptă, argumentează Micu, iobagii „se istovesc" şi devin incapabili de a mai purta sarcinile publice.

Natura cererilor şi intransigenţa lui Inochentie învolburează „stările". „Odinioară la Sibiu, la adunarea ţării, fiind episcopul Clain, au oftat cu suspin. Iar fiind întrebat pentru ce oftează aşa, au răspuns vlădicul că oftează „deoarece" pentru neamul romînesc pre nimene nu vede, nici aude carele să grăiască sau măcar un cuvînt să puie pentru uşurarea lui, şi rămîne far' dreptate asuprit".

La acest răspuns al vlădicului au început unii din dietă a striga, zicînd: „Dar un Oprea rumîn, păcurariu, să ne ocărască pe noi şi să ne înveţe dreptate ?"... „Şi de n-ar fi împedecat cei înţelepţi din dietă, pe fereastră era să-l arunce jos" (S. Micu).

Înfruntaţi de Inochentie, „cei puternici" jurară să-l înfrîngă. Pîrile încep să curgă val către Viena, unde stăpînea, cu trufie de doamnă Chiajna, Maria Tereza. În iunie 1744, ea porunceşte episcopului să se înfăţişeze la scaunul împărătesc. Înainte de a se despărţi de ai săi, Micu adună la Blaj protopopi, cler de rînd, nobili şi iobagi romîni, uniţi şi ortodoxi. Prin componenţa lui, sinodul acesta ieşit din comun semăna cu un sfat naţional romînesc.

La prima întrunire a sfatului naţional, Micu expuse cuprinsul diplomelor leopoldine, aminti de mişcarea antiunionistă a călugărului Visarion Sarai,

Inocenţiu Micu-Klein — fotografie. Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.

înfățișa — nu cu lăudăroșenie — activitatea sa neobosită „pentru direptate", iar după aceea puse întrebări: mai este sau nu necesar să se continue demersurile privind satisfacerea doleanțelor formulate în diverse petiții; cum să se procedeze pentru a ajunge mai ușor la țintă, „oare n-ar trebui să se apeleze și la ajutorul poporului, de vreme ce „privilegiile" pretinse îl interesează nemijlocit?" Este posibil ca episcopul să fi făcut aluzie la răscularea iobagilor, pentru a dobîndi cu toporul și coasa ceea ce petiționarului i se refuzase.

Încheindu-se lucrările reprezentanței naționale, episcopul se duse la Viena, unde îl aștepta urgia celor mari, deciși să-l încovoaie. Ca să nu fie strivit atunci, Inochentie Micu se îndreptă spre Roma, pe drumuri ocolite. De acolo nici nu s-a mai întors, pentru că s-au opus „neprietenii neamului nostru", în frunte cu Maria Tereza și cancelarul Kaunitz. Trăind în exil un sfert de secol (1744—1768), Micu s-a muncit sufletește îngrozitor, a îndurat ocări, a suferit de foame (Me hic fame volunt ad resignandum compellere) și de răul înstrăinării. „Nu știu prin ce farmec îi atrage pe toți pămîntul natal, neiertîndu-i să nu-și aducă aminte de el" (Nescio qua natale solum dulcedine cunctos decît et immemores non sinit esse sui). În ciuda atîtor năpaste, nu s-a lăsat doborît. O dovedește frecvența corespondenței cu cei de acasă și memoriile Mariei Tereza, adresate lui Kaunitz și altor demnitari sus puși. Din scrisori și memorii se desface, ca o rază din neguri, chipul său de luptător neînfricat și neabătut „de la cererile noastre cele de direptate, de lipsă și de folos neamului". Deși, „îngreuiat cu bătrînețele", episcopul scrie în 1764, cînd apropiații săi mișcară și pietrele ca să-l readucă: „Pentru binele de obște nu voi fugi, (de) muncă și osteneală, ci iarăși voi încinge arma pe coapsa mea. Însă de v(i)-i voia să mă aveți iarăși, trebuie să aveți inimă mare, voile tuturor unite împreună, să deschideți ochii și să înălțați cuvîntul, să lăpădați toată frica pentru direptate". Ca un războinic și-a închis ochii (septembrie 1768), încercînd să-i ferească pe romîni, într-o ultimă sforțare, de „viforul răutăților" și îmbărbătîndu-i. „Dar nu tremurați" și „Nu tămîndareți vremea, ci lucrați pînă aveți lumină, ca să nu vă cuprindă întunericul".

Recensămîntul, cuvîntările rostite în dietă, actele sinodului din 1744, memoriile înaintate guberniului și Curții vieneze, corespondența și activitatea cultural-politică a lui Inochentie Micu reprezintă un moment semnificativ al luptei de eliberare a romînilor din Transilvania. Atent la procesul de dezvoltare istorică a societății de aici, Micu elaborează un vast program de acțiune, cuprinzînd obiective orientate spre ridicarea poporului romînesc, din punct de vedere social, politic, economic și cultural, desființarea asupririi sociale și naționale și înlăturarea controlului umilitor al bisericii catolice asupra celei romînești.

În sprijinul programului său de luptă, Micu invocă unele prescripții ale dreptului natural și istoric. Datorită lui, ideea originii romane, a vechimii și continuității romanilor în Dacia trec din istoriografie în practica vieții politice. Efectele transferului se simt la cîțiva contemporani mai tineri ai episcopului (Petru Pavel Aron, Grigore Maior etc.), dar mai ales în opera protagoniștilor Școlii Ardelene și în *Supplex Libellus Valachorum*. Urmările au fost semnalate și de adversarii lui Inochentie din rîndurile nobilimii lor. Ei îl acuzară că țintește să „zguduie... întreg sistemul" feudal din Transilvania și să obțină pentru romîni lucruri pe care „nimeni nu le-a mai pretins vreodată".

Cît priveşte mijloacele de luptă politică, Inochentie Micu a crezut în eficacitatea memoriilor adresate împăratului, Cancelariei aulice, guberniului şi dietei. Părerea că drepturile pot fi cucerite şi „cu puterea“ i-a fluturat prin fața ochilor o singură dată, în 1744. Ideile avansate pentru care a militat stau la temelia crezului social-politic profesat de Şcoala ardeleană. Făuritorii mişcării cultivă memoria lui Inochentie Micu şi recunosc în el pe cel mai de seamă dascăl şi înaintaş al lor.

GHERONTIE COTORE

Gheorghe (Gherontie) Cotore s-a născut prin 1720, în comuna Totoi de lîngă Alba Iulia, oraş cu şcoli din vechime. Învaţă mai întîi la Bălgrad, de unde i-au ramas în minte vorbele unui preot care propovăduia „cum că ar fi slobozie din iad“. Cotore nu-l crede, el fiind convins că infernul „ieste o temniţă rea de veci, în mijlocul pămîntului“.

După Alba Iulia trece la gimnaziul ţinut de iezuiţii din Cluj, apoi la Muncaci, în mănăstire, pentru noviciat. Cînd îl călugăresc, îi aleg un prenume nou: Gherontie.

Inochentie Micu propune în 1738 să fie trimis cu bursă la „De propaganda fide“ (Roma). Pentru că era „hepticus“, călugărul se teme de drumuri lungi. Ar prefera să studieze la Tîrnavia, ceea ce superiorii săi încuviinţează.

Mai mulţi ani Cotore învaţă teologia, iar în orele de răgaz scrie *Despre sismatica grecilor* şi *Despre articuluşurile cele de price*.

La Blaj se întoarce în 1747, deodată cu Grigore Maior şi Silvestru Caliani, veniţi din Italia. Cîteştrei se aşază în mănăstirea sf. Troiţă, de curînd ridicată. „...Mîncarea le era — arată S. Micu — de bucate de carne, şi îmbrăcămintea de reverendă, şi peste reverendă mintie cu jder, şi în cap chichie“ (sic).

Pînă în 1764—1765, Cotore ia parte la munca de înfiinţare a şcolilor din Blaj, pune în ordine tipografia şi răspunde un timp oarecare de activitatea ei, este prepozit la sf. Troiţă şi vicar episcopesc. În 1763 Petru Pavel Aron l-„au pus jos din vicăreşie“, pentru inobedienţă.

Situaţia i se agravează sub Atanasie Rednic (1764—1772). Împreună cu Gr. Maior, S. Caliani şi protopopul Avram din Daia, Cotore s-a apucat „a cîrti şi a grăi“ contra urcării lui Rednic în scaunul vlădicesc şi „a se împunge în cuvinte“ cu partizanii episcopului (Filotei Laslo, Samuil Micu ş.a.). Neiertător, Rednic intervine să fie închis vremelnic la Sibiu, şi pe urmă îl surghiuneşte la mănăstirea Strîmba, deşi „scupea sînge“ şi era „slab cît abia putea umbla“. Cînd pedeapsa conteni, Cotore fu ţinut departe de Blaj, la Gherla. Moare de tubreculoză prin 1774, 1775.

Samuil Micu, martor la osînda vicarului, vorbeşte despre el cu elogii: „...Pociu întru adevăr să zic, că era el cel mai învăţat atunci în tot clerul romînesc din Ardeal. Multe învăţături au scris, din care unele s-au tipărit altele numai scrisă să află. Aşa sînt: *Cartea de relighia şi de obiceiurile turcilor*, o *Învăţătură creştinească*, sau mai vîrtos *Catihism*, Maiburg, *Istoria schismei grecilor* şi *Pravila* după rîndul slovelor de la buchi. Toate acestea romîneşte le-au scris cu mîna sa“.

Despre sismatica grecilor, compilată în 1746 după *Histoire du schisme des Grecs* (ediția I, 1677) a francezului Louis Maimbourg și Cristofor Peichich, *Speculum veritatis* (ediția a II-a, 1725), s-a păstrat fragmentar. Conținutul manuscrisului este mai bogat decît se vede din titlu. Cotore urmărește cu interes surprinzător problemele de istorie propriu-zisă, concomitent cu cele de istorie bisericească. Atenția și-o concentrează în special asupra decăderii imperiului bizantin și a penetrației turcilor în Europa. Uimește concizia în descrieri: „Țarigradul era în trei cornuri, întră trei mări ce curea pe lîngă dînsul zidit. De către răsărit ieste încungiurat cu marea ce se numește Bosforul, ce-i aproape de Acropoliu, unde-ș ține împăratul turcesc muierile; de catră miazănoapte ieste sînul mării sau marea cea mare; de către miazăzi ieste marea ce să numește Propontidis".

„Groaznica" împărăție otomană și turcii nu-i sînt pe plac. Antipatia i-o tălmăcește fidel scena cotropirii Țarigradului: „În trei zile ce le dedusă sultan(ul) de a prăpădirea", trupele „făcură tot feliul de răime ce să poate tîndi, că unii prăda tot ce afla, alții fecea tiranii și ucideri, alții sîlă vergurilor, muierilor celor de cinste și călugărițelor...[1] Adecă toate spurcăciunile făcea, ce nu să pomenesc în istoriile cele sfinte și cele lumești ca să fie fost oarecîndva făcut". Simptomatic, Gherontie Cotore numără între fărădelegile cele maineauzite robirea a mii de oameni, „ce să vindea ca și nescari dobitoace". *Despre sismatica grecilor* este, așadar, și o scriere ostilă puterii turcești.

Însemnătatea problemelor tratate sporește prin schița reușită a unor portrete de domnitori și înalți demnitari, tablourile aparținînd literaturii de ceremonial, prin secvențele din viața de război, stilul vorbirii populare și prin neologismele întrebuințate: „Nu se știe spune cu cîtă pompă a doaă zi, ce era duminecă, după ce sosîsă cu corăbiile împăratul la Veneția, ar fi fost intrat în oraș. Voivodul (dogele) și sfatul tot, pentru întîmpinarea și primirea lui, pînă la sfîntul Nicolae ce-i în țărmure — luntre(a) ce o cheamă Buțentaur, cu aur și mătasă minunat împodobită, îi ieși înainte, cu doăsprezece corăbii foarte frumos tocmite, și cu multe alte luntrișoare ce le cheamă venețianii gondule, ce marea pretutindene toată o acoperea".

A doua lucrare mai întinsă a lui Cotore, *Articulușurile cele de price*, este tot o compilație: „Această carte... cu mare osteneală o strînș dintr-alte cărți adevărate". Opera dezbate principalele deosebiri între biserica răsăriteană și apuseană (purcederea sfîntului duh și de la fiul, „mărirea" papei, purgatorul, cuminecătura cu pîine nedospită). Disputa e sterila. Fac excepție digresiunile de la cele patru puncte. Într-una se arată sugestiv funcțiile creierului „Capul trupesc în doă chipuri stăpînește trupul omenesc.

Mai întîie prin izvorul și curgerea cea dinlăuntru, ce ieste oarece duh și suflare vie ce coboară din cap ca dintr-o fîntînă cătră celelalte mădulari, pentru ca să-și ție viața celelalte mădulari și să-și poată plini sugiba (sic) cea din afară.

A doua, prin îndireptarea cea dinafară, ce într-aceea stă că capul prin înțălegere, voință, vedere, auzire și prin alte simțiri ce sînt într-însul ar îndirepta celorlalte părți și mădulări, ca să nu greșească în lucrurile sale cele dinafară. Intr-acest chip prin înțelepciune și voință îndireptează mîne ca să nu facă oarece fărădelege, și prin vedere îndireptează picioarele ca să nu cază în groapă".

Articulușurile... au și un *Cuvînt înainte cătră cetitoriu*, în care teologul de la Tîrnavia se declară un luptător pentru propășirea romînilor. Mergînd pe drumul deschis de Micu, Gherontie Cotore adoptă teoria originii noastre romane („fiind și noi sînge adevărat a rîmlenilor,... că strămoșii noștri în vremea împăratului Traian de acolo (= de la Rîm) s-ar fi prelins în părțile acestea“) și deplînge scăpătarea neamului din vechea sa glorie: „O amar! Era oarecînd și neamul romînesc neam vestit și lăudat, iară acum fără de veste și de toți ocărît zace. Era oarecînd viteaz și în război tare, iară acum fără de putere și mai fricos decît alte neamuri. Era oarecînd înțălept iar acum încungiurat de norul neștiinței. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Poruncea oarecînd și Ardealului, iară acum nici țării sale... Nainte era minune de să vedea cineva în țapă, iar acum toate furcile și țăpiile numai dînșii le străjuiesc“. Cuvinte asemănătoare adresase grecilor, în ajunul cuceririi Constantinopolului de către turci și după luarea sa, patriarhul Ghenadie, citat în *Articulușurile cele de price*. În rînduri puține, Gherontie Cotore adună o lume de idei, menite să ducă la „mai mare îndireptare“ poporului său. Noțiunea de „îndireptare“ are și un sens social-politic, nu numai moral. Cotore visează, fără îndoială, la un viitor mai bun al romînilor. De aceea îi înarmează cu sentimentul descendenței romane, le sădește în conștiință crezul vechimii în Dacia și al unității lor, cheamă la abolirea neștiinței și la ridicarea din umilință. Scriitorul a țintit departe și s-a apropiat atît de mult de perioada Școlii ardelene, încît Samuil Micu era îndreptățit să vadă în el un predecesor.

BIBLIOGRAFIE

§ *Predici făcute pe la praznici mari de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei, 1709—1716.* Publicate după manuscrisul de la 1718 de prof. I. Bianu, cu notițe biografice de episcopul Melhisedec, București, 1886; *Didahiile ținute în Mitropolia din București*, ediția C. Erbiceanu, cu notițe biografice de episcopul Melhisedec, București, 1888; *Didahiile mitropolitului Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul* II, ediția Melhisedec, București, 1889; *Predicele ținute la mitropolia din Bucuresti de Mitropolitul Antim Ivireanul*, București, 1911; Antim Ivireanul, *Predici*, ediția Petre V. Haneș, București, 1915; ediție critică G. Strempel, București, 1962; Antim Ivireanul, *Sfaturi crestino-politice către Ioan Ștefan Cantacuzino voevod*, traduse de C. Erbiceanu, București, 1890; Ștefan Dinulescu, *Viața și activitatea mitropolitului Țării-Romînești Antim Ivireanul*, Cernăuți, 1886; Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de Valachie*, în Nouveaux mélanges orientaux, Paris, 1886; I. Rădulescu, *Mitropolitul Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul*, București, 1893; N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București, 1910; Ștefan Berechet, *Documente slave de prin arhivele ruse*, București, 1920; dr. N. Chiriac-Dimancea, *Antim Ivireanul ca predicator bisericesc*, în Luminătorul, IX, 1927, nr. 7; N. Iorga, *Mitropolitul Antim Ivireanul în luptă cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale*, în *Biserica ortodoxă romînă*, III, 1934, nr. 11—12; același, *Între Antim și Mitrofan, mitropoliții Țării Romînești*, în Biserica ortodoxă romînă, 1935, nr. 1—2; același, *Despre Antim Ivireanul*, în *Biserica ortodoxă romînă*, 1937, nr.

11—12; Teodor Cerbuleţ, *Antim Ivireanul*, Bucureşti, 1939; N. A. Gheorghiu, *Mitropolitul Antim Ivireanul şi cărţile populare*, în *Biserica ortodoxă romînă*; N. Chiriţescu, *O dispută dogmatică din veacul XVII la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brîncoveanu şi Antim Ivireanu*, în *Biserica ortodoxă romînă*, 1945, nr. 7—8; Damian P. Bogdan, *Legăturile ţărilor romîne cu Georgia*, în *Studii*, IV, 1951; D. Teodor, Damian P. Bogdan, *Despre Antim Ivireanu*, în *Studii teologice*, VII, 1955, nr. 3—4; *240 de ani de la moartea de mucenic a lui Antim Ivireanu*, în *Biserica ortodoxă romînă*, 1956, nr. 8—9; (Damian P. Bogdan, *Viaţa lui Antim Ivireanu*; Niculae Şerbănescu, *Antim Ivireanu tipograf*; Victor Brătulescu, *Antim Ivireanu miniaturist şi sculptor*; Al. I. Ciurea, *Antim Ivireanul predicator şi orator* etc.); Dan Dumitrescu, *Activitatea tipografică a lui Mihai Ştefan în Gruzia*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4.

§ Al. Lepădatu, *Damaschin episcopul şi dascălul, traducătorul cărţilor noastre rituale*, Bucureşti, 1906 (Extras din *Convorbiri literare*, XL).

§ Gr. Creţu, *Cel mai vechi dicţionar latino-romînesc de Teodor Corbea*, în *Voinţa naţională*, XXII din 15 oct. 1905 (şi extras); Scarlat Struţeanu, *Doi umanişti ardeleni la curtea lui C. Brîncoveanu*, în *Ramuri*, XXXIII, 1941, nr. 1—2; Gh. Georgescu Buzău, *Un diplomat romîn la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea; David Corbea, ceauşul*, în *Relaţii romîno-ruse în trecut*, Bucureşti, 1957; P. P. Panaitescu, *Culturnîie sveazi rumînschih gosudarstv s Rossiei y epohu reform Petra I-go*, în *Romanoslavica*, II, 1958.

§ Augustin Bunea, *Din istoria romînilor, Episcopul Ion Inocenţiu Klein*, Blaj, 1900; acelaşi, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici sau Istoria romînilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902; D. Popovici, *La littèrature roumaine a l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.

LITERATURA ISTORICĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO

La sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor se dezvoltă în Ţara Romnîească şi în Moldova un curent cultural umanist, cu forme specifice pentru aceste ţări şi pentru orientul ortodox. La cei mai de seamă reprezentanţi ai curentului umanist romînesc Nicolae Milescu, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, se văd caracteristicile umanismului tîrziu: un plus de informaţie, un plus de înţelegere sintetică a istoriei, un plus de stăpînire a formei şi, la cel din urmă, o încercare de critică socială. Dar în Orient ştiinţa umaniştilor, în special în ce priveşte gramatica şi retorica limbilor clasice, a fost pusă şi în slujba bisericii ortodoxe, pentru publicarea şi interpretarea cărţilor religioase. Constantin stolnicul a colaborat la traducerea Bibliei şi este autorul, în greceşte, al unor discuţii de pură teologie.

Umanismul, mai mult decît alte curente de cultură, este legat pretutindeni unde apare, de o şcoală superioară. Constantin stolnicul şi-a făcut studiile la Padova, în universitatea care, patronată de Republica Veneţiei, forma o trăsătură de unire între Orient şi Occident. Academia patriarhiei de la Constantinopol, la care au studiat Nicolae Milescu şi Dimitrie Cantemir, poate fi considerată ca o filială a celei din Padova, căci mai toţi profesorii greci erau elevii Academiei padovene. De asemenea, Academia domnească din București era legată de cele două școli superioare amintite; căci pentru înzestrarea ei Constantin Brîncoveanu, desigur cu sfatul lui Constantin stolnicul, întreținea bursieri la Padova, care erau să fie viitorii profesori ai școlii superioare din Țara Romînească.

Constantin stolnicul a mers direct la sursă, a studiat la Padova în 1667—1668, într-o vreme în care Cantacuzinii erau prigoniți în țară de un domn aflător în slujba clicii boierești adverse. În carnetul de studii al boierului romîn, redactat la Veneția și la Padova, se află trecute cărțile pe care le studia: autorii clasici greci și latini: Aristotel, Luchian, Homer, Virgil, Tit Liviu, Marțial, Terențiu, Horațiu, toți scriitorii care puteau purifica stilul și înălța gîndul unui tînăr ieșit din mediul feudal, strîmt și confuz. „Am început a învăța cu toată a mea mică putere omenească“, scrie Constantin Cantacuzino în carnetul său, în ziua cînd a început studiile în universitatea italiană. A învățat matematică, fizică, dar mai ales filozofie, după Aristotel. Profesorul său cel mai apreciat era Albanio Albanese, despre care un contemporan spune că atrage un mare număr de auditori, deoarece avea „o ușurință deosebită de a explica doctrina filozofică în chip cu totul elegant“. E vorba întîi de logică, apoi de doctrinele filozofilor antici.

Întors în țară, Constantin stolnicul fu prins în vîrtejul luptelor politice, care rupeau în două tabere adverse pătura conducătoare a marii boierimi. Arestat, apoi fugar peste graniță, el vede în sfîrșit zile de liniște în vremea domniei fratelui său mai mare, Șerban Cantacuzino (1678—1688). Atunci, ținut oarecum la distanță de treburile publice, are răgaz să lucreze la traducerea Bibliei. La sfîrșitul domniei lui Șerban, se produce o ruptură între Cantacuzini (pentru moșiile rămase de la mama lor), dar Șerban vodă moare la momentul oportun și boierii vor să aleagă ca domn pe Constantin stolnicul. El însă nu primește și recomandă pe nepotul său de soră, Constantin Brîncoveanu, în domnia căruia avea nădejde să guverneze din umbră. Contemporanii afirmă, iar corespondența diplomatică a țării confirmă, că întreaga politică externă a Țării Romînești a fost condusă sub Brîncoveanu de unchiul său Constantin stolnicul. Această politică se rezuma la următoarele puncte: teamă față de turci, relații diplomatice prudente, care să nu angajeze definitiv țara față de austrieci, încredere în Rusia, cu guvernul căreia Cantacuzinii aveau strînse legături. Dacă în privința Austriei stolnicul și Brîncoveanu erau de acord, adică duceau o politică de amînări și de prietenie aparentă, în ce privește Rusia, stolnicul ar fi vrut o colaborare pe față, în momentul expediției lui Petru cel Mare în Moldova. Atunci Constantin Cantacuzino căzuse de acord cu Dimitrie Cantemir pentru o acțiune de dezrobire a țărilor romîne, cu ajutorul rusesc, dar prudentul Brîncoveanu s-a opus. De atunci, și nu numai pe temeiul politicii externe, ci și pe baza unor certuri de familie pentru averi și demnități, se produce o ruptură între domn și sfetnicii lui Cantacuzini, care are drept urmare căderea și moartea lui Constantin Brîncoveanu. Atunci, pentru scurt timp, Constantin stolnicul rămîne stăpîn pe situație, el impune ca domn pe fiul său Ștefan (1714—1716), dar dușmăniile din sînul clasei stăpînitoare, legăturile Cantacuzinilor cu puterile străine adversare ale Imperiului Otoman, duc la tragedia finală a uciderii la Constantinopol a lui Constantin Cantacuzino și a fiului său Ștefan vodă (1716).

Între activitatea politică a stolnicului și opera sa literară este o legătură strînsă. În politică voia să aplice principiul „înțelepciunii“, care însemna

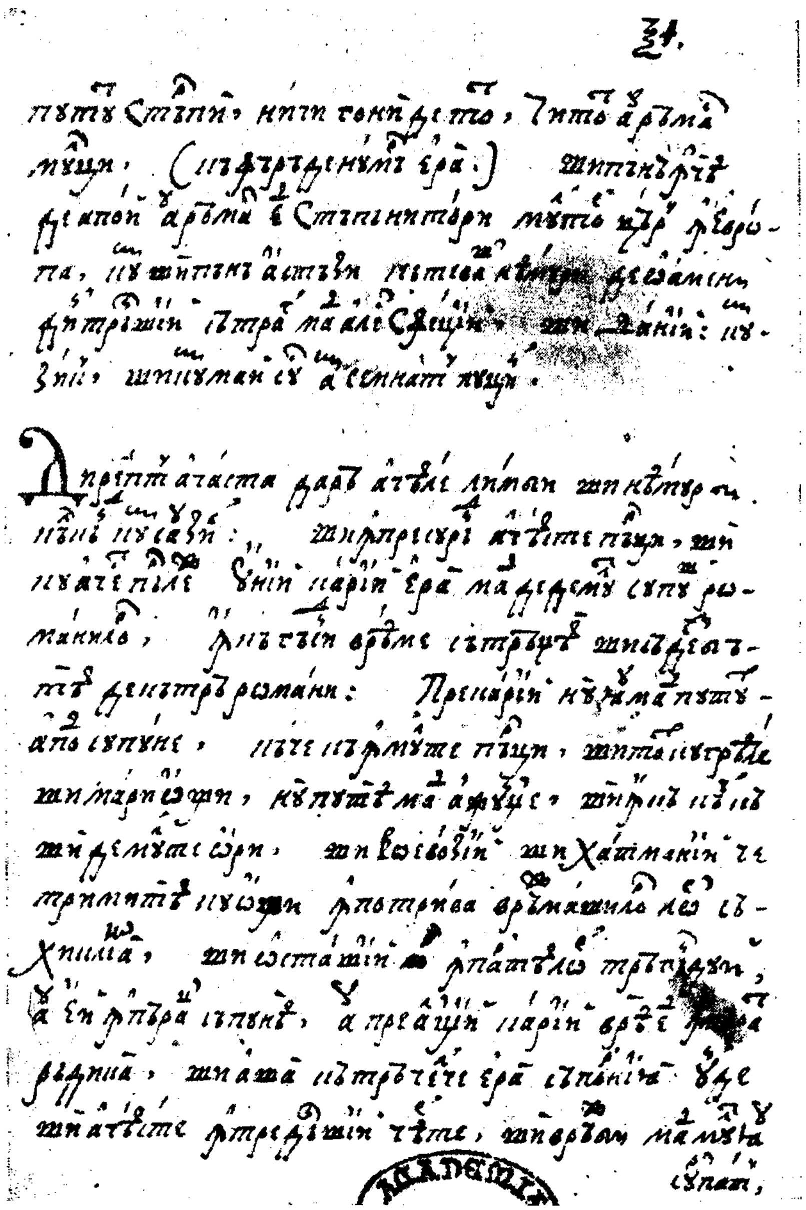

Pagină din *Istoria Țării Romînești* (fila 70).

judecată rece, lipsită de pasiune, întemeiată pe informaţie şi pe principii bine stabilite, în care juca un rol şi solidaritatea ortodoxă. Dimitrie Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, porecleşte pe Constantin stolnicul (unchiul soţiei sale) „Brehnacea" (o speţă de uliu) şi-l caracterizează „O brehnace bătrînă, carea în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă". Bineînţeles că „meşteşugurile" înseamnă abilităţi politice. Dar, cu toată lărgimea orizontului său, Constantin stolnicul în politica sa nu a depăşit limitele generale ale intereselor clasei boiereşti — în aceasta stă valoarea „meşteşugurilor" sale — şi nici în opera sa literară nu s-a ridicat la o atitudine antifeudală.

Ca om învăţat, umanist, boier mare, cunoscător al artei cîrmuirii, Constantin Cantacuzino a rîvnit să scrie într-un chip mai larg ca plan şi ca informaţii, mai adînc ca judecată a faptelor trecutului, mai frumos ca stil decît cronicarii dinaintea lui şi din vremea lui. Astfel a alcătuit o scriere intitulată *„Istoria Ţării Romîneşti intru carea să cuprinde numele cel dintîi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpînit şi în vremile de acum cum s-au tras şi stă"*.

Această carte este anonimă în manuscrisele care au ajuns pînă la vremile noastre, dar autorul era bine cunoscut în veacul al XVIII-lea. Mihai banul Cantacuzino în *Istoria politică şi geografică a Ţării Romîneşti*, în greceşte (publicată de fraţii Tunusli) o foloseşte şi se vede din citate că e vorba de scrierea Stolnicului.

Cartea a fost începută în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (1678—1688), poate şi cu aprobarea acestuia, care era un om politic cu vederi largi şi cu mari ambiţii de stăpînitor, mai ales, în privinţa dezrobirii ţărilor romîne de sub dominaţia otomană. O asemenea carte, care rupea cu preocupările strîmte, feudale, ale vechilor cronicari, şi afirma descendenţa romînilor din romani, deci prezenta poporului nostru ca demn prin marele său trecut de a trăi o viaţă independentă, convenea politicii lui Şerban vodă. Stolnicul s-a apucat de scris înainte de publicarea în romîneşte a Bibliei lui Şerban, la care a colaborat şi el, deci înainte de 1688 (data morţii lui Şerban vodă), de vreme ce spune la un moment dat că „toate cărţile bisericii şi toate cetăniile pe sloveneşte ne sînt". Scrierea lui Constantin Cantacuzino a rămas neterminată, merge abia pînă la năvălirea hunilor, dar din corespondenţa autorului, din cererile de cărţi adresate corespondenţilor săi din Transilvania, rezultă că mereu a lucrat la continuarea ei. Fie că această continuare a rămas sub forma unei adunări de izvoare, fie că manuscrisul ei nu s-a păstrat, ea nu se mai cunoaşte astăzi.

Constantin Cantacuzino proclamă, cel dintîi în chip argumentat în Ţara Romînească, latinitatea şi originea comună a tuturor romînilor şi nu este o întîmplare că doi cronicari erau preocupaţi în acelaşi timp de taina originilor. Acest pas înainte în istoriografia romînească corespunde unui nou stadiu al culturii noastre, bazat pe pătrunderea culturii umaniste în aceste ţări.

Rolul politic pe care l-a jucat Constantin Stolnicul, ţinerea corespondenţei diplomatice, cu sute de scrisori în multe limbi, adresate în numeroase ţări din Europa, precum şi ajutorul cerut de biserică învăţatului umanist pentru alcătuirea cărţilor ei, l-au împiedicat să continue într-o formă închegată istoria Ţării Romîneşti.

Constantin Cantacuzino concepe istoria ca un umanist: adică nu numai ca un îndrumător moral, „pentru ca să putem şi traiul vieţii noastre a tocmi", ci şi, mai ales ca un element necesar culturii unui popor civilizat: „fără istorie nu numai de rîsul altora şi de ocară sîntem, ci şi orbi, muţi, surzi, sîntem de lucrurile şi faptele celor mai de mult ce într-acest pămînt s-au întîmplat". El regretă că nu va putea readuce la lumină atîtea fapte despre care la noi nu a scris nimeni, „ci au lăsat toate de s-au surpat în prăpastia uitării".

Numai prin scrierile străinilor care pomenesc în istoria lor şi despre romîni, „încă de tot din tablele lumii uitaţi nu sîntem". Există deci o cinstire a rolului istoric al popoarelor civilizate, pe care Stolnicul o numeşte, aşa de frumos, tablele lumii; ele formează o valoare morală.

Istoria o studiază în chip critic: aminteşte, cu o lăudabilă lărgime de orizont izvoarele istoriei, între care aşază şi tradiţiile „spuneri şi nişte poveşti, mai vîrtos bătrînii ce povestesc de cele ce au fost" şi deosebit, „cîntecele cari vestesc de vitejii... cari după la lăutari şi dupe la alţii cîntători auzim", apoi hrisoavele cele vechi ale domnilor, deci documentele. De toate acestea autorul se arată nemulţumit, căci nu ne dau lămuriri sigure şi complete; chiar scrierile istoricilor vechi nu trebuie crezute fără critică. El pune astfel problema de metodă a criticii izvoarelor istorice. „De a-i crede şi de nu a-i crede, nu iaste mare greşeală, pentru că acestea nu sînt dogmele bisericii". Istoriile sînt tendenţioase, „scriitorii mişcaţi de osebite poftele şi voile lor, unii într-un chip, alţii într-alt chip, tot aceia poveste o vorbesc. Adecăte că cel ce iubeşte pre unul, într-un chip scrie de dînsul, şi cel ce-l urăşte într-alt chip, şi de al său într-un chip şi de streini într-alt chip scrie". Acest pasaj remarcabil ca expunere de metodă prezintă foarte clar atitudinea critică a istoricului faţă de izvoarele sale de informaţie.

Istoria formării poporului romîn nu se poate povesti, ea se poate numai argumenta. Ideea fundamentală a scrierii este unitatea de origine a romînilor. Definirea concepţiei lui Constantin Cantacuzino despre această unitate se află mai neted precizată în capitolul privitor la numele *vlah* dat de străini poporului nostru: „însă rumînii înţeleg nu numai ceştea de aici, ce şi den Ardeal, carii încă şi mai neaoşi sînt şi moldovenii şi toţi cîţi şi într-altă parte se află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceştea, cum zic, tot rumîni îi ţinem, că toţi aceştia dintr-o fîntînă au izvorît şi cură".Aşadar, după Constantin stolnicul, unitatea romînilor stă în originea lor, şi dovada prezentă a acestei unităţi este folosirea unei limbi comune. Autorul nu trage niciodată o concluzie politică din ideea unităţii de origine şi de limbă a romînilor nu afirmă că urmarea firească a acestei situaţii ar fi unirea romînilor într-un singur stat; ştim că el s-a împotrivit încercării lui Brîncoveanu de a se face domn al Ţării Romîneşti şi al Moldovei. Ideea unirii politice apare abia în secolul al XIX-lea.

Constantin stolnicul şi ceilalţi umanişti ai noştri se mărginesc să pregătească terenul pentru luptele naţionale din altă vreme, care nu venise încă. Meritul lor este acela de a fi lămurit cei dintîi începuturile comune ale istoriei romînilor. Stolnicul, întocmai ca şi Miron Costin şi Dimitrie Cantemir în Moldova, combate „basna" lui Simion Dascălul, interpolatorul lui Ureche care spunea că romînii se trag din tîlhari aduşi în aceste părţi din temniţele Romei. Scriitorul muntean nu este mai puţin vehement decît confraţii lui moldoveni în combaterea nechibzuitului dascăl: „Ci nu ştiu cu ce îndrăzneală şi cu ce neruşinare, acela ce va fi scris întîi o va fi făcut".

Dimpotrivă, crede Cantacuzino, romanii în Dacia „de mari neamuri venea“, numai nobili, ca de pildă familia Corvinilor, iar dacii au fost, în mare parte, nimiciţi. Stăpînirea romană este idealizată: „Acea împărăţie foarte au stătut direaptă şi milostivă şi era privighetoare în toate cele cuviioase şi direpte“. Despre regimul sclaviei nu spune nimic.

Moştenirea romană, pentru stolnic şi pentru Cantemir, nu stă numai în amintirea unei mari opere politice, ci şi în moştenirea civilizaţiei clasice: „Şi ei (romanii) prea mari oameni au fost şi atîta întru învăţătura cărţilor şi a ştiinţelor au fost procopsiţi şi atîta întru vitejii au fost ispitiţi, educaţi şi aleşi şi atîta întru înţelepciunea lumească de iscusiţi, cît nice un neam nici o limbă pe lume, niciodată ca ei n-au stătut“. Ca un adevărat umanist, el explică noţiunea de civilizaţie clasică: civilizat este omul care „în legi şi în dreptăţi supus şi cuprins să fie“; cel ce dă frîu liber instinctelor este „varvar“. Civilizaţia este mai mult decît învăţătura şi ştiinţa, ea cuprinde un fel de a trăi al unui popor. Aşadar, pentru umanişti, a te trage din romani nu înseamnă numai un simplu fapt istoric, ci constituie o valoare.

După ce stabileşte această temelie a istoriei noastre, Stolnicul pune foarte clar problema continuităţii poporului nostru în Dacia. El ştie despre retragerea stăpînirii romane din provincie, dar respinge ideea că populaţia întreaga ar fi fost retrasă. Populaţia romană întemeiată acolo de două veacuri nu a putut fi dezrădăcinată de un ordin imperial. Ea îşi avea acum gospodăriile întemeiate într-o ţară bogată. Cum era „moştenirile lor înţelenite de atîţia ani să le lase şi să meargă de a se aşeza pentr-alte locuri mai aspre şi mai seci?“ Năvălirile barbare n-au putut scoate sau nimici pe strămoşii romînilor din Dacia, fapt cu care scriitorul se mîndreşte: „Însă nu puţină mirare iaste la toţi cîţi scriu aciasta, nici la cîţi bine vor socoti de aceşti rumîni, cum s-au ţinut şi au stătut pînă astăzi, păzindu-şi limba — şi cum au putut şi pot şi pămînturile acestea lăcuiesc? Care aceasta la puţine limbi şi neamuri să vede“. Constatarea de mai sus formează pentru învăţatul stolnic o valoare a istoriei poporului romîn. Şi nu numai aceasta, ci şi apărarea romînilor împotriva cotropirii otomane în evul mediu. Romînii au fost pentru celelalte popoare „ca un zid bun şi tare înaintea turcilor“. În bogăţia de idei, în lărgimea de concepţii întrucît priveşte istoria, Constantin stolnicul este superior lui Miron Costin, care se ocupă de aceeaşi problemă fundamentală a trecutului romînesc. În schimb însă autorul scrierii *De neamul moldovenilor* se exprimă cu mai mare limpezime, cu o logică simplă şi convingătoare, pe cînd eruditul muntean scrie complicat, uneori chinuit, şi ideile lui trebuie să fie desprinse cu greutate dintr-o expunere prea complexă, pentru a i se putea urmări uşor planul.

Pe lîngă conceptul umanist de civilizaţie aplicat istoriei, care-l apropie de Dimitrie Cantemir, Constantin stolnicul mai expune şi o altă idee de altfel curentă atunci, să-i zicem de filozofie istorică, poate cea mai preţioasă din cartea lui, ideea evoluţiei universale aplicată la istorie. În lume totul evoluează: „Toate lucrările ce sînt în lume au şi aceste trei stepene (grade) dupră ce să fac, adecăte urcarea, starea şi pogorîrea, au, cum le zic alţii: adaugarea, starea şi plecarea“. După această expunere generală urmează aplicarea la istorie: „Deci dară aşa toate fiind, iată şi domniilor, crăiilor, împăraţilor, avuţiilor, măririlor şi tuturor celorlalte cîte sînt, aşa se întîmplă şi le vin“.

Limitele cugetării istorice a lui Constantin Cantacuzino se văd însă foarte uşor, ele sînt limite dictate de atitudinea de clasă. Ironizează pe Ureche, cronicarul moldovean, pentru că arătase de „descălecatul" din Maramureş că fusese opera unor păstori : „Dacă din păstori îşi fac moldovenii începătura, poate le zice neştine, măcară şi glumind, că cam dintr-aceia sînt". Noi, zice stolnicul, „sîntem adevăraţi romani şi *aleşi* romani". — Un popor, deci, nu se poate mîndri decît prin neamuri alese, nobile. Autorul *Istoriei Ţării Romîneşti* concepe formarea statelor feudale, între care şi cele romîneşti, prin desprinderea unor căpetenii locale din unitatea Imperiului roman, „domni lor puindu-şi şi volnici (independenţi) făcîndu-se alţii într-altă parte să dezlupiia, pînă s-au rupt şi s-au împărţit toată în crăii, în domnii şi într-alte politii, aceea una şi întreagă monarhie", deci nu prin formarea domeniilor nobiliare, cu ţărani dependenţi. Existenţa şi originea şerbiei în ţara noastră şi în alte ţări, nu-l preocupă ; pentru stolnic aceasta nu formează o problemă a istoriei. Cel dintîi istoric romîn care a pus această problemă şi a încercat s-o rezolve, a fost Dimitrie Cantemir.

Ierarhia feudală, stăpînirea monarhică, trebuie, după părerea Stolnicului să rămînă ca instituţie, dar bazată pe dreptate şi pe legi neschimbate, care să oprească abuzurile : „Căci bunii şi direpţii (împăraţi) au legi puse şi nemişcate le ţin, ca să poată sta politia (statul) şi soţiirea (societatea) omenească, ca nici cei tari şi mari să nu asuprească şi să calce pe cei mai slabi şi mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască şi să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească şi să ia fără de tocmeală şi fără de lege".

Această expunere constituie crezul politic al lui Constantin Cantacuzino ; monarhia care păstrează ierarhia între „cei mari şi cei mici", dar cu respectarea legii, care să nu îngăduie abuzurile individuale.

De observat în pasajul reprodus mai sus şi cuvîntul „soţiirea", creat de Stolnic pentru noţiunea de *societate*, care apare întîia oară la un scriitor politic romîn.

Stilul literar al lui Constantin Cantacuzino se deosebeşte de al tuturor cronicarilor din vremea lui şi dinainte de dînsul. Cronicarii romîni din Ţara Romînească şi din Moldova ajunseseră la o măiestrie a povestirii, în parte sub înrîurirea stilului popular. Cantacuzino nu este un povestitor, căci nici subiectul său nici atitudinea lui critică faţă de problema originilor nu-i îngăduiau să facă naraţiuni. De asemenea, portretele de oameni lipsesc în opera lui. Avem totuşi în această privinţă o excepţie de mare preţ ; portretul lui Atila, căpetenia hunilor (prelucrat după Filip Callimachus, scriitorul italian din Polonia) : „De trup acel crai Atila era mai mic decît vîrstă tocma, pieptos, vîrtos, capul cam mare, ochii cam mici, barba rară amesteca cărunteţe. Să cunoştea şi faţa-i că iaste mojicoasă, cum le era felul ; graiul groaznic şi spăimos şi pentru varvarul lor grai, era şi tare de urechi ; umbletul lui trufaş".

In general, cronicarii romîni de la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi de la începutul celui următor, ajunseseră la făurirea unui stil aproape unitar care formează limba literară a vremii, ceea ce face adesea pe cercetătorii de azi să nu poată distinge paternitatea unuia sau a altuia dintre dînşii asupra operelor anonime. Stolnicul rămîne însă aparte. Ca umanist, a încercat o turnare a limbii şi a stilului în alte tipare decît cele obişnuite. Ca şi Cantemir (mai puţin Miron Costin), Constantin Cantacuzino este convins că pentru a putea exprima gîndiri şi probleme înalte, limba obişnuită, populară, formează un instrument insuficient. Umanistul creează o limbă şi un stil propriu, pe care-l propune şi urmaşilor ca limbă şi stil ştiinţific şi literar, concepţie greşită desigur, căci limba poporului este o creaţie seculară vie, cu care un scriitor izolat, oricît de talentat, nu se poate măsura.

Lexicul istoricului muntean este bogat şi îmbogăţit cu grecisme, latinisme şi italienisme (providenţie, republică, istorind, poeticii etnici — adică populari, epigramata — adică inscripţie, politie, parimia — adică învăţătură, evsevis, politie mirenească etc.). Dar ceea ce deosebeşte stilul lui de acela al tuturor scriitorilor romîni ai vremii este sintaxa. Evident, este vorba de o încercare de a aplica regulile retoricii la limba romînă. Frazele lungi, cu digresiuni formale, nu se potrivesc limbii noastre, totuşi, Cantacuzino încearcă să adune mulţimea de fapte şi de explicaţii într-o singură frază romînească şi, mai ales, să lege împreună o serie de accentuări ale aceluiaşi gînd. Vrînd să arate că străinii care hulesc pe romîni uită că şi ei ar putea într-o zi să ajungă în starea de supunere şi exploatare a acestora, se exprimă astfel: „Lăsăm dară fiştecăruia a zice cum va vrea şi a rîde cum va pofti, de vreme ce nici le iaste sfiială, nici ruşine de ruşinile lor, nici nu gîndesc că toate lumeştile supuse sînt mutărilor şi toate cîte sînt umblă cu soroc şi cum că de obşte iaste orbul noroc şi viitoarele lucruri nevăzute sînt". Caracteristica stilului acestui scriitor nu este atît lungimea frazelor, cît topica lor silită, cu adjectivul pus înaintea substantivului: *Romana monarhie*, *nedomoliţi oameni*, *depărtate picioare (ale poporului)*, *mari faptele lor* etc. Fraza Stolnicului este, cu unele excepţii, lipsită de energie şi de precizie, pentru că nu are concentrare: „Iară de va fi şi altu cineva făcut ca acelia din romani voevozi sau împăraţi mai nainte vreme, cum şi poate fi făcut, că toţi puternicii stăpînitori ca acelea nevoesc a lăsa pe urmă de mari faptele lor pomenire, aceasta nu o ştiu, pentru că de la acest împărat încoace, asemenea acelora ne mai făcîndu-se, nici a mai pomeni vedem, unde rămîne, de vor fi făcut şi alţii, iar pe numele acesteia au rămas de a să numi şi a să pomeni într-acesta chip". Autorul a vrut să arate dece toate urmele rămase de la romani în ţara noastră sînt atribuite numai lui Traian. Stilul acesta nu este cel latin, pe care a încercat, cu prudenţă, să-l imite Miron Costin, nici cel italian al vremii, amplu, dar elegant. Desigur, felul de a scrie al lui Constantin Cantacuzino are laturi individuale, dar nu trebuie să se uite că el a avut o însemnată participare la publicarea cărţilor greceşti şi la traducerea lor în romîneşte. De aceea stilul lui Constantin stolnicul, mare elenist, se apropie mai mult de cel bizantin, al bisericii şi al istoricilor.

Scrierea cu care Constantin Cantacuzino rămîne în istoria literaturii romîne vechi este *Istoria Ţării Romîneşti.* Dar activitatea lui în cultura vremii, în special în timpul domniei lui Brîncoveanu, care era un protector al culturii, nu se mărgineşte la această scriere. Stolnicul a încercat să continue pînă în zilele lui istoria ţării, însă nu a izbutit să dea la iveală, pentru publicul cititor de manuscrise, urmarea istoriei sale. După cum scrie el, în 1694, generalului Marsigli: „ceea ce cere domnia ta, necesită mult timp şi multă osteneală, pe care eu, după putinţă, o fac, în limba romînă, ca să lămuresc istoria acestei ţări, dar pînă acum nu am isprăvit". Totuşi din răspunsurile redactate în italieneşte şi date lui Marsigli, vedem direcţiile în care ar fi mers. Aceste răspunsuri sînt intitulate *Scurtă dar nedesăvîrşită lămurire despre Ţara Romînească.* Autorul vorbeşte de istoria tuturor romînilor, cu observaţii geografice şi cu lista cronologică a domnilor munteni şi moldoveni, oprindu-se cu digresiuni asupra lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, vîrfurile gloriei militare romînești precum și asupra lui Neagoe Basarab, pentru opera sa artistică: „Acesta este cel care a ridicat clădirea cea vestită și rară a mănăstirii de la Argeș“.

Peste cîțiva ani, în 1700, stolnicul Cantacuzino publică la Padova o hartă a Țării Romînești, cu numirile și legenda în grecește, cea dintîi înfățișare a țării datorită unui romîn, cuprinzînd orașele și satele (în număr de 526), limitele județelor și ale raialelor turcești, ape, păduri și munți, și, fapt care arată preocupările cu vederi largi ale autorului, indicarea locurilor unde se află minerale, precum și a acelora unde se găsesc urme arheologice (turnuri, valuri romane, drumuri antice). Această lucrare geografică dedicată domnului Țării Romînești, Constantin Brîncoveanu (un portret al lui se află într-un colț) este intitulat: *Harta geografică a prea înaltei domnii a Ungrovlahiei împărțită în șaptesprezece județe, cuprinzînd descrierea și desemnul pe care le-a alcătuit prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier, stolnicul Constantin Cantacuzino*. Fiind redactată în grecește, ea nu era destinată uzului intern, administrativ, ci constituia o lucrare adresată străinătății, pentru a face cunoscută această țară cîrmuitorilor politici, cît și negustorilor care ar vrea să știe care sînt bogățiile țării și drumurile ei.

Participarea lui Constantin Cantacuzino la publicarea și traducerea cărților bisericești, care fără îndoială îi va fi luat o parte a timpului destinat scrisului, constituie răspunsul pe care l-a dat apelului făcut de biserică elenistul desăvîrșit a cărui știință era neapărat necesară clerului ortodox.

La traducerea Bibliei în romînește, stolnicul a contribuit cu sfaturi și a dat, probabil, anumite consultații pentru înțelegerea pasajelor mai grele din textul grecesc. În prefața altei traduceri din grecește datorite, ca și Biblia din 1688, fraților Radu și Șerban Grecianu, traducătorii definesc clar rolul de îndreptător superior îndeplinit de Constantin Cantacuzino, pentru toate tipăriturile cărților traduse din grecește. „Avut-am îndreptătoriu pe cinstitul, blagorodnicul și prea înțeleptul dumnealui Constantin biv vel stolnic; însă la cele mai adînci filozofești și bogosloviești (teologice) noimata (înțelesuri) ce s-au aflat, pre dumnealui ca pre un epistămon (învățat) și știutoriu, l-am avut lumină și dezlegare întru toate“ (*Mărgăritare* ale lui Ion Gură de Aur, 1691). Și la traducerea romînească, datorită tot fraților Greceni, a *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă (1691) este pomenit Constantin stolnicul ca unul ce a dat „mai vîrtos ajutoriu și (a fost) îndireptătoriu mai grelelor cuvinte și noime“.

Constantin stolnicul și-a adus contribuția sa și la altă scriere teologică, tipărită la Snagov, în grecește în 1697, *Manual despre unele nedumeriri și dezlegarea lor*. El pune întrebări asupra unor chestiuni teologice, în special asupra problemei predestinației și a liberului arbitru, la care răspunde teologul grec Ioan Cariofil, fost rector al Academiei patriarhiei de la Constantinopol. Este interesantă pentru atitudinea Stolnicului față de biserica ortodoxă și de cîrmuirea ei, publicarea acestei cărți prin grija sa, după ce Cariofil (care murise în 1692) fusese destituit din funcția lui ca eretic și după ce Manualul care circula și în manuscris, fusese condamnat de Dositei, patriarhul Ierusalimului, ca fiind infectat de calvinism. „Legile bisericii, spuse Dositei cu acest prilej lui Constantin Brîncoveanu, nu s-au întocmit pe munții Țării Romînești, ci la Constantinopol“. Stolnicul a vrut sa arate că și în acești munți se puteau da directive generale bisericii și a tipărit cartea în tipografia domnească a Țării Romînești, pe cînd în tipografia din Iași apărea critica și condamnarea ei, de către patriarhul Dositei.

În sfîrșit, în cărțile de rugăciuni romînești, tipărite în veacul al XVIII-lea apare, în mai multe rînduri, într-o frumoasă limbă romînească *Molitva către Dumnezeu Savaot, foarte de folos, scoasă de pre grecie pre limba romînească de dumnealui Constantin Cantacuzino stolnicul.*

Contribuția stolnicului la literatura religioasă are valoarea unei îndreptări a limbii romîne pe baza cunoașterii limbii eline și bizantine și în acest sens trebuie prețuită și ea ca un gest umanist.

RADU GRECIANU

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, în Țara Romînească, cultura a cunoscut o înflorire deosebită. Domnul apare ca un patron al operelor de învățămînt, de răspîndire a cărții prin tipar; se construiesc palate și biserici în așa-numitul stil brîncovenesc; arhitecți, cărturari străini (ca italianul Del Chiaro), profesori pentru literatura elină sînt aduși în țară și stau în jurul tronului domnesc, pentru a împlini în Țara Romînească formula Renașterii despre menirea unui principe, care se ridică deasupra nobilimii prin strălucirea de aureolă a creației artistice și culturale. Desigur, și în cazul lui Brîncoveanu, patronajul acordat culturii avea și motivul cîștigării unui prestigiu politic pentru domnitor. Acest prestigiu domnul îl împărtășea însă cu cîteva familii mari ale boierimii, în special cu unchii săi, învățatul Constantin stolnicul Cantacuzino și fratele său Mihail. Cel dintîi avea în mînă firele politicii externe, controla întreaga corespondență diplomatică și purta chiar o corespondență proprie și avea agenții săi, fără controlul domnului, care-l lăsa să acționeze după dorință în calitate de tutore fără titlu al domniei. Celălalt frate, în dregătoria sa de mare spătar, era comandant al armatei. În aceste condiții, puterea politică se afla aproape în întregime în mîinile familiei Cantacuzino, iar domnul păstra mai mult aparența stăpînirii, cu partea ei de fațadă strălucitoare. Dar armonia între domnul patronat și boierii patroni nu a fost lipsită de accidente; Brîncoveanu, îndemnat de fiii lui, atunci cînd aceștia ajunseseră la vîrsta bărbăției, a încercat în mai multe rînduri o politică independentă de a Cantacuzinilor. În cele din urmă, aceștia i-au adus căderea și moartea tragică, ajutați de cea mai mare parte a boierimii mari muntene.

Cît timp a domnit însă în armonie cu Cantacuzinii, principala latură a cîrmuirii, cedată nemijlocit lui Brîncoveanu, a fost cea culturală și, firește, și cea bisericească, legată de cea dintîi.

În aceste condiții ale patronajului cultural domnesc, se impunea scrierea și publicarea (prin circulația în copii manuscrise) a unei cronici oficiale, care formează o manifestare culturală, dar era în același timp și un instrument politic.

Pentru scrierea cronicii domniei lui Brîncoveanu, nu mai era de ajuns un grămătic de curte, ca Stoica Ludescu sau ca anonimii de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, ci s-a făcut apel la un om de cultură clasică, un cunoscut elenist, Radu Grecianu.

Erau atunci doi frați cărturari, Radu și Șerban Grecianu, a căror operă este legată strîns de activitatea culturală a domniei și a Cantacuzinilor. Nu erau boieri mari, aveau o moșie în vechiul județ Vlașca și n-au ocupat niciodată dregătorii înalte; Șerban a fost logofăt al doilea, iar fratele său, Radu, a rămas toată viața lui logofăt mic. Într-o vreme în care nu se deosebea bine scrisul de cancelarie de cel literar, ocuparea acestor dregătorii în cancelaria domnească de către frații Greceni însemna că erau considerați ca oameni de condei. Ei sînt traducătorii din grecește ai *Bibliei* zise a lui Șerban, și de asemenea au colaborat amîndoi la traducerea unui text așa de greu de tălmăcit ca *Mărgăritarele* lui Ioan Gură de Aur (1691); apoi Radu singur a tradus din grecește *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, și, tot deosebit de fratele său, marea operă a *Mineelor*, ieșită de sub tipar în 1698. Între cei doi frați era o deosebire de specialitate, Radu era socotit poet, de aceea el semnează singur dedicațiile versificate adresate lui Brîncoveanu, care se aflau, după obiceiul vremii, sub stema domnului, în orice carte tipărită sub patronajul său. Tot Radu singur traduce în versuri, din grecește, *Povestea de jale a morții silnice a lui Constantin postelnicul Cantacuzino*. Versurile de cancelarie ale logofătului Radu sînt lipsite nu numai de ritm, ci și de poezie:

> Inălțatei domnii a Țării Romînești,
> Care'o au moștenit vechii Băsărăbești,
> Cărora odrasla măriia sa iaste
> Cum și cu domniia încorunat iaste.

In schimb, celălalt frate, Șerban, era specializat în editarea cărților grecești în limba originală; el îngrijește de tipărirea *Slujbei sfintei Paraschiva* și a *Evangheliei greco-romîne* (1692, 1693), cu o lungă dedicație în grecește compusă de dînsul. De astă dată, versurile „politicești" sînt alcătuite de Șerban Grecianu, tot așa de formale ca și cele scrise de fratele său.

Nu putem ști cu siguranță unde și-au făcut frații Greceni educația. În vremea tinereții lor, după 1670, se afla la București Ghermanos de Nissa, episcop și „dascăl știut foarte din limba elinească", pomenit cu laudă și mulțumiri în introducerea *Bibliei din București*. E foarte probabil ca acest învățat elenist să fi fost profesorul fraților Greceni.

Pentru scrierea cronicii, Brîncoveanu sau sfetnicii lui au preferat pe poet, adică pe Radu, lăsînd în seama lui Șerban grija traducerii cărților bisericești, care constituiau pentru acea vreme o valoare mai de seamă decît povestirea faptelor petrecute în această lume trecătoare.

Astfel, Radu Grecianu se apucă să scrie domnia lui Constantin Brîncoveanu; cronica lui cuprinde întreaga vreme a stăpînirii acestui domn, pînă în preajma morții sale silnice, în 1714. După aceea Radu Grecianu dispare din lumina istoriei; a fost, poate, ucis sau surghiunit o dată cu căderea și moartea patronului său.

Din timpul domniei lui Matei Basarab nu se mai scrisese o cronică oficială, căci domnii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se bucuraseră de stăpîniri prea scurte. În condițiile politicii culturale a lui Brîncoveanu, reluarea tradiției întrerupte se impunea. Prin patronajul său cultural, prin lungimea domniei și prin politica îndemînatică a cîrmuirii, acest domn a simțit nevoia unei cronici a lui, care să-i treacă faptele la nemurire și să-i ridice prestigiul față de contemporani. Scopul scrierii și publicării acestei cărți era firește să arate că domnia lui Constantin vodă a fost o mare domnie. Și totuși, din citirea cronicii lui Radu Grecianu, vremea stăpînirii lui Brîncoveanu nu apare în lumina istoriei ca o mare epocă a trecutului romînesc, ci dimpotrivă, ca o înşirare de umilinţe ale domnului şi ale ţării faţă de turci, de expediente, de încercări de echilibru între forţe adverse.

O cronică oficială prezintă avantaje pentru cititorii de atunci, ca şi pentru istoricii de astăzi; autorul are acces la corespondenţa diplomatică, la hotărîrile sfatului intim al stăpînitorului, la acea latură a politicii care rămîne necunoscută pentru cei neiniţiaţi. Dar din acest fel de informaţii nu străbat în cronică decît acelea pe care patronul le socoteşte favorabile. În genere, o asemenea cronică are un scop practic, formează un instrument al cîrmuirii; boierii credincioşi sînt trecuţi în text cu numele lor, ca într-un pomelnic laic, cei necredincioşi sînt dojeniţi şi li se insuflă teama că faptele lor rele vor fi pecetluite în toată posteritatea, iar politica domnului este explicată şi justificată nu numai în faţa istoriei, dar şi pentru contemporanii care neavînd pe atunci gazete, îşi puteau culege informaţii şi convingeri din copiile cronicilor „publicate“.

Radu Grecianu nu a fost angajat să scrie cronica domnească încă de la începutul domniei, în 1688, ci au trebuit să treacă vreo cinci ani pînă ce domnul, în urma biruinţei de la Zărneşti şi a pedepsirii boierilor necredincioşi, în frunte cu Staico din Merişani, s-a putut socoti pe sine ca o figură istorică. În 1693, s-a început alcătuirea cronicii lui Radu Grecianu şi el a fost silit să redacteze din memorie faptele celor cîţiva ani precedenţi ai domniei, care în scrierea lui prezintă oarecare nesiguranţă. Abia cu anul 1693 încep în cronică datări precise ale faptelor, cu zilele săptămînii şi ale lunii, şi tot de atunci încetează aluziile din text privitoare la fapte petrecute mai tîrziu. De aici încolo Radu Grecianu înregistrează faptele pe măsura desfăşurării lor, trecînd în scrierea sa pe cele socotite memorabile ca, de pildă, mergerea domnului la vie şi nunţile fetelor lui, cît şi primirea unor demnitari turci în ţară.

În 1699 se împliniseră zece ani de domnie a lui Constantin Brîncoveanu şi domnul hotărăşte cu acest prilej să-şi „publice“ cronica. Radu Grecianu a întocmit o introducere — dedicaţie, adresată patronului său, pe care-l roagă să îngăduie difuzarea cronicii prin copii manuscrise şi a pus-o la începutul scrierii. *Predoslovia* începe cu vorbele „Cu smerenie şi plecat mă închin măriei tale şi sărut stăpîneasca pulpană a veşmîntului măriei tale“ şi se termină cu numele autorului, care se numeşte pe sine „a măriei tale mică şi prea plecată slugă“. Ea cuprinde un mare lux de citaţii din autorii elini, bizantini şi bisericeşti, dar şi o caracterizare a lui Brîncoveanu, aşa cum voia el să fie văzut: „Nici nu insufli spaimă supuşilor măriei tale ca alţi stăpînitori, căci prin dragoste îi apropii. Stăpînii noroadelor şi povăţuitorii lor trebuie... să se arate cu asprime către vrăjmaşii ţării, iară către supuşii lor iubitori şi blînzi“. Aceste cuvinte se adresau unui domn, care adunase o imensă avere dintr-o ţară şi aşa destul de sărăcită de pe urma purtării războaielor pe teritoriul ei şi a exploatării turceşti. Urmează apoi lauda domnului pentru opera lui culturală: ridicări de biserici, tipărire de cărţi, înfiinţare de şcoli greceşti şi slavoneşti. Prima parte a cronicii, care cuprinde 43 de capitole, a fost dată la copiat şi difuzată pe la boieri şi mănăstiri, ca şi în ţările vecine, pe unde se citea romîneşte.

Radu Grecianu şi-a continuat apoi cronica, an după an. Dar în 1707 se produce în ţară o schimbare politică, un conflict între domn şi Cantacuzini, pentru folosirea puterii şi a avantajelor materiale ale stăpînirii, la care rîvneau și fiii și ginerii domnului. Atunci a fost destituit Mihai Cantacuzino, comandantul oștirii muntene, dar în cele din urmă s-a ajuns la un compromis politic, în care Cantacuzinii, prin alți membri ai familiei lor, au păstrat pozițiile cheie ale cîrmuirii. Domnul fusese silit să cedeze față de puterea Cantacuzinilor în dosul cărora se afla aproape întreaga boierime și care se bucurau în același timp și de sprijin la curțile străine, la Viena, la Moscova și la Constantinopol (căci aveau bani destui ca să cumpere și pe turci). Dar animozitățile au rămas vii și Brîncoveanu a constatat că în cronica lui oficială se arătase cu prea multe menajamente față de adversarii lui politici. De aceea, a poruncit cronicarului său de curte să schimbe toate capitolele din cronică, pe care le scrisese după data publicării primei părți, adică istoria anilor 1699—1707 și să spună adevărul. Astfel posedăm două versiuni a părții a doua a cronicii, una cu o atitudine moderată și prudentă, alta cu dezvăluirea inimicițiilor rămase pînă atunci ascunse.

În a doua versiune a cronicii se descopăr amănuntele complotului boierilor din opoziție, în frunte cu Dumitru Corbeanu — ginerele fostului domn, Grigore Ghica ; se dau numele tuturor complotiștilor, între care Grigore Băleanu, Radu Popescu (viitorul cronicar), deși acum, cînd se remania cronica, ei fuseseră de mult iertați. Tot atunci se arată necredința față de domn și de țară a lui Toma Cantacuzino, cînd fusese reprezentant (capuchehaie) la Poartă cu cîțiva ani în urmă, fapt despre care prima versiune nu spune nimic. De asemenea, abia acum se dau în vileag intrigile lui Alexandru Mavrocordat, marele dragoman al Porții, și ale fiului său Nicolae, care au pîrît pe domn turcilor. Această formă remaniată a rămas secretă și nu a fost difuzată niciodată [1].

Domnia lui Brîncoveanu continuă, și Radu Greceanu, după refacerea ei, care îi fusese poruncită, a început să scrie mai departe istoria patronului său, pe măsura desfășurării evenimentelor. Această a treia parte a cronicii păstrează tonul lipsit de menajamente față de adversari, introdus în cronica oficială în timpul crizei din 1707, mai ales cu prilejul descrierii războiului ruso-turc din 1711, cînd Cantacuzinii și mitropolitul Antim Ivireanul au vrut să scoale țara împotriva turcilor, dar Brîncoveanu s-a împotrivit ca să aștepte să vadă cine va ieși biruitor. Crescută pe vechile nemulțumiri din interiorul familiei, această divergență asupra politicii externe a adus ruptura definitivă între Brîncoveni și Cantacuzini, urmată de decapitarea domnului cu toți fiii lui. Deși Toma Cantacuzino era cel care trecuse de partea țarului, victimă a căzut Brîncoveanu, care se opusese, dar ajunsese să fie socotit vinovatul principal în urma pîrilor și banilor vărsați de Cantacuzini. Ultima pagină a cronicii, după care condeiul a căzut din mîna scriitorului, lasă o impresie tragică prin ceea ce nu spune. După o călătorie la palatele sale de la Potlogi și de la Mogoșoaia, Constantin Brîncoveanu, zice cronicarul său, „au intrat cu fericire în scaunul Bucureștilor". După aceea nu mai urmează nimic. Peste cîteva săptămîni a venit la București și trimisul sultanului, care trebuia să ducă la moarte pe domn și pe toți fiii săi.

Este de la sine înțeles că într-o cronică oficială atitudinea politică și socială a scrierii reprezintă pe a patronului și nu pe a autorului cronicii. Din toată cartea domniei lui Brîncoveanu, rezultă că el voia să apară în ochii contemporanilor și ai posterității ca un stăpînitor blînd, iertător, un bun chivernisitor al țării, iubitor de popor, dar mai ales de boieri. Radu Grecianu citează în această privință pe un scriitor grec, aplicînd cuvintele acestuia lui Brîncoveanu: „Nici mulțimea banilor... nici paza cea bună a slujitorilor poate să mîntuiască pe domn sau pre împărat, ce nu va fi mai nainte celor supuși dragoste". Că în vremea domniei lui Brîncoveanu au fost dări grele recunoaște și cronicarul, dar aceasta o pune pe seama lăcomiei turcești. Cînd domnul a mărit haraciul, a făcut-o „cu multă voie rea a măriei sale și durere de inimă", iar cu prilejul unor noi cereri turcești de provizii și de bani, cronicarul spune că „măria sa cu multă nevoință porunca împărătească au plinit, iar cu destul greu săracilor". Altă dată, domnul plătește pe marele vizir, ca să se poată menține în domnie: „Dat-au multă sumă de bani, îndatorînd ticăloasa de țară". Această atitudine „de milă" față de țară, de poporul asuprit cu dări uriașe și de nesuferit e contrazisă de constatarea că din această exploatare și-a adunat Brîncoveanu o imensă avere, care i-a cîștigat porecla de *Altîn bei* (prințul aurului). Cronicarul caută să dea întreaga vină asupra turcilor, fără să spună nimic despre exploatarea exercitată de domn și de boieri.

---

[1] E cunoscută într-un singur manuscris.

Pe aceeași pagină unde vorbește de trimiterea tributului la turci, care reprezenta întotdeauna o operație de jaf în toată țara („bumbașirul pentru bani venise aici cu carele"), cronicarul adaugă „cunoscînd (Brîncoveanu) că iaste vremea preumblării... așa bine au socotit și în ospețe pre la casele boierești... au mers". Apropierea celor două fapte în textul cronicii apare aproape cinică. Idealul lui Brîncoveanu era liniștea, viața tihnită. Cronica este plină de aluzii la momentele de odihnă de care s-a putut el bucura: „o fărîmă de liniște și de odihnă". Atunci se gîndește la căpătuirea copiilor, înzestrarea fetelor, pentru care avea, după expresia cronicarului „nesomnoroasă grijă".

Cronicarul boier, scriind pentru un domn din vremea regimului nobiliar, are o concepție aristocratică despre valoarea oamenilor. Prețul unui om stă, după Radu Grecianu, în descendența sa din strămoși nobili. Pentru el nu poate exista o mai cumplită ocară aruncată asupra unui domn sau a unui boier, decît contestarea nobleței părinților și strămoșilor săi, dezvăluirea originii sale din popor. Doamna lui Șerban Cantacuzino, după moartea soțului, ar fi vrut să ridice în scaunul domniei pe fiul ei, uneltind împotriva lui Brîncoveanu. Cronicarul o caracterizează după cum urmează: „Doamna lui Șerban vodă, sîrbcă, de fel din Nicopole, fata Gheții neguțătorul de abale". Staicu paharnicul, care a organizat un complot boieresc împotriva domnului „a fost om de jos, feciorul unui Bărcan, carele și pîrcălab de curte fusese, iar fiu-său acesta Staicu, mai înainte era slugă la Pîrvul vistierul Vlădescu". Însuși domnul Moldovei, Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie, dușmanul lui Brîncoveanu, dintr-a lui dumnezeu parahorisis (îngăduință)" a ajuns domn, căci „întîiu au fost herghelegiu, apoi lefegiu, apoi ceauș la steagul spătăresc". Teodor Corbea din Brașov, care a trecut la ruși cu prilejul venirii țarului Petru în Moldova, este „neam foarte ciocoi (parvenit, de jos) șchiau (din Șchei), varvar și plin de răutate", iar Ghinea care a plecat cu el, era „de neam mojic". Calitatea „neamului", adică originea nobilă, deosebește pe cel ce este menit să stăpînească și să fie respectat. Asta-i părerea cronicarului.

Ca și pentru ceilalți cronicari ai vremii, judecata asupra dominației turcești constituie pentru Radu Grecianu măsura gîndirii sale politice. Decăderea imperiului sultanilor era vădită acum; orice cugetător politic înțelegea că va veni vremea prăbușirii totale și orice patriot, dintre romîni, avea dreptul să spere. Dar Grecianu nu prevede și nu speră, nu are orizontul lui D. Cantemir, ci se mulțumește să trăiască în cercul închis al vremii sale. Nu iubește pe turci, îndrăznește, dimpotrivă, să spună cuvinte de ură împotriva lor, știe că stăpînirea otomană constituie o silnicie, dar totuși se teme de ea. Nu crede în sprijinul puterilor străine, care ar putea să scape pe romîni de robia turcească, așa cum au crezut Șerban Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, nu se încrede în forțele poporului romîn, care, ar fi putut să lupte ca să devină stăpîn pe soarta lui. Politica lui Brîncoveanu era o politică de neutralitate prudentă : „Domnul muncea și se nevoia ca și pre nemți fără primejdie să-i scoată, și pre turci, și pre tătari să-i oprească să nu intre în țară". Încolo, pentru un viitor mai depărtat, nu se poate plănui nimic, concepția religioasă fatalistă a autorului nu-i îngăduie așa ceva ; va fi ce va vrea dumnezeu. Tătarii, pentru Radu Grecianu, sînt „un neam silnic" cu „obiceiul lor cel păgînesc" ; poruncile turcilor care cereau bani, provizii, salahori, sînt calificate de . . . „tiranești". Biruința imperialilor la Zenta a fost menită să „rușineze trufia lor cea mare" (a turcilor). Dar cînd țarul Petru a intrat în Moldova și a făcut apel la cele două țări romînești, cronicarul aprobă purtarea lui Brîncoveanu ca „într-o vreme cumplită ca aceea, întreagă să păzească țara și fără primejdie de către amîndouă părțile, adică și de către turci și de către muscali". Ridicarea eroică a lui Dimitrie Cantemir este luată în batjocură : „Găina rîcîind iși scoate ochii", adică începînd răscoale și-au pierdut domnia. Domnul moldovean este pentru cronicarul lui Brîncoveanu „pierzătorul țării Moldovei", „becisnicul Dumitrașco". În curînd însă, avea să afle rezultatul politicii de cumințenie a patronului său.

O cronică oficială este un document al stăpînirii, nu are deci întîi de toate scopul să fie o operă literară. Un raport este socotit prea serios pentru ca autorul să-și îngăduie să introducă în rîndurile sale calculate portrete, descrieri de natură, dialoguri dramatice. Radu Grecianu știa să scrie, doar tradusese *Biblia* și fusese pus în fața unor greutăți stilistice cu totul excepționale. Dar, de obicei, fraza lui este lipsită de vigoare. Destul de clară, această frază este șerpuitoare și inconsistentă, nepunînd în lumină faptul principal, desprins de cele dependente : „Iar domnul văzînd porunca, numaidecît nu numai pre aceia, ci și pre alți boieri mari și mai jos, mulți au trimis ca să stea de față, să vază cu ce vinuiesc pre domn, aflîndu-se cu dreaptă slujbă împărăției și toate poruncile plinind". Este vorba de un stil expozitiv, care uneori se aseamănă cu al cărților bisericești, cu fraze care se întind pe cîte o pagină plină, cu repetirea acelorași cuvinte și cu multe intercalări de incidentale : „Într-aceia dar vreme și într-acel an, nemților izbîndă asupra turcilor s-au întîmplat, cap mare tuturor oștilor nemțești fiind Ludovic principul de Baden, fiind Beligradul luat de nemți încă mai dinainte, în zilele lui Șerban vodă și lăsîndu-se mai jos pînă la Niș, au luat Nișul".

Autorul cronicii este obligat să batjocorească pe dușmanii patronului său, deci trebuie să folosească polemica și invectiva. Pentru aceasta întrebuințează caracterizări scurte. Generalul austriac Heissler este „om trufaș și lacom" ; văduva lui Șerban Cantacuzino „fumuri mai mari îi urla în cap" ; Chinea, care a trădat pe Brîncoveanu, era un „marghiol... becisnic, blestemat, de neam mojic și foarte om spurcat" ; Dimitrie Cantemir a fost „vestitul *telpiz*" (înșelător).

Cînd nu este prea încătușat de regulile unei scrieri oficiale, cronicarul poate să dea viață unei scene istorice, ca de pildă atunci cînd descrie primirea făcută în țară lui Paget, ambasadorul englez la Constantinopol :

„După aceea, mai în lăuntru intrînd în spătărie, era toată boierimea pusă în orînduiala lor și așa deci și în spătăria cu stelele, unde zic, intrînd îndată au dat 4 tunuri care mai nainte erau gătite. După aceea în scaunul domnesc pre dînsul puindu-l și măria sa pre pat șezînd, după multă vorbă ce au avut singuri numai și la masă l-au pus, căruia mare cinste făcîndu-i, de o parte despre dreapta, toți boierii lui puindu-i, iar despre partea stîngă, dencotro măria sa ședea, boierimea țării. Dat-au și cu pușcile iar pentru sănătăți închinînd și de veselie mare s-au și îmbătat, atîta el cît și boiarii lui, măcar că de nimeni n-au fost siliți".

În cronica lui Radu Grecianu se află mai multe descrieri de bătălii. Dintre acestea mai complet înfățișate sînt cea de la Zărnești, în care Brîncoveanu, cu turcii, au bătut pe austrieci și cea de la Zenta, cînd Eugeniu de Savoia a zdrobit pe turci. Iată un fragment din descrierea bătăliei de la Zărnești (1690): „Deci rău au smintit pre nemți pentru că o seamă de oaste nemțească din aripa stîngă rumpîndu-se și viind asupra tătarilor, oastea turcească pre de altă parte năvală asupra lor făcînd, și îndată au început pre nemți a-i înfrînge foarte rău și grozav, tăindu-i și mare moarte într-înșii făcîndu-se pe de toate părțile. Că și aripa care se luaseră asupra tătarilor, măcar că luase pre turci pre dinapoi, iar apoi întorcîndu-se turcii asupra lor, rău i-au stricat și pre aceia". Mișcarea oștilor adverse e urmărită într-o descriere schematică, dar precisă.

Limba lui Radu Grecianu este cea folosită în cărțile bisericești, fără slavonisme. În schimb, numeroase citate grecești din autorii clasici, cît și de cuvinte grecești izolate, se întîlnesc destul de des în textul cronicii domniei lui Brîncoveanu, ceea ce nu este de mirare, de vreme ce autorul este cunoscut ca elenist.

Un fapt în legătură cu stilul lui Radu Grecianu, care deocamdată poate fi considerat numai ca o ipoteză, este corectarea textului cronicii de către Constantin Cantacuzino, pentru a da mai multă precizie afirmațiilor și expunerilor cronicarului, probabil pentru că în povestirea oficială a domniei lui Brîncoveanu era necesar ca orice frază cu conținut politic să fie cîntărită cu deosebită îngrijire și prudență. Între cronica lui Constantin stolnicul despre începuturile poporului romîn și aceea a lui Radu Grecianu se pot face unele apropieri : mai întîi, folosirea acelorași neologisme latine și italienești (*mod*, *crudătate* etc.), apoi unele fraze sau fragmente de fraze asemănătoare.

Stolnicul scrie : „La ce stepenă se află și la ce cinste le-au adus", Radu Grecianu spune : „Pînă în cît și la ce stepenă ticăloasa țară au ajuns", sau „în cea dupa urmă la ce l-au adus". Tot stolnicul se exprimă în istoria sa : „Erau știuți și învățați" (adică știutori), iar la Radu Grecianu : „Prea învățatului și prea știutului mare dragoman". După părerea stolnicului, Atila, hanul hunilor, era „în lucrurile oștii foarte știut și pățit", iar Radu Grecianu vorbește de ostașii nemți ca despre niște „oameni știuți și pățiți" (adică oameni cu experiență). Asemenea apropieri, care se pot face și cu privire la alte pasaje, se explică prin identitatea mediului cultural, dar nu trebuie să se piardă din vedere faptul că în toate traducerile cărților bisericești frații Grecianu au fost corectați de Constantin stolnicul, care era supraveghetorul erudit al operei lor, precum ei înșiși recunosc în introducerea ediției romînești a *Mărgăritarelor* lui Ioan Gură de Aur. De asemenea, se știe că stolnicul era mai mare peste cancelaria domnească a lui Brîncoveanu. Toți secretarii pentru limbi străine din cancelaria domnească erau lăsați „sub direcția și grija lui

Constantin Cantacuzino", spune Del Chiaro. Radu Grecianu era un logofăt din cancelarie și în această calitate și-a scris cronica. Este deci posibil ca opera lui istorică să fi fost revizuită de învățatul unchi a lui Brîncoveanu. Această colaborare era firească și ne poate dezvălui felul de lucru întrebuințat pentru alcătuirea unei cronici oficiale.

ANONIMUL BRÎNCOVENESC

Între cronicile muntene de la începutul secolului al XVIII-lea, *Anonimul brîncovenesc* [1], denumit așa pentru că povestește domnia lui Brîncoveanu (cu continuare pînă în 1717) în chip favorabil și cu adulație, reprezintă și el o poziție politică specială legată de desfășurarea luptei din interiorul oligarhiei boierești. Constantin Brîncoveanu, nepotul fraților Cantacuzini, fusese ales și domnea sub oblăduirea acestora. În 1707 se întîmplase însă o ruptură între domn și marii boieri, conduși de unchii lui Constantin vodă ; se ivise o rivalitate între aceștia și fiii domnului, care deveniseră vîrstnici și rîvneau la avantajele cîrmuirii. Cu intervenția țarului Petru și a unor boieri din țară se ajunsese totuși la o împăcare provizorie, dar, de atunci, domnul poruncise cronicarului său oficial, Radu Grecianu, să modifice cronica domnească, să dea pe față necredința unora dintre Cantacuzini față de țară și cîrmuitorul ei. Tot de acest moment politic este legată și inițiativa de a se alcătui și o altă cronică, mai liberă în atitudini decît istoria oficială a domniei, o cronică scrisă cu voia lui Brîncoveanu, dar fără pecetea statului. Atitudinea cronicarului, ostilă Cantacuzinilor și, dimpotrivă, plină de aprobare față de persoana și politica lui Constantin vodă este legată de momentul de la 1707, cînd se produsese iarăși, ca în veacul trecut, o spărtură în pătura cîrmuitoare boierească. De altfel, și din aluziile și trimiterile la alte evenimente mai tîrzii, se vede bine că atunci, în 1707, o dată cu schimbarea cronicii oficiale, domnul a dat voie și altui cronicar să scrie, mai cu pasiune și mai direct, o narațiune, care să înfățișeze în lumina voită învrăjbirea dintre Cantacuzini și Brîncoveni. Autorul a scris întîi partea care cuprinde evenimentele de la înscăunarea lui Constantin Brîncoveanu (1688) pînă în anul 1703 (cînd domnul s-a întors în țară de la Adrianopol, cu confirmarea domniei). De aici, cronica s-a oprit cu o concluzie care laudă înțelepciunea stăpînitorului și se bucură de fericirea lui. Dar cînd conflictul dintre Brîncoveni și Cantacuzini a reînceput mai ascuțit decît prima oară, căci Toma Cantacuzino spătarul, comandantul oștirii muntene, trecea fără voia domnului în tabăra lui Petru cel Mare, în timpul expediției din Moldova, atunci cronicarul reia condeiul și își continuă cronica, ce urma să rămînă ca un act de acuzare împotriva Cantacuzinilor, mai ales pentru omorîrea lui Constantin vodă, și a copiilor lui la Constantinopol, socotită ca urmare a uneltirilor acelor boieri.

Este deci vorba de o cronică înțeleasă ca o armă politică, o scriere a unui contemporan și nu de o lucrare alcătuită tîrziu, în veacul al XVIII-lea, de un învățat care căuta să reconstituie un trecut destul de îndepărtat [2].

---

[1] În nici un manuscris cronica nu are titlu, ultimul ei editor, C. Grecescu, a denumit-o : *Istoria Țării Romînești de la octombrie 1688, pînă la martie 1717*. Acest titlu poate da loc la confuzii cu alte cronici cu titlul asemănător.

[2] Cum crede editorul ei, C. Grecescu.

Din citirea cronicii reiese îndată că scriitorul este contemporan cu faptele descrise: portretele boierilor cu portul lor, dialogurile reproduse, scenele povestite dramatic, arată pe martorul ocular. Informațiile le capătă autorul de la negustori și oșteni care au fost în Rusia, au cunoscut pe țar și au văzut răscoala streliților. El declară că a vorbit cu martori care au asistat la încoronarea regelui August al Poloniei (1697). Brîncoveanu era încă în viața cînd scria cronicarul prima parte a cronicii, de vreme ce respinge ca „băbești cuvinte" prevestirile rele ce se arătaseră la înscăunarea lui Constantin vodă, adică un tun care nu luase foc. Nimeni nu prevedea încă pe atunci sfîrșitul tragic al acestei domnii. Dar mai ales caracterul pasionat al cronicii, învinuirile aduse unor boieri, ironia și polemica fără cruțare împotriva adversarilor sînt dovadă de contemporaneitate. Nimeni nu scrie așa despre oameni morți de mult, în mare parte uitați, al căror loc fusese ocupat de alții.

Cronica aceasta a rămas anonimă, tocmai din cauza caracterului ei de polemică personală; Brîncoveanu, care fusese de la început inspiratorul ei, nu avea interes ca să se citească numele unei slugi a lui pe o asemenea operă. De aceea este greu să se pună un nume în fruntea *Anonimului Brîncovenesc*. Cronica a fost atribuită de I. Sbiera și de N. Iorga lui Radu Popescu, pentru că numele și faptele acestui boier cronicar apar de mai multe ori în povestirea letopisețului. Dar deoarece domnia lui Constantin Brîncoveanu se află descrisă cu alte fapte și privită cu dușmănie în cronica semnată de Radu Popescu, ar fi de neînțeles ca același scriitor să fi povestit de două ori viața lui Constantin vodă de pe poziții care se contrazic.

Cronicarul a fost un boier mic, căci din textul cronicii rezultă că nu ia parte la sfaturile tainice ale domniei, deși este partizan al domnului, și nu un opozant. Poate să spună cititorilor despre festivitățile mari la care participă toată curtea, la ridicarea în scaun a domnului, la judecățile divanului care se fac cu ușile deschise, dar nu află nimic despre hotărîrile luate de domn în cercul restrîns al demnitarilor înalți, ca de pildă destituirea capuchehaiei de la Poartă, Toma Cantacuzino, pentru înțelegerea lui acolo cu rivalii lui Constantin Brîncoveanu, despre care știe însă cronicarul oficial, Radu Grecianu.

Din această situație de boier mic, slugă a domnului, în sensul feudal al cuvîntului, reiese explicația atitudinii cronicii în privința problemelor sociale și politice. Mai este de ținut în seamă și faptul că această operă nu a fost o cronică a domnului, ci numai îngăduită și încurajată de Brîncoveanu și de aceea autorul își poate permite unele opinii mai libere și mai personale decît ale unui scriitor al curții domnești.

Cronica lui Brîncoveanu de Radu Grecianu este scrisă pe un ton neutru, căutînd să nu jignească pe adversari, în special pe nemți. În schimb, autorul *Cronicii anonime brîncovenești* scrie cu vervă polemică, fățiș opusă Cantacuzinilor și altor boieri mari, fără nici o cruțare pentru nemți. Față de Brîncoveanu folosește un ton laudativ, subliniind „buna chiverniseală a domnului țarii", deși din alte cronici și chiar din mărturia lui Del Chiaro, știm precis că domnia acestuia a fost caracterizată printr-o cumplită jefuire fiscală. În concluzia la prima parte a cronicii, scriitorul caracterizează astfel pe domn: „Iar acest domn în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, gineri, nurori, așijderea, cinste mare și în boieria lui și în domnia lui ci au domnit, nici o lipsă va fi avut... Acestea și ca acestea văzînd înaintea ochilor lui, numai

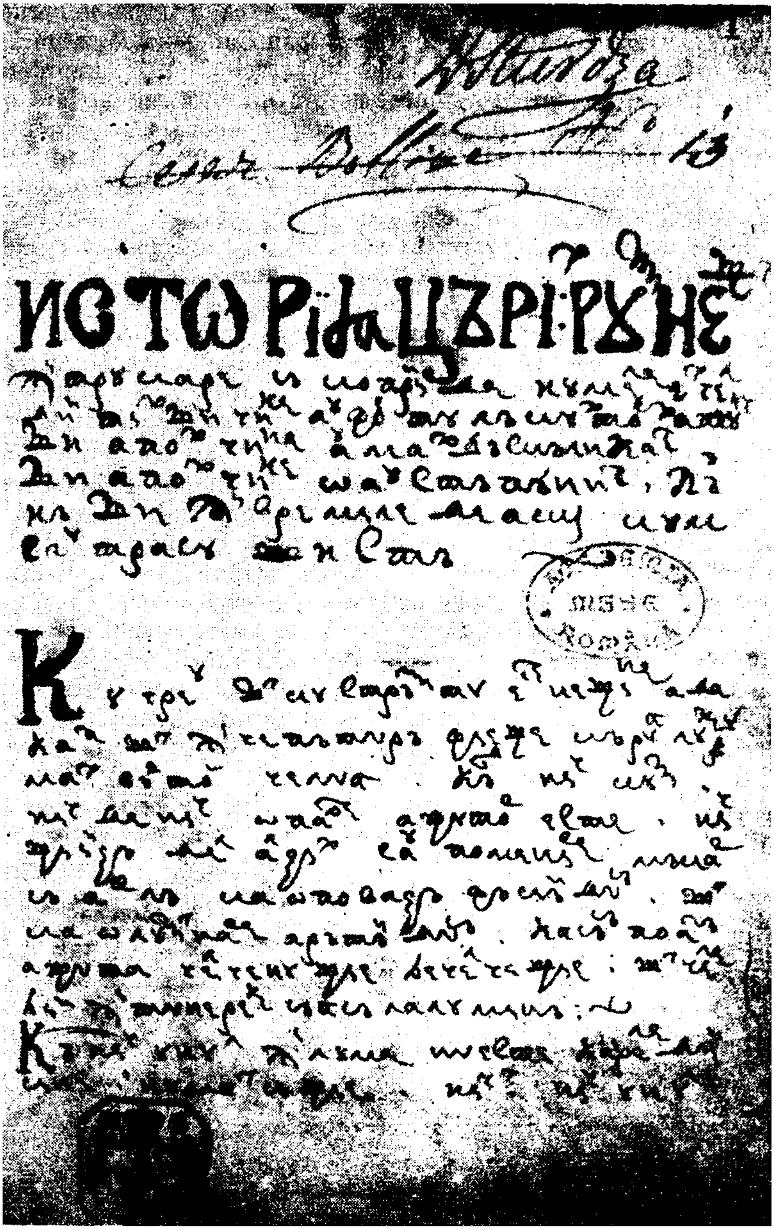

Pagină din *Cronica anonimă brîncovenească* (fila 1).

să veselea“. Fireşte, domnul avea motive, dar poporul peste care cîrmuia, va fi avut şi el aceleaşi motive? Este caracteristic faptul că între laudele aduse lui Constantin vodă, felul cum a guvernat poporul nici nu este amintit, o asemenea problemă nu interesa pe cronicar. Ca şi la alţi cronicari boieri, exploatarea poporului poate fi menţionată numai ca o armă de propagandă împotriva adversarilor. Cînd este vorba de Şerban Cantacuzino, atunci autorul scrie despre „tirăniile... ce făcuse boierilor şi săracilor ţării“, iar Ştefan Cantacuzino, în scurta lui domnie, s-a apucat de „jafuri fără cale şi fără dreptate, atît cît n-au rămas episcop, călugăr, neguţătoriu, boieri mari, mici, care să nu fie jăfuiţi şi prădaţi“. De observat că în această frază sînt înşirate toate categoriile de privilegiaţi; vina domnului este de a se fi atins de aceştia; cît despre orăşeni şi ţărani nu pomeneşte nimic, ei pot fi jefuiţi, fără ca cineva să le ia apărarea. Adevăratele stări din Ţara Romînească le putem ghici numai printre rînduri. Astfel, cronica aminteşte de o furtună cumplită care a făcut mari pagube, mai ales că „era oameni mulţi într-aceste vremi lăcuitori păn păduri cu dobitoacele lor“. De ce erau mulţi oameni, care-şi părăsiseră casele şi şedeau cu avutul lor în păduri? Cronicarul nu crede necesar să dea o explicaţie pentru un fenomen aşa de obişnuit pe atunci, fuga ţăranilor ca să scape de exploatarea stăpînilor de moşii şi de aceea a fiscului.

Faţă de boieri are o atitudine complexă, nu dă nici o judecată de ansamblu, dar are cuvinte aspre cu privire la cei mai mulţi dintre ei. Citirea cronicii lasă impresia că dintre boierii mari nu este nici unul de ispravă; nimeni nu este lăudat pentru faptele sale; critica cronicii este individuală, dar atinge aproape toate vîrfurile clasei boiereşti. În primul rînd, fireşte, sînt învinuiţi Cantacuzinii; discreditarea lor forma de altfel scopul scrierii acestei lucrări istorice. Cantacuzinii, ca familie, sînt „fii dracului“, Şeităneştii (şeitan, în turceşte, înseamnă „dracu“) „Cantacuzineştii, adică Şeităneştii, care din feliul lor era neodihniţi şi nămulţumitori tuturor domnilor... că tuturor domnilor celor mai dinainte s-au arătat cu vicleşugul (trădarea) şi cu răotate şi domnul Constantin vodă încă au început să-i viclenească, de la carele mult bine au avut“. Aceşti boieri se îmbogăţiseră cu ajutorul lui Brîncoveanu „precum alţii în Ţara Romînească pe acele vremi nu era“.“ Ei sînt autorii morali ai uciderii domnului lor la Constantinopol. Mihai spătarul Cantacuzino „se răsfăţa în avere ce avea“, „de trăia ca un domn... numai această grijă avea, să mănînce şi să bea, să se plimbe din loc în loc şi să se veselească“ (se înţelege că de ţară nu avea nici o grijă). La fel se pronunţă acest cronicar despre alţi boieri: Badea Bălăceanu prădase pe nişte negustori străini şi pe nişte călugări: „De acest fel de viteji erau Bălăcenii“; „Bălăcenii întotdeauna îşi întindea mintea după nişte păreri nebuneşti“. Constantin Ştirbei, clucerul, este arătat ca un hoţ, care a luat pe seama sa dările cuvenite domniei „fiind el cam lung la unghii, din feliul Ştirbeştilor“. Este deosebit de semnificativ faptul că în toate aceste trei cazuri, scriitorul nu se mulţumeşte să învinuiască individual pe anumiţi boieri pentru faptele lor, ci face solidari cu dînşii întreaga lor familie. Alte cuvinte grele aflăm în cronică despre Cornea Brăiloiu, marele ban, care fugise ca un laş, cînd era dator să pregătească primirea sultanului: „Să nu dea Dumnezeu să facă vreun boieriu altul vreodată ca acest lucru, că mare primejdie va veni pămîntului sau domnului ţării“. Bineînţeles că toţi boierii dojeniţi sînt dintre cei care, pe faţă sau pe ascuns, erau adversari ai domnului, dar faptul că scriitorul se ridică împotriva familiilor lor, într-o vreme în care toate familiile mari boiereşti erau încuscrite între ele, arată că el nu făcea parte din rîndurile lor, mai ales că în cronica lui nu se văd, ca o contrapondere, alte familii de boieri care să fie socotite cinstite. În cadrul expunerii lui istorice întîlnim numai critică împotriva unor boieri mari, dar nu se vede de nicăieri că în spatele cronicarului s-ar ascunde alţi boieri mari, rivali ai celor dintîi. Aceasta se datoreşte situaţiei sociale de boier mic a scriitorului. El nu iubeşte nici pe greci, pe domnii greci veniţi odinioară cu clientela lor de la Poartă: „Am mai avut mai nainte (domni) streini, ci multă pagubă au făcut ţării“ (aluzie la Radu Leon, Gheorghe Duca şi la Ghiculeşti). În ce priveşte cîrmuirea ţării, cronicarul aprobă răspunsul dat de austrieci solilor lui Şerban vodă, ca să nu fie domni ereditari în Ţara Romînească, „ci din alegerea ţării să se pună, că pot fi şi oameni răi dintr-un neam, pe care obştea nu-i va pohti, ci ar vrea să aleagă altul bun“. De asemenea, se ridică împotriva puterii absolute a domnului: „A fi domnii samavolnici, să facă ce vor vrea, sau rău sau bine şi nimeni să nu-i oprească, aceasta este obicei rău, păgînesc“ (se face aluzie, nu la monarhiile centralizate din apusul Europei, ci la tirania sultanului turcesc). Astfel de principii politice duceau de-a dreptul la statul nobiliar, în care domnii, mărginiţi în autoritatea lor, se aflau la dispoziţia marii boierimi. Autorul cronicii explică însă că familia Cantacuzinilor era aceea care voia să obţină în favoarea ei puterea absolută şi ereditară, şi el pledează ca adversar al acestor mari boieri, care cereau lucruri „împotriva dreptăţii... şi împotriva ţării“. Alegerea domnilor va fi exercitată, cum se vede din cuvintele reproduse mai sus, nu de marea boierime, ci de „obşte“, ceea ce înseamnă de toţi privilegiaţii, care constituiau „adunarea ţării“, unde numărul covîrşitor îl va avea mica boierime.

Problema politică cea mai arzătoare pentru acea vreme era dominaţia turcească. În timpul războaielor austro-turce şi ruso-turce, cei ce gîndeau politic în ţările noastre, aveau să aleagă între vechea supunere faţă de turci şi ridicarea steagului libertăţii cu ajutorul duşmanilor Porţii. Constantin Brîncoveanu adoptase tactica aşteptării, iar boierimea, în mare parte, ştia să răscumpere greul apăsării otomane cu mulţi bani ai ţării ceea ce îi asigura păstrarea privilegiilor. În schimb, poporul nu putea fi decît împotriva stăpînirii silnice a otomanilor. Cronicarul anonim adoptă punctul de vedere domnesc, ba chiar, ceva mai mult, este convins că o răscoală împotriva turcilor ar fi o nebunie, o greşeală politică. Vorbeşte şi el de „robia turcilor cea păgînească“, dar încearcă să dovedească argumentînd că deocamdată nu este nimic de făcut; trebuie să ne supunem. Cei ce vor să cheme pe imperiali în ţară „nu socotea cîmpiile şi locurile cele slobode ce sînt împrejurul ţării, pe care mii de oşti pot intra. Şi iar nu socotea că în pămîntul Ţării Romîneşti cetăţi nu sînt, nici coştee (castele), întru care să intre oamenii ţării, văzînd primejdii“. Atrage atenţia cititorilor că, deşi au suferit unele înfrîngeri, „încă turcul este în puterea lui pînă acum şi tătarii întregi neclătiţi“. El se bucură de biruinţa de la Zenta a austriecilor împotriva turcilor, descriind „bucuria ce au avut atunci împăratu şi toate neamurile creştinătăţii“, dar de fapt nu iubeşte pe „nemţi“. Adevăratul său gînd, pe care nu-l putea arăta făţiş într-o carte care urma să fie citită în ţară, îl dezvăluie atunci cînd critică politica externă a Cantacuzinilor: „Că nu era odihniţi (Cantacuzinii) să slujească numai unui stăpîn, adecă împăratul turcesc, de la care avea milă şi cinste, ci umbla de amesteca lucrurile cu nemţii şi cu moscalii şi cu alte neamuri cu gînd ca acela... să se ridice cu război asupra turcilor, pe carii biruindu-i, să rămînă supt stăpînirea creştinilor, adecă sau al nemţilor, sau al moscalilor, ca să fie ei în veac stăpînitori ţărilor noastre şi pamîntului nostru... însă s-au înşelat în gîndul lor“.

Aşadar, datoria boierilor, a cîrmuitorilor ţării noastre, era să slujească „numai unui stăpîn“, sultanului, pentru că de la acesta aveau „milă şi cinste“ (citeşte privilegii şi demnitaţi). Este vorba de un principiu de morală feudală, legătura de interese individuale de la vasal la stăpîn, care trece peste interesele ţării, ale poporului exploatat. Această cugetare servilă este caracteristică boierimii mici de atunci, oameni resemnaţi şi descurajaţi.

Cronicarul nostru pătrunde deci cu acuitate stările din ţară, caracterele şi faptele mai mult sau mai puţin mărunte ale vieţii politice din interior, nu se ridică la o concepţie politică generală mai înaltă şi mai generoasă pentru ţara care suferea robie şi jaf.

Anonimul brîncovenesc constituie o cronică de ţară, cu orizont mărginit, dar cu o viziune pătrunzătoare şi plastică a evenimentelor din sfera ei restrînsă. Deşi, spre deosebire de marile cronici moldovene (Gr. Ureche, Miron Costin, I. Neculce) în care personalitatea autorilor e batatoare la ochi, nu se poate vorbi în general decît de un stil cronicăresc muntean, global, nediferenţiat, sarcastic, violent, plin totuşi de vigoare, autorul cronicii anonime a lui Brîncoveanu este acela care scrie mai bine, mai viu, posedînd arta de a evoca, nu numai scene izolate, dar ansamblul vieţii în care trăieşte. Este vorba bineînţeles, de viaţa societăţii boiereşti din jurul curţii domneşti.

El mînuieşte cu măiestrie dialogul, nu numai ca reproducere a cuvintelor auzite, ci cu scopul vădit de a dramatiza un moment istoric. Cînd Heissler, generalul austriac, este adus prizonier în faţa lui Brîncoveanu, cronicarul introduce următorul dialog, întîi ironic, apoi tăios : „I-au zis Constandin vodă : Jupîne Heizler, ţi-am adus oaspeţi (adică oastea turcească) care ţi-am scris că-ţi voi aduce, primeşte-i. Iară el răspunse lui Constandin vodă : Nu te bucura de această întîmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulţi... şi de sînt şi rob astăzi, am căzut în robie, iar tu eşti rob de cînd te-au făcut tată tău“ (adică rob al turcilor).

În faţa domnului este adus prins boierul trădător, Staicu Bucşeanu. Scena este prezentata în dialog : „Începu Constandin vodă să zică : „N-aş fi gîndit, Staicu, să văz una ca aceasta, zău, n-aş fi gîndit în viaţa mea. Cela ce într-atîta vreme, printr-atîtea locuri şi cu atîtea feluri de umblete, astăzi să te văz aşa dinaintea mea într-această chip, zău, n-aş fi gîndit. Staicu răspunse : Greşit sînt mării tale, doamne“. La urmă domnul nu mai ascultă tînguirile boierului vinovat : „Noi avem altă treabă, să bem“.

Altă judecată, a altui boier Constandin Ştirbei, clucerul : „Şi a zis domnul : Clucere, cînd te-am trimis în ţară cu slujbe, fiind cu boierie, dreptate am poruncit să faci, au nedreptate şi jafuri ? El zise : Ba dreptate ai poruncit maria ta să fac. Şi începu a să îndrepta din cuvinte, iară domnul zise : Dar acestea ce sînt ? Şi scoase hîrtioarele cu iscălitura lui... care, deacă au văzut, au rămas îngheţat“. Ştirbei se scuza că a luat bani ca să-i dăruiască mănăstirii Strehaia : „Domnul zise : Auziţi, boieri, cu jafuri şi cu nedreptăţi face pomeni. Începu a-l mustra, zicînd : Dar pînă cînd aceste jafuri să le faci, clucere Constandine ?“

La nici un alt cronicar dialogul nu ocupă atîta loc şi nu joacă un rol aşa de însemnat în povestire. Arta povestirii ajunsese atunci pentru cîţiva cronicari la o măiestrie deosebită, dar forma dramatică a povestirii este adoptată în special de acest scriitor anonim.

Anonimul brîncovenesc știe să compună o scenă nu numai cu ajutorul dialogului, ci și cu meșteșugul relatării micilor amănunte, care dau viața prezentării unui moment istoric. Boierii trădători, extrădați de turci, sînt „bagați în fiare și în cătuși și-i puseră într-un car mocănesc și într-acel ceas îi porniră, de-i aduseră în țară, pe carei i-au descărcat din car în casa iazagiului în București și au poruncit tuturor slujitorilor și toți oamenii tîrgului să se strîngă, să-i vază cum îi aduc. Și mult norod de oameni să strînsese, cît toate ulițele erau împănate din cotro venia. Și trimise pe gîdea cu un ciomag mare în mînă, de venia înaintea lor în chip de postelnic mare... cu acest fel de pompă i-au adus la Constandin vodă...“

Portretele nu au pătrundere morală, ca la cronicarii moldoveni, dar sînt concrete și plastice: „Portul cel nemțesc (sau, să zic, nebunesc), ce-l purta Preda de Prooroci, că avea chică nemțească numai legată sus supt işlic și cizmele cele nemțești cu pinteni lungi de le purta... Cismele încă i le-au văzut înalte și cu pinteni“.

Scriitorul este ironic. Doi boieri au fost băgați la închisoare, „să șază amîndoi la un loc, că pohtea să vază unul cu altul și să facă sfaturi împotriva domniei, ci Dumnezeu le-au plinit pohta să să vază ce sfătuiesc acum ziua și noaptea amîndoi în temniță, cit le place“. Cornea banul a fugit ca un laș: „Ci au încalecat pe cal și au luat crîngul în cap. Dumnezeu știe cîte rascuri (vreascuri) l-or fi lovit peste ochi, pînă au ieșit cu puțintel suflet“. Chiar cînd vrea să polemizeze, să-și bată joc de adversari, anonimul folosește, ca în acest caz al lui Cornea Brăiloiul, amănunte plastice, își închipuie adică pe boierul fricos, fugind călare noaptea prin pădure, lovit peste față de crengile copacilor.

Unii cronicari, în special moldovenii, înalță valoarea povestirii prin cugetări morale sau constatări generale asupra vieții, subliniind înțelesul mai larg al unor fapte individuale. *Anonimul brîncovenesc* este în primul rînd povestitor, firește, tendențios, dar mărginindu-se de obicei la expunerea evenimentelor. Uneori, cazurile sînt foarte rare, împodobește expunerea cu anumite cugetări: Brincoveanu avea nădejde că va scăpa de război în țară, și cronicarul adaugă: „Dar așa zic unii dintru înțelepți că unde este nădejde multă, acolo este și deșertăciune“. Cugetarea nu se prea potrivește cu faptul pe care urmează să-l ilustreze.

Autorul acestei cronici muntene este un om cult, în marginile culturii din acea vreme din Țara Romînească: citează într-un loc pe Aristofan, deși nu se înțelege bine pentru ce, are și cîteva expresii latinești în text: „Laus în fine cadit“. Sau „Finis coronat opus“. Limba lui cuprinde cîteva neologisme latinești și grecești, precum și turcești, dar cu mult mai puține decît în cronicile lui Radu Greceanu și Radu Popescu. Aceștia, ca boieri mari, foloseau în chip obligatoriu, pentru slujbele lor, limba stăpinilor otomani, pe cînd anonimul cunoaște, poate din limbajul curent al vremii din cercurile curții, unele turcisme, deși nu este sigur că vorbea limba otomană. Și în privința celor două limbi clasice, anonimul este cu mult mai puțin erudit decît cei doi cronicari amintiți, contemporani ai săi. Aceasta poate fi și rezultatul faptului că făcea parte dintr-o pătură boierească mai puțin înaltă decît a celorlalți doi.

În orice caz, limba acestui cronicar brîncovenesc nu este prea departe de a poporului, nu are caracterul artificial al stilului contemporanului său, Constantin stolnicul, dimpotrivă poate fi caracterizat ca un instrument de expresie firească și adaptată nevoilor narațiunii istorice. Acesta este cel mai mare elogiu care i se poate aduce.

MITROFAN GRIGORAS

Altă cronică quasioficială, pentru răstimpul 1714—1716 a scris în grecește, în Țara Romînească, Mitrofan Grigoras. Ea merită o mențiune doar ca izvor și ca manifestare artistică.

Autorul a fost un cleric grec învățat, care a trăit mult timp în țară, a cunoscut viața și suferințele poporului romîn și a murit în București, pe la 1730.

Grigoras a scris mai multe epigrame și poezioare în limba greacă veche. Subiectele tratate privesc mizeriile vieții omenești, elocvența, blîndețea și chiar amorul. În calitate de literat, Grigoras a plăcut contemporanilor săi. Dimitrie Cantemir îl caracterizează un mare amator de poezie și fericit imitator al vechilor poeți greci, iar Constandie, fost patriarh al Constantinopolului, spune că era așa de iscusit poet, încît, comparat cu poeții vechi, nu era mult mai prejos.

Mitrofan Grigoras a scris mai multe opere cu conținut bisericesc, ca vieți de sfinți, canoane, dar opera care interesează aici este o scurtă cronică, în care povestește evenimentele petrecute în Țara Romînească între anii 1714—1716.

Autorul în cronica sa, acuză pe Cantacuzini, care, prin invidia și viclenia lor, au pus la cale tăierea nedreaptă a evlaviosului Constantin Brîncoveanu, și adaugă că nici trădătorul Ștefan Cantacuzino n-a avut noroc de o domnie lungă, deoarece curînd după înscăunarea sa a fost dus la Constantinopol și ucis, împreună cu tatăl său Constantin, prin ștreang. Pe urmașul lui Ștefan Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat, cronicarul îl laudă pentru înțelepciunea sa, dar arată că „boierii l-au urît atît pentru necontenitele dări și încasări de bani, cît și din cauză că punea pe cei cu mari boierii în boierii mai mici și dimpotrivă“. Grigoras critică pe Nicolae Mavrocordat că a stricat pacea cu nemții, și acest lucru a dat prilej dușmanilor săi să uneltească împotriva lui și să ticluiască o năvălire simulată a nemților în Țara Romînească. Domnul cuprins de spaimă, fuge spre Giurgiu și trece Dunărea, dar cînd constată că năvălirea a fost inventată, se întoarce în București, plin de mînie și de poftă de răzbunare. Nicolae Mavrocordat nu a scăpat însă de ceea ce s-a temut. Nemții în înțelegere cu boierii, au năvălit pe neașteptate și l-au prins, fiindcă ostașii din curte n-au vrut să se opună, iar soldații turci au fugit, în loc să dea ajutor, și astfel Mavrocordat a fost dus la Sibiu, orașul București fiind pustiit. Pe mitropolitul Antim, care a refuzat să-l urmeze pe Mavrocordat, autorul cronicii îl prezintă ca pe un adevărat răzvrătitor, care a meritat pedeapsa dată. Pentru noul domn, Ioan Mavrocordat, Grigoras are numai cuvinte de laudă. Acest domn a întrebuințat „în loc de platoșă cumințenia și în loc de scut puternic și de coif strălucitor umilința cea înălțătoare“ și prin scrisori și delegați a arătat că „dorita pace este necesară și mai folositoare atît dușmanilor cît și supușilor săi, decît încursiunile hoţeşti şi vărsările de sînge". El a reuşit să îndepărteze pe nemţi şi să readucă populaţia pribegită. Ioan Mavrocordat, pentru isprăvile lui, este socotit ca cel mai bun dintre toţi domnitorii Ţării Romîneşti de la descălecat.

Grigoras a vrut să imite pe clasicii greci şi a utilizat în cronica sa limba antică, amestecată cu termeni moderni şi uneori creaţi de el, cu un stil încîlcit, făcînd astfel cronica sa greu de înţeles.

RADU POPESCU

Ultima dintre cronicile muntene în limba ţării de la începutul veacului al XVIII-lea este cronica lui Nicolae Mavrocordat scrisă de marele vornic Radu Popescu. Cronicile lui Radu Grecianu, Anonimul brîncovenesc şi Radu Popescu, reprezintă trei momente deosebite din lupta pentru putere din sînul clasei stăpînitoare boiereşti: prima este cronica lui Brîncoveanu începută în vremea cînd el cîrmuia împreună cu Cantacuzin, a doua reflectă ruptura între Cantacuzini şi Brîncoveni, a treia corespunde cu ridicarea fanarioţilor şi atitudinea ostilă a acestora, atît împotriva Cantacuzinilor, cît şi a lui Brîncoveanu. Dar toate trei stau pe aceeaşi poziţie de clasă, slujind interesele boierimii.

Radu Popescu era de origine grec, fiul marelui vistiernic Hrizea, care pierise executat în vremea luptelor dintre Cantacuzini şi Băleni, la sfîrşitul veacului precedent. Fiul lui Hrizea născut probabil pe la 1658, deşi boier mare cu moşii, stătuse mai mult în opoziţie şi nu ocupase dregătorii înalte. Sub Şerban Cantacuzino, pînă la împăcarea acestuia cu Bălenii, fugise din ţară; sub Brîncoveanu luase parte la un complot împotriva domnului şi petrecuse cîtva timp în închisoare. Abia după înscăunarea fanarioţilor, Nicolae Mavrocordat îl numeşte între sfetnicii înalţi ai divanului, mare vornic, apoi mare ban şi iarăşi mare vornic. La sfîrşitul vieţii (moare în 1729) se călugăreşte sub numele de Rafail monahul şi, în această calitate, îşi continuă cronica.

Cronica lui Radu Popescu a fost compusă pentru Nicolae Mavrocordat şi descrie domnia acestui domn fanariot în Ţara Romînească, dar deoarece Nicolae vodă voia să lege istoria domniei lui de întreaga istorie a ţării, ca o continuare firească şi să nu arate că ridicarea fanarioţilor ar reprezenta o schimbare de regim, cronicarul lui a fost nevoit să redacteze şi o povestire pe scurt a istoriei ţării, de unde se isprăvea *Cronica Bălenilor* pe care o continuă, adică din anul 1688 (data împăcării între Cantacuzini şi Băleni) şi pînă la prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Ţara Romînească (1716). Această parte de legătură este tratată mult mai sumar decît domnia patronului şi are de scop să arate nevrednicia predecesorilor imediaţi ai domnului fanariot, ca să poată scoate în relief meritele acestuia din urmă. După aceea urmează prima şi a doua domnie a lui Nicolae vodă, întreruptă de a fratelui său, Ioan Mavrocordat. Radu Popescu a început să scrie cronica pe la 1719—1720, apoi ca martor ocular („noi ce am văzut scriem"), a continuat-o pe măsura desfăşurării evenimentelor, pînă la sfîrşitul anului 1728, în preajma morţii sale.

Cronica lui Radu Popescu se deschide cu o dedicaţie a autorului adresată lui Nicolae Mavrocordat, în care spune că mai înainte fusese prigonit, „căzut de împunsături și de împiedicături, iar domnul fanariot, m-a ridicat în cinste și milă și mărindu-mă"... „Vrednicia mea este ca o picătură de apă și bunătățile măriei tale sînt un noian de apă mare". „Ca să nu mă arăt iarăși cu totul nemulțumitor, puținică osteneală am făcut și am izvodit istoriile domnilor și a altora a Țării Romînești". Rezultă din această dedicație că scriitorul a început să redacteze cartea ca urmare a binefacerilor primite de la domn și că inițiativa întocmirii acestei cronici nu pornește de la vreo poruncă a domnului, ci din voia autorului, care o dedică acestuia. Radu Popescu avea să lămurească anume părți cam îndoielnice ale activității sale politice. În 1716, cînd austriecii, cu complicitatea boierilor, luară prizonier pe Nicolae Mavrocordat, Radu Popescu mare ban, trecuse de partea adversarilor acestuia, și semnase și el la Tîrgoviște hotarîrea de a se aduce ca domn fiul lui Șerban Cantacuzino. Mai tîrziu însă se raliază din nou domnilor fanarioți. Actul semnat de Radu Popescu a fost dezgropat din arhivele Vienei abia în secolul nostru[1], nu avea caracter public, așa că autorul cronicii îl putea trece sub tăcere, dar ținea să înlăture orice bănuială răspîndită de răuvoitori și de aceea descrie cu amănunte serviciile nepreţuite aduse de dînsul domnului și țării în acele împrejurări grele ale războiului austro-turc. El explică prezența lui la Tîrgoviște, unde se adunaseră boierii rebeli, prin aceea că ostenii de sub comanda sa l-ar fi prins și l-ar fi adus acolo, unde a stat la închisoare, ceea ce nu era adevărat. Este foarte probabil că această dezvinovățire publică pe pagini de cronică a fost unul din motivele care l-au îndemnat să se apuce de scrierea istoriei. Nicolae Mavrocordat poate nu l-a crezut, dar avea nevoie de aderenți din marea boierime, într-o vreme cînd cei mai mulți boieri mari se aflau în opoziție față de domn. De aceea a primit cronica lui Radu Popescu și l-a îndemnat să scrie mai departe istoria domniei lui a doua, pe același ton omagial. Astfel, partea din urmă a cronicii a căpătat un caracter oficial. Nicolae Mavrocordat a inclus această cronică în marea compilație de cronici întocmită din inițiativa lui, și care urma să cuprindă întreaga istorie a Țării Romînești, dar ciuntind începutul scrierii lui Radu Popescu, unde se aflau pagini care nu-i erau pe plac.

Pentru descrierea evenimentelor din vremea domniei celor doi Mavrocordați, Radu Popescu apare ca martor al evenimentelor și le înfățișează adesea cu precizarea datelor, nu numai de ani, ci și de luni și zile. Cît despre începutul cronicii, în care scrie pe scurt despre domnia lui Brîncoveanu, vreme despre care nu avea însemnări proprii, nici informații oficiale, el se adresează cronicilor scrise pe atunci, a lui Radu Greceanu și a Anonimului brîncovenesc, pentru a umple lacunele memoriei sale. Aceste cronici, din care culege și rezumă unele informații, nu aveau însă același punct de vedere ca al său, erau amîndouă favorabile lui Brîncoveanu, pe cînd interesul patronului său fanariot era ca predecesorii lui să fie ponegriți. De aceea, Radu Popescu polemiza cu izvorul său, *Anonimul brîncovenesc*, care arătase că Brîncoveanu, căruia turcii îi prelungiseră domnia „în toate au avut noroc" și-i răspunde: „Constandin vodă Brîncoveanul în domnia lui a fost fericit, iar nu lăudat, pentru că alta este fericirea, alta este lauda... Mulți stăpînitori au avut în domnia lor cinste, îndelungări de stăpîniri și alte ca acestea, care sînt darurile norocului, care și alți păgîni și tirani le-au avut... dar nu s-au lăudat de niscareva fapte

---

[1] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci.* Buc., 1913, I, p. 62—63.

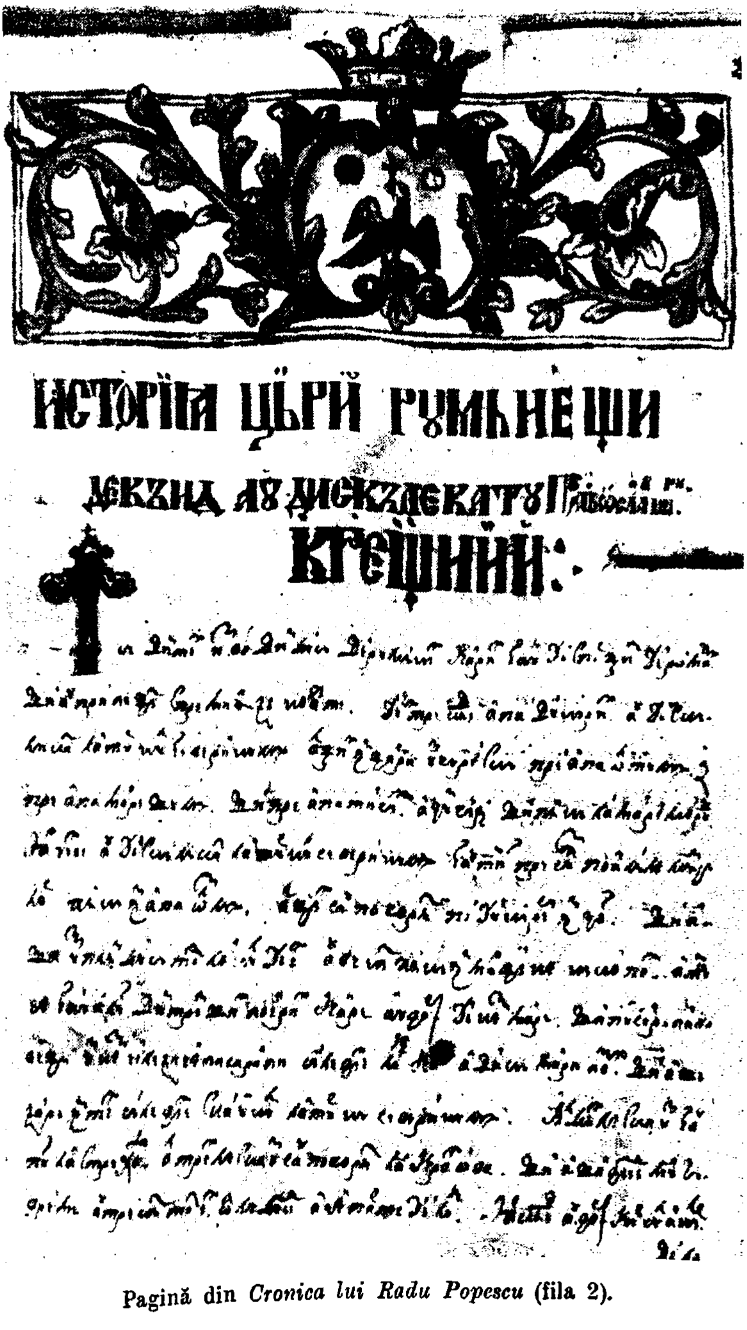

ИСТОРЇА ЦЬРИЙ РꙊМЬНЕЩИ
ДЕКѪНД АꙊ ДЕСКѪЛЕКАТꙊ ПРАВОСЛАВНИЧИЙ
КРЕЩИНИЙ:

Pagină din *Cronica lui Radu Popescu* (fila 2).

bune". Aluzia la pasajul anonimului este evidentă și este interesantă pentru că arată felul cum știe Radu Popescu să folosească izvoarele istoriei.

Atitudinea lui Radu Popescu față de Nicolae Mavrocordat este a unui vasal față de stăpînul său. Lauda lui Nicolae Mavrocordat și a fratelui său, Ioan, era condiționată de deformarea adevărului și de trecerea sub tăcere a multor fapte. Nicolae vodă introdusese în țară un sistem fiscal foarte apăsător pentru țărani, intrase pe de altă parte în conflict cu cea mai mare parte a boierimii pămîntene, adversară clientelei grecești a domnului, și în sfîrșit ducea o politică de umilă supunere față de turci, care nu putea fi aprobată în țară. Cît despre Ioan Mavrocordat, el cedase Oltenia austriecilor cu act scris și fusese delegatul turcilor la pacea de la Passarovitz, care pecetluise această cedare de teritoriu și de locuitori.

Radu Popescu era destul de abil ca să răstălmăcească faptele și să arunce asupra adevărului un văl protector. Mai întîi el nu pomenește nici un cuvînt despre cel mai acut conflict din sînul clasei stăpînitoare, rivalitatea dintre boierimea grecească și cea pămînteană. Acest fapt nu există, nici nu e menționat în paginile cronicarului. Pentru el, după indicațiile lui Nicolae Mavrocordat, acest domn este un voievod romîn, nu un grec venit din afară. De aceea, la începutul capitolului în care se vorbește despre dînsul, Radu Popescu introduce o tablă genealogică în care se arată descendența lui Nicolae Mavrocordat din Alexandru cel Bun al Moldovei, cea mai autohtonă spiță. Nu admite nici existența unui conflict între domn și boierimea mare, dimpotrivă „domnul este înțelept și blînd și bun și iubește pre toți, așișderea și boierii iubea pre măria sa"... „și era de sus pînă jos o bucurie și o veselie". Opoziția boierilor, care chemaseră pe austrieci în capitală și predaseră pe Nicolae Mavrocordat în mîinile lor, este arătată ca o acțiune individuală datorită unor oameni îndrăciți și calificați drept tîlhari (deși e vorba de boierii ce făceau parte chiar din sfatul domnesc). Dările grele și abuzive fuseseră puse în țară „numai cît trebuia pentru împlinirea poruncilor împărătești" (ale turcilor). Și dacă în vremea domniei lui Ioan Mavrocordat s-au făcut în adevăr cumplite jafuri pe seama birnicilor, aceasta se datorește numai unor boieri, „fiind Ioan Vodă tînăr și nepedepsit (neînvățat) întru obiceiurile și orînduielile țării, multe mîncături și jafuri au făcut (vistiernicul), neștiind domnul să-i ia seama". Domnii fanarioți sînt arătați de cronicar ca niște oameni candizi, binevoitori, ușor înșelați de unii boieri hrăpăreți și trădători. Dacă Oltenia a căzut în stăpînirea austriecilor, „aceasta a fost din pricina acelor boiari, care au rămas la nemți și au mers la Beciu (Viena) și închina toată țara împăratului nemțesc". Numai că Ioan Mavrocordat, el însuși, făcuse o convenție în 1717 cu comandantul armatei austriace prin care ceda împăratului toată Oltenia, act care a fost evocat de delegații imperiali, un an mai tîrziu, cu prilejul păcii de la Passarovitz. Despre un asemenea act, semnat de principalii boieri ai divanului domnesc, despre care nu putea să nu aibă cunoștință, cronicarul muntean nu spune nici o vorbă.

Între boierii din opoziție, cei mai însemnați erau Cantacuzinii, foștii stăpîni ai țării în regimul precedent, care acum sprijineau pe austrieci împotriva Mavrocordaților. De aceea fulgerele lui Radu Popescu se îndreaptă împotriva lor. Ei sînt „feciorii dracului", „carii pururea au fost vicleni (trădători) domnilor", Constantin Cantacuzino stolnicul, învățatul scriitor, este denumit „hoțul cel bătrîn", iar fiul său, Ștefan „spurcatul Ștefan Vodă". Și totuși această vehemență era de împrumut, dictată din afară și nu pornea din convingerea cronicarului, căci acest autor nu avea nici un fel de convingere. În adevăr, în a doua sa domnie, Nicolae Mavrocordat face pace cu Cantacuzinii şi după obiceiul vremii pecetluieşte împăcarea cu o nuntă: fiul mai mare al domnului, Constantin, se căsătoreşte cu nepoata lui Ştefan vodă Cantacuzino. Cronicarul se declară încîntat: „L-au logodit (pe Constantin Mavrocordat) cu Smărăndiţa, fiica răposatului Radului Cantacuzino biv vel spătar, fratele lui Ştefan vodă Cantacuzino şi fiul răposatului Cantacuzino biv vel stolnic, fiind de neam blagorodnic (nobil) şi mai cinstit între toate neamurile boierimii Ţării Romîneşti". În aceeaşi cronică, la distanţă de cîteva pagini, acelaşi stolnic Cantacuzino este o dată „hoţul cel bătrîn", şi fiul lui „spurcatul", apoi tot ei devin „neamul cel mai cinstit între toate neamurile". Cronica urmează sinuozităţile politicii patronului şi nicidecum nu este întemeiată pe sentimente permanente ale autorului.

Cît priveşte pe Constantin Brîncoveanu, acest domn este judecat sumar, soarta lui tragică nu stoarce lacrimi cronicarului: „Constantin vodă nici o bunătate sufletească n-au arătat în viaţa şi domnia lui pentru ca să-l laude, ci mai vîrtos este a se huli pentru multe rele fapte ce au făcut în domnia lui". De vreme ce Brîncovenii nu s-au mai ridicat la putere, judecata rostită asupra lui în cronică nu a mai fost revizuită.

Interesant este felul cum vorbeşte cronicarul despre săraci, despre poporul asuprit de dări şi de clăci pretinse de boieri şi de mănăstiri. Radu Popescu era un boier mare, interesele sale erau legate de acelea ale clasei stăpînitoare. Protestele sale împotriva silniciei, a abuzurilor şi exploatării ţăranilor sînt, ca şi la alţi cronicari boieri, o manevră împotriva rivalilor politici, a domnilor din tabăra adversă, denunţaţi opiniei cititorilor că au asuprit poporul. Brîncoveanu s-a gîndit numai la „binele casii lui, iar pre săraca ţară o au îngreuiat cu atîta haraci", în schimb, Ioan Mavrocordat „a domnit cu pace şi într-aceea iarnă au scos oierit şi văcărit şi alte dăjdii în ţară", fapt prezentat ca o simplă măsură administrativă, care nu tulbura cu nimic „pacea", de vreme ce e vorba de unul dintre Mavrocordaţi. Nicolae Mavrocordat este lăudat pentru că în judecăţile sale „mulţi săraci şi-au aflat dreptatea". Pe acest domn, zice Radu Popescu, „îl durea inima de săraci". Oricum, problema „săracilor", a asupririi lor, apare mai des în această cronică decît în cele precedente, nu pentru că autorul ar fi fost mai aproape de poporul exploatat, ci din cauză că această problemă devenise mai acută; împotrivirea ţărănimii era mai dîrză, fuga în masă a sătenilor devenise o mare primejdie pentru economia feudală, în preajma dobîndirii, prin luptă de către ţărani, a desfiinţării rumîniei înscrisă în reforma lui Constantin Mavrocordat. Faptul istoric al cedării stăpînilor de moşii în faţa rezistenţei populare, cît şi duşmănia surdă a cronicarului boier faţă de ţărani ies la iveală în explicarea dată de el noii reglementări a dărilor sub Nicolae Mavrocordat, care a trebuit să fie îndeplinită, „de vreme ce şi ţăranii să învăţase de nu se astîmpăra la un loc, ci umbla strămutîndu-se dintr-un sat într-altul". Ţăranii „nu se astîmpără", acesta este felul cum înţelege Radu Popescu lupta lor împotriva exploatării şi a asupririi. Sentimentele lui faţă de popor reies limpede şi cînd vorbeşte despre oastea de sub comanda lui, ca ban al Olteniei, care a trecut de partea duşmanilor, prinzînd pe comandantul ei. Amintind aceste fapte scriitorul exclamă cu necaz: „Rumînii răi fiind şi pururea vrăjmaşi boiarilor, au făcut sfat între dînşii şi l-au luat cu necinste (pe marele ban)". Este vorba aici de oastea țării, de poporul romîn în general, care e prezentat ca dușman al boierilor. Nu se putea exprima mai clar contradicția de clasă și poziția opusă țăranilor a acestui mare boier.

Ca și *Anonimul brîncovenesc*, Radu Popescu se teme de turci și face parte din grupul de boieri care se acomodează cu stăpînirea otomană, întrucît Poarta garanta menținerea privilegiilor boierești. Pentru el turcii sînt „stăpînii", boierii moldoveni care au ridicat domn „fără știrea stăpînilor" „au rămas de ocară". Brîncoveanu a fost vinovat că „au viclenit pre stăpînul său turcul, carele l-au miluit cu domnie prin mulți ani". Dimitrie Cantemir, ridicînd steagul luptei pentru independență, după părerea contemporanului său muntean, „s-au hainit de către împăratul și s-au lipit lîngă țarul, socotind că va găsi mai bine de cum era în binele stăpînu-sau... care Dumnezeu îl va judeca după faptele sale". În așa grad ajunsese umilința boierilor față de turci, încît ei socotesc pe sultan ca pe un stăpîn *legitim*, față de care domnul și țara sînt datori cu credință și supunere, orice revoltă fiind un act de trădare. De la teama, amestecată cu ură, față de turci, a unor cronicari mai vechi, se făcuse un pas mai departe pe calea încovoierii spinării înaintea dominației otomane; supunerea devenise o doctrină de stat.

Cu Radu Popescu sîntem în epoca stăpînirii fanarioților, cu care cronicarul se acomoda bine. De aceea umilința lui față de „stăpînii" de la Stambul este încă mai adîncă decît a predecesorilor săi, Radu Greceanu și Anonimul brîncovenesc. Vorbind despre evenimentele petrecute la Constantinopol, el se exprimă așa: „Întru acest an au făcut înpăratul nostru al otomanilor — trei veselii, adeca nunte, au măritat trei fete". Măritișul fetelor sultanului face deci parte din istoria noastră, „a otomanilor". Cînd un oarecare pașă Ispir trece prin țară, cronicarul descrie pe larg primirea făcută de către domn și trece în catalogul izbînzilor și al faptelor menite să mărească prestigiul lui Nicolae Mavrocordat, faptul că turcul l-a dăruit cu un „conteș de samur foarte frumos". Firmanul sultanului, adresat acestui domn, cuprinde, spune Radu Popescu, „multe cuvinte ce nu scria la alți domni. de laudă și cinstea mariei sale... cum că slujind măria sa și părinții lui și moșii și strămoșii mariei sale înpărăției cu mare dreptate, i-au dăruit și i-au întărit domnia Țării Romînești în viața mariei sale să o aibă". Tristă laudă aceea de a fi slujit cu tot neamul său cu credință sultanului turcesc.

Una din scenele mai plastice din cronica lui Radu Popescu este aceea în care descrie panica ce s-a produs în București, la venirea cătanelor austriece:

„Că două groaze avea oamenii, de o parte de catane, de moarte și de jafuri, de altă parte auzea că vor să vie tatarii să robească, și se mira ce vor să facă, încotro vor ca să se ducă să scape de această nevoie mare și groaznică ce le venise fără veste, și-și lua oamenii muierile, copiii de mînă, pre alții în brațe și-și lasa ce avea și fugea nemîncați și pre frig, văietîndu-se ei și țipînd copii și neavînd alt ce face, blestema pre cine a adus catanele, de au făcut atîta nevoe, care niciodată nici în țară s-au făcut ca acesta ce s-au făcut acum, să ia pre domn hoțește, să-l ducă rob și să facă atîta jaf și morți în creștini".

Cronica lui Radu Popescu este o scriere polemică; el critică pe toți adversarii lui Nicolae Mavrocordat. Dar cronicarul mavrocordătesc ajunge în polemica lui pasionată împotriva adversarilor domnului la pagini de imaginaţie infernală, menite să îngrozească pe cititori: „Au venit veste de peste Olt că Barbul sărdariul, începătoriul turburărilor şi a stricăciunii ţării şi capul răutaţilor şi al tîlharilor, au crepat şi s-au dus la dracul, iar cu moarte rea şi groaznică, precum de la aceia care au fost de faţă acolo am auzit: că în zece zile ce au bolit, s-au umflat şi şi-au înnegrit tot trupul şi încă viu fiind, ochii amîndoi din cap i-au sărit, iar după ce au murit, trecînd trei zile, au început a ieşi viermi din mormînt şi putoare mare, cît s-au umplut biserica, care minune s-au auzit pretutindenea şi au trimis boierii cei de la Craiova, de le-au adus viermi, de au vazut pentru credinţa — au fost viermi mari albi cu capetele negre. Cu aceasta au aratat dumnezeu dreptul judecator tuturor oamenilor, ca şi în cealaltă lume îl vor *mînca* viermii *neadormiţi*, pentru multe rele fapte ce au facut, că pre stăpînu-său, Nicolae Vodă, l-au viclenit“. Este o pagină de teroare mistică, medievală. Radu Popescu preferă ca armă polemică, invectiva: „spurcatul Ştefan voda“, „hoţul cel bătrîn“, „tîlharul cel mare“, „boieri de ai ţării, nebuni“, „acei spurcaţi de boieri“, „intrîndu-le în capete fumuri şi gînduri deşarte“, „ca acestea deşarte şi vrednice de batjocură gîndia“, este vorba bineînţeles de boierii care făceau opoziţie Mavrocordaţilor. Iată o comparaţie care se întîlneşte între aceste invective: boierii din opoziţie „umbla ca nişte oameni rătăciţi şi posomorîţi de vin“. Violenţa stilului lui Radu Popescu porneşte de la invectivă. Scriitorul face ici şi colo cîte o ironie: austriecii fiind bătuţi de turci, „au început a fugi cu caftanele în vine“.

Cîteva proverbe şi cugetări pe marginea faptelor; unele par a fi turceşti: „Au încercat cămila să-i puie cercei la urechi“, ceea ce înseamnă că au făcut treabă degeaba. Altele sînt curente în limba romînă: „Din cal l-au facut măgar“, „lupul cum se zice că-şi leapădă părul, iar nu naravul“. O cugetare asupra invidiei faţa de cei buni şi de cîrmuitori, care se întîmplă întotdeauna, este exprimată după cum urmează: „Nici odinioară în lume oamenii mari n-au fost nezavistuiţi (neinvidiaţi) şi măcar că cei zavistuiţi de-a pururea sînt norociţi şi le merge bine, dar încă şi zavistnicii nu lipsesc din lume, că din fireasca lor rautate nu pot suferi să vază binele altora“. Lexicul lui Radu Popescu este cel obişnuit în secolul al XVIII-lea în Ţara Romînească, în rîndurile boierilor şi ale grămaticilor, adică foloseşte un număr destul de bogat de cuvinte, în mare parte împrumutate din lexicul popular (deosebirea începe faţă de limba poporului, numai cu construcţia frazei), dar îmbogăţit cu un număr de turcisme şi de grecisme. Autorul cronicii, care citează fragmente de fraze în greceşte, precum şi expresii turceşti, cunoştea desigur aceste două limbi; de altfel Radu Popescu rudă cu Bălenii, avea în ascendenţă un grec. De asemenea foloseşte cuvinte latineşti, destul de multe, dar mai ales dintre acelea care nu sînt rezultatul citirii scriitorilor clasici, ci cuvinte întrebuinţate mai des în cancelariile care ţin corespondenţa diplomatică a vremii: *generalisim*, *arhidux*, *canţelarul*, *gubernatorul*, *consilieri*, *miniştri*, *mediator*, *armistiţie*, *decret*, *tractat*, *confirmaţii* şi altele ca acestea. Un italienism: *belecose* (un fel de stofă de mătase) este împrumutat din limbajul negustorilor. Aşadar, este vorba de un lexic obişnuit pentru un boier al vremii, fără încercări de îmbogăţire a limbii.

Cronica Țării Romînești o scrie, după Radu Popescu, un cronicar grec, Constantin Daponte. Ea n-are pentru literatura romînă, fiind scrisă în grecește, decît un interes cultural și documentar.

Numit în călugărie Chezarie, acesta s-a născut în 1714 în insula Scopelos și a murit în 1784 în mănăstirea Xeropotam din Muntele Athos. El părăsește în vîrstă de 17 ani numeroasa sa familie — erau 15 frați, 12 băieți și 3 fete — și pleacă la Constantinopol pentru a-și face o situație. După o scurtă ședere acolo, vine la București și își continuă studiile la Academia de aci ca bursier cu 20 de lei pe an. Constantin Mavrocordat, atras de sîrguința și inteligența tînărului scopeliot, îl ia la curte ca al doilea secretar ; în această calitate va scrie, din porunca domnului, *Efemeridele dacice.* Dar după puțin timp, pe ambițiosul Daponte nu-l mai satisface titlul de al doilea secretar și întrucît Constantin Mavrocordat nu s-a arătat dispus să-l avanseze, îl părăsește și se atașează fratelui acestuia, Ioan, care, luînd domnia Moldovei prin mutarea fratelui său Constantin, îl numește pe Daponte prim secretar domnesc și apoi îl și boierește, făcîndu-l mare căminar. Ca secretar și căminar, el s-a amestecat în treburi care nu erau de competența sa, încît în scurt timp a căpătat tot mai mulți dușmani, care l-au pîrît la Poartă. El însuși mărturisește că în timpul cît a stat în țările romîne a făcut și bine și rău, dar mai mult rău, decît bine. Atîtea rele a făcut, spune, încît apele Dunării nu le-ar fi putut spăla. Marele vizir, în urma pîrilor contra lui, a trimis ordin la Iași să fie arestat, dar Daponte, prevenit, probabil de protectorul său Ioan Mavrocordat, a fugit în Crimeea (1746). În cartea sa *Oglinda femeilor* dă amănunte prețioase despre Bacce-Serai. În 1747 ducîndu-se în suita hanului la Constantinopol, dușmanii săi intervin iarăși la Poartă și, din porunca marelui vizir, este închis. El consideră această tristă întorsătură în viața sa ca o pedeapsă dreaptă pentru faptele-i nedrepte. După ce a stat în închisoare 20 de luni, în care timp a scris *Oglinda femeilor*, a fost eliberat, sacrificîndu-și averea, care, după spusele lui, „a fost plămădită cu sîngele săracilor". Vicisitudinile vieții publice și private (a fost însurat de două ori, dar amîndouă soțiile i-au murit scurt timp după căsătorie) l-au determinat să caute viața monahală. După călugărie, el mai vizitează o dată țările romîne. Este trimis de călugării de la Xeropotam să strîngă ajutoare pentru refacerea mănăstirii. În această călătorie lungă de 8 ani — a fost și la Constantinopol și în alte părți — și-a atins scopul cu prisosință, s-a întors cu aproape un milion de lei, sau cum spune el însuși, cu „un sac de ducați" și cu multe odăjdii și alte obiecte de preț.

După această călătorie, el mai trăiește retras în mănăstirea Xeropotam încă 20 de ani. Avînd o memorie vastă și o fantezie aprinsă, scrie zi și noapte și lasă după sine un material considerabil.

Unele din scrierile sale cuprind multe știri referitoare la țările romîne. De pildă *Cronograful de la 1648—1704* informează despre Țara Romînească, Moldova și Transilvania, *Catalogul istoric al oamenilor însemnați din secolul al XVIII-lea* poate fi clasat între cronicile noastre, pentru faptul că persoanele ce le enumeră, deși majoritatea lor sînt greci, „au trăit în țară și au luat parte la viața socială a timpului", cum spune editorul Const. Erbiceanu.

Tot atît de interesantă este şi o altă lucrare a acestui scriitor: *Grădina graţiilor*, după părerea editorului E. Legrand, „une mine féconde de renseignements sur l'état de la Valachie et de la Moldavie vers le milieu du siècle dernier".

Fără îndoială însă că în lungul şir de opere ale lui Daponte, *Efemeridele dacice* ocupă un loc de frunte, deşi autorul le punea pe al doilea plan, socotind mai valoroase *Oglinda femeilor* şi *Grădina graţiilor*, povestiri în versuri. *Efemeridele dacice* sînt o cronică de mare importanţă pentru istoria Ţării Romîneşti şi a Moldovei din perioada războiului austro-ruso-turc (1736—1739). Găsim, alături de ştirile militare, şi numeroase însemnări asupra vieţii economice şi sociale din Ţările romîneşti.

Efemeridele sînt scrise din ordinul domnului de secretarul său, pe bază de documente oficiale. Autorul a utilizat şi rapoartele capuchehaielelor trimise din tabăra împărătească, fie analizîndu-le, fie reproducîndu-le în întregime, scrisori ale marelui vizir, tratatele de pace austro-turc şi ruso-turc. În plus autorul a fost martor ocular la tot ce se petrecea în jurul domnului Ţării Romîneşti, pe care îl însoţea în retragerile lui spre Dunăre şi în revenirile în Bucureşti.

Evenimentele mai impotrante, politice, militare sau sociale, care s-au petrecut pe teritoriul ţărilor romîne, în special pe cel al Ţării Romîneşti, sînt expuse cronologic.

Poziţia autorului este anti-austriacă şi anti-otomană. Se bucură de orice înfrîngere a austriecilor. Cu mare satisfacţie povesteşte cum s-a întîmplat moartea colonelului Barkoczi. La un banchet, dat de generalul austriac Ghillani, colonelul a ridicat paharul şi a urat ca în patruzeci de zile să aducă capul lui Constantin Mavrocordat, dar, „ca o pedeapsă de la Dumnezeu", „tocmai la patruzeci de zile după aceea în loc ca acest nesocotit să aducă capul domnului, cum a urat, i s-a adus domnului capul lui, astfel blestemul a căzut asupră-i. Capul lăudăros al colonelului a fost trimis împreună cu steagul la tabăra împărătească". Cu aceeaşi satisfacţie socoteşte după fiecare bătălie cîte capete ale cătanelor nemţeşti au fost aduse, ce recompensă s-a dat pentru fiecare cap, cîţi prizonieri au fost luaţi şi cu cît au fost vînduţi la licitaţie — unii cu 30, iar alţii cu 40 de lei.

Poziţia antiotomană a lui Daponte este şi mai evidentă. Cu strîngere de inimă descrie jafurile şi robirile făcute de „apărătorii turci" şi situaţia jalnică în care a ajuns poporul în timpul războiului în urma acestor jafuri.

Iată cum povesteşte prădăciunile făcute de oştile turceşti la Tîrgovişte: „În ziua de 12 ale lunii, oştile s-au întors din Tîrgovişte. Cine poate să povestească cu ce bogăţii şi cu ce lucruri de preţ au venit încărcaţi? Ajungînd la Tîrgovişte, plini de furie şi neapucînd acolo pe nemţi şi pe cătane, turcii au ucis pe locuitori şi au nimicit lucrurile lor, au robit oameni, au jefuit, au ars sfintele mănăstiri, au călcat bisericile şi vestita, vechea mitropolie de acolo, în care au găsit ascunse în pămînt, într-o tainiţă, peste optzeci de cufere. În afară de sume de bani, cuferele erau pline de lucruri de preţ, giuvaericale, mărgăritare, haine brodate cu aur şi multe altele". Nici Cîmpulungul nu a fost cruţat. Oştile lui Mustafa-paşa, cîştigînd la Piteşti biruinţa asupra austriecilor, „s-au întors iarăşi la Cîmpulung şi i-au dat foc. După ce au jefuit lucruri foarte scumpe de ale boierilor şi negustorilor, au robit foarte mulţi băieţi şi fete. Au făcut şi acolo, ca şi la Tîrgovişte, mare prăpăd. Domnul a scos din mîinile ostaşilor pe toţi robii, şi băieţi şi fete, pe care cine îi vedea şi nu-i plîngea de milă, nu-i căina din adîncul inimii".

Oltenia a avut mult de suferit în acest razboi. Autorul prezintă cîteva din aspectele dezastrului pricinuit în această parte a ţării de trupele turceşti. „Oastea turcească, întorcîndu-se după biruinţa, a cauzat multe rele în satele de acolo. Au taiat şi masacrat fara mila pe bărbaţi, au batjocorit şi robit pe fecioare, pe femei şi pe copii. Aşa de multe rele şi robiri au făcut, încît au pustiit şi nimicit cu totul douăzeci şi cinci de sate cu populaţie deasă. Oamenii nu-şi amintesc să se mai fi întîmplat vreodată aşa ceva". Şi mai departe arata că, mergînd trupele turceşti în judeţul Jiul de sus să izgonească nişte haiduci, s-au dedat la jafuri şi robiri. „Au robit toată populaţia nevinovata din 4—5 sate ; au luat preoţi, bărbaţi, femei, fete şi foarte mulţi băieţi precum şi multe turme de vite şi vindeau atît vitele cît şi pe oameni".

De cele mai multe ori, aceste silnicii se făceau cu aprobarea şi cu consimţamîntul paşei, dar erau şi cazuri cînd comandanţii trupelor se străduiau în zadar sa introducă cît de cît o umbră de disciplină în rîndurile acelor trupe adunate din diferitele provincii europene şi asiatice ale imperiului turcesc. De la un capăt pîna la celalalt al cronicii lui Daponte sînt înfăţişate numeroase cazuri de nesupunere şi răzvratire. Ostaşii turci se răzvrăteau pentru cea mai mică nemulţumire şi erau gata să taie în bucăţi atît pe paşii lor cît şi pe domn. Cu multă greutate, multă dibăcie şi promisiuni, ostaşii puteau fi potoliţi şi readuşi la ascultare.

Din cele povestite de Daponte reiese că, în afară de aceste jafuri neoficiale, poporul romîn avea mult de îndurat şi de pe urma exploatării oficiale a puterii suzerane. Firmanele, prin care se cereau aprovizionări pentru trupe sau pentru cetăţile vecine, soseau neîncetat. Plecau şase sute de căruţe cu cîte patru boi fiecare pentru Bender. 500 de salahori şi 150 de căruţe, cherestea şi bolovani pentru Vozia, cherestea pentru construirea a 29 de şăici şi patruzeci de caicuri pentru paşa din Vidin, care mai cerea domnului şi cinci şăici cu tot echipamentul lor naval. Paşa de Niş cerea la rîndul său 30 000 de ocale unt şi 200 000 de chile orz, serascherul 1200 de căruţe, 1000 de salahori şi 100 000 de păpuşi de frînghii pentru trebuinţa corăbiilor la Belgrad, cîrmuitorul Belgradului 10 000 ocale sare etc. etc. Chiar şi după terminarea războiului şi realipirea Olteniei la Muntenia, domnul a trebuit să cheltuiască sume importante, cam 15 000 galbeni, pentru ca adaosul la tributul Ţării Romîneşti pentru Oltenia să se reducă de la 300 de pungi, cît s-a cerut iniţial. la 200 de pungi.

Satisfacerea cererilor neîncetate şi potolirea setei de înavuţire a înalţilor demnitari ai Porţii erau foarte împovărătoare pentru popor, cu atît mai mult, cu cît populaţia se împuţinase, mulţi cautînd refugiu în acele zile grele peste hotare, aşa că cererile apăsătoare trebuiau să fie satisfăcute de un număr redus de locuitori.

Viu și sugestiv prezintă autorul bucuria care a cuprins pe toată lumea la aflarea veștii privitoare la încheierea păcii. „Mare bucurie a stîrnit această îmbucurătoare veste atît în sînul stăpînilor cît și în rîndurile celor mici. La Poartă n-a rămas nici un ciohodar (slugă la un vezir sau pașă), toți fugeau în sus și în jos, sărind de bucurie, felicitînd și felicitîndu-se pentru această veste...“.

Multe pagini vorbesc despre calamitățile care s-au abătut asupra țării în acest răstimp ca incendiul care a transformat în cenușă o parte a capitalei Țării Romînești.

„În ziua de marți, 27 februarie, orele șase, a izbucnit la București un mare foc. A pornit de la casele cele mari ale mănăstirii Sfîntului Sava de la fînul grajdului și mergînd înainte, focul nu s-ar fi oprit, din pricina vîntului puternic ce sufla, dacă nu ieșca afară din București, unde, nemaifiind ce să ardă, s-a stins. A ars mînăstirea Colțea cu biserica, încă trei biserici, șaisprezece case din cele mari, patruzeci și nouă din cele mijlocii, șaptezeci și șapte din cele mai mici, cinci chilii de biserici, patruzeci scaune de carne și nouă prăvălii“.

Efemeridele sînt scrise special pentru Țara Romînească, totuși din cînd în cînd autorul narează și întîmplări petrecute în Moldova. Nu neglijează luptele de acolo sau alte amănunte referitoare la starea țării și a poporului asuprit.

Deși Daponte scrie *Efemeridele* din porunca domnului, Constantin Mavrocordat nu este elogiat. Autorul nu-l laudă decît foarte discret și indirect, mai degrabă repetă laudele altora. Cîteodată numai arată că prezența domnului în țară în timpul războiului a fost binefăcătoare, a înlăturat multe primejdii pentru popor; că el „a ridicat pe umerii săi povara tuturor, căci e drept că dacă nu s-ar fi aflat în țară înălțimea sa, locuitorii ar fi fost aspru pedepsiți de împărăție ca răzvrătiți și toată Țara Romînească ar fi fost robită; stăpînii luaseră hotărîrea să facă acest lucru, dar domnul i-a oprit“.

Din punct de vedere literar, chiar în limba greacă, nu putem spune că *Efemeridele dacice* sînt o operă remarcabilă. Pe autor l-a preocupat mai mult fondul istoric, decît stilul, prezentarea literară. Însărcinarea lui a fost să scrie istoria de patru ani a războiului, să descrie faptele de arme. Opera este cam rece, fără figuri stilistice, fără metafore, fără sentințe filozofice și descrieri ale naturii, fără portrete fizice sau morale. Daponte a rezervat talentul său literar pentru operele versificate, totuși și în *Efemeride* găsim unele părți descriptive interesante. De multe ori un eveniment este schițat prin cîteva rînduri energice, pline de mișcare, sugestiv și plastic. În cîteva cuvinte autorul scoate în evidență tragedia poporului suferind. De-a lungul operei se succed tablouri triste ale țărilor romîne, gemînd mai întîi sub urgia și povara războiului, iar apoi sub urmările acestui război, cînd foametea și epidemia de ciumă vin să desăvîrșească dezastrul.

§ *Fragment dintr-o cronică pre scurt a romînilor* (de Constantin Cantacuzino), în *Istoria Moldo-Romîniei*, ediția George Ioanid, I, București, 1858; ediția M. Kogălniceanu, în *Cronicile Romîniei sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, I, ed. II, 1872 (atribuie cronica lui N. Milescu); *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ediția N. Iorga, București, 1901; Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Romînești*, ediția Dan Simonescu cu o introducere de N. Cartojan, Craiova, 1944; N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria romînilor. Al doilea memoriu*, în *Analele Academiei Romîne*, ser. II, mem. secț. ist., XX, 1899; Al. T. Dumitrescu, *Contribuțiuni la istoriografia romînească veche*, în volumul *Lui I. Bianu*, București, 1916; G. Pascu, *Influența cronicarilor moldoveni asupra celor munteni din secolul al XVII-lea; Constantin Cantacuzino*, în *Arhiva*, XXIX, 1922, p. 195—206; George P. Popescu, *O rugăciune a lui Constantin Cantacuzino*, în *Revista istorică romînă*, XXV, 1939, p. 57—60; D. Russo, *Ioan Cariofil*, în volumul *Studii istorice greco-romîne*, I, 1939, p. 183—191; Const. C. Giurescu, *Harta stolnicului Cantacuzino*, în *Revista istorică romînă*, XIII, 1943, p. 1—28; N. Cartojan și R. Ortiz, *Lo stolnic Cantacuzino. Un grande erudito romeno a Padova*, Bucarest, 1943; C. Șerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în volumul *Studii și articole de istorie*, II, București, 1957; *Cronicari Munteni*, I, ed. îngrijită de Mihail Gregorian, cu un studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, 1961.

§ Radu Grecianu, *Istoria Țării Romînești (1688—1699)*, ediția N. Bălcescu și A. T. Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, 1846; idem, ediția G. Ioanid, în *Istoria Moldo-Romîniei*, II, București, 1858; *Viața lui Constantin vodă Brîncoveanu, de Radu Grecianu*, ed. Ștefan D. Grecianu, București, 1906; *Istoria domniei lui Constantin vodă Brîncoveanu, de Radu Grecianu*, ed. critică de Aurora Ilieș (ms); Radu Greceanu, *Începătura istorii vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Romînești, Io Costandin Brîncoveanu Basarab-Voievod, dă cînd Dumnezeu cu domnia l-au încoronat, pentru vremile și întîmplările ce în pămîntul acesta în zilele mării sale s-au întîmplat*, ed. Mihail Gregorian, în *Cronicari munteni*, II, București, 1961; N. Iorga, *Cronicile muntene*, în *Analele Academiei Romîne*, mem. secț. ist., seria II, tom. XXI, 1899; Ștefan D. Grecianu, *Scrierile lui Radu logofătul cronicarul*, București, 1904; I. C. Filitti, *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Grecianu*, în *Revista istorică romînă*, IV, 1934;

§ *O povestire inedită despre sfîrșitul postelnicului Constantin Cantacuzino*, ediția E. Vîrtosu, București, 1940.

§ *Istoria Țării Romînești, de la anul 1688 încoace, continuată de un anonim*, ed. N. Bălcescu și A. T. Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, V, 1847, p. 93—184; *Istoria Țării Romînești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ediție critică de C. Grecescu cu o introducere de Dan Simonescu, București, 1959; C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*, București, 1906; Ion Roman, *Paternitatea istoriei Țării Romînești de la 1689 încoace*, în *Preocupări literare*, octombrie, 1940, p. 608—613; C. Grecescu, *Cîteva observații asupra cronicei anonime a Țării Romînești de la 1688 înainte*, în *Hrisovul*, V, 1945, p. 62—74; *Cronicari munteni*, II, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1961.

§ Mitrofan Grigoraş, *Cronica Ţării Romîneşti (1714—1716)*, în *Revista istorică romînă*, IV, 1934, p. 1—43, ediţia D. Russo, reprodusă şi în *Studii greco-romîne*, Bucureşti, 1939, p. 409—461.

§ *Istoria Ţării Romîneşti de Radu Popescu*, ed. N. Bălcescu şi A. T. Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, IV, 1847, p. 21—62 şi 93—178; ed. G. Ioanid, în *Istoria Ţării Romîneşti*, II, Bucureşti, 1858, p. 278—399; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Ruminești*, ediţia Mihail Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, introducere şi ediţie critică de Const. Grecescu, Bucureşti, 1963; C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicilor muntene*, Bucureşti, 1906; G. Pascu, *Data morţii lui Radu Popescu. Turcisme la Radu Popescu*, în *Arhiva*, XXIX, 1922, p. 241—243; C. Grecescu, *Cîteva date noi în legătură cu Istoriile domnilor Ţării Romîneşti* şi A. A. Vasilescu, *Contribuţiuni la biografiile cronicarului Radu Popescu şi compilatorului Constantin Căpitanul*, în vol. *In amintirea lui C. Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 277—289 şi 535—546.

§ Δακικαὶ ἐφημερίδες, ἤτοι συμβεβηκότα τετραετοῦς μάχης 'Οθωμανορρώσων, πρός δε καὶ 'Αουστριακῶν μέχρις ἔτοις 1739, συλλεχθέντα ἀπό τε πρωτοτύπων γραμμάτων καὶ αὐτόπτων αὐλικῶν τῆς ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας, αὐθεντεύοντος 'Ιωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε τοῦ ἐκ νήσου Σκοπέλου, δευτέρου γραμματικοῦ τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος καὶ κονσούλου τῶν ἐγγλέζων. (Efemeride dacice, adică întîmplările războiului pe patru ani între turci şi ruşi şi nemţi pînă în anul 1739, adunate din scrisori originale şi de la boierii principatului Ungrovlahiei, care au fost martori oculari, pe cînd era domn Ioan Constantin Nicolae voievod Mavrocordat, de Constantin Daponte, originar din insula Scopelos, al doilea secretar al înălţimii sale şi consul al englezilor), ed. E. Legrand, Paris, 1880—1888 (trei volume); C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, Bucureşti, 1888; P. Pashalis, *Chezarie Daponte, 1714—1784*, 1935.

LITERATURA ISTORICĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN MOLDOVA

NICOLAE COSTIN

Născut pe la 1660, Nicolae este al doilea dintre fiii lui Miron Costin. A învăţat la şcoala iezuită din Iaşi şi în şcolile din Polonia. Cînd şi cît a studiat în Polonia, nu ştim. Pe la 1684, a însoţit pe tatăl său în Polonia în exil. Cînd Miron se întoarce în Moldova, împăcat cu Constantin Cantemir, Nicolae e făcut logofăt al treilea. Astfel, Nicolae întîmpină pe Philippe d'Avril, cu care se înţelege probabil în latineşte. Însuşi d'Avril ne informează în memorialul său de călătorie despre această întîlnire. Situaţia bună pentru Nicolae şi fraţii săi durează pînă în decembrie 1691, cînd, datorită intrigilor boiereşti, sînt decapitaţi, din ordinul lui C. Cantemir, Velicico şi Miron Costin. Închişi în decembrie 1691, apoi eliberaţi, dar prigoniţi cu birurile de vistiernicul Iordache Ruset, după moartea lui Const. Cantemir (martie 1693), fiii lui Miron fug la curtea lui Brîncoveanu. Nicolae merge la Constantinopol, unde cunoaşte pe Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Brîncoveanu mijloceşte înlăturarea lui D. Cantemir şi confirmarea la tronul Moldovei a lui Constantin Duca, sub care Costineştii pot reveni în Moldova, dar la 1695, cînd urmează domnia lui Antioh Cantemir, sînt din nou siliţi să pribegească. Între 1695 şi 1700 întîlnim pe Nicolae Costin iarăşi la Brîncoveanu. Constantin Duca reocupînd tronul Moldovei, N. Costin, cumnatul său, se întoarce în ţară şi este făcut hatman. În septembrie 1703, vine la domnie M. Racoviţă. Costin se refugiază din nou la curtea munteană şi revine în Moldova la 1705, cînd Racoviţă e mazilit. Urmează Antioh Cantemir în a doua domnie. La intervenţia cumnatului său, Bogdan hatmanul, Antioh se împacă cu Costineştii, încredinţînd lui Nicolae vornicia Ţării de Jos. Este vremea cînd Costin are cea mai privilegiată situaţie din toată viaţa lui. La 1709, toamna, la mazilirea lui M. Racoviţă, înainte de venirea lui N. Mavrocordat, Costin este ales caimacam, iar după instalarea domnitorului devine sfetnicul lui şi istoriograful curţii. Sub Dimitrie Cantemir, Costin ajunge logofăt, demnitate pe care o păstrează în a doua domnie a lui N. Mavrocordat in Moldova, pînă în septembrie 1712, cînd moare pe neaşteptate.

Spirit dogmatic format la şcoala iezuiţilor din Iaşi şi în şcolile din Polonia, Nicolae Costin a scris *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, operă de compilaţie încărcată cu citate, cu nume de filozofi şi istorici, fără o concepţie unitară.

Scrierea este precedată de o predoslovie, de împrumut şi ea, cu citate din Homer, Ovidiu, Thales din Milet, Empedocle, Epicur, Pitagora, Xenofon, Cicero, Tucidide ş. a. Planul *Letopiseţului* e inspirat din cronografe. Opera cuprinde două părţi. Prima, alcătuită din cincisprezece capitole, începe cu „zidirea“ lumii, a doua tratează despre descălecatul al doilea al Moldovei şi despre evenimentele care au urmat, pînă la domnia lui Ieremia Movilă inclusiv. N. Costin scoate ştiri din Bonfin şi din *Analele eclesiastice* ale lui Baronius, care a trăit cu un secol înainte. La capitolul al XIII-lea, „Pentru risipa Daciei...“ cronicarul explică, după Bonfin, urîţenia hunilor prin tăierea feţii la copii, ca să pară groaznici. Orientîndu-se după Kromer *(Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*, Colonia 1586), Costin a vrut să găsească şi leşilor o origine îndepărtată ca a moldovenilor. Explică originea leşilor prin doi fraţi, Leh şi Ceh, din neamul sarmaţilor, care au descălecat şi stăpînesc locul. Pentru partea a doua, Costin are ca izvor în special cronica lui Ureche, interpolată de Simion Dascălul, pe care o copiază aproape cuvînt cu cuvînt, cronica lui Miron Costin şi pe unii istorici străini. Pentru secolul al XIV-lea adaugă la cronica lui Ureche ştiri din Bonfin şi din Kromer. Pentru secolul al XV-lea din Miechovie şi Stryjkovski, iar pentru secolul al XVI-lea utilizează pe Istvanffy, mai ales pentru Despot vodă. Chiar de la începutul capitolului al XVI-lea, unde vorbeşte de al doilea descălecat al Moldovei, comite greşeli. Pune descălecatul ţării la 1352, pe vremea cînd în Polonia stăpînea Locketec crai. În genere se observă lipsa de spirit critic în utilizarea izvoarelor.

Întîlnim în opera lui N. Costin reflecţii care ne dezvăluie mentalitatea sa de clasă. O astfel de reflecţie apare în capitolul despre Alexandru cel Bun, cînd, după ce înşiră boieriile, Costin deplînge vremea în care trăieşte, pentru că boierii nu mai au prestigiu ca în timpul lui Alexandru cel Bun, „Însă numai pe aceste vremi umbra au rămas acelor vechi deregători. Caută, cum strămută vremea, precum se află şi pînă astăzi aici în ţară la noi“. Reflecţia figurează

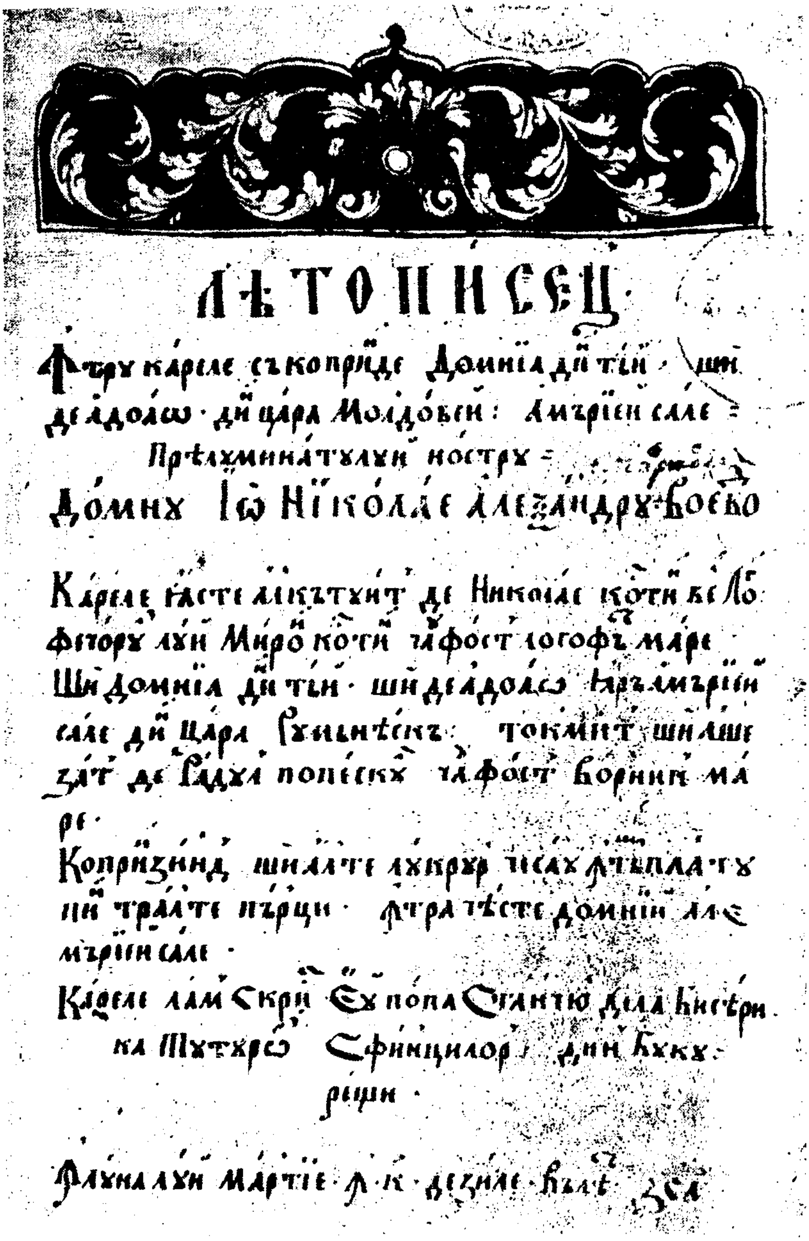

ЛѢТОПИСЕЦ·

Ѫтрꙋ кареле съ копринде домнїа дин тїи · ши
деадоаѡ · дин цара Молдовеи : а мърїеи сале =
Прѣлꙋминатꙋлꙋи нострꙋ =
Домнꙋ Іѡ Нїколае Алеѯандрꙋ Воево

Кареле ѧсте алкътꙋит де Николае Котин вел Ло-
фечорꙋ лꙋи Мирон Котин чеꙋ фост логофът маре
Ши домнїа дин тъи · ши деадоаѡ а мърїеи
сале дин Цара Рꙋмѫнѣскъ : токмит ши алъту-
рат де Радꙋл Попескꙋ чеꙋ фост ворник ма-
ре·
Коприꙁѫнд ши алте лꙋкрꙋри чесаꙋ ꙟтѫмплатꙋ
пин тралте пърци · ꙟтра тѣсте домнїи але
мърїеи сале ·
Кареле ламꙋ скрис єꙋ попа Стантїю дела Бисѣри-
ка Мꙋтꙋрꙋ Сфинцилор, дин Бꙋкꙋ-
рещи ·

Лꙋна лꙋи Мартїе · ꙟ · к · де зиле · Вълѣт ꙁсл

Pagină din *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601* al lui Nicolae Costin (fila 2).

numai în exemplarul redactat pentru domn. Cronicarul voia să atragă discret atenția domnului despre ce au fost boierii și ce erau în vremea lui.

Cronograful lui N. Costin e scris între 1700—1712. Nu e terminat și este cunoscut în două redacții, una către domn și alta către cititor.

Unitatea planului este mult inferioară în redacția către cititor, ceea ce ar duce la concluzia că aceasta se datorește unui copist.

Din cronograful său, Costin apare ca un cărturar erudit, cu încredere în ceea ce este scris, curios să afle multe lucruri, dar naiv și fără spirit critic.

La sosirea lui N. Mavrocordat în Iași, Costin ajunsese cu *Letopisețul de la zidirea lumii* la domnia lui Ștefan Tomșa. Mavrocordat găsi nimerit ca N. Costin să încadreze și domnia lui în această operă. Astfel, începe să scrie despre Mavrocordat în continuarea letopisețului de la zidirea lumii. Așa, avem a doua operă a lui N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la 14 oct. 1709*, neterminat. Prin atitudinea cronicarului față de evenimentele povestite, letopisețul acesta cuprinde două părți distincte. Prima parte se referă la întîia domnie a lui N. Mavrocordat în Moldova și are un caracter oficial. Partea a doua narează liber domnia lui Dimitrie Cantemir, cronicarul neaprobîndu-i în întregime planurile de alianță cu rușii.

Cronicar de curte a lui N. Mavrocordat, Costin a scris *Letopisețul 1709—1711* pe baza evenimentelor trăite și observate de dînsul în domniile lui N. Mavrocordat și D. Cantemir. Aparent, cronicarul lasă impresia de obiectivitate dar nu este scutit de părtinire. Lupta angajată între boierimea autohtonă și boierimea de origine levantină continuă să zdruncine pozițiile vechilor boieri, fapt care a determinat pe Costin să capituleze în fața intereselor domnului. Dar intrigile Cupăreștilor doborîseră pe Velicico și Miron Costin, și scriitorul nu putea să uite acest lucru. Costin nu a dat numele boierilor care compuneau divanul lui N. Mavrocordat și nu pomenește nimic despre existența lui Spandoni la curtea domnitorului.

În partea a doua a *Letopisețului 1709—1711*, tonul se schimbă. Dominanta părții a doua o constituie o anumită tendință de strecurare a unor acuzații. Se vede insistența răutăcioasă și nedreaptă a cronicarului de a învinui pe Neculce de trădare.

N. Costin a făcut parte din divanul domnesc al lui N. Mavrocordat, cît și din divanul lui D. Cantemir. A povestit ambele domnii. Manifestarea stilistică a cronicarului, în raport cu fiecare dintre cei doi domnitori de la începutul secolului al XVIII-lea, este deosebit de interesantă. Iată primirea făcută de N. Mavrocordat lui Iosif Potoțchi, voievodul Haliciului, și primirea făcută împăratului Petru cel Mare de către Dimitrie Cantemir, la curtea din Iași. Vizita lui Iosif Potoțchi la curtea lui N. Mavrocordat are un caracter inopinat, pe cînd vizita împăratului Petru Alexievici este urmarea firească a tratativelor dintre acesta și Dimitrie Cantemir. Cînd vestea sosirii voievodului Iosif Potoțchi ajunge la cunoștința lui N. Mavrocordat, protocolul și formalitățile de primire se îndeplinesc cu toată rigoarea. Mavrocordat iese în întîmpinarea voievodului Haliciului tocmai la spătărie, și îl însoțește pînă în sala tronului. Dimitrașcu vodă, însă, nu iese în întîmpinarea împăratului, cu toate că acest lucru, după N. Costin, s-ar fi cuvenit. În vreme ce, a doua zi după sosire, Iosif Potoțchi purcede „la adunarea sa cu Nicolae vodă pe cal turcesc prea împodobit, și alți doi cai iar turcești pentru alți doi ofițeri ai lui, cu alai domnesc, siimeni, paici, pînă la curte“, pe împăratul Petru aflăm că îl însoțea doar un masalagiu. Întîlnirea propriu-zisă dintre

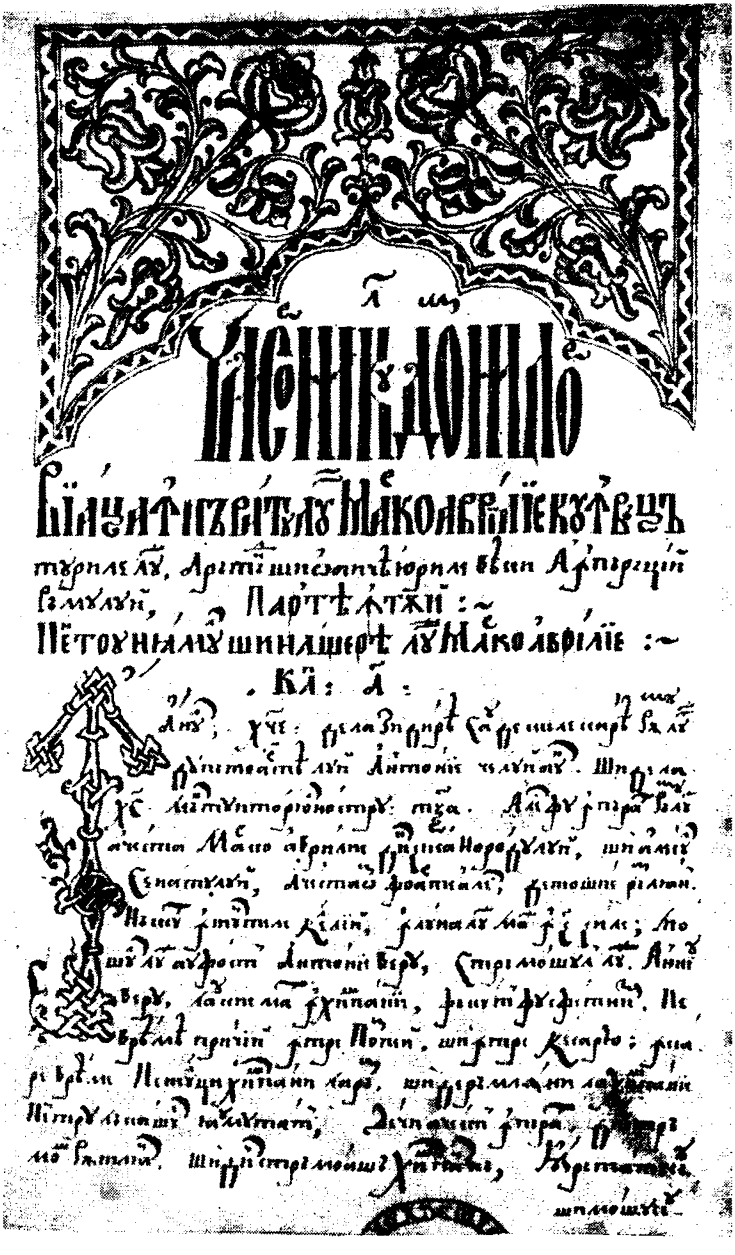

Pagină din *Ceasornicul Domnilor* (fila 57) voievodul Potoțchi și Mavrocordat are loc în *casa cea mare* „stînd în picioare amîndoi cu șlicele a mînă“. Voievodul se adresează lui Mavrocordat în limba latină și acesta îi răspunde într-o latinească care uimește pe cei de față. La curtea lui Cantemir, lucrurile se petrec cu totul altfel. Petru cel Mare ajunge în Iași la apusul soarelui. Împărăteasa îl urmează, și mai tîrziu decît împărăteasa, care a sosit ca la un ceas de noapte, vine și Dumitrașcu vodă, tocmai cînd, amănunt banal, împăratul se întorcea de la feredeu. Întîlnirea se petrece în curte, la scări. La ospățul oferit de Dimitrie Cantemir lui Petru cel Mare, împăratului i se atribuie de către cronicar un rol secundar, căci el nu stă în capul mesei, ci așază în locul său pe un „vizir“ al lui, pe Gavril Golovkin, singurul care nu mînca carne, fiind postul sfîntului Petru. Împăratul sta pe un scaun în dreapta vizirului aceluia și mai sus decît dînsul, în capul scaunului, Dumitrașcu vodă.

În casa cea mare a lui N. Mavrocordat, Iosif Potoțchi are și el scaun domnesc, dar scaunul acesta este așezat în stînga scaunului domnesc al lui Nicolae vodă. Scena de la curtea lui Mavrocordat reflectă concepția monarhică a lui N. Costin. Acolo totul era stabilit mai dinainte, era neschimbat. Ceea ce interesează este viziunea interpretativă a cronicarului. Scenele de la curtea lui D. Cantemir contrastează în chip evident cu atmosfera de solemnitate de la curtea lui N. Mavrocordat. Procedeul literar prin care Costin înfățișează scenele acestea este sugestia. Nu vedem caii pe care-i descrie, pentru că scriitorul nu spune decît că erau „prea împodobiți“. Alaiul nu-l vedem; dar autorul sugerează ierarhia și ne face să înțelegem că fiecare participant își avea locul lui. Camera tronului de asemenea nu o vedem, dar ni se arată demnitatea lui Mavrocordat față de oaspete. La curtea lui D. Cantemir, Nicolae Costin nu arată ierarhia și ritualul așa cum făcuse cu N. Mavrocordat.

N. Costin are viziunea sintetică a nuvelistului. Știe să surprindă comportarea specifică a eroilor, reacțiunea lor tipică. În divan el reține gestul lui N. Mavrocordat: „Și-au ridicat puțin șlicul din cap“. Gestul acesta relevă enervarea domnitorului în fața rezistenței mute a boierilor din divan, care vedeau că nu era imposibilă nici închiderea lor, din momentul în care Mavrocordat pedepsise pe Iordache Ruset și pe alți boieri. La fel cînd Dabija paharnicul, îndemnat de Iordache Ruset, s-a dus să-i cerce banii la cămară, „Nicolae Vodă, de grabă, înfocat de mînie, luînd buzduganul și purcese singur să meargă la cămară“. Tot așa, turcii, cînd iau cunoștință de firmanul împărătesc care-i obliga la plata cărnăritului de fiecare vită cumpărată, „îndată au amuțit și s-au mîhnit, unii scîrșcind în dinți au ieșit din spătărie“. Cînd i se șoptește lui Mavrocordat vestea mazilirii, „Nicolae Vodă îndată s-au sculat de la divan, însă nimic schimbat din față; iar boierii carii să tîmplasă la divan, îndată au priceput mazilia domniei, și o seamă au ieșit pe poarta despre Sfîntul Neculaie, că celelalte porți acum erau închise“.

Cu *Ceasornicul domnilor*, Nicolae Costin este primul care deschide drumul literaturii moderne a occidentului în cultura noastră. Dedicată lui Nicolae Mavrocordat, tălmăcirea lui Neculai Costin este actuală prin condamnarea războiului și apărarea păcii. Scrierea este prelucrarea în limba romînă a traducerii latine făcută de M. Wanckelius din romanul lui Antonio de Guevara, *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris.*

Prin schimbarea ordinei capitolelor romanului spaniol şi prin reducerea numărului lor de la 153 la 81, Costin face dovada unei remarcabile îndemînări stilistice.

LETOPISEŢUL ANONIM AL ŢĂRII MOLDOVEI (PSEUDO-N. COSTIN) (1661—1709)

Primul care a tipărit acest letopiseţ este *M. Kogălniceanu.* El l-a atribuit lui N. Costin, tipărindu-l sub titlul *Letopiseţul ţării Moldovei de la Ştefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul de pre izvoadele lui Vasile Damian, a lui Tudosie Dubău şi a altora.*

I. G. Sbiera, ocupîndu-se de el în *Mişcări culturale şi literare la romînii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714* conchide că acest letopiseţ nu aparţine lui N. Costin.

C. Giurescu susţine de asemenea (în *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Damian*), că letopiseţul acesta nu este opera lui N. Costin, ci a unui anonim. El precizează că Letopiseţul Moldovei de la Istratie Dabija înainte (1661—1711), atribuit de M. Kogălniceanu lui N. Costin şi recunoscut îndeobşte ca opera acestuia, este în realitate alcătuit din două scrieri deosebite, dintre care numai cea din urmă (1709—1711) este într-adevăr opera lui Costin. Partea care cuprinde perioada 1661—1709 este alcătuită în 1712 de un anonim, de pe diferite izvoade care nu sînt însă cele arătate în titlul compilaţiei: izvodul lui Vasile Damian, izvodul lui Tudosie Dubău logofătul şi izvodul lui Miron logofătul.

Letopiseţul înregistrează evenimente istorice din Moldova în continuarea cronicii lui Miron Costin, care dusese naraţiunea pînă în anul 1661. El ne înfăţişează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei Moldovei: epoca de prăbuşire a domniilor pămîntene şi recrutarea domnitorilor dintre negustorii Fanarului din Constantinopol, care se succedau pe tronul Moldovei cu scopul de a se îmbogăţi într-un timp cît mai scurt posibil. În timpul acesta turcii stăpînesc Buda şi Cameniţa, dînd impresia că sînt de nebiruit prin întinderea continuă a imperiului lor. Trecerea necontenită prin Moldova, pentru aprovizionarea garnizoanei lor din Cameniţa, contribuie la ruinarea ţării. Doar la 1683 se înseninează puţin atmosfera mohorîtă a vremii, în tabăra ţărilor cotropite, însă repede visurile se spulberă, căci ţările romîneşti vor cunoaşte peste două decenii o epocă şi mai grea.

În dezlănţuirea războaielor dintre turci şi popoarele din vecinătatea noastră: ruşi, poloni, nemţi, ţările romîneşti sînt drumuri de trecere sau teatre de război. Domnitorii celor două provincii romîneşti, lipsiţi de personalitate, puneau la dispoziţia acestora ţările peste care vremelnic domneau, pentru a-şi salva tronul. Lipsa lor de autoritate faţă de turci măreşte umilinţa în care zăceau ţările romîneşti. Ei cad de pe tronuri „ca frunzele vînturate în furtună".

Unii dintre domnitori apar ca adevăraţi jefuitori ai poporului. Astfel Duca vodă făcea nunţi cu săptămînile „din spinarea bietei ţări". Acelaşi Duca vodă nu avea nici un respect faţă de oameni, indiferent de categoria socială căreia aparţineau, cînd era vorba să strîngă bani cît mai mulţi. „Strînsoare mare pentru bani făcea tuturor, şi boierilor şi negustorilor şi a toată ţara, muncindu-i şi căsnindu-i pre toţi în toate chipurile, pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alţii cu munca; şi bătăi cu buzduganul pînă la moarte, ucigîndu-i. Nu cruţa nici boier, nici sărac, nici ţăran, nici femei... Nimănui nimică nu vrea să ierte, măcar un ban". Aşa era de greu de trăit în vremea acestui domnitor, încît poporul îşi părăsea locurile pe care stătuse din străbuni, emigrînd în alte ţări sau luînd calea codrului. Ca şi în letopiseţul lui Miron Costin, găsim şi aici menţionată haiducia ca formă de protest social, încă la sfîrşitul secolului al XVII-lea. „Mulţi oameni se duceau încotro puteau să scape, lăsîndu-şi totul în pieire şi case şi bucate, şi femei, şi copii, fugind printr-alte ţări, şi unii s-au făcut oameni răi şi tîlhari, de mare nevoie ce le era asupră, că nu mai aveau de ce se apuca". În aceste condiţii, ţara nu numai că sărăcise în mod simţitor, dar se depopulase din cauza emigrărilor. Faima acestui domnitor, în privinţa relelor, trecuse de mult graniţa ţării, încît străini din alte ţări: „turci, tătari, greci, sîrbi, latini şi alţi toţi cîţi s-au întîmplat într-acele vremi, de au văzut toate necazurile moldovenilor pe Duca Vodă blestemau şi pre toţi oamenii Moldovei îi căiau toţi". Menţionînd aceste aspecte negative despre domnia lui Duca Vodă, cronicarul anonim se îndoieşte că va fi crezut de cititor, şi atunci atrage atenţia că nu e vorba de o ponegrire interesată a vremii lui Duca, ci este o relatare conformă cu realitatea. „Poate să nici nu crează vreunul, cetind şi văzînd atîtea tiranii cumplite ce s-au făcut cîte s-au scris aice, socotind cineva că doară a fost vreun pismaş acestui domn acela ce a scris. Însă eu... mă las pe mărturia a toată Moldova, de la mare pînă la mic, ca ei toţi să mărturisească de nu este aşa. Dară este cu greu a nu scrie aceste lucruri, că scrie... Scriptura: de vor tăcea oamenii, pietrele vor răspunde". Domnia lui Duca Vodă se termină prin răpirea acestuia de către polonezii care veniseră în Moldova să înscăuneze pe Petriceicu Vodă în locul lui. L-au dus la Lwow, în Polonia, unde a murit în anul 1685, în robie, părăsit de toţi membrii familiei sale. Tributar concepţiei teologice a vremii, cronicarul comentează astfel sfîrşitul lui Duca: „Deci, aşa plăteşte această lume celora ce vor să o cuprindă cu toate desfătările şi şi cu averile şi cu stăpînirile ei. Iară blestemul rămîne în urmă, în veci de veci petrecuţi, cum vedem şi acestui domnitor astăzi... după faptă şi plată".

Domnia lui Dumitraşcu Vodă Cantacuzino, urmaşul lui Duca, este la fel de grea pentru popor. „Aşa foamete era în Iaşi şi în ţară, încît mînca om pe om şi se vindea. Mulţi s-au dus la robie de bună voie, la tătari, carii, aducînd pîne aici în Iaşi de vîndut, şi întorcîndu-se, strîngeau copiii, fete şi oameni căsaşi, sărăcime, mergînd la Bugeag, acolo se istoveau la robie". Cei care rămîneau, mureau pe uliţe şi-i mîncau lupii, care se învăţaseră de intrau în oraş unde găseau cadavrele acestora neîngropate de multe ce erau.

Domnia lui Constantin Duca — deşi domnitor învăţat — nu aduce nici o uşurare ţărănimii. Acesta, spre a-şi umple vistieria, înfiinţează un nou bir: văcăritul, care este aşa de greu de suportat, încît oamenii renunţă la vitele de pe lîngă casă. „Sărăcimea cîtă era în ţară se învăţase de-şi făcea ogoarele cu sapa, iar la plug nimeni nu voia să umble". Vremuri ca acestea au creat proverbul: „Am rămas în sapă de lemn", pentru a marca un anumit grad de sărăcie. La baza culturii lui Constantin Duca era teologia, după moda vremii. Din ea însă el nu preţuia decît faptul că învăţătura acesteia susţinea eternizarea stării lor de fapt şi îndemnul la resemnare pentru cei mulţi şi asupriţi. Căci cine îndrăznea să se răzvrătească, păţea ca cei despre care vorbeşte cronicarul, cînd povesteşte despre domnia lui Constantin Cantemir, în timpul căreia răzvrătiţii care apucaseră calea codrului se înmulţiseră şi se organizaseră în cete aşa de bine, încît atacau conacele boiereşti sau pe oamenii stăpînirii, strîngători de bir. Împotriva lor, Constantin Cantemir hotărîse măsuri severe. „Pre unii de vii în foc îi ardea, pre alţii în patru bucăţi de vii îi tăia, altora le tăia mîinile şi picioarele şi aşa îi lăsa de se pedepseau pînă mureau".

Este drept că în a doua domnie, Constantin Duca, văzînd cît de greu este de suportat birul pus de el, l-a abrogat şi a blestemat pe acela care va mai pune acest bir pe ţară.

De-a luugul celor 48 de ani cît cuprinde cronicarul din istoria Moldovei, găsim multe alte aspecte din care ne dăm seama de starea jalnică a ţărănimii. Cronicarul anonim, originar dintr-o pătură socială mai apropiată de ţărănime, menţionează viaţa acesteia. Antioh Cantemir introduce un bir nou pe toţi podgorenii moldoveni: „vedritul pe vin", „de am dat toţi cîte 2 bani de vadra de vin".

Superstiţiile abundă în cronică ca semn al obscurantismului în care trăiau oamenii. Născîndu-se un viţel cu două capete şi cu patru ochi la Andrei Stegaru, din tîrgul Iaşi, în anul 1701, evenimentul est pus în legătură cu prevestirea mazilirii lui Antioh Cantemir, fapt petrecut în adevăr peste cîteva zile.

Comparînd felul de a povesti evenimentele istorice al autorului letopiseţului cu al lui Neculce, constatăm deosebirile dintre cei doi povestitori. Neculce dă evenimentelor o coloratură puternică, exprimîndu-şi sentimentele sale cînd dezaprobă domniile despre care vorbeşte. Autorul anonim al letopiseţului înregistrează cu resemnare „cumplitele vremi" pe care le trăieşte. Arareori, găsim exprimări din care înţelegem că şi el suferea alături de popor. „Şi a fost scăpat pămîntul Moldovei de sub jugul păgînilor turci puţină vreme, ca o iarbă, ce este năduşită de iarna grea". Doar portretele unor domnitori, mai înviorează unele pagini ale letopiseţului. Astfel cel al lui Constantin Cantemir: „Om de ţară, moldovan drept, foarte viteaz, era la fire blînd şi cu inima milostivă, răbdător, cu puţină mînie întîi, apoi iertător, nelacom la avere, îndurător, necărturar, la toate priceput. Împodobit de cuvinte, dulce îi era vorba lui, limba turcească bine ştia, la răspunsuri era gata. Vitejii, vornicii, slujitorii îi erau dragi, şi-i miluia". Portretul lui Antioh Cantemir reţine de asemenea atenţia. „Acest Antioh Vodă cînd giudeca la Divan, groaznic era; prea înfruntător era. Şi nu numai spre cei mici, ce şi spre cei mari. La un Divan a zis Vlădicăi de Huşi, lui Varlaam, strigînd: „Popo, ce nu judeci drept cînd îţi vin cărţile mele? Ţi-oi rade pletele". Atuncea Vlădica Varlaam eşind de la Divan, cu lacrimi plîngînd, rău l-a blestemat". În opoziţie cu aceste trăsături legate de ipostaza de împărţitor al dreptăţii, în alte ocazii era om vesel. „Desfătător la mese mari, către boierii cei mari cu cinste le era, şi către toţi care se aflau la masa domnească, către toţi cu glume şi cu cuvinte dulci vorbea".

Pseudo-Muste şi Neculce care au inclus în cronicile lor şi această perioadă, au folosit letopiseţul anonimului, completîndu-l. El este, prin urmare, expresia unor preocupări intelectuale de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, cu multe elemente originale, îmbogăţind în felul acesta istoriografia din timpul respectiv.

AXINTE URICARIUL

Viaţa lui Axinte Uricariul nu e bine cunoscută. Din documente rezultă că era din ţinutul Vasluiului, fiul Candachiei din Scînteia. Numele lui de familie a rămas necunoscut. Îşi spunea Uricariul, după cariera pe care a îmbrăţişat-o. A fost un om învăţat. Din cronică se vede că ştia latineşte, greceşte, slavoneşte şi, foarte probabil, turceşte. Şi-a început cariera prin a fi vătaf de sat. În a doua domnie a lui Constantin Duca, la 1702 Axinte ajunge copist, pisar la cancelaria domnească.În 1707 este uricar la logofeţie, iar în 1708 primeşte şi însărcinări de hotărnicii. La 1710, N. Mavrocordat îl pune să copieze manuscrise ale cronicilor, iar după moartea lui Nicolae Costin să scrie cronica domniei sale de a doua în Moldova.

Prin Axinte Uricariul, N. Mavrocordat a vrut să realizeze integrarea celor două domnii ale sale în letopiseţul general al ţării. Uricariul a copiat letopiseţul lui N. Costin şi cronica anonimă 1661—1709, atribuită de M. Kogălniceanu lui N. Costin. În cronica din 1711—1716, se dă o atenţie deosebita vizitei lui Hrisant la Iaşi, unde Axinte pomeneşte de invitaţia lui N. Mavrocordat, de cortegiul şi de interesul lui Hrisant pentru aşezămintele bisericeşti, de la noi. Cronicarul îl laudă apoi pe Hrisant pentru cunoştinţele lui şi aminteşte de raportul lui Dositei. În *Letopiseţul 1661—1709*, la a doua domnie a lui Antioh vodă se spune: „Într-acest an, în luna lui februarie, au venit veste de la Ţarigrad aici, cum au răpăusat fericitul părintele chir Dositei, patriarhul sfintei cetăţi Ierusalimului şi a toată Palestina, carele multă nevoinţă au pus pentru credinţa pravoslavnică“. Asemenea pasaje se mai găsesc în cronica 1661—1709 şi ele presupun intervenţia lui Axinte Uricariul.

Letopiseţul 1711—1716 cuprinde fapte la care mai mult sau mai puţin Axinte Uricariul a participat şi e o expunere care se apropie mai mult de literatură, decît de istorie. Ridicat din rîndurile micii boierimi, Axinte Uricariul considera boierimea superioară celorlalte clase. Era convins că puterea acestei clase emană de la Dumnezeu. În conflictul dintre marea boierime şi N. Mavrocordat, cronicarul a fost de partea domnului. Supusă stăpînirii turceşti, feudalitatea romînească vedea în suzeranitatea Porţii garanţia propriilor privilegii de clasă. Axinte nu s-a amestecat în vîltoarea vieţii sociale şi politice a clasei conducătoare al cărei exponent era domnitorul însuşi. Adept al monarhiei de drept divin, familiarizat cu textele biblice, cronicarul a făcut din N. Mavrocordat un sfînt, văzînd într-însul pe binefăcătorul său şi al ţării. De aceea, la 1712, cînd Mavrocordat i-a încredinţat însemnările zilnice, notele oficiale şi corespondenţa sa particulară, poruncindu-i să scrie despre a doua sa domnie, Axinte a fost înclinat să vadă, în acest gest, pe de o parte mărinimia domnului, şi pe de alta graţia lui Dumnezeu. După Axinte, Mavrocordat are de sfătuitor pe Dumnezeu, este pătruns de un sentiment de adîncă smerenie şi face toate cu înţelepciunea celui de sus. Prin urmare, desfăşurarea evenimentelor istorice, după Axinte Uricariul are o singură explicaţie posibilă : aceea religioasă.

Cronica lui Axinte Uricariul cuprinde un răstimp foarte scurt din istoria Moldovei, anii 1711—1716. Ea descrie una din epocile cele mai importante din trecutul nostru, dacă ne gîndim la frămîntările şi mai ales la încercările de înnoire ale lui Nicolae Mavrocordat în domeniul social, politic şi cultural. Pentru epoca despre care scrie, cronicarul s-a servit de un material foarte variat. Ca izvoare a folosit informaţiile domnitorului, mărturiile unor boieri,

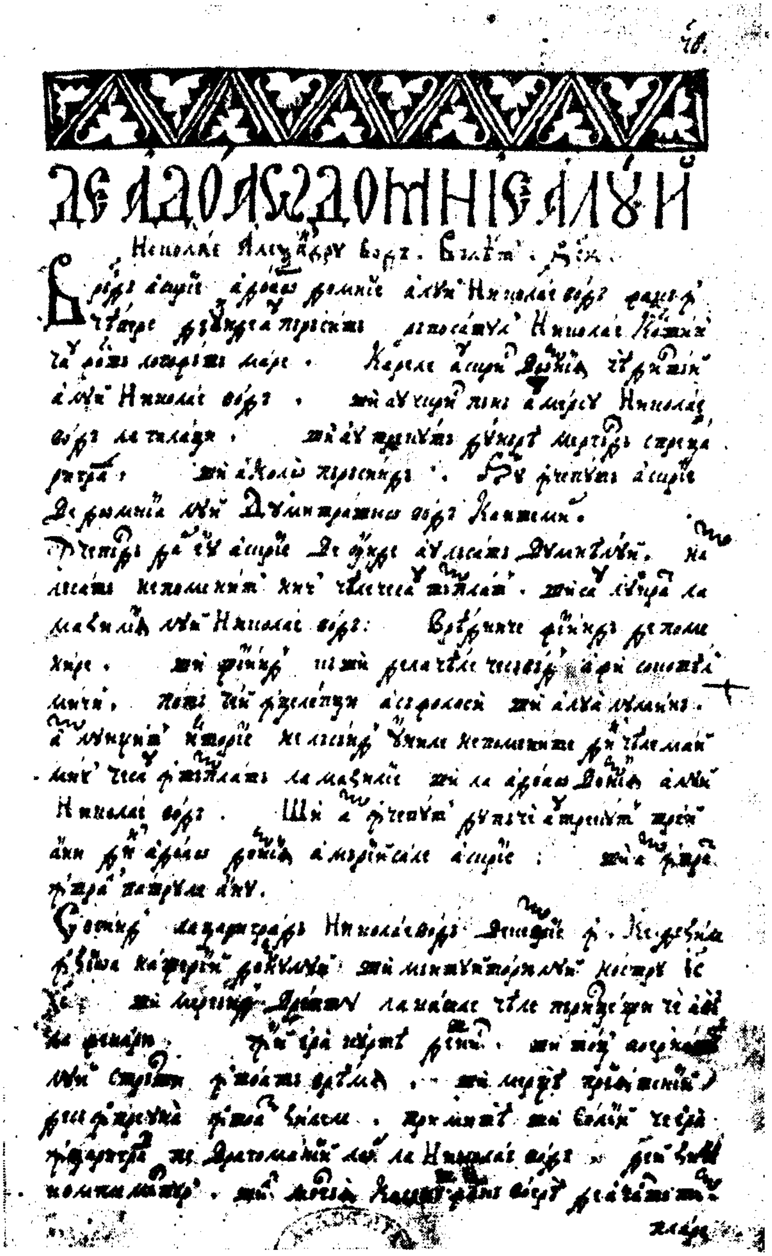

Pagină din *Cronica* lui Axinte Uricariul.

acte oficiale, „gazeturi", „avisii" şi scrisori. A fost apoi martorul ocular al acestei domnii. Dacă în general i-a lipsit înţelegerea cauzală a faptelor şi situaţiilor politice, talentul de a descrie evenimentele şi de a comunica mai de grabă imaginea din mintea sa, pentru a transmite şi altora ideea ce şi-o făcuse despre Nicolae vodă şi despre oblăduirea sa, nu i-a lipsit.

Cronicar oficial, Axinte povesteşte numai întîmplările politice, amestecînd cu acestea şi ştiri de politică externă. Cert este însă că autorul letopiseţului 1711—1716 n-a putut înţelege pe Mavrocordat, care nu semăna cu nimeni. Neînţelegîndu-l Axinte n-a reuşit să-i fixeze pe de-a-ntregul viaţa în mişcarea de idei a epocii.

Contradicţiile cronicii lui Axinte Uricariul reflectă contradicţiile societăţii feudale moldoveneşti de la începutul secolului al XVIII-lea. Pe de o parte, avem a face cu critica dominaţiei otomane, a lăcomiei turcilor „cea multă şi nesăţioasă" şi cu demascarea actelor de violenţă săvîrşite de trupele leşeşti, „de răutăţile ce fac leşii, că bat, căznesc, omoară pe oameni şi îşi rîd de femei şi de fetele oamenilor şi jăcuesc nu numai de prin case, ce şi pre călătoriu", iar pe de altă parte cu atitudinea sa de om religios, smerit şi cu acea tendinţă de a nu se împotrivi răului.

Prin episoade, scene şi povestiri, cronicarul ne arată că este vorba de un domn bun.

În cronica lui Axinte Uricariul, N. Mavrocordat apare ca într-o hagiografie mereu înlăcrămat, înduioşat, paşnic, domol şi liniştit, iar nu ca un monarh distant şi autoritar. Şi în capitolul despre tragedia Brîncovenilor, care a impresionat lumea orientului şi chiar occidentul, Axinte găseşte o justificare prin unele atitudini potrivnice creştinismului ale lui Const. Brîncoveanu. Printre cei care au lucrat la Poartă, pentru a-l doborî pe Brîncoveanu, a fost şi N. Mavrocordat, care însă spune Axinte, s-a întristat cînd a aflat de această tragedie.

NICOLAE CHIPARISSA

În rîndul cronicarilor oficiali ai Moldovei din secolul al XVIII-lea trebuie aşezat şi Nicolae Chiparissa.

Ştiri despre el ne lipsesc cu desăvîrşire, contemporanii săi Dimitrie Procopie şi Chezarie Daponte nu-l amintesc în listele intelectualilor greci care au trăit în secolul al XVII-lea şi la începutul celui următor. Este foarte probabil că N. Chiparissa a fost profesor la şcoala greacă din Iaşi şi unul din învăţaţii greci care au trăit în preajma lui Mihai vodă Racoviţă.

Chiparissa descrie în cronica sa luptele şi biruinţele repurtate împotriva nemţilor de domnul Moldovei, Mihai Racoviţă şi de marele postelnic Constantin Ipsilanti, în anii 1716—1717 cu multe amănunte, pe care nu le găsim nici la Neculce, nici în cronicile atribuite lui Muste şi Amiras.

Autorul cronicii, care a trăit în anturajul domnului, vede în Mihai Racoviţă un domnitor înzestrat cu multe calităţi, înţelept şi plin de milă pentru cei în suferinţă. Cronicarul laudă vitejia lui Mihai vodă, dar socoate că pana sa nu este capabilă să prezinte îndeajuns pe protectorul său, care „înfloreşte ca un trandafir, luceşte ca un luceafăr şi luminează ca un soare în mijlocul domnilor“ şi că „pentru eroicele sale fapte şi pentru vitejiile sale vrednice de laudă“ ar fi trebuit un Homer.

Scrierea sa este o cronică oficială compusă de unul din oamenii curţii domneşti, şi de aceea nu găsim opinii mai libere şi mai personale, ci numai laude şi tămîieri pentru faptele domnului şi ale boierilor săi.

Cronica ni s-a păstrat atît în limba greacă, cît şi în limba romînă, şi de aceea s-a pus întrebarea în ce limbă a fost scrisă mai întîi. Textul romînesc s-a păstrat, fără nume de autor, iar cel grecesc cu numele lui Nicolae Chiparissa. Problema autorului a fost cercetată cu deosebită atenţie de D. Russo şi din argumentele invocate nu încape nici o îndoială că Chiparissa este autorul acestei scurte cronici. El a scris cronica în limba greacă, iar textul romînesc păstrat într-un manuscris de la Biblioteca Academiei R.P.R. este o traducere. Textul grecesc ni s-a păstrat în cîteva manuscrise şi s-a bucurat de mai multe ediţii.

DIMITRIE CANTEMIR

Dimitrie Cantemir este cel mai mare umanist din perioada feudală a literaturii romîne. Înaintea lui concepţiile şi formulele medievale se îmbină încă prea mult cu cugetarea umanistă; după el încep înrîuririle capitaliste cu scrieri luptătoare pentru un nou ideal politic şi social.

Dimitrie Cantemir nu mai rămîne, ca cei mai mulţi dintre cronicari, omul unei singure cărţi, el scrie istorie, geografie, face versuri şi compune proză, leagă între dînsele diferitele preocupări printr-o încercare de sinteză metafizică, trage concluzii politice şi sociale din faptele trecutului şi ale prezentului, se îndreaptă cu curiozitatea lui creatoare şi spre muzică, matematică, fizică. S-a rostit pentru caracterizarea acestei figuri a trecutului nostru cuvîntul: excepţional. Dacă este să înţelegem prin aceasta sforţarea creatoare de artă şi ştiinţă, ca şi acţiunea politică înnoitoare care se cuprind toate într-o viaţă de 50 de ani, atunci caracterizarea este dreaptă, dar dacă excepţionalul înseamnă ruperea vieţii şi operei lui de istoria culturii şi a societăţii romîneşti, o asemenea caracterizare ar fi o dovadă de neînţelegere a spiritului acestei culturi. Opera lui Cantemir rămîne legată de cultura romînească în perioada feudală, de ceea ce are mai preţios această cultură în aspiraţiile ei către progres, către mai frumos şi mai cuprinzător în gîndire. Nici una din ideile lui Cantemir, unitatea neamului, crearea unei limbi literare, conceptul de civilizaţie, reclamarea dreptului de viaţă pentru cei ce muncesc, legaţi de servituţile feudale, nu lipseşte în forme mai puţin închegate, desigur, la înaintaşii lui. Opera autorului *Descrierii Moldovei* este încoronarea unei epoci culturale şi nu o excepţie ruptă de cultura vremii sale.

Dimitrie Cantemir făcea parte dintr-o familie de răzeşi moldoveni din ţinutul Fălciului, oameni săraci, dar pe care sărăcia nu-i copleşea, ci-i făcuse luptători dîrzi şi aspri. Aveau acolo un codru, codrul Tigheciului, fără copaci mari, dar cu spini mulţi, cu arbori deşi şi mici, în care duşmanul nu poate pătrunde. Nici boierii nu izbutiră să le cotropească răzăşiile, nici tătarii din Bugeag, vecinii lor, nu-i speriaseră şi nu-i putuseră prăda. Răzeşii se ascundeau în „codrişorul“ lor, unde-şi aduceau vitele şi acolo se apărau ca într-o cetate vie. Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, numeşte codrul strămoşilor săi cu satele libere dimprejur, o „republică" ; era republica celor ce se aflau în faţa tătarilor. Tatăl învăţatului umanist moldovean se numea Cantemir, cu numele unui vestit sultan tătar, ca să arate că nu se teme de tătari. Fusese herghelegiu, şi din slujba la cai ajunsese la slujba în oaste ca lefegiu în armatele străine, căci era foarte sărac şi nu avusese vreme şi mijloace să înveţe carte, nu ştia nici măcar să se iscălească. În Polonia, în războaiele cu suedezii, căpătase un renume militar şi ceva bani, cu care se întorsese în ţară. întîi în Ţara Romînească, apoi în Moldova, unde ia în căsătorie pe a treia lui soţie, Ana Bantăş, dintr-o familie care se trăgea din neguţatori. Din această căsătorie s-au născut fiii lui, Antioh şi Dimitrie. Cînd se năştea fiul al doilea (în 1673), Cantemir ajunsese în Moldova serdar, căpetenia oştilor de pază de la graniţa spre tătari, la marginea ţării, acolo unde stătuseră străjeri şi înaintaşii lui. Moldova era cîrmuită atunci de boierii mari, stăpîni peste nenumărate moşii. Înaintea acestor boieri, mai ales a celor din familiile mai puternice, domnul Moldovei nu mai însemna mare lucru, boierii îl schimbau după voie, cumpărîndu-şi alt stăpîn mai docil de la turci. Cantemir, care ca domn şi-a luat numele de Constantin vodă, a fost ales de boieri la demnitatea supremă a statului feudal, pentru că întrunea toate calităţile cerute unui instrument docil al oligarhiei boiereşti ; era bătrîn, fără carte, fără avere şi moşii, fără sprijin la rude de neam mare. Un singur lucru nu-l puseseră la socoteală boierii. Constantin Cantemir avea doi fii, care puteau nutri în viitor mari ambiţii, ceea ce n-ar fi convenit boierimii. Ca domn, Constantin Cantemir (1685—1693) a fost supus turcilor, în vremea cînd regele Sobieski se lupta cu plăieşii din cetăţile Moldovei, precum a fost supus şi boierilor mari, cărora le-a sacrificat pe învăţatul cronicar Miron Costin, decapitat din porunca lui.

Desigur domnul ales de boieri a simţit greutatea şi umilinţa stăpînirii boiereşti, a încercat, zadarnic, să se sprijine pe oameni din mica boierime de la ţară, dar a transmis fiilor această nemulţumire adîncă asupra felului în care era aşezată stăpînirea Moldovei.

Fiii lui, mai ales al doilea, care arăta aptitudini, trebuia să fie oameni învăţaţi, căci acum ştiinţa de carte însemna o putere a cărei lipsă o simţea bătrînul domn. De aceea a fost adus la Iaşi un grec cu studii în Germania, Ieremia Cacavelas, retor poliglot, pe care Dimitrie Cantemir l-a primit întîi cu pasiunea de a descoperi tărîmuri noi, apoi l-a respins cînd alţii i-au luminat mintea şi l-au făcut să vadă că măiestria formală nu este ştiinţă şi nici comentarea dogmelor nu te ajută să înţelegi lumea fenomenală. În adevăr, Dimitrie Cantemir, trimis la Constantinopol ca ostatec de tatăl său, a folosit timpul pentru studiu. La Academia grecească a patriarhiei, filială spirituală a universităţii de la Padova, erau profesori care predau geografia, anatomia şi deschideau elevilor cunoştinţa tezaurelor literaturilor clasice, elină şi latină, punînd învăţămîntul întreg sub egida filozofiei neo-aristotelice, care se apropia de materialism şi se ridica împotriva misticismului ortodox şi bizantin. Dar Dimitrie Cantemir nu a rămas elevul unei singure şcoli, supus unei singure înrîuriri. A trăit, cu întreruperi, peste douăzeci de ani, la Constantinopol, în oraşul în care se încrucişau diferite curente culturale, neamuri şi interese deosebite. La moartea tatălui său, in 1693, Dimitrie Cantemir a fost ales domn de boierii mari, în frunte cu Iordache Ruset, vornicul, dar turcii plătiţi de Constantin Brîncoveanu, domnul Ţării Romîneşti, nu l-au

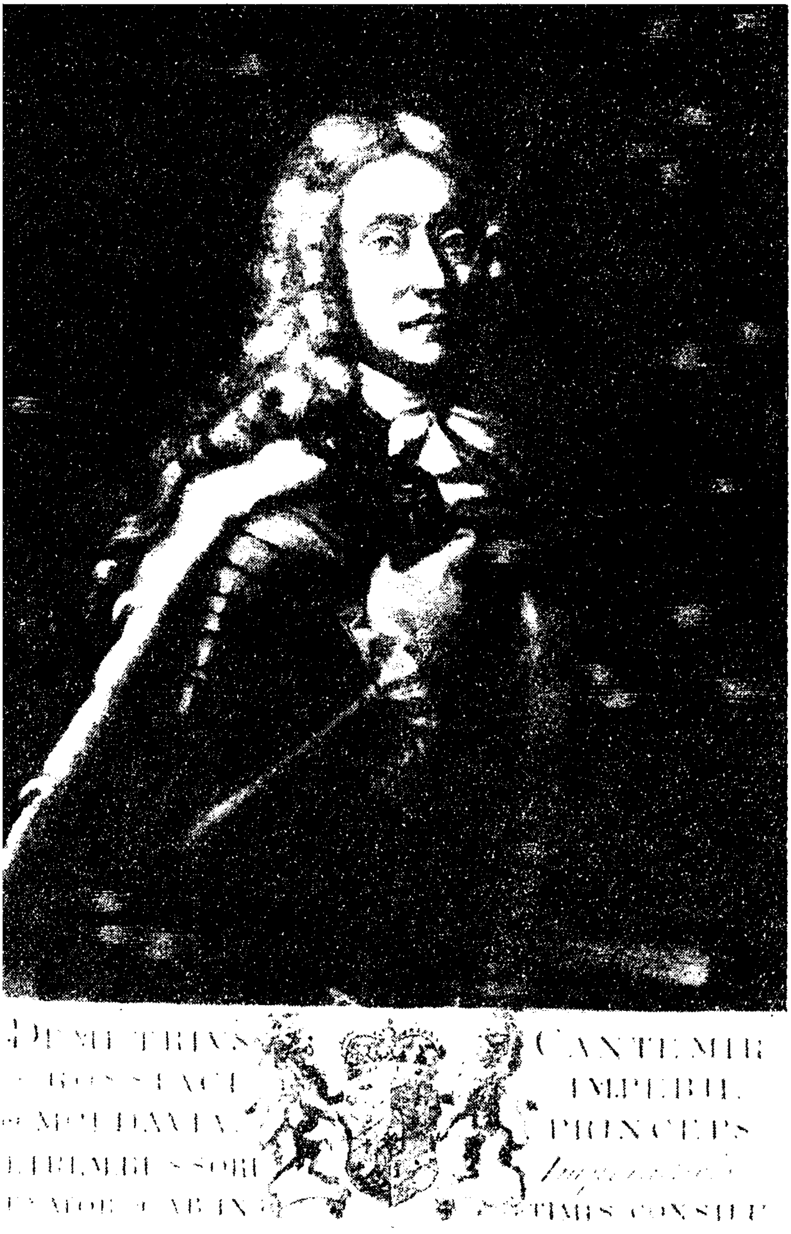
DEMETRIVS
CANTEMIR
IMPERII
PRINCEPS

Dimitrie Cantemir.

recunoscut și au impus în scaunul domnesc pe Constantin Duca, instrumentul domnului muntean. Dimitrie s-a întors la carte, la Constantinopol. Acolo, a făcut cunoștință cu lumea musulmană, cu vechea înțelepciune arabă, cu credințele orientale, de care contemporanii și predecesorii lui se depărtaseră cu teamă mistică. Învață turca, araba și persana, devine primul nostru orientalist. Dar la Poarta otomană mai era și o altă lume decît cea ortodoxă grecească și decît cea musulmană, lumea ambasadelor puterilor străine cu solul marelui rege al Franței Ludovic XIV, al republicii olandeze, al țarului Petru al Rusiei. Dimitrie Cantemir se împrietenește cu toți aceștia, caută să pătrundă în lumea lor, ca s-o înțeleagă.

În timpul șederii lui Cantemir la Constantinopol, s-au petrecut unele fapte determinante pentru direcția ce urma să o ia gîndirea lui. În 1697 a luat parte la lupta de la Zenta, în oastea turcească, și a văzut marele dezastru al armatelor sultanului, pe care nu era să-l uite. Doi ani mai tîrziu, în 1699, se căsătorește în țară cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, domnul muntean, care încercase o politică de eliberare de sub jugul turcesc, și Dimitrie se va socoti, de atunci, moștenitorul politicii lui. Fratele său, Antioh Cantemir, ajutat de facțiunea boierească antimunteană din Moldova, de două ori domn al Moldovei, se arată docil și înțelegător al situației regimului oligarhiei boierești. Pe fratele său mai mic rămas la Constantinopol, îl ține acum la distanță, temîndu-se de marile lui ambiții și de inteligența lui pătrunzătoare.

În sfîrșit, în 1710, la 33 de ani, după o lungă așteptare, Dimitrie Cantemir ajunge domn al Moldovei, din bunăvoința sultanului și a hanului tătarilor, anume pentru că acum era „vreme de oaste". Războiul nordic ajunsese pînă la marginile Moldovei, și Poarta se pregătea să înceapă ostilitățile cu țarul Rusiei, pentru a îndepărta influența rusească din Polonia vecină. Fiindcă trăise la Constantinopol, știa turcește și era fiul unui domn ce se arătase supus, Dimitrie îndeplinea condițiile unui om de încredere, dar demnitarii Porții nu-și dădeau seamă că, pătrunzînd în adîncurile vieții otomane, noul domn recunoscuse acolo putreziciune și mijloacele de exploatare a supușilor, că se alesese din cunoștințele sale cu ură pentru cîrmuirea turcească, tocmai pentru că o cunoștea prea bine.

Noul domn al Moldovei, în puținele luni ale cîrmuirii sale (1710—1711), a căutat să pună în aplicare concluziile trase din studiul împrejurărilor politice și sociale ale vremii sale. Înlăuntru a înlăturat vechile facțiuni boierești, care stăpîniseră cu tatăl și cu fratele său, s-a sprijinit pe boierii noi, a luat din mîna călugărilor greci o serie de mănăstiri, obligînd toate mănăstirile închinate să plătească dare domniei, a scutit în schimb pe țărani de o serie de dări din cele mai grele, a dat privilegii speciale breslei „calicilor", cioclilor, văduvelor sărace.

Politica lui însemna în primul rînd statornicirea unui stat centralizat domnesc, înlăturîndu-se astfel statul cîrmuit de oligarhia marilor familii de moșieri. Un astfel de stat, care corespundea tendințelor vremii, se și înfăptuise în apusul Europei (monarhia absolută), ca și în Rusia, reprezenta un progres față de statul boieresc, care lăsa toate straturile sociale și în special pe țărani la bunul plac al nobililor. Dar pentru a lupta împotriva „marilor familii", trebuia ca domnul să se poată sprijini pe alte pături sociale, pe care însă nu le putea afla în Moldova sărăcită și slăbită: boierimea mică era ruinată și nu putea avansa domnului bani cu împrumut, cînd se ivea vreo nevoie de la turci, orășenii nu se formaseră ca o clasă socială conștientă, țăranii erau striviți de dări și de îndatoririle feudale.

În tratatul de alianță încheiat la Luțk, în Volinia, la 13 aprilie 1711 (s. v.) între Dimitrie Cantemir și Rusia, fără știrea boierilor moldoveni, se prevedeau, în șaptesprezece articole redactate de domnul Moldovei, întîi, eliberarea țării de sub jugul turcesc, al doilea regimul domnesc absolutist al statului independent, „toată puterea va fi la domn", tronul Moldovei va rămîne ereditar în familia Cantemir. Cînd țarul cu oastea lui a sosit la Iași, boierii cei mari s-au împotrivit noii stări de lucruri, dar meseriașii, mazilii, slugile boierești au alergat toți sub steagurile lui Dimitrie Cantemir.

Expediția din 1711 a însemnat o ridicare în masă a poporului pentru independență. La Stănilești, pe Prut, în iulie, se dă bătălia cu turcii, în care oastea rusească și contingentele moldovenești sînt înconjurate de uriașa armată a marelui vizir Mehmed Baltagi. Prin pacea de la Prut, țarul este obligat să se retragă din Moldova și să ia cu sine pe aliatul său, Dimitrie vodă.

În Rusia, Dimitrie Cantemir a stat doisprezece ani, pînă la moarte în 1723. Primii ani i-a petrecut în Ucraina, pe moșiile dăruite de țar, înconjurat de oștenii moldoveni adăpostiți acolo o dată cu dînsul. Din acele locuri, nu prea departe de țara lui, Dimitrie pîndea și observa ce se petrecea în Moldova, primea rapoarte și agenți, aștepta clipa să vie înapoi, într-un nou război, care de astă dată ar fi măturat robia turcească. Dar peste cîțiva ani, el își dădu seama că o asemenea expediție nu va veni în vremea generației lui, o vor vedea alții, într-un alt veac. Dimitrie Cantemir deschisese o cale, dar nu era menit s-o străbată pe toată întinderea ei. În 1716—1718 avusese loc un război austro-turc, în care turcii fuseseră înfrînți, și totuși țarul Petru rămăsese neutru, el avea de construit Rusia de la Baltica; pentru părțile acestea vremea eliberării nu sosise. Atunci fostul domn moldovean și-a părăsit postul de observație din Ucraina, a venit la Petersburg, capitala cea nouă clădită de țar, s-a recăsătorit, după moartea primei sale soții, cu o cneaghină Trubețkoi, și țarul l-a numit *senator*, ceea ce pe atunci în Rusia însemna membru în consiliul de miniștri, care deținea puterea executivă. Astfel învățatul moldovean a devenit sfetnicul politic al cîrmuirii în epoca marilor reforme. Reformele din Rusia sub cîrmuirea țarului Petru însemnau trecerea spre o formă de stat organizată tehnic și laic, în locul statului feudal de coloratură bizantină și bisericească de pînă atunci. Știința și literatura, istoria, geografia ajung discipline în slujba statului și nu în slujba exclusivă a bisericii, ca prin ea să poată sluji indirect statul. Statul bazat pe dvoreani, nobilimea de slujitori ai țarului, era un organism unificat, centralizat și absolutist, după pilda celor din apusul Europei. Dintre sfetnicii tehnicieni străini, care au contribuit la reforma lui Petru, a fost și Dimitrie Cantemir. Putem să-l considerăm ca pe un sfetnic științific al Rusiei și al Europei (Academia din Berlin îl alesese membru al său), pentru chestiunile orientale. Precum spunea atunci Leibniz, numai prin Rusia se vor cunoaște în Europa tainele civilizației Orientului. De aceea Dimitrie Cantemir ia parte la expediția țarului la Marea Caspică, în 1722, și conduce nu numai serviciul de informații și de propaganda pentru popoarele caucaziene, dar întreprinde și cercetări arheologice asupra resturilor vechilor civilizații de acolo.

Lucrările redactate de Cantemir, în timpul șederii sale în Rusia, au fost cerute de societatea cultă și de cîrmuirea țării, în epoca reformelor; *Descrierea Moldovei, Istoria Imperiului Otoman, Sistema religiei mahomedane,* chiar *Hronicul romîno-moldo-vlahilor* au fost instrumente de cunoaștere științifică necesare politicii externe rusești. Ele erau scrise de cel ce stăpînea de mult aceste discipline, dar sub o formă nouă de expunere științifică, părăsind cu totul tendințele mistice din primele lui scrieri. Astfel operele lui Cantemir, redactate în Rusia, sînt înrîurite de spiritul practic, utilitarist care predomina în epoca reformelor.

Dimitrie Cantemir a început să scrie ca autor de cărți filozofice cu caracter religios și a terminat cu opere istorice, științifice și geografice. Desigur, în activitatea marelui învățat moldovean nu trebuie căutată atît contrazicerea între începuturi și concluziile vieții sale, ci mai de grabă evoluția de la un punct de plecare pînă la desăvîrșirea și clarificarea rostului său de creator. În această evoluție, care se rezumă la 25 de ani, între prima și ultima lui scriere, este ușor să urmărim linia dreaptă. Cantemir a scris mai mult în latinește, căci limba latină era pe atunci încă limba universală a științei, forma încercată și cîștigată pentru exprimarea ideilor filozofice și a formulelor științifice. Scriind latinește, Dimitrie vodă se adresa întregii lumi învățate. Dar prima lui scriere, *Divanul lumii cu înțeleptul,* ca și ultima, *Hronicul romîno-moldo-vlahilor,* sînt redactate în romînește. El n-a renunțat deci niciodată la ideea, care era și a unor predecesori ai lui dintre scriitorii romîni din veacul al XVII-lea, de a ridica limba țării la rangul de limbă a științei și a literaturii. Binețeles, Cantemir nu a ajuns la soluția populară a limbii literare, la convingerea că forma de exprimare a poporului este capabila să vehiculeze cele mai adînci idei, dar a mers totuși pe linia culturală progresistă, a renunțării la limba străină, clasică, în favoarea limbii literare create de învățați pe baza îmbogățirii și dezvoltării savante a graiului poporului. Cum această îmbogățire (nu numai lexicală, ci și a formelor de stil) se întemeia pe împrumuturi din limbile clasice, soluția lui Cantemir însemna un compromis între folosirea limbii straine universale a științei și aceea a întrebuințării limbii poporului.

Și filozofia lui Cantemir, din primele lui cărți de tinerețe, poarta pecetea unui compromis, care era al vremii lui, între conformismul religios și înnoirea gîndirii pe temeiul filozofilor clasici, antici și ai Renașterii. În 1698 apare, tiparita la Iași, în tipografia domnească, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul,* de „Ioan Dimitrie Constantin voievod" (cu titlul domnesc, amintind domnia lui de două săptămîni din 1698), carte cu text paralel romînesc și grecesc, dedicată fratelui autorului, Antioh Cantemir, pe atunci domn al Moldovei. Ieremia Cacavela, dascălul, recomanda într-un elogiu tipărit la începutul scrierii, pe elevul său, arătîndu-se pe sine ca „plugariul carele la holda minții tale am ostenit", iar pe domnescul ucenic, „al pravoslavnicei biserici... dorit odor". *Divanul* a fost considerat ca o carte bisericească, a fost copiat pentru biserici și a primit onorurile tiparului, rezervate cărților bisericești și oprite pentru cele laice.

Subiectul cărții, lupta între trup și suflet, între materie și spirit, prin care biserica' înțelege lupta între păcat și între trăirea mistică, pornește de la epistola lui Pavel către galateeni (trupul se luptă necontenit cu spiritul) și a avut o largă răspîndire în literatura universală. Cea mai apropiată ca formă de *Divanul* lui Cantemir, dintre diferitele opere cu această temă, este *Oglinda lumii (Dioptra)*, scriere bizantină a lui Filip Solitarul (secolul XI). Oricît de ortodoxă ar fi fost tema luptei împotriva lumii materiale identificată cu păcatul, *Divanul* nu este, ca tratare filozofică şi ca formă, o carte a bisericii. De obicei, biserica ortodoxă din ţările romîneşti se temea de original; ea imita, traducea, prelucra, dar nu crea o gîndire nouă, şi *Divanul* este singura carte de etică religioasă romînească. Deosebirea principală între linia de cugetare tradiţională, cea cuprinsă în *Dioptra* bizantină, şi a *Divanului* stă în concluzia ei. Concluzia logică, necesară, a dispreţuirii lumii şi a vieţii este ascetismul, şi autorul *Dioptrei* o trage în chip firesc. Pentru Cantemir, însă, lupta împotriva vieţii se dă în viaţă şi nu prin părăsirea ei. Pentru a sprijini această teză el nu recurge la scrierile părinţilor bisericii, ci la stoicii greci şi la Seneca. Formula proprie a lui Cantemir este astfel exprimată lapidar: „Cîte fortuni în lume sînt, toate omului a le trage îi este", şi într-alt loc: „Într-această lume ca într-un război să fii păzit".

Spre deosebire de *Dioptra* şi de cele mai multe scrieri din literatura universală care au ca temă dualismul suflet-corp, lume-înţelept, *Divanul* lui Cantemir adoptă pentru prima din cele trei părţi ale scrierii sale forma dialogului între lume şi înţelept. În privinţa posibilităţilor de compoziţie, dialogul îngăduie apoi trecerea la „împăcarea" între viaţă şi înţelept, din ultima parte. Dar în ceea ce priveşte puterea de convingere exercitată asupra cititorului, ea este slăbită de necesitatea de a îngădui şi adversarului, lumii, să-şi poată exprima independent punctul de vedere, atacînd şi el pe înţelept, care astfel nu mai apare atît de înţelept. Polemica verbală între lume şi înţelept ia forme ironice şi se pare adesea că dreptatea iese de partea păcatului, care pune în încurcătură pe „înţelept". Cînd înţeleptul învinuieşte lumea că e plină de toate deşertăciunile, ea răspunde: „Cu ce fel de socoteală mai rea decît tot răul mă socoteşti? Căci pre mine singur Dumnezeu, ziditorul mieu, dacă m-au desăvîrşit făcut, au n-au zis că-i bine?", la care înţeleptul este silit să răspundă cu cuvinte confuze. Interpretarea dată de Cantemir temei sale cuprindea încercarea de a împăca tradiţia bisericească ascetică cu stoicismul şi de a introduce în tratare forma dramatică a dialogului în dauna scopurilor didactice.

Se pune atunci întrebarea, pentru ce a scris el această operă pseudoreligioasă, în care nu lipseşte contradicţia între două feluri de a gîndi, căci nu poţi folosi pe acelaşi plan pe Erasm, pe Cicerone şi Evanghelia lui Ioan? Cantemir era un ortodox prin tradiţie, un umanist prin cultură, faptul că nu izbuteşte să împace contradicţiile din cugetarea sa printr-o sinteză este destul de curent şi pentru alţi scriitori ai vremii. Ca umanist el trebuie să se sacrifice frumosului. De aceea a creat un dialog, a încercat să înnobileze limba, a introdus versuri şi sentinţe în textul său. A urmărit poate un scop moral, dar desigur şi unul literar.

Versificaţia lui Cantemir este cîteodată naivă, informă, ca în stihurile dedicate stemei:

Cărunteţe veadă, bătrîneţe agiungă.
Slăvit fericeşte-l cu viaţă-ndelungă

Alte ori se apropie de gluma populară, care fără sfială este introdusă în această carte cu temă bisericească:

Copilul neînvăţat dobitoc mic creşte,
Iară mare făcîndu-se, bou mare se numeşte.

Dar versul cantemirian se înaltă totuşi uneori la o formă de exprimare lapidară superioară :

Mort să vieţuieşti ; viu îţi trebuie a muri.
Deprinde-te dară, pînă a nu muri, a muri.

Un alt vers, inspirat din Seneca, contrazice tendinţa religioasă a scrierii:

Prea tîrziu este viaţa cea de mîine ; trăieşte astăzi.

Dialogul lui Cantemir nu este o simplă juxtapunere de poziţii contrare, în care se ghiceşte acelaşi autor, el are un caracter real dramatic, cîteodată chiar coborînd la ocară. Scriitorul îşi închipuie lumea şi înţeleptul ca pe oameni care se ceartă, coborînd din empireul filozofiei la invectivă. Lumea strigă înţeleptului : „Bre, hei, om necunoscător. Vine-mi ca nepărăsit de tine să rîd. Dară nu te vezi că şi tu în mine şi prin lumina mea îmbli şi cu dînsa în toate trebile te slujeşti, şi zici că lumină n-am ?“.

Scriitorul, cultivat în frecventarea literaturii clasice greceşti, ştie să aplice, în versuri ca şi în proză, formele care în cîteva cuvinte luminează o situaţie abstractă. Lumea spune : „Şi mă ţin cu oamenii şi oamenii cu mine“. Nici unul dintre predecesorii lui Cantemir, în literatura romînă, n-ar fi găsit aşa ceva. Comparaţiile lui sînt vădit poetice, concret pentru abstract : „Toate zestrele tale ca nourul şi ca umbra nourului să fie am cunoscut“.

Încercarea lui Dimitrie Cantemir de a reforma limba literară nu atinge încă gradul de transformare a graiului romînesc pe care-l întîlnim în scrierile lui de maturitate, dar şi în *Divan* se vede tendinţa de a schimba topica frazei (ca în citatul de mai jos : „Le-au cu pămîntul alăturat“) şi de a crea cuvinte noi, socotite necesare pentru noţiunile folosite de scriitor : „nemoarte“ (nemurire), „să înmijlociază“. De observat că în *Divan* autorul recurge în creaţia lui lexicală, nu atît la neologisme străine, cît mai ales la fondul romînesc al limbii. Iată un fragment dintr-o suită retorică : „...Caii şi carele lui pe cîmpuri le-am fărîmat, călăreţii lui pe dealuri şi pedestraşii lui pe şesuri vulturii şi alte a ceriului paseri le-au mîncat, armele lor rugina le-au topit, cetăţile lor alţii le-au fărîmat şi le-au cu pămîntul alăturat...“. Fraza are ritm şi trezeşte totodată imagini epice.

Aşadar, *Divanul lumii* apare ca o scriere de gîndire proprie, cu influenţe clasice, ca o încercare de reformă literară, în care se fac experienţe de stil şi de lexic. Dar Cantemir a mers mai departe, a strecurat în cartea lui, care se părea a sta în umbra bisericii, şi ideile lui sociale, împotriva boierimii mari a Moldovei, hrăpăreţe, asupritoare, exploatatoare ; „Ispita“ înţeleptului adresată lumii apare sub chipul boierului moldovean care vrea să ajungă la avere, la putere, la stăpînire. Mai întîi, vrea avere, pe care o capătă din tezaurul lăsat de părinţi, dar acesta nu ajunge, el va trebuie să jefuiască pe fraţi şi pe prieteni. Boierul nu se mulţumeşte, „eu poftesc moşii şi moşteniri, adică sate, ţarini, vii“. Lumea îi răspunde că acum oamenii „în mare strînsoare fiind“ (aluzie la răzeşii care nu-şi pot plăti birul), „îşi vînd moşiile şi satele... cu eftin preţ le vei cumpăra, cu moşii, cu ocine te vei face“. Boierul vrea apoi tîrguri şi i se răspunde că deşi dreptul de a le cumpăra îl au rudele vînzătorului (vechiul drept de preempţiune), totuşi acele rude se vor speria de puterea boierului mare, şi el va lua cu preţ scăzut moşia şi tîrgul. Dar moşierul adaugă : „şi cinste politicească cer şi poftesc“. Lumea îi răspunde : „Fiete unde între oameni pasă ; şi ei, precum că bogat eşti, ştiindu-te, locul cel mai de sus şi capul mesei îţi vor arăta". Aceste pagini devin o satiră amară a societăţii feudale moldoveneşti. Boierul vrea şi mai mult: „între stăpîniri să mă învrednicesc". Şi aceasta se poate. „Cu puterea avuţiei, boieria îţi vor da şi încă cea mai de frunte; pînă în cît cu al banilor agiutor şi domnia şi crăia, măcar şi împărăţia poate să agoniseşti". Este vorba, fireşte, de Moldova, de vremea în care boierimea bogată putea să cumpere cu bani moşiile răzeşilor săraciţi, să omoare pe adversari, să cumpere demnităţile şi chiar domnia. Ce caută aceste cuvinte în cartea „doritului odor al bisericii pravoslavnice"? Să nu se uite poziţia socială a lui Dimitrie Cantemir. Era fiu de domn şi frate de domn, dar rămas fără moşii, fără avere; tatăl şi fratele său suferiseră umilinţa stăpînirii marilor boieri. Şi mai trebuie să ţinem seamă de încă un lucru, cunoaşterea unui popor vrednic şi nenorocit, pe care un gînditor politic, înnoitor, nu-l putea uita din socotelile sale. Dimitrie Cantemir a luptat împotriva marii boierimi, pentru un stat romînesc domnesc centralizat; primele ecouri ale acestei lupte apar în chip alegoric în *Divanul lumii cu înţeleptul.* Înţeleptul nu era numai un înţelept religios.

Fireşte, pentru istoria literaturii romîne sînt importante, în primul rînd, scrierile lui Cantemir alcătuite în romîneşte, numai acestea formează un moment în dezvoltarea stilului literar, pe cînd cele latineşti rămîn interesante numai pentru gîndirea filozofică şi social-politică a autorului.

A doua lucrare a lui Dimitrie Cantemir, din epoca lui de formaţie, este intitulată în limba latină, *Sacrosanctae scrientiae indepingibilis imago (Imaginea ştiinţei sacre, care nu se poate zugrăvi)*, titlu care cuprinde, voit, un paradox. Ştiinţa sacră este, fireşte, teologia, ea nu se poate zugrăvi, fiind abstractă, dar poate fi înţeleasă printr-o imagine, alegorică însă. Cartea a fost redactată în anul 1700 (autorul avea 27 de ani), la Constantinopol. Ea este dedicată fostului său profesor grec, Ieremia Cacavela. Concepută în două volume, scrierea a rămas neterminată, la primul său tom. Ea cuprinde discutarea unor probleme de metafizică şi de etică (aceasta numai în partea a şasea şi ultimă, care tratează despre predestinaţie şi liber arbitru). Filozofia metafizică a lui Cantemir purcede de la ortodoxie, are dogma bisericii, dar pune cu curaj principalele probleme ale filozofiei laice, care se discutau în vremea lui. Din nefericire pentru claritatea gîndirii acestei scrieri, autorul ei adoptă forma de expunere alegorică (la fel ca şi în *Divan*, şi mai tîrziu în *Istoria ieroglifică)*: revelaţia este o oglindă, creatorul este un bătrîn etc. ceea ce înseamnă că între cugetarea abstractă şi scrisul în imagini concrete, poetice, Cantemir adoptă pe cel din urmă.

Prima parte a *Imaginii* discută problema denumită azi teoria cunoaşterii, în care respinge materialismul „învăţaţilor secolului acestuia", cei ce cred în cunoaşterea prin simţ, cît şi a celor ce se întemeiază pe raţiune ca să ajungă la cunoaştere. Pentru Cantemir, singurul izvor al cunoaşterii este revelaţia divină; el ştie şi discută însă şi celelalte poziţii ale filozofiei.

A doua parte se ocupă cu ceea ce se numea atunci „filozofia fizică", aceea care priveşte materia şi originea ei. Aici scriitorul romîn reproduce în mare parte teoria filozofului flamand Jean Batista van Helmont, din prima jumătate a secolului al XVII-lea, cel care propusese o teorie atomică (atomii nediferenţiaţi stau la baza materiei); filozoful îi denumeşte *arhei.* Sub influenţa *blas*-ului, element de energie invizibil, atomii se reunesc şi materia se diferenţiază. Cantemir încearcă, în chip nesatisfăcător, să împace credinţa divină cu explicaţia naturală a lui Van Helmont, sacrificînd teoria cunoaşterii prin experienţă a acestui filozof.

A treia parte: *Progresul* (am zice dezvoltarea, evoluţia creaţiei) pune problema teismului (intervenţia permanentă a creatorului în viaţa creaţiei sale) şi a deismului (după creaţie, creatura urmează legile sale proprii şi fără intervenţia superioară). Cantemir înclină spre ultima teză, deci pentru „o ordine a materiei", deşi face concesii şi celei dintîi; aceste teze sînt cele oficiale ale bisericii.

Partea a patra conţine problema timpului, în care scriitorul dezvoltă o cugetare originală. Pornind de la sfîntul Augustin („timpul este mijlocul cu care măsuram mişcarea corpurilor"), Cantemir dă timpului o definiţie statică: timpul este un fragment din infinitate, legat de fiecare lucru trecător.

Partea a cincea se ocupă cu vechea dispută medievală a *universalelor* şi *nominalelor* (noţiunile sînt forme abstracte create de mintea omenească, sau dimpotrivă sînt realităţi transcendentale). Cantemir admite al doilea punct de vedere, platonic, care se potriveşte cu învăţămîntul bisericii.

Partea a şasea discută *liberul arbitru* şi *predestinaţia*, adoptînd o soluţie medie: partea „divină" din om este supusă predestinaţiei, partea materială poate influenţa pe cea divină şi este înzestrată cu liber arbitru.

Această scriere, prima operă de metafizică datorită unui romîn, are meritul unor idei originale, de exemplu definirea dată timpului şi punerea în discuţie, pentru prima oară, la noi, a principalelor probleme de filozofie metafizică. Dar concluziile trase de Cantemir din prezentarea chestiunilor metafizice nu sînt acelea ale progresului gîndirii, pe care le cunoaşte, ci dimpotrivă, cele bazate pe tradiţia bisericii.

Care este, în aceste condiţii, originea acestei scrieri în limba latină, deci adresată învăţaţilor din lume şi nu numai romînilor, redactată la Constantinopol, unde autorul ei se afla sub înrîurirea marei şcoli a patriarhiei ortodoxe? Se pare că iniţiativa redactării metafizicii lui Cantemir porneşte de la controversa care despărţise, la sfîrşitul veacului al XVII-lea, pe profesorii Academiei ortodoxe: pe de o parte Theofil Coridaleu şi Ioan Cariofil, adepţii filozofiei materialiste şi a neo-aristotelismului, pe de altă parte, Meletie Syrigos şi alţii, apărătorii tradiţionalismului teologic ortodox. În vremea cînd redactează Cantemir *Imaginea ştiinţei sacre*, Academia şi învăţămîntul ei filozofic se aflau sub înrîurirea necontestată a curentului tradiţionalist. Punctul de vedere ortodox era acela al cunoaşterii prin revelaţie, şi această concepţie se poate recunoaşte şi în celelalte soluţii date de scriitorul romîn problemelor metafizice. Cantemir a scris deci în latineşte această scriere, în mare parte polemică, sub influenţa şcolii ortodoxe de la Academia patriarhiei. A scris-o poate la cererea profesorilor de acolo, sau, mai probabil, le-a oferit cartea căreia nu i s-a recunoscut caracterul oficial, pentru că filozofii marii şcoli au găsit în ea prea multă originalitate de gîndire, în faţa căreia trebuiau să rămînă prudenţi.

Legăturile lui Cantemir cu Academia de la Constantinopol se confirmă şi prin *Logica* lui, tot în latineşte (circa 1701), deoarece acest mic manual poartă în titlu indicaţia „ad mentem neothericorum philosophorum" (scrisă pe măsura înţelegerii elevilor în filozofie), ceea ce arată că avem a face cu un manual didactic, destinat unei şcoli superioare. Cuprinsul cărţii întăreşte această părere, scrierea reprezintă o prescurtare a manualelor universitare de logică folosite în occident în secolele al XVI—XVII-lea. Este foarte probabil că Dimitrie a avut elevi, cărora le-a predat logica, fie pe cale particulară, fie chiar la Academie, unde învățase.

În introducerea la *Logică* Dimitrie Cantemir dezvoltă idei umaniste, recomandînd cititorilor (elevilor) să citească operele antichității, „comoara disciplinei minții lăsată de antichitate“.

Tot pe atunci a scris Cantemir, în limba turcă, *Tratatul de muzică turcească*, foarte apreciat în cercurile musulmane. El cuprinde și unele compoziții muzicale proprii, între care *Cîntecul lui Cantemir* care se cînta pînă tîrziu în anii următori de lăutarii de la Stambul.

Metafizica și *Logica* lui Cantemir au fost redactate în latinește, pentru că se adresau lumii savante străine din jurul Academiei de la Constantinopol. *Istoria ieroglifică* se adresează cititorilor romîni și a fost scrisă în limba romînă. Fără îndoială că din punct de vedere literar această scriere este cea mai importantă dintre operele lui Dimitrie Cantemir; *Divanul* și *Hronicul*, deși scrise și ele în limba țării, sînt mai departe de literatura propriu-zisă decît *Istoria ieroglifică*, operă în care fantezia, imaginația și fabula joacă rolul cel mai important.

Istoria ieroglifică sau „istoria secretă“ este o scriere în care scrisul trebuie descifrat, întocmai ca la textele egiptene scrise în alfabetul sfînt (ieroglific), cunoscut numai de cei inițiați. Și această carte romînească a lui Dimitrie Cantemir a fost scrisă la Constantinopol, în anul 1705, sub titlul „*Istoria ieroglifică în douăsprezece părți împărțită, așișderea cu 760 de sentințe frumos împodobită*“.

Subiectul scrierii îl constituie aventurile complicate ale vieții politice a vremii, în care toate personajele iau forma unor animale, dar reprezintă oamenii contemporani cu autorul. Cheia de la sfîrșit lămurește pe cititor asupra numelor adevărate ale actorilor romanului și asupra figurilor abstracte din text care privesc fapte concrete din viața politică. *Istoria ieroglifică* este un capitol de istorie contemporană, travestită. Cvadrupedele, mai mult fiare decît animale domestice, sînt boierii moldoveni, în rîndurile cărora se întîlnește și animalul mitologic inorogul (licorna), întruchiparea autorului, Dimitrie Cantemir.

Acțiunea nu cuprinde decît doi ani din istoria Țării Romînești și a Moldovei, 1703—1705, și se desfășoară mai ales la Constantinopol unde trăia scriitorul, și unde se hotăra soarta celor două țări. Intrigile și banii lui Constantin Brîncoveanu, domnul muntean, aduc în scaunul Moldovei, în 1703, pe Mihai Racoviță, aratat ca o unealtă naivă a vecinului său și a marilor boieri moldoveni, care pradă țara cum le este voia. Noroc că intervin frații Cantemir, care au milă de țară și, cu toată lupta sălbatică dusă de boieri pentru stăpînire și de turci pentru exploatarea la sînge a Țărilor romîne, ei izbutesc să înlăture momentan regimul sălbatic instaurat în Moldova. Antioh Cantemir ajunge domn al Moldovei în 1705, cumpărînd domnia de la turci, iar fratele său, Dimitrie, capătă satisfacții morale și materiale. La atîta se reduce temelia istorică de fapte a *Istoriei ieroglifice*, cam puțin pentru un roman sau o epopee în proză.

Dar ca gen literar *Istoria ieroglifică* se apropie cel mai mult, cu toată forma sa profund originală, de pamfletul politic și social.

Cartea aceasta nu putea fi difuzată larg, ea se putea citi numai de către inițiați, pe ascuns, dezvăluind precum se arată în introducere fapte care „așa

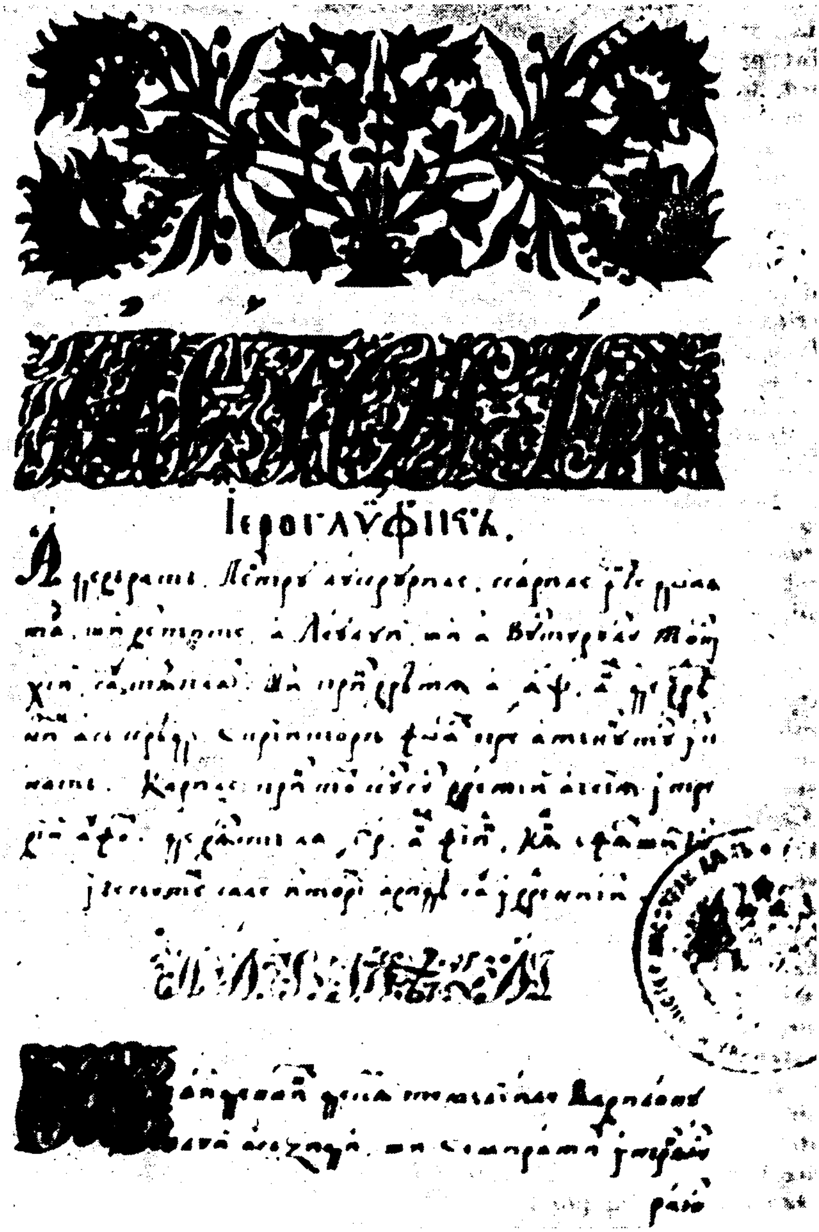

Pagină din *Istoria Ieroglifică* (fila 13).

de tot dezvelite în mijlocul teatrului (în public) cititorilor a le scoate şi faptele într-ascuns fără nici o siială (teamă) în faţă a lovi, nici cinsteş, nici de folos a fi am putut judeca". În adevăr, în povestirea animalelor se descoperă lucruri cumplite pentru contemporani: prada exercitată asupra ţării de către boieri (arătaţi cu numele lor, la cheie), necinstea doamnei Ana Racoviţă, soţia lui Mihai vodă, prostia lui Antioh Cantemir, fratele autorului, care era pe atunci domn al Moldovei, şi mai ales putreziciunea, venalitatea Imperiului otoman şi a demnitarilor săi, care sînt denunţate, rămînînd totuşi sub mască, căci proclamarea adevărului nu ar fi fost lipsită de urmări primejdioase.

Critica lui Cantemir nu se mărgineşte la atacurile personale destul de vehemente, ci cuprinde în general şi păturile superioare ale societăţii feudale romîneşti (din amîndouă ţările), precum şi întreaga cîrmuire de atunci a Imperiul otoman; ea se ridică la rangul unei satire politice şi sociale, cea mai completă şi mai pătrunzătoare din toată vechea noastră literatură.

Istoricii romîni, cîţi au scris despre Dimitrie Cantemir, n-au relevat nici unul acest caracter de polemică socială şi, pînă la un punct, antifeudală, al *Istoriei ieroglifice.* Şi totuşi era uşor să se înţeleagă convingerile politice ale autorului din singurul fapt că toţi boierii Moldovei sînt personificaţi în această scriere prin fiare „care de vărsarea sîngelui nevinovat se bucura şi viaţa hireşă (proprie) în moartea streină le stăruieşte", iar boierii munteni sînt păsări de pradă, „carele într-o zi sînge de nu vor vărsa şi moartea nevinovatului de nu vor gusta, a doua zi pieirea sa fără greş o ştiu". Cu dreptate, zice Cantemir, se răscoală împotriva lor cei mici, insectele, adică ţăranii. Răscoala aduce fiarelor, adică boierilor, „pedeapsă şi ocară". El îndrăzneşte să spună, pentru că scrie într-o istorie secretă, că „unde pravila (legea) în silă şi în tărie, iară nu în bună socoteală şi dreptate se sprijină, acolo nici o ascultare a supuşilor trebuitoare nu este". Legea este cea feudală, supuşii au dreptul să respingă o astfel de lege, pentru că ea se confundă cu silnicia. O spune Cantemir prin gura unui ţăran care vorbeşte adunării boierilor, întocmai ca ţăranul de la Dunăre al lui La Fontaine; cuvîntarea lui este definită „Jalea şi tragerea neamului moldovenesc". Cantemir comentează astfel cuvîntarea ţăranului: „Spre opreala voii slobode (libertăţii) nici mii de lanţiuje (lanţuri), nici zeci de mii de închisori pot ceva face". Asistăm la adunarea celor asupriţi, a ţăranilor, a slugilor boiereşti, a micilor orăşeni, în care se strigă: „A noastră elefterie (libertate) a cunoaşte să le facem (boierilor) ca altă dată să priceapă". Unii spun: „Cum, cu singură numai tăcerea spre robie şi supunere veşnică ne vom lăsa?" Robia şi supunerea veşnică sînt, fireşte, şerbia ţăranilor.

Dimitrie Cantemir pune în gura boierului înţelept, Constantin stolnicul Cantacuzino, aceste cuvinte, care în realitate definesc punctul de vedere al scriitorului: „A muştelor (ţăranilor) prieteşugul şi frăţia, iară nu vrăşmăşia şi veciniia să poftim". Vecinia este starea vecinilor, a ţăranilor şerbi de pe moşiile boiereşti. Nu este de loc exclus ca Dimitrie Cantemir să fi gîndit atunci, acoperit de forma tainică a istoriei sale, la eliberarea şerbilor; să nu uităm că decretul de dezrobire a rumînilor şi a vecinilor a fost emis cu patruzeci de ani mai tîrziu, în vremea reformelor lui Constantin Mavrocordat. Reforma, sub presiunea celor asupriţi, putea fi prezentă în cugetul celor înaintaţi, cu vederi largi, încă de la începutul secolului. Singure aceste pasaje din *Istoria ieroglifică* fac din ea o carte rară și semnificativă pentru vremea ei a istoriei noastre literare.

Dar ideile politice ale acestei scrieri nu se rezumă numai la revelația luptei antifeudale, ele se completează cu dezvăluirea dominației de jaf a Imperiului otoman, împotriva țărilor romîne. Imperiul sultanilor este înfățișat ca un templu măreț, cu statui de idoli, cu făclii aprinse, în care tronează zeița lăcomiei, în fața căreia oricine se închină, trebuie „să-și scuture buzunarele“, să nu rămînă cu nici un ban. Slujitorii lăcomiei, ai zeiței ce întruchipează cîrmuirea turcească, sînt cu toții niște robi, robi ai mitei, robi care înghit toate veniturile statului. Acest imperiu, ros pe dinăuntru, așa cum l-a putut cunoaște Dimitrie Cantemir în anii lui de ședere la Constantinopol, este blestemat și putred, prăbușirea mărețului edificiu se poate prevedea de cei care-l cunosc pe dinăuntru. Sub statuia idolului care tronează ca stăpîn în templu arde un cuptor de foc nestins, pentru care, la cheia de la sfîrșitul scrierii, găsim această explicație, destul de acoperită, „scaunul de foc“ înseamnă „pedeapsa lăcomiei“. Deci sub tronul împărăției osmane arde un foc nestins, al celor asupriți, care va aduce într-o zi pedeapsa lăcomiei ; imperiul se va prăbuși, ros fiind pe dinăuntru. Chipul zeiței lăcomiei este *veșted*, proclamă Cantemir, și adaugă, la încheiere : „Lăcomia de rîvna tuturor *bolește*“. Imperiul otoman, întemeiat pe lăcomie, adică pe jaf, este un organism bolnav, al cărui sfîrșit poate fi prevăzut. Între acțiunea politică a domnului, care a ridicat steagul independenței Moldovei de sub jugul turcesc, în 1711, și scriitorul care observă cu ură, cu ironie, dar și cu înțelegere deplină decăderea puterii turcești, este o perfectă consecvență. Gîndirea politică în *Istoria ieroglifică* este organică, străbate adică în chip unitar și consecvent întreaga scriere, faptele individuale îi sînt subordonate și explicate de această concepție generală : combaterea tiraniei boierilor și a turcilor. În schimb, gîndirea metafizică joacă un rol de ornament, nu mai este, ca în scrierile precedente ale lui Cantemir, scopul lucrării. De aceea ea se ivește sporadic și adesea cu contraziceri, sub formă de cugetări pe marginea unora din episoadele povestite. Interesant este însă de observat o îndrumare a filozofiei sale spre materialism, pe care o considerăm ca rezultatul maturizării spiritului său. Profesiunea de credință deistă apare clar în *Istoria ieroglifică :* „Ziditoriul... zidirea săvîrșind, de lucru se odihnește și... odată numai poruncind, din veci și pînă în veci, zidirea (creația) ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă“. Așadar creația, lumea, evoluează după legi prestabilite. Aceste legi sînt valabile și pentru viața socială, nu numai pentru cea materială, și aici este punctul cel mai interesant al filozofiei lui Cantemir. „Lucrurile muritorilor“, deci viața omenească, se împart în „tîmplătoare“, supuse hazardului, și „ființești“ adică supuse legilor naturii. „Cele ființești, precum începutul, așa sfîrșitul, după a firii urmare, afară de tot prepusul (îndoială), precum sînt a le pricepe și a le giudeca îndrăznind și putem“. Cei ce caută legile dezvoltării omenirii sînt filozofii : „Sufletul filozof nu numai cum și ce s-au făcut, ci și pentru ce așa s-au făcut, cercetează“. Filozoful caută cauza lucrurilor și evoluția lor, dar cunoașterea se întemeiază pe simțuri, împotriva doctrinei cunoașterii prin revelație, susținută în *Imaginea științei sacre*. „Toată știința (cunoașterea) din povața (experiența) simțurilor se află“ și adaugă „Experiența și ispita (cercetarea) lucrurilor mai adevărată poate fi decît socoteala minții (raționamentul) și argumenturile arătării de față (experiența simțurilor) mai tari decît toate chitelele“ (raționamentele). Există însă o „mai dinainte știință“, pe care astăzi o numim apercepție, „pre atîta agiutorește mai dinainte știința în mintea adulmecătoare“ (cercetătoare). Fără a constitui un sistem organizat, cugetările filozofice ale autorului *Istoriei ieroglifice* dovedesc scuturarea întunecimii mistice, de care mintea lui se eliberează, și progresul lui pe calea spre știință.

Istoria ieroglifică formează o tranziție în opera lui Dimitrie Cantemir, pe drumul de la metafizica mistică la cercetarea științifică. Concepțiile materialiste care apar acum în gîndirea autorului nu pot fi aplicate în expunerea subiectului său, pentru că acest subiect este tratat ca un roman și un pamflet, căruia în esență, nu i se potrivesc metodele de cercetare științifică.

Prezentarea vieții omenești sub formă de povestire, cu personaje din lumea animalelor, era o formă des întrebuințată în literatura medievală; *Istoria ieroglifică* a fost pusă alaturi de *Roman du renard* din literatura apuseană și de *Fiziologul* din cea bizantină. S-au semnalat unele modele de inspirație ale lui Cantemir, între care *Etiopicile* lui Heliodor, din care scriitorul romîn a împrumutat planul expunerii (partea a doua a scrierii povestește fapte anterior celor expuse în partea întîi), precum și figura Camilopardalului (girafa). Totuși, trebuie să subliniem că originalitatea formală și de conținut a povestirii (basm cu personaje din lumea animală, împletit cu o profuziune de proverbe, versuri și cugetări orientale și clasice, chiar și populare romînești) o face greu de clasificat ca gen literar.

Proverbele și cugetările marginale, pe care în introducere Cantemir le numește „sentenții“ (putea să le zică: cuvinte alese) — sînt semănate în text, dîndu-i un aspect cu totul particular. Motivul folosirii acestor nenumărate proverbe nu este acela de a moraliza istoria, ca la vechii cronicari, ci de a o înfrumuseța. „Nu atît cursul istoriei în minte mi-au fost, precît și spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă la simcea (materie) groasă ca aceasta, pre aspra piatră și îndelungată ascuțitura să-i fie trebuit am socotit“. Materia „groasă“ pe care Cantemir vrea s-o subțieze este, de la sine înțeles, limba romînă și stilul literar în această limbă.

Unele din cugetările trecute între paranteze în *Istoria ieroglifică* sînt împrumutate înțelepciunii populare („Cine nu vrea să frămînte, toată ziua cerne“), altele, înțelepciunii autorilor clasici (Hesiod, sfîntul Augustin), dar, fara îndoială, multe sînt compuse de însuși scriitorul, de pildă: „Căci dreptății dreptate a nu face peste putința este“, „În trii chipuri și ca cum prin trii porți în luntrul palaturilor cunoștinții lucrurile a intra putem: prin pildele celor trecute, prin deprinderea cestor de acum și prin buna socoteală a celor viitoare“. *Istoria ieroglifică* este o istorie comentată, dar mai ales împodobită cu cugetări.

A doua podoabă, cu care Cantemir a vrut să înfrumusețeze povestirea, o formează versurile. Proza însăși este ritmată iar versurile, care întrerup expunerea faptelor, formează imagini alegorice, ca acestea:

Prundul Evfratului mărgăritariu naște,
Cămila din iarbă cele scumpe paște

ceea ce înseamnă că Mihai Racoviță al Moldovei, căsătorindu-se cu frumoasa Ana, a cules un mărgăritar. Sau alt vers de același stil:

Cine lutul galben pentru ziua neagră scoate
Fîntîna Nilului în casă-și a avea poate.

(lutul galben, ușor de înțeles, este aurul, averea). Uneori versurile au un ritm popular:

Ochi umezi să le ștergem,
La moșie să ne mergem...
Să se urce fără cale
Și să-și cate ale sale.

Descrierea unei nunți, în lumea animalelor, e făcută în chip de basm ritmat, și cu o nuanță de ironie: „Țînțarii cu fluere, greierii cu surle, albinele cu cimpoi, cîntec de nuntă cîntînd, muștele în aer și furnicile pe pămînt, mari și lungi danțiuri ridicară; iară broaștele toate, împreună cu brotăceii, din gură cîntec ca acesta în versuri tocmit cînta“ (urmează versurile de batjocură, pentru mireasa care nu și-a păzit fecioria; e vorba de însăși doamna Moldovei).

Ironia, satira predomină în această scriere amară; celui ce se prezintă la Poarta otomană, i se spune: „Cum mai curînd aleargă și cît mai mult adu“.

Portretele sînt caricaturi pline de batjocură. Dositei, patriarhul de Ierusalim, conducătorul curentului religios tradiționalist al ortodoxiei, cu mare influență în țările romîne, este prezentat cititorilor sub forma unui bivol: „Bivolul de China la trup este negru, la cap alb, la picioare pag, la coamă comos ca caii de Schitia, la isteciune din vulpe nu rămîne, iară hirisia (caracteristica) cea mai chiară îi este, totdeauna, a rage și nepărăsit a mugi“.

Ritmul povestirii urmează o anumită melodie, o spune și autorul, vorbind de durerea tuturor, cînd s-a aflat de prinderea Inorogului, „precum ca o muzică să fie tocmite se părea, carile o harmonie tînguioasă la toată urechea aduce“. „Plecatu-s-au cornul Inorogului, împiedicatu-s-au pașii celui iute, închisu-s-au cărările cele neumblate, aflatu-s-au locurile cele necălcate, în silțele (cursele) cele întinse au căzut, puterii vrăjmașului s-au vîndut, surcelele i-au uscat, focul i-au ațîțat“.

Vrînd însă să creeze un nou stil literar pentru limba romînă, Cantemir nu nimerește întotdeauna o proză ritmată, ci cade adesea în păcatul formulării unor lungi fraze lipsite de formă arhitectonică, un fel de retorică neconsistentă și greu de înțeles, care purcede de la stilul renașterii tîrzii, al barocului iezuit. Și în privința lexicului, înnoirile lui Cantemir nu sînt totdeauna fericite, el recunoaște că „după asupreala voroavei“ (nevoia exprimării unor idei) a fost silit să introducă în limbă neologisme „elinești și latinești, cuvinte și numere (numiri) și aceste expresii străine“, nu puțină întunecare pot să aducă. Stilul și lexicul lui Cantemir, cu împrumuturi din limbile clasice, este socotit de dînsul ca o nevoie cerută de subiectul literar-filozofic, și el se teme, nu fără temei, că poate aduce „întunecare“. Acesta este motivul pentru care *Istoria ieroglifică*, deși o carte cu multe frumuseți, nu este totuși o carte în întregime frumoasă.

Intre redactarea *Istoriei ieroglifice* (1705) și a *Descrierii Moldovei* au trecut 11 ani, în care Dimitrie Cantemir nu s-a mai adresat publicului cititor, fiind prins în vîrtejul acțiunii politice. In această vreme are loc faptul principal al vieții lui politice, încercarea de a dobîndi independența Moldovei de sub jugul turcesc. Retras în Rusia, Cantemir poate scrie acum pentru un cerc mult mai larg de cititori, se poate adresa lumii învățate din Europa. Faptul că principalele lui scrieri din această perioadă, pînă la alcătuirea în romînește a *Hronicului*, sînt latinești, arată că se adresa celor ce știau și foloseau această limbă, ca mijloc internațional de circulație a științei. Lucrările romînești se adresau romînilor, cele latine priveau comunitatea europeană a oamenilor învăţaţi, şi Miron Costin, în scrierile sale în limba polonă, şi Constantin Cantacuzino stolnicul, în corespondenţa sa ştiinţifică în greceşte şi în italiană, se adresau lumii savante, pentru a-i aduce la cunoştinţă existenţa şi istoria poporului romîn cu date despre pămîntul locuit de acest popor. *Descrierea Moldovei*, prin accentuarea originii romane a poporului şi a limbii romîne, continuă şi dezvoltă ideile şcolii cronicarilor noştri.

Încă din 1714 Dimitrie Cantemir fusese ales membru al Academiei din Berlin şi la îndemnul membrilor acestei adunări de învăţaţi s-a apucat să scrie cartea, al cărei titlu complet este : *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*. *Descrierea Moldovei* cuprinde trei părţi. Partea geografică : numele Moldovei (cu date despre originea poporului romîn), graniţele, apele, împărţirea pe ţinuturi, munţi, cîmpii şi păduri, animale, deci geografie fizică şi economică ; partea a doua, politică, tratează despre organizarea statului feudal al Moldovei, adică despre domnie, dregători, oaste, legi, venituri, nobilime şi ţărănime, obiceiurile populare, deci cu mult mai mult decît anunţă titlul. În sfîrşit, partea a treia este intitulată *Despre starea bisericească şi literară a Moldovei*, în care intră capitole despre religie şi biserică, limba şi literatura romînă. Planul *Descrierii Moldovei*, surprinde prin lărgimea preocupărilor incluse în cadrul unei „descrieri“. Nici una dintre geografiile vremii, în Europa, nici cea folosită de Dimitrie Cantemir, *Geografia universală*, a lui Philippe Cluvier, nici cea grecească a lui Meletie de Arta, fostul profesor al lui Cantemir la Academia din Constantinopol, nu sînt alcătuite pe un plan aşa de larg ; ele privesc numai ţara şi organizarea statului, dar nu şi obiceiurile stăpînirii, vorbesc de nobilime, clasa conducătoare, dar nu şi despre popor. Singur istoricul şi geograful polon din veacul al XVI-lea, Martin Cromer, se apropie de concepţia descrierii unei ţări, aşa cum este înţeleasă în *Descrierea Moldovei*.

În special atenţia dată poporului, descrierea obiceiurilor de la nunţi şi înmormîntări, enumerarea tuturor figurilor fabuloase din tradiţia populară (paparudele, drăgaica, zînele şi zburătorii), jocurile şi ceremoniile (ţurca şi căluşarii, descîntecele), legendele locale, de pildă a Ceahlăului şi altele, formează originalitatea acestei scrieri. Atenţia deosebită dată vieţii populare în cadrul descrierii ţării, este dovada nu numai a unei concepţii largi, din punct de vedere ştiinţific, dar şi a unei atitudini progresiste a scriitorului, faţă de problemele sociale şi politice. A introduce viaţa poporului într-o carte de ştiinţă despre statul feudal, înseamnă un pas înainte în înţelegerea rosturilor statului în general.

Fiind scrisă în latineşte, *Descrierea Moldovei* nu face parte nemijlocit din literatura romînă, dar prin subiectele tratate, prin locul pe care îl ocupă în creaţia culturală a lui Dimitrie Cantemir, prin ideile sociale se leagă de istoria literaturii noastre.

Pentru istorici *Descrierea Moldovei* este cea mai de preţ dintre lucrările lui Dimitrie Cantemir, fiind singura descriere a societăţii şi a statului feudal moldovenesc datorită unui romîn. Valoarea ei istorică este însă limitată la epoca lui Cantemir, adică la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor. În ce priveşte originile şi epoca din istoria structurii feudale a Moldovei, anterioară aceleia în care a trăit autorul, informaţiile lui sînt nesigure şi chiar deformate de ideile lui politice.

Principalele idei politice ale lui Dimitrie Cantemir erau lupta împotriva jugului otoman, precum şi lupta pentru formarea în Moldova a unui stat autoritar domnesc, care să înlocuiască formula statului nobilar. Aceste idei sînt cuprinse în tratatul încheiat la Luțk între Moldova și Rusia, în 1711, care prevedea independența Moldovei și stabilirea unui regim centralizat domnesc în această țară, sub garanția Rusiei. *Descrierea Moldovei* formează o completare și un comentariu științific al tratatului încheiat de Cantemir cu țarul Petru I. Era necesar să se arate că, înainte de cotropirea turcească, Moldova era o țară independentă, a cărei libertate a fost înăbușită treptat prin călcarea tratatelor. Pe de alta parte, autorul *Descrierii* caută să dovedească existența unui regim centralizat domnesc datînd de la întemeierea țării și care a fost răsturnat în chip abuziv de boierime. Se stabileau astfel temelii istorice, argumente trase din cunoașterea trecutului, pentru ideile politice urmărite de Cantemir în activitatea lui ca domn.

Dar felul tendențios în care *Descrierea Moldovei* înfățișează trecutul mai îndepartat al țarii, nu este lipsit de exagerări și inexactitați, în parte datorite necunoașterii faptelor, în parte denaturării lor. Nu este exact că domnii cei vechi ai țării ar fi avut putere absolută *(absoluta principis potestas)*, „Nu le lipsea nici o prerogativă a puterii absolute, cu care se mîndresc principii cei mai mari", spune Cantemir. Boierimea a fost creată de domnie, domnii cei vechi erau creditari, biserica a fost supusă domnului, dregătorii erau slugile domnului, justiția o exercita el singur, veniturile erau la dispoziția lui. Rezultatele la care au ajuns istoricii de astăzi sînt cu totul altele : statul Moldovei a fost un stat feudal, condus de clasa stăpînitoare a pămîntului, boierii. Ei alegeau pe domni, îi controlau prin mijlocul sfatului boierilor, și beneficiau de imunități, adică de autonomie pe domeniile lor, unde îndeplineau justiția și ridicau cete înarmate conduse de dînșii. Despre o epocă a fărîmițării feudale *Descrierea Moldovei* nu spune nimic. Dacă imaginea dată de Cantemir vechii organizații a țării ar fi fost incompletă, din lipsă de informații, aceasta n-ar avea importanța pentru caracterizarea gîndirii lui politico-sociale, dar faptul ca prezentarea acestei imagini coincide cu linia politicii lui. arata caracterul tendențios al operei. Cauza pentru care domnii și-ar fi pierdut autoritatea în favoarea boierilor, a fost, după *Descrierea Moldovei*. dominația turcească, al carei interes era să slabească puterea domnilor. Totuși, în realitate, lucrurile s-au petrecut tocmai dimpotriva : turcii au sprijinit pe domni, pe care îi considerau mijlocitori ai dominației lor.

Desigur, Cantemir are dreptate cînd afirmă că Moldova a fost independentă și că a fost cotropită de turci, dar așa-zisul tratat de supunere condiționată, atribuit lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, nu este un act autentic. Autorul se ridică puternic și cu cuvinte de mînie împotriva dominației turcești, pe care o denunța cititorilor lui din Europa : „Turcii, scrie el, își bat joc de pielea bieților moldoveni, și nu se lasă, pîna cînd nu mulțumesc trufia nemasurată care domnește la curtea otomană și lăcomia de a obține tot mai mult". El vede că dominația turcească se exercită în special sub forma exploatării economice. „Banii și produsele sînt stoarse de la bieții supuși, pentru a satura lăcomia fară saț a Porții otomane ; primejdia ruinei definitive este aproape". Lupta împotriva stăpînirii turcilor este o luptă populară și dusa de țaranii moldoveni cu mijloace proprii : „Ei (țaranii) socotesc că nu este pacat și nici o crimă, să omoare sau să prade pe un turc sau pe un tatar". E vorba aici de lupta haiducească împotriva turcilor, dusă de poporul moldovean. Ca o concluzie a acestor idei despre independența țării, autorul *Descrierii*

Moldovei spune cu mîndrie: „Dimitrie Cantemir, lăsînd toate măririle și foloasele pentru o singură mărire, a trecut cu oștile de partea creștinilor".

În *Istoria ieroglifică* viitorul domn al Moldovei se arătase cu hotărîre împotriva marii boierimi care cîrmuia țara și pentru țărănimea care-și cerea libertatea; în *Descrierea Moldovei* fostul domn al Moldovei păstrează aceleași credințe, exprimate poate cu mai puțină tărie. Pentru el dezrobirea de jugul turcesc era legată de schimbarea țării și a cîrmuirii într-alt chip, cu mai multă dreptate.

Despre boierii Moldovei, Dimitrie Cantemir se pronunța cu îndrăzneală în *Descrierea Moldovei:* „Între boierii de treapta cea mai de sus vei vedea deseori oameni trufași, disprețuitori, lipsiți nu numai de pricepere în cîrmuirea țării, dar și de stăpînire de sine în purtări, la care nu vei afla nimic de lăudat, afară doar cînd firea... a dăruit vreunuia vreo calitate". Prea multă laudă nu aduce Cantemir nici țăranilor moldoveni, pe care-i face, fără dreptate, leneși și inculți, fără a-și da seama că acestea sînt rezultatele aservirii. Dar sentimentele lui sînt de partea celor asupriți: „Dintre toți țăranii șerbi cîți sînt în lume, cei mai nenorociți (miserrimos) aș crede că sînt țăranii moldoveni, dacă bogăția pămîntului și a recoltelor, chiar fără voie, nu i-ar mîntui de mizerie". Ca istoric care studiază originile, Dimitrie Cantemir nu se mulțumește cu constatarea stării nenorocite a poporului moldovean, ci vrea să afle cauzele aservirii țăranilor în Moldova, și ajunge la aceeași concluzie la care au ajuns și istoricii de astăzi: șerbirea țăranilor este rezultatul cotropirii satelor libere de către nobilimea țării; „Boierii i-au făcut vecini pe răzeși care din pricina sărăciei și-au vîndut moșiile strămoșești și nedreptatea boierilor (baronum injustitia) i-a silit să rabde și jugul șerbiei" (subiectionis... jugum). Deci Dimitrie Cantemir, într-o carte destinată oamenilor învățați din străinătate, admite că aservirea țăranilor în Moldova este rezultatul silniciei boierilor.

Dar *Descrierea Moldovei* nu este numai un prețios document privitor la instituțiile feudale ale Moldovei, o mărturie a ideilor politice progresiste ale lui Dimitrie Cantemir, ci și o carte scrisă frumos, care cuprinde poezia vechii Moldove, cu pădurile și rîurile ei, cu animalele crescute de țăranii muncitori, cu vechile tîrguri și cu obiceiurile oamenilor la întristare și la bucurii. Firește, ea nu ascunde nedreptatea relațiilor feudale, lăcomia turcilor și a boierilor, exploatarea țăranilor, nu înfățișează o imagine idilică și idealizata, dar este o carte scrisă cu dragoste pentru Moldova veche.

Scrierea care a făcut pe Dimitrie Cantemir un istoric cu faimă europeană este *Istoria Imperiului Otoman*, cu titlul în latinește: *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* (Creșterea și descreșterea Curții Otomane), redactată paralel cu *Descrierea Moldovei*, dar terminată ceva mai tîrziu, în anul 1716. După moartea autorului, fiul său Antioh Cantemir, autorul *Satirelor*, ajuns ambasador al Rusiei la Londra, apoi la Paris, s-a îngrijit ca *Istoria Imperiului Otoman* să fie tradusă în mai multe limbi, după manuscrisul pe care-l avea la sine. Traducerea engleză a apărut în două ediții (Londra, 1734 și 1736), urmată de cea franceză (Paris, 1743) și de cea germană (Hamburg, 1745). Scrierea aceasta a fost multă vreme socotită drept cea mai mare autoritate științifică în materie de istorie a turcilor, pînă la depășirea ei prin lucrările istoricilor Hammer și Zinkeisen.

Totuși, o parte a valorii ei de informație rămîne în picioare și astazi. Firește că textul primei părți, tradus din turcește după un rezumat al vechilor cronici osmane, datorit unui oarecare Saadi din Larissa, este plin de anacronisme regretabile, pe care nu izbutesc să le îndrepte notele şi adaosele autorului dar partea de la urmă, care se încheie pe un ton eroic cu războiul din 1711 purtat pe pămîntul Moldovei, reprezintă, în mare parte, memoriile politice ale lui Dimitrie Cantemir, de vreme ce el a fost martor, în timpul şederii sale la Constantinopol, la toate evenimentele politice din acea epocă. Ceea ce alcătuieşte preţul deosebit al *Istoriei Imperiului Otoman* sînt lungile şi numeroasele note, cu care se completează textul istoriei. Aceste adaose descriu instituţiile otomane (şcoli, monumente, organizaţia politică), precum şi ale popoarelor din imperiu şi cuprind de asemenea şi biografiile a o mulţime de figuri istorice ale vremii, turci, greci, romîni, diplomaţi străini, pe care i-a cunoscut autorul. Toate acestea alcătuiesc un material de mare importanţă pentru cunoaşterea vieţii din răsăritul Europei în vremea lui Dimitrie Cantemir.

Istoria Imperiului Otoman are înscrise în titlul său noţiunile de „creştere şi descreştere".

În această „istorie a duşmanilor" ţării şi a întregii Europe civilizate, Cantemir anunţă începutul decăderii împărăţiei sultanilor. Deşi în *Istoria Imperiului Otoman* nu apare demonstrarea evoluţiei statului ca organism viu, cu creşterea lui, apoi cu fatala îmbătrînire şi moarte, această concepţie era totuşi împărtăşită de autor şi o întîlnim şi în alte scrieri ale lui Cantemir, unde se discută ideea evoluţiei ciclice a imperiilor. O asemenea concepţie este desigur prezentă în titlul *Istoriei Imperiului Otoman.* Formal, ca şi unii dintre filozofii Renaşterii, Cantemir este providenţialist (mărirea şi decăderea statelor stau în mîna lui Dumnezeu), dar concepţia lui filozofică despre transformarea statelor tinde spre stabilirea unor legi generale, idealiste, ale istoriei politice. Cantemir nu se mulţumeşte doar cu enunţarea formelor evoluţiei statelor, ci caută, în ce priveşte Imperiul otoman şi *cauzele* decăderii : lăcomia cuceritorilor, corupţia stăpînitorilor, tirania sub care erau supuse popoarele cucerite, care caută ajutor în Europa spre a se elibera.

Titlul cărţii lui Cantemir, constatările lui despre starea de decădere care a ajuns pe otomani, au o valoare politică şi arată scopul urmărit de dînsul, cînd a scris istoria otomană. Fostul domn al Moldovei, cu autoritatea pe care i-o dadea experienţa sa de învăţat şi de om politic ridicat din mijlocul lumii otomane, anunţă Europei civilizate începutul decăderii marelui Imperiu, care prin cuceririle sale înspăimîntase statele din mijlocul şi chiar din apusul continentului. Cantemir arată nesinceritatea şi lipsa de valoare a convenţiilor internaţionale încheiate de turci : „Turcii nu-şi fac nici un scrupul de a călca tratatele încheiate şi jurămintele lor". Se dau pentru aceasta diferite exemple concrete : „De aici pot înţelege principii creştini cît de puţin statornică este pacea pe care li-o făgăduiesc turcii". Planurile secrete ale cîrmuirii turceşti sînt demascate : „Am auzit adesea din gura turcilor", scrie Cantemir, „că ei plănuiesc să cucerească Ucraina", aviz ţarului Rusiei, care să-şi cunoască duşmanii. Puterea lor, spune el într-alt loc, „provine numai din discordia între principii creştini". El îndeamnă pe aceşti principi să se unească, deoarece în situaţia de acum turcii ar putea fi înfrînţi şi popoarele care gem sub jugul lor ar putea fi eliberate. Autorul, care luase parte la bătălii între turci şi ruşi şi între turci şi austrieci, pune la dispoziţie adversarilor sultanului experienţa lui, ca ei să ştie cum îl vor putea bate :

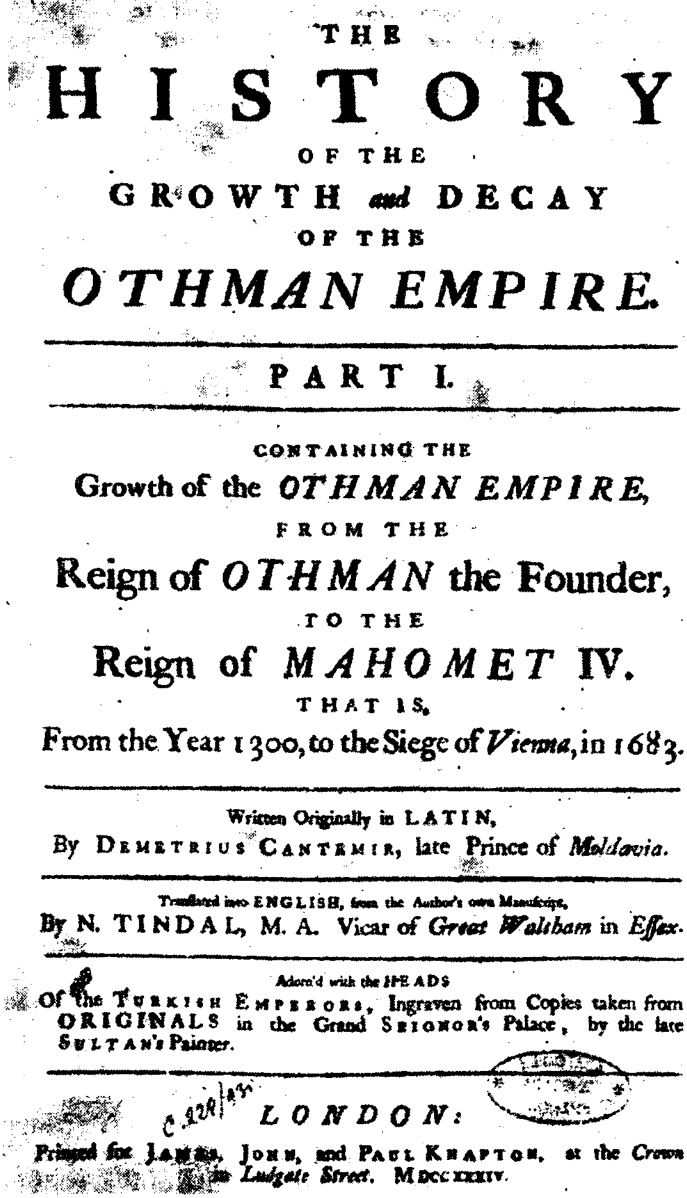

THE

HISTORY

OF THE

GROWTH *and* DECAY

OF THE

OTHMAN EMPIRE.

PART I.

CONTAINING THE

Growth of the *OTHMAN EMPIRE*,

FROM THE

Reign of *OTHMAN* the Founder,

TO THE

Reign of *MAHOMET* IV.

THAT IS,

From the Year 1300, to the Siege of *Vienna*, in 1683.

Written Originally in LATIN,
By DEMETRIUS CANTEMIR, late Prince of *Moldavia*.

Translated into ENGLISH, from the Author's own Manuscript,
By N. TINDAL, M. A. Vicar of *Great Waltham* in *Eſſex*.

Adorn'd with the HEADS
Of the TURKISH EMPERORS, Ingraven from Copies taken from ORIGINALS in the Grand SEIGNOR's Palace, by the late SULTAN's Painter.

LONDON:
Printed for JAMES, JOHN, and PAUL KNAPTON, at the *Crown* in *Ludgate Street*. MDCCXXXIV.

Pagină din *Istoria Imperiului otoman.*

este vorba de tactica acestora de a se preface că fug, pentru a atrage după dînşii pe duşmani, şi scriitorul moldovean dă sfaturi comandanţilor de oşti, cum trebuie să procedeze în aceste împrejurări.

Cum era de aşteptat, dorinţa şi scopul final al scriitorului este eliberarea ţărilor romîneşti de sub stăpînirea turcească. Dezvoltînd un pasaj din *Letopiseţul* lui Ureche în care vedem cum Ştefan cel Mare, pe patul de moarte, îndeamnă pe urmaşul său să se supună turcilor, pentru că nu poate avea încredere în vecinii creştini, Cantemir pune în gura marelui domn al Moldovei o profeţie compusă de dînsul. „Eu socotesc, ar fi spus Ştefan cel Mare, că este mai bine să îmblînzim pe această fiară sălbatică şi turbată, decît s-o aţîţăm mai mult prin sunetul armelor“, „căci a întinde pînzele corăbiei împotriva furtunii face numai un nebun, şi nu un corăbier înţelept“. Dacă însă turcii vor călca prevederile capitulaţiilor şi vor pune ţara sub jug, atunci „este mai bine să pieriţi cu toţii de mîna duşmanului... decît să vedeţi nenorocirea patriei voastre“. Aici urmează profeţia: „Dumnezeul părinţilor noştri... va trimite pe cineva care va mîntui pe urmaşii noştri de jugul barbarilor şi va reda ţarii libertatea şi puterea sa“. Acel eliberator, la care se gîndea Dimitrie Cantemir, era, fireşte, ţarul Petru cel Mare, care va veni încă o dată în Moldova cu oştile sale, ca să o elibereze. Cantemir adaugă, pentru cititorii lui europeni: „Vai, nu cred să fie astăzi vreun învăţat care să nu cunoască tirania mizerabilă sub care geme Moldova“. În această idee stă esenţa politică a *Istoriei Imperiului Otoman.*

Activitatea de scriitor politic a lui Dimitrie Cantemir, în timpul şederii lui în Rusia, nu se mărgineşte numai la scrierile masive ca *Descrierea Moldovei* şi *Istoria Imperiului Otoman* sau la cele de la sfîrşitul vieţii sale, *Sistema religiei otomane, Hornicul.* În răstimpurile scurte dintre vremea redactării acestor opere el a mai scris o serie de lucrări mai scurte, în general legate de aceeaşi linie de cugetare politică, eliberarea ţărilor romîne de sub jugul otoman. Toate aceste scrieri sînt adresate opiniei publice europene, şi în special celei ruseşti, şi de aceea sînt scrise în latineşte. În 1714, fostul domn al Moldovei, primit la curtea ţarului, pune pe unul dintre copiii lui, Şerban, în vîrstă abia de 7 ani, să recite în faţa lui Petru I o *Închinare* în formă de panegiric în limba latină, în care se cuprind îndemnuri adresate ţarului să vină din nou să salveze Moldova: „Dumnezeu prin dreapta ta nebiruită, împărate prea evlavios, a arătat puterea ta pentru redobîndirea celor ce am pierdut noi, fiii durerii“. Şi în concluzie se poate citi: „Socotim că a sosit termenul predestinat pentru eliberarea noastră“. Dar termenul nu sosise încă şi Dimitrie Cantemir mai avea de luptat cu condeiul pentru soarta ţării sale.

Mai interesantă pentru istoria gîndirii filozofico-politice a scriitorului moldovean, pe aceeaşi temă ca şi *Panegiricul* este lucrarea redactată tot în 1714, în latineşte, sub titlul *Monarchiarum physica examinatio,* ceea ce înseamnă: Cercetarea monarhiilor pe temeiul (legilor) filozofiei fizice. Prin *Fizică* Dimitrie Cantemir şi gînditorii din vremea lui înţelegeau aceea parte a filozofiei care se ocupă cu legile de dezvoltare a materiei, a lumii materiale. Autorul vrea adică să supună *monarhiile*, instituţiile statului, unei cercetări filozofice, din care să reiasă legile generale ale creşterii şi decăderii statelor mari. Soluţia propusă de Dimitrie Cantemir este, aparent, ştiinţifică. El începe cu constatarea că monarhiile (statele) sînt noţiuni particulare, adică finite: ele „trebuie să se nască şi să moară, să se schimbe şi să se transforme... şi din desfacerea uneia trebuie să urmeze naşterea alteia". Există o „rînduială" în evoluţia monarhiilor, caci, „Dumnezeu şi natura nu cunosc şi nu fac nimic fără ordine". Rînduiala acestei evoluţii este de natură clinică; (motu circulari) în lume au apărut sau stau să apară patru monarhii succesive (despre care vorbeşte şi Biblia); fiecare se naşte, creşte, decade şi moare, pentru a fi continuată apoi de un alt ciclu similar, al monarhiei următoare. Ciclul acesta are şi o rînduială geografică, după cele patru puncte cardinale: întîi a fost monarhia răsăritului, înfăţişată prin Asiria, Babilonul, Persia antică, apoi roata lumii s-a întors spre sud şi s-a ridicat monarhia Egiptului, iar a treia monarhie a fost cea de la apus, Imperiul Roman, a cărui continuare şi astăzi există sub forma Imperiului Romano-german. Pentru împlinirea ciclului general, care cuprinde pe cele particulare, el trebuie în chip necesar să fie completat cu a patra împărăţie universală, cea de la nord, Imperiul Rus. Aceasta este prima concluzie la care ajunge Dimitrie Cantemir în cercetarea sa „fizică". Precum se vede „examinaţia" nu are caracter ştiinţific, ci dimpotrivă, poate fi mai degrabă socotită ca o elucubraţie mistică. Rămîne valabilă numai afirmaţia de la început despre existenţa unei ordini în evoluţia social-politică a istoriei şi convingerea despre posibilitatea studiului periodicităţii istoriei universale. Dar din citirea mai atentă a acestei mici lucrări a lui Dimitrie Cantemir, în special din partea ultimă, care cuprinde concluziile, surprindem faptul că întreaga analiză a legilor după care evoluează monarhiile, nu este decît un pretext pentru introducerea unei teme politice scumpe autorului. În adevăr, pe lîngă cele patru monarhii fireşti, a căror succesiune în timp şi în spaţiu de la răsărit spre sud, apus, nord se poate prevedea ca o lege a istoriei, apare în decursul vremurilor şi a cincea monarhie, neprevăzută, Imperiul otoman. În ordinea naturii se iveşte deci un monstru „o deviere de la calea firească hotărîtă de natură". E vorba de „barbara împăraţie a sultanului". Pentru îndeplinirea ciclului evoluţiei istoriei, monstrul trebuie distrus şi distrugerea lui, pe temeiul întoarcerii la legile naturii, este menită să fie încredinţată monarhiei de la miază noapte. Cu alte cuvinte, ştiinţa istoriei arată că Rusia va distruge Imperiul otoman. „Se apropie timpurile prin progresul continuu al acţiunii naturale... cînd va începe să se ridice a patra monarhie, cea de la nord"; în fruntea ei se află un monarh, „foarte înţelept şi foarte războinic", în care, fără nici o greutate vom ghici pe ţarul Petru I.

Dimitrie Cantemir a vrut, probabil, să arate şi să convingă pe contemporanii lui din Rusia şi din alte ţări, că el judecă politica pe baze ştiinţifice-filozofice, că îndemnul său adresat ţarului de a reîncepe războiul împotriva turcilor, nu este o simplă dorinţă personală, ci se află pe linia dezvoltării necesare a istoriei. Dar, în acelaşi timp, teza lui nu este lipsită de oarecare nuanţe literare. Este bine ca un proiect politic să nu fie lipsit de haina filozofiei şi a literaturii. Poate că cititorii lui nu vor fi convinşi că războiul ruso-turc este rezultatul legilor naturii, dar vor prefera ca această severă discuţie să le fie înfăţişată sub forma filozofiei care acordă o anumită eleganţă relaţiilor dintre oamenii de cultură. Acesta era felul cel mai distins de a se exprima al spiritelor alese din veacul al XVIII-lea.

A treia scriere a lui Dimitrie Cantemir, care corespunde aceloraşi preocupări, ca cele două precedente, este *Vita Constantini Cantemiryii, cognomento senis, Molduviae principis* (Viaţa lui Constantin Cantemir poreclit cel Bătrîn, domnul Moldovei). Această biografie a tatălui autorului, Constantin Cantemir (domn al Moldovei între 1685—1693) este o lucrare de sine stătătoare care povestește viața acestui domn începînd de la genealogia familiei, trecînd prin aventurile lui războinice din tinerețe și descriind cariera lui de boier în Moldova, apoi aceea de domn, pînă la moarte. Dimitrie Cantemir a scris biografia părintelui său în limba latină, în Rusia, în anii 1716—1717, după cum rezultă din anumite aluzii făcute în text. Faptul că învățatul autor al *Descrierii Moldovei* s-a apucat, în timpul șederii sale în Rusia, să scrie în latinește, deci pentru un cerc de cititori care depășește cu mult pe acela al moldovenilor cărturari, o biografie a tatălui său, surprinde la prima vedere. Constantin Vodă nu fusese o figură europeană, care să fi depășit ca faimă vremea și țara sa. Dar din lectura cărții, scopul urmărit de Dimitire Cantemir reiese destul de limpede : Constantin Cantemir fusese credincios turcilor în vremea războiului cu regele Ioan Sobieski al Poloniei, fusese un domn slab, unealtă a unei facțiuni boierești, care îi impusese omorîrea învățatului cronicar Miron Costin. Toate acestea aruncau o umbră supărătoare asupra urmașului său, care adoptase o poziție contrară : lupta pentru independența împotriva turcilor, lupta împotriva boierilor mari, pentru un stat domnesc centralizat. De aceea ca să se arate pe sine moștenitorul unei tradiții istorice, Dimitrie Cantemir deformează aspectul real al istoriei domniei tatălui său. Pentru cititorii lui, Constantin Cantemir a fost un erou, iar războaiele de cotropire ale polonilor l-au aruncat fără voie în brațele turcilor. Constantin Cantemir este înfățișat de fiul său, ca un domn energic și autoritar, așa cum înțelegea Dimitrie pe un adevărat domn al țării. Dacă a omorît pe Miron Costin și pe fratele său, aceasta a fost o pedeapsă dreaptă, domnească, dată trădării și neascultării. Cartea se termină cu alegerea lui Dimitrie Cantemir ca domn, după voia tatălui său, care era pe patul de moarte. Cititorii vor afla în acest chip că Dimitrie a moștenit drepturi incontestabile la domnie și că este continuatorul unei nobile tradiții politice. Scrierea aceasta avea menirea să închidă gura acelora care ar fi păstrat o imagine cu totul deosebită despre Constantin cel Bătrîn, și și-ar fi putut aminti de uciderea nedreaptă a lui Miron Costin, ca și de sprijinul dat de domn turcilor.

Dar *Viața lui Constantin Cantemir*, în fond o pledoarie politică, este ca formă o povestire moldovenească. Afară de sfîrșitul *Istoriei Imperiului Otoman* unde Dimitrie Cantemir folosește amintirile sale politice externe, silit fiind de subiect să păstreze o ținută solemnă, nici una din scrierile lui nu povestește fapte trăite sau apropiate de viața lui intimă de familie, afară de *Viața lui Constantin Cantemir.*

Biografia tatălui său a fost concepută de Dimitrie Cantemir în romînește în sensul că textul latin ar fi fost tradus după o primă formă alcătuită în limba țării, dar scrierea a fost gîndită romînește, cu dialogurile, descrierile și portretele sale. Ceea ce deosebește *Viața lui Constantin Cantemir* de operele cronicarilor moldoveni este bogăția amănuntului intim. De multe ori acest amănunt îmbracă un aspect glumeț, ca atunci cînd domnul rămîne seara singur în odaia lui, deoarece toți boierii se duseseră să joace cărți la unul dintre ei, sau cînd e vorba de hora întinsă de regele Poloniei, Ioan Sobieski, la curtea de la Iași, de unde fugise domnul țării, prilej în care Sobieski pune pe lăutari să cînte, pe versurile alcătuite de dînsul în romînește.

Cunoscuta povestire a vînătorilor care apăraseră Cetatea Neamțului împotriva întregii armate polone, se află aici plastic expusă : „Cînd coboară ei (vînătorii), pe poarta de jos, unde craiul îşi aşezase un scaun ca să-i privească ieşind, el vede cîte doi vii purtînd pe umeri cîte un mort şi apoi nimic". Scenele descrise nu sînt totdeauna glumeţe, nici idilice, unele au o notă tragică. Pătraşco Costin, fiul cronicarului, intră noaptea la curtea domnească şi zăreşte în întuneric „înaintea porţii, lîngă fîntînă", un om mort. Atingînd vesmitele, simte că sînt de mătase, deci e vorba de un boier. Şi sluga îi strigă „Acesta e moşu-tău, Velicico, ce mai stai?" E cea mai familiară dintre scrierile lui Dimitrie Cantemir, cea mai lipsită de artificii retorice şi de podoabe filozofice.

Minunata revoluţie a dreptăţii lui Dumnezeu asupra familiei vestiţilor Cantacuzini din Ţara Romînească şi ale Brîncovenilor, scriere cunoscută şi sub numele de *Evenimentele Cantacuzinilor şi ale Brîncovenilor*, a fost scrisă în ruseşte şi constituie un raport politic al lui Dimitrie Cantemir adresat împăratului Petru, în anii 1717—1718. Anexat la ediţia rusească a *Memoriilor* lui Petru cel Mare, a fost apoi tradus în nemţeşte, în greceşte şi în romîneşte. Raportul priveşte politica Ţării Romîneşti faţă de Rusia în ultimii ani : Constantin Brîncoveanu a fost, după Dimitrie Cantemir, o unealtă vicleană a turcilor, împotriva ţărilor creştine, şi la fel a fost şi politica familiei Cantacuzinilor. Ruptura dintre Cantacuzini şi Brîncoveni a adus pierirea amîndorura. Raportul este scris cu ură, plin de insinuări şi cu scopul vădit de a dovedi că singurul om de stat romîn, sincer şi efectiv de partea Rusiei era Dimitrie Cantemir, autorul raportului. Şi aici întîlnim aceeaşi linie ideologică privind legăturile politice cu Rusia, în vederea eliberării ţărilor romîneşti.

Dar nu numai această preocupare majoră predomină în scrisul fostului domn moldovean. Preocupările filozofice, în legătură cu teologia, nu l-au părăsit de tot nici în timpul şederii în Rusia. El intervine într-o problemă foarte delicată, cu substrat politic, care se punea atunci în vremea reformelor lui Petru. Ţarul urmărea stabilirea unui stat centralizat, cu caracter laic, bazat pe autoritatea absolută a monarhului, sprijinit el însuşi pe clasa dvorenilor. Dar pe calea îndeplinirii acestui ideal politic, ţarul reformator s-a ciocnit de opoziţia ierarhiei bisericii ortodoxe cu idei tradiţionaliste. Petru a izbutit pe încetul să înlocuiască pe capii bisericii cu oameni de ai lui, care urmau să supună biserica autorităţii statului, şi să-l ajute în opera reformelor sale. Principalul reprezentant al intereselor politice ale monarhiei, în reorganizarea bisericii, a fost episcopul Theofan Procopovici, autorul mai multor scrieri între care aceea intitulată *Regulamentul eclesiastic*, prin care se stabilea noua conducere colectivă a bisericii ruseşti, menite să înlocuiască pe cea unică a patriarhului : Dimitrie Cantemir a cutezat să atace pe Theodor Procopovici, să-l învinuiască de erezie. Desigur, domnul Moldovei care în tinereţe încercase, cu Metafizica să determine fixarea unei filozofii a ortodoxiei, bazată pe tradiţie, nu privea cu ochi buni schimbările din biserica rusească. El nu îndrăzneşte însă să atace frontal, criticînd *Regulamentul eclesiastic*, ci se mulţumeşte cu discutarea altei scrieri, minore, a lui Theofan Procopovici, un manual de învăţături pentru copii, *Prima învăţătură a copiilor*, Petersburg (1720), redactat sub formă de catehism, cu întrebări şi răspunsuri. Critica lui Cantemir scrisă în latineşte e intitulată *Loca obscura*, adică locurile discutabile, neclare, din cartea despre *Prima învăţătură*. Dimitrie vodă discută, cu autoritatea unui cunoscător al doctrinei ortodoxe, aşa cum este înţeleasă la izvoarele sale, în orient. El învinuieşte pe Theofan de erezie luterană, de necunoaşterea tradiţiei folosite în toate ţările ortodoxe, în ce priveşte educaţia copiilor. Cu o mare bogăţie de citate din Scriptură, din scrierile părinţilor bisericii şi chiar din autorii clasici, pe care scriitorul umanist nu-i părăseşte niciodată (Virgiliu, Tibul, Diogene Laertius), Dimitrie Cantemir reconstituie schema unei educaţii a copiilor (fireşte în primul rînd, educaţia religioasă), aşa cum se practică în Moldova. Pamfletul lui Cantemir conţine unele ironii, dar nu se coboară pînă la invectivă. El a circulat în manuscris şi nu a fost niciodată tipărit.

Autorul *Descrierii Moldovei* ştia să discute anumite teme filozofice, nu numai pe baza tradiţiei religioase, dar şi pe tonul discuţiilor de salon, aşa de importante pentru cultura veacului al XVIII-lea. În serisoarea *Despre conştiinţă*, redactată în ruseşte în 1721—1722, adresată cneazului Gavril Golovkin, el face aluzie la convorbirile dintre oamenii cultivaţi de la curtea ţarului, în care i s-a cerut o definiţie a conştiinţei. „Conştiinţa, spune Cantemir, are două înţelesuri : cunoaşterea şi conştiinţa morală". Pe aceasta o defineşte cu eleganţă : „Conştiinţa este cunoştinţa inimii".

Anumite împrejurări politice au adus din nou pe primul plan, în Rusia, problemele musulmane. În 1722 are loc expediţia rusească în Caucaz, războiul împotriva Persiei. În oştile care au ajuns pînă la Derbent, pe marea Caspică, se afla chiar ţarul Petru şi alături de dînsul, ca sfetnic în treburile orientale, Dimitrie Cantemir. Chiar în acel an a ieşit de sub tipar, la St. Petersburg, în limba rusă, lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Cartea sistemei sau a stării religiei mahomedane*, care fusese întîi redactată de autor în latineşte *(Curanus)*, apoi tradusă în ruseşte de secretarul lui particular, Ivan Ilinski. Publicarea şi chiar alcătuirea cărţii se făcuse din porunca specială a ţarului Petru.[1] Dintre toate scrierile lui Dimitrie Cantemir redactate în Rusia, singură *Sistema religiei mahomedane* a văzut lumina tiparului în timpul vieţii autorului, ceea ce arată că ea răspundea unei nevoi practice : studiul amănunţit al popoarelor musulmane şi al civilizaţiei lor.

Deşi cuprinde atacuri împotriva cîrmuirii otomane şi a religiei mahomedane, cartea aceasta este o scriere de informaţie, de largă şi multilaterală pătrundere în viaţa spirituală a lumii musulmane. Cuprinsul ei depăşeşte cu mult titlul, care se referă numai la religie. Prin „sistema religiei", Dimitrie Cantemir înţelege toate acele laturi ale civilizaţiei care sînt legate direct sau indirect de religie, şi în această categorie el aşază aproape toată cultura popoarelor musulmane, afară de organizarea de stat, care urma să fie tratată în volumul al doilea, dar acel volum nu a mai apărut. În primul rînd, după partea care vorbeşte de religia oficială, cuprinsă în *Coran*, urmează expusă pe larg religia neoficială, introdusă de Cantemir şi în *Descrierea Moldovei*, viaţa spirituală a poporului, cu credinţele, superstiţiile şi obiceiurile, care formează o a doua religie, mai strîns legată de popor decît învăţătura bisericii. Dar *Sistema* nu se opreşte aici : Cantemir expune legile popoarelor musulmane, arta lor, literatura, şcolile, muzica şi instrumentele muzicale, medicina şi retorica. Toate acestea sînt rezultatul experienţei de 22 de ani a autorului, care nu se găsesc în nici o carte, nici în lucrările lui d'Ohsson asupra structurii societăţii în Imperiul otoman. Ca de obicei în cărţile lui, autorul întrerupe mereu expunerea cu anecdote, amintiri personale, excursuri din istoria Moldovei, versuri etc. Astfel este povestea bolii sultanului Ahmed, la patul căruia a fost chemat medicul ambasadei franceze, Leduc. Vizirul i-a spus că n-are voie să se atingă de persoana sacră a sultanului, la care medicul i-a răspuns cu îndrăzneală că „medicina este o artă practică și nu e ca învățăturile lui Mahomed; pînă nu i-am simțit pulsul și nu i-am văzut limba nu pot să-l vindec". Vizirul a cedat și, în adevăr, medicul francez a izbutit să vindece pe sultan. În alt loc povestește despre vrăjitorii arabi, care invocă spiritele infernale. Un nobil croat din Pera, îndrăgostit de o femeie frumoasă, cheamă pe un astfel de vrăjitor, ca să-l ajute prin farmecele sale să cîștige grațiile femeii iubite. Nobilul îndrăgostit semnează, ca și Faust, un pact cu diavolul, dar toate aceste încercări din domeniul magiei nu duc la nici un rezultat.

Între credințele populare, superstițioase, ale popoarelor orientale, sînt intercalate în povestirea lui Dimitrie Cantemir și proorocirile, între care autorul strecoară cu îndemînare aceea despre „poporul bălan", care în cele din urmă va nimici Imperiul otoman.

În orice caz, alături de datele privitoare la civilizația mahomedană, datele bogate despre folclorul oriental, formează partea cea mai prețioasă a *Sistemei religiei mahomedane*. Dimitrie Cantemir a fost cel dintîi orientalist al nostru, preocupările lui se întind pe un teren foarte vast: istorie, limbă, folclor, religie, civilizația orientală în general. *Sistema religiei mahomedane* publicată din nou astăzi, și tradusă în mai multe limbi, ar pune în circulația lumii învățate un adevărat tezaur de fapte de tot felul privind viața popoarelor musulmane (turci, persani, arabi).

Sistema religiei mahomedane a fost publicată ca o introducere științifică la expediția în Caucaz și la Marea Caspică a lui Petru cel Mare, după care trebuia să urmeze, tot în domeniul științific, și ca o concluzie, studiul arheologic și geografic al regiunilor în care au pătruns oștile rusești, regiuni încă puțin cunoscute pe atunci. Pentru această cercetare omul cel mai potrivit era tot Dimitrie Cantemir. Însoțit de o gardă călare, pe cînd armata condusă de țarul Petru respingea pe dușmani, orientalistul romîn străbătea munți și văi, prin satele locuitorilor din acele părți, însemna forma monumentelor de piatră, temple și palate, întărituri străvechi, transcria inscripțiile în diferite alfabete, nota forma munților din lanțul Caucazului. Toate observațiile și desenele lui Cantemir, după cele văzute în acele părți, erau destinate să formeze materialul documentar pentru un studiu de sinteză asupra țărilor din Caucaz, pe care însă n-a apucat să-l redacteze, deoarece el moare după cîteva luni de la întoarcerea din expediția caucaziană. Însemnările luate de dînsul, toate în limba latină, au fost publicate în zilele noastre sub titlul *Collectanea orientalia*, altele au fost intercalate în comunicarea lui A. T. Bayer, *De muro caucaseo* (Despre zidul Caucazului), ținută la Academia din Petersburg în 1726. Unele notițe arată că fostul domn al Moldovei voia să adauge la observațiile sale scrise pe loc și unele interesante completări, în direcția preocupărilor lui obișnuite de geografie: „Se va descrie situația, natura și furia Mării Caspice" iar în alt loc: „Se va descrie firea poporului din Derbent, cultura lui și alte împrejurări", deci și aici se acordă vieții populare un loc însemnat în studiul geografic al țărilor și ținuturilor.

Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor este ultima scriere, neterminată, a lui Dimitrie Cantemir. În 1717 el isprăvise de redactat o lucrare relativ scurtă (96 de pagini), în limba latină, intitulată *Istoria moldovlachica*, care-i fusese cerută de Academia din Berlin, ca un rezumat despre originile și dezvoltarea poporului romîn, pînă la întemeierea statelor Țara

Romînească şi Moldova. Doi ani mai tîrziu, autorul s-a apucat să refacă într-o formă şi cu concepţii mult mai largi, în romîneşte, aceeaşi scriere, dar în 1723, data morţii sale, nu ajunsese să o termine. Planul său reiese din titlul al doilea al cărţii, care urmează după introducerea: *Hronicon a toată Ţara Rumînească, care apoi s-au împărţit în Moldova, Muntenească şi Ardealul, din descălecatul ei de la Traian împăratul Rîmului; aşijderea pentru numele carele au avut odată şi carele are acum şi pentru romanii carii de atuncea într-însa, aşăzîndu-se, într-aceiaşi şi pînă acum necontenit lăcuiesc.* Titlul cuprinde originea romană a romînilor, unitatea lor de origine şi de stat, pînă la despărţirea lor în state feudale, precum şi continuitatea romanilor pe pămîntul vechii Dacii.

Dimitrie Cantemir intenţiona să scrie întreaga istorie a poporului romîn, pînă în zilele lui, precum rezultă din introducere, dar n-a izbutit să termine o asemenea lucrare, oprindu-se la întemeierea ţărilor romîne. Ca şi predecesorii lui, Miron Costin, Nicolae Costin şi Constantin stolnicul Cantacuzino, el s-a flat în faţa unor greutăţi, în special în privinţa informaţiei, pe care nu le-a putut învinge. O astfel de încercare întrecea puterile scriitorilor din perioada feudală, chiar ale acelora care aveau cultură umanistă.

Faptul că unele dintre scrierile lui Dimitrie Cantemir au fost redactate în romîneşte şi altele în latineşte, nu este o simplă întîmplare; scriitorul se adresează cititorilor săi romîni în limba ţării; pe cînd în cele latineşti, el se îndreaptă către oamenii de cultură din întreaga lume. În Rusia, în vremea marilor reforme, el aflase o tribună de la înălţimea căreia se putea adresa întregii lumi învăţate, cerînd dreptate pentru poporul său. Desigur, aproape toate operele lui Dimitrie Cantemir alcătuite în latineşte în Rusia au fost scrise pentru cauza romînilor, dar nu erau adresate romînilor. Poporul din care făcea parte avea însă drepturi asupra lui, asupra creaţiei sale ştiinţifice şi literare. De aceea, în ultimii ani ai vieţii, Dimitrie Cantemir, după o întrerupere de peste 15 ani, s-a apucat să scrie iarăşi în romîneşte, să dezvăluie poporului romîn rezultatele cercetărilor sale ştiinţifice asupra originilor lui. O face cu o oarecare remuşcare, în preajma morţii: „Însă acestea toate fiind de noi în limba latinească scrise şi alcătuite, socotit-am că cu strîmbătate, încă şi cu păcat va fi lucrurile noastre deciia înainte, mai mult streinii decît ai noştri să ştie... *Slujească-se dară cu ostăninţele noastre neamul moldovenesc*". Istoria şi opera întreagă a lui Dimitrie Cantemir formează un scris militant.

„Prolegomenele" *Hronicului* tratează despre problemele preliminare ale istoriei poporului romîn: romanii, dacii, combaterea istoricilor care au înţeles greşit formarea poporului nostru, sau l-au defăimat. Numai după aceea începe istoria propriu-zisă a romînilor, de la cucerirea Daciei de către împăratul Traian. Acest fapt este pentru Cantemir punctul de plecare al istoriei noastre.

Concepţia autorului Hronicului despre istoria Romîniei este umanistă, ca şi a Costineştilor şi a stolnicului Cantacuzino, adică se bazează pe unitatea poporului ca origine şi limbă, formarea lui prin colonizarea Daciei cu romani şi negarea rolului dacilor ca element constitutiv, băştinaş, în acest proces de etnogeneză în care Cantemir susţine continuitatea elementului roman în Dacia, în timpul Evului Mediu. El face un pas înainte faţă de poziţia adoptată de cronicari, predecesorii săi. Cantemir nu admite că întreaga populaţie a Daicei s-ar fi refugiat în munţi, în timpul „năvălirii barbarilor", ci recunoaşte posibilitatea, evidentă astăzi în lucrările istoricilor, a unei co-

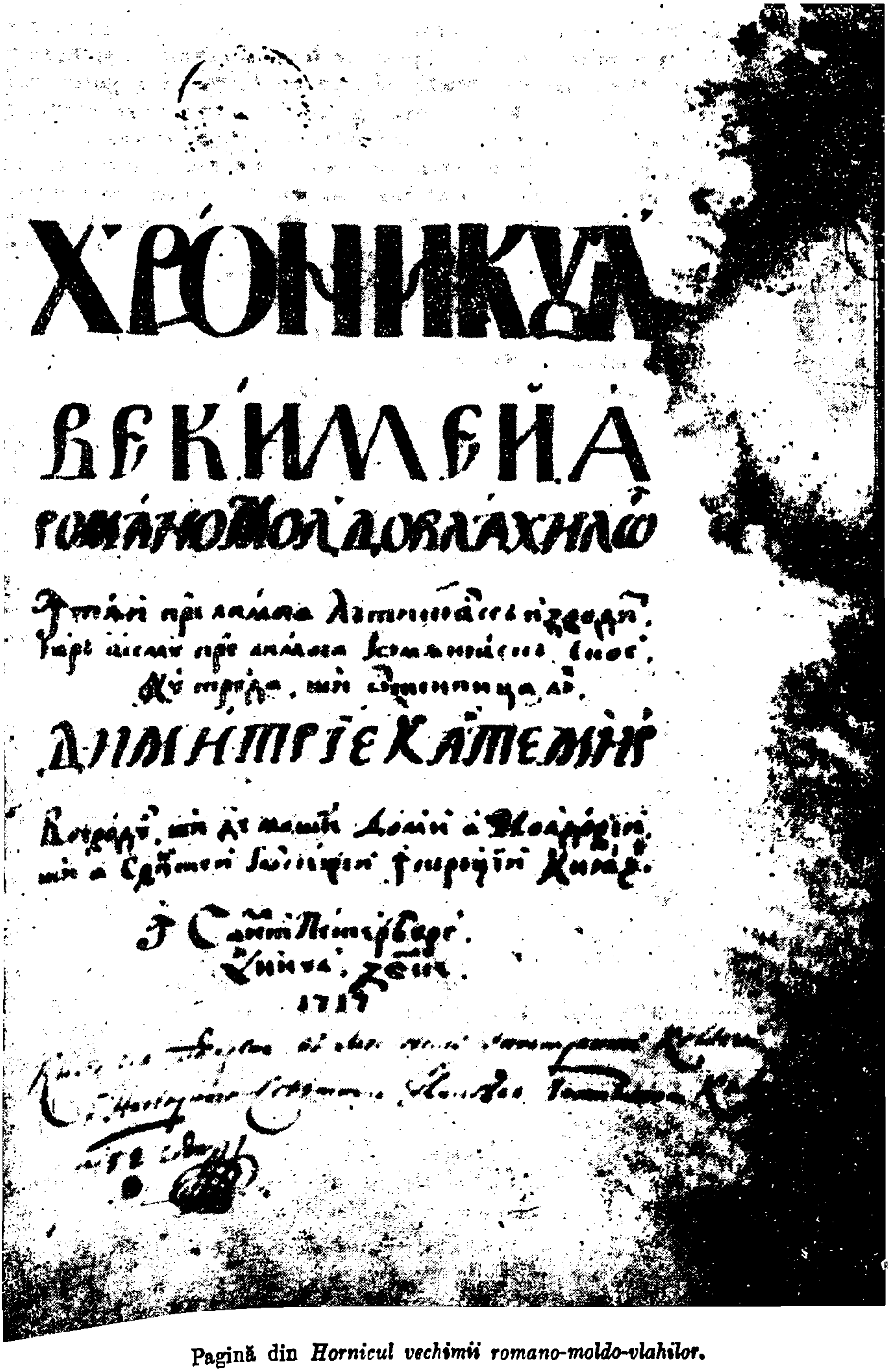

ХРОНИКУЛ

ВЕКИМЕЙ А

РОМАНОМОЛДОВЛАХИЛѠР

ДИМИТРІЕ КАНТЕМИР

1717

Pagină din *Hornicul vechimii romano-moldo-vlahilor.*

laborări a băştinaşilor cu popoarele marei migraţii: „Romanii din Daţia de agiutorul împărătesc părăsiţi şi neapăraţi rămîind, le va fi căutat într-un chip a-şi tocmi lucrurile cu varvarii şi cu deosebită republică (stat), cu dînşii şi cu alţi vecini de pen pregiur a să chivernisi". În orice caz, Cantemir nu admite emigrarea romanilor din Dacia, plecarea lor peste Dunăre sau în munţi, cum au admis-o mai tîrziu istorici romîni şi străini. Aşa cum a putut vedea el însuşi în Moldova, cînd năvăleau turcii şi tătarii, oamenii se ascundeau în păduri cu vitele lor, dar reveneau la locuinţe, îndată ce trecea focul primejdiei. La aceasta, şi numai la aceasta s-a redus totdeauna, crede el, aşa-zisa „emigraţie" a romanilor şi a romînilor. Împotriva teoriei emigraţiei el aduce un argument de bun simţ, care devine emoţionant, cînd ne gîndim că-l scrie un surghiunit, care nu-şi văzuse ţara de peste zece ani: „Mă crează cititoriul şi de pre inima sa să se adeverească că moşia de atîta vreme, nu numai romanul, pre atuncea a lumii biruitoriul, ce aceaşi nime din neamuri acestea a răbda ar o fi putut, *că dulce iaste dragostea moşiei*" (prin „moşie" se înţelege în general pămîntul strămoşesc, ţara).

Pentru dînsul romînii în evul mediu au trăit fără întrerupere pe tot pămîntul romînesc şi, mai mult, au format pînă prin veacul al XIII-lea un singur stat romînesc. Existenţa acestui stat, din care s-au despărţit apoi cele trei state autonome, Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova, este o idee a lui Cantemir, bazată pe o interpretare forţată a izvoarelor. El nu concepea statul şi viaţa unui popor decît în formele în care se cristalizează în perioada feudală: cu un monarh şi o clasă nobiliară. De aceea el stăruie asupra demonstraţiei că din colonizarea romană în Dacia s-a desprins o pătură nobiliară. „Poporul romano-moldo-vlahilor nu din glogozala a naşteri de strînsură să fie scornit, ce din cetăţeni romani, din ostaşi veterani şi din *mari familii* să se fie ales;... a sîngelui curăţenie şi a niamului evghenie (nobleţe) nestricată şi nebetejită să fie ferit". Autorul *Hronicului* nu poate înţelege (şi nici nu ne-am aştepta să înţeleagă) existenţa obştilor ţărăneşti libere, anterioară formării statului feudal.

Pentru Cantemir, istoria este operă de patriotism, în slujba ţării. La nici unul dintre predecesorii săi, cronicarii, această concepţie militantă a istoriei nu apare aşa de clar. Istoricii „în cîmpul istoriilor ieşind cu înfipţi paşi şi cu neîntoarsă faţă... pentru izbîndirea laudelor şi slavii moşiii, pînă la vărsarea a cei mai de pre urmă a sîngelui picătură cu picătură lupta vor suferi".

Armele istoricului sînt concepţia şi metoda ştiinţifică, el vorbeşte despre evoluţia statelor, popoarelor, stăpînilor, pe care o numeşte „a lucrurilor omeneşti strămutătură". Bineînţeles şi aici Dimitrie Cantemir dă dovadă că felul său de a gîndi asupra istoriei cunoaşte limitele impuse de orînduirea feudală, de felul de a gîndi al vremii sale; de aceea „strămutătura" istoriei este explicată de el ca rezultatul providenţei divine, totuşi evoluţia în opera lui nu este acelaşi lucru cu hazardul.

Metoda istorică, prin care cercetătorul trecutului poate ajunge la cunoaşterea faptelor, este expusă teoretic la începutul prezentării istoriei propriu-zise a poporului romîn (după prolegomene). Regulile metodice sînt denumite aici „canoane". „Canoanele, cum vor putea să se adeverească lucrurile odinioară adevărat făcute însă în istorie tîrziu şi rar pomenite", ceea ce înseamnă metoda după care vom înţelege şi vom reconstitui trăsăturile generale ale unei epoci istorice, despre care nu avem date suficiente şi sigure din izvoare.

Aceste principii metodice ale istoriei sînt următoarele : lipsa de informaţie nu este o dovadă că o situaţie nu a existat. „Tăcerea nu pune, nici nu ridică lucrul". În schimb, dovada adusă de izvoare, „zisa îl şi pune şi-l şi ridică" (înlătură). „Tăcerea după zisă adevereşte zisa odată" ; dacă un fapt istoric, de pildă existenţa romanilor în Dacia, este adeverită de izvoare, faptul că nu se pomeneşte nicăieri plecarea lor, înseamnă că ei tot acolo au rămas. În sfîrşit, istoricul poate sintetiza : dintr-o parte a întregului, el poate reconstitui acest întreg : „Precum cineva, cînd află vreo parte de sferă sau de cerc de fier... de pe încujbătura (curba) carea vede în partea cea aflata, prea lesne poate giudeca cît să fie fost sfera sau cercul, cînd au fost tot şi întreg".

Hronicul nu împinge povestirea istoriei pînă la vremurile luptei romînilor cu turcii, dar în introducere se află date destule care dovedesc că autorul punea un preţ excepţional pe lupta seculară a poporului nostru cu otomanii. Lupta cea veche a strămoşilor noştri cu turcii ne-a păstrat autonomia, căci „turcii înţălegînd precum împotriva romano-vlahilor cu neprietenie a merge iaste cea mai desăvîrşit nebunie... şi asupra a niam ca acesta cu armele nebiruit fiind, cu arme şi cu razboi mai mult a ispiti (încerca), altă să nu fie, fără numai lucru de batgiocură şi de primejdia slavei aliosmaneşti", s-au mulţumit cu plata tributului, recunoscînd autonomia de stat a romînilor. Cu elan epic strigă Cantemir : „Cîţi Mahumezi, cîţi Baeziţi, cîţi Murazi în cîmpii moldoveneşti sfărămase şi mii şi mii de turci în valurile Dunării, a Prutului, a Siretului, a Bîrladului şi a Nistrului înghiţise". *Hronicul* a fost scris ca un îndemn pentru lupta de independenţă, pentru mîntuirea de sub jugul turcesc. Şi cea de-a doua idee conducătoare a operei lui Dimitrie Cantemir, înlăturarea dominaţiei marii boierimi în Moldova şi în Ţara Romînească, prin autoritatea centrală domnească, este prezentă în *Hronic*, deşi autorul lui nu a ajuns pînă la capitolele ce privesc înscăunarea acestei paturi sociale în ţara noastră. Simpatia lui pentru poporul prădat de boieri răsare între altele din cuvintele puse în gura împăratului roman Aurelian : „Slujitoriul din prada şi dobînda neprietenilor, iară nu din lacrimile ţăranilor să trăiască". Concepţia scriitorului despre rolul domnului Moldovei, ca stăpînitor absolut, centralizator al statului, este aceeaşi ca în *Descrierea Moldovei* : „Precum dinceput au avut-o stăpînitorii locurilor acestora, tot aşea o au şi o ţin, într-a cărora mînă stă viaţa şi moartea supuşilor săi". Numai tirania turcească a slabit puterea de odinioară a domniei în favoarea boierimii, ceea ce înseamnă în chip necesar că după scuturarea jugului otoman, urma să se revină la pretinsa tradiţie a domniei absolute, scumpă doctrinei politice a lui Dimitrie Cantemir.

Ca limbă, *Hronicul vechimii romîno-moldo-vlahilor* este o carte ciudată. Limba arhaică şi graiul moldovenesc sînt amestecate, întrerupte, oarecum violentate, cu un vocabular mult mai bogat decît cel folosit în *Istoria Ieroglifică* prin preluarea unui număr mare de cuvinte greceşti şi latineşti, aşa de bogat încît scriitorul se vede obligat să dea pe marginea paginilor explicaţia neologismelor din text. Desigur, Cantemir s-a aflat în faţa unor probleme de stil şi de lexic ce nu se puteau rezolva de generaţia lui ; el voia să se ridice la exprimarea unor idei abstracte, pentru care nu avea încă pregătit instrumentul necesar. Dar nu numai această nevoie personală l-a împins la crearea unui stil special pentru *Hronic ;* tendinţa de reformă savantă a limbii era atunci un curent general în multe ţări, şi a continuat în ţara noastră şi după Cantemir; clarificarea a venit tîrziu, o dată cu izbînda curentului popular în limba romînească literară.

În *Hronic* se află multe pagini care se pot citi relativ uşor, fraze cu ritm şi cu ordonanţă logică şi clară a subordonatelor ideii principale, totuşi prea des întîlnim lungi perioade, dacă nu obscure, în orice caz prezentînd o uriaşă eflorescenţă de cuvinte şi idei. „Una numai şi singură iaste naşterea ghermanilor, carea pre cum curată şi chiară sămînţiia sa să fie păzit, la scriitori aflăm, iară alalte toate zămislirea climatelor friguroase, a ceriului şi a pămîntului vrăjmăşie fugind şi şederile părinteşti şi lăcaşurile de naştere părăsindu-şi şi ca nişte stearpe şi vieţii omeneşti netrebnice lepădîndu-le, în părţile Europei despre Apus să fie năpădit, deciia cu frumuseţiia şi bivşugul ţărilor romanilor îndulcindu-să întîi, ca pardoşii de Ircania, dintr-însele cîteva părţi să fie înghiţit, apoi ca stăpînitorii cuprinzîndu-le, într-însele piciorul şi scaunul să-şi fi înfipt“. Asemenea fraze, şi altele mult mai lungi şi cuprinzînd şi mai multe consideraţii şi derivaţii de la ideea centrală, se regăsesc în aproape toate paragrafele *Hronicului*. Ele corespund fără îndoială şi temperamentului lui Dimitrie Cantemir, nesăturat de cunoştinţe, de fapte şi de idei, încercînd să le lege pe toate împreună, să le sublinieze, punîndu-le în relief unele prin altele, ajungînd la perioade stilistice care reflectă fierberea intelectuală a minţii lui.

Pe lîngă această înflorire luxuriantă a frazei, ea mai este supusă şi unei încercări de disciplinare, cu verbul principal la urmă, ca în latineşte, cu adjectivul precedînd substantivul său („vărvăriască sălbăticie, crivăţene noroade“). Fapt este că stilul lui Dimitrie Cantemir n-a fost, precum a nădăjduit el, punctul de plecare al limbii romîneşti literare care a apucat altă cale, de aceea scrierile sale ni se par stranii.

Autorul *Hronicului* are însă adesea vervă naturală, imagini şi comparaţii spontane, sau măcar fericite. Invectiva polemică are forţă şi ritm: „Vino acum aicea, iscusitule în basme, Simioane, şi teaca minciunilor, Misaile, vino, zic, aice şi te uită la rumînii şi la locuitorii Valahiei, pre carii voi basnă bolind şi minciună născînd, ca pre bureţii fără sămînţă de ieri de alaltăieri îi faceţi...“ sau: „acel lunatec care asudă şi aspumă“.

Hronicul, ca şi celelalte scrieri romîneşti ale lui Cantemir, cuprinde încercări de versificaţie romînească, traduceri din versuri greceşti şi latineşti; iată cîteva versuri albe traduse din Claudian:

> Acolo vreo laudă a hatmanilor n-au fost,
> Căci puhoi de pară în neprietini
> Au căzut. Pre unul arzătorul fulger îl purta înspăimîntat,
> Spatele fumegîndu-i, pre altul îl slăbănogia şi-l omorîia
> Coiful topindu-i-se şi de fulger înfocare, suliţele curca.

Istoria neterminată a romînilor, scrisă de Dimitrie Cantemir, reprezintă un studiu critic al izvoarelor, cu concluzii generale, dar prin înălţimea morală, patriotică, pe care se plasează, are un loc de seamă în istoria gîndirii romîneşti.

Întreaga operă a lui Dimitrie Cantemir este străbătută de spirit umanist. Nu numai faptul că scrie cărţi întregi în latineşte şi în greceşte, că subliniază originea romană a romînilor îl aşază în rîndurile umaniştilor. Multiplicitatea preocupărilor ştiinţifice şi artistice pe care le reflectă opera lui, legătura organică între toate strădaniile creatoare ale omului, care se vede în activitatea lui, este caracteristică pentru umanism. Istoric, geograf, orientalist, muzician, filozof, lingvist, Dimitrie Cantemir posedă o nesfîrşită gamă de curiozitate şi creaţie. Nici studiile de matematici şi de fizică nu-i sînt străine. În special, conceptul de civilizaţie este în opera lui cel umanist. Pe cînd cronicarii dinaintea lui se minunau de cuceririle romanilor, de întinderea pămînturilor stăpînite de dînşii, şi se mîndreau de faptul că romînii sînt urmaşii stăpînilor lumii, Cantemir, care păstrează acelaşi sentiment de mîndrie, introduce în valorificarea originilor noastre conceptul de civilizaţie. Putem să ne fălim cu strămoşii noştri, nu pentru că au fost cuceritori de state şi de popoare, ci pentru că sînt creatorii civilizaţiei clasice: „De iaste vreun neam mai mult decît altul să se cinstească... nu numai singură vechimea lui şi lăţimea lui în toată sau în cea mai multă şi mai mare a rătunzelii pămîntului parte, destulă iaste“. Aici urmează definiţia dată de Cantemir civilizaţiei: „Ce încă spre agonisita acestui titlu trebuiesc bunătăţile obiceinice, cunoştinţa cinstii şi nevoinţa spre dînsa, învăţătura şi vredniciile...“. Prin bunătăţile obiceinice se înţeleg obiceiurile în viaţa socială, lipsa violenţei, armonia în relaţiile sociale; „cunoştinţa cinstii“ înseamnă strădania spre un ideal, care să facă onoare, nume bun unui popor, desigur prin creaţii noi sau prin apărarea principiului civilizaţiei. În sfîrşit, „învăţătura şi vredniciile“ sînt operele ştiinţifice şi literare. Cantemir avea un sentiment de înţelegere pentru arte; în palatul său de pe Bosfor adunase, ca un principe al Renaşterii, marmore antice şi alte obiecte de artă. Cînd, în *Istoria Imperiului Otoman*, ajunge la bombardarea de către veneţieni a Partenonului din Atena, el exclamă: „Tocmai neamul cel mai civilizat al Italiei, veneţienii, au nimicit monumentele pe care barbarii le-au păstrat întregi, la Constantinopol şi la Atena“. Prin urmare, monumentele de artă sînt mai de preţ decît biruinţa în războaie, ele trebuie respectate de oamenii civilizaţi. Cantemir nu se mai află pe poziţia religioasă, care ar fi privit Partenonul ca un templu al unei zeiţe „păgîne“; pe el nu-l preocupă decît opera de artă.

Şi încercarea lui de a alcătui o limbă literară este un reflex umanist, nu numai pentru că a introdus în această limbă împrumuturi lexicale şi a imitat topica grecească şi latina, dar însuşi conceptul de limbă literară, şlefuită care să formeze un instrument de exprimare artistică, derivă de la umanişti.

Umanismul lui Cantemir nu formează o particularitate a unui om izolat, care a văzut multe ţări şi a citit multe cărţi. Desigur că ideile lui sociale şi politice, ca şi cele despre civilizaţie întrec pe ale lui Miron Costin şi ale stolnicului Cantacuzino, dar ele derivă din acelaşi curent cultural, care formează şcoala umanistă romînească. Şi Miron Costin, şi stolnicul încercaseră, mai rezervaţi, o reformă a limbii literare, folosind exemplul limbilor clasice, şi ei dezvăluiseră cititorilor marea taină a originilor romane ale poporului şi limbii romîne. Miron Costin tradusese şi scrisese versuri, încercase să descrie frumuseţile Moldovei, văzute de pe vîrful Ceahlăului. Aşadar Dimitrie Cantemir are locul său în istoria culturii noastre şi nu în afara ei; el este un mare continuator şi nu un vîrf de munte izolat de şirul munţilor din ţara noastră.

LETOPISEȚUL ANONIM AL MOLDOVEI (PSEUDO-N. MUSTE)
(1661—1729)

Acest letopiseț este, așa cum s-a dovedit, o compilație de pe cronicile a doi anonimi: a unui admirator al boierului Buhuș (1661—1705) și a omului de casă al lui Mihai Racoviță (1705—1729).

Numele compilatorului, scris pe manuscrisul publicat de Bălcescu, nu a putut să fie descifrat la vreme, iar acum, manuscrisul fiind pierdut, autorul a rămas anonim.

N. Muste, care a trăit pînă în anul 1731, este numai copistul acestui letopiseț.

În prima parte, descrierea evenimentelor este făcută cu oarecare imparțialitate, autorul exaltînd faptele boierului pomenit.

Autorul anonim al acestei părți este un boier al timpului. Din faptul că nu întîlnim nici o mențiune despre eventualele neplăceri personale avute din partea vreunui domnitor, înțelegem că nu făcea parte din rîndul marii boierimi. Se pare că era lipsit de ambiția rangurilor, retras în cinul său boieresc, ducînd o viață tihnită, ocupîndu-se în momentele de răgaz cu lectura cărților religioase și a cronicilor, de la care i-a venit gîndul redactării letopisețului Moldovei de la anul 1661 înainte.

Concepția sa despre desfășurarea evenimentelor sociale este teologică, atribuind divinității rînduiala lumii acesteia. Ea este explicabilă pentru lumea feudală în care biserica domina ideologia vremii. Sub influența educației religioase pe care o avea, el menționează minunea lăcrămării unei icoane, semn de pieire a unor creștini din țara leșească și de durere a Moldovei, căreia de atunci mult rău și amar i s-a adus.

Dragostea de țară a cronicarului este vizibilă în felul cum dezaprobă pe Dimitrie Cantacuzino care a adus tătarii în țară, spre a-i păzi tronul, neținînd seama că aceștia sărăceau poporul și-l apăsau mai mult decît calamitățile naturale. De asemenea, domnia a treia a lui Duca Vodă este descrisă în culori negre, pentru birurile grele puse asupra poporului. Ambele domnii sînt criticate de pe baze mai largi decît strictul interes de clasă al boierimii.

Suferințele poporului adesea își găsesc ecou în paginile cronicii prin simpatia boierului care le judecă de pe pozițiile morale creștine. Dimpotrivă, cînd cei în suferință iau calea codrului sau trec în țări străine, întorcîndu-se apoi în cete să pedepsească pe impilatorii țarii, anonimul cronicar îi numește „tîlhari“ și înregistrează fără milă reprimarea crudă a acestora de C. Cantemir și starostele său de Putna, Miron Costin.

Arta de povestitor a cronicarului este simplă, în mare parte reținută, calmă, fără întorsături stilistice. Numai rareori dramatismul evenimentelor îl provoaca pe cronicar, și atunci nu e departe de exclamațiile de indignare ale lui Neculce, povestind cu patos domniile nenorocite ale lui Dimitrie Cantacuzino și Duca Vodă. De altfel, accentele de durere sînt sincere, caci în timpul acestor domnitori, însăși boierimea autohtonă suferea rigorile birurilor, ca și restul țării.

Partea a doua a cronicii are altă factură. Celor trei domnii ale lui Mihai Racoviță li se acordă un spațiu larg, în comparație cu povestirea domniilor altor voievozi. Racoviță este prezentat aici, în general, în culori favorabile, cu vădite calități față de ceilalți domnitori.

Pentru a scoate în evidență aspectele pozitive ale primei domnii a lui Racoviță, cronicarul o compară cu a predecesorului său, căruia îi îngroașe aspectele negative. Venirea în scaunul domnesc este arătată ca o renunțare la viața liniștită pe care o avea mai înainte de a primi scaunul domnesc:

„Nu vrea Mihai Racoviță spătarul nici într-un chip să primească domnia, ce tare se apăra și se lepăda, socotind că mai bine și mai cu odihnă este să-și țină moșiile sale, satele și altă avere cu îndestulare ce avea, ca un boier de țară, decît domnia ce este pururea cu grijă".

Odată ajuns domn, este prezentat ca un oblăduitor plin de grijă pentru boierime și țară:

„Și din boieri nimene nu era în prepus sau în vreo grijă, ce era pace și liniște între toți, cum zice: era o turmă și un păstor; și domnea țara cu cumpăt bun și la judecată foarte cu dreptate și nimărui nu-i era poprită ușa; ce, care cu ce treabă sau nevoie ar fi avut, nu numai boier, ce și din cei proști, prea bine intra de-și isprăvea lucrurile lor, tuturor le zicea pe nume și judecata o cerca foarte cu amănuntul și prea încet, cu îngăduială, de-și putea spune săracii jalbele lor și era tuturor cu fața veselă. Că blîndețea domnilor pătrunde inimele oamenilor și a norodului".

Reflectînd asupra măsurii luate de domnitor în a doua domnie, cronicarul o încadrează în rîndul fatalităților nefericite care au căzut din plin peste capul Moldovei: „Precum nici un om fără greșeală sau pricină nu rămîne, așa și lui Mihai Vodă îi dau pricină că peste voia tuturor a făcut acest obicei". Înlocuirea din domnie este pricinuită de pîra lui Constantin Brîncoveanu la Poartă, deși îi era văr, fiind amîndoi Cantacuzinești după mamă. Acesta îl pîrăște pe Racoviță că în timpul războiului ruso-suedez, dintre Petru cel Mare și Carol al XII-lea, domnitorul Moldovei ar fi fost de partea rușilor.

În locul lui Mihai Racoviță este adus Nicolaie Mavrocordat, a cărui domnie este prezentată în culori negre. Principala vină a acestuia este izolarea de marea boierime și înconjurarea sa numai de greci, cărora le dăduse pe mînă strîngerea tuturor birurilor din țară și alte slujbe legate direct de administrarea țării:

„A venit nu ca un domn, ci ca un leu asupra tuturor. Eșitu-i-au boierii înainte la Galați, dar nici cu ochii asupra lor nu căuta, necum să grăiască cu dînșii sau să mai întrebe pe cineva vre un cuvînt. Boierii și țara s-au spăimîntat cu toții, cît nime nu se mai ținea cu zile, văzîndu-l domn străin. Limba romînească nu știa, tot cu tălmaci grăia".

Pentru a mări efectul, înșirînd aspectele negative legate de firea domnitorului, cronicarul arată cît de cumplită îi părea țării domnia acestuia, exclamînd:

„Cu mulțime de greci a venit, cît rămăsese Feneriul pustiu în Țarigrad. Rămăseseră numai muierile lor; iară grec, umblai mult pînă dai de vre unul acolo. Iară aicea, umplut-au curtea domnească, prin toate odăile și prin tîrg pe la gazde".

Ca să vîre groază în boieri încă din primele zile ale domniei, a închis pe trei dintre marii boieri ai vremii, care avuseseră roluri însemnate sub domnitorii anteriori. Aceasta a provocat panică în rîndul boierilor, încît „nici unul nu se mai ținea cu zile, ci toți așteptau din ceas în ceas, ce urgie le-a mai veni asupră și nici a vorovi în curte unul cu altul nu cutezau boierii sau să meargă unul la altul la gazdă, într-atîta pază și prepusuri ce era".

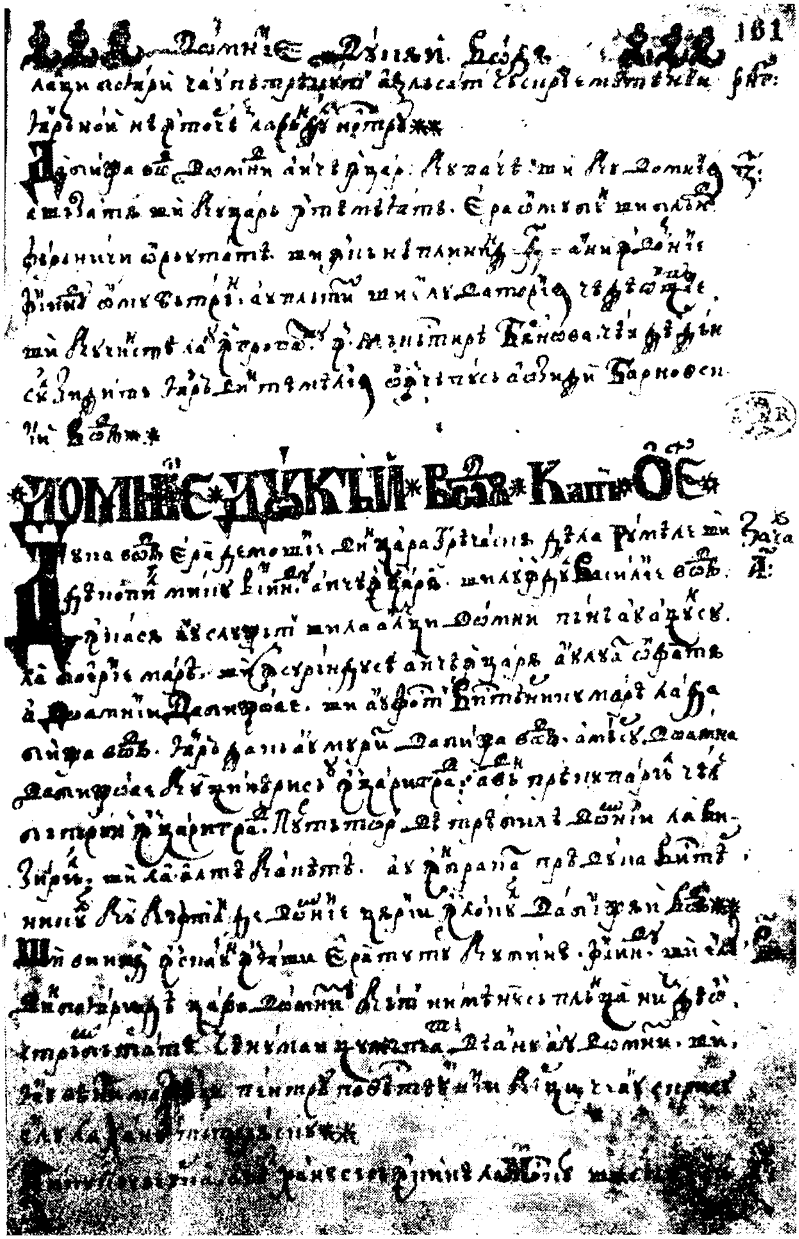

Cronică anonimă (Pseudo-Muste) (fila 161).

Paralel cu descrierea întîmplărilor din Moldova, autorul pune şi evenimentele istorice din Ţara Romînească. În centrul lor se găseşte prăbuşirea lui Constantin Brîncoveanu. Dramatismul paginilor din cronica anonimă brîncovenească îl întîlnim şi aici, în legătură cu sfîrşitul domnitorului muntean. După ce povesteşte decapitarea fiilor lui Brîncoveanu în faţa tatălui lor şi apoi omorîrea acestuia din urmă, adaugă: „Jalnică privire şi nepovestită urgie! Ce inimă împietrită ar fi fost aceea să nu plîngă atunci!" Ca moldovean, însă, nu uită amestecul necontenit al lui Brîncoveanu în treburile Moldovei, schimbînd pe domnitori adesea după interesele sale. Pentru aceasta, şi pentru că a contribuit în mare măsură la ruinarea ei, pedeapsa divinităţii l-a ajuns, după concepţia teologică a cronicarului: „Hai lume! Cum se înşală oamenii şi nu se pot sătura de dragostea ta! La ce sfîrşit îi aduce pe cei ce urmează voiei tale! Cu adevărat fum şi umbră, visuri şi păreri este cinstea ta!" — scrie el citînd din Miron Costin.

Cei 11 ani din a treia domnie a lui Mihai Racoviţă reprezintă tot atîţia ani de umilinţă pe capul ţării. Domnitorul sporeşte vechiul bir al văcăritului şi stupăritului, pentru a putea face faţă lăcomiei turceşti. Birurile aduc ruină şi nemulţumire în rîndurile poporului. Cronicarul, favorabil domnitorului, comentează părtinitor: „Numai nevoia strică obiceiurile bune, că la mare nevoie şi strîmtoare a căzut domnia acestui pămînt. Nu mai pot domnii sătura cu datul", iar mai departe, notează: „Că nu din lăcomie s-a făcut aceasta ca să strîngă în casa lui suspinele tuturor, ce de mare nevoie şi asupreli, ce-i veneau de la turci". Mihai Racoviţă îşi pierde cu vremea simpatia boierilor moldoveni, din cauză că se înconjoară numai cu greci, ascultînd mai mult sfaturile acestora decît ale boierilor de ţară: „Întîi cu boierii ţării era într-un cuvînt, şi la toate sfaturile ce erau trebile ţării cu boierii se sfătuia şi le aşeza, iar mai pe urmă „i-au rămas grecii sfetnici şi credincioşi". Faptul acesta, deşi condamnat de cronicar, este privit cu resemnare, înţelegînd că altfel nici nu putea să facă domnitorul: „Vremea mută şi schimbă lucrurile, şi mai de multe ori aduce şi sfîrşitul rău!"

Cronicarul vede cu ochi buni pe noul domnitor, Ghica: „Era om bun, pe boieri îi avea la cinste, nemîndru, cerca dreptatea fiecăruia şi limba moldovenească prea lesne a învăţat-o", şi-l laudă pentru şcoala pe care a înfiinţat-o pentru fiii boierilor care nu se puteau duce să înveţe peste graniţă. La această şcoală se învăţa carte grecească şi slavonească.

Poziţia de clasă a autorului este pretutindeni evidentă. Bunătatea domnitorilor e în funcţie de atitudinea acestora faţă de boieri. Nicolaie Mavrocordat, în ambele domnii, se înconjoară de greci cărora le dă rangurile boiereşti cele mai bănoase. În felul acesta boierimea autohtonă este lipsită de slujbele şi veniturile la care cronicarul crede că avea dreptul. Ca şi pe Neculce, autorul excelentei caracterizări a firii grecilor slujbaşi în ţările romîneşti, nu trebuie să-l suspectăm de şovinism. El îi urăşte pe greci fiindcă îl sărăcesc pe el şi categoria căreia-i aparţine, nu fiindcă sînt greci. Şi din altă atitudine se vede poziţia de clasă a cronicarului. Astfel, în nici o parte a cronicii sale el nu se ocupă de starea grea a ţărănimii. Iar atunci cînd un domnitor ca Nicolaie Mavrocordat se arată binevoitor faţă de ţărănime, în procesele ei contra boierilor care-şi rotunjeau moşiile pe seama lor, el protestează împotriva atitudinii domnitorului:

„Ţăranilor au fost dat voie de se ridicau cu pîra asupra boierilor şi cum ieşeau la divan de se jăluia un ţăran pre un boier, îndată da pre boier în mîna țăranului, fără nici o judecată sau dreptate... Aceasta o făcea numai ca să defaime și să rușineze neamul boieresc, mirîndu-se ce ar mai face să mai îngrozească pe boieri".

Din punct de vedere literar, compilația cronicarului se remarcă prin surprinderea unor situații evocatoare pentru memorialistul vremurilor trecute. Astfel, compotarea familiară a lui Mihai Racoviță cu supușii săi, în prima domnie, este prezentată cu multă naturalețe:

„Domnea țara cu cumpăt bun, nimărui nu-i era oprită ușa, ce, care cu ce treabă sau nevoie ar fi avut, nu numai boieri, ce și din cei proști, prea lesne intra de-și isprăvea lucrurile lor; tuturor le zicea pe nume și judecata o cerca foarte cu amănuntul și prea încet, cu îngăduială, de-și putea spune săracii jalbele lor și era tuturor cu față veselă".

Sentința pe care o scoate din acest exemplu, pentru toți cei ce vor ceti letopisețul, ca să învețe din experiența altora, este exprimată lapidar: „Că blîndețele domnilor pătrund inimele oamenilor și a norodului".

În contrast cu aceste vremuri liniștite, din care portretul lui Mihai Racoviță ne apare cu multe trăsături luminoase, ne izbește figura întunecată a lui Nicolaie Mavrocordat, pe care cronicarul ne-o prezintă așa de plastic: „...Și a venit nu ca un domn, ce ca un leu asupra tuturor". Pentru a ne sugera înfumurarea domnitorului, îmbinată cu lipsa de interes pentru poporul peste care era chemat să domnească, insistă asupra unor atitudini ale acestuia, care-i definesc caracterul: „Eșit-au boierii înainte la Galați, dară nici cu ochii asupra lor nu căuta, necum să grăiască cu dînșii, sau să mai întrebe pe cineva, vreun cuvînt". Același fel de purtare îl întîlnim și mai tîrziu. „Neculai vodă sosind la Iași, la scaunul domniei, au pus boieri mari pe unii și din pămînteni; dar numai se numeau boieri, dară nici o cinste nu aveau, nici în casă la domn nu intrau, orice treabă ar fi avînd, pînă nu mergea cu un grec sau cînd îi chema domnul pe toți cu vreo treabă". O asemenea domnie, cronicarul o califică laconic: „Urît și neplăcut era tuturor Neculai vodă". Sugestiv este și portretul grecului Spandoni, prin trăsăturile negative pe care ni le sugerează: „Neculai Mavrocordat avea și sfetnic pe lîngă sine o arătare de grec, anume Spandoni, un om urît, podăgrios... un blestemat și de nimică, fără de nici o meserie; numai cît își ținea capul cu minciunile și cu milosteniile ce-i dau". Un real talent de evocator dovedește cronicarul cînd povestește scoaterea din domnie a lui Constantin Brîncoveanu. Zbuciumul domnitorului muntean, îmbătrînit în scaunul domnesc, apare tot așa de bine prezentat ca și în *Cronica Anonimă* scrisă în Țara Romînească. Este sugerată mai întîi panica în care a intrat Brîncoveanu și familia sa cînd a sosit aga în palatul voievodului. Atunci, Constantin vodă deschide fereastra și strigă: „Slujitori, slujitori, unde sînteți? Nu mă lăsați". Turcul avusese însă grijă să închidă toate intrările în palat, precum și beciurile domnitorului, în care avea avuția. Întîlnirea dintre Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, noul domnitor, care venea să-i sărute mîna, este surprinsă în toată ipocrizia ei: „O, ce sărutare de ciudă și cu lacrimi, cînd sluga se domnește în scaunul domniei stăpînului său, scoțîndu-l nu numai din domnie, dar și din moșiile lui".

Cunoscînd situația privilegiată a Cantacuzinilor, favorurile mari de care se bucurau din plin în vremea lui Brîncoveanu, precum și felul cum au răsplătit ei domnitorului aceste favoruri, cronicarul exclamă:

„Hai lume fără saț, cum nu se putură îndestula Cantacuzineștii cu atîta cinste ce aveau la acest domn, și cu avere nespusă și-l viclenîră și-i luară domnia. În cine să se mai încrează domnii, dacă-i viclenesc și neamul lor? Adevărat că vrăjmașii omului, cei de casa lui sînt".

Cronicarul nu uită să ne prezinte și reacțiunea poporului față de acest sfîrșit tragic, pe care-l compară cu acela al lui Vasile Lupu din țara sa. În cei 27 ani de domnie, fără războaie, în țară se dezvoltase o cultură romînească valoroasă și înflorise într-o bună măsură starea economică a poporului. De aceea, cînd ieșea din București domnitorul, spre a nu se mai întoarce din Constantinopol, „tot norodul cu mic cu mare, lăcrima și plîngea după el ca după un tată, fiind în belșug țara lor în 27 ani ce au domnit el".

Asemenea scene vădesc valoarea documentară și literară a cronicii, care ar fi fost și mai mare dacă aceleași fapte nu ar fi fost repovestite de Neculce, în letopisețul căruia această cronică anonimă este absorbită.

CRONICA ANONIMĂ A ȚĂRII MOLDOVEI (PSEUDO — AMIRAS) (1661—1733)

Printre cronicile moldovenești anonime, care continuă pe Miron Costin, tratînd răstimpul de la 1661—1733, este și una care a fost atribuită lui Alexandru Amiras. De fapt, Alexandru Amiras nu este autorul, ci numai traducătorul acestei cronici în limba greacă. Traducerea greacă s-a făcut din porunca lui Grigore Ghica, în 1729, și s-a păstrat în manuscris la Biblioteca Națională din Paris. Extrase din ea a publicat Hase în 1827. Textul grecesc al cronicii a fost tradus la rîndul său în 1741 în limba franceză de Nicolas Génier.

Dovadă că autorul cronicii nu este Alexandru Amiras este faptul că în nici o copie romînească — și sînt mai multe — Amiras nu apare ca autor.

Un alt argument, care contestă paternitatea lui Amiras, este limba cronicii: ea nu trădează, prin stîngăcii și străinisme, în special prin grecisme, un autor grec. Ca orice cronică a epocii, are multe slavonisme și turcisme, dar puține grecisme. Turcismele sînt de multe ori deformate, de pildă *saivat* în loc de *saivan* (cort de cîmp). Nu sîntem siguri dacă aceste forme corupte ale turcismelor provin de la autor, sau au căpătat aceste deformări în urma repetatelor copieri. Dacă se datoresc autorului, vin să întărească supoziția că textul romînesc al cronicii nu a fost scris de Amiras, căci acesta era un bun cunoscător al limbii turcești și tătărești. În cronica atribuită lui, sînt intercalate cîteva acte oficiale, firmane turcești sau acte tătărești, precizîndu-se că au fost traduse de Amiras.

Un al treilea argument, care de asemenea ar contesta paternitatea lui Amiras, este faptul că de-a lungul cronicii se vorbește de repetate ori despre persoana lui, dar totdeauna la persoana a treia. De exemplu: „se ostenea Alexandru ușerul să-i întoarcă pe tătari"; „au pus și domnul pe Alexandru Amiras, vel ușer să-l ducă"; „Sandul Sturdza, vel vistiernic, au citit tălmăcirea firmanului scos pe moldovenie de Alexandru biv vel sulger".

Dacă Amiras ar fi fost autor, n-ar fi vorbit despre sine la persoana a treia, ci la persoana întîia, cum fac alți cronicari, de exemplu Neculce.

Cronica se împarte în trei părți: prima cuprinde intervalul de la 1661—1703 și este o compilație după alte cronici, ce tratează despre această epocă, dar cu multe completări personale; a doua povestește evenimentele de la 1703—1729 și este partea originală a autorului contemporan cu faptele, pe care le povestește ca martor ocular, iar a treia parte, în care se relatează în cîteva rînduri sfîrșitul domniei lui Grigore Ghica în Moldova, pare să fie un adaos ulterior.

Autorul, evident, este un boier de curte, un intim al lui Grigore Ghica. Povestirea este strîns legată, ca într-o cronică oficială de persoana acestui domn, de familia și acțiunile sale și, firește, aprecierile sînt subiective și laudative. Grigore Ghica este caracterizat ca bun, iertător, purtîndu-se cu milă față de toți. Cu venirea lui în Moldova „mare dar au căzut pe țara Moldovei, ca o lumină au strălucit plină de bucurie". Autorul nu-i găsește nici o vină protectorului său. Boierii sînt vinovați, pentru că, „oameni fără minte", au fugit din tabăra lui. Seimenii, care s-au răsculat la Hotin, au făcut „o nebunie". Pînă și sfetnicii domnești sînt deosebiți de ai celorlalți domni: „Slugile lui ce venise din Țarigrad erau foarte înțelepte, urmînd pe stăpînul său". Pe de altă parte, Constantin Duca „neavînd sfetnici buni lîngă sine, multe greșeli și lucruri fără cale făcea".

Perioada tratată în această cronică este un răstimp plin de frămîntări din istoria Moldovei, care zdruncină orînduirea feudală a vremii. Autorul ne prezintă sugestiv și cu talent de povestitor diferite aspecte politice, sociale și economice, care făceau viața poporului insuportabilă. În acest răstimp, exploatarea țărănimii este multiplă și cruntă. Stăpînirea otomană devine tot mai avidă, iar pentru războaiele ce le duce cu vecinii țărilor romîne sau chiar cu statele îndepărtate, are nevoie de aprovizionări masive și aceste aprovizionări sînt obligate să le facă țările romînești, grînarul imperiului turcesc. Țăranului i se ia nu numai prisosul, dar și strictul necesar pentru întreținerea familei sale. O urmare a exigențelor Porții este fiscalitatea excesivă pe care o dezlănțuie domnia. Pe lîngă exploatarea otomană și a domniei, țăranul trebuia să suporte și exploatarea nemiloasă, pînă la sînge, a stăpînilor feudali.

O urmare a acestor exploatări este rezistența tot mai dîrză, lupta de clasă manifestată de țărănime prin fugă. În special fugea populația satelor mărginașe. De asemenea, mulți țărani moldoveni fugeau în satele spahiilor din Hotin: ei preferau exploatarea fudalilor turci celei din Moldova.

În ce privește asuprirea otomană, autorul arată cu indignare corupția și lăcomia de bani ce domnea în imperiul otoman; nimic nu se putea duce la capăt, nici o ușă nu se deschidea fără să se fi oferit în prealabil un dar generos în bani sau în obiecte de valoare. Duca vodă, după pîrile lui Gr. Ghica, era amenințat să-și piardă capul, dar a scăpat, dăruind două blănuri frumoase în valoare de 40 de pungi, una marelui vizir și cealaltă sultanului. Șerban Cantacuzino a scăpat pe frații săi din închisoare prin mijlocirea caimacamului, care „l-au dăruit pe marele vizir după obiceiul lor". Gr. Ghica, ca să scape de intrigile Cantacuzinilor,de „postelnicești" cum îi numește cronicarul, a trimis jalbă la Poartă, „dar și bani cîți au socotit că vor trebui".

Cronicarul se folosește de orice prilej pentru a scoate în evidență răul pricinuit Moldovei de stăpînirea otomană. Vorbește cu amărăciune de împovărările la care era supusă Moldova de către stăpînirea suzerană: „Și atunci au luat împărăția Camenița, cu a căreia pricină multă răutate au pogorît asupra pămîntului pentru angăriile ce puneau și pentru oștile turcești ce treceau prin țară la Camenița, și de acolo veneau încoace". Jalnică este de-

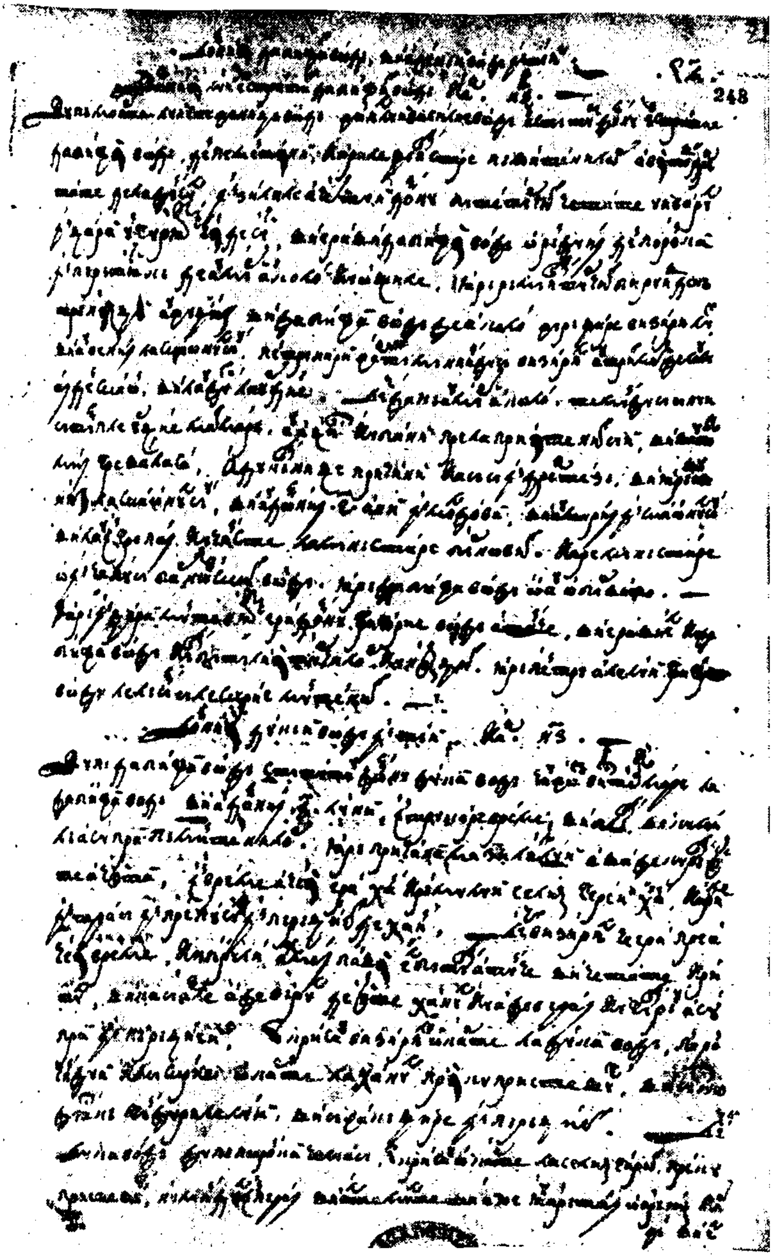

Pagină din *Cronică anonimă (Pseudo-Amiras)* (fila 248).

scrierea dezastrului lăsat de tătari în urma lor. Multe dobitoace au luat, făcînd mare pagubă pămîntului acestuia, şi mulţi oameni de cinste, şi boieri şi giupînese au căzut robi la tătari şi pe unii i-au omorît".

Că autorul cronicii nutrea sentimente antiotomane este clar: se vede din decepţia încercată după încheierea păcii de la Stănileşti fără eliberarea ţărilor romîne. Pentru neizbînda armelor ruseşti, el acuză deopotrivă atît pe Cantemir cît şi pe Brîncoveanu: „Atunci au văzut împăratul la ce l-au adus sfatul lui Dimitraşco vodă şi al lui Basarab vodă, care numai cu vorba au întărit inima împăratului să vină asupra turcilor, dară ajutor de bucate sau de oameni nici unul nu i-au dat".

Deşi sentimentele de ură împotriva stăpînirii otomane mocneau în sufletul autorului, totuşi nu putea să-şi exprime prea accentuat părerile pentru acei cărora Gr. Ghica, din porunca căruia s-a scris cronica, le datora domnia. Şi pe lîngă aceasta imperiul otoman era încă pe atunci puternic şi de temut. Despre Petriceico vodă, domnul Moldovei, autorul spune că s-a speriat „ca un prost de minte", că dacă vor birui polonezii pe turci „peri-va toată împărăţia turcului". Se pare că autorul nu face parte din acei boieri moldoveni, care pribegeau prin Polonia şi aveau sentimente prieteneşti pentru polonezi.

În această cronică anonimă sînt oglindite şi multe aspecte sociale ale acelei vremi. Pe lîngă lupta de clasă, manifestată de popor prin fugă, autorul ne înfăţişează, fie în chip laconic, fie povestite pe larg, mai multe conflicte între domnie şi marea sau mica boierime. Arătînd conflictul între Constantin Cantemir şi fraţii Costineşti, Miron şi Velicico, pe care domnul i-a omorît, autorul dă şi un amănunt nou. Printre alte cauze de duşmănie, ar fi şi faptul că Velicico ar fi spus faţă de domn, care era neştiutor de carte, că un „om fără carte este un dobitoc". Prin aceasta l-a jignit şi a făcut să crească duşmănia între ei. Este prezentat pe larg conflictul între Mihai Racoviţă şi o facţiune de boieri, în frunte cu Ceaurul, care au complotat împotriva lui împreună cu austriecii, precum şi cruzimea cu care domnul s-a răzbunat, spînzurîndu-i pe complotişti, arzîndu-i de vii sau trăgîndu-i în ţeapă. Şi împotriva lui Gr. Ghica au complotat boierii moldoveni şi au încercat cu ajutorul tătarilor să-l mazilească, el însă i-a iertat, „dar Dumnezeu i-a tîmpinat cu urgia sa de şi-au luat osînda".

Anonimul povesteşte viu şi sugestiv, cu amănunte pe care nu le găsim în altă cronică, răscoala condusă de serdarul Hîncu, de clucerul Constantin şi de serdarul Durac, care s-au răsculat, neputînd îndura fiscalitatea excesivă a domnului. Autorul dă cea mai largă, mai amănunţită şi mai precisă din toate povestirile ce avem asupra acestui eveniment. Se arată cum răsculaţii au pornit asupra Iaşului, cum au jefuit casele neguştorilor şi ale unor boieri mari şi cum şi-au aşezat apoi tabăra în faţa curţii domneşti. Mai departe se arată şi discordia care s-a iscat între căpeteniile răsculaţilor şi se atribuie neizbînda răscoalei nu lui Hîncu, ci domnului. Aceste informaţii sînt exacte, confirmate şi de corespondenţa veneţiană din Constantinopol.

Autorul face parte din rîndurile boierimii privilegiate, poziţia lui de clasă este clară. Este bun şi lăudat acel domn care cinsteşte pe boieri, care îi scuteşte de dări. Desigur, autorul fiind un feudal privilegiat nu concepe ca boierii să plătească vreo dare. Cu multă indignare vorbeşte de felul cum Gh. Duca asuprea pe boieri obligîndu-i să plătească ei dările în locul ţărănimii fugite, „căci fugea ţara de tirăniile lui... îi făcea de plătea ei birul celor fugiţi". Iar pe acei care refuzau să plătească „îi lega la puşce şi-i căsnea; îi ungea cu miere ca să-i mănînce muștele; și nu numai boierilor făcea această strîmbătate, ce și giupîneselor".

Dar pe autor nu-l indignează numai călcarea privilegiilor clasei din care făcea parte, îl mișcă adînc și suferințele poporului, critică cu asprime pe acei domni care împovărau „mojicimea", cum obișnuiește el să spună. În special dezaprobă fiscalitatea excesivă de pe vremea domnilor din familia Duca. Gheorghe Duca, în a doua lui domnie, e caracterizat ca un om „rău și cumplit, prea vrăjmaș și plin de toată răutatea". Autorul ne înfățișează în cîteva cuvinte și situația jalnică a țării în timpul celei de-a treia domnii a lui Duca. „Acest Duca vodă au scos hîrtii în țară, cu care mai au pustiit pămîntul acesta"; „Mulți fugeau din loc și-și lăsau moșiile și bucatele și mergeau unii în Țara Muntenească, iar alții în țara Leșească". Cu aceste cuvinte autorul arată că nemulțumirea era generală, fugeau și boierii și poporul.

Constantin Duca este învinuit că a introdus pentru prima dată darea văcăritului în Moldova și a pustiit țara. Într-adevăr, văcăritul a devenit de atunci spaima contribuabililor, care, ca să scape de plata acestei dări, de multe ori recurgeau la tăierea vitelor. Nu mai puțin criticat, cu cuvinte aspre, este și Mihai Racoviță atît pentru asuprirea fiscală, cît și pentru sprijinul acordat lazilor din Moldova, care împovărau pe săraci cu dobînzi: „Pe creștini îi făceau jertfă lazilor, dîndu-i platnici de plăteau dobîndă peste dobîndă".

Autorul nu rămîne indiferent nici față de calamitățile naturii, care loveau poporul. Sugestivă și mișcătoare este descrierea stării jalnice a țărănimii în timpul cumplitei foamete care a bîntuit Moldova în 1718: „Tot într-acest an au fost foamete în Moldova și în Țara Muntenească, și s-au risipit țările, fugind oamenii unde au putut, ca să găsească pită, făcîndu-se scumpete mare, că nici de un fel de roadă nu s-au făcut, nefiind ploi toată vara; și mulți din sărăcime mîncau rădăcini de papură și îmblau pe drumuri cerînd pită, ca să-și hrănească vieața lor".

Autorul cronicii, ca toți cronicarii feudali ai epocii, este mistic și superstițios. Numele lui Dumnezeu este întrebuințat des și mai totdeauna oamenii răi și nedrepți sînt pedepsiți, după părerea lui, de Dumnezeu pentru faptele lor. Dumnezeu, vrînd să-l răsplătească după faptele lui pe Dimitrașco Cantacuzino, „au luminat inima împărăției și l-au mazilit", sau: „Toți care s-au răzvrătit, (împreună cu cătanele) împotriva lui Mihai Racoviță, au primit osîndă de la Dumnezeu, nici unul n-a avut sfîrșit bun". La fel s-a întîmplat și cu boierii moldoveni, care au conspirat împotriva lui Gr. Ghica împreună cu tătarii: „Dumnezeu i-a întîmpinat cu urgia sa de și-au luat osînda".

Pe cît este de mistic autorul, pe atît este de superstițios. În 1716 nu s-a făcut recoltă; acest lucru era un semn „de nenorocirile ce erau să vie asupra acestui pămînt".

Valoarea literară a cronicii constă în nararea colorată a evenimentelor, în portretele presărate pe tot parcursul cronicii, în metafore și comparații, în întrebuințarea unor sinonime pentru ca fraza să fie mai bogată.

Făcînd comparație între domnia lui Mihai Racoviță și a lui Gr. Ghica, cronicarul spune: „După furtună, văzurăm și liman". Autorul este și un portretist îndemînatic. În cîteva cuvinte ne înfățișează pe deplin caracterul personajelor. „Cantacuzino Dimitrașco era om lacom, apucător, nedrept și nestătător, una zicea și alta făcea și, în scurt, nici o bunătate la dînsul nu era"; „Antonie vodă era om drept, bun creștin și milostiv, cu milă asupra pămîntenilor și cu noroc".

ION NECULCE

Cele mai multe cronici din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din Țara Romînească și din Moldova, adesea anonime, sînt cronici de curte scrise în favoarea unui domnitor, ceea ce le coboară, cu unele excepții, interesul literar. Acela care, reluînd tradiția cronicilor independente din secolul anterior, a izbutit să ridice istoriografia la cel mai înalt nivel artistic este Ion Neculce, adevăratul continuator al lui Miron Costin. Fără să-și încerce puterile în literatura propriu-zisă, ca Dimitrie Cantemir, Neculce a făcut pentru literatură mai mult decît pentru istorie și el este întîiul scriitor care a servit urmașilor nu numai ca izvor, dar chiar ca model, pînă în zilele noastre (lui Mihail Sadoveanu, de exemplu).

Ion Neculce, s-a născut, probabil, la Iași prin 1672, fiindcă în 1732, după cum ne spune singur, avea „șaizăci de ai". Tatăl său, Neculce vistiernicul, era originar dintr-o insulă a arhipelagului, poate din Hios, căci un frate se numea Stamate Hiotu, Mama, Catrina, era fiica vistiernicului Iordache Cantacuzino și a Catincăi Bucioc. Despre cel de al doilea soț al Catrinei, tatăl vitreg al cronicarului, Enache grămăticul, știm că era tot de neam străin, „spudeos", cunoscător de cărți grecești. În 1686, un podghiaz polon arse conacul familiei de la Prigoreni și ucise pe Enache, atunci vistier cămăraș la Tg. Ocna. Catrina cu copiii (mai avea două fete) fu nevoită să plece în Țara Romînească și să se adăpostească la rudele de acolo, la stolnicul Constantin Cantacuzino. Cronicarul rămase în pribegie patru ani, de la vîrsta de 14 ani, timp pe care-l va fi folosit pentru învățătură, căci în 1691, întors în Moldova, capătă slujba de postelnic. Asistă în această calitate la nunta lui Constantin Duca cu Maria Brîncoveanu, care a avut loc în 1693, toamna: „Pe cee vreme și eu, Ion Neculce vel vornic, eram tînăr postelnic și mergem cu alți postelnici împreună, cu toiegeli a mînă pe gios înaintea domnului".

În 1700 era vătaf de aprozi și însoțea pe Antioh Cantemir în Polonia, la Camenița, de unde turcii își retrăgeau garnizoana, apoi vel agă, însărcinat cu găzduirea voievodului Rafael Leszczynski în Iași. Cam în același timp s-a căsătorit cu Maria, fiica biv-hatmanului Lupu Bogdan, nepoată de soră a lui Dimitrie Cantemir. Soția aducea ca zestre 5 sate, cîteva sălașe de țigani, o herghelie de cai, o cireadă de 40 de vaci și 20 de boi, o turmă de 100 de oi și o prisacă de 200 stupi. Partea lui Neculce din comîndul mamei sale, împărțit în 1701, era de 7 sate și 4 fălci de vie la Cotnari și Nicorești.

Rudă cu Antioh Cantemir, Neculce „s-a întîmplat", cum zice, la Constantinopole cînd o seamă de boieri, chemați din țară, pîrau pe domnitorul mazilit Mihai Racoviță. Instalat în a doua domnie, în iarna anului 1705, Antioh Cantemir ridică pe Neculce din sulgeria cea mare la rangul de vel spătar, și-l trimite ca reprezentant al său la nunta fiului mai mare al lui Constantin Brîncoveanu cu fata vornicului moldovean Ion Balș. „Atunce m-au trimis și pe mini, cu solia despre partea domniei, de m-am tîmplat la acè nuntă, care nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască". Încrederea lui Antioh Cantemir în el era atît de mare, încît în 1707, plecînd să întărească cetatea Tighina, îl lăsa împreună cu alţi doi boieri caimacami la Iaşi. Lui Antioh Cantemir îi sosea pe neaşteptate ordinul de mazilie şi caimacamul, prinzînd de veste la timp de numirea a doua oară a lui Mihai Racoviţă, fuge în Polonia. Noul domnitor, aducîndu-şi aminte de prezenţa lui la Poartă în 1705, îl trecuse pe o listă neagră şi pusese seimeni să-l aresteze. Dar după patru luni de pribegie, Neculce a putut să revină în ţară fără primejdie: „Mi-am făcut pace şi-am vinit înapoi la casa mè, şi n-am avut despre nime nice o nevoie. Şi-am avut cinste şi căutare în dzilele mării sale". Totuşi, abia sub Dimitrie Cantemir îl revedem vel spătar şi îndată după aceea hatman.

În letopiseţul său, Neculce declară, contrazicînd pe Nicolae Costin, că deşi era sfetnicul cel mai apropiat al domnitorului, n-a ştiut de tratativele lui cu ruşii. Cronicarul se apără de învinuirea de trădare, susţinînd că de altfel chiar de ar fi cunoscut vreo taină, credinţa sa faţă de domn l-ar fi împiedicat s-o divulge: „N-am vrut să mă fac al doilea Iudă sau să viclenesc, să fug de la dînsul". El era de părere ca domnitorul să execute ordinul turcilor în privinţa lui Brîncoveanu (să-l prindă), dar cînd domnitorul şi-a acuzat sfetnicii de hainie („voi toţi vă chivernisiţi, ca să rămîneţi la creştini, şi numai eu sîngur pentru voi să rămîiu la păgîni; că v-am vădzut eu credinţa, că aţi fugit toţi, şi eu am rămas singur") a vrut să fie loaial. În definitiv, toţi creştinii se bucurau atunci de alianţa cu ruşii şi muntenii, sîrbii, chiar moldovenii îi chemase de mai înainte. Cînd oştile ruseşti au trecut Prutul la Zagarance, toţi boierii, chiar Nicolae Costin, l-au felicitat pe Cantemir, zicîndu-i: „Bine ai făcut măria ta, că noi ne temem că te-i duce la turci, şi aşè avem gînd că, de te-om vedè că mergi la turci, te-om părăsi şi ne-om duce de ne-om închina la moscali". Prin urmare s-a purtat şi el ca toată lumea, cum dictau împrejurările. Astăzi ştim că Neculce cunoscuse din vreme planurile lui Cantemir, pentru că cel care se dusese la ţar să încheie tratatul de alianţă, Ştefan Luca, era tocmai cumnatul lui.

Hatmanul a fost în miezul întîmplărilor din anul 1711. Lăsat să păzească tabăra moldovenească aşezată la Cetăţuia în timp ce Cantemir întîmpina pe brigadierul Kropotov, a fost de faţă la sosirea feldmareşalului Şeremetev la Prut şi a ţarului la Iaşi. A însoţit pe ţar în plimbările lui prin oraş şi a participat la banchetul oferit de domnitor la curte şi de ţar în corturi.

În bătălia de la Stănileşti, înainte de a fi înconjurat complet, ţarul a întrebat pe Neculce, comandant al oştilor moldovene, dacă l-ar putea scoate în Transilvania printre tătari şi turci. Cronicarul, apreciind situaţia, n-a cutezat să-şi ia asupra sa o asemenea răspundere, zicînd că „este un lucru prè cu primejdie să lăsăm oastea cè multă, să mergem cu o mînă de oameni".

După încheierea păcii, împreună cu alţi douăzeci şi trei de boieri, a urmat pe Dimitrie Cantemir în Rusia, oprindu-se la Harcov. De fapt, voise să se oprească la Kiev, dar domnitorul nu l-a lăsat, temîndu-se ca boierii să nu ajungă la vreo înţelegere cu turcii. S-a purtat autoritar cu ei, ceea ce îi înstrăinase întrucîtva simpatiile dinainte:

„Deci Dumitraşco-vodă nu vrè să ţie pre moldoveni cu dragoste, ca pre nişte streini ce ş-au lăsat casăle şi s-au streinat de moşiile lor pentru dînsul, ce vrè să-i ţie mai aspru decît în Moldova. Că i să schimbasă hirea într-altu chip, nu precum era domnu în Moldova, ce precum era mai nainte, tînăr,

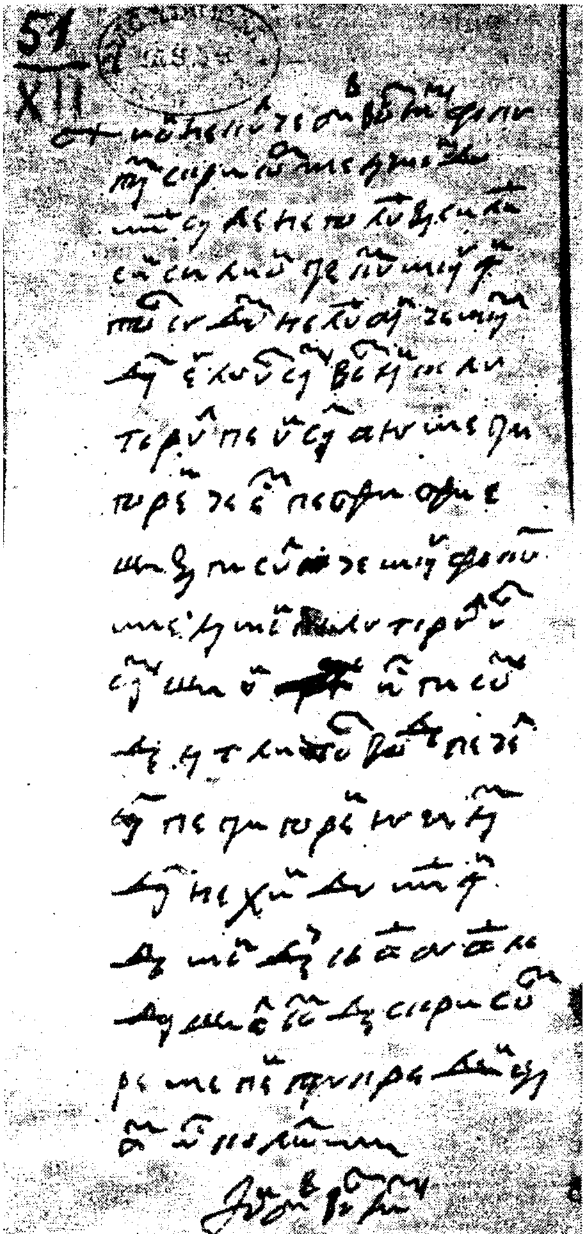

Autograful lui Ion Neculce.

pre cînd era beizadè în dzilele frăține-său, lui Antiohie-vodă, încă și mai rău și iute la beție. Să scîrbie, și ușa îi era închisă, și nu lăsa pre moldoveni necăiuri din tîrgu să iasă afară, fară ocazul lui. Și cu căzacii de loc iară să învrăjbisă rău, că nu-i ține într-o nemică. Deci și moscalii cei mari încă-l urîse, pentru căci îi iubiè împăratul și-i dedesă nume mai sus decît a tuturor".

După doi ani, fostul hatman primea învoirea din partea țarului să se întoarcă în țară, sfătuit de Cantemir și de toți ceilalți să rămînă, căci va pieri de turci. Feldmarcșalul Șeremetev însuși i-a promis jalovanie, răsplată din partea țarului, și moșii, dar el s-a gîndit mai departe la soarta copiilor lui, care în Rusia ar fi putut ajunge numai „săldați", militari, și la alte boierii n-ar fi încăput.

Evitînd pe turci, Neculce o luă prin Polonia și se apropie de hotarele Moldovei dinspre nord, dar nu-i fu dat să-și revadă țara așa de curînd. Vornicul Lupu, caimacam după plecarea lui Dimitrie Cantemir, obținuse în timpul lui Nicolae Mavrocordat confiscarea averilor lui Ion Neculce și ale lui Ștefan Luca în folosul său, deoarece, motiva el, nenorocirea țării și năpasta căzută asupra lui (turcii îl dețineseră doi ani în închisoare la Varna) se datorau „trădării" acestor boieri. Aflînd că Neculce vrea să se reîntoarcă în țară, sta zi și noapte de-i făcea „împiedicături și turburări despre turci". Din pricina vornicului Lupu, soția lui Neculce, trimisă înainte cu sfatul lui Nicolae Mavrocordat, trebui să „stea tăinuită în țară, mai mult prin păduri". În cele din urmă Mavrocordat obține de la turci firman pentru iertarea pribeagului, dar fiind mutat în Țara Romînească în 1716, firmanul, prin intervenția vornicului Lupu, se rătăcește. Se pare că vornicul Lupu nu era străin de mutarea lui Nicolae Mavrocordat, căci acesta ajuns în Țara Romînească se plînge vizirului Gin Ali de intrigile lui. Vizirul trimite un capegi-bașa în Moldova și acesta pune în obezi pe vornic, apoi, fără să-l mai judece, îi taie capul. Nicolae Mavrocordat revenit în scaunul Țării Romînești în 1719, intervine din nou în favoarea lui Ion Neculce și după șapte ani de tribulații, acesta capătă învoirea de a intra în Moldova, sub Mihai Racoviță. „Atunce, zice el, și mie mi s-au isprăvit ferman de la Poartă de pace. Și-am venit la pămîntul mieu, zăbovind în străinătate 9 ani, 2 ani la Moscu și 7 ani în Țara Leșească, cu multe valuri și supăr, care nu le mai poci înșira cu condeiul meu. Și venind la Mihai-vodă, toate ce-mi luase Lupul mi s-au dat înapoi".

I s-au dat în anul 1720, în urma unui proces cu văduva vornicului Lupu și cu fiul acestuia, Iordache, vel căpitan de codru. Dosarul procesului s-a păstrat. Cronicarul a dovedit cu acte („un vrav de cărți") cum că Ștefan Luca, trimis de Cantemir să trateze cu Petru cel Mare, a găsit la Moscova solii din partea mitropolitului Ghedeon, a lui Antohi Jora hatman, a lui Savin banul și a altora, cerînd ajutorul rușilor. Însuși vornicul Lupu, cînd a văzut că vizirul trece Dunărea, a dat de știre țarului. Deci vina de a fi chemat pe ruși, dacă era o vină, n-a fost numai a lui, ci a tuturor. Cum Racoviță însuși se gîndise la un moment dat la alianța cu rușii, iar ceilalți recunoșteau toți că fuseseră într-adevăr „bucuroși moscalilor", Neculce era absolvit de vină și i se retrocedau averile confiscate prin abuz.

În 1731, Grigore al II-lea Ghica îi dădea marea dregătorie de vornic al Țării de Sus în preajma vîrstei de 60 ani făcîndu-i cinstea de a-l vizita și acasă la Prigoreni, în ținutul Dorohoiului. Dregătoria i se lua în 1733 de

Constantin Mavrocordat şi i se dădea iarăşi de Grigore al II-lea Ghica, în 1735.

În timpul războiului ruso-turc din 1739, doi fii ai lui Antioh vodă Cantemir, sub comanda feldmareşalului Münnich, ocupă pentru o lună Iaşii. Domnitorul se retrăsese în sudul ţării, lăsînd la Iaşi doi caimacami. Neculce, în vîrstă de 67 de ani şi sătul de pribegie, n-a vrut să se refugieze şi a rămas în capitală, ceea ce, la revenirea domnitorului, i-a cauzat o nouă învinuire de trădare.

„Aşijdere şi pre mine, Ioan Neculce vornic“, scrie el în cronică, „tîmplîndu-mă de am fost la vremea moscalilor la Ieş, m-au amestecat ciocoii şi cu alţi neprieteni la Gligori-vodă. Şi m-au închis la başbulucbaş cîteva dzîle. Şi copiii miei s-ascunsesă în laturi, şi au triimis un postelnic de i-au căutat în toată ţara, dîndu-mi şi mie pricină că am bătut un ciocoi la vremea moscalilor, socotind că am fost şi eu amestecat la niscaiva fapte. dar pe urmă au aflat că n-am fost, şi m-au slobozit şi pre mini la ţară. Şi atunce, la acè primejdie, am cheltuit mulţ bani, care de samă la Dumnădzău cini m-au amestecat...“

Ultima slujbă a cronicarului a fost aceea de judecător de divan. L-a numit Constantin Mavrocordat, în a doua domnie, în 1741, cu salariu de 50 lei pe lună. Nu ştim dacă a deţinut dregătoria în continuare şi sub Ion Mavrocordat, venit la tron în 1743. Ultimul document care-l pomeneşte este din 25 februarie 1745. La 12 ianuarie 1746 nu mai era în viaţă, căci i se împărţea averea.

Biografia lui Ion Neculce, extrasă în cea mai mare parte din cronică, prezintă lacune, mai ales în privinţa anilor de învăţătură. Nu ştim precis unde, cît, ce şi de la cine a învăţat. Putem bănui că avea unele cunoştinţe de limba greacă, că în Ucraina va fi deprins limba rusă şi în Polonia limba poloneză. Vorbind de titlul lui Dimitrie Cantemir „săninatul domn al Ţării Moldovei, samoderjeţ şi colegat Ţării Moschiceşti“, Neculce arată că este numai ceva mai puţin decît al unui crai „care să cheamă latineşte acest nume sărenis, iar sloveneşte să cheamă predsfeliise iar leşeşte eşniosfinţiunii“.. El traduce cuvîntul samoderjeţ prin singur stăpînitor, iar colegat prin prieten, corect, totuşi este mai mult decît sigur că nu ştia nici slavoneşte, nici latineşte. Citatele din *Biblie* sînt numai în limba romînă, izvoarele letopiseţului sînt exclusiv romîneşti.

După cum rezultă din predoslovie, Neculce şi-a scris cronica după anul 1733, cînd era „biv-vel vornic de Ţara de Sus“, la bătrîneţe, aproximativ între 60 şi 70 de ani. Citise cronica lui Ureche interpolată de Simion Dascălul şi Misail Călugărul, *De neamul Moldovenilor* şi letopiseţul lui Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la facerea lumii pînă la 1601* de Nicolae Costin, izvoadele anonime continuînd cronica lui Miron Costin de la 1661 înainte. Deşi Neculce afirmă că de la Duca vodă cel Bătrîn (1666) pînă la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat (1743) n-a mai recurs la nici un izvor, „ce au scris sîngur, dintru a sa ştiinţă“, trebuie admis că va fi consultat totuşi letopiseţul anonim 1661—1709, cronicele lui Nicolae Costin şi a lui Axinte Uricariul despre Nicolae Mavrocordat, cronica racoviţeană şi cronica ghiculească pînă la 1730. Neculce a început să fie martor de aproape al evenimentelor abia în ultimii ani de domnie ai lui Constantin Cantemir, cînd, în 1691, în vîrstă de 19 ani, vine din Ţara Romînească şi capătă slujba de postelnic. Între 1711 şi 1720 a lipsit din ţară, deci măcar privitor la această epocă știrile trebuiau să-l intereseze. Nu este exclus ca pentru perioada 1661—1729 să fi avut la îndemînă și cronici ale Țării Romînești, îndeosebi letopisețul Bălenilor și cronica lui Radu Popescu. S-ar explica în acest fel unele coincidențe, apariția unor episoade comune, asemănările de atitudine. Evident, Neculce, ca și Miron Costin, utilizează pe scară largă informațiile orale ale rudelor și prietenilor și ca și Dimitrie Cantemir în lucrările lui științifice, tradițiile populare. Cele 42 de legende grupate sub titlul *O samă de cuvinte* și așezate în fruntea letopisețului, conțin astfel de tradiții „ce sîntu audzite din om în om, de oameni vechi și bătrîni“ dar afirmația că „în letopiseț nu sînt scrise“ nu trebuie luată ad-litteram. Afirmația lui Neculce nu este în întregime valabilă nici în sensul că nu le-ar fi citit el în letopisețe. Dimpotrivă, nu încape îndoială că pe unele le citise cîndva acolo, dar că, anii trecînd, uitase sursa. Așa legenda despre ajutorul dat de Purice aprodul într-o luptă lui Ștefan cel Mare, care explică numele familiei Movilă, se află în cronica lui Ștefan cel Mare tradusă în limba germană. Legenda despre Dumbrava Roșie există în letopisețul lui Grigore Ureche, sub anul 1500. Legenda despre originea ancilară a lui Despot vodă se găsește într-o interpolație a lui Simion Dascălul, după Martin Paszkowski, la cronica lui Ureche. Genealogia Mavrocordaților din legenda nr. 21 seamănă, pînă la un punct, cu cea din *Istoria ieroglifică*, de unde ar rezulta că Neculce o știa de la Dimitrie Cantemir, care o repovestește în *Istoria Imperiului Otoman.* După Neculce, Mavrocordații se trag dintr-un grec bogat țarigrădean, sulgerul Scarlat. Însurat cu fata lui Iliaș Turcitul acesta a avut o fiică cu albeață pe un ochi. Măritată cu Alexandru Coconul,fiul lui Radu Mihnea, n-a dus casă bună cu el și s-a recăsătorit cu un grămătic, Mavrocordat. Acesta este tatăl lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, bunicul lui Nicolae Mavrocordat și străbunicul lui Constantin Mavrocordat. Neculce voia să spună că Mavrocordații erau în linie maternă urmași ai domnitorului moldovean Iliaș Rareș. Despre legenda cu calul lui Barnovski vodă, care a murit pe loc cînd i s-a tăiat domnitorului capul, Neculce susține că letopisețul „nu scrie nimică“. O găsim însă în letopisețul lui Miron Costin la capitolul al XIV-lea, zac. 12. Regăsim la Neculce în termeni foarte asemănători o legendă în legătură cu Gheorghe Ștefan,cuprinsă în letopisețul Bălenilor :

„Gheorghii Ștefan vodă, cînd era logofăt mare, au fost ședzînd odată în divan cu toiagul în gură. Iar Iordache Cantacuzino cel bătrîn, vel-visternic : „Ce dzici în fluier, dumneata, logofete ?“. Iar el au răspunsu : „Dzic în fluier, să mi se coboare caprile de la munte, și nu mai vin“. El au răspunsu în pildă, și alții nu s-au priceput. Că el aștepta oștile ungurești să vie de preste munte.“

În legătură cu doamna lui Vasile Lupu, legenda din Neculce diferă însă de aceea din letopisețul Bălenilor :

„Gheorghe Ștefan-vodă“, povestește Neculce, „după ce au luat pre doamna lui Vasilii-vodă din Suceavă la mîna lui și pre Ștefăniță vodă, pre fiiul său, l-au însămnat la nas puțintel, și pre doamna au vrut să-și rîdă de dînsa. Ce doamna lui Vasilii-vodă l-au probozit și au început a-l blăstăma și a-l sudui și a-i dzice dulău fără de obraz, cum nu se teme de Dumnezeu, că i-au fost domnu-său stăpîn, și i-au mîncat pita. Și așè i-au dat pace și o au trimis la Buciulești de au închis-o în curțile lui. Și i-au luat averea și multă spaimă i-au făcut.“

Ceea ce face farmecul legendelor lui Neculce este conținutul lor educativ, fără ostentație, sau cumpănit anecdotic, epicul cuminte, bătrînesc, narațiunea simplă, populară. E lesne de înțeles de ce legendele din *O samă de cuvinte* au fost atît de citite și prelucrate de scriitorii din secolul următor. Ei au găsit fără multă zăbavă subiecte de-a gata, necesitînd doar versificația pentru a fi transformate în cîntece, balade sau poeme. Dar legendele lui Neculce pierd din autenticitate în prelucrările poeților, păstrîndu-și mai departe adevăratul parfum numai în original.

În legătură cu Petru Rareș se povestesc două anecdote, pe nedrept ignorate de scriitorii de mai tîrziu. Întîia se referă la fuga domnitorului în Transilvania. Trecînd în goana calului prin tîrgul Piatra, a săgetat în oblîncul șeii pe un popă care se ținea de el, sfătuindu-l să nu-și lase liturghia nesfîrșită, pentru ca, reîntors în scaun, să scoată ochii popii și sa afurisească pe pietreni. A doua se referă la iertarea domnitorului de către sultan. Deoarece împăratul jurase să nu-l lase pînă nu va trece cu calul peste el, vizirul i-a potolit mînia învelind pe domnitor într-un sac și făcînd să fie sărit astfel de sultan cu calul de trei ori.

Curioasă este legenda despre tătarul care s-a sinucis cînd și-a dat seama că tăiase pe hatmanul polonez Zolkiewski. Hatmanul avea un ceas de aur cu diamante, era bogat, nu și cu noroc. Socotind că omul fără noroc nu trebuie să trăiască în lume, tătarul și-a luat și el zilele, înjunghiindu-se.

Un bun subiect de nuvelă oferă legenda nr. 20. Fiica lui Radu (Mihnea) a fugit pe fereastră din curtea domnească de la Hîrlău, cu o slugă, și s-a ascuns în codru. Voievodul a făcut „năvod" de oameni și a prins-o la un loc numit Fîntîna Cerbului. Slugii i-a tăiat capul, iar pe fată a trimis-o la mănăstire. C. Negruzzi reia episodul în *Flora romînă*.

Pe Barnovski-vodă în drum către poartă îl apucase la un popas strănutul „des și tare". Cei de față îi ziceau după obicei : „Sănătos doamne și pre voia mării tale", dar strănutul nu i-a contenit decît cînd cineva a avut ideia să spună : „Viermi, doamne" (comentariu anecdotic al superstiției că strănutul prevestește ceva, în cazul de față, moartea).

Semnificative sînt legendele despre Vasile Lupu, asemănător în conduita sa față de turci cu Constantin Brîncoveanu. Dobîndind domnia Moldovei, el s-a rugat vizirului să amîne haraciul cuvenit Porții anual, timp de trei ani, pentru a-l plăti, după acest termen, o dată. Făcînd economii mari el însuși și nepercepînd birurile, a readus în țară pe fugari, izbutind să adune la soroc banii numai din fumărit (un leu de casă). Însă darurile făcute în plus turcilor pentru păsuire n-au fost de folos țării, turcii luînd obiceiul de a cere de atunci în chip regulat asemenea plocoane sub denumirea de „baraiamlic".

Foarte inteligent a rezolvat Vasile Lupu o gîlceavă cu leșii. Niște joimiri moldoveni stabiliți în Polonia prădau ținuturile de graniță. La protestele domnitorului, leșii răspundeau că joimirii nu sînt polonezi, ci moldoveni. Atunci Vasile Lupu a angajat și el cîțiva mercenari și i-a trimis să prade la vecini. Cînd au văzut așa, joimirii pribegi s-au întors în țară și s-au tocmit în serviciul voievodului moldovean, iar cînd polonezii au început să protesteze, domnitorul le-a răspuns : „Cei ce prăda țara mê aceie pradă și țara voastră". După un timp însă a ordonat joimirilor să se astîmpere și pe cei care n-au ascultat porunca i-a executat.

Ca şi Brîncoveanu, Vasile Lupu şi-a asigurat liniştea din partea turcilor, dînd bani. Unui turc trimis de vizir, prin injoncţiunea fostului domnitor Radu Mihnea, ca spion, în vederea mazilirii, i-a dăruit, încă înainte de a sosi la Iaşi, 5000 de galbeni. Stînd de vorbă cu el, i-a dat alţi 5000 de galbeni. După ce a plecat din Iaşi, i-a trimis alţi 5000 de galbeni, şi, în fine, cînd a ajuns la Ţarigrad, a făcut să i se dea încă 5000 de galbeni. Peste tot turcul fusese întîmpinat de mulţi slujitori, plugari şi „ţară", ca să vadă cît de bine merg treburile domniei. Se înţelege că în astfel de condiţii, uluit de dărnicia domnitorului, n-a mai stăruit să fie mazilit. „Aşè ţin turcii prieteşugul, pentru voia banilor", scrie cu amar cronicarul meditînd la speranţele înşelate ale lui Radu Mihnea.

Nici cînd Racoţi şi Gheorghe Ştefan ofereau trei mii de pungi turcilor pentru uciderea lui Vasile Lupu în Edicula, unde era închis, turcii n-au vrut, pentru că cineva a spus că de vreme ce se pune atîta preţ pe capul lui, înseamnă că e om de valoare şi poate fi trebuitor împărăţiei.

O legendă despre capriciile lui Ştefăniţă Lupu, care se amuza silind boierii să încalece pe cai fără frîu, aflată şi în letopiseţul Bălenilor, a servit ca izvor poeziei lui George Coşbuc, *Ştefăniţă-vodă*.

Excelente sînt anecdotele despre Gheorghe Ştefan. Rămas văduv, acesta s-a însurat cu o jupîneasă săracă, căreia îi poprise rădvanul în drum spre Iaşi, înturnîndu-l fără voie spre casa lui. Mai pe urmă, umblînd prin ţări străine, o urîse şi-o înlocuise cu o slujnică de altă naţionalitate.

Pe cînd mergea cu oastea ungurească să scoată pe Vasile Lupu din scaun, la Roman, un bivolar cu chef i-a zis: „Dragul badii, Ştefan vodă, mai bine îţi şade în domnie decît în boierie. Aşè să mi te porţi". Încîntat de urare, viitorul domn a plătit şi a băut cu bivolarul şi cu oamenii lui o butie întreagă de vin.

Tot el, prinzînd pe fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino, i-a închis la Buciuleşti împreună cu doamna lui Vasile Lupu. De acolo îi scotea noaptea şi-i plimba cu luntrea pe Bistriţa, speriindu-i că-i răstoarnă în apă. Le-a luat 90 000 de galbeni de aur ungureşti şi i-ar fi omorît dacă n-ar fi intervenit pentru ei Constantin Şerban Basarab, la rugămintea postelnicului Constantin Cantacuzino, fratele lor. Cartea lui Constantin Şerban vodă a fost adusă de un căpitan de la Bucureşti la Iaşi într-o singură zi. Extraordinarul curier muntean a dobîndit de atunci numele de Uşurelul.

Toată arta de povestitor a lui Neculce se relevă în legenda despre Gheorghe Ghica, urmaşul la tron al lui Gheorghe Ştefan. Subiectul e de basm oriental şi de nuvelă. Doi copii, un arbănaş şi un turc, merg să-şi găsească norocul în Ţarigrad. Turcul, favorizat de origine, promite albanezului să-l facă, în caz că el însuşi va ajunge om mare, judecător. Slujind din stăpîn în stăpîn, turcul devine în scurt timp paşă, apoi potolind nişte zurbale, cancelar al imperiului, vizir. Arbănaşul, învîrtindu-se printre reprezentanţii lui Vasile Lupu la Poartă, vine în Moldova ca negustor. Fiind de acelaşi neam cu el, domnitorul îl trimite capuchehaie la Constantinopole. În această situaţie cei doi tovarăşi se întîlnesc la curtea imperială. Turcul ajuns vizir îşi recunoaşte prietenul, albanezul nu. Invitat la divan de vizir, capuchehaia se roagă de îndurare, dar vizirul îi aduce aminte de legămîntul lor: „de ai uitat tu, dar eu n-am uitat şi iată că te voi face domn în Moldova; numai să taci mîlcom".

Într-adevăr, vizirul Ahmed Küprülü a făcut pe Gheorghe Ghica domn în Moldova în 1658, fapt pe care-l va fi povestit Ghica însuşi, ori cineva din apropierea lui. Dar chiar dacă legenda n-ar fi adevărată, semnificaţia ei literară rămîne complexă. Aici Neculce crează două caractere, acela al omului de cuvînt (vizirul) şi acela al demnitarului cinstit, care nu-şi trădează stăpînul (Ghica).

Biografia lui Nicolae Milescu, din legenda nr. 41, beneficiind de acelaşi fabulos oriental, pune totuşi în lumină caracterul aventuros al învăţatului moldovean. Este interesantă metamorfoza numelui eroului: Nicolae Milescu Spătarul la început, prins cu vicleşug, se transformă în Nicolai Milescu; după pedeapsă i se spune Nicolai Cîrnul iar la sfîrşit numai Cîrnul, căci celebritatea lui se datora, cel puţin pentru Neculce, în bună parte semnului ce i se făcuse la nas.

În *O samă de cuvinte* Neculce se manifestă ca scriitor propriu-zis, indiferent dacă era conştient sau nu de acest lucru. În *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, preocuparea de istorie este mai mare, fără ca reconstrucţia, în primul rînd literară, să lipsească. Intenţia cronicarului nu a fost să alcătuiască o lucrare de informaţie, ci să scrie o operă personală, bizuită pe fapte trăite. „Nu i-au mai trebuit“, mărturiseşte el, „istoric strein, să citească şi să scrie, că au fost scrise în inima sa“. Cronica lui Neculce are în cel mai înalt grad caracter memorialistic şi ca atare intră în întregime în sfera literaturii.

Desigur, ca şi înaintaşii săi, Neculce are o concepţie istorică determinată de apartenenţa sa de clasă, de epoca în care a trăit şi de stadiul la care ajunsese în vremea sa istoriografia. Mai puţin erudit decît Miron Costin, el e un patriot tot atît de sincer şi un observator al fenomenului social-politic tot atît de profund. Şi Neculce urăşte tirania turcească şi luptă pentru independenţa ţării, şi el deplînge servitutea domnilor faţă de Poartă şi, fiindcă în momentul cînd a început să-şi scrie cronica, regimul de asuprire externă şi internă se înăsprise prin fanariotism, reacţiile sale sînt chiar mai puternice. Sînt numeroase pasajele în care îşi exprimă revolta faţă de lăcomia turcească, dar protestul cel mai vehement este ridicat împotriva uneltelor dominaţiei otomane, grecii. Neculce nu ura, cum greşit s-ar putea înţelege, poporul grec, el însuşi fiind de origine grecească, ura însă pe fanarioţii trimişi în ţările romîneşti de turci pentru a le exploata la maximum:

> „Aşè socotescu eu cu firea mè această proastă: cînd a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, şi turci în Ţarigrad să nu fie, şi lupii să nu mînînce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova şi în Ţara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putè mînca aceste doao ţări, cum le mînîncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul mieu să mai pomenescu, ca să pot gîci. Focul îl stîngi, apa o iezăşti şi o abaţi pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în laturi, într-un adăpost, şi te odihneşti, soarele intră în nuor, noaptea cu întunerecul trece şi să face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnedzău.“

Dragostea de ţară a cronicarului străbate ca un fir roşu letopiseţul şi nu pierde nici un prilej de a se manifesta. Important pentru literatură este că patriotismul lui Neculce nu se rezumă la simple declaraţii, ci ia forma unor strigăte de durere, psalmodice:

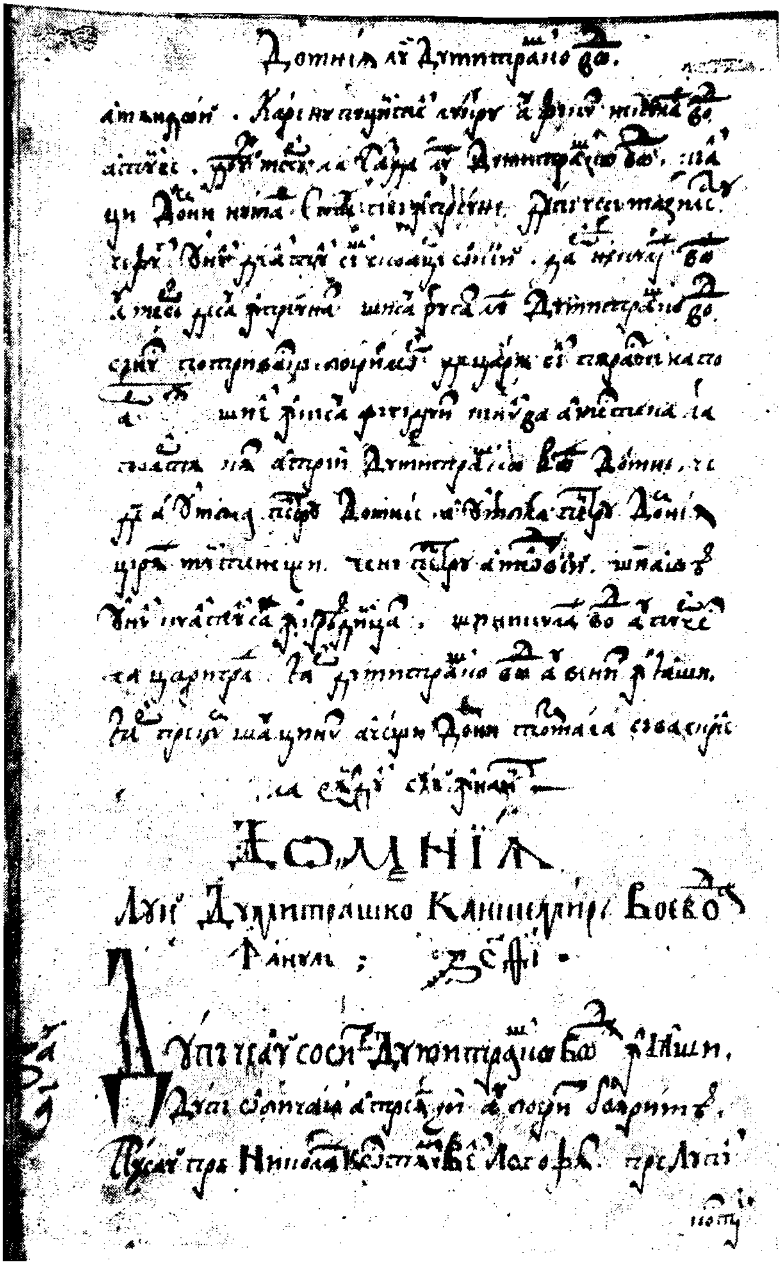

Pagină din *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* al lui Neculce (fila 332).

„Oh ! oh ! oh ! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceștia ai avut ! Ce sorți de viață ț-au cădzut ! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce se trag pînă astădzi în tine, Moldovă !“

„Oh ! oh ! oh ! vai, vai, vai di țară ! Ce vremi cumplite au agiunsu și la ce cumpănă au cădzutu. Doar Dumnădzău di a faci milă, pre cum au făcut ca iztrailitenii, cu Moisei proroc, de-au despicat Marea Roșie. Așè să facă și cu tini, săracă țară ! La ce obiceiuri ai agiuns, ca să scapi dintr-aceste obiceiuri spurcate !“

„Oh ! oh ! oh ! săracă Țara Moldovă și Țară Munteneească, cum vă pitreciți și vă dezmerdați cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite și făr-de milă de stăpînii noștri, care singuri noi ț-am poftit și ț-am aflat ! Nu ne săturăm de domni de țară, nici de măritat fetele după pemînteni, ce dzîcem că-s proști și săraci. Și-alergați la cei streini, greci, de-i apucaț, cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii și bogați, și le dați moșii și-i puneț în capul mesîi. Iacă la ce am viuit ! Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrămi pre obraz și cu suspinuri la Dumnedzău strigînd. Iar altă putere, făr-a suspina la Dumnedzău, n-au rămas“.

Nu ne putem aștepta de la Neculce la o explicație științifică a fenomenelor. Ca Miron Costin și Dimitrie Cantemir, el este un spirit religios, dispus să admită intervenția voinții divine în mersul lucrurilor, să socotească anumite stări drept pedepse divine și să nu vadă ieșiri din impas decît în credință. Totuși misticismul cultivat în el însuși nu caracterizează pe Neculce, și religia sa, cînd nu se opune puterii păgînești, se convertește în atitudini etice.

Domnul fiind reprezentantul divinității pe pămînt, stăpîn uns de Dumnezeu, se cade să fie ascultat, nu uzurpat : „Deci bine ar fi, fraților, să nu vă îndesați a pîrî domni, că-s stăpîni și pomăznaci a lui Dumnedzău“. Cine urmează pe domn, primește recompensă divină : „Ori cît ai fi în cinste
vă îndesați a pîrî domni, că-s stăpîni și pomăzanici a lui Dumnedzău“.
ai plată“. Dimpotrivă, cine i se împotrivește, n-are nici o șansă de a izbîndi : „Nici un boier n-am vădzut procopsit din ceea ce să pun în price cu domnul“. Numai cînd domnul îndeamnă la rele, boierul are dreptul să se opună, dator, cum e, să nu calce dreptatea, care vine tot de sus : „Măcar de v-ar și porunci domnul atunce, care-i stăpînitor, încă din cele drepte să le mai împuținați, iar năpăști să nu puneți, că osînda nu să iartă, nice trece pe mulți“.

Aceste norme formulate în letopiseț fuseseră de bună seamă respectate de cronicar în cariera sa politică, încă de la început. Puțin înainte de a fi numit postelnic, el văzuse rezultatul nefast al tendințelor uzurpatoare boierești, soldate cu uciderea Costineștilor. Credința față de Antioh Cantemir îl urcase pînă la demnitatea de caimacam, opoziția față de Mihai Racoviță era s-o plătească scump. Cînd pe tron s-a instalat Dimitrie Cantemir, cu voința de a întemeia o monarhie autoritară centralizatoare, în scopul scuturării jugului turcesc, Neculce, animat de același gînd, s-a alăturat sincer politicii domnitorului. El a a înțeles în chip realist necesitatea solidarității dintre boierime și domn, în 1711, și pentru că idealul eliberării nu putuse fi înfăptuit atunci, recomandă colaborarea boierilor cu domnul în continuare. Numai că domnii care au urmat după Dimitrie Cantemir, fanarioți, nu mai luptau pentru înlăturarea robiei turcești, ci o mijloceau. Aceasta explică antigrecismul cronicarului, suferința sa pentru ruina țării și admirația statornică pentru cei care, ca logofătul Constantin Costachi Gavriliță, se pun în price cu domnii pentru țară, ca să n-o jefuiască. Boierul, scrie Neculce, „care stă cu bine pentru țară, di spuni, macar de-ar vini și la primejdia vieții, i să cade de la acè țară și di la peminteni a-i da mai multă cinste di laudă decît de hulă".

Sensibil mereu la nevoile țării, Neculce nu ascunde exploatarea nemiloasă a oamenilor dependenți. El condamnă rapacitatea turcilor și blestemă pe domnii care instituie impozite excesive, mai ales cînd sînt streini. Măsurile care ating pe boieri atrag fulgerile lui, chiar dacă vin din partea pămîntenilor. Conflictele dintre țărani și boierii exploatatori de baștină i se par însă nefirești, ba chiar le dezaprobă, folosind în asemenea cazuri pentru țărani, ca și Miron Costin, cuvintele disprețuitoare de „prostime" și „mojici". Cînd țăranii reclamă, după porunca unui domn, banii încasați în chip abuziv de zlotași, la ordinul domnitorului anterior mazilit, Neculce ia apărarea boierilor, socotindu-i nevinovați, și osîndește revolta totuși îndreptățită a contribuabililor: „...Ridica-tu-s-au", scrie el cu vădită insatisfacție, „tot tîrgul asupra zlotașilor, de nu pute răzbi pe uliți de nărod de oameni, după cumu-i rîndul prostimei...". „Deci mojîcii, vădzînd acea voie, așè s-au dîrzit și s-au însămețit în toată țara". Această atitudine trădează poziția de clasă a cronicarului, limitele concepției lui politice. După boierul Neculce, țăranul n-are drept să ridice glasul, și cu atît mai puțin brațul; el trebuie să asculte de cei care-l conduc, și să rabde fără murmur. Dreptul de a protesta împotriva obligațiilor fiscale îl au numai cei de neam.

Perioada pe care o zugrăvește Ion Neculce, cei 82 de ani din istoria Moldovei, se împarte în două etape: pînă la Dimitrie Cantemir și după Dimitrie Cantemir. Încercarea de a scutura jugul turcesc prin alianța cu rușii a lui Dimitrie Cantemir, în 1711, este un moment de răscruce. Pînă la această dată țările romînești, supuse Imperiului Otoman, se află în decadență politică și socială. Domnitorii sînt la discreția Porții, care le retrage încrederea la cel mai mic semn de trădare. Turcii învestesc pe cel care dă mai mult și mențin în scaun pe cel care plătește tributul mai conștiincios. Domnul, știind că poate fi oricînd înlocuit de un concurent, caută să strîngă avere într-un timp cît mai scurt. Greutatea birurilor o suportă mai ales țăranii, exploatați în același timp și de boieri. Boierii pîrăsc pe domnul care le atinge privilegiile și-i cer mazilirea, se zbat să obțină ei înșiși domnia. După „hăinirea" lui Dimitrie Cantemir, turcii nu mai pun însă domnitori decît din funcționarii lor devotați de la Constantinopole, greci, ori membri ai unor familii verificate ca Ghica sau Racoviță, alternîndu-i în cele două țări la intervale scurte. Sub fanarioți, creșterea impozitelor în Moldova ca și în Țara Romînească este fenomenul cel mai izbitor, reflectat în toată amploarea în cronica lui Neculce.

Cu spiritul său acut de observație și cu filozofia vîrstei la care scria, Neculce știe să aleagă, din mulțimea datelor, aspectele esențiale, și să le înfățișeze concret, nu cu obiectivitatea mai mult sau mai puțin indiferentă a istoricului, ci cu reacția sa sufletească vie, cu comprehensiune sau revoltă, cu duioșie sau ironie, cu atașament sau sarcasm, într-un comentariu de martor, cele mai adesea de actor implicat în desfășurarea faptelor. Chiar cînd întîmplările sînt numai auzite de la cineva sau citite, Neculce le povestește în așa fel încît, ca autorul dramatic, dă iluzia maximă a realității și actualității.

Scena alegerii lui Dabija ca domnitor, deşi transcrisă dintr-o cronică anonimă, pare raportată de un martor ocular.

„Şi ieşind boierii înaintea viziriului, să ţinè cela di cela să-i aleagă la domnie. Iar Dabije vornicul nemică nu ştiè, nici în gînd nu-i era. Ce cum intrară boierii în casă la viziriul, fiind lucrul tocmit şi aşedzat cu cupariul, şi întrebă viziriul care este Dabije. Şi arătîndu-l boierii, l-au şi îmbrăcat cu caftan de domnie. Iar alţi boieri ce trăgè nedejde domniii au rămas numai cu nedejdea."

Iliaş vodă a fost adus la sarai ca să fie căftănit domn din cortegiul de înmormîntare al tatălui său, în care mergea cu frică să nu-l prindă datornicii. Amănuntul e dat ca de cineva care ar fi văzut întîmplarea. La fel de inedită este ieşirea din domnie. Fiind prea darnic, la mazilie, Iliaş s-a împrumutat de bani la boiernaşi, ca să aibă de cheltuială pe drum.

Dumitraşco-vodă Cantacuzino, de frica leşilor, a lăsat tătarii să ierneze în ţară. Neculce era atunci copil. Tabloul jafului tătarilor, cu compătimirea ţăranilor, impresionează prin detaliile realiste :

„...tătarii nu mînca, ca joimirii, ce mînca gospodarii, ce mînca tot carne de vacă şi de oai, de nu-i putè să-i biruiască cu hrana, pe dînşii şi pe caii lor. Că un sac de ordzu da pe dzi unui cal, şi cît nu putè să mănînce un cal într-o dzi, îl deşerta din traiste şi-l strîngè deuseghii, şi dac-îl şi fîrşè bietul om ordzul din groapă, iar tătarul îl făcè pe om de cumpăra ordzul acela ce strîngè el de pen traişte. Mîncat-au tot, şi pîne, şi dobitoc, ş-au jăcuit tot pîn-la un cap de aţă".

Neculce apreciază pe domnii cumpătaţi, ca acel Antonie Ruset, care pîrît de boieri pe nedrept şi mazilit, „să hrăniè cu păscăria la Ţarigrad", şi condamnă pe cei lacomi peste fire, ca Gheorghe Duca, introducătorul unui sistem diabolic de ridicat dări :

„Scos-au nişte hîrtii pe ţară, mari cîte de 6, de 8 ughi, şi cîte n-au îmbrăcat pe feţe le-au dat năpăşti prin sate. Şi după ce au dat tablele în vistierie, au aruncat orînduiele pe hîrtii de un galbăn 16 galbeni. Care luasă hîrtie de şesă galbeni îi facè mai bine de o sută. Şi dacă nu găsiè cu ce plini de la om, lua altuie pentru acela. Şi pe unde era pustiiu, făcè pe zlotaş de plătiè de la casăle lor. Şi-i bătè pe zlotaşi cu buzduganul, de au omorît vreo doi, trei. Deci vădzînd că mor de buzdugan, au făcută un băţă în optu muchii, de bătè pe boieri şi pe zlotaşi cu băţul. Şi-i punè pe boieri dăjdi, şi-mprumuta peste putinţa lor, cîtă nu să mai putè plăti. Că era boul 2 galbeni şi vaca un ughiu, şi istoviè zlotaşii tot, nice cu odoarăli ce le zălojiè pe la neguţitori. Că era pline închisorile de boieri şi grosurile de cei săraci, de-i bătè şi-i căzniè cu capeteli pen garduri, şi leşinaţi de foame, şi bărbaţi şi femei. Şi muriè prin grosuri".

Şi drumul lui Gheorghe Duca în Polonia, ca prizonier, este povestit cu amănunte elocvente în privinţa stării economice din vremea lui (Neculce reia o legendă cunoscută şi letopiseţului Bălenilor) :

„Şi cîndu-l ducè pe drum, îl pusesă într-o sanie cu doi cai, unul albu şi unul murgu, şi cu hamuri de teiu, ca vai de dînsul. Ocări şi sudălmi, de audzè cu urechile. Ş-agiungînd la Suceavă, la un sat, anume..., au poftit puţintel lapte să mînînce. Iar femeia gazda i-au răspuns că «n-avem lapte să-ţi dăm, c-au mîncat Duca-vodă vacili din ţară, de-l va mînca vermii iadului cei neadormiţi». Că nu ştiè femeia acie că este singur el Duca-vodă.

Iar Duca-vodă, dacă au audzit că este așè, îndat-au început a suspina și a plînge cu amar".

In culori negre apare domnia a doua a lui Dumitrașco-vodă Cantacuzino. Oamenii fiind bejeniți, nu putuse ara. Din Polonia coborau podghiazuri. In țară se făcuse mult tîlhăret. Tătarii păzeau la Prut. Iată o scurtă descriere a iernii în Iași:

„Oamenii în tîrg în Ieși ardè curțile boierilor și ogrădzile și-a altora, de-au ars tîrgul mai giumătate, că nu era cine să aducă lemne. Viteli era scumpe, mierea era scumpă găineli mai nu era în țară. Găina cîte un leu, oul cîte un potronic, oca de untu cîte doi orți bătuți și un zlot, oca de brîndză cîte doi potronici. Bani ieșisă mulți în țară, dar bucate nu era".

Cînd domnitorul a fost mazilit, o samă de boieri au incitat norodul împotriva grecilor. Dumitrașco Cantacuzino, prefăcîndu-se calm, avusese fantezia de a ieși din curțile domnești în sunete de trîmbiță și surle. „Dar năroadele, scrie Neculce, îl tot suduiè și-l hitcăiè și arunca cu pietri și cu lemne după dînsul".

Cronicarul nu găsește destule cuvinte de ocară pentru lăcomia nemăsurată a Cupăreștilor și în special împotriva lui Iordache Ruset vistiernicul, căruia Constantin Cantemir îi dăduse cheia țării în mînă. Dar nici politica de mai înainte a domnitorului, cînd se înconjurase de răzeși la curte, nu-i pe placul lui Neculce:

„Că era boierii de la o vreme prè supărați de Cantemir-vodă, că era la curte boierinași, tot feciori de mojîci codreni și gălățeni. Și dzicè Cantemir-vodă că domnul face neamurile, domnul le stinge. Și-i era urîți feciorii cei de boier, să nu-i vadză într-ochi, de pe cum îi era natura lui".

Cînd Constantin Duca ia măsuri împotriva răzeșilor boieriți de Cantemir, cronicarul nu-și poate ascunde satisfacția:

„Început-au", scrie el, „a prinde pe boiernașii lui Cantemir, cei rădicați din neamuri proaste, ce dzicè Cantemir că i-a faci neamuri și-ncepură a-i bate ș-a-i închide pen temniți și pe la simeni. Și-i sărăciră, de rămasără cum le-u fostu postrigul, mojîci. Iar unii dintr-aceli bătăi au și nebunit, de-u rămas nebuni. Și pe cale le făcusă, că vai de boierul ce să roagă mójîcului".

Poziția de clasă a lui Neculge iese în evidență aici mai limpede decît oriunde. S-ar părea poate, de altfel, ca înlăturarea boiernașilor lui Cantemir să-i fi deschis lui însuși cariera, fiindcă tocmai acum se produce numirea lui ca postelnic. Dar o dată cu boiernașii lui Cantemir fură înlăturați și boierii mari, cei care condusese pe domn. În locul lor, Constantin Duca instală în dregătorii boieri tineri, care „nu știau rîndul". Mereu îngrijorat de soarta țării, cronicarul osîndește mijloacele nechibzuite prin care domnitorul voia să-și achite datoriile față de Poartă și față de Brîncoveanu, cu ajutorul căruia luase tronul:

„Țara era puțină și boierii era tineri, nu știè cum or schivernisi. Ce învățară de scoaseră și aice obiceiul cel rău, ce l-au scornit Brîncoveanul în țara lui. Aflară-să și aice sfetnici fără lege și tirănească zavistie, rană fără leac, și să cheamă lepra sau fistula în pîntece: văcăret, de vac-un zlot și de cal un leu să dè tot omul, de să trage acel obiceiu spurcat pînastădzi în pămîntul nostru. Că orice domnu vine îi drag acel obicei și nu-l mai lasă."

Neculce crede în chip serios că moartea vel logofătului Dumitrașcu-Ceaurul a fost o pedeapsă dumnezeiască pentru sfaturile lui rele, de unde o cugetare:

„Sfetnicul de domn rău, pentru cinstea ce are, orbit de răutate fiind, gîndește și-i pare că nemerește, și pe urmă mai rău să greșește, că pe urmă răul cel mai mare și osînda cade în capul lui".

Interesante sînt informațiile în legătură cu venirea la tron întîia oară a lui Nicolae Mavrocordat. Turcii, mazilind pe Mihai Racoviță, au propus domnia lui Antioh Cantemir contra a 300 de pungi de bani (150 000 lei). Antioh, nevoind să jefuiască țara, a oferit numai 150 de pungi. Vizirul n-a primit și a numit pe Nicolae Mavrocordat „fără nicĭ un ban", dar îndată după ce l-au îmbrăcat cu caftan, l-au pus să plătească 1 000 de pungi (500 000 lei).

Constantin Mavrocordat numai pentru a trece din Moldova în Țara Romînească a cheltuit 1400 de pungi (700 000 lei). Cereau bani agenții diplomatici greci și toată curtea otomană. Turcii pretindeau belacoase, ceasornice de aur, cai cu șei și rafturi, puști. Sub Constantin Mavrocordat, veniturile percepute în țară de pe spinarea țăranilor se ridicau la 1800 de pungĭ (900 000 lei).

Din punct de vedere literar, ceea ce se remarcă în primul rînd la Neculce este darul povestirii. Nu numai în *O samă de cuvinte* sînt narațiuni epice sau anecdote, ci și în letopiseț. Jupînesele Cantacuzinilor, raportează cronicarul, pîrau pe Grigore Ghica la Poartă că le pusese să care var și piatră la curțile domnești, împreună cu țiganii cei de dîrvală. Hatmanul Buhuș a scăpat din lupta cu cătanele, apucîndu-se de coada calului lui Decusară căpitanul. Lui Ramadanovschi, care luase bani de la turci pentru predarea Cehrinului, i s-au turnat pe gît monedele de aur topite. Duca vodă, pîrît la turci de un boier cămătar, Ursachi, a scăpat dăruind unui pașă o blană de vulpe neagră de Mosc. Din felul cum s-a răzbunat domnitorul în a treia domnie s-ar putea face un roman. Ursachi se judecase în Polonia pentru niște prăvălii, cu un negustor Balaban. Duca a chemat pe Balaban în țară și l-a îndemnat să redeschidă procesul. Judecînd pricina strîmb, l-a scos pe cămătar dator cu 4—5 sute de pungi și l-a închis. Din temniță îl scotea în fiecare zi și-l bătea la tălpi, pînă i s-au zgîrcit vinele și-a rămas olog. La moarte, familia a trebuit să vîndă un sat ca să-l înmormînteze.

O nuvelă s-ar putea scoate din întîmplarea cu văduva vornicului Chiriac Sturdza. Pîrîtă de fiii ei vitregi că nu le face parte din banii rămași de la tatăl lor, văduva a fost prădată de oamenii lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino. Deși și-a aprins rogojini în cap la Țarigrad după mazilirea domnitorului, n-a putut recupera nici un ban de la el.

La mazilirea lui Antonie Rusăt, mulțimea ar fi scos pe un grec „cu pielea gol din feredeu" ca să-l judece, dar cea mai comică a fost pățania paharnicului Mavrodin la mazilirea lui Dumitrașco Cantacuzino. Fliondor armașul l-a luat pe sus de la gazdă, l-a dezbrăcat de cămașă și l-a suit pe un cal cu fața spre coadă, punîndu-i în mîni coada în loc de frîu. Așa l-a scos la plimbare la Copou și-l sileau feciorii să spună „cal murg la fîntîna Bordii", iar el, neștiind bine romînește, zicea: „alogo murgo sto fintina Bordii", în rîsul tuturor. Surghiunit din nou în timpul lui Constantin Cantemir, Mavrodin a revenit ca vistiernic sub Constantin Duca. Antioh vodă l-a băgat la ocnă, totuşi a mai venit încă o dată sub Mihai Racoviţă „şi nu s-au mai putut curăţi ţara de dînsul".

Povestirea uciderii fraţilor Costin este un moment dramatic, a evadării spătarului Dedu Arbănaşul, de roman de aventuri. Arestat pentru complicitate cu Costineştii, Dedu a îmbătat pe seimeni şi s-a coborît din turn pe fereastră, pe o frînghie. Cînd a aflat de fuga lui, Constantin Cantemir a încetat urmărirea, fiindcă fusese cu el în război şi-l ştia cît e de viteaz. Sărea în galop de pe un cal pe altul şi putea să sară prin aer peste trei cai puşi unul lîngă altul deodată.

Constantin Duca, povesteşte Neculce, avea la curte un grec din Italia, Neculai Deport, care viola corespondenţa franceză expediată de la Poartă prin Iaşi. Cînd francezii au prins de veste, domnitorul a trimis pe Deport la Trotuş, în paza cămăraşului de ocnă, iar la mazilie, a pus de l-a sugrumat, ca să nu dea socoteală la Poartă. Scena mazilirii lui Constantin Duca este povestită cu sarcasm. Slujitorii îl blestemau pentru lefuri, oamenii pentru văcărit, iar doamna Maria, fiica dezmierdată a lui Constantin Brîncoveanu, se bocea în gura mare munteneşte: „Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din Bucureşti pîn' în Ţarigrad, şi dzău, nu ne va lăsa şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt".

În timpul lui Antioh Cantemir ieşise un fecior de mazil, Davidel, rohmistru la Ieşi. „Avè ceteală, pravilă mare şi nu ştiu ce i se se părè lui, că îmbla pentru domnia Moldovei". Se ajunsese cu hanul tătarilor şi dacă Dimitrie Cantemir n-ar fi spus turcilor la Petervaradin că-i un om nebun, ar fi ajuns domnitor: „Au lipsit de n-au luat domnia cît s-ar rumpe un păr", zice cronicarul. Cînd turcii au părăsit Cameniţa, la 1700, a fost eclipsă de soare „cît nu se vidè om cu om". Tot atunci apăruse un urs în tabăra moldovenilor şi muntenilor:

„Găsitu-s-au atunce şi un urs mare groznic. Şi sărisă toată oastea, şi moldovenească, şi muntenească, şi nu-l putè ucide. Şi au dat în cîteva rînduri în Nistru, şi iară ieşiè afară. Şi gonindu-l pe Nistru cu un pod, să suisă în pod, şi oamenii au sărit din pod în Nistru, şi multă grozăvie făcè. Cîţiva oameni s-au împuşcat slobodzind focul să-l lovească, şi îmbulzindu-să oamenii, să loviè ei în de ei. Nu era curat. Trii, patru ceasuri toată oastea l-au gonit şi de-abiè l-au ucis. Şi era prè mare, de mirare".

Mihai Racoviţă, aflat în închisoare la Ţarigrad, a pîrît pe vizir împăratului că l-a mazilit pe nedrept. Sultanul poruncind să se facă dreptate, vizirul a scris lui Antioh Cantemir să trimeată boieri pentru a pîrî la rîndul lor pe Racoviţă. S-au ales, zice cronicarul, nişte breslaşi megieşi vasluieni, de cei mai buni de gură, care mergînd la divan strigau cît îi ţinea gura: „Vîndutu-ne-i, vîndutu-ne-i, vîndutu-ne-i la cochivechi ciocoilor, ca pe mascuri şi ca pe oi", ceea ce a cauzat transportarea lui Racoviţă la temniţă „mai grè", la Babagefer.

Batjocorirea vistiernicului Ilie Cantacuzino, în a doua domnie a lui Mihai Racoviţă, dă o bună pagină umoristică:

„Atunce au prinsu şi pe Ilie Cantacuzino cel tare şi mare, perifan, numai cu cămeşe şi desculţu şi fără sliz, ca să tîmplasă de nu ştiè nemic şi dormiè. L-au luat şi l-au dus pe uleţă, de l-au închis şi zapcii care îl ducè aşè gol pe uliţă, îl mustra, de-i dzicè: „Ţine-te, cerbule, cu coarneli cele buore ce ne împrăştiei, că te prinsă astădzi leul în mînă".

Tragicomică apare reacţia lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, cînd a aflat că fiul său Nicolaie a luat domnia Moldovei:

„Şi cum au înţeles au şi început a plînge ş-aş da palme peste obraz, ş-aş smulge părul din cap şi din barbă, ş-a blăstăma pe fiiu-său, căci au priimit domnia, şi a dzice că din ceasul acesta este casa lui stinsă, de vreme că s-au amestecat la domnie. Şi fiind şi bătrîn n-au trăit doo săptămîni, ş-au murit. Încă n-apucase Neculaiu-vodă să purceadză din Ţarigrad".

Un excelent fragment epic este povestirea ridicării moldovenilor contra turcilor, la sosirea brigadirului rus Kropotov:

„Atunce moldovenii, cum au vădzut moscalii, precum sînt învăţaţi la jacuri, cînd văd cîte un lucru burzuluit, au şi purces, unii cu poroncă, alţii şi fără poroncă, a tăiè pre turci şi a-i robi, unii în Iaşi, alţii printr-alte tîrguri, unde şi-i afla, prin toată ţara. Şi-i jăcuiè de bani, de odoară, de cai, de borfe, de boi, de oi, de miere, de ceară şi de toate ce găsiè. Iar băcăliile sta vărsate pre uliţă, de era sătni şi copiii. Strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele. Iar pre care turci nu-i tăie, îi ducè, cu p'eile, de-i da robi domniei. Iar pre unii să tîmpla de-i ascundè prietenii, care scăpa pîn-la prieteni. Carei mai pre urmă de mare folos au fost turcii acelor prieteni ce-i ascunsese."

Ca şi cum şi-ar da seama că relatarea istorică rece poate să plictisească, Neculce ştie s-o înviorezе la tot pasul cu incidente captivante. Înainte de sosirea lui Petru cel Mare la Iaşi, Cantemir s-a sfătuit cu feldmareşalul Şeremetev să scrie o carte în limba turcească sultanului, ca să se închine aliaţilor. Cartea urma s-o facă un copil, secretar al lui Şeremetev, care ştia bine turceşte. Cantemir, necrezînd că acel copil va fi în stare să alcătuiască scrisoarea, l-a pus să scrie întîi două rînduri pe o hîrtie. Copilul, bun telpiz, a scris că „nu este mai mare blăstămat în lume decît omul cela ce are o fărîmă de pîine în mînă şi o leapădă pe acee şi cearcă să afle alta mai mare", aluzie la planurile domnitorului. Cantemir, citind rîndurile, a dat copilului notă bună, ba chiar l-a felicitat turceşte cu un „Hai ghidi cahpol" (ce puşlama vicleană eşti!), fără să mai spună şi lui Şeremetev ce scrisese tînărul secretar.

Bătălia de la Stănileşti este cea mai amplă naraţiune de luptă din cronicile noastre. Contactul trupelor s-a făcut la 9 iulie dimineaţa, Infanteria generalului Repin a înconjurat tabăra cu întărituri din pari şi scînduri. Turcii şi tătarii, năvălind din spate, au rupt vreo sută de care, surprinzînd şi trei căruţe cu bani, fără să poată pătrunde în dispozitivul rusesc. Atacul a fost respins cu foc, „aşè cădè turcii, ca cînd ar cădè nişte pere coapte dintr-un păr, cînd îl scutură oamenii". Moldovenii se aflau în avangardă, în afara întăriturilor, dar neputînd sprijini năvala turcilor, „ca o noajă de lupi într-o turmă de oi", au fost primiţi în obuzul rusesc. Urmăritorii au fost doborîţi cu foc, „ca cum i-ar mătura cu o mătură". Ruşii n-aveau apă şi a fost greu îndeosebi pînă s-au apropiat de malul Prutului. Deşi înconjuraţi, ei au menţinut însă tabăra închisă pînă la sfîrşit. Schimbul de focuri a durat toată ziua, toată noaptea şi a continuat şi a doua zi. Acum turcii intrase şi ei în metereze:

„Şi au început a să bate prè vrăjmaş", notează cronicarul, „cît întunecasă lumea, de nu să vedè om cu om, şi să vedè numai para cum ieşiè din puşci. Ca cum ar arde un stuh mare, trestie, pe nişte vînt mare, aşè să vedè focul ieşind din puşci. Numai ce voiu să dzic, poate-fi Dumnezeu fereşte la războiu, că dintr-o 1000 de sinețe abiè se tîmplă de lovește un om. Că de ar hi nemerit cît foc slobodziè, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali, om de poveste. După cum dzice un cuvînt Miron logofătul: «Mare este omul, iar la războiu pré mică-i este ținta.»“

Preluarea comandei oștilor rusești de către generalul Vitman, lovirea în plin a acestuia de o ghiulea turcească, rănirea generalului Volcovschii de o ienicercă, leșinul țarului de milă, necesitînd udarea lui cu apă de către împărăteasă, tratativele dintre Șafirov și vizirul Mehmed Baltagi-pașa (cancelarul rus cerea despăgubiri turcilor pentru prăzile tătarilor promise de turci înainte de război, vizirul răspundea că „atunci a fost un tîrg și acum este altul“, și că acum el are drept să ceară, dar pentru Cantemir ghiaurul nu se cade să se sfădească două împărății), fuga lui Cantemir ascuns în butca cu două roate a țarinei, toate acestea sînt narate cu excepțională memorie a faptelor trăite, autentic, cu o desăvîrșită știință a reliefării momentelor semnificative. Neculce dă toată vina eșecului campaniei ruse, pe oportunismul lui Brîncoveanu, care n-a trimis proviziile la timp, arătînd că țarul însuși îl acuza de necredință, blestemîndu-l: „Iuda-Brîncoveanul m-au vîndut,' de-am răpus oaste și am pățit aceasta“. Asta îndreptățește pe cronicar să povestească tragedia domnitorului muntean fără compătimire, ca pe o pedeapsă meritată:

„Deci l-au scos și au tăiat capetele, întăi a patru cuconi ai săi, apoi și al lui și a cîțiva boieri, slugi ai lui. Iar pre doamna și pre alte slugi le-u ținut încă vro 2 ani la închisoare și apoi i-au slobodzit. Atunce, cîndu-i tăiè feciorii, au fost dzicînd unul să-l turcească, să nu-l taie, dar tată-său l-au îmbărbătat tare, să nu-și lasă legea. Numai un copilaș, nepot de fiiu Brîncovanului, au scăpat, că l-au luat în saraiul împărătescu, ca să-l turcească. Iar mai pre urmă l-au scos îma împăratului și l-au dat la maică-sa, care mai pe urmă la istoria lui va arăta mai pre largu. Pre cum să dzice: „domn bogat și fără sfat“, adevăr că atunce au fost fără sfat, dacă s-au mîniet Dumnedzeu pre dînsul. Iar mai nainte, în 30 de ani, tot cu sfat au fost, că ținè Dumnedzeu și-i ierta osînda. Iar acmu n-au vrut să-l mai rabde. Și cînd l-au tăiet, au adus pre toți solii de-l priviè.“

Alături de darul povestirii, Neculce are ca nimeni altul pînă la el, darul portretizării figurilor evocate, însușire de romancier. Personajele sale istorice sînt, în marea lor majoritate, eroi de roman. Chiar atunci cînd aceștia nu sînt personalități istorice și n-au roluri epice, cronicarul știe să le creioneze fizionomia și să le sugereze caracterul printr-un gest, o acțiune simplă, o predispoziție, un obicei, un tic. Cînd însă eroul e complex, atunci autorul îl relevă sub toate laturile, fizic și moral, comentîndu-i fiecare trăsătură, ca într-o fișă caracterologică. Neculce zugrăvește figurile celor 14 domnitori, de care se ocupă, ca Suetoniu, în cartea celor *Doisprezece Cezari*, făcînd loc încă și altor fețe, în unele cazuri rămase pînă astăzi exclusiv în caracterizările lui, ca aceea a mitropolitului Dosoftei.

Dabija vodă împărțea săracilor bucate de la masa lui, făcea divanuri dese din amiază pînă seara, și „bè vin mai mult din oală roșie decît din pahar de cristal, dzicînd că-i mai dulce vinul din oală decît din pahar“. Iliaș-vodă era milostiv afară din cale, „bacșișuri da mari“. Antonie Ruset îngăduia prea multe feciorilor săi, din care cauză a căzut la mare osîndă și lipsă. Gheorghe Duca avea ambiții mari, era tiran și fudul, lacom peste măsură de argint:

„Că el să ţinė şi vorove în casa lui, de să ispitė să fie craiu în Ţara Ungurească, şi un fecior a lui în Ţara Moldovei domnu, şi altul în Ţara Muntenească, şi ginere-său hatman în Ocraina. Că el îşi ţinė lucrul prė sus. Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui, ca un craiu ţinė. Şi cînd iesė afar-în norod, tot posomorît căuta, ca să-i iė oamenii de frică. Că el apucas-învăţătură de la Vasîlie-vodă, fiindu cămăraş mare la Vasîlie-vodă. Era om nu prė nalt şi gros, burduhos şi bătrîn. Numai îş cernė barba. Pe atîta să cunoştė că n-are acătare minte sau frica lui Dumnedzău...".

La fel era şi doamna lui Duca-vodă, Anastasia. După moartea soţului, deşi avea doi feciori şi patru fete şi era „mai mult bătrînă decît tînără", s-a lăsat amăgită să se mărite cu un aventurier grec. A dat ultimii bani şi odoare ca să-l pună bei de Mana, pentru ca odată instalat, acela s-o părăsească „săracă şi ocărîtă de voroava oamenilor, şi cu o casă plină de copii".

Dumitraşco-vodă Cantacuzino este denunţat într-un portret caricatural de mari violenţe pamfletare :

„Dumitraşco-vodă era un om bătrîn, grec ţărigrădean de neamul lui, de Catacozoneşti. Şi mai nainte vreme fusesă visternic mare şi-n Ţara Muntenească, la Gligori-vodă. Şi era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad. Şi dup-aceste, după toate, era bătrîn şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luasă o fată a unei rachieriţe de pe Podul Vechi, anume Arhipoaie, care o chema Aniţa, ţiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ţinė în braţi, de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şalımarand, cu şlic de sobol şi cu multe odoară împodobită. Şi era tînără şi frumoasă şi plină de suleiman, ca o fată de rachieriţă. Şi o triimitė cu carăta domnească, cu siimeni şi cu vornici şi cu comişi dzu amidzidze mari pe uliţi, la feridiu şi pe la mănăstiri şi pe la vii, în primblări. Şi făcė şi pe boieri de-ş triimitė giupînesăle cu dînsa. Şi după ce vinė de la primblări, triimitė giupînesilor daruri, canaveţe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mărsu cu dînsa în primblare. Şi după ce s-au mazilit, au luat-o cu dînsul ş-au dus-o în Ţarigrad cu dînsul ş-au măritat-o dup-o slugă a lui, după un grec. Căutaţi, fraţi iubiţi cetitori, de videţi ce este omenia şi curvia grecească ! Că el, de bătrîn, dinţi în gură n-avė. Dimineaţa îi încliė, de-i punė în gură, iar sara îi descliė cu încrop şi-i punė pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mînca. Oh ! oh ! oh ! săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceştia ai avut ! etc".

Un portret nu tocmai favorabil se face şi lui Constantin Cantemir :

„Carte nu ştiė, ce numai iscălitura învăţase de o făcė. Practică bună ave la voroavă, era sănătos, mînca bine şi bė bine. Semne multe avė pe trup de la războaie, în cap şi la mîini, de pe cînd fusese slujitoriu în Ţara Leşească. La stat nu era mare ; era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăiė pînă la o vreme, pentru că era om de ţară şi-i ştiė pe toţi, tot anume, pre careli cum era. Şi nu era mîndru, nici făcė cheltuială ţării, că era un moşneag fără doamnă".

Constantin Duca „era domn cu-nţelepciune, şi la mînia lui grăiė tot cu cinste şi cu îngăduială, nu cu răstituri, prostatic. Şi era un om foarte învăţat bine la carte. Şi măcar că era învăţat, dar spor în casa lui nu era".

Şi Antioh vodă, cînd a venit întîia oară domn, „era iar om tînăr, ca de 20 de ani, om mare, cinsteş, chipeş, la minte aşedzat, giudecător drept. Nu era prė cărturar, numai nu era prostu. Menciuneli, tălpizicurili nu le iubiè, la averi nu era lacom, obiceie noo nu priimiè să le facă prè peste samă, vînător şi slujitor bun, după hirea tatîne-său. In rè parte era can straşnic, să nu grăiească fiecine şi fără vreme cu dînsul. Şi era şi credincios la giurămînt, îl ţinè cinstit horba. Şi boierii în curtea lui, precum i s-arăta viiaţa lui înainte, tot cu cinste îmbla. Mînie avè straşnică, răcniè tare, can cu grabă, şi de-cie se depărta inemile boierilor de dînsul".

În întîia lui domnie, mai ales, Mihai Racoviţă n-avea autoritate, îl guvernau muntenii, boierii, rudele şi chiar slugile:

„Şi neamul lui, toţi era tari şi mari, cine de capul lui, cum vrè, aşè făcè. Şi slugeli lui cei din boierie era tari şi mari şi obraznici, după cumu-i hirea mojîcească. Intra în casă, şi cu treabă şi fără treabă, cînd le era voia, de nu sămăna curtea nemic a domnie, de atîta obrăznicie ce era. Iar Mihai vodă, cum s-arăta în boierie, iar atunce îţi părè că-i un om zălud".

Dimpotrivă, la Neculai-vodă Mavrocordat „uşa era închisă tare, nime nu intra la dînsul. A doua dzi, a treia dzi, cînd chema cîte vrun boier la doo, trei cuvinte, iar într-alt chip nime nu putè să meargă la dînsul. Din spătărie încolo, mai înluntru nime nu putè intra, nici boieri, nici mazîli, fără cît numai Ramadan postelnicul şi Spandonachi căminarul şi Sculie cămăraşul dinluntru, ce era tălmaci. Că Neculai-vodă moldoveneşte nu ştiè, ce era un lucru prè cu năcaz boierilor şi ţării. Şi-ş ţinè lucrurile nalte, la mînie aprig, numai nu ţinè pre mult. Vrè să stăpînească Moldova ca Poarta turcească, cu mărire mare. Şi era om învăţat foarte, bun cărturar. Şi desfătări, voroave de glume, nemic nu se făcè înaintea lui. Şi cunoscător la oameni, şi la cine-i slujiè bine arăta dar. Numai mînia ce o avè strica celi bune a lui. Că-i era şi lui cu greu, că nu ştiè rîndul ţării şi nu putè pe boieri să-i supuie cu schiverniseala, după cum era voia lui".

Portretul lui Dimitrie Cantemir, domnitorul cel mai apropiat de cronicar, nu conţine, cum ne-am aştepta, laude neîntemeiate, fiind unul din cele mai obiective:

„...Atunce dintăiu era boierii can grijiţi de numeli lui Dumitraşco-vodă din tinereţe, cîndu era bezaidè, la domnia frăţîne-său, lui Antiohie-vodă. Că eră atunce nerăbdătoriu şi mînios, zlobiv la beţie, şi-i ieşisă numele de om rău. Iar acmu, viind cu domnia, nu ştiu, să-şi piiardă numele cel rău; au doar mai la vîrstă venisă, au doar chivernisisă viaţa lui, unde nu era pace? Că aşè să arăta de bun şi de blînd! Tuturor uşe deşchisă şi nemăreţ, de vorovie cu toţi copiii...

„Deci boierii, vădzînd aşè milă şi nemărire, începusă toţi a să lipi şi a-l lăuda. Era om învăţat. Numai la giudecăţi nu prè putè lua sama bine, poate-fi trăind mult la Ţarigrad în streinătate. Lăcomie nu avè mare, lucrurile lui poftiè să fie lăudate".

Un portret izbutit e cel al lui Petru cel Mare:

„Iară împăratul era om mare, mai înalt mai decît toţi oamenii, iar nu gros, rătund la faţă şi can smad, oacheş, şi can arunca cîteodată din cap fluturînd. Şi nu cu mărire şi falǎ, ca alţi monarhi, ce umbla fiecum, prost la haine, şi numai cu doao, trei slugi, de-i era de grija trebilor. Şi umbla pe gios, fără alaiu, ca un om prost".

Prin contrast se poate cita portretul vizirului Gin Ali-paşa, învins de prinţul Eugeniu de Savoia.

„Acestu Gin Ali-paşa era un păgîn rău, turbat şi mare sorbitoriu de sînge asupra creştinilor. Nu-i trebuiè lui daruri sau rugăminte. Acesta au omorît pre Brîncovanul-vodă cu copiii lui. Acesta au omorît pe Ştefan-vodă şi pe tată-său, Costantin stolnic, şi pe Mihai spatariul, şi pe Lupu vornicul, şi pre alţii mulţi. Acesta au omorît şi pre vro 40 paşi, tot aleşi, fruntea turcilor, de sterpisă împărăţia turcilor de capete. Acesta au stricat şi mănăstirea Mavramur de la Ţarigrad. Şi-i era gîndul lui de a birui pre nemţi, să puie paşi şi în Moldova şi în Ţara Muntenească. Numai nu i-au agiutat Dumnedzeu, că ş-au luat şi el plata, că i-au luat tată-său, diavolul, sufletul".

Unul din cele mai complexe portrete e acela al lui Grigore al II-lea Ghica, om cu merite, dar şi cu defecte:

„Era acestu domnu Grigorie-vodă la stat mic şi supţire, la faţă uscat. Numai era cu toane, atîta cît la unele se arăta prė harnic, bun şi vrednic, milostiv şi răbdătoriu. Şi în viiaţa lui era tot cu mese mari, cu cîntări şi cu feliuri de feliuri de muzici în toate dzilele. Prė de avė vro treabă mare, să nu iasă la cîmpu, ca să facă veselii cu naiuri şi cu cîntece hagimeşti şi cu mulţi peilevani măscărici. Şi pre boieri totdeauna îi poftiė să fie cu dînsul la primblări. Şi dacă ieşė la cîmpu, era prė lascav şi darnic...

„Era acestu domnu şi curvar. Multe ţiitori fete mari ţinė şi apoi le îndzăstra şi le mărita, cu haine, cu odoară, ca pre nişte fete de boier. Numai nu să amesteca la fete de casă mare, ce de căpetenii mai de gios. Şi avė doamnă şi cuconi, şi nu să ruşina, de-ş făcė casa de ocară, un om mare ca acesta... Şi la toate era desfrînat. Curtea lui poftiė să fie tot îmbrăcată. Pre nime din boieri să nu-i audză jăluindu-să că-i scăpat sau olecăindu-să că sînt timpurile grele şi nu s-au făcut roadele, că să foarte mîniė, şi la mînie era foarte grabnic. Şi nici sfetnicii lui nu-i îndrăzniė, cînd era mînios. Dară să întorcė curundu.

„La giudecată îi părė că giudecă foarte bine, şi cumu-i părė, aşė rămînė. Şi pre urmă, deşi vedė că au greşit, nu întorcė, ce, aşė dîndu carte de rămas, rămînė, cît de la o vreme părăsisă oamenii a mai veni la Divan. De era vreun ţăran îngreuiet la bir, nu-l mai scădė, ce aşė da pîn-istoviė tot ce avė. Da sume mari de bani la Poartă şi turcilor agi ce viniė de la Poartă cu trebi. Căruia era să-i dė o pungă de bani, îi da cinci, şese, tot ca să-l laude la Poartă, iar de săracii ţării nu-i era milă. De să clintiė păn-afară den tîrgu sau păn-la vreun boier, tot cu căruţa cea de cupărie după dînsul. Că preste tot ceasul bė ori vin cu pelin ori vutcă. Şi încotro mergė, tot cu gloată, cu doao, trei sute de slujitori, şi alţii să fie cu dînsul. Cu puşca da prė bine. Greci mulţi adusese în ţară, de mînca lefe tot din vistierie. Şi cîte diregătorii la margine, tot grecii le ţinė, iar boierii de ţară era numai cu numele, că la nemică nu-i mai întreba... Dar avė şi trecere mare la Poartă, că pre turcii balgii din ţară foarte-i înfrînasă, şi să temė de dînsul, de nu putė face zapt oamenilor întru nemica..."

În sfîrşit, iată şi portretul ultimului domnitor, Constantin Mavrocordat, vărul şi duşmanul lui Grigorie al II-lea Ghica:

„Acest domnu Constandin-vodă era un om prė mic de stat, şi făptură proastă, şi căutătura încrucişată, şi vorba lui înecată. Dar la hire era nalt, cu mîndrie vrė să s-arete, dar era şi omilenic. Cazne, bătăi rele la oameni nu făcė, nici la singe nu era lacom, şi răbdător mult. Îi era dragă învăţătura, corăspundeţii din toati ţările străine să aibă, prė silitor spre veşti, ca să ştii ce să faci printr-alte ţări, ca să dobîndească numi lăudat la Poartă. Minciunile îi era prė drag a li asculta, numai nu era prė grabnic a faci rău. Giuruiė pre mult unora şi altora, dar la mai mulţi nu da dintr-aceli giuruinţă. Era om di-l întorcė şi alţii".

Neculce nu se mulţumeşte să înfăţişeze personajele istorice din afară, indiferent, el ia atitudine nu numai faţă de faptele lor, ci şi faţă de însuşirile lor morale, pe care încearcă să le generalizeze, să le reducă la unitate, stabilind astfel o variată galerie de tipuri. Procedeul e mai puţin al istoricului şi mai mult al romancierului, dar, tipizînd, cronicarul nu pierde din vedere trăsăturile individuale, concret-istorice, ceea ce-l menţine în limitele adevărului şi în acelaşi timp ale artei.

Alte elemente care contribuie la realizarea impresiei de artă în cronica lui Neculce sînt tablourile de epocă, detaliile de decor, indicaţiile ceremoniale, nu lipsite de fast, pitoreşti.

Nunta domniţei Catrina Duca cu Ştefan, feciorul cel „grozav la faţă" al lui Radu-vodă, la Iaşi, oferă un tablou memorabil:

„S-au veselit 2 săptămîni cu feluri de feluri de muzici, şi de giocuri, şi pelivani, şi de puşci. Şi giuca 2 danţuri pen ogradă şi pe uliţe, cu toţi boierii şi giupînesele împodobiţi cu toţi neguţitorii şi tot tîrgul. Şi un vornic mare purta un cap de danţ şi alt vornic mare alt cap de danţ, îmbrăcaţi cu şarvanele domneşti. Numai mirili şi mireasa, fiind feciori de domn, nu giuca în danţ pe afară, numai ce giuca cu boierii. Cît nu era nuntă, şi era minune".

Măsurile protocolare stabilite la primirea de către Antioh Cantemir a solului polonez Rafael Lescinski, seamănă cu cele de la curtea bogdihanului Chinei, zugrăvite de Nicolae Milescu:

„Deci aşè s-au aşedzat: să se scoboare Antiohii-vodă pînă la trii scări, şi solul să se suie iar pînă la trii scări. Şi la al şaptili scară, unde este giumătatea, să se închine unul altuia, şi aşè alăture să meargă pînă în casă. Şi la băut tot odată să bè amîndoi..."

Din punct de vedere stilistic, Neculce se aseamănă cu Ion Creangă, în sensul că amîndoi utilizează modul povestirii populare, în totală necunoştinţă de procedeele culte (Creangă, avînd cunoştinţă de ele, le-a ignorat în chip voluntar). In afară de *Biblie*, de cronicile anterioare, manuscrise, ale lui Ureche, Costin şi alţii şi în afară de un cronograf pe care l-a copiat parţial (ms. B.A.R.P.R. 4793), este puţin probabil ca Neculce să fi citit alte cărţi, pretutindeni el preferind tradiţia orală în locul celei scrise. Unele potriviri între letopiseţul său şi alte letopiseţe nu trebuie socotite ca prelucrări de izvoare, ci ca simple reminiscenţe, în cazul că nu există o tradiţie orală. Prin urmare, la Neculce nu poate fi vorba de procedeu artistic conştient, ci de creaţie genuină în spirit popular, liberă de orice canon. Că în expunerea de tip natural, popular, putem descoperi a posteriori procedee, e altă chestiune.

Ceea ce caracterizează în primul rînd expunerea lui Neculce este hazul, provenit de cele mai multe ori din ironie, dintr-o dispoziţie serioasă, menită a atrage fin atenţia asupra unui lucru, pe ocolite, cu aerul de a glumi, intenţia fiind de cele mai multe ori de a moraliza, de a satiriza, chiar de a protesta.

In legătură cu păţania de la Dumbrava Roşie, urmare a trufiei leşilor, se spune că „ei să ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuştile, iar cînd îi bătè cu biciuştile, ei să ruga să-i împungă". Despre un boier viteaz, care ştia să recurgă şi la alte mijloace pentru a se aranja: „Dar şi hărnicia lui îl arăta la stăpîni, cum şi atunci n-au mers cu mînele goale la paşe". Rezultatele unei domnii rele sînt comentate așa : „Bogat, bine și folos au rămas țării și de la Petriceico-vodă : pradă și foamete mare !“ Despre dregătoria de vistiernic, în vremuri nepriclnice : „Așè sînt de bune boieriile în Țara Moldovii de la Vasîlie-vodă încoaci !“ (vistiernicul ieșise din slujbă dator). Despre un duhovnic, din a cărui indiscreție se produc mari necazuri : „Videți acmu ce-au făcut acel duhovnicesc grec ! D-è dragul să te ispovedești la dînșii !“ Certurile și intrigile reciproce între Moldova și Țara Romînească sînt denunțate cu obidă : „Țineți-vă, săracelor țări, dacă sînteți putencioase, de acmu să biruiți nevoile din pizmele vechi la ce s-au început să se lucredze“. Constantin Duca se îndatorează în chip nesăbuit, cu ocazia luării tronului. „Dece“, zice cronicarul, „și lui Constantin-vodă nu-i era urîtă datoria, și-i era dragă și mîndria“. Același Constantin Duca, voind să scape de un spion turc, pune să i se taie capul de către un serdar cu gură mare, cînd suprimarea trebuia să se facă în taină : „Au stîns bine focul cu paie !“ — observă Neculce. Tot Constantin Duca numește mare vornic pe un boier primejdios, dușman al său, în credința că-i va deveni prieten : „Deci știu că l-au făcut“, zice cronicarul, „ca oaia pe lup“. Muntenii, înțeleși cu un pașă, sfătuiesc pe Antioh Cantemir să nu ducă zahareaua turcilor la Camenița, sub pretextul că poate să cadă în mîna leșilor, în realitate voind a-l pîrî la Poartă de hainie. Dar Antioh-vodă nu li se potrivește. „Iar muntenii“, intervine Neculce, „vădzînd așè, numai să trîntiè și plesniè de ciudă, că nu putè să-i strîci nemic...“. Falsa dezinteresare a lui Mihail Racoviță, la numirea lui ca domn, este figurată plastic de cronicar : „Să facè a nu-i plăcè să priimească domnia ca și fata cie ce dzisă unui voinic : «Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plîngînd»“. Despre intrigile a doi boieri fugiți în Polonia, împotriva unui domnitor : „Că Bogdan și Iordachi din Țara Leșească nu dormiè, nici le șădè scrisorile“.

Sînt aici procedee artistice culte ? În majoritatea cazurilor, cronicarul recurge la formulări obișnuite în vorbirea curentă, toată strădiința sa reducîndu-se la adaptarea cît mai exactă (și subtilă) a zicerii la o situație dată. Întocmai ca și Creangă, Neculce are la îndemînă un număr impresionant de construcții populare, orale, potrivite tuturor împrejurărilor, pe care le plasează fără dificultate unde e nevoie, instinctiv. Iată cîteva din aceste „formule expresive“ : să stînsă pomenirea lui cu sunet ; au făcut cheltuiele fără treabă și ispravă ; s-au curățit de grijă ; în doo rînduri l-adusesă Duca vodă pe gurile lor ; i s-aprinsă inema de voie rè ; cu acè socoteală îș strică obrazul și numeli și mai rău ; avîndu nume de bogat și vrînd să umple gurile tuturor ; să nu scape, că d-è scăpa, cap n-are ; că d-è scăpa, capul i-a tăiè ; mînca (bani) și fățiș și furiș ; buni de gură și de pîră ; sta în tot ceasul să-i mănînce capul ; tare și mare ; Brîncoveanul avè tot doo obrază de prieteșug, de-ș arăta unul către Mihai vodă și altul către Antohi vodă ; și era cu doo feți, arătîndu-să către boieri că-s vinovați grecii ; l-au luat și l-au pornit cu mare strajă și groază ; ș-au adus capul la poala împărăției ; și oca cè de vin s-au întors în sînge și în bătaie ; tălpiz și fricos, cu piele de iepure la spate : să vor duce să-și prindză capetili printr-alte țări ; au ramas oamenii numai cu sufletili.

Tot din vorbirea populară ia Neculce comparațiile, comparația fiind cea mai simplă figură de stil. În literatura cultă, în poezie mai ales, dăm peste comparații surprinzătoare, care presupun efort artistic. Comparațiile lui Neculce nu se caracterizează prin inedit, contribuie totuși la potențarea ideii exprimate. Iată cîteva exemple: așė da din tunuri, cît să cutremura locul; și s-au strînsu (boierii la Dumitrașco vodă Cantacuzino) ca puii de potîrnichi; intrat-au tătarii în țară ca lupii într-o turmă de oi; Dusu-l-au pe Stoica la Brîncoveanul în București, cu o lacătă cît un șlic de mare la grumadzi; ...cît o pistreală de săgeată; pica ca perile turcii și tătarii; rămasera ca un roi făr-de matcă; sta asupra lui ca niște lupi; pedestrimea moscalilor stă la război ca un zid nemișcat; ca cum ar merge fulgerul, așė mergė focul împrejur; ca cum ar lua oarecine cîrpa unei fămei din cap (așa de repede); așė le-au dat turcii năvală ca o noajă de lupi; pre cîmp să vede focurile ca stelele; cum ar trece niște lăcuste, așė trecė de mulți; nemica nu să clintiė, ca cum ar fi niște oameni morți la revărsatul zorilor; și așė cădė turcii, ca cînd ar cădė niște pere coapte dintr-un păr, cînd îl scutură oamenii; așė au oborît pe turci ca cum i-ar mătura cu o mătură; mare și tare ca un leu asupra tuturor; să lărgise șiragurile cît alergai cu calul; sta călărimea împrejurul obuzului, ca cum ar sta pădurea; nădejdea domnului este ca săninul ceriului și ca încetul mării; porniė în țară boiernașii lui, ca cum ar purcede un ceambul tătăresc în pradă; taiė mîrzacii și șerimii ca un casap; țîn și ei prieteșugul ca cîinii vinerea; perė turcii ca frundza, de pica pre Dunări în gios; au șădzut o lună și mai bine așė la un loc, ca lupul cu oaia; că Lupul Costachi, cum au sosit în Iași, ca un lup nesățios, au și început a prinde pe slujitori carei fusese cu moscalii.

Epitete de felul celor folosite de scriitori culți nu întîlnim la Neculce, dar găsim la el cîteva epitete populare, majoritatea conținînd adjectivul *bogat*, întrebuințat pe lîngă tot felul de substantive: făcė bogată stricăciune Țării Muntenești; ...de-i robiė și de bogate ori îi și smintiė; Bogată rușini le era!; Ce bogat blăstăm era asupra lui Șeremet!; Bogat blăstăm și lacrimi vărsate asupra acelui Enache Aga...!; Aceste bogate nevoi s-au făcut în Moldova...; Bogate nevoi și rușini făcė turcii beților oameni...; Bogate lacrămi era, cît s-audziė glasul la cer; Ilie Cantacuzino visternicul și Panaitache Morona bivpostelnic mîndri, mincinoși, fățarnici, giurători pentru hiece, amagitori; s-au făcut mare și frumoasă nuntă...; cetățile toati ce li luasă turcii în trecuți ani de la cazîlbași; i-au omorît cu grele și cumplite morți.

Metaforele (comparații subînțelese, substituiri de sensuri) sînt rare la Neculce, pentru că sînt rare și în vorbirea populară (literatura orală și cea de sursă populară are de asemenea puține metafore, situație constatată în epopeile homerice); Duca-vodă, dac-audzi că șed Cantemireștii la casăli lor cu paci, îndată să-mbracă cu cămeșe de gheață (îngheță de frică); făcură paci cu taină (muntenii cu Cantemireștii) să nu știe Duca-vodă, numai pace sulemenită (aici ideea de falsă împăcare este concretizată printr-un simulacru, pe care s-a aplicat, pentru a fi crezut viu, fard); Duca-vodă, dacă vădzu așė (că-i fugise boierii în Țara Romînească) să tulbură tare și-ș aprinsă poaleli de toate părțile (era foarte primejduit ca de un incendiu); Dimitrie Cantemir era tuturor „ușe deschisă“ (primitor, sincer); viziriul au rîs și au răspuns (parlamentarilor ruși) că atunce au fost un tîrg și acum este altul (altă situație, altă tocmeală); deci era prė în val (agitat); și de acolo, de la munteni... au sărit scînteia (văcăritul) și la noi în Moldova, de s-au aprins acest pojar de obicei; l-au dăruit Grigore-vodă foarte bine (pe Iusuf Mîrza), ca să-l facă prieten, pre un cîine; ce și eu n-am vrut să mă fac al doilea Iudă; și scriė cărți la Șeremet de-ș făcė obraz; După cum li-i hirea de dulău, de le dzîc (turcilor) că-s dulăi, adivărat că-s dulăi. Dacă văd că nu pot isprăvi, ei dau vina capetelor (conducătorilor).

Paremiologia, vorbirea în pilde, una din caracteristicile stilului popular, este o însuşire naturală a artei lui Neculce, om cu multă experienţă de viaţă la vîrsta cînd şi-a scris cronica, cunoscător al înţelepciunii celor vechi, din scripturi, sentinţe, proverbe şi zicale.

Cîteva din maxime sînt scoase din *Biblie*, unde pot fi identificate după indicaţia autorului. Astfel: „Că lacrimile săracilor nice soareli, nice vîntul nu le poate usca. După cum dzice şi Isus Sirah, că ruga smeritului nuori în cer pătrunde“ se află într-adevăr în *Cartea înţelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah, sau Eclesiasticul*, cap. 35, vers. 16 („Domnul primeşte cu bunăvoinţă pe cel ce-i slujeşte şi rugăciunea credinciosului se ridică pînă la nori“). „După cum dzice Scriptura: Cine sapa groapa altuia, dă într-însa“. Acest proverb se găseşte tot în *Isus Sirah*, cap. 27, vers. 26; „Cine sapă groapa altuia cade în ea, şi cel ce întinde cursă se prinde singur“. „Dar eu taina stăpînului căruia i-am mîncat pita, n-am putut-o descoperi, uitîndu-mă la Sfînta Scriptură ce au dzis îngerul către Tovie, dzicînd: Taina împăratului să o acoperi, iar faptele lui Dumnedzeu la arătare să le mărturiseşti“. Este un citat din *Cartea lui Tobit*, cap. 13, vers. 7: „Frumos lucru este să ţinem ascunsă taina unui împărat, însă ca să dăm la iveală faptele cele mari ale lui Dumnedzeu, este lucru măreţ“. „Ce m-am lăsat tot în nădejdea lui Dumnedzeu, pîn'm-au scos precum mărturiseşte David proorocul psalom 39. Răbdînd am aşteptat pe domnul, şi mi-au luat aminte, şi au ascultat ruga mè, şi m-au scos din groapa patimilor şi din tina cea adîncă, şi au pus pre piatră picioarele mele i proci“. Aflăm citatul în psalmul 40, vers 2—3: „În domnul mi-am pus nădejdea mea şi el şi-a plecat urechea către mine şi strigătul meu l-a ascultat. Din groapa pieirii scosu-m-a, din noroi şi din tină, şi pe stîncă înaltă m-a ridicat şi paşii mei i-a întărit“. „Dzice Hs. la Evanghelii că, dacă s-ar împuţi sarea, bucatele cu ce s-or săra“. Acesta este un citat din *Evanghelia după Matei*, cap. 5, vers. 13; „Voi sînteţi sarea pămîntului; dacă sarea se va strica, cu ce se va săra? De nimic nu mai e bună, fără numai de aruncat afară, ca să fie călcată de oameni“. Sînt şi alte maxime biblice, mai greu de identificat: „Pre cum dzice Scriptura: „Nu va folosi averea în dzioa urgii“ sau: „Ce gîndeşte omul nu dă domnul“ ori: „Cîn va Dumnăzău, şi omul nemereşte sfatul“. În fine iată un citat dintr-un filozof laic: „Că pre urmă mult să va căi şi nemic nu va putè folosi, pre cum dzice filosoful: Căinţele cele de apoi întru nemica sînt“.

Proverbele şi zicalele populare sînt introduse cu formula „după cum“ sau „pre cum să dzice“, echivalentă cu „vorba ceea“ a lui Creangă, cîteodată şi direct: „Pasărea vicleană dă singură-n laţ“; „Paza bună trece primejdia rè, mielul blînd suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia“ (trei proverbe în aceeaşi frază); „După cum să dzice: Calul rîios găseşte copaciul scorţos“; „Cine face, faci-i-să“; „S-au plinit atunce un cuvînt prost ce dzice: „Cu iarba cè uscată arde şi cea verde“; „Pre cum să dzice: domn bogat şi fără sfat“; „După cum să dzice că nu-s în toate dzilele Paştile“; „După cum este vorba că nu fac toate muştele mere“.

În general, pildele dau scrisului lui Neculce o anume demnitate etică, tendinţa de-a instrui şi a educa, în acelaşi timp, fiind unul din scopurile sale, comunicat fără înconjur:

„Rugăm pe dumneavoastră, iubiţi cetitori tineri, să luaţi seama aceştii scrisori, de s-ar tîmpla vrodată să mai vie nişte lucruri ca aceste în ţara noastră, să vă ştiţi chivernisi, să nu păţiţi şi voi ca şi noi".

„Deci, fraţilor cetitorilor, cu cît veţi îndemna a ceti pre acest letopiseţ mai mult, cu atît veţi şti a vă feri de primejdii şi veţi fi mai învăţaţi a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oştire, ori de voroave, la domni şi la noroade de cinste".

Cronica lui Ion Neculce ni s-a păstrat într-un număr de 14 copii manuscrise, din care cel mai vechi, cu intervenţii ale autorului, nedatat, este ms. B.A.R.P.R. nr. 253, folosit şi de M. Kogălniceanu la alcătuirea primei sale ediţii din 1845.

Limba în care scrie Ion Neculce este graiul Moldovei de nord, unde cronicarul s-a născut şi a trăit cea mai mare parte a vieţii sale. În ciuda caracterului său local, acest grai era, în vremea lui Neculce, vorbit de întreaga populaţie din Moldova. În timpul lui Neculce, ca şi înaintea sa, n-a existat o limbă literară, care să se conformeze normelor gramaticale, deci oamenii culţi vorbeau ca şi cei neinstruiţi şi scriau aşa cum vorbeau.

Din cauza caracterului ei oral, limba lui Neculce se deosebeşte sensibil de limba lui Miron Costin, a stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Dimitrie Cantemir, la care influenţa sintaxei latine are drept urmare o construcţie artificială, adesea fericită din punct de vedere stilistic, cu toată dificultatea înţelegerii, dar menită a rămîne izolată, fără ecou asupra scriitorilor ulteriori. Într-adevăr, Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, foarte interesanţi ei înşişi, n-au fost imitaţi de urmaşi, în schimb Ion Neculce a constituit şi încă mai constituie şi astăzi un model stilistic, ca şi literatura populară, în care se încadrează.

RADU TEMPEA II

Istoriografia este reprezentată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Transilvania de Radu Tempea II (1619?—1742). Mai întîi preot, apoi protopop, Tempea a apărat interesele ortodoxiei ameninţate de prozelitismul catolic, a călătorit la Bucureşti şi Rîmnic ca să vadă „cum stau lucrurile acolo" şi s-a războit mereu împotriva unor conducători saşi ai Braşovului, care îi năpăstuiau pe romînii din Şchei. Firea semeaţă a protopopului se ghiceşte dintr-o ciocnire deschisă a sa cu „gospodarii" municipalităţii, povestită de Tempea însuşi: „Atunci p(opa) T(odor) îndată s-au dus la sfat, spuind cum au batjocurit p(opa) R(adu) pe cinstitul sfat, că au zis că nu va pleca capul la poalele saşilor, şi altele ce va fi vrut...

Pe urmă chiemînd şi pe p(opa) R(adu), n-au tăgăduit.

Şi l-au întrebat, au aşa au batjocurit cinstitul sfat? Şi de ceialalţi fiind spus mai nainte, n-au avut cum tăgădui...

Şi iară i-au zis (cei de la sfat): ...Vom scrie noi pentru aceste şi în sus şi vom vedea ce sumeţie ai.

Şi li s-au răspuns: — Scrieţ măcară unde ştiţ.

Şi iară i-au zis: — Dară nu ascultţ porunca cinstitului sfat...?

Şi li s-au răspuns: — Nu.

— Și nu?

— Nu.

— Și nu asculț?

— Nici cum, lovind și cu toiagul în podini înaintea lor“.

Dialogul se găsește în *Istoria beserecei Șcheilor Brașovului* alcătuită — pentru partea mai veche (1393—1633) — dintr-un rezumat sec al *Cronicii protopopului Vasilie din Brașov* (veacul XVII) și din însemnări despre Atanasie Anghel (dezbinarea bisericească (1700), conflictul măcelarilor romîni și breslașii sași, privilegiile acordate de Habsburgi sîrbilor, Petcu Șoanul și despre foametea care a bîntuit în 1718, de mîncau „creștinii sînge de vită cu tărîțe și... frunză. Și atît să făcusă oamenii negri ca tăciunii și mieuna ca pisicii“). Apostazia lui Atanasie Anghel și a preoților „bogați“, „ponivoși și orbi“ este narată viu, cu date din tradiția orală sau scrisă, din documente istorice și din întîmplări trăite aievea. Pe episcopi și popi stăpînii lumești:

I-au amăgit cu nădejde
Că iobăgia și-or pierde,
Și cum feciorii lor și ei
Vor fi nemeși, amar de ei,
Că toate cîte lor le-au zis
Au fost batjocură și rîs.

Unirea cu biserica romană a fost, crede cronicarul, spre perirea romînilor:

Că nu numai sufletește
Trag chinuri și țipă-n clește,
Ce și trupește dobîndă
N-au cîștigat cît o ghindă.

Relele provocate de unire îl îndurerează pe Tempea și-l întărîtă contra celor vinovați de vînzarea necuvioasă: „Ajutați-mă a plînge pentru frații noștri, carii au rătăcit din pravoslavie; mai mult de o mie de preoț bogați și din mireni, orbi trăgînd pre orbi, toți într-o zi căzură într-o groapă.

În ce chip curva să împodobește împotriva ibovnicilor săi, așa și Atanasie îmbrăcîndu-să în toate odăjdiile..., și preoții în feloane, să uniră cu papistașii... Închisără ochii să nu vază scripturile, urechile lor plecară spre surde și trîmbițe, și lunecară în becisnicia cea cu dobe“ (*Plîngerea oilor din mijlocul lupilor*).

Tempea știe să imagineze și să transcrie un dialog, să aleagă detalii semnificative pentru a caracteriza un om sau o situație și să întrebuințeze, la locul potrivit, termeni expresivi: vîntul „au risipit coperișele de la toate grajdurile... de au rămas șute“; „s-au ivit o lacrămă ca o linte, tocma în coada luminii ochiului stîng“; icoana „era aprinsă ca un bojor“ (sic); vladica „s-au umplut de otrava mînici“; cearta a pornit de la „niște cuvinte ce lătrase Jipa că s-au grăit“ etc. Rar, cronicarul apelează la neologisme (*conferenție* = consiliu, *decret*, *perjecuțio*, *nu s-au publicăluit*, *protesteluind*) ori la slavonisme și maghiarisme cu circulație restrînsă (*podgrație* = cimitir, *l-au vijgăluit* = l-au anchetat).

În *Predoslavia către cititori* a unei *Evanghelii cu tîlc*, copiată de el, Tempea se declară „pohtitor“ de „multă lumină de învățătură“, care din „citania“ cărților se cîștigă. Cronica așa ni-l și înfățișează. În plus, Tempea reacționează la nedreptățile sociale și nu ezită să le dea în vileag. Predecesorul său, popa Vasile, era preocupat — înainte de orice — să noteze frînturi din trecutul bisericii sf. Nicolae; pentru protopopul Radu, a scrie istorie înseamnă să-ţi pleci urechea la evenimentele contemporane şi să le tălmăceşti sensul.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Costin, *Carte pentru descălecatul dintîi al Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Ţării Moldovei*, II, Iaşi, 1845, ed. II, Bucureşti, 1872; un fragment în *Istoria Moldo-Romaniei*, ediţia G. Ioanid, Bucureşti, 1858; *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942; N. Costin, *Domnia lui Nicolai Alexandru vodă, veleatul 7218 şi De domnia lui Dumitraşcu vodă Cantemir, veleatul 7219*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Ţării Moldovei*, II, Iaşi, 1852, ed. II, Bucureşti, 1873; *Ceasornicul domnilor*, fragment, în Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1883; *Ţăranul de la Dunăre (din Ceasornicul domnilor)*, în *Convorbiri literare*, iulie-aug. 1930, ed. Em. C. Grigoraş I. Şt. Petre, *Nicolae Costin, Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1939; N. Cartojan, *Ceasornicul domnilor de N. Costin şi originalul spaniol al lui Guevara*, Bucureşti, 1940.

§ *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Ştefan sin Vasile-vodă de unde este părăsit de Miron logofătul de pre izvoadele lui Vasile Damian ce au fost logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul şi altora*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei* II, Iaşi, 1845; ed. II, Bucureşti, 1872; *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istrate Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, editat de C. Giurescu, Bucureşti, 1913; C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian)*; Extras din Analele Academiei Romîne, s. II, t. XXX, mem. secţ. ist., Bucureşti, 1907; C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul şi Vasile Damian*, extras din *Buletinul Comisiunii istorice a Romîniei*, I, Bucureşti, 1914.

§ Axinte Uricariul, *A doua domnie a lui Nicolae A. Mavrocordat în Moldova (1711—1716)*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, II, 1845, ed. II, 1872; I. Şt. Petre, *Axinte Uricariul*. Studiu şi text, Bucureşti, 1944; G. Pascu, *Axinte Uricariul şi N. Costin*, în *Arhiva*, 1922, p. 489; I. Lăzărescu, *Valoarea literară a cronicii lui Axinte Uricariul*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, filologie, Acad. R.P.R., filiala Iaşi, X, fasc. 1—2, 1959, p. 33—51.

§ Emile Legrand, *Epistolaire grec*, Paris, 1888, p. 253—276; C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, Bucureşti, 1888, p. 65—87; Al. G. Suţu, *Cronica lui Kiparissa tradusă din greceşte*, în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, I (1889—1890), p. 85—103; D. Russo, *Cronica Moldovei de N. Chiparissa (1716—1717)*, în *Revista istorică română*, III, 1933, p. 133—151.

§ Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea sau judeţul sufletului cu trupul*, text grecesc şi romînesc, Iaşi, 1698; *Panegyricum juvenis principis, Russiae et Moldaviae sept. aetatis, imperatoris Petri*, text latin şi rus, St. Petersburg, 1714; *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskoi religii*, St. Petersburg, 1722; *De muro Caucaseo*, în T. S. Bayer, *Commentarii Academiae Scientiarium Petropolitanae*, 1726; *The history of the growth and decay of the Othoman Empire*, tr. N. Tindal, I—II, Londra, 1734; *Histoire de l'em-*

pire othoman..., Paris, 1743; *Geschichte des osmanisches Reiches...*, Hamburg, 1745; *Historisch-geographisch und politische Beschreibung der Moldau*, Frankfurt şi Leipzig, 1771; *Divnîia revoluţii pravednago bojiia otmiscenie na familiu Cantacuziuîh v valahii slavnîh i Brankovanova*, în *Jurnal... imperatora Petra Velikago*, St. Petersburg, 1772; *Scrisoarea Moldovei*, Mănăstirea Neamţ, 1825; *Hronicul romîno-moldovlahilor*, I—II, Iaşi, 1835—1836; *Descrierea Moldaviei*, Iaşi, 1851; *Operele principelui Demetriu Cantemir*, ed. Acad. Rom., I, *Descriptio Moldaviae*, 1872; II, *Descrierea Moldovei*, 1875; III—IV, *Istoria curţii aliosmăneşti*, trad. Iosif Hodoş, 1876; *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brîncovenilor, Divanul*, ediţia G. Sion, 1878; VI, *Istoria ieroglifică, Compendiolum universae logices institutionis, Encomium in I. B. van Helmont...* 1883; VII, *Vita Constantini Cantemyrii, Collectanea orientalia*, 1883; VIII, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, 1901; *Pismo kneazea Dimitria Kantemira k grafu Gavrilu Galovkinu*, ed. N. Titov, în *Ctenia obştcesva istorii i deevnostei*, CCXXX, 1909; *Viaţa lui Constantin vodă Cantemir*, tr. N. Iorga, 1925; tr. de Radu Albala, 1959 (după N. Iorga şi T. S. Bayer, *Istoria o jizni i delah moldavskago gospodarea Constantina Cantemir*, Moscova, 1783); *Metafizica*, tr. N. Locusteanu, 1928; *Studiu asupra naturii monarhiilor*, tr. în *Studii*. IV, I, 1951; *Istoria ieroglifică*, ed. I. K. Vartician, Chişinău, 1957; J. de Hammer, *Sur l'histoire du prince Cantemir*, în *Journal Asiatique*, III-e série, tom. IV, 1824, p. 24—45; I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1924; G. Pascu, *Viaţa şi operele lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1924; Al. Rosetti, *Observaţii asupra limbii lui Dimitrie Cantemir, în Istoria ieroglifică*, în *Buletin ştiinţific, secţiunea de ştiinţa limbii, literaturii şi artei*, I, 1—2, 1951; Şerban Cioculescu, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în *Tribuna*, Cluj, 30 august, 1952; V. Ermuratskii, *Concepţiile social-politice ale lui Dimitrie Cantemir*, Chişinău, 1957; M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir şi Istoria imperiului otoman*, în *Studii şi articole de istorie*, II, 1957; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958 (cu bibliografie completă); Emil Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, 1958; I. Verdeş, *Dimitrie Cantemir patriot, gînditor şi om de ştiinţă*, în vol. *Din istoria filozofiei în Romînia*, II, 1959; Dan Bădărău, *Dimitrie Cantemir şi Van Helmont*, în *Cercetări filozofice*, VIII, 1961, nr. 1, p. 143—165; M. Şesan, *Dimitrie Cantemir academician*. în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, XXXVIII, nr. 5—6, 1962, p. 507—510; Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1964.

§ *Letopiseţul Moldaviei atribuit lui Nicolae Muste şi variante la cronica atribuită lui Nicolae Muste*, publicate de N. Bălcescu şi A. T. Laurian; *Cronica anonimă a Moldovei tradusă în greceşte*, de A. Amiras, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, tom. III, Iaşi, 1846, ed. II, Bucureşti, 1874; Hase, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi*, tom. XI, 1827, p. 371—388 (fragmente din traducerea greacă a cronicii atribuite lui Amiras).

§ Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Ţării Moldovei*, II, Iaşi, 1845, ed. II, Bucureşti, 1872; reeditată de Al. Procopovici, Craiova, 1932; ediţia Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, ed. a II-a revăzută, Bucureşti, 1959; I. Tanoviceanu, *Cîteva notiţe biografice asupra cronicarului Ion Neculce*, în *Arhiva*, Iaşi, II, 1890—1891, p. 330—332; Acelaşi, *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în *Analele*

Academiei Romîne, XXVII, mem. secţ. ist., s. II, 1905, p. 240—246; Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *Buletinul comisiei istorice a Romîniei*, IV, Bucureşti, 1925, p. 1—104; Gh. Ungureanu, *Transcriere de documente*, în *Anuarul Liceului şi al şcoalei comerciale M. Kogălniceanu*, Iaşi, 1933; Ioan Stupcanul, *Unde e mormîntul cronicarului Ion Neculce?* în *Universul*, 1935, nr. 118; Mihail Sadoveanu, *Ion Neculce, scriitor artist*, Focşani, 1936; Şerban Cioculescu, *La bicentenarul lui Neculce*, în *Revista fundaţiilor*, XII, 1945, nr. 4, p. 331—345; Paul Mihail, *Cronica lui Ion Neculce în copie din 1871*, Iaşi, 1948; Gr. Scorpan, *Ion Neculce*, în *Iaşul nou*, 1950, nr. 8, p. 59—71; Iorgu Iordan, *Despre limba lui Neculce* în *Studii şi cercetări lingvistice*, 1954, 3—4, p. 337—346; I. Verdeş, *Ideile social-politice ale cronicarilor din sec. XVII—XVIII din Ţara Romînească şi Moldova*, în *Din istoria filozofiei în Romînia*, I, Bucureşti, 1955, p. 7—36; Al. Andriescu, *Contribuţia marilor cronicari moldoveni şi munteni la dezvoltarea limbii literare*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, serie nouă, t. III, 1957, secţ. III, fasc. 1—2, p. 97—141; C. A. Stoide, *Cronica lui Neculce*, în *Luceafărul de ziuă*, Braşov, 1957, nr. 2, p. 91—108.

§ *Istoria beserecei Şcheilor Braşovului* (manuscris de la Radu Tempea), publicat de Sterie Stinghe, Braşov, 1899.

LITERATURA ISTORICĂ IN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

CRONICA GHICULEŞTILOR

Printre cronicile greceşti care tratează despre trecutul Ţărilor romîneşti este şi o cronică inedită a Moldovei, cu un material bogat şi variat, referitor la răstimpul de la 1695—1754. Manuscrisul care cuprinde *Cronica Ghiculeştilor* este un in folio mare şi datează de pe la sfîrşitul veacului al XVIII-lea. Se pare că această cronică a fost proiectată de autorul ei în două volume, dar ceea ce s-a păstrat este numai a doua parte a primului volum. Manuscrisul începe cu p. 595: domnia lui Antioh vodă, fiul lui Cantemir vodă, şi se termină cu începutul domniei lui Matei Ghica. Deci textul păstrat este numai partea de la mijloc. Sîntem siguri însă că a existat un început, deoarece autorul repetă de mai multe ori că unele evenimente le-a povestit în prima parte a cronicii sale. Intenţia autorului era să scrie şi un al doilea volum, căci la sfîrşitul celui dintîi spune că „cele rămase şi cele ce urmează după cei trei ani de domnie ai lui Matei vodă vor fi descrise în al doilea volum". Nu ştim însă dacă acesta a fost scris.

Deoarece textul cronicii s-a păstrat trunchiat, nu cunoaştem nici titlul şi nici pe autorul ei, care probabil figura la începutul manuscrisului. Un lucru rezultă sigur din conţinut, că cronica a fost scrisă la Iaşi: „A trimis pe Stavros să vină *aci la Iaşi*" şi că autorul este moldovean: „Să reluăm povestirea şi să vorbim despre *ţara noastră*".

Textul păstrat al *Cronicii Ghiculeştilor* este în parte (1695—1730) o compilaţie după letopiseţele atribuite lui N. Costin şi Al. Amiras şi în parte

(1730—1754) o contribuţie originală care cuprinde date preţioase şi demne de încredere. În stadiul actual al cercetărilor nu putem şti dacă compilaţia s-a făcut direct în limba greacă, sau dacă a fost o compilaţie în limba romînă, pe care cronicarul a tradus-o în limba greacă.

Autorul cronicii este o persoană de încredere a familiei Ghica, iar *Cronica Ghiculeştilor* este o scriere oficială redactată din porunca domnilor acestei familii. Cronicarul a fost alături de domn, a trăit în mijlocul evenimentelor şi povesteşte fapte la care a fost martor ocular: „Din cîte am văzut cu ochii noştri, putem spune". A însoţit pe Gr. Ghica în expediţia împotriva tătarilor şi descrie amănunţit ordinea în care înaintau trupele domnului Moldovei. A fost alături de el în timpul războiului din 1736—1739. Cunoaşte convorbirile care au avut loc relativ la solul Rusiei, Vişnikov, între vizirul Silihtar Eseid Mahmed-paşa şi Gr. Ghica, precum şi sfaturile pe care acesta din urmă le-a dat vizirului pentru eliberarea solului rus. Cronicarul, ca devotat al lui Gr. Ghica, îl însoţeşte, după mazilirea lui în 1741, la Constantinopol şi descrie viaţa de mare lux pe care acest domn mazil o ducea acolo. Se pare că autorul cronicii l-a urmat pe protectorul său şi în exil, în insula Tenedos, în 1744, căci dă multe amănunte din viaţa lui de acolo.

Cronicarul descrie cu multe laude şi operele edilitare ale acestui domn. De pildă, ne spune că a făcut case seimenilor, a ridicat un turn înalt la poarta curţii domneşti şi a aşezat acolo un ceas mare, care să bată orele să se audă în tot Iaşul. Face şi o relatare amănunţită despre zidirea vestitului palat Frumoasa din Iaşi, reşedinţa de vară a domnului. „A zidit case domneşti, după modelul celor din Constantinopol, cu meşteri aduşi anume, şi lîngă case a făcut havuzuri şi chioşcuri, iar în faţă, de partea cealaltă, o grădină desfătătoare cu fel de fel de flori. Apa trecea de la un havuz la altul pe nişte pietre şi curgea în toată grădina. Aşa ceva nici un domn nu făcuse şi nici nu găseşte cineva cuvinte ca să laude îndeajuns frumuseţea caselor, de aceea, pe drept cuvînt această grădină a fost numită în limba moldovenească Frumoasa".

După moartea lui Gr. Ghica, cronicarul cîştigă bunăvoinţa fiului acestuia, Matei, şi-şi continuă cronica oficială, fiind ţinut la curent şi inspirat acum de noul său protector. Ca un om devotat acestuia, el povesteşte cu detalii, necunoscute din alt izvor, răscoala pusă la cale în Ţara Romînească de mitropolitul Ungrovlahiei Neofit din Creta şi de Const. Dudescu, răscoală care a avut ca rezultat mutarea lui Matei Ghica în Moldova, în anul 1753.

Pentru cîrmuirea din Moldova a acestui domn, cronicarul dă o serie de informaţii preţioase despre uşurările fiscale introduse acolo, despre diferitele măsuri administrative etc. Desigur, Matei Ghica a introdus aceste îmbunătăţiri în fiscalitate şi administraţie de teama celor întîmplate în Ţara Romînească.

Atitudinea antiotomană a autorului cronicii se manifestă în repetate rînduri. Deplînge situaţia de mizerie în care a ajuns poporul din cauza cererilor neîncetate şi mereu crescînde ale puterii suzerane. De multe ori repetă că domnia, pentru satisfacerea cererilor nesăţioase ale stăpînilor, era nevoită să împovăreze poporul cu tot felul de dări. Ca un refren se repetă de-a lungul cronicii: „Multe dări dădea ţara la Poartă şi multe cheltuieli avea din cauza ei".

Ca exponent al clasei dominante însă, care în majoritatea ei era filootomană, şi mai ales în calitatea sa de cronicar oficial al Ghiculeştilor, autorul nu putea să ia poziție fățișă împotriva stăpînirii otomane, careia protectorii săi îi datorau domnia. Totuși, nu-și poate ascunde amărăciunea față de pretențiile Porții și față de jafurile și robirile trupelor turcești și tătărești care ruinau țara și poporul.

Pe lîngă știrile referitoare la evenimente militare și la relațiile Moldovei cu Poarta sau cu alte puteri vecine, găsim în cronică relatate și numeroase fapte interesante pentru cunoașterea dezvoltării vieții sociale interne a Moldovei, la acea epocă. *Cronica Ghiculeștilor* este o oglindă a vieții feudale din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Concepția cronicarului despre stat și societate este ca și a celorlalți cronicari ai epocii sale. Clasa privilegiată a boierilor, domnii și mănăstirile îl preocupă în primul rînd. Firește, el nu se poate ridica deasupra concepțiilor epocii sale; este exponentul clasei privilegiate, din care desigur făcea parte. Ca și ceilalți cronicari ai epocii feudale și el laudă faptele „vitejești" ale domnilor și face aprecieri apologetice în favoarea marilor latifundiari, totuși nu totdeauna aproba intrigile și unele fapte ale lor condamnabile. Domnul, după concepția idealistă a autorului, este stăpînul hărăzit țării de Dumnezeu și prin urmare i se datorează ascultare și supunere, trebuie slujit cu devotament. Concepția cronicarului despre puterea absolută a stăpînului, întemeiată pe ideea autocrației medievale, merge foarte departe. Domnul poate omorî fără judecată pe boierii care uneltesc împotriva lui. De multe ori găsește că domnul a fost chiar prea bun și îngăduitor față de unii boieri, că trebuia să-i pedepsească mai aspru. Deși concepția politică a autorului este că boierimea trebuie să se supună domnului, totuși, el nu aprobă nici purtarea prea despotică a unor domni față de boieri.

Sînt prezentate în cronică conflictele între domnii celor două țări sau între domnii în activitate și cei maziliți, între domnie și boierime, între facțiunile boierești, între boierii romîni și greci, precum și unele aspecte care reflectă crunta asuprire și exploatare a poporului de către clasa dominantă. De asemenea sînt înfățișate pe larg intrigile pretendenților și mijloacele întrebuințate la Poartă pentru dobîndirea domniei. Intriga lipsită de cel mai elementar scrupul moral era arma obișnuită, atît a domnilor cît și a boierilor, pentru satisfacerea intereselor lor imediate sau îndepărtate, pentru obținerea sau menținerea postului dorit. Pentru a-și asigura o domnie mai lungă, lipsită de riscul mazilirii, sau pentru înlăturarea unei vechi dușmănii, domnii recurgeau la tot felul de compromisuri. Învoieli cu jurămînt, înrudiri prin logodne, a căror valabilitate era însă de scurtă durată. Toate încercările lor erau zădărnicite, căci de la un timp se făcuse obicei ca domniile să se schimbe cît mai des, această schimbare fiind o sursă de venituri pentru Poartă. Cu vină, sau chiar fără vină, domnii erau scoși din scaun, pentru ca acesta să fie dat supralicitatorilor. Autorul condamnă cu asprime nesupunerea boierilor care, prin uneltirile lor, prin pîrile și prin fuga lor tulburau liniștea țării și pricinuiau mazilirea domnilor. Nu face nici o deosebire între boierii pamînteni și boierii greci. După părerea lui, mulți domni ar fi cîrmuit țara cu blîndețe, dacă n-ar fi fost înconjurați de sfetnici hrăpăreți și fară inimă și poporul n-ar fi fost atît de împovărat, dacă ar fi lipsit intrigile acestor boieri, care pentru cîștiguri și situații mai bune recurgeau la tot ce le sta în putință, se aliau chiar cu inamicii țării, cu tătarii de pildă sau cu austriecii, pentru ca să-și atingă ținta, să aducă în scaunul țării un domn tolerant față de abuzurile lor.

Schimbările în domnie erau foarte împovărătoare pentru popor căci fiecare nouă domnie costa cîteva mii de pungi, stoarse fără milă de la țărănime.

Dar tot așa de costisitoare erau și schimbările făcute în sînul marilor demnitari ai Porții, pentru că bunăvoința și favoarea noului vizir sau a oricărui alt demnitar cu influență trebuia cîștigată cu daruri bogate de către domn, dacă nu voia să riște o mazilire. „La schimbările marilor viziri și ale celorlalți, spune cronicarul cu indignare, se cheltuiesc multe pungi, și aceste sume de unde? De la bietul popor al țării, căci domnul nu are alt venit pentru ca să facă față acestor cheltuieli; că neamul turcilor nu se înduplecă cu vorbe, ci cu bani, fiind nesățios ca butoiul fără fund“.

Știrile referitoare la popor sînt desprinse din relatările pe care cronicarul le dă despre starea economică și fiscală a țării, despre mizeriile ce le pricinuiau țării războaiele purtate pe teritoriul Moldovei și despre asupririle și exploatarea puterii suzerane.

Cronicarul nu uită să precizeze în cadrul fiecărei domnii schimbările fiscale introduse, și de aici ne putem forma în parte o părere aproximativă dacă în epoca respectivă poporul a fost ușurat sau mai împovărat. Căci regimul fiscal nu era permanent același, ci varia după cum erau de mari nevoile și datoriile fiecărui domn. Cronica mai cuprinde date interesante și cu privire la repetatele încercări de grupare a dărilor în ruptă și la introducerea sistemului sferturilor. Acest sistem era preferat de contribuabili, căci în felul acesta fiecare știa care era contribuția sa anuală. Dar aceste sisteme nu dăinuiau mult; nevoile sau dorința de înavuțire îi determina pe domni să înăsprească regimul fiscal.

O dată cu înăsprirea fiscalității se accentua și lupta de clasă tot mai dîrză a poporului asuprit împotriva clasei dominante, luptă care se manifesta prin fuga și spargerea satelor. Se poate urmări creșterea și descreșterea populației după cum cresc și descresc apăsările fiscale și nu mai puțin în raport cu robirile făcute de turci și tătari.

Împrejurările create de fuga populației și reducerea numărului contribuabililor silea pe domni să introducă ușurări fiscale și reforme, care nu erau altceva decît momeli pentru țărănimea fugită ca să se întoarcă în satele ei, sau un mijloc de a atrage noi coloniști.

Cronica Ghiculeștilor nu este numai o simplă narațiune a evenimentelor politice sau militare, dar și o oglindă a vieții feudale de exploatare a poporului, a necazurilor și a suferințelor sale. Sînt arătate exploatările și stoarcerile nemiloase ale domnilor, ale marilor boieri precum și ale aparatului fiscal și administrativ.

Limba cronicii este greaca modernă scrisă a veacului al XVIII-lea, amestecată cu numeroase forme și cuvinte populare, de multe ori și cu barbarisme. Mai găsim și destule cuvinte străine, turcești, latine, italiene și germane.

PETRE DEPASTA

Petre Depasta a fost un învățat grec din secolul al XVIII-lea, un „iatrofilozof“. El a trăit ca medic la curtea lui Constantin Mavrocordat, s-a bucurat de favorurile lui și drept recunoștință a făcut o prezentare retorică a vieții şi a activităţii lui Constantin Mavrocordat, descriind domniile lui din Ţara Romînească şi din Moldova.

Deşi cronica scrisă în elină a lui Depasta este prea rezumativă — în cuprinsul ei se dau numai unele fapte principale, care şi ele sînt mai degrabă atinse tangenţial decît povestite pe larg — totuşi printre rîndurile ei găsim ştiri social-economice interesante pentru acea epocă.

În prefaţă, autorul arată că îşi propune să trateze domniile lui Constantin Mavrocordat pentru un răstimp de douăzeci de ani, de fapt însă cronica lui îmbrăţişează o perioadă mai lungă. Începe de la anul 1711, dînd un scurt istoric al familiei Mavrocordaţilor, insistă mai mult asupra biografiei lui Constantin Mavrocordat şi apoi trece la anul 1730, cînd acesta începe seria domniilor alternative în Ţara Romînească şi în Moldova. Povestirea nu merge pînă la moartea lui Const. Mavrocordat, ci se opreşte la penultima lui domnie (1761—1763) în Ţara Romînească. Se pare că Depasta a scris cronica sa în acest timp.

Nu putem admite că l-a surprins moartea pe Depasta în această fază şi nu şi-a putut termina lucrarea, căci el a supravieţuit lui Constantin Mavrocordat. În orice caz, el a murit după moartea lui Mavrocordat, dar înainte de 1776; a fost înmormîntat la mitropolia din Bucureşti.

Stilul scrierii este retoric, bombastic şi prolix, cu figuri stilistice şi multe metafore. Scrie în greaca clasică, dar fraza lui greoaie şi confuză este lipsită de claritatea limbii greceşti antice. Foloseşte multe cuvinte poetice cu accepţiuni rare şi forme sintactice puţin uzuale. Depasta este un om învăţat şi bun cunoscător al literaturii clasice şi înfrumuseţează opera cu tot felul de sentinţe citate din scriitori greci şi latini. Citează pe Homer, Platon, Plutarh, Tiberiu şi pe alţii.

Depasta se conduce după principiile filozofice ale lui Vico în ce priveşte evoluţia evenimentelor istorice. Face comparaţie între rotaţia pămîntului, al cărei rezultat este ziua şi noaptea, precum şi între anotimpurile anului şi evenimentele politice ale vieţii umane.

Metaforele sînt foarte frecvente. Vrînd să arate că Mavrocordat a cîştigat din nou bunăvoinţa Porţii şi a reluat domnia, spune: „Desfăcîndu-se şi împrăştiindu-se nourul, se arătă seninul şi noi, avînd parte iarăşi de plutire favorabilă, intrarăm în portul cel liniştit“.

Din cele povestite de Depasta reiese clar că el a fost martor ocular al celor mai multe dintre vicisitudinile prin care a trecut protectorul său. A stat la curtea lui, i-a primit ospitalitatea şi darurile şi apoi, cînd nenorocirea s-a abătut asupra lui Const. Mavrocordat, răpindu-i tronul şi chiar libertatea, el a suferit împreună cu ocrotitorul său. Privind deseori desfăşurarea evenimentelor în mod idealist, el se exprimă astfel: „Cînd după mînia lui Dumnezeu... căzînd din această domnie a Daciei am ajuns la Bizanţ...“.

Acuzatorii şi duşmanii lui Mavrocordat sînt şi acuzatorii şi duşmanii lui. Făcînd parte din casa persecutată, îndură şi el insulte, prigoniri şi întemniţări: „Căci acuzatorii şi batjocoritorii noştri... cu grămada aruncîndu-se asupra noastră, nu încetau a ne acuza şi batjocori“. Sau: „despărţindu-se de noi toţi“ a fost trimis în exil în insula Lemnos. Dar omul devotat al lui Mavrocordat, neputînd îndura mult timp această despărţire, a făcut o călătorie pînă la locul de exil ca să vadă pe protectorul său.

Prin urmare, nu încape nici o îndoială că cele povestite sînt ştiri precise şi demne de încredere, date de un martor ocular, care a fost alături de Mavrocordat, atît în zilele bune, cît și în perioadele de dizgrație și persecuție. Dar Depasta nu povestește toată viața și activitatea lui Const. Mavrocordat și nici toate amănuntele vieții lui, ci numai evenimentele mai importante. Trebuie să observăm că autorul alege cu atenție acele fapte care ar putea să-l prezinte pe binefăcătorul său într-o lumină mai favorabilă, nefiind deci obiectiv în expunerea multor fapte istorice.

În cronica lui Depasta găsim amănunte despre conflictele lui Mavrocordat cu adversarii săi, Mihai Racoviță și Grigore Ghica, și despre uneltirile acestora pentru a-l mazili și a-i lua domnia, îndemnînd chiar mulțimea la răzvrătire. „Mihai stîrni o nouă tulburare și, ridicînd niște oameni de rînd și proști, le porunci ca împreună alergînd... să se plîngă la împărat... Atunci se iscă o furtună zgomotoasă la care luă parte mai ales mulțimea". Și mai departe: „dar pe cînd totul mergea bine, niște voitori de rele și netrebnici, distrugători de sate și bîntuitori celor stabilite" au îndemnat pe Gr. Ghica să treacă din scaunul Moldovei în cel al Țării Romînești, ca fiind mai bănos.

Mai tîrziu, Const. Mavrocordat va avea ca adversar și pe fiul acestuia, Scarlat Ghica. Depasta îl laudă pe Scarlat pentru blîndețea lui, dar se grăbește să adauge că poate blîndețea nu era decît „prostie și lene" și îl critică foarte aspru pentru lăcomia lui de bani. Iată portretul lui Scarlat Ghica: „O minte socotitoare de bani, pururea frămîntîndu-se pentru odoare și încercînd a dobîndi aur pretutindeni, nu cunoaște nici un sațiu, ci cufundată în turbata foame de argint, nu este atentă nicicum la îndatoriri, nu respectă legile, se deprinde a disprețui dreptatea...".

Depasta nu cruță nici pe judecători pentru lăcomia lor de bani care îi îndeamnă să vîndă dreptatea; înfățișează și corupția care domnea în administrația statului, corupție apăsătoare atît pentru tîrgoveți cît și pentru țărănime.

Încercînd să explice în mod filozofico-științific evenimentele și schimbările din Țara Romînească, Depasta are uneori idei materialiste: „Evenimentele omenirii, spune, totdeauna au avut un șir de încercări alternative și reciproce, necontenit mișcîndu-se în felurite chipuri... precum și în natură au loc nașteri și pieiri... așa și în cele omenești, altele astfel se schimbă: națiuni, moravuri, legislații, orașe și dinastii pier în decursul vremurilor și prin prefaceri apar alte forme". Dar numaidecît autorul devine subiectiv și atribuie toate îmbunătățirile din Țara Romînească lui Mavrocordat: „Venind iarăși Const. Mavrocordat, s-a restabilit dreptatea, toate relele încetară... furtuna cea vijelioasă se potoli și domnea veselia și bucuria".

Ca un apologet al cîrmuirilor lui Const. Mavrocordat, autorul găsește că toate măsurile fiscale și administrative ale acestui domn au fost bune și binefăcătoare pentru popor. „Se ambiționa a se distinge continuu, făcea reforme de venituri și dări, piețe spre înfrumusețarea orașului, lua dispoziții pentru negustori și școli, pentru tineri și, în genere, făcea întocmire în toată țara".

În cronica lui Depasta se vorbește de reformele lui Mavrocordat, dar nu se arată că domnul a introdus aceste reforme fiind silit de împrejurări și de lupta de clasă tot mai dîrză a țărănimii, care, nemaiputînd suporta apăsarea fiscală și exploatarea nemiloasă a clasei stăpînitoare, fugea peste hotare și în felul acesta satele se pustiau, numărul contribuabililor se reducea și în chip firesc scădeau și veniturile vistieriei. În asemenea situații critice domnia era nevoită să acorde ușurări fiscale, să aplice reforme; la fel a procedat şi Mavrocordat şi în urma reformei se uşurau supuşii, mai înainte apăsaţi, şi veniturile publice ale domniei satisfăceau dările către împărăţie, căci „voia după zisa lui Tiberiu a tunde numai lîna de pe oi, iar nu a le rade duşmăneşte pînă la piele".

Constantin Mavrocordat a reformat, de teama mişcărilor populare, şi justiţia în Moldova, pentru ca oricine să-şi găsească dreptatea: „Iar şerbilor după spusa lui Demandes, nu sila să le fie lege, ci asemenea celor liberi şi lor legea să le fie silă".

Ca fapte lăudabile ale acestui domn, Depasta aminteşte de înfiinţarea de şcoli, precum şi de un ajutor substanţial dat patriarhului de Ierusalim, Partenie, pentru achitarea datoriilor Sf. Mormînt, dar cu împovărarea poporului. A luat cîte un ort de fiecare contribuabil şi a strîns o frumoasă sumă.

Depasta aminteşte în cronica sa şi de răscoala lui Patrona Halil din Constantinopol din 1730, în urma căreia a fost mazilit Mavrocordat din Ţara Romînească, unde domnea de numai cîteva luni, precum şi de răscoala orăşenească din Ţara Romînească din 1753, care a pricinuit mazilirea lui Matei Ghica.

Autorul cronicii prezintă începuturile domniilor lui Mavrocordat pline de greutăţi şi anevoioase, căci mai totdeauna trebuia să reorganizeze ţările, să ia anumite măsuri pentru combaterea abuzurilor lăsate moştenire de predecesorii săi; „O sarcină de dări publice mai grea din cealaltă domnie, de mai înainte frămîntînd poporul, acestea au făcut ca Mavrocordat să depună o muncă de Hercule pentru ca să poată urca calea cea anevoioasă şi să curețe staulul lui Augia, dar cu curaj a apucat cîrmele şi vîslele, întinzînd în acelaşi timp şi pînzele". Îndreptarea lucrurilor însă era cu atît mai dificilă cu cît atunci (1757) s-a întîmplat să bîntuie în Ţara Romînească ciuma care a pricinuit întreruperea comunicaţiilor, a dezorganizat administraţia şi a paralizat toată viaţa socială.

Politica lui Mavrocordat faţă de stăpînirea otomană este prezentată ca a tuturor domnilor fanarioţi: se supune poruncilor Porţii, satisface toate cererile ei de aprovizionări masive pentru războaie împovărătoare pentru popor, trimite căruţe, cai, salahori şi altele. Participă chiar în persoană cu trupele sale alături de trupele turceşti împotriva austriecilor care invadează Ţara Romînească. Guvernatorului Transilvaniei, care îi cerea să supună ţara Austrei, i-a dat un răspuns iscusit şi interesant: „Nu-i în puterea mea a da ceea ce nu este al meu, ci cui divinitatea va hărăzi victoria ca un premiu, aceluia îi voi servi cu credinţă nestrămutată, iar a mă dezbina de la împărat prin revoltă, mă opreşte legea divină şi politică".

Depasta dă în cronica sa o icoană fidelă, dar totodată tristă a Principatelor romîne de la mijlocul sec. al XVIII-lea. Nu mai puţin tristă este şi viaţa lui Mavrocordat. Ca un superstiţios însă — cum de altfel erau mai toţi cronicarii din acea epocă — Depasta spune că „Dumnezeu pedepseşte pe oameni pentru a-i face înţelepţi, şi aşa cum a mîntuit pe Noe, l-a mîntuit şi pe Const. Mavrocordat" de exiluri şi temniţe.

Nestatornicia soartei acestui domn este asemănată cu fluxul şi refluxul şi cu talerele balanţei, care se clatină la suflarea vîntului.

Cronica lui Depasta s-a tradus din limba greacă şi în limba latină.

ION CANTA

Între continuatorii cronicii lui Ion Neculce, un loc modest îl ocupă spătarul Ioniţă Canta (de fapt un vlăstar al familiei Cantacuzinilor şi cumnat cu Grigore Alexandru Ghica). Îl aflăm copiind operele înaintaşilor săi, pe care uneori îi adnotează, ca de pildă în următorul comentariu referitor la valul lui Traian, pomenit de Miron Costin în *De neamul Moldovenilor*: „Care l-am văzut eu Ioan Canta biv-vel-spatari, cînd am fost cu prea-sfinţitul mitropolit Iacov de am hotărît, la Grecceni, moşiile boierilor Gavriliţeşti". În alt loc spătarul uită caracterul serios şi ştiinţific al operei înaintaşilor şi, cînd dă peste citatul în care Miron Costin asemăna respectul faţă de bărbat al romîncelor cu acela al italiencelor, notează : „Însă pînă la vederea acelui episcop (Vito Piluzzo), iar de atunci încoace muierile ţin drumul bărbaţilor şi li se pun în spate".

Letopiseţul lui Ioniţă Canta merge de la a doua pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741—1768). Autorul, comparat cu înaintaşii, nu are darul de povestitor decît în mică măsură. Spătarul rezumă şi compilează diferite izvoare, fără imaginaţie, cultivînd documentul puţin interesant sub raport literar. Pomeneşte totuşi, la rîndul său, deşi nu cu insistenţa celorlalţi, de diferitele biruri deosebit de grele. Găsim menţiunea cum că din cauza dărilor împovărătoare de pe vremea lui Constantin Mavrocordat „mulţi oameni de frică şi de sărăcie fugeau prin munţi şi prin codri şi mulţi pereau de frig şi foame". Despre văcărit ni se spune că se percepea chiar şi în cazul cînd contribuabilul nu poseda vaci : „Că măcar că vaci nu rămăsese la locuitorii ţării, dară de vreme ce era văcăritul tot trebuia să dee sumă de bani ; şi o babă săracă ce torcea în furcă să-şi agonisească hrana şi comîndul său, trebuia la acea vreme să dea şi ea bani la văcărit". Posedînd într-o oarecare măsură darul portretistic, cronicarul izbuteşte să facă mici caracterizări, care se pot reţine, dată fiind limba populară, pe alocuri pitorească. Ion Mavrocordat, mazil, „La grea sărăcie au rămas la Ţarigrad şi au murit". Constantin Racoviţă Cehanu „doar de atîta era straşnic că mînca afion dimineaţa şi la vreme de chindii bea pelinul cu ulciorul", încolo alţii, care erau „cu totul de Poarta Împărăţiei turceşti", vedeau de ţară ; Scarlat Ghica avea „mîhniciune" că nu putea să „dezlege" văcăritul ce se desfiinţase la un moment dat, fiindcă devenise practic imposibil — dată fiind sărăcia generală nemaipomenită. Nişte boieri, Drăceştii, „mîncau ţara cum le era voia", înnoirea domniei devenise la un moment dat „gingaşă", iar pe Ioan Callimach „mulţi s-au ispitit să-l împingă cu pungile". Pedant, în felul său, cronicarul citează uneori din cărţile sfinte : „Unde zice la psalm : împinsu am fost şi m-am povîrnit la cădere..." etc.

LETOPISEŢUL ANONIM AL MOLDOVEI (PSEUDO-ENACHE KOGĂLNICEANU) (1733—1774)

Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu ocupă, în ceea ce priveşte valoarea documentară şi literară, locul întîi în istoriografia moldovenească de după Ion Neculce. Epoca descrisă merge paralel cu aceea cuprinsă în letopiseţul lui Ioniţă Canta şi în continuarea cronicii atribuite lui Nicolae Muste,

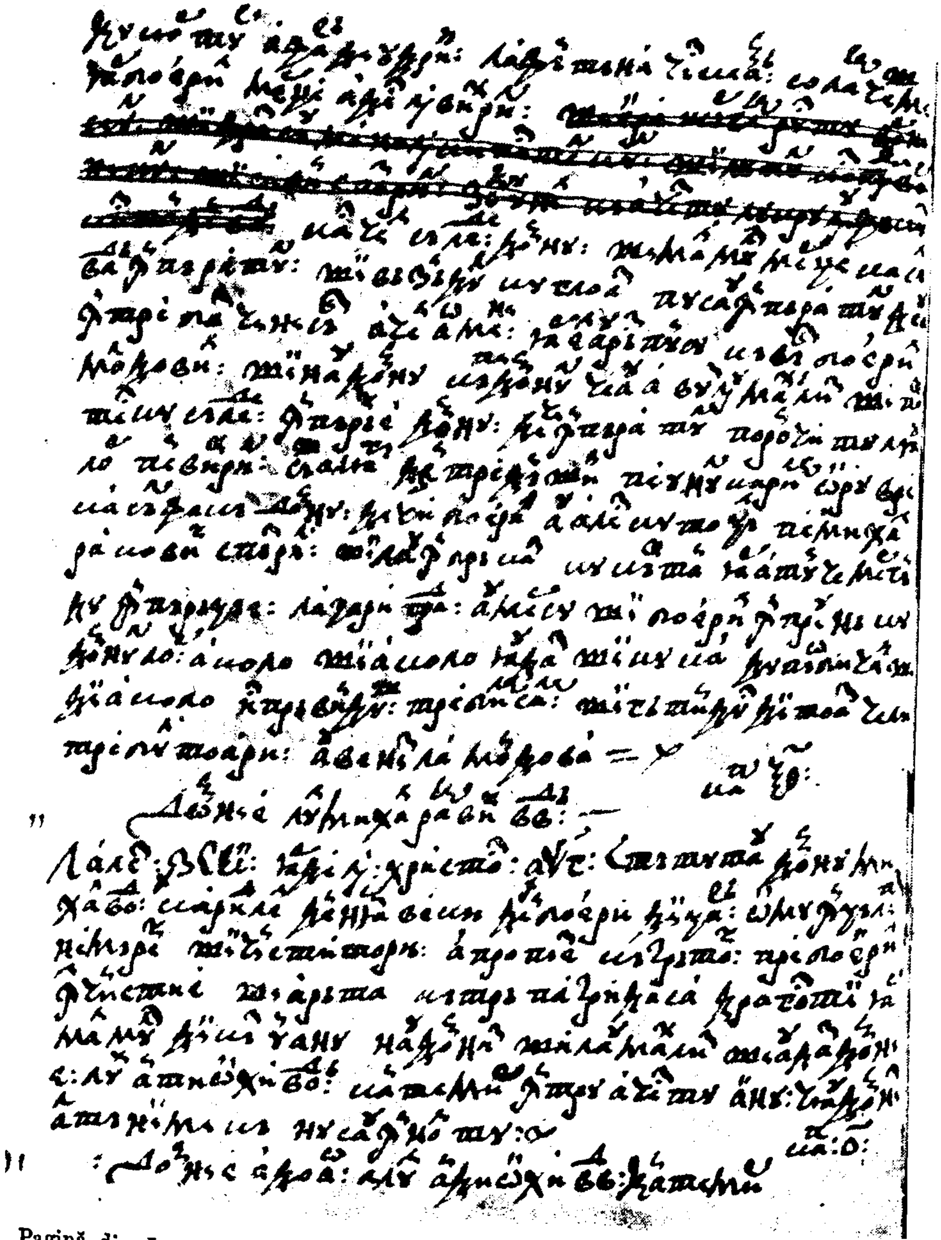

Pagină din *Letopiseţul anonim al Moldovei* (Pseudo-Enache Kogălniceanu) (fila 19ᵛ).

precum şi acelea traduse în greceşte de Amiras. Cuprinde anii 1733—1774, adică de la prima pînă la a patra domnie a lui Const. Mavrocordat în Moldova (care, în acelaşi interval de timp, domnise şi în Muntenia de încă şase ori). Letopiseţul este însă — date fiind amănuntele şi digresiunile — de aproximativ zece ori mai întins decît al spătarului Canta.

Caracteristic şi, într-un anume fel în deplină concordanţă cu atmosfera politica şi socială a vremii, este modul stereotip în care cronicarul însemnă venirile şi plecările domnilor, la intervale de timp regulate şi după un ceremonial de neclintit. E drept că uneori autorul declară a nu şti „ce s-a fi lucrat" în cutare domnie, deoarece nu fusese de faţă, şi pentru că „n-am găsit nicăirea scris". Cînd însă relatează întîmplări la care participă însuşi, sau măcar atunci cînd deţine informaţii sigure de la contemporani (lucru ce se poate observa cam de pe la 1746), cronicarul rămîne preţios sub raport documentar şi interesant în ceea ce priveşte vioiciunea limbii, caracterizată prin o exprimare liberă, populară şi colorată, cu inevitabile turcisme şi grecisme. Intrigile, mozaviriile, pîrile şi lipsa oricăror scrupule din partea celor mai mulţi domni şi boieri care jefuiau fără milă ţara, decăderea spirituală generală a clasei exploatatoare, toate acestea impresionează pe cititorul care vrea să-şi facă o ideie completă despre epoca fanariotă, consultînd documentul de mîna întîi care este această cronică. Tipică în această privinţă şi demnă de a fi preluată de un romancier, este figura fanariotului Iordachi Stavarachi — pomenit şi de Ioniţă Canta — care, fără a fi fost vreodată domn, guverna, de la Ţarigrad, întreaga politică din ţările romîne. Sultanul însuşi, înspăimîntat de manevrele intrigantului, ordonă prinderea şi executarea lui la 28 august 1765, la Constantinopol, spînzurîndu-l „dinaintea casei lui, de au şezut trei zile spînzurat". Porunca, dată cu vreo zece ani înainte, nu fusese îndeplinită, deoarece trimişii capegi-başi, care trebuiau să-l ridice într-o dimineaţă din pat, în casele lui din Iaşi, fuseseră traşi pe sfoară de aventurierul care, „numai cu izmenele şi cu camizolul şi cu cuşma de noapte", se făcu a se duce la „îmblătoare", ieşind apoi pe fereastră şi fugind astfel peste Prut, în tatărime. Se pare că grecul lucra, într-un fel, pentru ai sai, deoarece un anonim compatriot îi dedică în această vreme o „tragedie" în versuri greceşti în care se cîntă moartea „viteazului şi marelui Stavarachi". Cronicarul nu este însă un xenofob. Boierii autohtoni au aceleaşi năravuri. Cînd Ioan Mavrocordat nu binevoieşte a-i pune în slujbe, cei care se cred mai „neamuri" „se scoală" făcîndu-se a fugi la leşi, pînă ce domnul, de teama uneltirilor, îi cheamă şi-i milhieşte pe fiecare.

Exploatarea este atît de crîncenă şi abuzurile unor boieri sînt atît de mari, încît pînă şi sultanul ordonă o anchetă spre a se face dreptate unor evrei din ţinutul Sucevei care — nu se ştie cum — izbutise a pătrunde pînă la împărăţie cu un „arzaval". Ceauşul împărătesc este însă mituit şi, orbit de înscenarea unui proces, ovreiul sfîrşeşte în ştreang, iar cazul este, pînă la urmă, folosit ca diversiune pentru detronarea lui Ioan Mavrocordat de către partizanii lui Grigore Ghica, aflaţi la Ţarigrad anume pentru asemenea trebi şi doritori să-şi vadă patronul înscăunat mai curînd.

S-ar părea că faţa de Constantin Mavrocordat, care ţinuse a desfiinţa „vecinia", stînd cu uşile divanului deschise, avînd „multă vorbă cu prostimea" şi fiind în stare să închidă şi să califice de „mare mascara" pe orice boier care ar fi jignit un ţăran, cronicarul are o atitudine dezaprobatoare. Cu toate acestea, letopiseţul este unul dintre cele mai bogate în date referitoare la contradicțiile de clasă ale vremii. În zilele lui Ioan Mavrocordat văcăritul urca la 7 lei și 45 de bani de vită, „care era un mare greu țărei". Acest domn mai scoase gorștina cîte 11 parale de oaie, „care greutate și nevoie nu poci arăta cîte au făcut pe bieții săraci". Pentru aceasta „multe blăstămuri au luat de la săraci... ales de la babile cele vaduve, pînă una au zvîrlit cu o piatră în el în zina în care au purces din Iași". Constantin Racoviță, la presiunile lui Stavarachi, care se mînca cu socru-sau Manolachi Spătarul, a scos vădrăritul și „gorștina întreită", făcînd apoi și „adaoșaguri" și „scoțînd și sferturile de aginusu încă și îndoite, că-l blăstăma țara". Așa dar cronicarul nu încetează a condamna aceste forme de exploatare, iar pe de altă parte, denunță huzurul boierilor: „Iară boierilor le părea bine, căci mîncau fieștecare, și aveau tot ridicături, ales cei ce ședeau la țară, și de atunce au făcut bani toți boierii". Alianța dintre boierimea autohtonă și grecii fanarioți, în frunte cu domnul e denunțată: „Domnului încă nu-i păsa: căuta să apuce; grecilor așijderea, că și ei cîștigau cît puteau și mîncau rușfeturi destule, căzînd la boierii, căci erau paielele (titlurile, demnitățile) ieftine". Cu lux de amănunte cronicarul relatează împrejurările în care a avut loc abolirea văcăritului sub presiunea maselor populare, pe la 1756, sub Constantin Racoviță. Se evocă adunarea norodului la mitropolie, cînd s-a oficiat afurisenia „de patru ori a patru generații" împotriva celor care vor reînființa acest bir. Scena rămîne memorabilă și se vede cutremurarea cronicarului care fusese de față: „Care nu putem arăta ce huet era în biserica de strigarea norodului, arătînd în lăuntru oricine ar numi, oricine ar îndemna, ori bani ar lua, ori la slujbă ar merge, afurisit să fie în veci, fierul și petrele să putrezească iară trupul lui să rămîie în veci".

Comedia afuriseniei are, peste cîtva timp, un epilog de tot hazul, cu toate că e de o semnificație gravă pentru epocă. Boierii cei mari de pe vremea lui Ioan Callimachi căutau un mijloc ca să scoată banii de la norod și jinduind după rentabilul văcărit „socotiră să se apuce iară de mitropolit" să-l roage a dezlega înfricoșatul blestem, la care înaltul prelat se opunea, invocînd canoanele. Se găsi atunci un anume Vasile Ganea care convinse pe mitropolit să demisioneze, îndemnîndu-l, între altele, să ia și „cîteva pungi pentru paretisu peșin", promițîndu-i și alte „ridicături", „sentiri" și „mili" spre a-și petrece restul vieții „cu liniște" și „evlavie". Domnul fu cointeresat în afacere, prin aceea că în scaunul mitropolitan fu chemat un frate al său, Gavriil, arhiereu la Salonic, care, după ce făcu și el „paretisu... luînd și 30 de pungi de bani gata", plecă din Grecia și deveni mitropolitul Moldovei, în care calitate dezlegă văcăritul, reînființat apoi sub denumirea de „fumărit".

Cronicarul nu e un gînditor și nici un om cu cultură care să pretindă a se mișca în idei generale. Dar amănuntele privitoare la oameni și vreme, documentele vii, abundă.

Grigore Ghica iubea petrecerile, mergea să asiste la halca în dealul Copoului, dădea mese boierilor „cu dzicături și cu multe eglingele". În vremea lui a fost ciumă, „că atîta murea cît nu-i putea dovedi cu îngropatul, ci rămîneau pe cîmpii de-i mîncau fiarele".

Domnul avea un frate, Alexandru, terzimanul Porții („l-am văzut și noi, om de fire și arătos"), căruia trăznetul îi arsese „giumătate de barbă și hîrtiile din sîn, topindu-i și un lanț de aur a iconiței ce purta în sîn" pe o vreme de furtună, cînd se afla într-un cort de campanie. Om cu vederi largi, Constantin Mavrocordat „se... apucă de capul preoţilor să-i înveţe carte, frămîntîndu-i în tot chipul". Tot el orîndui preoţi de mir pe la mănăstiri, spre a stăvili imoralităţile, deoarece „ieromonaşii", în biserică, „stau cîte un minut înaintea fieştecăreia muieri de o tămîiază şi o priveşte din talpă pînă în cap, puind gînd rău în capul lor asupra acelor muieri". De altă parte, acelaşi domn dăduse dispoziţii „ca să se ridice femeile cele rele din pămîntul nostru" şi să fie trimise şi închise „în sfîntul Gheorghe la Mitropolie" pînă s-ar găsi bărbaţi care să le ceară de neveste.

Cu un condei sigur, imitînd poate pe Miron Costin, cronicarul descrie o altă năvală a lăcustelor, prin 1748—49: „Pe unde se puneau rămîneau locul negru ca cînd n-ar fi fost semănat nimică niciodată, sau grîne de era, sau vie, sau mălai, sau păpuşoi, sau pădure de era înfrunzită rămînea, părea că-i uscată". Foametea care urmează e aşa de cumplită încît „uscau oamenii coji de copaci şi le pisau făcîndu-le făină, le mestecau cu cîte puţină făină şi le făceau mălai şi le mînca". Documentul rămîne viu, deoarece cronicarul declară imediat că toate acestea „mi s-au întîmplat şi mie de am văzut cu ochii în cîteva sate la ţinutul Botoşenilor, fiind eu orînduit cu slujba domnească acolo iarna". Există însă scene descrise atît de amănunţit încît prezenţa autorului se ghiceşte de la sine, precum aceea în care Grigore vodă Ghica se întîlneşte cu Skinni-agasi în şesul Bahluiului.

„...care viind i-au ieşit domnului înainte, în şes, cu mare alai şi dîndu-i fermanul cel împărătesc de călare, l-au sărutat, puindu-l în sîn; şi vrînd să se sărute cu agasi de pe cai s-au tulburat aţii (armăsarii) lor şi sculîndu-se aţii în două picioare, au alunecat calul domnului de picioarele de dinapoi, au căzut în... şi vîrnd să saie de pe cal au căzut pe un picior şi îl durea zicînd prostimea că nu-i semn bun".

Cu conştiinciozitate sînt pomenite în letopiseţ petrecerile domneşti, nunţile, ciuma, focurile, cutremurile, apariţia unei comete etc.

Cronica este umplută cu amănunte şi de alt ordin, nu mai puţin interesante pentru epocă. Exterminarea negustorilor „laji" este descrisă pe larg, ca şi afacerea unui franţuz, sau a unui frînc, care nu se ştia de era „frînc sau frîncoaică", tăiat, în cele din urmă la Ţarigrad.

Interesantă este însemnarea unor amănunte semnificative privitoare la apariţia capitalismului la noi, cum ar fi — de pildă — înfiinţarea unei „chirhanale, adecă postăvărie" de către Grigore Alexandru Ghica, care adusese nişte meşteri nemţi, anume pentru aceasta. Turcii nu se arătară încîntaţi însă. Cînd i se prezintă „o bală de postav prea frumoasă", drept „peşcheş", sultanul Mustafa, în loc să preţuiască „ce odor au făcut acest pămînt" strîmbă din nas, căci „la turci aceste nu se trec, căci ei ştiu numai bani să ceară".

Argumentele pro şi contra paternităţii lui Enachi Kogălniceanu asupra acestei cronici sînt egal de puternice. În orice caz, strămoşul ilustrului bărbat de stat şi om de cultură al secolului următor, ar fi fost în măsură să scrie această lucrare. Era cărturar, pentru că ştim sigur că, aflîndu-se la Ţarigrad, prin 1760, întovărăşind acolo pe mazilul Constantin Racoviţă, achiziţiona manuscrise romîneşti. El mai copiază, în afară de cronica ce i se atribuie, pe aceea a lui Amiras, şi ajungînd cu transcrierea la anul 1730, interpolează o autobiografie cu multe referiri la epocă. De aici aflăm că se născuse la 10 oct. 1729, ca al doilea fiu (primul era Constantin, bunicul lui Mihail Kogălniceanu) al căpitanului Vasile Kogălniceanu din garda lui Constantin Ipsilanti, pe vremea lui Grigore Ghica vodă. A ocupat felurite funcţii, între care şi pe aceea de vătaf de aprozi, şi a cunoscut, cu siguranţă, evenimentele şi oamenii, printre care de altfel însuşi figurează în cronică, dar nu la persoana întîia.

LOGOFĂTUL GHEORGACHI

După cea de-a doua domnie a lui Dimitrie Cantemir şi pînă la sfîrşitul domniei lui Mihail Suţu adică între 1712 şi 1821, cît durează epoca fanarioţilor propriu-zisă, numai în Moldova au fost 34 de schimbări de domnie. Aceste dese schimbări de domni nu aveau — după cum se ştie — un caracter întîmplător, ci erau dictate de politica turcească în ţările romîne, care stabilise ca domniile să fie înnoite din 3 în 3 ani. Această situaţie a dus la necesitatea codificării unui protocol şi la apariţia, în Moldova, a unei scrieri intitulate *Condica ce are întru sine obiceiurile vechi şi noi a prea înălţaţilor domni, care s-au făcut din porunca prea înălţatului, luminatului şi iubitorului de Hristos domnul meu şi oblăduitorul a toată Moldova Io Grigore Ioan V. V. care s-au alcătuit şi s-au scris de mine prea plecata slugă Gheorgachi, al doilea logofăt, aici în oraşul Iaşului, la anii 1762, noiembrie 5.*

Nu cunoaştem numele de familie al autorului scrierii. Lucrarea este însă interesantă, expunerea clară, atrăgătoare prin pitoresc şi inedit reconstituind epoca prin descrieri de ceremonial, din care lipsesc însă personajele.

Iată, de exemplu, descrierea înscăunării: după luarea domniei, la Ţarigrad, se repede oamenii cu „zapt fermen“ la boierii caimacami, din Moldova. Aceştia pregătesc rădvan, carîtă şi care pentru „agarlîc“ pe care le trimit în întîmpinarea voievodului. La Galaţi, de ceasta parte a vadului Dunării, se orînduiesc boierii de-i fac alai şi-i sărută mîna. Acesta îi tratează cu cafea la fiecare popas şi, pe cei mai de vază, îi ia cu sine în carîtă, pe rînd, consultîndu-i despre treburile ţării. La fiecare conac, după cafea se face şi divan norodului, „mîngîiere“ ca aceea că „vor avea toţi o dreptate“. Ajuns alaiul la Iaşi, domnul descalecă la mănăstirea Galata; apoi punîndu-şi pe umeri cabaniţa împărătească, pe cap cuca şi avînd lîngă sine pe schimniagasi, cel „rînduit de împărăţie pentru aşezarea domnului în scaun“, cu mare alai descinde „încet-încet“, „în oraşul Iaşului pe la vamă“, la biserica sfîntului Nicolai. În biserică, mitropolitul ţării, împreună cu episcopul Romanului şi al Rădăuţilor (în lipsă, acesta din urmă putea fi înlocuit cu acela al Huşilor) îmbrăcaţi în cele mai scumpe odăjdii, înfăţişează domnului, spre a o săruta, evanghelia, în timp ce protopsaltul intonează axionul. Alaiul pătrunde apoi în altar şi, în timp ce domnul, mitropolitul şi episcopii se ţin de mînă înconjurînd pristolul, se cîntă — ca la nuntă — „Isaia hareve“ „iară pre limba romînească Isaia dănţuieşte“. Mitropolitul pune omoforul pe capul domnului şi-i citeşte molifta, îl miruieşte, îl sărută pe frunte şi apoi îl lasă spre a fi luat de subţiori şi pus în „domneasca strană“. În acest timp cîntăreţii intonează „ton despotin“ şi „polijchronian“. Ceremonia religioasă terminată, domnul încalecă şi merge drept la palat, unde, în picioare, „drept domnescul său scaun“ avînd la dreapta pe acelaşi schimniagasi, pe beizadele, mitropoliţi, episcopi, arhierei şi boieri, fiecare după

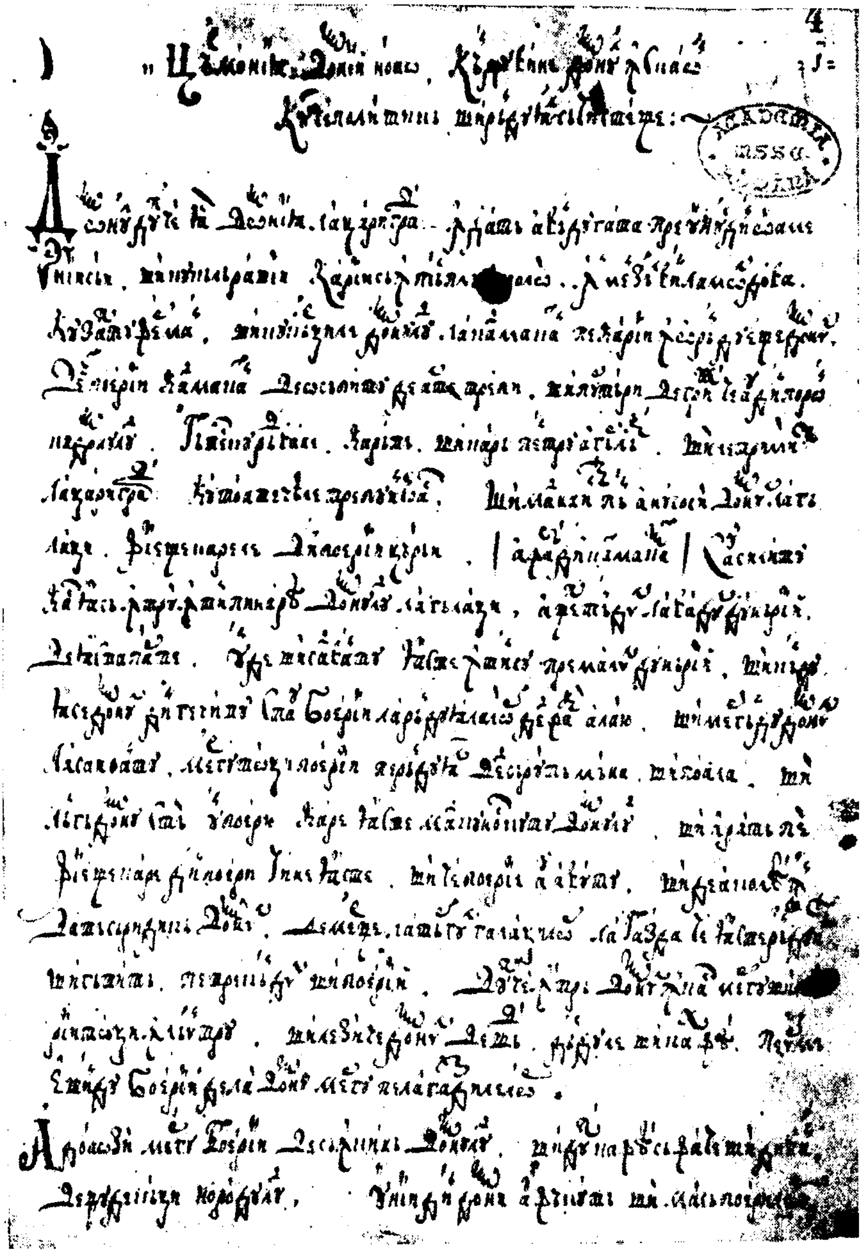

Pagină din *Cronica* lui Gheorgachi (fila 4).

rangul lor în juru-i, scoate din sîn hatișeriful, îl desface de peceți, îl săruta, îl duce la frunte și-l dă apoi lui divan-efendi care îl citește în „veliglas". Cînd s-a terminat citirea, se slobod toate tunurile și începe să cînte „meterhaneaua cea împărătească". De-abia acum domnul se așază pe scaunul sau și „îmbracă", începînd cu schimni-agasi și terminînd cu cei mai de rînd boieri, cu blăni de samur ori cu simple caftane, ori numai cu „capoturi" și „benișuri de postav" pe „fieștecare, după cinstea sa". Se citește în fine, traducerea hatișerifului „scos în limba țării", în timp ce boierii trec de sarută mîna domnului și haina cea împărătească.

În zilele următoare urmează numirile în boierii, începînd cu vel logofătul și vel vornicul de țara de jos și terminînd cu „partea slujitorească", căpitanii de ținuturi și bașbulucbașii.

O întreagă ceremonie se prevedea și la luarea „mucarelului", semn că turcii înțelegeau — mai cu seamă aici — să fie respectată o disciplină severă. Se trăgeau clopotele, se scoteau tunurile, se auzea iarăși meterhaneaua, apăreau iarăși darurile de blăni și caftane, se citeau în adunare hatișerifuri etc: totul acoperind transportul de bani, extorcați din țară spre Constantinopole.

În general, „condica" lui Gheorgachi este un bun document spre a se demonstra că, pentru acea epocă, ceremonialul ținea loc de disciplină și de lege. E prevăzut aproape totul: „Ce obicei este cînd Mitropolitul sau Episcopul face paretesis", „Obiceiul și orînduiala Divanului în ce clipă urmează", „Țeremoniile ce se fac la solii străini ce trec prin orașul Iașului mergînd la Țarigrad", „Ce obicei este cînd se întîmplă să se împreune domnul cu Hanul sau cu iuciutiulun-pașa", „Țeremonia ce se face pre deplin, la iuciutiulun-pașa cînd este să treacă prin orașul Iașului" etc. Unele dintre aceste ceremonii au un caracter oarecum mai gratuit, foarte interesant pentru culoarea epocii. Așa, de pildă, „Obiceiul țeremoniilor ce se fac în ziua de agiun a nașterii domnului Hristos, la Bobotează, la sfîntul Vasile", la „ziua Învierii", ori la sfîntul Gheorghe. Obiceiurile sînt mult îndepărtate de cele populare. În ajunul Crăciunului vel cămărașul gătea „vutcă și confeturi, care se chiamă confețione" și vel cupariul „lua credință" din paharul întins pe tipsie domnului; la Bobotează se închinau domnului plocoane, constînd din vulpi, pește de munte, smîntînă de bivoliță, iar cînd acesta, la biserică, săruta crucea, se slobozeau tunurile și începea să cînte meterhaneaua; la sfîntul Gheorghe „dacă este cîmpul încheiat cu iarbă" se prevedea organizarea unor petreceri cu „miel fript întreg" și parade hipice etc.

În realizarea lucrării sale, singura de acest gen în literatura noastră veche, logofătul Gheorgachi a pus la contribuție lucrări bizantine, precum *Descrierea ceremoniilor curții* de Constantin Porfirogenitul și *Despre demnitățile palatului* de Georgios Codinos, pe care îl folosise — în oarecare măsură — și Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. Lucrarea este însă cu totul originală prin conținutul ei, fiind mai de grabă o codificare a unor obiceiuri impuse de specificul domniilor fanariote atunci cînd amestecul turcilor în treburile politice ale țărilor romîne au atins cea mai mare intensitate.

Banul Mihai Cantacuzino, care ne-a dat și *Geneologia Cantacuzinilor* a scris o *Istorie a Țării Romînești*, tipărită în versiune greacă, dar păstrată și în redacția originală, romînească. Unii cercetători au atribuit opera stolnicului Constantin Cantacuzino, alții au socotit drept autor pe Pîrvu Cantacuzino, fratele lui Mihai. N. Iorga însă a argumentat în mod convingător că autorul acestei *Istorii* nu poate fi decît Mihai Cantacuzino. Între timp a ieșit la iveală un manuscris grecesc (nr. 916 din Biblioteca Academiei R.P.R.), cuprinzînd această istorie, cu un lung titlu, interesant din mai multe puncte de vedere, în care sînt trecute între altele chiar numele autorului: Mihai Cantacuzino, și data: ianuarie 1776. De altfel și cea mai mare parte din materialul statistic cuprins în lucrare nu putea fi cules decît de cineva care a fost mare vistier, și a avut de-a face cu chestiuni administrative și financiare. Se știe că M. Cantacuzino a ocupat mai mulți ani postul de mare vistiernic.

Mihai Cantacuzino a fost filo-rus și a luptat pentru scuturarea jugului otoman și independența Țării Romînești cu ajutorul rușilor. El a fost printre deputații aleși care au mers prima dată la Rumianțov, iar a doua oară la Petersburg. M. Cantacuzino s-a stabilit în Rusia înainte de încheierea păcii de la Kuciuc-Kainargi și a activat în armata rusă cu gradul de general maior. După încheierea păcii el a venit în București, cu aprobarea țarului, și după ce și-a vîndut averea mobilă și imobilă lui Alexandru-vodă Ipsilanti, s-a întors din nou în Rusia.

Istoria lui Cantacuzino se poate împărți în trei părți. O parte tratează formarea poporului romîn pe baza unor lucrări în manuscris: *Vechea cronologie*, *Letopisețul țării*, *Istoria Țării Romnești* de stolnicul Constantin Cantacuzino și a unor cronicari sîrbi și unguri, precum și pe baza unor lucrări tipărite, scrise de Anton Friedrich Busching, Martin Schmeitzel etc.

În a doua parte, care este cea mai dezovltată și cuprinde mai multe capitole, autorul vorbește pe larg de organizarea administrativă a țării, de diferitele dregătorii, de veniturile fiecărui boier care ținea o slujbă. Alte capitole se ocupă de breslele din țară, care aveau diferite privilegii, de industrie, care era foarte redusă pe atunci, de exportul și importul țării, cu arătarea centrelor comerciale și a tarifului vamal pentru mărfurile importate, exportate sau vîndute la oboare, de școlile domnești, de spitale etc. Datele statistice utilizate de M. Cantacuzino sînt bogate și foarte prețioase. Autorul vorbește de asemenea de hotarele Țării Romînești, de rîurile, vadurile și drumurile principale, de numărul județelor, al bisericilor, al mănăstirilor și al metocurilor aflate în fiecare județ etc. În această parte autorul intercalează cîteva prețioase hrisoave, care au fost apoi reproduse și de Dionisie Fotino în istoria sa.

Partea a treia cuprinde o cronologie a domnilor Țării Romînești, de la Negru vodă pînă la Alexandru vodă Ipsilanti. Unele domnii sînt tratate mai pe larg, altele aproape telegrafic. Uneori întîlnim amănunte interesante. Astfel, la Șerban vodă Cantacuzino autorul menționează că acest domn a întemeiat prima școală grecească în Țara Romînească, a introdus pentru prima dată porumbul în țară, a înființat o fabrică de postav la Afumați. Mihai Cantacuzino arată o simpatie vădită pentru Mavrocordați (Ioan și Constantin) și aversiune pentru Racovițești. Astfel, despre Ioan Mavrocordat spune

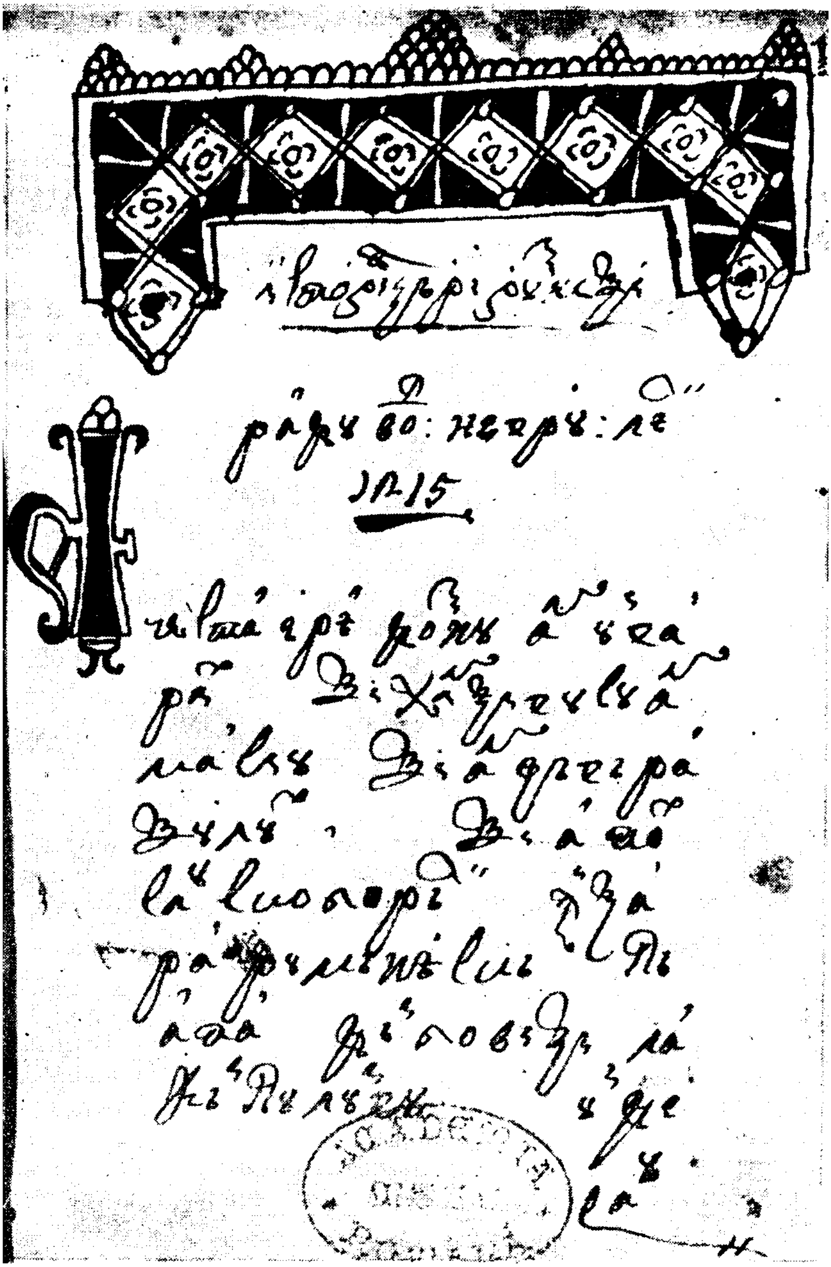

Pagină din *Istoria Țării Romînești* a lui Mihai Cantacuzino (fila 18).

că a eliberat un mare număr de robi romîni de la tatari și că a adus din țări străine mari cantități de grîu cu propria sa cheltuială, și le-a împărțit populației, care suferea de foamete.

Pentru reformele lui Constantin Mavrocordat are cuvinte de laudă și arată că în urma acestor reforme Țara Romînească a intrat pe drumul cel bun și progresează, iar oamenii de peste Dunăre și din Ungaria veneau să se stabilească în țară. De asemenea și Ghiculeștii sînt destul de favorabil tratați. În schimb autorul condamnă purtarea lui Mihail Racoviță, care a introdus obiceiuri rele de la înalta Poartă și a distrus influența boierilor în alegerea domnilor, lăcomia de bani a lui Const. Racoviță, care a trimis în surghiun (în Cipru) pe adversarii săi Văcărești. Amintește apoi măsurile drastice luate de Ștefan Racoviță, fratele și urmașul lui Constantin, care, pentru a intimida pe boieri și a avea mînă liberă în guvernare, a spînzurat în ziua sosirii lui în țară, în curtea domnească, pe stolnicul Ștefanache și pe Iordache Băjescu. Ștefan vodă Racoviță din cauza purtării sale și a dărilor grele puse asupra poporului, a avut de înfruntat revolte populare, care au fost înăbușite cu greu de arnăuții săi.

Istoria lui M. Cantacuzino ni s-a păstrat în zece manuscrise (opt în București și două la Cluj), cinci în limba romînă și cinci în limba greacă (unele din ele cuprind scurte fragmente) care diferă uneori în detalii unele de altele.

Oricine va citi cu atenție textul grecesc își va da seama că este vorba de o traducere și că originalul a fost scris în limba romînă. Textul grecesc este plin de cuvinte romînești, de pildă κλάϊα (claie), μπάνιτσα (baniță), πρεσάλα (prăsilă) ρότες (roți), ἰσκαλισμένος (iscălit) etc. Apoi întîlnim denumiri, în unele manuscrise într-o formă romînească, în altele într-o forma grecească. De exemplu, în ediția fraților Tunusli avem 'Απατεσκόϊλορ, 'Αλχουνετζένιλορ, 'Αρμπουμπέστιλορ, 'Αμπερλέστιλορ, (pag. 150—151), iar în manuscrisul 916 avem: Πατεσκόϊδων, Χουνετζένηδων, τῶν Μτπουμπέσηδων, τῶν Μπερλέντηδων (f 66τ).

În ce an a fost scrisă *Istoria* nu se știe exact, unele variante ne dau anul 1774, iar altele anul 1776, care este mai aproape de realitate.

În ceea ce privește cronologia domnilor, unii copiști au dus-o mai departe, pînă în anul 1796, iar un altul a împins-o pînă în anul 1821, cu bogate și interesante informații.

Istoria lui M. Cantacuzino a fost publicată la Viena în 1806 de frații Tunusli, sub titlul: 'Ιστορία τῆς Βλαχίας, πολιτική καὶ γεωγραφικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους (Istoria politică și geografică a Țării Romînești din timpurile vechi pînă în anul 1774). Frații Tunusli, care erau originari din Ohrida — și nu este vorba de un pseudonim — au publicat un manuscris, pe care l-au avut la îndemînă; ei au stilizat însă textul și au adăugat 2—3 note explicative în subsol. Din comparația textului tipărit cu celelalte manuscrise grecești, rezultă că varianta tipărită nu este cea mai bună și nici cea mai completă și cu mai puține greșeli[1].

---

[1] Un colectiv de la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. pregătește o ediție critică a acestei *Istorii* pe baza celor cinci manuscrise grecești cunoscute astăzi. Textul de bază va fi însoțit de o nouă traducere în limba romînă, deoarece traducerea lui G. Sion, publicată în 1863, lasă mult de dorit, iar unele capitole, care erau mai grele nici nu au fost traduse. Prin noua ediție critică, multe probleme vor fi elucidate.

Istoria lui M. Cantacuzino a avut o largă circulaţie, dovada numărul mare de manuscrise care ni s-au păstrat şi ediţia publicată de fraţii Tunusli. Această istorie a fost utilizată din plin de Raicevich în *Breviario cronologico*, de Naum Rîmniceanu în cronica sa din 1800, care ne-a rămas în manuscris, şi de Dionisie Fotino, în cunoscuta sa Ἱστορία τῆς Δακίας care a fost scrisă între anii 1807—1817[1].

DUMITRACHE MEDELNICERUL

Cronica războiului ruso-turc, scrisă în limba romînă de boierul muntean Dumitrache, nu mai are caracterul unui capitol care urmează să fie integrat în istoria generală a ţării, cum erau cronicile din prima jumatate a veacului al XVIII-lea, ci formează o povestire de sine stătătoare care nu continuă altă cronică şi nu aşteaptă să fie continuată.

Despre autor ştim că s-a născut pe la 1720—1725, că avea case în Bucureşti, pe „Uliţa unde se frînge fierul" şi că a fost rînd pe rînd logofeţel (grămătic) de divan, apoi logofăt al treilea şi logofăt al doilea (în 1758), deci legat de activitatea de scriitor de cancelarie, funcţie care cerea cunoaşterea limbilor străine, dar aducea după sine obişnuinţa cu scrisul formalist, strîns în tipare fixate. A mai fost epitrop la spitalul Pantelimon, iar în timpul războiului ruso-turc, pe care l-a descris în cronică, mare medelnicer. După pacea de la Kuciuc-Kainargi (1774), Dumitrache face parte din delegaţia de munteni şi moldoveni trimişi de boierimea celor două ţări la Poartă, pentru a cere sultanului să revină la vechea autonomie a Ţării Romîneşti şi a Moldovei şi să renunţe la regimul domnilor fanarioţi ce urmau să fie înlocuiţi cu domni pămînteni, aleşi dintre boieri. Dumitrache, care mai fusese încă de cinci ori la Constantinopol, avea experienţa treburilor turceşti, totuşi delegaţia celor două ţări nu izbuteşte să obţină schimbarea regimului.

În anii următori Dumitrache este numit mare stolnic în 1779 şi mare clucer în 1792. În acest an face parte dintr-o comisie care delimitează graniţa Ţării Romîneşti cu Transilvania. Moare în 1796. Se mai ştie despre dînsul că poseda o bibliotecă pe care, în timp de război, o trimisese la Braşov pentru mai mare siguranţă.

Cronica lui Dumitrache nu are titlu în nici unul dintre manuscrisele cunoscute, dar cuprinsul ei foarte precis delimitat impune titlul de *Cronică a războiului ruso-turc 1768—1775)*[2].

---

[1] Istoricul grec N. Svoronos a arătat pe larg ce anume a împrumutat Dionisie Fotino din istoria lui M. Cantacuzino, iar Şt. Bezdechi a dovedit strînsa legătură între istoria lui M. Cantacuzino şi cronica lui N. Rîmniceanu.

[2] Titlul pe care l-a dat cronicii cel dintîi editor al ei, V. A. Ureche, *Istoria evenimentelor din orient cu referinţă la principatele Moldova şi Valahia din anii 1769—1774, scrisă de biv vel stolnicul Dumitrache*, nu este potrivit, deoarece subiectul cronicii este războiul ruso-turc, cu foarte rare excursuri. Războiul începe cu anul 1768 şi se termină în 1774, după care urmează acţiunea delegaţiei boiereşti la Poartă, pînă în 1775. Dumitrache nu era încă stolnic, ci numai medelnicer, cînd a scris cronica. De aceea noua ediţie pregătită de A. Ilieş, în cadrul publicaţiilor Institutului de istorie, poartă titlul pe care l-am dat mai sus în text, iar autorul este intitulat medelnicer.

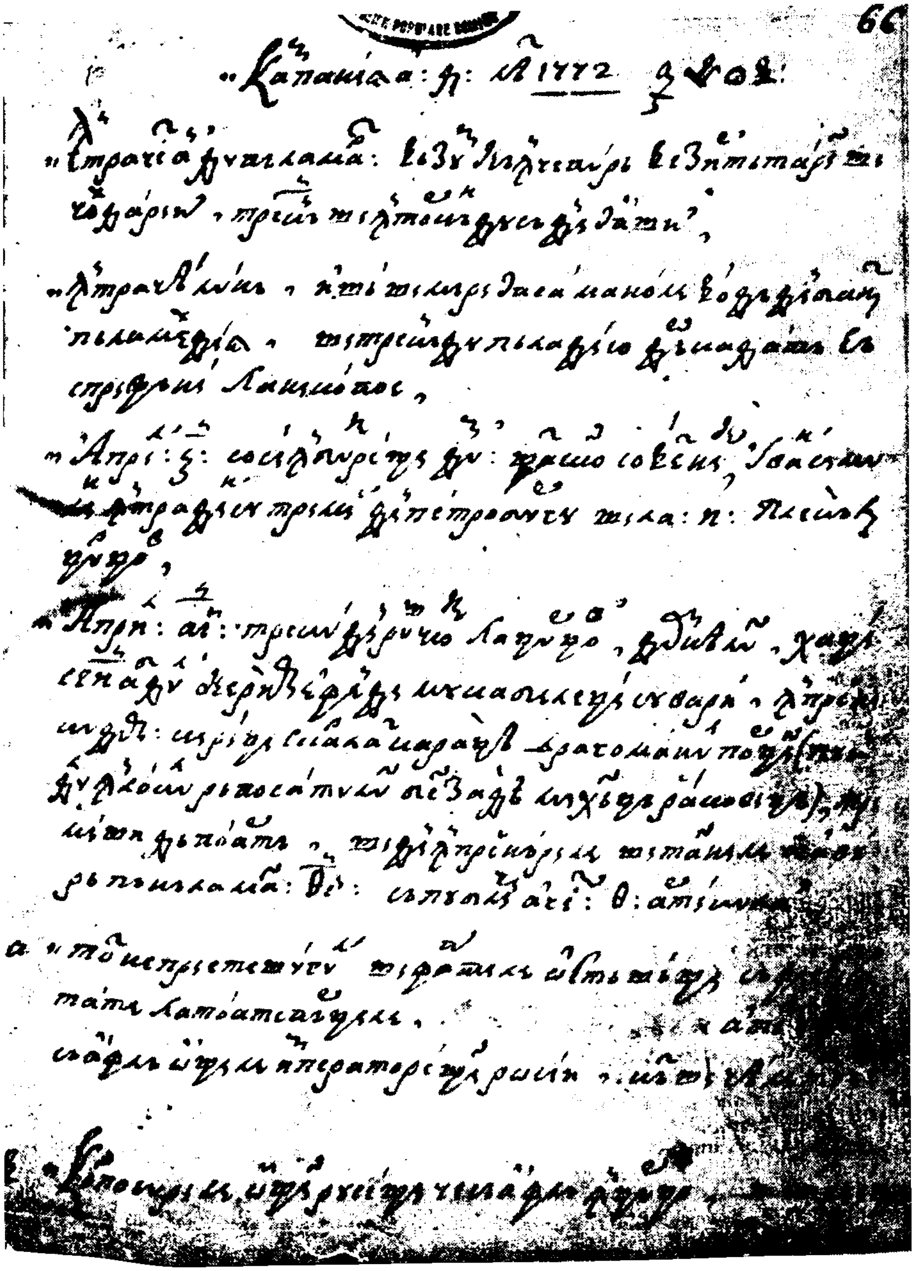

Pagină din *Cronica* medelnicerului Dumitrache (fila 68).

Scrierea debutează cu împrejurările din Polonia, care au provocat conflictul între Rusia și imperiul otoman. Războiul începe în septembrie 1768 și se termină cu pacea de la Kuciuk-Kainargi (iulie 1774) ; după aceea cronicarul descrie misiunea boierilor din care făcea și el parte, trimiși la Poartă pentru drepturile țării, pînă la 3 februarie 1775, cînd delegația s-a întors în București, împreună cu noul domn al țării, Alexandru Ipsilanti. Cu aceasta se termină cronica.

Scrierea povestește amănunțit, an de an, operațiile armatelor rusești împotriva turcilor pe diferite fronturi (în Asia, în Crimeea, pe mare și mai ales în Țara Romînească și în Moldova, precum și peste Dunăre, în Dobrogea și în Bulgaria). Informația foarte bogată a cronicarului este în parte orală „precum ne povestiră unii din boiernașii domnului“, „Cum ne povestiră cei ce s-au aflat în Petersburg“, „precum m-am pliroforisit de la un preot rob răscumpărat în Rusciuc“ etc.), în parte din documente, pe care le publică in extenso, traduse de el sau de alții, din grecește, rusește, turcește sau latinește. O parte dintre aceste documente este extrasă din manifeste tipărite și răspîndite în public, sau din gazetele vremii. Este de observat că scriitorul are o grijă specială de a pune la îndemîna cititorilor acte oficiale, citate în întregime, care întrerup mereu povestirea. La acestea se adaugă anexa de documente de la sfîrșit. Dumitrache este un istoric ieșit din cancelarie, știind să aprecieze valoarea informativă a documentelor, colecționînd hîrtiile oficiale, în mijlocul cărora trăise multă vreme.

Motivul pentru care Dumitrache a scris această cronică nu reiese clar din textul povestirii. Se pare că nu a scris-o pentru vreo autoritate a vremii, domn sau mare boier, iar scriitorul nu reprezintă vreo facțiune boierească sau vreun curent politic din țară. Este probabil că războiul ruso-turc, care în mare parte se desfășurase pe teritoriul țărilor noastre și trezise multe speranțe și ambiții, forma un subiect pasionant, și mulți dintre știutorii de carte de pe acea vreme au dorit să păstreze amintirea lui într-o formă cît mai completă. Cartea a pornit deci de la o nevoie subiectivă. Dumitrache medelnicerul era cel mai potrivit pentru îndeplinirea acestei nevoi. În timpul războiului ruso-turc el a stat în calitate de călăuză și poate și de delegat al boierilor pe lîngă oștile rusești, în tabăra mareșalului Rumianțev, după cum rezultă din povestirea cronicii : „În 38 (mai) veni și mareșalul și făcum ședere“, „așa cum mergeam cu armia la drum“. Într-un privilegiu acordat copiilor lui de Alexandru vodă Moruzzi se recunosc slujbele „cu trimiteri pe la ordii (oștiri) împărătești“. Pe de altă parte autorul jucase un rol activ în acțiunea politică a boierimii, prin misiunea trimisă la Constantinopol, după încheierea păcii, și a găsit mijlocul nimerit să consemneze, sub formă de memorii, această acțiune, care ocupă ultimele pagini ale scrierii sale.

Se știe că războiul ruso-turc din anii 1768—1774 a pricinuit o ridicare în masă a romînilor pentru independență ; cetele de „volintiri“ s-au format din elemente populare și au luptat alături de ruși împotriva otomanilor. Deși aceste trupe au fost conduse de cîțiva boieri patrioți, caracterul de masă al mișcării „volintirilor“ nu se poate contesta. Era de așteptat ca scriitorul romîn, care a închinat o cronică specială acestui război, să fi apreciat în chip pozitiv mișcarea patriotică pentru eliberarea țării. Totuși Dumitrache, de pe poziția marii boierimi, nu vede decît contrazicerea dintre voluntarii țărani și orășeni de o parte și interesele clasei boierești, care se temea să-și piardă privilegiile. De aceea pentru el voluntarii romîni care se sculaseră împotriva turcilor sînt „aceea adunătură, mulți însărcinați, chip de armați, cu strămurară de boi, cu lănci de pe la oi (aideți noi, lipsiți voi), împreunați cu tîlhari de arnanți... cu Bucureșteni amestecată...“, „ciobani, văcari, purcari și tot felul de hoți“. Scopul acestora, după parerea lui Dumitrache, era numai să prade și să fure. Cînd turcii resping pe voluntarii din Oltenia, cronicarul se bucură : „Veni și biv Rumele valesi, Mehmet pașa, cu o seamă de oaste și așa să mîngîie țara, apărînd-o despre făcătorii de rele“.

Din citirea cronicii nu rezultă prea limpede de partea cui înclină simpatiile scriitorului muntean. El condamnă împărțirea Poloniei între Rusia țaristă, Prusia și Austria. «Solii se gătea de congres (pentru pacea cu turcii), iar marghiolii (viclenii, șircții) împărțea Lehia». Despre turci are de asemenea cuvinte de batjocură ; delegatul sultanului la congresul de pace, Abdul Razac, reis efendi, se ținea de „zaiafeturi (petreceri, orgii) d-avalma cu madamile“. Dumitrache are cuvinte de apreciere pentru biruințele oștirilor rusești și vorbește despre „biruința lui Veisman ginăralu“, care „apără cinstea Rusiei“. S-ar părea că scriitorul muntean nu avea încredere în nimeni, că nu-l entuziasma speranța într-un viitor politic mai bun ; sceptic și fără ideal, el plasează, cînd poate, cîte o ironie, o caracterizare glumeață, dar nu arata nicăieri, în această vreme de destrămare a feudalismului, scopul pentru care ar fi luptat. Din prezența lui în delegația boierească trimeasă la Poartă, dupa încheierea păcii, putem conchide că împărtășea punctul de vedere politic al boierilor pămînteni, doritori de a scăpa țara de domnia fanarioților și de a o înlocui cu un regim feudal-boieresc autohton. Dar, în cronică nu arată lămurit care erau ideile lui politice. Numai într-un loc, în care descrie misiunea boierilor la Constantinopol, vorbește de „cîștigarea pronomiurilor (privilegiilor) țarii“, adică a vechii ei autonomii. Limba cronicii lui Dumitrache este plină de turcisme și de grecisme, dintre acelea care în genere nu fusesera folosite de scriitorii anteriori, nici de cei care au urmat după dînsul. Această influență a culturii turco-fanariote în *Cronica războiului ruso-turc* este așa de masivă și de neobișnuită, încît în numeroase locuri lectura ei devine imposibilă fară folosirea unui dicționar : „Iar și pă ei, pă amîndoi, ici-agalele vizirului îi făcură bucăți subt saivant și otacu i se dete iagma“ ; „Dacă vom pogorî crăiea kata klironomian la fii, nepoți... fi-va perdută cea de singură oblăduitoare și slobozenia Țării Leșești și efloncusan, ca să înalțe la crăie obraz dintre pămînteni, ca să se curme acel cuvînt to peri cata clironomian“. Este o întrebare dacă toată clasa boierească munteană de atunci vorbea așa, sau aceasta constituie o modă prețioasă a unora cu pretenție de gust ales.

La acestea se adaugă o serie de franțuzisme și italienisme *artelerie, soldați, bombe, consolii, parolă, gheneral an șef, garanția, indemnita*.

Totuși, dacă nu ar fi această haină pestriță și străină a limbii cronicarului, stilul său ar fi destul de curgător, glumeț și plăcut, căci are știința povestirii și a descrierii : „Iar după o zi cu bine, crivățul își deschide safeturile sale și se întinde a-i răcori, stropindu-i, cînd cu lapoviță, cînd cu polegniță, într-o zi cu noaptea și alta pînă la amiază zi ; iar cu întoarcerea i-au parigorisit seninul ; ale prea multor stîrvuri au rămas cîmpului hrana sălbăticiunilor și zburătoarelor“.

Unele scene ale razboiului, la marginile Bucureștilor, le descrie, ca martor ocular, cu vioiciune și sublinierea unor detalii caracteristice : „Iar din poarta mănăstirii în sus era bieții bucureșteni, cîți nu încăpuse prin hanuri, bărbați, muieri și copii, stînd cu priveală cum se întărita și sa suduia unii pre alții ; iar rușii aduseră cîteva tunuri și le purta în dosul norodului și cînd vedea pe turci că năpădesc pe volintiri, făcînd loc între oameni, îi deștepta cu cîte un tun. Turcii se așternea dă fuga, volintirii cu chiote îi lua la goana ; așa că s-au tot hărțuit și în oraș nu au intrat".

Îi plac amănuntele anecdotice care învie o scena, nicăieri nu se mărginește la generalități și la stilul de raport oficial. Dumitrache este un memorialist, care descrie ce a văzut sau ce a auzit de la alții ; istoria lui este o povestire întrețesută cu fapte individuale. La Șumla, cînd se apropiau rușii, turcii din garnizoană au vrut să plece cu femeile lor : „căci mulți din iciagalele și ciohodarii pașilor și ai rigealelor se însurase după femei șimlence și dintr-înșii și vreo cîțiva, îmbrăcîndu-le in haine bărbătești, s-au cutezat a le scoate din șanțurile Șumlei pentru vreo întîmplare. Ce acolo unde eșea cu dînsele pă o poartă, unul din ciobeccii, ori ca pricepuse sau cu întîmplare, întinzîndu-și mîna la umerile uneia, ca o muiere, pă loc au țipat dă frica... Un ciohodar al lui Abdul Razac scăpînd cu femeia lui, trăgea la otacu stăpînu-său și cîți o vedea fugind călare și cu pletițele peste capot în spate, căci li-au fost căzut caucul din cap, toți s-au invitat cu gloata și cu zgomot gonindu-i...".

Cronicarul muntean scrie cu ironie despre unii dintre boierii cunoscuți lui, care au avut nenorocul să fie cuprinși în faptele pe care le atinge, cu condeiul. Dumitrache nu este vehement și nu cultivă invectiva pasionată, ca alți cronicari de la începutul secolului ; arma lui este ironia. Varlaam biv vel medelnicer „încă pîna a nu lua războiul sfîrșit, au apucat la sanătoasa". Fabriceanu „el era un drăguț de blestemat, cît n-avea potrivnic ; îmi fu și scîrbă a-l mai însemna cu urîte faptele lui".

Deși folosește o limbă împestrițată cu cuvinte străine, nu renunță la vioiciunea expresiilor populare : „Sus stele, jos stele, întinde-te-piele" ; „geaba vii, geaba te duci" ;„nu-i era boiul, cît îi fu războiul".

RADU DUMA ȘI ALȚII

După moartea lui Radu Tempea II, se scriu la Brașov și alte cronici : *Istorie. Din ce pricină au început împăratul turcesc asupra împărăției Moscului oaste* și *Cronica Țării Ardealului*, atribuite dascălului Radu Duma și *Cronica anonimă a Brașovului, pentru trecutul românilor din Șchei (1392—1780)*.

Operă a unor cărturari de rînd, aceste cronici înmănuncheaza, fara vreun plan definit, știri felurite. Duma și izvoditorul anonim menționează stabilirea în Șchei a cîtorva sute de bulgari, „ereziile" lui Calvin și Luther, răscoalele țărănești din 1437 și 1514, descoperirea Americii de către „Criștov Columbul, călugăr franțozesc" și „mare astronom" ; laudă vitejiile lui Mihai Viteazul, care „s-au fost numit prinț al Țării Muntenești, și al Țării Moldaviii, și al Țarii Ardealului" ; impută „rebelici" curților mizeria din anii 1703—1711, iar sașilor că privesc „cu mare pizmă" pe meșteșugarii șcheieni, supunîndu-i la dăjdii și „greutăți" ; povestesc plecarea lui Eustatie Grid, în 1741, „la Țara Moscului, la Petărburh", tulburările dezlanțuite în Transilvania de călugarul Visarion Sarai, înființarea regimentelor grănicerești (1762—1770), întrevederea dintre Iosif al II-lea și Ecaterina „a Moscului", desființarea ordinului iezuit, anecdote.

În general, cei doi scriitori pun accentul, ca şi Radu Tempea II, pe întîmplări şi fapte contemporane, amintind „nedreptăţile“ comise de „stăpînitorii carii sînt orînduiţi de la împărăţie“, întocmind o statistică a şcheienilor născuţi, însuraţi şi morţi între 1759—1783, evocînd o scenă pilduitoare din zilele soborului pentru unire de la Alba Iulia (1700): „Iară dacă au răspuns braşovenii şi făgărăşenii că nicidecum nu să vor uni, au strigat asupra lor: — Afară, afară, că nu sînteţi din soborul nostru! şi suduindu-i foarte rău şi zicînd protopopului Vasile Grid că-l vor beli pe foale. El au răspuns că de-l vor beli, îşi va băga vlăd(ica) galbenii în foale, şi aşa i-au scos cu mare necinste din mitropolie, dîndu-le brînci şi bătîndu-i cu toiege pe cap, tăindu-le potcapiile, şi împingîndu-i de spate, zicîndu-le: — Să vă duceţi la ţara turcului! şi i-au pus la paza pînă a doua zi“ *(Cronica anonimă)*.

Comentariile pe marginea evenimentelor din secolul XVIII sînt, în acelaşi timp, şi critici la adresa feudalismului şi a regimului habsburgic. Criticile au un ton temperat, pentru că Radu Duma şi cronicarul anonim par îngrijiţi de propriile lor îndrăzneli şi de graba cu care înnoirile surpau rînduielile tradiţionale. Ilustrative sînt dojenile făcute de *Cronica anonimă* negustorimii din Şchei, cuprinsă de rîvna modernizării caselor şi a îmbrăcămintii: „Aceste... mîndrii, la ce cale vor să rămîie? La rău, iar nu la bine“. Autorul considera primejdios refuzul de a trăi „precum şi părinţii“.

Cu cronicile discutate se înrudeşte *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului din Prislop*, concepută în trei părţi şi avînd în frunte stihuri influenţate de literatura psalmilor:

Ia aminte ceriule şi voi grăi,
Plîngînd cu amar mă voi tîngui;
Auzi-mi pămîntule cuvintele
Şi să-mi cuprinzi lacrămile.

Partea întîi sau *Cuvîntul cel din început* descrie plat întemeierea unor vechi mănăstiri, schituri şi biserici din Ţara Romînească, închină o frază lui „Mihai vodă, viteazul cel prea vestit“, introduce pe cititor în istoria dinainte de 1700 a mănăstirii Silvaşului, iar într-un anume loc versuitorul prinde în ţesătura cronicii sale rimate ideea că în Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania a existat, timp de veacuri, „o credinţă“ şi „pravoslavie adevărată“.

Unitatea religioasă, în care *Plîngerea* vede semnul unităţii neamului, a fost ştirbită în 1700. Cu acest an se deschide a doua parte din cronică: „jalnica“ istorie a întîmplărilor care au dus la incendierea lăcaşului monahicesc de la Silvaş. Istorisirea este un rechizitoriu violent contra „tiraniei“ cumplite a papei, a lui Atanasie Anghel, care a căzut — „din prostie sau din mîndrie“ — în mrejele agenţilor catolici, şi mai ales împotriva lui Petru Pavel Aron, „lupul“. Nu este păcat, oricît de greu, de la care Aron să se fi dat îndărăt. A surpat din scaun pe Inochentie Micu, a scris şi tipărit cărţi „cu totul mincinoase“ în care

Neghini şi eresuri... au sămănat,

a făcut din copii de şcoală, prin înşelăciune, „cătane“ împărăteşti, a spus că mănăstirile sînt case de tîlhari şi, luptînd pentru întărirea unirii cu biserica romană, a împiedicat neamul să se „întemeieze“. De altminteri, un merit de căpătîi al *Plîngerii* constă chiar în stăruința cu care a exprimat adevărul din stihurile ce urmează :

> Căci nu va fi spre un folos
> Unația ce s-au scos,
> Ci numai ca să ne răsnească
> De frații din Țara Romînească
> Şi din Țara Moldovenească,
> Ba încă şi între noi din Ardeal
> Să bage pe cel viclean,
> Să nu ne mai putem înțelege,
> Nici din saşi şi din unguri a ne mai alege.

Cronica sfîrşeşte cu imprecații. Sînt blestemați „Nopceştii catolici de la Silvaş" şi Aron, să-i stingă Dumnezeu şi să-i „Arză... focul Ghienii cel nestins".

S-a presupus că *Plîngerea* a fost alcătuită de un „călugăr necunoscut" din mănăstirile țării Hațegului (Vaca, Plosca etc.) sau „poate" tocmai din Silvaş, după 1770. Ipoteza este inacceptabilă. Din ordinul generalului Buccov, Plosca şi Vaca fuseseră prefăcute în cenuşă („in cineres"), iar la Silvaş trăiau, din 1772, doi călugări greco-catolici, nu ortodocşi, cărora le-ar fi fost greu să scrie cu atîta venin ca în *Plîngerea* contra „unației". Mai plauzibilă este ipoteza plăsmuirii acestei cronici la biserica sf. Nicolae. În favoarea ei vorbesc mai multe stihuri copiate de un „necunoscut" din manuscrisul *Istoriei beserecei Şcheilor Braşovului*, lucru neobservat pînă acuma, şi tăria notelor anticatolice, caracteristică istoriografilor braşoveni. Comparat cu ei, anonimul se individualizează prin denaturarea intenționată a activității lui Petru Pavel Aron şi printr-un mănunchi de idei remarcabile. Între altele, autorul a înțeles bine semnificația luptei lui Inochentie Micu pentru ridicarea politică a romînilor.

BIBLIOGRAFIE

§ Ms. 150 (fost 691) — din Muzeul romîno-rus, Bucureşti; D. Russo, *Cronica Ghiculeştilor*, Bucureşti, 1915.

§ Ms. B.A. R.P.R. 567 (grec) ; Ms. B.A.R.P.R. (traducere latină) ; C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, Bucureşti, 1888 ; C. Erbiceanu, *Petre Depasta, Viața lui Const. Mavrocordat*, în *Arhiva*, Iaşi, 360—364.

§ *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua şi pînă la a patra domnie a lui Const. Mavrocordat, de spătarul Ioan Canta; Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întîi şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat, de Enachi Kogălniceanu; Condica ce are întru sine obiceiuri vechi şi noi a prea înălțaților domni, de Gheorgaghi al doilea logofăt*, în *Letopisețile Moldaviei şi Valahiei*, III, Iaşi, 1846 ; ed. II, Bucureşti, 1874, ed. M. Kogălniceanu ; C. Giurescu, *Pseudocronicari*, Bucureşti, 1916 ; Dan Simonescu, *Literatura romînească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, Bucureşti, 1939.

§ 'Ιστορία τῆς Βλαχίας πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους. Νῦν πρῶτον φιλοτίμω δαπάνη ἐκδοθεῖσα τῶν τελειωτάτων καὶ φιλογενῶν αἰταδέλφων Τονουσλῆ. 'Εν Βιέννη, 1806 (Istoria politică şi

geografică a Țării Romînești de la cea mai veche întemeiere pînă la anul 1774. Dată mai întîi la lumină în limba grecească la anul 1806 de frații Tunusli, tradusă de George Sion, București, 1863); N. Sovronos, Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον (Dionisie Fotino și opera lui istorică. Atena, 1938, p. 148—153); Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj, a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, Cluj—Sibiu, 1914, p. 21—27 passim.

§ *Istoria evenimentelor din orient cu referință la principatele Moldova și Valahia, din anii 1769—1774, scrisă de biv vel stolnicul Dumitrache*, după copia lui Necolai Piteșteanul din anii 1769—1774, ed. V. A. Urechie, în „Analele Academiei Romîne“, mem. secț. ist., seria II, tom. X, 1889; I. C. Filitti. *Cine e cronicarul Dumitrache?* în „Convorbiri literare“, LVII, 1925, p. 827—833; G. Pascu, *Dumitrache Varlaam*, în „Convorbiri literare“, LVII, 1924. p. 282—296; I. C. Filitti, *Cronicarul Dumitrache*, în „Revista istorică romînă“, III, 1933, p. 195—201; I. Ionașcu, *Lucruri noi despre cronicarul Dumitrache*, în „Revista istorică romînă“, IX, 1939, p. 216—263.

§ I. Lupaș. *Cronicari și istorici romîni din Transilvania*. I, ed. a II-a, Craiova, 1911.

POVESTIRI ISTORICE ÎN VERSURI

O atenție specială în istoria literaturii se cade să acordăm povestirilor în versuri și pamfletelor din secolul al XVIII-lea, impropriu numite cronici rimate, deoarece majoritatea conțin nu o suită de întîmplări, ci un singur episod. Originea acestor povestiri anonime pare a fi cultă, cărturărească ca și aceea a cronicilor rimate de la începutul secolului al XIX-lea datorite pitarului Hristache și lui Zilot Romînul.

Un poet anonim, poate din rîndurile clerului, a compus pe marginea evenimentului morții lui Constantin Brîncoveanu *Cîntecul lui Ștefan vodă cu a lui Constantin vodă cînd l-au tăiat împăratul*, răspîndit în mai multe copii în secolul al XVIII-lea, cea mai veche fiind din anul 1730 (altele două sînt din 1756 și 1779). N. Cartojan a semnalat o variantă inedită (ms. 4730) care debutează cu o meditație asupra labilității soartei omenești, devenită ulterior colind și culeasă de Anton Pann, în ale sale *Cîntece de stea* din 1830:

O pricină minunată
Ce au fost în lumea toată
Di-nceput și din vecie
Precum și la carte scrie...
Că îi lumea-nșelătoare
Și foarte îi trecătoare
De-i face și-i amăgește
Și pre toți i prilăstește
Pre domni și pre împărați
Și pre cei ce sînt bogați
De-i vroiește-n avuție
Și să țin în sumeție
Ca cînd nu ar avea moarte...
Precum iată c-au privit
La Constantin vodă ce-au domnit.

Cîntecul narează în continuare sosirea îmbrohorului cu ordinul de mazilire, aducerea lui la cunoștința boierilor care îl ascultă plîngînd, alegerea noului domn și schimbul de cuvinte dintre Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino (relatat și de Del Chiaro). Ștefan Cantacuzino mulțumește de încrederea ce i s-a acordat și neagă amestecul său în conspirație, Brîncoveanu îi aruncă învinuirea în față :

De Domnul nu te-ai temut?
Tiranului m-ai vîndut.

Imbrohorul adună mulțimea la curte și urcînd pe ex-domnitor cu ai săi în caretă îi pornește spre Țarigrad. Poporul urează voievodului să se întoarcă curînd :

Să scapi de-această urgie
Să fii iarăși în domnie,
Că bine ne ai domnit
Și cu pace ne-ai hrănit...

Osîndiții sînt aruncați în temniță și lăsați acolo toată vara. Execuția are loc la mijlocul lunii august, pe țărmul Bosforului, sultanul neluînd în seamă tînguirea condamnatului :

Cu ce-ți sîntem vinovați
De pierim nejudecați?
Măcar să-ți fiu vinovat,
Dar copiii ce-au stricat?

Del Chiaro susține că Brîncoveanu a păstrat pînă în ultimile clipe o atitudine demnă și că și-ar fi îmbărbătat copiii în fața călăului, zicîndu-le : „...Fiți curajoși ; am pierdut tot ce am avut în această lume ; cel puțin să ne mîntuim sufletele și să ne spălăm în ele păcatele". La fel spune și cîntecul :

— Nu vă fiilor spăriați
Ci pe dumnezeu rugați
Și strigați toți cu tărie
Și cu glas de bucurie ;
Puțină durere-om lua
Și în rai că vom intra.

În ochii îngroziți ai doamnei, sabia retează capetele celor patru copii și al tatălui, iar trupurile sînt aruncate în mare. În final poetul reia tema bogățiilor amăgitoare și a norocului nestabil de la început, „filozofia" întîmplării, detașată apoi din context și transformată în colind.

Din 1767 datează *Istoria lui Iordache Stavarache, biv vel spătar și bașicapuchihaia al Țării Romînești* (ms. B.A.R.P.R. nr. 4468) tradusă din grecește și relatînd moartea influentului agent diplomatic fanariot, cunoscut din letopisețul anonim al Moldovei 1733—1774, Stavarache sau Stavracoglu, negustor de tabac, putred de bogat, socotit chiar de grecii din Constantinopol drept „al doilea împărat".

Voind să scape de el, moldovenii trimit o plîngere împotriva lui la Poartă prin hanul tătarilor. Stavracoglu speră să îmblînzească pe turci, dar aceștia îi pregătesc un sfîrșit înfricoșător. După ce-l ucid prin strangulare, îl înfăşoară într-o rogojină veche, îl aşază într-un caic şi-l duc acasă, unde-l spînzură de fereastră gol:

> Unde-l vedeai săracu spînzurat
> Cum îi şădea rău desbrăcat
> Iar în piept o hîrtie îi lipise,
> Acolo toate faptele lui scrise;
> Iar spătăreasa cu ocheanul să uita
> Şi pe el greu îl jălea.
> Trei zile au şăzut spînzurat
> Că împăratul aşa poruncă i-au dat
> Pe Stavarache să nu-l îngroape în pămînt
> Ci să-l lepede în al mării afund.

Patriarhul interzice pomenirea numelui lui Stavarache, iar sultanul, bănuind că are bani ascunşi în ziduri, îi dărîmă cele trei case din Ţarigrad.

Păţania lui Stavarache este dată drept pildă pentru nesăţioşii de averi:

> Vedeţi boieri averea cea multă ce face,
> La ce hal şi la ce moarte pe om trage
> Pe cum l-au tras şi pe acest boiari mare
> De să ţinea că este ca un leu de tare.

O variantă manuscrisă dă numele traducătorului în versuri romîneşti: Hagi Stache, fiul lui Hagi Constantin Malachie din Rîmnicul Vîlcii.

Naraţiunea despre răscoala volintirilor lui Pîrvu Cantacuzino, relatată de cronica lui Dumitrache, o întîlnim aproape identic în povestirea în versuri intitulată *Istoria Ţării Romîneşti de la leatu 1769 şi a Bucureştilor săracii*. Cunoscută în mai multe variante, această povestire înfăţişează punctul de vedere al boierimii (autorul a fost presupus, fără date certe, un anume Ştefan Rusănescu), deoarece deplînge urmările răzmeriţei mai ales asupra acestei clase:

> Săracă Ţară Romînească
> Care întîi să te jelească!
> Unde erai minunată,
> De toată lumea lăudată,
> Domnie ca o crăie,
> Acum rămăseşi pustie!
> Boierii tăi cei cinstiţi,
> Toţi oameni risipiţi,
> Pînă-n pămînt sărăciţi!
> Cîmpii au rămas pustii
> De cirezi, de herghelii.
> Sate, oraşe frumoase
> Toate pînă-n pămînt arse!

Răsculaţii sînt prezentaţi cu dispreţ ca o adunătură de calici care vor să ia în stăpînire Bucureştii şi să prade populaţia.

Reţinem portretul caricatural al comandantului răsculaţilor, polcovnicul Ilie Lăpuşneanu şi al celor doi arhimandriţi, episcopii Damaschin de Argeş şi Sofronie de Vieroş, ironizaţi ca judecători improvizaţi, care „ţinea bastoane şi judeca din canoane“:

> Şedea în spătărie
> Acel polcovnic Ilie
> Pă porclă Lăpuşnean
> Cu conteşul lui Ciocîrlan.
> Îmbrăcat, înfăşurat.

Părea că este un gînsac umflat.
Cu o săbioară încins
Şi vorba cam cu plîns.
La obraz rumeor,
Umbla cu capul gol.
De a dreapta Argeşanul
Şi de stînga Vieroşanul,
Amîndoi arhimandriţi,
Cu minte şi iscusiţi.

Autorul stăpînea limba greacă şi vedem că maiorul Zgurali se adresează lui Deli Costea în greceşte :

Ego ilte me askeri
Na ton vano is to heri
Ke tora ti tergiazi
Os toso na me pirazi.
[Eu am venit cu oastea
Ca să te iau în mînă
Şi acum ce tot zăboveşti
Ca să mă superi.]

Moartea ·spătarului Pîrvu Cantacuzino în luptă este un prilej de a exprima protestul faţă de robia turcească, ceea ce înseamnă că autorul era totuşi om cu dragoste de ţară :

Dar Spătarul Pîrvul, săracul,
Pentru ţară-şi pusă capul
Tot ca să ne izbăvească
Din robia cea turcească.

O *Istorie de patima Galaţilor*, din acelaşi an, 1769, descrie schela de la Dunăre după un incendiu :

Schelă mare şi vestită
Astăzi este pîrjolită
Corăbii cu trei catarge
La Galaţi n-au la ce trage.

Biblioteca „M. Eminescu“ a Universităţii din Iaşi posedă un fragment de 44 de pagini (lipsesc 24 de la început) dintr-un poem dedicat de moldoveni feldmareşalului Rumeanţev, comandantul oştilor ruseşti care în războiul dintre 1768—1774 a alungat pe turci din ţările romîne. Poemul narează în chip de jurnal bătăliile de la Pelinei, Cahul, Ismail, Chilia, Tighina, Cetatea Albă, Brăila, Bucureşti şi se încheie cu bătălia de la Giurgiu din anul 1772. Autorul n-are meşteşugul versificaţiei, nici un dar poetic deosebit, totuşi unele crîmpeie au anume mişcare, precum bătălia de la Cahul în care feldmareşalul Rumeanţev intervine personal în fruntea grenadirilor :

Turcii cum îi văd se umplu de frică
Vor să se gătească prea cu mare pripă.
Deodată călărimea le iese înainte ;
Hala, hala, zic cu năvăliri multe.
Atunci şi vizirul din ienicerime
Mulţi viteji alege şi tot pedestrime.
Pe-aceştia numeşte dalcălici să fie,
Ca nişte îndrăzneţi la moscali să vie.
Şi-ndată cum purced, aşa, pînză, merg
Unde era Baor, ca să se aleagă.
Cu săbiile goale intră, năvălesc,

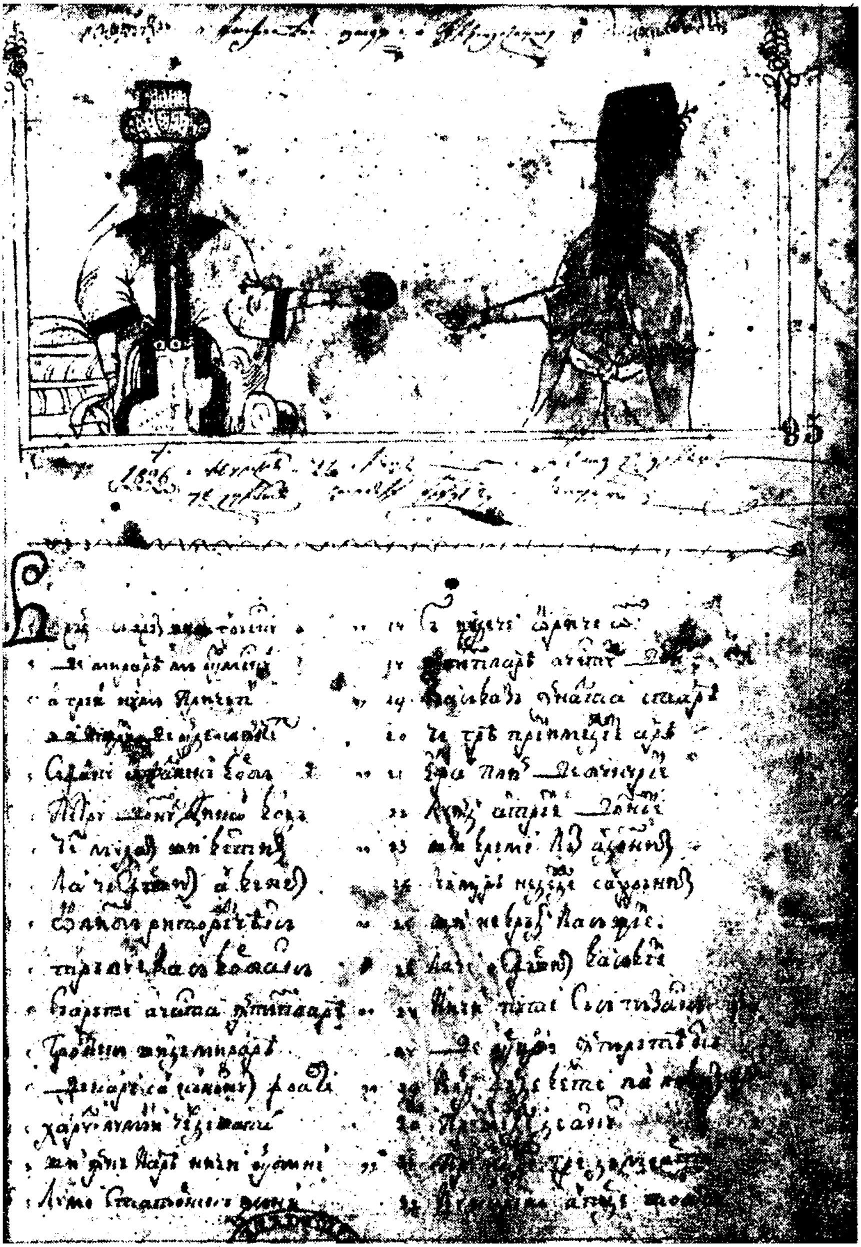

Pagină din *Uciderea lui Gr. Ghica*, în versuri.

Careaua mai sparg, şi tot se silesc.
Atunci feldmarcşal singur au stătut,
Din careaua doua granatiri au smult;
Alcşi granatiri din pervoe polc
Şi cu grabă mare intrară la loc.

La luptă iau parte şi „volintiri husari“ moldoveni.

După luarea Brăilei, Rumeanţev vine la Iaşi, întîmpinat de arhierei, boieri din Moldova şi din Ţara Romînească. Ca altădată Petru cel Mare, feldmareşalul impresionează prin simplitate militărească, prin lipsa oricărei vanităţi, prin spiritul său popular.

La sfîrşit poetul închină feldmareşalului eliberator versuri de slavă, după moda timpului, în acrostih, comparîndu-l cu „Sţipionii“.

Uciderea la Iaşi a lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica de către un capegi-paşa în ziua de 12 octombrie 1777 a dat naştere, ca altădată tăierea lui Brîncoveanu, unui cîntec pe care Mihail Kogălniceanu l-a atribuit în chip arbitrar strămoşului său Enachi Kogălniceanu. Ulterior s-au descoperit 14 variante din care cel puţin două (ms. nr. 830 şi 2507) au fost compuse în Ţara Romînească (eroul e acelaşi domnitor care în 1769 fusese dus la Petrograd, bănuit acum de turci de trădare).

Poetul debutează prin a-şi cere iertare că nu este stăpîn pe „o limbă ritoricească“ spre a povesti acea întîmplare „jalnică şi de mirare“:

Care s-au cunoscut foarte
În halul lumei deşarte
Cum că n-are nici un bine
Lumea statornic în sine.

Capegiul trimis de la Ţarigrad a întins domnitorului o cursă: s-a prefăcut bolnav şi l-a invitat la casele lui de beilic, să-i citească firmanul împărătesc. Domnitorul, imprudent, nu şi-a luat cu el decît pe şeful gărzii, tufecci-başa, cu doi copii de casă, trei boiernaşi şi un vtori cămăraş. Ca să nu pîndească pe la perdele, turcii i-au poftit pe aceştia la cafele şi ciubuce, în timp ce bostangiii stăteau ascunşi peste tot. Abia cînd a pătruns în camera capegiului, văzîndu-se înconjurat de turci înarmaţi, şi-a dat seama de primejdie. Dar era prea tîrziu. Capegiul a cerut tabac şi, întinzîndu-i tabachera, a făcut totodată haznatarului semn să-l lovească cu hangerul. Lupta victimei cu asasinii dă o scenă dramatică:

Foarte-amar se văita
Pîn-au spart şi fereastra,
Ca să iasă şi să scape
De acea cumplită moarte
În zadar, fără folos,
L-au oborît de tot gios.
Ş-alergînd să intre-n casă,
Cei de la uşă nu-l lasă;
Deci voind ca să se-ntoarcă,
Neştiind ce să mai facă,
Iar bostangiul celalt
Ce sta de faţă armat,
Năvăli ca nişte fiară
Şi-n cuţite îl luară.
Se munceşte şi s-aruncă,
Şi să bate ca un peşte,
În sînge se tăvăleşte.

Apoi turcii îl decapitează şi, coborîndu-i corpul pe fèreastră, îl îngroapă în fundul grădinii,

Iar capul într-o cutie
L-au trimis la-mpărăţie.

Conţinutul acestui cîntec este epic, autorul nu-şi propune să-şi exprime revolta faţă de crima mişelească a tiranilor turci. El se mulţumeşte să filozofeze naiv asupra soartei nestabile, care n-a lăsat mortului, din toată averea, nici patru coţi de pînză pentru înmormîntare şi încheie cu o urare creştinească. Cîntecul l-a interesat între alţii pe F. J. Sulzer, care aminteşte de el în *Geschichte des transalpinischen Daciens*: „Scena aceasta lugubră, spune Sulzer, a fost povestită cu atît mai multe contraziceri, cu cît erau de faţă mai puţini martori oculari. Se spune că capugiul ar fi remis domnului sentinţa de moarte şi că vodă ar fi avut cu capugiul un schimb de cuvinte şi că ar fi rostit chiar o lungă pledoarie întru apărarea sa. Basmul acesta a fost prins într-un cîntec în versuri, din care amintesc cuvintele pe care Ghica le adresa capugiului :

Io siint pus domn de trei krai
Kum t'indresneschdy se me tai?"

Mihail Kogălniceanu mai atribuie, fără dovezi, lui Enachi Kogălniceanu şi nişte *Stihuri asupra peirei lui Manolachi Bogdan vel vornic, şi a lui Ion Cuza biv vel spătar, carii cu urgie împărătească şi de sabia domnească s-au săvîrşit în domnia măriei sale Constantin Dimitru Moruz voevod în anul 1778, august 18.*

Vina lui Manolachi Bogdan şi a lui Ion Cuza era de a fi trimis nişte pîri, ieftale sau arzuri, împotriva lui Constantin Moruzi, paşei de la Bender, lui Suliman Efendi. Scrisorile erau scrise de Dărmănescu şi semnate de Bogdan şi Cuza în numele mai multor boieri, printre care logofătul Bălănescu, Canta spătarul şi căminarul Romano. Acesta din urmă a fugit în ţara nemţească, iar domnitorul a osîndit numai pe capii complotului : Bogdan şi Cuza. Marele armaş Balş dovedindu-se fricos, funcţia de călău a fost încredinţată unui osîndit de drept comun, căpitanului Pavel. Relatarea execuţiei este plată, dar tînguirea lui Bogdan pe tema sorţii nestatornice conţine un mic fior poetic asemănător cu cel din *Viaţa lumii* de Miron Costin :

O, prea mincinoasă lume,
Vrednică de acest nume;
O, lume prea ticăloasă,
Cum mă desparţi de-a mea casă;
O, lume amăgitoare,
Şi de grabă peritoare;
O, lume vremelnică
Viaţă netemelnică.

De asemenea, atrag atenţia reflecţiile morale ale autorului asupra măririlor lumeşti :

Nici înălţimea
Nu este fără pogorîre,
Înălţatul în veac mult,
Coborîtul într-un minut.

În total însă, poemul de 618 versuri este prolix.

BIBLIOGRAFIE

§ *Cîntecul lui Constantin vodă* publicat de Gr. Crețu, în *Convorbiri literare*, IX, 1875, p. 329—331 (versiunea din 1730); ed. Ion Bianu (versiunea din 1809), în *Buletinul comisiei istorice a Romîniei*, I, 1915, p. 309—314.

§ *Stihuri asupra domnului Grigorie Ghica, voevod al țării Moldovei* de Enachi Kogălniceanu; *Stihuri asupra peirei lui Manolachi Bogdan, vel vornic și a lui Ion Cuza, biv vel spătar...*, de Enachi Kogălniceanu, în M. Kogălniceanu, *Letopisețile Moldaviei și Valahiei*, III, Iași, 1846; ed. II, București, 1874.

§ C. C. Giurescu, *Istoria lui Iordache Stavarache biv vel spătar și bași-capuchihaia al Țării Muntenești, S-au scris la anii 1767, iunie 22*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927; C. N. Mateescu, *Însemnări pentru povestea versificată Istoria lui Iordachi biv vel spătar*, în *Arhivele Olteniei*, VII, 1928; p. 412—413.

§ *Istoria Țării Romînești de la leatu 1769*, în *Rev. ist.* IV, 1918, nr. 4—10, p. 157—162 (ed. N. Iorga); în *Dacoromania*, V, 1927—1928; p. 509—616 (ed. N. Drăganu).

§ *Istorie de patima Galaților, 1769, ed. Gr. Crețu*, în *Convorbiri literare*, IX, 8 din 1 noiembrie 1875.

§ Emil Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor rimate*, în *Cercetări literare*, II (1936), p. 1—54.

§ N. A. Ursu, *Un poem romînesc din secolul al XVIII-lea închinat armatei ruse eliberatoare*, în *Iașul nou*, 1953, nr. 3—4, p. 211—218.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Cu Dosoftei în Moldova și cu Antim Ivireanul în Muntenia se încheie o epocă de înflorire a literaturii religioase, cum nu cunoscuse pînă atunci cultura romînească veche. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primele două decenii ale celui următor se tipăriseră un număr mare de cărți bisericești (printre ele, un loc aparte trebuie acordat *Bibliei* din 1688 și *Psaltirei* în versuri), oratoria de amvon atinsese una din culmile sale în persoana lui Antim Ivireanul, iar în procesul de pătrundere a limbii romînești în biserică se făcuseră, de asemenea, pași înainte prin activitatea episcopului de Rîmnic, Damaschin. Pentru a se realiza versiunea romînească integrală a ultimei cărți importante de ritual, *Mineiele*, trebuiau să treacă mai bine de cincizeci de ani de la moartea lui Damaschin. Prin *Mineiele* tipărite de episcopii Chezarie și Filaret între 1776 și 1780, Rîmnicul va ajunge, pentru a doua oară în cursul secolului, locul unde se desfășoară o importantă acțiune de traducere și difuzare a literaturii religioase.

Puține date trebuie reținute din biografia lui Chezarie, înainte de urcarea sa în scaunul episcopiei de Rîmnic, în anul 1773. Își face studiile cu dascălul Turnavitu, ajungînd să cunoască limbile greacă, latină, rusă și, ceea ce era destul de rar în vremea sa, și franceza. S-a dovedit un sprijinitor al culturii, cheltuind mari sume de bani cu școlile, tipografia și cu diferite opere bisericești și filantropice.

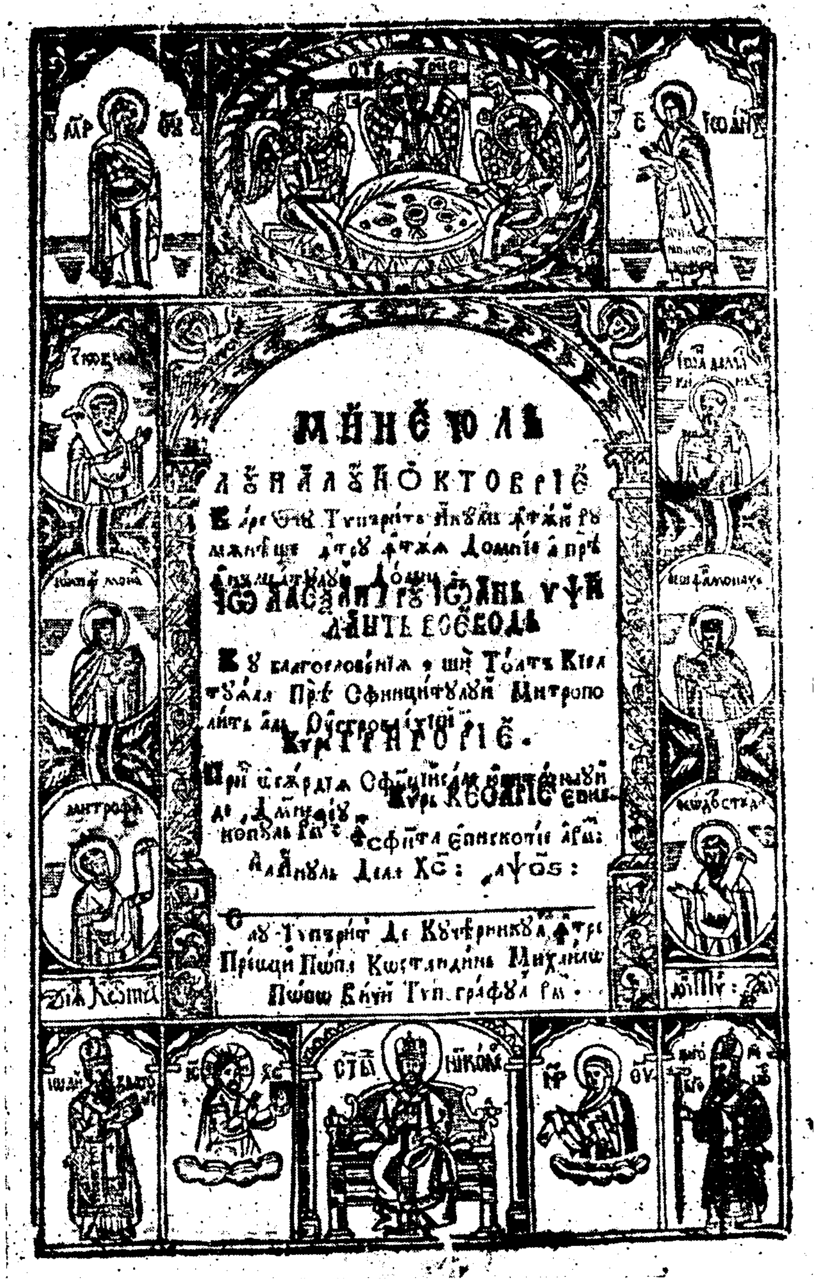

Pagină din *Mineiul pe luna octomlrie* (filă de titlu).

Pentru cunoaşterea profilului său spiritual e interesantă corespondenţa purtată cu Constantin Hagi Pop din Sibiu. Din ea aflăm că pe lîngă materialele de primă necesitate pentru tipografia din Rîmnic, negustorul ardelean era solicitat să procure ierarhului unele cărţi şi reviste. Astfel, Chezarie primeşte diferite „gazeturi sau mercurii“ franţuzeşti, printre care un *Mercure historique, littéraire et politique*. Lecturile acestea profane, neobişnuite pentru o înaltă faţă bisericească (deoarece în ele răsunau ecouri ale filozofiei iluministe), trădează un spirit stăpînit de o remarcabilă curiozitate intelectuală. O lucrare cerută cu insistenţă de Chezarie, dar care nu i se poate procura, e *Enciclopedia* lui Diderot şi d'Alembert (*Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des mêtiers*); în lipsa ei, în 1778 episcopul reclamă trimiterea unei noi publicaţii, al cărei titlu e elocvent: *Journal encyclopêdique de libre propagande philosophique.*

E, fireşte, greu de găsit un ecou distinct al acestor lecturi în scrierile episcopului, cum ar fi, de exemplu, în prefeţele la *Minee*. Chiar dacă parcurgerea unei cărţi nu implică o adeziune la ideologia ei, simplul interes pentru asemenea tipărituri profane singularizează figura acestui ierarh între toţi contemporanii săi.

Traducerea *Mineielor* trebuie să-l fi preocupat de mulţi ani pe Chezarie, presupunere confirmată de apariţia succesivă a primelor volume, şi ea mergea spre sfîrşit în 1779, cînd el mărturiseşte că ultimele şase volume erau în lucru. Cel dintîi, *Mineiul* [pe] *luna lui octombrie*, apare în 1776, urmat în 1778 de *Mineiul* pe noiembrie, iar în anul următor de *Mineiele* pe decembrie, ianuarie, februarie şi martie. Pentru traducere, Chezarie se adresează limbii greceşti, aşa cum făcuse la timpul său şi Mitrofan. Se poate spune ca traducerea lui Chezarie este, pînă la un punct, o reluare a versiunii din 1698 şi o întregire a ei. Spre deosebire de opinia acreditată pînă astăzi, *Mineiele* lui Chezarie nu reprezintă o traducere pe deplin nouă a întregului text grecesc. Compararea atenta a celor două ediţii arată că în privinţa cîntărilor şi a vieţii sfinţilor, Chezarie nu face decît să reproducă, de cele mai multe ori, cuvînt cu cuvînt, textul din 1698, operînd uneori mici modificări, neînsemnate pentru fondul traducerii. Constatarea aceasta nu scade însă meritele episcopului din Rîmnic. Într-adevăr, cîntările, partea fundamentală a *Mineielor*, sînt traduse acum pentru întîia oară de Chezarie.

Un mare interes prezintă pentru cercetătorul de astăzi cele şase prefeţe pe care le aşaza episcopul în fruntea volumelor tipărite de el. Astfel, în prefaţa la *Mineiul* pe noiembrie, el încearcă o periodizare a istoriei muntene şi ajunge a stabili următoarele trei epoci principale: epoca războaielor (luptele dintre daci şi romani), epoca de construire a mănăstirilor şi epoca traducerii cărţilor bisericeşti în romîneşte, începută sub Matei Basarab şi încheiată de episcopul Damaschin. Cea mai importantă şi mai durabila dintre acţiuni i se pare cea din urmă: „Şi această slavă nu să supune vremii, precum zidurile mănăstireşti stricăciunii, ci aduce vreame şi stă împreună cu curgerea soarelui, înnoindu-se cu tiparul carele... dă nestricăciune la lucrurile lumii stricăcioase“.

În *Mineiul* pe ianuarie, face consideraţii asupra datinii pămîntene de a schimba dregătoriile la începutul anului şi o pune în legătură cu obiceiul similar al romanilor. Prilejul e binevenit pentru a afirma cu mîndrie descendenţa noastră romană: „Aflu linia neamului romînesc din vechi trăgîndu-se din slăvit neam al romanilor (valahii numindu-se după limba slavonească), a căror slavă au strălucit împreună, unde și-au întins și soarele razele".

Tot aici găsim interesante analogii între natură și societate ca o ilustrare a cunoscutei teme *fortuna labilis*. Creșterea și declinul sînt procese specifice naturii, crede Chezarie, totul este într-o continuă transformare, tinzînd spre distrugerea finală. Stelele, luna, oceanele, pămîntul se supun acestei legi implacabile. La fel, viața omului cunoaște elanul tinereții, urmat de declinul ultimei vîrste. Alcătuirile omenești, cetățile, statele înregistrează perioade de înflorire, urmate de epoci de decădere, și Chezarie apelează la istoria universală pentru a-și întări afirmațiile (Anatolia, Asiria, Iudeea, Egiptul, Grecia și, în epoca sa, Polonia). Explicabilă, în parte, prin Biblie, această concepție organicistă a istoriei a putut totuși suferi influența ideilor lui Montesquieu, prezente în publicațiile urmărite cu atîta interes de Chezarie.

În primele zile ale anului 1780, Chezarie muri pe neașteptate, așa încît ultimele șase volume ale *Mineielor*, apărute în cursul acestui an, poartă pe foaia de titlu numele urmașului său, Filaret. Care e partea de contribuție a acestui episcop grec (foarte puțin cunoscător al limbii romîne, afirmă N. Iorga), la traducerea *Mineielor*, e destul de greu de precizat. Între a urma indicațiile din titlu și din prefață, și a-l considera drept traducător al ultimelor *Mineie*, și a-i nega orice rol în această privință, cum face N. Iorga, e de găsit o cale de mijloc. Acest om instruit, care va ajunge mai tîrziu mitropolit și solicită la rîndul său „Mercurii" franțuzești din străinătate, va fi dus la bun sfîrșit traducerea celor din urmă cărți, începută, cum am văzut, sub Chezarie.

Mineiele se deosebesc de scrierile religioase contemporane și prin limba lor. În această privință, trebuie remarcată orientarea autorilor spre vorbirea populară, de unde provin numeroase cuvinte, expresii și construcții tipice, precum și spre neologismul romanic.

Reproducînd unele părți din *Mineiele* din 1698, Chezarie și Filaret se remarcă prin tendința de a părăsi unele forme mai vechi și a se apropia de limba contemporană (*citenie*, *spășeaște*, *derept*, *derept că*, *den* sînt înlocuite cu *citire*, *mîntuiaște*, *drept*, *pentru că*, respectiv *din*). Datorită acestor trăsături și, în special, apropierii de limba populară, *Mineiele* s-au bucurat de o răspîndire considerabilă, pînă dincolo de granițele Țării Romînești (*Mineiele* de la Budapesta din 1804—1805 sînt o reproducere a celor de la Rîmnic) și au jucat un rol însemnat în istoria limbii romîne literare.

Cu totul sporadică în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, tipărirea cărților religioase în Moldova ajunge la o perioadă de înflorire în timpul Mitropolitului Iacob Putneanul. Ieșit din mijlocul vechiului focar de cultură care a fost timp de secole mănăstirea Putna, Iacob e ales mitropolit în 1750. Păstoria lui, nu prea îndelungată și întreruptă prin intrigi domnești, a durat totuși zece ani, interval în care talentul său de organizator și de îndrumător cultural a putut să arate măcar o parte din adevărata lui măsură.

Un merit de frunte și-a asigurat mitropolitul prin reorganizarea activității religioase și culturale a mănăstirilor moldovenești și prin eforturile întreprinse pentru dezvoltarea învățămîntului. Însărcinat de Ioan Teodor Calimah să redacteze, împreună cu ecleziarhul bisericii din Constantinopol, probabil C. Daponte, un raport asupra situației învățămîntului din Moldova, Iacob se remarcă prin justeţea criticilor şi prin soluţiile de îmbunătăţire pe care le aduce. Autorii raportului se ridică împotriva obiceiului boierilor de a-şi lua copiii din şcoli la plecarea din Moldova şi, mai ales, împotriva tendinţei aceleiaşi clase de a-şi plasa copiii în funcţii şi demnităţi înainte ca aceştia să-şi fi acumulat în şcoli cunoştinţele trebuincioase. Un pericol pentru înaintarea învăţămîntului public îl văd raportorii în activitatea profesorilor particulari. Măsurile preconizate în raport sînt radicale şi adesea surprinzătoare, dacă avem în vedere persoanele de la care porneau. Astfel, ei cer, pe lîngă interzicerea activităţii profesorilor particulari, şi desfiinţarea şcolilor de pe lîngă mănăstiri, rămînînd să funcţioneze şcoala domnească din Iaşi, unde învăţămîntul urma să dureze şase ani.

În timpul cît a fost mitropolit, imprimarea cărţilor religioase a cunoscut un nou avînt. Faţă de numărul neînsemnat de lucrări apărute în epoca precedentă, cele 15 cărţi tipărite la Iaşi între 1750 şi 1760 înseamnă foarte mult. Atenţia permanent acordată tipăriturilor o mărturiseşte Iacob, în prefaţa la *Penticostarul* din 1753 : de cînd a ajuns mitropolit, spune el, „nu puţină grijă avem, nici am contenit dintru a noastră neputinţă, a nu ne sili cu bună lucrare aceştii de obşte trupeşti şi sufleteşti folosinţe a tipografiei“.

Ca şi Damaschin, fostul episcop al Rîmnicului, el întreprinde traducerea în romîneşte şi tipărirea cărţilor bisericeşti de ritual şi-şi motivează acţiunea prin împuţinarea cărţilor de cult, dintre care cea mai mare parte erau neînţelese de credincioşi, fiind tipărite în limbi străine. Dintre lucrările ieşite din tipografia Mitropoliei în această epocă, amintim, pe lîngă *Penticostarul* însemnat mai sus : *Sinopsis adecă adunare a celor şapte taine* (1751), *Tîrnosanie* (1752), *Molitvenic* (1754), *Antologhion* (1755), *Liturghier* (1759).

Grija permanentă pentru învăţămînt o manifestă Iacob şi în prefeţele la *Sinopsis adecă adunare de multe învăţături* (1757) şi la *Bucvar* (1755). El subliniază necesitatea instrucţiunii şi îndeamnă părinţii să-şi dea copiii la carte.

În 1760, Iacob e silit să părăsească scaunul mitropolitan, pentru a face loc lui Gavril, mitropolit al Salonicului şi frate al domnitorului Ioan Teodor Calimah. Retras la mănăstirea Putna, unde de altfel moare în 1778, fostul mitropolit depune toate străduinţele pentru a reorganiza activitatea vechii mănăstiri. Un merit important în această privinţă revine şi arhimandritului mănăstirii din acea epocă, Vartolomeu Măzăreanu.

Figura acestui călugăr este una din cele mai interesante pe care le cunoaşte viaţa bisericească şi culturală a Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Se naşte, probabil, între 1720 şi 1725. Formaţia sa bisericească e legată de mănăstirea Putna şi, în particular, de persoana mitropolitului Iacob. În 1757, îl găsim, ca arhimandrit al Putnei, la Kiev, de unde aduce obiecte bisericeşti necesare mănăstirii. Treisprezece ani mai tîrziu, e egumen la Solca şi membru al delegaţiei moldovene pornite la Petersburg să aducă mulţumiri Ecaterinei a II-a pentru eliberarea ţării de sub turci. Războiul ruso-turc dintre 1768 şi 1774 era în plină desfăşurare. Fervent rusofil, Măzăreanu vedea în Rusia forţa capabilă să scoată Moldova de sub dominaţia otomană.

De la Petersburg, unde zăboveşte mai multe luni, Măzăreanu se întoarce cu odoare bisericeşti şi cu traducerea din ruseşte a unei *Liturghii arhiereşti*, dar şi cu o însemnare a călătoriei sale. Fragmentar şi, evident, lipsit de intenţii literare, jurnalul nu e lipsit de interes pentru precizarea unor aspecte ale personalităţii sale. De altfel, împreună cu notele preotului bănăţean Mihail Popovici asupra călătoriilor făcute în Rusia (1770—1771) şi cu memorialul boierului B. Ştirbei, plecat la Karlsbad, acesta însă, mai tîrziu, în 1796—1797, însemnările lui Măzăreanu sînt prefigurări modeste ale relaţiilor de călătorie care au urmat în număr tot mai mare după *Însemnare a călătoriei mele* a lui Dinicu Golescu.

Din 1775 îl găsim din nou în fruntea mănăstirii Putna, unde, în 1779, îşi dictează diata, temîndu-se de apropierea morţii, care, după unii, n-a întîrziat mult, după alţii însă s-a petrecut la începutul secolului următor, la o vîrstă patriarhală.

Lista lucrărilor traduse, copiate sau compilate atribuite pînă în prezent lui V. Măzăreanu este impresionantă. Reproducerea ei ar da o indicaţie asupra activităţii desfăşurate de fostul arhimandrit al Putnei. Semnificativ este nu numai numărul lucrărilor, ci şi direcţiile în care ele sînt orientate. Om de vastă cultură „îndreptător al şcoalelor domneşti, episcopeşti şi mănăstireşti a Moldovei“, Măzăreanu a tradus sau copiat în primul rînd scrieri bisericeşti, dintre care amintim : *Cartea sfîntului Isihie*, *Cartea sfîntului Teodor*. *Catihizis în scurt*, *Cazania lui Athanasie, episcopul Tferului la anul nou* (din ruseşte), *Liturghia arhierească* (din ruseşte), *Slujbă a sfîntului şi marelui mucenic Procopii*, *Patima sfîntului şi marelui mucenic Procopii* etc.

Activitatea lui Măzăreanu depăşeşte domeniul bisericesc. Compilaţia cronicilor, practicată în istoriografia romînească a secolului al XVIII-lea, l-a ispitit şi pe el. Dintr-o însemnare bibliografică datînd din 1773—1774, rezultă că a alcătuit două letopiseţe de la zidire, plus unul al Moldovei, copiat în 1785 de Ştefan Ţicău, o simplă înnădire a cronicilor lui Ureche, Costin şi Neculce. Ca un amănunt interesant, trebuie amintite tablourile sinoptice cu care Măzăreanu îşi însoţeşte cronica. Unul din aceste tabele, numărînd patru rubrici, se ocupă de birurile impuse Moldovei în timpul istoriei, menţionînd numele domnului care le-a instituit şi anul instituirii. În altele se interesează de moartea domnilor Moldovei (locul şi chipul cum au murit), de episcopiile din Moldova, cu însemnarea ctitorului şi a anului cînd au fost înfiinţate.

Un loc aparte trebuie acordat *Istoriei mănăstirii Putna* (1761), precum şi „condicilor“ unor mănăstiri moldovene, dintre care amintim *Condica sfintei mănăstiri Solcăi* (1771) şi *Condica sfintei mănăstiri Voroneţul* (1775), importante mai ales prin înşirarea şi descrierea sumară a documentelor aflate în depozitele mănăstirilor respective.

Notăm, în încheiere, titlul cîtorva opere laice ieşite din pana lui Vartolomei Măzăreanu : *Calendar mare pe 112 ani*, *Esopia* şi o *Geografie*, tradusă din ruseşte, probabil pentru şcoala de la Putna, condusă de el, unde ştim că această disciplină figura în programul de învăţămînt.

După mănăstirea Putna, un alt lăcaş monahal care cunoaşte o dezvoltare deosebită spre sfîrşitul secolului este mănăstirea Neamţului. Activitatea religioasă şi culturală desfăşurată aici a avut răsunet în întreg orientul ortodox şi a fost iniţiată de Paisie Velicikovski.

Ucrainean de origine, născut la Poltava în 1722, Paisie a fost elev al Academiei teologice de la Kiev. A părăsit destul de curînd această instituţie şi a început să peregrineze pe la mănăstirile din Ucraina şi Moldova,

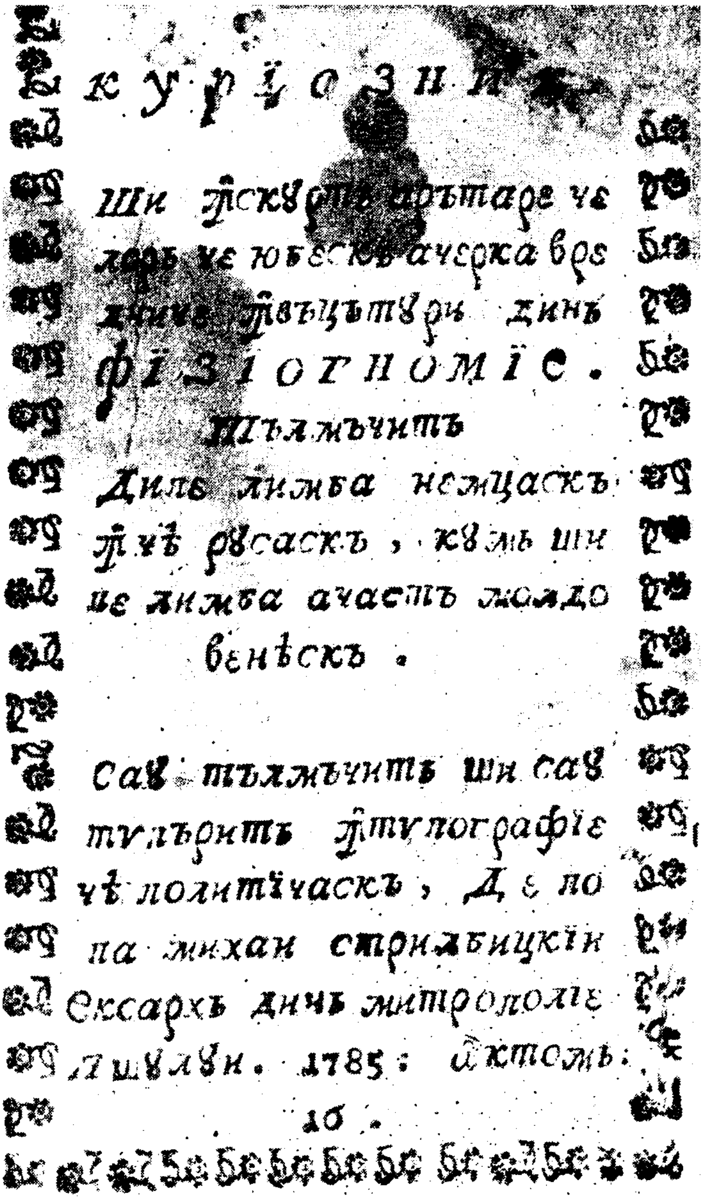

курїозник

ши ꙟскꙋртъ арътаре че
лоръ че юбескъ а черка вре
днице ꙟвъцътꙋри динъ
фїзїогномїе.
тълмъчитъ
Дипъ лимба немцаскъ
ꙟ чѣ рꙋсаскъ, кꙋмъ ши
де лимба ачастъ молдо
венѣскъ.

Саꙋ тълмъчитъ ши саꙋ
тъпъритъ ꙟ тѵпографїе
чѣ политїчаскъ, де по
па михаи стрилбицкїи
ексархъ дин митрополїе
Ꙗшꙋлꙋи. 1785: Ѡктомъ:
16.

Pagină din *Curioznică și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie.*

de unde trece în 1746 la muntele Athos, la lavra Sfîntului Atanasie şi, apoi, la mănăstirea Pantocrator. În jurul său se adună tot mai mulţi ucenici (printre care şi romîni), cu care întemeiază schitul sf. Ilie. În 1763, pleacă, împreună cu 64 de discipoli, în Moldova şi se aşază la mănăstirea Vărzăreşti, de unde trece la Dragomirna, apoi la Secu şi, în cele din urmă, la mănăstirea Neamţului, al cărei stareţ a fost din 1775 pînă în 1794, cînd moare.

În mănăstirile pe care le-a condus, Paisie a reorganizat pe noi temelii viaţa monahală. Reformele sale au fost curînd adoptate de un număr mare de mănăstiri, printre care peste o sută din Rusia, ceea ce a făcut ca, în această perioadă, mănăstirea Neamţului să devină un important centru al monahismului ortodox. Om de o vastă cultură teologică, Paisie a înscris activităţile cărturăreşti printre îndatoririle de frunte ale călugărilor. El însuşi îşi consacra cea mai mare parte a timpului traducerii cărţilor bisericeşti. Sub conducerea sa, cei peste 700 de călugări, cîţi ajunsese să numere mănăstirea, au desfăşurat o muncă remarcabilă de traducere şi multiplicare a scrierilor religioase. După Iaţimirski, din cele o mie de manuscrise cîte poseda biblioteca mănăstirii Neamţului la începutul acestui secol, 276 erau din vremea lui Paisie, iar 44 erau scrise de mîna lui. Dintre operele traduse de Paisie, menţionăm o *Teologie a sfîntului Ioan Damaschin*, *Viaţa sfîntului Grigore Sinaitul*, *Operele ascetice ale lui Isac Sirul* şi altele. Trebuie amintită, de asemenea, corespondenţa purtată de Paisie cu privire la diferite probleme ale vieţii şi credinţei creştine, din care o parte a fost reprodusă în cartea *Adunarea cuvintelor pentru ascultare*, apărută la mănăstirea Neamţului în 1817.

Paisie a lăsat în urma sa o şcoală numeroasă. Dintre discipolii care se consacrată ocupaţiilor literare, cei mai însemnaţi sînt Gherontie, Ştefan Ierodiaconul, Isac „dascălul şi schimonahul“, Rafail. Începînd cu primii ani ai secolului al XIX-lea, la mănăstirea Neamţului porneşte o activitate tipografică intensă. În 1800, mănăstirea primise în dar o presă din partea protopopului Mihail Strelbiţki, care iniţiase pe doi din călugări în meşteşugul tipografiei.

În momentul cînd Strelbiţki vizita mănăstirea Neamţului, cariera lui se apropia de sfîrşit. Descendent al unei vechi familii de gravori ruşi de origine poloneză, Mihail Strelbiţki se stabileşte în Moldova înainte de 1756. Protopop şi exarh în Mitropolia Iaşului în 1777, econom în 1786 şi protoiereu în 1789, Strelbiţki datorează aceste titluri activităţii de tipograf şi gravor, desfăşurată timp de patruzeci de ani. Încercînd să înjghebeze o tipografie proprie, el peregrinează la Dubăsari şi Moghilev, oscilînd între aceste două centre şi revenind între 1788 şi 1794 la Iaşi, unde-şi întemeiază, de asemenea, un aşezămînt propriu. Se stabileşte, în cele din urmă, la Moghilev (unde moare probabil la 1805), dar păstrează strînse legături cu Moldova, cum s-a văzut mai sus.

În afara activităţii de tipograf, Strelbiţki s-a remarcat, de asemenea, ca legător de cărţi şi ca gravor. E greu de stabilit rolul său în traducerea unora dintre lucrările pe care le-a imprimat[1].

Activitatea tipografică a lui Strelbiţki începe cu un *Ceaslov* (Iaşi, 1772) şi se încheie, după datele cunoscute pînă în prezent, cu *Psaltirea*, apărută la Moghilev, în 1796. Cum e normal, lista tipăriturilor ieşite din mîna lui

---

[1] Datele obiective nu permit să reţinem din lista comunicată de D. Dan, în studiul asupra lui Strelbiţki, decît o singură traducere, asupra căreia ne vom opri mai încolo.

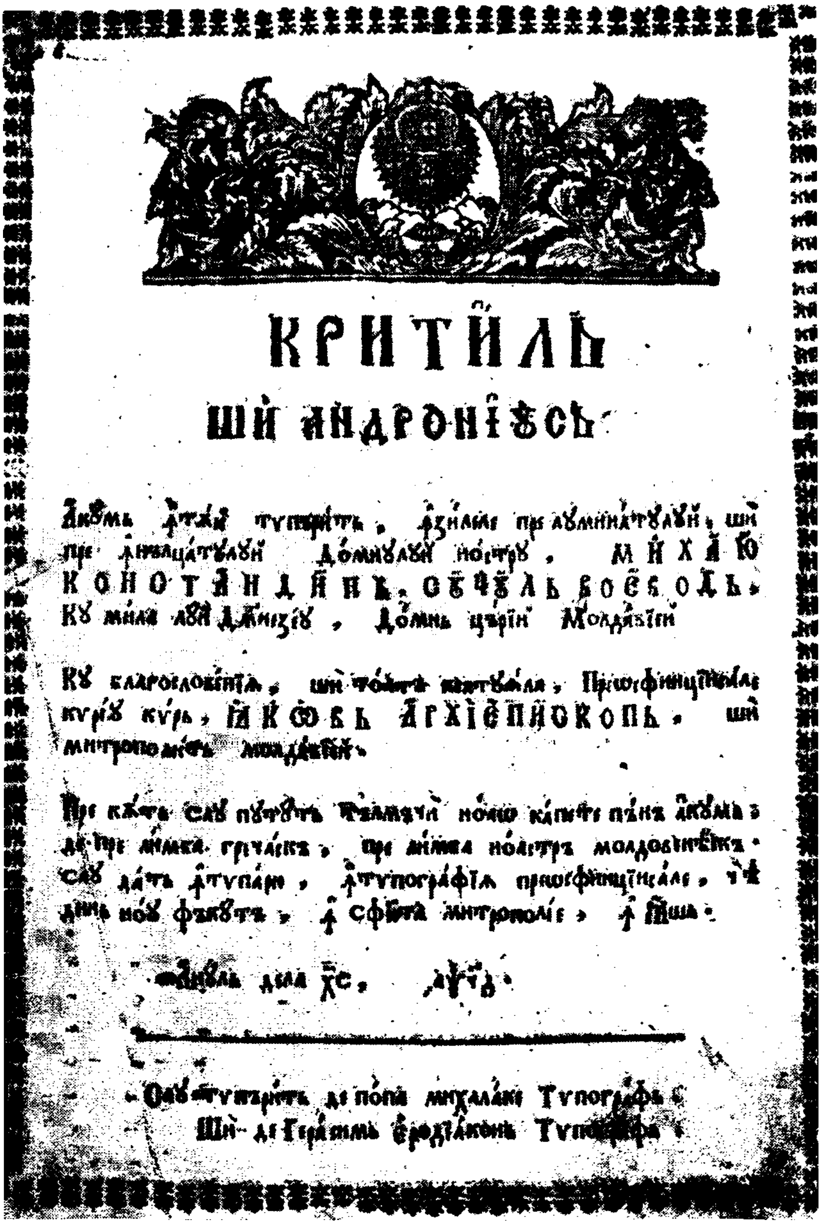

КРИТИЛЪ
ШИ АНДРОНІȢСЪ

Акȣмь ꙟтѫю тѷпърітъ, ꙟзилеле пре лȣминатȣлȣи, ши пре ꙟналцатȣлȣи Домнȣлȣи нострȣ, МИХАИЛ КОНСТАНДИНЪ СȢЦȢЛЬ ВОЕВОДЪ, Кȣ мила лȣи Дȣмнезеȣ, Домнь цѣрій Молдавїей

Кȣ благословенїа, ши тоатъ кѣлтȣала, Преосфинцїей сале кѵрїȣ кѵръ, ІАКОВЪ АРХІЕПИСКОПЪ, ши митрополитȣ Молдавїей.

Пре каре сау пȣтȣтъ ꙟвѫцѫчи нȣмаи кѫциве пѫнъ акȣма з де пре лимба гречѣскъ, пре лимба ноастръ молдовенѣскъ. Сау датъ ꙟтипари, ꙟтипографїа преосфинцїей сале, чѣ де нȣ фъкȣтъ, ꙟ сфѫнта митрополїе, ꙟ Ешь.

Анȣль дела Хс, ,аѱчд.

Сау тѷпърітъ де попа Михалаки Тѵпографъ:
Ши де Герасимъ Ієродїаконъ Тѵпографъ.

Pagină din *Critil și Andronius* — Iași 1794.

și adesea împodobite cu gravuri semnate de el numără, înainte de toate, opere religioase. Semnalăm cîteva din cele aproape douăzeci de titluri ale bibliografiei : trei *Ceaslove* (Iași, 1772, 1792, Dubăsari, 1794), două *Catavasiere* (Iași, 1778, 1792), patru *Psaltiri* (Moghilev, 1776, 1796, Iași, 1784, 1790), un *Octoih* (Iași, 1786) și un *Molitvenic* (Iași, 1785), precum și o lucrare în rusește : Изслѣдованіе христіанства (Iași, 1790).

Printre lucrările tipărite de Strelbițki se găsește o *Curioznică și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie* (Iași, 1785), pe care protopopul o traduce din rusește, probabil după o versiune a cunoscutei opere a lui Lavater, *Physiognomische Fragmente* (Winthertur, 1774—1778), care a exercitat o influență destul de mare asupra timpului său, între altele asupra lui Balzac și asupra lui Goethe. Dintre celelalte tipărituri laice ale lui Strelbițki, amintim *Istoriia a Alexandrului celui mare din Machedoniia, și a lui Darie din Persida a împăraților* (Moghilev, 1796), *Critil și Andronius* (Iași, 1794, cunoscutul roman *El Criticón* de Baltazar Gracián) și, probabil, *Calendaria pe 112 ani*, una din primele publicații de acest gen, atît de răspîndite la începutul secolului următor.

Un loc aparte trebuie acordat manualului ruso-romîn de conversație *Домашнїе разговоры россїискїе и молдавскїе* (Iași, 1789) și în deosebi *Lecționei* lui Toader Scoleriu și vocabularului ruso-romîn, anexă a *Lecționei*, apărute în același an, cu tiparul lui Strelbițki. Aceste lucrări prezintă importanță atît pentru cercetătorii relațiilor culturale romîno-ruse, cît și pentru cei ce studiază istoria lucrărilor de gramatică și de lexicografie romînească.

Pentru literatura religioasă, sec. al XVIII-lea însemnează epoca de desăvîrșire a traducerii cărților de ritual în romînește. Cărțile mixte slavo-romîne devin din ce în ce mai rare, pentru a dispărea cu totul în jurul anului 1750. Răspîndirea largă a tipăriturilor religioase, după această dată, nu a rămas fără rezultat asupra limbii literare. Într-o epocă de exagerată creștere a influenței neogrecești și turcești, cărțile religioase au răspîndit o limbă ferită de împestrițări lexicale și relativ unitară.

Cu toată expansiunea din a doua jumătate a secolului, literatura religioasă cunoaște, spre sfîrșitul intervalului, concurența tot mai puternică a literaturii laice. Tipografiile în care se imprimau pînă nu de mult aproape exclusiv cărți bisericești răspîndesc acum tot mai numeroase opere profane : traduceri de lucrări științifice sau beletristice, codice de legi și cîteodată, chiar producții originale. Însăși opera unor prelați arată o deschidere spre teme laice. Cazul lui Amfilochie e elocvent în acest sens. Episcop de Hotin, el traduce, în cursul scurtei sale păstorii, trei lucrări, dintre care numai una bisericească. Operele prin care Amfilochie a rămas în istoria literaturii (*De obște gheografie* și *Elementi arithmetice*) nu aparțin literaturii bisericești și trebuie studiate în alt capitol. Prin traducerea *Mineielor*, Chezarie de Rîmnic ține de sfîrșitul literaturii vechi. Prin idei și orientare intelectuală, el este unul din cei ce deschid epoca nouă a literaturii.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria literaturii romîne în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, Bucureşti, 1906 (Extras din *Analele Academiei Romîne*, seria II, tom. XXVIII, memoriile secţiunii literare) ; N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, II, 1928 ; Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, I, Bucureşti, 1961 ; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945.

§ M. Alexandrescu, *Viaţa şi activitatea lui Filaret II, mitropolitul Ungro-Vlahiei, 1792—1793*, Bucureşti, 1898.

§ V. A. Urechia, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanul (1720—1780), Notiţă biografică şi bibliografică*, Bucureşti, 1889 (Extras din *Analele Academiei Romîne*, seria II, tom. X, memoriile secţiunii literare) ; Dimitrie Dan, *Arhimandritul V. Măzăreanu, Schiţă bio- şi bibliografică cu mai multe anexe*, Bucureşti, 1911 (Extras din *Analele Academiei Romîne*, seria II, tom. XXXIII, memoriile secţiunii literare) ; O. Densusianu, *O falsificare literară, Panegiricul lui Ştefan cel Mare* (atribuit de N. Iorga lui Vartolomei Măzăreanu), în *Viaţa Nouă*, an V (1909), p. 278—285.

§ Serghie Cetfericov, *Paisie staretul mănăstirii Neamţu din Moldova*, trad. din ruseşte de Nicodim, patriarhul Romîniei, ed. II, Mănăstirea Neamţu, 1943 ; V. Felea, *Paisie şi paisianismul*, Cluj, 1940 ; Paul Mihail, *Stareţul Paisie de la Neamţ, Înnoitorul monahismului* în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 1962, nr. 5—6, p. 409—417.

§ Emile Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strělbickij*, Paris, 1905 ; Dimitrie Dan, *Protopopul Mihail Strelbiţki, Schiţă biografică şi bibliografică*, Cernăuţi, 1912.

§ Alexandru I. Ciurea, *Leon Gheucă*, Chişinău, 1942, *Acelaşi*, *Iacov Stamati* (1749—1803), Iaşi, 1946.

CĂRŢI POPULARE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

În sec. al XVIII-lea, prin influenţa elenismului şi prin legăturile cu Rusia, s-au tradus şi retradus cele mai multe cărţi populare care, prin circulaţia lor, au dat un serios impuls literaturii culte din prima jumătate a secolului următor şi de mai tîrziu. În lipsa unei tradiţii literare beletristice originale, aceste cărţi au constituit pentru scriitorii noştri, multă vreme, modele clasice, pătrunzînd nu mai puţin şi în folclor. Uşoarele prelucrări mai vechi şi mai noi alcătuiau deliciul amatorilor de literatură din masele largi ale poporului.

ARCHIRIE ŞI ANADAN

Povestea lui Archirie şi Anadan, păstrată în cca. 15 manuscrise din sec. al XVIII-lea în Biblioteca Academiei R. P. R., ne-a venit prin filieră slavă. Cea mai veche traducere cunoscută se află în ms. 577, copiat de

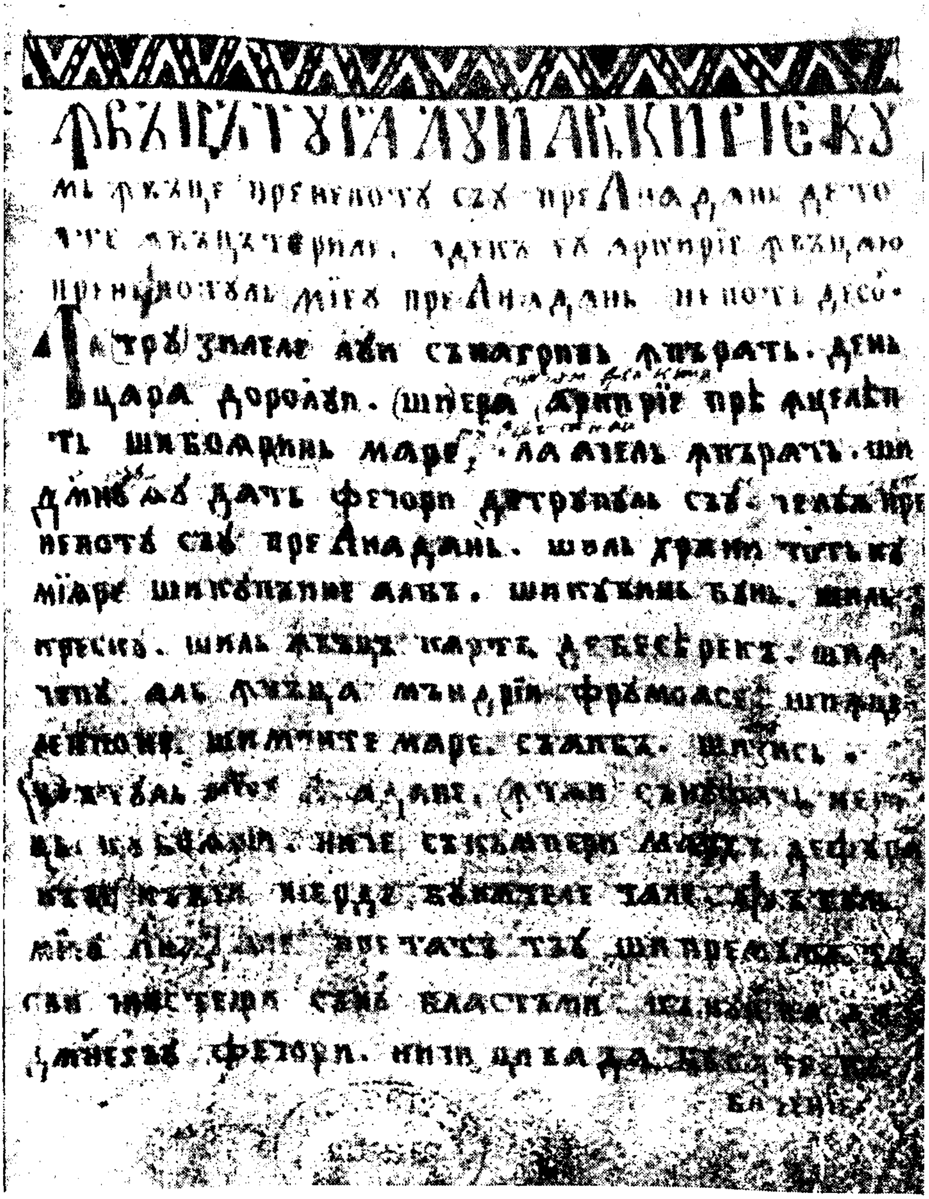

Pagină din *Archirie şi Anadan*.

ieromonahul Vartolomei, în satul Budac din Maramureş, în anul 1708. O altă copie, de Petre dascălul de la mănăstirea Aninoasa din Ţara Romînească, datează din 1717, alta publicată de Gaster, în *Journal of the Royal Asiatic Society*, din 1784. Un text complet de la jumătatea secolului al XVIII-lea (ms. 3518) a publicat Ion C. Chiţimia în 1963.

Povestea datează, după cercetările cele mai noi, din veacul al VI-lea înaintea erei noastre şi a fost stilizată în Asiria. S-au găsit, într-adevăr, într-o insulă de lîngă cataractele Nilului, unde se afla odinioară oraşul Elefantina, două suluri de papirus cu titlul: *Acestea sînt maximele lui Ahikar, un înţelept şi zelos scriitor prin care a învăţat pe fiul său.* Aici Ahikar (Archirie) se dă drept purtător al peceţilor regale sub regii asirieni Sanherib şi Asarhadon (sec. VIII-VII î.e.n.). În literatura slavă, povestea a fost tradusă în perioada macedoneană a literaturii medio-bulgare, prin sec. XI-XII.

Este un roman de curte, care pune în lumină, alături de înţelepciune, credinţa unui vasal. Archirie, sfetnicul împăratului Sinagrip (numele apar uşor alterate), neavînd copii, adoptă pe Anadan şi-l încredinţează unui dascăl, ca să-l înveţe carte. El însuşi îi dă zilnic sfaturi, sub forma unor sentinţe morale privitoare la respectul cuvenit lui Dumnezeu, părinţilor şi stăpînilor, lăcomie, zgîrcenie, călătorie, primirea oaspeţilor, carieră, însurătoare, necesare unei comportări corecte în societate. Apoi Archirie prezintă pe Anadan împăratului şi, fiind bătrîn, îl lasă în slujbă în locul său, retrăgîndu-se la casele lui. Anadan, caracter rău, dornic a moşteni mai repede pe tatăl său adoptiv, pune la cale uciderea lui. Plăzmuieşte o scrisoare ca din partea împăratului pentru Archirie, chemîndu-l cu oştile în cetate, iar împăratului îi spune că Archirie s-a răzvrătit împotriva lui. Sinagrip se înfurie şi dă ordin ca Archirie să fie omorît, dar armaşul însărcinat cu executarea osîndei îl ascunde într-o hrubă tainică. Peste puţin faraonul Egiptului, aflînd de moartea nedreaptă a înţeleptului Archirie, cere lui Sinagrip să-i trimită meşteri ca să-i zidească o cetate în văzduh, ori să-i plătească tribut. Pe cînd Sinagrip deplîngea uciderea sfetnicului său, armaşul scoate din hrubă pe bătrînul Archirie şi-l înfăţişează împăratului. Bucuros, Sinagrip îl trimite în Egipt, încredinţat că va şti să răspundă enigmelor faraonului. Archirie, sub numele de Abanan (Avecan), soseşte în Egipt şi rezolvă cu isteţie problemele puse de faraon. Cerîndu-i-se să facă o frînghie din nisip, el găureşte peretele unui grajd şi prezintă împăratului fascicolul de lumină în care se mişcă firele de praf, rugîndu-l să-şi ia singur funia. La întrebarea dacă ar putea aduce apă cu ciurul răspunde că în părţile dinspre miazănoapte, iarna, cînd ninge, poate aduce şi cu carul. În sfîrşit, enigma zidirii unei cetăţi în aer o rezolvă în chipul următor: de doi vulturi înhămaţi leagă cu sfori o ladă uşoară în care pune un copil într-o mînă cu o bucată de carne înfiptă într-o frigare, iar în altă mînă cu o mistrie. Repezind frigarea în sus, vulturii zboară după carne şi ridică lada în văzduh, de unde copilul cere împăratului cărămidă şi var „că şăd meşterii făr de lucru". Faraonul neavînd cum trimite materialele sus, se dă învins. După ce-i mai dezleagă şi cîteva ghicitori, Archirie capătă multe daruri şi încuviinţarea de a se întoarce în ţară. Acolo oferă darurile armaşului care i-a salvat viaţa, iar pe Anadan îl supune unui regim de educaţie neîndurător. Anadan se roagă de iertare, susţinînd că s-a învăţat minte, Archirie îi vorbeşte neînduplecat în pilde:

„—Ba, fătul mieu, că tu ai fostu ca lupul cînd au mersu la dascalu să înveţe carte. Iar dascalu îi zice: „Zi, lupe, A.B.V.G." Iar lupul zise:

„La miei, la iezi, la purcei“. Iar dascălu îi zise: „Căci zici lupe, aşa rău?“ iar lupul îi zise: „Învaţă-mă, dascăle, carte mai tare, că să apropie caprele de crîngu. Aşa fui şi eu cu tine“. În cele din urmă, Anadan îşi dă duhul spre a se împlini proverbul că „cine sapă groapa altuia, el cade întîi într-însa“. Acest proverb figurează (am văzut la Neculce) în Isus Sirah. Se pare că filozofia credinţii vasalului către stăpînul său din Archirie şi Anadan a trecut în *Cartea lui Tobit* din *Vechiul Testament*. Multe din maximele romanului au intrat în *Povestea vorbei* de Anton Pann.

ESOPIA

Sub numele de *Esopia* sau *Isopia* au circulat la noi, în sec. al XVIII-lea, independent şi la un loc, viaţa şi pildele legendarului fabulist grec Esop, venite pe de o parte prin influenţa bizantină tîrzie, pe de alta prin filieră rusă. Biblioteca Academiei R.P.R. posedă 15 manuscrise, cel mai vechi cuprinzînd numai *Istoria lui Esop*, fiind copiat în anul 1703 de Costea dascălul din Şcheii Braşovului. Alt manuscris, copiat în 1717 de Petre dascălul, are numai *Pildele lui Isop cu toate jiganiile*. (E acelaşi manuscris care cuprinde şi romanul *Archirie şi Anadan*). Traducerile sînt făcute, cele mai multe, din greceşte. Versiunea din 1763, a lui Vartolomei Măzăreanu, din ruseşte, conţine şi romanul şi fabulele; traducătorul omite însă unele episoade din viaţă, pentru că, explică el, „nu sînt alcătuite cu orînduială bună şi nici un folos nu au spre învăţătura firii“. Din cele 58 de fabule, numai cîteva se află şi în celelalte versiuni manuscrise romîneşti, unele nefiind chiar esopice. O caracteristică a fabulelor din versiunea Vartolomei Măzăreanu este lungimea neobişnuită a moralei (primiciania). Textul rusesc, tradus de Vartolomei a avut ca model o *Esopie* latinească cu gravuri, din cele care apăreau la începutul secolului al XVIII-lea la Amsterdam.

Regăsim una din aceste gravuri reprezentînd pe Esop „basnotvoreţ“ (Esop fabulistul), în traducerea anonimă publicată în 1795 la Sibiu, de tipograful Petru Bart, *Viaţa şi pildele prea înţeleptului Esop*, prima ediţie tipărită la noi a Esopiei.

Dacă *Archirie şi Anadan* este un roman de curte, în care vasalul, chiar condamnat la moarte, serveşte mai departe cu devotament pe împărat, *Istoria lui Esop* vădeşte, dimpotrivă, o altă concepţie despre libertate, tinzînd la eliberarea sclavului de sub exploatarea stăpînului. Prin caracterul lor didactic moralist, cele două romane au putut totuşi să fuzioneze, *Archirie şi Anadan* fiind încorporat în povestea vieţii lui Esop.

Esop, Tersit hidos la înfăţişare („grebănos şi malecos, grumajii îi era strîmbi şi nasul îi era cîrn, băcîrn, negru la obraz şi buzat şi umflat la pîntece“) şi pe deasupra gîngav, dobîndind în vis dezlegarea graiului, se pune rău cu ispravnicul stăpînului său Zinas, care-l vinde unui neguţător pe trei „mangări“. Neguţătorul e convins că dînd un nimic, a cumpărat tot nimic, într-atît sclavul îi pare de umil. Isteţia lui Esop nu întîrzie însă să se arate. Pus să ducă în rînd cu ceilalţi o povară, el şi-o alege pe cea mai grea, un coş cu pîine. Pîinea se consumă pe drum la popasuri şi curînd Esop merge slobod, în timp ce sarcinile celorlaţi cu haine şi vase nu mai scad.

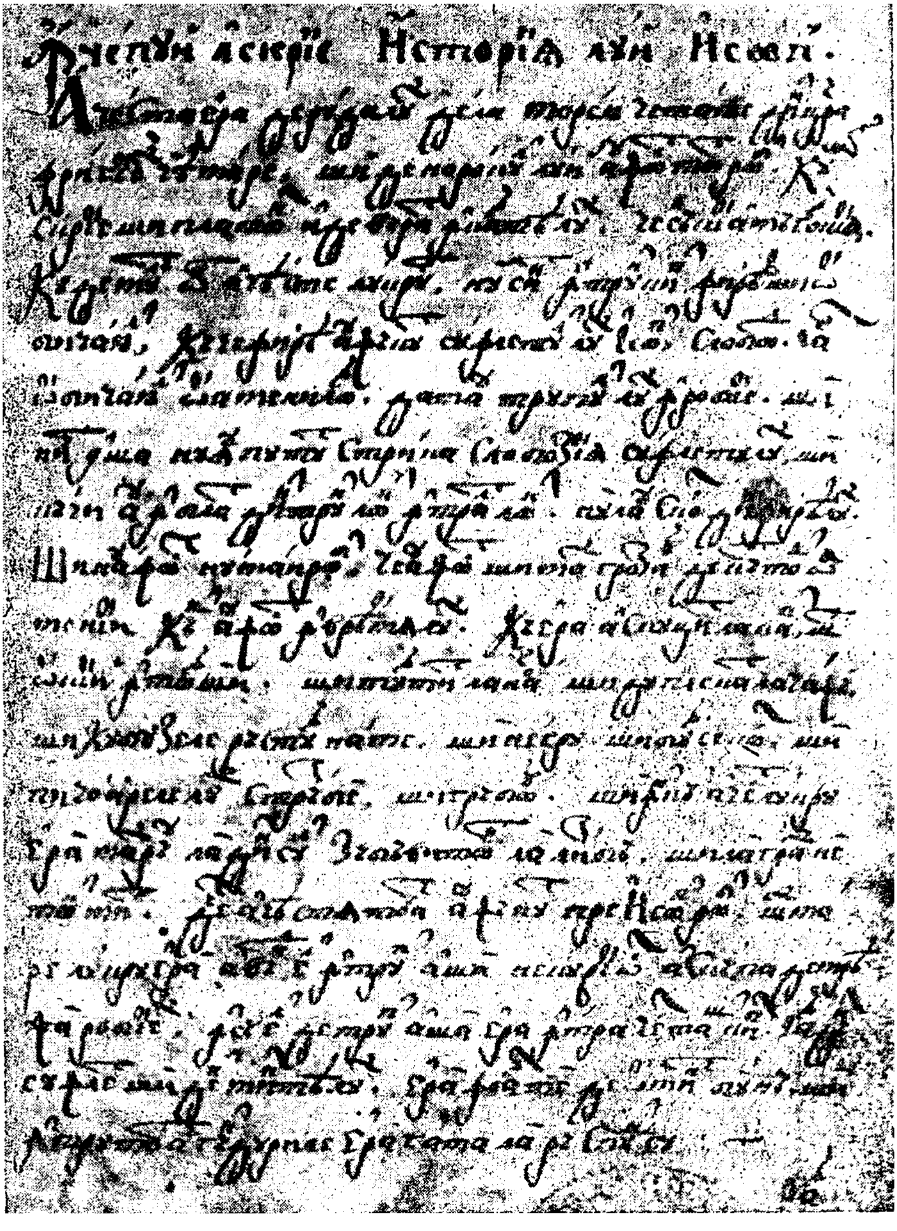

Ѫчепꙋ а скріе Историꙗ лꙋй Исопъ.

Pagină din *Esopia*.

Pînă la orașul Sam (Samos), negustorul vinde toții robii, afară de Esop, un grămătic și un psalt. Filozoful Xantos din Sam vrea să cumpere și el un sclav și se miră că negustorul a pus lîngă cei doi sclavi, care se laudă că știu toate meșteșugurile, pe un „foale cu dinți" sau „oaie de mare", nepriceput, după cum declară el însuși, la nimic. Grămăticul și psaltul fiind prea scumpi, Xantos se oprește totuși la Esop, mai ales cînd, vorbind cu el, îi observă vioiciunea spiritului. Îndemnat să se bucure, Esop răspunde că nu e mîhnit. Ce fel de om e? Precum se vede, negru. Unde s-a născut? Mama, răposînd încă din pruncia lui, nu i-a spus dacă în casă sau în tindă. Ce meșteșug știe? De vreme ce tovarășii săi au zis că știu toate meșteșugurile, lui nu i-a mai rămas nici unul. Xantos dă pe el 60 de „carași" (în alte manuscrise: asprișori) și-l duce acasă.

Ori de cîte ori are prilejul, Esop își arată ascuțimea minții, nesfiindu-se a-și bate joc de stăpînul său pe care, cu toată filozofia lui, îl pune totdeauna în inferioritate. Xantos poruncește să-i fiarbă „o linte", Esop, neieșind din cuvînt, fierbe un singur bob. Atunci Xantos îi dă poruncă să-i fiarbă patru picioare de porc și, ca să-l încerce, retrage unul. Esop băgînd de seamă lipsa, rupe piciorul unui porc viu și-l bagă în căldare. Xantos, temîndu-se ca Esop să nu fugă de frică, pune piciorul înapoi, apoi întreabă pe sclav de ce sînt cinci picioare. Liniștit, Esop întreabă la rîndu-i cîte picioare au doi mascuri și, la răspunsul lui Xantos: opt, confirmă, arătînd că în căldare se află din acestea cinci, iar în coteț trei. Trimis de Xantos să ducă o tipsie cu mîncări celei care-l iubește, adică soției, Esop dă mîncarea unei cățele. Soția aflînd insulta își părăsește soțul, dar Esop vestește în cetate că Xantos se însoară și-o aduce înapoi. Xantos, bucuros, își invită prietenii la masă și comandă lui Esop să servească „ce e mai bun". Esop, ca să-și dezbare stăpînul de a mai porunci, aduce de trei ori același fel: limbă fiartă. La observația unui oaspete că mîncînd tot limbi, o să-i doară limbile, el replică:

„...Oare ce iaste mai dulce pre lume decît limba: ori de prieteșug, ori de rugăminte, ori de dragoste, de vîndut și de cumpărat și de toate veseliile și tocmelile; de întrebări de sănătate și de spăsenie; căci cu limba pacea se tocmește, cetățile se zidesc..."

A doua zi, Xantos poftește din nou oaspeți și, pentru a evita repetarea bucatelor, poruncește sclavului să servească „ce e mai rău și mai amar". Esop aduce iarăși limbi de porc și, la protestul stăpînului, ripostează:

„— Jupîne, au doară iaste ceva mai rău și mai amar decît limba? Limba sparge cetăți mari din temelie, limba omoară, limba hulește, limba clevetește și pîrește, limba jură strîmb și toate răutățile se fac din limbă".

Xantos are fantezia să invite prin Esop la masă „un om drept și prost, carele nu știe nici un vicleșug", sperînd să găsească sclavului său o pricină de a-l pedepsi. Sfătuită de filozof, soția se oferă să spele picioarele mosafirului mojic, în nădejdea că acesta se va sfii, ceea ce urma să constituie o vină pentru Esop (de a nu fi nimerit un om „drept și prost"). Mojicul însă întinde picioarele, zicînd:

„— Spală-mi-le binișor, doamnă, că de mult nu le-am spălat".

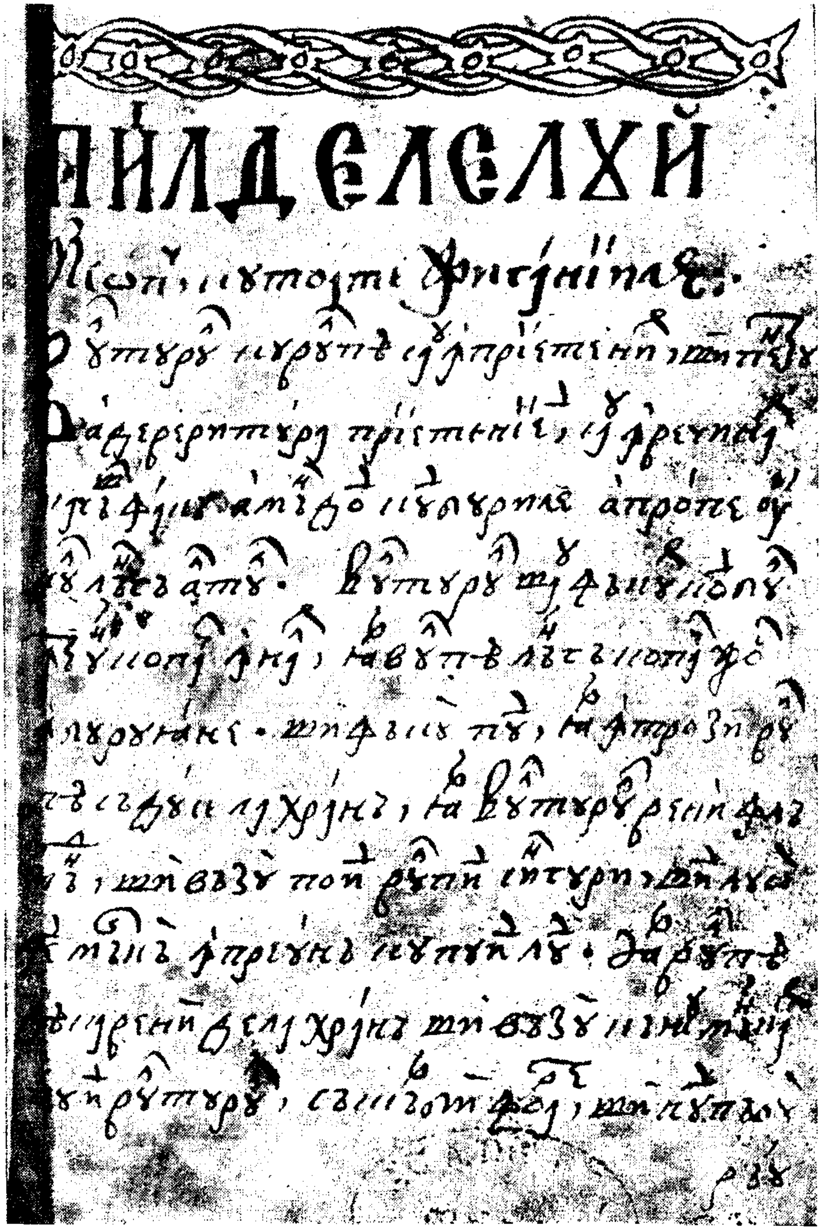

Pagină din *Pildele lui Esop.*

Apoi bea paharul de vin pe nerăsuflate, golește mîncările de pe masă, și fără să dea atenție gazdei, care certa pe bucătar că n-a gătit bine bucatele, înlocuiește pîinea cu plăcintele, surd la amenințările lui Xantos că-și va arde în foc soția, fiindcă n-a pus destul piper în ele. Abia cînd Xantos dă ordin să se ridice un rug în curte, grobianul se trezește :

„ — Jupîne, zice, fii îngăduitoriu puțintel, mă rog dumitale, pînă mă voi duce acasă, să-mi aduc și eu muierea mea de la secere și le vom arde pre amîndouo."

Esop, bineînțeles, triumfă. Stăpînul îl trimite la baie să vadă dacă nu e aglomerație. Pe drum, Esop întîlnindu-se cu mai marele cetății este întrebat unde se duce, și răspunzînd că nu știe, e băgat în temniță. I se dă drumul fiindcă, închis, spusese că într-adevăr n-a știut unde se duce, din moment ce a ajuns la închisoare. La baie toți se loveau de o piatră, pe care numai unul avu ideea de a o arunca din cale, deci Esop raportă stăpînului că acolo nu-i decît un singur „om". Xantos, văzînd destulă lume se crezu mințit, dar ca filozof acceptă explicația lui Esop. Abia cînd Xantos, în urma unui rămășag neghiob cu un prieten (se prinsese pe casa sa că va bea apa mării) cere ajutorul sclavului pentru a-l scoate din încurcătură, Esop pune condiția eliberării lui. Xantos primește și Esop dă soluția ingenioasă ca stăpînul său să pretindă celui cu rămășagul ca, pînă va bea el marea, „să oprească toate apele curgătoare cîte dau în mare". Rămășagul e anulat, dar Xantos nu pune în libertate pe Esop. Anecdota imediat următoare e o glumă împotriva superstițiilor. Xantos mînă pe Esop să se uite afară, și dacă va vedea două ciori stînd la un loc (semn bun) să-l cheme și pe el ; de va vedea numai una, să știe că e semn rău. Esop iese și vede două ciori, dar pînă ce sosește să le vadă și stăpînul, una zboară. Astfel că acesta pune să fie bătut.

„ — Vai de mine, ticălosul, se vaietă Esop. Că eu am văzut astăzi semn bun : doao cioară alăturea și mă trag să mă bată, iar Xantos a văzut semn rău : numai o cioară, și-l poftesc la ospăț să mănînce și să bea și să se veselească".

În fine, stăpînul îl iartă. Xantos poftește la un ospăț niște filozofi. Esop stă la ușă și-i întreabă „cu ce mișcă cîinele". Toți, afară de unul, se feresc să-i răspundă, deci Esop nu-i lasă să intre, explicînd a doua zi stăpînului că nu erau filozofi, de vreme ce n-au știut ce știu toți proștii.

Cu ajutorul lui Esop, Xantos găsește o comoară, dar nici la argumentul că și între robi se află mai buni decît stăpînii, măcar că rabdă săracii și pătimesc bătăi „și nevoi", nu-l eliberează decît la cererea poporului. Devenit liber, Esop merge ca sol în India și determină pe împărat să nu mai ceară tribut de la șamieni, apoi cutreieră lumea și se oprește la Vavilon. De aici încolo se intercalează în Esopia povestea lui *Archirie și Anadan*, cu deosebirea doar că Archirie se numește Esop, Anadan — Eniom, Sinagrip — Licaron și faraonul — Netinav, ca în *Alexandria*. Esop desleagă toate enigmele lui Netinav, păcălește pe sfetnici care se laudă că știu ce scrisese el într-un zapis (trecuse pe faraon dator cu o mie de talanți lui Licaron) și se întoarce în Vavilon, unde împăratul pune să i se ridice „un stîlp de aur, bolovan după chipul lui" (o statuie). Din Vavilon, Esop călătorește „la Lidiia, ce să zice acum Rumele, în părțile Atinei". La Delfi, batjocorind pe cetățeni, pe care-i găsește „mai de nimic decît toți oamenii", le stîrnește ura.

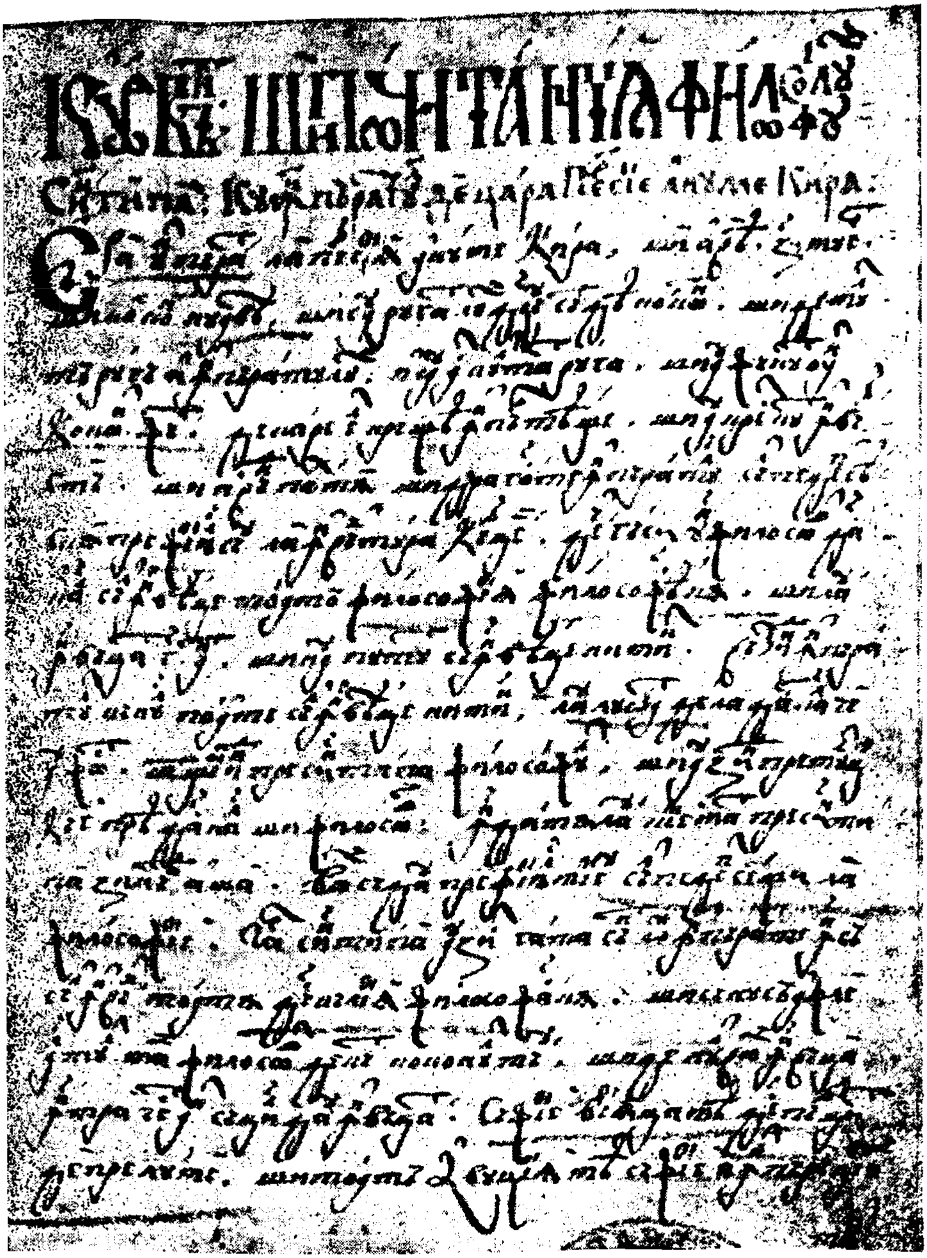

Pagină din *Sindipa*.

Delfienii îi strecoară în desagă o năstrapă (urcior) de aur din capiștea (templul) lui Apolon și, acuzîndu-l de furt, îl condamnă la moarte. Zadarnic Esop le dă cîteva pilde de avertizare, delfienii îl prăvălesc de pe o stîncă într-o rîpă.

SINDIPA

Manuscrisul din 1703 al lui Costea dascălul de la biserica Șcheilor din Brașov are, înainte de *Esopia*, textul romînesc al romanului oriental *Sindipa*, răspîndit mai ales în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, de cînd datează alte cinci copii (1780, 1781, 1784, 1786, 1796).

Sindipa este o colecție de povestiri încadrate în rama unei intrigi comune, cum e și *Halima* celebra carte de povești arabe.

Împăratul persan Kira dobîndește, după multe rugăciuni, un moștenitor. Voind să-i dea o educație aleasă, îi pune un dascăl, care timp de 3 ani se trudește fără folos cu el. Împăratul își încredințează atunci odrasla filozofului reputat Sindipa, care garantează cu capul că-l va instrui complet, în numai 6 luni. Sindipa zugrăvește învățăturile sale pe pereții unei case mari (metoda „efigiilor“) și scoate din ucenic un filozof desăvîrșit, chiar mai înainte de termen. În ziua cînd fiul trebuia să fie prezentat la curte, filozoful, consultînd horoscopul, află că moștenitorul tronului este pîndit de o mare nenorocire, dacă nu va tăcea timp de 7 zile. Ucenicul se leagă să urmeze întocmai sfatul învățătorului și nu scoate în prezența tatălui său și a curtenilor nici un cuvînt, ceea ce produce nedumerire și furie. Împăratul, bănuind o vrăjitorie, trimite după Sindipa, dar acesta, prevăzînd întîmplările, se ascunsese. Una din cele șapte soții ale împăratului, confidenta prințului, se oferă ea să-l facă să vorbească și-l aduce în iatacul ei. Deoarece prin vorbe obișnuite nu izbutește, îi declară dragoste și-i promite că va înlătura pe împărat, dacă o va lua de soție. Tînărul, tulburat, uită o clipă îndatorirea tăcerii și arată că-i va da un răspuns abia peste șapte zile. Femeia, văzîndu-se respinsă, își rupe hainele, își zgîrie fața și începe să țipe, mințind pe împărat că fiul lui a încercat s-o siluiască. Împăratul, jignit, își condamnă fiul la moarte, dar înainte de execuție cere și sfatul celor 7 filozofi de la curtea sa. Filozofii, temîndu-se ca osînda pripită să nu se întoarcă mai tîrziu asupra capetelor lor, decid ca fiecare din ei să meargă pe rînd la împărat în cîte o zi și să-l determine să renunțe la osîndă sau cel puțin să amîne execuția pînă ce, ascultîndu-i pe toți, adevărul va ieși la iveală. Timp de 7 zile (romanul e un Heptameron), filozofii spun diferite povești dovedind ipocrizia, viclenia și infidelitatea femeilor. Împăratul se lasă convins și-și iartă fiul, dar de fiecare dată intervine soția necredincioasă care, prin povestiri tot atît de meșteșugite, îi schimbă hotărîrea. În fine cele 7 zile trec și copilul, putînd vorbi se apără singur de învinuire, dobîndind iertarea definitivă. Numărul total al povestirilor cuprinse în această ramă este în versiunea romînească de 24. Cei 7 filozofi povestesc fiecare cîte două istorii, împărăteasa șapte istorii, tînărul prinț două și Sindipa una. În prelucrarea introdusă în *O mie și una de nopți*, filozofii sînt transformați în viziri și numărul lor urcă de la 7 la 40.

Romanul a fost tipărit pentru prima dată în traducere romînească la Sibiu de Ioan Bart, în 1802, sub titlul : *Istoria Sindipii filozofului, care mai*

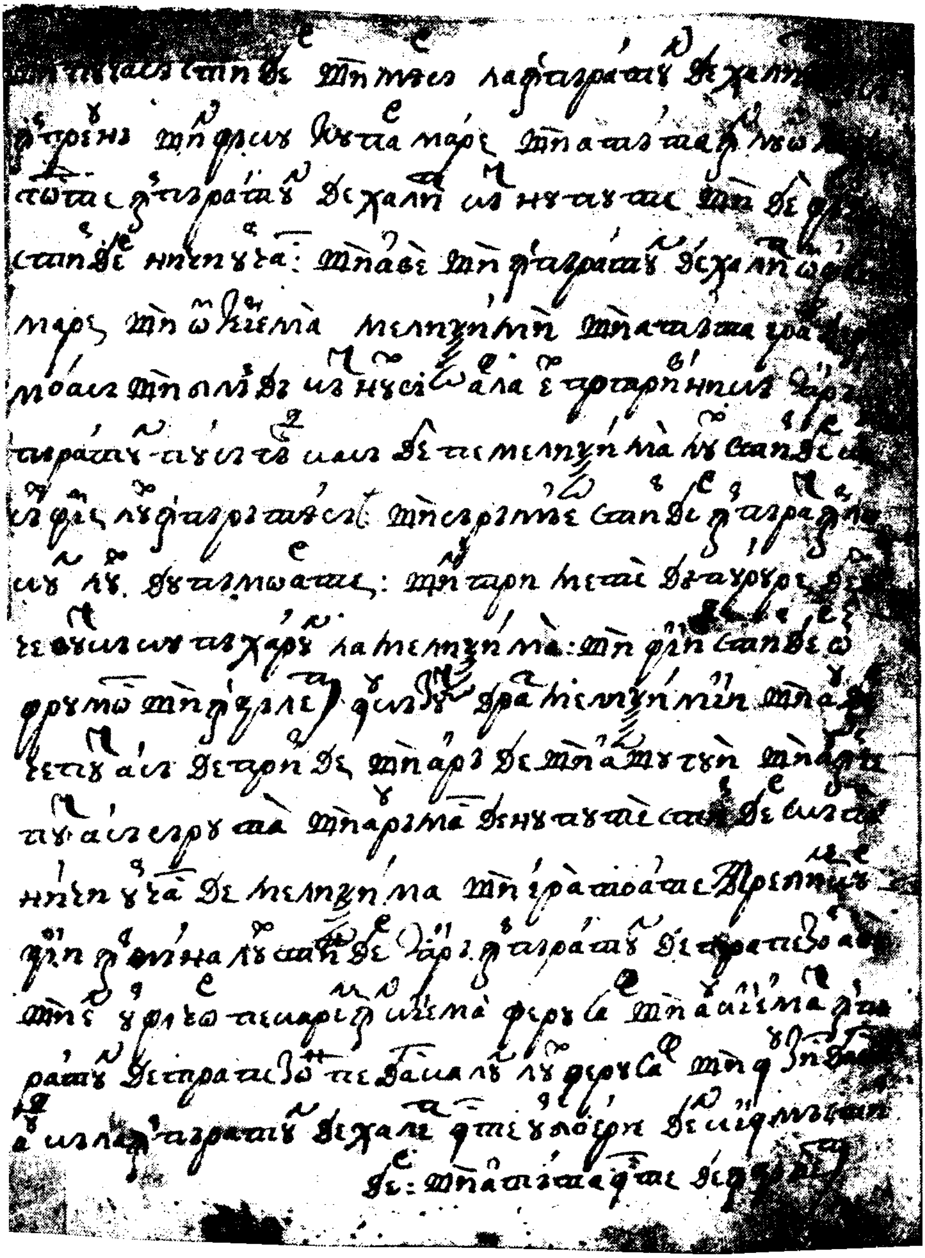

Pagină din *Istoria lui Skinder* (fila 5).

întîi s-au întors din limba persască în elinească, iară acum din limba elinească, prefăcută în romînească, dată în tipariu cu cheltuiala lui Simeon Pantea din satul Selcioa de sus de pe Ariaşi.

Mihail Sadoveanu a prelucrat artistic romanul Sindipa în 1910, în a sa „poveste orientală“, intitulată *Divanul persian.*

·Versiunea occidentală a *Sindipei (Pontianus; Historia septem sapientium)* trecută din Polonia în Rusia pe la 1630, a ajuns la noi printr-o singură povestire în două variante: *Istoria lui Skinder împăratu* şi *Istoria viteazului Poliţion şi a frăţînî-său Argu, cu prèfrumoasa Militina.* Povestirea are drept temă prietenia dintre bărbaţi (în original Alexandru şi Loys), prietenie nemodificată de sentimentele de dragoste pentru aceeaşi femeie. Skinder, fecior de negustor, e dat să înveţe carte la Trapezunt. Poliţion, fiul regelui din Egipt, merge să se instruiască la Poltava. La Ţarigrad, Skinder atrage atenţia fiicei sultanului, Olerica, precum, la Poltava, Poliţion cîştigă simpatia craiului ucrainean, Miligrina. La Alep, Skinder trezeşte interesul Melixinei şi se prinde frate de cruce cu Firusah, după cum Poliţion se împrieteneşte cu Argu care-i arată portretul fiicei craiului Ravenei, Militina. Skinder apără pe Melixina, cedată lui Firusah, omorînd în luptă pe împăratul arab Apolon. Poliţion la rîndul său ucide „la podinog“ (în duel) pe Ciubulai-paşa pretendent la mîna Militinei. La sfîrşit, Skinder, otrăvit de Olerica din gelozie, e înviat de Firusah, care-şi sacrifică în acest scop un copil. Skinder îşi iartă iubita şi se însoară cu ea, iar Poliţion, scăpat din robia turcească de Argu, fuge de Gostelia, fiica prea pasională a craiului Indiei si se însoară cu Asiria, după ce-i învinge în duel logodnicul. Deosebirile dintre cele două istorii sînt doar de amănunt. *Skinder* a fost tradus „din turceşte“, *Poliţion* din greceşte. N. Iorga vedea în *Skinder* istoria lui Alexandru-Sever.

ARAVICESC MITHOLOGICON

Sub denumirea de *Aravicesc Mithologicon* s-au tradus la noi din greceşte, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, faimoasele culegeri de basme orientale *O mie şi una de nopţi* şi *O mie şi una de zile* cunoscute sub numele de Halima. Cel mai vechi manuscris tălmăcit şi scris cu cheltuiala lui Rafail, egumenul Horezului, un ucenic al lui Paisie Velicicovski, datează din anul 1783.

Nucleul epic al *Halimei* se află în vechea literatură indiană, de unde l-au împrumutat perşii, apoi arabii.

Un rege persan îşi ucidea soţiile după o singură noapte de la căsătorie. Aşa s-ar fi întîmplat şi cu Shahrazad, dacă aceasta, sfătuită de doica ei Dinarzad, nu i-ar fi povestit în noaptea nunţii un basm întrerupt în zori la momentul cel mai captivant. Voind să afle continuarea basmului, regele şi-a cruţat soţia pentru a doua noapte şi tot aşa mai departe timp de 1001 de nopţi, pînă cînd Shahrazad născînd un fiu mărturiseşte trucul. Minunat de isteţia soţiei sale şi bucuros de a avea un urmaş de la ea, regele i-a dăruit viaţa. Aceasta în *O mie şi una de nopţi.* În *O mie şi una de zile* acţiunea e grupată în jurul prinţesei Farrukhnaz, fiica regelui Caşmirului. Farrukhnaz, în urma unui vis urît, avea oroare de bărbaţi şi hotărîse sa nu se mărite

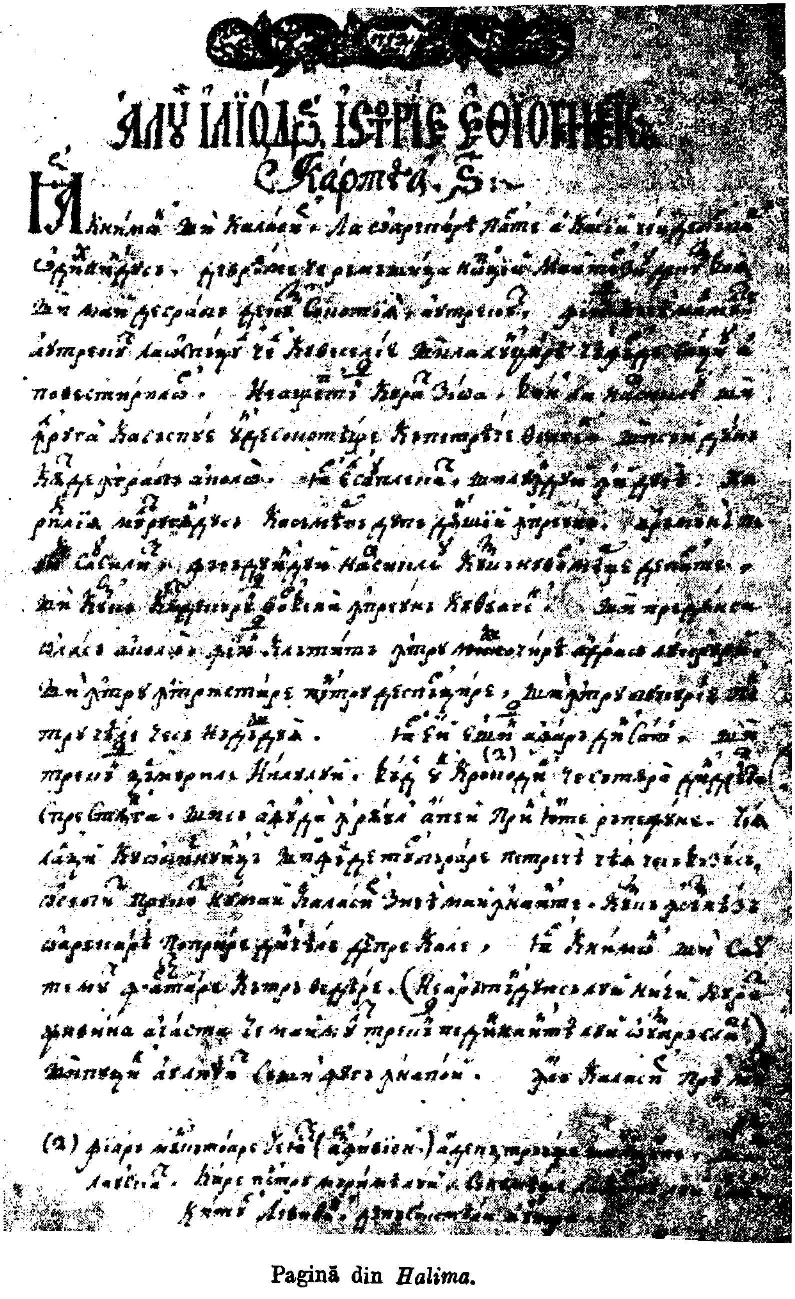

АЛУ ІЛІОДОР ІСТОРІЕ ЕѲІОПІКЕ

Картеа. Ѕ

Pagină din *Halima*.

niciodată. Timp de 1001 de zile doica Sutlumeme îi spune basme în scopul de a-i dovedi că există şi bărbaţi demni de stima femeilor. În cele din urmă, prinţesa aflînd că fiul regelui Persiei se îndrăgostise de ea în vis, se convinge de temeinicia argumentelor Sutlumemei şi se căsătoreşte cu prinţul persan.

O mie şi una de nopţi s-a răspîndit în Europa întîi prin traducerea liberă a francezului Antoine Galland, publicată între 1704—1708, *O mie şi una de zile* prin prelucrarea lui Pétis de la Croix (1710—1712).

Versiunea greacă apărută întîia oară la Veneţia în 1757 a contopit *O mie şi una de nopţi* cu *O mie şi una de zile*, suprimînd cadrul acesteia din urmă, prefăcînd zilele în nopţi şi înlocuind peste tot numele doicei Sutlumeme cu Halima. Versiunea romînească a pornit de la o ediţie prescurtată grecească în trei tomuri, reunite de traducător într-unul singur, Gherasim Gorjan, profesor la şcoala naţională din Văleni a revăzut după originalul grecesc textul primei traduceri din 1783 şi l-a publicat în patru volume între 1835—1838.

Am văzut că regele persan din *O mie şi una de nopţi* suferă înainte de a întîlni pe Halima de misoghinism, după cum prinţesa din *O mie şi una de zile* suferă înainte de a se mărita, de mizandrie. Cauza misoghinismului este explicată în *O mie şi una de nopţi* astfel:

Un rege din familia Sasanizilor lăsase la moartea sa doi moştenitori: pe Aidin şi pe Shazinan. Fraţii se înţeleg bine între ei şi după un timp Aidin dă în stăpînire lui Shazinan împărăţia Tătariei celei mari cu reşedinţa la Samarcand. După o lungă despărţire, Shazinan simte nevoia să-şi revadă fratele şi, luîndu-şi rămas bun de la soţie, pleacă spre India. Pe cînd poposea la marginea cetăţii, noaptea, îi vine în gînd să-şi ia încă o dată rămas bun de la soţie şi se întoarce la palat. Soţia, neprevăzînd întoarcerea aşa de repede a soţului, petrecea fără grijă în tovărăşia unui sclav. Shazinan, cuprins de gelozie şi furie, îi ucide pe amîndoi şi-i aruncă pe fereastră, apoi fără să spună nimănui nimic, se întoarce la corturile sale şi porneşte mai departe. Ajuns în India, Shazinan e primit de fratele său cu toată pompa, dar nimic nu poate să-l scoată din amărăciunea lui, pînă într-o zi, cînd Aidin fiind plecat la vînătoare, vede pe împărăteasă şi pe prietenele sale intrînd pe o poartă dosnică în palat, însoţite de arabi îmbrăcaţi femeieşte. Dîndu-şi seama că şi fratele său e victima necredinţei soţiei, Shazinan recapătă dispoziţia şi, la stăruinţa lui Aidin, îi comunică motivul schimbării lui. Fraţii fac legămînt să plece amîndoi în lume şi să nu se întoarcă la scaunul lor decît dacă vor întîlni o nelegiuire femeiască şi mai mare. La marginea mării îi întîmpină un spectacol cu totul inedit. Valurile se despică deodată cu urlet groaznic în două şi o nălucă neagră, purtînd o raclă de sticlă încuiată cu patru lacăte înaintează spre ţărm. De frică, fraţii se urcă într-un copac, năluca vine şi se aşază tocmai la umbra lui. Apoi năluca descuie încuietorile, scoate din raclă o femeie de o frumuseţe neasemuită şi se culcă pe genunchii ei. De abia adoarme smeul, că femeia ridicînd ochii în sus, zăreşte pe cei doi împăraţi şi-i invită să coboare. Ea le povesteşte că năluca a răpit-o în noaptea nunţii, că o ţine prizonieră într-o raclă de cristal în fundul mării şi că se răzbună şi ea cînd are prilejul să întîlnească pămînteni. Drept plată pentru farmecele ei, le cere inelele, şi, dîndu-le, fraţii constată că femeia le înşiră la alte 98 de inele, luate în ocazii similare. Shazinan şi Aidin se conving că soţiile lor erau mult mai cuminţi şi se întorc pe acelaşi drum în India. Aidin porunceşte ca soţia, sclavele şi sclavii ei să fie ucişi şi ia hotărîrea ca să-şi omoare toate soţiile după o singură noapte de convieţuire. Astfel decurg lucrurile, pînă cînd fiica mai mare a vizirului, Halima, cere să fie înfăţişată şi ea la palat. Vizirul care făcea execuţiile ezită, dar se înduplecă, iar împăratul acceptă să primească pe Halima cu sora ei mai mică, Medina. În decurs de 1001 de nopţi. Halima farmecă pe Aidin cu basmele ei niciodată terminate şi-şi salvează viaţa, vindecîndu-şi soţul de misoghinism. Romanul pledează prin urmare pentru înţelegere între soţi în căsătorie.

ETIOPICA

Mult mai răspîndit în sec. al XVIII-lea a fost romanul erotic grecesc *Etiopica* sau *Theagen şi Haricleea* scris prin veacul al IV-lea de Eliodor, fenician din Emes. Autorul nu era creştin, ci mult mai probabil un adorator al zeului soarelui, Helios, adept al filozofiei neopitagoricienilor. Romanul a fost tradus în greceşte, latineşte şi franţuzeşte încă din sec. al XVI-lea şi a devenit celebru mai ales prin versiunea lui J. Amyot din 1547. Dimitrie Cantemir îl cunoştea, probabil, în ediţia greco-latină din 1619 a lui Jo Bourdeliotus, în limba romînă el a fost tradus însă din greceşte din dorinţa episcopului de Roman, Leon Gheuca, de loghiotatul kir Toma vel logofăt, abia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (cea mai veche copie păstrata e din 1773). Eminescu poseda un manuscris fragmentar din 1813, majoritatea copiilor (aproximativ 14 la număr) datînd din sec. al XVIII-lea.

Avem a face cu o intrigă complicată, cu eroi de rase diferite, cu peisaje diverse, cu nenumărate peripeţii şi cu teza finală că dragostea împinsă pîna la sacrificiu învinge toate piedicile.

Persina, soţia regelui Etiopiei Hydaspe, naşte o fiică albă. Temîndu-se ca soţul să nu cadă la bănuieli, o încredinţează unui servitor, Sosimitres spre a o abandona. Haricles, bătrîn preot al templului lui Apollon din Delfi, călătorind în Egipt, se întîlneşte cu Sosimitres şi fiindcă pierduse o fiică în ziua nunţii primeşte să crească el pe copila părăsită. Bătrînul dă numele de Haricleea fiicei sale adoptive şi aceasta este aleasă după cîţiva ani preoteasă a Dianei. Într-o zi soseşte la Delfi o ceată de eneeni în frunte cu tesalianul Theagen spre a aduce ofrande lui Neoptolem, fiul lui Achile, ucis de Oreste. Din prima clipă cînd Haricleea, înmînînd lui Theagen facla spre a aprinde rugul cu o sută de tauri şi berbeci, îl priveşte în ochi, tinerii sînt cuprinşi de dragoste. Ei îşi mărturisesc dragostea cu ocazia jocurilor pytice şi se destănuie şi lui Calasiris, un preot pribeag din Memfis. Calasiris pune la cale răpirea Haricleei şi fuga ei cu Theagen pe mare, lucru care se împlineşte fără greş. Tinerii se îmbarcă pe o corabie şi poposesc la Zakint. Urmăriţi de piraţi, sînt atacaţi în apropiere de ţărmul Libiei şi făcuţi prizonieri. Corabia ancorează la gurile Nilului şi comandantul piraţilor se pregăteşte să se însoare cu Haricleea. Calasiris, care însoţea pe fugarii captivi, aţîţă vrajba între piraţi, îi împarte în două tabere şi deslănţuie un măcel din care puţini rămîn vii. În momentul cînd Theagen şi Hariclea se cred liberi, năvăleşte asupra lor o altă ceată de piraţi. Cu acest episod începe romanul. La rîndul lor, piraţii sînt atacaţi de nişte corsari, care iau din nou captivi pe Theagen şi Haricleea, îi duc în ţinutul Bucoliei şi-i dau în paza robului grec Cnemon. Corsarii erau conduşi de Thyamis, fratele mai mare al preotului din Memfis, devenit corsar spre a-şi recîştiga drepturile uzurpate. Tocmai Thiamis

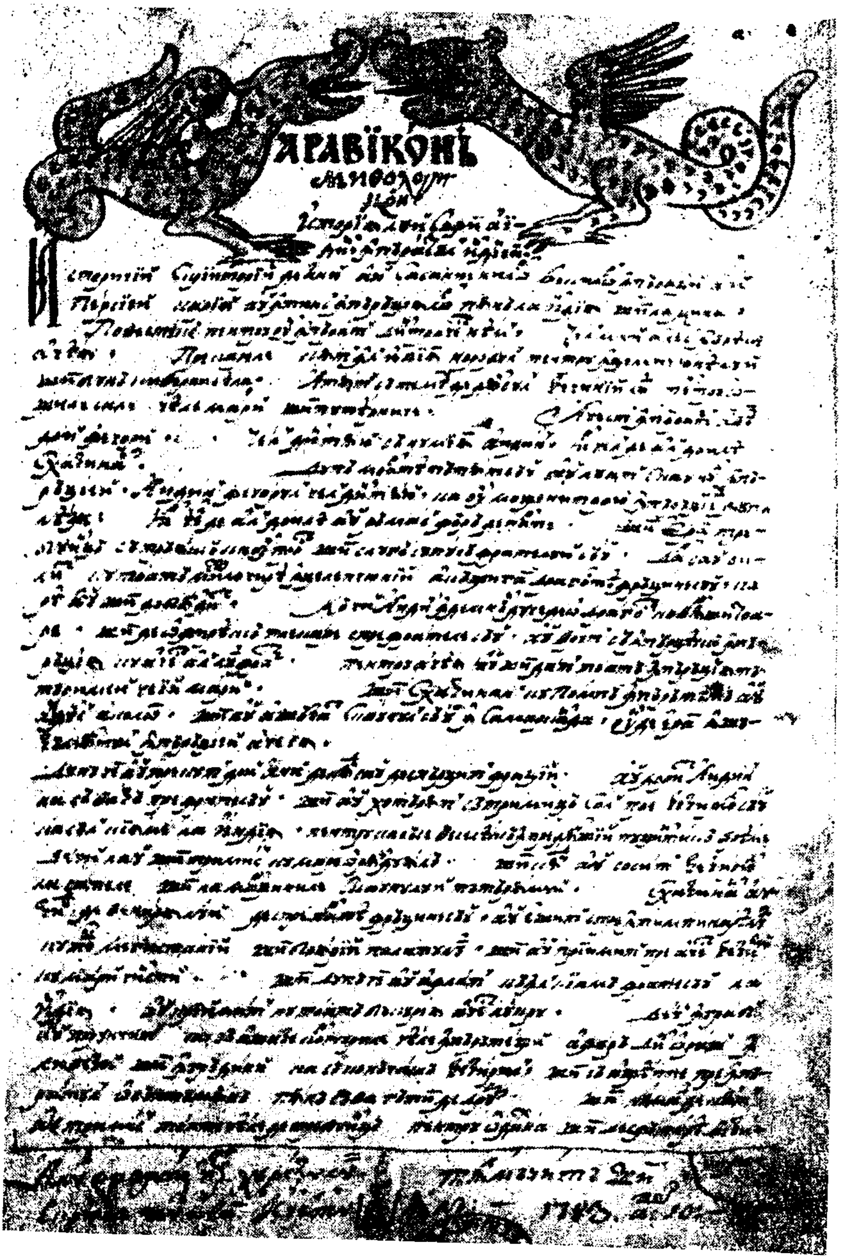

Pagină din *Etiopica* (fila 1).

voia să se însoare cu Hariclееa, cînd pirații din împrejurimi, furioși că tovarășii lor fuseseră învinși, dau năvală asupra corsarilor și incendiază păpurișul din jurul lor. Thyamis cade prizonier, Theagen și Hariclееa sînt surprinși de trupele guvernatorului persan al Egiptului și aduși la curte. Expediția împotriva piraților fusese pusă la cale de negutătorul grec Nafsicles, în casa căruia se adăpostise Cnemon. Tot aici venise adus de Cnemon și Calasiris, întîlnit pe malul Nilului. Calasiris povestește întîmplările lui Theagen și ale Haricleei și arată că plecase din Memfis la Delfi pentru a împiedica o nenorocire prevestită casei sale. Tocmai apare și Nafsicles cu Hariclееa, din nou despărțită de Theagen, captivul guvernatorului Oroondat. Calasiris obține libertatea Haricleei și merge cu ea la Memfis, unde găsește pe fiul său Thyamis în luptă cu fratele mai mic uzurpator. Bătrînul îi împacă, depunînd coroana pe capul lui Thyamis și peste noapte moare. Oroondat era în război cu etiopienii. Soția lui, Arsachia, îndrăgostită de Theagen, îl ține în lanțuri, dă chiar ordin ca logodnica lui, Hariclееa, să fie arsă pe rug, dar nu-și atinge scopul pentru că soțul, aflînd ce se petrece la palat, cere pe cei doi captivi. Pe drum prizonierii cad în mîna unui trib nomad etiopian și sînt aduși în fața regelui Hydaspe. Acesta cîștigase războiul cu Oroondat și pregătea sacrificii în onoarea soarelui, lunei și a lui Bahus. La cererea poporului, Theagen și Hariclееa sînt hărăziți ca jertfe, dar tinerețea și frumusețea captivilor înduioșează pe rege și pe regină. De altfel Hariclееa, luînd cuvîntul înaintea mulțimii dezvaluie originea sa, marele preot al gymnosofiștilor Sosimitres o recunoaște, regina mamă i se aruncă în brațe, și regele ca și mulțimea renunță la sacrificiu. Tinerii sînt conduși la altar spre a se uni prin căsătorie, Theagen într-un car tras de cai, alături de Hydaspe, Hariclееa într-un car tras de boi albi, alaturi de mama ei.

Romanul se încheie în traducerea romînească astfel:

„Sfîrșit ca acesta au luat alcătuirea întîmplărilor celor ethiopicești a lui Theagen și a Haricleei, care o au alcătuit bărbat fenician emesinean, la neam din cei despre răsărit (în original: din rasa soarelui, adică din rasa închinătorilor la soare sau făcînd parte din casta preoților lui Helios) fiul lui Theodosie Iliodor“ (în original numele Eliodor nu mai este pus, fiind inclus în formula precedentă : din rasa lui Helios).

ISTORIA SURPĂRII TROADEI

N. Cartojan a descoperit și comentat traducerea romanului cavaleresc italian *Historia destructionis Trojae*, prelucrat în sec. al XIII-lea de Guido delle Colonne, după poema truverului normad Benoit de Sainte-Maure, *Roman de Troie*, scrisă în sec. al XII-lea, ea însăși o prelucrare a istoriilor lui Dares frigianul și Dictys cretanul. Intermediarul grecesc folosit de traducătorul romîn n-a fost încă identificat, textul tălmăcirii se păstrează în copia lui Ioan grămaticul din Bărbătești (Țara Romînească), făcută în 1766.

Acțiunea romanului este cu mult mai complicată decît acea a *Etiopicei* lui Eliodor. Ea se începe cu expediția argonauților plecați în căutarea lînei de aur, în frunte cu Iason. Debarcați pe țărmurile Frigiei, argonauții sînt alungați de regele Laomedon, dar Hercule prevestește că în trei ani frigienii vor fi robiți de greci. Într-adevăr, nu mult după întoarcerea argonauților în

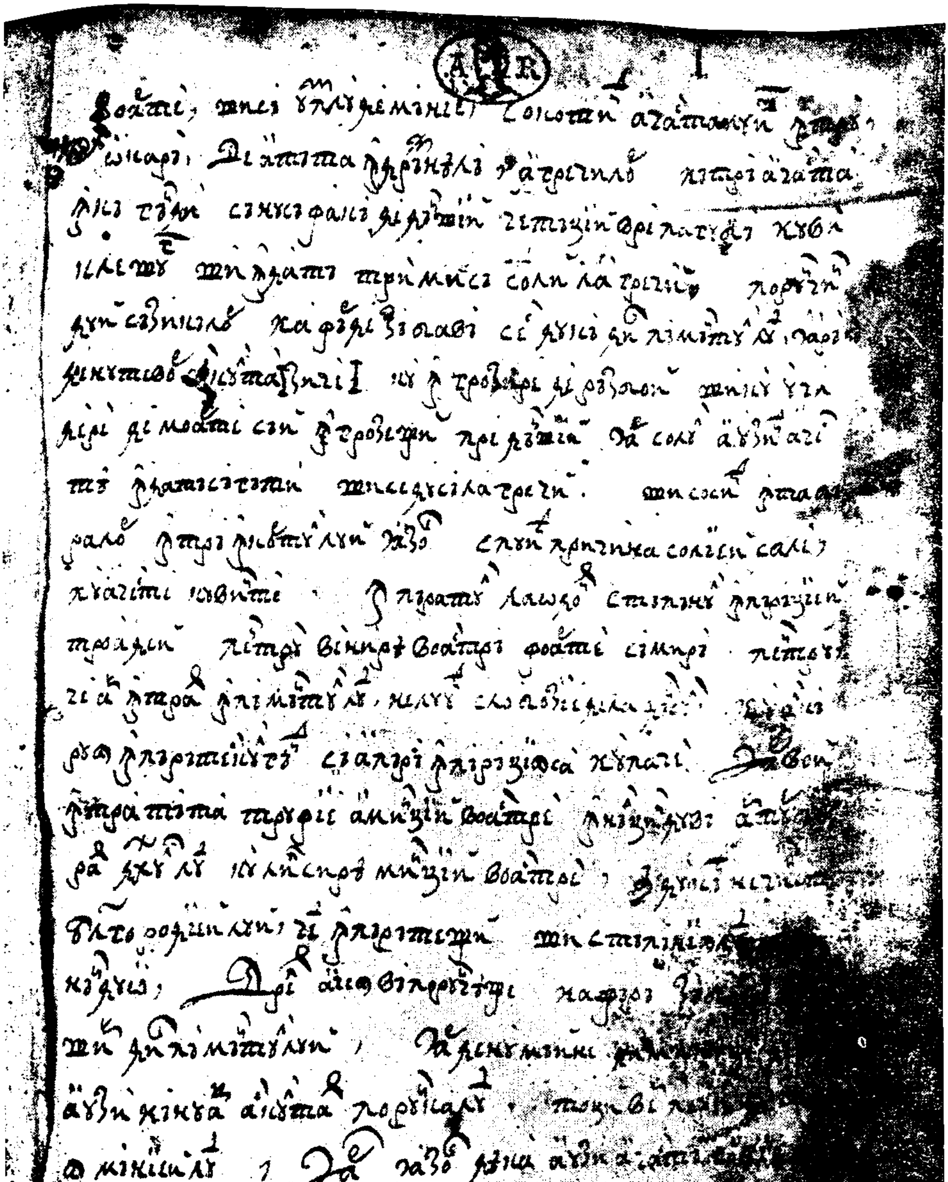

Pagină din *Romanul Troiei.*

patrie, Herculc revine în Frigia, da foc Troiei, ucide pe Laomedon şi-i răpeşte sora, pe Exiona. Deoarece grecii refuză lui Priam, fiul lui Laomedon, întoarcerea Exionei, Paris, fiul lui Priam, care dăduse în vis mărul discordiei disputat de Afrodita, Palada şi Iunona, cele dintîi, îşi pune în gînd să se răzbune, răpind la rîndul său, pe cea mai frumoasă femeie greacă. El debarcă la „ostrovul sitarilor“ (Cythera), ademeneşte pe Elena, soţia lui Menelau şi provoacă astfel teribilul razboi, cunoscut din epopeea homerică.

Spre deosebire de Homer, poema lui Benoit de Sainte-Maure şi prelucrarea latină în proză a lui Guido delle Colonne, întemeiate pe istoria frigianului Dares, pretins martor ocular al evenimentelor, ia partea troienilor. Cele douăzecişitrei de razboaie între greci şi troieni pun în lumină îndeosebi faptele troienilor. Eroii principali sînt Hector, Troil, Memnon şi Paris, nu Ahile, ca în Homer. Ahile e socotit de autor tiran fără de omenie, „cap de fiară salbatica“ şi Homer ţinut de rău că l-a cununat cu „flori de laude“ („Ia aminte, o ticăloasă Omire, că niciodată Ahileos n-au ucis pre vre un bărbat viteaz cu dreptate, fără de numai cu vicleşug şi cu înşelăciune“). De partea troienilor luptă un centaur şi „Pantazalia“, regina amazoanelor. Ahile e ucis de Paris şi Deifob, Pirus, fiul lui Ahile, stropeşte cu sîngele Polixeniei, sora lui Paris, şi pricina morţii lui Ahile, mormîntul tatalui sau.

Întoarcerea grecilor în patrie este povestită de truverul normand şi de Guido delle Colonne după *Ephemeris belli Troiani*, de Dictys. De aici provine şi explicaţia căderii Troiei prin trădarea lui Antenor şi răpirea palladiumului de către Diomid şi Ulis, de asemenea episodul cu introducerea în cetate a calului „de aramă“. Uciderea lui Agamemnon de Clitemnestra şi Egist, răzbunarea crimei de Orest, izgonirea lui Diomid de soţia sa Egheia, pentru a răzbuna moartea fratelui ei Asandru, răzbunarea lui Pirus împotriva uzurpatorului Acast, rătăcirea lui Ulis pe mare cu cele două popasuri la „Sirsa“ (Circe) şi „Califa“ (Calipso), uciderea pretendenţilor la mîna Penelopei şi, în sfîrşit, moartea lui Ulise de mîna lui Telagon, fiul său vitreg cu Sirsa, sînt ultimele fapte povestite. Romanul se încheie cu o morală naivă, în spirit religios creştin :

„Vedeţi fraţilor, ce au făcut spurcata Elena şi cu necuratul Pariz. Aceste agonisesc dragostile muiereşti şi încă mai ales muiarea cu bărbat şi cu copii precum au fost aceia. Iată ce bine şi ce cinste au adus Pariz lui Priiam împarat tătîni-său şi maică-sa Ecubei şi tuturor fraţilor şi nu numai lor, ci s-au pricinuit din fapta lor moarte şi pierzare la o lume de oameni despre amîndouă părţile...“

ISTORIA LUI EROTOCRIT

Istoria lui Erotocrit, poema din sec. al XVII-lea a cretanului Vincenţiu Cornaros, s-a tradus în romîneşte de trei ori, prima dată înainte de 1780 de Hristodor Ioan Trapezuntul, a doua oară de un anonim şi a treia oară de Vasile Vîrnav din Botoşani. Cum a dovedit N. Cartojan, într-un memoriu prezentat Academiei Romîne în 1935 şi într-un articol din *Revue de littérature comparée* (avril-juin, 1936), Vincenţiu Cornaros a localizat poema apărută la Roma în 1621, *Innamoramento di due fedelissimi amanti* de Angelo Albani

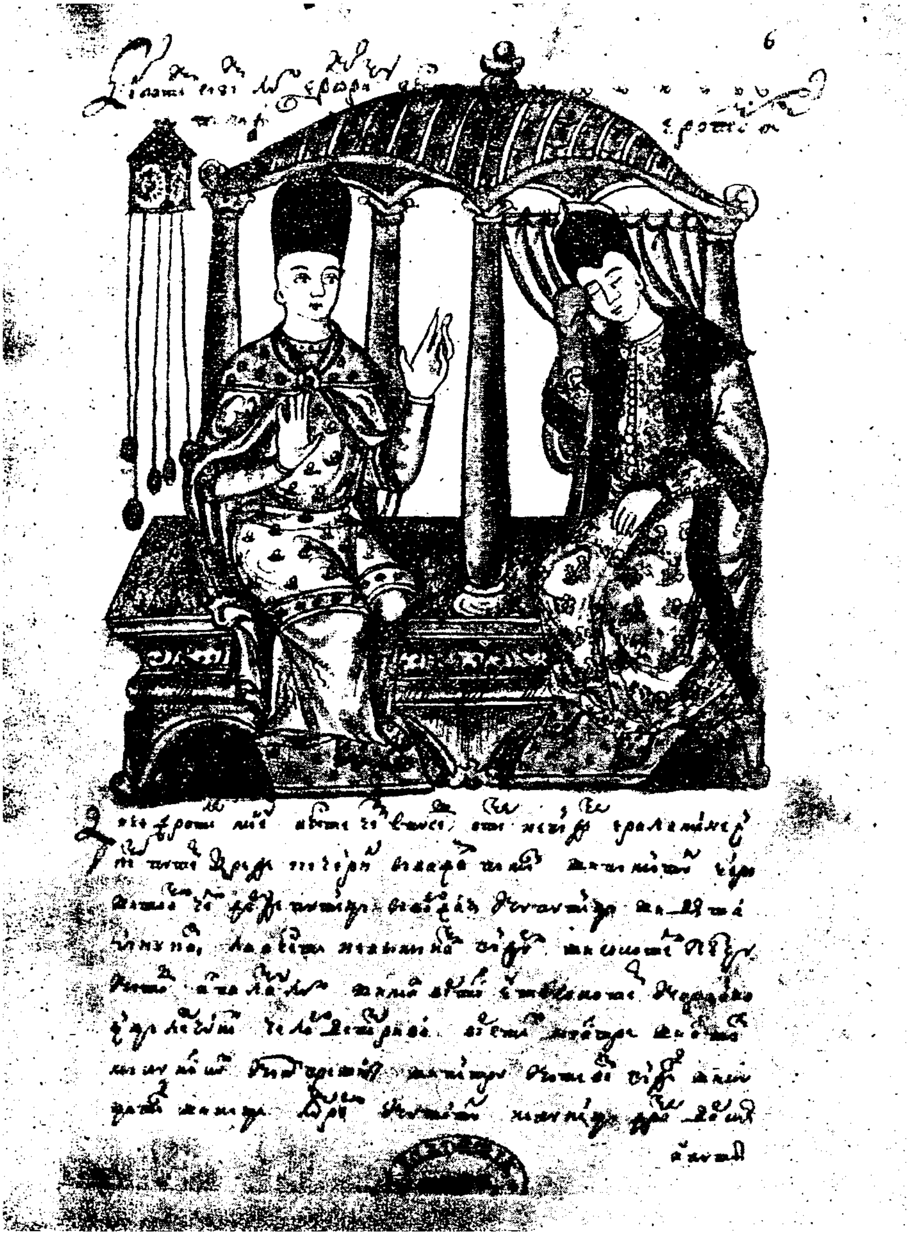

Pagină din *Erotocrit*.

Orvietano, care el însuși traducea romanul cavaleresc provensal din sec. al XV-lea, *Paris et Vienne*, prefăcut în franțuzește de Pierre de la Cypède.

Ca și *Theagen și Haricleea*, *Erotocritul* este un roman de dragoste. Protagoniștii sînt Aretuza, fiica regelui Iraclie al Atenei și Erotocrit, fiul sfetnicului Pezostrat. Aretuza are drept confidentă pe dădaca Frosina. Erotocrit pe un prieten Polidor. Sfătuit să nu se mai ducă la curte, Erotocrit își varsă focul în serenade nocturne, care farmecă atît pe Aretuza cît și pe părinții ei. Spre a descoperi pe cîntărețul cu „glas de zahăr", regele dă un ospăț, dar Erotocrit își păstrează taina, fiindcă deși ia parte, nu cîntă. El înfruntă cu mare curaj 10 slujitori trimiși să-l identifice într-una din seri, pe cînd cînta și umple de admirație pe Aretuza, dar ca să evite alte primejdii, pleacă în Egipt. Între timp tatăl său se îmbolnăvește și cu ocazia vizitei pe care o face în casa lui, Aretuza descoperă cine este misteriosul cîntareț, găsind textul cîntecelor și portretul ei zugrăvit de Erotocrit. O serbare dată pentru desfătarea Aretuzei relevă vitejia unui cavaler pe cal negru înveșmîntat în alb, care poartă pe cască un fluture prins în flacăra focului și deviza: „Am dorit și am privit flacăra focului; m-am apropiat și m-am aprins. Nu mă mai pot îndepărta". Este Erotocrit, învingătorul combatanților la turnir și stăpînul inimii Aretuzei. Tinerii se întîlnesc în taină noaptea în grădina palatului, își destăinuiesc dragostea și se hotărăsc să se unească prin căsătorie. Auzind de aceasta, regele dă însă ordin ca Pezostrat să fie sechestrat pentru toată viața în casă, iar pe Erotocrit îl trimite în surghiun. Aretuza nevoind să se mărite cu fiul împăratului din Bizanț, este aruncată împreună cu Frosina în temniță. Acum legătura între îndrăgostiți se face prin corespondență, cu ajutorul servitorului lui Erotocrit, Pistentis, a lui Polidor și a doicii Frosina. Trec astfel trei ani, pînă cînd regele vlahilor Vlantistratos, amenințînd zidurile Atenei, Erotocrit vine să-și salveze patria. El dobîndise de la o vrăjitoare două sticluțe cu apă miraculoasă, cu ajutorul cărora putea să se prefacă cînd negru ca un harap, cînd alb. Travestit în acest fel, atacă în fruntea atenienilor oștile dușmane și le pune pe fugă în mai multe rînduri. Dar într-o zi Vlantistratos schimbînd momentul obișnuit al atacului, Erotocrit nu ia parte la luptă. Atenienii sînt înfrînți și cetatea ar fi căzut dacă prinzînd de veste, Erotocrit n-ar fi restabilit situația. Rănit, el este transportat la palat, unde regele, drept răsplată, îi oferă coroana. Necunoscutul nu vrea însă decît mîna Aretuzei. Întrebată dacă primește să se mărite, Aretuza răspunde din închisoare că „mai curînd soarele își va pierde strălucirea, pădurea frunzișul, pajiștea iarba, marea apa și țărmul nisipul". Cuvintele bucură pe Erotocrit, care se convinge de statornicia alesei sale și-i trimite prin doică inelul încredințat lui la despărțire. Apoi merge el însuși la temniță și pentru a avea o nouă dovadă din partea Aretuzei povestește că are inelul de la un tînăr defunct, îngropat chiar de el. Aretuza izbucnește în lacrimi și Erotocrit emoționat peste fire, își spală cu apă vrăjită negreala feței și se arată în adevărata lui înfățișare. Suferințele îndrăgostiților se curmă în mod firesc prin căsătoria lor.

Poemul lui Cornaros era așa de cunoscut în mediile grecești de la noi, încît în 1818, Dionisie Fotino, un peloponeziac, care a studiat la București publică la Viena o prelucrare în versuri, în limba neogrecească literară, înlăturînd formele dialectale cretane vechi.

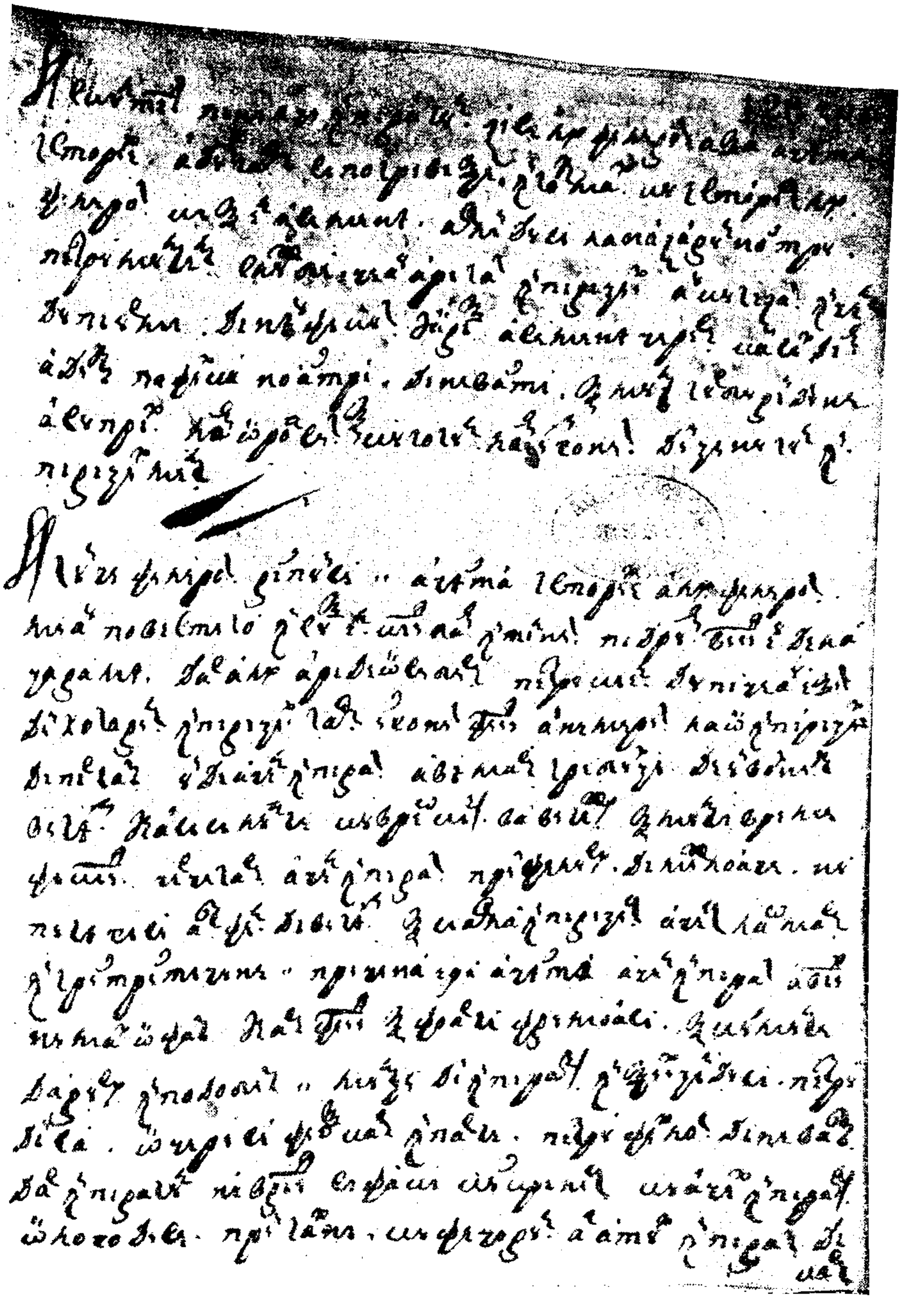

Pagină din *Filerot și Antuza.*

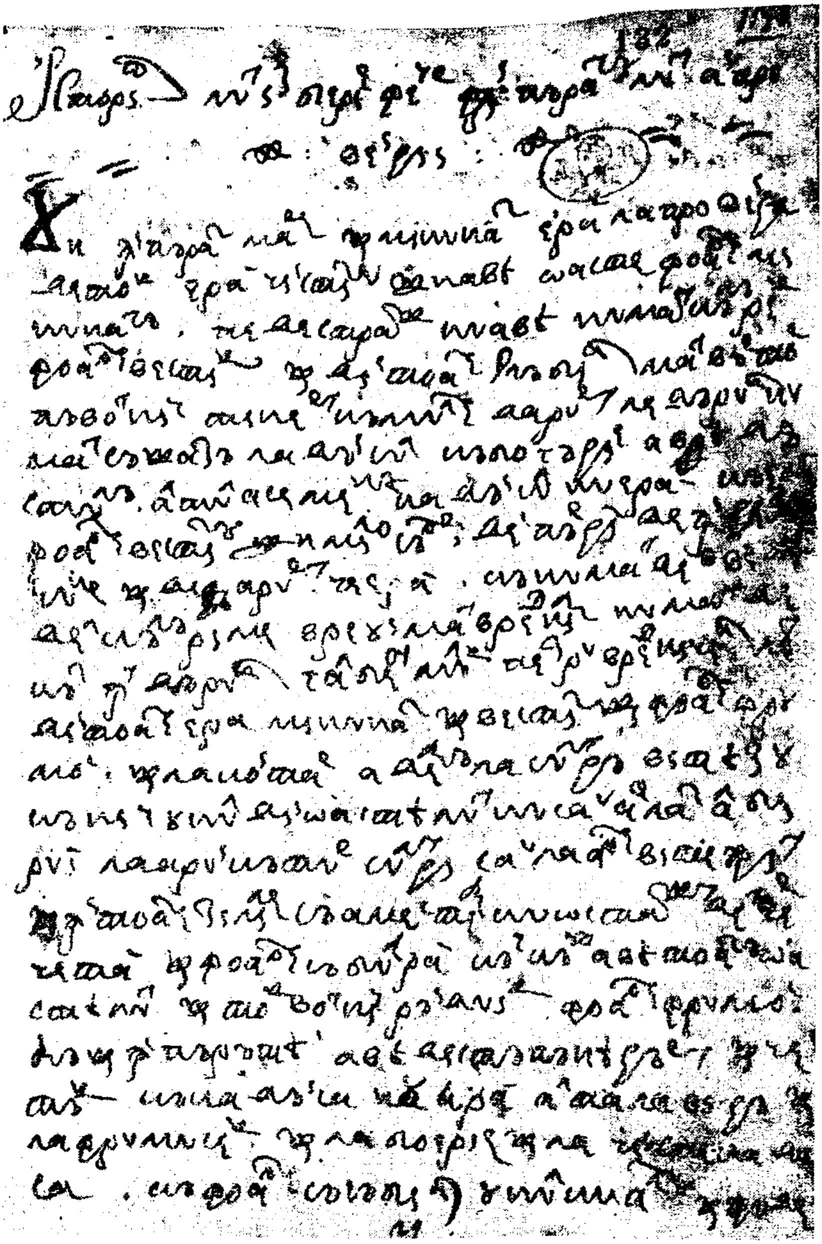

Pagină din *Imberi şi Margarona* (fila 132).

Poemul lui Dionisie Fotino a fost tradus în limba romînă de Anton Pann și Tudorache Iliad, sub titlul *Noul Erotocrit.* Această versiune, apărută la Sibiu în 1837 în cinci tomuri n-a înlocuit însă de tot *Erotocritul* lui Cornaros, care precum Anton Pann însuși afirmă „...tradusă în proză la mulți se găsește. Și la alți în versuri ca și în grecește“. Curioasă este prelucrarea poemei lui Cornaros care apare în manuscrise romînești de la începutul sec. al XIX-lea și în tipărituri foarte tîrzii (Brăila, 1857 ; Buzău, 1878 ; Brașov, 1900) sub titlul de *Filerot și Antuza.* Aici, Erotocrit („cel chinuit de Eros“) se numește Filerot („cel ce iubește pe Eros“), iar Aretuza („cea cu virtute“), Antuza („cea ca o floare întărită“). Acțiunea e mutată în timpul vechilor elini la curtea lui Periandros, tatăl Antuzei, care are drept sfetnic pe bătrînul Agaton, tatăl lui Filerot. Peripețiile dragostei dintre cei doi eroi sînt identice cu cele din Erotocrit, intriga fiind pe alocuri complicată (Filerot, travestit în doctor, se întoarce din surghiun să vindece pe Antuza etc.). Prelucrarea s-a făcut de bună seamă în Grecia, unde *Erotocritul,* dramatizat de Th. N. Synadinos, se reprezenta încă pe scenă la Atena în 1935.

IMBERIE ȘI MARGARONA

Istoria lui Imberie, fecior împăratului a Provenței, copiată în 1789 de logofătul Nicolae Ursache, este traducerea printr-un intermediar grecesc în versuri a romanului cavaleresc francez din secolul al XV-lea, *Pierre de Provence et la belle Maguelonne (Histoire du vaillant chevalier Pierre fils du conte de Provence et de la belle Maguelonne fille du roy de Naples,* ediție gotică din 1480).

Intriga are asemănări cu aceea din *Theagen și Haricleea* ca și cu cea din *Erotocrit.* Imberie, copilul blond cu ochi negri rîzători, învață pînă la 12 ani toată știința din Aristotel, Omir și „Efripid“. Învingînd apoi într-un turnir pe un adversar temut, simte nevoia incoercibilă de a colinda lumea după glorie. Împreună cu un scutier (devenit în traducere nume propriu : Scuteric) ajunge la curtea regelui Morcei. După o altă luptă de tournoi, în care se ilustrează doborînd un harap, Imberie cîștigă mîna fiicei regelui, Margarona. Neastîmpărul aventurii și dorul de părinți fac pe Imberie să fugă după un an cu Margarona și cu scutierul din Morcea, fără știrea craiului. Scutierul moare pe drum, iar tinerii soți poposesc într-o pajiște la umbra unui chiparos. Margarona adoarme, iar Imberie se ia după cîntecul unei privighetori și se depărtează. El lăsase un engolpion de aur îmbrăcat cu tafta roșie pe pieptul Margaronei, care, confundat cu o bucată de carne, e răpit de un vultur. Imberie, zărind engolpionul în clonțul vulturului, urmărește pasărea cu o luntre pe mare, este surprins de o furtună și cade în mîna piraților. Pirații îl vînd la Marea Roșie ca rob sultanului din Cairo, unde Imberie devine grăjdar. Margarona rămasă singură nimerește la o mănăstire de călugărițe, care auzindu-i povestea o trimit îmbrăcată în rasă neagră cu niște negutători în Provența.

Acolo se duce la curtea regelui și fără a spune cine e, capătă învoirea de a ridica pe țărmul Mediteranei o mănăstire, unde nemîngîiată de pierderea lui Imberie, se închide pentru tot restul vieții. Cînd, în pîntecele unei mrene adusă de niște pescari, găsește engolpionul de aur răpit de vultur, Margarona

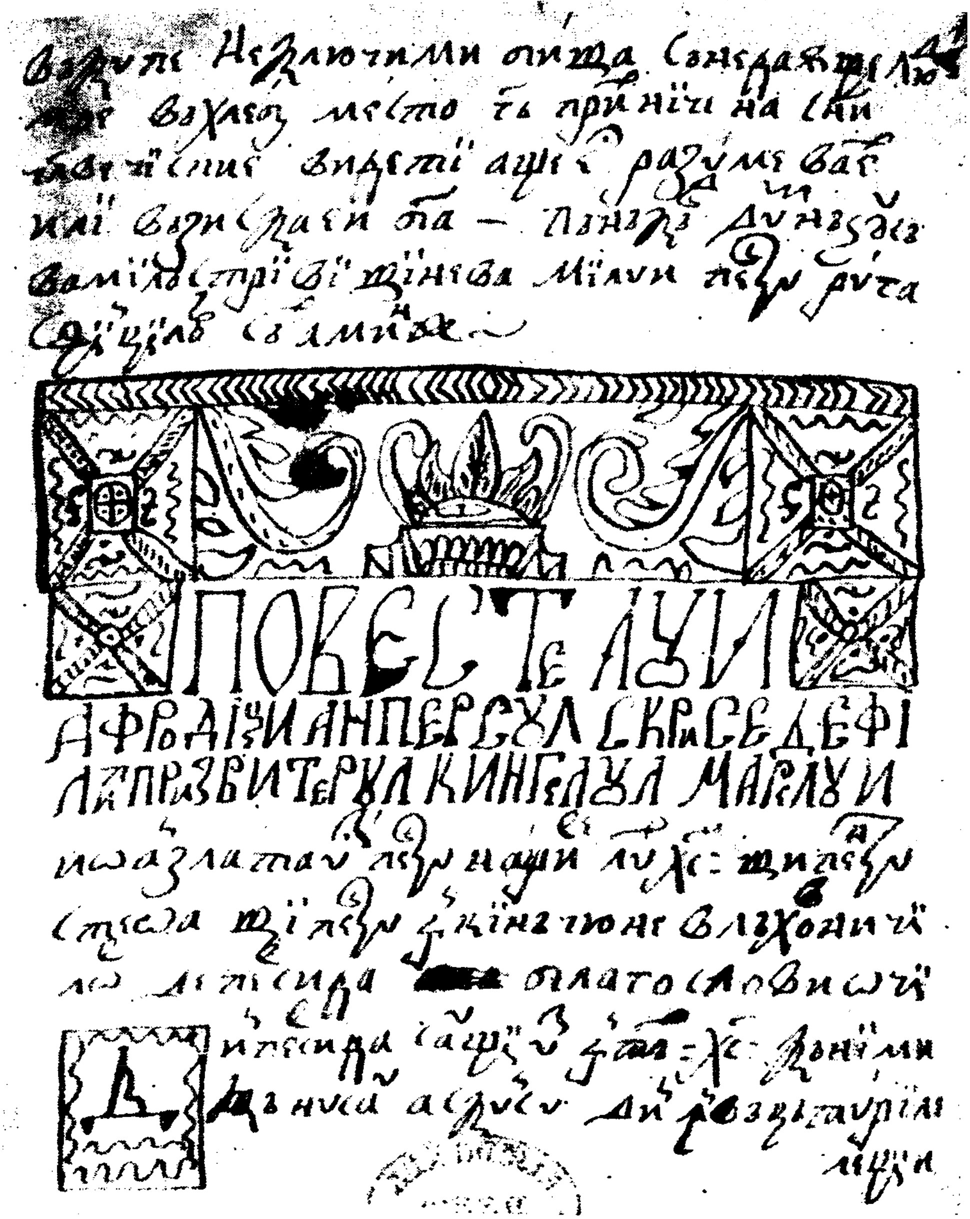

Pagină din *Codicele* lui Afrodițian Persul (fila 63).

este convinsă că soţul ei a murit. Imberie însă, datorită isteţimii sale, nu rămăsese grăjdar la curtea sultanului din Cairo, ci devenise în trei ani mare vizir şi-şi adunase o avere frumoasă. Într-o zi el îşi încarcă banii în trei butoaie şi sub pretextul că pleacă să vîndă sare, se îmbarcă pe o corabie pentru Provenţa. Coborînd la un popas pe o insulă, adoarme cu gîndul la Margarona, la umbra unor rodii şi corăbierii, negăsindu-l nicăieri, îl părăsesc acolo. Corabierii ajung la mănăstirea Margaronei, aceasta desface butoaiele cu sare şi, dînd peste galbenii lui Imberie, zideşte cu ei un spital de o sută de chilii. O corabie salvează în sfîrşit şi pe Imberie şi-l aduce de asemenea la mănăstirea Margaronei. Imberie declară stareţei că va umbla toată lumea ca să găsească pe Margarona şi astfel soţii se recunosc, se duc la curtea împărătească şi, urcaţi în locul bătrînilor, pe tronul împărătesc, îşi reiau traiul fericit de odinioară.

Traducerea e în stil de basm.

„Şi pe ceas porunci înfricoşatu împărat ca să trîmbiţeze cu toate surlile în ţara lui, ca să să strînga toţi voinicii ca să să bată cu suliţele şi care va birui, cucoana lui îi va da-o în loc de nevastă. Şi auzîră toţi voinicii şi vitejii şi să adunară toţi la împăratu. Şi să fi văzut voinici frumoşi din toată lumea, cuconi de domn şi toţi împodobiţi!... Şi Margarona luminata strălucea ca soarele, sta în fereastră şi avea inel în deget de zamfir verde".

Faptul că traducerea acestui roman ni s-a păstrat într-o singură copie manuscrisă nu înseamnă că n-a avut circulaţie. Este foarte posibil de altfel ca el să fi fost citit mai mult în versiunea grecească în versuri, limba greacă fiind bine cunoscută la noi în sec. al XVIII-lea în păturile ştiutoare de carte.

BERTOLDO

Tot prin intermediar grecesc a fost tradusă în romîneşte (cele mai vechi manuscrise păstrate sînt din 1775 şi 1779) celebra operă comică a italianului Giulio Cesare Croce della Lira *Le sottilissime astuzie di Bertoldo*, publicată întîia oară în 1592 sub titlul *Astutie sottilissime di Bertoldo dove si scorge un villano accorto, e sagace, il quale dopo vari, e strani accidenti a lui intervenuti, alla fine per il suo raro, et acuto ingegno vien fatto huomo di corte, et regio consigliero.*

Este o scriere satirică împotriva artificialităţii şi servilismului vieţii de curte din punctul de vedere al unui ţăran.

Bertoldo, ţăran din Bretagnana, vine în Verona, la curtea regelui longobarzilor Alboin, pe vremea cînd acesta stăpînea întreaga Italie. Fără să se ruşineze de urîţenia sa fizică (avea capul lungăreţ ca un ou, părul roşu, nasul vînăt, ca sfecla, gura despicată pînă la urechi, colţi ca de mistreţ, mîinile scurte şi picioarele strîmbe), el se furişează printre baroni şi se aşază lîngă rege. Acesta, tolerant, îl supune unui interogatoriu, la care Bertoldo răspunde ca şi Esop (ms. Biblioteca Academiei R.P.R. nr. 2189):

„Împăratul zisă: Cine eşti, cînd te-ai născut şi din ce loc eşti?

Bertoldo răspunsă: Sînt un om; m-am născut cînd m-au făcut mumă-mea şi locul este de cînd m-au facut dumnezeu, într-această lume".

Izgonit de la curte pentru invective privitoare la cîrmuire, Bertoldo ameninţă că el este ca muştele, care, deşi le alungi, vin înapoi. Regele îi

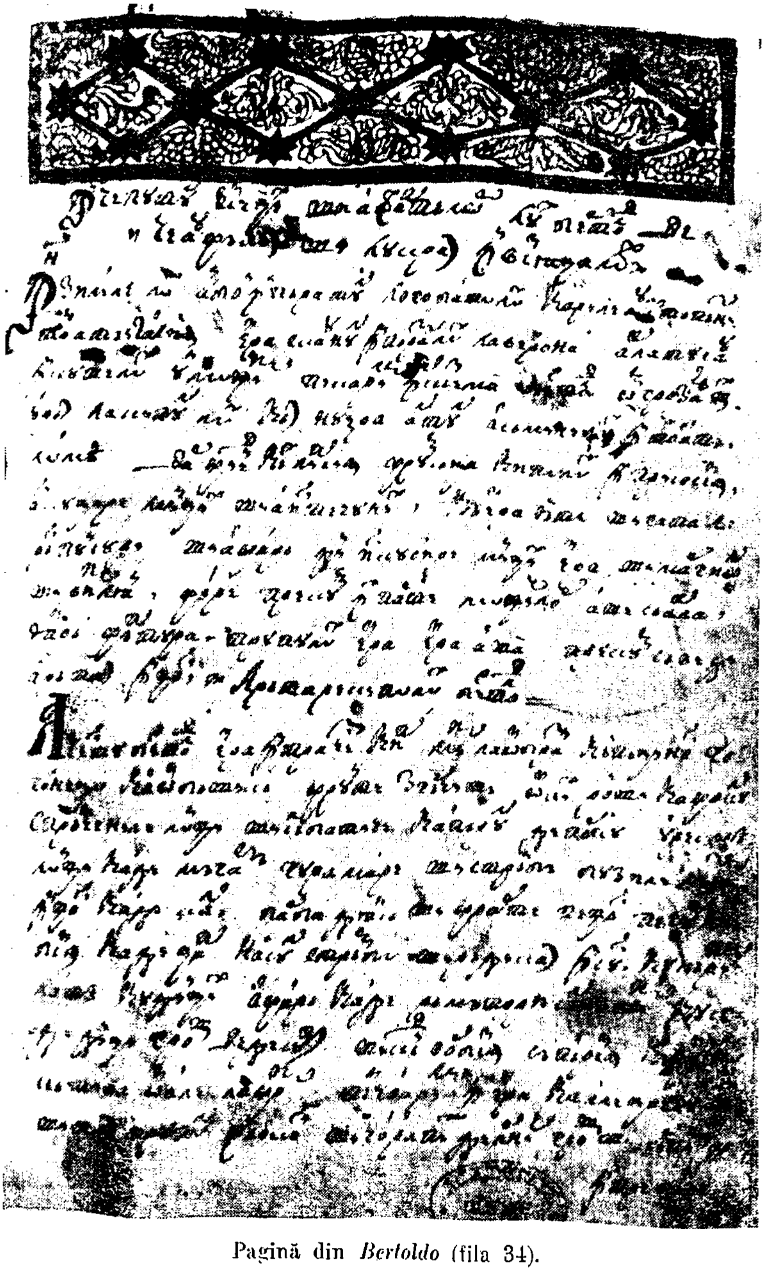

Pagină din *Bertoldo* (fila 34).

răspunde că nu-l va primi decît întovărăşit de muşte, ceea ce convine lui Bertoldo, care luînd un măgar bătrîn cu răni pe spinare, se întoarce la palat cu un nor de muşte. În acest fel el asistă la o judecată a regelui în pricina a două femei învrăjbite pentru o oglindă. Regele, întocmai ca Solomon (s-a dovedit că autorul a pus la contribuţie legenda lui Solomon şi Aşmedai încorporată într-o hagadă a Talmudului babilonian) vrea să împartă oglinda în două şi o oferă întreagă celei care se opusese la spargerea ei. Bertoldo e de părere că hotărîrea n-a fost bună şi ca să dovedească regelui răutatea femeilor, răspîndeşte zvonul că se va face o lege ca tot bărbatul să aibă dreptul a lua şapte neveste. Două mii de femei protestează la palat, provocînd iritaţia regelui, care nu ştia ce se întîmplase. Regina, aflînd de uneltirile lui Bertoldo, îl cheamă la curte şi înarmează doamnele cu bastoane ca să-l ciomăgească, dar Bertoldo scapă cerînd să fie lovit mai întîi de femeia care n-a vrut să otrăvească pe rege. Tot aşa scapă de bătaia străjilor, obţinînd să i se cruţe capul şi ieşind apoi în capul unui alai de servitori. În disputa cu bufonul regelui, Glomez, Bertoldo dezleagă enigmele ca Archiric, spunînd c-ar aduce apa cu sita, aşteptînd mai întîi să îngheţe, că ar putea prinde iepurele nealergînd, aşteptîndu-l în frigare, că buruiana pe care o cunosc şi orbii e urzica. Dîndu-i-se poruncă să vină la curte nici îmbrăcat, nici dezbrăcat, soseşte înfăşurat într-o reţea. Dovedeşte regelui că femeile nu-şi pot astîmpăra curiozitatea, aducînd o colivie cu cheie din care, femeile deschizînd-o zboară o pasăre, în fine, scapă de înec şi de spînzurătoare, spunînd străjilor snoave şi poveşti care-i fac să se prăpădească de rîs. Bertoldo e iertat şi chemat la curte ca sfetnic, dar nepriindu-i hrana, se îmbolnăveşte şi moare. În 1799 s-a publicat la Sibiu, tradusă din nemţeşte, *Viaţa lui Bertoldo şi a lui Bertoldino ficiorului lui dimpreună şi a lui Cacasino nepotului*, în care se cuprinde continuarea lui Bertoldo, *Le piacevoli e ridicole semplicità di Bertoldino figliolo dell'astuto ed accorto Bertoldo* de Giulio Cesare Croce della Lira şi *Le buffonate di Cacasenno, figlio del semplice Bertoldino*, de Cammillo Scaligeri della Fratta.

Există şi o localizare tîrzie, apărută în 1875 în editura Nebunelli din Galaţi, *Vicleniile meşterului Perdaf*, cu acţiunea în vremea lui Sas Vodă, continuată de prelucrarea lui *Bertoldino: Guguţel, fiul vicleanului meşter Perdaf.*

Unele snoave din *Bertoldo* au trecut în folclor, şi de aici în *Isprăvile lui Păcală*, de Petre Dulfu.

ISTORIA POAMELOR

Un interesant text popular este poemul satiric al poetului bizantin Teodoros Prodromos (sec. XII), *Porikologos* sau *Istoria poamelor*, tradus în romîneşte în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (copii manuscrise dintre 1780—1786).

Poemul satirizează aparatul complicat de dregători de la curtea împăraţilor bizantini, introdus, cum ştim de Gheorgachi, şi la noi, atrăgînd atenţia asupra consecinţelor primejdioase ale vinului, în forma unui proces în care strugurele face o reclamaţie, ieşind finalmente condamnat. Autorul uzează de alegorie şi de metafore. Ne aflăm în vremea cînd „împărăţea preaslavita

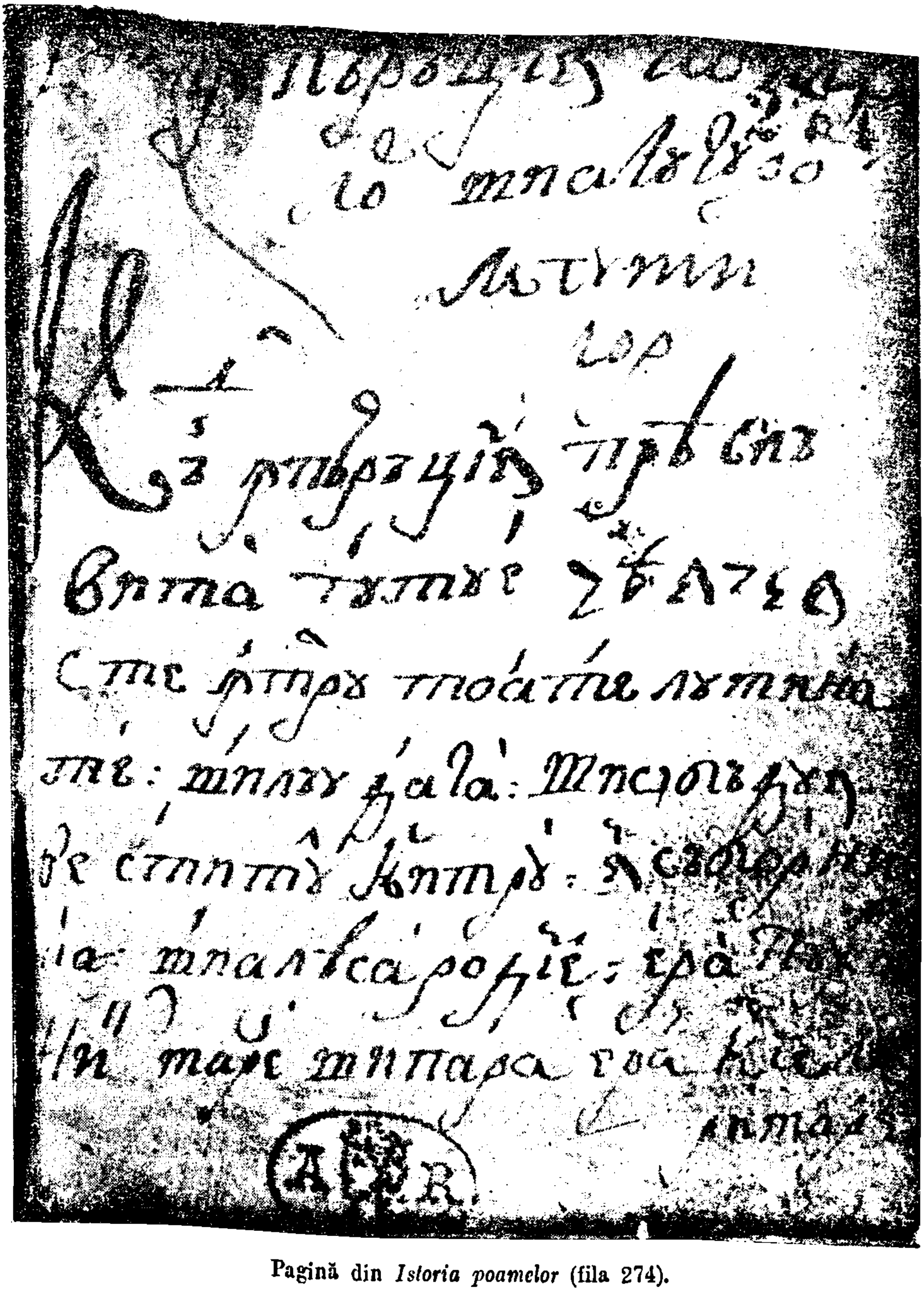

Pagină din *Istoria poamelor* (fila 274).

gutuie și obladuia cinstitul chedru, iară saborna rodie era paharnic mare, marul logofăt mare, cireașa comis mare, căpșuna clucer mare, scorușa postelnic mare, zarzara stolnic mare".

Strugurele învinuiește de viclenie piperul, chimenul, cimbrul (care e spătar), știrul (care e armaș), nucșoara mirositoare și șofranul galbicios. Ca martori sînt aduși maslina, starețul linte, maica stafida, nohotul, bobul înnecător, mazarea (cap fara trup) și egumenul fasole. Ceapa, îmbrăcata în donăsprezece haine moborîte și cu barba atîrnînd la pamînt, ia apararea acuzaților:

„Să n-aibu parti de frati-meu Usturoiu și vără-meu Muștariu și de cuscru-meu Hreanu și de socru-meu Praju, și de nepoatile mele Capere și Groașnițe și de finul meu Napu și de fiica mè Ridichi, și de nepoții mei Morcovi și Pitrigei, minciuni a grăit Strugurul către împărăție-ta".

Lubenița, castravetele, anghinarea și lăptuca, ispravnicii cepei, sînt invitați să citească legile și sa spună și ele ce știu, cînd tocmai sosește piersica, aducînd vestea că la înțețirea strugurelui se adaugă și intenția zarzarei de la India de a înțepa cu acul ei ascuțit pe împarat în grumaz. Împaratul, edificat, pronunță sentința (satiră a beției):

„Să fii strugure, blestemat, de lemn strîmb să fii legat și spînzurat și de cuțit cîrn taiet și de voinici tineri calcatu și sîngele tău să-l bè bărbații, minte să li se vesălească, fețile să li se ruminească, ochii să li se roșască, picioarele sa li se împleticească, dintr-un păreti într-altul să se proptească, în tină să se tăvălească, bărbile să-și măscărească".

Anton Pann a pus în versuri această istorie a poamelor în *Povestea vorbei*, la capitolul Despre beție, cu înțepături la adresa celor ce „umblă cu ochii logodiți".

BIBLIOGRAFIE

§ Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura romînească*, I—II, București, 1963 (*Esopia, Bertoldo, Archirie și Anadan, Skinder, Sindipa, Halima, Imberie și Margarona, Erotocritul, Filerot și Antuza, Etiopica, Polițion, Istoria poamelor*).

§ M. Gaster *Contributions to the History of Ahikar and Nadan*, în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1900, april, p. 301—319; Același, *Studies and texts in folklore*, London, 1925, p. 239; Același, *Die Geschichte des kaisers Skinder, ein rumänisch-byzantinischer Roman* în *Texte und Forschungen zur byzantinisch neugriechischen Philologie*, nr. 22, Athen, 1937; I. C. Chițimia, *L'„Histoire du sage Ahikar" dans les littératures slaves et la littèrature roumaine et ses rapports avec le folklore*, în „Romanoslavica". IX (1963), p. 113—426.

§ Dorothea Sasu-Țimerman, *Les „Mille et une nuits", dans la littèrature roumaine* în *Studia et acta orientalia*, II, Bucarest, 1960.

§ N. Cartojan, *Legendele Troadei în literatura veche romînească*, Buc., Cultura Națională, 1925.

§ N. Cartojan, *Poema cretană Erotocrit în literatura romînească și izvorul ei necunoscut*, Buc., 1935.

§ Ioana M. Andreescu, *Istoria poamelor; redacțiile romînești*, în *Cercetări literare*, II, 1936; Ariadna Camariano, *Condamnarea strugurelui și a țîrului în limba greacă și răsunetul lor în slavă, turcă și romînă cu o introducere despre Povestea păsărilor și Povestea patrupedelor*, în *Cercetări literare*, III, 1938.

§ Dan Simonescu, *Legenda lui Afrodițian Persul*, studiu și text, Buc., Casa Școalelor, 1942 (în legătură cu adorarea magilor).

În genere N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura romînească*, II, 1938, cu bibliografie exhaustivă.

PRECURSORI AI ȘCOLII ARDELENE

Pentru Inochentie Micu și Gherontie Cotore trecutul nu constituie un obiect de studiu, iar pentru Radu Tempea II și Radu Duma nu se pune problema originii poporului romîn. Această din urmă preocupare se ivește abia la urmașii lor imediați.

Un cărturar neidentificat redactează, în deceniul al VI-lea, un raport oficial către Maria Tereza, intitulat *Reflexiones circa originem, jura, conditiones, religionemque in Transilvania Valachorum*. Ioan Săcădate, care a învățat la Cluj, întocmește o colecție voluminoasă de documente istorice, citată de Gheorghe Șincai în *Hronică* de mai multe ori *(Codex ms. Szakadationus)*, în sfîrșit D. T. (inițiale sub care se ascunde însuși Samuil Micu) scrie în 1775—1776 *De ortu, progressu, conversione Valachorum Episcopis idem Archiepiscopis et Metropolitis eorum*, dată la lumină și adnotată de Timotei Cipariu în 1855.

De ortu... este un memoriu documentat în favoarea înălțării episcopiei de Făgăraș la rangul de mitropolie. Samuil Micu adaugă la tema sa centrală considerații despre originea romană („inter romanas istas colonias, quibus Valachi originem ducunt"), vechimea creștinismului în Dacia, etimologia numelui de valah, Ștefan Cel Mare, introducerea alfabetului chirilic, tipăriturile calvino-romîne, infectate cu otrava ereziei (libros... pestilentos), năpăstuirea mitropolitului Sava Brancovici, numărul capilor de familii romînești din Transilvania, răul imens al viețuirii în „tenebrele ignoranței", despre unitatea politică și răspîndirea romînilor pe un teritoriu geografic vast: „Populi valachici, qui Valachiam, Moldaviam, Transilvaniam, Hungariam item, Banatus, ...Bulgariae, Albaniae et Podoliae provinciarum partes, novamque Serviam Russico imperio subditam incolunt, veri sunt (quod lingua ipsa, mores, genius et ingenium indicat) germanique nepotes romanarum coloniarum quos Traianus imperator post devictum Decebalum Daciae regem, ubi Daciam juris et ditionis romanae fecisset, in provinciam redegisset, urbes condidisset circa annum Christi CV infinitas hue transtulit ad tutandos imperii fines, agros urbesque colendas. Ita Dio Cassius, Eutropius, Jornandes Xiphilinus, Aeneas Silvius, Innocentius III pontifex maximus, Antonius Bonfinius, scriptores perantiqui". Samuil Micu se mai raportează la Ștefan Szamosközi, Fleury și *Hronicul vechimei romîno-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir. Manuscrisul fusese cumpărat (în 1731—1735) de Inochentie Micu de la un negustor vienez și copiat în 1756—1757 de „smeritul între mișei" Constantin Dimitrievici, „dascăl" în Blaj. Achiziționarea și copierea Hronicului servesc lui Inochentie și Samuil Micu, care se inspiră din el, impunînd definitiv părerea că Dimitrie Cantemir a avut un rol hotăritor în dezvoltarea istoriografiei la romînii din Transilvania. *Hronicul* difuzează aici o concepție luminată despre istorie și idei călăuzitoare în ceea ce privește trecutul nostru: unitatea poporului romîn și persistența romînilor în Dacia. Ambele se convertesc, în condițiile specifice Transilvaniei, în instrumente de luptă. O dovadă peremptorie este suplica din 1761 a populației romînești de pe teritoriul comitatului Hunedoara, în care se citesc vorbe de frondă: „Noi nu ne putem mira îndeajuns și a ne întreba pentru ce voi (— nobilimea maghiară) ne oprimați astfel și ne impuneți jugul șerbiei, căci noi sîntem și am fost totdeauna mai numeroși decît voi și, ce e mai important, noi sîntem și mai vechi decît voi în această țară, deoarece noi sîntem urmașii vechilor daci". Mai sînt exemple asemănătoare din 1718, 1758 și 1773—1782. Toate anunța *Supplex Libellus Valachorum*.

Învățații romîni din Transilvania găseau știri bogate despre istoria poporului lor nu numai la Dimitrie Cantemir, ci și în lucrările publicate de sași și de maghiari. Ioan Graffius (Graff), Martin Schmeizel, Ioan Schwadtner, Petru Bod, Gheorghe Haner, Gheorghe Pray, Ștefan Katona, Iosif Benkö ș. a. cercetează cu zel arhivele, rînduiesc vechile documente, descifrează inscripții, supun examenului critic evenimentele contemporane și scriu, pe temeiul materialului adunat, cărți consacrate Transilvaniei și relațiilor cu vecinii. În aceste cărți este vorba mereu și de romîni, coborîtori din coloniștii romani („Valachos Transsilvanos Romanorum Coloniarum esse reliquias") de situația lor socială, limba, obiceiurile, cultura și perspectivele de afirmare în viața economică și politică. Perspectivele sînt înfățișate concret într-un poem compus în hexametri de Antonio Cosimelli (*Poëmation de secunda legione valachica*, Sibiu, 1768), semnat cu pseudonimul C. Silvius Tannoli.

Constrîns de împrejurări, imperiul habsburgic înființează, după 1762, trei regimente romînești de graniță. Cel de al II-lea, cu sediul la Năsăud, era format din ostași recrutați în districtul Rodnei, precum și în cîteva sate de pe valea Someșului și a Mureșului. Instruirea militară o făceau ofițeri străini (nemți, croați, francezi etc.). Unul dintre ei a fost italianul Antonio Cosimelli, „ein gelehrter Römer und besonders guter Dichter" (Michael Conrad de Heidendorf). Răpit de muze în orele de repaus, scrie versuri ocazionale (*Ad Samusinum... Excelentissimi comiti Andreas ob Hudik...*) și *Poëmation*-ul.

În partea de miazănoapte a Daciei, munți prăpăstioși își avîntă crestele semețe spre cer. De aici izvorăște Someșul. Apele sale neîmblînzite străbat ținutul Rodnei, bogat în metale, dar puțin plăcut la vedere (injucunda oculis), neprielnic grînelor și viței de vie. Oamenii trăiesc greu:

> Saepe modo caret infelix alimenta parandi
> Incola, et, hostili velut obsidione, tenetur.

Ei sînt de origine romană, din vița veche a quiriților. Însă vai, cîtă deosebire între strămoși și nepoți:

> Hac igitur prisca genti de stirpe Quiritum
> Romulindae terras habitant. Heu quanta nepotum
> Disparitas! Quam vilescit venerabile nomen!

Decăderea a început o dată cu „jugul sclaviei“, de o vîrstă cu așezarea primelor cete de huni în Dacia. De silă, boarii ausonici mînau carele hunice, iar cu timpul își stricară limba și moravurile :

> Hunnica... ausonii ducebant plaustra bubulci
> Longaque cum lingva vitiarunt tempora mores.

Suferințelor îndelungate le puse capăt înființarea miliției naționale grănicerești, binefăcătoare pentru someșeni. Orbi și ascultînd de sfaturi nesocotite (deteriora... consilia), mulți s-au opus militarizării și se răzvrătiră. Cosimelli nu e de partea insurgenților. Armele aduc folos, nu pagubă (Arma lucrum, non damna ferunt).

Contenind tulburările, pofta de cîștig (questus amor), dorul înflăcărat (vividus) de muncă și îndrăgirea treptată a treburilor ostășești provocară schimbări repezi în viața satelor militarizate. Succesele economice și culturale dobîndite lasă să se prevadă „strălucitele“ realizări de mai tîrziu. De pe acuma piețele gem de mărfuri, morile umblă neobosit, se construiesc locuințe, hanuri ospitaliere și drumuri, apele se îndiguiesc, se taie pădurile de pin, și vîslași iscusiți coboară buștenii cu plutele, sub privirea înmărmurită a naiadelor (Stupefactae Najades audax // Admirantur opus). Sute de muncitori harnici asudă, lucrînd pe întrecute :

> Centena vicissim
> Artificum insudant industria brachia.

Se cuvine și e cu dreptate (Et decet, et fas est) ca grănicerii să fie ocrotiți. Adevărata „virtute“ strămoșească și sămînța bună stau încă ascunse :

> radice sub ima
> Vis patria occultatur adhuc et nobile semen.

În 1830, cînd *Poëmation de secunda legione valachica* s-a tipărit a doua oara, Vasile Vaida („Excelsi Gubernii Magni Principatus Transylvaniae concipistam. ac Juris Patrii Criminalis at Styli Iuridici Professorem) i-a adăugat 9 *Reflexiones* în proză. Comentatorul proclamă false teoriile despre originea neromană a poporului romînesc și despre imigrarea romînilor în Transilvania „după întemeierea regatului ungar“, critică poltica de asuprire națională și atitudinea disprețuitoare a nobilimii față de mase („... Poporul de rînd, lipsit de drepturi, să nu fie disprețuit“). O atitudine critică exista și în *Poëmation ;* Vasile Vaida a potențat-o însă.

DIMITRIE EUSTATIEVICI

Dimitrie Eustatievici, întîlnit în documentele vremii și sub numele de Eusthatiadis ori Dumitru Eustatu, s-a născut la Brașov. Data nașterii nu i se cunoaște. Tatăl său, Eustatie Grid sau Gridovici, era un aprig apărător al ortodoxiei, împotriva căreia uneltea habsburgii catolici. În 1714 Grid călătorește la Moscova, „cu rugăminte la înălțata împărăteasă de atunci a Rosiei, Elisabeta Petrovna,... de a nu-i lăsa (pe „poporenii ortodocși ai bisericii Sf. Nicolau din Brașov“) să-și piarză religia, a-i sprijini cu protecţiunea sa şi a mijloci la... Maria Terezia ca să înceteze sila unaţii în Ardeal şi să nu i se dea loc acestii siluiri religionare în comuna ortodoxă din Braşov".

Pentru a-i da posibilitatea să-şi desăvîrşească învăţătura, Eustatie Grid îşi trimite fiul la Academia teologică din Kiev, pe care el a vizitat-o, pare-se, în 1744, cu prilejul reîntoarcerii de la Moscova. Eustatievici petrece în Kiev, ca „student", mai mulţi ani. Din certificatul de absolvire, eliberat în aprilie 1753, aflăm că „magnificus dominus Demetrius Eustaphiades" a fost un elev plin de rîvnă şi un exemplu de cinste, integritate şi modestie: „Ubi (în Academia chieveană) tam honestis et humanis moribus, quam etiam diligentia, per longum temporis intervallum, non modo cum maximo emolumento sua promovit studia, verum etiam aliis probitatis, modestiae, diligentiae et integritatis speciment fuit". Calităţile înşirate îl determină pe Georgius Szczerbackj, prefectul de studii al Academiei, să recomande celor „la care va ajunge" Eustatievici să-l respecte şi să-i aprecieze talentele după merit.

Revenind la Braşov, Eustatievici se consacră dăscăliei şi alcătuirii unei gramatici romîneşti [1].

Manuscrisul autograf (1757), „întărit cu pilde prea folositoare" şi „aşezat cu orînduială dreaptă", cuprinde un *Cuvînt de afierotisire* către Nicolae Mavrocordat, o *Înainte cuvîntare cătră cinstitoriul şi iubitoriul de înţelepciune cititor*, gramatica şi patru capitole despre prosodie, stih, ritm şi „tehnologhia" prosodiei.

Dedicaţia laudă, în fraze lungi şi fără netezime, pe voievodul Ungrovlahiei, îi preamăreşte hărnicia de a scoate norodul din „ceaţa întunericului întru lumina adevărului" şi descoperă motivele care l-au făcut pe autor să-i închine „această prea puţină şi slabă roadă a minţii" sale (grija domnitorului faţă de înaintarea învăţăturilor „adevărate şi drept măritoare", dorinţa de a împlini vrerea „de demult" a lui Nicolae Mavrocordat de a avea o gramatică în „dialectul romînesc" şi speranţa că milostivul domn va dispune „a să da tipăririi" opera). A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, Andrei Bîrseanu, N. Iorga ş.a. au susţinut că Eustatievici şi-a scris „methodos"-ul la porunca principelui muntean, care „se vede că au vroit să uşureze studiul gramaticei greceşti pentru romîni, introducîndu-i în studiul limbii lor prin cunoştinţele gramaticale romîneşti". Presupunerea nu este lipsită de temei. O sprijină desele relaţii ale şcheienilor, prin biserică şi negustori, cu Mavrocordaţii şi faptul că lui Eustatievici „îi era foarte bine cunoscută" Ţara Romînească, unde poseda vii şi cu care făcea comerţ.

Mai preţioasă decît dedicaţia, *Înainte cuvîntarea* discută „folosul învăţăturii", enumeră relele datorate lipsei de cultură, defineşte gramatica şi îi subliniază importanţa, indică neprecis izvoarele de care s-a servit Eustatievici şi deplînge situaţia grea a neamului său, trăitor de veacuri fără un cod al canoanelor limbii strămoşeşti.

Consideraţiile pe tema *folosului învăţăturii* se hrănesc din ideea că neştiinţa reprezintă un rău imens, întrucît odrăsleşte „urîciunea către săraci" dihoniile dintre popoare, raptul averii altora şi decăderea morală; cufundă „prostimea cea de obşte" în întuneric şi-n „sălbăticire nepovestită"; ajută

---

[1] Lucrarea se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei R.P.R., sub cotele 583 şi 1716. Primul manuscris este complet şi poartă data de 1757, al doilea însă, din 1774, e lacunar.

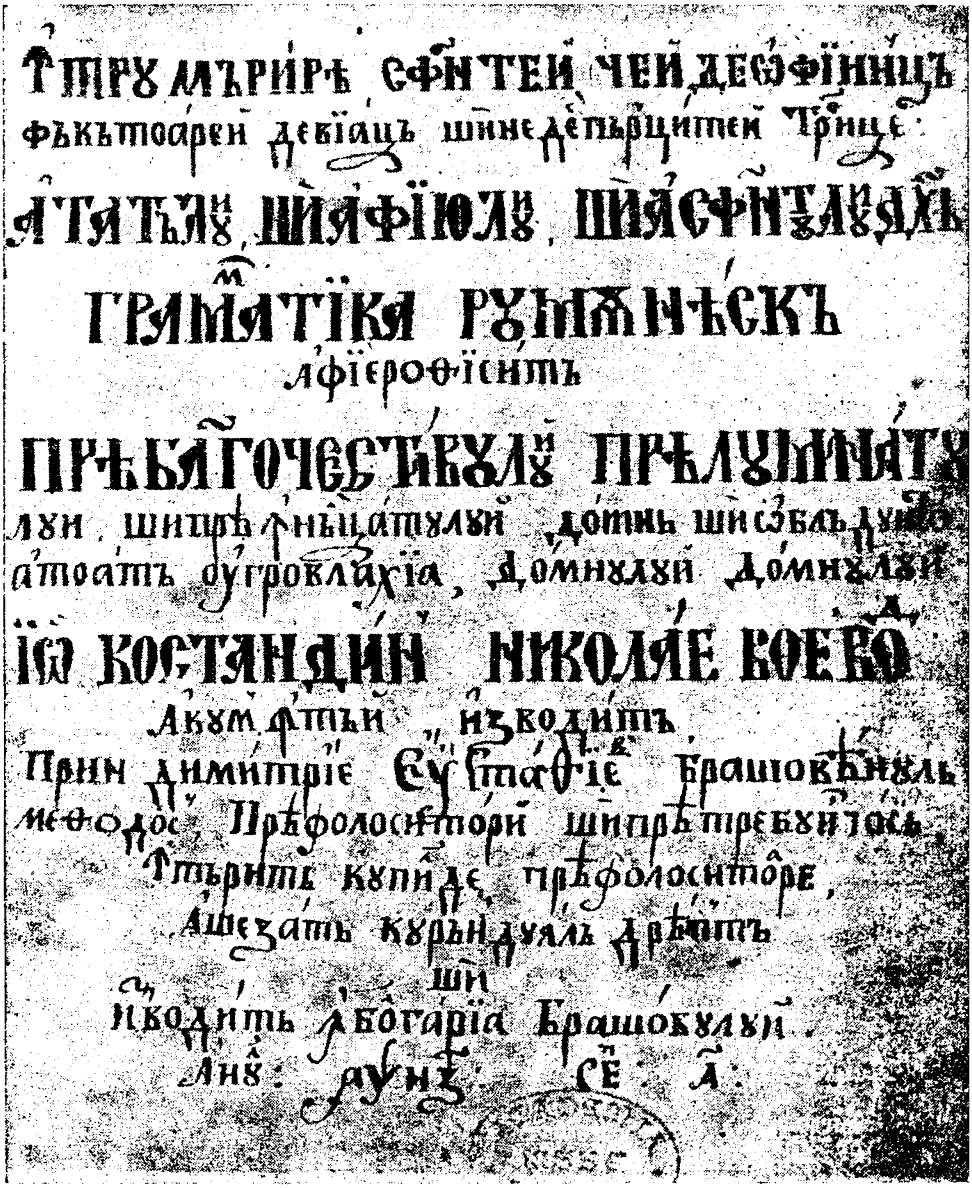

ꙟтрꙋ мърирѣ сфинтей чей деѡфїинцъ
фъкътоарей де вїацъ ши недепърцитей Троице
ꙗ Татълꙋи ши ꙗ Фїюлꙋи, ши ꙗ Сфнтꙋлꙋи Дꙋхъ
ГРАМАТЇКА РꙊМЪНѢСКЪ
афїероѳїситъ
ПРѢБЛГОЧЕСТИВꙊЛꙊИ ПРѢЛꙊМИНАТꙊ
лꙋи, ши ꙟнълцатꙋлꙋи домнь ши ѡблъдꙋитѡ
атоатъ Оугровлахїа, Домнꙋлꙋи Домнꙋлꙋи
ІѠ КОСТАНДИН НИКОЛАЕ ВОЕВОД
Акꙋм ꙟтъи изводитъ,
Прин Димитрїе Еустатїе Брашовѣнꙋль
меѳодос, Прѣфолоситори ши прѣ пребꙋитось
ꙟтъритъ кꙋ пилде прѣфолоситоаре,
Ашезатъ кꙋ рънд ꙋал дрептъ
ши
изводитъ ꙟ Болгарїа Брашовꙋлꙋи.
Анꙋ: ꙁѱнз. Се. а.

Pagină din *Gramatica* lui D. Eustatievici (fila 2).

„înălțarea ticăloșilor bogați, după nevrednicie, la cinste, la orînduieli și la hrană îndestulătoare“; înțelește îndrăzneala celui „vătămat de arderea și chinuirea aurului... spre obida și prada săracilor“.

Apologia științei de carte se completează cu păreri despre gramatică. Ea este „începutul tuturor învățăturilor“, o *cheie* cu care omul cîștigă putința de a pricepe filozofia, retorica, teologia etc.: „Fără știința gramaticii a te folosi cum este trebuința nu vei putea, și te vei îndulci unde este amărăciune, și te vei amărî unde este dulceață“. La romîni această *cheie a priceperii* „lipsire au fost“. Ca să umple golul, el, Eustatievici, a prins îndrăzneală „spre săvîrșirea lucrului gramaticii rumînești“. Gramatica procură oricui foloase nelimitate: „Adevărat, cu înțelepciune luînd aminte meșteșugul acesta, mult folos va cîștiga mintea ta adăpîndu-te întru acestea. Întîi, vei cunoaște osebirea fieștecăria ziceri. A doao, vei cunoaște desfătăciunea limbii rumînești cîtă este și ce feli este. A treia, vei pricepe cu ce este dialectul rumînesc mai îndestulat, sau mai neîndestulat decît alte dialecturi. A patra, vei avea cheia priceperii în scripturile cele bisericești și întru cele dinafară. A cincea, vei avea unealtă mijlocitoare întru tălmăcirea altor dialecturi și întru despărțirea fieștecăria cuvîntări rumînești sau streine, și altele, care pentru neîngreuiarea iubitorului de înțelepciune cititoriu le las“.

Gramatica propriu-zisă se ocupă de ortografie și „tehnologhia“ ei, de morfologie, „împodobitul sintaxis“ și topică. Expunerea cunoștințelor se face, în general, catihetic, prin întrebări și răspunsuri: „Ce este gramatica? — Gramatica este meșteșugul care învață a grăi și drept a scrie“.

Definiția este clară; alte definiții sînt însă întortocheate, în primul rînd din cauza terminologiei. Eustatievici numește declinările *plecări și* pluralul *numărul cel unitoriu* și *numărul cel înmulțitoriu*, iar cazurile *căderi*. Limba romînă are căderile: *numitoarea*, *născătoarea*, *dătătoarea*, *pricinuitoarea* și *luătoarea*. Verbele (*graiurile*) se împart în *lucrătoare* „active“, *pătimitoare* „pasive“ și *fără fețe* „impersonale“. *Graiurile* au *înjugări* „conjugări“, *închipuiri* „moduri“ (*închipuirea cea arătătoare* „indicativul“, *poftitoare* „optativul“, *închietoare* „condiționalul“, *poruncitoare* „imperativul“, *nehotărîtoare* „infinitivul“ etc.) și *vremi*; timpurile indicativului sînt: *vremea de acum* (săvîrșesc), *vremea cea trecută* (săvîrșeam), *vremea cea trecută săvîrșită* (am săvîrșit sau săvîrșii), *vremea cea trecută de mult săvîrșită* (săvîrșisem) *și vremea cea fiitoare* (voi săvîrși). Nomenclatura este, îndeobște, complicată și stîngace.

Stîngăciile sînt mai numeroase și mai evidente în *Pentru prosodie. Pentru stih*, *Pentru ritm* și *Pentru tehnologia prosodiei*, capitole considerate[1] ca „primul tratat romînesc de versificație“. Tratatul, lucrat după modele grecești, determină obiectul prosodiei, arată ce sînt stihul, piciorul, tăierea (=cezura) ritmul și rima, distinge douăsprezece feluri de picioare, nouăsprezece feluri de ritm și patrusprezece de vers și le exemplifică prin creații poetice primitive. Bine intenționat, Eustatievici nu ezită să lămurească pînă și noțiuni cu totul dificile, care îl depășeau. Iată pasajul privitor la stih („voroavă legată“): stihul „este încheiere sau rînduire îndreptătoare a pasurilor celor întru un neam sau în număr știut, ce la ce să cuprinde dintru vremi (= lungimea vocalelor și a silabelor) și dintru numerile slovenirilor (slovenire = silabă). Din ce să cuprinde stihul? Din pasuri sau picioare. Ce este pasul sau piciorul? Este o parte a stilului, hotarîtă din știut numar și rînduială a slovenirilor. Din ce să cuprinde pasul? Din sloveniri". Cu acest dialog seamănă, din punct de vedere al expresiei, multe pagini ale „methodos"-ului, îmbogățite pe alocuri cu exerciții rimate:

---

[1] De Dimitrie Popovici.

Cît e traiul, omul tot să silește,
Pune osteneală, muncă, silire,
Ca slăvit să fie, mîhnit privește
Pentru prea deșarta de tot mărire,
Nu se odihnește nici într-o noapte,
Numărul pune tot cu socotință.
Ca să se mire lui norodul foarte.
Dintr-a lui deșartă adeverință.
Nu-ț aduci aminte de-a ta moarte
Că va să se surpe lumeasca soarte.

Limba din capitolele închinate prosodiei este înțesată de termeni de origine greacă. Dovadă sînt numirile celor nouăsprezece varietăți de ritm: *epicon* sau *epicesc*, *liricon* sau *liricesc*, *imnos* sau *euharistios*, *paneghiricos* sau *encomiasticos*, *genethliacos*, *epithalamios*, *properticos*, *bucolicos* sau *gheorghicos*, *pathopoeia*, *monocolos*, *dicolos*, *tricolos*, *monostihos*, *distihos*, *tristihos*, *tetrastihos*, *exighimaticos*, *dramaticos* și *tehnopegnios* sau *tehnopegnicesc*. Denumirile justifică părerea că Eustatievici a pus la contribuție anumite surse, grecești, neindentificate pînă astăzi. El s-a mai alimentat din „izvoarele cele adevărate, p(u)r(u)rea curgătoare și nesfîrșitoare în părțile Moscovei, în Academia moghilo-zaborosțiană din Kiev". Ca izvor principal i-a slujit *Dreaptă alcătuire a gramaticii slavonești* a lui Meletie Smotrițki, în ediția Antim Ivireanul (Snagov, 1697).

Ținînd seama de timpul cînd s-a scris și de greutățile ce au stat în cale a autorului, *Gramatica rumînească* poate fi catalogată ca o realizare meritorie[1].

În 1757 Eustatievici era dascăl și profesor în Scheii Brașovului unde l-a găsit mișcarea „norodului rumînesc" din anii 1759—1761, condusă de Sofronie. Înainte de înfrîngerea mișcării, s-a spus într-o cuvîntare ținută la Zlatna (21 aprilie 1761) că romînii, supunîndu-se jurisdicției eclesiastice a mitropolitului din Carlovitz, se vor bucura de „privilegiile națiunii sîrbești", „nu vor servi domnilor" și nu vor mai fi obligați să plătească impozite. Dimitrie Statievici, alias Eustatievici, a știut de făgăduiala de la Zlatna, a tipărit la Rîmnic, în romînește, diploma cu privilegiile acordate sîrbilor și „el însuși vestea... apropiata eliberare a neamului valah din servitutea sa de veacuri". Prin participarea la evenimentele din 1759—1761, fostul elev al Academiei din Kiev s-a situat alături de cei care luptau să pună capăt unui șir întreg de nedreptăți împotriva romînilor ortodocși.

În 1794, văzîndu-se „călcat de un beteșug cumplit", Eustatievici își scrie testamentul. Mai bolește doi ani, cu diata în sipet. Moare în 1796. Soția și fiicele îl înmormîntează precum le-a zis răposatul „Nu cu modrul mîndriei, ce numai după vrednicia haracterului" său. Modestia îi caracterizează și viața, în care mai ales acest cuget îl avusese mereu în minte: că „omul... așa trebuie să se silească și sa se ostenească după cele ce sînt spre traiul vieții, ca cînd niciodata n-ar înceta a viețui trupește“.

---

[1] Se mai atribuie lui Eustatievici niște *Însemnări de cronică*, o traducere din sîrbește, *Îndreptarea păcătosului cu duhul blîndeților* de Petru Grimovschi, tipărită la Timișoara în 1765, *Oiconomia lui Florin cel Mare, dein frînceşte în rusește și dein rusește în rumînește*, rămasă în manuscris, și *Analie bisericești a lui Baronie* (Soranus Baronius, *Annales ecclesiastici*), traducere rămasă de asemenea nepublicată.

Eustatievici nu se referă nici măcar în treacăt, la înrudirea limbii romîne cu latina și italiana. Ideea înrudirii apăruse la umaniștii italieni. Ei o transmit unor cronicari polonezi, iar aceștia lui Grigore Ureche și Miron Costin. Ulterior, problema originii limbii romîne ne întîmpină la stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir.

În secolul XVIII interesul față de această problemă se accentuează, îndeosebi la transilvăneni. Mai mulți cărturari maghiari și sași scriu despre „summa linguae Valachicae cum Latina adfinitas“, Franz Griselini, în 1779, raportează romîna la italiană și la alte limbi romanice (*Über die walachische Sprache; ihre Verwandschaft mit der italienischen und anderen, die aus dem verdorbenen Lateinenstanden sind, in Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temesvarer Banat's in Briefen an Standspersonen und Gelehrte*, Wien, 1779), Alexie Mureșean ostenește la „gramatica romînească și italienească“ (S. Micu). Pe deasupra, Petru Pavel Aron, într-o scrisoare către papa, din septembrie 1756, face prima încercare de a degaja implicațiile politice ale latinității: romînii sînt „un popor numeros, rămășițe ale lui Traian și Adrian, cum spune istoria, pentru care în limba lor se și numesc pe sine romîni sau romani pînă în ziua de astăzi. Graiul le este latinesc și foarte asemenea cu cel italienesc. Din fire sînt foarte blînzi și aplecați la orice măiestrii sau științe... Dar pînă acum au fost cu totul părăsiți și disprețuiți de popoarele care îi stăpînesc și de eretici (= necatolici). De aceea sînt și foarte aspri și fără știință de carte. Sînt aproape striviți de greutățile publice și ale domnilor, ca fiii lui Iacob în Egipt, cum se citește în aceste timpuri... numai despre locuitorii Paraguayului ori ai Braziliei“. Fragmentul de scriere sintetizează idei puse în circulație de Inochentie Micu, dar le și înavuțește cu un element nou. După Aron, argumentul că limba romînă este de origine latină putea sluji cauza emancipării noastre sociale. Din sămînța aruncată de Petru Pavel Aron va răsări gîndul, maturizat în perioada Școlii Ardelene, ca studiile și cercetările lingvistice, asemenea celor de istorie, trebuie să răspundă unui scop arzător „mărirea nației“.

BIBLIOGRAFIE

§ M. Ruffini, *La Scuola Latinista Romena (1780—1871). Studio storico-filologico*, Roma, 1941; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'epoque des lumières*, Sibiu, 1945; Iosif Pervain, *Dimitrie Eustatievici*, în *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*, tomus III, nr. 6, series IV, fasciculus I; Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962.

BIBLIOGRAFIE GENERALA

§ K. Marx, *Introducere la Contribuţii la critica economiei politice*, Editura politică, 1960; *Despre dezvoltarea inegală a diferitelor forme de cultură (Ştiinţă, tehnică, artă)*, în K. Marx şi F. Engels, *Despre artă şi literatură*. Editura pentru literatură politică, 1953, p. 27—29; F. Engels şi K. Marx, *Despre cîntecul popular politic*, ibid., 304—311; F. Engels, *Cărţile populare germane*, ibid., p. 596—601; V. D. Bonci — Bruevici, *V. I. Lenin despre creaţia populară orală*. Советская етнография 1954, nr. 4; V. Gusev, *V. I. Lenin despre popor şi problemele folcloristicii*. Русская литература, 1960, nr. 2; M. Gorki, *Despre basme*, în *Gorki despre literatură*, Bucureşti, 1956, p. 659—666; *Русское народное поэтическое творчество*. Под общей редакций профессора П. Г. Богатырёв, Moscova, 1954; В. Я. Пропп, Leningrad, 1955.

§ V. Alecsandri, *Poezii populare ale romînilor*, Bucureşti, 1866; G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare romîne*, Bucureşti, 1885; M. G. Obedenaru, *Texte macedo-romîne. Basme şi poezii populare de la Crusova*, Bucureşti, 1891; S. Mîndresçu, *Literatura şi obiceiurile populare din comuna Rîpa de Jos comitatul Mureş*, Bucureşti, 1892; Al. Tiplea, *Poezii populare din Maramureş*, Bucureşti, 1906; T. Bud, *Poezii populare din Maramureş*, Bucureşti, 1908; I. A. Candrea, O. Densusianu şi Th. D. Speranţia, *Graiul nostru; Texte din toate părţile locuite de romîni*, Bucureşti, I. 1906—07, II, 1908; D. Pîrvescu, *Hora din Cartal*, Bucureşti, 1908; I. Popovici, *Poezii populare romîneşti*, Oraviţa, 1908; Al. Vasiliu, *Cîntece, urături şi bocete de ale poporului*, Bucureşti, 1909; N. Păsculescu, *Literatura populară romînească*, Bucureşti, 1910; Gh. Giuglea şi G. Vîslan, *De la romînii din Serbia*, Bucureşti, 1913; T. Pamfile, *Cîntece de ţară*, Bucureşti, 1913; O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915; T. Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925; N. Georgescu-Tistu, *Folclor din judeţul Buzău*, Bucureşti, 1928; I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei. Etnografie, folclor, dialectologie*, Bucureşti, 1930; I. Muşlea, *Cercetări folclorice în Ţara Oaşului. Anuarul Arhivei de folclor*, Cluj, I (1932) 117—237; E. Petrovici, *Folclor de la moţii din Scărişoara. Anuarul Arhivei de folclor*, Cluj, 5 (1939)

111—175; M. Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, *Würzburg, 1940*; V. Scurtu, *Cercetări folclorice în Vocea romînească* (jud. Satu Mare), *Anuarul Arhivei de folclor*, Cluj, 6 (1942) 123—300; T. Brediceanu, *170 melodii populare romîneşti din Maramureş*, Bucureşti, 1957; N. Ursu, *Cîntece şi jocuri din Valea Almajului* (Banat), Bucureşti, 1958; C. Zamfir, V. Dosios şi E. Moldoveanu-Nestor, *132 cîntece şi jocuri din Năsăud*, Bucureşti, 1958; *Antologie folclorică din ţinutul Pădurenilor, Hunedoara*, Bucureşti, 1959; *Cîntece populare noi*, Bucureşti, 1959; I. Cocişiu, *Cîntece populare*, Bucureşti, 1960; *Flori alese din poezia populară*, Bucureşti, 1960; D. G. Kiriac, *Cîntece populare romîneşti*, Bucureşti, 1960.

§ O. Densusianu, *Folclorul cum trebuie înţeles*, Bucureşti, 1910; B. Delavrancea, *Din estetica poeziei populare*, Bucureşti, 1913; O. Densuşianu, *Viaţa păstorească în poezia noastră populară*, Bucureşti, 1923; C. Brăiloiu, *Noţiuni de folclor*, Bucureşti, 1932; M. Pop, *Noi orientări în cercetările de folclor*, în *Revista de folclor*, 3 (1958), nr. 4; 7—28; M. Pop, *Cîteva observaţii privind cercetarea folclorului contemporan*, în *Revista de folclor*, 4 (1959), nr. 1—2; 57—66.

§ T. Cipariu, *Crestomaţia sau analecte literare din cărţile cele mai vechi şi nouă tipărite şi manuscrise, începînd de la secolul XV pînă la XIX, cu notiţe literare*, Blaj, 1858; M. Gaster, *Chrestomaţie romînă. Texte tipărite şi manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale şi populare cu o introducere, gramatică şi un glosar romîno-francez: I, Introducere, gramatică, texte* (1550—1710); II, *Texte* (1710—1830), *dialectologie, literatură populară, glosar*, Leipzig, F. A. Brokhaus, Bucureşti, Socec, 1891; B. P. Hasdeu, *Cuvente den Bătrîni, I, Limba romînă vorbită între 1550—1600; II, Cărţile poporane ale romînilor în secolul al XVI-lea în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, Bucureşti, 1878, 1880; A. Lambrior, *Carte de citire (Bucăţi alese cu litere chirilice în deosebite veacuri)* ed. a III-a, Iaşi, 1894; I. Bianu şi N. Cartojan, *Pagini din veche scriere romînească*, Bucureşti, 1921; A. Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor romîneşti*, 1508—1647, Bucureşti, 1939; Dan Simonescu şi Ion Chiţimia, *Cărţile populare în literatura romînească*, I—II, Bucureşti, 1963.

§ *Bibliografia romînească veche*, 1508—1830, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, I, 1508—1716, Bucureşti, 1898; II, 1716—1808, Bucureşti, 1910; III, 1809—1830, Bucureşti, 1912—1936 (continuată de Dan Simionescu); IV, *Adăugiri şi completări*, Bucureşti, 1944; I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor romîneşti*, I, II, Bucureşti, 1907—1913; I. Bianu şi G. Nicolăiasa, *Catalogul manuscriptelor romîneşti*, III, Craiova, 1931; N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia publicaţiilor privitoare la cultura romînească veche, 1931—1936*, în *Cercetări literare*, I, 1934; II, 1936; III, 1939 (şi extrase); P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Bucureşti, 1959; I. Crăciun şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria Romîniei*, Bucureşti, 1963.

§ Al. Philippide, *Introducerea în istoria limbii şi literaturii romîne*, Iaşi, 1888; Aron Densuşianu, *Istoria limbii şi literaturii romîne*, ed. II, Iaşi, 1894 (ed. I din 1885); V. A. Urechie, *Schiţe de istoria literaturii romîne* (pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea), 1885; Ion Nădejde, *Istoria limbii şi literaturii romîne cu probe de limbă, de ortografie din toate veacurile, precum şi cu bucăţi literare alese, începînd din cele mai vechi timpuri pînă azi*, Iaşi, 1886; M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *G. Gröber's Grundriss der romanischen Philologie*, II, Strassburg, 1896; Dr. I. G. Sbiera, *Mişcări culturale şi literare la romînii din stînga Dunării, în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuţi, 1897;

N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1688*, București, 1904; N. Iorga, *Istoria literaturii romînești*, I, *Literatura populară*, *Literatura slavonă*. *Vechea literatură religioasă*. *Întîii cronicari (1688)*, ed. II, București, 1925.

Acelaşi, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, I, *Epoca lui Dimitrie Cantemir*; *Epoca lui Chesarie de Rîmnic*, București, 1901; ed. II, *Istoria literaturii romînești*, II, *De la 1688 la 1780*, București, 1928; G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii romîne din secolul al XVI-lea*, București, 1921; Acelaşi, *Istoria literaturii romîne din secolul al XVII-lea*, Iași, 1922; Acelaşi, *Istoria literaturii romîne din secolul al XVII*, I, *Cronicarii moldoveni și munteni*, București, 1926, II, *Viața și operele lui D. Cantemir*, București, 1924; III, *Epoca lui Clain, Șincai și Maior*, Iași, 1927; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii romîne*, Epoca veche, Sibiu, 1920; ed. II, Sibiu, 1930; Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura romînească* I, Epoca influenței sud-slave, București, 1929; II, Epoca influenței grecești, București, 1938.

N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, București, 1938; N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, I, De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, București, 1940; II, De la Matei Basarab și Vasile Lupu pînă la Șerban Cantacuzino și D. Cantemir, București, 1942; III, Cronicarii moldoveni. Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brîncoveanu, 1945; G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origini pînă în prezent*, București, 1941 și adaosele și îndreptările din *Studii și cercetări de istorie literară și folclor* (*material documentar*, passim); Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii romîne vechi*, I, București, 1947; G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iași, 1948, P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale romîno-ruse din trecut*, București, 1954; Acad. Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova* (sec. XIV-XVII), București, 1957; Al. Rosetti-B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea, București, 1961; Al. Piru, *Literatura romînă veche*, București, 1961; ed. II, București, 1962.

INDICI

1. INDICE DE NUME

Aarne, 80, 88
Abaza paşa, 392, 402
Abel, 502, 506
About, Edmond, 220
Abramios, Ioan, 536
Abrud, 137
Abu Hassan, 323
Aclit, 329
Acropoliu, 557
Aextelmeier, Stanislav, Reinhard, 500
Adam, 75, 323, 356, 357, 450, 500, 502, 536, 544
Adamescu, Gh., 173
Adăscăliţei, V., 78
Adelung, Wolfgang, Fr., 500
Adrian, 758
Adrianopol, 536
Afanasiev, A., N., 90, 91
Africa, 189, 410, 411, 538
Africa de nord, 90
Afumaţi, 517, 695
Agamemnon, 509
Agaton, 329
Agria, 522
Ahile, 508
Ahmed, 632
Aiud, 304, 345, 471
Ajax Telamonius, 508
Alba-Iulia, 13, 237, 289, 308, 319, 338, 340, 345, 375, 432, 435, 477, 479, 522, 524, 525, 526, 529, 552, 556, 702
Albanese, Albanio, 560
Albert, Ioan, 390
Albu, N., 481, 530
Alecsandri, V., 71, 77, 102, 103, 119, 120, 121, 122, 127, 130, 131, 133, 136, 154, 191, 195, 200, 201, 202, 204, 205, 208, 210, 216, 217, 220, 392
Alep, 532
Aleşd, 339
Alexandrescu, M., 721
Alexandria, 483
Alexandrov, A., 480
Alexandru (fierarul), 447
Alexandru (fiul lui Ştefan cel Mare), 240
Alexandru cel Bun, 234, 247, 260, 264, 266, 268, 300, 379, 438, 459, 586, 596
Alexandru Coconul, 504, 655
Alexandru Iliaş, 352, 354, 383, 398, 400, 403, 418
Alexandru Macedon, 216, 356, 450, 482, 483, 485, 486, 488, 540
Alexandru Mircea (domnul ~), 318
Alexeevici, Petru (Petru I), 438, 440, 464, 550, 598
Alexeievici, Ioan, 438, 440
Alexici, G., 103, 133, 162, 173, 472, 481
Alexie, 329, 330
Alfie (fierarul), 447
Alixandru Machidon, 413
Almaj (valea ~ ului), 161
Amartolos, Gheorghe, 267
Ambrozie, 538
America, 92, 302, 410
America de nord, 90
America de sud, 90
Amfilohie, 720
Amiras, Alexandru, 606, 645, 679, 687, 691
Amsterdam, 500, 724
Amur, 465, 469

Amyot, J., 736
Amzulescu, Al., 134, 173
Anania, 451
Anastasia (Duca), 668
Anatolia, 429, 714
Anaxagoras, 540
Anaximandru, 540
Andreescu, Ioana, M., 751
Andrei, 447
Andrei al lui Nicolaie din Roman, 259
Andrei Hatmanul, 381
Andriescu, Al., 414, 679
Andronic Paleolog, 459
Andronie, 288
Anghel, Atanasie, 339, 525, 553, 676, 702
Anghel, D., 202
Anghelov, D., 261
Anghelina, 283
Anglia, 413, 464
Anhialos, 238
Anikin, V., P., 191
Ankara, 499
Anthinodor, 356
Antimireanu, Al., 221
Antina (Atena), 483
Antioh, 329, 486
Antiohia, 440
Antonie, 491
Antonie vodă din Popești, 335, 420, 650
Apafi, Mihai, 334, 344, 345, 420, 477
Apostol, 504
Arabia, 327
Arad, 75, 173, 236
Arbore (hatmanul ~), 390
Ardeal, 167, 343, 344, 375, 386, 429, 477, 483, 556, 558, 563, 754
Argeș, 25, 108, 260, 267
Argeș (mitropolia din ~), 266
Arghezi, Th., 444
Arhanghelsk, 465
Aristofan, 581
Aristotel, 241, 446, 482, 483, 486, 493, 538, 560, 744
Armenopol, 347
Arnaudov, M., 125, 134
Arnauld „cel Mare", 461
Arnauld, P., 480
Aron, Petru, Pavel, 522, 523, 525, 528, 529, 554, 556, 702, 703, 758
Aron Vodă, 381, 398
Arseniev, I., I., 481
Arseniev, I., N., 480, 481
Arta, Meletie, de, 623
Artaxerxes, 540
Arvanitidis, Gheorghe, 351, 359
Asarhadon, 723
Asia, 90, 189, 246, 410, 411, 429, 465, 699
Asia de mijloc, 465
Asia Mică, 266, 352
Asiria, 266, 496, 629, 714, 723
Atanasie cel Mare, 539
Atanasie (~ patriarh de Alexandria), 447, 460
Atena, 508, 639, 742, 744
Athanasie al IV-lea-Dabbas, 532
Atila, 565, 574
Atizma, 329
Athanasie Alexandrinul, 281, 310, 323
Athos, 250
Augsburg, 304, 500
Augustin, C., 325
Augustin (sfîntul ~), 378, 446, 493, 538, 616, 621
August, 576
Augustus, 91, 356, 538
Aurelian, 18, 637
Austria, 345, 422, 433, 435, 685, 700
Avesalom, 281
Avgar, 450, 451, 508
Avraam, 245, 323, 506
Avram, 340, 556
Avril, Ph., 469, 481, 595
Axinte Uricariul, 355, 387, 521, 604—606, 654, 677
Azarie, 272, 273, 274, 275, 356

Baba Novac, 287
Babagefer, 665
Babilonia, 488
Babilonul, 629
Bacău, 77, 259, 346, 517
Baceea, 218, 590
Bădărău, Dan, 678
Baddeley, J., 480
Bahluiul, 303
Baia 75, 97, 205, 206, 258, 259, 260, 345
Baiazid, 13, 294, 357
Baical, 466

Băjescu, Iordache, 697
Balaban, 664
Bălăceanu, Aga, 102
Bălăceanu, Badea, 578
Bălăcenii, 578
Bălan, Ioan, 375, 379, 457, 480
Bălănescu, 710
Balcani, 538
Bălcescu, N., 102, 278, 352, 358, 432
Băleanu, Gheorghe (banul ~), 425, 430
Băleanu, Grigoraşco (postelnicul ~), 419, 425, 571
Bălenii, 336, 415, 416, 419, 420, 424, 425, 427, 428, 429, 583, 589
Bălgrad, 338, 339, 344, 345, 369, 371, 375, 376, 377, 378, 474, 477, 497, 523, 525, 556
Balint, Balassa, 13, 135
Balint, Simion, 169
Balş (mare armaş), 710
Balş, Ioan (vornicul ~), 650
Balş, T., 163
Banat, 43, 44, 48, 49, 52, 75, 103, 132, 138, 141, 143, 150, 154, 161, 168, 208, 221, 333, 342, 343, 369, 449, 520, 522
Banatul Severinului, 26
Băncilă, P., 67
Bandini, 341, 346
Bantăş, Ana, 608
Baptista din Vesentino, 259
Barboşi, 398
Bar, 39
Barbu Bucureşteanul, 524
Barbul serdariul, 589
Bărbulescu, C., 480, 481
Bărbulescu, Ilie, 331
Barcan Comisul, 139
Bărcan pîrcălabul, 572
Barcsai, Acaţiu, 339
Barila, Dimitrie (Dosoftei), 437
Barkoczi, 591
Barnovski, Miron, 335, 337, 359, 383, 392, 405, 655, 656
Bărnuţ, Simion, 169
Baronius, 528
Baronzi, G., 191
Bart, Ioan, 730
Bart, Petru, 488, 724
Bartók Béla, 20, 173, 180
Basan, 444
Basarab, Matei, 334, 335, 336, 338, 340, 341, 342, 347, 371, 372, 392, 402, 404, 415, 416, 417, 418, 424, 453, 569, 713
Basarab, Ţepeluş, 278, 280
Basarabeştii, 416
Basarabi, 235
Basel, 384, 387, 475
Báthory, Andrei, 289
Báthory, Gabriel, 352, 353
Báthory, Sigismund, 288, 289
Báthory, Ştefan, 304, 316
Bayer, A., T., 633
Becicherechi, Mihail, 525
Beciu (v. Viena), 586
Beiuş, 339, 340, 472
Belgrad, 261, 296, 435, 436, 437, 463, 573, 592
Bem, 169
Benda, K., 525
Bender, 592
Benkö, Iosif, 752
Berechet, St., 479, 558
Beresteczko, 393, 399
Berînda, Pamvo, 342
Berkeley, 529
Benkner, Hans, 294, 304, 306, 308, 316, 317
Berlin, 260, 460, 481, 611, 623, 633
Berza, M., 358
Betleem, 71, 74, 245
Bethlen, C., 345
Bethlen, Mihail, 474
Bezdechi, St., 698, 704
Bèze, Théodore de, 442
Bianu, I., 162, 260, 300, 331, 358, 479, 547, 558
Bibicescu, I., G., 103, 144, 180
Bielski, Ioachim, 386, 389
Bihor, 15, 69, 138, 141, 234, 339, 340, 343
Bîrlad, 80, 258, 403, 637
Bîrlea, Ov., 173
Biro, Mathiás, 304
Bîrsănescu, St., 261, 530
Bîrseanu, A., 180, 331, 754
Bîrseanu (episcopul ~), 304
biserica Sf. Nicolae (~ din Scheii Braşovului), 291, 292, 308, 312, 319, 320, 344, 493, 528, 529, 548, 549, 677, 703, 732, 753
Bistriţa, 137, 204, 296, 297, 522

Bizanţ, 74, 238, 242, 355, 504, 511, 683, 742
Blagodescu, 280
Blaj, 140, 165, 167, 332, 339, 457, 458, 481, 522, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 547, 550, 553, 556
Blasios, Gabriel, 458, 462
Bobîlna, 302, 333
Bobulescu, C., 162, 436
Boccacio, 489, 494
Boehmer, 529
Bod, Petru, 752
Bodhisattva, 489
Bodogae, T., 379
Boemia, 260
Bogdan (fiul lui Ştefan cel Mare), 278, 280, 624
Bogdan hatmanul, 596
Bogdan I., 80, 290, 292, 293, 359, 479
Bogdan, Damian, P., 261, 278, 292, 379, 559
Bogdan, Manolachi, 710
Bogdan, N., A., 101, 190
Bogomil, 214
Bogrea, V., 436
Bojidar, Matei, 343
Bologa, V., 67
Bologna, 343, 521
Bolte, J., 91
Bonfin, 596
Bongars, Jacques, 386
Borda, 340
Bornemisa, S., 180
Boschinius, M., 373
Bosfor, 557, 639, 705
Bosnia, 151, 214, 249
Bota, I., 80
Botoşani, 133, 691, 740
Boţulescu, Vlad, 527
Bourdelotus, J., 736
Bracciolini, Poggio, 384, 386, 413
Brăila, 109, 219, 258, 707, 709, 744
Brăiloiu, C., N., 67, 122, 134
Brăiloiu, Cornea, 578, 581
Brancovici (familia ~), 433, 434
Brancovici, Gheorghe, 432—436
Bracovici, Sava, 30, 335, 344, 432, 433, 434, 435, 436, 473, 751
Brancovineştii, 433, 435
Braniewo, 384
Braşov, 133, 137, 180, 190, 236, 256, 280, 291, 293, 294, 304, 306, 308, 312, 316, 317, 318, 319, 323, 334, 337, 339, 344, 526, 548, 551, 552, 572, 675, 701, 744, 754
Bratul, Gheorghe, 244
Brătulescu, Victor, 559
Brazilia, 758
Breazu, Gh., 162
Breb, 216
Brescia, Albertano, da, 493
Bretagna, 746
Brîncoveanu, Constantin, 70, 76, 102, 335, 337, 338, 340, 342, 425, 433, 440, 451, 471, 488, 499, 500, 525, 531, 532, 535, 536, 538, 539, 547, 548, 559, 560, 563, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 587, 588, 595, 596, 606, 608, 617, 631, 641, 643, 644, 648, 650, 656, 657, 663, 665, 667, 669, 672, 673, 704, 705
Brîncoveanu, Maria, 650
Brîncoveni, 447, 571, 575, 583, 587, 606, 631
Briquet, C., M., 298, 331
Brunsberg, 384
Brückner, Al., 410
Brzeski, Nicolae, 271
Buccov, 703
Bucioc, Catinca, 650
Buciuleşti, 449, 655
Bucov, 235
Bucovina, 30, 79, 519
Bucşeanu, Staicu, 580
Bucureşti, 71, 78, 134, 135, 140, 162, 163 173, 180, 190, 191, 200, 218, 261, 292, 293, 331, 332, 337, 340, 342, 358, 359, 369, 378, 414, 423, 430, 431, 451, 453, 455, 457, 479, 480, 481, 488, 500, 520, 524, 525, 528, 530, 531, 532, 534, 535, 536, 539, 547, 560, 569, 571, 582, 588, 590, 591, 593, 645, 665, 675, 683, 697, 698, 699, 700, 707, 742
Buda, 290, 304, 601
Budac, 723
Budai-Deleanu, Ion, 529
Budai, Iosif, 344
Budapesta, 133, 134, 173, 331, 481, 525, 714
Buddha, 246, 489

Bugeag, 602, 607
Bühler, J., 261
Buhuş, 403
Buhuş (hatmanul ~), 640, 664
Buhuş, Alexandru, 395
Bulgaria, 240, 244, 247, 249, 252, 264, 267, 433, 500, 699
Bunea, Augustin, 559
Buonaccorsi, Filippo, 384
Burada, Th., T., 67, 72, 78, 103, 205, 348
Buscing, Anton, Friedrich, 695
Buzău, 238, 240, 442, 477, 524, 531, 547, 548, 744
Buzdugan, 352
Buzeşti (fraţii ~), 288, 289
Buzescu, Preda, 288
Buzescu, Radu, 288
Buzescu, Stroe, 288
Buzoianu, Grigore, 504, 509
Byck, J., 378

Cahul, 707
Caioni, Ion, 14
Cain, 502, 506
Cairo, 744, 746
Caldea, 496
Calderon de la Barca, 327
Caleca, Ioan, 312
Caliani, Silvestru, 556
Callimach, Ioan, 686, 690
Calimach, Ioan, Teodor, 714, 715
Căliman, Valeria, 318
Călin, 308
Călinescu, G., 5, 79, 92, 102, 190, 278
Calist, 362
Calistrat, 447
Callimachus, Filip, 565
Calocea (Kalocsa), 526
Calomfirescu, Radu, 102, 288
Călugăreni, 288, 350
Calvin, 442, 701
Cameniţa, 393, 399, 400, 601, 646, 650, 665, 672
Canada, 90
Candachia din Scînteia, 604
Candia (cetatea ~), 503, 504
Candrea, I., A., 101, 314, 331
Canianu, M., 180
Canta, Ion, Ioniţă, 686, 688
Canta spătarul, 710
Cantacuzin, Ioan, 241
Cantacuzini, 415, 416, 419, 420, 422, 423, 424, 427, 428, 430, 431, 534, 535, 568, 569, 570, 575, 576, 578, 579, 582, 583, 586, 587, 631, 644, 646
Cantacuzino, Andronic, 238
Cantacuzino, Constantin, postelnicul, 417, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 431
Cantacuzino, Constantin, stolnicul, 14, 102, 164, 346, 417, 419, 433, 435, 453, 460, 471, 499, 535, 559—568, 574, 575, 582, 586, 587, 594, 619, 623, 634, 639, 650, 670, 675, 695, 752
Cantacuzino, Drăghici, 420, 422, 425
Cantacuzino, Dumitraşcu, 395, 437, 438, 602, 649, 662, 663, 664, 668
Cantacuzino, Ilie, 665, 673
Cantacuzino, Iordache, 399, 504, 650, 655, 657
Cantacuzino, Mihail, 238, 342, 420, 562, 568, 571, 578, 670, 695—698
Cantacuzino, Pîrvu, 695, 706, 707
Cantacuzino, Radu, 550, 587
Cantacuzino, Şerban, 335, 340, 419, 420, 422, 424, 425, 427, 428, 431, 433, 451, 453, 455, 458, 460, 532, 560, 562, 572, 573, 578, 579, 583, 584, 586, 610, 646, 695
Cantacuzino, Ştefan, 535, 539, 550, 560, 578, 582, 587, 589, 644, 705
Cantacuzino, Toma, 399, 549, 571, 575, 576, 657
Cantemir (fraţii ~), 617
Cantemir, Antioh, 529, 596, 603, 604, 608, 610, 612, 617, 619, 650, 651, 653, 654, 660, 664, 665, 668, 671, 672, 679
Cantemir, Antioh, 625
Cantemir, Constantin, 240, 397, 398, 410, 438, 572, 595, 603, 608, 630, 640, 648, 654, 663, 665, 668
Cantemir, D., 14, 18, 31, 32, 35, 42, 135, 138, 162, 164, 240, 247, 336, 340, 342, 346, 395, 438, 458, 462, 463, 496, 524, 529, 534, 549, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 572, 573, 582, 588, 596, 598, 600, 607—639, 640, 648, 650, 651, 653, 654, 655, 660, 661, 665, 666, 667, 669, 673, 675, 677, 678, 692, 694, 736, 752, 758
Capitoliul, 357
Capricornul, 497

Caracostea, D., 122, 125, 134, 214, 218
Caragiale, I., L., 7, 8, 323
Caragiani, I., 207
Caraman, P., 67, 125, 134
Caranfil, I., 180
Caransebeș, 133, 180, 241, 344, 345, 472, 474, 475
Carintia, 305
Cariofil, Ioan, 458, 567, 616
Carlovitz, 519, 757
Carmentie, 538
Carol al VI-lea, 552
Carol al XII-lea, 641
Carp, 344
Carpați, 135, 152, 337, 409, 434, 477
Cartagina, 327
Cartojan, N., 74, 162, 332, 414, 457, 480, 514, 594, 677, 704, 738, 740, 750, 751
Casandra, 610
Cătană, G., 80, 101, 103, 133
Catrina, 650
Catul, 529
Catula, 449
Caucaz, 465, 632, 633
Cavnic, 75, 76
Cazacu, A., 261, 358
Cazacu, B., 332, 414, 721
Cazan, 480
Cazimir Iagelonul, 384
Cazimir, Ioan, 294, 393
Ceahlăul, 623, 639
Cedren, 504
Ceh, 596
Cehrin, 664
Celtes, Konrad, 384
Cerbuleț, Teodor, 558
Cergău, 14
Cergăul Mic, 18
Cerna, 104, 216
Cernea, Gh., 163
Cetatea Albă, 235, 238, 264, 266, 707
Cetatea Ciceiului, 275
Cetatea de Baltă, 339
Cetatea de Piatră, 344
Cetatea Neamțului, 630
Cetățuia, 651
Cetfericov, Serghie, 721
Cetinje, 250
Cheresteșiu, V., 358
Chesar, 413
Chezarie (Daponte, Constantin), 590
Chezarie, 711, 713, 714, 720
Chiajna, doamna, 553
Chiaravalle, 499
Chiaro, Anton, Maria, del, 70, 180, 488, 531, 544, 568, 575, 576, 705
Chilia, 268, 479, 707
China, 90, 458, 464, 465, 467, 468, 469, 470 622, 671
Chiparissa, Nicolae, 606
Chiperești, 517
Chiriac-Dimancea, N., 558
Chiril, 236
Chirilovici, Sofronie, 528
Chisar, 288
Chișinău, 480
Chițescu, N., 378, 558
Chițimia, I., C., 67, 134, 200, 292, 293, 331, 514, 523, 750
Chiupruli, 400, 422, 658
Chrisostom, Ioan, 242
Cicero, 346, 384, 493, 596, 613
Cigala, Matei, 447, 504, 506, 508, 509, 513
Cihodaru, C., 530
Cîmpenii de jos, 165
Cîmpia Dreptății, 271
Cîmpia Libertății, 167
Cîmpia Tisei, 343
Cîmpia Turzii, 287
Cîmpineanu, Ion, 166
Cîmpulung (Moldova), 296
Cîmpulung-Muscel, 260, 294, 337, 342, 372, 374, 591
Cîndrea, Virgil, 480
Ciobanu, Gh., 134, 162
Ciobanu, Șt., 278, 332, 479, 480
Cioculescu, Șerban, 678, 679
Ciogoleștii, 403, 404
Ciogolea, Pătrașcu, 343
Ciogolea spătarul, 403
Ciomu, Lazăr, 261
Cipariu, T., 136, 144, 550
Ciprovăț, 500
Cipru, 697
Cîrligătura, 381
Cîrligații din Vale, 137
Cirus (Chir), 538, 539
Ciurea, Al., I., 480, 559, 721
Clain, Samuil, 457
Claude, 462

Claudian, 638
Cleofila-Candachia, 486
Climent, 548
Clitemnestra, 509
Cloşca, 181
Cluj, 134, 162, 163, 236, 293, 314, 331, 332, 345, 346, 378, 436, 437, 472, 481, 522, 525, 526, 550, 556, 697, 751
Cluvier, Philippe, 623
Cnezatul Litvaniei, 264
Cocea, 287
Cocişiu, Ilarion, 173
Cocrişel, 298
Codinos, Georgios, 694
Codrii Cosminului, 386, 390
Codrii Crasnei, 268
Codrul Gherghii, 219
Colentina (rîul ~), 517
Colonne, Guido, delle, 738, 740
Colţea (şcoala de la ~), 342
Columb, 302
Comişel, Emilia, 162
Comloşul Mare, 165
Comnena, Ana, 355
Conachi, Costache, 140, 509
Constantin clucerul, 648
Constantin, mare paharnic, 424
Constandie, 582
Constantin (împăratul ~), 281, 447
Constantin cel Bătrîn (Constantin Cantemir), 630
Constantin cel Mare, 509, 540, 544
Constantin XI Dragases, 511
Constantin Căpitanul, 432
Constantiniu, Fl., 530
Constantin, G., I., 481
Constantin Paleologul, 504
Constantin Porfirogenetul, 438, 694
Constantin Şerban, 135, 334, 335, 337, 340, 420, 657
Constantin Vodă Basarab Cîrnul, 13
Constantinopol, 13, 238, 252, 264, 266, 283, 325, 336, 341, 348, 354, 356, 359, 383, 392, 402, 406, 407, 433, 438, 458, 459, 463, 464, 500, 518, 521, 531, 532, 534, 559, 567, 571, 573, 610, 616, 617, 620, 623, 626, 639, 648, 657, 680, 685, 688, 694, 698, 699, 700, 705, 714
Constanţa (în Baden), 259, 260, 264, 384
Copou, 664, 690
Corbea, David, 528, 548, 549, 550
Corbea, Ioan, 344, 548
Corbea, Theodor, 528, 548—552
Corbeanu, Dumitru, 571
Corcea, A., 103, 133
Corlea, 469
Coresi (diaconul ~), 256, 257, 262, 298, 300, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 347, 367, 377, 438, 451, 494
Coridaleu, Theofil, 341, 616
Cornaros, Vincenţiu, 740, 742, 744
Cosinelli, Antonio, 752, 753
Corvian, I., 530
Corvin, familia lor, 564
Cosma, Viorel, 173
Cosovo, 105, 434
Cosquin, E., 90
Costa, Ştefan, 522
Costăchel, V., 261, 358
Costea 339, 344, 493, 494, 724, 730
Costin, Alexandru, 393
Costin, Iancu, Ivan, 392, 393, 399
Costin, Ioan, 383, 392
Costin, Miron, 7, 72, 73, 138, 336, 346, 374, 383, 392—414, 430, 435, 437, 446, 485, 488, 494, 559, 563, 564, 565, 566, 580, 595, 598, 601, 602, 608, 623, 630, 634, 639, 640, 643, 648, 650, 654, 655, 658, 661, 666, 671, 686, 691, 710, 758
Costin, Nicolae, 595—601, 604, 634, 651, 654, 677, 679
Costin, Pătraşco, 631
Costin, Potomir, 393
Costin, Velicico, 397, 398, 595, 598, 631, 648
Costineştii (familia ~ lor), 336, 397, 398, 596, 634, 648, 660, 665
Coşbuc, G., 93, 133, 195, 197, 199, 202, 657
Cotmeana, 280
Cotnari, 259, 650
Cotore, Gherontie, 522, 523, 525, 556—558, 751
Cozianul, Mardarie, 358
Crăciun, Ioachim, 293, 331, 432, 530
Cracovia, 259, 339, 384, 399
Craina, 305
Craiova, 134, 152, 292, 356, 589
Craiovescu, Barbu, 278
Craiovescu, Pîrvu, 278
Craioveştii, 278, 280

Cralievici, 106
Creangă, I., 7, 8, 93, 151, 671, 672, 674
Creta, 354
Creţu, Gr., 358, 559
Crimcovici, Atanasie, 264
Crimeea, 590, 699
Cristescu, D., 481
Cristescu, Fl., 163
Cristescu, Tr., 358, 359, 432
Crişan, 164, 181
Crişcior, 237
Crişuri, 473
Criteanu, 493
Croce, Giulio, Cesare, della Lira, 746, 748
Croix, Pétis de la, 734
Cronţ, Gh., 358
Ctisifor, 449
Cucu, Gh., 67
Curtea de Argeş, 280, 283
Cupăreşti, 397, 598
Curtius, Quintus, 384, 410, 488
Cut, 524
Cuza, Ion, 96, 137, 170, 710
Cypède, Pierre, de la, 742
Cyrus, 245, 356

D'Alembert, 713
Dabija, Istratie, 393, 449, 601, 662, 667
Dach, Simion, 476
Dacia, 398, 406, 411, 488, 554, 564, 634, 636, 637, 683, 751, 752, 753
Dacia Inferioară, 408
Dacia Superioară, 408
Dăianu, E., dr., 165
Dăianu, Ilie, 552
Daicoviciu, C., 358, 530
Dalfionul (ostrovul ~ ui), 483
Dallay, Petru, Pavel, 528
Damaschin al Rîmnicului, 547—548, 550, 711, 713, 715
Damaschin de Argeş, 706
Damaschinul, Ioan, 438, 514
Damian, Vasile, 601
Dan, D., 718, 721
Dan voievod, 238, 356
Dăneştii, 278
Daniel, 464, 483
Daniil Kyr, 528
Daniil Panoneanu, 347
Danovici, Pătraşco, 504, 509
Dante, 327, 513
Daponte, Constantin, 590—593, 606, 714
Dares frigianul, 508, 738, 740
Darie din Persida, 450, 481
Daszow, 407
Daşov, 395
Daul, I., 67
David (regele ~), 281, 323, 423, 442, 444, 472, 551
David, Francisc, 472, 473
Davidel, 665
Dealul Feleacului, 167
Decebal, 408
Decusară căpitanul, 664
Dedu Arbănaşul, 665
Dedulovici, Simion, 264
Delacroix, 202
Delurue, P., 91
Delavrancea, B., 92, 392
Delfi, 728
Deli Costea, 707
Demandes, 685
Democrit, 540
Demostene, 538
Densusianu, Aron, 436
Densusianu Ov., 67, 122, 162, 302, 332, 721
Depasta, Petre, 682—685
Deport, Neculai, 565
Derbent, 632
Descartes, 475
Despot vodă, 259, 435, 596
Deva, 304
Diaconescu, Emil, 379
Diaconiţa, Vladimir, 163
Diaconu, I., 134
Diacrusis, Antim, 351, 354
Dictys, 508, 738, 740
Diderot, 713
Dimitrie, 274
Dimitrievici, Constantin, 523, 752
Dincă, Gh., 378
Dinulescu, Şt., 479, 558
Diocleţian, 364, 447
Dionisie Areopagitul, 447, 539
Dionisie, eclesiarh, 281
Dj-Siruni, H., 481
Długosz, Jan, 384, 413
Dobre, Petre, 522
Dobrescu, N., 558

Dobrogea, 78, 103, 120, 172, 173, 186, 218, 235, 699
d'Ohsson, 632
Doja, Gh., 302, 333
Dolj, 407
Dominic, 447
Dorobanţi, 137
Dorohoi, 152, 653
Dorotei al Monembaziei, 447, 504, 508, 509, 513
Dositei, 458, 463, 470, 471, 532, 567, 568, 604, 622
Dosoftei, 14, 135, 340, 346, 412, 437—451, 470, 473, 479, 508, 529, 547, 551, 667, 711
Dozon, 91
Drăcea, 280
Drăceşti (boierii ~), 686
Dracula, 290
Drăganu, N., 162, 331, 472, 475, 481, 514
Drăgăşani, 163, 199
Dragffy (familia ~), 305
Drăgoi, logofătul, 504
Drăgoi, S., V., 67
Dragomir grămăticul, 247
Dragomir, S., 436, 479
Dragoş, 96, 268, 406, 407, 408, 410, 446, 447
Dragoş, Evstratie, 499, 504
Drăguş, 514
Drimba, Vladimir, 332
Dubăsari, 718, 720
Dubău, Tudosie, 601
Duca, Catrina, 671
Duca, Constantin, 596, 601, 602, 603, 604, 610, 640, 646, 650, 663, 664, 665, 668, 672
Duca, Gheorghe, 395, 400, 428, 437, 438, 442, 446, 470, 648, 649, 662, 667
Du Cange, 19
Ducas, Mihail, 13, 357
Ducipal (Bucefal), 483, 486, 488
Dudescu, Const., 680
Dulcia (Tundja), 536
Dulfu, Petre, 748
Duma, Radu, 701, 702, 751
Dumbrava Roşie, 655, 671
Dumitrache medelniceru, 698—701
Dumitraşcu-Ceaurul, 548, 664
Dumitraşcu logofătul, 449
Dumitraşcu, N., I., 80, 101
Dumitrescu, Al., T., 594
Dumitrescu, Dan, 559
Dumitrescu, Florica, 331
Dumitru vornicul, 288
Dunărea, 139, 181, 204, 216, 217, 218, 219, 240, 268, 280, 357, 433, 503, 531, 582, 590, 591, 619, 636, 653, 673, 692, 697, 699
Durac serdarul, 648
Dürer, Albrecht, 447
Dvoicenco, Eufrosina, 379

Ecaterina II, 525, 701, 715
Edesa, 329
Edicula, 657
Efes, 449, 508
Efrem al Ungrovlahiei, 310, 318
Efrem Sirul, 242, 281, 330, 449, 539
Eftimie, egumenul mînăstirii Căpriana şi cronicar, 250, 272, 274, 275, 356
Eftimie (episcop), 306
Eftimie de la Tîrnovo, 242, 244, 264, 267, 364
Egipt, 451, 482, 483, 496, 508, 629, 714, 723, 738, 758
Elada, 538
Elam, 323
Elefantina, 723
Elena, 334, 375, 419
Eleon, 323
Elfegor (dealul Elfului), 305, 306
Eliat, T., M., 351, 358
Eliodor din Emes, 736, 738
Elisaveta Petrova, 528
Elisei, 544
Eminescu, M., 5, 6, 8, 92, 93, 199, 201, 202, 203, 206, 208, 209, 212, 215, 506, 736
Empedocle, 596
Endredi, Ioanichie, 525
Enea, 508
Engels, Fr., 294, 302, 325, 482
Enoh, 245
Epicur, 596
Epimenides, 449
Epir, 352
Erasm de Rotterdam, 413, 529, 613
Erbiceanu, C., 292, 352, 358, 530, 558, 590, 595, 677, 703, 754
Eremia al III-lea, 536

Eritreea, 447
Ermuratskii, V., 678
Eseid Mehmed-paşa, 680
Esop, 88, 405, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 746
Eudoxia, 540
Eufimian, 329
Eufratul, 482
Eugeniu al IV-lea, 302
Eugeniu de Savoia, 574, 669
Euripide, 475, 538
Europa, 90, 150, 189, 237, 243, 244, 246, 268, 271, 286, 302, 355, 384, 390, 410, 414, 423, 434, 459, 465, 469, 470, 489, 517, 519, 557, 562, 579, 610, 611, 622, 623, 624, 626, 638; occidentală, 88; orientală, 458
Eusebiu de Cezareea, 540
Eustatievici, Dimitrie, 523, 753—758
Eustatu (Eusthatiadis), Dumitru, 753
Eustratie călugărul, 264
Eustratie logofătul, 347, 362, 369, 387
Eutropiu, 386
Eva, 450, 500, 502
Evdoxia, 449
Evlampia, 449
Evlampie, 449
Evtimie, 486
Extremul Orient, 465

Fabriceanu, 701
Făgăraş, 33, 53, 54, 141, 344, 345, 429, 472, 473, 522, 528, 552, 751
Fălciu, 607
Fălticeni, 77, 80
Fanar, 601
Farcaş, 287
Fărcăşanu, Matei, 527
Farinacci, Propser, 347
Fedorovici, Ivan, 312
Felca, V., 721
Fénelon, 527, 529
Ferdinand, 304
Fibiş, 27
Filaret, 711, 714
Filimon, N., 79
Filioara, 216
Filip din Macedonia, 482, 483
Filip Moldoveanul, 254, 256
Filip Solitarul, 281, 530, 613
Filipescu, Constantin, 427, 432
Filitti, I., C., 530, 594, 704
Filotei călugărul (Filos călugărul), 263, 264
Filotei (ieromonahul ~ sfîntagoreţul), 493
Finta, 418
Fîntîna Bordii, 664
Fîntîna Cerbului, 656
Fiol, Svoipold, 339
Fira, G., 67, 163, 180
Fiscuti, Alex., 529
Fist, 455
Fiszkuti, Alexandru, 529
Flaccia (Valahia), 386
Flaccus, 386, 407
Flandra, 404
Flavius, Josephus, 451, 506, 511, 538
Fleury, Cluade, 529, 751
Flinţiu, I., C., 163
Florenţa, 327, 462
Foca, 447
Fochi, A., 481
Forgasi, Ştefan, 472
Fonqué, La Motte, 217
Fota, 375
Fotino, Dionisie, 695, 698, 742, 744
Francesco Straparola, Gion, 90
Frangofort (Frankfurt), 460
Frankfurt pe Main, 451, 460
Franckenstein, Valentin, Franck, von, 473, 476—477
Franţ, 483
Franţa, 304, 305, 413, 461, 462, 511, 527, 610
Frăsinet, 111
Frederic-Wilhelm, 460
Friedwagner, Mathias, 144
Frigia, 738, 740
Frumoasa, 680
Fruniol, 499
Fundeni, 517
Fundescu, I., C., 80, 91, 92, 101
Furtună, D., 103, 173

Galaction, G., 458
Galaţi, 152, 191, 220, 403, 641, 644, 692
Galeatovski, Ioanichie, 511
Galia, 75

Galiția, 151, 339, 340, 748
Galland, 91, 734
Găluşcă, G., 331
Gane, N., 406
Ganea, Vasile, 690
Gantimur, 466
Gaster, M., 74, 138, 162, 323, 331, 479, 500, 503, 514, 515, 723, 750
Găvănescu, E., 173
Gavriil (arhiereul ~), 690
Gavril diacul ot Bălțăteşti, 244, 504
Gavril, fiul lui Grigorie din Suceava, 258
Gavril logofătul, 274
Gavril, mitropolitul Salonicului, 715
Gavriil monahul, 238
Gavril protul, 275, 280
Gavriliță, Constantin, Costachi, 661
Gavrilițeştii, 336, 686
Gdansk, 387
Geneva, 134
Génier, Nicolas, 645
Gennep, A., van, 42
Georgescu-Buzău, Gh. 559
Georgia, 489, 531, 535
Gerard, episcop de Cenad, 13
Gerlach, Stephan, 155
Germania, 250, 302, 413, 451, 458, 460, 520, 608
Ghedeon, 653
Ghenadie, 558
Gheorghachi, 692—694
Gheorghe de Sîngeordz, 304
Gheorghe din Daia, 477, 525
Gheorghe (hatmanul ~), 349
Gheorghe (mitropolitul ~), 459
Gheorghe Monahul, 504
Gheorghe vornicul, 430
Gheorghe Ştefan, 335, 337, 353, 398, 400, 403, 404, 406, 460, 461, 462, 655, 657
Gheorghiu-Dej, Gh., 5
Gheorghiu, N., A., 558
Gherasie de la Neamț, 249
Gherasim, 511
Gherla, 162, 163, 556
Gherman, patriarhul Constantinopolului, 440
Gherman Vlahul, 493
Ghermanos de Nissa, 569
Gherontie, 718
Gherontie, mitropolit de Moscova, 267
„Ghețiі" (fata ~), 572
Gheuca, Leon, 736
Ghibu, O., 162
Ghica (familia ~), 661, 680
Ghica, Alexandru, 686, 690, 709
Ghica, Gheorghe, 458, 579, 658
Ghica, Grigore, 419, 424, 428, 430, 431, 459, 460, 520, 571, 645, 646, 648, 649, 664, 680, 684, 688, 690, 691
Ghica, Grigore al II-lea, 653, 654, 670
Ghica, Grigore, Alexandru, 691
Ghica, Grigore al III-lea, Alexandru, 709
Ghica, Matei, 519, 679, 680, 685
Ghica, Scarlat, 684, 686
Ghiculeşti, 579, 680, 697
Ghillani, 591
Ghimiş, 102
Ghinea, 572, 573
Giambattista, Basile, 90
Gilles, Pierre, 471
Gin Ali, 653, 667
Giuglea, G., 103, 216, 218, 331
Giurăscu, Const., 414, 427, 432, 481, 584, 594, 595, 601, 677, 703, 711
Giurgiu, 217, 536, 582, 707
Glasia, 329
Gledin, 343
Gniński, Ian, 395, 406
Gobeiu, Andrei, 163
Goeşti, 381
Goethe, 720
Golescu, Dinicu, 716
Golescu, Iordache, 195
Goleştii, 422
Golovkin, 470, 549, 600, 632
Gomora, 423
Gordios, Atanasie, 471
Gorița, 305
Gorj, 44, 407
Gorjan, Gherasim, 734
Gorki, Maxim, 55, 57
Görlitz, 284
Gorovei, A., 67, 191
Gottl, Joannis, 529
Gottwald, J., 530
Govora, 338, 347, 355, 369, 372, 378
Gozzadini, Tommaso, 491, 492
Gracián, Baltazar, 720
Gracianița, 254
Greceni (frații ~), 460, 567, 569, 574, 686
Grecescu, C., 425, 432, 575, 594, 595

Grecia, 714, 744
Grecianu, Radu, 451, 453, 534, 567, 568—575, 576, 581, 583, 584, 588, 594
Grecianu, Șerban, 451, 567, 569
Grecianu, St., D., 594
Grecu, Al., 261, 480, 481
Grecu, V., 278, 292, 293, 332
Grigoraș, Mitrofan, 582—583, 594
Gregorian, Mihail, 432, 594
Grid, Eustatie, 701, 753
Grid, Vasile, 702
Grigore Bogoslavul, 450, 539
Grigore Decapolitul, 449
Grigore din Măhaci, 56, 323, 325, 330
Grigore Teologul, 242, 243, 327
Grigorovici, Petru, 286
Grimm, I., 79, 90
Grimm, W., 79
Grimovski, Petru, 757
Griselini, Franz, 758
Grotius, Hugo, 529
Gruzia, 340
Gubernatis, 91
Guboglu, M., 678
Guevara, Antonio, de, 601
Gulian, C., I., 173
Guțu-Romalo, Valeria, 480
Gwagnin, Al., 386, 389
Györrgy, Alexis, 331

Hahn, J. G., 90, 91
Hajek, Egon, dr., 481
Hajek, R., 476
Halici, Mihail (tatăl) 472, 476
Halici, Mihail (fiul), 345, 473, 474—476
Halil, Patrona, 685
Halk, Pavel, 500
Halle, 331
Hamarken, Thomas, van Kempen, 374
Hamburg, 500, 625
Hammer, 625
Haner, Gheorghe, 752
Haneș, P., V., 378, 481
Harcov, 651
Hasdeu, B., P., 102, 162, 260, 278, 292, 330, 331, 356, 359, 406, 481, 503
Hase, 678
Hațeg, 337, 473, 522, 552
Hector, 508
Heidelberg, 331, 550
Heineccius, 529
Heissler, 573, 580
Heliodor, 621
Helmont, Yean, Batista, van, 615, 616
Heltai, Gaspar, 310, 314
Herce, St., 314
Hercule, 434, 462
Herman, Mihai, 334
Herodot, 194, 471, 509
Hesiod, 540, 621
Hetcuș, 314
Hiador, Sztripszky, 331
Hieronim, 280
Hieronymus, Eusebius, 538
Hilandar, 241
Hîncu, 648
Hinkiang, 469
Hințescu, I. H., 200
Hios, 650
Hiotu, Stamate, 650
Hîra, 274
Hîrlău, 13, 259, 656
Hirschel, Luca, 312, 317, 318
Hîrșova, 217
Hmielnițki, Bogdan, 393
Hmielnițki, Timuș, 400, 418
Hoban, Văsîi, 528
Holban, Vasile, 344
Hodoș, E., 103, 173
Hodoș, G., 180
Hodoș, N., 260, 331, 358
Homer, 352, 410, 413, 508, 560, 596, 607, 683, 740
Hondius, W., 365
Honterius, J., 304
Horațiu, 412, 413, 529, 560
Horezu, 547
Horia, 137, 163, 181
Hotchevici, S. A., 312
Hotin, 298, 395, 399, 400, 402, 407, 429, 646
Hrisant, 604
Hristache pitarul, 704
Hrizea visterniciul, 583
Hroiot, 270
Huizinga, J., 261
Hunedoara, 15, 43, 44, 69, 76, 164, 236, 323, 473, 482, 752
Hunyade, 217
Hurmuzachi, 240, 242

Hus, Jan, 260, 300
Huszti, Th., 302
Huşi, 180, 437, 692
Hütterin, Agnes, 317

Iachint Critopol, 238
Iacob de Marchia, 302
Iacov, 440
Iacov Putneanu, 30, 686, 714, 715
Iagič, V., 260
Ilias Turcitul, 655
Iancu din Moldova, 215
Iancu (popa ~ din Sîncel), 523
Iancul vodă Sasu, 391
„Iancul voievod" de Hunedoara, 356, 433
Ianăşu, Budachi, 296
Iane, 320
Iani Banul, 238
Ianina, 437
Iasinski, Varlaam, 440
Iaşi, 131, 133, 134, 140, 163, 173, 180, 190, 218, 259, 260, 292, 293, 331, 338, 340, 341, 346, 347, 362, 364, 369, 372, 395, 398, 414, 437, 438, 440, 471, 479, 520, 521, 524, 525, 527, 547, 595, 596, 598, 600, 603, 604, 606, 608, 630, 648, 650, 651, 654, 657, 663, 666, 671, 673, 679, 688, 692, 709, 715, 718, 720
Iaţco prisăcarul, 409, 410
Iaţimirski, A., 260, 278, 292, 293, 480, 481, 718
Iavorski, Ştefan, 470
Ieremia 482, 485, 506, 508
Ieronim (Hieronymus), 375
Ierusalim, 323, 327, 455, 483, 489, 506, 508, 509, 604
Iend, 327
Ignatie Teoforul, 440
Ilarian, A., Papiu, 169, 334, 355
Ilarion, 532
Ilia, 338
Iliad, Manasse, 521
Iliad, Tudorache, 744
Iliaş, Alexandru, 431, 459
Ilieş, A., 432, 698
Ilinski, Ivan, 632
Imperiul Bizantin, 244, 248
Imperiul Habsburgic, 286
Imperiul Otoman, 334, 335, 464, 504, 517, 518, 560, 619, 620, 626, 629, 632, 633, 661
Imperiul Roman, 356, 416, 629
Imperiul Romano-german, 629
Imperiul Rus, 629
Inău, 432
India, 281, 449, 486, 489, 734
Inochentie, 548
Ioachim, 340, 437, 440
Ioam VIII, 238
Ioan Arsen III, 483
Ioan Bogoslavul, 325
Ioan cel Nou, 264, 266, 364, 438, 449
Ioan (diacul ~), 339
Ioan Frîncul, 499
Ioan, grămăticul din Bărbăteşti, 738
Ioan Gură de Aur, 240, 241, 440, 538, 539, 567, 569, 574
Ioan Hrisostomul, 440, 449
Ioan Paleolog, 459
Ioan (patriarhul Antiohiei), 511
Ioan Romanul, 499
Ioan Teodor Calimah, 521
Ioan vodă, 275
Ion, diacul din Cetatea de Baltă, 343
Ion Vodă Armeanul, 390, 392
Ion Romînul, 482, 485, 488, 491, 494, 497
Ionaşcu, I., 432, 530, 704
Iordache Spătarul, 449
Iordan, 502
Iordan, Iorgu, 679
Iorga, N., 162, 217, 219, 278, 281, 289, 293, 300, 351, 358, 364, 398, 419, 420, 427, 432, 436, 457, 480, 481, 504, 530, 576, 594, 695, 714, 721, 754
Iosaft, 548
Iosif II, 526, 701
Iosif (ieromonahul ~), 477
Iosif, St., O., 93, 202
Iov, 486
Iovan, 419
Ipsilanti, Alexandru, 521, 695, 699
Ipsilanti, Constantin, 606, 692, 695
Iriny, K., 525
Irlanda, 92
Iord, 71, 73, 74, 75
Isabela (regenta ~), 306, 318
Isabela (Szapolyai), 304
Isac, dascălul, 718

Isaia din Sîncel, 529
Isaurikos, Leon, 511
Ismail, 707
Ispirescu, P., 80, 90, 92, 101, 190
Istrati logofătul (Eustratie logofătul), 414
Istria, 305
Istvanffy, 596
Istvanovici, Mihail, 339, 525, 532, 535
Italia, 151, 238, 250, 336, 411, 413, 428, 458, 556, 665, 746
Iudeea, 538, 714
Iulian, Ioan, Antonie, 351
Iustinian, 247
Ivan III, 267
Ivan IV, 249, 250
Ivan Alexandru, 240
Ivănescu, G., 332
Ivanov, Iordan, 244, 245, 261
Ivanovski, A., O., 481
Ivireanu, Antim, 244, 267, 340, 342, 348, 488, 493, 530—546, 547, 558, 571, 582, 711, 757
Iviria, 531, 535

Jagellonii, 271
Japonia, 469
Jarnik, J. U., 180
Jii de jos, 407
Jii de sus, 407
Jirmunski, V., N., 118, 173
Jivancevici, I., 125
Jolfa, 440
Jolkiev, 438
Jora, Antohi, 653
Juan de la Cueva, 219
Juhász, Istvan, 332.
Justinianus, 384, 509
Juvenal, 529

Kájoni, Joanes, Valachus, de Kiskájon, 473
Kalisza, Wojciech, 385
Kaluzmiacki, E., 260
Kantemir, Azmet, 393
Karadzič, Vuk, S., 90, 126
Karaghios, 71
Karlsbad, 716
Kaschau, 302
Kastriota, Gheorghe, 471
Katanov, I., 480
Katana, Stefan, 752
Kaunitz, 554
Kazinczy, Francisc, 476
Kedrov, I, M., 481
Kemény, János, 13
Kempis (Thomas a-), 374
Kernbach, v, 480
Kidel, A., 480
Kiew, 264, 337, 338, 341, 342, 347, 374, 385, 395, 438, 470, 479, 522, 527, 548, 651, 715, 716, 754, 757
Klein, Karl, Kurt, 332
Kochanowski, Jan, 384, 442
Kogălniceanu, Constantin, 691
Kogălniceanu, Enache, 686, 691, 709, 710
Kogălniceanu, M., 72, 73, 74, 481, 594, 601, 604, 675, 691, 709, 710
Kogălniceanu, Vasile, 691
Kolcada, S., 332
Kolesniţkaia, I., M., 191
Köln, 374, 387
Komenski, Jan, 345
Konon, 91
Kopernik, 384, 413
Kopecky, 72
Korbut, G., 410
Kosteneţki, Constantin, 264
Kozminski, E., A., 261
Kresztuni, Paul, 474
Krijanici, Juri, 467
Kristof, G., 162
Krohn, K., 90
Kromer, M., 386, 387, 406, 413, 596, 623
Kropotov, 651, 666
Kuciuc-Kainargi, 219, 695, 698, 699
Kunotovici, Ivan, 338
Kuriţîn, F., 290
Kurzböck, Joseph, 526
Kuteinski, 374

Lacea, G., 479
Lactanţiu, 325
Laertius, Diogene, 532
La Fontaine, 619
Lambros, Sp., 278
Landos, Agapie, 447, 511
Lanţatura, 485

Lăpuşneanu, Alexandru, 217, 249, 250, 272, 274, 392
Lăpuşneanu, Bogdan 374, 392
Lăpuşneanu, Ilie, 706
Lăpusul de Sus, 337
Laslo, Filotei, 556
Laszlo, Musnai, 481
Larian, A. T., 432
Lavater, 720
Lavrentie, 308, 548
Lavrov, P. A., 278, 293
Lazăr, 434
Lăzărescu, E., 292
Lăzărescu, I., 677
Leduc, 632
Legrand, Emile, 91, 341, 352, 358, 591, 677
Leh, 596
Leibitz, 302
Leibniz, 469, 470, 611
Leipzig, 134, 162, 260, 261, 293, 387, 476
Lemberg 437
Lemnos, 683
Lenin, V. I., 6, 87
Leningrad, 261, 293, 356
Leo, 356
Leon VI, 438
Leon X, 280
Leontari, 437
Leopold, 345, 500, 552
Lepădatu, Al., 559
Leskien, A., 90
Luerdeanu, Stroe, 423, 425, 431
Leutschau, 302
Leszczynski, Rafael, 650, 671
Licinianus, 327
Ligaride, Paisie, 341, 347, 436
Liov, 249
Lipsca, 302, 521, 524
Liubavici, Dimitrie, 254, 256, 306
Livan, 455
Livius, Titus, 384, 410, 529, 560
Locketec, 596
Londra, 474, 480, 625
Longhin (Brancovici), 432
Longinescu, G., G., 358
Lorantffi, Susana, 344, 345, 472
Lorena, 92
Lorinţ, 308
Lot, 323
Luca, Stefan, 651, 653
Lucaris, Chiril, 341, 458, 462
Luchian, 560
Ludescu, Stoica, 419, 420, 427, 568
Ludovic XIV, 461, 527, 610
Ludovic, principe de Baden, 573
Lugoj, 173, 344, 345, 529
Lupaş., I. 379, 704
Lupaşcu, D. P., 67
Lupescu, N., 91
Lupu căminarul, 438
Lupu, Bogdan, 650
Lupu vornicul, 653, 670
Lupu, Costachi, 673
Luria, I. S., 290
Luther, 302, 304, 701
Luţk, 611, 624
Lwow, 386, 387, 338, 381, 385, 438, 602
Lyon, 410

Macarie (tipograful~), 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256
Macarie, episcop de Roman, 18, 250, 272, 274, 275, 356
Macedonia, 125, 236, 348, 483, 488
Macedonski, Al., 202
Măcelar, Simeon, 173
Machiavelli, Niccolô, 280, 529
Măcin, 23
Macrea, D., 379
Macurek, I., 332
Magdeburg, 384
Magheru, 166
Mahmet, 431, 633
Mahomed, 271
Maimburg, Louis, 557
Maior (Maer), Grigore, 522, 523, 525, 526, 529, 554, 556
Maior, Petru, 529
Malachie, Hagi, Constantin, 704
Malalas, 508
Măldărescu, I., 80, 101
Maler, Filip, 306
Malinescu, Iordache, 138, 162
Mănăilă, 308, 319
Manasses, Constantin, 268, 272, 356, 357, 504, 508, 509
Mănăstirea Agapia, 511; ~ Antim, 535; ~ Bistriţa, 249, 296, 343, 347, 355, 383, 449

Mănăstirea Căpriana, 250
~ Colţea, 593
~ Cozia, 239, 276, 502
~ Curtea de Argeş, 276, 279, 567
~ Dealul, 352, 359, 369, 371, 372, 374
~ Dragomirna, 718
~ Esfigmenos, 351
~ Galata, 527, 692
~ Glavacioc, 240
~ Hurez, 454, 491
Mănăstirea Ivir, 531
~ Lavra, 351
~ Moldoviţa, 246
~ Neamţului, 238, 241, 244, 247, 343, 459, 491, 547, 716, 718
~ Pantocrator, 718
~ Peri, 344
~ Peşterilor, 548
~ Plosca, 703
~ Pobrata, 392, 437
~ Putna, 264, 547, 714, 715, 716
~ Secul, 359, 381, 718
~ sf. Asclipie, 449
~ sf. Ecaterina, 536
~ sf. Sava, 342, 437, 593
~ sf. Troiţă, 556
~ Sîmbăta de Sus, 344
Mănăstirea Strîmba, 556
~ Tismana, 266, 267
~ Tuturor Sfinţilor, 535
~ Vaca, 703
~ Vărzăreşti, 718
~ Vatra Moldoviţei, 273
~ Vodiţa, 266, 267
Mănăstirea Xeropotam, 590
Mandana, 538
Măneşti, 280
Mangiuca, Simion, 49
Manolachi Spătarul, 690
Manta, 288
Maramureş, 13, 76, 103, 129, 138, 169, 234, 236, 237, 268, 300, 302, 321, 339, 344, 377, 386, 408, 474, 565, 723
Mardarie, 342
Mardsinay, Daniil, 522, 528
Marea Albă, 137, 483
„Marea Acrîm-Tătar", 482, 488
Marea Baltică, 460, 464, 611
Marea Caspică, 611, 632, 633
Marea Neagră, 266, 383, 464
Marea Roşie, 660, 744
Mareş, 430
Mărgineni, 419
Margunios, Maximos, 364, 447
Maria, 406, 531, 650
Maria Tereza, 526, 553, 554, 751, 753
Marian tipograful, 308, 316
Marian, S., Fl., 30, 67, 97, 101, 133, 162, 163, 180, 449
Marienescu, At., M., 133
Marienburg, 13
Marinescu, Iulian, 679
Mariţa, (rîul ~), 536
Marot, Clément, 442
Marsigli, Luigi, Fernand, 343, 566
Marte, 408, 449
Marţial, 560
Marx, K., 118
Masoff, I., 78
Mastridonul, 486
Matczyński, Marek, 406
Mateescu, C., N., 103, 133, 218, 711
Matei, aga din Brîncoveni, 289, 416
Matei al Mirelor, 348, 351, 352, 353, 354, 364, 415, 424, 449
Matei Corvin, 290, 434
Mateiaş Corvinul, 390
Mathesius, Andreas, 14, 18
Matko, Ştefan, 477
Matveiev, Artemon, 463, 469, 470
Mavrocordat, Alexandru, 238, 571, 596, 666
Mavrocordat, Constatin, 517, 518, 519, 521, 587, 590, 591, 593, 619, 654, 664, 670, 682, 683, 684, 685, 688, 691, 695, 697
Mavrocordat, Ioan, 582, 583, 586, 587, 590, 654, 686, 688, 690
Mavrocordat, Nicolae, 427, 519, 520, 521, 524, 527, 529, 535, 536, 571, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 596, 598, 600, 604, 606, 641, 643, 644, 653, 654, 655, 664, 666, 669, 754
Mavrocordaţi, 584, 586, 587, 589, 655, 683, 695, 754
Mavrodin, 664, 665
Maxim, 447
Maxim Mărturisitorul, 242
Maximian, 281
Maximilian, 449
Măzăreanu, Vartolomeu, 715, 716, 724
Mazilu, D., 292, 332

Mazurii, 384
Mediaş, 410
Mediterana, 744
Mehadia, 216
Mehedinţeanu, Lupu, 352
Mehedinţi, 343
Mehmed, 350
Mehmet Baltagi (vizir), 611, 667
Meletie, ieromonahul, 338
Melhior, 73, 74
Melhisedec, 292, 374, 539
Melintia, 327, 329
Melumsz, Petru, 472
Memfis, 508, 736, 738
Mercator, G., 386
Mesopotamia, 442
Metafrastul, Simeon, 364, 449, 511
Meteş, St., 379, 530
Metodie, 236
Mexic, 90
Michelangelo, 8, 280
Micu, Inochentie, 522, 523, 525, 528, 552—556, 557, 702, 703, 751, 752, 758
Micu, Samuil, 155, 522, 525, 529, 548, 553, 556, 558, 751, 752, 758
Micula de Maer, 296,
Miechowita, Matei, 386, 387, 413, 596
Mihai al lui Stefan din Baia, 259
Mihai logofătul, 342
Mihai, popa din Topa de Sus, 339
Mihai postelnicul, 430
Mihai, preotul de la biserica Scheilor, 320
Mihai Viteazul 13, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 294, 296, 298, 333, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 385, 398, 404, 415, 417, 424, 435, 566, 701, 702
Mihai Wisńiowiecki, 463
Mihail, Paul, 379, 679, 721
Mihailovici, Alexei, 463, 464, 469
Mihailovski, I., N., 471, 481
Mihalcea banul, 287, 288
Mihnea al III-lea, 429
Mihnea cel Rău, 276, 278, 280
Mihnea Turcitul, 215
Mihnea Voievod, 213, 217, 254
Mihordea, V., 530
Milan, 500
Milescu, Nicolae, 336, 437, 451, 458—472, 504, 559, 658, 671
Millo, M., 71, 77
Mîndrescu, S., C., 163
Minea, I., 270, 292, 678
Mioc, D., 261
Mircea cel Bătrîn, 139, 238, 260, 264, 267, 278, 357
Mircea vodă Ciobanul, 248, 254, 256, 283
Mirescu, 459
Mirza, Iusuf, 673
Misail Călugărul, 387, 654
Misiria, 437
Missouri, 92
Misztofalusi, Nicolae, Kiss, 474
Mitrofan, episcop de Buzău, 548, 550, 713
Mitrofan, episcop de Huşi, 531
Mitrofan de Nisa, 534, 536, 543
Mitrofana, 381
Modrezewski, Andrezej, Frycz, 384
Moghilev, 385, 718, 720
Mogîldea, 298
Mogoşoaia, 571
Moháès, 304
Mohamed II, 511
Moise, 506
Moisi tipograful, 254, 256
Molda, 408, 409
Moldova, 30, 53, 69, 72, 77, 78, 79, 103, 108, 109, 131, 137, 140, 166, 169, 170, 218, 233, 234, 236, 237, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 254, 256, 258, 259, 260, 261, 264, 267, 268, 270, 271, 272, 275, 284, 286, 287, 288, 294, 296, 298, 300, 302, 306, 308, 317, 318, 319, 321, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 349, 369, 374, 381, 385, 386, 387, 389, 391, 395, 397, 398, 399, 406, 407, 408, 409, 411, 415, 425, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 437, 445, 446, 447, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 470, 482, 493, 504, 511, 517, 518, 520, 521, 524, 525, 526, 527, 528, 531, 547, 549, 559, 560, 563, 565, 572, 573, 586, 590, 591, 593, 596, 598, 601, 602, 603, 604, 608, 610, 611, 612, 614, 615, 617, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 637, 639, 640, 641, 643, 646, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 656, 657, 658, 660, 661, 665, 666, 668, 669, 670, 672, 673, 675, 679, 680, 681, 682,

683, 684, 685, 688, 690, 692, 698, 699, 701, 702, 709, 711, 714, 715, 716, 718
Moldovlahia, 274
Molin, Virgil, 250
Molnar-Szenczi, Albert, 473, 550
Monorai, Ion, 164
Monteigne, 200
Morariu, T., 358
Moreea, 429, 744
Morona, Panaitache, 673
Moruzzi, Alexandru vodă, 699
Moruzzi, Constantin, 710
Moscova, 250, 260, 261, 271, 290, 338, 359, 375, 433, 434, 437, 438, 464, 467, 469, 470, 489, 571, 653, 753, 754, 757
Mosconas, Leontie, 529
Moscul, 528, 653
Moţoc, Vasile, 359
Movila lui Purcel, 96
Movilă, Alexandru, 381
Movilă, Gavriil, 352
Movilă, Ieremia, 281, 400, 596
Movilă, Ileana, 395
Movilă, Moise, 392
Movilă, Petru, 338, 341, 347, 363, 374, 395, 399, 470, 567, 569
Movilă, Simion, 381, 395
Movileştii, 335, 381, 398
Moxa, Mihail, 138, 347, 355, 356, 357, 508, 509
Muncaci, 305, 556
Münich, 593, 654
Münster, G., 386,
Munteanu, Romul, 758
Muntele Athos, 241, 252, 264, 266, 276, 278, 351, 531, 590, 718
Muntenia, 54, 70, 103, 108, 109, 119, 120, 137, 140, 143, 154, 169, 172, 173, 340, 369, 371, 385, 398, 406, 407, 408, 592, 688, 711
Munţii Apuseni, 69, 168
Murad al III-lea, 504
Mureş, 20
Mureşan, Alexie, 522, 759
Mureşeanu, Florea, 378
Murko, M., 260
Mustafa paşa, 289, 591
Mustafa sultanul, 691
Muste, N., 603, 606, 640, 686
Muşlea, I., 78, 162, 530

Nabuchodonosor, 464
Naniescu, Iosif, 292
Năsăud, 35, 129, 133, 138, 154, 236, 334, 522, 752
Năsturel, Petre, V., 293, 514
Năsturel, Radu, 342
Năsturel, Udrişte, 341, 359, 371, 372—375, 378, 416, 489
Natalia, 463
Nauclerus, 346
Neacşu (din Cîmpulung), 294, 296
Neaga, 278
Neagoe Basarab, 13, 96, 275, 276, 278, 280, 281, 282, 283, 491, 567
Neagoe Ion, 522
Neagoe logofăt, 240
Negoe, Manase (Meletie), 523
Neagoe-Orbul, Vasile, 523
Nebunelli, 748
Neculce, Ioan, 96, 97, 98, 199, 397, 399, 400, 440, 459, 463, 580, 603, 606, 643, 645, 650—675, 678, 686, 724
Neculce vistiernicul, 650
Negre spătarul, 288
Negru vodă, 406, 407, 408, 695
Negruzzi, C., 138, 153, 162, 396, 656
Neofit din Creta, 680
Neofit ierodiacon, 525
Neofit, ieromonahul, 349
Nepos, Cornelius, 508
Neron, 325, 508
Nercinsk, 465
Nestor, 449
Neuville, Foy, de la, 469, 481
Nicodim de la Tismana, 242, 244, 267, 327
Nicolae copistul, 259
Nicolae, Alexandru, 238
Nicolae Spătarul (Milescu Nicolae), 458, 459, 462, 463, 464
Nicolaescu-Plopşor, C., 359
Nicolaescu, S., 331
Nicole, P., 461, 462, 480
Nicopole, 357, 434, 500, 572
Nicorăşti, 650
Nieuhoff, Juri, 467
Nifon, 240, 252, 276, 278, 280
Nilul, 621, 723, 738
Nistru, 637, 665
Niş, 573, 592

Nonca, C., 379
Notaras, Hrisant, 531, 534, 536
Novacoviciu, E., 190
Nocosilca Nova, 393
Nürnberg, 271, 550
Nyrö, 318

Ob, 465, 466
Obert, Franz, 79, 101
Obolenski, D., 261
Ochialbi, Dumitrache, 166
Odaia, 536
Odiseu, 508, 509
Odobescu, Al., 278, 447
Odorhei, 522
Ohienko, I., 358
Ohrida, 697
Olanda, 413, 535
Olimp, 280
Olimpiada, 482, 483, 488
Olimpiodor din Alexandria, 242
Ollănescu, D., C., 70, 78
Olt, 71, 137, 150, 152, 217, 416, 589
Olteanu, P., 290, 293
Oltenia, 19, 30, 40, 43, 44, 48, 53, 103, 119, 120, 137, 143, 154, 249, 355, 369, 398, 449, 519, 524, 547, 586, 587, 592, 700
Olteț, 137
Onișor, V., 173, 180
Onu, Liviu, 379
Opitz, Martin, 13
Oprea (din Săliște), 344
Oprea logofătul 306
Oprea tipograful, 256
Oprișan, H., 480
Oradea, 237, 343, 472
Oradea Mare, 80
Orăștie, 180, 308, 316, 377, 451, 473, 474, 475
Oravița, 79, 190
Orenburg, 480
Orientul apropiat, 92
Origen, 330
Orșova, 343,
Orvietano, Amgelo, Albani, 742
Osiander, Luca, 314
Ostrog, 337
Ostroróg, Jan, 384
Ovidiu, 389, 406, 407, 412, 413, 476, 596

Padina (Pandino), 220
Padova, 342, 346, 458, 521, 530, 559, 560, 567, 608
Paget, 573
Palade, T., 331
Palamas, Grigore, 212
Palamed, 538
Palamed, Gheorghe, 349, 351, 352, 358
Palestina, 489, 604
Pamfile, T., 67, 80, 101, 103, 163, 191, 200
Pamfilia, 266
Panaitescu, Em., 432
Panaitescu, P., P., 250, 261, 278, 290, 292, 293, 305, 332, 358, 414, 432, 437, 480, 481, 559, 678
Pann, Anton, 57, 73, 74, 130, 135, 140, 148, 162, 190, 195, 199, 351, 446, 491, 704, 724, 744, 750
Pantelimon, 698
Papacostea, Șerban, 332, 530
Papacostea, V., 358
Papadima, Ov., 162, 180
Papahagi, P., 101
Papahagi, T., 103
Pápai, Francisc, 474, 475, 528
Papara, Chiriac, 437
Papură vodă (Ștefăniță vodă Lupu), 400
Paraguay, 758
Paralipomen, Thoma, 506
Paraschevi, 449
Paraschiva, 364
Paris, 134, 261, 331, 332, 358, 381, 458, 461, 462, 480, 481, 530, 625, 645
Paris-Alexandru, 508, 509
Partenie, 685
Partenon, 639
Pascal, Blaise, 461, 529
Pascale, 428
Pascu, G., 192, 200, 594, 595, 677, 678
Păsculescu, N., 103
Pashalis, P., 595
Pascu, St., 358
Passarovitz, 586
Paszhowski, M., 389, 655
Pașca, St., 332
Patachi, Ioan, Giurgiu, 528, 553
Pătrășcanu, D., D., 451
Pătrașcu vodă, „cela Bunul", 283
Pătru vodă (Petru Rareș), 391
Pătruțiu, Picu, 74

Paul de Alep, 18
Pauletti, N., 14, 136, 138, 151, 155, 159, 160
Pava, R., 332
Pavel, 308, 325, 455, 544, 612
Pavel căpitanul, 710
Pavelescu, Gh., 162
Pavlin, 509
Pécsi, Toma, 300
Peichich, Cristofor, 557
Pekin, 468
Pelinei, 707
Peloponez, 374, 463
Peninsula Balcanică, 235, 248, 348
Pera, 633
Peri, 237, 305, 339
Periomnaia, 466
Pernice, A., 293
Perrault, Ch., 90
Persia, 489, 539, 629, 632
Persida, 485
Peştişel, Moise, 314
Pervain, Iosif, 758
Pesta, 133
Peterlachi, Vlaicul, Gherman, 525
Petersburg, 611, 631, 633, 695, 699, 715
Petervaradin, 665
Petre Busuioc, 109
Petre dascălul, 623
Petre, I. Şt., 677
Petriceicu, Ştefan, 395, 429, 437, 438, 442, 470, 602, 648, 672
Petritzis, Evghenie, 347
Petritzis, Ignatie, 351, 354
Petrograd, 260, 709
Petrov, A., 322
Petrovici, Em., 162, 678
Petrovay, Nicolae, 473, 474
Petru I, 463, 464, 470, 471, 500, 524, 534, 542, 548, 549, 560, 572, 573, 575, 598, 600, 610, 611, 624, 628, 629, 631, 632, 633, 640, 653, 666, 669, 709
Petru tipograful, 256
Petru Cercel, 218
Petru (fiul lui Neagoe Basarab), 281, 282, 283
Petru Sibianul, 525
Petru Şchiopul, 210, 272, 274, 294, 379, 381, 387, 389, 392, 504
Pfluger, Nicolae, 298
Philon, 538
Piasecki, Pavel, 399
Piatra, 656
Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț), 260
Piclişanu, Z., 332
Piccolomini, Enea, Silvio, 386, 413
Picot, E., 481, 558, 721
Pilarino, 346
Pilat, 513
Piluzzo, Vito, 686
Pintece, 270
Piteşti, 591
Pithagora, 493, 596
Pitiş, G., 181
Pitrè, Giuseppe, 90
Plachida, Evstatie, 447, 479
Platon, 493, 338, 683
Plaut, 529
Ploieşti, 235, 332, 358, 405, 432
Plopşor, N., 134
Plutarh, 399, 410, 488, 683
Poarta Otomană, 271, 381, 395, 416, 417, 422, 427, 428, 459, 519 571, 576, 578, 590, 592, 604, 606, 610, 622, 624, 641, 646, 651, 653, 656, 657, 658, 661, 663, 664, 665, 669, 670, 672, 680, 681, 682, 683, 685, 690, 697, 698, 699, 700, 705
Pociațki, Sofronie, 341
Pociovalişte, 339, 517
Podolia, 339
Pogomiani, 352
Polfüei, 329
Polivka, G., 91
Polonia, 235, 274, 294, 316, 335, 336, 339, 351, 372, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 392, 393, 395, 397, 398, 399, 400, 402, 407, 410, 413, 437, 438, 440, 442, 463, 549, 565, 595, 596, 602, 608, 610, 630, 648, 650, 651, 653, 654, 656, 662, 663, 664, 672, 699, 700, 714
Poltava, 716
Polybios, 464
Pompei, 413
Pompiliu, M., 103, 133
Pomponne, Arnauld de, 461, 462, 469
Pontul Euxin, 386
Pop, Augustin, Z. N., 379, 480
Pop, M., 134, 180
Pop Reteganul, I., 80, 91, 101, 162, 163, 180
Popa, At, 165
Popa, Chiriac, 479
Popa, Pătru, 339

Popa Şapcă, 166
Popa, Vladul, 525
Popelea, 434
Popescu, G. P., 594
Popescu, Ion, N., 163
Popescu, N., M., 292
Popescu, Radu, 427, 428, 571, 576, 581, 583—589, 590, 595, 655
Popiel (Popelea), 434
Popovici, D., 278, 559, 720, 756, 758
Popovici, I., 103, 125, 134
Popovici, Mihail, 716
Popp, Carol, de Szathmary, 361
Porcescu, Scarlat, 261, 379
Port-Royal, 461
Possevino, Antonino, 316
Postumus, 412
Potlogi, 571
Potoţchi, Iosif, 598, 600
Potocki, Piotr, 393, 397
Potocki, Waclaw, 407
Praga, 259, 286, 292, 332
Pray, Gheorghe, 752
Preda, 344
Predescu, Eugenie, 358
Priam, 508, 509
Prigoreni, 650
Privov, Borislav, 261
Principate, 304, 334, 337, 343
Procla, 513
Procopie, Dimitrie, 606
Procopios, 355
Procopovici, A., 331, 332
Procopovici, Theofan, 524, 631, 632
Prodan, D., 173
Prodromos, Teodoros, 748
Properţiu, 529
Propontidis (marea ~), 557
Propp, V., I., 118
Provenţa, 744, 746
Prusia, 700
Prut, 204, 397, 409, 611, 637, 651, 663, 666, 688
Psellos, 242
Pseudo-Dionisie Areopagitul, 242
Ptarsis, 329
Ptolomeu, 482, 488
Ptolomeu II, Filadelful, 451
Purice, 270, 655
Puşcariu, Sextil, 278, 331
Puşchilă, D., 479
Putinei, 288
Putna, 268, 410, 640

Racolă, T., 379
Racoviţă, 661
Racoviţă, Ana, 619, 621
Racoviţă, Constantin, 519, 686, 690, 691, 697
Racoviţă, Mihail, 596, 606, 617, 619, 621, 640, 641, 643, 644, 648, 649, 650, 651, 653, 660, 664, 665, 669, 672, 684
Racoviţă, Ştefan, 697
Racoviţeşti, 695
Rădăşeni, 342
Rădăuţi, 692
Radonič, J., 436, 437
Radu cel Frumos, 386, 389
Radu cel Mare, 240, 250, 252, 254, 275, 276, 278, 280
Radu de la Afumaţi, 282, 283
Radu de la Giubega, 170, 171
Radu, I., 418, 529
Radu sin Iftimie Căpitanul Voicescu, 57
Radu vodă Leon, 427, 428, 579
Radu Mihnea, 352, 381, 403, 405, 655, 656, 657
Radu Negru (Negru vodă), 425, 429
Radu Paisie, 254
Radu Şerban, 352
Rădulescu, Andrei, 358
Rădulescu Codin, C., 80, 101, 173
Rădulescu, I., 558
Rădulescu, Maria, 332
Radziwill, Janusz, 406
Rafail, 718
Raicevich, 698
Rakoczi, Francisc, II, 519
Rakoczi, Gheorghe I, 13, 334, 339, 340, 375, 377, 404, 405, 406, 657
Rakoczi, Gheorghe, II, 334, 340
Rakoczeşti, 334
Ramadan postelnicul, 667
Ramadanovschi, 664
Rareş, Iliaş, 254, 392, 655, 662, 667
Rareş, Petru, 272, 273, 274, 275, 390, 391, 656
Raţ., Şt., 525

Razac, Abdul, 700, 701
Reazan, 470
Rednic, Atanasie, 522, 525, 526, 556
Reghin, 343
Reichersdorf, G., 386
Reinhuber, Laurenţiu, 469
Reli, S., 332
Rembrandt, 202
Remi, Philiphe, seigneur de Beaumanoir, 511
Remus, 411
Renan, 325
Repin, 666
Reuss, 325
Révész, Imre, 481
Rîbniţa, 237
Richard, 513
Righin, 449
Rîm, 323, 411, 447, 483, 488, 494, 558
Rîmnic, 240, 477, 524, 528, 532, 534, 535, 547, 548, 675, 711, 714, 757
Rîmniceanu, Naum, 698
Rîmniceanul, Dumitru, 527
Rîmniceanul, Ioan, 525
Rîmniceanul, Petru, 525
Rîmnicu-Vîlcea, 258, 344, 706
Rinhuber, L., 481
Rîşnov, 241
Rîureni, 137
Roboan, 281
Rodna, 752
Rogozul, 337
Rohatin, 381
Roma, 92, 329, 335, 356, 357, 384, 385, 389, 439, 500, 504, 513, 522, 529, 538, 548, 554, 556, 563, 740
Roman, 259, 260, 267, 437, 449, 657, 692
Roman, I., 594
Romanaţi, 523
Romano căminarul, 710
Romanski, Stoian, 278, 293,
Romînia, 150, 237, 333
Romulus, 411
Rosetti, Al., 331, 332, 378, 414, 480, 678, 721
Roşia de pe Secaş, 14, 138
Rouen, 462
Roxanda, 274
Rudeanu, Tudosie, 284, 286, 287
Rudolf, 381
Ruffini, Mario, 327, 530, 758
Rumelia, 207
Rumianţev, 695, 699, 707, 709
Rupea, 323
Rusănescu, Ştefan, 706
Rusciuc, 699
Ruset, Antonie, 662, 667
Ruset, Iordache, 595, 600, 608, 663
Rusia, 235, 249, 250, 264, 267, 290, 429, 433, 438, 458, 463, 464, 465, 470, 471, 520, 524, 525, 549, 550, 560, 576, 610, 611, 612, 622, 624, 625, 626, 628, 629, 630, 631, 634, 651, 653, 680, 695, 700, 715, 716, 718, 721
Rusia kieviană, 247
Rusin, Veniamin, 493
Russev, E., 480
Russo, A., 102, 119, 136
Russo, D., 278, 292, 293, 351, 358, 594, 607, 677, 703
Ruvarac, Ilarion, 260, 292, 436
Ruxandra, 283

Saadi din Larissa, 625
Saba, 323
Sad, 552
Sadeler, Agidius, 285
Sadoveanu, Mihail, 8, 93, 392, 406, 451, 488, 494, 650, 679
Saint-Maure, Benoit, de, 508, 738, 740
Salonic, 236, 238, 247
Salustius, 384
Sam (Samos), 726
Samosközy, Ştefan, 286
Sanherib, 723
San Giorgio, 504
Sandor, Grigore, de Agyagfalva, 472
Sandu Bucureşteanul, 524
Sandu-Timoc, C., 103
Sandul „sin Ieremia'', 527
Sárospatak, 345
Sara, 323
Sărăchin, Const,. 493
Sarai, Visarion, 553, 701
Saros, 302
Sarnicki, St., 386
Satana, 327, 500, 502, 503
Satnail, 245, 502
Sătmar, 474
Saul, 551

Sava II, 240
Savin banul, 653
Sbierea, I. G., 80, 101, 331, 432, 576, 601
Scădate, Ioan 751
Scaligeri, Cammillo, della Fratta, 748
Scărariul, Ioan, 281, 359
Scarlat, 655
Scheia, 270
Schedel, H., 386
Scherer, Hanusch, 318
Schirmer, Petrus, 317
Schladebach, K., 125, 134
Schmeitzel, Martin, 695, 752
Schmiedt, A. P., 260
Schopenhauer, A., 242
Schott, Albert, 79
Schott, Arthur, 79, 101
Schotenkloster, 351
Schullerus, A., 102
Schwadtner, Ioan, 752
Sciţia, 387, 488, 622
Scoleriu, Toader, 720
Scopelos, insula, 590
Scorpan, Gr., 378, 414, 679
Sculie, 667
Sebeş, 524
Sebeşul săsesc, 308, 340, 477
Sedec, 323
Sedelnikov, A. D., 290, 293
Selim al II-lea, 504
Selima, 323
Sanarid, 489
Seneca, 475, 493, 613
Septimius, Lucius, 508
Serafim, 312
Serbia, 218, 240, 241, 244, 247, 249, 252, 254, 264, 266, 267, 433
Serghie, 449
Seşan, M., 332
Sevastos Chimenitul, 342
Sevastos, E., 80, 180
Sever, Axente, 169
Sfetagora, 280
Sfîntul Gheorghe Vechi (şcoala de la ~), 342
Sgarka, Piotr, 385
Siberia, 458, 465, 466, 469, 470
Sibiu, 33, 80, 134, 138, 140, 141, 163, 190, 200, 236, 250, 261, 280, 293, 294, 304, 306, 317. 331, 337, 339, 344, 345, 473, 474, 475, 476, 479, 488, 522, 525, 526, 552, 553, 582, 713, 724, 730, 752
Sighişoara, 173
Sigismund, 266, 300, 434
Silen (lacul ~), 468
Silvaş, 702, 703
Silvestru, 372, 375, 378, 405, 431, 511
Sima, Gr., 200
Simache, N., 358, 359, 432
Sîmbăta Mare, 338
Simion (arhiepiscopul ~), 440
Simion Dascălul, 374, 387, 389, 398, 410, 414, 563, 596, 654, 655
Simion de Salonic, 471
Simion stîlpnicul, 364
Simion Stefan, 338, 344, 375—378, 424, 451, 457, 477
Simionescu, Eufrosina, 331
Simonescu, Dan, 250, 260, 293, 332, 355, 358, 379, 432, 514, 594, 703, 750, 751
Sinadinos, 354
Sinai, 536
Sinan-paşa, 350
Sîn-Giorgiu, 237
Sion, 445
Sion, Gh., 469, 697
Sîrcu, P., 125, 278, 292, 481
Siret, 259, 260, 637
Siria, 329, 340, 450, 489, 532
Sirigos, Meletie, 341, 347
Sirus, 314
Sisin, 327, 329
Skazkin, S.D., 261
Skimni-agasi, 691, 692
Skok, P., 125
Slătioara, 216
Slavici, I., 93, 217
Slovacovici, Stanislav, 500
Smaragda, 419, 425
Smărăndiţa, 587
Smochină, N., 293
Smotriţki, Meletie, 340, 342, 757
Snagov, 340, 493, 531, 532, 534, 567, 757
Sobieski, Jan, 395, 397, 407, 429, 438, 440, 608, 630
Sobolevski, A., I., 260
Socrate, 195, 493, 540
Sodoma, 423
Sofia, 278, 509
Sofocle, 538

Sofronie, 757
Sofronie de Vieroş, 706
Sokolov, I., 191
Solca, 717
Solciai, Şt., 529
Solomon, 281, 323, 423, 506, 748
Solomon, Constantin, 480
Solomon de Sabela, 483
Solomon, I., 166
Soloviov, A., 261
Soloviov, B., 480
Solun (Salonic), 483
Solyomkö, 340
Sonnenfels, 522
Sorvior, 60
Sotirovici, Duca, 524
Sovejа, 119
Sovronos, N., 704
Spandonachi, 667
Spandoni, 598, 644
Spania, 500
Sparta, 508
Sparwenfeldt, J., G., 469
Spaski, G., 480
Spulber, C., A., 331
Stache, Hagi, 706
Stadnicki, Simion, 438
Stadnicki, Vasile, 438
Stahl, H., H., 67
Staico din Merişani, 570
Staico (grămăticul ~), 499, 506
Staicu, dascălul de la Tîrgovişte, 342
Staicu paharnicul, 572
Stanii, T., 190
Stambul, 588, 617
Stana, 283
Stanca, 344
Stăncescu, D., 80, 101
Stănescu Arădanu, E., 79, 101
Stănescu, Eugen, 432, 594
Stăneşti, 288
Stănileşti, 549, 611, 648, 666
Stăniloaie, D., 261
Staufe, L., A., 79
Stavrachi, Iordachi, 688, 690
Stavracoglu, 705, 706
Stavrinos (vistiernicul ~), 84, 287, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 415, 424
Stavropighia, 337, 338
Stefanovici, Sv., 125
Stegaru, Andrei, 603
Steiermark, 305
Steinkellner, Carol, 529
Stendhal, 219
Stettin, 460, 462
Stier, G., 90
Stockholm, 261, 461
Stoica, 288
Stoide, C., A., 379, 679
Stojanovic, L., 240, 260
Strabo, 538
Straparola, 92, 217
Strelbiţki, Mihail, 718, 720
Strein, 237
Stroici, Luca, 381
Stroici, Simion, 381
Strungaru, D., 358
Struţeanu, Scarlat, 559
Stryi, 438
Strykowski, Matej, 13, 596
Strupcanul, Ioan, 679
Sturdza, Chiriac, 664
Sturdza, D., A., 479
Sturdza, Sandul, 645
Sturza, Vasile, „Moldoveanul”, 339, 343
Stuttgart, 79
Styx, 462
Suceava, 162, 163, 180, 258, 259, 264, 266, 270, 332, 400, 438, 440, 662, 688
Suedia, 458, 460
Suetoniu, 529, 667
Sulmen (provincia ~), 468
Sulică, N., 331, 332
Suliman, Efendi, 710
Sulzer, Fr., I., 14, 71, 138, 162, 710
Suţu, Al., G., 677
Suţu, Mihail, 692
Synadinos, Th., N., 744
Syrigos, Meletie, 616
Szamosközi, St., 13, 751
Szapolyai, Ion, Sigismund, 304
Szczerbacky, Georgius, 754
Szegedi, Grigore, 472, 473
Szekely, Moise, 353

Şafirov, Petru, 500, 667
Şaguna, A., 458
Şăineanu, L., 102, 125, 134

Şcheii Braşovului, 236, 241, 259, 291, 316, 317, 319, 320, 339, 344, 494, 523, 526, 675, 701, 702, 757
Şerban (Cantemir), 628
Şerban, fiul lui Coresi, 308, 316, 337
Şerban vodă, 353
Şerban, C., 594
Şermetev, 651, 653, 666, 673
şesul Bahluiului, 691
şesul dunărean, 70
Şincai, Gh., 522, 529, 751
Şoanul, Petcu, 526, 527, 676
Şomcuţa Mare, 163
Ştefan cel Mare, 13, 94, 96, 177, 240, 251, 247, 268, 270, 271, 272, 280, 284, 294, 356, 379, 385, 386, 389, 391, 392, 566, 628, 655, 751
Ştefan cel Tînăr, 390
Ştefan ierodiacul, 718
Ştefan ieromonahul, 266, 292
Ştefan Lăcustă, 248, 390
Ştefan pîrcălabul de Soroca, 405
Ştefan Răzvan, 398
Ştefan serdarul, 404
Ştefănescu, Iulian, 358, 480, 514
Ştefănescu, Margareta, 359
Ştefănescu, Şt., 358
Ştefăniţă vodă, 283, 398
Ştefăniţă vodă Lupu, 400, 459, 655, 657
Ştirbei, B., 716
Ştirbei, Constantin, clucerul, 578, 580
Ştirbei-Vodă, 170, 217
Ştirbeştii, 578
Ştrempel, Gabriel, 378
Şumla, 701

Tacit, 529
Tafrali, O., 352, 358
Tagliavini, C., 358, 481
Tannoli, C., Silvius, 752
Tanoviceanu, I., 678
Tappe, E. D., 515
Taranowski, Andrei, 286
Tartler, Thomas, 526
Tătăreni, 404
Tăuteşti, 404
Tavor (muntele ~ ului), 325
Tebtunis, 508
Tekeld, Petre, 525
Tempea, Radu, II, 675—677, 701, 702, 751
Tenedos (insula ~), 680
Tenora, Bohuş, 331
Teodor, 470
Teodor, Pompiliu, 529
Teodor, S., 292, 559
Teodorescu, G., 352
Teodorescu, G. Dem., 67, 74, 103, 127, 132, 136, 163, 188, 191, 200, 205, 212, 216, 217, 218, 219, 351
Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, 280, 281, 282, 283
Teodosie împăratul, 494
Teodosie cel Mic, 509
Teofil, episcop al Rîmnicului, 355
Teofil (mitropolitul ~), 479
Terenţiu, 560
Tesalonic, 440
Tg. Lăpuş, 337
Tg. Mureş, 331, 332, 345
Tg. Ocna, 650
Thales din Milet, 596
Thassos, 524
Theodor, 525
Theodorescu, Barbu, 332
Theofan, 504
Theofil, 449
Theofilact, 540
Theofrast, 493
Thomov, Th., S., 514
Thompson, 80, 88
Thule, 550
Tiberiu, 509, 513, 540, 544, 683, 685
Tibul, 632
Tifescu, Ilie-Frige-Vacă, 397
Tigheci, 607
Tighina, 651, 707
Tigrul, 327
Timişoara, 27, 162, 206, 757
Tîmpa, 139
Tinăud, 339, 340
Tinekia, 220
Tîrgovişte, 163, 247, 248, 254, 258, 264, 284, 306, 312, 318, 334, 341, 342, 347. 348, 372, 423, 464, 500, 532, 535, 539, 584, 591
Tîrgşor, 258, 260
Tîrgul Iaşilor, 259
Tîrgu-Mureş, 13
Tîrgu-Neamţ, 260

Tîrgul Nou, 260
Tîrgul Trotuşului, 300
Tîrnave, 18, 69, 154, 167, 169
Tîrnăveni, 343
Tîrnavia, 522, 552, 556, 557
Tîrnova, 266
Tirol, 91
Tiron, Toader, 364
Tischendorf, C., 513
Toader (diacul ~), 339
Toader din Feldru, 343
Tobolsk, 465, 467, 469
Tocilescu, Gr., C., 103, 163, 173, 216, 217, 218, 219, 220, 432
Todoran, Rom., 480
Tolstoi, L., 6
Toma, 489
Toma vel logofăt, 736
Tomşa, Ştefan vodă, 349
Tomşa, Ştefan al II-lea, 398, 400, 403, 404, 406, 598
Toppeltin, L., de Mediaş, 410
Tordasi, Mihail, 304, 314, 316
Tordasi, Pavel, 304
Toscana, 259, 286
Totoi, 556
Traian, 386, 398, 407, 408, 411, 429, 447, 558, 566, 634, 758
Tramontana, 500
Transilvania, 13, 15, 19, 22, 26, 27, 30, 31 32, 42, 53, 56, 69, 72, 74, 75, 76, 79, 103, 108, 109, 120, 121, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 144, 150, 151, 161, 166, 167, 168, 171, 172, 175, 179, 234, 236, 237, 241, 252, 256, 258, 259, 274, 280, 283, 286, 288, 289, 290, 291, 294, 296, 300, 302, 304, 305, 306, 308, 316, 318, 321, 333, 334, 336, 337, 339, 343, 369, 371, 372, 385, 386, 389, 391, 398, 408, 420, 429, 433, 435, 436, 472, 473, 475, 482, 497, 519, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 547, 551, 552, 553, 554, 562, 590, 593, 636, 651, 656, 685, 698, 702, 751, 752, 753
Trapezuntul, Hristodor, Ioan, 740
Trebizonda, 266
Trei Ierarhi, 338, 341, 361
Trivalis, Maximos, 280
Troia, 356, 411, 462, 508, 538, 740
Trotuş, 665
Trubeţkoi, 611
Tsourkas, Cleobulo, 530
Tübingen, 314, 346
Tucidide, 596
Tudor, 308
Tulbure, G., 103
Tunsuli, 562, 697, 698
Turcia, 294, 349
Turculeţ, 549
Turda, 304, 349
Turdeanu, E., 261, 292, 379, 436, 437, 711
Turnavitu, 713
Turnu Roşu, 476
Turnu Severin, 244
Twardowski, Samuel, 407

Ţamblac, Grigore, 264, 265, 266, 364
Ţara Bîrsei, 167, 280, 321, 551
Ţara de Jos, 381, 383, 395, 596
Ţara de Sus, 395, 653
Ţara Haliciului, 258, 340
Ţara Haţegului, 234, 703
Ţara Leşească, 395, 404, 483, 649, 653, 672, 700
Ţara Moţilor, 44
Ţara Muntenească, 290, 411, 619, 658, 660, 668, 670, 673
Ţara Oaşului, 138, 156, 157, 161
Ţara Oltului, 69, 343
Ţara Romînească, 79, 135, 166, 167, 169, 233, 234, 236, 237, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 254, 256, 258, 259, 260, 261, 264, 266, 267, 275, 276, 278, 280, 284, 290, 294, 296, 300, 306, 308, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 347, 348, 349, 350, 352, 354, 359, 371, 372, 374, 398, 408, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 422, 425, 427, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 440, 455, 459, 470, 482. 497, 500, 511, 517, 518, 520, 524, 525, 526, 527, 531, 532, 534, 535, 540, 544, 547, 549, 560, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 578, 579, 581, 582, 583, 584, 587, 589, 590, 591, 593, 608, 631, 634, 636, 637, 643, 644, 650, 653, 654, 655, 661, 664, 672, 673, 680, 683, 684, 685, 695, 697, 698, 699, 702, 709, 714, 723, 738, 754

Ţara Ungurească, 268, 323, 357, 386
Ţarigrad, 55, 131, 132, 186, 218, 356, 483, 557, 604, 641, 646, 657, 658, 662, 664, 665, 666, 668, 669, 670, 686, 688, 691, 692, 694, 705, 706, 709
Ţările de Jos, 474
Ţările Romîne, 76, 151, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 259, 260, 272, 284, 289, 291, 298, 312, 321, 338, 342, 359, 383, 397, 406, 435, 458, 463, 471, 517, 518, 519, 521, 562, 590, 591, 601, 613, 617, 620, 622, 628, 631, 679, 692
Ţicău, Ştefan, 716
Ţichindeal, D., 155
Ţigara, Zotu, 504
Ţuţora, 399

Ucraina, 249, 264, 337, 338, 340, 383, 549, 611, 626, 654, 716
Udrea, 288
Udrişte, Dragomir, 294
Ugocca, 138, 161
Ujlak, Valentin, 300
Ungaria, 234, 235, 290, 291, 304, 338, 434, 463, 474, 695
Ungrovlahia, 238, 416, 540, 680
Unguraşul Someşului, 343
Ungureanu, Gh., 679
Uniew, 438, 442
Urali, 465
Ureche, Danciu, 379
Ureche, Grigore, 270, 272, 280, 374, 379—392, 393, 398, 402, 410, 414, 425, 429, 430, 563, 564, 580, 596, 628, 655, 671, 758
Ureche, Maxiru, 379
Ureche, Nestor, 379, 381, 385, 400
Urechia, V., A., 57, 530, 698, 721
Urs (popa ~ din Cotiglet), 472
U.R.S.S., 92
Ursache, Nicolae, 744
Ursachi, 664
Ursu, I., 270, 711
Ursu, N., 162
Uşacov, Gabriel, 491

Văcărescu, Iancu, 496
Văcărescu, Ienăchiţă, 494
Văcăreşti, 527, 697
Vadul, 377
Vadu-lat, 137
Vadul Teleajenului, 405
Vaida, Vasile, 753
Valea Haţegului, 236
Valea Mureşului, 44, 752
Valea Someşului, 752
Vălenii de Munte, 134, 293, 734
Vadul lui Traian, 686
Vargyás, Layos, 125, 134
Varlaam (mitropolitul ~), 337, 339, 359—371, 372, 374, 377, 378, 438, 449, 451, 453, 494, 528
Varlaam biv vel medelnicer, 701
Varlaam, vlădică de Huşi, 603
Varna, 653
Varşovia, 463
Vartolomei, 721
Vărzaru, Radu, 424
Vasile cel Mare, 212, 423, 440, 450, 539
Vasile cel Nou, 513
Vasile de Ostrov, 351
Vasile Lupu, 72, 335, 337, 338, 341, 342, 347, 359, 362, 383, 389, 393, 398, 400, 402, 403, 404, 406, 415, 418, 645, 655, 656, 657
Vasile (popa ~), 267, 292, 676
Vasiliu, Al., 80, 101, 103, 163
Vaslui, 96, 258, 604
Vassiliev, A., 515
Vaticanul, 383
Vavilonul, 445, 483, 506, 728
Velicikovski, Paisie, 716, 718
Venera, 329
Veneţia, 235, 250, 254, 280, 298, 325, 346, 347, 351, 364, 447, 460, 500, 504, [illegible], 557, 559, 560, 734
Verbiţki, Timotei, 338
Verona, 746
Veszpremi, 476
Veveli, Batişte, 383, 405, 434
Viciu, Al., 67
Vidin, 26, 266, 288, 500, 592
Vidra, 216
Viena, 165, 259, 286, 351, 372, 395, 398, 438, 500, 522, 523, 526, 529, 550, 553, 571, 584, 697, 742
Villon, François, 413
Vincenţiu, 327

Vinţ, 477, 479
Vinţul de jos, 524
Virag, B., 476
Virgiliu, 413, 521, 529, 560, 632
Vîrnav, Vasile, 740
Viski, Ioan, 472
Vîslan, G., 103, 216
Vîşnikov, 680
Vitman, 667
Vizantia, 482
Vizantie, 482
Vlad al V-lea, 276
Vlad Călugărul, 278
Vlad cel Tînăr, 290
Vlad Ţepeş, 96, 280, 290, 291
Vlad, Victor, de la Marina, 131
Vladimirescu, Tudor, 132, 165, 171
Vlăduţ (Vlad cel Tînăr), 280
Vlădescu, I., 270, 292
Vlădescu, Pîrvul, 572
Vladislav, 241
Vladislav II, 247
Vladislav IV, 393, 407
Vlaşca, 569
Vlastares, Matei, 247, 248, 249, 347
Vogt, Iohann, Heinrich, 500
Voinescu, Ghinea, Stanovici, 514
Volcovschii, 667
Volinia, 611
Voltaire, 494
Vostokov, A., H., 290
Vozia, 592
Vrabic, Gh., 78
Vrancea, 120
Vrienios, Iosif, 242
Vukovici, Bojidar, 254, 256, 325
Vulgaris, Evghenie, 521
Vulpian, D., 173
Vurpăr, 344

Wagner, R., 201
Waldburg, R., C., 79
Walther, Baltazar, 284, 286, 287
Wanckelius, M., 601
Weis, Iosif, 528
Wilno, 385
Wisten, 470
Wittemberg, 302
Wolf, Cristian, 529

Xenofon, 596
Xenopol, A., D., 278, 417, 420, 754
Xerxes, 413

Yuddsatf, 489

Zabludov, 312
Zacan, Efrem, 314
Zagarance, 651
Zaharia, 523
Zanne, Iuliu, 195, 200
Zarand, 164
Zărneşti, 570, 574
Zbarski, Krzysztof, 406, 407
Zenta, 573, 574, 579, 610
Zgurali, 707
Zigabenos, Euthymios, 500, 503
Zilot Romînul, 704
Zinkeisen, 625
Zips, 302
Zlataust, Ion, 281, 282, 310, 330
Zlatna, 317, 520, 757
Zoba, Ion, din Vinţ, 477—479
Zografu, 241
Zolkiewski, 656
Zonaras, 504
Zosim, 447
Zuravna, 430

INDICE DE OPERE

Abecedarul romînesc, 345
Acatistul Precestei (Precestnîi Acatist), 438
Acestea sînt maximele lui Ahikar, un înţelept şi zelos scriitor prin care a învăţat pe fiul său, 723, 724, 728
Acta sanctorum, 513
Adam şi Eva, 75
Adunarea cuvintelor pentru ascultare, 718
Adunarea istoriilor de la începutul lumii pînă la împărăţia lui Constantin Paleologul, împăratul cel după urmă al grecilor, 504
Aga Bălăceanu, 102
Aghiazmator, 57
Ăi trei fraţi cu nouă zmei, 104
Albina (Melissa), 491
Albinuşa (Dulce învăţătură din toate capetele cărţilor lui Hristos şi a sfinţilor apostoli şi a prorocilor ş-a mai marilor patriarşi pre cuvioşi părinţi, din carte ce să chiamă Albinuşe poveste), 491, 494, 496, 513
Alegerea ca ţar a lui Mihai Feodorovici, 471
„Ale mortului" din Gorj, 67
Alexandria, 243, 246, 281, 399, 482, 488, 496, 540, 728
Alexandru Lăpuşneanul, 392
A lui Iosip la Macavei carte. Adecă pentru singurul ţiitorul gînd, 451
A lui sînt David crai şi prorocul o sutie şi cincidzeci de soltari care au scris cu mîinile lui Viski Ianoş din Boldogfalva, 472
Amintiri din copilărie, 151
Analecta lapidum in Dacia, et antiquitatum Transylvanicarum, 528
Analele Ţării Romîneşti, 283
Anmerkungen, 91
Anonimul Brîncovenesc (Cronica anonimă brîncovenească), 576, 577, 579, 580, 581, 584, 588
Anonimul de la Caransebeş (Anonymus Caransebiensis), 342
Antofiţă al lui Vioară, 216
Antologhion (1643), 374; ~ (1705), 532; ~ (1745), 548; ~ (1755), 715
Antologie de literatură populară, 163
Anul nou şi anul vechi, 78
Apocalipsul lui Sava II, 240
Apocalipsul lui Ioan Bogoslavul, 325
Apocalipsul Sf. Ioan Teologul, 325
Apostolul (1547), 254
Apostolul (1563), 308, 309
Apostol (slovenesc) de la mijlocul sec. al XVI-lea, 240
Apostolul (1683), 451, 547
Apus de soare, 392
Aritmologhion (cartea numerelor), 463, 464
Articuluşurile cele de price (Despre~), 556, 557, 558
Asiae Europae quc descriptio, 386
A scolasticilor de la Blaj facere, 524
Aşezămîntul mănăstirii Antim, 531
Auto el Arbol del major fruto, 327
Aventures de Télémaque, 527, 529

Badiu, 106, 113
Balada doamnelor din alte vremi (Ballade des Dames du temps jadis), 413
Balaurul cu 12 capete, 92
Banda lui Bujor, 77
Banda lui Groza, 77
Banda lui Jianu (Jienii), 77
Banu, 106
Bertoldo, 746, 747
Biblia (~ lui Şerban, ~ de la Bucureşti, 1688), 327, 424, 451, 453, 455, 456, 457, 460, 562, 567, 569, 573, 711
Biblia (de la Blaj, 1795), 457, 458

Bibliografia romînească veche, 1741—1760, 547
Bibliograficeskii obzor apokrifov v iujnoslaveanskoi i russkoi pismennosti, 260
Bocete din Oaș, 67
bocetul, 43, 53, 54, 55, 56
Bogatirul Dobrina Nikitici, 92
Boli și leacuri la oameni, vite și păsări după datinile și credințele poporului romîn, 67
Borta vîntului, 92
Bradul, 43
Brezaia, 16, 70
Bucoavna (1699), 339
Bucoavna, 524
Bucoavnă ce are în sine deprinderea învățăturii copiilor la carte, 523
Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie, 523
Bucvar (1755), 715
Bucvariu pentru pruncii cei rumînești, carii se află la Crăia ungurească și hotarăle ei împreunate, 523
Bujorenii, 77
bumbierii, 18
Buzduganul, 33

Căinții, 1
Calendar (1678), 339
Calendar mare pe 112 ani, 716
caloianul, 15, 31
Căluș (Călușarii, Călăucenii), 32, 35
cămila, 16
Cantio de amore, 473
Cantata — Profana, 20
Capete de poruncă, 340, 348
Căpitane Valtere, unde-ți duci armatele, 75
capra, 16, 70
Capra (dans la nuntă), 40
căpreasca, („Jocul caprei"), 69
Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare, 477, 528
Cartea aceasta a sfintelor rugăciuni, 436
Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, 460
Cartea de cîntece, 472
Cartea despre animalele lumii, 472
Cartea despre taine, 338
Cartea Facerii, 323
Cartea ieroglifelor, 472
Cartea lui Ieremia popa din Bulgaria, 249
Cartea sfîntului Teodor, 716
Cartea sfîntului Isihie, 716
Cartea sistemei sau a stării religiei mahomedane (Curanus, Sistema religiei mahomedane) 612, 628, 632, 633
Cartea tainică a lui Enoh, 245
Cartea romînească de învățături (1646), 347
Carte cuprinzînd pe scurt felurite și interesante povestiri, adunată din diverse istorii și tradusă în limba populară de către prea sfințitul mitropolit al Monembaziei chir Dorothei, 504
Catalogul istoric al oamenilor însemnați din secolul al XVIII-lea, 590
Catavasier (1714), 532
Catehis(m), 436
Catehism (1648), 472
Catehismul Bîrseanu („Întrebare creștinească", 1559), 304, 305, 308, 310
Catehismul calvinesc (1644), 338, 371
Catehismul catolic (1696), 338
Catehismul (luteran), 304
Catehismul Marțian, 298, 305
Catena lui Iov, 212
Catihizis în scurt, 716
Către adevărații călători, 436
Cazania (Evanghelia cu învățătură, 1564), 308, 316
Cazania (~ de la Zabludov, 1569), 312
Cazania (Evanghelia cu învățătură, 1581), 312, 313, 317, 318, 320, 321, 338, 367
Cazania (~ lui Varlaam; Carte romînească de învățături, 1643), 337, 338, 339, 359, 362, 364, 367, 368, 369, 371, 449, 451, 528
Cazania (Evanghelie învățătoare, 1644), 369, 372
Cazania lui Athansie, episcopul Tferului la anul nou, 716
Cazania Paștilor (1561), 138
Ceaslov (1714), 532
Ceaslov (1715), 532
Ceaslov (1772), 718
Ceaslov (1745), 528
Ceaslov (greco-arab, 1702), 532
Ceaslovar, 526
Ceasloveț, 477
Ceasornicul Domnilor, 599, 600

Cei trei fraţi de cruce, 91
Cendrillon, 90
cerbul, 16, 69, 70
cerbuţul, 16
Cer nou, 511
Cesesemo Keresztyén, 474
Ce te legeni plopule, 201
Chipurile Vechiului şi Noului Testament, 536, 537, 538, 540
Chira Chiralina, 219
Chiriacodromionul (Evanghelia învăţătoare, 1699), 339, 369
Chronica gestorum in Europa singularium, 399
Chronika ziem moldaweskich i multańskich (Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei), 395, 406, 407
Cîmpan verde şi frumos, 221
Cîntarea Cîntărilor, 506
Cîntece cîmpeneşti..., 526
Cîntecele de Ispas, 31
Cîntece romîneşti de dragoste, 473
cîntecele de stea, 18
Cîntecul bradului (Bradul), 44, 45, 46, 47, 48, 205
Cîntecul cel mare (la înmormîntare), 43, 52
Cîntecul celor ce le plac fetele de rumîn, 135
Cîntecul cununii, 15
Cîntecul Elenuţei, 153
cîntecul fetei care şi-a pierdut oile sau caprele, 13, 134
Cîntecul lui Adam (Verşul lui Adam), 502
Cîntecul lui Cantemir, 617
Cîntecul lui Mirea, 217
Cîntecul lui Ştefan vodă cu a lui Constantin vodă cînd l-au tăiat împăratul, 704, 705
Cîntecul lui Tudorel, 218
Cîntecul plugarului, 210
Cîntecul soarelui, 181
Cîntecul zorilor (cîntec la înmormîntare; „Zorile"), 48, 49, 50
Ciobănaş de la miori, 143
Ciuful, 154
Coborîrea Maicii domnului în iad, 249
Codex Cajoni, 473
Codex Neagoeanus, 321, 482, 484, 491, 494, 497
Codex Sturdzanus, 138, 321, 322, 323, 325, 327, 329, 330
Codex Szakadationus, 751
Codex Todorescu, 321, 326
Codicele de la Cohalm (Rupea, reg. Braşov), 323, 329
Codicele Marţian, 321, 324, 325
Codicele Matray, 473
Codicele Voroneţean, 298, 299
Codreanu şi Mocanul, 102
Codrenii, 77
Colind de pescar, 213
Colind de viteaz, 213
Collectanea orientalia, 633
Colocvii, 529
Condica ce are întrusine obiceiurile vechi şi noi a prea înălţaţilor domni, care s-au făcut din porunca prea înălţatului, luminatului şi iubitorului de Hristos domnul meu şi oblăduitorul a toată Moldova Io Grigóre Ioan V. V. care s-au alcătuit şi s-au scris de mine prea plecata slugă Gheorgachi, al doilea logofăt, aici în oraşul Iaşului, la anii 1762, noiembrie 5, 692, 693
Condica sfintei mănăstiri Solcăi, 716
Condica sfintei mănăstiri Voroneţul, 716
Consignatio librorum Stephani Solcsay, 529
Constantin Brîncoveanu, 102
Contes de mumère l'Oye, 90
Copiii cu părul de aur, 80
Corbea, 107
Coregrafie romînească, 163
Corpus Juris Romani, 529
Costea, 102
Crăişorul, 131
Cronica (~ universală a lui Nauclerus, 1544), 346
Cronica anonimă a Braşovului, pentru trecutul romînilor din Schei — 1392—1780 —, 701
Cronica anonimă a Ţării Moldovei (1661—1733), 645, 647
Cronică a războiului ruso-turc (1768—1775), 698, 699, 700
Cronica Bălenilor, 351, 583
Cronica Buzeştilor, 289
Cronica călugărului Azarie, 272, 274, 275
Cronica Ghiculeştilor, 679, 680, 681, 682
Cronica lui Depasta, 683, 684, 685
Cronica lui Eftimie, 272, 274
Cronica lui Macarie, 272, 274

Cronica lui Mihai Cantacuzino (Istoria Ţării Romîneşti), 695, 696, 697, 698
Cronica moldo-germană, 268, 271
Cronica moldo-polonă, 268, 271, 272
Cronica moldo-rusă, 268, 271
Cronica protopopului Vasilie din Braşov, 676
Cronica romînească a popii Vasile, 291
Cronica sîrbo-moldovenească, 268
Cronica slavonă a şcheilor, 292
Cronica slovenilor, Misii cei din sus şi cei din jos Misii, 433, 435
Cronica Ţării Ardealului, 701
Cronograful de la 1648—1704, 590
Cronograful Dorothei, 505, 508, 509, 513
Cronograf (~ ul lui Mihail Moxa, 1620), 355
Cucul şi turturica, 133
Cugetări în ora morţii, 330
Cu lumea, 75
Cum au căzut luceafărul den ceriu, 506
Curioznică şi în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învăţături din fiziognomie, 720
Cuvente den bătrîni, 356
Cuvîntările ascetice ale lui Efrem Sirul, 242, 281
Cuvînt de îmblare pre la munci, 325, 327
Cuvînt de laudă, 264
Cuvintele (~ lui Atanasie Alexandrinul), 281
Cuvîntul prorocului Daniil despre împăratul Nav(b)uhodonosor, 245
Cuvîntul sfîntului Pavel apostol de ieşirea sufletelor, 325

Datinile poporului romîn la înmormîntări, 67
De administrando imperio, 280
Dealul Mohului, 33
De antichitate Judaeorum, 506
De-a pînza, 189
De arte loquendi et tacendi, 493
De artu, progressu, conversione Valachorum Episcopis idem Archiepiscopis et Metropolitis eorum, 751
Decameronul, 219
De excidio Troiae historia, 508
De forma honestae vitae, 493
De imitatione Christi, 374
De jure belli ac pacis, 529
De morte pologus, 412
De moribus, 493
De muro caucaseo, 633
De neamul Moldovenilor, 398, 402, 407, 408, 410, 411, 412, 414, 564, 654, 686
De obşte gheografie, 720
De oficiis, 529
Descrierea ceremoniilor curţii, 694
Descrierea Chinei, 465, 467, 468, 469
Descrierea Moldovei (Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae), 35, 135, 138, 247, 607, 608, 612, 622, 623, 624, 625, 630, 632, 637
Descîntec pentru roşaţă, 214
Despot-vodă, 392
Despre bocetul de la Drăguş, 67
Despre cele şapte arte liberale, 471
Despre cele şapte minuni ale lumii, 472
Despre datorii, 524
Despre demnităţile palatului, 694
Despre introducerea limbii romîneşti în biserica romînilor, 300
Despre păgînul Mahomed şi despre papă, 471
Despre sismatica grecilor, 556, 557
Despre topografia şi antichităţile Constantinopolului, 471
Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, 709
Didahii (Predici), 534, 536, 539, 540, 541
Die Kultur des Mittelalters, 261
Die Losgekaufte, 129
Dighenis Acritas, 351
Din ce pricină au început împăratul turcesc asupra împărăţii Moscului oaste, 701
Dioptra (Oglinda lumii), 281, 330, 613
Disceptationes conviviales, 386
Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul, 340, 529, 612, 613, 614, 615, 617
Divina commedia, 513
Dobrişan, 102
Doftorul Toderaş, 91
Doicin, 106
Două fete de împărat, 92
200 colinde populare, 67
Dovadă pe scurt cum că învăţătura limbii eline este mai folositoare decît a limbii latine, 472
Dovlecii, 91
Drăgaica, 31, 32

Dragostea din ce se-ncepe? 144
Dreaptă alcătuire a gramaticii slavoneşti, 757
Dreptate şi Strîmbătate, 81
Dumbrava Roşie, 392

Efemeridele dacice, 590, 591, 593
Elementi arthimetice, 720
Elogiul nebuniei, 529
Eneida, 483
Ephemeris belii Troiani, 508, 740
Epistolele apostolilor, 321
Equitis Poloni in Jesuitas actio prima, 385
Erotocritul, 351, 740, 742, 744
Eruslan Lazarevici, 90
Esopia (Isopia), 399, 405, 724, 725, 730
Etica (~ lui Aristotel), 241
Etiopica (Theagen şi Haricleea), 736, 738
Evanghelia (1579), 319
Evanghelia (1682), 340, 451
Evanghelia apocrifă a lui Nicodim, 245
Evanghelia apocrypha Lipsiae (Paradosis Pilati), 513
Evanghelia cu tîlc (Tîlcul Evangheliei, 1564), 310
Evanghelia învăţătoare (1642), 378
Evangheliar (1512), 250, 254, 255, 280
Evanghelier (greco-romîn, 1693), 531
Evangheliar (cu text slavon şi grecesc, copiat de monahul Gavriil în 1429), 238
Evangheliarul (lui Coresi), 307
Evangheliarul ţarului bulgar Ivan Alexandru (cumpărat de Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare), 240

Facerea, 321
Faptele apostolilor, 321
Fata Sîrbului, 132
Făt-Frumos cu părul de aur, 81, 92
Fiara cu şapte capete, 92
Filerot şi Antuza, 741, 744
Fiore di virtù, 491, 492, 513
Fiziologul, 131, 281, 282, 494, 495, 496, 540, 621
Floarea adevărului, 526
Floarea darurilor, 342, 496, 532
Flora romînă, 656
Floarea virtuţilor şi a viţiilor, 493
Foletul novel, 498, 499
Fortunatus, 91
Fraţii Jderi, 392
Frumoasa pămîntului, 91
Fundamenta linguae germanicae, 528

Genealogia Cantacuzinilor, 695
Genealogia ţarilor ruşi, 472
Gesta Romanorum, 90, 91, 447, 494, 511
Ghimiş, 102
Ghiţă Cătănuţă, 130
Golea, 109
Grădina Graţiilor, 591
Gramatica grecească, 525
Gramatica lui D. Eustatievici, 754, 755
Gramatica slavonească (~ lui Antim Ivireanu), 340, 342
Grindkopf, 92
Gromovnice, 497
Gruia lui Novac, 77
Gruia şi şarpele, 104

Halima, 190
Harta geografică a prea înaltei domnii a Ungrovlahiei împărţită în şaptesprezece judeţe, cuprinzînd descrierea şi desemnul pe care le-a alcătuit prea nobilul, prea învăţatul şi prea înţeleptul boier, stolnicul Constantin Cantacuzino, 567
Hecatombe sententiarum Ovidianarum germanicae imitatarum, 476
Hero şi Leandru, 131
Histoire du schisme de Grecs, 557
Historia destructionis Trojae, 738
Historia polskimi rytmami o Wołoskiej ziemi i Mułtańskiej (Istoria în versuri polone despre Ţara Moldovei şi Munteniei), 407
Historia Universitatis Viennensis, 528
Hitopadesa, 90
hobotul (dans), 40
Hora cu strigări şi strigături, 163
Hora Ilenuţei, 154
Hora mare, 40
Horia şi Cloşca, 72
Horie în cimpoi, 154

Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, 601
Hresmologhion (cartea cu profeţii), 463, 464
Hrisovul pentru desfiinţarea văcăritului, 340
Hronicon a toată Ţara Romînească, care apoi s-au împărţit în Moldova, Muntenească şi Ardealul, din descălecatul ei de la Traian împăratul Rîmului; aşijderea pentru numele carele au avut odată şi carele acum şi pentru românii carii de atuncea într-însa, aşezîndu-se, într-aceiaşi şi pînă acum necontenit lăcuiesc, 634, 636
Hronicul vechimii romîno-moldo-vlahilor, 18, 612, 617, 622, 633, 634, 637, 638, 751, 752

Iancu Mare, 106
I diporti, 219
Ienăşel cel frumuşel, 131
Iencea Săbiencea, 131
Ieşirea, 321
Imago Hungariae, 528
Împotriva ereziilor, 440
Începătura istoriii vieţii luminatului şi preacreştinului domnului Ţării Romîneşti, Io Constantin Brîncoveanu Basarab-Voievod, dă cînd Dumnezeu cu domnia l-au încoronat, pentru vremile şi întîmplările ce în pămîntul acesta în zilele măriei sale s-au întîmplat (Istoria Ţării Romîneşti — 1688—1699 —), 569, 570, 572, 573, 574
Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (Creşterea şi descreşterea Curţii Otomane), 612, 625, 626, 627, 628, 630, 639, 655
Îndreptarea legii (1652), 347
Inelul şi năframa, 131
Innamoramento di due fedelissimi amanti, 740
Însemnarea pentru solia mai marelui mieu frate David Ceauşu, pentru voroava ce-au avut cu Turculeţ rohmistru şi cu alţi rahmistri moldoveni şi pentru răspunsul ce-au luat acum cînd au fost să se întoarcă înapoi de la craiu, 549
Instructiones philosophicae, 529
Înşiră-te mărgărite, 80
Întîia învăţătură pentru tineri, 524
Întrebare creştinească, 316, 318
Întrebările Crailor, 73
Învăţătură creştină, prin întrebări şi răspunsuri, pentru procopseala şcoalelor, 523
Învăţătura pentru şeapte taine (1724), 548
Învăţături cînd s-au pricit Satana cu Dumnezeu şi cîndu-ş posti fiu lui Dumnezeu 40 de zile şi în 40 de nopţi, după aceea să sui în măgura Eleonului, 503
Iliada, 483, 508, 509
Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, 13, 246, 278, 280, 281, 283, 330, 352, 491
Învăţăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, 280, 464, 531
Inventarium librorum Balasfalvae, 528
Inventarium rerum remansarum post decessum de vita reverentissimi domini Alexandru Fiszkuti, 529
Iordăchiţă al Lupului, 102
Iovan Iorgovan, 103, 216, 449
Irindeaua, 155
Irozii („vicleimul''), 18, 71, 72, 73, 74, 75, 523
Isprăvile lui Băcolă, 748
Istoria (~ lui Matei al Mirelor), 351, 352
Istoria bisericească şi vedenia tainică, 440
Istoria besericei şcheilor Braşovului, 676, 703
Istoria cea veche şi de multe feluri a marelui învăţătoriu Irodot de la cetatea Alicarnasei, care istorie în nouă părţi se împarte, carile să chiamă muze, adecă zine, pentru dulceaţa cuvintelor, 503
Istoria celor întîmplate în Ţara Romînească de la Şerban vodă pînă la Gavriile vodă, 253
Istoria despre sfînta icoană a prea sfintei noastre stăpîne Născătoare de Dumnezeu, Maria, 459
Istoriile domnilor Ţării Romîneşti, 424, 583, 585, 587, 588
Istoria ieroglifică în douăsprezece părţi împărţită, aşişderea cu 760 de sentinţe frumos împodobită, 135, 463, 486, 562, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 625, 637, 655
Istoria lui Erotocrit, 740
Istoria lui Esop, 724

Istoria lui Imberie, fecior împăratului a Provenţei, 744
Istoria lui Iordache Stavarache, biv vel spătar şi başi-capuchihaia al Ţării Romîneşti (ms), 705
Istoria mănăstirii Putna, 716
Istoria moldo-vlahica, 633
Istoria poamelor (Porikologos), 748, 749
Istoria politică şi geografică a Ţării Romîneşti, 562
Istoria sinoptică, 504
Istoria şi lucrurile şi întîmplările romînilor, vol. IV, ms., 522, 526
Istoria Troadei, 508, 509, 737, 738
Istoria Ţării Romîneşti de la leatu 1769 şi a Bucureştilor săracii, 706
Istoria Ţării Romîneşti întru carea să cuprinde numele cel dintîi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine au mai descălecat şi o au stăpînit şi în vremile de acum cum s-au tras şi stă, 561, 562, 565, 566
Istoria Ţării Romîneşti, (1694), 14
Istorie de patima Galaţilor, 707
Istorie în versuri polone, 397, 414
Iter per mundum Cortesi, 529
Iţele, 189
Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Damian, 601

Jean le Teigneux, 92
Jienii, 77
Jitia sfîntului Alexie, 329
Joannis Allati Confutatio de Joanna Papessa, 528
Joc cu Constantinul, 76, 77
Joca Monachorum (Întrebări şi răspunsuri; Întrebările lui Iazimir Iriticul şi ale lui Panaiot filozoful; Întrebări de darurile sfintei biserici; Întrebări şi răspunsuri, din sfînta şi marea săptămînă a patimilor lui Hristos; Întrebări ale blagocestivului împărat chir Leon cu dascălul din theologhia sfinţilor blogocestivi), 513
Jocul caprei („capra"), 67
Jocul cu pomul, 75
Jocul raiului, 75
Jocul ursului, 69
Joiana, 154
Journal encyclopédique de libre propagande philosophique, 709
Journal of the Royal Asiatic Society, 723
Journal de călătorie în China, 465, 466, 467, 469

Kronica polska, 386
Kronika sarmacjej Europejeskiej, 389

La belle au bois dormant, 90
La Tartana degl'influssi del gran Pescatore di Dorsodura, 499
Lauda lui Mihail Mărturisitorul, 264
Leastviţa, 242, 359
Legenda duminicii, 320
Legenda lui Afrodiţian, 245
Legenda Mănăstirii Argeşului, 125
Legenda Sfîntului Gérard (episcop de Cenad), 13
Le piacevoli notti, 90
Le retour du soldat, 130
Le roman de Troie, 508
Le sottilissime astuzie di Bertoldo (Astutie sottilissime di Bertoldo dove si scorge un villano accorto, e sagace, il quale dopo vari, e strani accidenti a lui intervenuti, alla fine per il suo raro, et acuto ingegno vien fatto huomo di corte, et regio consigliero), 746
Letopiseţul (1709—1711), 598
Letopiseţul (1711—1716), 604, 605, 655
Letopiseţul anonim al Moldovei („Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei"; ∼ de la Bistriţa), 268, 270, 271
Letopiseţul anonim al Moldovei (1661—1729), 640, 641, 642
Letopiseţul anonim al Ţării Moldovei — 1661—1709 (Letopiseţul Ţării Moldovei de la Ştefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit Miron Costin logofătul de pre izvoadele lui Vasile Damian, a lui Tudosie Dubău şi a altora), 601, 603
Letopiseţul anonim al Moldovei (1733—1774), 686, 687
Letopiseţul Bălenilor (Cronica Bălenilor), 415, 416, 419, 420, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 655

Letopisețul Cantacuzinesc (Istoria Țării romînești de cînd au descălecat romînii), 287, 349, 351, 415, 416, 419, 421, 422, 423, 424, 425, 427, 428, 430, 431, 432, 471
Letopisețul cel împărătesc, de la împărăția lui Theodosie cel Mic, 504
Letopisețul de la Putna, 268, 272
Letopisețul lui Ioniță Canta, 686
Letopisețul Țării Moldovei, 379, 385, 387, 388, 398, 406, 425
Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601, 596, 597, 598, 628, 654
Letopisețul Țării Moldovei de la 14 oct. 1709, 598
Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, 655, 656, 657, 658, 659—670
Lexicon (~ ul lui Mardarie), 342
Lexicon (~ul lui Mihail logofătul), 342
Lexicon latino-romîn (Dictiones latinae cum valachica interpretatione), 550
Lexiconul Marsilian, 342
Lexiconul slavo-rusesc, 342
Liber consolationis et consilii, 493
Libro dei cinquanta miracoli della Vergine, 511
Liturghia arhierească, 715, 716
Liturghier (~ul lui Macarie, 1508), 250, 252, 254, 261
Liturghier (1570), 308, 317
Liturghier (1588), 327
Liturghier (~ul lui Dosoftei, 1679), 340
Liturghier (greco-arab, 1701), 532
Liturghier (1713), 532
Liturghier (1759), 715
Loca obscura, 631
Lo cunto de li cunti, 90
Luceafărul, 392

Mabinogion, 91
Maica bătrînă, 106
Manual despre unele nedumeriri și dezlegarea lor, 567
Manual sau steaua răsăritului luminînd apusul, adică opiniunea bisericii răsăritene grecești, despre transubstanțiunea domnului și despre alte controverse (Enchiridion sive stella orientalis occidentalis splendens, id est sensus ecclesiae orientalis, scilicet graecae, de transubstantione Domini aliisque controversiis), 461
manuscris maghiar (1798), 135, 136
manuscris moldovean (1778), 136
Mara, 217
Marcu Viteazul, 106, 132
Mărturisirea ortodoxă, 567, 569
Mărul de aur, 91
Mercure historique, littéraire et politique, 709
Meșterul Manole, 93, 125—128
Meteora experientiis phisycis illustrata, 529
Milea, 129
Minei (Copiat de Nicolae din Tîrgul Iașilor), 259
Mineiele (1698), 548, 569
Mîntuirea păcătoșilor, 511
Minunata revoluție a dreptății lui Dumnezeu asupra familiei vestiților Cantacuzini din Țara Romînească și ale Brîncovenilor (Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brîncovenilor), 631
Minune, 133
Minunile Maicii Domnului, 510
Miorița, 26, 119—125, 143, 200, 214, 251, 216
Miorița (colind), 26
Miràcle de la fiile du Roy de Hongrie, 511
Miraculoasa vocație a sf. Hubert, 447
Mirea, 129
Mișcări culturale și literare la romîni din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714, 601
Miu, 107
Mocan Oleac, 132, 218
Mocana și Vrînceana, 133
Mocănașii, 78
Mogoș vornicul, 219
Molitva către Dumnezeu Savaot, foarte de folos, scoasă de pre grecie pre limba romînească de dumnealui Constantin Contacuzino stolnicul, 568
Molitvenic, 310, 316
Molitvenic (1544), 254, 256, 258
Molitvenic (1635), 327, 328, 372, 374

Molitvenic (1689), 477
Molitvenic (1706), 532
Molitvenic (1713), 532
Molitvenic (1747), 548
Molitvenic (1754), 715
Molitvenicul cel mic (1683), 438
Molitvenic de-nţăles (1681), 438
Monarchiarum physica examinatio, 628
Montalti Episolae provinciales, 529
Monumentum pro reipublice ordinatione, 384

Neamul Şoimăreştilor, 406
Negustorul, 72
Neguţa, 129
Nomocanonul (Pravila), 310
Nomocanon (~ul tipărit de Petru Movilă, 1629), 347
Nemtudomka, 92
Nicoară Potcoavă, 392
Norkazver-Norkafara, 91
Nou compediu de diferite istorii, începînd de la Zidirea lumii şi ajungînd pînă în anul de faţă, 1637 (Cronograful Cigala), 504, 506, 507, 508, 509, 513
Noul paradis, 447
Noul Testament (1648), 338, 345, 375, 376, 377, 378, 424, 451, 457, 479
Novac, 106
Novac şi Dîrvij, 104
Novac şi fata sălbatecă, 104
Novac şi zîna, 104
Nunta Domniţei Ruxandra, 406
Nunta lui Iancu-Vodă, 217
Nunta ţărănească, 154
Nunul mare, 217

O, amor şi grea durere, 75
Oancea Chirigiu, 129, 218
Occisio Gregorii Ghica Vodă, 76
Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragediae expressa, 524
Ochianul, 496
Octoihul (1510), 250, 253
Octoihul (1557), 306, 317
Octoih (1557), 256
Octoih (1570), 320
Octoih (Osmoglasnic, 1684), 438
Octoih (1706), 532
Octoih (1712), 532
Octoih (1731), 528
Octoih (1750), 548
Octoihul (1574), 318
Octoihul de la Caransebeş (sec. al XIII-lea), 241
Octoihul lui Macarie şi originile tipografici în Ţara Romînească, 261
Oda, 475, 476
Odiseia, 483, 508
Oglinda femeilor, 590, 591
O mie şi una de nopţi, 90, 227, 228, 509, 730, 733
O mie şi una de zile, 734
O nevastă săracă vîndută de bărbatul său la turci, 132
Opera Medica, 529
Oraţia, 42
Orbis sensualium pictur, 345
Origines et occasus Transylvanorum, 410
Orologhionul (1745), 548
O samă de cuvinte, 96, 655, 656, 664
O şezătoare la ţară sau Povestea lui Moş Albu, 148, 190

Paleea historica, 323
Palia de la Orăştie, 306, 314, 315, 316, 377, 451, 457, 459
Pallade Veneta, 499
Panchatantra, 90, 227, 228
Panoplia dogmatică, 500, 503
Paparuda, 31, 202
Paraclis al născotoarei de Dumnezeu, 362
Paradeisspiel, 75
Parimiile preste an, 437
Pasăre galbenă-n cioc, 75
Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învăţătură, 526
Patima sfîntului şi marelui mucenic Procopii, 716
Pătru (Bîcu) haiducul, 106
Păţania nevestii cu drăguţ, 131
Pentamerone, 90
Pentateucul, 314
Penticostarul (1743), 548
Perpétuité de la foy de l'église catholique, 461
Periegesis, 126

Pervoe ucenie otrokom, 524
Philosophia sacra, 529
Physiognomische Fragmente, 720
Pierre de Provence et la belle Maguelonne (Historie du vaillant chevalier Pierre fils du conte de Provence et de la belle Maguelonne fille du roy de Naples), 744
Pildele lui Isop cu toale jiganiile, 724, 727
Plînca pruncilor, 526
Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului din Prislop, 702, 703
Plugușorul, 15, 16, 27
Poëmation de secunda legione valachica, 752, 753
Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum, 596
Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni polonici, 387
Pornncit-a fata dalbă lui mirelui tinerelu, 46
Poveste a 10 de mucenici, 197
povestea cu fata unchiaşului cea cuminte, 87
Povestea de jale a mortii silnice a lui Constantin postelnicul Cantacuzino, 569
Povestirea despre capul lui Adam, 215
Povestire despre clădirea bisericii Sfintei Sofia, 471, 472
Povestirea despre Drăculea voievod, 290, 291
Povestirea despre Sibile, 471
Povestea lui Archiric şi Anadam, 721, 722
povestea lui Cenuşotcă, 81
Povestea lui Cernea, 88
Povestea lui Satanail cum s-au trufit împotriva ziditorului Dumnezeu cu gîndul şi cum au căzut din ceriu de s-au facut din înger luminat...drac, 501, 502
Povestea norocului, 88
Povestea sfintei Duminici, 327
Povestea sfintei Petca (Vineri), 329
Povestea stînjenarului, 87
Pravila (~aleasă a lui Eustratie), 347
Pravila (~de la Govora), 327, 340, 345, 346, 372
Pravila lui V. Lupu, 327
Pravila sfinţilor apostoli, 217, 248, 308
Praxis theoricae criminalis, 347
Predoslovie către cneazul P. M. Cerkaski, 472
Predoslovia la cartea istoriilor, 472
Prizeważna legacja Krzysztofa zbaraskiego, 407
Prima învăţătură a copiilor, 731
Principele, 280
Pripealele (cîntări adoose), 264
Prislea cel voinic şi merele de aur, 90
Profeţiile sfîntului Metodie, 245
Proorocirea Sivilei, 323
Psaltirea (1570), 308, 317
Psaltire (~a de la Govora, 1638), 378
Psaltire (1694), 531
Psaltire (1651), 378
Psaltirea (1651), 472
Psaltirea (1796), 718
Psaltire de-nţăles a sfîntului împărat proroc David (1680), 438
Psaltirea Hurmuzachi, 298, 303
Psaltirea în versuri (1673), 14, 135, 327, 340, 345, 346, 412, 440, 442, 443, 446, 447, 771
Psaltirea în versuri (~a lui Teodor Corbea), 550, 551
Psaltirea şcheiană, 298, 299, 305
Psaltirea Voroneţeană, 298, 301.
Pseudokinegheticos, 447
Pustnicul Ieronim, 494
Pwyll, 91

Radu Calomfirescu, 102
Răspunsul împotriva catihismului calvinesc, 359, 362, 370, 371
Raţa, 154
Războiul (Cîntec la nuntă), 40
Războiul ţărănesc german, 302
Reflecxiones circa originem, jura, conditiones, religionem que in Transilvania Valachorum, 751
Registrum librorum, 475
Registrum universorum in Transylvania sacerdotum et incolarum Valachicorum, 553
Regulamentul eclesiastic, 631
Revelaţia lui Avraam despre testamentul arhanghelului Mihail („Testamentul lui Avraam''), 215
Revue de littérature comparée, 740
Rhetorica ex variis authoribus, 529
Rînduiala diaconstvelor şi cu a văzglaşeniilor, 479

Ritmica cîntecului de copii, 190
Ritorno del marito, 130
Rojdanice (Zodiace), 497
Rojdanicul (Rujdenița popei Ion Romînul), 497
Roman copilul, 106
Roman de Troie, 738
Roman du renard, 88, 89, 621
Roman Năzdrăvan, 79
Rugăciunea...pentru alungarea diavolului (text apocrif copiat în sec. al XIII-lea pentru Gheorghe Bratul), 244
Rugăciunea sfîntului Sisin către afurisitul drac, 327

Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (Imaginea științei sacre, care nu se poate zugrăvi), 615, 616, 620
Sancta Uliva, 511
Savu nu lasă-n casă fata, 135
Sbornic (tradus din grecește în slavonește în veacul al XV-lea), 241
Sbornic (1568), 318
Scara, 280
Schneewitchen, 90
Scorpia, 104
Scrisoarea lui Neacșu (1521), 296
Scurtă dar nedesăvîrșită lămurire despre Țara Romînească, 566
Scurtă povestire despre Șerban Vodă, 352
Scurtă și adevărată descriere a faptelor săvîrșite de Ion Mihael voevodul Țării Romînești, 284, 286
Sei giornate, 219
Serilă, Mezilă, Zorilă, 87
Sfînta Liturghie (Dumnezeiasca liturghie), 438
Sicriul de aur, Carte de propovedanie la morți, 477, 478
Sila Samodiva și Dălea Damian, 104
Sindipa, 90, 342, 729, 730
Sinopsis adecă adunarea a celor șapte taine (1751), 715
Sinopsis adecă adunare de multe învățături (1757), 715
Sintagma, 247, 249, 250
Slujbă a sfîntului și marelui mucenic Procopii, 716
Slujba Sf. Constantin și Elena, 532
Slujba Sfintei Paraschiva, 569
Soacra și nora, 131
Soarele și luna, 93, 215, 216
Soborul de la Florența (Exordium Synodi florentinae), 526
Sorcova, 16
Speculum veritatis, 557
Stan din Bărăgan, 102
Stăpînă, stăpînă, 33
Stihuri asupra peirei lui Manolachi Bogdan cel vornic, și a lui Ion Cuza biv vel spătar, carii cu urgie împărătească și de sabia domnească s-au săvîrșit în domnia măriei sale Constantin Dimitru Moruz voevod în anul 1778, august 18, 710
Strasnic, 525, 526
Strigă fata din cetate, 129
strigăturile „găinii" (la nuntă), 42
Sturzul și mierla, 133
Succinta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia, 476
Supplex Libellus Valachorum, 554, 752
Szczęśliwa moskiewska wyoriwa Władysława, 407
Șalga, 102
Șeapte taine a besearicii, 359, 362, 369, 499
Șiret pîrcălabul, 106

Tanislav, 106, 113
Tei legănat, 91
Teologia sfîntului Ioan Damaschin, 718
Testamentul lui Abraham (cuvînt despre viața și moartea lui Avraam cum a venit arhanghelul să ia sufletul lui), 323
Tetraevanghel (copiat de jupîn Ivan în 1514), 240
Tetraevanghel (cumpărat de egumenul de la Schitul Brădet), 252
Tetraevanghel (pe pergament), de la Mănăstirea Neamț, 241
Tetraevanghel (1546), 254, 256
Tetraevanghel (1552), 259, 377
Tetraevanghel (~ul lui Coresi, 1562), 306, 308, 317
Tîrnosanie (1752), 715
Toma Alimoș, 102, 221
Tomul bucuriei, 532
Topalopantan, 92

Tractatus de duabus sarmatiis, 387
Tractatus in physicam Aristotelis (ms.), 529
Tractatus in universam philosophiam (ms.), 528
Tratatul de muzică turcească, 617
303 colinde cu text şi melodie, 67
Treptnice, 497
Triod, 526
Triodul (1578), 318
Triodul (1731), 548
Triod-Penticostar (1558), 257, 306
Tristia, 412
Tudor, 132

Umilinţa, 280
Undine, 217
Ursarul, 72

Văleanu, 129
Vămile văzduhului, 245
Varlaam şi Ioasaf (Viaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf), 243, 246, 281, 347, 489, 490, 491, 528
Vartici, 102
vasilca, 16
Vasilioghion (cartea împăraţilor), 471
Vaticinio delle stelle, Burlevole e ridicoloso lunario, L'Astrologo grottesco, 499
Vechiul Testament (Palia), 310, 323
Vedenia lui Isaia proorocul, 244, 245, 249
Vers de plîngere al omului căzut (în păcate) adresat sufletului său, 264
Versuri muziceşti ce se cîntă la naşterea mîntuitorului nostru I. Hs. şi în alte sărbători ale anului (Cîntece de stea), 446
Verşul popii Ilie, 141
Verşul străinătăţii, 135, 137, 138
verşuri (de înmormîntare), 56
Vetala panciavinsati, 509
Viaţa lui Bertoldo şi a lui Bertoldino ficiorului lui dimpreună şi a lui Cacasino nepotului, 748
Viaţa lui Esop, 342
Viaţa lui Ioan Calybitul, 329
Viaţa lui Nicodim, 266
Viaţa lumii, 412, 413, 414, 488, 494
Viaţa patriarhului Nifon, 246, 275, 276, 277, 278, 415, 419
Viaţa sfintei Filofteia, 266
Viaţa sf. Constantin, 281
Viaţa sfîntului Grigore Sinaitul, 718
Viaţa sfîntului Ioan cel Nou, 264, 266
Viaţa sf. Ioan Damaschirul, 511
Viaţa sfîntului Teodosie de Tîrnova, 244
Viaţa sf. Vasile cel Nou, 330, 513
Viaţa şi opera sf. Grigore Palamos, 261
Viaţa şi petrecerea sfinţilor, 438, 440, 447, 448, 508, 528
Viaţa şi pildele prea înţeleptului Esop, 724
Viaţa ţarului Petru cel Mare, 527
vicleimul, 18, 71, 72, 73, 74
Vicleniile meşterului Perdaf, 748
Viforul, 392
Vînătorul, 72
Vita Constantini Cantemiryii, cognomento senis, Moldaviae principis (Viaţa lui Constantin Cantemir, poreclit cel Bătrîn, domnul Moldovei), 629, 630
Vitejiile lui Mihai Viteazul, 287
Voinicul Iortoman şi şarpele, 104
Volfii Philosophia rationalis, 529
Volinaş, 129
Vota solennia quae Nobilissimi et Clarissimi viri D. Francisci Pariz de Papa Transylvano Honoribus Doctoratibus, 479
Vulgata, 314

Wohl dem, der sich nur lasst begnugen, 476
Wojna chocimska, 407

Zadig, 494
Zidanie Skadra, 126, 128
Zidul, 189
Zlatna oder von Ruhm des Gemutes, 13
Zorile, 43, 48

TABLA DE MATERII

Prefață 5

PARTEA ÎNTÎI

FOLCLORUL LITERAR ROMÎNESC

VECHI ATESTĂRI ISTORICE. GENURI ȘI SPECII, p. 11 (*Mihai Pop*).

POEZIA OBICEIURILOR. Obiceiuri de Anul Nou, p. 16 ◇ Obiceiurile primăverii și verii, p. 29 ◇ Obiceiurile în legătură cu momentele mai importante din viața omului, p. 35 ◇ Descîntecele, p. 56 ◇ Bibliografie, p. 67 (*Mihai Pop, Dumitru Pop, Valeriu Ciobanu*).

TEATRUL POPULAR, p. 67 ◇ Bibliografie, p. 78 (*Gh. Vrabie, Ion Mușlea, V. Adăscăliței*).

PROZA POPULARĂ. Poveștile, p. 79 ◇ Legenda, p. 93 ◇ Snoava, p. 98 ◇ Bibliografie, p. 101 (*Corneliu Bărbulescu, Adrian Fochi, Sabina Stroescu*).

POEZIA EPICĂ. Eposul eroic (Cîntecul bătrînesc), p. 102 ◇ Miorița, p. 119 ◇ Meșterul Manole, p. 125 ◇ Balada nuvelistică, p. 128 ◇ Bibliografie, p. 133 (*Al. Amzulescu, Adrian Fochi, I. C. Chițimia, Gh. Vrabie*).

LIRICA, p. 134 ◇ Doina, p. 137 ◇ Cîntecul de joc, p. 153 ◇ Strigăturile, p. 155 ◇ Bibliografie, p. 162 ◇ Cîntecul istoric, p. 163 ◇ Bibliografie, p. 173 ◇ Cîntecul de leagăn, p. 174 ◇ Bibliografie, p. 180 (*Ovidiu Papadima, Ion Mușlea, Emilia Comișel*).

FOLCLORUL COPIILOR, p. 180 ◇ Bibliografie, p. 190 (*Emilia Comișel*).

GHICITORILE, p. 190

PROVERBELE ȘI ZICĂTORILE, p.193 ◇ Bibliografie, p. 200 (*Valeriu Ciobanu, P. Ruxăndoiu, M. Buga*).

ARTA LITERARĂ ÎN FOLCLOR, p. 200 (*G. Călinescu*)

PARTEA A DOUA

LITERATURA ROMÎNĂ ÎN PERIOADA FEUDALĂ

LITERATURA ROMÎNĂ ÎN SECOLELE XV—XVI

Condiţiile sociale, cadrul istoric şi cultural, p. 233
Originile culturii în limba slavonă la romîni, p. 235
Legăturile cu Bizanţul. p. 238
Circulaţia manuscriselor slave la romîni, p. 240
Începuturile tipografiei în prima jumătate a sec. al XVI-lea,p. 250
Cultura orăşenească şi şcolile, p. 258 ◇ Bibliografie, p. 260 (*P. P. Panaitescu*).

Literatura în limba slavonă, p. 261 ◇ Literatura religioasă, p. 261 ◇ Literatura istorică în Moldova, p. 267 ◇ Literatura istorică în Ţara Romînească, p. 275 ◇ Literatura istorică în Transilvania, p. 289 ◇ Bibliografie, p. 292 (*P. P. Panaitescu, Nestor Camariano, Al. Piru*).

Apariţia scrisului în limba romînă, p. 293 ◇ Textele traduse, p. 298 ◇ Tipăriturile lui Coresi şi *Palia de la Orăştie*, p. 306 ◇ Cărţile populare în limba romînă în secolul al XVI-lea, p. 321 ◇ Bibliografie, p. 331 (*Al. Rosetti, P. P. Panaitescu, Florica Niculescu, Al. Piru*).

LITERATURA ROMÎNĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Condiţiile istorice Cadrul social-politic-cultural, p. 333
Tipografiile, p. 337
Şcolile, p. 341
Bibliotecile, p. 346

Pravilele, p. 347 ◇ Vistiernicul Stavrinos şi Matei al Mirelor, p. 348 ◇ Cronograful lui Mihail Moxa, p. 355 ◇ Bibliografie, p. 358 (*P. P. Panaitescu, Octavian Schiau, Georgeta Antonescu, Nestor Camariano*).

Literatura religioasă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, p. 359 ◇ Mitropolitul Varlaam, p. 359 ◇ Udrişte Năsturel, p. 372 ◇ Simion Ştefan, p. 375 ◇ Bibliografie, p. 378 (*Liviu Onu*).

Marii cronicari moldoveni. Grigore Ureche, p. 379 ◇ Miron Costin, p. 392 ◇ Bibliografie, p. 414 (*I. C. Chiţimia*).

Cronicarii munteni, p. 414 ◇ Letopiseţul cantacuzinesc, p. 419 ◇ Cronica Bălenilor, p. 424 ◇ Bibliografie, p. 432 (*P. P. Panaitescu*).

Un cronicar transilvănean. Gheorghe Brancovici, p. 432 ◇ Bibliografie, p. 436 (*P. P. Panaitescu*).

Literatura religioasă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mitropolitul Dosoftei, p. 437 ◇ Biblia de la Bucureşti (1688), p. 451

Nicolae Milescu, p. 458

Literatura romînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Transilvania, p. 472 ◇ Mihail Halici, p. 474 ◇ Valentin Franck von Franckenstein, p. 476 ◇ Ion Zoba din Vinţ, p. 477 ◇ Bibliografie, p. 479 (*Al. Piru, Liviu Onu, P. P. Panaitescu, Corneliu Bărbulescu, Octavian Schiau* şi *Georgeta Antonescu*).

Cărţi populare în secolul al XVII-lea, p. 482 ◇ Alexandria, p. 482 ◇ Varlaam şi Ioasaf, p. 489 ◇ Albinuşa, p. 491 ◇ Fiziologul, p. 494 ◇ Literatura astrologică şi de prevestire, p. 496 ◇ Legende bogomilice, p. 500 ◇ Cronografele, p. 503 ◇ Mîntuirea păcătoşilor, p. 511 ◇ Joca monachorum, p. 513 ◇ Bibliografie, p. 514 (*Al. Piru*).

SECOLUL AL XVIII-LEA (pînă la 1780)

SITUAŢIA SOCIALĂ ŞI POLITICĂ ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ, MOLDOVA ŞI TRANSILVANIA. p. 517

ÎMPREJURĂRILE CULTURALE. ŞCOLILE, p. 520

TIPOGRAFIILE, p. 524

BIBLIOTECILE, p. 527 ◇ Bibliografie, p. 530 (*P. P. Panaitescu, I. Pervain*).

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA. Antim Ivireanul, p. 530 ◇ Damaschin al Rîmnicului, p. 547 ◇ Teodor Corbea, p. 548 ◇ Inochentie Micu, p. 552 ◇ Gherontie Cotore, p. 556 ◇ Bibliografie, p. 558 (*G. Strempel, Ion Gheţie, I. Pervain*).

LITERATURA ISTORICĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ. Stolnicul Constantin Cantacuzino, p. 559 ◇ Radu Greceanu, p. 568 ◇ Anonimul brîncovenesc, p. 575 ◇ Mitrofan Grigoras, p. 582 ◇ Radu Popescu, p. 583 ◇ Constantin Daponte, p. 590 ◇ Bibliografie, p. 594 (*P. P. Panaitescu, Aurora Ilieş, Nestor Camariano, Ariadna Camariano-Cioran*).

LITERATURA ISTORICĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN MOLDOVA. Nicolae Costin, p. 595 ◇ Letopiseţul anonim al Ţării Moldovei (Pseudo-N. Costin) (1661 — 1709), p. 601 ◇ Axinte Uricariul, p. 604 ◇ Nicolae Chiparissa, p. 606 ◇ Dimitrie Cantemir, p. 607 ◇ Letopiseţul anonim al Moldovei (Pseudo-N. Muste) (1661 — 1729), p. 640 ◇ Cronica anonimă a Ţării Moldovei (Pseudo-Amiras) (1661 — 1733), p. 645 ◇ Ion Neculce, p. 650 ◇ Radu Tempea II, p. 675 ◇ Bibliografie, p. 677 (*I. Lăzărescu, I. Lăudat, Nestor Camariano, P. P. Panaitescu, Ariadna Camariano-Cioran, Al. Piru, I. Pervain*).

LITERATURA ISTORICĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA. Cronica Ghiculeştilor, p. 679 ◇ Petre Depasta, p. 682 ◇ Ion Canta, p. 686 ◇ Letopiseţul anonim al Moldovei (Pseudo-Enache Kogălniceanu) (1733 — 1774), p. 686 ◇ Logofătul Gheorgachi, p. 691 ◇ Mihai Cantacuzino, p. 694 ◇ Dumitrache medelnicerul, p. 697 ◇ Radu Duma şi alţii, p. 701 ◇ Bibliografie, p. 703 (*Ariadna Camariano-Cioran, Ion Rotaru, Nestor Camariano, P. P. Panaitescu, Aurora Ilieş, I. Pervain*).

POVESTIRI ISTORICE ÎN VERSURI, p. 704 ◇ Bibliografie, p. 711 (*Al. Piru, Octavian Păun*).

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA, p. 711 ◇ Bibliografie, p. 721 (*Ion Gheţie*).

CĂRŢI POPULARE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA, p. 721 ◇ Archirie şi Anadan, p. 721 ◇ Esopia, p. 724 ◇ Sindipa, p. 730 ◇ Aravicesc Mithologicon, p. 732 ◇ Etiopica, p. 735 ◇ Istoria surpării Troadei, p. 737 ◇ Istoria lui Erotocrit, p. 739 ◇ Imberie şi Margarona, p. 744 ◇ Bertoldo, p. 746 ◇ Istoria poamelor, p. 748 ◇ Bibliografie, p. 750 (*Al. Piru*).

PRECURSORI AI ŞCOLII ARDELENE p. 751 ◇ Dimitrie Eustatievici, p. 753 ◇ Bibliografie, p. 758 (*I. Pervain*).

Bibliografie generală, p. 759
Indici, p. 763 (*C. Jalbă*)

Redactor responsabil: ECATERINA IONAŞCU
Tehnoredactor: ELENA PREDA

Dat la cules 13.03.1964. Bun de tipar 15 08.1964. Aparut 1964. Tiraj 30.000 ex. broşate, hîrtie semivelină de 63 g/m^2 + 17.000 ex. legate, hîrtie velină satinată de 80 g/m^2, 16/700×1000. Coli editoriale 63. Coli de tipar 50,50. T. 1869/1964. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici : 859.09.(021) = 59.

Întrepr. Poligrafică „Informaţia",
str. Brezoianu nr. 23—25, Bucureşti R.P.R, com. 1144.

LISTA FIGURILOR

Pag.

Fig. 1 *La stea*, reproducere după un desen de Ch. Doussault, apărut în „Album moldo-valaque", de A. Pillecoque. 17

Fig. 2 *Grup de colindători cu dubă*. — Reg. Hunedoara (Din colecţiile Institutului de etnografie şi folclor) 17

Fig. 3 *Primirea colindătorilor*. — Reg. Hunedoara. (Din colecţiile Institutului de istorie literară şi folclor) 34

Fig. 4 *O nuntă în Ţara Romînă*, de Lancedelly (1806—1865). 34

Fig. 5 *Mască* din jocurile de priveghi.— Vrancea. (Din colecţiile Institutului de etnografie şi folclor) 51

Fig. 6 *Turca* — Reghin. (Din colecţia Institutului de etnografie şi folclor) 68

Fig. 7 *Capră* — Moldova de nord. (Din colecţiile Institutului de etnografie şi folclor) 68

Fig. 8 *Dans romînesc*, reproducere după Th. Aman. 149

Fig. 9 *Mănăstirea Cozia* — fotografie. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 239

Fig. 10 Pagină din *Liturghierul* lui Macarie — 1508. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 1, fila 1) 251

Fig. 11 Pagină de titlu din *Octoihul* lui Macarie — 1510. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 2) 253

Fig. 12 Pagină din *Evangheliarul* lui Macarie— 1512. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 3) 255

Fig. 13 Pagină din *Triod-Penticostar* al lui Coresi — 1557. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 9) 257

Fig. 14 şi 15 Filele 228^v şi 229^r din *Pripealele lui Filotei*. (Acad. R.P.R., ms. slav. nr. 209) 262 263

Fig. 16 Pagină din *Viaţa sfîntului Ioan cel nou*, de Grigore Ţamblac. (Acad. R.P.R., ms. slav. nr. 164) 265

Fig. 17 *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei*. (Acad. R.P.R., ms. slav. nr. 649) 269

Fig. 18 *Petru Rareş cu doamna şi copiii*. Frescă de la Mănăstirea Vatra Moldoviţei. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 273

Fig. 19 Pagină din *Viaţa patriarhului Nifon*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 464) 277

Fig. 20 *Neagoe Basarab cu fiul său Teodosie şi familia*. După fresca de la Mănăstirea Curtea de Argeş, în „Portretele domnilor romîni" de N. Iorga. (Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 279

Fig. 21 *Mihai Viteazul*. Gravură de Aegidius Sadeler. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 285

Pag.

Fig. 22 *Mănăstirea Bistriţa.* (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 295
Fig. 23 *Scrisori* din Arhivele de la Bistriţa. (Acad. R.P.R., ms. $\frac{29\text{ f.c.}\quad 45\text{ b)}}{\text{XXV}\quad\text{LV}}$ 297
Fig. 24 Pagină din *Codicele Voroneţean.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 448) 299
Fig. 25 Pagină din *Psaltirea Scheiană.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 449) 299
Fig. 26 Pagină din *Psaltirea Voroneţeană.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 693) 301
Fig. 27 Pagină din *Psaltirea Hurmuzachi.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3 077) 303
Fig. 28 Pagină din *Evangheliarul* lui Coresi. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 10) 307
Fig. 29 Pagină din *Apostolul* lui Coresi. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 12) 309
Fig. 30 Pagină din *Cazania I* a lui Coresi. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 13) 311
Fig. 31 Pagină din *Cazania a II-a* a lui Coresi. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 29) 313
Fig. 32 Pagină de început din *Palia de la Orăştie.* (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 30) 315
Fig. 33 Pagină din *Codicele Sturdzanus.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 447) 322
Fig. 34 Pagină din *Codicele Marţian.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 5485) 324
Fig. 35 Pagină din *Codicele Todorescu.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 5484) 326
Fig. 36 Detaliu din *Judeţul din urmă.* Frescă de la Mănăstirea Voroneţ. (Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 328
Fig. 37 *Mitropolitul Varlaam* al Moldovei. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 360
Fig. 38 *Biserica Trei Ierarhi.* Cromolitografie de Carol Pop de Szathmary. (Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 361
Fig. 39 *Petru Movilă.* (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R. 363
Fig. 40 *Vasile Lupu.* Gravură de W. Hondius. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 365
Fig. 41 *Mănăstirea Golia* — reproducere după o fotografie. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 366
Fig. 42 Pagină din *Cazania lui Varlaam.* (Acad. R.P.R., c.v.r. ms. 45) 368
Fig. 43 Pagină din *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc.* (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 247) 370
Fig. 44 *Matei Basarab.* Gravură contemporană de M. Boschinius. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 373
Fig. 45 Pagină din *Noul Testament* de la Bălgrad. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 54) 376
Fig. 46 *Mănăstirea Neamţ.* (Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 380
Fig. 47 Text semnat de Gr. Ureche. (Acad. R.P.R., ms. rom. 1/CXXXVIII) 382
Fig. 48 Cel mai vechi manuscris al *Cronicii* lui Gr. Ureche. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 174) 388
Fig. 49 Act semnat de Miron Costin. (Acad. R.P.R., Doc. LXXII/86) 394
Fig. 50 *Doamna Elisabeta Movilă cu coconii.* Frescă de la Mănăstirea Suceviţa. 396
Fig. 51 Pagină din *Cronica* lui N. Costin. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 2601) 400
Fig. 52 Pagină din *Letopiseţul cantacuzinesc.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 180) 420
Fig. 53 Pagină din *Cronica Bălenilor.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 439) 426
Fig. 54 *Mitropolitul Dosoftei.* (Col. Cabinetului de stampe al Academiei R.P.R.) 438
Fig. 55 Pagină din *Dumnezeiasca liturghie.* (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 69) 440
Fig. 56 Pagină din *Psaltirea în versuri.* (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 446) 443
Fig. 57 Filă de titlu din *Vieţile sfinţilor* (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 73) 448
Fig. 58 *Neamul boierilor Cantacuzini.* Frescă de la Mănăstirea Hurez, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 452

Pag.
Fig. 59 *Șerban Cantacuzino*. Frescă de la Mănăstirea Hurez (sec. al XVII lea). (Col. Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 454
Fig. 60 Pagină din *Biblia de la București*. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 86) 456
Fig. 61 Filă de titlu din *Sicriul de aur*. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 80) 478
Fig. 62 Pagină din *Codex Neagoianus*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3821) 481
Fig. 63 *Alexandria*, desen de Năstase Negule. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 868) 487
Fig. 64 Pagină din *Varlaam și Ioasaf*. (Acad. R.P.R., ms. slavo-rom. nr. 2470) 490
Fig. 65 Pagină din *Fiore di virtù* (text slavo-romîn). (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 4620) 492
Fig. 66 Pagină din *Fiziologul*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1436) 495
Fig. 67 Pagină din *Foletul novel* al lui Brîncoveanu. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3213) 498
Fig. 68 Pagină din *Povestea lui Satanail*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1282) 501
Fig. 69 Pagină din *Cronograful Dorotei*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3556) 505
Fig. 70 Pagină din *Cronograful Cigala*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 86) 507
Fig. 71 Pagină din *Minunile Maicii Domnului*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1284) 510
Fig. 72 Pagini din *Întrebările lui Panaiot filozoful cu Azmet papistașul*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 283) 512
Fig. 73 *Antim Ivireanul* — fotografie după o frescă de la Mănăstirea Govora. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 533
Fig. 74 Pagină din *Chipurile Vechiului și Noului Testament* (de la Kiev). 537
Fig. 75 Pagină din *Didahii*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3460) 541
Fig. 76 *Inocențiu Micu-Klein*. (Col. Cabinetului de stampe al Bibliotecii Academiei R.P.R.) 554
Fig. 77 Pagină din *Istoria Țării Romînești*, de Stolnicul C. Cantacuzino. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 344) 561
Fig. 78 Pagină din *Cronica* stolnicului Constantin Cantacuzino cu semnătura lui Cezar Bolliac. 577
Fig. 79 *Letopisețul cantacuzinesc* (începutul cronicii). (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 180) 585
Fig. 80 Pagină din *Letopisețul lui Nicolae Mavrocordat*, de Nicolae Costin și Radu Popescu. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 58) 597
Fig. 81 Pagină din *Ceasornicul domnilor*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3440) 599
Fig. 82 Pagină din *Cronica* lui Axinte Uricariul. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 241) 605
Fig. 83 *Dimitrie Cantemir*. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 209, planșă) 609
Fig. 84 Pagină de titlu din *Istoria ieroglifică*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 27) 618
Fig. 85 Pagină din *Istoria Imperiului otoman*. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 209, ediția engleză) 627
Fig. 86 Pagină de titlu din *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 26) 635
Fig. 87 *Cronică anonimă* (Pseudo-Muste). (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 232) 642
Fig. 88 *Cronică anonimă* (Pseudo-Amiras). (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 2690) 647
Fig. 89 Autograful lui Ion Neculce. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 51/XII) 652
Fig. 90 Pagină din *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* al lui Neculce. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 253) 659
Fig. 91 Pagină din *Letopisețul anonim al Moldovei* (Pseudo-Enache Kogălniceanu). (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 62) 687
Fig. 92 Pagină din *Cronica* lui Gheorgachi. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 19) 692
Fig. 93 Pagină din *Istoria Țării Romînești* a lui Mihai Cantacuzino. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 468) 695

Pag.

Fig. 94 Pagină din *Cronica* medelnicerului Dumitrache. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3506) 698
Fig. 95 Pagină din *Uciderea lui Gr. Ghica*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 4104) 708
Fig. 96 Pagină din *Mineiul pe luna octombrie, 1776*. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 395, fila de titlu) 712
Fig. 97 Pagină din *Curioznica și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie*. (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 488) 717
Fig. 98 Pagină din *Critil și Andronius* (Iași, 1794). (Acad. R.P.R., c.v.r. nr. 574) 719
Fig. 99 Pagină din *Archirie și Anadan*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 577) 722
Fig. 100 Pagină din *Esopia*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1436) 725
Fig. 101 Pagină din *Pildele lui Esop*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1867) 727
Fig. 102 Pagină din *Sindipa*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1436) 729
Fig. 103 Pagină din *Istoria lui Skinder*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 2623) 731
Fig. 104 Pagină din *Etiopica*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 355) 733
Fig. 105 Pagină din *Halima*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 2587) 736
Fig. 106 Pagină din *Romanul Troiei*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 2183) 738
Fig. 107 Pagină din *Erotocrit*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3514) 740
Fig. 108 Pagină din *Filerot și Antuza*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 197) 742
Fig. 109 Pagină din *Imberie și Margarona*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1817) 743
Fig. 110 Povestea lui *Afrodițian Persul*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 34) 745
Fig. 111 Pagină din *Bertoldo*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 1067) 747
Fig. 112 Pagină din *Istoria poamelor*. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 3820) 749
Fig. 113 Pagină din *Gramatica* lui D. Eustatievici. (Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 583) 755

ERATĂ

Pag.	*rîndul*	*în loc de;*	*se va citi;*
254	15 de sus	1544	1545
281	1—2 de jos	Dionisie	Ioan
292	20 de sus	1846	1946
296	16 de sus	Ţeara Romînească	Ţeara Rumînească
317	14 de jos	judeţului Braşov	judeţului Braşovului
321	7 de jos	corespunde	corespundea
331	6 de sus	C. Giuglea	G. Giuglea
331	13 de jos	*Hetlai*	*Heltai*
337	5 de sus	mitropolitului	episcopului
341	4 de jos	Paisie Ligaride	Pantelimon Ligaride
386	2 de sus	1954	1594
434	2 de sus	sediul	asediul
441	12 de sus	1961	1691
461	21 de sus	Speratius	Spetarius
464	14 de sus	1637	1673
486	22 de jos	Candusul	Candusal
494	4 de sus	*Rîmnului*	*Rîmului*
559	3 de sus	N. Chiriţescu	N. Chiţescu
562	24 de jos	prezenta poporului	prezenta poporul
629	4 de sus	clinică	ciclică
732	15 de sus	simpatia craiului	simpatia fiicei craiului
751	22 de sus	*De artu*	*De ortu*
760	2 de sus	*în Vocea*	*în Ugocea*
770	17 de jos, col. 2	Cîndrea	Cîndea

Istoria literaturii romîne vol. I